HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1-2

1958

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1–2

1958

ÚJ FOLYAM BUDAPEST V. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:

Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Kornis Pál, Liptai Ervin, Molnár Pál, Mucs Sándor

Felelős szerkesztő:

Dr. Horváth Miklós

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.

Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.

Telefon: 112—064.

Megjelenik negyedévenként.

Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16 Ft, egész évre 32 Ft.

Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850 és a kiadónál.

8564/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre.

LENIN ÉS A VÖRÖS HADSEREG*

M. V. Frunze

Elvtársak! Úgy vélem, hogy a jelen gyűlésen nem szükséges annak a tételnek bizonyításával foglalkoznom, hogy a háború a politika folytatása. Az imperialista háború tapasztalata és méginkább a mi polgárháborúnk tapasztalata, a proletárforradalom korszakának tapasztalata a legszemléletesebb, a legmeggyőzőbb módon bizonyítják e tétel helyességét.

Amikor figyelmesen megnézzük Szovjetuniónk helyzetét és más államok helyzetét, látjuk miként fonódik minden nappal szorosabbra és szorosabbra a politika területe a katonai tevékenység területével. Egyik átfolyik a másikba. A stratégia a szó szűkebb, katonai értelmében a politikai stratégia része.

Ezért nekünk azon kérdések tanulmányozásánál, melyek bennünket mint katonákat érdekelnek, benne kell élnünk a forradalmi proletárharc lényegét képező problémák összességében és — ebből következtetve — bele kell merülnünk mind a bel-, mind pedig a külpolitikai tevékenység egész területének tanulmányozásába. Itt, ezen a területen megtaláljuk a kulcsot sok, tisztán katonai természetű kérdéshez és megtaláljuk azokat az eszközöket, amelyek segítenek tájékozódnunk a mi szűkebb, speciális katonai tevékenységünkben.

Ebből a szempontból óriási jelentősége van számunkra a proletármozgalom általános stratégiájának és taktikájának, azaz azoknak a módszereknek és módoknak, amelyekkel a munkásosztály folytatja a harchoz való felkészülés munkáját, megkezdi a döntő csatát, megszerzi a hatalmat és végül, a győzelem után harcol osztályuralmának megőrzéséért és megerősítéséért.

A proletárharc stratégiája és taktikája az, elvtársak, amit mi teljes joggal nevezhetünk *leninizmusnak.*

A leninizmus a Marx és Engels által megalkotott tanítás megvalósítása és továbbfejlesztése. A leninizmus azonban a marxista teória sajá-

* Lenin halálának egyéves évfordulója alkalmából a Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának gyűlésén megtartott beszéd.

tos alkalmazása, nem a Marx és Engels által kidolgozott tanok puszta ismétlése, hanem e tanok továbbfejlesztése; az osztályharc teóriájaként való kiszélesítésük és gazdagításuk. A leninizmus a munkásosztály stratégiája és taktikája, a munkásosztály harcának vezetéséről szóló tanítás, annak tudománya, hogy miként kell a munkásosztálynak tevékenykednie győzelmének biztosítására.

Ezért az általam már említett kapcsolat folytán, a katonai tevékenység területe és a politikai tevékenység területe között fennálló kapcsolat folytán, ama kapcsolat folytán, amely különösen szembetűnő a forradalmi proletárdiktatúra korszakában, amelyben élünk, fontos számunkra, hogy egészen az alapokig, teljes mélységében megismerkedjünk a leninizmus lényegével — a proletárharc e „stratégiájával" és „taktikájával".

A politikai stratégia a tömegek mozgása alapvető mozzanatainak figyelembevételén, a harcban álló osztályerők figyelembevételén alapul. Tanulmányozza az ezen erők között fennálló viszonyokat, súlyarányukat és végül figyelembe véve az idő és a tér tényezőit, megrajzolja a politikai harc megfelelő stratégiai tervének körvonalait.

Ahhoz, hogy mind tisztán politikai téren, mind pedig a katonai dolgokban jó stratégák legyünk, különleges, sajátos tulajdonságok szükségesek. Ezek közül a legfontosabb az úgynevezett intuició, az a képesség, hogy a bennünket körülvevő jelenségek teljes bonyolultságában gyorsan tájékozódjunk, kiválasszuk a legalapvetőbbet és ennek az alapvetőnek figyelembevételével rajzoljuk meg a harcnak és a munkának meghatározott terveit.

Íme, ezzel a tulajdonsággal, az intuiciónak ezzel a képességével a legmagasabb fokon volt megáldva a mi elhunyt vezérünk, Lenin elvtárs!

Ha kezünkbe vesszük műveit — és én ma, egyik könyvet a másik után, átlapoztam munkáinak valamennyi kötetét, megállva főként azoknál a cikkeknél, amelyek valamilyen kapcsolatban állottak a Vörös Hadsereggel és a hadüggyel —, hacsak futólag is átnézzük beszédeit, cikkeit, leveleit stb., akkor újra és újra meglep bennünket az intuiciónak az az óriási ereje, az a dolgok leglényegéig való mélyrehatolás, ami Lenin elvtársat egész forradalmi tevékenységének folyamán jellemezte. A legritkább kivételtől eltekintve mondhatjuk, hogy az eljövendő eseményekről szóló értékelései és jövendölései szinte valószínűtlen mélységükkel és előrelátásukkal tűntek ki.

Mi győzelmet arattunk, nálunk most proletárdiktatúra van, azonban mielőtt elértük volna a munka diktatúráján alapuló szovjet államot, a hosszú felkészülés és előkészítő harc igen nagy időszakát éltük át.

A politikai stratégia szempontjából forradalmi harcunkat három szakaszra oszthatjuk fel: az 1919-es évig, az Októberi Forradalomig terjedő időszak, amikor mi a forradalmi erők összegyűjtésével foglalkoztunk, kialakítottuk az eljövendő proletárhadsereg kádereit, készülődtünk a harcra; a második időszak — a közvetlen harc ideje, az októberi felkelés és az utolsó időszak — ez a diktatúrának a munkásosztály kezében való megtartásáért folytatott harc.

Az orosz proletariátus forradalmi tevékenységének e mindhárom időszakában minden lépésnél a legtisztábban érezhettük Leninnek mint vezetőnek, mint stratégának zsenijét. Nekünk és a forradalmárok jövő nemzedékének Lenin elvtárs a stratégiai és taktikai művészet ragyogó példáit nyújtja. Az ő vezetése a maga zsenialitásában rendkívüli példája a tömegek harci irányításának.

Most megállok forradalmunk előkészítésének időszakánál.

Hogy győzelmet arassunk, szükséges volt előkészíteni a megfelelő eszközöket, előkészíteni azt a hadsereget, amely rohamra megy az osztályellenség erődjei ellen. A munkásosztály jövendő győzelmeinek szervezője előtt álló első feladat e forradalmi proletárhadsereg kádereinek felkészítésében rejlett.

Lenin elvtársnak már tevékenységének első éveiben, még a 900-as évek legkezdetén teljesen világos elképzelései voltak e káderek szervezetének jellegéről és formáiról. Agyában már akkor kirajzolódott a képe mindannak a munkának, amelyet a proletariátus forradalmi pártjának el kellett végeznie az eljövendő győzelmek feltételeinek biztosítására. Ezt a képet minden részletre kiterjedően ismertette az ebben az időszakban írt nagyszámú cikkében és brosurájában.

Lenin elvtárs tevékenységének legelső lépéseitől kezdve úgy vélte, hogy nekünk edzett harcosok hadseregét kell létrehoznunk, olyan hadsereget, amelyet a legszigorúbb és a legkeményebb fegyelem forraszt össze. Ebből eredően tulajdonított olyan hatalmas jelentőséget a szervezeti kérdésnek. Az ő fogalmai szerint a szervezeti kérdés egyáltalán nem másodrendű kérdés volt. Véleménye szerint az, aki a szervezeti kérdések területén tévedett, semmivé tette a politikai tevékenység valamennyi más területére vonatkozó gondolatokat, tételeket és nézeteket, mégha azok a leghelyesebbek is voltak.

A szervezeti kérdéssel kapcsolatos gondolatmenetét ragyogóan illusztrálja a következő kis példa:

A napokban jelent meg a „Leninről és a leninizmusról" című gyűjtemény, amely egy sor, Lenin elvtárs emlékének szentelt visszaemlékezést, elbeszélést és cikket közöl. Van ott egy kis cikk a mensevizmus egyik legismertebb volt vezetőjének, Martünovnak tollából. Azért nevezem őt „volt"-nak, mert a tavaly előtti évtől az Oroszországi Kommunista Párt sorában van.

Martünov e kis cikkben, amely mindössze fél oldalt foglal el, Lenin elvtárssal 1901-ben külföldön történt találkozásáról számol be. Elmondja, hogyan mentek be egy kis étterembe, s miként beszélgettek mindazokról a témákról, amelyek az akkori forradalmi emigránst élénken érdekelték. Beszéltek a proletárforradalom és a munkásosztály feladatairól, harcának céljairól, azokról az alapvető tényezőkről, amelyeknek a szociáldemokrata munkáspárt programjának alapját kellett képezniük, a párt taktikájáról stb.

És akkor — mondja Martünov — mi Lenin elvtárssal e kérdések mindegyikében egyetértettünk, valamennyi pontban egyformán gondolkodtunk. De íme, a beszélgetés végén megkérdi tőlem:

— És mi a véleménye Önnek az én szervezeti terveimről?

Martünov válaszol:

Én — mondja — helytelennek tartom. Ön egy olyan pártot akar létrehozni, amely valamiféle macedóniai partizánosztaghoz hasonlít. Ezt az elvet nem ismeri Nyugat szociáldemokrata pártjainak egyike sem, és nem ismerik az orosz szociáldemokraták sem.

Válaszul Lenin kijelentette neki:

— Tehát ebben a pontban nem ért velem egyet?

— Igen.

— No, ha így áll a dolog, akkor nekünk általában nincs Önnel több beszélni valónk.

„És ettől az időtől kezdve — fejezi be kis cikkét Martünov — útjaink hosszú évekre szétváltak."

Önök tudják, hogy éppen ez a kérdés határozta meg az orosz munkásmozgalom mély szakadását két részre: a mensevik részre és a bolsevik részre. Lenin elvtárs olyan nemzeti alapelveket állított fel, amelyeknek egy valóban harcos forradalmi pártot kellett összekovácsolniok, amelyeknek a munkásosztály méhéből ki kellett választaniuk mindazt, ami a forradalmi harcban aktív szilárd és kitartó volt, és a munkásosztály a legjobb, válogatott részéből létrehozni a proletármozgalom élcsapatát. És ez a feladat Lenin elvtársnak ragyogóan sikerült. A kommunista (bolsevik) párt képében a mi Szovjetuniónk proletariátusa a forradalmi hadsereg vasként megedzett kádereit kapta meg.

A forradalom lenini stratégiája és taktikája abban az időben az „adott pillanatban", azaz az akkori helyzet és a fejlődés perspektíváinak meghatározott értékeléséből eredt. Ez az értékelés a maga nemében a proletariátusnak az osztályharcban betöltött szerepe általános mérlegeléséből eredt. Hogyan értékelte a helyzetet Lenin elvtárs?

A legközelebbi stratégiai cél az önkényuralom megdöntése és a demokratikus köztársaság létrehozása volt. Az alapvető erő, amelynek a győzelmet biztosítania kellett, a munkásosztály volt; a munkásosztálynak kellett maga mögött vezetnie a parasztságot. A Lenin elvtárs által adott osztályelemzés szerint az ellenség az önkényuralom volt, amely a földbirtokos nemességre támaszkodott, és tartaléka volt a liberális burzsoázia, amely a legcsekélyebb engedményekért kész volt oldalára állni.

Ebből következett a proletár forradalmi párt taktikája is. Ennek Lenin véleménye, az ő értékelése szerint, abban kellett állania, hogy megakadályozzák a liberális burzsoázia — amely gyakorlatilag a jövőben is szolgai támaszát képezheti az önkényuralomnak — befolyásának megerősítését a kispolgári tömegekre és különösen a parasztságra. Ez volt a munkásosztály harci taktikája a parasztság, a kispolgárság feletti hegemóniáért.

Látják, hogyan nyilvánul meg itt a taktikai vonal. Lenin elvtárs valamennyi osztály lényegét ragadja meg, megmutatja arculatát és természetét, meghatározza, hogy hová mehet, képes-e harcolni ezekért, vagy azokért a célokért, és ennek a pontos osztályértékelésnek az alapján építi fel a proletárpárt taktikáját és stratégiáját.

Mindaz a közel 20 esztendő, amely a 90-es évek végétől a februári forradalom idejéig telt el, teljes mértékben igazolta az ő ideológiai számvetésének helyességét és azon taktikai következtetések helyességét, amelyek ebből fakadtak, és a stratégiai cél alapjául szolgáltak. A stratégiai értékelés és a stratégiai terv forradalmi mozgalmunknak erre az egész időszakára egyszer és mindenkorra adva voltak. Ami a taktikai következtetéseket illeti, azok természetesen változtak. A taktika — a stratégia része, annak alá van rendelve, tőle függ. A taktika nem olyan eseményekkel foglalkozik, amelyek nagy időszakokra terjednek ki, hanem az adott konkrét történelmi helyzet változó viszonyaival, s ezért a taktika változhat és változnia is kell. És valóban látjuk, hogyan változott a proletár taktika ez alatt az időszak alatt, ugyanakkor, mikor az alapvető stratégiai vonal változatlan maradt.

Itt van például az 1905-ös év. Január 9-én a proletariátus ösztönös tömegfellépése zajlik le. Milyen is volt akkor a mi lenini pártunk taktikája? Ez az előretörés, az önkényuralom elleni lendületes támadás taktikája volt. Felvetettük a fegyveres felkelés jelszavát és egész propagandánkat, agitációnkat és szervező munkánkat a fegyveres felkelés győzelme előfeltételeinek előkészítéséből kiindulva építettük fel.

Az 1905—1906-os évek ütközete az önkényuralom és a mögötte haladó osztálycsoportok győzelmével végződik. Ennek eredményeképpen a helyzet megváltozik, a depresszió időszaka kezdődik. Megváltozik a proletárpárt taktikája is. Forradalmi lényegét teljes egészében megőrizve, a bolsevikok proletárpártja a harc más módjaira, más módszereire tér át. Az I. állami Duma bujkottjának taktikája helyett, a fegyveres felkelés jelszava nyílt megvalósításának taktikája helyett Lenin elvtárs a pártot az állami Duma munkájában való részvételre, a forradalmi tömegek szervezésére irányuló módszeres munkájára hívja fel.

Meg kell Önöknek mondanom, hogy a taktikának ezt a változását nem azonnal fogta fel az akkori bolsevik káderek egész tömege. Sok elvtárs úgy vélte, hogy az új taktika opportunizmus, s benne a bolsevizmus alapvető forradalmi eszméjének elárulását látták. Az „otzovizmus" elnevezés alatt egész irányzat jött létre. Ezt a jelenleg pártunkhoz nem tartozó, ökonomista Bogdánov vezette. Akkor ő pártunk tagja volt és eléggé jelentős szerepet töltött be. Az „otzovisták" álláspontja az volt, hogy ki kell vonni frakciónkat az állami Dumából és folytatni kell a bojkott taktikáját. Amint a történelem bebizonyította, teljes mértékben Lenin elvtársnak volt igaza.

Tovább. Közeledik az imperialista háború ideje. Lenin elvtárs, hála zseniális éleslátásának, azonnal tájékozódik az alapvető társadalmi erők viszonyaiban, a beköszöntő időszak tökéletesen helyes értékelését adja és ennek alapján kijelöli a megfelelő taktikai vonalat. Ismét látjuk, hogyan igazolódik be valamennyi, általa előre jelzett dolog; látjuk, hogy Oroszországban lezajlik a februári forradalom; látjuk, hogy — jövendöléseivel teljesen megegyezően — az osztályellentétek kiéleződése tovább folyik és érik a nagy októberi győzelem.

Itt, elvtársak, ismét szükséges megemlíteni, hogy a februári forradalom után a mi pártunk soraiban sem történt meg egyszerre, az első pillanattól kezdve a helyzet új értékelése, az új feladatok kijelölése. Lenin elvtárs az első napokban nem volt velünk, külföldön volt és amikor megjelent Péterváron, akkor, az első időkben, a bolsevik vezetőkörök többsége nem tudta azonnal megérteni az ő helyzetmegítélését és az abból fakadó következtetéseket. Nem ismerték fel azonnal az átmenetet a régi stratégiai vonaltól, amelyet a „demokratikus forradalom, a munkás-paraszt demokratikus diktatúra" jelszava foglalt magában, a „munkásosztály és a szegényparasztság diktatúrájának" jelszavához. Ez azt magyarázza, hogy Lenin elvtárs álláspontja gyökeresen új tájékozódást, az alapvető mozgatóerők új értékelését és új stratégiai vonal meghatározását jelentette. A korábbi célt — az önkényuralom megdöntését már elértük; a proletariátus átrendezte sorait a proletárdiktatúráért vívott harcra. A Februári forradalom, amely létrehozta a munkás-paraszt- és katonaküldöttek Tanácsait, a megalkuvó pártok; a mensevikek és eszerek többségével, gyakorlatilag a mi népi jelszavunk: a demokratikus forradalom jelszavának megvalósítása volt. A forradalmi proletárpártnak tovább kellett haladnia, hiszen az alapvető feladat nem az önkényuralom megdöntése, hanem a burzsoázia osztályuralmának megsemmisítése volt.

Miben állott a politikai erők lenini átértékelése? Abban állott, hogy a proletariátus pártján (a bolsevikokon) kívül, Lenin véleménye szerint, más forradalmi párt az új helyzetben már nem volt, hogy a mensevikek, eszerek és mások gyakorlatilag a burzsoázia diktatúrájának támaszai voltak, és hogy a proletár politika, a proletár stratégia vonalának e pártoknak a parasztságtól való elszigetelése útján kellett haladnia.

A parasztságért vívott harc feladata előtérbe került; de már nem a cárizmus ellen, nem a nagyburzsoázia ellen, hanem a kispolgárság pártjai, a mensevikek és eszerek ellen.

Ezen a vonalon kezdett kibontakozni a bolsevik párt tevékenysége. A bekövetkező események ragyogóan igazolták ezt a helyzetmegítélést. Az események oda vezettek, hogy október elejére a kommunista párt döntő befolyásra tett szert a munkás- és katonaküldöttek Szovjetjeiben és különösen megnövekedett a befolyása a paraszti tömegekben. Ezzel létrejött az októberi győzelem alapja.

Igen érdekes most megvizsgálnunk Lenin szerepét forradalmi történelmünknek e leghatalmasabb eseménye idején, de már nem mint stratégának és a politikai taktika művészének, hanem mint tiszta harci vezetőnek és szervezőnek.

Lenin elvtárs itt is teljesen kiemelkedő érzékről és hozzáértésről tett tanulságot. Bár az elfogatástól őrizkedvén, akkor nem élt Pétervárott, mégis a helyzetnek az az értékelése, amely a Központi Bizottságnak küldött számos levelében és feljegyzésében adott, valamint konkrét javaslatai, meglepnek a maguk helyességével valamennyi lényeges kérdésben, meglep bennünket Lenin elvtárs gondolatainak mélysége. Út-

mutatásaiban nemcsak a Központi Bizottságunk által követendő taktika általános vonalát határozta meg, hanem ezt az általános vonalat konkretizálta, meghatározott gyakorlati tervekké formálta.

Abban az időben, mint Önök tudják, sorainkban bizonyos ingadozás nyilvánult meg. Néhány elvtárs úgy vélte, hogy mi túlságosan erőltetjük az eseményeket; úgy vélték, hogy az előkészülés időszaka, az erők felhalmozása és összegyűjtése még nem fejeződött be. És íme, ekkor színre lép Lenin elvtárs, aki egy sor olyan tételt állít fel, amelyek kétséget nem hagyó meggyőző erővel bizonyítják be az azonnali fegyveres felkelés szükségességét és elkerülhetetlenségét. Analizálja az osztályok erőviszonyait, mérlegeli minden politikai párt szerepét, mérlegeli pártunk viszonylagos erejét, szerepét és befolyását, elemzi a szovjetek szerepét és erejét és a pontos analízis eredményeképpen arra a következtetésre jut, hogy a támadás ideje kétség kívül elérkezett.

E következtetéseiben mindenek előtt azokra az elméleti tanításokra támaszkodik, melyeket Engels és Marx hagyott örökül ránk. Lenin elvtárs, mint igazi forradalmár Marx és Engels tanításából különös gonddal választotta ki és jegyezte meg mindazt, ami a marxi elmélet forradalmi lényegét húzta alá, mindazt, ami valamilyen útmutatást nyújtott a döntő csata megvívásának útjaira és módszereire, és ennek megfelelően a proletár erők előkészítésére vonatkozóan. Lenin elvtárs számára kiinduló pontul szolgáltak K. Marxnak a felkelésnek szentelt következő sorai:

„... a felkelés: művészet, akárcsak a háború és minden más művészet; bizonyos gyakorlati szabályoknak van alávetve, és ezeknek elhagyagolása a párt romlására vezet, amely ebben hibás. Ezek a szabályok: logikus következtetések a pártok természetéből és azokból a körülményekből, amelyek ilyen esetben adódnak, olyan világosak és egyszerűek, hogy a rövid 1848-as tapasztalat a németeket meglehetősen járatossá tette bennük. Először is soha nem szabad a felkeléssel játszani, ha nincs meg a szilárd elhatározás, hogy a játék minden következményét vállaljuk. A felkelésnek nagyon is határozatlan mennyiségekkel kell számolnia, amelyeknek értéke minden nap változhatik; az ellenfél erői a szervezettség, a fegyelem és az eredendő tekintély minden előnyét a maguk oldalára tudják állítani; ha nem tudunk nagy erőfölényt szembeállítani velük, úgy megvertek és megsemmisítettek bennünket. Másodszor: ha egyszer ráléptünk a felkelés útjára, úgy a legnagyobb határozottsággal kell cselekednünk és támadásba kell átmennünk. A defenzíva minden fegyveres felkelés halála: elveszett, még mielőtt erejét az ellenféllel egyáltalán összemérhette volna. Lepd meg az ellenséget, addig, amíg erői széjjel vannak szórva, gondolkodj mindennapi sikerekről, legyenek azok még olyan kicsinyek is, őrizd meg az erkölcsi túlsúlyt, amit a felkelés kezdeti sikere szerzett meg számodra, az ingatag elemeket állítsd ily módon az oldaladra, azokat, akik mindig a legerősebb indítékot követik és mindig a biztosabbik oldalra veszik az irányt. Kényszerítsd ellenfeledet visszavonulásra, még mielőtt erőit ellened összegyűjthette volna. Hogy Dantonnal, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterével szól-

junk: de l'audace, de l'audace, encore de l'audace! (Merészség, merészség és megint merészség!)"[1]

Ezt a részt, a „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" című, 1917 szeptemberében írott cikkében idézve, Lenin a következőképpen fejleszti tovább ezeket a gondolatokat: „Ha a forradalmi pártnak nincs többsége a forradalmi osztályok élenjáró osztagaiban és az országban, akkor szó sem lehet felkelésről. Ezenkívül szüksége van még: 1. a forradalomnak országos méretekben való érlelődésére; 2. a régi, például a „koalíciós" kormány teljes erkölcsi és politikai csődjére; 3. nagy ingadozásokra a közbülső elemek, vagyis azoknak az elemeknek táborára, akik *nem* támogatták teljesen a kormányt, bár tegnap még teljesen mögötte állottak."[2]

Megállapítva az azonnali felkelés elkerülhetetlenségét és szükségességét, tovább vázolja a felkelés levezetésének taktikai tervét.

Íme, néhány részlet az ugyanerről a témáról szóló más cikkeiből. Még 1906-ban „A moszkvai felkelés tanulságai" című cikkében írta:

„December szemléltetően bebizonyította Marxnak még egy mély és az opportunisták által elfelejtett tételét, azt, hogy a felkelés művészet, és hogy e művészet fő szabálya — a vakmerőségig bátor, tántoríthatatlanul elszánt támadás. Nem tettük eléggé magunkévá ezt az igazságot. Nem tanultuk meg eléggé ezt a művészetet, a mindenáron való támadásnak ezt a szabályát, és nem eléggé tanítottuk meg rá a tömeget. Az elmulasztottakat most teljes erővel pótolnunk kell. Nem elegendő, ha a politikai jelszavakhoz való viszony szerint csoportosulunk, csoportosulnunk kell a fegyveres felkeléshez való viszony szerint is. Aki ellene van, aki nem készül rá, — azt könyörtelenül ki kell taszítanunk a forradalom híveinek sorából, oda kell löknünk a forradalom ellenségeihez, az árulókhoz vagy gyávákhoz, mert közeledik az a nap, amikor az események ereje, a harci helyzet arra kényszerít majd bennünket, hogy e szerint az ismertetőjel szerint vonjunk határt barát és ellenség között."[3]

És lejjebb ugyancsak:

„Gondoljunk arra, hogy közeledik a nagy tömegharc. Ez fegyveres felkelés lesz. Ennek a felkelésnek lehetőleg egyidőben kell lezajlania. A tömegeknek tudniok kell azt, hogy fegyveres, véres, elkeseredett harcba indulnak. Halálmegvetés legyen úrrá a tömegeken, ez fogja biztosítani a győzelmet. Az ellenség elleni támadásnak a lehető legerélyesebbnek kell lennie; a támadás, s ne a védelem legyen a tömeg jelszava, az ellenség kíméletlen kiirtása lesz a tömeg feladata; mozgékony és rugalmas harci szervezet épül majd ki; a katonaság ingadozó elemeit bevonjuk az aktív harcba. Az öntudatos proletariátus pártjának teljesíteni kell kötelességét ebben a nagy harcban."[4]

[1] *Engels Frigyes:* Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. II. kiadás. Budapesti Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet. 186—187. old.
[2] Lenin Művei 26. köt. 123. old.
[3] Lenin Művei 11. köt. 165. old.
[4] Lenin Művei 11. köt. 167—168. old.

Nem tudom magamtól megtagadni azt az örömet, hogy még néhány részletet idézzek műveiből, melyek a legvilágosabban jellemzik Leninnek a felkelés előkészítésére és megszervezésére vonatkozó részleteit. Marxnak és Engelsnek általam feljebb már említett nézeteiből kiindulva Vlagyimir Iljics az Októberi Felkelés előestéjén írja:

„Marx a forradalomnak a fegyveres felkelésre vonatkozó tanulságait Dantonnak, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterének szavaiban foglalta össze: »Merészség, merészség, és mégegyszer merészség!«

Oroszországra és 1917. októberére vonatkoztatva ez a következőket jelenti: egyidejű, minél váratlanabb és gyorsabb támadás Petrográd ellen, feltétlenül kívülről is, belülről is, a munkásnegyedekből is, Finnországból is, Revalból is, Kronstadtból is, az egész hajóhad támadása, óriási túlerő összpontosítása a 15—20 000 főből álló (és talán még erősebb) „polgárőrségünkkel" (a hadapródiskolásokkal) és „vendée-i csapatainkkal" (a kozákok egy részével) stb. szemben.

Úgy kell kombinálni három főerőnket: a hajóhadat, a munkásokat és a katonai alakulatokat, hogy feltétlenül megszálljuk és bármilyen veszteségek árán is megtartsuk: a) a telefont, b) a távírót, c) a pályaudvarokat és d) a hidakat elsősorban.

A legelszántabb elemeket („rohamcsapatainkat" és a munkásifjúságot, valamint a legjobb matrózokat) kisebb csapatokba kell osztani azzal, hogy szálljanak meg minden fontosabb pontot és vegyenek részt mindenütt, minden fontos hadműveletben, például:

Körülzárni és elvágni Petrográdot, s a hajóhad, a munkások és a katonaság kombinált támadásával elfoglalni — ez az a feladat, amely művészetet és háromszoros merészséget követel.

A legjobb munkásokból puskákkal és bombákkal felfegyverzett csapatokat kell alakítani a támadásra és az ellenség „központjainak" (tisztiiskolák, távíró, telefon stb.) bekerítésére ezzel a jelszóval: mindnyájan elpusztulunk, de nem engedjük át az ellenséget.

Reméljük, hogy abban az esetben, ha az akciót elhatározzák, a vezetők sikerrel fogják alkalmazni Danton és Marx nagy tanításait.

Az orosz forradalom és a világforradalom sikere két-három napi harctól függ."[5]

Ez — idézet a Kommunista Párt Központi Bizottságához intézett leveléből, melynek címe: „Egy kívülálló tanácsai."

Itt az alapvető — stratégiai és taktikai — tételről van szó, arról, hogy ki kell választani az ellenség hadállásának legérzékenyebb pontját, és erre a pontra kell összpontosítani a főcsapást mérő erőinket.

Elvtársak, ebben a kérdésben a Központi Bizottság egyetértett Lenin elvtárssal, és az elkövetkező események ragyogóan igazolták Lenin elvtárs minden tételét, valamennyi taktikai következtetését.

[5] Lenin Művei 26. köt. 175—176. old.

Győztünk. Elkövetkezett a proletárdiktatúra korszaka. A helyzet újból radikálisan megváltozott. Ismét meg kell valósítani a helyzet stratégiai átértékelését, s mérlegelni a játékban részvevő erőket, — mindazokat, amelyekre mi számítunk, mind pedig azokat, melyek ellenünk léphetnek fel. Ezt az átértékelést Lenin elvtárs elvégezte, és meghatározta a politikai stratégiánk új szakaszát, azt a szakaszt, amely új cél felállításához vezet. A cél — forradalmunk kiszélesítése, a proletárdiktatúra megerősítése a mi győztes országunkban, annak kiszélesítése útján, más országokra való kiterjesztése útján.

Az alapvető stratégiai terv — a mi elszigetelt forradalmunk átváltoztatása világforradalommá. Az erő, melynek ezt a fordulatot el kell végeznie, a kapitalista országok proletariátusa, amely egyrészt a Szovjetunió győztes proletariátusára támaszkodik, másrészt pedig a gyarmati és félgyarmati országok forradalmi mozgalmára.

Taktikánknak abban kellett állania, hogy a háborúból való kilépést felhasználjuk az erőgyűjtésre, a Szovjetköztársaság belső erejének megszilárdítására, várva azt a pillanatot, mikor a forradalmi mozgalom fejlődése és kiéleződése meggyengíti a kapitalista tábort, és megteremti a proletár hadsereg döntő támadásra való áttérésének kedvező feltételeit. Ilyen politikai stratégiánk új fázisa, mely a győzelmes Októberi Forradalom után kezdődött.

Ez — az általános stratégiai vonal. Hogyan valósult meg a gyakorlatra való alkalmazása?

Itt különösen fel kell hívnom a figyelmüket arra az időszakra, amely a háborúból való kilépésünkkel és a Németországgal való béke megkötésével függ össze. Okosan, rendezetten visszavonulni lényegesen nehezebb, mint támadni. Itt, politikai stratégiánknak e visszavonulási szakaszában még egyszer megnyilvánul Lenin elvtársnak mint *stratégának* zsenialitása és előrelátása. A legnagyobb éleslátással tudta az események lényegét megragadni, és törekedett a proletár köztársaságot a helyes útra irányítani.

Sajnos, elvtársak, pártunk csúcsai akkor még nem tápláltak vezérük iránt olyan mindenre kiterjedő bizalmat, mint a későbbiek során. Sajnos, pártunk sok tekintélyes, nagy képviselője a Lenin elvtárs által javasolt határozatok ellen lépett fel. Sajnos — mondom —, mert az események újból ragyogóan bebizonyították az ő álláspontjának helyességét és ellenfelei álláspontjának használhatatlanságát és értéktelenségét.

Lenin elvtárs az októberi győzelem eredményeként kialakult helyzet általános értékelését adva, természetesen forradalmunk bázisa kiszélesítésének szükségességéből indult ki. Világosan felismerte, hogy a szovjet államiság végleges megerősödéséről, a munka győzelmének a mi országunkban való megerősödéséről csak akkor lehet beszélni, amikor legalább néhány nagy nyugati állam velünk egy sorban áll. Azonban Vlagyimir Iljics azt is látta, hogy a döntő összecsapás pillanata még nem érkezett el; nekünk most az erőgyűjtésre kell gondolni, a mi feladatunk most — olyan helyzetet teremteni, amely lehetővé teszi számunkra,

hogy az összecsapás döntő pillanatait teljes fegyverzetben fogadjuk. Ebből következik a jelen konkrét feladata: kilépni a háborúból, és hozzálátni a fegyveres erők felkészítéséhez, gazdaságunk megerősítéséhez.

A Bresztben megnyílt tárgyalások Németországgal, természetesen megmutatták a német imperializmus képmutatását, megmutatták rabló természetét, azt a törekvését, hogy felhasználja helyzetünket és minél nagyobb engedményeket csikarjon ki tőlünk. A nekünk felajánlott békefeltételek kétségkívül súlyosak, rablók voltak. Tekintet nélkül erre, Lenin elvtárs kezdettől fogva szilárdan és feltétel nélkül, minden ingadozás nélkül mondotta: El kell fogadni ezeket a feltételeket, ezt a békét alá kell írni, meg kell tenni, mert ily módon lélegzethez jutunk, lehetőségünk lesz az erőgyűjtésre. Nekünk ezt meg kell tennünk, mert a stratégia elemi szabályai ezt követelik tőlünk. A béke aláírásával mi stratégiai visszavonulást hajtunk végre. Ezt meg kell tennünk még akkor is, ha ez területünk egy részéről való lemondással jár együtt, ugyanis, ha megvalósítjuk ezt a visszavonulást, lehetőségünk nyílik az erőgyűjtésre, hogy ezután kedvezőbb körülmények között mérjünk új csapást.

Íme, így működött Lenin stratégiai gondolata, és íme, az ebből fakadó elhatározás.

Sajnos, mint már említettem, Lenin elvtárs elhatározását nem tudta azonnal keresztülvinni. Nálunk igen sok gyász-stratéga volt, akik a békekötés helyett a forradalmi háború eszméjét vetették fel. Ezt az álláspontot képviselték az úgynevezett „baloldali kommunisták". Íme, ennek az álláspontnak a jellemzése, melyet Lenin „A forradalmi frázisról" című cikkében adott:

„Aki nem akarja szólamokkal, szavalással, lelkendezéssel elringatni magát, annak látnia kell, hogy a forradalmi háború „jelszava" 1918. februárjában teljesen üres frázis, amely mögött semmi reális, objektív tartalom nincs. Érzelem, óhaj, elégedetlenkedés, felháborodás — ez ennek a jelszónak egyetlen *tartalma* a jelen pillanatban. Az olyan jelszót pedig, amelynek csak ilyen tartalma van, éppen forradalmi frázisnak nevezik."[6]

Volt más áramlat is Trockij vezetése alatt, amely lényegében ugyanabból az értékelésből kiindulva, mint a „baloldali kommunisták", felállította a „sem háború, sem béke" formuláját; nem kell aláírni a breszti békét, de háborút sem kell folytatni.

Lenin elvtárs a pártmunkások alapvető magjának segítségével a legkönyörtelenebb, a legélesebb kritikával támadta ezeket a nézeteket. Bebizonyította, hogy az a kispolgári értelmiség álláspontja, kiben nincs igazi forradalmi kitartás, aki nem tud igazán manőverezni és tevékenykedni, hajlong a frázis előtt, nem tanulmányozza a reális erőviszonyokat, és hajlamos arra, hogy olyan természetű dolgokban higgyen, amelyeket semmivel és sehogyan sem lehet bebizonyítani. Például, mind Trockij, mind a „baloldali kommunisták" érvelésükben felvetettek olyan nézeteket, hogy a németek nem fognak bennünket megtámadni, mert ott szintén érik a proletár forradalom, és a munkásosztály ezt nem engedi

[6] Lenin Művei 27. köt. 3. old.

meg. Valóban volt néhány tény, mely ilyen lehetőségre utal, de ezeket a tényeket rendkívül túlértékelték. Lenin elvtárs kijelentette, hogy ez a feltevés nem bizonyítható: kijelentette, hogy a német imperializmus még igen erős: „ez a vadállat", amint képletesen kifejezte magát, „igen gyorsan képes ugrani". A történelem ezt a vitát szintén Lenin elvtárs javára döntötte el. Az OKP VII. kongresszusán Lenin elvtárs ebből a vitából a következő tanulságokat vonja le:

„Önök azt állítják, hogy a német nem képes támadni. Az Önök taktikájából az következett, hogy a hadiállapotot megszüntnek lehet nyilvánítani. A történelem megleckéztette Önöket, megcáfolta ezt az illúziót. Igen, a német forradalom nő, de nem úgy, ahogy mi szeretnők, nem olyan gyorsan, ahogy az orosszországi intellektueleknek kellemes volna, nem olyan iramban, amilyet a mi történelmünk ért el októberben — amikor bármely városban csak ki kellett hirdetnünk a Szovjethatalmat, és néhány nap múlva a munkásság kilenctized része mellettünk állt. A német forradalomnak az a szerencsétlensége, hogy nem halad olyan gyorsan. Ám kinek kell a másikkal számolnia: nekünk vele, vagy neki velünk? Önök azt kívánták, hogy a német forradalom számoljon Önökkel, a történelem azonban megleckéztette Önöket,"[7]

Sajnos, mivel ezek a sorainkban folyó viták jelentős időt foglaltak el, mivel a Központi Bizottság többsége mégsem állott a béke azonnali aláírása mellé, megtámadtak bennünket a németek, elvesztettük Lettországot, Esztországot, Bjelorussziát és Ukrajnát, s ezzel együtt a hadifelszerelés százmillióit vesztettük el: tüzérséget, géppuskákat, lövedékeket, minden fajta ruházatot stb., azaz mindazon elemeket, melyek oly szükségesek voltak számunkra katonai erőnk azonnali visszaállításához. Íme, elvtársak, proletármozgalmunk mozzanatainak egy sora, melyek éles szemléletességgel mutatják meg Lenin elvtársnak, mint a proletár forradalom vezetőjének kiváló tulajdonságait, aki nem csupán a tiszta politika terén volt vezető, hanem olyan politika terén, amely fegyveres harcba, felkelésbe, majd pedig polgárháborúba ment át. E területen Lenin elvtárs zseniális stratéga és taktikus képében mutatkozott meg.

Azonban, elvtársak, e tulajdonságai mint hadvezérnek és forradalmárnak, nem csupán a forradalmi harc stratégiájának és taktikájának területén nyilvánultak meg — határozottan megnyilvánultak minden más területen is.

A szervezés szorcs kapcsolatban van a stratégiával és taktikával. A fegyveres erők szervezetének formái a legszorosabb kapcsolatban vannak a fegyveres harc taktikájával. E tekintetben, a proletár forradalmi hadsereg szervezésének kérdéseiben Lenin elvtárs álláspontját azok a vonások, azok a tulajdonságok jellemezték, amelyeknek minden marxista forradalmár álláspontját jellemezniök kell. E kérdések megoldásához úgy látott hozzá, hogy figyelembe vette azt a tényt, hogy a munkásosztálynak és a munkásosztály forradalmi pártjának nem kell

[7] Lenin Művei 27. köt. 84—85. old.

megkötnie a kezét a harc egy valamilyen meghatározott formájának és a szervezés meghatározott formájának elismerésével. Mindehhez az osztályszempontból kiindulva kell hozzányúlni, mindezt a proletár forradalmi mozgalom érdekeinek szempontjából kell mérlegelni. Ez a legmagasabb kritérium és a taktika; valamint a szervezet bármely formája ebből a látószögből különbözőképpen mutatkozhatik meg, egyik helyzetben — kedvezően — és más helyzetben — kedvezőtlenül. Ez az első, minden dogmatizmust és skolasztikát kizáró követelmény.

A második elvi tétel — ez a marxizmus történetisége, az az abszolut követelmény, hogy a harc módszereinek és a szervezés formáinak mérlegeléséhez úgy közeledjünk, hogy tisztázzuk, megfelelnek-e az adott helyzetnek és időnek. Az a dolog, amely a proletariátus osztályszemszögéből nézve egy időben célszerű volt, bizonyos idő múlva helytelenné, célszerűtlenné válik.

E szemszögből nézve, milyen szervezeti formákat határozott meg Lenin elvtárs fegyveres erőink építésére vonatkozóan a győztes proletárállam viszonyai között?

Mindenekelőtt világos volt számára, hogy fel kell számolni a régi, cári hadsereget, amely belsőleg felbomlott, amely az újonnan létrehozott rendet támogató erőből arra nézve reális veszéllyé változott át. Íme, a hadseregnek az a jellemzése, amelyet Lenin elvtárs a VII. kongresszuson adott:

„Az orosz állami szervezet beteg része él, amely nem tudja tovább viselni ennek a háborúnak a terhét. Minél hamarább leszereljük, minél hamarább szívódik fel a szervezetnek még nem annyira beteg részei között, annál hamarább állhat majd készen az ország újabb nehéz megpróbáltatásokra. Ez volt az, amit mindnyájan éreztünk, amikor egyhangúlag, a legkisebb tiltakozás nélkül elfogadtuk ezt a külső események szemszögéből nézve esztelen határozatot a hadsereg leszereléséről. Helyes lépés volt. Azt mondottuk: könnyelmű illúzió azt gondolni, hogy együtt lehet tartani a hadsereget. Minél hamarább leszereljük, annál hamarább megkezdődik az egész társadalmi szervezet gyógyulása."[8]

E hadsereget azonnal fel kellett oszlatni. Lenin elvtárs sürgetésére e határozatot a párt el is fogadja. Mit kellett létrehozni a régi cári hadsereg helyére? Az állandó hadsereg megteremtéséhez kellett-e hozzáfogni, vagy pedig át kellett térni a milícia rendszerére? Lenin elvtárs a további fejlődés milyen perspektíváit rajzolta meg?

A dokumentumok egész sora áll rendelkezésünkre, amelyek teljesen világosan beszélnek Leninnek e kérdésben vallott nézeteiről.

Elvileg Lenin elvtárs a munkás-paraszt vörös milícia létrehozása mellett állott. Ezt az álláspontját nem egyszer eláhúzta. Nem egyszer mondotta, hogy nem szükséges az állandó hadsereghez ragaszkodnunk, mivel az állandó hadsereg nemcsak politikai, de katonai szempontból sem képvisel különös értéket. Úgy vélte, hogy minden szükséges garanciát, mind az ország védelmének szempontjából, mind pedig az aktív

[8] Lenin Művei 27. köt. 83. old.

tevékenység lehetőségének szempontjából, biztosíthat a népi milícia rendszere is, a munkások és parasztok általános felfegyverzése, beleértve még a nőket is. „Hadsereg és forradalom" című, még 1905-ben írott cikkében mondja:

„Nyugat-Európa tapasztalatai megmutatták, mennyire reakciós az állandó hadsereg. A hadtudomány bebizonyította, hogy teljesen megvalósítható a népi milícia, amely mind a védelmi, mind pedig a támadó háborúban katonai feladatainak magaslatán tud állni. Hadd álmodozzék a képmutató vagy érzelgős burzsoázia a lefegyverzésről. Mindaddig, amíg vannak a világon elnyomottak és kizsákmányoltak, nekünk nem lefegyverzésre, hanem a nép általános felfegyverzésére kell törekednünk. Csak ez biztosítja teljesen a szabadságot. Csak ez dönti meg teljesen a reakciót. Csak ez az átalakulás teszi majd lehetővé, hogy valóban a dolgozók milliói élvezzék a szabadságot és nem csupán a kizsákmányolók maroknyi csoportja."[9]

1917-ben ugyanerről a kérdésről írja:

„... Az elnyomás régi szerveinek, a rendőrségnek, a hivatalnoki karnak és az állandó hadseregnek a nép általános felfegyverzésével, valóban általános milíciával történő felváltása az egyetlen út, amely leginkább biztosítja az országot a monarhia visszaállítása ellen és lehetővé teszi, hogy tervszerűen, szilárd és határozott léptekkel haladjunk a szocializmus felé, nem úgy, hogy felülről „bevezetjük", hanem úgy, hogy a proletárok és félproletárok hatalmas tömegeit megtanítjuk az államigazgatás művészetére, az egész államhatalommal való rendelkezésre."[10]

Ez az álláspontja lényegét tekintve megmarad a munkásosztály győzelme után is.

Azonban ezt képviselve, Vlagyimir Iljics egyáltalán nem feledkezett meg azokról az előfeltételekről, melyekről már szóltam; figyelembe vette, hogy az adott helyzetben, amely a harcképes csapatok azonnali létrehozását követeli meg, ezt nem lehet egyszerre megvalósítani és hogy más úton kell járni. És íme, az ő javaslatára az önkéntes osztagok megalakításának útjára lépünk.

Később, mikor a belső és a nemzetközi események alakulása harcra kényszerített bennünket a belső ellenforradalommal és külföldi cinkosaival, világossá vált, hogy meg kell gyorsítani fegyveres erőink építésének ütemét. Lenin elvtárs a katonai tevékenység, a katonai építés kiszélesítésének követelésével lép fel és felveti azt a jelszót, hogy 1918. tavaszára milícia-típusú hadsereget hozzunk létre.

Nemzetközi helyzetünk rosszabbodása, az ellenforradalmi erők tömörülése, az ellenforradalmi nyomás növekedése s ezzel együtt a német forradalom közeledése hamarosan arra késztetik, hogy új jelszót vessen fel — a hárommilliós hadsereg létrehozásának jelszavát. Ez 1918. október elején történik. Ebben az időben Lenin már más fölte-

[9] Lenin Művei 10. köt. 46. old.
[10] Lenin Művei 24. köt. 173. old.

vésből indul ki; már nemcsak azzal számol, hogy az ellenforradalommal való leszámolásra való alkalmas erőt hozzunk létre, hanem figyelembe véve a németországi növekvő forradalmi mozgalmat, a hatalomnak a munkásosztály által nemcsak nemzeti, hanem világviszonylatban való közeledő megragadásának perspektívájából indul ki. Úgy vélte, hogy a hárommilliós hadsereg az a minimum, amelyet a forradalom biztosítására nekünk létre kell hoznunk.

Azután, Lenin elvtárs kezdeményezésére pártunk IX. kongresszusán elfogadják a milícia-rendszerre való áttérésről szóló ismert határozatot. Az események alakulása mindeddig nem tette lehetővé, hogy a kongresszus által meghatározott méretekben valósítsuk meg ezt az átmenetet. Igen óvatosan mozgunk, de nem azért, mintha elvileg felülbírálnánk azt az álláspontot, melyet Lenin és a párt képviselt, hanem azért, mert mi, akik Lenin tanításának nem betűihez, hanem szelleméhez vagyunk hűek, figyelembe vesszük a való helyzetet, és katonai építésünk tempóját tőle tesszük függővé.

Ezek Leninnek e kérdésről vallott nézetei.

Most szeretnék még néhány, bár kisebb jelentőségű, de katonai építésünk szempontjából mégis igen fontos tényezővel foglalkozni.

Önök tudják, hogy az utóbbi időben különös erővel kell aláhúznunk a fegyelem tényezőjét. Ezt az aláhúzást különösen a milícia-területi szervezési elvre való részleges áttérésünk teszi szükségessé. A csoportok belső közösségeinek létrehozása, fegyelmezésük, amely katonai nevelésük legfontosabb tényezője, a területi egységeknél igen nagy nehézségekbe ütközik. Itt mély megfontoltság és mérlegelés, a parancsnoki és politikai állomány, valamint a közkatonák tömegeinek sajátos kiképzése szükséges.

Ebben a helyzetben Lenin elvtársnak a fegyelem kérdéséről vallott nézetei és hozzáállása, teljes aktualitásukat és jelentőségüket megőrizték a hadsereg számára.

Hogyan nyúlt Lenin elvtárs ezekhez a kérdésekhez?

Mint Önök tudják, ő mindig a fegyelem híve volt, s ennek legjobb bizonyítéka gyermekének — a mi bolsevik pártunknak belső felépítése. A bolsevik pártban a fegyelem keményebb és szigorúbb, mint a katonai fegyelem. Ez jelentős mértékben Lenin elvtárs befolyása alatt alakult így. Azonban Lenin és vele együtt pártunk ezt egyáltalán nem tagjainak valamiféle speciális súlykolásával, nem holmi sajátos begyakorlással érte el, hanem magának a fegyelem kérdésének helyes feltevésével. Miben áll a kérdéshez való helyes hozzáállás?

A legjobb választ erre maga Lenin elvtárs adja meg. Most idézem a „Baloldaliság, a kommunizmus gyermekbetegsége" c. brosurájának egy részletét, ahol kimerítő elméleti világossággal és mélységgel elemzi a fegyelem fogalmát.

Elvtársak, a „fegyelem" fogalmának és előfeltételeinek ez az elemzése a forradalmi pártra vonatkozik. Azonban teljes mértékben és egé-

szében alkalmazható és alkalmaznunk is kell a Vörös Hadsereget is. A Vörös Hadsereg parancsnoki és politikai állományának a fegyelemnek a soraiban való meghonosításánál állandóan emlékezniök kell erre a Lenin által felsorolt három feltételre, mely a kemény és öntudatos fegyelem egyetlen záloga.

Fel van téve a kérdés: mivel lehet fenntartani a fegyelmet a proletariátus forradalmi pártjában, miben nyilvánul meg és mivel lehet megszilárdítani? Ő így válaszol:

„... Először a proletár élcsapat öntudatossága, odaadása a forradalom iránt, kitartása, önfeláldozása, hősiessége. Másodszor, az a képessége, hogy a dolgozók legszélesebb tömegeivel, elsősorban a proletártömegekkel, *de a nem proletár* dolgozó tömegekkel *is* felvegye a kapcsolatot, közel kerüljön hozzájuk s bizonyos mértékig, mondhatnók, egybeolvadjon velük. Harmadszor, a proletár élcsapat politikai vezetésének helyessége, politikai stratégiájának és taktikájának helyessége, feltéve, hogy a legszélesebb tömegek *saját tapasztalataik alapján* meggyőződtek ennek a vezetésnek helyességéről. Ezek nélkül a feltételek nélkül lehetetlen a fegyelmet megteremteni egy forradalmi pártban, amelynek képesnek kell lennie arra, hogy valóban pártja legyen annak az élenjáró osztálynak, amelyre a burzsoázia megdöntésének és az egész társadalom átalakításának a feladata vár. Ezek nélkül a feltételek nélkül a fegyelem megteremtésére irányuló kísérletekből múlhatatlanul üres külsőség, frázis, komédia lesz."[11]

Az első feltétel — ez a parancsnoki és politikai állomány odaadása és szilárdsága; a második feltétel — a parancsnoki állománynak a vöröskatonák tömegeivel való élő, szerves kapcsolata megőrzése, és a harmadik — hogy a vöröskatonáknak ez a tömege a gyakorlatban, a valóságban lássa vezetésünk helyességét. Csupán e feltételek megléte teremti meg azt a talajt, amelyen a hadsereg harci nevelése eléri a szükséges eredményeket és erős, összeforrott, öntudatos forradalmi, fegyelmezett fegyveres erő létrehozásához vezet.

Csupán ezen a lenini úton haladva érhetünk el igazi, szilárd vasfegyelmet a Vörös Hadsereg soraiban.

Az elmondottak természetesen nem zárja ki annak szükségességét, hogy bizonyos elemeit alkalmazzuk annak, amit nálunk súlykolásnak neveznek. A tapasztalat arra utal, hogy nem valamennyi katonai munkás tud helyesen hozzányúlni a fegyelem kérdéséhez. Nálunk nem ritkán tapasztalható olyan viszony a katonai magatartással, a zártrendi fegyelemmel, a külső renddel szemben, mintha azok károsak, nem forradalmiak és szükségtelenek lennének. Ez — abszolút ostobaság. A belső, öntudatos fegyelemnek feltétlenül meg kell nyilvánulnia a külső rendben is. Nekünk el kell érnünk ezt a rendet, és itt teljességgel elkerülhetetlenek a súlykolásnak és az adminisztratív nyomásnak bizonyos

[11] Lenin Művei 31. köt. 9. old.

elemei. A „súlykolás" szó sokak számára félelmetesnek látszik, de ez jelentős mértékben előítélet.

Mostanában gyakran meg kell jegyeznünk, hogy nálunk nincs meg a szükséges alaki fegyelem, pedig ennek kétségkívül meg kell lennie. A dologhoz való lenini hozzáállás nem a fegyelem szükséges külső tényezőinek mellőzésében áll, hanem abban, hogy ne ezeket a külső tényezőket tegyük a fegyelem *alapjává.*

Lenin elvtársnak alkalma volt más kérdéssel is foglalkozni, amely jelenleg időszerű Vörös Hadseregünk számára építésünk mostani szakaszában. Az egyszemélyi vezetés kérdésére gondolok, amely építésünk egyik legégetőbb kérdése, s amely körül jelentős mértékben forog most a Vörös Hadsereg élete.

Egyáltalán nem haszontalan emlékezetünkbe idéznünk, milyen volt Lenin elvi álláspontja ebben a kérdésben. Ez szükséges mindazoknak, akik egyáltalán nem lenini, marxista módra, hanem tudattalanul, bár gyakran tudatosan is, igen erős konzervativizmusról tesznek tanúságot ezzel kapcsolatban. Most egy részletet olvasok fel a Népgazdasági Tanácsok kongresszusán, 1920-ban tartott beszédéből, amely éppen erre a kérdésre vonatkozik.

Íme:

„Ez a tapasztalat (a múlt katonai tapasztalata M. F.), törvényszerűen fejlődve, az esetleges, szétfolyó testületi elvből indult ki, a szervezeti módszerré emelt és a hadsereg minden intézményében meghonosodott testületi elven keresztül, most, mint általános tendencia eljutott az egyszemélyi vezetéshez, mint a munkaszervezés egyedül helyes elvéhez."[12]

Ilymódon, elvtársak, látják, hogy az egyszemélyi vezetésre való áttérést Lenin elvtárs már 1920-ban nem csak úgy tekintett, mint a Vörös Hadseregben folytatott munka megszervezésének elvileg egyedül helyes útját, hanem úgy is értékelte, mint a katonai építés gyakorlatilag bekövetkezett szakaszát. Úgy vélem, elvtársak, ebből a Vörös Hadsereg parancsnoki és politikai állományának le kell vonni azt a következtetést, hogy még nagyobb határozottsággal és mély eltökéltséggel kell az életbe átültetni ezt, ahogyan Lenin elvtárs kifejezte, „a katonai munkának egyedül helyes megszervezését".

Még néhány szót, elvtársak, egy másik kérdésről, amelynek igaz, hogy most nincs ilyen időszerű jelentősége a Vörös Hadsereg számára, de mégis kapcsolatban van a ma felvetődő kérdésekkel — a specialisták problémájáról.

A specialisták problémája, a régi megfogalmazásban, ahogyan az a frontokon folytatott harc éveiben a Vörös Hadseregben felvetődött, most természetesen már nem áll előttünk. Ezt az élet már régen megoldotta. Azonban öröksége megmaradt nálunk, más megjelenésben, más formában. A párttagok és pártonkívüliek viszonyának kérdésére gondolok a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának soraiban. Lényegében ez a

[12] Lenin Művei 30. köt. 307. old.

specialisták régi problémájának folytatása. Tudják, hogy a Forradalmi Katonatanács irányvonala a hadsereg építésében szilárdan abban áll, hogy egy szintre emelje parancsnoki állományunk kategóriáit. Egységes, teljes mértékben egyenjogú parancsnoki állományt akarunk, s szolgálati viszonylatban nem osztjuk fel ezt párttagokra és pártonkívüliekre. Ez az irányvonal abból a meggyőződésből indul ki, hogy a parancsnoki állomány pártonkívüli erői jelenleg feltétel nélkül és a végsőkig elkötelezték magukat a szovjet proletárállam érdekeinek. Különös tapintatossággal és előzékenységgel kell viszonyulnunk a hadügy régi specialistáinak azokhoz az igazán kisszámú képviselőihez, akiket a legerősebb kötelékek fűznek a Vörös Hadseregheż és a mi ügyünkhöz. Teljes egészében fel kell használnunk tapasztalataikat, tudásukat és azt a készségüket, hogy a forradalom ügyét szolgálják. És még sürgősen tanulnunk kell, sokat kell tanulnunk.

Megkívánok emlékezni arról, hogy milyen harcot vívott Lenin elvtárs a kommunista párt azon elemeivel szemben, akik a specialisták bevonása ellen léptek fel. Íme, egyik az erről a kérdésről szóló nagyszámú megjegyzése közül:

„Elég volt a sok üres locsogásból, itt az ideje, hogy áttérjünk a gyakorlati munkára, amely kiszabadíthatja országunkat abból a körből, amelybe az imperialisták bezárják. Ezt az álláspontot kell képviselnie minden szovjet, minden szövetkezeti apparátusnak. Dolgoznunk és ismét dolgoznunk kell. Ha a proletariátus, miután kezébe vette a hatalmat, nem tud élni a hatalmával, nem tudja a kérdést gyakorlatilag feltenni és azt gyakorlatilag meg is oldani, akkor igen sokat veszít. Ideje, hogy felhagyjunk azzal az előítélettel, hogy csak a kommunisták — akik között kétségtelenül remek emberek is vannak — tudnak bizonyos munkát elvégezni. Ideje, hogy felhagyjunk ezzel az előítélettel: nekünk a tett embereire van szükségünk, és mindezeket be kell vonnunk a munkába."[13]

Lenin elvtársnak az erre a kérdésre vonatkozó nézeteire való emlékeztetést nem tartom feleslegesnek katonai építésünk jelenlegi szakaszában. Lenin e nézetei arról beszélnek, hogy az a törekvés, amely a Vörös Hadsereg soraiban mindenre kiterjedő kommunizálást akart véghezvinni, szükségtelen és káros volna. Nem erről van szó. A lényeg az, hogy olyan vezetőgárdánk legyen a Vörös Hadseregben, amely hű a szovjet államiság eszméihez, forradalmunk eszméihez, még akkor is, ha egyes vezetők formálisan nem is tagjai a pártnak. Lenin elvtárs arra emlékeztet bennünket, hogy a világnak a szocializmus elvei szerinti átépítése grandiózus feladatának megvalósítása csak úgy képzelhető el, ha ebben a munkában a párt vezetése alatt aktívan részt vesznek a széles pártonkívüli tömegek.

Ugyanennél a kérdésnél Lenin elvtárs újra és újra alá kívánta húzni a tudományos felkészülés jelentőségét, a tudomány jelentőségét a szovjet munka valamennyi területén, ezen belül a hadügy területén is. Fel-

[13] Lenin Művei 28. köt. 396. old.

lépései során gyakran aláhúzta azt az igen nagy veszélyt, amely a pártot annak a képében fenyegette, melyet ő élesen kommunista gőgnek nevezett. Azt mondotta, hogy sok kommunista, akitől a pártot még nem sikerült megtisztítani, dekrétumokkal kívánja irányítani az országot és építeni a kommunizmust. Kinevette és kicsúfolta őket, és azt mondotta, hogy egészen másként kell a dolgokhoz nyúlni. Fáradhatatlanul ismételte, hogy tudásra és mégegyszer tudásra van szükség és csupán ily módon teremtjük meg az igazi kommunista építés alapjait.

Íme néhány megjegyzése, amely élesen megvilágítja az e kérdésről vallott nézeteit: „A mi szovjet intézményeink egy tucatja nem ér annyit, mint egy jól dolgozó laboratórium" — mondotta. Vagy: „Új tudományos felfedezések nélkül nem építjük fel a kommunizmust" stb.

Igen sok ilyen természetű megjegyzést lehetne idézni.

Ezzel kapcsolatban szeretnék emlékeztetni arra a gondoskodásra, amellyel Lenin elvtárs a tudomány képviselői felé fordult.

Milyen megható például Pavlov akadémikusról és egy sor más személyről való gondoskodása, akikkel való telefonbeszélgetésre, rettenetes túlterheltsége ellenére személyesen talált időt, hogy érdeklődjék, mindent utasításainak értelmében tettek-e meg! Az ő kezdeményezésére jött létre a tudósok életkörülményeinek megjavításával foglalkozó bizottság, amely nem kis szerepet játszott a romlás nehéz éveiben.

Most az utolsó kérdésre térek rá: a proletármozgalom távolabbi perspektíváinak kérdésére.

Beszédem kezdetén már volt alkalmam rámutatni Lenin elvtárs álláspontjára a forradalmi mozgalom világviszonylatban való távolabbi perspektíváinak kérdésében.

Ezt a gondolatát Lenin elvtárs a későbbiek során nem egyszer erősítette meg. Így például, 1921-ben a frontok felszámolása után, mikor felmerült a katonai vágányokról a kulturális és gazdasági munka vágányaira való átállás kérdése, Lenin így beszélt erről a perspektíváról:

„A Szovjet köztársaságnak az imperialista államok melletti hosszú ideig tartó egyidejű fennállása elképzelhetetlen. Végső soron vagy az egyik, vagy a másik győz, és amíg ez bekövetkezik, a Szovjet köztársaság és a burzsoá államok közötti legszörnyűbb összecsapások sora elkerülhetetlen."

Ez az alapvető kérdés különösen foglalkoztatta őt életének utolsó napjaiban és hónapjaiban. Ezt bizonyítja az a tény, hogy utolsó fellépései során gyakran visszatért rá. Ennek a kérdésnek szentelte legutolsó cikkeinek egyikét, melynek címe: „Inkább kevesebbet, de jobban." E cikkében elemzi a helyzetet, melyben a mi Szovjetuniónk van, tisztázza a nemzetközi viszonyok fejlődésének perspektíváit, és meghatározza azt a stratégiai és taktikai vonalat, melyen nekünk haladnunk kell. Az idézet, melyet felolvasok, igen hosszú, de ha meggondolják, hogy itt Iljics legutolsó gondolatairól van szó, az ő utolsó búcsúszavairól, szívesen meg fogják hallgatni.

Azt mondja Lenin:

„A nemzetközi viszonyoknak most olyan rendszere alakult ki, hogy Európában a győztes államok rabságban tartják az egyik államot, Németországot. Azonfelül több állam — mégpedig a legrégibb nyugati államok — a győzelem következtében olyan viszonyok közé került, hogy ezt a győzelmet arra használhatja fel, hogy elnyomott osztályainak bizonyos engedményeket tegyen — lényegtelen engedményeket, amelyek azonban ezekben az országokban mégis késleltetik a forradalmi mozgalmat és valami „társadalmi béke"-félét hoznak létre.

Ugyanakkor számos más ország: a Kelet, India, Kína stb. éppen a legutóbbi imperialista háború következtében végleg kizökkent a kerékvágásból. Fejlődésünk véglegesen az általános európai kapitalista méretekben indult meg. Megkezdődött bennük az általános európai erjedés. S most az egész világ látja, hogy olyan fejlődésbe sodródtak, amelynek szükségképpen az egész világkapitalizmus válságára kell vezetnie.

Jelenleg tehát ez a kérdés áll előttünk: sikerül-e kis- és törpeparaszti termelésünkkel, gazdaságunk ziláltsága ellenére is addig kitartanunk, amíg a nyugateurópai kapitalista országok el nem jutnak fejlődésük során a szocializmushoz? Ez a fejlődés azonban nem úgy megy végbe, mint ahogy azelőtt vártuk. Nem oly módon megy végbe, ahogy a szocializmus egyenletesen ‚megérik' bennünk, hanem úgy, hogy egyik állam kizsákmányolja a másikat, kizsákmányolják az imperialista háború idején idején elsőnek legyőzött államot s ugyanakkor az egész Keletet is kizsákmányolják. A Kelet viszont éppen az első imperialista háború következtében végleg bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, végleg bekapcsolódott, belesodródott a világforradalmi mozgalom általános forgatagába."[14]

Ime, ezek a kérdések foglalkoztatták őt életének legutolsó napjaiban. Milyen feleletet adott nékünk rájuk?

Vlagyimir Iljics, már haldokolva, megrajzolta stratégiánk és taktikánk vonalát. A taktikai vonalnak, amelyet a dolgok ilyen állása írt elő országunk számára, véleménye szerint a következőkben kell állania:

„... A lehető legnagyobb óvatosságot kell tanúsítanunk, hogy munkáshatalmunkat fenntarthassuk, megőrizzük tekintélyét kis- és középparasztságunk előtt s a kis- és törpeparasztságot továbbra is a munkáshatalom vezetése alatt tartsuk. Javunkra szól az a körülmény, hogy ma már az egész világ belekerül abba a mozgalomba, amelyből meg kell születnie a szocialista világforradalomnak. Ellenük szól viszont az a körülmény, hogy Németországnak, a valóban előrehaladott kulturális kapitalista fejlődés országának, rendkívül nehéz most talpraállnia. Az úgynevezett Nyugat valamennyi kapitalista hatalma marja és nem engedi talpraállni. Másrészt az egész Kelet, a legmélyebb emberi nyomorba taszított többszázmilliós kizsákmányolt dolgozó lakosságával, olyan körülmények közé került, hogy fizikai és anyagi erői semmiképpen sem hasonlíthatók össze

[14] Lenin Művei 33. köt. 501. old.

egyetlenegy nálánál jóval kisebb nyugateurópai állam fizikai, anyagi és katonai erőivel szemben.

Megmenekülhetünk-e attól, hogy a jövőben összeütközésbe kerüljünk ezekkel az imperialista államokkal? Van-e reményünk arra, hogy a Nyugat virágzó imperialista államai és a Kelet virágzó imperialista államai közötti belső ellentmondások és összeütközések másodszor is haladékot adnak nekünk, — úgy, mint először, amikor a nyugateurópai ellenforradalomnak az orosz ellenforradalom támogatására irányuló hadjárata kudarccal végződött a Nyugat és a Kelet ellenforradalmárainak táborában, a keleti kizsákmányolók és a nyugati kizsákmányolók táborában, a Japán és Amerika táborában meglevő ellentmondások miatt?

Erre a kérdésre, azt hiszem, úgy kell válaszolnunk, hogy a megoldás itt rendkívül sok körülménytől függ s a harc kimenetelét nagyjában és egészében csak azon az alapon lehet előre látni, hogy a föld lakosságának óriási többségét végeredményben maga a kapitalizmus tanítja és neveli a harcra.

A harc kimenetelét végeredményben az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína stb. a világ lakosságának óriási többségét alkotja. S az utóbbi évek folyamán éppen a föld lakosságának ez a többsége sodródik bele rendkívüli gyorsasággal a felszabadulásért folyó harcba, úgyhogy ebben az értelemben a kételynek még csak árnyéka sem férhet ahhoz, hogy mi lesz a világot átfogó harc végső megoldása. Ebben az értelemben a szocializmus végleges győzelme tökéletesen és feltétlenül biztosítva van."[15]

Tehát Lenin szerint a taktikai vonalunknak ebben a közelebbi időszakban védekezőnek kell lennie. Lavíroznunk, várakoznunk kell; az erőgyűjtésével és annak az időnek kivárásával kell foglalkoznunk, mikor Kelet országainak mozgalma és Nyugat országainak mozgalma új, számunkra kedvező helyzetet teremt. Fennállhat-e ennek az időpontnak a bekövetkezéséig a mi Szovjetuniónk? Erre a kérdésre ingadozás nélkül válaszolja: igen, fennállhat, ha a proletariátus helyes politikát folytat nem csupán nemzetközi téren, hanem a belügyekben is. Az ő szemében a helyes politika a munkás-paraszt blokk politikája, a munkásosztály és a parasztság szövetsége megerősítésének politikája. Azt mondja, hogy osztály- és társadalmi szempontból semmi alapunk sincs arra, hogy ezt a blokkot ne tartsuk megvalósíthatónak. Ellenkezőleg, minden alapunk megvan arra, hogy a dologhoz való helyes hozzállással, helyes taktika esetén megvalósítsuk. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy akkor, amikor belső helyzetünk megerősítésén dolgozunk, ne hagyjuk figyelmen kívül a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége védelmének kérdését.

Lenin halála óta még csak egy év telt el, de jóslatai máris kezdenek beigazolódni. Már egy sor tény beszél arról, hogy a Szovjetunió és a burzsoá Nyugat viszonyában új válság áll be. Ez azon tervek és agresszív hangulatok újjászületésében mutatkozik meg, melyeket a nyugateurópai és

[15] Lenin Művei 33. köt. 501—503. old.

az amerikai imperializmus táplált néhány évvel ezelőtt. Ismét megfigyelhetjük a szovjetellenes blokk szervezési terveinek újjászületését, tények bizonyítják, hogy erősödik a Komintern elleni legdühödtebb agitáció stb., stb.

Mit mond számunkra mindez? Azt mondja, hogy közeledünk ahhoz a pillanathoz, amikor beteljesedhet Lenin elvtárs jóslata, a munkás-paraszt köztársaság és a nyugati imperializmus közötti szörnyű, véres összecsapásokról. Természetesen, ostobaság lenne bármilyen határidőt meghatározni, azonban bizonyos tendencia világosan látható és észrevehető még a legkevésbé figyelmes megfigyelő számára is.

Egyébként fontos megjegyezni, hogy ez a tendencia egyáltalán nem a mi erőnk gyengülésével kapcsolatos — sőt ellenkezőleg, éppen megerősödésével, növekedésével —, ez teljesen világos. A Szovjetállam szétzúzására irányuló első kísérlet sikertelensége után a nyugateurópai imperializmus a mi belső szétesésünkre, összeomlásunkra számított; s míg ebben reménykedtek, ez ránk nézve nem járt különösebb veszéllyel. De ez nem következett be. Sőt, éppen ellenkezőleg, a megismétlődő rossz termés, bármilyen külső segítség hiánya ellenére, mi határozottan talpraállunk, erőre kapunk, mely minden évvel jobban és jobban nő és szilárdul. Éppen ez a körülmény teszi a nemzetközi helyzetet veszélyessé és bizonytalanná, ugyanis maga az a tény, hogy mi békésen erősödünk, gazdasági és kulturális téren fejlődünk, az egész nemzetközi helyzetben nagy kavarodást okoz; igen nagy veszélyt és fenyegetést jelent az egész kapitalista rendszer számára. Ebből következik a nyugateurópai imperialista hatalmak részéről felénk irányuló új nyomás kísérletének valószínűsége. Ily módon növekedésünk puszta ténye az ok, amely kiváltja és megerősíti a háború összeütközés lehetőségét.

Számunkra — katonai vezetők számára — ennek a következtetésnek különös jelentőségűnek kell lennie. Mikor mi most Lenin elvtárs életére, tanításaira és műveire emlékezünk, különös komolysággal kell utolsó hagyatékaihoz viszonyulnunk. A Vörös Hadsereg munkásainak, jobban mint bármikor, figyelmüket munkánk valamennyi hiányosságára kell koncentrálniok, és minden energiájukat arra kell fordítaniok, hogy a legrövidebb időn belül lerakjuk a Köztársaság katonai biztonságának szilárd alapjait. Úgy hiszem, elvtársak, semmi okunk kételkedni abban, hogy Lenin elvtárs végrendeletét követve, mi ezt a feladatot is megoldjuk.

ROMÁN CSAPATOK RÉSZVÉTELE MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT LEFOLYT HARCOKBAN

1944. augusztus 23—1945. április 4.

(ADATOK A MAGYAR—ROMÁN VISZONY TÖRTÉNETÉHEZ)[1]

Csatári Dániel

A Román Népköztársaság történészei megkülönböztetett figyelmet fordítanak hazájuk legújabbkori történetének kutatására. Ezen belül is egyre nagyobb helyet foglal el az 1944. évi augusztus 23-i fegyveres felkelés és következményeinek vizsgálata. Ismeretes, hogy a felkelés sikere következtében Románia szakított Németországgal, és a Szövetséges hatalmak oldalán részt vett a második világháború befejező szakaszának harcaiban. Ebben az időszakban Románia hadserege Magyarországon is harcolt. Nem tekinthető tehát célszerűtlennek, ha a magyarországi olvasók és szakemberek előtt összefoglaljuk a vonatkozó romániai irodalmat,[2] kiegészítve azt a hazai kutatás eredményeivel. Miután az említett téma nem szigetelhető el a korabeli magyar—román viszony alapkérdéseitől, fontosnak tartottuk, hogy az utóbbiak ismertetésére is kitérjünk. Arra való tekintettel ugyanis, hogy nem ismeretesek még azok a körülmények, amelyek között a román csapatok részvétele a magyarországi harcokban történt, elengedhetetlennek mutatkozott a kérdés általánosabb, a korabeli magyar—román viszony történetébe beágyazott tárgyalása.

[1] Részletek egy nagyobb dolgozatból.

[2] Ezt a fontos feladatot már megkezdte a folyóirat 1955. évi 1. száma, amely közölte *Gh. Nițu:* A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban c. tanulmányát.

1. Az augusztus 23-i felkelés és magyarországi visszhangja

A Szövetséges Hatalmak, és főként a Szovjet Hadsereg győzelmei 1944 nyarán a hitleri koalíció teljes összeomlását eredményezték. A katonai helyzet erőviszonyaiban végbement eltolódás kedvező feltételeket teremtett a fasiszta Németország elnyomása alatt szenvedő népek felszabadulásához.

A Szovjet Hadsereg augusztus 19-éről 20-ára virradó éjjel bekövetkezett támadása áttörte a Jaşi—Chişinău-i német, valamint román frontot és lehetővé tette a romániai fordulatot. A Román Kommunista Párt és a körülötte tömörülő demokratikus erők elérkezettnek látták az időt a fegyveres felkelés már korábban kidolgozott tervének végrehajtására.[3] A felkelés terve: a katonai, fasiszta diktatúra megdöntését, demokratikus rendszer bevezetését, Románia kilépését a Szovjetunió-ellenes háborúból és a Szövetséges Hatalmakhoz való csatlakozását célozta. E tervvel — ha összes céljaival nem is — a román uralkodó osztály egy része, a Maniu-féle Nemzeti Paraszt Párt és Gh. Brătianu Liberális Pártja is egyetértett, lévén, hogy nem volt más választása.

Mihály román király is — azt gondolva, hogy egy gyors kiugrás esetén át tudja menteni a monarchiát és konzerválni a régi rendszert — hajlandónak mutatkozott a terv rá eső részének a megvalósítására. Ezért augusztus 23-án délután 5 órára magához kérette a németek bizalmát élvező államfőt, Ion Antonescut, valamint helyettesét, Mihail Antonescut, és közölte velük, hogy azonnali fegyverszünet megkötését tartja szükségesnek. Antonescuék tiltakozni próbáltak, de a királyi palotában levő hazafias-harci gárda, amely a RKP egyik vezetője, Emil Bodnăraş vezetése alatt állott, letartóztatta őket. Ugyanez lett a sorsa a többi minisztternek is, akiket minisztertanácsi ülésre a királyi palotába kérettek és a megérkezés sorrendjében letartóztattak. A kibontakozó eseményekből valamit megsejtő német csapatok parancsnoka, Gerstenberg tábornok is megjelent a királynál, akitől a német csapatok szabad elvonulását kérte. A király ebbe beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy a német csapatok nem támadják meg a fővárost.[4] Ezzel a király a teljes titokban előkészített és a váratlan fegyveres felkeléstől megijedt német csapatok parancsnokát értékes időnyereséghez juttatta.

Ezalatt a főváros hazafias-fegyveres osztagai és a felkelés tervébe beavatott katonai egységek is akcióba léptek. A rádió 22 órakor közvetítette a király proklamációját. Mihály közölte a lakossággal a háború megszüntetését, és azt, hogy fegyverszünetet kért a Szövetséges Hatal-

[3] Az augusztus 23-i fegyveres felkelés előkészítésével foglalkozik *Gh. Gheorghiu Dej:* Cikkek és beszédek. Bukarest, 1955. 25—28. l. Továbbá: *I. Gheorghiu és A. Roman:* Din lupta P. C. R. pentru scoaterea Romîniei din războiul antisovietic şi întoarcerea armelor impotriva hitleriştilor, *Analele,* 1956. 3. sz. 85—86. l.

[4] *Maniu* vallomása a háborús bűnösök perében. Országos Levéltár (Továbbiakban O. L.) Békeelőkészítés *(1945)/1946* (Továbbiakban: BÉ.)

maktól, akik hajlandóak a bécsi döntést érvényteleníteni. A főváros lakossága kitörő örömmel fogadta a proklamációt. „Az asztalunknál békésen ülő németek, mikor megértették, miről van szó, fegyverükhöz kaptak (már tudniillik, akinél volt), de a készenlétben álló román katonaság, mely a proklamáció pillanatában megszállt minden olyan nyilvános helyet, ahol német katonák szoktak tartózkodni, pillanatok alatt lefegyverezte őket. Aki ellenkezett, azt nyomban agyonlőtték."[5] A munkásokból, értelmiségiekből álló fegyveres-hazafias osztagok pedig 23-án éjszaka elfoglalták a legfontosabb stratégiai pontokat: középületeket, a Miniszterelnökség, Belügyminisztérium, Telefonközpont stb. épületeit. Egyidejűleg a németek is erős objektumokat tartottak megszállva: a hadiiskola, Tengerészeti Parancsnokság, a Gestapo stb. épületeit.[6]

A németek — akiket teljesen váratlanul érintett a felkelés — szintén akcióba léptek. Hitler a 23-ról 24-re virradó éjjel egy tábornokokból álló ellenkormány létrehozására adott legelőször is utasítást. Ez a törekvése azonban megbukott a román nép és a hadsereg állásfoglalásán, azon, hogy egyetlen tábornokot sem lehetett a fenti cél megvalósítására megnyerni. A berlini román követ is lemondott, mivel nem akart egy árnyékkormány képviselője lenni. Nem maradt más hátra, mint az utolsó eszközök igénybevétele. A német rádió 24-én 17 órakor bejelentette, hogy a Vasgárda[7] Romániában halálra ítélt vezetője, Horia Sima átvette a Nemzeti Kormány vezetését.[8] Egyidejűleg megtörténtek az előkészületek a fegyveres ellentámadásra is. Jodl vezérezredes, Hitler utasítására ugyanis megparancsolta a német csapatoknak, hogy foglalják el Bukarestet, és verjék le a felkelést. Gerstenbergék 24-én hajnalban — megtéve a körülményekhez képest lehetséges előkészületeket — megkezdték a támadást és a főváros bombázását.[9]

A környéken állomásozó német csapatok Băneasa és Rahova felől próbáltak betörni Bukarestbe. A hazafias-fegyveres osztagok — amelyeknek sorai egyre több jelentkezővel bővültek — felvették a harcot. A *Romînia Libera* című lap augusztus 24-i különszámában a hazafias-fegyveres osztagok parancsnoksága közölte a főváros lakosságával ezt

[5] *Wesselényi Miklós:* A harmadik birodalom bukása. Bp. én. 253. l.

[6] Vö.: *Victoria insurecţiei populare de la 23. August 1944. organizate şi conduă de P. C. R. in condiţiile inaintări Armatei-Sovietice eliberatoare pe teritorul Romîniei. Lupta maselor populare condusă de P. C. R. petru instaurarea regimului democrat-popular-6 Martie 1945. Analele,* 1956. 6. sz. 68—69. l.

[7] A magyarországi nyilas-mozgalom megfelelője.

[8] Horia Sima (a román Szálasi) árnyékkormánya ténylegesen csak 1944. december 10-én alakult meg Bécsben. Gyakorlati tevékenysége pedig mindössze arra szorítkozott, hogy a román hadifoglyokból két zászlóaljat toborozzon össze.

[9] Vö.: *Andreas Hillgruber:* Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Wiesbaden, 1954. 217., 219., 226—228. l.

a hírt, és egyúttal kitartásra, a harc folytatására buzdított.[10] Bukarest népe, a kommunisták vezetésével sikerrel védte a németek több napig tartó, és a német légierő által támogatott támadásokat. Sőt, fokozatosan felszámolták a városban levő német ellenállási gócokat is. Utoljára a német követség és a Gestapo épületeibe szorult németek lefegyverzésére került a sor, akik Killinger német követ vezetésével körmük szakadtáig védekeztek. Miután meggyőződtek róla, hogy helyzetük reménytelen, letették a fegyvert. Killinger pedig, Hitler életnagyságú képe előtt, dolgozószobájában, főbelőtte magát.[11] Bukarestben augusztus 28-án már nem ropogtak a fegyverek, a fegyveres harci osztagok és a katonaság, élvezve az ország többi területein harcoló román katonai egységek és harci csapatok egybehangzó támogatását, vereséget mértek a német csapatokra. Augusztus 30-án pedig a Szovjet Hadsereget és a vele érkező Tudor Vladimirescu hadosztályt már a németektől megtisztított Bukarest dolgozói fogadták.[12]

A Bukarestre zúduló német támadások elhárításában fontos szerepet játszottak a 3., 4., 1. Román Hadseregek is. A moldvai arcvonalon felsorakozott 3. és 4. Román Hadseregek azt a feladatot kapták, hogy szakadjanak el a német csapatoktól és kezdjék meg a harcot ellenük. Miután ennek a parancsnak eleget tettek, kivonták őket a harcból, Bukarest és Tîrgoviște körzetében összpontosították, ahol újjászervezésük és az állomány kiegészítése után beolvadtak a 4. Román Hadseregbe. Az új 4. Román Hadsereg szeptember elsejétől Dicsőszentmárton (Tîrnaveni), Torda, Tövis és Medgyes összpontosító körzetekben nyert elhelyezést, szeptember 4-én az Érchegységtől keletre levő egységekkel együtt átvette a frontot.[13]

Az ország belső területein állomásozó 1. Román Hadseregnek pedig a német csapatok leszerelésében való részvétel és a nyugati határvonal biztosítása volt a feladata. Ennek megfelelően egységei megszállták Giurgiu, Zimnicea, Turnu-Măgurele, Corabia, Colofat, Turnu-Severin kikötőket, hogy megakadályozzák a Dunán visszavonuló német csapatok esetleges partraszállását, Ploeștiben, Brassóban, Aradon heves harcokban vettek részt. Aradon már 24-én, a németellenes hangulatú lakosság támogatásával, az ide irányított 5. hadosztály alakulatai megkezdték

[10] *23. August: 11 ani de la eliberarea patriei noastre. Analele,* 1955. 3. sz. 123—124. l.

[11] *Wesselényi M.:* i. m. 255. l.

[12] Az 1821-es felkelés hőséről Tudor Vladimirescuról elnevezett román hadosztályt a Szovjetunióban szervezték meg. Az itt levő román hadifoglyok első konferenciája 1942 januárjában — amelyen a magyar hadifoglyok képviselője is felszólalt, kifejezve azt a meggyőződését, hogy „A magyar és a román nép meg fogja találni a közös nyelvet" — kérte a Szovjet főparancsnokságot, hogy engedélyezze részvételüket a német fasizmus elleni harcban. A kérést 1943-ban teljesítették, amikor is megalakult a Tudor Vladimirescu hadosztály. (*Scînteia,* 1944. október 8.)

[13] *Gh. Nițu:* i. m. 50. l.

a németek leszerelését, és kitűzték a városban a román és a szovjet zászlót.[14] Ugyanakkor az 1. Román Hadsereg, erőinek zömével, amely kiképzés alatt álló újonc egységekből, számos belső alakulatból, a katonai iskolák növendékeiből állott, felvonult az északi és nyugati határ vonalára, elzárta a Déli Kárpátok hágóit, a Bánság ipari vidékeire és a Gyulafehérvárra vezető útvonalakat. Augusztus 24—26-án berendezkedett és megszervezte a Brassótól Bánátig terjedő erdélyi határ védelmét, de a szeptember 5-ig terjedő napok jelentékenyebb események nélkül teltek el.

Az 1. Román Hadsereg, miután a 4. Román Hadsereg is felvonult a határra, megtartotta az érchegységi front és a tőle nyugatra eső front déli részét. Szeptember 5-ig tehát Románia az augusztus 23-i fegyveres felkelés sikerei következtében felszabadult.

Milyen politikai helyzet alakult ki Romániában a fegyveres felkelés győzelme következtében? Antonescuék letartóztatása után Sănătescu vezetésével egy, többnyire reakciós tábornokokból álló kormány alakult annak eredményeképpen, hogy Maniu és Brătianu megtagadták részvételüket egy politikai kormányban. Ők, előzetes ígéreteikkel szemben, szembeszálltak a RKP-nak azzal a tervével, hogy egy politikusokból álló kormányt hozzanak létre, amely mozgósítani tudja az országot a Németország elleni harcra. Az RKP megkerülésével ezek Sănătescu kormányát segítették hatalomra. Ez, az úgynevezett történelmi pártok említett befolyása alatt állott, és céljának a régi rendszer megőrzését tekintette. A kommunista és szociáldemokrata pártokat egy-egy tárcanélküli miniszter, míg a többi demokratikus pártot és mozgalmat senki sem képviselte az új kormányban.

Érthető, hogy a fegyveres felkelést vezető RKP nem nyugodott bele ebbe a helyzetbe, és az összes demokratikus erők összefogását kifejező politikai kormány hatalomra juttatását akarta. Elutasítva a történelmi pártoknak az önkényuralom visszaállítására irányuló törekvéseit, az ország demokratikus átalakításáért, a földreformért, a széleskörű honpolgári szabadságjogok bevezetéséért, a nemzetiségek jogegyenlőségéért, az antifasiszta háborúban való tényleges részvételért harcolt. És mivel az illegalitásból kilépő párt tömegekre gyakorolt befolyása növekedőben volt, ennek a küzdelemnek — amint a későbbiek során látni fogjuk — megértek a gyümölcsei.[15]

Látható tehát, hogy az augusztus 23-i fegyveres felkelés nemcsak Románia átállását eredményezte, hanem politikai életében és társadalmi szerkezetében végbemenő mélyreható változások kiindulópontját is jelentette. Ezért jelentősége az ország határain kívül is túlmutat. Az

[14] Miniszterelnökség O tétel: 26177/1944. Párttörténeti Intézet Irattára. (Továbbiakban: P. I. I.) További részletek, főleg a Turnu-Severin-i harcokra vonatkozóan: T. *Udrea: Despre activitatea şi rolul comitetelor ţărăneşti in 1944 şi în prima jumătate a anului 1945. Studii şi materiale de istorie contemporană.* I. k. Bukarest, 284. l.

[15] *Gh. Gheorghiu-Dej:* i. m. 28—31. l.

augusztus 23-i felkelés és az utána következő események — túlzás nélkül mondhatjuk — nagy hatást gyakoroltak Magyarország politikai életére is. A Rendőrség Budapesti Főkapitánysága augusztus 31-i jelentése szerint a hír megrázta az országot. „Hatása meglehetős rombolást idézett elő a lelkekben... mert kérlelhetetlenül a magyarság elé vetítette... a román példa esetleges követésének kísérletét."[16] Volt-e a romániai fordulat követéséhez alkalmas talaj és igény ekkor Magyarországon? Kétségkívül igen. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az alábbi két körülmény. Már augusztus 24-én a vezérkar csapatösszevonásokat eszközölt Budapest környékén, főnökének, Vörös Jánosnak az indoklásával: „... az oroszok előrenyomulása folytán a bolsevizmus veszélye is közeledik felénk, és miután Budapest nagy ipari város, a rendkívüli helyzet követelte meg emez intézkedést." A falvak hangulatára pedig Jurcsek Béla földművelésügyi miniszter mutatott rá a Minisztertanács szeptember 8-i ülésén, kijelentve, hogy ma már majdnem minden falu meg van szervezve a kommunista rendszerre való átmenetre.[17] Az erdélyi magyarok és románok hangulatát pedig eléggé félreérthetetlenül tükrözte az, hogy a Külügyminisztérium, a további fejlemények megakadályozása végett augusztus 31-én javasolta, hogy Észak-Erdélybe nagyobb katonai és karhatalmi erőt küldjenek.[18]

Hogyan próbálta meg Sztójay kormánya a román példa követésére irányuló kísérleteknek útját állni?

Feloszlatta a politikai pártokat, megtiltotta a gyűléseket és összejöveteleket a kelet-magyarországi hadműveleti területeken, kiadta a rémhírterjesztők ellen szóló, valamint a röplapok terjesztésének megakadályozását célzó rendeleteit,[19] továbbá úgynevezett retorziós eljárásokat léptetett életbe az észak-erdélyi románok ellen. A Gestapo közvetlen beavatkozásával letartóztatásokat foganatosított és túszokat szedett. Az utóbbi sors érte E. Haţieganut és A. Socolt, az észak-erdélyi románok polgári vezetőit. A kelet-magyarországi hadműveleti területen kormánybiztosának egy külön rendelete alapján pedig tömegesen internálták a románokat. Nagybányán például a román püspököt és 80 lakost.[20]

Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg a jobboldali sajtó fergeteges támadást indított az „áruló"-nak minősített Románia ellen. E támadások mögött a Minisztertanács komoly és végzetes döntései érlelődtek. Az augusztus 23-i fegyveres felkelést követő napokon ugyanis kiderült, hogy a romániai német ellentámadás sikerében nem lehet tovább re-

[16] P. I. I. A XIII. 1/1944/1.

[17] O. L. A Minisztertanács 1944. augusztus 25-i és szeptember 8-i ülésének jegyzőkönyvei.

[18] O. L. Miniszterelnökség (továbbiakban M. E.) O—26218/1944.

[19] A vonatkozó rendeletek szövegét ld.: a kolozsvári *Ellenzék* 1944. augusztus 25-i számában.

[20] A retorziós eljárásokra vonatkozólag ld. P. I. I. A XXII. 5/13/1944/2, és A XIII. 1/1944/1, továbbá a nagyváradi *Új Élet* 1946. április 25-i számát.

ménykedni. A magyar vezető körök tehát választ elé kerültek: kövessék-e Románia példáját, vagy tartsanak ki Németország mellett. A Minisztertanács augusztus 25-i ülésén mégis az utóbbi megoldás két lehetőségén vitatkoztak. Nevezetesen arról volt szó, elfogadják-e Guderiannak, a német vezérkar főnökének azt a javaslatát, hogy vegyenek részt egy Dél-Erdély ellen irányuló támadásban, vagy sem. A katonai erőviszonyokat mérlegelve, Vörös, a magyar vezérkar főnöke, és Csatay honvédelmi miniszter ellenezték a támadásban való részvételt, s Észak-Erdély német segítséggel történő megvédése mellett foglaltak állást. A külügyminiszter helyettese, Jungerth-Arnóthy ugyanezt a felfogást osztotta. Közölte, hogy az ankarai angol nagykövet nyilatkozata szerint Magyarország számára most következik el az a pillanat, amikor a Szövetségesekhez csatlakozhat. A stockholmi amerikai követ még azt is közölte — mondta Jungerth-Arnóthy —, hogy Magyarország számára végzetes volna, ha Románia átállása után Dél-Erdély megszerzése céljából megtámadná Romániát és bevonulna Dél-Erdélybe. A többi miniszter Dél-Erdély elfoglalása mellett tört lándzsát. Végül is augusztus 25-én kompromisszumos megoldás született, amely szerint: „... az egész minisztertanácsnak az a nézete, hogy ha van mégis lehetőség arra nézve, hogy megfelelő katonai erővel rendelkezzünk, akkor a németek vonuljanak le Dél-Erdély határainak védelmére, mi pedig védjük meg a rendelkezésünkre álló erőkkel keleti határainkat, le egészen a székely vármegyék legdélibb részéig." Ugyanakkor elhatározták, hogy informálni fogják a németeket — és az új helyzet ismerete alapján másnap döntenek. Nem tudjuk pontosan, hogy a németek mit válaszoltak a minisztertanács döntésére, de el lehet képzelni ezt a másnapi határozatból: „... A minisztertanács azt az álláspontot foglalta el, hogy hajlandók vagyunk Dél-Erdély megtisztításában részt venni, de csak csapataink felvonulása és felfegyverzése után, és csak akkor, ha ez nem jelentené az erők szétforgácsolását a Kárpát vonalán."[21]

Miközben a német nyomásnak engedve, és a belpolitikai helyzet feszültségét levezetendő, a magyar vezető körök előkészítették Románia ellen a Dél-Erdély visszaszerzésére irányuló háborút, mégis igyekeztek a maguk módján valamit tanulni a romániai fordulatból. Augusztus 29-én Horthy, a németbarát Sztójay lemondatása után Lakatos Gézát bízta meg kormányalakítással, eléje állítva a németektől való függés lazításának és a háborúból való kilépés előkészítésének feladatait.[22] Lakatos azonban a kiugrást a magyar vezető körök pozíciójának a megerősítésével, a népi tömegek és demokratikus politikai mozgalmak kirekesztésével akarta végrehajtani, és ezért a dél-erdélyi támadás előkészületeit nem állította le, bár a helyzetet ő is kilátástalannak ítélte.[23]

[21] O. L. A Minisztertanács jegyzőkönyvei.
[22] *Lakatos Géza* tanúvallomása. A Szálasi-per. Bp. 1946. 127—128. l.
[23] Vö.: *Lakatos Géza* parlamenti bemutatkozó beszéde. Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló XIX. k. 259. l.

Ő maga úgy gondolkozhatott, hogy a német tervekben való részvétel elaltatja azok éberségét és így ők egyúttal időt nyernek a kilépés előkészítésére.

Közben a katonai apparátus mind politikailag, mind katonailag előkészítette a dél-erdélyi akciót. Napvilágot láttak a Vezérkar közleményei, amelyek a támadás szükségességét magyarázták, szeptember 4-ére elkészült a Vezérkar főnökének külön jelentése, amely tükrözte a küszöbönálló akció politikai és hadászati céljait.[24]

Mit csinált ez idő alatt a másik, a nem hivatalos Magyarország? A magyar kormány intézkedéseivel, avagy a romániai fordulattal értett-e egyet?

A rendelkezésre álló eszközökkel ismertette a romániai eseményeket, tárgyilagosan kezelve azokat, elítélte a magyar kormány életbeléptetett intézkedéseit. A kiszivárgó hírek alapján igyekezett útját állni a Románia megtámadására irányuló előkészületeknek is. A küszöbön álló háborúval kapcsolatban az Igaz Szó így írt: „A valóságban a háború az erdélyi havasokban a német háború folytatása lesz a szövetségesek ellen, és a magyar honvéd ugyanolyan zsoldosa lesz a németeknek, mint az volt a Donnál, és az ma is Galíciában."[25] Egyúttal Erdély védelmének egyetlen útjára is rámutatott. A kommunisták Budapesten terjesztett röpirata kimutatta: „Erdélyt nem Hitlerrel, hanem csak Hitler ellen, s fegyveres harccal" lehet megmenteni.[26]

A Kossuth Rádió Erdély védelmével kapcsolatban rámutatott arra, hogy nem Hitler segít Magyarországnak Erdélyt megvédeni, hanem ellenkezőleg, Horthy segít neki Romániát megtartani, és sikeres német ellentámadás esetén Horia Simát, a román Szálasit hatalomra juttatni. Egyben változatlanul kiszolgáltatja az ország emberanyagát, gazdasági kincseit a német háborús gépezetnek.[27]

A magyar hadifoglyok is elutasították a kormány politikáját, a németek elleni harcot követelték, mivel a példa előttünk áll: „A román nép kezébe vette sorsának intézését. Megdöntötte Antonescu fasiszta diktatúráját, és Románia összes németellenes, demokratikus pártjaiból nemzeti kormányt alakított."[28]

Észak-Erdélyben is jelentős erőfeszítések történtek a kormány szándékainak megakadályozása érdekében. Az ellenállási mozgalom befolyásolni igyekezett az Észak-Erdélyben állomásozó IX. honvéd hadtest pa-

[24] *Vörös János* vezérezredes jelentését közli: *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938—1945. Kispest. én. 207—210. l.

[25] *Igaz Szó*, 1944. augusztus 29.

[26] Idézi: A népi demokrácia útja. (A MKP. III. kongresszusának jegyzőkönyve.) Bp. 1946. 65—66. l.

[27] Romlásba viszik Erdélyt és az országot. A Kossuth Rádió 1944. augusztus 28-i adása. P. I. I.

[28] „Vessetek véget az elveszett háborúnak: megmentitek Magyarországot!" A hazafias hadifoglyok felhívása. P. I. I. A XXII. 5/6/31.

rancsnokságát a németektől való elszakadásra.[29] A kommunistákkal együttműködő Erdélyi Párt balszárnyának (Mikó Imre és mások) kérésére ugyanis a párt elnöke, Teleki Béla tárgyalt Lakatos miniszterelnökkel Budapesten és ígéretet is kapott arra vonatkozóan, hogy a dél-erdélyi támadás elmarad, és az észak-erdélyi románok ellen hozott retorziós eljárásokat felfüggesztik.[30] Lakatos valóban feloszlatta a kistarcsai internálótábort, a sárvári táborból elbocsátotta a bentlevőket. Szabadlábra helyezte azokat a románokat (például a nagybányai püspököt is), akiket a Sztójay-kormány letartóztatott.[31] A túszként kezelt román polgári vezetőket kivette a Gestapo kezéből (E. Haţieganu és A. Socol) és a győri püspöknél jelöltek ki kényszerlakást számukra.

Az ellenállási mozgalom ugyanígy közbelépett az észak-erdélyi magyar hadműveleti biztosnál, s sikerült elérnie azt, hogy a német követelések ellenére a románokkal szemben nem alkalmaztak újabb kényszerintézkedéseket.[32]

A demokratikus körök és mozgalmak említett sikerei sem tudták azonban megakadályozni a Magyarország és Románia közötti háború kitörését. A magyar vezetőkörök vaksága erősebbnek bizonyult, és végül is a Vezérkar álláspontja kerekedett felül.

2. Az erdélyi és tiszántúli hadműveletek

Az első sorokban leírtuk azokat a politikai eseményeket, amelyek következményeképp szeptember 3-ára a bécsi döntés által megvont, Erdélyt kettéosztó határvonalak déli részén felsorakozott a Szovjet Hadsereg oldalán harcoló Román Hadsereg, északi oldalán pedig a német és magyar csapatok.

Szeptember 5-én a gyengén felszerelt 2. magyar hadsereg Kolozsvár és Marosvásárhely irányától megkezdte támadását Erdélyben.[33] A magyar kormány szeptember 5-i nyilatkozata a támadást azzal indokolta, hogy a román kormány semmisnek tekinti a bécsi döntést, és a király parancsot adott csapatainak Észak-Erdély visszafoglalására.[34] Az erdélyi támadás tulajdonképpeni célja az volt, hogy lehatolva a Déli Kárpátokig, birtokba lehessen venni az Erdélybe és a Bánátba vezető utakat, meg-

[29] Vö.: *Dezsényi Miklós:* Hősök és árulók. Bp. én. 163—164. l.

[30] Vö.: *Szenczei László:* Az erdélyi magyarság harca. Bp. 1946. 35—36. l.

[31] Vö.: *Geleji Dezső:* Magyarország 1944-ben. Bp. 1945. 55. l. és P. I. I. A XXII. 5/13/1944/2.

[32] O. L. Bé. 89/pol/1946. Meg kívánjuk jegyezni, hogy az internált román papok és püspök érdekében Vásárhelyi János református püspök, Sándor Imre a római katolikus püspöki helytartóval együtt a főispánnál és a katonai parancsnokságnál interveniált. (Szenczei L. i. m. 27. l.)

[33] *Czebe J.—Pethő T.:* Magyarország a második világháborúban. Bp. 1946. 53—54. l.

[34] *Ellenzék,* 1944. szeptember 5.

szilárdítva a német—magyar arcvonal védelmét, mielőtt még a szovjet csapatok megérkeznek. Szeptember 5—15-e között a támadás ért el helyi sikereket. A 4. román hadsereg irányába támadó csapatok délre hatolva, Tordán túlra vetették vissza a román csapatokat, és Székelykocsárdnál elérték a Marost. Nagyenyed és Nyárádfő között, áttörve a Maros vonalát, kelet irányába csaknem a Kisküküllőig hatoltak. Az 1. román hadsereg szakaszán pedig — a Bihari hegységtől a Dunáig — meginduló hadműveletek eredményeképp a magyar csapatok Arad és Belényes irányában törtek előre. Szeptember 13-án a Tenke határövezetében indított támadással egyidejűleg elfoglalták Aradot. A román egységek az egész vonalon védelmi harcokat vívtak. Különösen Aradnál, a Marosvölgy bejáratánál, a Fekete—Fehér Körös völgyében, Temesvár körzetében és Dél-Bánátban bontakoztak ki erős védelmi harcok.

A támadás sikerei láttán a „csodálatos vakság, a lehetetlenben való bizalom és reménység"[35] légkörében élő, a németek mellett való kitartás álláspontján levő magyar politikusok Dél-Erdély visszavételét ünnepelték.[36] A dél-erdélyi honfoglalás illúzióit a magyar Belügyminisztérium egy beosztottjának a jelentése is cáfolja. Eszerint azok az egyszerű emberek, akik úgy gondolták, hogy augusztus 23-a után Dél-Erdélyben új honfoglalás lesz, hamar csalódtak, látva egyrészt az anyaországi vezetők menekülését Észak-Erdélyből, másrészt azt a spekulációt, amit a Tordára bevonuló tisztek a keresettebb árucikkekkel (cipő, kávé, talp, len stb...) űztek.[36/a]

A magyar vezetőkörök egy másik része — ezek közé tartozott Lakatos miniszterelnök is — azonban korántsem látta olyan biztatónak az erdélyi támadást. A Minisztertanács szeptember 8-i ülésén a miniszterelnök közölte, hogy az előző napon Horthyval folytatott tanácskozás után őszintén megmondta véleményét Veesenmayer-nek a katonai helyzetről és sürgős német segítséget kért. Lakatos eljárását Vörös vezérkari főnök is helyeselte. Ugyanitt, az Erdélyi Párt meghívott elnöke, Teleki Béla józanul ismertette az erdélyi hangulatot. Mindenki meg van győződve arról — mondotta —, hogy a játszma elveszett. Jasi elestekor kellett volna kiugrani a háborúból, de a kormány késlekedett. Teleki megjegyezte: „Az erdélyi magyarságnak egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, éspedig, ha baloldali orientációt vesz fel a román kommunistákkal való egyetértésben. Ez az egyetlen lehetősége. Az országra nézve nem cél az, hogy megmentsük a Dunántúlt, és hagyjuk lemészárolni a Székelyföld magyar lakosságát."

[35] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* im. 220. l.

[36] A dél-erdélyi pacifikáció általuk alkalmazott módszereire a korabeli romániai demokratikus sajtó világított rá. Aradon például kifosztották a Nemzeti Bankot, hajtóvadászatot rendeztek a demokratákra. (*Scînteia*, 1944. október 7., *Népi Egység*, 1944. október 22.) Nagysármáson pedig a polgári lakossággal szemben kezdeményeztek atrocitást. (*Világosság*, 1944. november 9.)

[36/a] P. I. I. A XXII. 5/52/2.

A minisztertanács döntött, és úgy határozott, hogy ha huszonnégy órán belül nem kapják meg a német segítséget, megkezdik a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalásokat.[37]

A döntést előkészítendő, két nap múlva, szeptember 10-én Horthynál titkos tanácskozásra került sor. Ennek részvevői[38] Bethlen István javaslatára egyhangúan kimondták, hogy azonnal meg kell indítani a fegyverszüneti tárgyalásokat. De a másnapi minisztertanács többsége mégis úgy döntött, hogy addig folytatják a háborút, amíg a fegyverszünet nincs jobban előkészítve és a német csapatok keresztül nem haladnak rajtunk. Lényegében tehát elutasították a javaslatot. Lakatos erre benyújtotta lemondását Horthynál, de ő ezt nem fogadta el. Ismét Lakatost bízta meg új kormány alakításával.[39] A háborút tehát tovább folytatták, annak ellenére, hogy még a vezető rétegek egy részében is egyre világosabb lett annak kilátástalansága. A népi tömegek véleményével pedig, amelyet a kommunisták, demokraták fejeztek ki, még kevésbé törődtek. Hiába mutatott rá szeptember 5-e után a Kossuth Rádió, hogy a kormány által hirdetett határvédelem nemzeti öngyilkosság, és nyerni csak a békével, nem pedig a háború folytatásával lehet. „Lakatosék el akarják hitetni — mondotta a Kossuth Rádió —, hogy itt egy elszigetelt román—magyar ügyről van szó, hogy Erdélyben a honvédség védelmi háborút folytat a ‚nem provokált' román támadással szemben... Nem elszigetelt magyar—román viszályról van szó, hanem arról, hogy Magyarország Erdélyben folytatja Hitler háborúját a szövetségesek ellen."[40]

A magyar ellenállási mozgalom gyengeségét látva, amely nem volt képes Horthyékat a határozott fordulatra kényszeríteni, a magyar kommunisták elhatározták, hogy újjászervezik a pártot. Szeptember 12-én kiadtak két röpcédulát. Az egyik a Békepárt feloszlatását, a másik az MKP megalakulását adta tudtul, s a román nép példájára hivatkozva egyúttal körvonalazta a munkásosztály feladatait. „Csak a munkásság harca alakíthatja testvérivé viszonyunkat a Szovjetunióval és a környező népekkel, amelyek ma még bizalmatlanul tekintenek a magyarságra a sok száz éves nemzetiségi elnyomás, uralkodó osztályunk züllöttsége és népünk tétlensége miatt."[41]

Ez alatt a vezérkar főnöke szeptember 11-én Hitler főhadiszállásra repült, hogy segítséget kérjen. Hitler 5 hadosztályt ígért és közölte, hogy rövid időn belül Romániába is betörnek.[42] A Franciaországból, Németországból, Görögországból, Jugoszláviából kivont német (köztük 4 pán-

[37] O. L. Minisztertanács Jegyzőjönyvei.

[38] *Kánya Kálmán, Eszterházy Móric, Károlyi Gyula, Perényi Zsigmond, Hennyey Gusztáv, Roeder Vilmos, Lányi Hugó, Náday István, Vörös János, Csatay Lajos* és *Lakatos Géza.*

[39] A Szálasi-per 130—131. l.

[40] Kossuth Rádió 1944. szeptember 6-i, 7-i és 10-i adásai. P. I. I.

[41] P. I. I. Röpiratgyűjtemény III. 16/1944/IX./2362 és III. 1/1944/IX/1755/—1.

[42] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* i. m. 220—221. l.

célos és gépkocsizó) hadosztályok hamarosan meg is érkeztek Magyarország keleti határához[43] — de a romániai betörésből már nem lett semmi. Időközben ugyanis a 2. Ukrán Front erői, miután felszabadították Románia déli területeit — megérkeztek Erdélybe és felzárkóztak a frontvonalon. Az itt harcoló 1. és 2. román hadsereg és a 4-én Erdélybe induló Tudor Vladimirescu hadosztály szeptember 8-án hadműveleti vezetés szempontjából a 2. Ukrán Front parancsnoksága alá kerültek. A védelmi harcok után tehát megindult a szovjet és a román csapatok ellentámadása, megkezdődött a Magyarország felszabadítására irányuló hadművelet.

A magyarországi felszabadító hadművelet két szakaszban bonyolódott le. Az első szakaszban a szovjet hadvezetőséget az a cél vezette, hogy a hadsereg kijusson az Alföldre. Az erdélyi és tiszántúli hadműveletekhez ennek a szakasznak a vizsgálata tartozik. Mellőzzük ezúttal a belgrádi csatát, amely szintén az első szakasz jelentős eseménye.[44] A magyarországi felszabadító hadműveletet a 2., 3. és 4. Ukrán Front erői hajtották végre. A 4. Ukrán Front feladata Kárpát-Ukrajna felszabadítása volt, a 3. Ukrán Fronté a 2. Ukrán Front balszárnyának biztosítása, Jugoszlávia felszabadítása. A 2. Ukrán Front feladata pedig az volt, hogy balszárnyával és középpontjával Debrecen irányában fejtse ki tevékenységét, zúzza szét a német haderő állásait, válassza szét és vágja el az erdélyi és a Tiszától nyugatra levő német erőket.

A 2. Ukrán Front parancsnokság jobbszárnyán, az Erdélyi Érchegységtől keletre elhelyezkedő 4. román hadsereg egységei és a Tudor Vladimirescu hadosztály szeptemberben főként helyi jellegű akciókat folytattak. A Tudor Vladimirescu hadosztály már szeptember 8-án harcban állt, elfoglalva Sepsiszentgyörgyöt. Más román egységekkel együtt, a szovjet csapatok oldalán részt vett a Székelyföld egész bejáratának (Kézdivásárhely, Székelyudvarhely) elfoglalásában. Szerepéről a 27. szovjet hadsereg parancsnokának napiparancsa is megemlékezett: „Sepsiszentgyörgy város és erősség felszabadítása alkalmából teljes szívemből üdvözlöm a Tudor Vladimirescu hadosztály tisztjeit, tiszthelyetteseit, katonáit. Sikereket kívánok a további harcokhoz. Az egész hadosztálynak köszönetemet fejezem ki."[45] A hadosztály szeptember 16-án már a Maros mentén harcol.[46] Ugyanitt, a Maros vonalán szeptember 4-től a 4. román hadsereg egységei is elkeseredett harcot vívtak,

[43] *A. Amitrov:* A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 1944/45 telén. *Hadtörténeti Közlemények,* 1955. 1. sz. 17. l.

[44] A második szakasszal — amely október végén kezdődött és Budapest felszabadítását célozta — a későbbiek során foglalkozunk.

[45] A napiparancsot idézi: *A román hadsereg részvétele a szovjet hadsereg mellett a hitlerista betolakodók elleni harcban* című kiadvány. Bukarest, 1954.

[46] *Scînteia,* 1945. augusztus 23.

és szeptember 10-én gépesített szovjet egységek támogatásával a Maroson túlra vetették vissza ellenfeleiket. A 2. Ukrán Front jobbszárnyán elhelyezkedő 4. román hadsereg egységei szeptember 19-én a szovjet csapatokkal karöltve megtörték az ellenállást, és szeptember 23-án a Maros középső szakaszán hídfőállásuk kiszélesítéséért küzdöttek. Ezalatt Torda körzetében szovjet erők román tüzérségi csapatokkal Kolozsvár felé törtek előre, és Marosvásárhelytől északra, Szászrégenhez közeledtek.[47]

A 4. román hadsereg egységei szeptember utolsó és október első napjaiban helyi jelentőségű harcokat vívtak, október 9-éig a román vezérkar két jelentősebb eseménnyel kapcsolatban említi meg őket. Nevezetesen: Október 3-án, a Középhegységtől északra, néhány fontos magaslat került a birtokukba, és 4-én, egy ellentámadást visszanyomva, Marosvásárhely észak-nyugati térségében értek el előrehaladást.[48] Amíg a 4. román hadsereg a 2. Ukrán Front jobbszárnyán, addig az 1. román hadsereg a balszárnyon helyezkedett el. Kezdetben az Erdélyi Érchegységtől nyugatra eső területen és a Bánátban Arad, Temesvár körzetében tevékenykedtek. Az 1. román hadseregnek a Fekete-Körös völgyében előretörő egységei szeptember 19-én Belényes körzetében harcoltak, és más egységek, a Szovjet Tájékoztató Iroda közleménye szerint még aznap, együttműködve a szovjet csapatokkal, elfoglalták Temesvárt.[49]

A román csapatok három nap múlva, szeptember 22-én, Aradtól délre és északra sok falut foglaltak el, 23-án a Fekete-Körös völgyében román hegyivadászok Belényest, a Maros alsó völgyében pedig, a szovjet csapatokkal együttműködve, Aradot.[50]

A román csapatoknak Arad elfoglalásában tanúsított szerepéről a 2. Ukrán Front parancsnokának napiparancsa is megemlékezett.[51] Még aznap, tehát szeptember 23-án az Aradtól előrenyomuló szovjet és román csapatok átlépték a magyar határt és Makó, Szeged irányában törtek előre. Ugyancsak elérték az 1938-as magyar—román határt a Fehér-Körös körzetében előrenyomuló román egységek is, és míg egyesek Békéscsaba, mások még Erdély területén Nagyszalonta felé folytatták harcukat.[52] Aznap érkeztek Nagyvárad közelébe az időközben a Tudor Vladimirescu hadosztállyal megerősített román egységek is.[53] Nagyváradtól délre (Félixfürdő, Váradles) heves harcok fejlődtek ki, mivel a németek vissza akarták szorítani az előretörő szovjet és román csapatokat, a Kolozsvárról visszavonuló német egységek útvonalának biztosítása

[47] *Scînteia*, 1944. szeptember 21, 25, 26, 27.
[48] *Scînteia*, 1944. október 3, 4, 5, 6.
[49] *Scînteia*, 1944. szeptember 21.
[50] *Scînteia*, 1944. szeptember 24 és 25.
[51] *Graiul Nou* (a Szovjet Hadsereg román nyelvű lapja), 1944. szeptember 30.
[52] *Scînteia*, 1944. szeptember 26 és 27.
[53] *Scînteia*, 1945. október 26.

céljából. Ezekben a harcokban sebesült meg a Tudor Vladimirescu hadosztály parancsnoka, Cambrea, és egyik őrnagya.[54]

A németek, kiterjesztve támadásukat, Gyula, Kétegyháza körzetében is megállították az előrenyomuló szovjet és román erőket.[55] De október 6-án a 2. Ukrán Front megkezdte ellentámadását. A főerőket Gyula és Makó között vetette be. Az ellentámadás eredményeképpen áttörték a velük szemben húzódó védelmi vonalat, és október 8-án átlépték a Tiszát. A Tiszán való átkelésben, a mindszenti hídfőállás kiszélesítésében, a Szolnok körzetében vívott harcokban nagy szerepet játszott az 1. román hadsereg több egysége is.[56] Az ellentámadás lendületéből adódóan sikerült leküzdeniük a Nagyvárad körzetében csoportosult német erők ellenállását is. Az előretörő szovjet és román egységek ugyanis ezt a várost bekerítették. A Nagyvárad bekerítésére irányuló hadműveletek során október első hetében a román csapatok a várostól nyugatra több magyar helységet szabadítottak fel. Október 13-án sor került Nagyvárad elfoglalására.[57]

1944. október 9-én reggel a szovjet és román haderők a jobbszárnyon is megindították a támadást az erdélyi fennsík egész vonalán. A front ekkor a Torda—Aranyosgyéres—Marosvásárhely vonalon húzódott. A 4. hadsereg nagy egységei támadó hadrendben Marosvásárhely és Aranyosgyéres között helyezkedtek el. A támadás eredményes volt. Már az első napon áttörték a 9. német és a 2. magyar hadsereg védelmét, a 4. román hadsereg egységei október 9—10-e éjjelén megkezdték üldözésüket nyugat felé, a Szamos kapuján keresztül Dés—Nagykároly és Dés—Szatmár irányában.[58] A szovjet csapatok pedig egyidejűleg október 11-én elfoglalták Kolozsvárt, és uralták a Kolozsvártól északra és északkeletre fekvő magasságot.[59] Abban, hogy Kolozsvár felszabadulása gyorsan és viszonylag kevés véráldozattal ment végbe, szerepe volt a kolozsvári ellenállási mozgalomnak is. Szeptember végén az illegalitásban működő ellenállási mozgalom vezetői közül Balogh Edgár és Jordáky Lajos, Tamási Áron társaságában felkeresték Bánffy Miklós felsőházi tagot — aki már szeptember 16-án Horthynál az erdélyi egyházak memoranduma alapján követelte a fegyverszünetet és Kolozsvár megkímélését —, és megkérték a fegyverszünet megsürgetését. Bánffy szeptember 29-én felutazott Pestre, de Horthyval nem tudott beszélni, ezért másnap visszatért Kolozsvárra. Útközben Borsaújfaluban tárgyalt Veres Lajossal, a 2. magyar hadsereg parancsnokával. Utóbbi „érdeklődésemre, hogy mi történt a fegyverszünet kérdésében, elhárítólag felelt — mondotta Bánffy egyik nyilatkozatában —, Kolozsvár sorsára vonatkozólag azonban ismételten kijelentette, hogy megkapta a kormányzó

[54] *Scînteia*, 1945. augusztus 23.
[55] *Scînteia*, 1944. október 4.
[56] *Scînteia*, 1944. október 10, 11, 12 és 13.
[57] *Scînteia*, 1944. október 15.
[58] *Gh. Nițu:* i. m. 54—56. l.
[59] *Scînteia*, 1944. október 13.

parancsát: a várost megkímélik, és a magyar katonai alakulat hagyja el utoljára a várost."[60] Ugyanígy Teleki Béla szeptember 18-án követelte az erdélyi ellenállási mozgalom nevében Horthytól a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megkezdését és Dálnokitól Kolozsvár harc nélküli feladását. A kolozsvári ellenállási mozgalom elérte azt is, hogy Dálnoki kieszközölte a politikai foglyok szabadlábra való helyezését. Az ő hozzájárulása után Kolozsvár jeles értelmiségei beadványban kérték az ügyészség elnökét, hogy rendelje el a politikai foglyok szabadonbocsátását. Szeptember utolsó és október első napjaiban Kolozsvárt valóban 60 politikai fogoly került szabadlábra.[61] „Kolozsvárott szabadon bocsátották a politikai foglyokat — írta a Szabad Nép 1944 októberi száma. — Már nemcsak Bukarest, Szófia, Helsinki példáját kell követnünk, Kolozsvártól is tanulhatunk." Az ellenállási mozgalom sikereket ért el atekintetben is, hogy meg tudta akadályozni néhány oktatási és kulturális intézmény kiürítését (Egyetem, Múzeum Egyesület), továbbá számos kitöltetlen meghagyási engedélyt szerezve, a behívottak nagy részét otthon tudta tartani. Egyben aktívan is fellépett, hogy a németek esetleges rombolásait megakadályozza. Szeptember végétől, Balogh Edgár vezetésével magyar és román demokratákból álló polgárőrséget szerveztek, amely október 10-én, amikor a németek megkezdték a város elhagyását, meg tudta menteni a Dermata gyár berendezését.

Nagyvárad és Kolozsvár elfoglalása után a 2. Ukrán Front az Erdélyben levő német védelem szétzúzására irányuló hadműveletek során a főcsapást középen kellett mérnie, a Nagyvárad—Gyula vonalról északnyugati irányba, Debrecen—Miskolc felé. A németek erdélyi csoportosulásának szétzúzására irányuló támadás összfegyvernemi hadsereggel és négy páncélos csoportosítással indult meg.[62] Ezért október 13-a után a Nagyváradot elfoglaló szovjet és román csapatok, köztük a Tudor Vladimirescu hadosztály, északnyugati irányban, Debrecen felé törtek előre.

A német hadvezetőség látta a veszélyt, és Debrecent minden áron tartani akarta. Október 18-án a német hadvezetőség azt jelentette, hogy a Debrecent, az Északkeleti Kárpátokban harcoló német seregek déli szárnyának erődpillérét fenyegető támadást elhárította. Holott másnap a Debrecen felé előrenyomuló szovjet csapatok Berettyóújfalut, Nagylétát, Bagamért és Vámospércset, a Tudor Vladimirescu hadosztály pedig Hosszúpályit, Hencidát, Esztárt és Monostorpályit felszabadítva, Debrecen kapuja előtt álltak.[63]

Eközben átvágták a Debrecen—Szatmárnémeti vasútvonalat és ezzel Debrecent elszigetelték az Erdélyben harcoló csapatoktól. Még a 19-éről 20-ára virradó éjjel a 2. Ukrán Front lovas és páncélos kötelékek át-

[60] *Világosság*, 1945. április 11.
[61] *Szenczi* L.: i. m. 40—41. l.
[62] *Amitrov:* i. m. 17. l.
[63] *Világosság*, 1944. október 21 és *Scînteia*, 1945. augusztus 23.

karoló mozdulatával és egyidejű gyalogos arctámadással megkezdődött Debrecen ostroma. Az átkaroló mozdulatokban részt vevő doni és kubáni kozákegységek Hajdúböszörmény alá kerülve, északról támadtak, és a Nagyerdőn át, a Klinika-telepen törtek maguknak utat a Simonyi útra. A gyalogos arctámadásban részt vevő Tudor Vladimirescu és a 3. román hegyivadász hadosztály harcosai dél felől, a repülőtéren át, a vasútállomáson keresztül törtek a város központja felé. Az északról és délről támadó kötelékek „Rákóczi nagy harangjának tövében" találkoztak.[64] Elfoglalták tehát a német védővonal egyik legerősebb bástyáját. Debrecen elfoglalása ugyanis az Erdély északnyugati részében harcoló német védelem teljes összeomlását jelentette. Valóban, ezután a németek megkezdték csapataik visszavonását Erdélyből. Az Erdélyből kiszoruló 2. magyar hadsereget pedig — miután a nyilasok német parancsnokság alá akarták helyezni — a németek feloszlatták s egységeit a német kötelékek közé sorolták.[65]

Debrecen bevételének nagy hadműveleti jelentőségét tükrözi egyébként az a tény is, hogy ebből az alkalomból a Szovjet Hadsereg legfőbb parancsnoka, Sztálin napiparancsot intézett Malinovszkijhoz, a 2. Ukrán Front parancsnokához: „A 2. Ukrán Hadseregcsoport szovjet csapatai, folytatva előretörésüket — arctámadással és rohammal október 20-án elfoglalták Debrecent, e fontos közlekedési és védelmi pontot Magyarországon. Azok az egységek, amelyek e harcok során kitüntették magukat, köztük a román gyalogos hadosztály is, mától kezdve a Debrecen előnevet viselhetik, és kitüntetésre lesznek felterjesztve."[66]

A Debrecen bevételében résztvevő szovjet csapatok további támadási iránya Nyíregyháza volt. Nyíregyháza elfoglalása tudniillik Debrecen után azt jelentette, hogy a németek elvesztették a budapesti és erdélyi csoportosításaikat összekötő összes fontos támaszpontokat és közlekedési csomópontokat. Ezért, hogy ezt megakadályozzák, a németek Hajdúhadház közelében nagy erőket vontak össze, ellencsapás végrehajtása céljából. Ezeket azonban a szovjet egységek és a Tudor Vladimirescu hadosztály, amely Bocskaikert, Hajdúhadház és Hajdúböszörmény körzetében harcolt, szétszórták. E harcok után a román hadosztályt december 18-áig tartalékállományba helyezték,[67] s így Nyíregyháza október 22-én bekövetkezett elfoglalásában már nem vehettek részt.

A 4. román hadsereg egységei viszont szerepet vállaltak az Erdély felszabadításának befejezését jelentő harcokban. Kolozsvár felől üldözve az ellenséget, áthaladva a Szamos kapuján, október 19-én Máramarosszigetet, Aknaszlatinát felszabadítva és a Szilágyságban harcolva,[68] október 22-én azt a feladatot kapták, hogy nyomuljanak előre Nagykároly

[64] *Igaz Szó*, 1944. október 24.
[65] A Szálasi per, 61. l.
[66] *Scînteia, 1944.* október 23.
[67] *Scînteia*, 1945. augusztus 23.
[68] *Scînteia*, 1944. október 20, 22, *Világosság*. 1944. október 21.

felé. A szovjet csapatokkal karöltve részt vettek 25-én Nagymadarász, Nagykároly, továbbá több mint 100 más helység felszabadításában,[69] és ezzel — mivel a szovjet haderők még aznap Szatmárnémetit foglalták el — befejezték Erdély felszabadítását, kiszorítva onnan a 8. német hadsereget és a 2. magyar hadsereg maradványait.

Sztálinnak Erdély felszabadítása alkalmából Malinovszkijhoz intézett október 26-i napiparancsában fejezte ki elismerését a harcokban résztvevő csapatok magatartása felett. A román főparancsnokság más nap adta hírül, hogy Erdély október 25-én felszabadult.[70]

Ebből az alkalomból a *Graiul Nou* beszélgetést folytatott Cambrea őrnaggyal, a Tudor Vladimirescu hadosztály parancsnokával, aki elmondotta, hogy hadosztálya az erdélyi hadműveletek során megállotta a helyét, és vérével pecsételte meg a Szovjetunióval kötött szövetséget.[71]

Erdély felszabadításával, valamint a Tisza balpartjának október 28-án bekövetkezett elérésével (Csaptól Szolnokig), a magyarországi hadműveletek első szakasza lezárult, s a háború tovább viharzott, immár Magyarország központja felé.

A dél-erdélyi támadásból tehát hadművelet lett a Tiszánál! Hogyan alakult e sorsdöntő idő alatt Magyarország belpolitikai helyzete?

Lakatoséknak időközben sikerült megtudniuk a nyugati hatalmaktól, hogy a fegyverszüneti egyezmény megkötésére vonatkozó tárgyalásaikat a Szovjetunióval kell megkezdeniük. Ezért küldenek egy küldöttséget (tagjai: Faragó Gábor, Teleki Géza, Szentiványi Domokos) Moszkvába, amely október 7-én tárgyalt Molotovval. Október 11-én Horthy megbízottaiként aláírtak egy fegyverszüneti nyilatkozatot, amely Magyarország 1937. december 31-i határait tartja érvényesnek.[72]

Ezután került sor október 15-e ismert eseményeire. A minisztertanács úgy döntött, hogy fegyverszünetet kér a Szövetséges Hatalmaktól. A rádióban felolvasták Horthy kiáltványát. A németeket és nyilas szövetségeseiket azonban nem érték váratlanul az események — hatalomra juttatták Szálasit. Lakatos, aki nem akart velük szemben ellenállást tanúsítani, 16-án éjjel utasította Lázár altábornagyot, a testőrség parancsnokát, hogy egy puskalövésnek nem szabad eldördülnie. Horthy, elfogott fia szabadonbocsátása fejében elfogadta a németek követeléseit: lemondott, kinevezte Szálasit, és kijelentette, hogy a fegyverszüneti kérelem nem jelent fegyverletételt.[73]

Az október 15-i kísérlet nem utolsó sorban azért bukott meg, mivel a magyar kormány félt támaszkodni a magyar népre, és arra az ellenállási mozgalomra, amely az elmúlt másfél hónap alatt jelentős erőgya-

[69] *Világosság*, 1944. október 26, 27.
[70] *Scînteia*, 1944. október 27.
[71] *Graiul Nou*, 1944. október 25.
[72] *Paál Job—Radó Antal:* A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947. 25—26, 33, 34—35, 36. old.
[73] *Kállay Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom (1936—1945). Bp. 1948. 258., 259—260. l.

rapodásra tett szert. Ez az erőgyarapodás jutott kifejezésre az újjáalakult MKP széleskörű felvilágosító munkájában, másrészt az újra meginduló Szabad Nép hasábjain kifejtett tevékenységében. A *Szabad Nép*-en, szeptember végi röplapjain és körlevelein keresztül, a Kossuth Rádió hullámhosszán a párt a román példa követésére buzdította a magyar népet. Ezen túl hírt adott a romániai fejleményekről is, és örömmel közölte a demokratikus erők sikereit. Egyúttal gyakorlati lépéseket is tett a román példa követése érdekében. Kezdeményezésére — az időközben a Nemzeti Paraszt Párttal kibővült — Magyar Front szeptember végén, október elején két memorandumot juttatott el Horthyhoz, amelyekben követelték a demokratikus pártok üldözésének a beszüntetését, a magyar hadsereg átállását, a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megindítását és a koalíciós kormány megalakítását.[74] A Magyar Front ezen kívül egy október 6-i felhívásában a magyar hadsereg tisztjeinek a figyelmét hívta fel a fegyverszüneti egyezmény megkötésére, arra, hogy egyedül ez menthet meg a teljes pusztulástól, és csak ez biztosíthatja egyenrangúságunkat a környező országok és Európa nemzetei között.[75] Az ellenállási mozgalom erőgyarapodásával kapcsolatban rá kell még mutatni arra is, hogy ekkor már komoly jelentőségű tüntetéseket vezetett (szeptember 21-én például 2000 diósgyőri munkás háborúellenes mozgalmát)[76] és fegyveres csoportokat szervezett. Ezeket a tényeket Horthyék sem tudták meg nem történtekké tenni, és ezért ők is tanácsosnak tartották az MKP-val való kapcsolatok felvételét. De a néptől való félelmük miatt sem a magyar munkásosztály, sem a Budapest környékén állomásozó jugoszláv munkásszázadok felfegyverzése nem következett be.[77]

Tehát ezért nem lehetett véget vetni — az erdélyi és tiszántúli hadműveletek ideje alatt sem — a németek oldalán folytatott háborúnak, s nem lehetett elérni azt, hogy az ország sorsa a Romániáéhoz hasonló fordulatot vegyen, bár a nemzetközi haladó közvélemény is a magyar nép törekvései mellé állt. A *Scînteia* például, hírt adva a magyar nép küzdelméről, megjegyezte: „Egy dolog biztos: Magyarországon a hitlerista terrorszervezet mészárlása utolsó napjait éli. A magyar nép harca, amely a fővárostól 30—40 km-re levő felszabadító Vörös Hadseregre és Román Hadseregre támaszkodik, szabadságot és tisztességes jövőt vív ki a saját maga számára."[78]

Valóban, ekkor a szovjet és román hadsereg a magyarországi hadműveletek befejező szakaszának a végrehajtására készülődött, és Budapest felé közeledett.

[74] *Kállay Gyula:* i. m. 253—255. l.
[75] P. I. I. Röpiratgyűjtemény III. 18/1944/2384/I.
[76] P. I. I. A. IV. 10/62.
[77] *Kállay Gy.:* i. m. 256, *Dezesényi M.:* i. m. 145.
[78] *Scînteia,* 1944. aktóber 18.

3. *A magyarországi hadműveletek befejező szakasza*

Erdély felszabadítása után, október 28-án az 1. Ukrán Front csapatai, a 2. Ukrán Front jobbszárnya és közepe kiértek Csehszlovákia területére, a balszárnya pedig Magyarországon a Tisza vonalára. Október 29-én a 2. Ukrán Front Csapnál egyesült a 4. Ukrán Front északkeletről előretört csapataival.[79] Ezzel megteremtődtek a magyarországi hadműveletek második szakaszának az előfeltételei. E hadműveletek befejező szakaszában a 2. Ukrán Front előtt a Tisza—Duna közének és Budapestnek a felszabadítása állott. A Budapest felszabadítására irányuló hadműveletekkel egyidejűleg — amely a balszárny feladata volt — a középpontnak és a jobbszárnynak a Tiszán átkelve, a Bükk és a Mátra felé kellett előrenyomulni és támogatást nyújtania a Budapest felé irányuló főcsapásnak. E hadműveletek során az 1. román hadsereg erőinek egy része a főcsapás irányában, másik része a Bükk- és Mátrahegység körüli harcokban, a 4. román hadsereg pedig a Tiszán való átkelésben vett részt.

Vegyük egy kissé részletesebben szemügyre a román csapatok említett tevékenységét, beágyazva azt a hadművelet általános kereteibe.

A támadást október 29-én a 2. Ukrán Front balszárnya kezdte meg. Ebben az 1. román hadsereg azon egységei vettek részt, amelyeket Debrecen körzetének megtisztítása után átcsoportosítottak Csongrád körzetében. Miután nagy tüzérségi és légi előkészítés után áttörték a Tiszánál húzódó védelmet, Tiszazúg és Tiszainoka körzetében átkeltek a Tiszán és Cegléd irányában haladtak. Október 31-én még Kecskemét körzetében harcoltak, november 3-án már áthaladtak Nagykőrösön és Cegléd keleti körzetébe törtek be, elfoglalva előzőleg Kocsér és más helységeket.[80] Cegléd november 4-én történt felszabadításával egyidejűleg, a szovjet csapatokkal együttműködve, a 4. román hadsereg egységei közel 100 helységet foglaltak el, köztük Örkényt, Ócsát, Alsódabast, Alsónémedit, Újhartyánt, Dunavecsét, a Szolnoktól délre fekvő Tószeget;[81] és elérték a Szolnok—Budapest vasútvonalat.[82] November 8-án azonban a további előrenyomulást egy erőteljes német ellenlökés tartóztatta fel. A németek ugyanis, hogy megvédelmezzék a Budapesttől délkeletre húzódó külső védelmi gyűrűt, Miskolc körzetéből egy páncélos hadtestet szállítottak Budapest előterébe, amely az előre elkészített állásra támaszkodva, erős ellencsapásokkal útját állta a szovjet és román csapatok előrenyomulásának.[83] Ezért a román vezérkar 9—10-éről szóló közleményei a román csapatok védelmi — mindenekelőtt Jászberény délnyugati körzetében folytatott — harcairól adtak hírt.[84]

[79] *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Bp. 1955. 98—99.
[80] *Scînteia,* 1944. november 3, 4, 5.
[81] *Világosság,* 1944. november 5.
[82] *Scînteia,* 1944. november 7.
[83] *Amitrov:* i. m. 20. 1.
[84] *Scînteia,* 1944. november 12, 14.

November 11-én azonban a 2. Ukrán Front gyorsan mozgó csapatainak nagyerejű támadása megtöri az ellenállást, és a november 30-ig terjedő napok során a szovjet és román csapatok teljesen megközelítették Budapestet. Ebben az időszakban az 1. román hadsereg egységei 15-én elfoglalták Tápiósüly, Kóka, Tápiósáp, 18-án Valkó és más helységeket.[85] Az ellenállás leküzdésében, ezekben a kemény harcokban különösen N. Sava tábornok parancsnoksága alatt álló hadtest 9. lovas és 2—9. tüzérségi hadosztályai fejtettek ki nagy erőfeszítéseket.[86] Ezekkel a november 30-ig bekövetkezett harcokkal a Budapestért folyó harcok első szakasza lezárult.[87] Ebből az alkalomból a kolozsvári *Világosság* című lapban Balogh Edgár az északerdélyi demokraták érzelmeit tolmácsolta. „A Budapest felé közeledő román csapatok — írta — történelmi elégtételre készülnek. Elégtételt akarnak és fognak adni 1919-ben elkövetett végzetes tévedéseikért. A román csapatok szégyenfoltokat mosnak le nemzetük becsületéről, és megszerzik népük számára a német járom alól egyaránt felszabaduló magyar nép szeretetét és háláját."[88]

December elsejétől megkezdődött Budapest körülkerítése. Az ezekben az akciókban részvevő 1. román hadsereg egységei december 10-én Tápiószentgyörgyöt foglalták el, 12-én, nehéz terepen harcolva, a Gödöllő környéki erdős dombvidéken törték meg az ellenállást, eljutva a Gödöllő—Budapest vasútvonal közelébe, és másnap a 97. román gyalogos ezred szuronyrohammal elfoglalta Isaszeget.[89] Amíg ezekben a harcokban a 7. román hadtest jeleskedett, addig december 12-től 28-ig N. Sava tábornok hadtestének 9. lovas, 2. és 9. tüzérségi hadosztálya Budapest második védelmi övezetének a bevételéért küzdött sikeresen.[90] December végére Budapest bekerítése teljessé vált, január elsején megkezdődött a küzdelem a főváros bevételéért.

Miközben az 1. román hadsereg jelentősebb erői a Budapest bevételére irányuló hadműveletek során a 2. Ukrán Front balszárnyán a már említett főcsapás harcaiban vettek részt, addig erőinek többi része a középpontban helyezkedett el. Az 1. román hadsereg hegyivadász egységeit az erdélyi és tiszántúli hadműveletek befejezése után Tiszacsegére irányították. Miután október 29-én a 2. Ukrán Front támadása a balszárnyon kibontakozott, a front többi része is fokozatosan mozgásba jött. November 4-én az 1. román hadsereg Tiszacsegénél állást foglaló hegyivadász egységei bátor akciók révén hídfőállást létesítettek a Tisza jobbpartján.[91] November 7—9-e között megtörtént az átkelés a Tiszán, és a román csapatok folytatták támadásukat a Bükk-hegység irányá-

[85] *Scînteia*, 1944. november 18, 22, 23, 23, december 3.
[86] *Scînteia*, 1945. február 16.
[87] *Zentai Gyula:* Budapest felszabadítása. *Hadtörténeti Közlemények.* 1955. 1. sz. 34. l.
[88] *Világosság*, 1944. december 3.
[89] *Scînteia*, 1944. december 12, 14, 15.
[90] *Scînteia*, 1945. február 16.
[91] *Scînteia*, 1944. november 7.

ban.[92] A román hegyivadászok november 26-án már a Bükk-hegységben, Miskolctól délnyugatra harcoltak, december elsején pedig jelentékeny magassági pontokat foglaltak el.[93] Ily módon elősegítették a 2. Ukrán Front jobbszárnyán folyó támadást, és szerepük volt abban, hogy december 3-án sikerült elfoglalni Miskolcot.

Miskolc elfoglalásával megszűnt annak a lehetősége, hogy a Budapesten ellenálló német csapatokat az Erdős Kárpátokban harcoló egységek megsegíthessék. Miskolc elfoglalásának a jelentőségét tükrözi egyébként az a tény is, hogy a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága erről külön napiparancsában is megemlékezett.[94] Miskolc felszabadítása után 10 nappal, azaz 13-án a szinte lépésben haladó, a Bükk-hegységben harcoló 2. román hegyivadász hadosztály harcosai elfoglalták Újhutát és Lillafüredet, december 19-én pedig a 3. román hegyivadász hadosztály négy zászlóalji erővel, viszontagságos időjárási viszonyok közepette, harcolva áttört a Bükk-hegység magaslatain és átkelt a Szilvás-patak völgyén.[95]

A Bükkben folyó harcok december 22-én befejezésükhöz közeledtek. December 22-én felszabadítják Borsodnádasdot,[96] és még 20 helységet, de 26-án már csehszlovák földre lépnek.

Időközben a Mátra-hegységben is heves harcok törtek ki. Itt harcol december 18-tól a Tudor Vladimirescu hadosztály is. Érdemes megjegyezni, hogy a hadosztályra a korabeli demokratikus magyar sajtó is felfigyel. „A romániai magyarok és románok — írja a Dél-Magyarország — egyaránt harcolnak ebben a hadosztályban a fasiszta elnyomók ellen, az orosz seregek oldalán. A Tudor Vladimirescu hadosztályban ugyanúgy harcolnak azok a magyar fiúk, akik a bécsi döntés után Dél-Erdélyben éltek, s akiket a német elnyomás hurcolt arra a vágóhídra, amelyre a román testvéreiket is hajtották."[97]

E hadosztály foglalta el december 21-én Parádot, 22-én Mátraballát, 23-án Nádújfalut, 24-én Mátraszelét, és ezzel elérte Salgótarjánt.[98] A Salgótarjánért vívott harc a hadosztály utolsó jelentősebb, magyar területen végrehajtott fegyverténye volt. A városért december 25-én kezdődött meg a küzdelem, amely a hadosztálynak meglehetősen sok véráldozatába került. Néhány hónappal később, 1945. május 23-án, amikor a hadosztályt a Vörös Zászlórenddel tüntették ki, Terentiev szovjet tábornok, a 2. Ukrán Front parancsnokának köszönetét fejezte ki a bátor román harcosoknak, kijelentette, hogy Salgótarján 26-án bekövetkezett

[92] *Gh. Nițu: i. m.* 58. l.
[93] *Scînteia,* 1944. november 26, december 3.
[94] *Dél-Magyarország,* 1944. december 6.
[95] *Scînteia,* 1944. december 7, 15, 21.
[96] *Scînteia,* 1944. december 24., *Nițu: i. m.* 59.
[97] *Dél-Magyarország,* 1944. december 3.
[98] *Scînteia,* 1945. január 10, augusztus 23.

elfoglalásához a Tudor Vladimirescu hadosztály nagymértékben hozzájárult, elsőnek hatolva be a város utcáiba.[99]

A város elfoglalása után a hadosztály egységei magyar területen még néhány helységet foglaltak el, majd december utolsó napjaiban átlépték a magyar—csehszlovák határt.[100]

És mit csinált ez idő alatt a 4. román hadsereg, amely az erdélyi és a tiszántúli hadműveletek végrehajtása során a 2. Ukrán Front jobbszárnyán helyezkedett el? Nagykároly és Szatmárnémeti elfoglalása után, október 26-án behatolt Magyarország területére és a Tisza felé tört előre. Ennek során október 28-án egységei elfoglalták Nagydobos, Pusztadobos, 29-én Papos, Ör, Kántorjánosi, 31-én Gyulaháza, Nyírkárász, Petneháza, Ramocsaháza helységeket és november 1-én Csap és Tokaj déli része között elérték teljes hosszúságában a Tiszát.[101] November 6-ig helyi harcokat folytattak a Tisza déli partján levő ellenállási gócok felszámolása és a Tiszán való átkelés előkészítése céljából. Eközben felszabadították Ibrányt, Vencsellőt, Rakamazt, és más községeket.[102] November 4-ére, a román Vezérkar közleménye szerint befejeződött a Tisza déli partvidékének a megtisztítása, és 6-án megkezdték az átkelést.[103]

Az átkelés kierőszakolása során a legnagyobb harcok a tiszalöki és a tokaji hídfőnél bontakoztak ki, amelyek eredményeként november 15-ére sikerült elfoglalt területeiket kiterjeszteni.[104] Másnap Tokajtól délnyugatra fejlődtek ki heves harcok, amelyek előbb Tiszaladány, majd 22-én Tokaj elfoglalásához vezettek.[105] Mialatt a 4. román hadsereg 11. tüzér hadosztálya 22-én elfoglalta Tokajt, és 23-án a tokaji magaslatot, más egységei Tokajtól északnyugatra törtek előre, és nyertek tért Mezőzombor, Lebesbénye és Majospuszta 24-én történt elfoglalásával.[106]

Visszaverve egy német támadást, 27-én a román csapatok ellentámadásba mentek át, és 30-án elfoglalták Bekecset (ma Szerencs), Megyaszót és más helységeket.[107] Miközben Tokaj elfoglalása után a 4. román hadsereg egységeinek egy része Tokajtól északnyugati irányban támadott addig lovassági csoportjai Tokajtól keletre 28-án Viss, Zalkod, Kenézlő, Cigánd, Láca és más helységeket felszabadítva, a németek ellenállását leküzdve, elérték a Bodrogot.[108] A tiszai átkelés biztosításáért, a tokaji és tiszalöki hídfőállás kiszélesítéséért vívott harcok tehát, nagy

[99] *Scînteia*, 1945. január 16, május 23, *Graiul Nou*, 1945. máj. 21.
[100] *Scînteia*, 1945. január 7, augusztus 23.
[101] *Scînteia*, 1944. október 29, 31, nov. 3, 4.
[102] *Scînteia*, 1944. nov. 5.
[103] *Scînteia*, 1944. nov. 7, 10.
[104] *Scînteia*, 1944. nov. 9, 17.
[105] *Scînteia*, 1944. nov. 18, 22, 23.
[106] *Scînteia*, 1944. nov. 25. 26.
[107] *Scînteia*, 1944. nov. 28, 29, december 2.
[108] *Scînteia*, 1944. nov. 29, december 1.

véráldozatok árán sikerre vezettek. November 28-án a román csapatok mindenütt átkeltek a folyón. A Tiszán való átkelés alkalmából, eddig nyújtott teljesítményéért Malinovszkij marsall december 7-én köszönetét fejezte ki a 4. román hadseregnek. „Köszönetemet fejezem ki Önnek — írta a hadseregparancsnoknak —, és az Ön vezetése alatt álló 4. román hadsereg egységeinek a harci parancsok lelkiismeretes végrehajtásáért... Kívánok még nagyobb sikereket a német betörlők megsemmisítéséért, és szabadságszerető népek győzelméért vívandó további harcaikhoz."[109]

A tiszai átkelés után a 4. román hadsereg egységeinek egy része a Bodrogközt szabadította fel, másik része pedig a Hernád völgyében nyomult előre. Ezek a csapatok — bár kisebb ellenállást kellett leküzdeniük — közvetve mégis elősegítették Miskolcnak december 3-án a szovjet csapatok által történt elfoglalását.[110] December 13-án pedig ők szabadították fel Lak, Halmaj és Szerencs, 14-én Csobád, Bodrogkeresztúr, Rásonysápberencs, And, Monak, Mád, 15-én Beret, Bakta és más helységeket. A Halmaj elfoglalásáért vívott harcokért a román Vezérkar közleménye a 4. dorobanți ezredet dicsérte meg.[111] E harcokkal egyidejűleg, a Hernád völgyétől keletebbre, a 4. román hadsereg lovas kötelékei kierőszakolták az átkelést a Bodrogon és észak felé előretörve, elfoglalták Tolcsvát. Ezzel a 4. román hadsereg magyarországi tevékenységének befejezéséhez közeledett. December 16-án még elfoglalták Abaújszántót, Fájt, Alsógagyot, 17-én ötven helységet hódítottak meg, 18-án Kékedet, Abaújvárt, Telkibányát, Hidasnémetit, és 19-én elérték a magyar—szlovák határt.[112] Így tehát a 4. román hadsereg december 20-ától már Csehszlovákia területén harcolt.

Eképpen segítették elő a 2. Ukrán Front középpontjában és jobbszárnyán harcoló román csapatok a Budapest irányában kibontakozó főcsapás sikerét, amelynek végső mozzanata: a Budapest birtokbavételéért folyó harc 1945. január elsején indult meg.

A Budapest erődrendszerének leküzdésében az 1. román hadsereg katonái vettek részt, akik a szovjet csapatok oldalán lépésről lépésre, házról házra haladtak előre. A Budapest peremvárosait elfoglaló utcai harcok során, január 5-én a román vezérkar közleményei szerint, különösen az olténiai tüzérezred tűnt ki.[113] Miközben a Nemzetőr haditudósítói a Budapest utcáin harcoló „áruló román" csapatok próbálkozásainak közeli kudarcáról cikkeztek, addig ők egyre nagyobb tért hódítottak. Január 8-án, szovjet egységekkel együtt a Főpostát, 9-én a németek

[109] *Graiul Nou*, 1945. január 15.
[110] *Scînteia*, 1944. december 3, 4, 14.
[111] *Scînteia*, 1944. december 15, 16, 17.
[112] *Scînteia*, 1944. december 18, 20, *Világosság*, 1944. dec. 20
[113] *Scînteia*, 1945. jan. 7, febr. 16.

szükségrepülőterét, a Lóversenyteret foglalták el,[114] 10-én pedig részt vettek Óbuda megtisztításában. „Az óbudai szigeten 500 jugoszláv és lengyel munkás — akiket a németek tartottak táborban — visszakapta szabadságát — írta a harcok egyik részvevője. — A szögesdrót mögött, elcsigázva az éhségtől és az erejüket meghaladó munkától, e kimerült emberek örömükben könnyezve fogadták felszabadítóikat. Ujjongó, vivát, és zsivio, hangzott a sziget felől, elfojtva a távolodó harci zajt."[115] A román Vezérkar, e harcokban tanúsított teljesítményéért Ion Davidescu őrnagy és Gherghişor Marin százados zászlóalját emelte ki.[116] A további napok harci eseményeiből a román csapatok teljesítménye közé számítható a Keleti Pályaudvar 14-én bekövetkezett elfoglalása.[117] Másnap pedig, 15-én, a budapesti harcokban részt vevő 1. román hadsereg egységeit hadműveleti okokból kivonták a harcból, és 25-én már nem magyar területen folytatták tovább tevékenységüket.[118] A román csapatok e sorrendben utolsó harci akcióiról írva, állapította meg a kolozsvári Világosság: „Budapest utcáin a fasizmus ellen a magyar szabadságért és függetlenségéért is kiontott román testvéreink vére bizonyára eggyé kovácsolja a két jobb sorsra érdemes nép boldog jövőbe vetett hitét és harcos akaratát."[119]

Azok a hangok, amelyek Budapest felszabadított körzeteiben szinte e harcokkal egy időben magyar részről elhangzottak, ugyanezeket a gondolatokat fejezték ki. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front január 19-én megjelenő budapesti napilapja, megállapítva, hogy Románia után Magyarország is felszabadult, fogadalmat is tett: „A magyar nép élni akar ezzel a joggal és szabadsággal. Vissza akarja szerezni helyét a szabadságszerető népek családjában. Azt kívánja, arra törekszik, hogy ismét úgy beszéljenek róla, mint 48-ban, amikor a szabadságért hullatta vérét, nem a zsarnokságért. Most is, mint akkor, harcba száll a magyar nép, szent németellenes harcba, és vére hullatásával bizonyítja be, hogy méltó a szabadságszerető népek testvéri bizalmára."[120]

Azok a változások, amelyek e harcok idején a két ország politikai életében megindultak, sejtetni engedték, hogy a fenti célkitűzések realizálásának valóságos társadalmi alapjai támadtak. Debrecenben ugyanis összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amelynek első ülésén, december 21-én már egy új külpolitikai program körvonalai bontakoztak ki: „Igenis szükség van arra, hogy egyszersmindenkorra szakítsunk a soviniszta, imperialista politikával — mondotta Révai József. — Rá kell térni végre a magyar nemzeti külpolitikára. Szakítanunk kell azzal a reakciós ma-

[114] *Scînteia*, 1945. január 10.
[115] *Szmirnov:* Harcunk Budapestért. Bp. 47. l.
[116] *Scînteia*, 1945. január 13.
[117] *Scînteia*, 1945. január 16.
[118] *Gh. Niţu: i. m.* 59. l.
[119] *Világosság*, 1945. január 14.
[120] *Szabadság*, 1945. január 19.

gyar nagyzási mániával, amelynek szószólói azt hirdették, hogy nekünk, kis 11 milliós népnek uralkodnunk kell a Duna-medencében, hogy csak mi vagyunk itt hivatottak államalkotásra, rajtunk kívül senki más... Ezek helyett a reakciós, soviniszta, úgynevezett nagymagyar ábrándok helyett végre a magyar nemzeti állam megszilárdítására kell vennünk az irányt, a szomszéd népekkel való békesség és barátság révén. Ez a külpolitika az egyetlen magyar függetlenségi külpolitika, ez volt Kossuth külpolitikája."[121]

A Nemzetgyűlésen megválasztott Ideiglenes Nemzeti Kormány másnapi nyilatkozata is kijelentette: „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány minden igyekezete oda irányul, hogy jószomszédi viszonyt és szoros együttműködést teremtsen az összes környező országokkal." Az Ideiglenes Nemzeti Kormány bejelentette még, hogy csatlakozik a Szövetséges Hatalmakhoz, és hadat üzen Németországnak. Az 1945. január 20-án Magyarországgal megkötött fegyverszüneti egyezmény, amelyet Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió kormányainak megbízásából K. I. Vorosilov írt alá, jóváhagyta az Ideiglenes Nemzeti Kormány említett elhatározását, és Magyarország 1938-as határait ismerte el.

Ugyanekkor Románia életében is jelentős változások zajlottak le. Az RKP körül tömörült demokratikus erők, amelyek 1944. szeptember 23-án megalakították az Országos Demokrata Arcvonalat,[122] a párt javasolta program alapján a demokratikus kormány létrehozásáért, a földreformért, a fegyverszüneti egyezmény betartásáért,[123] a Németország elleni harc megszervezéséért, a népellenes és faji törvények hatálytalanításáért, s a nemzetiségek jogegyenlőségéért indultak harcba. Eközben az ország demokratikus fejlődését gátló reakciós és soviniszta erőkkel kellett meg-

[121] Az 1944. évi december 21-ére Debrecenben összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. 26—27. l.

[122] Tagjai: A két munkáspárt, a Groza Péter vezetése alatt álló Ekés Front, a romániai dolgozó magyarság demokratikus szervezete, a MADOSZ, a Liberális Párt Tătărescu vezetése alatt álló csoportja, a Nemzeti Paraszt Párt egy töredéke és a szakszervezetek.

[123] A román fegyverszüneti egyezmény, amelyet 1944. szeptember 12-én Anglia, az Egyesült Államok, a Szovjetunió kormányainak megbízásából Malinovszkij írt alá, kötelezővé teszi Románia számára a területén tartózkodó német és magyar csapatok lefegyverzését és internálását, továbbá a német és magyar állampolgárok internálását, a faji törvények hatályon kívül való helyezését. Egyúttal az egyezmény 19. pontja kimondta: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része), adassék vissza Romániának, s a Szovjet Kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös katonai hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen." (*A Munkások és Földművesek Naptára 1945* című kiadványban közölt szöveg szerint. Kolozsvár, 1945. 136. l.)

küzdeniük.[124] A néptömegek reális szükségleteit kifejező programjuk egyre szélesebb köröket befolyásolt, és előbb Sănătescu, majd Rădescu reakciós kormányát megbuktatva, 1945. március 6-án hatalomra juttatták Groza Péter demokratikus kormányát. A demokratikus erők kormánya programjába iktatta a nemzetiségek jogainak a biztosítását, és erről a szándékáról 1945. március 14-én Kolozsvárott, Erdély egybegyűlt népeinek képviselői előtt is hitet tett. Ugyanígy a Magyarország és Románia közötti jószomszédi viszony megteremtését kifejező külpolitikáját is meghirdette.

E program és az Ideiglenes Kormány nyilatkozata valóra váltásának a tárgyalása azonban már túllépi dolgozatunk kereteit.

[124] A román soviniszták által kezdeményezett legsúlyosabb atrocitások az ún. Maniu Gárdák nevéhez fűződnek. Ezeket a szovjet és román csapatok után küldték Erdélybe, „rendfenntartás" céljából, ahol is e terrorcsapatok szörnyű vérengzést hajtottak végre — élvezvén a reakciós kormány apparátusának a támogatását —, Csikszentdomokos, Tenke, Gyanta, Szárazajta magyar lakossága között. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ezek után, 1944 novemberében visszarendelte Észak-Erdélyből a reakciós román közigazgatást. Ezzel Erdélyt 1944 novemberétől a magyar s román tömegek demokratikus intézményei irányították 1945 március 8-ig, amikor is a Szovjetunió kormánya az új demokratikus román kormány kérésére hozzájárult a román közigazgatás bevezetéséhez Észak-Erdélyben.

A HORTHY-HADSEREG SZERVEZETE

(1920—1944)

I. RÉSZ*

Tóth Sándor százados

A Horthy-fasizmus hadseregfejlesztési politikáját fennállásának egész időszakában a belső elnyomó funkció gyakorlásának szükségessége és a szomszéd népek elleni agresszív tervek határozták meg. Olyan hadsereg megteremtése volt az uralkodó körök célja, amely szervezete, felszerelése és kiképzése folytán a dolgozó tömegek elnyomásának, valamint az agresszió végrehajtásának egyaránt engedelmes és megbízható eszköze. Egy negyedszázadon át e célkitűzés valóraváltásának szolgálatába állították az ország gazdasági erőforrásait, s juttatták hazánkat a pusztulás szélére.

A hadsereg megszervezése alapjában *négy szakaszban* ment végbe. Az első szakasz a békeszerződés megkötésétől a katonai ellenőrző bizottság távozásáig, 1927-ig terjedő időszakot foglalja magában. Ez alatt kialakult a hadsereg békeszerződésben engedélyezett hadrendje, mely a rejtett alakulatokkal együtt a további fejlesztés alapját képezte.

A második szakasz 1927-től 1938 tavaszáig, a Horthy-fasizmus „győri programjának" meghirdetéséig terjed. Ebben a vegyes dandárok belső fejlesztése, új fegyvernemek és csapatnemek létrehozása útján megérnek a hadtest szervezetre való áttérés feltételei.

A fejlesztés harmadik szakasza a Bled-i fegyverkezési egyenjogúsági egyezmény megkötésétől a Szovjetunió elleni hadbalépésig eltelt időszakot öleli fel. Hadseregszervezési szempontból ez a legfontosabb, ekkor alakul ki az a szervezet, amelyben a hadsereg a háborúba lép.

A negyedik szakasz a Horthy-hadsereg második világháborús időszaka. Ebben a háborús tapasztalatok alapján, a gazdasági lehetőségek korlátain belül különféle szervezési intézkedésekkel igyekszenek a katonai igénybevételre vonatkozó követelményeknek eleget tenni.

* A tanulmány második részét a következő számunkban fogjuk közölni.

Természetesen a négy szakaszon belül is kimutathatók szűkebb periódusok, melyek szervezési téren változást jelentenek az előző állapothoz képest, hiszen minden évben új hadrend lépett életbe. Ez azonban nem mond ellent a fenti felosztásnak, mely szerint tekinti át e tanulmány a Horthy-hadsereg szervezési változásainak főbb kérdéseit.

I.

A Szegeden még számottevő katonai erővel nem rendelkező ellenforradalom, miután a nemzetközi imperializmus megdöntötte a Tanácsköztársaságot, fokozatosan kiterjesztette uralmát az ország egész területére. Ezzel párhuzamosan történt 7 katonai körletparancsnokság felállítása. Ezeket 1-től 7-ig folytatólagosan számozták és székhelyükről — sorrendben: Budapest, Székesfehérvár, Szombathely, Kaposvár (később Pécs), Szeged, Debrecen, Miskolc — nevezték el. A körletparancsnokságok területi katonai hatóságok voltak, alárendeltségükbe tartozott a körlet területén elhelyezett összes katonai alakulat, szerv és intézmény.

Bár a fegyveres erő szervezése kezdetben a lakosság ellenállása miatt igen vontatottan haladt,[1] 1920 őszére a hadsereg szervezete már viszonylag megszilárdult. A hadsereg 1920. november 1-i helyzetéről készült hadrendi kimutatások[2] szerint, minden körletparancsnokság egy-egy gyalog hadosztállyal — a budapesti ezenkívül egy lovas és egy karhatalmi, úgynevezett „területenkívüli" hadosztállyal is —, valamint a hírhedt tiszti különítményekből szervezett vadászszázlóaljakkal, páncélvonatokkal, utász, kerékpáros, híradó, őr, egészségügyi, szállító stb. alakulatokkal rendelkezett. Az eme összetevőkből álló hadsereg létszáma állandóan ingadozott, a jelzett időpontban 80 ezren felül volt, több mint 700 géppuskával és 100 löveggel.

Az 1920 tavaszán ismertté vált katonai rendelkezések, melyeket a győztes hatalmak a Magyarországgal kötendő békeszerződésbe kívántak foglalni, Horthyékat igen kellemetlenül érintették. Ezek szerint ugyanis megszűnik az általános védkötelezettség, hadsereget szervezni csak önkéntes, 12 évi szolgálatot vállaló jelentkezőkből lehet. Továbbá a hadsereg összlétszáma nem haladhatja meg a 35 000 főt, ebből tiszt 1/20, altiszt 1/15 rész. Minden 1000 fő után 1150 puska, 15 géppuska, 2 aknavető és 3 löveg szervezhető. Repülő és páncélos alakulatok, valamint nehéz-

[1] Lásd erről *Kállai István:* Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése és működése 1919—1920-ban a Dél-Dunántúl területén. Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. szám és *Kleinné N. Zsuzsa:* Küzdelem a Dunántúlon az ellenforradalom hatalomrajutása ellen (1919 augusztus—december). Századok. 1955. 2. szám.

[2] Lásd Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) H. M. anyaga, 485. fasc. 12670/főn.—1920. sz., 85442/eln. 1—1920. sz., 85244/A. eln. 1—1920. sz., 85777/eln. 1—1920. sz., 85/15. eln. 1—1920. sz., 85336/eln. 1—1920. sz. és 85544/eln. 1—1920. számú iratokat.

tüzérség szervezése és mozgósítási vagy mozgósításra vonatkozó intézkedés tilos.[3]

Ezzel szemben Horthyék terve 85 000 fős békelétszámú, korszerű fegyvernemekből álló és haditechnikával ellátott hadsereg megteremtése volt. Emellett az általános védkötelezettség fenntartására és a szolgálati időnek 1—2 évben való elfogadtatására törekedtek.[4]

Ilyen irányú javaslataikkal azonban a békeszerződés aláírása előtt és után is kudarcot vallottak. Úgyszintén nem talált meghallgatásra az a — katonai ellenőrző bizottság által is támogatott — kérésük sem, hogy a toborzási rendszer bevezetését több éves átmeneti időszak előzze meg. Pedig a békeszerződés katonai rendelkezéseinek enyhítését célzó törekvéseik sikere érdekében nagyon „tetszetős" indokokkal hozakodtak elő. Azzal igyekeztek engedékenységre bírni a Párizsban székelő Nagykövetek Tanácsát, hogy Magyarországon bizonytalan a belpolitikai helyzet és felforgató törekvésekkel, „bolsevista veszéllyel" kell számolni. Ez pedig erős, az általános hadkötelezettség alapján szervezett hadsereg fenntartását követeli meg, mert a forradalom „lejáratta a katonáskodást" és kevés a remény, hogy önként jelentkezőkből a rendszer számára megbízható és ütőképes hadsereget lehet teremteni.

Ezek az indokok persze önkénytelen beismerések, mert csak részben túlozzák el az akkori helyzetet. A rendszer ingatagsága és a katonai szolgálattal szembeni undor tekintetében indokoltak voltak az uralkodó körök aggályait. A katonai ellenőrző bizottság éppen ezért hajlott is az engedményre és ilyen értelemben javaslatot tett a Nagykövetek Tanácsának, a győztes hatalmak közti ellentétek miatt azonban elmaradt a siker. Miután ilyen körülmények között e kísérletek nem jártak eredménnyel, hosszas huzavona és több átmeneti intézkedés után, 1921. június 1-ével megtörtént az áttérés a békeszerződés katonai rendelkezéseinek megfelelő hadrendre.

A békeszerződés katonai rendelkezései a hadsereg összlétszámának és ezen összlétszámhoz szervezhető fegyverek mennyiségének megszabásán túl, még annyiban kötötték meg a katonai vezetés kezét, hogy előírták azt az állomány maximumot, illetőleg minimumot, amelyen belül a gyalog hadosztályba, illetőleg vegyes dandárba és lovas hadosztályba szervezhető egységek létszáma mozoghat. Azt azonban nem kötötték ki, hogy milyen magasabb egységekből álljon a hadsereg. Éppen ezért a horthysta katonai vezetés igen komoly problémát csinált abból, hogy az engedélyezett 35 000 fős hadsereget hadosztály vagy vegyes dandár kötelékbe szervezze-e és legyen-e külön lovas hadosztály vagy dandár a hadrendben, valamint ezen belül milyen legyen az egyes fegyvernemek aránya.

[3] HIL. VKF. anyaga, 16. fasc. A Magyarország részére megállapított békefeltételek katonai része.

[4] HIL. VKF. anyaga, 143. fasc. A honvédség fejlődése a katonai ellenőrzés alatti időszakban. (Tanulmány)

Végül is a vegyes dandár köteléket fogadták el, amely több hadrendi elem szervezésére nyújtott lehetőséget, s biztosította a fegyvernemek — adott viszonyok közti — kedvezőbb megoszlását a hadrendben. Nem mondtak le azonban a lovasság, mint fegyvernem szervezéséről, de látszólag nem hadosztály vagy dandár kötelékben állitották a hadrendbe, hanem önálló ezredenként, mint fővezérség közvetlen alakulatot szerepeltették. A valóságban ezek a huszárezredek a lovassági szemlélő, mint hadosztályparancsnok alárendeltségébe tartoztak.

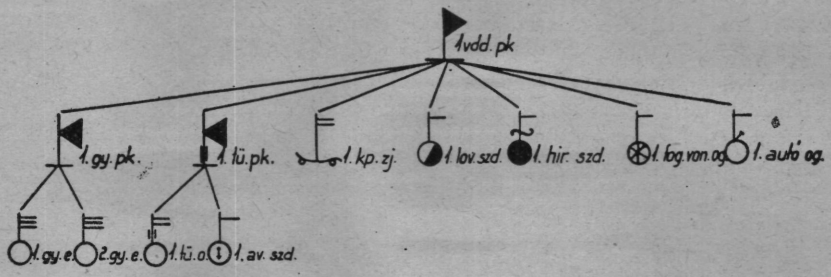
A vegyes dandár szervezet elfogadását a fentieken kívül indokolta az ország már előzőleg történt 7 katonai körletre való beosztása is. A békeszerződésben rögzített irány-állományok ugyanis lehetőséget adtak olyan hadrend létrehozására, amely katonai körletenként 1—1 vegyes dandárból áll.

Ilyen megfontolások után megszületett a döntés a haderő átállítására a békeszerződés rendelkezései szerint. Ennek során a hét körletparancsnokság területén elhelyezett katonai alakulatokból 1—1, összesen 7 vegyes dandárt szerveztek, valamint vegyes dandár köteléken kívül fővezérség közvetlen alakulatként 4 huszárezredet, 3 utász (műszaki) zászlóaljat, 4 önálló tüzér üteget és 1 autó-géppuskás és autó-ágyús osztagot állítottak fel.

Egy vegyes dandár

2 gyalogezredből,
1 kerékpáros zászlóaljból,
1 lovas századból,
1 tüzérosztályból,
1 aknavető századból,
1 híradó századból,
1 vonatosztagból és
1 autóosztagból állt.

A gyalogezredek a „gyalogsági parancsnok", a tüzérség pedig a „tüzérségi parancsnok" útján tartoztak a vegyesdandár-parancsnok alárendeltségébe.[5]

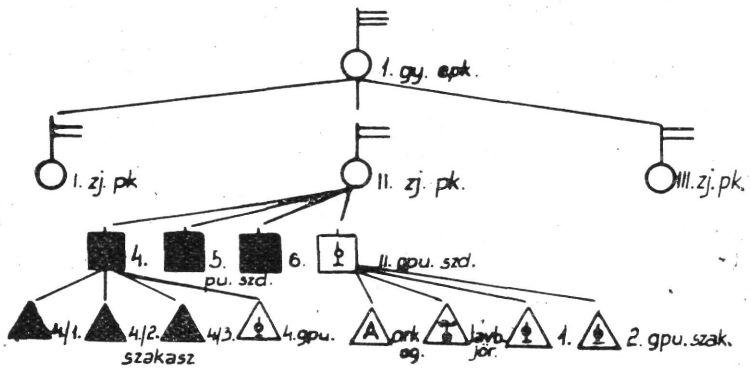

[5] HIL. H. M. anyaga, 607. fasc. 15000/eln. 1—1921. szám.

A gyalogezredek, közvetlen alakulatok nélkül, 3 gyalogzászlóaljra tagozódtak. Minden zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt. A puskás századok szervezetébe 3 puskás és 1 könnyű géppuskás szakasz, a géppuskás századokéba pedig 2 géppuskás szakasz, 1 árkász osztag és 1 távbeszélő járőr tartozott.

A kerékpáros zászlóaljak 2 kerékpáros puskás századból és 1 kerékpáros géppuskás századból álltak, melyek szervezete megegyezett a gyalogzászlóaljak századainak szervezetével.

A vegyesdandár tüzérosztályok szervezetébe mérő alakulatok nélkül, egyenként 4 löveggel egy 7,5 cm-es hegyi ágyús, egy 8 cm-es tábori ágyús és egy 10 cm-es tábori tarackos üteg tartozott. A papíron ugyanide szervezett aknavető századoknak egyenként 10 vetőjük volt. A valóságban azonban a tüzérosztályokhoz csupán a 18 M. 14 cm-es aknavetők tartoztak (5 db), a 17 M. 9 cm-es aknavetők a gyalogságnál voltak rendszeresítve.

A köteléken kívül 4 huszárezred egyenként két osztályból állt, minden osztályban 1 lovas karabélyos és 1 lovas géppuskás századdal. Az ugyancsak köteléken kívüli tüzérütegek közül az 1. hegyi ágyús, a 2. lovas ágyús, a 3. tábori ágyús, a 4. pedig légvédelmi ágyús üteg volt. Az I. utász zászlóaljhoz 2 utász század, 1 hidász szakasz és 1 fényszóró szakasz, a II. és III. utász zászlóaljhoz pedig 2—2 utász század tartozott.[6] Az ilyképpen megszervezett haderő fegyverzetének számát és azok megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti:[7]

[6] Lásd uo. Az alakulatok számozása a következőképpen történt: A vegyesdandárokat 1-től 7-ig folytatólagosan számozták és a területileg illetékes körlet — később kerületi parancsnokság székhelye után nevezték el. A gyalogezredek 1-től 14-ig terjedő számokat kaptak. A gyalogezredek zászlóaljait I-től III-ig, a puskás századokat 1-től 9-ig számozták, a géppuskás századok pedig a zászlóaljak római számát viselték. Minden más, a vegyesdandár kötelékébe szervezett alakulat a vegyesdandár számát kapta.

[7] Összeállítva az idézett 15000/eln. 1—1921. sz. rendelet mellékletei alapján.

	1 gyalog-ezred	14 gyalog-ezred	1 kerékpáros zászlóalj	7 kerékpáros zászlóalj	1 tüzér-osztály	7 tüzér-osztály	1 aknavető század	7 aknavető század	4 huszár-ezred	4 tüzér-üteg	Összesen
Puska	1310	18340	299	2093	100	700	34	238	1893	—	23374
Géppuska	30	420	8	56	—	—	—	—	32	—	508
Aknavető	—	—	—	—	—	—	10	70	—	—	70
Löveg	—	—	—	—	12	84	—	—	—	16	100

Vagyis egy vegyes dandár 3053 puskával, 68 géppuskával, 10 aknavetővel és 12 löveggel rendelkezett.

E részletezésekből látható, hogy a békeszerződés katonai rendelkezései alapján szervezett hadsereg, melynek szervezete a katonai ellenőrzés időszakában lényegében nem változott, csupán karhatalmi feladatok ellátására volt képes, háborús alkalmazásra számításba sem jöhetett. A döntő számarányt képviselő gyalogság rendkívül csekély tűzerővel rendelkezett, a tüzérség kicsiny, lövegei általában elavultak és korszerűtlenek.[8] Repülő, páncélos és gépesített alakulatok nem voltak, úgyszintén nehéztüzérség sem.

A Horthy-fasizmus azonban egy percig sem gondolt arra, hogy hadseregszervezési politikájával megmaradjon a békeszerződés szabta keretek között. Hiszen uralmát még meg sem szilárdította, mikor 1920-ban szovjetellenes intervencióban való részvételre kínálkozott. S amikor ez nem sikerült, állandóan szövögette a szomszéd népek ellen irányuló katonai terveit, melyek végrehajtásához erős hadsereget akart teremteni. Nyiltan ugyan nem szállt szembe azokkal az imperialista erőkkel, amelyeknek létét és uralmát köszönhette, de titokban, rejtve, a győztes hatalmak ellentéteit kihasználva, mindent megkísérelt, amivel tágíthatta a szándékainak útjában álló korlátokat.

Ennek a lehetőségét a kormányzat az államrendészeti szervek és a fegyveres őrtestületek felduzzasztásában találta meg. A békeszerződés ugyanis ezek létszámával kapcsolatban a világháború előtti helyzetet mondotta ki mérvadónak, s a túlzott létszámok elfogadásával e területen

[8] Rendszeresített lövegek:
15 M. 7.5 cm-es hegyi ágyú. Hatásos lőtávolsága 5 km. A tüzérség egyetlen jól használható, akkor korszerű lövege.
5 M. 8 cm-es tábori ágyú. Hatásos lőtávolsága 5 km. Elavult, korszerűtlen konstrukció.
14 M. 10 cm-es tarack. Hatásos lőtávolsága 6 km. Ebben az időben még használható lövegfajta.
17 M. 9 cm-es és 18 M. 14 cm-es aknavető. Az előbbi gyalogsági, az utóbbi tüzérségi, de mindkettő gyorstüzelésre alkalmatlan, csak szükségmegoldásként használható, mint teljesen elavult első világháborús felszerelés.

burkolt hadseregfejlesztésre adott módot, amit a kormányzat nem is hagyott kihasználatlanul. 1921. január 3-án a Minisztertanács határozatot hozott az említett szervek nagyarányú fejlesztésére. Ezáltal a hadseregben meg nem tartható létszámot elrejtette a belügyi és pénzügyi tárcák kebelében, s ugyanakkor megteremtette a békeszerződésben tiltott alakulatok kereteit.

A határozat értelmében a rendőrségnek átadott tisztekből és katonákból 3500 fővel „rendőrtartalék" néven egy 6 zászlóaljból álló dandár került felállításra. A későbbiekben azonban gazdasági nehézségek miatt ez a szám lecsökkent és „rendőrújonc iskola" (Ruisk.) elnevezés alatt egy gyalogzászlóaljat, egy páncélgépkocsi osztagot, egy vasútépítő zászlóaljat és egy lovasosztagot leplezett.

A csendőrségnek átadott 200 tiszt és közel 900 főnyi katona „csendőriskolák" néven képezte a hadsereg kiegészítő részét. A későbbiekben egy részük bizonyos létszámváltozások után híradótanfolyamként szerepelt, más részük pedig a színleg ugyancsak polgári szervként létrehozott Légügyi Hivatal keretében „repülőtéri csendőrség" elnevezéssel, a repülő fegyvernem keretét alkotta. A Légügyi Hivatal kísérleti telepből, repülőgépvezetői tanfolyamból, meteorológiai repülő kirendeltségből és négy repülő posta-kirendeltségből állt. Ez utóbbi 4 repülő század alapját képezte.

Bár az első világháború előtt vámőrség, mint olyan nem létezett, a nyugati hatalmak engedélyezték annak megszervezését is. A vámőrséget ugyancsak, mint a hadsereg kiegészítő részét, 5900 fővel, körletparancsnokságonként 1—1, összesen 7 szakaszra tagozva hozták létre, a pénzügyi tárca névleges fennhatósága alatt.

A volt haditengerészet megmaradt dunai részéből állították fel a folyamőrséget, annak szervezetét azonban szintén gazdasági okok miatt a megengedett 3420 fő erejéig sem tudták kiépíteni. A folyamőrség, a szoros értelemben vett hadihajózáson kívül ismét csak rejtési célokat szolgált, kebelében 1 utász zászlóaljat és 1 rádióiskolát állítottak fel. Az utász zászlóalj 3 árvízvédelmi (utász) századból állt, e századok valójában az állomáshelyük szerinti 3. utász zászlóalj 3. századát képezték. Valóban folyamőr csupán 100 tiszt és 1200 fő legénység volt.

Ezen intézkedések mellett, annak érdekében, hogy az engedélyezett 35 000 fős létszám minél teljesebb mértékben a csapatok számára legyen kiaknázható, s ugyanakkor a központi, igazgatási, adminisztratív stb. szerveket és intézményeket is fejleszteni lehessen, ezeket színleg szintén polgári tárcáknak adták át, s a katona létszámot is polgári mezbe bújtatták.[9]

Mindezek lényegében csak számszerűleg növelték a hadsereg erejét, de ütőképességében, harcképességében nem tették háború viselésére alkalmassá. A hadrend a rejtett alakulatokkal együtt is korszerűtlen maradt, a rejtés pedig megnehezítette a vezetést és a kiképzést, aminek

[9] A fentiekre vonatkozó adatok a 4. sz. jelzetben megjelölt tanulmányban.

káros következményei teljes nagyságukban a második világháború idején mutatkoztak meg. Az eddigiekben ismertetett fegyveres erőt azonban a kormányzat csupán *kiképző és felállító keretnek* tekintette, amelyre az esetleges mozgósításkor életbelépő „hadihadrend" vagy, mint rejtési okokból akkor nevezték, „fr." (felriasztott) hadrend épül.

Éppen ezért mozgósítási (felriasztási) szempontból minden, az egyes fegyvernemeknél külön utasításban meghatározott nagyságú alakulat anyaalakulatnak (anyakönyvi és anyagi) számított, s ennek megfelelően új alakulatok felállítása és felszerelése volt a feladata. Ebből következik, hogy a hadihadrendben egyrészt több alakulat, másrészt ezek háborús alkalmazásához szükséges mértékben több fegyver szerepelt, mint a békehadrendben.[10]

Az ebben az időszakban kialakult békehadrend és a tervezett hadihadrend nyílt és rejtett fejlesztését a hadianyagokkal való ellátás szempontjából akadályozta a hadiipar fejletlensége is. A békeszerződés 115. cikkelye kimondotta, hogy Magyarországon fegyvert, lőszert és más hadianyagot csak egy állami igazgatás és tulajdonban levő gyárban lehet előállítani.

Ennek a rendelkezésnek a kijátszása érdekében a kormányzat a gyártást már eleve négy helyen rendezte be és névlegesen egy állami hadianyaggyár vezérigazgatóságot állított fel, amely összefogta az egyébként teljesen önálló hadianyaggyártó üzemeket. 1927-ig azonban ez a négy üzem nyersanyaghiány és pénzügyi nehézségek miatt nem tudta a vele szemben támasztott igényeket kielégíteni, főleg javítási és bizonyos mérvű korszerűsítési munkákat végzett.

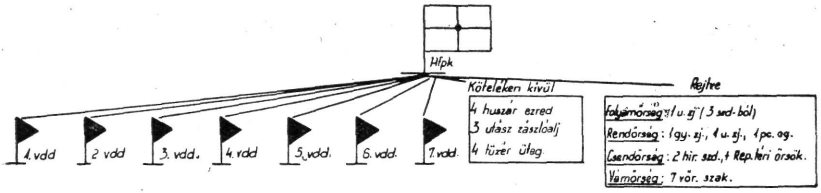
A hadihadrend felállításához szükséges fegyverzet és lőszer rejtésével külön apparátus foglalkozott, amely kolostorokat, várakat, pincéket és főleg vasúti kocsikat használt fel céljaira. A békeszerződés határozatainak betartása fölött őrködő katonai ellenőrző bizottság, mint azt Horthy is megírja emlékirataiban, eléggé „nagyvonalúan" fogta fel feladatát. Ezért a sok költséget és munkát követelő fegyver és hadianyag rejtés a katonai vezetés számára abból a szempontból eredményesnek bizonyult, hogy a bizottság több száz vizsgálata nem hozott számottevő eredményt. Másfelől viszont tény, hogy az így megőrzött hadianyag egyre nagyobb mértékben vált hadihasználhatatlanná, a nem megfelelő tárolás következtében.

A hadkiegészítés kérdése és a hadsereg létszáma a katonai ellenőrzés időszakában nem jutott nyugvópontra. A személyi állomány *igen kis részét* tették ki a valójában önként jelentkezők, akik vállalták a 12 éves szolgálati időt. A tényleges kiegészítés lényegében az úgynevezett „kényszertoborzás" útján történt, ami például 1921-ben egyszerűen abból állt, hogy a fegyverben levő katonákat 2 évi szolgálatra kötelezték. A későbbiek folyamán a községeknek kellett meghatározott számú katonát

[10] HIL. VKF. anyaga, 143. fasc. 1999/I—1929. Ho. számhoz. Adatok a honvédség béke és fr. helyzetéről 1919-től 1931-ig. (Tanulmány) A jelzett időben a hadihadrend 7 gyalog és 1 lovas hadosztályból állt.

kiállítani. Az ily módon bevonult katonákat „K" toborzottaknak nevezték. A katonai szolgálat iránti ellenszenv azonban olyan mérvű volt, hogy az esetek többségében az illetményszerűen vagy a „szanálási" időszak pénzügyi nehézségei miatt szabadságoltak, a szabadság letelte után nem vonultak be ismét alakulatukhoz. E jelenség ellen nyíltan fellépni viszont azzal a kockázattal járt, hogy a katonai ellenőrző bizottság tudomást szerez róla és kénytelen vizsgálatot indítani. Ilyen viszonyok következtében a legénységi létszám állandóan ingadozott, s egyes időszakokban a megengedett állomány 50—60 százaléka volt csak fegyverben.[11]

A hadkiegészítés ilyen rendszere szinte lehetetlenné tette a fegyverfogható lakosság folyamatos kiképzését a hadseregen belül. Pedig a Horthy-fasizmusnak egy számára kedvező külpolitikai helyzetben indítandó katonai akciója sikeréhez nagyszámú, háború esetén felhasználható tartalékra volt szüksége. Ennek megteremtése érdekében figyelmét már korán a *haderőn kívüli* kiképzés megszervezése felé fordította. Erre használta fel a MOVE égisze alatt létrehozott, úgynevezett „polgári lövészegyesületeket" és más, titkos karhatalmi alakulásokat. Emellett legfőbb törekvés az ifjúság katonai előkészítésének országos méretekben való megszervezése volt.

Ezt a célt a levente intézmény megteremtésével kívánták elérni. Vezető szerveit már 1923-ban létrehozták, s hatósugarát fokozatosan kiterjesztették az ország egész területére. A leventeképzés élén az Országos Testnevelési Tanács III. szakosztálya állt, amely vegyesdandár kerületenként egy kerületi testnevelési felügyelő, megyénként egy testnevelési felügyelő és járásonként egy testnevelési vezető elnevezés alá bújtatott hivatásos tiszten keresztül irányította az ifjúság kiképzését. A levente oktatók a rendszer számára megbízható tartalékos tisztek és altisztek voltak. A levente intézmény tipikus fasiszta szervezet volt, amelyben a nevelés soviniszta, kommunista- és szovjetellenes szellemben folyt. A hadseregszervezés első időszakában azonban még nem ért el különösebb eredményt, az ifjúság minden módon igyekezett kivonni magát a kiképzés alól.

[11] Uo. A honvédség fejlődése a katonai ellenőrzés időszakában. (Tanulmány)

Végeredményben tehát a hadseregnek a békeszerződésben megállapított kereteken túlmenő fejlesztését elsősorban nem a katonai ellenőrzés, hanem a rendszer *gazdasági és politikai nehézségei* akadályozták meg.

A hadsereg 1927-ig kialakult szervezetét az 59. oldalon közölt sématikus vázlat mutatja.

II.

1927 májusában az antant hatalmak visszahívták a Magyarországon tartózkodó katonai ellenőrző bizottságot, s annak feladatkörét a Népszövetség vette át. Ez a tény új szakasz kezdetét jelenti a Horthy-fasizmus hadseregfejlesztési politikájában. Bármennyire formális volt ugyanis a gyakorlatban a bizottság ellenőrző tevékenysége, jelenléte az országban mégis *politikai korlátként* érvényesült, hiszen nem nézhette el a békeszerződés *nyílt* kijátszását vagy megszegését. Eltávozása után azonban — miután a Népszövetség az ilyen természetű jogait lényegében nem gyakorolta — a magyar uralkodó körök a gazdasági lehetőségek bővülésétől függően, fokozatosan haladhattak előre a békeszerződés nyílt megszegésének útján.

Még ugyanazon év december 20-án és 23-án folytatólagos koronatanácsi ülés foglalkozott a hadsereg átszervezésének kérdésével az új helyzet biztosította lehetőségek között. Elhatározták, hogy első lépésként három ütemben — 1928, 1929 és 1930 — megteremtik a korszerű békehadrendet, a fegyvernemek közötti helyes arányok kialakítása és a még hiányzó fegyvernemek beállítása útján. Ily módon vélték kiküszöbölhetőnek azokat a szervezeti hiányosságokat, amelyekkel egy mozgósítás esetén, vagyis a hadihadrend életbeléptetésekor számolniok kellett.

A fejlesztés módjaként egyrészt a meglevő alakulatok szaporítását, másrészt új alakulatok felállítását jelölték meg. Az első a nyílt, a második a rejtett fejlesztésre szolgált. Ezekhez a személyi keret biztosítására a rendőrség és a csendőrség létszámából 6000 fő, a belügyi tárca költségvetéséből pedig csaknem 34,5 millió pengő átadását rendelték el a hadsereg számára.[12] Elhatározták továbbá, hogy a szervezési változásokat minden év október hó 1-ével léptetik életbe.

A koronatanács határozata értelmében megkezdődött hadseregfejlesztés 1930. október hó 1-re az *előző állapotokhoz képest* számottevő, főleg mennyiségi fejlődést eredményezett a hadsereg szervezetében.

A gyalogságnál ezredközvetlen alakulatként felállításra került ezredenként egy kocsizó géppuskás század, egy gyalog ágyús szakasz és egy aknavető szakasz. Ezek szervezésével létrehozták a gyalogság modern tűzfegyverekkel rendelkező alakulatainak felállító kereteit, mozgósítás esetére.

[12] Uo. Honvédségünk fejlődése a szövetségközi ellenőrző bizottság eltávozásától 1931. június 30-ig.

Felállítások a többi fegyvernemnél:

Tüzérség

7 ezredparancsnokság,
7 osztályparancsnokság,
21 tábori üteg,
7 mérő század,
1 lovas tüzérosztályparancsnokság,
1 lovas ágyús üteg,
1 lovas tarackos üteg,
1 nehéz tüzérüteg,
3 légvédelmi tüzérosztályparancsnokság,
5 gépkocsizó légvédelmi üteg.

Műszaki

4 utászzászlóalj-parancsnokság,
6 utász század,
1 közlekedési ezredparancsnokság,
2 közlekedési osztályparancsnokság,
2 vasútépítő század,
1 hidász század.

Híradó

7 hír. osztályparancsnokság,
7 hír. század.

Lovasság

8 lovas század.

E szervezési intézkedésekhez járult a vámőrségnél, a folyamőrségnél és a Légügyi Hivatalnál[13] történt létszámemelés, valamint a páncélos fegyvernem kereteként felállított páncéljárműves osztály, mely

1 harckocsi századból,
1 páncélgépkocsi századból,
1 páncélvonat osztagból és
1 műhelyszázadból állt.[14]

A felállítások bonyolult módon és nehézkesen történtek. A tüzér és műszaki alakulatokat a kerékpáros zászlóaljak személyi állományából szervezték. Ugyanakkor pedig a vámőrségnél történt létszámemelés

[13] Uo. A Légügyi Hivatalnál végrehajtott szervezési változások legfontosabbja: a négy repülő- póstai kirendeltség helyett hét állt fel, vagyis az eddigi 4 helyett 7 repülő század kerete alakult meg, összesen 15 repülőgéppel.
[14] HIL. H. M. anyaga, 975. fasc. 7000/eln. 1—1929. szám.

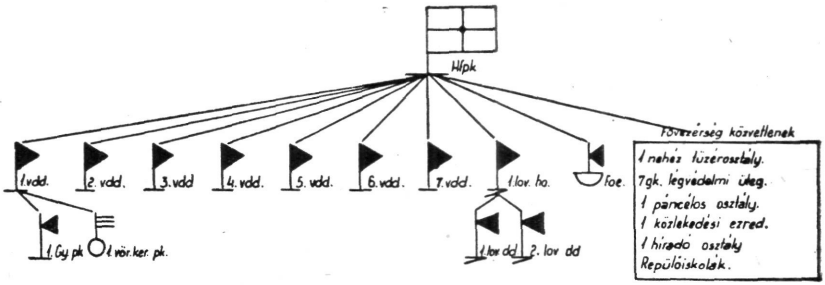
terhére vegyes dandáronként 1—1 kerékpáros századot állítottak fel, melyek azonban megtartották a zászlóalj elnevezést.

Mindezek eredményeként 1930. október 1-ére a hadsereg szervezete a következőképpen alakult.

Minden vegyes dandárnál változatlanul volt 2 gyalogezred az újonnan szervezett közvetlen alakulatokkal; névleg egy kerékpáros zászlóalj — valóságban század —, a lovas század, az aknavető század, valamint a fogatolt és a gépkocsizó vonatosztag. Az eddigi tüzérosztály helyett azonban 1 mérő századdal tüzérezredet állítottak a szervezetbe, s a meglevő 1 utász és 1 híradó századot 2—2 századból álló utász, illetve híradó zászlóaljjá fejlesztették.

Az eddig köteléken kívüli 4 önálló huszárezredet az újonnan szervezett lovas tüzér osztályparancsnoksággal és az ugyancsak a vámőrség terhére felállított kerékpáros zászlóaljjal együtt 2 lovas dandárból álló hadosztályba vonták össze és nyíltan beállították a hadrendbe. 1930-tól szerepel a hadsereg szervezetében nyíltan a folyamőrség is.

A repülőalakulatok, a nehéz tüzérosztály, a páncélos osztály, a közlekedési ezred, a híradó zászlóalj és a 7 gépkocsizó légvédelmi üteg rejtve és köteléken kívül, fővezérség közvetlen alakulat maradt.

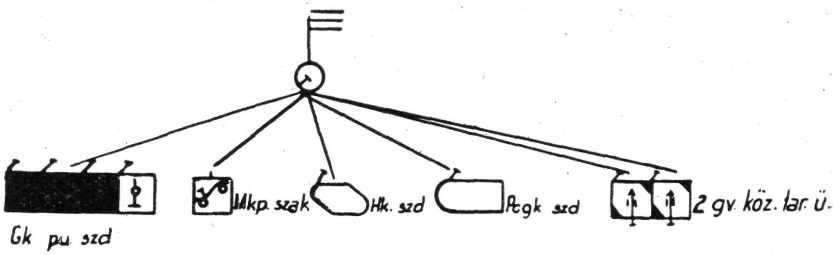
Az ily módon felépített 42 ezer fős békehadrend már fejlettebb az előzőnél, amit főleg a gyalogság és a tüzérség egymáshoz való aránya (1 gy. zj-ra 1 tü. üteg) mutat. Még mindig elégtelen azonban a műszaki és a híradó csapatok száma, a páncélos és a repülőfegyvernem, valamint a nehéz tüzérség pedig csupán keretként létezik.

A további fejlesztés során, 1932. október 1-ével, a pénzügyminisztérium költségvetésében szereplő vámőrség szakaszainak és őrseinek összevonásával, vegyes dandáronként 1—1 ezredet állítottak fel. A vámőrséget határőrségnek keresztelték át, a felállított ezredeket különválasztották a továbbra is határszolgálatot ellátó résztől, amely 156 őrsre tagozódott.[15] A határőr ezredek felépítése, rendeltetése és alkalmazása meg-

[15] HIL. VKF. 65. fasc. Vezetési Értekezlet 1932. IV. 20-i jegyzőkönyve. 9091/Hr. VI—1. oszt./1932. szám.

egyezett a gyalogezredekével, s azok a hadosztályoknak megfelelő vegyes dandárok rejtett harmadik gyalogezredét képezték.[16]

A hadsereg korszerűsítése terén egy újabb előrelépés volt a „Gépkocsizó csoport" felállítása, egyelőre kísérleti célból. Szervezete: egy gépkocsizó puskás század, 3 puskás és 1 géppuskás szakasszal, egy motorkerékpáros szakasz, egy könnyű harckocsi század, egy páncélgépkocsi század és két gépvontatású tarackos üteg.[17]

A vegyes dandár kerékpáros századokat ismét zászlóaljakká szervezték át és névleg meghagyták a vegyes dandárok alárendeltségében, de a valóságban az 1. vegyes dandárnál rendszeresített kerékpáros dandárparancsnokság alá rendelték. Ily módon a kerékpáros zászlóaljak egy rejtett dandárt képeztek.[18]

1935. október 1-ére a repülő alakulatok fejlesztése közben tett intézkedések megérlelték azokat a szervezeti feltételeket, melyek eredményeként a repülőerőket is beállíthatták a békehadrendbe. Felépítés: a Légierőparancsnokság alárendeltségében egy repülő dandár két ezreddel, összesen 17 repülő század.[19] Egy évvel később megszervezésre került a harmadik repülő ezred is, valamint egy önálló távolfelderítő osztály, ugyancsak a repülődandár keretében, melynek ily módon összesen 25 repülő százada volt.[20] 1937. október 1-ével a repülő fegyvernem szervezete olyképpen módosult, hogy a repülődandár szervezetében 18 repülőszázad maradt, 1—1 közelfederítő repülőszázad pedig a vegyes dan-

[16] Lásd uo. VKF. 143. fasc. 111000/eln. 1. a. — 1932. szám. A határőrezredeket 1-től 7-ig folytatólagosan számozták. Mivel azonban szervezésük a békeszerződés megszegését jelentette,az alosztályok jellegét elnevezésük rejtette. Így a puskás század határőr szárny, a géppuskás század osztályparancsnoksági szárny, az ezredközvetlen géppuskás század határőrkerület parancsnoksági szárny, az árkász század pedig határőrkerületi árkász szárny név alatt bújt meg.

[17] Uo. és VKF. anyaga, 65. fac. Vezetési Értekezlet 1932. IV. 8-i jegyzőkönyve. 9071/Hr. VI.—1. oszt. 1932. szám.

[18] HIL. VKF. anyaga, 65. fasc. 9072/Hr. VI.—1. oszt. — 1932. szám. Vezetési Értekezlet jegyzőkönyve 1932. II. 16. és uo. 143. fasc. 111000/eln. 1.—a. 1932. szám.

[19] Uo. 92. fasc. 105330/eln. VI.—1. oszt. 1935. szám.

[20] Uo. 101. fasc. 1283/eln. VI.—1. oszt. 1936. szám.

dárok szervezetébe került.[21] Ezzel szintén egy lépés történt előre a hadsereg hadrendjének korszerűsítése útján.

E változással egyidőben a páncéljárműves osztály fejlesztésének következtében egy-egy kis harckocsi század is került a vegyes dandárok szervezetébe.[22] A gépkocsizó csoport szervezete ezen időszakban lényegében változatlan maradt.

Komolyabb fejlődés tapasztalható a tüzérségnél. A vegyes dandárok osztályszervezet alá rejtett tüzérezrede 3—3 új üteggel és az aknavető századok átfegyverzése útján 1—1 közepes tarackos üteggel bővült.[23] A vegyes dandár tüzérezrednek összesen tehát 42 lövege volt. A légvédelmi tüzérség egy része kezdetben a folyamőrség állományában szerepelt. Többrendbeli szervezési változás és az ütegek számának fokozatos szaporítása után, mint önálló fegyvernem részben az Országos Légvédelmi Parancsnok alárendeltségében fővezérség közvetlen alakulat lett, 7 üteg pedig (a későbbiekben 7 osztály) a vegyes dandár légvédelmi parancsnok útján a vegyes dandárok szervezetébe került.[24]

A gyalog- és határőrezredek zászlóaljait, a kerékpáros zászlóaljakat, és a huszárezredeket szervezetüknek megfelelően, nehézpuskás rajjal vagy szakasszal egészítették ki, s a gyalogság fegyverei között megjelent a golyószóró is. A vegyes dandárok megerősítését szolgálta a műszaki fegyvernem keretein belül fokozatosan kifejlesztett gázvédelmi századoknak a vegyes dandárok hadrendjébe való szervezése.[25]

A korábban 14 hadosztályra, majd 1935-től 21 dandárra tervezett hadihadrend előkészítését célozta a vegyes dandáronként 1935-ben szervezett 2. gyalogsági parancsnoki és 1937-ben a 3. gyalogsági parancsnoki állás rendszeresítése.[26] 1936. október 1-évl vegyes dandáronként 1—1 gránátos századot állítottak fel,[27] a következő évben pedig a határőrség alakulatainak átszervezésével ugyancsak vegyes dandáronként 1—1 vadász zászlóaljat[28] hoztak létre.

[21] Uo. 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. oszt. 1937. szám.

[22] Uo. 101. fasc. 1283/eln. VI.—1. oszt. 1936. szám. Egy-egy században 5 db. Ansaldo-típusú harckocsi volt. Csak mint motorizált löveg ért valamit, páncélzata még a puskagolyó ellen sem nyújtott védelmet.

[23] Uo. 92. fasc. 105330/eln. VI.—1. oszt. 1935. szám.

[24] Uo. 101. fasc. 1283/eln. VI.—1. oszt. 1936. szám.

[25] Uo. H. M. anyaga, 1470. fasc. 6000/eln. 1.—a. 1936. szám.

[26] Minden gyalogsági parancsnok magasabb parancsnoka volt egy-egy gyalog, illetve határőr ezrednek, valamint más, hadirendileg meghatározott alakulatnak, azonkívül felügyeleti joga volt a vegyesdandár tüzérezred osztálya fölött. Az 1. gyalogsági parancsnoknak az alacsonyabb, a 2. gyalogsági parancsnoknak a magasabb számozású gyalogezred, a 3. gyalogsági parancsnoknak pedig a határőrezred volt alárendelve.

[27] Uo. Mintaként az első világháború „rohamcsapatai" szolgáltak. Fegyverzet: 3 golyószóró, 2 géppuska, 1 aknavető és 1 nehézpuska. Ezenkívül robbanóanyag és kézigránát. Rendeltetésük a kézigránáttal vívott közelharc, innen ered elnevezésük is. Egyébként a terv gránátos zászlóaljak szervezése volt, annak első ütemét képezte a századok felállítása.

[28] HIL. VKF. anyaga, 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. 1937. szám. A határőrkerületi parancsnok alárendeltségében, 2—2 puskás századdal.

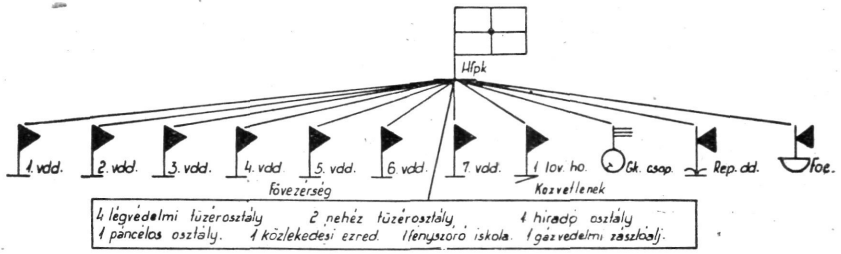
Az eddigiekben ismertetett fontosabb új felállítások, átszervezések, valamint szervezeti intézkedések eredményeként a hadsereg összereje 1937. október 1-e után a következőképpen alakult:

42 gyalogzászlóalj,
21 határőrzászlóalj,
7 vadász zászlóalj,
7 gránátos század,
7 kerékpáros zászlóalj,
1 gépkocsizó zászlóalj,
31 lovas század,
7 mérő század,
71 ½ fogatolt könnyű üteg,
2 gépvontatású könnyű üteg,
8 fogatolt közepes üteg,
10 gépvontatású közepes üteg,
1 gépvontatású nehéz üteg,
10 légvédelmi ágyús üteg,
11 légvédelmi gépágyús üteg,
1 légvédelmi gépágyús szakasz,
10 kis harckocsi, illetve páncélgépkocsi század,
15 utász század,
7 gázvédelmi század,
1 gázvédelmi iskola,
4 vasútépítő század,
2 hidász század,
1 villamos és fényszóró iskola,
17 híradó század,
25 repülő század,
7 vonatosztag,
7 gépkocsi osztag,
1 központi gépkocsi tanosztály,
6 őrnaszád,
6 páncélos motorcsónak,
3 aknahajó és
21 motorcsónak.[29]

A felsorolt alakulatok személyi állománya 85 332 főt számlált.

A hadsereg ezen alakulatokból összetevődő és 1938 tavaszáig érvényes békehadrendjét a túloldali sematikus vázlat szemlélteti.

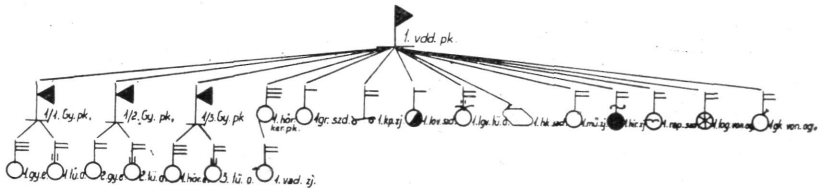
[29] Lásd uo. H. M. anyaga, 1470. fasc. 6000/eln. 1/a.—1937. szám. 1. sz. melléklet (hadrend).

Egy vegyes dandár hadrendjébe ugyanebben az időben

2 gyalogezred,
1 határőrezred,
1 vadász zászlóalj,
1 kerékpáros zászlóalj,
1 gránátos század,
1 lovas század,
1 tüzér ezred,
1 légvédelmi tüzérosztály,
1 kis harckocsi század,
1 utász zászlóalj,
1 híradó zászlóalj,
1 közelfelderítő repülő század,
1 fogatolt vonatosztály és
1 gépkocsizó vonatszázad

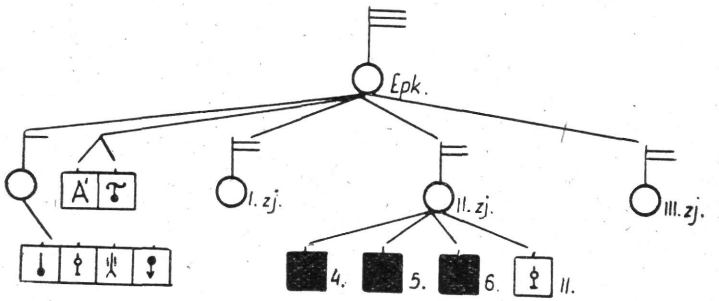
volt szervezve.

A gyalog- és határőr ezredek egyenként 3 zászlóaljból és ezredközvetlen gépszázadból (a géppuskás század helyett), árkász és távbeszélő századból álltak. Minden gyalogzászlóaljnak 3 puskás és 1 géppuskás százada volt, az előbbiek egyenként 3—3 golyószóróval, az utóbbiak 6—6 géppuskával felfegyverezve. Az ezredközvetlen gépszázad 1 nehézpuskás szakaszra = 2 nehézpuska, 1 géppuskás szakaszra = 4 géppuska, 1 gya-

log ágyús szakaszra = 2 löveg és 1 aknavető szakaszra = 3 vető tagozódtak. Egy gyalog, illetve határőr ezred ezek szerint

27 golyószóróval,
6 nehézpuskával,
22 géppuskával,
3 aknavetővel és
2 gyalog ágyúval rendelkezett.[30]

A vadász zászlóaljak zászlóaljközvetlen nehézpuskás szakaszra = 2 nehézpuska[31] és 2—2 puskás századra = 3—3 golyószóró, tagozódtak.

A kerékpáros zászlóaljak szervezetébe 1 zászlóaljközvetlen nehézpuskás szakasz = 2 nehézpuska, 1 árkász és 1 távbeszélő szakasz, valamint 2 puskás század, egyenként 6—6 golyószóróval és 1 géppuskás század tartozott 6 géppuskával.

A gránátos századok 3 puskás szakaszból 1—1 golyószóróval, 1 géppuskás szakaszból 2 géppuskával és 1 különleges szakaszból 1 aknavetővel és 1 nehézpuskával, álltak.

Minden lovas századnak 4 golyószórója volt. A tüzérezredek 1 mérőszázadra (annak szervezetében 1 fogatolt hegyi ágyús szakasz = 2 löveg), 1 fogatolt és 1 gépvontatású tarackos ütegre, egyenként 4—4 löveggel és három tüzérosztályra tagozódtak. Mindhárom osztály egyenként 1—1 könnyű ágyús üteggel, 1—1 könnyű tarackos üteggel és 1—1 hegyi ágyús üteggel rendelkezett. Minden üteg szervezetébe 4—4 löveg és 2—2 géppuska tartozott. Vagyis a tüzérezred 11 ütegében és 1 hegyi ágyús szakaszában összesen 46 löveg és 22 géppuska volt.

A vegyes dandár légvédelmi tüzérosztályok egy-egy 5 löveges légvédelmi gépágyús ütegből álltak. A kis harckocsi század 5 harckocsival, a közelfelderítő repülő század pedig 9 repülőgéppel rendelkezett.

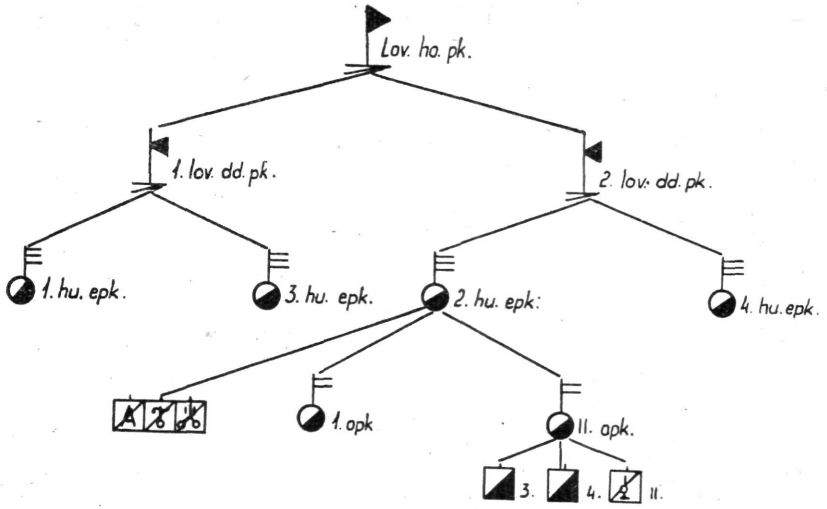
[30] Uo. VKF. anyaga, 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. 1937. szám.

[31] A 2., 3., 5., 6. és 7. vadászzászlóaljközvetlen nehézpuskás szakasznál 2, az 1. vad. zj-nál 6, a 4. vad. zj-nál pedig 4 npu. Lásd: HIL. VKF. anyaga, 110. fasc. 2459/eln. VI.—1. oszt. 1937. szám.

Egy vegyes dandár tűzereje ezek szerint

670 golyószóróból,
179 nehézpuskából,
636 géppuskából,
70 aknavetőből,
369 lövegből,
5 kis harckocsiból és
9 repülőgépből állt.

A lovas hadosztály hadrendjébe 2 lovas dandár tartozott, 2—2 huszárezreddel. A huszárezredek szervezete ezredközvetlen árkász és távbeszélő századra, lovas ágyús szakaszra = 2 löveg, 2—2 huszárosztályra — egyenként 2 lovas karabélyos és 1 lovas géppuskás századdal — tagozódtak. A lovas karabélyos századok egyenként 4 golyószóróval, a lovas géppuskás századok pedig 6 géppuskával és 1, illetőleg 2 nehézpuskával[32] rendelkeztek. Így tehát a lovas hadosztálynak összesen 64 golyószórója, 12 nehézpuskája, 48 géppuskája és 12 lövege volt.

A repülő dandár 3 repülő ezredből és 1 távolfelderítő repülő osztályból állt. Ez a szervezet 192 üzemképes repülőgéppel 6 vadász századra, 8 könnyű és 2 éjjeli bombázó századra, valamint 2 távolfelderítő századra tagozódott.

A katonai ellenőrző bizottság távozása, a hadsereg szervezetében végbement változások, a számszerű és minőségi fejlesztés természetszerűleg maga után vonta a hadkiegészítési rendszer megváltozását. Ahogyan

[32] Az 1. és 3. huszárezrednél 1—1, a 2. és 4. huszárezrednél 2—2 nehézpuska volt a géppuskás századok szervezetében.

a kormányzat fokozatosan túltette magát a békeszerződés katonai rendelkezésein, úgy tért el a toborzási rendszertől is, és hosszabb átmenettel az általános védkötelezettségen alapuló kötelező katonai szolgálatot vezette be. 1928 őszétől a rendszeresített létszám valamivel több, mint egyharmadát 5 havonként kiképzésre bevonult újoncok töltötték be. 1931 őszén Gömbös Gyula, akkori honvédelmi miniszter rendeletére elkezdődött a „zsoldos" hadsereg teljes leépítése. A katonai szolgálati időt 18 hónapban állapították meg. Főleg költségvetési és elhelyezési nehézségek miatt azonban a bevonultatottak zöme 12 hónap után leszerelt. 1935. október 1-étől elvben 2 éves szolgálatot vezettek be, de a valóságban az előbb említett nehézségek következtében ez is csupán fokozatosan valósult meg.

*

A hadseregfejlesztés második időszakában tanúsított erőfeszítések eredményeként, 1938 elejére, a Horthy-fasizmus létrehozta azt a kerethadsereget, melynek megteremtésére kezdettől fogva törekedett.

A fejlesztés mérve *mennyiségi* szempontból szembetűnő. A hadsereg létszáma az 1930-as 42 ezerrel szemben meghaladta a 85 ezret, vagyis azt a számot, melyet az ország összlakosságához mérten — kezdettől fogva — hadseregszervezési politikájuk alapjának tekintettek. A tüzér ütegek száma 46-ról 92½-re emelkedett, vagyis megduplázódott. Még figyelemre méltóbb a légvédelmi tüzérség fejlesztése. Az 1930-ban volt 7 légvédelmi üteg helyett 1938 tavaszán 21½ ütegből állt a szervezet, tehát a szaporodás háromszoros. A páncélos alakulatok száma is több mint háromszoros: 3-ról 10-re emelkedett. Hasonló a helyzet a repülő fegyvernem fejlesztése terén, ahol három és félszeresére nőtt a századok száma.

Ez a mennyiségi fejlődés azonban *nem jelentett* ugyanilyen arányú *minőségi* fejlődést, nem hozott számottevő minőségi változást a hadsereg korszerűsítése terén. A hadsereg létszáma megkétszereződött, ugyanakkor a műszaki alakulatok az 1930-as szervezet szerint — 15 utász század, 4 vasútépítő század és 2 hidász század — állítak rendelkezésre. Ez az erő még az 1930-as szervezet szerinti hadsereg létszáma után egy esetleges háború folyamán adódó műszaki feladatok elvégzéséhez is kevés, pedig a műszaki munkák nagysága elsősorban nem is a hadsereg számától, hanem alkalmazásától, feladatától és a terepviszonyoktól függ. Éppen ezért a műszaki csapatok fejlesztésénél az abszolút számoknak van jelentőségük, hiszen háborúban egy kisebb hadsereg elvileg ugyanolyan nagyságú műszaki feladatok megoldására kényszerül, mint egy nagy hadsereg. Változatlanul alacsony színvonalú maradt a gépesítés: 63 gyalogzászlóalj mellett 2 gépkocsizó zászlóalj szerepelt a hadrendben, a 92½ tüzérütegből 13 volt gépvontatású, a többi fogatolt. Ugyanakkor az ütegek zöme könnyű, számottevő közepes tüzérség nincs, a nehéztüzérséget pedig csak néhány löveg képviseli. A repülő és páncélos alakulatok száma nemcsak elenyészően csekély volt a hadrendhez mérten olyannyira, hogy önálló alkalmazásra számításba jöhető kötelék fel-

állítására egyáltalán nem vagy alig telt, hanem anyaguk sem felelt meg a korszerűség követelményeinek. A zömében Olaszországból beszerzett repülőgépek elavult típusaik és gyenge teljesítőgépességük miatt nem feleltek meg a korszerű követelményeknek, s emellett legtöbbjük anyag- vagy szerelési hiba folytán már az első próbarepülés után általános javításra szorult. Az ugyancsak olasz eredetű kis harckocsikat gyenge páncélzatuk teljesen alkalmatlanná tette a reájuk váró szerep betöltésére.

A fegyvernemek és csapatnemek egymáshoz való arányában beállott változások az előzőnél korszerűbbé tették a hadsereg szervezetét. A gyalogság tűzereje megnövekedett, számaránya a többi fegyvernemmel szemben csökkent. Alapvető változás azonban nem történt, hiszen a korszerű fegyvernemek kicsinyek voltak, s legtöbbjük csupán arra elegendő, hogy kiképző keretet biztosítson.

Az új felállítások révén fejlettebb a vegyes dandár hadrendje is. Ez annak következtében, hogy három gyalogezreddel és a megelőzőnél nagyobb tüzérséggel rendelkezett, lényegében hadosztály szervezetnek felelt meg. Mint arról fentebb már említés történt, minden gyalog-, illetőleg határőrezred egy-egy gyalogdandár keretét képezte, vagyis a békeszervezésben szereplő 7 vegyesdandár a 21 gyalogdandárra tervezett hadihadrend alapja volt.

A vegyes dandárok összfegyvernemi jellegét a szervezetükbe újonnan beállított légvédelmi, repülő és páncélos alakulatok méginkább kidomborították. S ha a hadsereg egészére nem is alkalmazható a korszerű jelző, a vegyes dandár 1938 tavaszi hadrendje az akkori elveket és viszonyokat figyelembe véve, korszerűnek nevezhető. Az európai kisállamok hadseregein belül a vegyes dandárnak megfelelő egységek szervezete között nem volt lényeges eltérés. Más kérdés természetesen az egyes fegyvernemek fejlettségi színvonala, a lövegtípusok korszerűsége, a vegyes dandár gépesítésének mértéke stb., mely területeken az összehasonlítás a Horthy-hadsereg rovására dől el.

A hadseregnek a gépesítés elégtelenségéből, s az egyes fegyvernemek fejletlenségéből adódó korszerűtlensége azonban ebben az időben nem a katonai vezetés hadseregszervezési elveinek helytelenségét bizonyítja, hanem az ország gazdasági helyzetének, s az ipar, különösen a nehézipar fejletlenségének következménye volt.

A fejlesztés mérve és a hadsereg korszerűsítése érdekében tehető intézkedések tehát nem a Horthy-fasizmus arra irányuló szándékain, hanem a rendelkezésére álló gazdasági lehetőségeken múltak.

ADALÉKOK A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS SZOVJET-OROSZORSZÁG FEGYVERES SZÖVETSÉGÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Liptai Ervin alezredes

1919. március 21-én, a magyar dolgozókhoz intézett legelső kiáltványában a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa bejelentette, hogy az uralomra jutott magyar munkásosztály „Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz-szovjet kormánnyal, fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak."

A hatalmat kivívott munkásosztályok szoros szövetsége — ideértve a fegyveres szövetséget is — természetszerű és logikus folytatása annak a szolidaritásnak és együttműködésnek, amely a különböző tőkés országok elnyomott munkásosztályát fűzi össze egymással. Az európai munkásmozgalom tapasztalatai már a 19. század második felében bebizonyították, hogy a munkásmozgalmak ellen nemzetközi méretekben szervezkedő reakcióval szemben a munkásoknak is hasonló módon kell összefogniok. Az egyes országok korában elszigetelt munkásmozgalmainak a Nemzetközi Munkásszövetségekben — az I. és II. Internacionáléban — való összefonódása hatalmas lendületet adott az európai munkásosztály eszmei és szervezeti fejlődésének. A munkások megtanulták, hogy a kizsákmányolás és elnyomás elleni harcukban mint szilárd szövetségesekre támaszkodhatnak a külföldi munkásszervezetekre. Az első világháborúban szerzett keserű tapasztalatok alapján mind szélesebb munkás- és szegényparaszt tömegek ismerték fel, hogy azok a front második oldalán levő, katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok, kiknek legyilkolására adták kezükbe a fegyvert, nem ellenségeik, hanem sorstársaik, és, hogy valamennyiük igazi ellenségeit a királyi és császári palotákban, az iparbárók és földesurak kastélyaiban kell keresniök. A dolgozók előtt egyre világosabbá vált, hogy a II. Internacionáléban tömörült szociáldemokrata pártok vezetői elárulták őket, amikor a „haza védelme" jelszavával az imperialista érdekekért folyó háború mellé állottak, és az egyik ország munkásait a másik ország munkásainak legyilkolására igyekeztek lelkesíteni. A nemzetközi munkásszolidaritás, a

proletár internacionalizmus eszméje a nemzetközi munkásosztály mind szélesebb tömegeinek tudatában győzedelmeskedett az uralkodó osztályok és szociálsoviniszta kiszolgálóik által szított nacionalizmus felett.

Hatalmas lökést adott a világ munkásai internacionalista öntudata emelkedésének a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A nemzetközi munkásösszetartásnak a történelemben eddig példa nélkül álló széles tömegmozgalma bontakozott ki az orosz munkásosztály hősi harcának támogatására a forradalom és a polgárháború időszakában. A dolgozók mind szélesebb tömegei értették meg, hogy az orosz munkásosztály nem csupán saját felszabadulásáért küzd, hanem az egész világ elnyomott és kizsákmányolt proletárjainak élcsapataként folytatja harcát a szocializmus győzelméért. Ahogyan az Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jellegének felismerése 14 állam imperialistáit fegyveres beavatkozásra késztette az orosz kapitalisták oldalán, úgy érezte kötelességének minden öntudatos szocialista, hogy a fiatal Szovjetállam védelmére keljen. A tőkés országokban milliók emelték fel szavukat az imperialista intervenció ellen, az imperialista hadseregekben pedig egész egységek tagadták meg az orosz proletárdiktatúra elleni harcot.

Százezrekre tehető azoknak a volt oroszországi hadifoglyoknak a száma, akik fegyverrel a kezükben védelmezték a világ első munkáshatalmát. Közöttük harcolt az a több mint százezer magyar internacionalista, aki tudta, hogy amikor a Távol-Keleten, Turkesztánban vagy Ukrajnában ragad fegyvert az ellenforradalom ellen, egyben a szocializmus magyarországi győzelméért is küzd. A magyar kommunisták a Nagy Októberi Forradalmat a szocialista világforradalom kezdetének tekintették és szilárdan hitték, hogy az oroszországi munkásosztály példáját követve, annak sikereire támaszkodva, a magyar munkásosztály is kivívja felszabadulását és létrehozza a proletárdiktatúrát Magyarországon.

Amikor 1919 márciusában a magyar munkásosztály hatalomra jutott, világos volt, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak az ellenséges imperialista államoktól körülvéve, nemcsak internacionalista kötelessége, hanem *létérdeke* a Szovjet-Oroszországgal való szoros fegyveres és szellemi együttműködés. Ezért a Magyar Tanácsköztársaság kommunista vezetői a proletárdiktatúra fennállásának első pillanatától kezdve arra törekedtek, hogy elősegítsék Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország „legteljesebb és legbensőbb fegyveres és szellemi szövetségét".[1]

Szovjet-Oroszország dolgozói kitörő lelkesedéssel fogadták a Magyar Tanácsköztársaság megszületésének hírét. A proletárdiktatúra magyarországi győzelme a lenini eszme helyességének bizonyítéka, a szocialista világforradalom újabb diadala volt. A Magyar Tanácsköztársaság az imperialisták és fehérgárdisták túlerejével nehéz helyzetben harcoló Szovjetállam első szövetségese volt és ha rövid ideig állott is fenn, azzal, hogy magára vonta az imperialista nagyhatalmak figyelmét és

[1] A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesülését kimondó. 1919. márc. 21-i határozat. „Az egység okmányai." Budapest. 1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása.

lekötötte hadseregeik egy részét, reális segítséget nyújtott Szovjet-Oroszországnak. Természetes tehát, hogy az oroszországi munkásosztály állama minden erejével igyekezett szellemi és katonai támogatást nyújtani magyar szövetségesének.

*

A szovjet és a magyar katonai együttműködés egyik legfőbb kérdése 1919-ben az volt, hogy vajon sikerül-e megvalósítani az oroszországi és a magyar Vörös Hadseregek egyesülését, át lehet-e törni a két munkásállam között húzódó ellenforradalmi kordont? Kétségtelen, hogy két, szövetséges állam hadserege stratégiai együttműködésének nem előfeltétele a közvetlen érintkezés. Mint a továbbiakban látni fogjuk, a szovjet Vörös Hadsereg tudott segítséget nyújtani a Magyar Tanácsköztársaságnak a közös front megteremtése nélkül is.

A két proletárhadsereg egyesülésének azonban a szűkebb értelemben vett katonai szempontokon túlmenően óriási politikai jelentősége lett volna. A proletárdiktatúra létrejöttének körülményei azt bizonyítják, hogy mind a Kommunista Párt-vezete forradalmi erők, mind az ingadozó középrétegek, mind pedig a tőkés-földesúri ellenforradalom 1919 márciusának közepétől úgy számoltak az orosz Vörös Hadsereg Közép-Európába való előretörésével, mint egy, a közeljövőben bekövetkezendő eseménnyel. A budapesti újságok arról adtak hírt, hogy március 18-án a Vörös Hadsereg elfoglalta Tarnopolt és hogy a Galíciában folyó harcok ágyúdörgését már a Kárpátokon innen is hallani lehet. A proletárdiktatúra ellenségei e hírek hallatára meghúzódtak, a semlegesek vagy ingadozók hatalmas táborának egy része pedig közeledett a Kommunista Párthoz. Különösen azután, hogy az antant a Vyx-jegyzékben bejelentette újabb követeléseit, a csalódott kispolgári tömegek jelentős része a külpolitikai orientáció megváltoztatásával, a diadalmasan előretörő szovjet Vörös Hadsereggel való szövetséggel remélte elérni az ország területi integritásának biztosítását. Hasonló szempontok alapján foglalt állást március 21-én a szociáldemokrata vezetők többsége is. Véleményünket természetesen nemcsak a külpolitikai meggondolások befolyásolták, hanem döntően az a tudat, hogy a szovjet Vörös Hadsereg előretörése esetén a Kommunista Párttal és a proletárdiktatúrával szembeni, addig folytatott politikájuk amúgy is lehetetlenné válik. Az a feltevés hogy a szovjet Vörös Hadsereg rövidesen átkel a Kárpátokon, elhatározóan befolyásolta a fiatal Kommunista Párt vezetőinek magatartását is. Amint a későbbiek során a Magyar Tanácsköztársaság volt vezetői ismételten rámutattak, a kommunisták azzal a tudattal mentek bele a Szociáldemokrata Párttal való egyesülésbe, hogy a későbbiek során az orosz Vörös Hadsereggel való egyesülés lehetővé fogja tenni a legmegbízhatatlanabb szociáldemokrata vezetők eltávolítását.

„Március 21-én a szociáldemokraták amaz ajánlatának elfogadásában, mely a pártok egyesülésére vonatkozott, az a feltevés játszotta a

döntő szerepet, hogy az orosz Vörös Hadsereg Tarnopol táján van már, és sikerülni fog velük egyesülve az egyesült pártból orosz segítséggel sorra kidobálni a szociáldemokráciának azokat a vezetőit, akik nem hajlandók a mi értelmünkben folytatni a diktatúra politikáját."[2]

A szovjet és a magyar Vörös Hadsereg egyesülésének perspektívája tehát meghatározóan érvényesült a magyar társadalom valamennyi politikai irányzatának a proletárdiktatúrával kapcsolatos állásfoglalásában. Éppen ezért a két hadsereg egyesülésének kérdése, szűkebb, katonai jelentőségén kívül a Tanácsköztársaság egész fennállásának idején megmaradt olyan tényezőnek, amelynek alakulása döntően hatott az egyes politikai irányzatok bel- és külpolitikai tevékenységére.

Mennyiben volt reális alapja a két Vörös Hadsereg egyesítésére irányuló óhajoknak és törekvéseknek a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttének időszakában? Milyen távolságokat és akadályokat kellett volna leküzdenie a két proletárhadseregnek, hogy megteremthessék egymással a közvetlen kapcsolatot?

A Magyar Tanácsköztársaság a proletárdiktatúra kikiáltása és az imperialisták áprilisi támadása közötti időben sem mennyiségi, sem pedig minőségi tekintetben nem rendelkezett olyan fegyveres erőkkel, amelyek az ország határainak biztosítása mellett vállalhatták volna azt a feladatot, hogy a Kárpátokon áthatolva keresztültörjék az ukrán ellenforradalmi bandák gyűrűjét, és így egyesüljenek az ukrán Vörös Hadsereggel. Az imperialisták támadása után a magyar Vörös Hadsereg minden erejét a román és cseh-szlovák intervenciós csapatok elleni harc kötötte le. Ilyen körülmények között természetes volt, hogy a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország közötti közvetlen érintkezés megteremtését mind Magyarországon, mind pedig Szovjet-Oroszországban az oroszországi Vörös Hadseregtől várták.

1919 márciusában Szovjet-Oroszország katonai helyzete igen súlyos volt. Az imperialista nagyhatalmak és a fehérgárdisták minden eddiginél nagyobb erőt mozgósítottak a proletárdiktatúra ellen.

A Szovjetállam számára a legnagyobb veszélyt Kolcsak keletről előretörő, mintegy 300 000 fős hadserege képezte. Kolcsaknak március folyamán és április első napjaiban sikerült áttörnie a Vörös Hadsereg keleti frontját. Szamára és Szimbirszk irányában megközelítette a Volgát, ahol előzetesen összeegyeztetett terveik szerint Gyenyikinnel szándékozott egyesülni, hogy hadseregeik egyesített erejével Moszkva ellen vonuljon. A Bolsevik Párt Központi Bizottsága, felismerve a keletről fenyegető halálos veszélyt, a keleti frontot főfronttá nyilvánította és minden erőt, eszközt e front megerősítésére mozgósított.

[2] *Kun Béla:* „A Magyar Tanácsköztársaságról." Kossuth. Bp. 1957. 476. o. Ezt a feltevéseken alapuló, a Magyar Tanácsköztársaság sorsát döntően befolyásoló elhatározást a későbbiek során a Kommunista Párt vezetői élesen elítélték:

„Ez a taktika azért nem volt marxista—leninista taktika, mert nem a tényekre, hanem a lehetőségekre volt alapítva, olyan lehetőségekre, amelyek bekövetkezhettek volna, de bekövetkezésük el is maradhatott, mint ahogy el is maradt." *Kun B.* Idézett mű. 584—585. o.

Szovjet-Oroszország déli frontján francia, görög és más intervenciós csapatok, valamint Gyenyikin ellenforradalmi hadserege állottak. Bár március első felében az intervenciós csapatok Ogyesszát, Herszont és Nyikolájevet feladni kényszerültek, Gyenyikin hadserege, amelyet az imperialisták bőkezűen elláttak minden szükséges hadfelszereléssel, komolyan fenyegette a Don-medencét és a déli, nagyjelentőségű mezőgazdasági területeket. Gyenyikin a tavaszi hónapokban erőt gyűjtött a nyáron kibontakozó nagyarányú támadásra.

Az északi fronton amerikai és angol csapatok tartottak megszállva több fontos kikötőt. Létszámuk Miller fehérgárdista tábornok egységeivel együtt megközelítette a 70 000 főt.

Északnyugaton Esztország, Lettország területén fehérgárdista alakulatok, német önkéntes-zsoldoscsapatok és az ellenforradalmi Lengyelország hadserege támadott a proletárdiktatúrára. Esztország területén alakult meg Jugyenyics és Rodzjanko hadteste, amely Pétervárt fenyegette.

Szovjet-Oroszország nyugati frontján az ukrán Vörös Hadsereg 1919 tavaszán nehéz harcot vívott Petljura ellenforradalmi csapataival. Február elején, Kijev felszabadítása után kezdődött meg a küzdelem a jobbparti Ukrajna birtokáért. Petljura bandái február folyamán és március első felében súlyos veszteségeket szenvedtek és feladni kényszerültek Nyugat-Ukrajna jelentős részét. Március 20-án Scsorsz legendás hadosztálya már Zsmerinkáig tört előre. Az ukrán ellenforradalmárok minden erejüket összeszedték, hogy a diadalmasan előnyomuló Vörös Hadsereget megállítsák és visszaszerezzék az elvesztett területeket. A kelet-galíciai nacionalista Rada 18-tól 35 évig mozgósítást rendelt el és a sebtében összeszedett egységek egész sorát bocsátotta Petljura rendelkezésére. A szorongatott helyzetben levő ukrán ellenforradalmárok segítségére siettek a lengyel és román csapatok is. Délnyugaton, Mogiljevtől Tyiraszpolig két román hadosztály, északnyugaton pedig Szarnü és Pinszk irányában lengyel egységek támogatták Petljura ellencsapását. Petljura akciója északnyugati irányból Kijev felé indult meg, hogy így az ukrán Vörös Hadsereg egységeit a nyugati irányban elért sikerek feladására kényszerítse. Petljura akciója időleges sikereket ért el: március 17-én sikerült Kijevtől északnyugatra Borodjankáig előretörnie és ezzel mintegy 50 kilométerre megközelítenie az ukrán fővárost. A Vörös Hadsereg azonban szilárdan tartotta Kijevet: védelmi harcokban felőrölte az ellenforradalmi csapatok erejét, majd ismét előrenyomult. Néhány nappal április közepe után az ukrán Vörös Hadsereg nyugati frontjának vonala Ovrucstól Novográd—Volinszkijon, Sepetovkán, Sztáro—Konsztantyinovon, Proszkurovon, Kamenyec—Podolszkijon és Mogiljev—Podolszkijon keresztül Jampolig húzódott. A harcok során Petljura csapatai demoralizálódtak, jelentős részük fogságba esett vagy felbomlott. Néhány egységük maradékai Romániába szorultak, majd onnan mentek át Galíciába. Jelentősebb csapataik csupán Novográd—Volinszkij—Tarnopol vonalában maradtak, azonban Scsorsz hadosztálya itt is erősen szorongatta őket.

Április közepéig tehát Szovjet-Oroszország nyugati frontján a hadihelyzet a Magyar Tanácsköztársaság szempontjából kedvezően alakult. Ebből következően április első felében a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa a két proletárállam fegyveres erői egyesítésének lehetőségét optimistán ítélte meg. Kun Béla a Forradalmi Kormányzótanács április 11-i ülésén bejelentette: „Csicserinnel és Leninnel érintkezésbe lépett, hogy katonai erőnket egyesíteni tudjuk. Kérdezte tőlük, mikor lehet egységes frontot csinálni... Szervezett betörést kellene csinálni Mármaros alatt."[3] A Kun Béla által meghatározott irány kiválasztásánál nyuilvánvalóan az játszott szerepet, hogy ebben az időben az ukrán Vörös Hadseregnek itt előretörve kellett volna a legkevesebb akadályt leküzdenie. Petljura ellenforradalmi hadseregének maradványai ettől a vonaltól északra helyezkedtek el. A román csapatok pedig még nem húzódtak fel idáig jelentős erőkkel. E terv azonban bármennyire reálisnak látszott is, a később bekövetkezett események folytán nem valósulhatott volna meg.

*

A Magyar Tanácsköztársaság megszületése, egy újabb Vörös Hadsereg megjelenése a szovjetellenes intervencióra készülődő kelet-európai országok hátában komoly zavart okozott az imperialista vezérkarok terveiben. 1919 tavaszára a befejezéshez közeledtek Franchet d'Esperay tábornok vezetésével a francia—görög balkáni hadsereg előkészületei a szovjetellenes intervencióra. A hadsereg vezérkara már hozzálátott a csapatok Besszarábiába való átcsoportosításának megszervezéséhez, midőn a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása arra késztette a francia hadvezetést, hogy balkáni hadseregét minden eshetőségre készen visszatartsa egy esetleges Magyarország elleni hadműveletre. Hasonló hatást váltott ki a proletárdiktatúra magyarországi győzelme Csehszlovákiában és Romániában is. Csehszlovákiában 1919 tavaszán önkéntes egységeket szerveztek a szovjetellenes háború céljaira. 1919. március 21. után a csehszlovák uralkodó osztály hadseregének döntő részét a magyar Vörös Hadsereg ellen kényszerült bevetni és le kellett mondania a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba való bekapcsolódásról. A román hadvezetés is arra kényszerült, hogy csapatainak jelentős részét az erdélyi fronton alkalmazza és meggyengítse besszarábiai és bukovinai erőit.

Az imperialista hatalmak politikai és katonai vezetése világosan felismerte azt a veszélyt, melyet a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres erőinek esetleges egyesülése jelentett számukra. Tudatában voltak annak, hogy az elszigetelt és minden oldalról körülvett Tanács-Magyarországot könnyebben legyűrhetik, mint ha annak sikerül a területi kapcsolatot is megteremteni Szovjet-Oroszországgal. Azt is tisztán látták, hogy a szovjet Vörös Hadsereg csapatainak meg-

[3] A Forradalmi Kormányzótanács április 11-i ülésének jegyzőkönyve. A Párttörténeti Intézet Archivumában.

jelenése a Kárpát-medencében beláthatatlan következményekkel járt volna a kapitalista Európa számára.

A magyar és az oroszországi Vörös Hadsereg egyesülésének kérdésével több ízben foglalkozott a nyugati burzsoá sajtó is. Egyik legérdekesebb ilyen jellegű cikk a francia L'Homme Libre április 8-i számában jelent meg. „Egyesülhetnek-e a magyar és az orosz bolsevikok?" — címmel. A cikk bizalmatlanságot fejez ki az ukrán nacionalistákkal szemben, képteleneknek tartja őket az orosz Vörös Hadsereg megállítására, sőt felveti, hogy fennáll az a veszély is, hogy az ukrán nacionalisták csapatai a vörösök oldalára állnak át. Figyelmet érdemel a cikknek az a része, amely a két Vörös Hadsereg Romániân keresztül való egyesülésének lehetőségét elemzi:

„Egyébként a legjobb magyar erők nem ott vannak, ahol azt hinni kellene: északon, hanem Románia előtt, Debrecentől keletre. Az ő oldalukon az antibolsevista erők egyrészt a besszarábiai és az erdélyi román hadseregből állnak, másrészt a hajdani Szaloniki-hadsereg francia és görög kontingenseiből, melyek Galatz—Bukarest, Kisinyov és Ogyesszsza területén tartózkodnak. A francia csapatok megszállták a Bánátot is Temesvár előtt, megerősítve a szerbekkel, kiknek gyalogsága Orsován és lovassága Szegeden van.

Románia helyzete tehát a magyarok, az ukránok és a bolsevikok koncentrikus támadása esetén igen komoly lenne. A mi bátor szövetségeseink kétségkívül meg fogják gyengíteni az északról jövő Vörös Hadsereg előretörését a Dnyeszternél, azonban ez a vonal a bolsevik csapatoknak a Kárpátokon át való egyesülése következtében megváltozhat és a Pruth völgye akkor a maximalista hordák inváziójának útvonalául szolgálhat, míg a magyarok az erdélyi román csapatokat a Maros és a Szamos völgyeiben támadják.

Egy ilyenfajta hadműveletre azonban nincs kilátás és feltehető, hogy az új magyar kormányzat már megdől, mielőtt ezt az offenzívát megkezdené.

A Temesvárnál levő francia—görög csapatok valóban kedvező helyzetben vannak, hogy a magyar hadsereg jobbszárnya ellen ellentámadást indítsanak és összeköttetését Budapesttel megszakítsák, mielőtt az oroszokkal a Maros völgyében egyesülhetne. Másrészt ez a kezdeményezés jeladás lenne az előretörésre az itáliai határon lábhoztett fegyverrel álló szövetséges hadseregek számára."

Az imperialisták már néhány nappal a Magyar Tanácsköztársaság megszületése után megkezdték az előkészületeket a magyar- és oroszországi proletárdiktatúra közötti összeköttetés megteremtésének lehetetlenné tételére.

A belgrádi francia hadseregparancsnokságon összekötői minőségben dolgozó Dimitriu román ezredes négy nappal a magyar proletárdiktatúra kikiáltása után, március 25-én már a francia vezérkarnak a két proletárállam egymástól való elszigetelésére irányuló, kirajzolódó terveiről ad hírt az erdélyi román csapatok főparancsnokságának:

„A franciák a románokat és a cseh-szlovákokat kérik, kövessenek el mindent, hogy a magyarok összeköttetése az ukránokkal lehetetlenné tétessék. Itt egy nagy nemzetközi hadsereg felállításának eszméjével foglalkoznak, hogy azzal a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig egy hatalmas barrieret állítsanak fel az oroszországi és közép-európai bolsevizmus közé..."[4]

A franciák terve természetesen messzemenő támogatásra talált a román és csehszlovák kormányköröknél. Ezek részéről a stratégiai meggondolások mellett igen fontos szerepet játszottak a területi terjeszkedés szempontjai is. A csehszlovák burzsoá vezetőkörök Tanács-Magyarország kelet felé való elszigetelésének, a románokkal való összeköttetés megteremtésének szükségességével igyekeztek igazolni Kárpát-Ukrajna megszerzésére irányuló törekvéseiket. Ugyancsak március 25-én kelt, Clemenceauhoz intézett levelében Benes a következőket írja:

„Hogy szembeszállhassunk a magyarországi bolsevizmussal, feltétlenül szükséges, hogy összeköttetésünk legyen a románokkal és a magyarországi román hadsereggel... A magyarországi rutének területe, mely a románokat a cseh-szlovákoktól elválasztja, szabad átjárót biztosít a Kelet-Galícia és Oroszország felől beözönlő bolsevik agitátorok és bolsevik csapatok számára. Megállapítottuk, hogy teljesen bolsevizált volt magyar hadifoglyok ezen az úton tértek vissza Magyarországra. El kell torlaszolni a bolsevikok beszivárgásának útját Magyarország felé... Közös ügyünk érdekében kérjük, hogy amily gyorsan csak lehet, elzárhassuk ezt az átjárót."[5]

Az imperialista román és csehszlovák kormányköröknek a közös korridor megteremtésére irányuló elhatározását hamarosan követték a vezérkarok gyakorlati lépései. A román és a csehszlovák csapatokat úgy összpontosították, hogy azok a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadó akció megkezdése után rövid idővel megteremthessék egymással az összeköttetést.[6]

[4] Idézi: Doberdói *Breit József:* „A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története" Magy. Kir. Hadtörténelmi Levéltár 1925. II. kötet, 41. oldal.

[5] Idézi: *Vaclav Kral:* „A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben." 1956. Csehszlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó. 80—81. oldal.

[6] A Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztálya már március végén helyes következtetéseket vont le az erdélyi román csapatok csoportosításáról érkezett közlésekből. Az erdélyi katonai kerület parancsnokságának március 29-i jelentésével kapcsolatban, amely szerint „Már napok óta érkeznek hírek, hogy a románok erdélyi csapataikat észak felé összevonják", a hadműveleti osztály a következőket jegyezte meg: „Ellenségeink részére kétségtelenül nagy előny volna, ha sikerülne nekik bennünket az oroszoktól való közvetlen érintkezéstől elvágni. Ezt a legkönnyebben úgy érhetik el, ha a románok Máramarossziget—Zilah vonalból, a csehek pedig Ungvár vidékéről Huszt, illetve Munkács irányából előnyomulnak. Egymással a közvetlen érintkezést itt vehetik fel a legkönnyebben, mindkét félnek útja itt a legrövidebb, a megteremtendő korridor itt — északon a Kárpátok által, délen a Tisza és Szamos által határolva, orosz és magyar támadások ellen a legkönnyebben védhető ... Ezen korridor megteremtése egyébként a csehek és románok régi közös kívánsága." Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A Magyar Tanácsköztársaság iratai. 4. csomó.

A román imperialisták április 16-án megindult támadásával kezdetét vette a Magyar Tanácsköztársaságnak Szovjet-Oroszországtól való módszeres és alapos területi elszigetelése. Az erdélyi román hadsereg északi csoportjához tartozó, Olteánu tábornok által vezetett vegyes különítmény kapta azt a feladatot, hogy a Tisza völgyében Huszt felé előrenyomulva vegye fel a kapcsolatot a csehszlovák egységekkel. Április 26-án Klofáč, a csehszlovák nemzetvédelmi miniszter is utasította Hennocque francia tábornokot, hogy a parancsnoksága alatt álló 3. hadosztállyal lépje át a demarkációs vonalat és Csap körzetében vegye fel az összeköttetést a románokkal. Ez hamarosan meg is történt. Április 29-én a Csap—Munkács vonalától északra működött román lovas járőrök érintkezésbe léptek a csehszlovák járőrökkel. Ezzel a Magyar Tanácsköztársaság keleten való bekerítésének első szakasza lezárult.

*

A magyar és a szovjet-oroszországi munkáshatalom vezetői a nehéz helyzetben sem mondtak le arról a reményről, hogy az összeköttetést a két proletárállam között megteremthetik.

A közelmúltban került nyilvánosságra Leninnek egy 1919. áprilisában kelt távirata, amelyet Szerpuhovba, Vacetisz főparancsnoknak és Arálovnak, a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa tagjának küldött. Lenin e táviratban az ellen az erőket szétforgácsoló, káros hadvezetés ellen lép fel, amelyet Rakovszkij, az ukrán Népbiztosok Tanácsának elnöke és Antonov-Ovszejenkó, az ukrán Vörös Hadsereg főparancsnoka képviselt. E távirat utasítja az ukrán Vörös Hadsereg vezetőit, hogy erőiket szigorúan a két legfontosabb feladatra: Gyenyikin ellen és a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére koncentrálják.

„A Galícia és Bukovina egy részébe történő előnyomulás a Tanács-Magyarországgal való kapcsolat miatt szükséges. E feladatot minél gyorsabban és tartósabban meg kell oldani, e feladat határain túl azonban Galíciának és Bukovinának semmiféle elfoglalása nem kell, ugyanis az ukrán hadseregnek semmilyen körülmények között sem szabad eltérnie két legfőbb feladatától. Éspedig: az első, legfontosabb és legsürgősebb — segítséget nyújtani a Don-medencének. E segítséget gyorsan és nagy arányban kell elérni. A második feladat — szilárd vasúti kapcsolatot teremteni Tanács-Magyarországgal.

Tájékoztassanak az Antonovnak adott utasításaikról és a végrehajtásuk ellenőrzésére tett intézkedéseikről.

A Védelmi Tanács Elnöke:
Lenin."[7]

[7] *Lityeraturnaja Gazjeta*, 1957. ápr. 21.

Az áprilisi román támadás megindulása után az ukrán Vörös Hadsereg fokozta a vele szembenálló román csapatok elleni tevékenységét, hogy így csökkentse a Magyar Tanácsköztársaságra nehezedő nyomást. Hogy az ukrán Vörös Hadsereg akciói mennyire érzékenyen érintették a román vezérkart, arról tanúskodik Presan tábornoknak, a román hadsereg vezérkari főnökének április 28-án Fochhoz küldött előterjesztése:

„Van szerencsém a következőket Foch tábornagy úr tudomására hozni:

1. A magyar haderők nemsokára teljesen át lesznek vetve a Tisza nyugati partjára.

2. E hadművelet befejeztével kénytelenek leszünk erőink legnagyobb részét a Dnjester mentére küldeni, ahol feltétlenül és sürgősen szükség van rájuk..."[8]

Május elején azonban az ukrán Vörös Hadsereg nyugat felé történő előnyomulását nemvárt körülmény állította meg. Május elején Grigorjev atamán, az ukrán Vörös Hadsereg egyik legfontosabb hadosztályának parancsnoka, árulást követett el és átállva az ellenforradalmárok oldalára, hátbatámadta a szovjethatalmat. Lázadásának központja Jeliszavetgrád volt. Május 9-én fegyveresen szétzavarta a jeliszavetgrádi szovjetet és agyonlövetett több mint 30 kommunista funkcionáriust és egyszerű párttagot. Kapcsolatot teremtett Gyenyikinnel és Mahnóval. Felhasználva az árulás váratlanságából számára adódó előnyöket, rövid idő alatt számos jelentős nagy várost, közöttük Nyikolájevet, Herszont, Jeliszavetgrádot, Jekatyerinoszlávot, Kremencsugot, Znamenykát, Alekszandriát és egy sor más fontos helységet foglalt el.

Grigorjev árulása súlyos helyzetet teremtett Szovjet-Oroszország nyugati frontjának déli szárnyán. A helyzet súlyosságát fokozta, hogy Grigorjev átállása az ellenforradalmárok oldalára, egybeesett Gyenyikin nagyszabású támadásának megindulásával. Az árulás a Gyenyikin ellen harcoló erők hátában történt és súlyos következményekkel járhatott az egész déli frontra nézve.

Az Ukrán Tanácsok Központi Végrehajtó Bizottsága felhívással fordult Ukrajna valamennyi dolgozójához és harcra szólította őket Grigorjev, valamint az őt támogató ellenforradalmárok ellen.

„Akkor, mikor Szovjet-Ukrajna minden erejét megfeszíti, hogy Szovjet-Oroszországgal együtt kiűzze a Don-medencéből a cári tábornokok bandáit, mikor az ukrán Vörös Hadsereg arra készül, hogy megtisztítsa Besszarábiát és Bukovinát a román földesuraktól és testvéri kezet nyújtson a vörös Magyarországnak, — a baloldali eszerek és a nyezalezsnyikok[9] újra kezet emeltek a szovjethatalomra."[10]

Az áruló Grigorjev ellen Vorosilov és Parhomenkó vonult fel. Egy-

8 *P. Breit:* i. m. III. Kötet, 223. oldal.

9 Ukrajnai ellenforradalmi csoportosulás.

10 Idézi: *A. V. Liholat:* Razgrom nacionalisztyicseszkoj Kontrrevoljuciji na Ukrainye (1917—1922) *Goszpolityizdat,* 1954. p. 341.

másután szabadították fel a Grigorjev által elfoglalt városokat és május 21-re annak főerőit Alekszandria, Znamenyka és Kamenyka körzetében bekerítették. Néhány nap leforgása alatt szétverték a bekerített ellenséges csapatokat és május 29-én elfoglalták Nyikolájevet, az utolsó nagyobb várost, melyet Grigorjev bandái tartottak megszállva.

Május 24-én Lenin táviratban fejezte ki jókívánságait Vorosilovnak és Parhomenkónak a Grigorjev felett aratott gyors győzelem alkalmából. Egyben kérte, hogy a felszabadult erőket haladéktalanul irányítsák át a Don-medencébe, ahol Gyenyikin támadása következtében igen súlyos volt a helyzet.

Gyenyikin május elején több mint 400 000 fős, az imperialisták által jól felszerelt hadsereggel kezdte meg az előnyomulást. Május első felében sikerült megvetnie lábát a Kubánban és a rosztovi területen. Az áruló Mahnó megnyitotta az utat Gyenyikin lovassága előtt, amely Skuró parancsnoksága alatt mélyen betört Szovjet-Oroszország területére.

Ebben a helyzetben a proletárállamnak minden erőt a Gyenyikin részéről fenyegető halálos veszély elhárítására kellett mozgósítani. Lenin utasította az ukrán Népbiztosok Tanácsát, hogy

„Minden erőt a Don-medencében kell összpontosítani, minden lehető erőt el kell vonni a nyugati frontról, a minimumra csökkentve az aktivitást az Önök nyugati frontján."[11]

Lenin intézkedéseinek gyors és eredményes végrehajtását megnehezítette az a fegyelmezetlenség, fejetlenség és kapkodás, amely Rakovszkij, és más, Ukrajna vezető párt- és állami szerveiben dolgozó áruló, vagy tehetségtelen személyek kártékony tevékenységének eredményeképpen nyilvánult meg az ukrán Vörös Hadsereg irányításában.[12]

Grigorjev árulása és Gyenyikin támadása következtében az ukrán Vörös Hadsereg az előretörtést nyugati és délnyugati irányban már nem tudta az áprilisban megkezdett tempóban folytatni. A csapatok egy részét a déli frontra kellett átcsoportosítani, s ennek eredményeképpen a Galíciában, Bukovinában és Besszarábiában megmaradt egységek ereje már nem volt elégséges ahhoz, hogy az ellenség gyűrűjét áttörve megteremtse a kapcsolatot a magyar Vörös Hadsereggel. Annyi erejük azonban volt, hogy állandó aktivitással, tüntetéssel lekötve tartsák a velük szembenálló román csapatokat és így magukra vonjanak olyan erőket, melyeket az imperialisták egyébként a Magyar Tanácsköztársaság ellen vethettek volna be.

*

[11] Lenyinszkij Szbornyik. XXXIV. p. 153.

[12] Lenin ismételten élesen bírálta Szovjetukrajna katonai és politikai vezetésében megmutatkozó fegyelmezetlenséget, szervezetlenséget, „partizanscsinát". Az Ukrán Népbiztosok Tanácsához 1919. május 29-én küldött táviratában a következőket írta:

„Egyetlen igéretüket sem teljesítik; nincsenek erősítések, a Don-medence részére, a munkások mozgósítása gyalázatosan lagymatagon halad. Önök személyesen felelősek az elkerülhetetlen katasztrófáért ... Az egész forradalom összeomlása abszolút elkerülhetetlen, ha nem érünk el gyors győzelmet a Don-medencében ..." Lenyinszkij Szbornyik. XXXIV. p. 155.

A magyar közvélemény, de a Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa tagjainak jelentős része sem volt tisztában azokkal a hallatlan nehézségekkel, amelyekkel Szovjet-Oroszországnak 1919 tavaszán és nyarán kellett megküzdenie. A Bolsevik Párt Leninnel az élén mindent elkövetett, hogy a Vörös Hadsereg erejétől tellően segítséget nyújtson a Magyar Tanácsköztársaságnak és nem rajtuk múlott, hogy a két vörös hadsereg annyira várt találkozása nem valósulhatott meg.

Május 11-én Stromfeld Aurél, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Kun Béla számára készített összefoglalójában az antant várható támadására való tekintettel szükségesnek tartotta, hogy az ukrán Vörös Hadsereg a magyarok tehermentesítésére Kolomeaból kiindulva, Stryjen át Csap felé előretörjön.

„Úgy látszik, hogy az entente általános támadása előtt állunk. A Magyar Tanácsköztársaságnak létérdeke, hogy az orosz erők Kolomeából Stryjen át Csap felé előretörjenek s ezáltal a magyar csapatokat legalább a román fronton tehermentesítsék."[13]

Kun Béla a kérést továbbította Moszkvába s ennek eredményeképpen az ukrán Vörös Hadseregnek a nyugati fronton elhelyezett csapatai újabb erőfeszítéseket tettek a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére.

Lenin május 16-án, Kun Bélához intézett táviratában adott hírt az ukrán Vörös Hadsereg akciójának sikeréről:

„... Üdvözlöm a magyar munkások és parasztok erősödő Vörös Hadseregét. Az antant kegyetlen békéje fokozza a szovjethatalommal való együttérzést.

Tegnap ukrán csapatok a románokat legyőzve átlépték a Dnyesztert.

Legszívélyesebb üdvözletemet küldöm Önnek és az összes magyar elvtársaknak.

Lenin."[14]

A moszkvai Pravda május 16-án vezércikkben foglalkozott a Magyar Tanácsköztársasággal:

„Tanácsoroszország Vörös Hadserege rátámadt már Tanácsmagyarország ellenségeire. Besszarábiát már megszabadította a román bojároktól, most megy tovább Nyugatra. Az orosz Vörös Hadseregnek ki kell használnia a helyzetet, folytatnia kell az előnyomulást abban a tudatban, hogy nemcsak Oroszországot védi, hanem eddig egyetlen egy szocialista szövetségesét, a vörös Magyarországot is."[15]

Az ukrán Vörös Hadsereg támadása arra kényszerítette a román hadvezetést, hogy besszarábiai frontját megerősítse, részben a magyar Vörös

[13] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A Magyar Tanácsköztársaság Iratai, 47. csomó, V. H. P. 511/15. hdmsz.

[14] H. I. L. MTK. 48. csomó, 27. szám.

[15] Idézi a *Proletár Hadsereg* 1919. máj. 31. Hasonló szellemben írt a *Vecsernaja Izvesztyija* máj. 16. száma is: „Az ukrajnai szovjet csapatok áttörve a román frontot Tanácsmagyarország segítségére sietnek és ez a segítség a magyar munkásságnak idejében jön. Az ukrajnai támogatás nagy diadala a szocialista forradalomnak. Ez reális alapra állítja a szövetséget az orosz Szovjetköztársaság és Tanácsmagyarország között." — Uo.

Hadsereg elleni támadás céljaira szánt csapatokkal. A román vezérkar május második felében a nyugati fronton levő egyik legerősebb egységét, a 7. hadosztályt, kénytelen volt keletre, a besszarábiai frontra átirányítani. Szamuely Tibor május 13-án Erdélyből átjött személyek adatai és felderítői jelentések alapján azt közölte a Hadügyi Népbiztossággal, hogy:

„... A románok a megszállott területen szászokat, magyarokat és németeket soroztak azzal a hitegetéssel, hogy a magyar kommunisták ellen vonultatják őket, de most, hogy állításuk szerint Besszarábiát támadják, ezeket a besorozottakat az oroszok ellen vonultatják."[16]

Május 26-i táviratában Kun Béla arról tájékoztatta a Magyar Tanácsköztársaság moszkvai követét, Rudnyánszkyt,[17] hogy az ukrán Vörös Hadsereg tevékenységének hatása már nyugaton is érezhető.

„A Dnyeszter átlépéséről még mindig nem kellően vagyunk tájékoztatva, kérjük, folytassák a hadműveleteket, hogy a román erőket lekössék. A csapás Keleten, már ma érezhető Nyugaton. Leginkább azt óhajtanánk, ha az Internacionalisták támadása Galícia ellen, vagy legalább Csernovitz ellen bekövetkeznék. Egyébként tartsa magát ahhoz, amit Szamuely mond."[18]

A román és lengyel vezérkarok, összefogva Petljurával, egybehangolt akcióba kezdtek, hogy az ukrán Vörös Hadsereg előnyomulását megállítsák és szilárdan elreteszeljék a Magyarország felé vezető utat.

A lengyelek május közepén Lembergtől délre, Szambor, Sztryj és Sztaniszlav irányában támadásba kezdtek. Május 20. után a román csapatok is megkezdték előnyomulásukat Csernovic—Kolomea—Sztaniszlav irányában. A két sereg élei május 2-én Sztaniszlavtól délre találkoztak.

Minden bekerítés akkor szilárd, ha két frontja van: egy *belső*, a bekerített ellenséges csapatok felé és egy *külső*, amelynek feladata a bekerítettek felmentésére irányuló támadások visszaverése. A Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország közötti csehszlovák—román korridor (belső front) létrehozását tehát követte a lengyel és román csapatok összekötetésének megteremtése (külső front). Az imperialista vezérkarok ezzel befejezettnek tekintették a két proletárállam területi elszigetelését.

„Egyidőben a VIII. hadosztálynak május 23. és 25. között Bukovinából Podoliába történt bevonulásával, amely a lengyeleknek jelentett segítséget, az erdélyi csapatok parancsnoka elfoglalta Kőrösmezőt és Jablonkát, ahonnan összeköttetést teremtett a VIII. hadosztállyal, biztosítva ezzel a Sziget és Kolomea közötti összeköttetés tartósságát.

Ezen utolsó hadművelettel, amely össze volt hangolva a VIII. hadosztály akciójával, elhárult az orosz és magyar bolsevikok közötti össze-

[16] H. I. L. MTK. 47. csomó, 180. sz.
[17] Rudnyánszky később áruló lett.
[18] A Marxizmus—Leninizmus Intézetének Archivuma. Moszkva. (Továbbiakban MLIA.) F. 21. (49) op. 1. 13. (német nyelven).

köttetés lehetősége."[19] — írta Mardarescu tábornok „Hadjárat Erdély felszabadítására és Budapest elfoglalására (1918—1920)." c. könyvében.

A román és lengyel csapatok akciójával egyidőben indult meg Petljura támadása Scsorsz hadosztálya ellen Proszkurov irányában. Az ellenségnek sikerült áttörnie a Vörös Hadsereg frontját. Korosztyeny irányában a fehér lengyelek támogatták az ukrán ellenforradalmárokat. Az ellenforradalmi csapatokkal a fronton szembenálló 12. hadsereg az egész nyár folyamán igen kedvezőtlen körülmények között védekezett és a túlerőnek engedve, átmenetileg kénytelen volt visszavonulni.

Május második felében Szamuely repülőgépen Szovjet-Oroszországba utazott, hogy személyesen tájékoztassa Lenint a magyarországi helyzetről és egyben tárgyalásokat folytasson a Magyar Tanácsköztársaságnak nyújtandó fegyveres segítségről. A megbeszélésekről nem állanak rendelkezésünkre írásos dokumentumok, azonban egyéb dokumentumok, visszaemlékezések stb. alapján következtetni tudunk a legfontosabb megállapodásokat illetően.

Világos volt, hogy tekintettel a Szovjetállam igen súlyos katonai helyzetére és az erők elégtelenségére, az ukrán Vörös Hadsereg rövid idő lefolyásán belül nem képes arra, hogy az ellenség gyűrűjét áttörve, megteremtse a kapcsolatot a magyar Vörös Hadsereggel. Minden nagyobb egység elvonása Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna súlyosan veszélyeztetett frontjairól végzetes következményekkel járhatott volna. Megfelelő tartalék nem állott rendelkezésre. Egyelőre az a megoldás látszott legjobbnak, hogy Kijevben internacionalistákból egy új dandárt állítsanak fel és ezzel siessenek a Magyar Tanácsköztársaság segítségére.

A Kijevi Internacionalista Dandár szervezése már Szamuely szovjet-oroszországi tartózkodásának idején megkezdődött. Júniusban adta ki a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa a parancsot, hogy Kijev körzetében meg kell alakítani az I. Nemzetközi Dandárt, 3 ezreddel. A dandár parancsnokául Szlavojár Csaszteket nevezték ki.

Szamuely hazatérése után nyilatkozott az ukrán Vörös Hadsereg besszarábiai sikereiről és röviden utalt arra, hogy gondoskodás történt a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésének előkészítésére. „— A románok elleni támadás a Dnyeszter-fronton már meg is indult. A csapatok sikeresen keltek át a Dnyeszteren, megszállották Benderi városát és, bármennyire cáfolják is a román hivatalos körök, az ukrán vörös csapatok alig tíz kilométernyire állanak Kisinev városától. Az előnyomulás következménye lett, hogy a románok kiürítették az egész Dnyeszter-vonalat és a legjobb esetben is csak a Pruthnál állhatnak meg...

...Minden intézkedés megtörtént, hogy Galíciánál kiépüljön az út Magyarország felé, Magyarország forradalmi proletariátusának, az egész világ elnyomott és kizsákmányolt proletárjainak felszabadítására."[20]

[19] G. P. *Mărdărescu:* „Campania pentru desrobirea *Ardealului* si occuparea Budapestei." (1918/1920.) Bucuresti. 80. oldal.

[20] *Vörös Újság,* 1919. jún. 3.

Szamuely a nyilvánosságnak szánt beszámolójában tulságosan derülátóan rajzolta meg az ukrán Vörös Hadsereg helyzetét. A Kun Bélának adott beszámolóban azonban leplezetlenül feltárta, hogy Szovjet-Oroszország és Ukrajna milyen hallatlan nehézségek között folytatja élethalálharcát, rámutatott, hogy a besszarábiai akció nem több a románok figyelmének és haderejének lekötésére irányuló tüntetésnél és, hogy rövid időn belül nem várható Kelet-Galícián át közvetlen segítség.

„... A beszámoló lényege az volt, hogy nem számíthatunk hamarosan arra, hogy Kelet-Galícián keresztül egyesülhessünk az orosz Vörös Hadsereggel; lehetséges, hogy a Besszarábia elleni katonai tüntetéssel a románok figyelmét keleti határaikra vonja az ukrajnai szovjet kormány, de a katonai helyzet Szovjet-Oroszországban még nehezebb, mint nálunk."[21] — emlékezett vissza később Kun Béla Szamuely beszámolójára.

Szamuely Moszkvából magával hozta Lenin üzenetét a magyar munkásokhoz, mely a nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyszerűbb elméleti alkotása.

Egészen az utóbbi időkig nem tudtunk arról, hogy e nagyjelentőségű dokumentum kezdeményezője Kun Béla volt, aki május 26-i szikratáviratában kérte Lenint egy olyan üzenet küldésére, amely a magyar dolgozó tömegek figyelmét felhívja arra, hogy csupán az ingadozás, a visszafelé tekintgetés következetes felszámolásával és a proletárdiktatúra megvalósításában való határozott előrehaladással lehet a munkásosztály szocialista jövőjét biztosítani.

„Lenin Moszkva. — Köszönöm az osztrák sajtó rágalmai ellen küldött táviratát. Tekintettel arra, hogy a párt jobboldali elemei a várható antant-támadás következtében számukra kedvező változást szimatolnak, igen jó lenne, ha Ön nekem egy nyílt levélben kifejtené, hogy csupán egy választás van, vagy a proletár- vagy pedig a burzsoá diktatúra és hogy a siker titka nem a visszafelé vezető út biztosításában, hanem a kapitalista berendezkedéssel való radikális szakításban áll. A levelet kérem rádión keresztül küldeni.

Kun népbiztos."[22]

Kun Bélának a távirata abból a szempontból is igen figyelemreméltó, hogy új fényt vet Kun Bélának a szociáldemokrata ingadozó vezetőkkel kapcsolatos állásfoglalására a Tanácsköztársaság időszakában. E távirat alapján világossá válik, hogy Kun Béla nem mindenáron törekedett a jobboldali szociáldemokratákkal való egység fenntartására. Úgy értékelte azonban, hogy az ingadozó jobboldali szociáldemokrata vezetők eltávolításának előfeltétele az, hogy maguk a tömegek ítéljék el azt a visszafelé tekintgető, kétkulacsos politikát, amelyet a jobboldali szociáldemokrata vezetők folytattak. Ennek elérésére kívánta igénybevenni azt a hatalmas tekintélyt, amely Lenint övezte a magyar munkásosztály és a párt vezetőinek körében.

[21] *Kun B.* i. m. 553. o.
[22] MLIA. F. 21. (49) op. 1. 12.

Június első felében zajlott le a magyar Vörös Hadsereg felvidéki diadalmenete, az Északi Hadjárat, melynek egyik fő célkitűzése a cseh—román korridor megszakítása, a bekerítés belső frontjának áttörése volt. A hadjárat eredményeképpen megszakadt a csehszlovák és román ellenforradalmi csapatok közötti összeköttetés és a magyar Vörös Hadsereg hatalmas területet szabadított fel. A felszabadított területen június 16-án megalakult a Szlovák Tanácsköztársaság. Az új munkáshatalom azonnal hozzálátott a szlovák Vörös Hadsereg megszervezéséhez és ezzel egyidejűleg utasította kijevi követét, Ruzitskát; lásson hozzá az Ukrajnában levő szlovák volt hadifoglyok és vöröskatonák koncentrálásához, hogy azok szükség esetén készen álljanak a hazatérésre.[23]

Míg a Magyar Tanácsköztársaság a felvidéki sikereket ünnepelte, a Szovjet-Oroszországból érkező hírek aggasztó képet adtak az ottani katonai helyzetről. Június 17-én Rudnyánszky arról számolt be Kun Bélának, hogy a „katonai helyzet igen súlyos. Pétervár eleste napok kérdése. Keleten jobb a helyzet."[24] — Bár Pétervár eleste nem következett be, a helyzet kétségkívül kritikus volt. Június 24-én ugyancsak a moszkvai követ jelenti: „Kozák sikerek délen, késleltetik a galíciai akciót. Internacionalisták szervezése központosítva."[25] A kijevi nemzetközi dandár szervezése azonban nehézkesen haladt előre. A Szovjet-Oroszország keleti és déli frontjain harcoló internacionalista katonák a legsúlyosabb harcok idején nem hagyhatták el a rájuk bízott frontszakaszt. Az Ukrajna területén levő volt hadifoglyok közül, sokan nem feleltek meg a kívánalmaknak. A július 8-án, Rudnyánszkytól érkezett távirat arról ad hírt, hogy: „Kijevben sorozás. Anyag rossz. Veszteségek."[26]

*

Június második felében a Magyar Tanácsköztársaság helyzetében is negatív irányú fordulat következett be. A magyar Tanácskormány az áruló szociáldemokraták nyomására, Lenin figyelmeztetése ellenére helyt adott Clemenceau hazug ígéretekkel alátámasztott követelésének és elrendelte a Vörös Hadsereg visszavonását az Északi Hadjárat folyamán felszabadított területekről, anélkül, hogy az antant ígéreteinek betartására konkrét biztosítékokat kapott volna. A kommunista népbiztosok je-

[23] Janousek, a szlovák külügyi népbiztos a következő utasítást adta Ruzitskának:

„A Szlovák Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa hamarosan pontos és kimerítő instrukciókat közöl Önnel. Időközben a szlovák kormány nevében intézkedjék valamennyi szlovák hadifogoly általános mozgósítására Ukrajnában. Kezdjen tárgyalásokat az ukrán kormánnyal az Ukrajnában tartózkodó minden csehszlovák katonai erő, vöröskatona összpontosítására vonatkozólag. A mozgósítottakból és a vöröskatonákból képzett katonai erőt a galíciai fronton kell összpontosítani, hogy az orosz és a magyar hadseregek egyesülése esetén ezt az erőt haladéktalanul a szlovák frontra küldhessék ..." MLIA. F. 21. (49) op. 1. 25. (Az eredeti távirat német nyelven.)

[24] A csepeli szikratávíró anyagában. „Érkező táviratok" könyvében történt bejegyzés. MLIA. F. 21. (49) op. 1. 9.

[25] Uo.

[26] Uo.

lentős része a jegyzék biztosítékok nélküli elfogadása ellen szállt síkra. A jegyzék garanciák nélküli elfogadása elleni érveit felsorakoztatva, Szamuely Tibor többek között rámutatott arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaságtól a proletár internacionalizmus, a Szovjet-Oroszországgal való szövetség érdeke is a szilárd helytállást követeli meg.

„Nem akarom bővebben fejtegetni, hogy mit és miért köszönhetünk mi az oroszországi tanácsköztársaságnak, nem akarom bővebben fejtegetni, hogy milyen kötelességeink vannak az oroszországi proletariátussal szemben. De az az egy kétségtelen, hogy nekünk a harcot feladni, a harcot beszüntetni addig nem lehet, amíg az oroszországi proletariátus veszélyben van, amíg az oroszországi proletariátussal az entente szóba állani nem akar, ellenben minden eszközzel, minden rendelkezésre álló eszközzel letiporni, vérbegázolni akarja. Addig nálunk nem lehet arról szó, hogy a harcot feladni vagy csak szüneteltetni is lehet!"[27]

A magyar Vörös Hadseregnek a felszabadított területekről való visszavonása súlyos következményeket vont maga után. Az elégedetlenség hullámai mind a katonák soraiban, mind a hátországban magasra csaptak. Az ellenforradalmi reakció elérkezettnek látta az időt a nyílt zászlóbontásra. Szerte az országban ellenforradalmi lázadások törtek ki. Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az antant nem gondol a Clemenceau jegyzék ígéreteinek betartására.

A Clemenceau-jegyzék követelésének biztosítékok nélkül való elfogadásában és végrehajtásában kétségkívül jelentős szerepe volt Kun Béla állásfoglalásának. Kun Béla a későbbiek folyamán maga is elismerte, hogy helytelen volt garanciák, időnyerést célzó tárgyalások nélkül nemcsak megszüntetni a hadműveleteket, hanem vissza is vonni a csapatokat. A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban azonban Kun Bélát nemcsak ezért az általa is elismert hibás lépésért érték bírálatok a katonai politika, a hadi stratégia területén, hanem olyan kérdésekben is elmarasztalták, melyekben Kun Bélát nem terhelte felelősség.

Egyesek Kun Bélát azért hibáztatták, mert szerintük nem tett meg minden erőfeszítést annak érdekében, hogy elősegítse az orosz és a magyar Vörös Hadsereg egyesülését. Szántó Béla például kéziratos munkájában[28] helyteleníti, hogy Kun a szovjet Vörös Hadseregtől várta az ellenforradalmi kordon áttörését, ahelyett, hogy a magyar fegyveres erőkkel igyekezett volna a kordont áttörve, elébe menni a szovjet Vörös Hadseregnek. Szántó műve Kun Béla hadi-stratégiai koncepciójának ezt az irányvonalát azzal magyarázza, hogy Kun elsősorban és döntően a nyugat-európai, főleg a németországi forradalom sikerétől tette függővé a szocializmus győzelmét Oroszországban éppúgy, mint Magyarországon. Ennek bizonyítékaként említi Szántó munkája azt is, hogy a magyar Vörös Hadsereg erőit a kassa-bártfai előnyomulás után nem keleti irányban összpontosította, hanem északnyugaton, Léva térségében. Az utóbbira

[27] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Bp. 1919. Athenaeum. 124. o.
[28] A Párttörténeti Intézet Archivumában.

vonatkozóan meg kell mondanunk, hogy a magyar Vörös Hadsereg június második felében nem azért erősítette meg északnyugati frontját, hogy kalandos vállalkozásba kezdve, a forradalmat a „szuronyok hegyén" vigye Nyugat-Európa felé, hanem azért, mert a csehszlovák burzsoá hadsereg ebben az irányban tervszerű támadást kezdett meg.

Ami pedig Kun Bélának a nyugateurópai forradalmi mozgalmak jelentőségével és szerepével kapcsolatos állásfoglalását illeti, e kérdés tárgyilagos értékelésénél nem szabad szemünk elől téveszteni azt a tényt, hogy Nyugat-Európa számos országában ebben az időszakban objektív forradalmi helyzet volt, és nem csak Kun Béla, hanem a nemzetközi kommunista mozgalom valamennyi vezetője, maga Lenin is még igen közelinek tartotta a nyugateurópai országok szocialista forradalmának kitörését és győzelmét. Amellett, hogy a magyar és az orosz proletárdiktatúra súlyos helyzetének gyökeres megjavulását hosszabb időn keresztül a nyugateurópai forradalmak sikereitől remélte, Kun Béla mindvégig tisztában volt azzal, hogy a nemzetközi szocialista forradalom bázisát és gerincét Szovjet-Oroszország képezi és hogy a döntő küzdelem ott folyik.

Kun ezzel kapcsolatos állásfoglalását híven tükrözi az a felhívás, melyet 1919 áprilisában intézett a Szovjet-Oroszországban harcoló magyar internacionalistákhoz. E felhívást az tette szükségessé, hogy az oroszországi magyar internacionalisták egy jelentős része a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenció megindulása után Magyarországra akart hazatérni, hogy itt harcoljon az ellenforradalmi intervenció ellen. A magyar hadifoglyok eltávozása ebben az időben érzékenyen érintette volna az orosz Vörös Hadsereget mind a szibériai, mind pedig a turkesztáni fronton. Kun Béla felhívásában rámutatott, hogy a nemzetközi és a magyar proletárforradalom érdeke azt követeli meg minden öntudatos internacionalistától, hogy ott állja meg a helyét, ahol a nemzetközi forradalom gerince van: Szovjet-Oroszországban.

„... A burzsoázia végső erőfeszítéssel oda irányítja támadását, ahol a kommün-mozgalom gerincét sejti, mert úgy gondolja, hogy csapásai az egyre erősödő proletár forradalmat érzékenyen képesek sújtani.

Ha eme erőlködése sikerülne, egyetlen jól kiszámított csapásától összeomlana a gerinc, és összeomlanának a tanácsok köztársaságai.

A fehérgárdisták összevont csapatai és Kolcsak bandái pusztító erővel nyomulnak elő a Volga irányában Kazán és Szamára felé. Ha sikerül az előnyomulásuk, nemcsak az orosz forradalom van veszélyeztetve, hanem alapjában megremeg a nemzetközi forradalom is. Az ellenforradalom száz fronton törtet most elő! —...

— Aki most készül elhagyni a frontot, hogy visszatérjen a Duna és a Tisza közé, a forradalom védelmére, a legválságosabb pillanatban hagyja cserben a proletárforradalmat.

Aki most nem ragad fegyvert, aki most hagyja el a helyét, nemcsak a közös ügynek árt vele, hanem a fiatal Magyar Tanácsköztársaság ellen is vét...

Most folyik a döntő küzdelem, ne hagyjátok el helyeiteket!..." — írta felhívásában többek között Kun Béla.

A felhíváshoz Lenin elvtárs írt záradékot, amely így hangzik: „Csatlakozom a felhívás egész szövegében foglaltakhoz és bízom benne, a magyar proletárság a frontokon nem fogja szem előtt téveszteni, hogy még néhány hónapig küzdjön a nemzetközi proletárérdekekért és akkor miénk a győzelem, az utolsó, a biztos győzelem."[29]

Ha mélyrehatóan elemezzük a Magyar Tanácsköztársaság katonai helyzetét, világosan láthatjuk azt is, hogy a magyar Vörös Hadsereg a négy és fél hónap alatt egyszer sem volt olyan helyzetben, hogy a siker reményével kecsegtető támadást indíthatott volna kelet felé, az orosz Vörös Hadsereggel való egyesülés megteremtésére. Kétségkívül kalandorság lett volna az amúgy is csekély erőket egy nehéz és hosszadalmas, távoli akcióban felhasználni és ugyanakkor védtelenül hagyni a többi frontot, olyan helyzetben, mikor a csehszlovák és a román burzsoázia csapatait csupán néhány tucat kilométer választotta el az ország fővárosától.

A júniusi magyar sikerek idején úgy tetszett, hogy a Magyar Tanácsköztársaság egyelőre maga is meg tud birkózni ellenfeleivel. Ezért az ukrán Vörös Hadsereg segítségének és a galíciai akciónak kérdése nem állott előtérben. Júliusban azonban, a körülmények kedvezőtlen alakulása folytán, az antant fenyegető előkészületei következtében ismét igen fontossá vált a mielőbbi segítség. Július 11-én Kun Béla táviratot küldött Moszkvába, melyben kifejtette, hogy a „Galicziai offenzíva létkérdés számunkra".[30] Ugyanezt ismételte meg július 19-én a tiszántúli offenzíva megindulása előtt.

Július folyamán Szovjet-Oroszország és Ukrajna katonai helyzete nem javult, sőt rosszabbodott. Lenin július 9-én, a pártszervezetekhez intézett levelében írta: „Elérkezett a szocialista forradalom egyik legkritikusabb, sőt minden valószínűség szerint a legkritikusabb pillanata."[31] Június végén Gyenyikin elfoglalta Cáricint és július 3-án kiadta a parancsot, hogy valamennyi fehérgárdista hadsereg Moszkva ellen vonuljon.

Kun Béla kérésére Kijevben fokozták az I. internacionalista dandár szervezésének tempóját. Rudnyánszky július 27-én közölte, hogy a csapatösszevonások a galíciai határon megkezdődtek. Azonban a szervezés még nem fejeződött be, mikor a Vörös Hadsereg a tiszántúli offenzíva során, az árulás következtében vereséget szenvedett.

Kun Béla július utolsó napjaiban naponta sürgette a Besszarábia elleni, tehermentesítő támadás megindulását. Az akció elhúzódásáért Rakovszkijt hibáztatta.

„... Tartok attól, hogy a románok és csehek a közeli napokban koncentrikus támadást indítanak ellenünk, ami bukásunkat jelentené.

[29] A „Világszabadság" külön kiadása. Taskent. 1919. ápr. 23.
[30] A csepeli szikratávíró anyaga. „Elküldött táviratok". MLIA. F. 21. (49) op. 1. 9.
[31] Lenin Művei. 29. köt. 445. old.

Nem igaz, hogy hadseregünkből nacionalisták váltak volna ki, minthogy benne nacionalisták tisztek kivételével nem is voltak. A munkásság elitje velem együtt sikeresen tolja a dolgokat balra, mindez azonban nem segít, ha Besszarábia ellen a mi tehermentesítésünk érdekében nem indul meg komoly támadás, úgy hogy a román területeket a legkomolyabban veszélyeztessék. Figyelmébe ajánlom, hogy területünk oly kicsi, hogy visszavonulásra hely nincsen..."[32] — üzente Kun július 28-án Rudnyánszky útján Leninnek.

Ugyancsak a Besszarábia elleni támadás mielőbbi megindítását kérte a július 30-án, Leninnek küldött táviratában:

„Lenin Moszkva.

Nagyon kérem Önt, hasson oda, hogy a románok elleni támadásokat minden erővel szorgalmazzák. Hadseregünk újjászervezése gyors lépésben halad.

Igen jó lenne, ha a románoknak, akik a mi erőtlenségünkben bíznak, jelentékeny erőket kellene Besszarábiába elvonni. Kérem a kérés sürgős figyelembevételét."[33]

Kun Béla táviratára július 31-én érkezett válasz Lenintől:

„Kun Béla Budapest

Moszkva júl. 30. Ottani szám 680 R.

Budapest júl. 31. Saját szám 214.

Válasz 29-én kapott 179. számú táviratra.

Lenin éjjel következők átadásával bízott meg. „Biztosítom Kun Béla elvtársat, hogy Rakovskit teljes C. K.-nk nevezte ki és mi valamennyien meg vagyunk elégedve Rakovskival. Mi megteszünk minden lehetőt magyar barátaink segítségére, azonban kevés az erőnk. Győzelmünk Uralban felszabadította a magyar hadifoglyokat és sietve küldjük őket az ukrajnai és román frontra. Lenin." ... Kiegészítésül közlöm: Uralban 15 000 körül hadifogoly felszabadult, jó százalékuk beválik, szállításuk, felszerelésük időt kér. Új szervezetüket meg kell szabadítani ukrán fejetlenségtől és „partizánscsinától", mely már tönkretette Szamuely ittlétekor kezdett szervezet felét. Tény, Lenin saját szavai szerint, hogy Ukrajnában leírhatatlan rendetlenség van, amely képtelenné teszi őket ellenállásra Denikinnel szemben és így Besszarábiát nem bírták ellensúlyozni. Itt nem akarják hinni, hogy ebben Rakovski hibás, hisznek benne, pedig megijedt, fejetlen, népszerűtlen. Manuilskit ugyancsak ő tartja vissza máig is.[34] Számíts úgy, hogy minden lehetőt elkövetünk segítségre.

Rudnyánszky."[35]

[32] MLIA. F. 21. (49) op. 1. 12.
[33] Uo. Eredeti szöveg németül.
[34] Manuilszkit Szovjetoroszország budapesti követeként kívánták Budapestre küldeni.
[35] MLIA. F. 21. (49) op. 1. 12.

Július utolsó napjaiban az ukrán Vörös Hadsereg a besszarábiai fronton minden erejét megfeszítve támadásba kezdett, hogy magára vonja a román hadvezetés figyelmét és ezzel lehetőleg enyhítse a magyar Vörös Hadseregre nehezedő nyomást. A Vörös Újság július 31-i száma a következő hírt közölte:

„Kiev július 29. (Szikratávirat.) Az ukrán Vörös Hadsereg vezérkara közli:

A Vörös Hadsreg ismét megkezdte aktív tevékenységét Besszarábia ellen és Jampol mögött a helyiségek egész sorát elfoglalta."

A magyar Vörös Hadsereg felbomlását, a Tanácsköztársaság bukását azonban már semmiféle segítség nem tudta megakadályozni. A szociáldemokraták aknamunkája, a vezérkar árulása megtette a magáét: a magyar Vörös Hadsereg már nem tudott ellentállni az imperialista túlerőnek.

*

A Magyar Tanácsköztársaságot, az oroszországi és ukrajnai Szovjetköztársaság első fegyveres szövetségesét megdöntötte az imperialista támadók és belső szövetségeseik összefogott ereje. A nemzetközi forradalmi mozgalom bázisán, gerincén, Szovjet-Oroszországon azonban nem tudott győzedelmeskedni az ellenforradalom. A Szovjetunió 40 éves fennállása alatt eltelt események ragyogóan beigazolták annak az álláspontnak helyességét, hogy a nemzetközi munkásmozgalom sorsa, így a magyar munkásosztály sorsa is keleten dőlt el. Az a Vörös Hadsereg, amely 1919-ben még nem volt elég erős ahhoz, hogy a rátámadó ellenforradalmi hadseregeken kívül győzelmet arasson azok felett is, amelyek Tanács-Magyarországot támadták, 1945-ben elhozta a magyar népnek a szabadságot. — A szovjet és magyar szocialista állam eszmei és katonai szövetsége, melynek alapjait 1919-ben rakták le, népköztársaságunk szocialista fejlődésének, nemzeti függetlenségünknek legfőbb biztosítéka.

FLOTTAFELKELÉS BOCCHE DI CATTAROBAN
(1918)

Hetés Tibor — Dezsényi Miklós

I.

Előzmények

Az 1918. év az első világháború utolsó reménytelen esztendeje. A legfelső hadvezetés ezt már világosan látja, az egyszerű katonák csak érzik. A háború kezdete óta napirenden levő szökések, katonalázadások egyre nagyobb méreteket öltenek, terjed az antimilitarista mozgalom, lényegében elkezdődik az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének felbomlása. A hadsereg a békekövetelések egyik legerősebb támaszává válik. Lenin békefelhívását nemcsak a szikrátávíró röpíti a világűrbe, hanem az orosz fogságból, vagy akár az orosz frontról hazatértek is magukkal hozzák. Az újra mundérba kényszerített emberek pedig viszik tovább a magukba szívott új eszméket, hirdetik a mindenki számára oly kedves szót, a békét.

A hadvezetés keresi az utat, hogy a „megfertőzött" emberek ne kerüljenek újra a hadseregbe. Különböző táborokba zárják őket, de az óriási emberhiány miatt mégis ráfanyalodnak felhasználásukra. A katonák egyre gyakrabban adnak hangot meggyőződésüknek, keresik a háborúból kivezető utat. Ez vezet azután a cattaroi matrózfelkeléshez.

A béke utáni vágyakozással párhuzamosan haladt egy hatalmas mozgalom. Kibontakozása végeredményben a nemzetiségi államok megalakulásához vezetett, útjában azonban minden alkalmat megragadott, hogy erősítse az emberekben a nemzeti öntudatot. Kétségtelen, hogy a cattaroi felkelés egyik mozgatórugója ez a polgári, nemzeti mozgalom volt. Elképzelhető e mozgalom ereje, ha arra gondolunk, hogy a Monarchia hadseregébe kényszerített szláv nemzetiségű katonák saját testvéreik ellen voltak kénytelenek harcolni a német imperializmus céljaiért. A polgári nacionalizmus minden árnyalata 1918-ban már programjába vette a Monarchiától való elszakadás követelését. Nyilvánvaló, hogy a katonák, akik

azt érezték, hogy elnyomatásuknak és kiszolgáltatottságuknak a Monarchia létezése az oka, akik világosan a nemzeti önállóság jelszavával léptek fel — minden eszközt megragadtak, hogy ennek hangot adjanak, céljukat mielőbb elérjék.

Ebben a helyzetben, amikor a flotta minden nemzetiségű haditengerésze egyformán a békét óhajtotta, amikor minden erejével azért küzdött, hogy testvérei ellen ne vigyék harcba, kipattant a főparancsnokság terve és a matrózok tudomására jutott az ausztriai januári sztrájk célja.

„Nem egészen világos — írja Eva Priester —, hogy az admiralitás és a főparancsnokság komolyan gondolt-e arra, hogy egy Velence elleni rajtaütéssel „villámgyorsan" megváltoztassa a hadihelyzetet. Hogy léteztek ilyen tervek, azt a cs. és kir. tengerészet hivatalos történészei, pl. von Sokol, bizonyítják — de bizonyítja az a tény is, hogy a cattaroi főparancsnokság 1918 januárjában tudatosan terjesztette a matrózok között a „Velence" jelszót. A katonai akció bejelentésével nyilvánvalóan „a matrózoknak a tétlenséggel aláásott erkölcseit" akarták megjavítani, ahogy a cattarói flottaparancsnokság tagjai mondották. De ezzel is pontosan az ellenkezőjét érték el. A matrózok ellenállása erősödött, amikor megtudták, hogy újra egy rengeteg áldozatot követelő csatába akarják őket kergetni — és még nagyobb lett a flottában levő olaszok ellenállása, akiket arra akartak kényszeríteni, hogy olaszországi testvéreik ellen harcoljanak."[1]

Ismeretes, hogy Ausztriában, elsősorban Bécsben, januárban nagyarányú sztrájk robbant ki, amely kifejezetten a mielőbbi békekötésért folyt. Híre eljutott Pólába és nyomában erőteljes sztrájkmozgalom indult meg.

Az általános politikai előzmények és a munkásosztály forradalmi mozgalma itt fonódik össze a tengerészek forradalmi mozgalmával.

Az autszriai sztrájkhullám már elcsendesedett, amikor a pólai arzenál munkásai beszüntették a munkát. Annak ellenére, hogy a pólai sztrájk később — január 22-én — kezdődött, mégis szerves része volt az anyaországi mozgalomnak. Maguk a munkások is annak tekintették. Követeléseik részint szociális, részint politikai jellegűek voltak. Politikai követeléseik azért érdekesek különösképpen, mert a pólai matrózok, majd a cattaroi felkelők szinte egyformán fogalmazták meg. Kívánták az azonnali békekötést és a nemzetek önrendelkezési jogát. Harmadik pontjuk azonban, amely felhívás volt Ausztria—Magyarország munkásaihoz és katonáihoz, célul tűzte, hogy kövessék az orosz forradalom példáját, „cselekedjenek úgy, ahogy az oroszok cselekedtek".[2]

A Pólában horgonyzó hadihajók matrózai azonnal magukévá tették az arzenálmunkások mozgalmát. Memorandumukban szolidaritást vállaltak.

[1] *Eva Priester:* A cattaroi tengerészek. (Weg und Ziel. 1955. 3. sz.) Magyarul közli: A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője. 1955. I. évf. 2. sz. — Priester munkájából a következőkben is idézünk néhány részletet, melyek tudományos értéke kétségtelen. Eva Priester könyvének több megállapításával azonban nem értünk egyet.

[2] *Eva Priester* i. m.

Saját követeléseiket is előterjesztették, sőt, hogy szociális követeléseiknek nyomatékot adjanak, megtagadták az évek hosszú során megutált ételt, a „dörrgemüse" felvételét.

A hajókon megindult a beszélgetés, a matrózok a fedélzeten a Marseillaist énekelték és amikor az arzenáli munkások felvonultak a tengerparton, a béke mellett tüntetve, a matrózok is béketüntetést rendeztek.

A sztrájk és a matrózok zendülése nehéz helyzetbe hozta a parancsnokságot. Erőszakot nem tudtak alkalmazni — legalábbis az elején nem —, ezért tárgyalásokba bocsátkoztak, közben előkészítették a helyzetet egy „békés leszámolásra".

Ezzel kapcsolatban említésre méltó dr. Schacherl, szociáldemokrata képviselő interpellációja, amely néhány hónappal a cattaroi felkelés leverése után hangzott el.

Schacherl interpellációjában, egyáltalán nem tagadva a pólai megmozdulás megszüntetésének kétes dicsőségét, úgy állítja be az eseményeket, hogy ott helyesen jártak el, mert mint mondotta: „Beszéltek az emberekkel, megmondták nekik, hogy követeléseiket elküldik Bécsbe, s azután nem beszéltek róluk tovább..."[3] Végeredményben tehát nem azt teszi szóvá, hogy leverték és leszerelték mindkét megmozdulást, hanem azt, hogy a cs. és kir. hadvezetés módszerbeli hibákat követett el, mert Cattaro után túl véres megtorlást alkalmazott. Jellemző okfejtés, jellemző álláspont.

A fellobbant tüzet elfojtották, de január 26-án Cattaroban újra lángralobbant a szikra: kitört a cattaroi arzenál munkásainak sztrájkja.

Valószínű, hogy a munkások már akkor megfogalmazták azt a memorandumot, amelyet később a matrózok követeléseivel együtt nyújtottak át Hansa ellentengernagynak. Követeléseik túlnyomórészt szociális jellegűek, de a memorandum első pontja itt is az általános béke követelése. A memorandum kilenc pontja egyébként így hangzik:

„1. Általános béke. 2. A minisztérium által már megígért katonásítás megszüntetését. 3. Béremelést. 4. Több szabadságot. 5. Jobb élelmezést és a parton érvényes élelmezési váltságot. 6. Szabadságpénzt és járulékot. 7. Emberhez méltó étkezési helyet. 8. Menekült családok visszatérhetését. 9. Büntetlenséget ebben a tüntetésben részt vettek számára.

A polgári munkástanács."

A polgári, hajógyári és arzenálmunkások követeléseinek 9. pontja a megmozdulást „tüntetésnek" minősíti, nyilván azért, mert a megmozdulás elsősorban a békekövetelés miatt robbant ki. A mozgalomnak „tüntetés"-ként való megjelölése egyben preventív elővigyázatként is szolgált, mert

3 *Eva Priester* előbbiekben említett munkáját kivéve valamennyi alább idézett forrásanyag a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában hiteles másolatban megtalálható. Éppen ezért a továbbiakban elhagyjuk a Hadtörténelmi Intézetre való hivatkozást. — Schacherl interpellációja. Protocoll der Haus der Abgeordneten. 91. Sitzung der XXII. Session am 11. Oktober. 1918.

a „zendülés" vagy „lázadás" a haditörvények szerint statárium alá eső cselekmény volt. A szociális követelések előtérbe állítása és részletezése arra mutat, hogy a polgári munkások helyzete még rosszabb volt, mint a flotta matrózaié. A szörnyű állapotokat Hansa admirális maga is elismerte: „Végül szükségesnek tartom jelenteni, hogy véleményem szerint az egész mozgalomnak oka az volt (értsd: a mozgalom kirobbantója. T. i. Hansa másutt kifejti véleményét a felkelés okairól és ott a politikai okokról, szocialista és polgári nemzeti mozgalomról tesz említést. H. T. — D. M.), hogy az S. M. S. ‚Gäa' hajón az oda behajózott polgári és katonai munkások élelmezése kétségtelenül elégtelen volt. A személyzet, amint ezt már a ‚Gäa' parancsnokság jelentette, a rossz élelmezésen kívül kevés fizetést is kapott, amelyből a hátországban élő hozzátartozók ellátásáról nem tudtak gondoskodni ... nehéz és piszkos munkájuk mellett nem volt meg a lehetőségük a tisztálkodásra és a ruhaváltásra sem, mert hiányzott ehhez a szükséges szappan és ruhaanyag."[4]

A polgári munkások tüntetése és sztrájkja közvetlen bevezetője volt a cattaroi matrózfelkelésnek.

Ugyanezen napokból származnak az első hírek Matrózbizottság alakulásáról, melynek tagjai voltak: a cseh származású Rasch, Sztonavszky és Kreibich, az osztrák Sagner, a lengyel Grabowieczky. A Matrózbizottságnak valószínűleg több tagja is volt — nevüket azonban nem ismerjük.

A megalakult Matrózbizottság első tényked eséseként szolidárisnak jelentette ki magát a munkások tüntetésével és sztrájkjával. Az ülésen, amelyen a határozat született, Sztonavszky szólalt fel és ő jelentette ki, hogy a flottának „szolidárisnak kell lennie a polgári munkásokkal".[5]

A Matrózbizottság január 31-én tartotta utolsó megbeszélését a kumbori tengerész repülőállomás egyik hangárjában. Ezen a megbeszélésen a terv végleges formát öltött és itt határozták el a felkelés kezdetének időpontját.

Említésre méltó még két apró mozzanat, mert igen jellemző az akkori pattanásig feszült helyzetre. „... egy nappal a zendülés kitörése előtt, január 31-én, a Teodo-i hajógyárban elhelyezett csendőrőrs értesülése szerint aznap este egy, Gjenovicból Kumborba haladó matrózcsoport ‚Éljen Oroszország, éljen a forradalom, le a háborúval, éljen a béke' kiáltások között többször a levegőbe lőtt. ‚Cyclop' hajón pedig a teodói hajógyár munkásainak csoportjához odalépő első tisztnek azt felelték: Békét akarunk, több szabadságot és Dr. Adler elbocsátását a börtönből."[6]

A 31-i éjszaka különösebb izgalmak és események nélkül telt el.

4 Bericht über dei Meuterei der Kreuzer Flotilla Division und der Einheiten der lokalen Verteidigung im Kriegshafen Cattaro am 1, 2. und 3. Februar. 1918.

5 *Eva Priester, i. m.*

6 *Seléndy Andor:* A cattaroi matrózzendülés 1918. február 1-én és háttere c. kéziratban lévő tanulmányából. A tanulmány az ellenforradalmi Horthy korszak szemléletét tükrözi; tekintélyes forrásanyagot dogozott fel, így az eseményekre vonatkozó adatai általában helytállóak.

II.

A felkelés első napja: vörös lobogó a „Sankt Georg" zászlóshajón

Az Osztrák-Magyar Monarchia második főhadikikötője Cattaro volt. Bocche di Cattaro, a cattaroi öböl, természeti adottságai folytán alkalmas volt arra, hogy a hadiflotta jelentős része itt állomásozzék. Védelmét a part mentén húzódó hatalmas erődök biztosították. A hármas tagozódású öböl külső részén, az öböl bejáratával szemben terült el Castelnuovo, a Hadikikötő Parancsnokság székhelye. A külső bejáratot az öböl partján fekvő Punte d'Ostro erődítmény és a bejárat közepén levő Mamula szigeterődítmény védte. Beljebb egy aknamező és a „Kronprinz Rudolf" — régi csatahajó, 4 db 30,5-es toronyágyúkkal — biztosította a védelmet.

Az öböl középső része, partmentén a kumbori repülőállomással és a gjenovici kikötővel, a felkelés központjai. Gjenovic előtt horgonyzott a hadihajók zöme és a „Sankt Georg" cirkáló, zászlóshajó is. A parthoz kötve a „Gäa", az öbölben a „Helgoland", a „Kaiser Karl VI." és a többiek.

Ugyancsak az öböl középső részén horgonyoztak a torpedónaszád flottillák, segédhajók, az osztrák-magyar és főleg a német tengeralattjárók.

A legbelső öbölben nem voltak hadihajók.

Az öböl biztonsági berendezése jó volt, ami nemcsak azt jelentette, hogy ellenséges hajók támadása esetén nyújtott védelmet, hanem azt is, hogy az öblöt *elhagyni* is nehéz volt. Mindez lényeges szempont az erőviszonyok és a vereség körülményeinek vizsgálatánál.

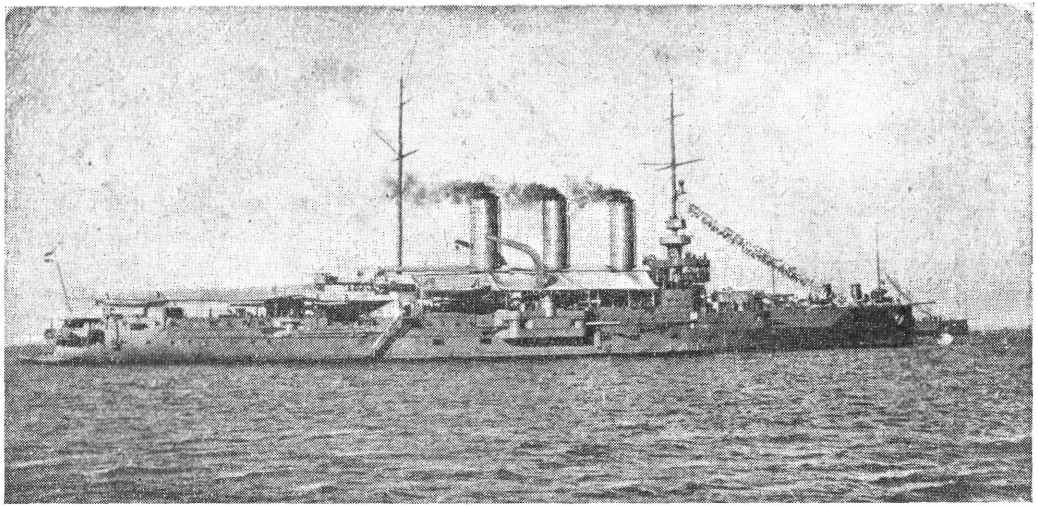
Február 1-én délelőtt Hansa ellentengernagynak, a hajóraj parancsnokának jelentették, hogy „a ‚Sankt Georg', a ‚Gäa' és a ‚Helgoland' hajókon tüntetés készül. A hírt a cirkáló hajóraj parancsnokának késedelem nélkül jelentették, kiegészítve, hogy a jelzett tüntetés oka nem ismeretes és hogy ezt egyes hajók már visszautasították. A ‚Gäa' parancsnoka délelőtt azzal a jelentéssel érkezett a fedélzetre, hogy a hajó első tisztjének a reggeli órákban egy embercsoport útját állta és megbeszélést kezdtek vele. Amikor ennek során a mozgolódás oka felől érdeklődött, nyugodt hangon teljesen bizonytalan választ kapott. A délelőtt folyamán a ‚Sankt Georg'-on harciriadó gyakorlatokat tartottak, utána pedig a hajóparancsnok felolvastatta a hadicikkelyeket. A déli órákig teljes nyugalom és fegyelem uralkodott és sehol sem mutatkoztak az előjelei a készülő robbanásnak."[7]

A hajóraj parancsnokság lényegében tehát semmit sem tudott, legfeljebb az elejtett megjegyzésekből és a feszült hangulatból sejtette a várható eseményeket. Ezért ellenintézkedéseket sem tehettek. Mindössze a hadicikkelyek ismertetésével (kit, mikor és miért lehet akasztani!)

[7] *Hansa* ellentengernagynak a 4. jegyzetben idézett jelentése.

Franz Rasch hajómester, a Központi Matróztanács tagja, a felkelés vezetője.

„Sankt Georg" cirkáló zászlóshajó, a felkelés központja.

igyekeztek félelmet kelteni. Nyilvánvaló, hogy szervezett fellépés előtt, ez csak olaj volt a tűzre.

A vészes nyugalmat és csendet azután pontosan 12 órakor megtörte a „Sankt Georg" hajó ágyúlövése. A tisztikar ebédelt, a hajózenekar, amely délben a himnuszt szokta játszani, most a hajó tatján állt fel és a Marseillaist játszotta. Matrózok „Friede", „pace", „mir", „békét" kiáltásokkal ellepték a fedélzetet. Az őrszolgálatot teljesítő tisztet visszaszorították a fedélzetközbe — de ugyanez a sors várt az étteremből kitóduló tisztekre is.

A felkelés egyik szemtanúja a következő szavakkal meséli el az első, izgalommal teli perceket:

„Még fel sem ocsúdhattam, amikor a hajó 700 főnyi legénysége szűnni nem akaró, egetverő „hurrá, hurrá" kiáltások közepette felhúzta a nagyárbocra a felkelés szimbólumát, a vörös lobogót... A ‚Sankt Georg' fedélzetén nagy sürgés-forgás, lótás-futás vette kezdetét. A páncélos cirkáló gőzsziréнáját megszólaltatták. Borzalmasan bömbölt, amit felfokozott a visszhang, amelyet az 1700 méter magas Radosztók hegy oldala vert vissza. Ugyanakkor színes jelző patronokat, rakétákat tucatjait lövöldözték fel a hajó parancsnoki hídjáról. Megfigyelhettem, hogy a fedélzeti őrség matrózai a hajófedélzeten tartózkodó és kapkodva futkosó tiszteket egymás után lezavarták a fedélzetközbe. A gőzsziréna bömbölése, később nem volt szakadozott. Észrevettem, hogy a sziréna sodronykötelét hiába rángatja egy matróz, mert az elékelődött. Ahogy figyeltem a szirénával bajlódó matrózt, láttam, hogy a hajó még szabadon levő első tisztje, Zipperer nevű korvettkapitány a bajlódó matrózhoz lépett és gesztikulálva mutogatott fel a hajókémény felé. Egy pillanat műve volt és már láttam, hogy a *kérdőre vont*[8] matróz pisztolyt rántva lelőtte Zipperer korvettkapitányt..."[9]

A hurrázáson és lobogófelvonáson kívül a matrózok egyéb feladatot is azonnal végrehajtottak. Miután a lőszerraktárak kulcsait nem tudták megszerezni, feltörték azokat és a legénységet felfegyverezték. Ezzel egyidőben — bár nem következetesen — megtörtént a tisztek lefegyverzése is.

A „Sankt Georg" és a „Gäa" hajón lejátszódó események természetesen azonnal éreztették hatásukat a többi hajón is. „A ‚Gäa', ‚Sankt Georg', ‚Kaiser Franz Josef' felvonta főárbocára a vörös lobogót és a példát fokozatosan követte a többi egység, úgyhogy február 1-én délben már az összes hajón vörös lobogó lengett. Hasonlóan az összes torpedónaszád is felhúzta a vörös vagy fehér lobogót. A hajók farán a főlobogó minden egységen változatlanul megmaradt" — írta már idézett jelentésében Hansa admirális.

[8] *Hansa* ellentengernagy jelentése szintén beszámol Zipperer elsőtiszt esetéről. Meg kell azonban jegyezni, hogy Zipperer a matrózt *kérdőre vonta* a szirénabúgás miatt. A szirénabúgás viszont jeladás volt a hajók számára, így Zipperer a matrózt feladatának ellátásában akadályozta. A matróz *ezért* lőtt a tisztre; a lövés azonban nem volt halálos.

[9] *Kummer József* visszaemlékezése.

A kikötőben állomásozó hajók csatlakozása hatalmas erőt biztosított a felkelőknek. A felkelés jó irányban haladt, fegyveres fellépést a felkelőkkel szemben nem lehetett mozgósítani.

Seléndy a már idézett tanulmányában a következőket írta:

„Magukon az egységeken, de főleg a nagy hajókon fegyveres fellépés a zendülés kitörésekor kilátástalan lett volna; ‚Georg'-on, ‚Kaiser Karl'-on, ‚Rudolf'-on, ‚Monarch'-on körülbelül 15—20 főnyi tiszti létszám 5—600 főnyi, túlnyomóan felfegyverzett és végsőkig felizgatott legénységgel állott szemben."

III.

A Központi Matróztanács megalakulása és tevékenysége

Alig dördült el a „Sankt Georg"-on a felkelést jelző ágyúlövés és még alig csillapult az első percek izgalma, amikor a csatlakozott hajókon már elkezdték a matróztanácsokat szervezni. Sok helyen csak legalizálni kellett azt, ami a valóságban rég megvolt. A matróztanácsoknak a legtöbb hajón sikerült a hajók vezetését magukhoz ragadni.

Időközben a „Sankt Georg"-ról leadták a jelzéseket: minden hajó válassza meg küldötteit, akik a megalakításra kerülő Központi Matróztanácsban hajójukat képviselik.

Délután két órakor a „Sankt Georg" egyik lövegkamrájában összeült a Központi Matróztanács, a katonák első igazán demokratikus vezetőszerve. A Központi Matróztanács összetétele is a demokratikus elveket tükrözte. Egyforma számban küldtek képviselőt a hajók, úgyszintén minden nemzetiségnek egyforma számú képviselője volt.

Első ülésén két napirendi pont szerepelt:

1. Határozat elfogadása, amelyben üdvözlik Szovjet-Oroszországot.
2. Program kidolgozása, amely egyúttal követeléseiket tartalmazza.

A tanulmány rövid terjedelme alig teszi lehetővé, de mégis papírra kívánkozik a tisztek és parancsnokságok áradozó véleménye a matrózok fegyelmezett magatartásáról, a matróztanács általános intézkedéseiről.

„A hajószolgálatot — írja Hansa a már idézett jelentésében — teljes egészében a legénység ragadta magához. Az őrségek kijelölt helyeiken töltött fegyverrel állottak fel. A hajótörzzsel szembeni magatartás általánosságban szabályszerűnek volt mondható és csak arra korlátozódott, hogy megtiltották a hajók elhagyását és elrendelték, hogy a hajótörzs személyei is a legénységi konyháról kapják az élelmezésüket. A tengernagyi és törzskonyha a mozgalom kitörésekor jórészt szétromboltatott. Megalakították a matróztanácsot, amely teljesen átvette a szolgálat további irányítását és számos intézkedést adott ki... Megemlítésre méltó, hogy a zendülés egész ideje alatt az egységeken a lobogófelvonási díszelgéseket a legszabályszerűbben megtartották... A szárazföldre fegyveres járőröket küldettek ki..."

Más adatok alapján az ellenforradalom hadtörténésze így ír a „Gäa" hajó matróztanácsáról: „Ez a matróztanács az élelmiszerraktárak elé kettős őrt állított, a fosztogatást szigorúan megtiltotta, a szolgálat ment itt is a szokott rendjén, csupán a tiszteknek tiltották meg a fegyverviselést, hivatkozva a ‚Georg'-ra, azonban kezeskedtek a biztonságukért."[10]

A matrózok valóban újjászervezték a hajószolgálatot, amely kifogástalanul működött. Maguk közül választottak új feletteseket, akiknek minden utasítását maradéktalanul végrehajtották. Annak ellenére, hogy a szó szoros értelmében éheztek, tiszteletben tartották a matróztanács utasítását, hogy az élelmiszerraktárakat nem szabad feltörni. Egyetlen gramm hússal vagy kenyérrel nem vettek fel többet, mint ami megillette őket. A tisztek ugyanazt az adagot kapták.

Fegyelmet és rendet tartottak azokban a helységekben, ahová ellenőrzésük elért. Bezárták a kocsmákat, a kóborló matrózokat a hajókra szállították. Még az illetményként járó boradagot sem szolgáltatták ki, nehogy egyesek kihágásokat követhessenek el.

A felkelés első napján egyéb tekintetben is határozottságot mutatott a Központi Matróztanács. Voltak egyes távolabb horgonyzó hajók, amelyeken a matrózok nem tudták a vezetést magukhoz ragadni. Ilyen volt a „Csepel". A hajó parancsnoka az előző napon kapott parancs értelmében elhatározta, hogy elhagyja az öblöt és elindul Durazzóba. A kifutáshoz természetesen azért ragaszkodott, hogy a felkelő hajóktól megszabadulva teljesen leszerelje a matrózok forradalmi hangulatát. Délután 4 óra helyett már 1/2 4 h-kor kiadta az indulási parancsot. Alig ért azonban a „Sankt Georg" és a „Gäa" magasságában, amikor a „Gäa" gyorstüzelő ágyújából lövéseket adott le, amelyek a „Csepel" orra előtt vágódtak a vízbe. A hajó megtorpant, mire a „Sankt Georg" hajóról megkapta az utasítást, hogy térjen vissza kiindulási helyére. A „Csepel" parancsnoka végrehajtotta a parancsot.

Kétségtelen, ez az eset arról tanúskodott, hogy a matróztanács határozott és erejének birtokában cselekvőképes.

Érdekes, hogy nem sokkal a fenti események után érkezett Hansa ellentengernagy kezeihez a Flottaparancsnokság bizalmas parancsa. A három mondatból álló parancs minden sora önmagáért beszél: „Legénységgel közölni, hogy uralkodónk is minden erejével a békén dolgozik. Legújabb hírek szerint Tarentóban nagyobb számú hajóegység áll készen, hogy partjaink ellen támadjon. Flottaparancsnok nyomatékosan felszólítja a legénységet kötelességéhez való visszatérésre. Flottaparancsnokság."[11]

A felső vezetés tehát minden húron játszani kezdett: az uralkodó is békét akar, mint ti; ne lázadjatok, mert az ellenség hajói fenyegetnek. Végül a burkolt fenyegetés: ne ellenkezzetek, hanem teljesítsétek a parancsnokság parancsát.

[10] *Seléndy*, i. m.
[11] A Flottaparancsnokság jelentését magyarul közli Seléndy i. m.

De volt az ellenséges támadás veszélyére való hivatkozásnak egy egészen félrevezető és hazug háttere is. A lelkek mélyén lappangó és a hosszú évek során belejük *nevelt* nacionalizmus és a támadónak jelzett ellenséggel szembeni esküvel fogadott kötelességteljesítés eszméjét igyekeztek a mozgalomhoz csatlakozott matrózokban felkelteni és ezzel elterelni és levezetni a forradalmi hangulatot.

Mindezekkel egyidőben a Központi Matróztanács programján dolgozott és délután 7 óra tájban — követelések formájában — átadták Hansa ellentengernagynak. Az ellentengernagy meghallgatta a követeléseket — és az időnyerés taktikájához folyamodott: tárgyalni kezdett. Minden rábeszélő képességét igénybe vette, hogy a matrózokat leszerelje. „A legénység ennek ellenére tovább is ragaszkodott a követelések továbbterjesztéséhez..."[12]

Mit tartalmazott a „Mit akarunk!" címen összefoglalt program?

1. Előgondoskodás bevezetését egy azonnali általános béke megkötésére. 2. Más hatalmaktól való teljes politikai függetlenség. 3. Békekötés az orosz demokratikus békejavaslatok alapján: „béke annexiók nélkül" stb. 4. Teljes leszerelés és önkéntes milícia felállítása. 5. A népek önrendelkezési joga. 6. Lojális feleletet Wilson jegyzékére. 7. Nagyobb támogatás élelmiszerekkel és ruházattal való jobb ellátása a bevonultak hozzátartozóinak. 8. Demokratikus kormányforma.

Második része: 1. Az elégtelen élelmezés folytán minden szükségtelen munka és gyakorlat elhagyása. Munkáscsoportok részére külön élelmezési kiszabat. 2. Több és hosszabb kimenő. 3. Legalább 6 hónaponként 21 napi szabadság, külön utazási napokkal. Ugyanígy a tisztek számára is. 4. Emberhez méltó, gyorsabb szállításról való gondoskodás, élelmezési illeték felemelése a szabadságoltak részére, esetleg az élelmezésnek természetben való kiadása. 5. Igazságos élelmezés a hajókon, tiszteknek és legénységnek egységesen. 6. Úgy a tiszteknek, mint a legénységnek jobb és egységes ellátása dohányneműekkel. 7. Levélcenzúra megszüntetése. 8. Egyes hajók különleges kívánságainak tekintetbe vétele. 9. Semmi néven nevezhető megtorlás ennek a tüntetésnek következményeképpen. Az összes hajók matrózküldöttei."[13]

Az átnyújtott követelések tehát két részre oszlanak: politikai és szociális követelésekre. Az első rész — nyilván elsőrendűségénél fogva — tartalmazza azokat a politikai követeléseket, amelyeknek teljesítéséért kirobbant a felkelés és ezek között is első helyen áll a *béke* követelése. A békekövetelés ekkor már sokkal több volt, mint a háborúba belefáradt egyszerű emberek jajkiáltása. *Kiállás volt a győztes oroszországi forradalom mellett, melynek megszilárdulásához elengedhetetlen volt a béke.*

Ez nem feltevés és az a tény is bizonyítja, hogy a követelések harmadik pontja szovjet módra, annexiók nélküli békét kívánt. Ehhez feltétlenül tisztán kellett látni az oroszországi forradalom helyzetét a breszt-litovszki fegyverszüneti szerződés és az azt követő béketárgyalá-

[12] *Hansa* ellentengernagy idézett jelentése.
[13] Magyar nyelven idézi *Seléndy* tanulmánya és *Eva Priester* i. m.

sok jelentőségét. A Központi Matróztanács ebben a kérdésben a leghaladóbb álláspontot képviselte és a legvilágosabb programot adta az ez időben az Osztrák-Magyar Monarchia területén lefolyt munkásmozgalmi akciók során.

Nyilvánvalóan ez is közrejátszott abban, hogy a szociáldemokraták cserbenhagyták a felkelőket. Mit is mondhattak volna? A békéért indult nagy januári sztrájkot ők változtatták gazdasági harccá.

De ugyanígy vagyunk a többi jelentős politikai követeléssel is.

A más hatalmaktól való politikai függetlenség felvetése világos utalás a német imperializmustól való elszakadásra. Ez is tökéletes elfordulást jelentett a hivatalos szociáldemokrata állásponttól. Néhány nappal előbb jelentette ki Otto Bauer, hogy egy esetleges forradalom német katonai beavatkozást vonna maga után és a németek így kényszerítenék ki a háború folytatását.

A népek önrendelkezési jogának követelése alig fél évvel azután vetődött fel, amint a szociáldemokraták stockholmi kongresszusa elutasította. Stockholmban a kongresszus kijelentette, hogy szó sem lehet az Osztrák-Magyar Monarchia szétzúzásáról. Az egyes nemzetek legfeljebb kulturális autonómiát követelhetnek.

A szociális követelések valamennyi pontja válasz volt az évek hosszú során érlelődött problémákra:

Az első pont lényegében tiltakozás volt a hadsereg értelmetlen drillje ellen. Vagy, ha valóban el kellett valami nehéz munkát végezni, arra a megfelelő élelmezést követelték.

Több kimenőt és 21 napos szabadságot kívántak. Ezzel kapcsolatban csupán arra kell utalni, hogy a matrózok között számosan voltak, akik 8—10 esztendeje elszakadtak hozzátartozóiktól. Először a balkán-háború veszélye, majd kitörése, később az európai feszültség, azután pedig a háború megkezdése miatt tartották vissza őket. Nem csoda, ha ilyen követeléssel léptek fel.

Az élelmezés gyalázatos voltára már utaltunk akkor, amikor a polgári munkások helyzetéről volt szó. A parancsnokok is több esetben — kényszerűségből — elismerték a követelések jogosságát. Jellemzőnek találjuk az alábbi esetet, mert sokévi katonai szolgálat és brutális fegyelmezés után csak igen elkeseredett katona ragadtatja magát olyan kijelentésre, amelyre az egyik szemtanú így emlékezik:

„A letartóztatott admirálisnak szállított ebédadaggal odaérkezve a tisztiszolga az ajtóban állva maradva, harsány hangon, négyünk füle hallatára a következő szavak kíséretében nyújtotta be a legénységi adagot az ellentengernagynak: „Fine adeso go magniato, io, adeso magnia ti — porco", vagyis: „Eddig én zabáltam ezt, most zabáld te is, disznó!"[14]

Tegyük fel, hogy nem egészen így történt — bár a visszaemlékező szavaiban egyéb pontos adatai alapján nincs jogunk kételkedni — akkor is jellemző az élelmezési helyzetre, és még arra is, hogy a matrózok

[14] *Kummer József* idézett visszaemlékezése.

szemében nagyon gyűlöletes volt, hogy a tisztek meglehetősen jó kosztot kaptak. Nem csoda, ha ezen is változtattak.

Érdekes megjegyezni, egyben jellemző bizonyíték, hogy a matrózokat nem a tisztek elleni gyűlölet, hanem az egyenlő demokratikus elbírálás szelleme vezette — hogy pl. a dohányneműekben, amellyel nagyon roszszul voltak ellátva, maguknak és a tiszteknek egyaránt jobbat követeltek. (Egyes tisztekkel szemben nyilván volt ellenszenv, de a matrózok megértették a kérdés lényegét és messzemenően tiszteletben tartották személyi biztonságukat.)

A matrózfejeket évek hosszú során foglalkoztató sok probléma és kérdés hirtelen követeléssé változott. Feleletet: békét és emberi életet akartak.

IV.

Események és erőviszonyok a felkelés második napján

A második napon lényegében az az elvi kérdés került előtérbe, hogy a kialakult helyzetben a Központi Matróztanács megfelelő intézkedéseket tud-e hozni a mozgalom előbbre vitele érdekében. Az események mozgatórugója pedig az a hír volt, hogy a Flottaparancsnokság kifutásra és a Cattaroban fellázadt hajók leverésére utasította a Pólában horgonyzó III. csatahajó osztályt.

A Központi Matróztanács azzal kezdte ténykedését, hogy az összes távíró- és telefonvonalakat lefoglalta. Így a cirkáló rajparancsnokságnak minden legális lehetőségét elvágták, hogy érintkezést találjon a felsőbb parancsnokságokkal. Az intézkedés azonban már csak késve született, legfeljebb az ezután kiadásra kerülő ellenintézkedéseket befolyásolta.

A délelőtt folyamán a felkelés erősödött. Az előző napon távol maradt hajók sorra csatlakoztak és a felkelők ereje egyre növekedett. Mindenekelőtt fontos volt, hogy „Kronprinz Rudolf", amely a cattaroi öböl bejáratát volt hivatva védeni, felhúzta a vörös lobogót és elhatározta, csatlakozik a „Sankt Georg"-hoz. A „Kronprinz Rudolf" 30 és feles ágyúi komoly tüzérségi fölényt biztosítottak a felkelőknek. A csatahajó vezetését Sagner ágyúmester vette át, felfegyverezte a matrózokat, a tisztektől elszedette fegyvereiket. A hajón állandó fegyveres őrség tartózkodott.

A mozgalom továbbterjedt Teodóba, az öböl egy másik kikötőjébe. A tiszteket itt is lefegyverezték és bár az összes vörös lobogót eldugták, a lobogó mégis felrepült az árbocra: csatlakozott a „Monarch", a „Kaiser Max" és a „Cyclop".

A felkelők agitációs munkája eredményeként az osztrák-magyar tengeralattjáró állomás munkásai is csatlakoztak. A lakóbarakkokra felhúzták a vörös lobogót. Sajnos, a tengeralattjárók legénysége nem csatlakozott, bár az erjedés ott is megindult.

Végül felzárkózott a mozgalomhoz az „Afrika" kórházhajó.

A helyzet tényleges értékét nagymértékben rontotta, hogy a naszádok és rombolók egyáltalán nem csatlakoztak a felkelőkhöz.

Ez volt a helyzet a tengeren.

Kimondottan rosszul álltak az ügyek a parti erőknél. Teljesen eredménytelen maradt az agitáció a parti tüzérségnél, nem csatlakozott az erődök legénysége, egyetlen gyalogsági alakulatnál nem tört ki a felkelés. Nem jutott a felkelők kezére a klinci nagyadó sem.

Eredmény volt a kumbori tengerész repülőállomás birtoklása. Tulajdonképpen csak ez biztosította a külvilággal való kapcsolatot.

A Központi Matróztanács délelőtti ülésén valószínűség szerint két kérdéssel foglalkozott. Az egyik az újabb követelések megszövegezése volt, a másik egy határozat, mely szerint az ellenük mozgósított III. csatahajó osztállyal felveszik a harcot. Az utóbbira csak egyes visszaemlékezések utalnak, bár reálisnak látszik az a feltevés, hogy ezzel a kérdéssel a Központi Matróztanács foglalkozott. Elfogadható az is, hogy az ellenállás mellett döntöttek, tekintve, hogy mindenünnen olyan jelentések birtokában voltak, melyek arra mutattak, hogy a felkelés felfelé ívelő szakaszában van, az erőviszonyok kedvezően alakulnak. Valószínűleg számításba vették azt is, hogy csak bizonyos ideig kell kitartaniok, mert az eseményeket nagyban befolyásolja majd a kialakult politikai helyzet.

Az átnyújtásra kerülő követelések megfogalmazását azonban más tényezők is befolyásolták. Amíg a Központi Matróztanács kifelé ellenállást határozott el, addig a közvetlen parancsnokságokkal szemben a tárgyalások taktikáját választotta. Mellettük szólt az a körülmény, hogy időt kívántak nyerni. Ellenük szólt, és végeredményben ez volt a döntő, hogy a tárgyalások idejét kihasználva a parancsnokságok ellenintézkedéseket tudtak hozni.

A Központi Matróztanács bizonytalankodott, nem kezdeményezett a Flotta- és Hadikikötő Parancsnoksággal szemben, míg azok sorra hozták ellenintézkedéseiket.

Még az előző napon Guseck tábornagy elrendelte a Catene tengerszoros lezárását. Ezzel elérte, hogy a felkelt hajók a legbelső öbölbe nem tudtak visszavonulni. A partmentét mindenütt megszállták csapatokkal, amelyek olyan parancsot kaptak, hogy a felkelők partraszállását minden erővel meg kell akadályozni. Ugyancsak elrendelték a nagy rádióadó ellenőrzését és védelmét. Igaz volt az a hír, amely a felkelők tudomására jutott, hogy a Hadikikötő Parancsnokság jelentést tett a helyzetről a Hadseregfőparancsnokságnak és kérte megfelelő tengeri erők bevetését. A felkelés első napjának estéjén a parti csapatok már a következő parancsot kapták arra az esetre, ha a felkelők a parancsnokság ultimátumát visszautasítják: „Illuscig ezds. és Böttner ezds. csoportja Gjenovic—Kumbor területén a rendet minden erővel helyreállítja... Az I—III. Védőkörlet Parancsnokság területén levő tüzércsoportok a védőkörlet parancsnokok utasításai szerint tűz alá veszik a zendülő egy-

ségeket. Hogy mely egységeket kell elsősorban tűz alá venni, még közölni fogom..."[15]

Mikor a felkelés második napján a Hadikikötő Parancsnokság a felkelés erősödését látta, elrendelte a csapatmozdulatok befejezését és felkészült a katonai ellenakciókra. Délelőtt 10 órakor — amikor a Matróztanács tanácskozott — ultimátumot nyújtott át, amely a következőket tartalmazta:

„Felszólítom a Cirkálóraj és az V. Hajóosztály legénységének bizalmi férfiait, hogy az összes tengerészlegénységgel a rend és fegyelemhez haladéktalanul térjenek vissza. Ha ez, ennek a felhívásnak átadásától számított 3 órán belül — amiről a HK megbízottjaihoz, Bilek ezredeshez fenti időn belül értesítést kell eljuttatniok — be nem következnék, úgy a rendelkezésre álló összes eszközzel a rendet vissza fogom állítani..."[16]

Kétségtelen, hogy az ultimátum átadása jelentős mértékben befolyásolta a további eseményeket és a Matróztanács álláspontját is. Ez volt az a kritikus pont, amikor a mozgalmat előbbre kellett volna lendíteni.

A Hadikikötő Parancsnokság, tervének végrehajtása érdekében utasította a német tengeralattjáró parancsnokságot, hogy legyen felkészülve a felkelésben részt vett hajók esetleges megtorpedózására, ezenkívül megszállta az öböl bejáratánál levő torpedóállomásokat.

Az ugyanakkor ülésező Központi Matróztanács, miután a tárgyalások mellett döntött, elhatározta, hogy fél tizenkettőkor átnyújtja követeléseit. Amint a fentiekből kivehető, nagyon bonyolult és kritikus volt a helyzet. Sajnos, a Központi Matróztanács új dokumentuma tükrözte a kritikus helyzetet és gyakorlatilag már nem volt előremutató, annak ellenére, hogy a követelések politikai jellegüknél fogva nagy jelentőségűek voltak. Nem az elhatározott ellenállás, hanem a kapott ultimátum és a III. csatahajó osztály közeledésének híre érződött a fogalmazáson. A hajók egymásutáni csatlakozása kedvező erőviszonyokat teremtett, de elvágva a külvilágtól az ellenük mozgósított erők az erőviszonyokat kedvezőtlenül befolyásolták. Az átnyújtott követeléseknek éppen ezért nem volt már kellő hatásuk és erejük.

Annak a nagyjelentőségű politikai követelésnek a kierőszakolásához, hogy ismerjék el a matróztanácsokat, nem volt meg az erő. A képviselőházakkal való azonnali kapcsolat megteremtésére irányuló követelés — elvileg — helyes volt és sokat segített volna a felkelők helyzetén. Próbálkoztak a felhívások eljuttatásával, de a nagyerejű rádióadók nem voltak a felkelők birtokában, illetve a meglevőket a felkeléshez nem csatlakozott reakciós érzelmű legénység szabotázsszerűen használhatatlanná tette, így a címzettekhez nem juthattak el a kibocsátott felhívások. A közvetlen és magasabb parancsnokságok ezzel tisztában voltak és a megfelelő következtetéseket levonták.

[15] *Guseck* táborszernagy parancsa.
[16] *Guseck* táborszernagy ultimátuma a felkelőkhöz, magyar nyelven idézi Seléndy tanulmánya.

Az események alakulása is arra enged következtetni, hogy a Központi Matróztanács bizonytalanná vált, nem találta a kivezető utat. A Hadikikötő Parancsnokság ultimátumát a Matróztanács ismertette a matrózokkal. A „Rudolf"-on azonban már előbb ismertté vált az ultimátum, sőt az azt kiegészítő parancs is, mely meghosszabbította az ultimátum lejárati idejét három órával. Az ultimátum határidejének meghosszabbítása ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy a felkelésben részvevő hajók nem mozdulnak el horgonyzási helyükről. Ennek ellenére a „Rudolf" matróztanácsa elhatározta, hogy helyét megváltoztatva közelebb húzódik a „Sankt Georg"-hoz. Délután kettőkor el is indult útjára. Az esetről Guseck táborszernagy jelentést kapott, mire parancsot adott a hajó lövetésére. Lice-Brdo 15 cm-es ütegei tűz alá vették a Gjenovic felé haladó hajót és a hatásos tüzelést mindaddig folytatták, míg az lőtávolon kívül nem jutott. A hajó két találatot kapott, melyek közül az egyik megölte Sagnert, a Matróztanács elnökét és még egy matrózt. A „Rudolf" ágyúi némák maradtak, a tüzelést nem viszonozták, pedig kétségtelen, hogy bármilyen célpontot hatásosan tűz alá vehettek volna. Visszaemlékezők szerint a tüzet azért nem viszonozták, mert nem akarták a parti erőket maguk ellen hangolni, még mindig reménykedtek csatlakozásukban. Ennek persze ellentmond az a körülmény, hogy bár a „Sankt Georg"-ról felszólították a Hadikikötő Parancsnokságot, hogy a tüzelést szüntessék be, mert ellenkező esetben viszonozzák a tüzet és Castelnuovót fogják lőni, a válaszadás mégis elmaradt. A legválságosabb helyzetben való bizonytalankodás igazi oka a Központi Matróztanács határozatlansága volt.

A „Rudolf" ezalatt félárbocra eresztett lobogókkal lehorgonyzott a „Sankt Georg" mellett. Az üdvözlések elmaradtak és néma csendben hajózták ki a halottakat. Az eset nagyon leverőleg hatott a felkelőkre, és a hangulat rossz irányba fordult, amit még jobban elrontott az ultimátum közlése.

Látható jelek is mutatkoztak, hogy nincs minden rendben. Egyes hajók cserbenhagyták a felkelés zászlaját — a torpedórombolók és naszádok pedig a szó szoros értelmében megszöktek az öbölből.

V.

A Központi Matróztanács további kísérletei a felkelés győzelme érdekében

A Központi Matróztanács a negatív jelenségek ellensúlyozására elhatározta a tisztek internálását. Tudomására jutott ugyanis, hogy a tisztek, szabad érintkezésben a matrózokkal, kísérletet folytatnak a mozgalom egységének megbontása érdekében. (Egyes árulók pl. kaphatók voltak arra, hogy rombolják a hajókat, használhatatlanná tegyenek kazánokat, távíró- és telefonberendezéseket, vagy a felkelés leverése utáni megtorlásra hivatkozva megalkuvásra kényszerítsenek matrózokat.)

Délután 1/4 4 órakor az összegyűlt tisztekkel Rasch közölte az internálásra vonatkozó határozatot. Hansa tudomásul vette, de mint aki nem tud belenyugodni a tényekbe, aziránt érdeklődött, hogy mi is a matrózok kívánsága. Valószínűleg meglepődött, amikor Rasch szájából újra azt a határozott választ kapta: „Azonnali békét! A hatalom a miénk és nem adjuk ki többet a kezünkből, ameddig nincs béke."[17]

Hansa újra csak fenyegetésekkel akarta „jobb belátásra" bírni a Matróztanácsot és további tárgyalásokra célzott. „Miért nem fordulnak kéréseikkel a tisztekhez?" — kérdezte.

Rasch válasza minden kétséget eloszlatott aziránt, hogy tisztában volt mozgalmuk jelentőségével; itt nem gyomor-kérdésről volt szó elsősorban és az egész mozgalom túlment a béketüntetések határán:

— „Nem, a bizalmunkat elvesztettük, mert maguk nem tudják számunkra a megfelelő körülményeket biztosítani. De ebben nem is maguk a hibásak, hanem az egész államrendszer. A helyzet itt most azonos az Oroszországival, a rendszert kell összetörni."[18]

Nyilvánvaló, hogy ezek után a tárgyalások fonala megszakadt.

Még a tárgyalások alatt érkezett meg a Hadikikötő Parancsnokság távirata, — amelyre már történt utalás — az ultimátum *meghosszabbításáról*, illetve annak feltételeiről. A Matróztanács — helyesen — elfogadta a feltételeket, így nyugodtan folytathatta munkáját.

Elhatározták, hogy mindenképp felveszik a kapcsolatot a bécsi és budapesti képviselőházzal. Erről tájékoztatják a parti alakulatokat, a más kikötőben horgonyzó hajókat, sőt az olaszokat is.

Két kiáltványt fogalmaztak meg. Ezek rendeltetése az lett volna, hogy megvigyék a matrózfelkelés hírét és országos méretekben lökést adjanak a politikai eseményeknek.

A két kiáltvány szövege a következő volt:

„Wieni képviselőháznak — Dr. Adler szociáldemokrata képviselő kezeihez:

Az összes Bocche di Cattaroban levő hajóegységek és parti állomások egységes Matróztanácsot alakítottak a főparancsnokság egyidejű átvétele mellett. Ez a tanács mielőbbi szóbeli eszmecserét kíván minden nemzet szociáldemokrata képviselőivel az általános békének és a népek önrendelkezési jogának azonnali bevezetése végett. Minden vérontás elkerülésének következetes elvétől vezérelve sajnálkozását fejezi ki a történtek felett, valamint ellenséges szellemű gyalogság felvonultatása miatt, minthogy ez utóbbiak közbelépése általános fegyveres lázadást okoz. A Matróztanács azonnali közbenjárást kér a Hadügyminisztériumban ezirányban, mert jelenlegi állapot a beérkező képviselőkkel való megegyezésig okvetlenül fenn fog tartatni. Általános óhaj, hogy dr. Adler mellé Stanek Tresich, Pavicic, Pittoni és a ‚Polen-klub' egy képviselője választassék ki. Magyarok képviselete végett gróf Károlyit megkeressük. — Matróztanács."

[17] *Hansa* ellentengernagy közli a már idézett jelentésében.
[18] *Hansa* ellentengernagy közli a már idézett jelentésében.

A gróf Károlyinak szóló kiáltvány hasonló volt, mindamellett külön hangsúlyozta: „... a rögtöni békekötést kívánjuk éspedig annexiók nélkül, szocialista alapon. Kérjük Méltóságod támogatását és megbízottak sürgős kiküldését."

Mindkét kiáltványt „Bajtársak!" megszólítás alatt eljuttatták a parti alakulatokhoz, azzal az indokolással, hogy „meggyőződésünk, hogy ti a mi tüntetésünk valódi célja felől kellően felvilágosítva nem lettetek..."

A kiáltványok tartalma önmagáért beszél, nem kíván különösebb részletezést. A dr. Adlernek szóló kiáltványban az az utalás, mely szerint a „jelenlegi állapot a beérkező képviselőkkel való megegyezésig okvetlenül fenn fog tartatni", megvilágítja a Matróztanács elgondolását a jövőre vonatkozóan. Lényegében arra alapozták a felkelés további sorsát, hogy a szociáldemokratákkal szoros kapcsolatban majd a szociáldemokrata párt áll a mozgalom élére. Ez természetesen szocialista ábránd maradt. Egyrészt a technikai nehézségek miatt, de elsősorban a szociáldemokrata párt opportunizmusa, sőt a cattaroi felkeléssel szembeni árulása miatt.

A technikai nehézségek egyszerűen azt jelentették, hogy a rádióadók segítségével nem tudták a kapcsolatot megteremteni. A megrongált adók (lehangolt antennák) legfeljebb a környező helyekre sugározhatták az adást. Lehetséges, hogy az üzenet közvetve mégis eljutott a címzettekhez, de mindenesetre későn.

Volt azonban egy másik „vonal", melyről a Központi Matróztanács nem tudott. A már idézett ellenforradalmi hadtörténész így ír erről: „... jellemző, hogy a haditörvényszéknél, a parti ütegeknél ott ültek az Arbeiter Zeitunk bevonult tartalékos munkatársai, kik Bauer Ottóval, a szociáldemokrata párt fejével a levélcenzúra dacára állandó futárösszeköttetésben voltak és a zendülés kitörésétől kezdve állandóan hírekkel ellátták..."[19] Másutt ugyanezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy azért hangzott el a két kiáltvány „visszhang nélkül a pusztába", mert a „címzettek süketek" voltak.

Valóban ez volt a helyzet. „... Schacherl szociáldemokrata képviselő jó néhány hónappal később a parlamentben kijelentette, hogy a pártvezetőség már február 2-án, egy nappal a felkelés kitörése után tudott a cattaroi felkelésről. Másrészt Bruno Frei a cattaroi felkelésről írott, 1927-ben megjelent könyvében félreérthetetlenül bebizonyítja, hogy Julius Braunthal, az Arbeiter Zeitung szerkesztője, aki mint a parti tüzérség egyik tisztje állt szemben a felkelőkkel, kezdettől fogva tájékoztatta a szociáldemokrata párt vezetőségét a lázadásról. Braunthal, sok évvel később megjelent emlékirataiban megerősítette ezt a tényt — és a szociáldemokrata pártvezetőség soha nem tagadta."[20]

[19] *Seléndy*, i. m.
[20] *Eva Priester*, i. m.

A Központi Matróztanács törekvése tehát eleve halálra volt ítélve. Az utolsó terv felvetését és kidolgozását az este 10 órakor átadott újabb ultimátum tette szükségszerűvé. A Hadikikötő Parancsnokság ultimátuma a következőket tartalmazta: „Ha a zendülők holnap, február 3-án délelőtt 10 óráig a rend és fegyelemhez vissza nem térnének, továbbá a Cirkálórajparancsnokságot és V. Hajóosztályparancsnokságot vissza nem állítják, a tiszteket vissza nem helyezik... úgy a Hadikikötő Parancsnokság a 2354. op. számú rendelkezésében foglaltakat (tűzmegnyitás. H. T. — D. M.) végre fogja hajtani..."[21]

A Központi Matróztanács összeült. Ekkor, elkésve vetődött fel az a konkrét terv, hogy kifutnak az öbölből. A tervet Sesan zászlós, a felkelés egyetlen tiszti részvevője vetette fel. Sesan a polgári nacionalisták képviselője volt és a terv felvetése során is nacionalista érzelmei és felfogása vezették. Ez azonban mit sem von le a terv elvi helyességéből. Hogy kivitelezésére nem kerülhetett sor, abban belső okokon kívül -- sokan ellenezték a Matróztanácsban — több objektív körülmény is közrejátszott. Így többek között az a két alapvető fontosságú tény, hogy messze elmaradtak tűzerőben az ellenük felvonultatott erőktől. Kockázatos volt egy ellenséges vizekre történő kifutás a torpedóromboló és torpedónaszád flottilla nélkül.

Végülis, hogy elszigeteltségükből kitörjenek, egyetlen lehetőségük maradt; repülőgép kiküldése Olaszországba. A repülőgépet másnap reggel indították útra azzal a céllal, hogy teremtsen összeköttetést az olasz hadvezetőséggel és bírja rá őket egy felmentő akció megindítására. A gép eljutott Olaszországba, fedélzetén Sesannal. Segítség helyett azonban letartóztatták őket. Sesan nacionalista ábrándjai szintén szétpukkantak.

VI.

A felkelés leverése és megtorlása

A hadsereg felső vezetése biztos akart lenni a dolgában és kihasználva a felkelők harci tétlenségét, erőfölényre törekedett. Guseck táborszernagy február 2-án már ismerte az Armeoberkommando 930/1. számú értesítését, mely szerint a Flottaparancsnokság aznap hajnalban utasította a Pólában állomásozó III. csatahajó osztályt, hogy fusson ki és verje le a cattaroi matrózfelkelést. A III. csatahajó osztály az „Erzherzog Karl", „Friedrich" és „Max" csatahajókból és az őket kísérő 4 rombolóból, valamint 8 torpedónaszádból állt. Parancsnoka Seidensacher ellentengernagy volt, külön megbízotti parancsnoka „őfelsége szárnysegédje", Horthy sorhajókapitány.

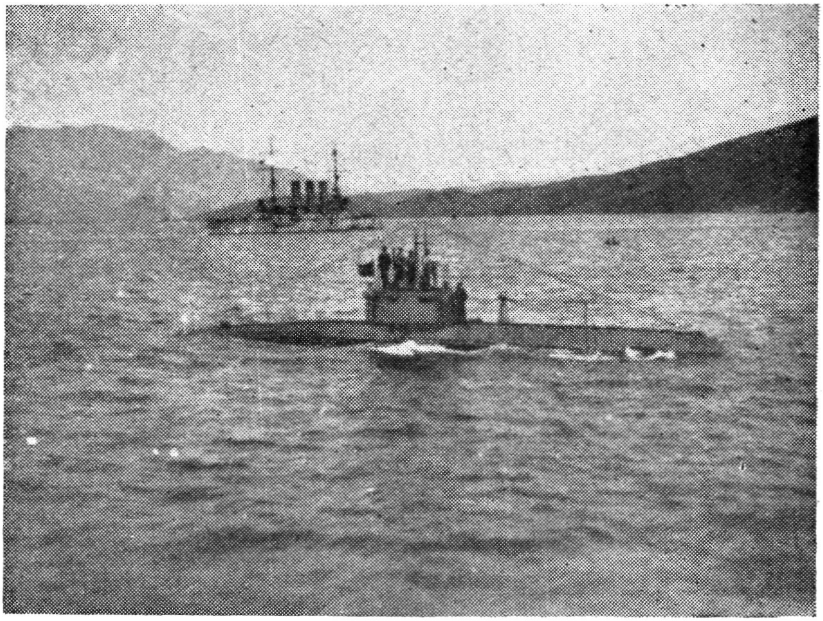
Pólában a zendülés ekkorra már elült és ha a hajók legénysége nem is volt megbízható, de a tisztikar a rendet erőszakkal fenntartotta.

[21] A Hadikikötő Parancsnokság ultimátuma. Magyar nyelven közli *Selényi*, i. m.

Az uralkodó hangulatra eléggé jellemző Vas Miklós visszaemlékezése, aki akkor a III. csatahajó osztály egyik ágyúmestere volt.

„Szétoszlottunk, elfoglaltuk szolgálati helyeinket és a III. divízió megindult Cattaro felé. Ismét felkeresett a csantavéri barátom és arra kért — mivel én mint ágyúmester szabadon mozoghatok az egész hajón —, hogy megítélésem szerint a legmegbízhatóbb matróztársaimnak súgjam a fülébe, hogy nem lövünk. Ezt sikerült is elintézni.

Megállás nélkül, teljes sebességgel haladtunk Cattaro felé és másnap reggel kb. 7 órakor érkeztünk Castelnuovo elé... Rövid időn belül sorakozót rendeltek el és a parancsnok bejelentette, hogy felvesszük a tárgyalást a matrózkomitéval... De figyelmeztetett bennünket, hogy a német tengeralattjárók itt vannak a tenger színe alatt és a legelső gyanús mozdulatra levegőbe fognak bennünket röpíteni. Valaki a tömeg közül megjegyezte: ‚aber alles — (de mindannyiunkat)'. Hiába kutatták, ki volt a közbeszóló, senki nem árulta el..."[22]

Német tengeralattjáró torpedóvetésre készen.
(Háttérben a „Sankt Georg" cirkáló.)

[22] *Vas Miklós* visszaemlékezése.

Ilyen hangulat uralkodott a leverésre küldött csatahajó flottán. Ezt persze a cattaroi felkelők nem tudták, de a kérdést lényegében nem is ez döntötte el. A hatalmas erőt képviselő flotta *puszta megjelenése* elég volt ahhoz, hogy a felkelőket meghátrálásra kényszerítse. Ezt viszont a pólai tengerészek nem tudták és nem akadályozhatták meg.

Sarkotic vezérezredes, Bosznia-Hercegovina katonai kormányzója a fenti erőkön kívül Guseck táborszernagy parancsnoksága alá rendelte és oda irányította az 1. lovas hadosztályt is.

A német tengeralattjárók parancsot kaptak a felkelő hajók körülfogására.

Mint már említettük, a felső vezetés a legnagyobb erőfölényre törekedett. Amikor ezt biztosítottnak látta Guseck táborszernagy, olyan parancsot kapott, hogy a „legélesebb rendszabályok bevezetésével az ‚Erzherzog' csatahajó osztály beérkezéséig várni kell". Miért? Mert az anyagi értékeket (hajókat) meg akarták óvni a pusztulástól. Tisztában voltak azzal, hogy a III. csatahajó osztály előtt a felkelőknek deferálni kell.

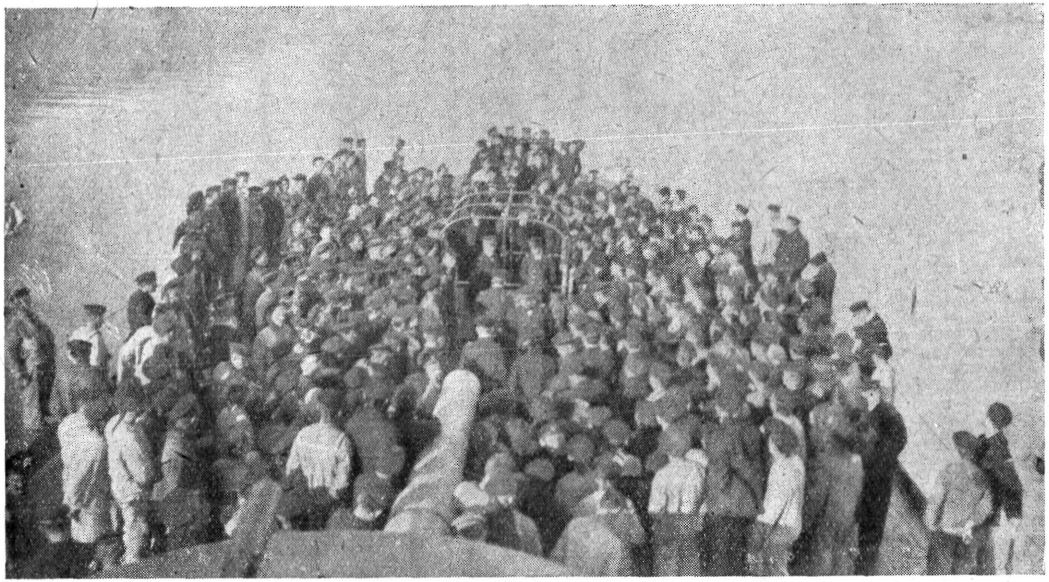
Naív kísérlet az ellenforradalom történetíróinak törekvése, hogy a III. csatahajó csztály megjelenésének fontosságát, a felkelés *leverésének* a tényét tagadják. A Központi Matróztanács nem kergethetett öngyilkosságba ezer és ezer matrózt akkor, amikor alulmaradása nyilvánvaló volt.

De, hogy a felső vezetés is a III. csatahajó osztály bevetésében látta a leverés eszközét, arra az is mutat, hogy az utolsó ultimátumot a III. csatahajó osztály parancsnoksága adta ki.

Amikor az ultimátumot átnyújtó tiszt a „Sankt Georg" fedélzetét elhagyta, a Központi Matróztanács összehívta a matrózokat és közölte velük az ultimátumot. Majd a „Sankt Georg"-ra hívták a többi hajók megbízottait is, akikkel megtárgyalták a helyzetet. A Központi Matróztanács a helyzet ismeretében elfogadta a megadást.

Kezdődhetett a megtorlás első szakasza: a felkelés vezetőinek, lelkes részvevőinek összefogdosása. A már idézett szemtanú a következőkre emlékszik vissza:

„Reggel 9 h-kor a külső öbölbe horgonyzó III. csatahajó osztály hajóiról az összes mentőcsónakok vízrebocsátását vettem észre — távcsövemen keresztül —, melyek gőzbárkák által vontatva az öböl felé vették az irányt. Amint közelebb ért a vontatmány, kivettem, hogy minden csónakban egy-egy tiszt és egy fegyveres őrség foglalt helyet. Ez a vontatmány először a „Sankt Georg" zászlóshajón kötött ki. A csónakokból a fegyveres őrség a fedélzetre sietett, ahol időközben a hajó legénysége már teljes számban felsorakozott. Az egész csónakkülönítményt ugyanaz a korvettkapitány vezette, aki reggel 7 h-kor a szóbeli ultimátumot közölte a Matróztanáccsal. Amikor a csónakokból a fegyveres őrség a fedélzeten elhelyezkedett, a tisztek, élén a korvettkapitánnyal, a „Sankt Georg" tisztikarával tárgyaltak Hansa ellentengernagy jelenlétében. A tárgyalás kb. fél óráig tartott. Ezt követőleg egy tiszt egy ív papírról olvasni kezdett, mire a felsorakozott legénység soraiból

A felkelés részvevői a február 3-án átnyújtott ultimátumot tárgyalják a „Sankt Georg" fedélzetén.

egymásután léptek ki a matrózok, akiket azután a fegyveres osztag tagjai letuszkoltak a hajó oldallépcsőjénél álló csónakokba... Ezzel a hóhérmunkával délután 1 óráig végzett a csónakkülönítmény."[23]

Az így és különböző trükkökkel összefogdosott több mint 700 matrózt a cattaroi erődítményekbe zárták.

Kezdetét vette a megtorlás második felvonása. Ehrenhöfer őrnagy elnökletével összeült a külön e célra összeállított tábori statáriális bíróság.

Mint ismeretes, a hadrakelt seregnél és ezen belül a hajóhadnál a világháború kitörésének percétől hűtlenség, lázadás és az államrend elleni szervezkedés bűntette esetén rögtönítélő bíráskodás volt hatályban. A rögtönítélő törvényszékek ítélete vagy a halálbüntetés, vagy a felmentés kimondása lehetett. A bíróság elé állított vádlottakra — amennyiben a lázadást reájuk lehetett bizonyítani —, halálbüntetés várt. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918-ban ezt már nem tudta végrehajtani. Az uralkodó osztály józanabbjai tisztában voltak egy tömegmészárlás hatásával.

Természetesen arról szó sem lehetett, hogy a vádat elejtsék. Példát akartak statuálni. Az összefogdosott emberekből találomra kiválasztottak 40-et és ezeket állították hadbíróság elé. A bírósági tárgyalásnak nevezett cirkusz még a polgári jogszolgáltatás legelemibb követelményeinek sem felelt meg. Egyetlen célja volt: példát statuálni és bosszút állni a tisztikaron esett sérelmek miatt. Az ítélkezést pedig alapvetően befolyásolták bizonyos tényezők, melyekre némi fényt derít a vádlottak egyik védője. Az ügyvéd a per után a következőket írta a Hadseregfőparancsnokságnak átadott beadványában:

„A tárgyalás idején az illetékes parancsnok, a cattaroi bíróság akkori vezetője és az igazságügyi referens útján kiadta a parancsot, hogy neki a statáriális ítéletet jóváhagyás végett záros határidőn belül terjesszék be, hogy a halálos ítélet végrehajtása már vasárnap, 1918. február 9-én délután megtörténhessék. A bíróság vezetője és az igazságügyi referens ezt a parancsot mint az illetékes parancsnok „kívánságát" közölte a statáriális bíróság tagjaival. Nem nehéz meggyőződni arról, hogy ezzel mit kívánt az illetékes parancsnok, és hogy mit értettek meg belőle a statáriális bíróság tagjai."[24]

A fentiek tehát lényegében előírták a hadbíróság hóhérmunkáját. Mindemellett a bírósági tárgyalások lefolyása is elképesztő tényekkel támasztja alá, hogy milyen aljas eszközökkel torolták meg a felkelést.

A negyven matróz ügyét két nap alatt tárgyalták le. Négy halálos ítéletet hoztak, két matrózt súlyos börtönbüntetésre ítéltek, a többiek ügyét rendes bíróság elé utalták. A négy halálos ítéletet azonnal végrehajtották, mielőtt a védelem kegyelmi kérvényére egyáltalán válasz érkezett volna a császártól.

[23] *Kummer József* idézett visszaemlékezése.
[24] Schacherl interpellációja. Lásd: 3. jegyzet. — Schacherl mindenütt statáriális bíróságot említ. Helyesen: hadbíróság.

A bírósági tárgyalásra a kiszabott 48 óra letelte után került sor, amikor statáriális bíróság már nem tárgyalhatta az ügyet. A tárgyalásra megidézett tisztek maguk vallották, hogy a szerintük fő bűnösök nem ülnek a vádlottak padján, hanem találomra kiválogatott emberek felett ítélkeznek. 36 óra alatt 80 tanút hallgattak ki, ami azt jelentette, hogy egy vádlottra és egy tanúra a bíróság 18 percet fordított. A védők csak közvetlenül a tárgyalás megkezdése előtt beszélhettek védenceikkel.

1918. február 14-én azután megjelent a Hadikikötő Parancsnokság 12. számú parancsa, amely indokolta az elítéltek bűnösségét:

„1. Franz Rasch hajómester a haditengerészeti partvédő ütegtől,
2. Anton Grabar elsőosztályú matróz a „Sankt Georg"-ról,
3. Jerko Sisgaric elsőosztályú matróz a „Sankt Georg"-ról,
4. Franz Bajzel elsőosztályú matróz a „Gäa"-ról,
5. Mate Brnicevic elsőosztályú matróz a „Gäa"-ról,

6. Székács Lajos harmadosztályú matróz a „Gäa"-ról bűnösök, mert a cattaroi öbölben levő haditengerészek nagy részének folyó év február 1-i megbeszélése után a Cirkáló Flottilla és a Hadikikötő Parancsnokságnak alárendelt V. osztály hajóin a felfegyverzett tengerészlegények fellépése által alkalmazott erőszakos eszközök miatt odáig fajult a helyzet, hogy a rend és a fegyelem helyreállításához felfegyverzett ellenerőszakra volt szükség és szárazföldi, valamint tengeri erőket kellett alkalmazni, miközben a vádlottak... az ellenerőszak alkalmazásának időpontjáig folytatták részvételüket a bűncselekményben."[25]

A hat elítélt közül Raschtt, Grabart, Sisgaricot és Brnicevicet halálra, Bajzelt 10, Székács Lajost 5 évi börtönbüntetésre ítélték.[26]

Amikor Franz Raschtt, a felkelés tisztaszívű, lelkes, szocialista vezetőjét a hadbíróság megkérdezte, hogy tettét miért követte el, Rasch azt felelte, nem cselekedhetett másként és hasonló körülmények között újra megtenné, mert nem hagyhatja cserben bajtársait. Az ítélethozatal előtt védője azzal igyekezett vigasztalni, hogy esetleg kegyelmet kap. Rasch tisztában volt a helyzettel és így válaszolt:

— Tudom, milyen sors vár rám, el is fogom viselni, hiszen ebben a háborúban már annyi ember elesett.

A kivégzés színhelyén szemét nem engedte bekötni. A következő szavakkal ajkán halt meg:

— Éljen a béke! Ó, miért is kell annyi vérnek folynia!

* * *

[25] K. u. K. Kriegshafenkommando Cattaro. Reservat Kriegshafenkommando Befehl No. 12. — 14. Febr. 1918.

[26] A 25. jegyzetben idézett parancs alapján. — 380 résztvevőt 1818. októberéig vizsgálati fogságban tartottak. Ekkor került sor a bírósági tárgyalásokra. A Monarchia összeomlásának perceiben IV. Károly a tömegnyomás hatására 34 elítélt kivételével kegyelmet adott valamennyi részvevőnek.

Végezetül vissza kell pillantanunk néhány olyan kérdésre, amely konkrét összefüggésben áll a felkeléssel.

A felkelésnek a jelentősége egyrészt nemzetközi, másrészt magyar történelmi vonatkozásban is fontos. Nemzetközi jelentőségét az aktualitáson túl aláhúzza az a körülmény, hogy 1918-ban Cattaroban, az Osztrák-Magyar Monarchia elnyomott nemzetiségei kezet fogtak a közös érdek, a szocialista eszme és a nemzeti érzés jegyében. A cseh, horvát, lengyel, osztrák és magyar matrózokat nem a monarchia katonai kényszere hajtotta egy sorba, hanem a közös cél és a forradalom szelleme. A bevezetőben történt már arra utalás, hogy a szocialisták mozgalma mellett párhuzamosan, majd vele együtt haladt a polgári nacionalista mozgalom is. Mindkét mozgalomnak volt egy közös törekvése: a béke, és ennek jegyében biztosították az összefogást. A nacionalisták vezéralakja, Anton Sesan, a felkelés befejező szakaszában az egyik matróztanácsi ülésen a következő véleményének adott kifejezést:

„Harcunk bebizonyította: nincs nemzeti felszabadulás szociális felszabadulás nélkül, nincs szociális felszabadulás nemzeti felszabadulás nélkül."[27] Világos felismerése ez annak, hogy az uralkodó osztály elleni harcban minden haladó erőt össze kell fogni, felismerése annak, hogy az adott helyzetben a békéért minden nemzetiség fiait harcba kell küldeni a közös ellenség, az uralkodó osztály ellen. Cattaroban — a közös cél érdekében — sikerrel oldották meg az elnyomott nemzetiségek összefogását. Éppen ezért a cattaroi matrózok harca nemcsak a mi harcunk, magyaroké, hanem valamennyi, az Osztrák-Magyar Monarchia börtönébe zárt népé volt.

A magyar nép története számára azért fontos Cattaro, mert az ott felkelt magyar matrózok tevékenyen hozzájárultak, hogy a magyar nép is megszabaduljon az Osztrák-Magyar Monarchia bilincseitől. Recsegett-ropogott már az egész alkotmány és Cattaro magyar matrózai segítettek, hogy mielőbb összeműljön. A hajókról és börtönökből szabadult matrózok egyengették az első magyar proletárdiktatúra, a Magyar Tanácsköztársaság útját. A forradalmi tengerész dandár, a proletárdiktatúra harcos védelmezői, a Lenin-fiúk egy része Cattaroból indult el. Innen indult forradalmi útjára Kiss Nándor, aki a Magyar Vörös Hadsereg flottájában parancsnoki beosztásban harcolt és akit később Horthy különítményesei gyilkoltak meg. Innen indult Futó Kálmán is, aki a felkelés leverésekor a lehúzott vörös lobogót teste köré csavarva a vízbe vetette magát és sikerült partot érnie. A zászlót hazahozta. A proletárdiktatúra bukása után szintén Horthy különítményesei gyilkolták meg.

Árulók is akadtak. Oraviczabányai Máhr Jenő fregatthadnagy, a „67" torpedónaszád parancsnoka, orvul lövetett géppuskákkal az őrjáratra küldött felkelő matrózokra. A Magyar Tanácsköztársaság idején az ellenforradalom oldalára átállt hajók egyikén teljesített szolgálatot. Hű maradt önmagához. Amikor hajójával el akarta hagyni az országot, harcba

[27] Idézi *Eva Priester.*

bocsátkozott a proletárdiktatúrához hű „Munka" felfegyverzett gőzössel. Annak ágyúja sebezte halálra.

Horthy sorhajókapitányt, a felkelés katonai leverésében tanúsított kiváló magatartása után előléptették. Megelőzve az összes ellentengernagyot, a hadiflotta főparancsnokává nevezték ki.

A felkelés győzelemre vitelét megakadályozták, a forradalom lehetőségéből nem nőtt ki forradalom. Nem a program és a bátorság hiányzott, hanem az igazán forradalmi vezető erő: a kommunista párt. A felkelés második napján olyan lehetőségek voltak a felkelés kiszélesítésére, melyek egy harckész kommunista párt vezetésével forradalommá terebélyesednek. De ez a forradalmi párt nemcsak a tengerészeknél hiányzott, hanem a hátországban is. Ezzel kapcsolatban nem lehet szó nélkül elmenni amellett a felelősség mellett, amely az osztrák szociáldemokrata pártot terheli. Ha a szociáldemokrata párt nyilvánosságra hozza azokat az adatokat, melyeknek birtokában volt, akkor a cattaroi matrózok mozgalmát nem lehetett volna elszigetelni.

MÁTYÁS ZSOLDOSSEREGÉNEK HADMŰVÉSZETÉRŐL

Rázsó Gyula

A tizenötödik század az emberiség történetének legérdekesebb, legváltozatosabb korszakai közé tartozik. A feudalizmus századokig megdönthetetlennek látszó frontja meginog, új erők bukkannak fel a küzdőtéren. A középkori merev kötöttségek alól felszabadult Európa előtt új, eddig sohasem látott távlatok nyílnak meg. Ugrásszerűen fejlődésnek indul a technika, a klasszikus ókor rég elfeledett ideje után ismét virágoznak a tudományok. A feltörekvő polgárság minden téren keresi az utat, hogy megszabaduljon a feudális anarchia haladást gátló anakronizmusaitól. Ezért ez a kor teremti meg a feudális állam betetőzését jelentő abszolút monarchiát is; ez az időszak a nemzeti államok megszületésének kora. A király, aki leverte a feudális anarchiát, viszonylag békés, rendezett körülményeket biztosított birodalma lakóinak, megnyerhette magának a nép szeretetét és támogatását. Ilyen nagy, a kor legnagyobb eszméit híven kifejező uralkodó volt Mátyás király is. Uralkodására, bár akkor is nehéz terhek, adók súlya alatt görnyedt, még évszázadok múltával is szeretettel és büszkeséggel emlékezett vissza a magyar nép. A török és a Habsburg elnyomatás keserű évszázadaiban az ő neve volt az a reménysugár, amely azzal bíztatta a nép legjobb fiait, hogy ismét lesz szabad és független Magyarország. „Meghaltak Mátyás királyok, s újak nincsenek... ha lettek volna mások is olyanok... mi sem sírhatnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna, ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak."[1]

Messze térnénk el az igazságtól és az adott viszonyok helyes értékelésétől, ha Mátyás politikájának kétségtelenül meglevő súlyos árnyoldalait mai szemszögből, a következmények ismeretében próbálnánk megmagyarázni. Helyes ítéletet csak akkor mondhatunk felette, ha elmélyedünk a 15. század zűrzavaros, ellentmondásokkal teli világában.

Ez a tanulmány nem foglalkozik — és nem is foglalkozhat — Mátyás

[1] *Zrínyi* Válogatott hadtudományi munkái. Bp. 1957. 334. o.

politikájának minden vonásával, célja csupán az, hogy Mátyás hadserege hadászatának és harcászatának néhány kérdését, valamint Mátyást, a hadvezért mutassa be.

A renaissance-kor embere — mint már említettük — az élet minden területén, így a hadseregszervezés, a hadvezetés tudományában is lázasan kereste az újat. A feudális lovagi hadviselés elavult, a fényes lovagi hadseregek, melyek századokon át győzhetetlenek voltak, egyremásra szenvedték el a súlyosabbnál-súlyosabb vereségeket. A 13. században a mongolok — Muhi —, később az angol íjászok — Crécy, Poitiers, Agincourt —, majd a flamand, s döntően a svájci és a cseh gyalogság fölényes győzelmei alapjaiban rendítették meg a feudális lovag katonai uralmát is. A lovaghadsereg már egyáltalán nem felelt meg a követelményeknek. Nem függött az uralkodótól, léte állandóan magával hordozta a bomlás, a feudális anarchia csíráit; nem volt fegyelmezett, s sem fegyverzetével, sem elavult harceljárásával nem lehetett méltó ellenfele az egyre inkább előtérbe kerülő új ellenfeleknek, törököknek, cseheknek stb.

A 15. század minden hadserege és hadvezére kereste azt az utat, amelyen a jövő hadserege kialakulhat, tovább fejlődhet.

Az európai államok javarészében a változásra való törekvés tudatos, de a helyes módszereket még nem látják tisztán.

Az új hadseregek létrehozásánál elsősorban az alapelemeket kellett megváltoztatni. A lovagot a könnyebben kezelhető, fegyelmezettebb s a király számára — amíg tudta a zsoldot fizetni — megbízhatóbb zsoldos[2] váltotta fel. A hadsereg harcászatában azonban ez nem okozott súlyosabb változást. A csatadöntő elemet az egész század folyamán még a nehéz lovasság képezte. A zsoldos lovasság legfeljebb annyiban különbözött a lovagi nehéz páncélosoktól, hogy fegyelmezettebb volt, könnyebben lehetett vele manőverezni, tagoltabb harcrendben küzdött. Jellemző példa erre Hunyadi János nehézlovassága is. Egyes helyeken — főleg Olaszországban — a hadvezetést már valóságos művészetté emelték. Tanulmányozták a klasszikus hadtudományi írókat — elsősorban Vegetiust és Frontinust, akiket egyébként Mátyás is előszeretettel forgatott[3] — s valóban sikerült is ütőképes, jól manőverező hadseregeket létrehozniuk. Az olasz condottieri rendszer azonban nem jelentett tökéletes változást a régivel szemben.[4] Új vonásokkal gazdagította a had-

[2] A zsoldosok első nagyobbarányú fellépését a XII. századra tehetjük. Kezdetben a gazdaságilag fejlett olasz városállamokban alkalmazták őket előszeretettel, majd a XIV. századtól kezdve a legtöbb európai országban szerepelnek. Döntő, az egész hadviselést átalakító hatásuk a XV. században következik be. Bővebben ld. *Schmitthenner:* Lehnskriegswesen und Söldnertum... HZ 1935. és Europäische Geschichte und Söldnertum, Berlin, 1933., valamint *Frauenholz:* Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. Bd. II/1—2. München 1937. c. munkáit.

[3] *Csontosi:* Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. HK 1890. 199—210. o.

[4] Ld. később bővebben. Részletesebben: *Block:* Die Condottieri (Eberings Historischen Studien CX. fasc.), *Browning:* The age of condottieri, Canestrini: Documenti... della milizia italiana del XIII secole al XVI., stb. munkáit.

REX
MATHIAS HVNGARIÆ

viselést az újjászervezett francia és burgundi hadsereg is. Itt az állandó hadsereg megteremtésével kísérleteztek. A francia és burgundi compagnie d'ordonnance-ok a királytól függő zsoldos elem segítségével hadseregüknek állandó jelleget igyekeztek adni azzal, hogy zsoldosaik egy részének állandó állomáshelyet és alkalmazást biztosítottak.

A kor angol hadseregei nemzeti fegyvernemük, az íjászok felhasználásával számos meglepő, majd már nem is meglepő sikert értek el. A hadsereg legnagyobb hibája azonban az volt, hogy az íjászok csak mint messzeható fegyvernem értek el eredményeket, kézitusában értékük jelentéktelen volt. Nagyságuk is csak addig tartott, amíg a lőfegyverek fejlődése túl nem szárnyalta nyilaik hatósugarát és pontosságát.

Más, az eddiginél mélyrehatóbb, gyökeresebb változást jelentettek a hadművészet történetében a svájci és cseh csapatok. Ezeknél a népeknél sikerült először olyan *gyalogságot* létrehozni, amely közelharcban is sikeresen szállhatott szembe a feudális lovasság rohamával. Ezt a sikert mindkét hadsereg őszinte hazaszeretetével, fegyelmezettségével, valamint újszerű taktikájával érte el. Különösen figyelemre méltó a cseheknél a fegyvernemeknek eddig még nem tapasztalt magasfokú együttműködése és kitűnő taktikai készsége. A svájci gyalogságnál viszont a fegyelem, a lovascsapatok ellen különlegesen alkalmas fegyverzet — a kb. 4 m hosszú lándzsa (pika) és alabárd —, valamint a csapatok bátorsága és töretlen támadó lendülete biztosították a sikert. Nagy hatással volt a magyar hadsereg kialakulására a legnagyobb ellenség, a török hadszervezete is. A török hadsereg egyes alkotóelemei között hatalmas minőségi különbség volt. A pretorianus zsoldos gyalogság, a janicsárok és a feudális zsoldos jellegű középnehéz lovasság, a spáhik csak kis — bár döntő — százalékát alkották a török hadseregnek. A hadsereg látszámát a különféle rabló irreguláris csapatok, az azabok és az akindzsik duzzasztották fel. Ezért a törökellenes harcokban mindig nagyobb létszámú hadsereget kellett Magyarországnak is kiállítania — szemben a török százezres tömegeivel —, a használható csapatok száma itt is 15—20 000 fő volt. A német birodalom viszont 1467-ben a törökök elleni hadjáratra csak 5217 lovast és 13 388 gyalogost tudott volna kiállítani — ezt is csak elméletileg.[5]

A 15. század magyar hadserege

Mátyás is igyekszik a kor színvonalának megfelelő haderőt létrehozni. A hadsereg jellegét tekintve átmeneti állapotot képez a középkori lovaghadsereg, valamint a 16—17. században kialakuló állandó zsoldos hadsereg között. Mátyás hadseregében megtalálhatjuk az egészséges fejlődés lehetőségeit.

[5] *Frauenholz*, i. m. I. 294—295. o.

A hadsereg szervezetének és vezetésének jellegét részben az ország sajátosságai, hadművészeti hagyományai, részben a vele szomszédos, illetve szembenálló országok hadseregeihez való alkalmazkodás szabta meg.

A nemesség feudális lovagi hadrendszerének fő eleme, a nemesi felkelés Magyarországon már Zsigmond uralkodásának idején — elsősorban az új ellenfelek, a törökök és a csehek feltűnése miatt — elavult, gyakorlatilag szinte teljesen használhatatlanná vált, az ország gazdasági teherbíróképessége és társadalmi berendezése azonban még Mátyás korában sem engedte meg, hogy a nemesi felkelés elavult intézményét teljesen hatályon kívül helyezzék.[6] Az új hadsereg felépítését két úton lehetett megkísérelni. Végeredményében egyik sem hozott maradandó eredményeket. Az új katonaanyag magától kínálkozott; ez a zsoldos volt.[7] Míg azonban Zsigmond az ország teherbíró készségét figyelembe véve látta, hogy a központi hatalom nem képes arra, hogy a főuraktól független, teljesen kézben tartott, ütőképes zsoldos sereget hozzon létre,[8] a főnemesség kezére bízta az ország védelmét.[9] Ez a rendszer egyáltalán nem oldotta meg az égető kérdéseket, csak arra volt jó, hogy ismét uralomra juttassa az országban a feudális anarchiát, akadályozza a központi hatalom megerősödését, általában gátolja az ország egészséges gazdasági és társadalmi fejlődését, emellett katonailag sem érte el a célját. A déli végvárrendszer, melynek kiépítésén Zsigmond olyan sokat fáradozott, uralkodásának végén súlyos veszélyben forgott. A törökök szinte tetszés szerint törhettek be Magyarországra, elfoglalták Szendrőt és fenyegették Nándorfehérvárt is. Hunyadi János és Mátyás, felismerve a török veszedelem nagyságát és a főnemesi vezetés alatt küzdő magyar hadsereg használhatatlanságát, más úton kísérleteztek. Mindkettő — főleg Mátyás — csak tőle függő hadsereget igyekezett teremteni. Kísérletük ideiglenesen sikerrel járt, Mátyás hadserege — különösen a zsoldos ún. „Fekete Sereg" — a kor egyik legnagyszerűbb katonai alakulata volt. Létszámában, összetételében egyaránt alkalmas arra, hogy bármilyen ellenféllel szemben (cseh, német, török stb.) eredményesen vegye fel a harcot.

Ezt a hatalmas sikert Mátyás az ország erőforrásainak kíméletlen igénybevételével érte el.[10] Magyarország ekkor még nem volt olyan gaz-

[6] Több országgyűlés — különösen az 1469-i és 1481-i — határozatai szabályozták a nemesi felkelés feladatait. Ld. elsősorban *Kovachich:* Vestigia comitiorum és Supplementum ad vestigia comitiorum c. munkáit.

[7] Magyarországon már az Árpádkorban találkozunk zsoldosokkal. I. Lajos nápolyi hadjáratban (1347—1351) már jelentős számú magyar és külföldi zsoldos szerepel, nagyobb jelentőségre azonban csak Zsigmond és Hunyadi János hadjárataiban jutnak. Mátyás uralkodása alatt a hadsereg legértékesebb alkotóelemét képezik. Ld. *Gárdonyi:* A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. HK. 1942. 129—143. o. c. tanulmányát.

[8] A kérdésnek alapos, bő forrásanyag segítségével megírt feldolgozása: *Deér:* Zsigmond király honvédelmi politikája. Bp. 1936. Deér azonban eltúlozza a nagybirtok szerepének jelentőségét az ország védelmében, ezért megállapításait kritikával kell kezelnünk.

[9] *Deér,* i. m. 70—71. o.

[10] *Csánky:* Mátyás király pénzügyei. (*Márki:* Mátyás király. Bp. 1902. 71—76. o.)

dasági helyzetben, hogy ilyen jelentős haderőt huzamosabb ideig fenn tudott volna tartani. Ha uralkodása elejének a viszonyait a későbbi időszakokhoz hasonlítjuk, szembetűnő a változás. Míg 1458-ban apósától, Podiebrád György cseh királytól 500 lovast kért kölcsön;[11] uralkodása végén, 1487-ben Bécsújhely alatt már 20 000 lovas és 8000 gyalogos (kétségtelenül „állandó" hadseregének alakulatai) felett tart szemlét.[12] Halála után — mintha csak Mátyás uralkodása a nemzet életerejének utolsó lázas fellobbanása lett volna — az ország összeomlott s könnyű prédájává vált a csakhamar bekövetkező török támadásnak.

Mátyás hadseregének kialakulásával, gazdasági és társadalmi alapjaival jelen tanulmány csak annyiban kíván foglalkozni, amennyi feltétlenül szükséges a hadsereg stratégiájának és taktikájának megértéséhez, s csak néhány kérdést, elsősorban a legtöbb vitát kiváltó ún. „Fekete Sereg" — helyesebben Mátyás zsoldosainak problémáját, valamint a hadsereg szerkezeti felépítésének — és harcának külföldi mintáit, illetve rokon jelenségeit kívánja felölelni.

A 15. század második felének magyar hadserege négy alapelemből tevődött össze: zsoldosok,[13] bandériumok, nemesi felkelés, telekkatonaság. Láthatjuk tehát, hogy Mátyás is ugyanazokkal az erőkkel vívja meg háborúit, amelyek már Zsigmond rendelkezésére is álltak — sőt éppen a Mátyás hadseregében legjelentéktelenebb telekkatonaság az, ami az, ami az újat jelentette Zsigmond hadügyi reformjaiban. Mégis döntő minőségi különbség volt a két hadsereg között. Oka a hadsereg eddigi alkotóelemei közötti eltolódás. Mátyás uralma alatt — fokozatos fejlődés útján csaknem teljesen eltűnik a nemesi felkelés, a főurak bandériuma is általában csak a törökellenes védő harcokban kerülnek alkalmazásra. A hadsereg bázisa a zsoldosság lesz. Vizsgálatainkat is erre az elemre korlátozzuk.

Bár Mátyás király zsoldos hadseregéről, az ún. „Fekete sereg"-ről (Acies Negri, Nigri, Exercitus Nigrorum[14]) már kisebb könyvtárat írtak össze, a kérdést megnyugtatóan tisztázni máig sem sikerült. Az írók egy része Istvánffy, Teleki, Rónai-Horváth s végül Tóth Zoltán a zsoldossereget Mátyás hadseregének legértékesebb, döntő tényezőjeként fogták fel.[15] Jellegét tekintve azonban ezek az írók sem foglalnak el egységes álláspontot. Istvánffytól kezdve Rónai-Horváthon át egészen Bánlaky-

[11] „Rogamus serenitatem vestram (Podiebrad)... ad nostras expensas... quingentos viros electos... bene armatos... disponere." (*Fraknói:* Mátyás király levelei. 1—2. köt. Bp. 1893—1895. I. 5. o.) (A továbbiakban MKL.)

[12] *Bonfini:* Rerum Ungarorum Decades. (Ed. *Juhász.* Bp. 1937—19 1.) Dec. IV. Libr. VIII. 93

[13] A hadsereg négy összetevője közül csak a zsoldosokkal foglalkozunk, mivel a többi elem szereplése nem érintette lényegesen Mátyás hadseregének, hadművészetének fejlődését.

[14] Ez a kifejezés először *Bonfini:* Dec. IV. Libr. IX. 135 alatt fordul elő első ízben.

[15] *Istvánffy:* Historiarum de rebus Ungaricis. *Teleki:* A Hunyadiak kora. 3—5. 11—12. köt. *Rónai—Horváth:* Mátyás király. HK. 1888. 333—342. o. és Mátyás király hadjáratai. HK. 1890. 159—198. o. c. tanulmányai. *Tóth:* Mátyás király idegen zsoldosserege. Bp. 1925. és I. Mátyás hadügyi politikája, Bp. 1912. c. művei.

Breitig[16] a szerzők legnagyobb része a zsoldos sereg — (szándékosan nem használom a Fekete Sereg elnevezést) szerkezetében és harcmódjában a janicsárokat, esetleg a cseh-huszita gyalogságot utánzó egységes *gyalogos* sereget lát. Tóth Zoltán kitűnő, alapos, valamennyi jelentős forrást felhasználó munkájában, éppen ezek alapján, egész más eredményre jut. Mátyás hadjáratainak gondos tanulmányozása és a zsoldosok szerepének vizsgálata — erről később részletesen megemlékezünk — őt arra a helyes megállapításra juttatta, hogy az állandó zsoldos hadsereg zömében lovas volt. Véleménye szerint azonban „a lovagi harcmód, a nehéz fegyverzet uralma minden visszahatás nélkül, zavartalanul tovább virágzott, pedig a törökökkel való leszámolás egészen más, legalábbis kiegészített taktikát követelt volna".[17] Tóth Zoltán Mátyás egész hadseregét, s így a zsoldos seregét is csak a lovagi taktika bizonyos módosított, javított változatában harcoló alakulatnak tartotta — természetesen a speciális magyar jellemvonások — így elsősorban a könnyű lovasság, a portyázó taktika alkalmazásának — figyelembevételével, ezért alábecsülte a már akkor kibontakozóban levő s szép eredményekre visszatekintő magyar gyalogság szerepét.

Nézetünk szerint Mátyás állandónak nevezhető zsoldos hadserege — bár a döntő elem most is a nehéz és könnyű lovasság maradt, jelentős számban foglalt magában gyalogosokat, harci szekereket és tüzérséget is. Sikereit — ez különösen az 1480-as évek ausztriai hadjárataiban szembetűnő — elsősorban éppen a fegyvernemek kitűnő együttműködésével, valamint fegyelmezettségével érte el.[18]

A zsoldosokkal foglalkozó tanulmányok másik része — Fejérkövy, Hazay[19] stb. — viszont azt hangsúlyozta, hogy az idegen elemekből összetevődött „Fekete Sereg" valójában nem is volt olyan jelentős. Mátyás hadjáratait elsősorban magyar csapatokkal vívta meg. Ez az álláspont túlzó nacionalizmusában nem vette figyelembe, hogy a zsoldosok megjelenése, ha számban nem is érték el a többi részvevő egység erejét, minőségileg gyökeresen más volt, mint akár a feudális hadsereg legértékesebb részét jelentő bandériumok gyakorlatilag szintén zsoldos katonasága.

Vizsgáljuk meg viszont azt a kérdést, milyen nemzetiségekből állt Mátyás zsoldos serege.

Már uralkodása elején rendelkezett — bár jelentéktelen számú — cseh, lengyel és természetesen magyar zsoldosokkal is.[20] Hadjáratait az első években elsősorban a hozzá hű főurak bandériumaival vívta. Pl.

[16] *Bánlaky—Breit:* A Hunyadiak kora. II. 268—269. p.
[17] *Tóth:* A hadviselés átalakulása. (MMT II. 204. o.)
[18] *Bonfini:* i. m. (*Geréb* ford. Bp. 1943.) 83. o.
[19] *Fejérkövy:* I. Mátyás királynak fekete serege. Tudományos Gyűjtemény 1823. *Hazay:* Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt. HK. 1890. 211—228. o.
[20] Szilágyi Mihálynak is voltak cseh zsoldosai és Mátyásnak a bratrik és Giskra ellen küzdő seregében is találunk lengyel és cseh zsoldosokat. (*Teleki,* III. 21., 73. o. *Tóth—Szabó:* A cseh-huszita mozgalom Magyarországon. Bp. 1917. 299. o.)

1458-ban Nagy Simon Körmendnél vesztes, majd néhány nap múlva győztes hadserege is túlnyomórészt bandériumokból, illetve nemesi felkelőkből állt.[21]

Később a Felvidéket megszállva tartó cseh „bratrik" és Giskra emberei Mátyás számára kitűnő katonanyagot jelentettek. Már előzőleg is fogadott kisebb egységeket zsoldjába, de 1462-t, Giskra meghódolásának az évét vehetjük a zsoldos hadsereg megalakulásának dátumául. Ez a hadsereg ebben az időben még nem nagy létszámú. A velencei államtanács Giovanni Aymo nevű követének utasítása szerint 1463-ban „a királyi udvarnak 2000 lovasa és 5000 gyalogosa van".[22] Ezek a zsoldosok — mert a királyi bandériumon kívül nyilván zsoldosokról van szó — csehek és lengyelek.[23] A cseh hadjárat alatt jelentős számú cseh és lengyel zsoldost fogad fel. — Számottevő kiegészítést jelentettek Kázmér lengyel herceg és Komorowsky lengyel zsoldosvezér zömében lengyel zsoldosai is 1479-ben. A sziléziai városok főleg német zsoldosokkal látták el Mátyást.[24] Bonfini az 1477-es és 1482-es ausztriai hadjáratokkal kapcsolatban arról ír, hogy a király három hadsereggel vonult fel.[25] Csehek, magyarok és rácok (délszláv könnyű lovasok) különálló hadoszlopban vonultak fel. Ebből, mivel Bonfini később azt állította, hogy a Fekete Sereg csehekből állt, általában azt a következtetést vonták le, hogy Mátyás idegen zsoldos serege javarészt cseh ebben az időben. Hasonlóan Sebastiano Baduario 1475-ös (mások szerint 1479-es) követjelentésében[26] a 6000 morva-sziléziai-cseh nehéz lovast és 10 000 gyalogost tekintették zsoldosoknak,[27] pedig ezek valószínűleg részben a Mátyás pártján álló katolikus cseh és sziléziai nemesség, valamint a városok kontingesei lehettek. Természetesen voltak közöttük zsoldosok is. Az ugyanitt szereplő 10 000 nehéz magyar lovas, valamint 4000 magyar gyalogos között is nagyszámú zsoldost találhatunk. Voltak Mátyás zsoldosai között németek is. Geréb Pétert egy oklevél pl. „exercitus nostri Germanici Capitaneus"-nak nevezi.[28] Azt, hogy Mátyás zsoldosai között jelentős számú magyar is volt, csak két példával bizonyítjuk. Mátyás később részletesen ismertetett, Veronai Gábor egri püspökhöz írt[29] 1481-i híres levelében, ahol a gyalogosokról beszél, nyilvánvaló, hogy magyar katonákat említ. Ezt alátámasztja az otrantói helyőrség magyar katonáinak több zsoldoslevele is,[30] az otrantói helyőrség magyar zsoldosai szinte kivétel nélkül magyar nevűek. Mátyás zsoldosai között

[21] *Bonfini:* Dec. III. Libr. X. 26—46, *Teleki,* III. 133—139. o. *Breit,* i. m. II. 28—33. o.

[22] *Nyáry—Nagy:* Diplomáciai emlékeke Mátyás király korából. (MHHD IV.) I. 264. o. (A továbbiakban: Dipl. elm.)

[23] uo. 263. o.

[24] *Eschenloer:* Geschichte der Stadt Bresslau. Hrsg. v. *Kunisch. Bresslau* 1827—1828. II. 199. o. (A továbbiakban *Esch.)*

[25] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. V. 14—15. Dec. IV. Libr. VII. 157.

[26] TT 1885. 762—764. o. (Közli *Óváry)* Fordítása: Sz. 1884.

[27] *Hazay,* i. m. 219. o.

[28] *Teleki,* XII. 329. o.

[29] MKL II. 104—111. o.

[30] Dipl. eml. III. 3—5. 38. o.

svájciakat is találunk. 1482-ben Hans Müller luzerni zsoldos vezér állítólag Mátyás szolgálatában állt.[31] Egy másik svájciról, Hans Hallwilról is tudunk.[32] Mátyás is kijelentette egy ízben, hogy 100 000 aranyért kész 10 000 svájci gyalogsággal és 6000 magyar lovassal Velence ellen támadni.[33] Összegezve az adatokat, Mátyás zsoldos hadserege számos nemzetiségből állt, csak a király személye tartotta össze.[34] Az egyes részvevő nemzetiségek arányát nem tudjuk pontosabb adatok hiányában meghatározni, de az nem is lényeges. A hadsereg éppen azért volt jó, mivel a különböző nemzetiségek harcmódjai egymást nagyszerűen kiegészítették és éppen ezért Mátyás zsoldos hadserege bármilyen ellenféllel szemben sikerrel vehette fel a harcot. A főbb tisztek nevei is azt mutatják, hogy „soknemzetiségű" hadseregről van szó. Nagy Simon, Kinizsi, a Gerébek, a Dócziak, Báthory István, a Szapolyaiak, Magyar Balázs, Dávidházy stb. magyarok, Hag, Zeleni, Cernahora, Sternberg stb. csehek, Haugwitz, Tettauer, Weissbriach stb. németek vagy szilézíaiak, a Blagayiak és Frangepánok, Brankovics Vuk délszlávok.

Sok vitára adott okot a „Fekete Sereg" elnevezése is. Bonfini szerint, aki először nevezte így Mátyás zsoldosait, a katonák edzettségéről, Fejérkövy szerint az olasz, illetve német Bande Néra, illetve Schwarze Garde analógia alapján, Tóth Zoltán szerint a sereg utolsó vezérének, Biskupitzi Haugwitz Jánosnak „fekete" melléknevéről nevezték volna el. Véleményem szerint Mátyásnak sohasem volt „Fekete Serege". Uralkodásának idején egyszer sem találkozunk ezzel a névvel. Eschenloer egyszerűen „Hofeleute"-nek nevezi a Hag parancsnoksága alatt álló zsoldosokat.[35] Bonfini viszont Szapolyai Imrét „cum pretorianis Cohortibus[36] küldi Strebenyik ostromára. Bonfininek és Cureusnak[37] a munkái, melyek „Fekete seregről" beszélnek, mind Mátyás halála után íródtak. Az ún. „Fekete Sereg" sohasem jelentette Mátyás valamennyi idegen zsoldosát, csak azokat, akik a király halála után Sziléziában, illetve részben Ausztriában állomásoztak, s Szapolyainak sikerült II. Ulászló számára megnyerni. Közéjük számos más zsoldos is csapódott, akik sohasem álltak Mátyás szolgálatában.[38] Elnevezésük legjobb magyarázatát nézetem szerint

[31] *Segesser*: Die Beziehungen der Schweizer mit Mathias Corvinus. Luzern 1860. 61. o.

[32] *Tóth*, i. m. 32. o.

[33] *Dipl.* eml. III. 10. o. Id. *Fraknói:* Mátyás király. Bp. 1890. 305. o.

[34] A zsoldosok a zsold fejében örök szolgálatot fogadtak Mátyásnak s megígérték, hogy sohasem fognak az övéi ellen harcolni. (*Esch.* II. 278. o. Id. *Tóth:* I. Mátyás hadügyi politikája. 34. o.)

[35] *Esch.* II. 178—179, 250. o.

[36] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. I. 3, Korneuburg ostrománál is equites pretoriani (Dec. IV. Libr. VII. 202) szerepelnek.

[37] *Cureus:* Gentis Silesiae annales. 342. o. Id. *Breit*, i. m. 252. o. (jegyz.)

[38] Egy ilyen zsoldos emlékiratait közli *Tettau:* Erlebnisse eines deutschen Landsknechts. Erfurt. 1869. címen. (Tettau tévedett, amikor „Landsknechtről" beszélt; a szövegből kiderül hogy lovaskatonáról van szó.)

Fejérkövy adta, szerinte zsoldos csapatok által sűrűn használt nevet vették fel Mátyás elárvult zsoldosai.[39]

Mátyás hadseregének létszámviszonyairól, fegyvernemek szerinti összetételéről tulajdonképpen csak egy részletes összefoglaló kútfőnk van,[40] egy török hadjárat előtti összeírás.

Eszerint a hadsereg tagozódása a következő:

cseh—morva—sziléziai nehéz lovas	6000
gyalogos	10 000
magyar nehéz lovas	10 000
gyalogos	4000
lándzsás, pajzsos, íjas székely lovas	16 000
erdélyi bandériumok	?
puskások	2000
erdélyi oláhok (gyalogos)	2000
moldvai vajda lovassága	12 000
moldvai gyalogság	20 000
havasalföldi vajda lovassága	8000
havasalföldi gyalogság	30 000
rác lovas (huszár)	5000
Az erdélyieket kivéve *összesen:*	125 000
ebből lovas	68 000
gyalogos	57 000

Ha ezekből levonjuk a moldvai és havasalföldi segélycsapatokat, melyek létszáma véleményem szerint túl magas — az erdélyieket kb. 8—10 000-re becsülve — arányítva a többi adatokhoz —, mintegy 65 000 főre becsülhetnénk a magyar hadsereg létszámát. Ha ez adat helyességéről meg akarunk győződni, több szempontot kell figyelembe vennünk. A 15. században a hadseregek fenntartása az államnak rengeteg pénzébe került. Ezért pl. a Német Birodalom nem egészen 20 000 katonát tudott kiállítani,[41] az összes itáliai zsoldosok száma 1439-ben 21 533 harcos volt[42] — a legtöbb Velencéé és Milánóé: 6, illetve 7000 katona, az újjászervezett francia állandó hadsereg létszáma VII. Károly 1445-ös reformja idején 9000 lovas, s a nemesi felkeléssel együtt sem tudott 30 000 főnél nagyobb hadsereget összehozni.[43] Európa egyik leggazdagabb fejedelme,

[39] Itáliában pl. három híres Bande Néra-ról is tudunk. A zsoldoscsapatok vagy vezérük nevét vették fel, vagy valamilyen jelzőt használtak (Szent György csapat, Fehér csapat, Fekete csapat vagy sereg, stb.) Ld. Lot: L'art de la guerre au moyen age. Paris, 1946. I. 419. o.

[40] *Sebastiano Baduario* követjelentéséről (ld. 25. jegyz.) nem tudjuk biztosan, hogy 1475-ben, vagy 1479-ben készült-e. Annyi bizonyos, hogy Mátyás valamelyik török hadjáratát megelőző időben íródott. (Nézetünk szerint valószínűleg 1475-ben, mivel az 1476-i szabácsi hadjáratban Mátyás személyes vezetése alatt nagyobb erejű hadsereg vett részt, mint 1480—1481-ben.)

[41] *Frauenholz*, i. m. I. 92—95, 294—304. o.

[42] *Lot*, i. m. I. 429. o.

[43] Uo. II. 79, 441—443. o.

a burgundi herceg — akinek hadserege számos rokon vonást mutat Mátyás hadseregével — döntő ütközeteit 10—15 000 emberrel vívta meg[44] —, el is vesztette azokat. A túlnépesedett Svájc, ahol legtovább élt az általános hadkötelezettség ősgermán szokása, Merész Károly burgundi herceggel vívott döntő ütközetben sem tudott 20—25 000 főnél nagyobb hadsereget kiállítani.[45] Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy abban a korban az itáliai, de különösen pedig a velencei diplomácia a legjobban informált egész Európában, adataiban tehát megbízhatunk. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk viszont az ugyancsak tájékozott Bonfini megjegyzését sem, szerinte pl. Mátyás hadserege, mely az 1477-i hadjáratra Győrött szállt táborba, 17 000 főt tett ki.[46] A kérdést szerintünk megmagyarázza Mátyás egy 1482-i nyilatkozata: ha elegendő pénzzel látják el, úgy akár százezer harcost is kiállíthat apósa, Aragóniai Ferdinánd ellenségei ellen.[47] Ha az ország lakosságát kb. 3 500 000-re, a katonáskodó nemességet mintegy 40 000-re becsüljük,[48] (ez utóbbi tekintélyes szám, ha figyelembe vesszük, hogy a hazánknál lényegesen népesebb Franciaországban 1788-ban is csak 32 000 a nemes családok száma)[49] és hozzávesszük még a szabad városok csapatait, melyeket különösen uralkodása végén sikerrel alkalmazott,[50] valamint a székely, illetve kun, jász, román csapatokat, hűbéreseinek és szövetségeseinek — cseh, morva, sziléziai, illetve moldvai, szerb, havasalföldi — csapatait, nyugodtan állíthatjuk, hogy Mátyás uralkodása végén akár 100—120 000-es hadsereget is ki tudott volna állítani. Fizetni viszont nem tudta volna őket. Anyagi erőforrásai a következőkből tevődtek össze: Az országot súlyosan érintő adókból származó összjövedelme — részletezésére nincs módunkban kitérni — évente kb. 900 000 aranyra volt tehető, esetleg néhány évben elérhette az 1 000 000 aranyforintot[51] is. Ehhez járultak még a külföldi segélyek — pápa, Velence.[52] A pápa pl. 1463-ban 40 000 aranyat küldött a török hadjárathoz.[53] Velence is támogatta a királyt a török ellen, de 1484-ben, amikor a viszony már elhidegült, megtagadta a kölcsönt.[54] Ezzel szemben a katonák zsoldja a következő volt: magyar

[44] *Oman:* The art of war in the middle ages. New York, 1953. 94—103. o.
[45] *Frauenholz,* i. m. II/1. 58, 95—104. o.
[46] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. V. 15.
[47] *Fraknói,* i. m. 313. o.
[48] *Elekes:* Mátyás király. Bp. 1956. 83. o.
[49] *Lot,* i. m. II. 443. o.
[50] Báthory István erdélyi vajda, pl. 1481-ben megparancsolja a szebeni bírónak, hogy a törökök ellen „gentes et equites tot et tantos *spipendiarios* vos ... mittere oportet de Saxonibus." *(Teleki,* XII. 174. o.) Pozsonytól 1485-ben, majd 1486-ban 100—100 jól felszerelt gyalogos kért. *(Teleki,* XII. 279, 343—344. o.)
[51] *Elekes,* i. m. 122. o.
[52] A pápa összes hozzájárulását mintegy 170 000 aranyra becsülhetjük. (Ld. *Galla:* Mátyás király és a Szentszék. MáEkv I. 130—153. o.) Velence ennél többet kb. 250 000 aranyat küldhetett. Nehéz a pontos adatokat megállapítani, mivel a levelekben főleg csak az igéretekről, illetőleg ezek be nem tartásáról írnak az érdekeltek.
[53] MLK I. 43—44. o. *Fraknói,* i. m. 144. o.
[54] Dipl. elm. III. 33—35. o.

nehéz páncélos lovas 3 arany dukátot kapott havonta, nehéz gyalogos 2 dukátot, huszár kb. 2,5 dukátot.[55]

Egy zsoldos tehát évente mintegy 30 aranyat kapott. Csak magukra a zsoldos csapatokra, ha állandó létszámukat kb. 15 000 főre becsüljük, 400 000 arany forintot kellett volna csak zsoldban kifizetni, pedig a hadsereg hadilétszáma ennél — még a nyugati hadjáratok esetén is — lényegesen magasabb volt. Viszonylag a legkisebb létszámmal éppen a legsikeresebb 1474-i sziléziai hadjáratnál találkoztunk, amikor 6000 gyalogossal és több mint 4000 lovassal érkezett Sziléziába.[56] Ezek viszont a források egybehangzó adatai szerint tisztán zsoldos csapatok, s ugyanakkor arról is tudunk, hogy a déli végeken is jelentős számú zsoldost és egyéb haderőt tartott fenn.[57] Bécsújhelyi szemléje alatt viszont állandónak nevezett hadserege 28 000 fő. Azt, hogy Mátyás uralkodásának második évtizedében saját erőforrásaiból még 20 000 embert sem tudott *huzamosabb ideig* fegyverben tartani, saját levele is bizonyítja, arról ír ugyanis, ha megfelelő anyagi támogatást kap, úgy 20 000 embert kb. $1^1/_2$ évig fegyverben tarthat és ez szerinte elég a török kiszorításához.[58] Hatalmas összeget emésztett fel a várak karbantartása,[59] s a fegyverek; egy közepes nagyságú ágyú ára pl. 400 tehén árával volt egyenlő.[60] Láthatjuk tehát Mátyás legnagyobb nehézségét. *Országának jövedelme nem volt elegendő hadseregének fenntartásához.* Ez a körülmény szabta meg döntően stratégiájának és taktikájának legfontosabb vonásait is. Sohasem volt annyi pénze, hogy külföldi segítség nélkül nagyobbszabású, hosszabb ideig tartó hadjáratot önállóan vezessen.

A hadsereg szervezete és taktikája

A kérdés tárgyalásához voltaképpen csak két forrás áll rendelkezésünkre. Bonfini leírása a bécsújhelyi seregszemléről, és Mátyás híres levele Veronai Gábor egri püspökhöz. Mindkettő óvatos bánásmódot igényel. Bonfini csak egy csapatszemlét ír le, harcot sohasem látott, Mátyás levele pedig csak a magyar gyalogság szervezetével és harcával foglalkozik. E két forráson kívül csak a kútfők szűkszavú csataleírásaiból, valamint a különféle hadseregek harcmódjáról szóló adatokból kísérelhetjük meg Mátyás serege taktikájának a leírását. A munkát az is megnehezíti, hogy csataleírás, egy-két ostromot kivéve, elég gyéren maradt

[55] Dipl. eml. II. 232. o.
[56] *Esch.* II. 314. o.
[57] *Thallóczy—Horváth:* Jajca története (Oklevéltárral.) Bp. 1915. (MHHD 40.) CCCXII, 23, 51—52. o. HK. 1913. 145—146. o. (Kassa városát utasítják, hogy jól felszerelt katonákat küldjön a török ellen.)
[58] Dipl. eml. III. 435—437. o.
[59] A déli végvárak kapitányainak zsoldosok és fenntartás címén évente 130 000 aranyat fizettek. (Az 1459-i országgyűlés határozata. Ld. *Kovachich:* Suppl. ad vest. com. II. 305. o.)
[60] 1432-ben 460 cseh garast fizettek két 48—50 cm. átmérőjű ágyúért. (*Durdik:* Huszita hadtudomány. Prága, 1954. 22. o. (nyersfordításban.)

fenn.[61] Jóllehet, Mátyás számos hadjáratot vezetett, viszonylag kevés nyílt csatát vívott. Hadjáratai általában kisebb-nagyobb várak ostromából, esetleg védelméből állottak.

Nézzük meg először, mit tudunk Mátyás hadseregének különféle fegyvernemeiről, azok belső életéről, a hadsereg fegyverzetéről, ellátásáról, vezetési viszonyairól. Ezután néhány — megbízható adatok alapján — ismert ütközet tanulmányozása, valamint a cseh, török és nyugateurópai taktikával történő összehasonlítás útján kíséreljük meg Mátyás serege harcászatának ismertetését.

Természetesen a lovassággal kezdjük; a történészek egybehangzó véleménye szerint ez volt Mátyás korának csatadöntő fegyverneme. Maga a lovasság, funkcióját és felépítését tekintve, két elemből tevődött össze: ti. könnyű és nehéz lovasságból. Ezekből az egész középkor és a 15. század folyamán is a nehéz lovasság játszotta a döntő szerepet. Mátyás is elsősorban ezeket igyekezett fejleszteni; már uralkodása elején 500 nehéz lovast kér Podiebradtól.[62] Később a cseh hadjáratokban is a források szerint Mátyás lovassága volt erős.[63] Hogy itt nehéz lovasságról is van szó, azt Mátyás két ütközetében, az 1469-es magyar-hradischi,[64] illetve az 1474-es schönwitzi (Szilézia)[65] ütközetben láthatjuk. A mindkét helyen szereplő magyar hadsereg lovagi formában — Magyar-Hradischnál 5 csatasorban (Eschenloer, Haufen-nak nevezi, ami általában Treffen, battle, bataille mellett a lovagi hadsereg harcalakzatának szokásos megnevezése) harcolt, és az ütközetek leírása is azt bizonyítja, hogy itt jelentős számú nehéz lovasság is szerepelt. Szintén nagyszámú magyar és külföldi nehéz lovast találunk Mátyás ausztriai hadjárataiban.[66] A már előbb ismertetett, Baduario-féle jelentés szerint 1475-ben (1479 ?) létszámuk összesen 16 000 volt, ez kb. a hadsereg $^1/_6$—$^1/_8$ része. Magáról a nehéz lovasság szervezetéről nincsenek megbízható értesüléseink. Összetétele leginkább a cseh-huszita lovas alakulatokra emlékeztet. Általában nagyobb egységekre oszlott, mivel „a sokaságot könnyebben lehetett kezelni".[67] Lehettek azonban kisebb egységek is, erre azonban nincsenek megbízható adataink.[68] Nem tudjuk, hogy voltak-e a seregnek alacsonyabb rangú tisztjei — csupán cseh mintára a kapitányt, a főkapitányt (Feldhauptmann, Capitaneus Campestrális) és kisebb, de önálló egység vezetőjeként a „belliductort"[69] ismerjük.

[61] Pl. a kenyérmezei ütközetet (1479), *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VI; 42—111 MKL II. 449—452. o. Katona IX. 240. stb. a tobischaui ütközetet (1770) *Esch.* II. 171. o. stb írja le. A feldolgozások közül *Tóth* i. m. idevonatkozó részei, valamint *Gyalókay:* A sziléziai hadjárat, 1474. HK. 1940. a legértékesebbek.

[62] MKL I. 5. o.

[63] *Esch.* II. 129. o.

[64] *Esch.* II. 168—169. o. *Teleki,* IV. 154. o.

[65] *Esch.* II. 306. o. *Breit,* i. m. 160. o.

[66] Pl. Dávidházy leitzensdorfi győzelménél. (1484.) *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VII. 204. *Schober:* Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus. Wien, 1879. 57—58. o. *Breit,* i. m. 236. o.

[67] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VII. 93.

[68] Uo. 94.

[69] *Tóth:* I. Mátyás hadügyi politikája. 47. o.

Alacsonyabb rangú tisztről forrásaink nem tesznek említést. Ez a tény azt látszik bizonyítani, hogy a hadsereg tagolása még nem haladta meg a középkori általános színvonalat. Összehasonlításként közöljük az olasz Condottieri hadsereg — hasonlóan nehéz lovas hadsereg — tagozódását.[70] A hadsereg alapegysége — mint minden fejlett lovagi hadseregben — a lándzsa.[71] (Ezt szintén nem találjuk meg Mátyás hadseregében.)

5 lándzsa alkot egy „posztot" (poste), vezetője a káplár (Corporal). 10 lándzsa egy tizedet (ensegnie), vezetője a tizedes (decurio), a legmagasabb egység a zászlóalj (25 lándzsa), vezetője a connétable (lovászmester), a zászlóaljak közvetlenül a kapitány (capitaneus), a hadsereg parancsnokának irányítása alatt állottak.

Az újjászervezett francia lovasság — a cavallerie reglée — legmagasabb egysége a század (compagnie, megfelel a magyar ezrednek), 100 lándzsából állt — egy lándzsához hat ember tartozott, más tagozódásról nem tudunk.[72]

A cseh hadseregben a lovasság eleinte nem játszott jelentős szerepet. Biztosításra, váratlan rajtaütésekre használták. Lényegesen könnyebb volt, mint a vele szemben álló hűbéri hadseregek lovassága. A lovasság élén itt is a kapitány állott, alatta őrmesterek és tizedesek jelezték, hogy a nagyobb lovasegység kisebb alosztályokra tagozódott.[73] Mátyás lovasságánál ilyen részletes tagozódás nem bizonyítható, de Bonfini bécsújhelyi seregszemléjénél feltűnik, hogy milyen sok harc- és menetalakzatot tudtak felvenni, s ez kisebb egységek létezését is valószínűvé teszi.

A hadsereg fegyverzetét Mátyás egyik rendeletéből ismerjük. Győr megye nemességét felszólítva a király leírja a megyei bandérium felszerelését: in ipsum exercitum iuxta consuetudinem vestram antiquam (azaz régi szokás szerint, tehát a nemességnek általában ilyen fegyverzetben kellett volna felvonulnia), omnes per singula capita cum equitibus et peditibus vestris deberetis... ut armati habeant gladium; lanceam et clipeum vel arcum cum pharetris".[74] Azaz karddal, lándzsával és pajzzsal, illetőleg íjjal és nyilakkal legyenek felszerelve. Ez a lovagi hadseregek rendes felszerelése volt — az íjról tudjuk, hogy még a magyar nehéz páncélosok is előszeretettel alkalmazták.[75] A cseh és egyéb idegen zsoldosok viszont nem használtak nyilat.

[70] *Lot*, i. m. 420. o.

[71] A lándzsa (lance, gleve) a lovagi hadsereg legkisebb egysége volt. Állt egy lovagból (vagy nehéz fegyverzetű zsoldos lovasból) és 3—5 kísérőből, köztük egy lovasíjász, egy fegyverhordozó, egy könnyűlovas (a franciáknál écuyer) és egy apród. A gleve létszáma hadseregenkint és időszakonkint változó volt, a gyalogságot nem számították bele általában, kivéve Merész Károly burgundi herceg hadseregét. A nyugati kutfők a XV. század hadseregeinek a létszámát csaknem mindig glevékben adják meg.

[72] *Lot*, i. m. II. 432. o.

[73] *Durdik*, i. m. 157. o.

[74] *Teleki*, XI. 154—155. o.

[75] *Villani* Croniche. (Középkori krónikások. IX—X. 258—259. o.) 60. o. stb.

Mátyás nehéz páncélosainak önálló alkalmazásáról csak ritkán beszélhetünk. Abban a néhány csatában, ahol önállóan vettek részt — főleg a cseh hadjárat néhány ütközetéről van szó —, ugyanúgy viselkedtek, mint a középkori lovaghadseregek. Csatasorba álltak fel egymás mögött, s az egyes csatasorok mindent elsöprő rohammal igyekeztek a szembenálló ellenség harcrendjét megbontani.[76] Harcalakzatukra nézve figyelemre méltó Bonfini egy megjegyzése: Kinizsi „megjelent a hegytetőn négyszögbe állított vérteseivel és bandériumaival".[77] Ebből a megállapításból egyébként az is kitűnik, hogy Bonfini megkülönböztette a nyilván zsoldos nehéz lovasságot a bandériumoktól.

A nehéz páncélosok Mátyás seregében a központi magot alkották. Létszámuk a sereg többi alkotóeleméhez képest csekély, ezt többek között az is mutatja, hogy Mátyás nem szívesen bocsátkozott nyílt csatába, s ütközeteinek javarésze sem döntő. Kímélte értékes nehéz lovasságát. A nehéz lovasság harca nem különbözött a többi lovagi hadsereg harcmódjától, de fegyelmezettebb, megbízhatóbb volt ezeknél. Mátyás hadserege abban múlta felül leginkább a lovagi hadseregeket, hogy nehéz lovassága *nem* az egyetlen csatadöntő fegyvernem volt. Sikereit éppen a fegyvernemek közötti szoros együttműködéssel érte el.

Mátyás hadseregének legnagyobb létszámú fegyverneme a könnyű lovasság volt; a későbbi „par exellence" magyar katona, a huszár megjelenését és első nagyobb arányú alkalmazását is erre az időre tehetjük.[78] Fontos szerepét könnyen megmagyarázhatjuk. Az összes fegyvernemek közül a könnyű lovasságnak voltak a legerősebb hagyományai Magyarországon. A magyar hadseregek, a honfoglalás korától kezdve — természetesen jóval korábban is — főleg könnyű lovas, íjász alakulatokból álltak. A magyarságba beolvadó keleti eredetű népek (kunok, besenyők, jászok, székelyek) is a könnyű lovas fegyvernemet erősítették. Nagy számuk másik oka anyagi eredetű; a nehéz lovasság fegyverzete ti. rendkívül drága volt,[79] a fegyverforgató közép- és kisnemesség gyakorlatilag nem tudta megfizetni, csak a király és a leggazdagabb főurak tudták katonáik egy részének biztosítani a teljes lovagi felszerelést. A török is erősen hozzájárult a könnyű lovasság jelentőségének megnövekedéséhez. A déli várrendszer védelme rendkívül gyors mozgású seregeket követelt. A török maga is keleti eredetű nép, főfegyverneme a könnyű lovasság volt. A viszonylag nehezebb fegyverzetű elit-lovasság, a szpáhik fegyverzete sem volt a lovagi fegyverzethez hasonlítható; sisakjuk, mellvértjük és pajzsuk volt csak, lovaik nem voltak páncélozva. A végvári harc állandó gyors készenlétet követelt. A török — különösen Bosznia felől — csaknem akadálytalanul hatolt be az országba és pusztított, 1474-ben pl.

[76] Ld. a tobischaui és thomaswalde-i ütközeteket, általánosságban: *Köhler:* Die Entwickelung des Kriegswesens. Bd. III. Abt. III. 339—352. *Oman,* i. m. 60. o.

[77] *Bonfini (Geréb* ford.) 76. o.

[78] A huszárok megjelenéséről l. A magyar huszár c. művet, valamint *Tóth:* A huszárok eredetéről. HK. 1939. 129—196. o. és *Darkó:* A magyar huszárság eredete HK. 1937. c. tanulmányokat.

[79] *Elekes:* Hunyadi hadserege. Bp. 1952. 5—6. o.

egy rabló török csapat elfoglalta és kirabolta Nagyváradot. Ezek ellen természetesen csak gyors mozgású, a terep és az időjárás nehézségeit elviselő, fáradhatatlan lovasság vehette fel eredményesen a küzdelmet. Ilyen volt elsősorban a hazájukból kiűzött rác (délszláv) szegénylegényekből toborzott huszárság, de szerkezetében, fegyverzetében, harcmódjában a székely, illetve a magyar könnyű lovasság is egyenlő ellenfele volt a töröknek. Szerkezet és harcmód tekintetében a könnyű lovasság nem mutatott új vonásokat. Čenovi Vlček haditudósításában arról beszél,[80] hogy ha az ellenségnek „rác vagy oláh (lovasai) lennének,[81] — melyeknek nem sajátságuk a tagozódás, hanem kisebb csoportokban (auf Harz) lovagolnak az ellenségre"[82] — úgy ezeket csak óvatosan szabad üldözni, mert visszacsaphatnak és elvághatják üldözőiket a főseregtől. Mi más ez, mint a régi keleti lovasnomád taktika alkalmazása?

A könnyű lovasság szerkezeti felépítését még annyira sem ismerjük, mint a nehéz lovasságét. Annyit tudunk, hogy nagyobb egységek mellett itt is kisebb, kb. 25 fős „turmák" (szakaszok) szerepelnek, ezek önálló alkalmazására feltehetőleg lesvetéseknél, kisebb egységek biztosításánál került sor. A könnyű lovasság egyébként, melynek feladata az ütközet megkezdése és az ellenség sorainak megbontása volt, nem egy tömegben támadott. Tudunk olyan ütközetről is, ahol a „huzarones" nem az első, hanem a negyedik hadoszlopban küzdöttek.[83] Általában azonban, mint pl. az 1488-i thomaswaldei ütközetben, a huszárok külön osztályt képeztek.[84]

A magyar könnyű lovasság[85] jelentősége nem csupán az ütközet megkezdésében, a törökök elleni védekezésben, a lesvetésekben rejlett. *Véleményünk szerint az egész kor magyar harcászatának és hadászatának alappillérét képezte.* Ha Mátyás bármelyik hadjáratát tanulmányozzuk — még a túlnyomó részben várharcokkal telt 1477-i és 1482—1490-i ausztriai hadjáratot is —, azt látjuk, hogy a sikerek előidézője csaknem mindig a könnyű lovasság volt. Mátyás éppen azért volt kiváló hadvezér, mert akarva-akaratlanul felismerte a magyar hadsereg legsikeresebb harcmódját, és alkalmazta is. Nehéz lovassága jó, de nem nagyszámú, nem lehet egy-egy nyílt csatában kockáztatni.

[80] Čenovi Vlček, III. Frigyes szolgálatában álló cseh zsoldosvezér 1490 táján írt haditudósítása fontos dokumentum nemcsak a cseh, hanem a magyar csapatok harcászatának tanulmányozásához is. Németül közli az Österreichische Militär—Zeitschrift, 1836. évf. iii. rövidítve, de pontosabb fordításban *Frauenholz*, i. m. II/2 133—143. o.

[81] A fentieket bármilyen könnyű lovasság ellen alkalmazhatjuk.

[82] *Frauenholz* i. m. II/2, 135. o. a „Harz" szó valószínűleg a magyar harcból származik."

[83] Pl. a magyar—hradischi ütközetben. (1469.) *Esch.* II. 1881. o.

[84] *Breit*, i. m. 253. o.

[85] A könnyű lovasság a 15. század folyamán egész Európában elterjedt, de nem vált nagyobb jelentőségűvé. A francia „écuyer" a német „Schwarzer Reiter" (valószínűleg huszita eredetűek) mind könnyű fegyverzetű, pajzszsal, mellvérttel, sisakkal és karddal esetleg nyillal felszerelt lovast jelentett. Ellentétben a magyarokkal és a törökökkel, a könnyű lovasság általában csak taktikai és nem stratégiai értékű fegyvernem.

Bár a gyalogság — erre később bővebben kitérünk — jobb, mint az előző korok magyar gyalogsága, nem múlja felül egy jó középkori gyalogság harcértékét, s meg sem közelíti sem a svájciakat, sem a német landsknechteket. Mátyás számára nem marad más, mint a portyázó hadviselés barbár, de eredményes harcmódjának alkalmazása. A török hadszíntéren ez természetes és állandóan találkozunk is vele. Ilyen nagyarányú, sikeres portyának tekinthetjük pl. Kinizsi 1479—1480-i szerb hadjáratát,[86] amikor úgy végigpusztítja egész Szerbiát, hogy „nem több, mint 40 gyermek maradt csak"[87] az országban. Mátyás legnagyobb sikere a sziléziai hadjárat (1474) is a portyázó hadviselés diadala. Hasonlóan Ausztria elfoglalása sem következett volna be olyan hamar, ha a cseh (!) Zeleni portyázói nem bénítják meg a közlekedést, s nem teszik lehetetlenné az ostromlott városokba az utánpótlás szállítását.[88]

Mátyás gyalogságára nézve, a legértékesebb kútfő Mátyás király levele Veronai Gábor egri püspökhöz.[89] A törökök 1480-ban elfoglalták Otrantót, s Mátyás olaszországi követe útján segítséget ajánl fel apósának levelében. A levél bemutatja a magyar hadsereget, különösen a gyalogságot, tagozódását, harcát egyaránt: „jónak látjuk, hogy a katonának különféle rendjeit leírjuk, hogy mindezeket megismerve Őfelsége (Ferdinánd nápolyi király) elhatározhassa, melyik rendből mennyit küldessen magának. Atyaságod tudhatja, mind gyakrabban láthatta is, a katonaság nálunk *három rendre* oszlik, az első a nehéz lovasok (armigeri),[90] ezek minden negyed évre 15 aranyat kívánnak minden ló után, másképp nem kaphatók.[91] A másik rend a könnyű fegyverzetű lovasság, másként a huszárok (huzarones), ezek lovankint 10 aranyat akarnak negyedévenként, másként nem kaphatók. A harmadik rendet a gyalogság[92] alkotja, mégpedig különféle osztályokban (ordo) megkülönböztetve. Némelyek ugyanis könnyű gyalogosok (gregarii), mások nehéz fegyverzetűek (armigeri), némelyek pajzsosok (a pajzsosoknak fegyverhordozóik is vannak, ezért magasabb — kétszeres — zsoldot követelnek). Vannak még ezenkívül puskások (magistri pixidarii), de nem olyan szorgosak

[86] Mátyás levele IV. *Sixtus* pápához. (*Thallocsay—Horváth*, i. m. 53—53. o. Dipl. eml. 338—343. o. MKL. II. 76—78. o.

[87] *Thallóczy—Horváth*, i. m. 55. o.

[88] Zeleni portyázása pl. olyan nagy rémületet keltett Ausztriában, hogy 1481-ben Loosdorfban valaki elsütött egy puskát s erre az egész lakósság elmenekült, azt hitték: jönnek a magyarok. (*Schober*, i. m. 26. o.)

[89] MKL 104—110. o. Teljes de nem pontos fordítása: HK. 1890. *Köszeghy)* majd részleteket közölt *Hazay* és *Breit* is.

[90] Armiger pontos latin megfelelője a home d'armes általánosan használt francia kifejezésnek ami kizárólag nehéz fegyverzetű lovaskatonát jelölt.

[91] A „quemlibet equum" kifejezés mintha azt mutatná, hogy a lovagi gleve nálunk, legalább is nyomokban meg volt. A nehéz páncélos lovasnak a harc előtt és alatt több segítőtársra volt szüksége (ld. 68. jegyz.) akikkel együtt a hadsereg legkisebb taktikai egységét a lándzsát alkotta. Lehet, hogy a kifejezés alatt egyszerűen tartalékoló értendő, de inkább úgy magyarázhatjuk, hogy az armigerhez több lovas kisegítőszemély tartozik.

[92] Megfigyelhetjük, hogy mind a nehéz, mind a könnyű lovasság külön „ordo"-t alkot, viszont a gyalogság nem. Ez is arra utal, hogy a gyalogság némileg alacsonyabbrangú fegyvernemnek számított. Feltűnő, hogy — tényleges jelentőségének megfelelően — a huszárság külön fegyvernemet alkotott, ez sehol másutt nem volt szokásos.

és hasznosak a tüzelésben, mint a többi gyalogos,[93] de a pajzsosok mögött az összecsapás kezdetén, nemkülönben a várak ostrománál és védelménél a legjobban. Mi mindig megtartjuk azt a szokást, hogy bármennyi is legyen a gyalogság, annak ötödrészét mindig puskásokkal állítjuk össze...[94] S hogy Őfelsége katonáink erkölcsit és szokásait megismerje, a nehéz fegyverzetűeket (armigeri = valószínűleg, csak a gyalogságra vonatkozik) falnak tekintjük, akik helyükből ki nem mozdulnak, ha kell helyükön egy szálig elpusztulnak. A könnyű fegyverzetűek pedig az alkalmat felhasználva kirohannak, s ha kifáradnak, vagy nagyobb veszélyt vélnek, visszafutnak a nehéz fegyverzetűek (armati) mögé... és végül az egész gyalogságot és puskásokat a nehézfegyverzetűek (armati) és pajzsosok (clipeati) veszik körül, mintha várban lennének, a közbe helyezett nagy pajzsok erődítmény képét mutatják, az általuk védett könnyű gyalogság (gregarii pedites) s mindazok, akik (a körön) belül vannak, mintha sáncokból vagy erődítményekből harcolnának, s kedvező alkalommal kirohannak."[95] A levél alapján tiszta képet nyerhetünk a magyar gyalogság harcáról és értékéről. Ami a leírásból szembetűnő, az elsősorban az, hogy az a gyalogság a puskásokat kivéve, teljesen középkori jellegzetességeket mutat, hiányzik belőlük a kor elsőosztályú gyalogságát jellemző támadó erő. Nézzük meg, hogy harcolt a középkori gyalogság. Két sorban harcolnak, az első előrefeszített lándzsával térdel *mozdulatlanul*, mögötte sorakoznak az íjászok. Egészen a 15. századig minden mozgást szigorúan megtiltottak.[96] Mátyás hadseregének gyalogsága mintha, a puskásokat leszámítva, ennek a középkori gyalogságnak és a római gyalogságnak valamiféle keveréke lenne. A könnyű gyalogság (velites) kirohanása, és visszafutása teljesen klasszikus ízű, viszont a nehéz gyalogság támadó szelleme hiányzik Mátyás gyalogságából. A pajzsokkal körülvett gyalogság szintén gyengeségre mutat, mély, merev csatarendet jelölt. Mátyás hadseregében a gyalogság szerepéről nem sokat tudunk, önálló alkalmazásra szinte sohasem került sor, kikülönített harcát pl. Jajca ostrománál láttuk, ahol a magyar gyalogság állt szemben a nagyvezér felmentő seregeivel. A csataleírásokban is ritkán szerepel. Magyar-Hradisnál szétverik (1469), Leitzensdorfnál (1484) sem tud az osztrák gyalogsággal szembeszállni,[97] a szekérvárban sem tudták magukat tartani. Mátyás maga sem sokra becsülte a gyalogságot. Szövetségesét, Merész Károly burgundi herceget ugyan óvta a svájciaktól, de a svájciakat legyőzni „nullus aut parvus admodum honor, a quibus vinci

[93] A puska (arquebus, Büchse) töltése és elsütése a 15. században mintegy félóráig tartott.

[94] Ezzel szemben a Landsknechtek tagozódása a következő volt: eyn Dritteit Armbrust, ein Drittel Büchsen, ein Dritteil Spiess und Helleparten" (Egyharmad íjász, egyharmad puskás, egyharmad lándzsás és alabárdos.) 1486-os hadiutasítás. Közli *Frauenholz*, i. m. II/2. 151. o.

[95] MKL II. 106—108. o.

[96] *Lot*, i. m. II. 422. o.

[97] *Schober* i. m. 58. o.

turpe semper fuit".[98] Később maga is tárgyalt svájci zsoldosokkal, több svájci város, Bern, Zürich, Luzern magistratusai évi pensiót kaptak tőle, de ennek politikai céljai voltak, nem katonaiak. Mátyás ellenségének, III. Frigyes császárnak ellenségével szövetkezett, a svájciak katonai értékeit nem akarta felhasználni. Ezzel a felfogásával nem maradt egyedül, a teljesen lovagivá átalakult cseh „iskola" egyik kimagasló alakja, a már idézett Vlček így írt a svájci gyalogságról: „ha az ellenségnek svájci vagy más német gyalogosai vannak a hadseregében, *melyek zárt rendet tartanak*, akkor csak a lovasság ellen vonuljunk... hogy a gyalogságtól elűzzük... akkor azt tehetjük a gyalogsággal, amit akarunk".[99] Uralkodása végén, amikor Alsó-Ausztria magyar fennhatóság alatt volt, többször igényelt gyalogos zsoldosokat is. Általában helyőrségi szolgálatban, valamint ostromoknál használta őket. Még egy probléma szorul bővebb magyarázatra. Tudjuk, hogy Mátyás zsoldosainak jelentős részét csehek alkották, s a cseh gyalogság a huszita háborúkban sokszor győzött túlerőben levő hűbéri lovasseregek felett. A források azt is hangsúlyozzák, hogy Mátyás csehországi hadjáratai alatt ellenfele, Podiebrád György király elsősorban gyalogságban erős.[100] Mátyás gyalogsága mégsem éri el a cseh gyalogság színvonalát. A magyarázat egyszerű: Mátyás zsoldosait elsősorban a Felvidéken portyázó, a lovagi harcmodort átvevő cseh „bratrikból" válogatta. Már Lipany (1434) előtt megindult a folyamat önálló cseh lovasság megteremtésére. Čapek, a lipanyi ütközetben a táborita lovasság parancsnoka, később Hunyadi szolgálatába állott. Ezzel szemben Podiebrád csak részben támaszkodhatott zsoldosokra, seregének zömét nemesi, illetve városi csapatok alkották, amelyek megőrizték a huszita hagyományokat. Mátyás gyalogsága tehát nem annyira a cseh gyalogságot utánozta; a szekérvár — a huszita taktika egyik legnagyobb újítása —, lehetővé tette volna, hogy a gyalogság a szekérvár védelme alatt harcoljon, mégsem alkalmazta. Mindenesetre ez a pajzsos megoldás, ha nem jelentett előrehaladást a hadművészet fejlődésében, speciális magyar vonás. Európában sehol sem találjuk meg, (legfeljebb a török janicsárok harcmodora emlékeztet rá némileg, de nem nagyon emelte a magyar gyalogság harcértékét. A katonaanyag egyénileg jó és fegyelmezett volt, a források többször dicsérik a gyalogosokat is, a bécsújhelyi seregszemle leírásánál láthatjuk, hogy értettek a manőverezéshez is. Elavult taktikájuk és fegyverzetük azonban nem tette lehetővé, hogy komolyabb szerepet játsszanak Mátyás hadjárataiban.

A gyalogsággal kapcsolatban meg kell emlékeznünk a Mátyás hadseregében ugyancsak sűrűn alkalmazott, de nagyobb jelentőségre nem

[98] Mátyás király levele Merész Károly burgundi herceghez 1476. május 7-én. (MKL I. 343. o.)
[99] Cenovi Vlček hadiutasításából. Ld. **Köhler,** i. m. 383. o
[100] *Esch.* II. 129. o.

jutott szekérvárról is.[101] A hazájuk függetlenségét védelmező csehek a 15. század harmadik és negyedik évtizedének honvédő harcaiban az eddig csak utánpótlási és egyéb szállítási célokra alkalmazott szekereket harcieszközzé léptették elő. A szekérvárt eleinte mozgó erődként alkalmazták, majd később, főleg Lipany után, támadó célokra is használják. Podiebrád hadseregének egyik főerejét a szekérvár képezte. Mátyás ellen is többször és sikeresen alkalmazta támadásnál is.[102] Mátyás seregében is számos szekeret találunk, Boroszlóba első ízben 1470-ben 100 szekérrel vonult be.[103] A csehországi hadjáratban nem történik említés a magyar szekérvár harcairól, az 1481-i leitzensdorfi ütközetben szerepel ismét. A törökök elleni hadjárat (1475, esetleg 1479) alkalmából 3000 szekérről tudunk. Ezeknek bizonyára csak egy része lehetett hazai szekér. A bécsújhelyi seregszemlén ismét 9000 szekér — felállításukból ítélve harci szekerek — szerepel. A harci szekereket Hunyadi János korában nagyjában a cseh mintának megfelelően alkalmazták — főleg a gyalogság védelmére —, de Sehábeddin elleni győzelmét részben a harci szekerek támadó, bekerítő hadmozdulatának köszönhette, erre céloz Bonfini. Szerinte a szekereket „nemcsak sáncfalként használják tábor védelmére, de *Hunyadi tanítására* kaszákkal felszerelve csatákban is alkalmazzák, *ezekkel az ellenséget be szokták keríteni.*"[104] A szekérvár ilyen alkalmazását a rendelkezésünkre álló források alapján sajnos nem tudjuk megállapítani. Az a tény, hogy a bécsújhelyi seregszemlén a „skorpióalakban" a skorpió ollóit a harci szekerek alkották ezt is lehetségessé tette volna.

Talán még az eddigieknél is kevesebb adatunk van Mátyás hadseregének tüzérségéről és műszaki alakulatairól, de a hadsereg általános fejlettsége, a gyakori ostromok és menetek bizonyossá teszik, hogy a kor viszonyaihoz mérten ezek a fegyvernemek is fejlettek voltak.[105] 1475-ben a török ellen vonuló hadseregnek — a folyami naszádok jelentős számú ágyúján kívül — 30 bombardája (nehéz, 100—200 fontos ágyú), 30 cerbottanája (kb. 50—100 fontos, hosszú csövű nagy ágyú), ezenkívül még számos hadigépe [falbontógép, tüzes köveket vető bombarda] és 12 nagy bombarda-szekere (!) (mindegyikén 6 bombarda, 50 fontos)] volt. Az ágyúkat elsősorban ostromoknál használták; hatásfokuk csekély, hatásos lőtávolságuk néhány száz méter, lőgyorsaságuk pedig maximálisan napi 15—20 lövés volt. A tüzérség általános fejletlenségé-

[101] A szekérvár kialakulásával, jelentőségével nem foglalkozunk részletesen, mivel Mátyás hadjáratában nem játszott döntő szerepet. Ld. bővebben: *Durdik:* A huszita hadtudomány. IX. fej., *Wulf:* Die Hussitische Wagenburg c. munkáját, valamint különösen *Delbrück* és *Jähns* műveinek erre vonatkozó részeit, magyar viszonylatban pedig *Tóth Zoltán* két tanulmányát. (HK. 1916, 1918).

[102] „S aztán két szekérsort képezve (Podiebrád) a gyalogosokkal ellenük (a magyarok) vonult és futásra késztette őket..." (A Régi évkönyvek 1468-ból. Ld. *Durdik*, i. m. 164. o.)

[103] Esch. II. 200. o.

[104] *Bonfini*, (Geréb ford.) 84. o. (Kiemelés tőlem. A szerző.)

[105] 1488-ban III. Iván orosz cár magyar ágyúöntő-mestereket kér Mátyástól. *Fraknói*, i. m. 350. o.

vel magyarázható, hogy kis városok, vagy várak, mint például 1474-ben Brieg és Oppeln, az egyesült lengyel—cseh sereggel szemben, vagy korábban Trebics és Hradis a magyarok ellen stb., akár évekig is tarthatták magukat.

Mátyás általában a városoktól, főleg pedig Pozsonytól és Kassától szerezte be ágyúutánpótlását,[106] innen kapott tüzéreket is. Ezek akkor még nem katonák, inkább városi mesteremberekneк számítottak, Magyarországon általában idegen eredetűek. Mátyás nem sokra becsülte a tüzérséget, több helyen a várostromokhoz ágyúk helyett inkább a vetőgépek használatát ajánlja.[107]

A magyar hadsereg ostromgépei és ostromtechnikája jó volt — persze a korabeli viszonyok figyelembevételével. A várakat ugyan általában kiéheztetéssel foglalták el — Bécs, Bécsújhely, Jajca, Szabács stb. —, de ez azt is mutatta, hogy kímélték embereiket. Mátyás hadseregének várvívási technikáját legszebben Bécs ostroma és elfoglalása bizonyítja. A siker legfőbb feltétele Bécs elzárása volt a külvilágtól, ezt megerősített táborok felállításával s a portyázó csapatok széleskörű alkalmazásával érték el. A következő feladat a Bécset védő „erődrendszer" felszámolása volt. A város kulcsa Korneuburg erődje Bécstől északnyugatra, ennek, majd Klosterneuburgnak elfoglalásával megnyílt az út magához a városhoz. Az ostromnál Mátyás számos egyéb eszközt is felhasznált. A lakosság kiéheztetésével, állandó zavarásával a védelem erkölcsi erejét akarta megtörni, ezenkívül hiveit a városon belül is párttá szervezte.[108] Ostromgépei, különösen a „Biberturm"-mal (Bécs dunai kapuja) szemben felállított hatalmas ostromtornya, melyet később a bécsiek elpusztítottak, kitűnő műszaki alkotás volt.

Mátyás jelentős folyami hajóhaddal is rendelkezett,[109] ezeket elsősorban szállításra használta fel, de tudjuk pl. Bécs és Szabács ostromáról, hogy ezekben az igen nagylétszámú magyar folyami tüzérség is részt vett.

A hadsereg belső életét nem nagyon ismerjük; fegyelmezettségét, jó harci szellemét a kortársak Európában a legjobbnak tartották.[110] A sereg őszintén ragaszkodott vezéréhez, katonái a legnagyobb nehézségek idején is hűek maradtak.[111] Tudunk viszont olyan esetekről is — természetesen a zsold huzamosabb elmaradása miatt —, amikor a katonák elégedetlenkedtek.[112] A lakossághoz való viszonyuk nem eszményi. A katonák legnagyobb része zsoldos, akik sem barátot, sem ellenséget nem

[106] *Teleki*, XII. 28. o.
[107] MKL. II. 109. o.
[108] *Schober*, i. m. 55—96. o.
[109] Bővebben ld. *Szentkláray:* Magyar hajóhadak a Dunán. Bp. 1886. c. munkáját.
[110] *Bonfini*, Dec. IV. libr. VIII. 114.
[111] *Tubero* (De temporibus suis. *Schwander* II. 115. o.) szerint Mátyásnak katonái ha kell pénz nélkül, pusztán a dicsőségért hajlandók szolgálni.
[112] 1474-ben pl. negyedévi zsolddal tartozott katonáinak, ezek elégedetlenkedtek, de Mátyás igéretekkel lecsillapította őket. Igéreteit később meg is tartotta. (*Esch.* II. 314. o.)

kíméltek, Mátyás stratégiája is tudatosan az ellenség megfélemlítésére, az ország szisztematikus elpusztítására irányult. Ebben a zsoldosok maguk is szívesen vették ki részüket, pl. a szövetséges Sziléziát is olyan alaposan végigpusztították, hogy a lengyel hadsereg már semmit sem talált utánuk.[113] Magyarországon a katonák élelmezésének terhe a lakosságra hárult, de Mátyás — néha ugyan csak elméletben — kifizette a katonái által elkövetett rekvirálásokat.[114] Külföldön a „háború táplálta a háborút", arra azonban mindig gondosan ügyeltek, már csak saját érdekükben is, hogy egy-egy területet túlságosan fel ne éljenek.

Arra nem találunk sehol utalást, hogy a hadseregnek egyenruhái lettek volna; ez általában csak a 16. században Schwendi Lázár császári tábornok kezdeményezésére terjedt el az európai hadseregekben.[115]

A katonák, különösen a zsoldosok, állandóan gyakorlatoztak.[116] Erre utal pl. Mátyás nagy terve is, mely szerint Budán a zsoldosok számára állandó állomáshelyül tábort akart építtetni. Így kézben tarthatta volna katonáit. A bécsújhelyi seregszemle tanulsága is azt bizonyítja, hogy a katonák sűrűn gyakorlatoztak, máskülönben nem hajthatták volna végre a bonyolult harc- és menetalakzatokat.

Mátyás seregében használt szabályzat nem került elő, ilyen létezéséről nem is tudunk, de a 15. század két ismert rendtartását (Čenovi Vlček és Hodetini Hajek) kisebb-nagyobb változtatásokkal Mátyás hadseregére alkalmazhatjuk.[117] Sok rokon vonást mutat — a gyalogság felállítása és harca, kürtjelek használata stb. szempontjából — Merész Károly burgundi herceg 1473-as hadiutasítása is.

A harci szellem általában jó volt. A katonák veszélyt, fáradságot, kényelmetlen körülményeket leküzdve harcoltak, még vesztes csatában is hősiesen és kitartóan helytálltak. — Az 1471-es schönwitzi csatavesztést éppen az idézte elő, hogy Mátyás magyar és cseh lovassága csaknem tízszeres túlerővel szemben vette fel az egyenlőtlen küzdelmet. Pánikról, a hadsereg moráljának hirtelen, mondhatni megmagyarázhatatlan megtöréséről egyszer beszélhetünk: Zvornik 1464-i ostrománál a hadsereg, és valószínűleg a király is, a török főseregek közeledtének a hírére ütközet nélkül, menekülésszerűen hagyta el a csatateret.[118] A fegyelem sem volt azért tökéletes. 1467-ben István moldvai fejedelem csapatai azért tudták Mátyás seregét meglepni, mert a magyaroknak nem volt megfelelő biztosításuk, s mert — mint a kútfők írják — a magyar katonák lerészе-

[113] *Esch.* II. 316. o.

[114] Mátyás 1486-ban maximálta az árakat (árlimitatio) s ezentúl csak ezt fizette ki a lakosságnak. (*Tóth:* I. Mátyás hadügyi politikája. 43. o.)

[115] *Frauenholz,* II/2. 286. o. Nem valószínű tehát Hazay állítása, hogy Mátyás hadserege egy részének egyenruhája lett volna.

[116] Tettau, i. m. 30. o. Id. *Tóth:* I. Mátyás 35. o.

[117] A Hodetini Hajek neve alatt megjelent, 1413-i keltezésű haditudósítást a kutatók egyöntetűleg a 15. század második felére datálják, s megállapítást nyert, hogy külföldi katolikus fejedelem cseh zsoldosai számára készítették. Általában Kázmér lengyel királyra gondolnak, de vannak olyan jelek is, hogy esetleg Mátyás cseh zsoldosai számára készült volna.

[118] *Thallóczy—Horváth,* i. m. 54. o. MKL I. 77. o., *Teleki,* V. 111. o.

gedtek.[119] 1480-ban Egerváry László vezetésével egy magyar lovas csapat rajtaütött Daud boszniai pasa székhelyén, Vrbosznán (Szarajevo), a magyar huszárok azonban zsákmányolásban merültek el, s alkalmat adtak a pasának az ellentámadásra. A veszélyt a parancsnokok hidegvére és a tartalékban elhelyezett 300 huszár közbelépése hárította csak el.[120]

Mátyás hadseregének harcrendje

Mátyás hadseregének harcrendjéről két értékes, megbízható forrásunk van: az egyik a már többször idézett levele Veronai Gábor egri püspökhöz, a másik a bécsújhelyi seregszemle leírása.[121] Ezekből — legalábbis elméletileg — arra következtethetünk, hogy Mátyásnak mintegy 30 000 főnyi hadserege volt — a gyakorlatban azonban ilyen nagylétszámú hadsereg egyszeri bevetésére nem került sor.[122] A felvonulásban 8000 gyalogos, 20 000 lovas és 9000 harci szekér vett részt. Ezek „a könnyebb és gyorsabb mozgás tekintetéből több kisebb testre osztott hadsereg szárnyai voltak felállítva".[123] A király ezután végiglovagolt csapatai között, személyesen ellenőrizte katonáit, kiosztotta a jutalmakat, majd kezdetét vette a tulajdonképpeni felvonulás. „Minden egyes katona szigorú rendet tartott, hacsak egy ujjnyit lépett volna ki a sorból, rázúdult volna a fővezér haragja. Oly nagy fegyelem, félelem, és tisztelet uralkodott, s a vezért annyira szerették, hogy parancsolatait mindenki nyomban végrehajtotta, életét is semmibe vette, csakhogy vezérét kielégíthesse."[124] Ha az udvari humanista szokásos túlzásai felett el is tekintünk, Mátyás hadseregét akkor is elsőrendűnek, a kor fegyelmi színvonalát magasan felülmúlónak kell tartanunk. Nézzük tovább a felvonulást. A nehéz lovasság 4 csoportra osztva vonult fel, 25×25-ös sorokban haladva. (Eszerint kb. 2500 nehéz lovasa lett volna Mátyásnak? — nagyon is valószínű.) A könnyű lovasságot pedig két nagy csoportra osztották, de ez tette ki az oldalvédet és az elővédet is. A gyalogság középen menetelt, két szárnyán nehéz lovasság, legszélén a könnyű lovasság és a harci szekerek, illetve a tüzérség vonult. A hadsereg számos harcalakzatot mutatott be: ék, kör, fűrész alakba, három-, majd négyszögbe tömörültek, s végül felvették a hadsereg legspeciálisabb alakzatát, az úgynevezett skorpió-alakzatot.[125] A források alapján megkíséreljük Mátyás hadseregének ezt a harcalakzatát felvázolni.

[119] *Turóczy* (Geréb ford. Bp. 1958.) 180. o. *Tubero*, (Schwandner II. 112. o.) *Ranzanus:* Epitome rerum Hungaricarum *Schwandner* I. 399. o.)

[120] Mátyás IV. Sixtushoz írt levelében (1480. december 14.) panaszkodik is a huszárok fegyelmezetlensége miatt. MKL II. 78. o.)

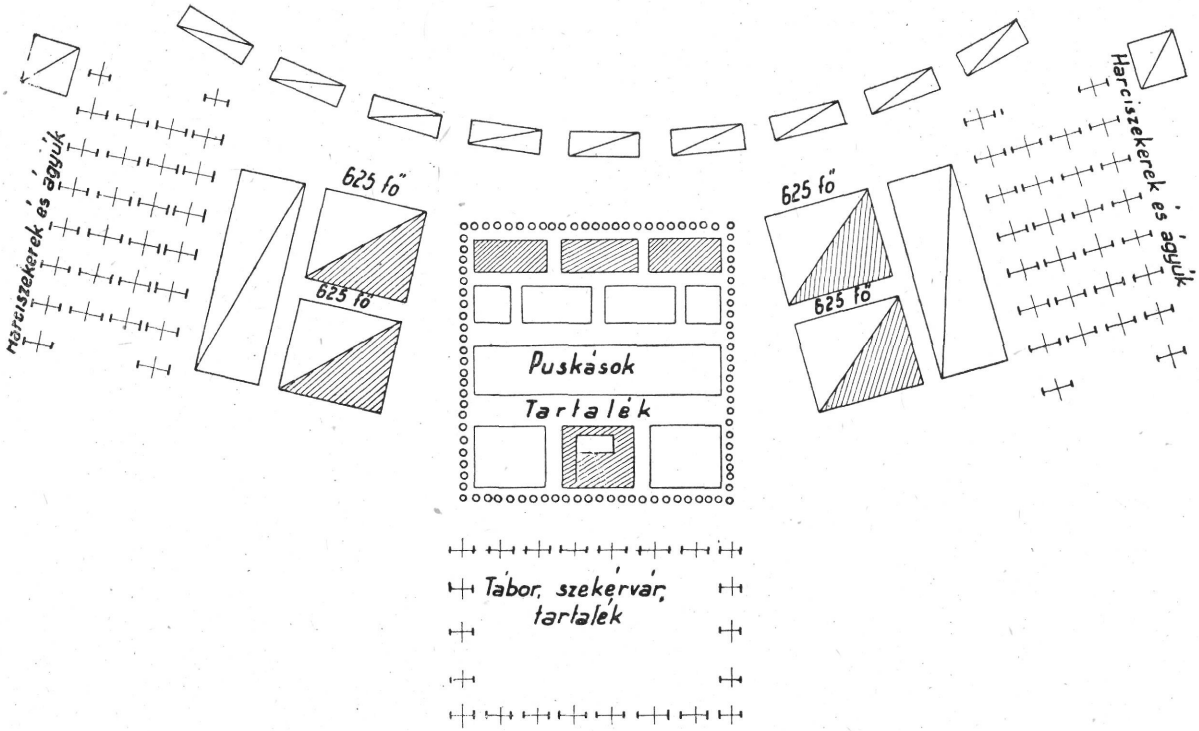
[121] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VIII. 93.

[122] Mátyásnak nem volt olyan **nyílt** csatája, amelyben ilyen nagylétszámú hadsereg vett volna részt.

[123] *Bonfini:* Dec. IV. Libr. VIII. 93 (*Geréb* ford. 83. o.)

[124] Uo.

[125] Ez valószínűleg Mátyásnak, vagy valamelyik alvezérnek eredeti elgondolása volt, mert sem *Bonfini* — így a többi olasz sem —, sem a korabeli Vlček és Hodetini Hajek-féle haditudósítás sem ismeri.

Mátyás király hadseregének „skorpió" alakú hadrendje.

A vázlat egészen eredeti felfogású, mélyen tagolt harcrendet mutat. Európában sehol sem találjuk pontos mását, egyes elemeit azonban, mint például a szekérvárak oldalbiztosító, bekerítő szerepét, mások is, természetesen elsősorban a csehek, szívesen alkalmazták. A szekérvár ilyen szerepével egyébként Svájcban (!) is találkozunk.[126] Itt is feltűnik a könnyű lovasság nagy száma — számításaink szerint a 20 000 lovasból, mintegy 17 000 könnyű lovas (huszár) volt. Szerepük és felállásuk a török hadsereg harcrendjére emlékeztet. A gyalogság középponti elhelyezése általános a középkori hadseregeknél, bár találunk példát az ellenkezőjére: a gyalogságnak a szárnyakon történő felállítására is.[127] A gyalogság tagozódása és pajzsokkal történő körülvétele — mint már említettük — eredeti, de nem jelentős újítás volt. Mátyásnak vagy bármelyik hadvezérének ilyen nagy létszámú hadsereg élén véghezvitt harcáról nincsenek adatok. Így e harcrend tényleges értékét nincs módunkban tényekkel bizonyítani. Valószínű, hogy fentebb ismertetett formája hosszú kísérlet eredményeként jött létre, a király uralkodásának vége felé alakulhatott csak ki, ekkor viszont már nem került alkalmazásra. Mátyás utolsó háborújának, az 1488-i glogaui hadjáratnak döntő ütközete, a thomaswaldei csata — igaz, hogy lényegesen kisebb erőkkel, 5—6000, főleg nehéz páncélos zsoldos lovassal vívták — más képet mutat. Itt a vezér, Haugwitz, a lovasságot 5 csatasorra bontotta, melyek tömör négyszöget alkotva egymás után zúdultak az ellenségre. Ez a harcmód teljesen megegyezett a középkori lovas hadseregek egyik szokásos harceljárásával.[128] Ebben az ütközetben tisztán nehéz lovasság harcolt — forrásaink még szekérvárról sem tudnak —, így persze csak a lovagi hadseregek harcmódját alkalmazhatták, a lovasság taktikájában ugyanis a század folyamán nem történt jelentős változás.

A későbbi korok sem alkalmazták Mátyás speciális hadrendjét, kivitelezéséhez hiányzott a fegyelmezett vezérkar és a hazájához hű hadsereg, így a Jagello-kor hadseregei, közöttük II. Lajos Mohácsnál vesztes katonái is szinte teljesen lovagi módszerekkel és hadrenddel próbálták feltartóztatni a törököt.

Jóllehet, gyakorlatilag talán sohasem került alkalmazásra Mátyás hadseregének skorpió alakú hadrendjét a magyar hadtörténelem egyik érdekes és egyben jelentős vívmányának tartjuk, annak a bizonyítékát látjuk benne, hogy Mátyás hadserege valóban a korszak egyik legjobb fegyveres ereje volt.

[126] 1475-ben, a pontarlinei ütközetben. (*Frauenholz*, i. m. II/2. 83. o.)
[127] Ld. pl. Báthory hadseregének felállítását a kenyérmezei ütközetben. (*Bonfini:* Dec. IV. Libr. VI. 102.
[128] Az egyes csatasorok felváltva gördültek támadásra, kifejezett tartalék nem volt. Ha a támadás nem sikerült, akkor a benne résztvevő egység (Treffen, bataille) a sereg végén helyezkedett el. Rotációs eljárásnak is nevezhetnénk. Ezt alkalmazta Haugwitz is a thomaswaldei csatában. (*Köhler*, i. m. 340. o.)

Mátyás stratégiája

Mátyás uralkodásának legtöbb vitára okot adó ténykedése külpolitikája volt, ebben is a török elleni védelem kérdése. Tanulmányunk nem merül mélyen bele ebbe a problémába, csak annyira, amennyi feltétlenül szükséges stratégiájának megértéséhez.

Nézzük röviden a tényeket: Uralkodása elején levelet írt III. Callixtus pápához, melyben bejelentette: atyja nyomdokait követve életét a török elleni harcra kívánja szentelni.[129] Uralkodása első szakaszában, kb. 1465-ig valóban ez a kérdés állt külpolitikájának előterében, kisebb-nagyobb zavarok, mint Frigyes 1459-i támadása; a török elleni szövetség állandó ingadozása, anyagi nehézségek stb. azonban már ekkor is felléptek. Az eredmény nem volt sok, mindössze Bosznia egy részét, a fontos Jajca várával együtt, sikerült megszereznie a töröktől. Megfigyelhetjük, hogy Mátyás most sem támadott; csak akkor indult ellentámadásba, amikor II. Mohamed elfoglalta Jajcát. Már akkor is láthatta, hogy ereje *egyedül* nem elegendő a feladatra. Ezt egyik szövetségese, Velence is helyesen ismerte fel.[130] Szövetségesei megbízhatatlansága is csakhamar világossá vált. Ezért tett le a törökellenes háború gondolatáról, bár ez leveleiben állandóan ismétlődő vezérmotívum maradt, amit csak diplomáciai fogásnak tarthatunk. A cseh háború megindulása új fordulatot jelent politikájában. Célja most már az, s ez is marad nézetünk szerint uralkodása legvégéig, hogy magyar vezetéssel megteremtse Közép-Európa — ha lehet, Európa — vezető hatalmát. A töröktől, ha ez a terve sikerül, valóban nem kellett volna tartania s később a hatalmas „Magyar Birodalom" kétségtelenül megoldotta volna ezt az egyetemes európai feladatot. Mátyás terve nagyvonalú, de alapjában véve hibás volt, ezt persze akkor nem láthatta világosan. A minden oldalról ellenséggel körülvett Magyarország uralkodása alatt ellentámadásba lendült. Mátyás politikája a kisebb ellenállás vonalán haladt: nem az erős török, hanem a hatalma mélypontján álló német birodalom rovására próbált terjeszkedni. De még a hanyatló Németország, valamint Csehés Lengyelország erői is lényegesen felülmúlták Magyarország kapacitását, s a küzdelemben, bár ideiglenesen sikereket ért el, Magyarországnak végeredményben szükségszerűen el kellett buknia.

Ha Mátyás valóban Hunyadi János politikáját követte volna, az ország helyzete akkor sem vált volna könnyebbé. A török birodalom ellen egész uralkodása alatt két szövetségest talált, a pápát és Velencét. Mindkettő megbízhatatlan volt s — különösen Velencének — nem is állt túlságosan érdekükben a török hatalom teljes leverése. Mátyás is felismerte szövetségesei valódi értékét és uralkodása végére mind Velencével (az osztrák háború idején a köztársaság Friaul birtokát féltette a

[129] MKL I. 7—8. o.

[130] „*Recognoscimus* (t. i. a velenciek) Regem Hungariae *per se solum* nisique habeat modum parare potentiorem exercitum". (A velencei követ jelentése a pápának 1464-ben. Dipl. eml. I. 278. o.)

magyaroktól; Dalmácia és Bosznia kérdése is századokon át akadályozta a jóviszony kifejlődését), mind a pápával (Ancona kérdésében)[131] feszült viszonyba került. A részeire bomlott német birodalom erejéből csak arra futotta, hogy hátbatámadja a törökkel küzdő Magyarországot, s hasonló veszély fenyegette Lengyelország részéről is. Az uralkodó Habsburg- — illetve Jagello- — család jogot formált a magyar trónra és komolyan fenyegette az ország függetlenségét. Mátyás ezt akarta elhárítani akkor, amikor védekezés helyett támadott.

Mátyás stratégiája tehát a törökkel szemben védekező, nyugat, illetve észak felé támadó jellegű volt. Összesen három nagy hadjáratot vezetett a török ellen (1463, 1476, 1480 — az utóbbit nem is személyesen) —, mind a három csak ellentámadás volt.[132] A legnagyobb török elleni győzelem a kenyérmezei diadal (1479), pedig egy Erdélybe betört török rablóhadsereg megsemmisítését eredményezte. Hadjáratainak célja mindig a határvidék biztosítása. Ezt 1463-ban és 1476-ban várak elfoglalásával, 1480—81-ben pedig az ellenséges hátország felprédálásával kívánta elérni.[133] A hadjárat során több mint 60 000 embert telepítettek ki, így Szerbia teljesen elnéptelenedett.[134] A törökkel szemben Mátyás nagyon óvatos volt. Még akkor sem támadott, amikor 1481-ben II. Mohamed halála után trónviszály gyengítette a török birodalmat. Ekkor pedig úgy látszott, megérett a helyzet a beavatkozásra.[135] A Balkán török uralom alatt levő népe várta is Mátyás felszabadító seregeit. „Mindenki Mátyást hívta, Mátyást kívánták, szemét mindenki Mátyásra vetette" — olvassuk Ragusa város tanácsának Nápolyhoz írt levelében.[136] Megvolt a lehetőség is, mert kevés török volt a Balkánon s az is készen állt a menekülésre.[137] A király azonban — bizonyára a küszöbön álló osztrák hadjáratra gondolva — biztosítani akarta a déli határvidéket, ezért kedvező békét kötött a szultánnal. Összegezve: Mátyás a balkáni népek hathatós támogatásával (kisebb-nagyobb zökkenők árán valamennyi balkáni néppel szövetségben állt, támogatta törökellenes harcaikat)[138] olyan védővonalat hozott létre, mely ugyan már uralkodása alatt sem volt tökéletes, de ennek ellenére több mint 30 éven át feltartóztatta a túl-

[131] 1486-ban a pápai uralom alatt álló Ascona, hogy a szentszéktől elszakadjon, Mátyás fennhatósága alá helyezte magát. Mátyás elfogadta, mert így olaszföldön is támaszpontra talált.

[132] 1463-ban — mint már említettük Jajca visszafoglalása volt a cél, az 1476-i hadjáratot a szabácsi török vár építése idézte elő, az 1480-as pusztító hadjáratot Daud pasa portyázásának megtorlásaként indították.

[133] „Kinizsi in Serviam penetravit, usque ad Cursolcz (Krusevác) progressus . . . totam illam terram ferro et igne vastavit." (Mátyás 1481. december 10-i levele IV. Sixtus pápának. MKL II. 190. o.)

[134] Mátyás 1480. december 14-i levele IV. Sixtus pápához. *(Thallóczy—Horváth,* i. m. 56. o. MKL II. 79. o)

[135] *Thallóczy—Horváth,* i. m. 62. o.

[136] Uo.

[137] Uo.

[138] István moldvai fejedelem 1475-i nagy győzelmében és az 1476-i török boszszúhadjárat elhárításában jelentős számú magyar haderő vett részt.

erejű török támadásokat s elodázta az összeomlást. (Jajca csak a mohácsi csata után, 1527-ben veszett el.)

A király nyugati hadjáratai hódító jellegűek, támadóak. Céljuk: a stratégiai fontosságú helyek megszerzése, az ellenség morális és anyagi erejének megtörése volt. Ezt a portyázó hadviselés valóságos művészi fokot elérő alkalmazásával oldották meg. Ez a hadviselési technika a cseh hadjáratokban még nem bontakozott ki, itt Mátyás először a cseh katholikus főpapok támogatásával Prágát akarta elfoglalni. Minthogy szándéka túlságosan nyilvánvaló volt, és mert ereje sem volt elégséges a kivitelezéshez, célját nem sikerült elérnie. Bár a hadjárat hozott bizonyos eredményeket (a gazdag Szilézia, Morvaország és Lausitz megszerzését), egészében véve mégis káros következményekkel járt. Mátyás ugyanis Csehország birtoklását csak ugródeszkának tekintette, távolabbi célja a német-római császári cím lett volna. Ezt a legtöbb német fejedelem felismerte, hiába próbálta Mátyás megnyerni őket. Ezért egész uralkodása alatt állandóan számolnia kellett nemcsak III. Frigyes császár, hanem a német fejedelmek ellenséges magatartásával is. A cseh háború Lengyelországot is Magyarország ellenségévé tette; 1471-ben és 1474-ben a lengyelek Mátyás egész hatalmi pozícióját, sőt Magyarország függetlenségét is veszélyeztették.

Maga a cseh hadjárat különben várostromokból és felvonulásokból állott. A csehek a gyalogságban és szekérvárban, a magyarok lovasságban voltak fölényben. A nagyobb összecsapás ritka, a hadviselő felek túlságosan tisztelték egymás erejét. A magyarok igyekeztek a cseh gyalogságot a szekérvárból kicsalogatni — ez volt a szekérvár legyőzésének legbiztosabb módja — s ez különösen két alkalommal sikerült is, 1470-ben magát Podiebradot verték meg Tobischaunál[139] (mindkét részről 3—4000 fős hadsereg harcolt). Nagyobb arányú volt Mátyás egy viszonylag ismeretlen cseh kapitányának, Plankler plseni várnagynak Burian, Ulászló-párti főúr 5000 főnyi hadserege felett aratott győzelme (1478. március 18.).[140] A cseh főúr hadereje vigyázatlanul, felderítés és biztosítás nélkül közelgett Plsen felé. Plankler csapatai lest vetettek a főseregtől elvált lovasságnak, majd amikor a gyalogság a bajbajutottak segítségére sietett, ezeket is elvágták a biztonságos szekérvártól. Burián hadseregének annyi ideje sem volt, hogy rendezze sorait, s így teljes vereséget szenvedett.

Mátyán hadművészetének legszebb példáját is a cseh hadjáratban találjuk: az 1474-i sziléziai hadjáratban.[141] A feladat megoldhatónak látszott, a források által 60—80 000-re becsült lengyel sereg, valamint a 10—15 000 főnyi cseh segédcsapat támadásával szemben Sziléziát, Mátyás egyik leggazdagabb és leghűségesebb tartományát kellett megvédeni. Má-

[139] *Esch.* II. 171. o.
[140] *Tóth*, i. m. 195—196. o.
[141] A hadjárat alapvető forrása Eschenloer többször idézett munkája. A feldolgozások közül *Tóth*, i. m. 157—174. o. *Gyalókay:* A sziléziai hadjárat 1474. HK. 1940, *Erdélyi:* A magyar nemzet hadtörténete 159—163. o.

tyásnak több körülmény sietett segítségére; a legfontosabb: kb. 10—15 000 főnyi, főleg lovasokból álló megbízható zsoldos hadsereg állt rendelkezésére, s így a hadjáratban Mátyás teljesen zsoldosaira támaszkodhatott. Sem a bandériumokat, sem a nemesi felkelést nem vette hosszabb időre az ország határain túl igénybe, közel volt még az 1471-es összeesküvés is, ezért ezekben a csapatokban nem is igen bízhatott. A másik körülmény, amit számításba vett, az volt, hogy a fejlett, polgárosult Szilézia számos könnyen védhető, jól megerősített várossal — Boroszló, Schweidnitz, Oppeln, Brieg stb. rendelkezett. A harmadik — ugyancsak fontos — számításba veendő tényezőt a főellenség, a lengyel hadsereg feudális lovagi mivolta jelentette. Mátyás igen helyesen számolt azzal, hogy a lengyelek bátrak, de fegyelmezetlenek, ezért vezetésük is határozatlan, emellett, mint általában a korabeli hadseregek, ők sem szívesen harcolnak várak ellen. Mindezek tudatában elhatározta, hogy elpusztítja az egész vidéket, hogy a lengyel hadsereg sehol se találjon magának utánpótlást. (A kor hadseregei legnagyobbrészt a megszállt területekről igyekeztek maguknak utánpótlást biztosítani.) Ezenkívül hadseregét, melyet jogosan gyengének tartott a nyílt csatára, az Odera balpartján fekvő városokba osztotta szét, azzal az utasítással, hogy ne várják tétlenül, amíg az ellenség bekeríti és megostromolja a várakat, hanem állandó mozgással, hirtelen csapásokkal, lesvetésekkel őröljék fel a lengyelek erejét. *Ezt csak olyan hadsereg hajthatta végre, mely zömében könnyű lovasságból állott.* Boroszlót, ahol maga is tartózkodott, aránylag kis helyőrséggel látta el.[142] Több író, így pl. Erdélyi szerint Mátyás felesleges kockázatnak tette ki magát, mert ha október 20-a táján Kázmér lengyel király támad, akkor Mátyást is elfoghatta volna. Véleményünk szerint Boroszló — a kor ostromtechnikáját tekintve — eléggé meg volt erősítve, erre bizonyíték az is, hogy az október 25-i ostromot a védők aránylag könnyűszerrel visszaverték. Az egyesült cseh—lengyel sereg a többi várral sem boldogult. Az egyre nehezebbé váló élelemszerzés minden energiájukat lekötötte. Mátyás helyőrségei viszont állandóan súlyos veszteséget okoztak a zsákmányoló lengyeleknek. Az ellenség erkölcsi erejét az is alászta, hogy Mátyás közben két diverziós hadműveletet is végrehajtott Lengyelországban, az ellenség bázisa ellen. Az egyik csoport (Szapolyai) Poznanig, a másik (Kinizsi) a fővárosig, Krakkóig hatolt. A lengyelek ellenálló ereje teljesen felőrlődött, már november végére megtörtént az a hadtörténelemben addig páratlanul álló esemény, hogy az ostromlott kiéheztette és felmorzsolta a csaknem tízszeres túlerővel levő ostromló sereget, amely szégyenszemre kénytelen volt békét kérni.

Ausztriai hadjáratát, bár támadó hadművelet volt, mégis igazságosnak kell mondanunk, mert megelőző, védekező jellegű a fenyegető Habsburg-elnyomással szemben. Mátyás tervét, a magyar vezetésű dunai nagyhatalmat azonban az ország erőforrásainak elégtelen volta következtében

[142] Először mindössze 400 lovassal vonult be a városba, (*Esch.* II. 303. o.) a helyőrség később 6—7000 főre szaporodott.

nem lehetett létrehozni; Ausztria is csak a gazdaságilag fejlett Németalföld és a katonailag erős Spanyolország segítségével tudta ezt a feladatot a 16. században megoldani. Az osztrák hadjárat[143] főleg várostromokból állt. A sikert Mátyás itt is leginkább a könnyű lovasság pusztító, demoralizáló hatásával érte el, de hozzájárult ehhez a német birodalom példátlan gyengesége is. III. Frigyes néhány ezres sereget tudott csak kiállítani. Korneuburg várának felmentésére Wulfersdorf, a legjobb császári kapitány csak 1600 főt tudott összeszedni. 1487-ben a birodalmi gyűlés először 6000, majd 8000 embert mozgósított — papíron — Mátyás ellen.[144]

Ebben a hadjáratban is megfigyelhetjük, milyen szívesen harcolt Mátyás diplomáciai fegyverekkel, lélektani eszközökkel. Így sikerült leszerelnie például a birodalmi hadsereg fővezérét, Albert szász herceget is. Általában arról igyekezett meggyőzni a németeket, hogy a háborút a császár kényszerítette rá[145] (ez egészében igaz is volt). Igyekezett meggyengíteni a császár belső erőforrásait is, az ostromlott városokban, így Bécsben is, azonnal pártot szervezett a polgárokból, s a város elfoglalása után mindjárt rokonszenvessé tette magát az éhező bécsiek előtt azzal, hogy nagytömegű élelmiszert ajándékozott a lakosságnak.[146] Utolsó hadjárata az 1488-as glogaui hadjárat dinasztikus háború, célja Korvin János birtokának és hatalmának növelése volt. Ez csak abból a szempontból jelentős, hogy az itt harcoló zsoldosokból alakult meg később a király halála után a híres „Fekete sereg".

*

Végül néhány szóval emlékezzünk meg Mátyás királyról, a hadvezérről is. Első megállapításunk az, hogy sokkal inkább stratéga, mint taktikus; hadjáratainak kitervezésében, az erőviszonyok megítélésében — kivéve a cseh hadjáratot — pontos és biztos ítéletű, széles látókörű, merész hadvezér. Céljai megválasztásában merész, sőt gyakran túl merész, de megvalósításában rendkívül óvatos. Sikeresen alkalmazza a pszichológiai hadviselés különféle módszereit, fenyegetés, rábeszélés, ha kell, a nyers erőszak is fegyvertárába tartozott.

Mint taktikusról nem sokat tudunk mondani, sohasem vívott olyan mértékű ütközeteket, mint atyja nagy csatái közül bármelyik — de nem is szenvedett oly nagy vereségeket, mint Várna, vagy Rigómező. A

[143] A háború legfontosabb kútfői: *Unrest, De Roo, Bonfini, Fugger.* A feldolgozások közül a fentebb ismertetetteken kívül sokat használtam *Schober:* Die Eroberung Niederösterreichs durch Mathias Corvinus. Wien, 1879, sok értékes levéltári anyagot tartalmazó munkáját.

[144] *Frauenholz,* i. m. II/2. 203. o.

[145] Berthold Henneberg mainzi választófejedelemnek pl. így írt: „liberius et commodius contra hostes fidei Turcos agere potuissemus... sed quoniam maiestas (III. Frigyes császár) sua continua contra se nos agere coegit... neque in treugos aliquot annorum.. condescendere et consentire voluit. (1485-ből MKL 295—296. o.)

[146] *Schober,* i. m. 98. o.

csatamezőn már nem kockáztatott. Erre elsősorban az kényszerítette, hogy kímélnie kellett a rendkívül drága, elsőrendű katonát, a zsoldost, másrészt mint renaissance államférfit személyes presztízsének a védelme is visszatartotta attól, hogy kétes kimenetelű ütközetekbe bocsátkozzék. Kétszer határozatlannak is látjuk — 1464-ben Zvornik alatt és az 1467-es moldvai hadjáratban. Személyes bátorsága egyébként példás volt. A róla keringő történetek — mint a szabácsi felderítés, a bécsi kémkedés stb. — egy része kétségtelen igaz lehetett.

Mint szervező kiváló. Felfedezi a zsoldos intézményben rejlő nagy erőt és tudatosan törekszik az állandó hadsereg kialakítására. Seregszervezési elvei a kor legmagasabb színvonalán álló, jól tagozott, ütőképes, fejlődőképes hadsereget teremtenek, nem rajta múlt, hogy ez a hadsereg vele együtt elenyészett. Legértékesebb újítása: a könnyű lovasság, a huszárság jelentőségének emelése, túlélte Mátyást. Nem ismerte viszont fel a gyalogságban és a tüzérségben rejlő lehetőségeket, hadseregreformjai általában gyakorlati jellegűek, pillanatnyi igényeket elégítettek ki, a távolabbi lehetőségekre többnyire nem fordított nagy gondot, bár erre nem is igen volt alkalma.

Mátyás ismerte az embereket — sokszor azt hitte —, túlságosan is jól. — Jó érzékkel választotta ki alvezéreit, mint gyakorlati ember, elsősorban a tehetséget, a hozzáértést nézte, ezért zsoldos hadseregének kialakulásával párhuzamosan háttérbe szorította a főnemesi alvezéreket. Helyettük az idegen zsoldos vezéreken kívül a középnemességből és a népből (Kinizsi) választott ki magának új tehetséges alvezéri gárdát. Alvezéreinek a megadott feladaton belül teljes cselekvési szabadságot biztosított.

Katonáinak gondját viselte, a zsoldot a lehetőséghez képest pontosan fizettette, kímélte, szerette embereit, ezért hadserege is ragaszkodott hozzá. Amikor meghalt, ugyanaz a hadsereg, mely Ausztriát legyőzte, néhány hónap alatt szinte kardcsapás nélkül engedte Miksa landsknechtjeit Székesfehérvárig nyomulni. Olyan nagy volt személyének hatása, hogy halálával mintha a katonák ereje és bátorsága is elveszett volna.

Mátyás tanult katona is volt, könyvtárában a klasszikus auctorok — Livius, Caesar, Vegetius — mellett a kor katonai szakirodalmát — Valturius — is megtaláljuk.[147] Seregszervezésében gyakran klasszikus mintát követett. Hadtudományi érdeklődését és az ókori hadvezérek és hadseregek tiszteletét saját szavai is igazolják:[148] „Ha a mi korunknak csak századrészben volnának olyan katonái, amilyeneket az ó-világ mutat föl; és ha ennek hadi képzettségéhez a mienk hasonlítható volna; bizonyára nem nyert volna a török birodalom olyan roppant kiterjedést... Fontius Vegetius és más írók munkáiból meggyőződünk afelől, hogy a hadi képzettség, a gépek és ostromművek ismerete az ő korában milyen magas fokon állott. És mit mondjak amaz idők hadvezérei s feje-

147 *Csontosi*, i. m.
148 *Galeotto Marzio* Feljegyzései. Id. *Fraknói*, i. m. 315. o.

delmei felől? Senki sem lehet annyira esztelen, hogy magát, álljon bármilyen bajnok hírében, Hannibál vagy Nagy Sándor, Scipio vagy Julius Caesar fölé helyezni, sőt azokhoz még csak hasonlítani is merészelje."

Mátyás hadvezéri tevékenységének vizsgálata azonban, akárcsak életműve többi vonatkozása, azt az érzést kelti bennünk, hogy befejezetlen, hiányos. Tehetségét, akaraterejét olyan célok szolgálatába állította, melyek életével együtt elenyésztek, semmivé lettek. Túlságosan merész volt tervei kialakításában s megvalósításukban már nem tudott annyi erélyt felmutatni. Így katonai reformjai, pompás hadserege sem váltak a magyar nép maradandó hasznára.

Mátyás király azonban, akit száz meg száz történetben, dalban őrzött meg a hálás magyar nép, történelmünk nagy alakjai közé tartozik. Zrínyivel együtt mi is mondhatjuk: „Emlékezete örökétig lészen a magyaroknál."[149]

[149] *Zrínyi*, i. m. 354. o.

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

(I. KÖZLEMÉNY)

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége új rovattal szándékozik bővíteni a folyóiratot.

Az új rovat — ha nem is törekedhet teljességre — fel kívánja dolgozni a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetét, nem nyelvészeti alapon, hanem tisztán hadtörténeti szemszögből.

E munkának célja, hogy rámutassunk: katonai nyelvre szükség volt és van; ugyanakkor a magyar katonai nyelv több évszázados eltorzítása természetes következménye volt a 400 éves elnyomásnak, majd a Horthy-fasizmus katonai szövetségének a német fasizmussal.

A magyar katonai nyelv története egyben gazdag kincstára a magyar szabadságharcos korszakok hadtörténelmének. Jellemzője volt ugyanis a magyar nép szabadságküzdelmeinek az a törekvése is, hogy a magyaros nyelvjárásnak és nyelvképző szabályoknak megfelelő katonai nyelvet alkossanak. Sőt, az elnyomatás hosszú évtizedeiben sokszor ez a különböző erősséggel jelentkező katonai nyelvújítás jelezte a küzdelmet az önálló magyar hadsereg megteremtéséért.

A katonai nyelv fejlődéstörténetével foglalkozó cikksorozatban a szerkesztőség történelmünk első, végleges önálló néphadseregének nyelvezetével is kíván foglalkozni, hogy katonai nyelvezetünk helyes magyarságának eddig elért eredményeit tovább szélesíthessük.

E rovatban megjelenő sorozat első részét az I. világháborúig, Markó Árpád kandidátus, az I. világháborútól napjainkig terjedő szakaszt dr. Horváth Miklós hadtörténészek írják.

SZERKESZTŐSÉG

BEVEZETÉS

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetének részletesebb vázolásánál a szerzők a következő sorrendben és tervek szerint kívánják feladataikat megoldani:

I.

ZRÍNYI MIKLÓSTÓL II. RÁKÓCZI FERENCZIG

cím alatt ismerteti előbb röviden a Zrínyi fellépése előtti erdélyi s egyéb magyar katonai alakulatok és várőrségek számára kiadott magyarnyelvű utasításokat. Azután részletesebben Zrínyi Miklós hadtudományi iratai alapján a tőle először használt katonai nyelvet, méltatva az írásaiban előforduló kitűnő magyaros katonai műszavakat. Ismertetem a Zrínyitől Rákócziig terjedő időszak alatt a császári sereg magyar alakulatainál használatban volt magyar szabályzatokat, főleg az I. Lipót idejében kiadott katonai törvénycikkeket, amelyeket Palocsay huszárkapitány fordított magyarra ezrede számára. II. Rákóczi Ferenc kora előtt a haditudomány fejlődése nem sokat haladt előre, ezért Rákóczi is kezdetben a régi császári katonaság szabályzatait veszi át és ezek alapján készülnek magyar szabályzatai. Részletesebben foglalkozik a fejezet a szabadságharc idejében megjelent összes szabályzatokkal és a Windisch Évától nemrég felfedezett eddig ismeretlen haditudományi munkával, amely Rákóczinak egyetlen ilyen természetű magyar írása. Befejezésül a nemesi kompánia magyar szabályzatainak magyarságáról olvasunk e fejezetben és a töredékben megmaradt egyetlen gyakorlati szabályzatrészről — Baditz-féle szabályzat — az egyetlen, e korból megmaradt ilyen természetű írásról.

II.

A XVIII. SZÁZAD MAGYAR KATONAI NYELVE

Önálló nemzeti hadsereg hiányában a magyaros katonai nyelv a császári sereg magyar katonaságának soraiban és az irodalomban érvényesült. Főleg német szabályzatok magyarra fordítása (a Khevenhüller-szabályzat, Hadik András magyar szabályzata, Károlyi Ferenc ezredének magyar szolgálati nyelve, Faber Christian Farkas műve, Várkapitányok számára készült utasítások, Magyar lovassági regulamentum stb.). Végül a magyar katonaság próbálkozásai a magyar nyelv általános használata érdekében, főleg a Graeven huszárezred tisztjeinek felirata és annak országgyűlési visszhangja.

III.

A FRANCIA FORRADALOM ÉS A NAPÓLEONI HÁBORÚK IDŐSZAKA

A magyar katonai nyelv fejlődésének termékeny korszaka. Szekér Joachim és Jakkó László tevékenysége e téren. Az insurrectió magyar szabályzatai, a hírlapirodalom hatása a katonai nyelv fejlesztésére. Kultsár István Hazai Tudósítások-nak magyar katonai vonatkozású közleményei, a Magyar Kurir. Hadi és más nevezetes Történetek.

VI.

A MAGYAR KATONAI NYELV ÉS MŰSZAVAK MEGALKOTÁSA ÉS TERJESZTÉSE KÖRÜLI FÁRADOZÁSOK A REFORMKORBAN

A Tudományos Akadémia (Tudós Társaság) szerepe ebben. A Társaság katona tagjainak munkássága s ennek eredménye a Mathematikai műszótár, de főleg a Hadi Műszótár kiadása.

V.

AZ 1848/49. ÉVEK SZABADSÁGHARCÁNAK MAGYAR SZABÁLYZATAI ÉS KATONAI NYELVE

VI.

AZ 1867-ES KIEGYEZÉS UTÁN FELÁLLÍTOTT M. KIR. HONVÉDSÉG SZOLGÁLATI, SZABÁLYZATSZÖVEGEZÉSI ÉS IRODALMI NYELVE

Fáradozások a kezdettől fogva elrontott katonai nyelv tisztítása, magyarosítása érdekében az első világháború kitöréséig.

VII.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ ALATTI HONVÉDSEREG KATONAI NYELVEZETE

VIII.

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG SZOLGÁLATI, SZABÁLYZATSZÖVEGEZÉSI ÉS IRODALMI NYELVE

IX.

AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER HADSEREGÉNEK KATONAI NYELVEZETE

X.

A NÉPHADSEREG SZABÁLYZATSZÖVEGEZÉSI ÉS IRODALMI NYELVE

I.

ZRÍNYI MIKLÓSTÓL II. RÁKÓCZI FERENCIG

a)

A katonai nyelv kezdete Zrínyi kora előtt

Nem kétséges, hogy a középkori magyar hadseregekben, az Árpádházi királyok, az Anjou uralkodók és Mátyás király magyar nemzeti hadseregeiben volt már bizonyos kialakult magyar nyelv. De ez aligha különbözött a nép nyelvének kifejezéseitől, mert a hadsereg felszerelésének és hadbavetésének állapotában, katonai műszavakra még nem volt szükség. A vezérek bizonyára „előre, hátra, rajta, hajrá, üsd, vágd stb." szavakkal indították embereiket harcba s a csapatok harcalakzatai is annyira egyszerűek voltak, hogy azok vezetésére és irányítására nem kellett, a népi szóhasználattól eltérő műkifejezéseket kitalálni.

Később, főleg a XVI. század közepétől kezdve a főurak, megyék által felállított csapatok életét egymástól függetlenül szabályozták. A XVI. századtól kezdve, akár általános, akár részleges fölkelés volt, ez mindig írásbeli edictumok alapján történt, tehát azokban már megtalálhatjuk a későbbi katonai nyelv csíráit.[1]

A katonai nyelv erősebb kialakulásáról csupán a XVII. század második felében, főleg pedig a XVIII. század elején beszélhetünk, amikor Európaszerte minden hadviselő ország áttért a banderiális, vagy más szervezetű, egymással csak laza összeköttetésben levő katonai alakulatok felállításáról az állandó hadseregek rendszeresítésére. Egy kitűnő osztrák hadtörténész, Meyner Hermann, helyesen állapítja meg, hogy „...a 30 éves háborúval a hadszervezet történetének új korszaka kezdődik. Az ötletszerűen felállított, egymástól függetlenül élő csapattestek (válasz-

[1] *Szendrei János:* A magyar vezényszó története. Hadtörténelmi Közlemények, 1911. 46. o.
Ugyancsak tőle: Magyar hadiszabályzatok és utasítások a XVII. századból. Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 285.
Sztripszky Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Századok, 1909. 130.

tott vezérekkel) szervezése már nem elegendő. Feszesebb szervezet kell. A régi zsoldos, Landsknecht seregeknek vége, megalakulnak előbb az állandó csapatteştek s ezekből áll össze az állandó hadsereg. Ezt az átalakulást egymásután hamarosan látjuk, Német-, Francia-, Svéd-, Dán-, Spanyolországokban és Angliában".[2]

Oroszországban I. Péter cár nevéhez fűződik az állandó sereg felállítása és az első nyomtatott hadiszabályok kiadása, bár tudunk egy jóval korabbi ilyen írásról, amely az Oroszország déli határait őrző csapatok szolgálatáról jelent meg 1517-ben. 1700 és 1706 közt Péter cár több részletszabályzatot adott ki a fegyvernemek számára és 1716-ban jelent meg egy általános szabályzat, már az Északi háború tapasztalatainak felhasználásával.[3]

A Zrínyi Miklós fellépése előtti korszakból aránylag nem sok írott katonai rendelet, utasítás stb. került elő, bár bizonyára ma is vannak ilyenek még napvilágra nem került levéltári anyagokban. Ezek az eddig ismert utasítások stb. még nem tartalmaznak — kevés kivétellel — csak katonák nyelvében élő és szükséges kifejezéseket, mert tartalmuk általános erkölcsi, rendtartási, fegyelmi utasításokat hirdetnek ki s ehhez a mindennapi nyelven kívül kevés műszóra volt szükségük. Valamennyinek nyelvezete az akkor beszélt magyar nyelv. De már ezekben is találunk megnevezéseket, amelyek azután még századokon át is tovább éltek a katonai nyelvben. Ilyen pl. a vajda megnevezés a gyalogos hadaknál és a Dunán alkalmazott magyar naszádosoknál a XVI. században. A gyalogosok mind felveszik a hajdú nevet. Még a latin nyelvű írásokban is tapasztalható a magyar kifejezés, pl., a naszádosok levelezésében Pakyth Pál naszádos főkapitányt 1528-ban egy írás „Woyvoda Nasadistarum"-nak címezi. A legénységet pedig vízi hajdúknak, naszádos hajdúknak. Egy naszád mint egység egy vajdaság volt.[4]

A legrégibb szabályzatunk Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király hadirendtartására, melyet a király a lengyel seregben szolgáló magyar huszárság számára készített magyar nyelven 1576-ban. Körülbelül ugyanebben az időben már a magyar tüzérség is használt magyar műszavakat.[5]

Báthory István szabályzatának címe: Hadi szertartások, mellyekhez kelljen mindeneknek magát tartani, kik az ü felsége szolgálatjára jöttenek, mind hadnagyoknak, mind egyéb rendbelieknek. Ebben az utasításban már előfordulnak a később is használt kifejezések, mint sze-

[2] *Hermann Meynert:* Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in Europa. Wien, 1868. III. kötet 95—97. o.

[3] *A. Sztrokov professzor,* a történettudományok doktorának a hadművészet történetéről írt könyve 484. és 480. oldalai oroszul.

[4] *Hardy Kálmán:* Adatok a dunai hajóhadak szervezetére és szerepléséhez a XVI. szd. török háborúiban. Magyar Katonai Szemle, 1936. VIII. füzet.
Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása 153, és 204—5 o.

[5] Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 666. o. és *Iványi Béla:* A magyar tüzérség története a Hadtörténelmi Közlemények 1926—28 években kiadott füzeteiben. Az 1928. évben közzétett sorozatban közöl 1545—52. évekből igen jó magyar műszavakkal írt tüzér-szegődés leveleket.

kér, poroszlómester, profósz, istrázsa, bajra kihívni, dobolni, trombitálni, jel, azaz jelszó éjjel.

Ismerünk e korból még egy utasítást, amelyet a veszprémi vár parancsnoka, aki egyúttal a környékbeli váraknak is parancsolt, — adott ki 1567-ben Tihany védelmére.[6]

Időrendben legközelebb áll ehhez Bocskay István két szabályzata 1606-ból. Az egyik Kassán kelt 1606. április 7-én, a másik ugyancsak Kassán, pár nappal ezután, 1606. április 29-én. Gyakran olvassuk bennük a hadak, hadakozó nép, kapitány, hadnagy s más megjelöléseket, amelyek ekkor már általános használatban voltak.[7]

Évszám megjelölése nélkül, de a XVII. századnak első feléből származik három utasításunk. Az egyik, melynek csupán Kemény Józseftől 1930-ban készült másolatát ismerjük, az Exercitium Militare. Benne érdekes megállapítani, hogy a tiszta magyar hangzású műszavak — mint pl. töltés, cséve, fegyver — mellett már olvashatunk magyaros fonetikával kiejtett német szavakat is. Czug, Plotony (Zug, Peloton, azaz szakasz), avancséroz, retirálj, svingolni stb. A vezényszóknak, melyek még II. Rákóczi Ferenc később ismertetendő szabályzataiban is ilyen alakban fordulnak elő, ilyen fél német volta bizonyítja, hogy magyar és német katonák a végbeli harcokban együtt szerepeltek, tehát a gyakorlati szükség tette indokolttá az ilyen furcsa magyar katonai kevert nyelvet, pl. „Czuggal fél jobbra, contra mars", „Plotony szerint tüzet". Így azután Magyarországban szükségből, Erdélyben tudatosan alakult ki az adott helyzetnek megfelelően vagy a tiszta magyaros, vagy a kevert katonai nyelv.[8]

Egy, a kismartoni levéltárban megtalált szövegből olvashatjuk Homonnay utasítását ungvári főtisztjéhez, Karold Sámuel német és Lehoczky István magyar várkapitányokhoz. Ebben az Ordinatiának jelzett utasításban szabályozza a német muskétások és a magyar hajdúk közös szolgálatát.[9]

A harmadik, ebből a korból származó szabályzat címe: Hadi elrendelés, melly szerint az erdélyi katonaság hadra megyen. Itt találkozunk először a később hátvédnek, utóvédnek elnevezett harccsoportnak, „hátul járó sereg" elnevezésével.

1607-ből való egy rendtartásunk Kassa város ostroma esetén szükséges katonai rendtartásokról s ugyanilyen tartalmú utasítás 1608-ból Érsekújvár számára.[10]

Sajnálatos, hogy éppen Bethlen Gábor, a hadakozó erdélyi fejedelem idejéből nem maradt meg olyan katonai szabályzat, utasítás stb., amelyből tüzetesen megismerhetnők hadserege nyelvét. Sem Szekfű

[6] Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 232. o.
[7] Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 115. o. és uo. 1922. 232. o.
[8] *Sztripszky Hiador:* i. m. 138. o.
[9] Dr. *Merényi* közlése. Hadtörténelmi Közlemények, 1895. 155. o. A hadielrendelés uo. az 562. o.
[10] Hadtörténelmi Közlemények, 1915. 226. és 1916. 295. o.

Gyula, sem Gyalókay Jenő, sem Angyal Dávid, sem Gindely Ferenc róla szóló könyvei sem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Sőt egy kifejezetten Bethlen hadseregéről írt értekezés sem beszél erről.[11]

Egy utasításának nyelve, amelyet 1614-ben adott ki az erdélyi huszárság számára (Tábori parancsolat) teljesen azonos az előbb említett, korábbi keletű erdélyi katonai írások szövegével, ami érthető.[12]

Ugyanezt a nyelvezetet állapíthatjuk meg egy, két évvel később, 1616-ban készült lovassági szabályzatban, melyet Szendrei János a bécsi Kriegsarchivban talált meg. Címe: „Vitézlő articulusok melleknek continentiája szzerint Capitanok, Hadnagyok, Zazlotartok s egieb Magiar lovas renden való vitézlő nép magokat viselliek s ezeket megtartany eo fösegenek Ferdinand Hercegnek hituel tartoznak". Olvassuk benne a fegyverderék, hegyestőr, szekercze, félkézpuska kitűnő képzésű magyar műszavakat.[13]

Amikor Bethlen egyik kapitánya, Horváth István, a fejedelemmel szövetséges Keresztély Anhalti herceg seregéhez szegődik 500 huszárral és kopjás hajdúval, Keresztély, Frigyes cseh ellenkirály fővezére aláírásával 1620. május 12-én Egersburgban magyar szövegű szerződéslevelet állított ki nekik.[14]

1631-ből való Eszterházy Miklós nádor articulus levele, amely 37 pontban közöl általános rendtartási és fegyelmező szabályokat. Mivel azonban ennek az iratnak nem az eredeti szövegét, hanem csak egy Geőcze Istvántól, a pontos lelőhely és adatok megjelölése nélkül közölt, mai magyar nyelven írott másolatát ismerjük, — nem tudunk következtetni annak szövegéből az eredeti műszavak helyességére.[15]

A Hadtörténelmi Közleményeknek ugyanebben a füzetében találunk egy szabályzatot I. Rákóczi György idejéből. Kelt Gyulafehérváron, 1634. augusztus 13. Ez is csak általános, erkölcsi, fegyelmi rendtartással foglalkozik, harcászati megnevezések nincsenek benne.

Kassa város tanácsa 1644-ben adott ki egy edictumot a katonaság és polgárság együttműködéséről a város ellenséges megtámadása esetére. Érdekes, mert benne a városok megerődítési műszavaiból már néhány, általánosan használt kifejezést is találunk, mint pl. fok. várfok, bástyafok stb.[16]

Gróf Forgách Ádám, bányavárosi főkapitány 1648. június 21-én Szécsényben egy katonai rendtartást bocsátott ki a hatáskörébe tartozó várkapitányoknak. Szabályozza a tábor életét, szolgálatát, rendtartását, erkölcsi oktatást ad. Ennek az írásnak érdekessége, hogy aránylag kevés

[11] *Wittmann Tibor:* Bethlen Gábor mint hadszervező. A történettudomány kérdései 13. füzet. 1952. Különnyomat. Századok. 1951. évf.
[12] Hadtörténelmi Közlemények, 1815. 179. o.
[13] Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 148. o.
[14] Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 158. o.
[15] Hadtörténelmi Közlemények, 1894. 407. o.
[16] Kassa városi jegyzőkönyv. Hadtörténelmi Közlemények. 1919. 21. o.

latin kifejezést olvasunk benne, az egész szépen gördülő, folyamatos magyarsággal van megszerkesztve.[17]

A XVII. század hatvanas éveiben már mindig több írásbeli utasítást, rendelkezést találunk. Mintha szinte már előrevetné árnyékát, első magyar katonatudósunknak, Zrínyi Miklósnak e téren kifejtendő működése. Ezekben az írásokban megtaláljuk már a legtöbb kitűnő magyar műszónak nyomát, amelyeket azután Zrínyi tudatosan illesztett be a tőle megalapított magyar katonai nyelvbe.

1660-ban Wesselényi egyik szabályzatában már olvassuk a hópénz, pattantyús, profuntház és a régebbi utasításokban is állandóan szereplő mustra, strázsamester kifejezéseket.

1664-ben augusztus 15-én kelt Gersi Pethő Ferenc felső-magyarországi vicekapitány ordinációja Sárospatakon. Beszél benne a végbeliekről, lesből kiindulásról, kótyavetyéről.

Úgyszintén körülbelül ezekből az időkből, a XVII. század második feléből valók a következő magyar katonai írásbeli rendelkezések: Pethe Anna asszony a várában élő udvari katonaságának adott utasításokat. Magyaros, tiszta nyelvezetének megismerésére idézem a rendelkezés egyik mondatát: „Megindulván minden ember, szép csendesen, kiáltás és zajgás nélkül menjen, mind lovas, mind gyalogos, az rendelés szerint járjon, meg ne haladja az egyik a másikat az rendben."

Ugyanabban az időben kiadtak Szatmár várőrségének is egy szabályzatot, amelyből eléggé hű képet kapunk a magyar várak akkori védelmi rendszeréről. Persze a német őrségtől átvett sok német kifejezés is előfordul, főleg a tüzérségi műszavak terén. (Czeigház, Czeigwart, Casematta.) De a korábban csatázás alatt általában értett harccselekmény megnevezése helyett, már olvassuk az ütközet szót, azaz a kisebb összecsapás meghatározását. Az ágyúkat helyesen lövőszerszámoknak írja.[18]

Széchy Anna Mária Murány vára kapitányának, Bene Jánosnak adott 1665. május 7-én utasítást a vár gondozásáról. A sok, már használatban volt jó magyar kifejezés helyett ebben az írásban ismét sok a latin nyelvű mondat.[19]

Wesselényi Ferenc nádor 1664-ben adott ki szintén magyar nyelvű utasítást Szendrő vára számára.[20]

Ugyanilyen utasítást olvashatunk a Teleki-levéltár egyik darabjában. Hadi edictum Kővár számára. 1665. március 1. A porkolábot a várkapitány után következő rangú tisztviselőnek jelöli meg. Különbséget tesz a várőrség altisztjei között a németek és magyarok közt. Az előbbit káplárnak, a magyart pedig tizedesnek nevezi.[21]

Mint említettem, mindezek az írásbeli emlékek a magyar katonai

[17] Hadtörténelmi Közlemények, 1892. 569. o.
[18] Valamennyi itt felsorolt szabályzatot közli a Hadtörténelmi Közlemények 1889. évfolyama, a Magyar Hadiszabályzatok és utasítások sorozatban.
[19] Hadtörténelmi Közlemények, 1911. 478. o.
[20] Hadtörtnéelmi Közlemények, 1915. 226. o.
[21] Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 428. o.

nyelvnek csupán kezdetei voltak, s voltaképpen még nem is beszélhetünk azokkal kapcsolatban katonai nyelvről. Egyéni ízlés, műveltség, gyakorlati tapasztalatok tanúságai alapján megszerkesztett írások ezek. De ekkor, a XVII. század első felében már el kellett jönni annak a tudós katonának, aki — bár nem hangsúlyozza, hogy meg akarja teremteni a magyar nyelvet, haditudományi írásaiban öntudatlanul és ösztönösen olyan kitűnő katonai nyelvet, a népi nyelvből eredő katonai és hadi műszavakat tudott találni és rendszerbe foglalni, hogy jogosan tekinthetjük őt a magyar katonai nyelv megalapítójának. Munkáihoz írt egyik előszavában Zrínyi Miklós szerényen csak annyit mond, hogy igyekezett jól magyarul írni. Írásaiból látjuk, hogy ezt az ígéretét teljes mértékben be is váltotta. A későbbi korok, főleg a XIX. századi magyar katonaság szervezőinek és a magyar katonai irodalommal foglalkozóknak nagy mulasztása, hogy minden újabb nemzeti hadsereg felállításánál nem tanulmányozták át figyelmesen és nem követték Zrínyi tanításait, pedig azokból — mint későbbi fejtegetéseimből kitűnik —, megadhatták volna minden további katonai nyelvújítás alapját. Zrínyinek ahhoz, hogy jól magyarul, katonásan írjon, nem volt szüksége és nem is lehetett volna alkalma másoktól tanulni zamatos, erőteljes magyar írásmódot. Talán Pármány Péter volt e tekintetben hatással reá. De kitűnő magyar katonai nyelvezetét maga alkotta. Legfeljebb az előbb felsorolt egyik-másik szabályzatról tudhatott. De erre neki nem is volt szüksége. Megjelenése a magyar haditudomány és a magyar katonai nyelv terén egy üstökös hirtelen, váratlan pályájához hasonlítható, amely vakító ragyogással feltűnik, azután rövid idő múltán ismét eltűnik a szemünk elől. Zrínyi haditudományi írásainak nincsenek magyar előfutárjai. Munkáinak kéziratai halála után egy ideig eltűntek, s csak későbbi nemzedékek ébredtek annak tudatára, hogy milyen értéket képviselt ő a magyar katonai tudomány és a magyar helyes katonai nyelvhasználat mezején.

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa.

VITA

VISZONTVÁLASZ DIENES ANDRÁSNAK „A BRONZSZOBOR VAGY A KÖLTŐ?" C. HOZZÁSZÓLÁSÁRA

Dr. Mezősi Károly

Petőfi utolsó napja és halála c. s a *Hadtörténelmi Közlemények* 1957. évi 3—4. számában megjelent tanulmányomról *Dienes András* a fenti címen azon nyomban, a folyóiratnak még ugyanebben a számában bírálatot írt. Észrevételeire az alábbiakban válaszolok.

1. A „bronzszobor-tan" kérdéséhez

Dienes András válaszának mindjárt az elején igen élesen szembeállított *„kétféle kutatói állásfoglalást"*. Az egyik a szigorúan vett *tudományos* álláspont, s ezt Dienes így fogalmazta meg: „tollat forgatni csak úgy szabad, ha tollunk az egyedül igaz szolgálatában áll, kutatni csak úgy lehet, ha az igazra bukkanva nem kell azt félve eltemetnünk, *érdem*, ha felmutatjuk". Megkívánja, hogy ez az álláspont Petőfi életrajzi kérdéseinek vizsgálatában is feltétlenül érvényesüljön.

A fentiekhez mindjárt hozzáfűzöm: *ezt az álláspontot magam is feltétlenül vallom!*

Tanulmányomból mindamellett Dienes azt olvasta ki, hogy ennek „szinte minden sorából kiárad" egy olyanféle *„tan"* — s ezt Dienes „széptan"-nak, *„égi* történetírás"-nak is mondja —, „mely nem azt vizsgálja, hogy mi történt, hanem hogy mi „méltóbb" Petőfihez, mi képzelhető el róla". Dienes András az ilyen „kutatói magatartásnak a jelentkezését" visszautasítja, mert így a költőből „élettelen, mozdulatlan, jéghideg bronzszobor" válik.

Teljesen egyetértek Dienessel abban, hogy ha valaki *az igazságot* eltitkolja, ez tudománytalan álláspont. Nem kevésbé tudománytalan azonban az sem, ha valaki *kétes értékű és hitelű közléseket feltétlenül igazaknak kíván elfogadtatni.*

Azt a beállítást, mintha tanulmányom megírásában és Lengyel József közléseinek bírálatában az igazság leplezésének szándéka vezetett volna, nekem kell visszautasítanom. Ellenkezőleg: Lengyel írásait azért vizsgáltam meg, hogy lássuk, az abban közölt adatok valósága, történelmi

hitele igazolható és elfogadható-e. Igen sajnálatosnak vélem, hogy Dienes András tanulmányomat olyan megvilágításba helyezte, mintha az igazság ellen támadnék, vagy a valóságtól félnék, s ezzel elvi kérdésben vallott álláspontomnak olyan értelmet adott, amilyent sohasem képviseltem. Válaszának mindjárt az elején úgy tüntette fel, mintha véleménykülönbségünkben az ő „tudományos" és az én csupán lelkesedő „széptan"- és „pedagógus"-álláspontom összeütközéséről lenne szó. Mintha *„a hiteles"* ellensége lennék Petőfi-kutatásom módszerében, s az ifjúságot *nem a hamisítástól, hanem a pozitívizmustól félteném.*

A fenti beállításból természetszerűleg következnék az, hogy már eleve és vitathatlanul annak van igaza, aki a „tudományos" álláspontot képviseli. Dienes javamra csak annyit volt hajlandó elismerni, hogy *hiszek abban, amit állítok.* Minthogy a tudományosság leglényegesebb kritériumának, az igazságra való törekvésnek kétségbevonása után ez édeskevés vigasztalás számomra, szükségét érzem annak, hogy a Petőfi-kutatásban és adott esetben: a Petőfi halálával kapcsolatos kérdések vizsgálatában elfoglalt álláspontomat félreérthetetlenül megmondjam.

Az összeütközést a valóságban nem a tudományosság elvi kérdésében való véleménykülönbségünk okozta, hanem az, hogy Lengyel József közléseinek igazságát bíráltam, és kétségbe vontam, Dienes András pedig feladatának ismeri — miként válasza elején meg is mondja — *„a Lengyel József elleni* — korántsem új, 1880 óta ismeretes — *vád megcáfolásá"*-t. Dienes kritikai vizsgálatomra írt válaszában is ezt állítja: „Lengyel soha nem keveredett ellentmondásokba."[1] Lengyel közlései igazságának maradandóságába vetett hitét pedig így fejezte ki: „a Lengyel-vallomás ki fogja állni »többféle megtámadtatások tüzét«. Így Mezősiét is."[2]

Hogy Lengyel írásainak e viszontválaszomban kifejtett, még tüzetesebb megvizsgálása után az irodalomtörténetírás a székelykeresztúri sebész közléseit miképp értékeli, legyen ez a tudományos meggyőződés és ne előrevetített jóslat kérdése. E kritikai vizsgálatom elvégzésének okát és a Petőfi-kutatásról vallott felfogásomat, elvi álláspontomat az alábbiakban foglalom össze.

Mindenekelőtt elismerem azt, hogyha én Petőfiről írok, elsősorban megvizsgálom, hogy *a szóban levő kérdésben Petőfinek volt-e állásfoglalása.* Petőfit annyira ismernünk kell és tisztelnünk is kell, hogy erre figyelemmel legyünk. A *Petőfi-hamisítást* nyilvánvalóan az követheti el legkönnyebben, aki figyelmen kívül hagyja a költő álláspontját, meggyőződését, kijelentéseit, egyéniségét, jellemét. A Petőfi-hamisítás megbocsáthatatlan bűn, erre már a múlt század irodalomtörténetírói és Petőfi-kutatói is figyelmeztettek. Ennél sokkal kisebb hiba Petőfi eszményítése. Dienesnek azonban abban feltétlenül igaza van, hogy ez utóbbi nem tudományos munkák feladata, s az életrajzírók mindenek felett álló kötelessége *a valóság megállapítása.*

[1] Hadtörténelmi Közlemények, 1957. 3—4. sz. 231. l.
[2] Uo. 247. l.

Petőfiről azonban ki rajzolhat inkább hamis képet: az-e, aki tekintettel van az ő következetes, meg nem alkuvó, határozott, szavaiban és tetteiben egy, „büszke és méltán büszke", forradalmi — vagyis nem mindennapi, hanem rendkívüli, a hősökre jellemző — egyéniségére, vagy pedig az, aki mindezt vagy nem tudja, vagy nem akarja figyelembe venni? Szó sincs arról, hogy kritikai vizsgálódásaim során Petőfit meg akartam fosztani emberi vonásaitól, s az „élettelen, mozdulatlan, jéghideg bronzszobor" lenne az eszményképem, miként Dienes állítja, elvem pedig az lenne: „ne törődj a feltétlenül igazzal, amit szebbnek ítélsz, fogadd el igaznak."

Nyomatékosan hangsúlyozni kívánom azt az álláspontomat is, hogy *az igazság* követelményének szempontjából *Petőfi iránt a legigényesebbnek kell lennünk!* Ezt ő kívánta, midőn kora megbántásaival szemben az *„igazságos utókor"*-ra hivatkozott, s bízott abban, hogy *„a história tribünjén"* tetteiről igaz ítéletet mondanak. A Petőfiről szóló tudósításoknak tehát *mindenekfelett hiteleseknek kell lenniük!* Ez az én álláspontom: *a feltétlenül megbízható*, nem pedig a „hihető", a „lehetséges", a „valószínű", ahogyan Lengyel tudósításainak egyes állításait is értékelték.

Dienesnek azt a kijelentését, hogy az igazság felmutatása *„érdem"*, megint csak teljes mértékben osztom. Hozzáteszem azonban, hogy a hamisítások leleplezése nem kevésbé fontos feladat, és ez is *érdem*. Különösen, ha olyan fontos kérdéssel áll kapcsolatban, mint Petőfi megítélése.

Lengyel József közléseiről határozottan állítom, s az alábbiakban részletesen kifejtem a következőket:

a) Közléseiben olyan valótlanságok és ellentmondások vannak, amelyek miatt tudósításait Petőfi utolsó óráiról és halála helyéről hitelesnek elfogadni nem lehet.

b) Lengyel a „koronatanú" szerepét nem töltheti be ebben a fontos kérdésben, ha figyelembe vesszük egyéniségét a saját nyilatkozatai és magatartása alapján.

c) Az újabb vizsgálódások Lengyelről egyoldalúan alakították ki a feltétlenül megbízható tanú képét és szerepét. Közlései elfogulatlan bírálata helyett állításai erősítését, ellenfelei kisebbítését tekintették feladatuknak. Ez elsősorban *Dienes András: A Petőfi-titok* c. könyvéből állapítható meg, de ebben a szellemben szól a kérdésről *„A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése"* is.

Dienes azt jogosan követeli, hogy Petőfiről nem szabad tudományos munkában bronzszobrot bemutatni. Nem lett volna szabad azonban Lengyelről sem úgy kialakítani a feltétlenül hiteles tanú bronzszobrát, ahogyan Dienes tette, akinek — szerinte — mindenben igaza volt, s akinek minden ellenfele csak alaptalanul vádaskodott.

Most is állítom, hogy az a kép, amelyet Lengyel Petőfinek a fehéregyházi csata alkalmával tanúsított magatartásáról megrajzolt, *nem hű Petőfihez.* Idegen *„a Petőfi-kép"*-től, ahogyan Petőfit nemcsak tanárok és diákok, az ifjúság mint eszményképet ismerik, hanem amit róla a

tudományos vizsgálat is megállapított, amilyennek őt tetteiből ismerjük. Ezért igenis, Lengyelt csak abban az esetben lenne szabad hiteles tanúnak elfogadni, ha adatainak igazsága mindenek felett állna. Szeretném, ha Dienes ebben a kérdésben vallott elvi álláspontomat így ítélné meg.

Volt-e mármost Petőfinek állásfoglalása abban a kérdésben, hogy az ő katonai szereplését, tetteit, részvételét a magyar szabadságharcban milyennek lássák és ítéljék meg? Minden Petőfi-ismerő tudja, hogy nagyon is határozott álláspontja volt. Nem akarta, hogy akár a kortársai, akár az utókor úgy vélekedjenek róla, hogy csak hirdette a szabadság eszméjét, csak tüzelt a szabadságharcra, hanem bizonyságot akart tenni arról, hogy eszméiért minden áldozatra kész, a népek szabadságáért és a magyar nép szabadságáért az életét is fel kívánta áldozni.

Az *„Egy gondolat bánt engemet..."* c. költemény alapgondolatának meghirdetése Petőfi részéről éppúgy nem volt „szerepjátszás", mint ahogy Kossuth Lajoshoz 1849. január 13-án írt levele sem volt az. Ebben többek közt ezt írta: *„ha dicsőséggel nem harczolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem mellett lehet az ember..."* Azért kérte Bem hadseregébe való áthelyezését, hogy — miként írta — *„mellette... tanulhassam a katonáskodást, s ha megtanultam, le fogom róni tetteimmel e kölcsönt, mert nekem meggyőződésem, hogy egyike leszek a haza megmentőinek."*[3]

Az őrnagyi kinevezés kérésekor pedig szintén Kossuth Lajosnak Petőfi ezt írta: *„Nevezzen ki azon táborhoz, mellynek legnagyobb és legnehezebb tennivalói lesznek, mert az én erélyem és bátorságom ott éri el tetőpontját, ahol mások kétségbe esnek. Legrosszabb esetben, ha a fatum könyvébe más volna írva, mint az én szívembe: szaporítani fogom azok számát, kik, ha életökkel nem hozhattak is hasznot a hazának, legalább halálukkal becsületére váltak."*

Kritikai vizsgálatomban már megemlítettem, hogy Petőfi milyen magatartást tanúsított Bem csatáiban, miért tűzte Bem Petőfi mellére a kitüntetést, s hogy ő erre milyen büszke volt. A kitüntetést Bemnek e szavakkal köszönte meg: „Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet."[4] Az az öt tábori levél, amelyet Petőfi 1849 február—június havában a *Közlöny* számára írt, s amelyek itt megjelentek, a *becsületet, hősiességet, dicsőséget emelik ki.*

„A rosszakaratúak és avatatlanok" felé, akik Petőfi katonai rangjáról történt lemondását ellene fordították, ezt írta: „csak arra figyelmeztetem a nemzetet, hogy rágalmazóim olyan emberek, kik egyik-másik sutban hunyászkodtak, míg én Bem oldalánál, Bem által megkoszorúzva harczoltam az erdélyi csatatéreken." A cáfolatot e rágalmazóinak későbbre ígérte.[5]

[3] Kiadta többek közt *dr. Badics Ferenc: Petőfi levelei, Petőfi-Könyvtár XXIII. füz. 169. l.*

[4] *Közlöny*, 1849. ápr. 26-i sz.

[5] 1849. jún. 11-én kelt levele, uo. 1849. jún. 17-i sz.

Ha valaki nem tudná, a „*sut*" nem más, mint „kemence-zug", „kemence möge". Lengyel leírása ide, a lőtávolon kívül álló sütőkemencéhez tette Petőfit a csata döntő szakaszában, mint elmerengő, tétlen embert.

Petőfi rágalmazóinak hősi halálával felelt. Annak a Lengyelnek azonban, aki Petőfi utolsó óráinak helyéül a sütőkemencét jelölte meg, *alapos kritikai vizsgálat után a történetírásnak kell felelnie.*

A vesztett csata után menekülő nagy hadvezérek történelmi példáival Dienes jól felvázolta, hogy ez lehet szükségszerű. Ilyen helyzetben a futás, menekülés nem írható a hősiesség rovására. Ezt elismerem, annak hozzáadásával, hogy a Lengyel-féle közlésekben nem elsősorban a futásra, menekülésre, hanem a leírások egyéb Petőfiről szóló adataira vonatkozólag állítottam, hogy ez Petőfiről hamis kép. Lengyelnél mindenesetre már eleve hitelesebbnek vélem a fehéregyházi csatában részt vett *Lőrincz József őrnagynak* azt a tudósítását: „A segesvári vagy Fehéregyház melletti ütközet kezdetén Petőfit *szuronyos fegyverrel* láttam gyalog a gyalogsorok között — beosztás nélkül — működni."[6]

Papp Lajos, Bem vezérkari főnökének adatát sem lehet mellőzni. Ő azt állította, hogy Petőfit vadászfegyverrel látta. Különös is annak feltételezése, hogy Petőfi, aki még Pesten is kardot viselt, kimegy a csatatérre egészen fegyvertelenül, vagy ne szerzett volna magának valamilyen fegyvert. Arra vannak adataink, hogy az 1848/49-es szabadságharcban szükségből vadászfegyvereket is használtak.

Barthos Zsigmond közlése szerint Petőfi a támadó orosz lovasságnak ellenálló honvéd csapatnak ezt kiáltotta: „Nehogy rendet bontsanak, mert akkor mindnyájan veszve vagyunk!"[7]

Tanulmányomban azt kívántam, hogy Lengyel adatai megbízhatóságának ellenőrzésén kívül a csatában kétségkívül részt vett és Petőfit ismerő személyek közléseinek tulajdonítsanak a kérdés kutatói nagyobb jelentőséget. Ez annál inkább helytálló kívánság lehet, mert bár csak kevés olyan adat van, amely Petőfit a csata aktív szereplőjeként mutatja be, de ezek is cáfolják a Lengyel-féle beállítás hitelességét, s egyben Petőfit olyannak állítják elénk, amilyennek őt egyébként tetteiből megismertük.

Dienes András kifogásolja, hogy kerestem a Petőfi megítéléséhez „méltóbb" közléseket, s úgy látja, ennek érdekében az igazságtól is hajlandó vagyok eltérni. Mivel a „méltóbb" kifejezésbe az elfogultság könnyen belemagyarázható, ehelyett a *hűségesebb* szót kívánom használni. Több reményünk lehet, hogy az ilyen adatok értékelése a kutatást közelebb viszi az *igazsághoz.*

[6] *Vasárnapi Újság*, 1861. 56. l.
[7] *Ferenczi Zoltán: Petőfi eltűnésének irodalma*, 102. l.

2. *A Baynovics-féle „felfedezés" és az ellenvélemény megítélése*

Dienes András kutatói eljárásomat olyan *egyenlethez hasonlítja,* melynek baloldalára, az ismeretlen helyére egyszerűen *„felfedezésem"*-et állítottam. „Tehát *nem keresi* az ismeretlent" — mondja Dienes.

Az én „felfedezésem", amint róla Dienes idézőjelben többször szól (bár én ezt a szót tanulmányomban soha nem használtam), Baynovics Mihály Petőfi haláláról szóló eddig ismeretlen leírása. Dienes úgy véli, hogy ez a „felfedezés" látókörömet egészen leszűkítette. Ezt egyszerűen betettem az ismeretlen helyébe, „a másik oldalra csoportosítva minden adatot, amelyről úgy véli, hogy állásfoglalásának kifejezői". — Dienes ezt is írta: „Mezősit idézve fogjuk bizonyítani, hogyan viszi tévútra a kutatót a »felfedezése«."[8]

A Baynovics-féle leírással kapcsolatban Dienes még azt is állítja, hogy tanulmányom Petőfi halálát e leírás „alapján javasolja elfogadni".[9]

Mindenekelőtt téves beállítás az, mintha Baynovics leírását elfogadásra ajánlottam volna! — Ellenkezőleg, ebben a kérdésben meglehetősen tartózkodóan nyilatkoztam. Ezeket írtam:

„Ha ezt nem is tekintjük másnak, mint a Petőfi haláláról szóló leírások egyik ismeretlen változatának, így is figyelmet érdemel."[10]

„Baynovics jelentését korántsem kívánom olyan fontosságúnak feltüntetni, hogy ez Petőfi utolsó perceinek, elesténk és eltemetésének leírásával az eddigi bizonytalanságból kivezető utat jelent. Értékelését, kritikai megvizsgálását sem akarom csak magam elvégezni. Nyilvánosságra hozása a tudományos kutatók és érdeklődők számára lehetőséget nyújt a jelentés forrásértékének megvitatására."[11]

Végül a befejező sorok között ezt írtam: „Elsősorban Baynovics leírásának kritikai megvizsgálásához kérek a Petőfi-kutatóktól, várt hozzászólásaikban, segítséget."[12]

Azt is egész tárgyilagosan írtam meg, miképp került elő ez az eddig ismeretlen leírás. Semmiféle hűhót nem csaptam mellette, nem kérkedtem vele, hogy ez az én „felfedezésem". Tudom azt, hogy az ováció saját felfedezésünk mellett visszatetsző, s ez minden értekezés tudományos értékét csak rontja.

Annál feltűnőbb, *miért kívánta Dienes András tanulmányomat most már egy másik, ugyancsak elvi tudományos vonatkozásban kedvezőtlen megvilágításban bemutatni.* Milyen alapon állítja azt, hogy e „felfedezés" birtokában kerültem téves útra, már nem keresem az „ismeretlent", s hogy Baynovics leírását elfogadásra ajánlottam?

Mindenekelőtt *kritikai ellenőrzését* véltem szükségesnek, de ezt is *elfogulatlanul.*

8 Válasz, *Hadtört. Közl.* i. h. 228. l.
9 Uo. 225. l.
10 Uo. 190. l.
11 Uo. 220. l.
12 Uo. 221. l.

Lengyel közléseinek bírálatát Baynovics leírásától függetlenül kívántam és kívánom elvégezni. A kettő között egy vonatkozásban valóban tettem összehasonlítást. Abban, hogy Baynovics, ez az egyszerű ember Petőfit önmagához hű, következetes embernek tüntette fel. — „Mit: hogy én megtagadjam magam, azt nem teszem" — adta Baynovics Petőfi ajkára a kijelentést, mely szerint Petőfi nem volt hajlandó tiszti ruhájának levetésére. — Erre a jellemvonására Dienes is alkalmazhatná Brassai Sámuelt citálva: „Est genuine Petőfianum!" — mint ahogy a Lengyeltől említett *„potomság"* szóról vélekedett.[13] Ne vegye tőlem senki rossz néven és ne írja tanulmányom tudományos értékének rovására sem, hogy lelkesedtem azon, midőn a nép egyszerű fia olyannak rajzolta meg Petőfit, amilyen jelleműnek őt valóban ismertük, s amilyennek ő is kívánta, hogy lássák. Nem pedig olyannak, amilyennek Petőfit Lengyel tüntette fel. Azt hiszem, annak Dienes András is örül, ha nem mint a kérdés tudományos vizsgálója, hanem mint a Petőfi-legendák gyűjtője, hogy a költőt népünk így ismeri. Félreértés elkerülése végett azonban ehhez még hozzá kell tennem: a történelmi hitelességű adat és a legenda között különbséget tudok tenni. Egynéhány, tudományos munkákba is belekerült, hitelesnek elfogadott tudósításról megállapítottam már, hogy a legendák világába tartoznak. Dienes András ismeri egyéb Petőfi-tanulmányaimat, s jól tudja, mennyire *az igazság felkutatásának szempontja vezetett* ezekben is.

Ennek ellenére Dienes úgy nyilatkozott, hogy mivel Petőfi szülőhelyének kérdésében elmondott véleményem után „alkalmam nyílt" az eltűnés problémájával való foglalkozásra is, „egy törvényt látunk itt teljesülni: *ahol a kutató mindenképpen ellenvéleményt akar produkálni, ott mindig ilyen sovány bizonyítóanyag kerül a tudomány asztalára,* többnyire igen széles körítéssel."[14]

A *„pontosan Mezősi Károlynak"* adott válaszban a fenti véleményt találtam a legkülönösebbnek. Erre viszont azt mondhatom, hogy vitánk során és a szóban levő probléma jelentőségéből mindenki, aki polémiánkat figyelemmel kíséri, megállapíthatja, vajon „mindenképpen ellenvéleményt" akartam-e produkálni, vagy az ellenvéleménynek van-e komoly alapja is. A „tudomány asztala" körül helyet foglalókra bízom, döntsék el: kritikai vizsgálódásaimban mi több, a bizonyítóanyag-e vagy a körítés.

Természetesen *ne a tekintély elve alapján* döntsenek. Már előző tanulmányomban is kifejeztem azt, hogy Dienes András kutatómunkája iránt nagy tisztelettel viseltetem, felfogását s még kevésbé személyét a legkisebb mértékben sem kívánom bántani. Ezt a szándékomat most újból leszögezem.

Dienes András azonban ne kívánja azt, hogy Lengyel egyik adatáról (arról, hogy Lengyel Petőfit „szőke" férfinak írta) azért ne lehessen jogos

[13] *A Petőfi-titok* 148. l.
[14] *Hadtört. Közl.* vita 228. l.

az én észrevételem, mert ez a „nagy kutatóknak" — Ferenczi, Meltzl, Farnos, Török — nem tűnt fel, ennek nem tulajdonítottak jelentőséget. — Azt se kívánja, hogy mivel ő már húsz év óta kutatja Petőfi halálának körülményeit, a forrásokat alaposan ismeri, a csatateret többször és gondosan tanulmányozta, mindenki feltétlenül elismerje, hogy számára nem lehet *„fogós kérdés"* a Lengyel József ellen támasztott „vád" megcáfolása, miként ezt bizonyára jogos önbizalommal írta.[15] S végül azt sem, hogy a 6:1-hez arány alapján feltétlenül az legyen az igaz, amit a román—magyar akadémiai munkaközösség megállapított és jelentésében összefoglalt. E jelentésben ugyanis Dienes Király István egyik ellenvetését azzal utasította vissza: „vagy hitelt ad egy *hattagú* tudományos munkaközösség által *látottaknak*, vagy nem ad ennek hitelt."[16]

Nem kívánok semmiféle hasonlatot alkalmazni, mint amilyent pl. Dienes tett az előbb említett matematikai egyenlettel és annak ismeretlenjével. Egy ötletes hasonlat nem bizonyíték, de könnyen lehet megtévesztő. Személyes élményeket sem akarok a vitába belevonni, mint pl. Dienes, amikor Breit Józseffel való ismeretségére hivatkozva állítja, hogy e hadtörténetíró „érdeklődési területén teljesen kívül esett Petőfi eltűnésének kérdése", így azt az állítását, hogy Petőfit a fehéregyházi csatában „mint rendesen, legelsőnek a küzdők sorában" látták, csupán „kegyeletes" vélekedésnek lehet tekinteni. Annyit valószínűleg Dienes sem akar megtagadni Breittől, minden személyes ismeretség ellenére, hogy tudott Petőfi katonai tevékenységéről, a szabadságharcban, a vízaknai csatában való részvételéről, s még Lőrincz József honvédőrnagy közlését is ismerhette arról, hogy Petőfit a gyalogsorok közt látta szuronyos fegyverrel „működni". Ezekből az adatokból, figyelmen kívül hagyva Lengyel tudósításait, mint hadtörténetíró jogosan vélekedhetett Petőfiről úgy, mint ahogy megírta.

Breit Józsefre való hivatkozásomat Dienes „sajnálatos jelenség"-nek írta, s azt mondta, ezt Lengyel ellen „dokumentum"-ként használom fel. — Mindenesetre annyit tudok, hogy egy történetíró állítása és néhány szava nem „dokumentum". Nem is ilyen értelemben hivatkoztam Breit József munkájára, hanem *„A Petőfi-életrajzok és történeti munkák állásfoglalása"* c. fejezetben sorra vettem, mennyire elfogadott vélemény a Lengyel-féle és ehhez hasonló közlés mind a Petőfi-életrajzokban, mind a történelmi munkákban. Az *egyetlen* Breit József-féle véleménnyel szemben pontosan *hat*, köztük Dienes András álláspontjára hivatkoztam, annak során, hogy a megállapításokat és nézeteket felvázoltam. Breit Józsefre való hivatkozással tehát nem „bizonyítóanyagot" kívántam produkálni, hanem csak egy hadtörténetírónak az általánostól elütő, a Lengyel-féle képpel ellentétes vélekedésére mutattam rá.

[15] Uo. 223. l.

[16] *A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése.* — I. Osztály Közleményei X/3—4.

Dokumentum, mégpedig a „jelenlegi kutatás" álláspontja szerint, is döntő jelentőségű dokumentum *Lengyel és Heydte* közlése. Midőn ezek történelmi formásértékét az alábbiakban előző tanulmányomnál alaposabban vizsgálom, e kutatásom megítélése iránt csak annyi tárgyilagosságot kérek, mint amennyiről magam bizonyságot teszek.

3. Lengyel közléseinek bírálata

Dienes András A Petőfi-titok c. könyvében írja, hogy a Petőfi halálával foglalkozó irodalom „adathalmaza jóindulatú tévedők, zavart emlékezetű emberek, rajongók, fantaszták, fecsegők, csalók vallomásainak csudálatos dombja. Dühösen estem neki ennek a nagy lelőhelynek, egy évtizednyi munkámba került innen egyenként kiásni a valamennyire is használhatónak látszó adatokat, majd letisztítani a lényegről a díszmagyaros Petőfi-kultusz vakrozsdás frázisait és körzővel, egy ilyen józan szerszámmal leméri a mondanivalót..."[17]

A továbbiakban azt írta, hogy a csata napján délután 5 órán túl *Bem katonái közül* Petőfit senki sem látta, de „látta egy környékbeli orvos, a csata egyik vendégszereplője, pár perccel a halála előtt és látta az ellenség egyik tisztje néhány perccel a halála után." Ezt a székelykeresztúri orvost, *Lengyel Józsefet* nevezi Dienes a Petőfi halála körülményeiről támadt per *koronatanújának*. A másik döntő tanú pedig *Heydte* osztrák őrnagy. Vizsgálódásai arra az eredményre vezettek, hogy elsősorban e két ember közléseit kell hitelesnek elfogadni.

Tanulmányomban ezt az álláspontot *„a mai kutatás"* kifejezéssel említettem. Dienes a „mai kutatás" megnevezést kissé zokon vette. Pedig rajta kívül és már előtte *Illyés Gyula* is Lengyel és Heydte közléseinek egybehangzóságát állította, vagy talán csak „utalt rá" 1937-ben, a Tükörben megjelent cikkében, mint ahogy ezt a román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése is, a kérdés történelmi előzményeinek vizsgálata során megemlítette.[18] *Illyés Gyula Petőfi* c. könyve függelékében Petőfi halálának kérdését az „újabb adatok nyomán" tüzetesebben vizsgálta, minthogy ezt „senki sem végezte el". Fő forrásainak Lengyel és Heydte közléseit ismerte el. 1945-ben a csatateret is bejárta. — A magyar —román akadémiai munkaközösség jelentése is *„jelenlegi kutatás"*-ról szól. Azt az álláspontot tehát, hogy a kérdés tisztázását elsősorban Lengyel és Heydte közlései alapján kell elvégezni, *többen képviselik*. A „mai kutatás" kifejezést ezért használtam, s válaszom nem szólhat *pontosan* Dienes Andrásnak, mint ahogy ő bíráló szavait *„pontosan"* hozzám intézte. Azt távolról sem kívántam, hogy Dienes tanulmányomat *„mai kritikai vizsgálat"*-nak nevezze, miként írja, hogy nem így beszél róla.[19] Legyen ez csak az én szerény egyéni kritikai vizsgálatom. Egyet azonban

17 130. l.
18 I. jelentés 239. l.
19 *Hadtört. Közl.* i. h. 223. l.

nagyon szeretnék: ha ahhoz a megállapodáshoz szigorúan tartanánk magunkat, hogy ebben a vitában kizárólag az érveknek és ellenérveknek lehet szerepük. Az *igazság érdekében* azután ezen a téren a leleplezéseknek ne legyenek korlátai.

Ezek előrebocsátása után sorra veszem, melyek azok a valótlanságok és ellentmondások, melyek, véleményem szerint, Lengyel, mint koronatanú szerepeltetésének jogosultságát kizárják. Meg kell még jegyeznem, hogy egyes ellentmondásokra már *Lengyel kortársai* rámutattak, a román—magyar akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatása alkalmával pedig *Király István* is felhívta a figyelmet Lengyel több olyan adatára, amelyek miatt közlései hitelessége iránt kétségét fejezte ki. Bírálatát azzal zárta, hogy Petőfi halálhelyének megállapítása (Ispánkút) bizonytalan, a kérdést nem lehet lezártnak tekinteni. Ez a jelentés és vitája előző tanulmányom elkészítése idején még nem jelent meg, akkor csupán a napi sajtó szűkszavú közlésére hivatkozhattam. Mostani vizsgálatom során természetesen a hatos bizottság jelentésére is figyelemmel voltam.

a) *Mikor ment ki Lengyel a csatatérre?* — Lengyel József a fehéregyházi csatában való jelenléléről és ottani tevékenységéről, megfigyeléseiről részletesen két alkalommal nyilatkozott. Először 1860-ban a *Vasárnapi Újságban*, másodszor 1874-ben a *Történeti Lapokban*. E két tudósítást *a román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése* is — Gyalókay Lajos cikkén kívül — *„főforrásaink"*-nak nevezi, s rájuk Lengyel I. és Lengyel II. megjelöléssel gyakran hivatkozik. A munkaközösség kijelentette, hogy Lengyel közléseit *„elvben hiteles forrásoknak ismeri el"*.[20]

Nem kis jelentőségű dolog, ha egy hattagú akadémiai munkaközösség a tagok aláírásával hitelesített jelentésében egy történelmi forrás megbízhatósága mellett ennyire kiáll. Ezt a következő *alapon* tette:

„Lengyel ellenfelei, a Hallerek, kétségbevonták, hogy a keresztúri sebész egyáltalában ott volt-e délelőttől fogva az ütközet közelében. Haller József szerint... csak délután vitte oda a kíváncsiság: „Lengyel fél 5 órakor érkezett Fejéregyházára vagy melléje." Ezzel szemben Lengyel II. név szerint megnevezi azokat, akiknek kocsiján júl. 31-én reggel Keresztúrról Fehéregyházára ment (Minorich Károly honvéd hadbíró, később Kolozsvár polgármestere, Pajna Ferenc honvédtiszt, utóbb Marosvásárhely főjegyzője) — a megnevezettek Lengyelt soha sem cáfolták."

A Lengyel II. pontos megfigyelése mindenekelőtt azt árulja el, hogy a *„megnevezettek"* közül az egyikre, Pajna Ferencre már Lengyel is mint *„néhai"*, tehát elhunyt személyre hivatkozott. Így csak az egy Minorich Károly tehetett volna bizonyságot Lengyelnek arról az állításáról, hogy együtt mentek ki Fehéregyházára. Hogy azonban *mikor* mentek ki: reggel-e, délelőtt-e vagy délután, erre vonatkozólag Lengyel

20 I. jelentés 242. l.

nem hivatkozott tanúkra! Második közlésében az egyik legfeltűnőbb jelenség éppen az, hogy *már nem beszél a csatatérre reggel történt kiérkezéséről, mint az elsőben tette.* Ennek ellenére a munkaközösség Lengyel megnevezett tanúira való hivatkozással, mivel ezek nem cáfoltak, azt vélte bizonyítottnak, hogy Lengyel már „r e g g e l" kiment Fehéregyházára, s ezen az *„alapon"* ismerte el Lengyelt *„elvben hiteles forrásnak".*[21]

Az első feladat pedig Lengyel tudósításai hitelességének tisztázása szempontjából az, hogy megvizsgáljuk, valóban nem keveredett-e ellentmondásokba. Az *időpontok* tekintetében is bizony a két Lengyel-féle írásban súlyos ellentmondásokat találunk.

Lengyel *első* közlésében valóban azt állította, hogy *a csatatérre már reggel* kiment:

„Petőfi szekeren jött s *minket* csakis Héjjasfalvánál ért be. — Reggeli 7—8 óra között *hallottuk* az első előcsapati aprófegyvertüzelést, s közben egy előőrsön álló 6 fontos ágyú hangját... Csakhamar *leértünk* Fehéregyházához, hol a csapatok felállása után azonnal *megkezdtük* a támadást. — A legelső lövést egy 6 fontos ágyúból Bem tábornok tétette... *mi* a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal — a sebesültek kötözésével — elfoglalva..." Ki az, aki ebből az előadásból nem azt állapítaná meg, amit maga Lengyel is ki akart fejezni, hogy ő a csatatérre már *reggel* kiment, a csata megkezdésekor már ott volt?

Ezután jön a *Lengyel II. meglepetése!* — Második írásában már nem állította, hogy a csatatérre reggel ment ki, hanem csak azt írta: *„1849. július 31-én"* szekerezett le a *„csata színhelyére".* Nem is a név szerint említett két hadbíró-tiszt *„kocsiján"* ment ki a Héjjasfalva és Fehéregyháza közötti út fele távolságáig, hanem — miként Lengyel írta — a *saját szekerén.* Közlésében ugyanis ez olvasható: „Szekeremet a fehéregyházi határ felső részében a volt szökőkútnál az országúton a többi élelmezési és podgyászszekerekhez állítván, Gölner élelmezési tiszt lován bementem a falu közé." (A munkaközösség jelentése szól arról, hogy Lengyel *a hadbíró-tisztek kocsiján* ment ki Fehéregyházára.)

Az *első időpont,* amelyet Lengyel második közlésében megjelölt, a *„Délután 3—4 óra közötti"* idő. *Ekkor* robogott el az országúton, miként Lengyel írja, egy Székelykeresztúron kijavított ágyú. „Szembe ezzel jött Petőfi, s miután szemével darabig kísérte, maga is a fogadó udvarába, ... szekere felé tartott" — szól Lengyel, *Petőfivel történt első találkozásáról,* holott korábbi írása szerint *őket* Petőfi már *reggel Héjasfalvánál* beérte.

Mi ez, ha nem kétféle olyan állítás Lengyel részéről, amely az ellentmondás tökéletes megnyilatkozásának tekinthető?

Lengyel a továbbiakban ezt írta: „Én a hat fontos után lovagoltam, s láttam, hogy az alsó falu végétől nem messze felállott, s lőni kezdte az oroszokat."

[21] Uo.

A fentiekben tehát *Lengyel maga írta meg*, hogy csak *délután 4 óra tájban lovagolt ki* Fehéregyháza falu nyugati szélére! — A Lengyel I-ben pedig azt állította, hogy már *reggel* helyet foglalt a romok között, ott hivatásával, a sebesültek kötözésével foglalatoskodott. — Ez sem lenne ellentmondás? Igen nagy ellentmondás ez. Alkalmas arra, hogy a Lengyel-féle közlések történelmi forrásértékét egyszeriben megsemmisítse. A munkaközösség azonban az ellentmondások megállapítása helyett a Lengyelt II-t az orvos saját állításán *túlmenően* is igazolni kívánta, mikor a két hadbírósági tisztre való hivatkozással állította, hogy Lengyel már *reggel* megjelent a csatatéren. Olyan forrás, amely ilyen módon való hitelesítésre szorul, nyilván nem hiteles.

Haller József Lengyel *1874-ben* történt közlése alapján, *magának Lengyelnek* az írása nyomán jogosan állíthatta *1889-ben*, hogy Lengyel csak délután érkezett Fehéregyházára. Lengyel II. nem *„ezzel szemben"* nevezte meg tanúit, miként a munkaközösség jelentése írja, annak bizonyítására, hogy már *„júl. 31-én reggel"* kiment a csatatérre, mert a Lengyel II. is, 15 évvel Haller cikkének megjelenése előtt, már csak azt közölte, hogy a kiérkezés délután történt.

Van itt azután egy érdekes *láttam — nem láttam* kérdés Gamerra Gusztáv és Lengyel József között.

Lengyel ugyanis 1874-ben ezt írta: „A fogadó előtt találtam gr. Lázár Albert és báró Gamerra Gusztáv urakat."[22] Lengyel még egy közlésében szólt arról, hogy Gamerrát a „falu között... a fogadó előtt" látta.[23] Ez a Gamerra, akire Lengyel talán azért is hivatkozott, hogy a maga jelenlétét bizonyítsa, mindenesetre cáfolt, hogy ő viszont nem látta Lengyelt. Erre Lengyel azt a választ adta: „Egy csata nagy helyen szokott lefolyni. Aztán meg némelykor csak azt látja meg az ember, a kit akar."[24]

Lengyel és Gamerra, a volt székelykeresztúri térparancsnok a viták során ellenfelek voltak. Lengyel József azonban *nem cáfolta Gamerra jelenlétét*, sőt reá kétszer is hivatkozott, mint akik Fehéregyházán találkoztak. Annál érthetetlenebb, midőn az akadémiai munkaközösség jelentésében ezt olvashatjuk: „Lengyel József már megcáfolja, hogy Gamerra egyáltalán ott volt az ütközetben."[25] Nem, ilyen cáfolatot Lengyel nem tett.

Magának Lengyelnek a helytelen idézése terén a munkaközösség ennél csak egyszer követett el nagyobb tévedést, amidőn ezt írta jelentésében: „Szendrey Júlia próbálta kideríteni férje eltűnésének körülményeit... Székelykeresztúrra utazott, ott beszélt Lengyel Józseffel, Petőfi utolsó óráinak egyik szemtanújával."[26] Annyira nem mélyült el a munkaközösség a Lengyel I. és II. tanulmányozásában, hogy ne tudná, Lengyel mindkettőben az ellenkezőjét állította, vagyis azt, hogy *nem beszélt*

[22] *Történeti Lapok*, 1874. évf. 397. l.
[23] Uo. 352. l.
[24] *Magyar Polgár*, 1879. aug. 15-i sz., *Lengyel József: Petőfi eltűnésének kérdésében* c. cikke.
[25] I. jelentés 253. l.
[26] Uo. 237. l.

Petőfi nejével? A Lengyel I-ben ugyanis ez áll: „Ezen tőlem hallottakat beszélték el nejének is..."[27] A Lengyel II. pedig még nyíltabban írja: „Azon télen Petőfi neje volt itt Balázs Sándorral, férjét nyomozni. — Vele személyesen nem találkoztam, de tudom, hogy mások elbeszélték neki azon körülményeket, melyeket tőlem hallottak, s azt mit b. Heydte mondott."[28]

Azt megértem, hogy a Segesvárra utazó munkaközösség nem vihette magával a Petőfi halála körülményeivel foglalkozó egész irodalmat, s így egyes hivatkozásai nem egészen pontosak,[29] de a Lengyel-féle visszaemlékezéseket, amelyeket a munkaközösség mindjárt jelentése első lapján „ma is döntő jelentőségű dokumentum"-nak értékelt, mégis csak a legpontosabban kellett volna idéznie és a legszigorúbb tárgyilagossággal elbírálnia.

Dienes András, midőn 1947-ben *egyedül* ment Segesvárra kutatni, még megtehette — miként *A Petőfi-titok* c. könyvében írta —, hogy *nem volt „pártatlan" kutató,* aki majd a helyszínen dönti el, hogy a százesztendős vita tengernyi tanúvallomása közül kinek nyújtja a pálmát." Dienes ezt „őszintén" kijelentette, s megírta azt is: „Nem, én a *per anyagának ismeretében* abban a tudatban utaztam Segesvárra, hogy egyedül a Lengyel—Heydte álláspont az, ami elfogadható és feladatom annyi, hogy tisztáznom kell a helyszínen a vallomások sötét foltjait."[30] Bár a hatos munkaközösség jelentése hangsúlyozza, hogy „valamennyi forrás figyelembevételével" kívánta „Petőfi utolsó óráinak hiteles történetét" megállapítani,[31] a jelentésből megállapíthatóan és abból, hogy Lengyelt „elvben hiteles forrásnak" ismerte el, elsősorban szintén a Lengyel—Heydte-közlések valóságának bizonyítására fordított legnagyobb figyelmet. Így jutott el erre a megállapításra: *„Eredményeink általában megegyeznek azzal az állásponttal, amelyet Dienes András »A Petőfi-titok« c. könyvében és előadásaiban kifejtett."* A jelentést a munkaközösség „pontról pontra bizonyított előadás"-nak minősítette, úgyhogy ezzel szemben az ellentmondó adatok „pontról pontra menő cáfolatát" nem is tartotta szükségesnek.[32]

b) *Lengyel hazatérése a csatatérről.* — Ezt a kérdést is Lengyel saját tudósításai alapján meg kell vizsgálnunk. — Lengyel második közlésében azt írta, hogy szekéren ment ki a szökőkútig. *Szekerét* az itt levő élelmezési és poggyászos szekerek közt hagyta. Gölner élelmezési tiszt lován bement a faluba, majd egy hatfontos ágyú után kilovagolt a falu szélére. Az orosz ellentámadás megindulásakor lóháton kezdett futni. Lóháton tért haza.

27 *Vasárnapi Újság,* 1860. 597. l.
28 *Történeti Lapok,* 1874. 299. l.
29 *Pl. Történeti Lapok* helyett *Történelmi Lapok,* a *Tükör*-beli cikk nem 1936-ban jelent meg, hanem *1937-ben,* a *fekete* szakáll megjelölése elől elhagyta a „grossem" jelzőt.
30 *A Petőfi-titok* 171. l.
31 I. jelentés 241. l.
32 Uo. 252—253. l.

A Lengyel I. és II-n kívül Lengyelnek még egy *harmadik* közlése is van, szintén 1874-ből.[33] Ez a Lengyel II-nél mintegy három héttel korábban jelent meg. Hazatéréséről és lova sorsáról Lengyel ebben a leírásában tudósít.

„Az én lovam más nap ezen futtatás miatt megdöglött" — írta Lengyel. Hazaérkezésének időpontjáról pedig ezt közölte: „estve 11 órára, mikor engem itt mindenki odaveszettnek hitt, a piarczra hazakerültem."

Ebben a korábbi közlésében Lengyel még nem Gölner lováról, hanem „az én lovam"-ról írt, s azt állítja, hogy lova a futtatás miatt elpusztult. Arról, hogy *szekerének* mi lett a sorsa, Lengyel sohasem emlékezett meg. Több figyelmet érdemel a *futtatás*. Mindjárt ennek megkezdése. Lengyel erről ezt írta:

„Én Petőfivel Fejéregyház alsó végén a patak hídja mellett állottam, ő gyalog, én lóháton. — Innét indultunk mi ketten futni, akkor mikor már a lovasság a hátunk melletti utczán rég elfutott, s Bem is más oldalról futásban volt." — Lázár Alberttel való találkozásáról állítja Lengyel: „Én őt u t o l é r t e m, hogy épen mely ponton, nem emlékszem."

Vagyis itt azt írta, hogy már a Fehéregyháza alsó végénél levő pataknál *lóháton volt*, jóval a lovasság után kezdett futni, még Lázár Albertet is utolérte, este 11 órára érkezett be Székelykeresztúrra és a lova másnap „ezen futtatás miatt" megdöglött.

Lengyelnek azonban „ellenfelei" szemére vetették: ha a hídnál együtt álltak, Petőfi gyalog, ő lóháton, miért nem segített a költőn, miért nem mentette őt meg? Lengyel így válaszolt:

„Ha akartam volna, sem állott módomban Kemény Simont utánozni, mert míg én lovamat rendbe hoztam, s mint gyakorlatlan lovas arra felültem, Petőfi addig már elment volt... A falu között áthaladtomban én őt nem láttam, csakis a Kis Buni útnak az országútjába szögellése tájáu lévő dombról vissza nézve véltem őt egy futó alakban megösmerni. — Ha való az, a mit b. Heydte beszélt, akkor aligha csalódtam."[34]

Vagyis Lengyel mindjárt nem ült lóháton — mint 5 év előtt írta —, egyszerre nem lett olyan jó lovas, aki utolért más lóháton menekülőket, s aki a 22 km-es távolságon lovát annyira meg tudta hajszolni, hogy a szegény pára e futtatás miatt másnap megdöglött. Egyszerre „gyakorlatlan lovas" lett, aki a lóra is csak nagy nehezen tudott felülni, midőn felelnie kellett: miért nem segített a költőnek.

A legérthetetlenebb azonban az, hogy Lengyel szerint Petőfi már előtte elfutott, de őt sem a falun történt áthaladása közben, sem azon túl az országúton nem látta, hanem csak a buni út beszögellésénél levő dombról visszapillantva „vélte" felismerni. Lengyel a közlései közt eltelt időben arról is megfeledkezett már, hogy első tudósításában arról írt, együtt menekült a költővel: „Mi futottunk... a faluból már jól kijöttünk, láttuk..." — Lengyel itt azt sem írta, hogy lova a hídnál állt,

[33] *Történeti Lapok*, aug. 30-i sz. „*Egy szemtanú Petőfi haláláról*" c.
[34] *Magyar Polgár*, 1879. évf. 208. sz. *Mégis Petőfi.*

hanem miután ő gyalog előrefutott „egy helyre", innen vissza kellett térnie, s „helyemre érve lovamat kézügybe kapva ráültem s száguldottam".[35]

A futás — miként Lengyel írta — „délutáni 5—6 óra között" kezdődött."[36] A távolság Fehéregyházától Székelykeresztúrig 22 km. Ekkora távolságon „gyakorlatlan lovas" nehezen tudhatta úgy meghajszolni a lovát, hogy az a futtatástól másnap elpusztuljon. Még ha valami nagy vágtatás lett volna! De Lengyel írta meg, hogy este 11 órára ért be Székelykeresztúrra, vagyis jó öt óra hossza alatt. Ez óránként 4 km-es átlagsebességnek felel meg. Ilyen „futtatás"-tól aligha döglött meg a ló. Egyébként is nem valószínű, hogy egy élelmezési tiszt, akinek a lovát Lengyel kölcsön kérte, valami kimustrált paripát tartott volna, amely ekkora távolságon, ilyen iramban és gyakorlatlan lovas meghajszolása miatt elpusztul. Lengyel 5 óra hossza alatt maga is hazavezethette volna lovát kötőféken, mint ahogy — Lengyel tudósítása szerint — Törzsök Pista Bemet „saját lovára segítvén vezetéken hozta lépésben idáig" — vagyis Héjjasfalvától Székelykeresztúrig, és este 11 órára már szintén beérkezett.[37]

Lengyel az élelmezési tiszttől kölcsönkért lóról semmiféle minőségi vagy egészségügyi véleményt nem adott, csak említette, hogy ez másnap a futtatástól elpusztult. Dienes már megjegyezte, hogy ez „rozzant kölcsönló", „öreg kincstári gebe", „vén táltos" volt,[38] a munkaközösség jelentése pedig „Lengyel gyönge kondícióban lévő lová"-ról beszél, s megállapítja: „Lengyelnek rossz volt a lova (másnap bele is pusztult az e napi hajszába."[39] Nem tudjuk, honnan származnak ezek az értesülések, hogy Lengyel „vén", „gyönge kondíciójú", „rossz" lovat kapott kölcsön Gölner élelmezési tiszttől.

A fentiekből látható hogy futása kezdetéről, Petőfivel való együttfutásáról, vagy csak „vélt" látásáról, a hazaérkezés idejéről Lengyel tudósítása éppen olyan zavaros és ellentmondó, mint a csatatérre történt kimenetelének elbeszélése. Így „a héjjasfalvi országút tanúja" beállítást Lengyel számára nem vélem jogosnak.[40]

c) Lengyel sebészi működéséről. — Dienes András „második leleplezésem"-nek mondja azzal a kérdéssel való foglalkozásomat, hogy Lengyel a fehéregyházi csatában nem ezredorvos volt, hanem „kandi nézö". — Igen, bizonyos szempontból leleplezésnek szántam, hogy erről a kérdésről szóltam, de a leleplezés *nem Lengyelnek szólt.* Arra rámutattam, hogy ezt az ezredorvosnak való titulálást maga Lengyel korrigálta.

Leleplezésem *az irodalomnak,* a Petőfi halálával foglalkozó cikkeknek szólt. Ezek nemcsak a költő halálának 30. évfordulóján (*Szana*

35 *Vasárnapi Újság,* 1860. 507. l.
36 *Történeti Lapok,* 1874. 398. *l.*
37 Uo. 352. l.
38 *A Petőfi-titok* 148—149. l.
39 I. jelentés 247. l.
40 Dienes válasza 226. l.

Tamás a Koszorú-ban), hanem 50. évfordulóján sem akarták még tudomásul venni, hogy Lengyel nem „Bem hadserege ezredorvosa" volt (*Vasárnapi Ujság*). *Gracza György* történelmi munkája Lengyelt szintén „ezredorvosnak"-nak mondja (1898). Ezek az írók akarva-akaratlanul Lengyel közléseinek valóságát erősítették egy valótlan állítással, azzal, hogy Lengyel Bem hadseregének ezredorvosa volt. Ezt a valóságnál többet mondó értékelést nem helyeseltem a múlt irodalmában, s nem fogadom el ma sem. Kérem tehát, hogy Dienes ezt a „leleplezést" ne Lengyelre, hanem a vele foglalkozó irodalomra magyarázza.

Lengyelnek sebészi működéséről szóló közléseit elsősorban a *saját adatai* alapján lehet kétségbe vonni. Abból, hogy első leírásában a csata megindulásától kezdve beszél megfigyeléseiről, a sebesültek kötözéséről. „Délután 4 óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak" — írta. Második közlésében már azt olvassuk, hogy lóháton csak 4 óra tájban ment ki Fehéregyháza nyugati szélére. Első közlésében beszélt egy kaszai fuvaros felkarjának amputálásáról, a *másodikban* ezt elhallgatja. Ezt állítottam tanulmányomban is: *„második közlésében már nem beszél sebészi tevékenységéről, felkar amputálásáról."* — Dienes azonban arra a következtetésre jutott, hogy ebből nem Lengyel, hanem „Mezősi állításainak hitelességét" lehet kétségbe vonni, mert Lengyel 1879-ben is ezt írta: „A Segesvár—Fehéregyházi csatában, *mint polgári orvos, önként vettem részt és segítettem a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek..."*

Azt „jól érthető magyar nyelven" írtam meg én is, hogy a *második közlésben* Lengyel nem beszélt orvosi tevékenységéről, a kaszai fuvaros felkarjának lemetszéséről. Ez így is van. Nem értem, Dienes ebből miért akarja az én állításaim hitelességét tagadni.

Ha azonban valaki *Lengyel írásaiban* nem lát ellentmondásokat, hallgassa meg *a csatában részt vett szemtanúk vélekedését.*

Lépatsek István, Bem hadseregének valódi orvosa írta meg 1886-ban Haller Józsefnek, hogy Lengyel Székelykeresztúron „csak mint bámészkodó nézte a hadsereg elvonulását".[41] Tehát nemcsak Lengyel „ellenfelei" állították, hogy Lengyel „ambulancehoz rendelve nem volt" (Gamerra, a székelykeresztúri térparancsnok), Lengyel „azon időben a csatatéren jelen nem volt és így Petőfivel ott nem is találkozhatott" (Lázár Ádám) s azt, hogy ott nem volt kötözőhely, oda sebesülteket nem szállítottak, ahol Lengyel — csupán *első* közlése szerint — a sebesülteket kötözte (Haller Ferenc), hanem Lengyel jelenlétét Bem valódi katonai orvosa is cáfolta.

Azt is megírták, hogy a *kötözőhely* a fehéregyházi református templom oldalánál, végig a prefektusi lak előtt állott. Azt mindenki a legtermészetesebbnek vehetné, hogy egy olyan képesített sebész, mint Lengyel volt, ha kimegy a csatatérre és hivatása szerint „a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek" kívánt segítséget nyújtani, akkor

[41] *Budapest* c. lap, 1889. febr. 8-i sz.

legelsősorban *a megszervezett kötözőhelyet keresi fel*, nem pedig mint „kandi néző" a csatatér különböző pontjain jelenik meg. Lengyel ugyanis megfigyelései, Petőfiről szóló közlései pontosságát, e megfigyelések lehetőségét maga indokolta azzal, hogy tevékenysége önkéntes volt, mozgási szabadságát semmi sem korlátozta.

„Megismertük már orvosi lelkiismeretességét és semmi csodálnivalót nem találunk abban, hogy itt Lengyel minden felszólítás nélkül, a magával hozott sebészi műszerek felhasználásával orvosi segélyben részesítette a tűzvonalból érkező, tehát a hídon átjövő sebesülteket" — írta Dienes.[42] A lelkiismeretes sebészről nekem viszont az az elképzelésem, hogy ha a „megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek" akart segíteni, akkor mindenekelőtt jelentkezik a kötözőhely vezető orvosánál, és itt ajánlja fel önkéntes szolgálatát. Mint ahogy éppen Dienes egyik adata szerint *Lengyel Sámuel* kerekasztúri gyógyszerész is „a csata alkalmával Lepacsek honvéd törzsorvos kötözőhelyén tevékenykedett".[42/a] A kötözőhely olyan feltűnő helyen, a templom mellett működött, hogy ezzel Lengyelnek feltétlenül valami kapcsolatot kellett volna találnia, mégha külön utakon járt is. Így Lépatsek emlékezhetett volna a segítségére. A felkar kettémetszése mindenesetre „nagyobb műtét". Elismerem, hogy szükségből ezt, vagy még nagyobbat is, pince-óvóhelyen, marhavagonban is elvégzik. Fehéregyházán azonban, nem is olyan messze Lengyel „szükségkötözőhelyétől" működött a megszervezett kötözőhely. A lelkiismeretes orvos, ahelyett, hogy zsebkéssel nekikezd egy ilyen műtétnek, talán inkább beküldötte volna a műszerekkel ellátott kötözőhelyre!

Dienes természetesen a fentiekre azt mondhatja: ez „Mezősi elképzelése". Maradjunk a valóságnál. Ezt vélem én is a legelőnyösebb álláspontnak. De akkor Dienes honnan vette azt az értesülését, hogy Lengyel „a magával hozott sebészi műszerek felhasználásával" végezte az elsősegélynyújtást? Lengyel sehol sem írta, hogy műszereket is vitt ki. Magát csak „kandi néző"-nek mondja, s még azt sem írta meg, hogy a csatatérre a sebesülteknek nyújtandó segítség szándéka vitte ki.

Ilyen válasz nagyon valószínűnek hangzanék: ha egy sebész kimegy a csatatérre, természetes, hogy az orvosi műszereket magával viszi, s ezért állította ezt Lengyelről. — Én is úgy képzeltem el, hogy mikor egy katona kimegy a csatába, mint Petőfi tette, fegyverről is gondoskodik. Ezt valahogy a katonai lelkiismeretesség kérdésének is tekintettem. Katonabajtársai írták is, hogy fegyveresen látták. Csak Lengyel közlései nyomán rögződött meg eléggé az irodalomban az a beállítás, hogy Petőfi a csata fegyvertelen, tétlen szemlélője volt. Lengyel azonban annál odaadóbb segítségnyújtó.

Csak az a hiba hogy sebészi tevékenységéről szóló előadását senki egyetlen szóval meg nem erősítette, sőt ezt többen kétségbe vonták, éppúgy, mint Petőfi Lengyel előadása szerint történt menekülését.

[42] *A Petőfi titok* 145. l.
[42/a]. Uo. 137. l.

Az olyan „túlságos szerény bajtárs" is, mint amilyennek *Pünkösti Gergely* honvédőrnagy *Lőrincz József* őrnagy bajtársát jellemezte,[43] Lengyel közléséről így vélekedett: a „hirtelen általánossá és rendetlenné vált retirade alatt — ha Lengyel úr levele szerint, Petőfi Fehéregyház tanorkapu lábjánál, tehát a közlekedőúton állt — ezen falunál hátrább a rohanó özön orosz lovasság miatt gyalog nem menekülhetett."[44]

Tehát bármilyen oldalról vizsgáljuk is Lengyel leírásait, egyúttal a csatában részt vett kortársak cáfolatával vagy kétkedéseivel találkozunk.

d) Még egyszer a „szőke" Petőfi. — Mivel Lengyel első leírásában Petőfiről — Heydtre való hivatkozással — mint „hegyes álszakálú *szőke* egyén"-ről szólt, s köztudomású, hogy a költő haja, szakálla fekete volt, ennek alapján is kifejeztem kétségemet, egyáltalában ismerte-e, látta-e Lengyel Petőfit.

Ezt annak figyelembevételével tettem, hogy Lengyel, leírása szerint, a csata napján Petőfit *többször közelről látta.* Szólt hozzá, figyelemmel kísérte Petőfi helyváltoztatásait, Petőfi válaszolt neki: *„potomság"*, látta őt „fedetlen fővel" futni stb.

Második közlésében viszont, midőn Lengyel már bizonyára tudomást szerzett a költő valódi külsejéről, a „szőke" jelzőt egyszerűen elhagyta. Minden indokolás nélkül.

Dienes Lengyel pontatlan megfigyelését és téves közlését a csata hevével menti. Szerinte Lengyelék „pokoli tüzérségi tűzben" voltak. Egy lövedék Petőfitől 30 lépésre csapódott be, a költő arca „portól és csatatéri füsttől lepett" volt. Végül Dienes még a saját harctéri élményének elmondásával is bizonyítani kívánta hogy „mikor a föld reng alattunk", ilyen kisebb részleteket, mint valakinek a hajszíne, nem szoktunk megjegyezni.

Dienes mindenesetre a Lengyeltől megrajzolt csatatéri helyzetet eltúlozza, nagyon is drámainak tünteti fel. Lengyel ugyanis azt írta: „Mi lőtávolon kívül valánk." Petőfit többször látta „helyéről távozni, de mindig visszakerült s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messze lecsapott golyókat." Lengyel további adata szerint Petőfi „egy sütőkemenczére ülve belémerül a csatatér és táj szemlélésébe". Petőfi a híd karfájához dőlve „állott mintegy fél óráig elmerengve". Utána „hátát a falu kapuzábjához vetve nézte a csatát és elmerült gondolataiba". Bőséges alkalma volt tehát Lengyelnek már itt, a saját leírása szerint Petőfi megfigyelésére. Különös is, mennyi apró dologra emlékezett, még Petőfi hangulatáról is leírást adott (gyönyörködött, szemlélődött, elmerengett), csak éppen a költő külsejét nem jegyezte meg.

Lengyel azonban, leírásai szerint, nemcsak közvetlenül a csatatér mögött, hanem nyugodtabb helyzetben is találkozott Petőfivel. Így már

[43] Hegyesi Mártonnak 1899-ben küldött levelében. *Kiskun Múzeum*, Hegyesi-féle hagyaték.

[44] *Vasárnapi Újság*, 1861. 56. l.

reggel Héjjasfalván, mikor a költő *őket* (Lengyeléket) beérte (első közlés). Délután 3—4 óra között is, midőn Petőfi a fogadó udvara felé tartott. Lengyel ekkor megfigyelte, hogy a költő a csatatérre robogó egyik kijavított ágyút „szemével darabig kísérte" (második közlés).

Második leírásában Lengyel már nem is azt mondja, hogy a Petőfitől alig 30 lépésre lecsapott ágyúgolyó pora a költőt lepte be, hanem: *„a homokos földet reánk szórta"*. Vagyis ő is ott volt Petőfi közvetlen közelében. — Dienes szerint Lengyel nem állt Petőfi „közvetlen közelében", s tévedek, midőn azt vélem, hogy a sütőkemence azon a portán lett volna, amelyiken Lengyel elhelyezkedett.

Dienes lelkes fáradozását és buzgóságát dicséri, hogy felkutatta, idős fehéregyházi román parasztasszony kikérdezése révén, hol is volt a Sárpatak hídja közelében az 1848-as tűzvészben leégett, romos ház. Az öregasszony megmondta, hogy csak *egyetlen* ilyen ház volt ott, *Radu Mojse* háza. Dienes ki is fejezte nézetét: „tehát bizonyos, hogy ennek a kemencéjén ült Petőfi."[45] — Sok öregasszony elbeszéléséről kiderült már, hogy az hamis. *Storian Maria* hogy is emlékezhetett volna 1947-ben az egy századdal előbbi állapotra, melyik ház állott romokban? De ha történetesen ennek az öregasszonynak igaza volt, s Petőfi a megnevezett ház sütőkemencéjére ülve nézte a csatateret (Dienes szerint: „a sütőkemencén ülve volt némi kilátása a csatatér felé is"), s mivel Lengyel is azt állította, hogy kötözőhelye a romok közt volt, a logika törvénye szerint Petőfinek és Lengyelnek egy portán kellett tartózkodniuk. Ki tudja azonban nyugodt lelkiismerettel elfogadni, hogy ennek az okoskodásnak egyetlen tétele is igaz-e?

Nem tudom, tévedek-e ezek után — mint Dienes írja —, midőn úgy véltem Lengyel adataiból, hogy mégiscsak azt kell belőlük kiolvasni: Petőfi és Lengyel egymáshoz közel tartózkodtak, tehát Lengyel megfigyelhette volna, milyen volt Petőfi haja, szakálla. Ha ezzel a problémával a múlt század „nagy kutatói" nem is foglalkoztak, mindenesetre az akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatásából kitűnik, hogy Dienes András és Király István Petőfi szőkeségének adatáról már vitatkozott. Úgy látszik, a „mai kritikai vizsgálatot" ez a kérdés mégiscsak érdekli.

Sőt, ha kissé jobban utánanézünk, Ferenczi is megemlíti a „szőke" halott problémáját, csakhogy ő e tévedést *Heydtének* tulajdonította. „A halott, a mint lovaglás közben megfigyelhette, szőke volt, hegyes állszakállal" — írta Ferenczi Heydteről.[46] Ezt az adatot pedig Ferenczi is *Lengyeltől vette* át, mert Lengyel írta 1860-ban, hogy Heydtetől, „Tőle hallottam, miszerint igen jól emlékezett, hogy egy hegyes álszakálú szőke egyént látott az országút mellett..." Ferenczi természetesen nem tudhatott arról, hogy Heydte már előbb bizalmas jelentésében fekete halottról szólt, így hitelt adott Lengyelnek. — Ugyanezt tette Dienes

[45] *A Petőfi-titok* 147. l.
[46] *Petőfi életrajza* III. 378. l.

is, midőn ezt írta: „Heydte hasonloan beszélte el Lengyelnek... az eltérés a szakállnál van, amit az osztrák tiszt itt ugyan hegyes állszakállnak említ, de *szőke* színűnek."[47] Midőn azonban Király István Heydte közléseiben ellentmondást látott, mert „egyik helyen *szőkének*, más helyen *feketének* mondja az általa látott halott szakállának színét", Dienes András ezt már így igazította helyre: „Király István téved: soha Heydte „szőké"-nek nem írta le Petőfit."[48] Ez igaz. Csak Lengyel írta, hogy Heydte mondta, s régebben Dienes is ezt írta.

Végső eredményben azonban ki nem tudósított a valóságnak megfelelően? Nyilvánvalóan *Lengyel.*

e) A terepismeret kérdése. — Tanulmányomban csak röviden említettem meg, Dienesnek *A Petőfi-titok* c. könyvére való utalással, hogy Lengyel elkövetett egy „szerencsétlen térképhibát". Gyalókay Jenő hadtörténetíró Lengyelt emiatt nem tekintette hitelt érdemlő forrásnak.

Lengyel még 1861-ben megírta a *Vasárnapi Ujságban,* hogy tőle, aki nem katona, „szakértői csataleírást senkisem várhat. De azért mégis meg fogom kísérteni, ha a V. U. szerkesztője tett ajánlatom elfogadása által elősegíti. Ekkor szakértővel felvétetem a csata színhelyét, megírom úgy, a mint tudom."[49]

A Vasárnapi Ujság erre a térképre és Lengyel további közléseire nem tartott igényt. Pákh Albert 1861 márciusában az adatközlést és vitát lezárta.

Lengyel eléggé zokon vette, hogy a *Vasárnapi Ujság* a kérdésről szóló újabb tudósításának közlésére már nem vállalkozott, mert később ezt írta: „Pákh Albert, mihelyt egy tudósító által kisüttethette, hogy Petőfi fegyverrel kezében esett el, azon megjegyzéssel zárta be a további kutatást, hogy már elég."[50] — Ez a beállítás igen jellemző Lengyelre. Lőrincz József őrnagy levelét arról, hogy Petőfit szuronyos puskával látta a gyalogsorok között, Pákh 28-nak közölte, s a vitát csak a 40. levéllel zárta be. Lőrincz őrnagy sem állította, hogy Petőfit fegyverrel a kezében látta *elesni.* Lengyel azonban e kérdésről tovább így írt:

„*Petőfi* fegyverrel *kezében esett el, s így nem csak költő és hazafi, hanem hős katona is volt!* Hogy miért kellett neki okvetlen karddal kezében elesni, *hogy hős lehessen,* azt soha sem tudom kitalálni. — Elég az hozzá, hogy ez Pákhnak rögeszméje volt... de mert láttam, hogy e rögeszmével szemben hiába küzdök, elhallgattam akkor."

Ferenczi is megjegyezte Lengyel fenti beállításáról: „Ezt azonban Pákh sohasem mondta."[51] Ami késik, nem múlik. Lengyel később módot talált rá, hogy álláspontját, ismereteit térképen is bemutassa. A térkép a Petőfi Társaság közlönyében, a *Koszorú* 1879-i évfolyamában jelent meg.

47 *A Petőfi-titok* 149. l.
48 I. jelentés 256. és 258. l.
49 1861. évf. 44. l.
50 *Történeti Lapok,* 1874. 352. l.
51 *Petőfi eltünésének irodalma* 62. l., jegyzet.

„Csak ezt ne tette volna!" — írta Dienes, miután szólt arról, hogy „az orvos véglegesen be akarta fejezni a vitát és most már térképen jelölte meg a csatatérnek azokat a fontosabb pontjait, amelyek a költő halálával kapcsolatosak ... Ez a térkép ... tele volt súlyos tévedésekkel."[52]

A legsúlyosabb tévedésnek Dienes is azt ítélte, hogy a térkép a Sárpatak hídjától 750 m távolságra levő *Rogyina-vízmosás hídját* jelölte meg ama helynek, hol „Petőfi gyalog állott, s a honnan Petőfi és Lengyel futni kezdtek". A 11. számmal megjelölt hídhoz ugyanis a térkép ezt a magyarázatot fűzte.

Itt „Lengyel, a rajzoló, megcáfolta Lengyelt, az írót" — írta Dienes is.[53] Elismeri, hogy Petőfi innen nem menekülhetett úgy, mint ahogy Lengyel leírta. Egyúttal azonban rámutatott arra, Lengyel ellenfelei mennyire felhasználták ellene ezt a térképhibát („a keresztúri kaszinó" és „személyes ellenségei").[54]

„Én magam tudatában voltam annak, hogy olyan tévedés ez, amit a helyszínen tisztázni lehetne, mert Lengyel ezt elmulasztotta. Bár kijelentette, hogy a vázrajzot a szerkesztőségben önkényesen átrajzolták, a konkrét hibákra nem adott magyarázatot, mert nem is volt tisztában ezeknek a hibáknak a jelentőségével. Nem tudott térképet olvasni, amit nem vehetünk rossznéven egy vidéki orvostól" — írta Dienes Lengyel védelmében.[55]

Mit írt azonban a *Koszorú* szerkesztősége a térképhez tartozó magyarázó szövegben? Azt, hogy Lengyel József, „ki e csatában a magyarok közt mint ezredorvos vett részt, Petőfivel személyes ismeretségben állt és őt a csata elejétől kezdve csaknem az utolsó percig szemmel tartotta, Kertbeny Károly kérésére ő volt szíves nekünk megküldeni a csata térképét is, melyre az alább közlendő leírásban gyakran történik hivatkozás."[56]

A folyóirat ezután Lengyel 1860. évi leírását közölte, ebbe beleiktatva a térkép egyes pontjait megjelölő számokat.

Magán a térképen ez áll: „*A segesvári csata* 1849 júl. 31-dikén. — *Lengyel József* adatai nyomán — rajzolta *Szokolay Kornél* mérnök." Vagyis a fentiek szerint *Lengyel beküldte* a csata térképét, s erről egy mérnök szakszerű, nyomtatásra alkalmas térképet készített, Lengyel „adatai nyomán". Nem lehet itt elrajzolásról beszélni, hogy a tévedéseket így Szokolay Kornél mérnökre hárítsuk át. Lengyel el is mulasztotta, hogy a „konkrét hibákat" tisztázza. Ha „önkényes átrajzolás" lett volna, bizonyára Lengyel lett volna az első, aki ezt korrigálja. Az előforduló térképhibákért tehát Lengyel a felelős. Az ellentmondást lehet menteni felületességgel, azzal, hogy Lengyel írásából valóban az tűnik ki, Petőfiről szóló közlései inkább a Sárpatak hídjára érthetők, lehet

[52] *A Petőfi-titok* 154. l.
[53] Uo. 174. l.
[54] Uo. 154—155. l.
[55] Uo. 155. l.
[56] *Koszorú*, 1879. évf. 162. l.

azt is mondani, hogy a „vidéki orvos" nem volt térképszakértő. Hogy azonban ne lett volna tisztában e hiba jelentőségével — 750 méteres elrajzolással, ahonnan a költő valóban nem menekülhetett el —, az túlságosan messzemenő igazolás lenne Lengyel számára. Amiként Dienesnek ez a megállapítása is az orvos iránt nagyon kinyilvánított jóindulatot mutat: „Tévedései olyanok, hogy Lengyel őszinteségét csak megerősítik az elfogulatlan bíráló szemében."[57]

Gyalókay Jenő, az akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatása alkalmával *Király István,* de még Lengyel *kortársainak* kritikája is egészen jogos volt ilyen terepismereti szarvashiba miatt.

Figyelemre méltó az is, hogy Lengyel térképe 8-as számmal megjelöli azt a *honvédsírt* is, amely *„Petőfi állítólagos nyughelye".* Miként Lengyel már 1860-ban le is írta: „Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett." Vagyis Lengyel nem a Csonta-kert területén jelölte meg Petőfi legvalószínűbb sírját.

Petőfi halála helyének, körülményeinek kutatása nyilvánvalóan szorosan összefügg *sírja keresésével is. Dienes András A Petőfi-titok* c. könyvében *„valószínű sírhely"*-nek a Csonta-kertet említi, de e véleményét „csupán logikus *feltevés*ként hangsúlyozza".[58] Felsorolta ezután azokat az érveket, amelyek ezt a feltevést erősítik. — 1956 nyarán, „Aug. 7-én szempontokat adtunk a Cionta-kerti ásatás megindításához" — írja a munkaközösség jelentése. Az elvégzett próbaásatásokról dr. Nemeskéri János előzetes jelentést is beterjesztett. — Ezek után nem értem, miért írja Dienes szinte tiltakozásul: „Sohasem kutattuk és nem kutattam Petőfi sírját, bár nagyon kevés kutatónak volt erre annyi alkalma, mint nekem."[59] Mindenesetre az 1956 nyarán végzett próbaásatás a Cionta-kertben sírkutatásnak minősül, ebben Dienes is részt vett, s feltételezhetően azért végezték *pontosan itt* a próbaásatást, mert Dienes is ezt vélte a „valószínű sírhely"-nek. Dienesnek arra a megjegyzésére, hogy ő nem Petőfi sírjának kutatója, ennyiben kívántam válaszolni.

Visszatérve a csatatér problémájára, válaszolnom kell még Dienes András egyik észrevételére. Abból, hogy tanulmányomban a *Magyar Salon* 1886. évfolyamában, Váli Béla cikkéhez közölt tollrajzra hivatkoztam, mint amely számomra „elegendő helyismeretet" nyújt, Dienes hiányos terepismeretemre következtetett. Azt, hogy miért ezt a „kusza vázlatot" említettem, érthetetlennek találta, mikor ennél sokkal alapo-

[57] *A Petőfi titok* 149. l.
[58] Uo. 178. l.
[59] Válasz, *Hadtört. Közl.* i. h. 225. l. — *Dienes* a „valószínű" sírhelyről *Culcernek* adott válaszában ezt írta: „Az egyetlen rögzített terület itt a Csonta-kerti tömegsír: igenis, ezt kötelességünk felárni, ha még oly csekély — a legcsekélyebb! — valószínűsége is van annak, hogy a költő testereklyéi itt lehetnek." — *Irodalmi Újság,* 1956. júl. 7-i sz. — Ilyen határozott felhívás után talán mégis csak jogosan írtam, hogy Dienes nemcsak Petőfi halála helyének és körülményeinek, hanem sírjának kutatását is feladatának tekintette.

sabb újabb térképek, vázlatok jelentek meg. — Ismerem ezeket is, Dienes térképeit is. Hogy mégis erre a *régi* vázlatra utaltam, annak is megvolt az oka.

Dienes láthatta, hogy a hivatkozott térképen található helymegjelölések közül idézőjelben és dőlt betűs szedéssel kiemeltem a *„szökőkút"*-at. Mindenesetre, ha Dienes András is ezt a „leghasználhatatlanabb" tollrajzot megnézte volna, mielőtt 1947-ben a helyszínen a „szökőkút" felkutatására vállalkozott, ez nagyon megkönnyítette volna akkori kutatását. Dienes András ugyanis *A Petőfi-titok* c. könyvében ezt írta: „a rejtelmes szökőkút", a „híd", a „domb", az „útkanyar" — „csupán vörös kérdőjelként szerepeltek térképeimen".[60] Hiába fordult a kérdés szakembereihez, így Gyalókay Jenőhöz is, azok csak tagadó választ tudtak adni: „nincs szökőkút".[61] Pedig igenis volt szökőkút, mégpedig ezen a Dienes szerint „durva hibáktól hemzsegő térképen" is. Megtaláljuk azonban rajta a Csonta-kerti sír megjelölését is. Hogy a Rogyina-vízmosás nincs rajta? — Lengyel térképén mindenesetre rajta van, de ez éppen ezzel lett rosszabb. Sok fáradságtól, pl. a segesvári román zászlóalj tisztjeinél való érdeklődéstől, lakosok kihallgatásától mentesült volna, ha csupán e „kusza" vázrajz alapján is mindjárt a rajta megjelölt helyen, a buni út beszögellésétől kissé keletre keresi a „szökőkutat". Ezt a helyet egyébként 7-es számmal *Lengyel* térképe is megjelölte, mint „ahol Lengyel Petőfit utoljára látta". Vagyis az új térképeken kívül néha jó megnézni a régieket is, még ha vannak is rajta hibák és kissé elrajzolják a távolságokat. Ebben az esetben azonban Dienes „felfedezése" nem lett volna olyan drámai hatású, mint amilyennek leírta: „— Megvan Heydte szökőkútja — vágtam a jegyző íróasztalára, hogy a tintatartó arasznyit ugrott."[62]

Ha valaki már eljutott odáig, hogy semmi kétsége nincs Lengyel és Heydte közléseinek igazsága felől, sőt ezekben a legteljesebb összhangot fedezi fel, s a csatatérre már nem mint „pártatlan" kutató megy ki, — akkor a többi valóban a *„mesterember dolga"* — miként Dienes írta. Ekkor már jöhet a körző, terepfelmérés, látáspróba, fényképezés annak igazolására, hogy Petőfi futva *elérhetett* a szökőkútig, hogy Lengyel visszatekintve *láthatta* a költőt, hogy milyen volt a régi terep stb. Ezek a *lehetőségek* azonban még *nem bizonyítékok* arra, hogy minden úgy is történt ahogy azt Lengyel leírta.

Király Istvánnak adott válaszában Dienes András ezt írta: „Hogy pedig Lengyel és Petőfi a támadás zaját hallva előrefutottak, azt a munkaközösség — lépésről-lépésre, mondatról-mondatra követve Len-

[60] *A Petőfi-titok* 150. l.
[61] Uo. 176. l.
[62] Uo. — E térkép és adatának mellőzése annál feltűnőbb, mert Dienes *bibliográfiájában* is hivatkozott a *Magyar Salon* cikkére. — 186. l. — A *Magyar Salon* térképe a Csonta-kert sírhelye mellé azt a patakot is berajzolta — még névtelenül — amelyet Dienes András 1956-ban, kutatásuk emlékezetére *„Augustus-pataknak"* keresztelt el (L. *Segesvár* c. cikkét a *Magyar Nemzet* 1956. szept. 16. számában), s amely azóta az új térképeken így szerepel) *Dienes* válasza 227. l.; *V. Nyilassy Vilma* id. közléséhez mellékelt vázlat.)

gyel vallomását — a helyszínből állapította meg és a Lengyel-vallomás szavaiból."[63] Ezzel kapcsolatban kívánta Dienes, hogy hitelt adjanak „egy *hattagú* tudományos munkaközösség által *látottaknak*". — Engedjen meg, Dienes és a hattagú munkaközösség, de azt a *látottakból* és a *helyszínből* semmiképpen meg nem állapíthatták, hogy „Lengyel és Petőfi a támadás zaját hallva *előrefutottak*". Ezt a megállapítást *kizárólag és csak Lengyel írásából tehették.*

A kérdés tehát így helytálló: *vagy hitelt ad valaki Lengyelnek, vagy nem hisz neki.* Ezért kell Lengyellel kissé közelebbről is megismerkednünk.

4. Lengyel József és ellenfelei

a) A régi kutatás és Lengyel közléseinek mai értékelése

Dienes Andrásnak mindenekelőtt rendkívül elítélő és bántóan lekicsinylő véleménye van a költő halálának múlt századi kutatásairól. „Ha Petőfi-kutató nagyapáink a segesvári csatatéren nem Makartcsokrokat kötözgettek volna vadvirágokból, hanem térképpel a kezükben a Monostorkertet és az iszapgátat keresik, a százéves vita felét megtakaríthattuk volna" — írta egy helyen.[64] *Hibájuknak* mondja, hogy „labirintus közepébe vezették olvasóikat, ahelyett, hogy a kezükbe adták volna a gombolyag végét". A *„pártatlan"* kutatók így nem tudtak kikerülni a „zsákutcák"-ból, nem jutottak el a *„döntésig"*. *Ferenczi Zoltán* vélekedését, hogy nem bízott a „titok" megfejtésében, „mégis csak megdöbbentő"-nek írta Dienes. Szerinte e „regényes kor fiai, bármennyire is felkészültek... a szent bálványnak, a mithosznak, nem mertek a mesterember eszközeivel, a körzővel és ásóval, akkorát ütni a fejére, hogy az darabokra törjön".

Dienes azonban teljes hittel állítja, hogy ő a kérdést döntésre vitte. Petőfi *halálának körülményeiről és halálhelyéről* „az álláspontom végleges, hinni tudok magamban: bizonyítani tudom, *hol* és *hogy* halt meg Petőfi" — írta az 1956. év nyarán végzett kutatás előtt közvetlenül, *dr. Alexandru Culcer* román Petőfi-kutatónak írt, s az *Irodalmi Újság*ban megjelent levelében. A *„Fontana Spanului"*, vagyis a régebben „szökőkút"-nak írt „Ispánkút"-at írta Dienes az általa megállapított halálhelynek. *A Petőfi-titok* c. könyvében is megírta már, hogy ezt a helyet Heydte közlése alapján („3—4 ölnyire az országúttól") cövekkel jelölte meg. Az időre is következtetni tudott, hogy Petőfi pontosan mikor halt meg, sőt, hogy a dzsidaszúrás pontosan a *„bal mellét* — bizonyára a szívét — érte". S mindezek után könyvét ezzel a határozott állítással fejezte be: „Így történt."[65]

[63] I. jelentés 259. l.
[64] *A Petőfi-titok* 129. l.

A román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése is a *„vita tudományos lezárását"* látta szükségesnek, minthogy erre a múltban nem került sor. Ezért, a „kérdés megnyugtató lezárása" érdekében tartottak 1956 nyarán „hivatalos jellegű vizsgálatot". A román—magyar akadémiai vegyesbizottság „munkatervét Dienes András tudományos kutató dolgozta ki".[66] A jelentésből kitűnik, hogy a *vizsgálat alapja Lengyel és Heydte,* e „döntő jelentőségű dokumentumok" adatai voltak, a *módszer* ezek összhangba hozása egyéb — Kővári László, Gyalókay Lajos, Pap Lajos — közlők állításaival, mindezeknek a tudósításoknak valószínűsítése helyszíni megfigyelésekkel. Az *eredményről* a jelentés befejezése ezt írta:

„Petőfi menekülésének útvonalát és halálhelyét a fentiekben olyan hitelesnek látszó adatok alapján próbáltuk rekonstruálni, amelyek kölcsönösen kiegészítik és megerősítik egymást; a hitelességet az növeli, hogy a tárgyalt tények és mozzanatok Lengyel József vallomásán kezdve egészen Heydte és Kővári emlékezéséig összefüggő láncolatba sorakoznak." A bizottság általában *Dienes András „A Petőfi-titok"* c. könyvének megállapításait tette magáévá.[67]

A munkaközösség, vagy legalább is annak egyes tagjai elfogadták Dienesnek *Lengyelről közölt vélekedését is.* A Nagyküküllő vármegye alispánja, Apáthy Péter által 1880-ban tartott „első és egyetlen hivatalos vizsgálat" a jelentés szerint elfogult volt Lengyellel szemben. — „Lengyel József Székelykeresztúron nem tartozott az »úri« társaság kegyeltjei közé; csupa olyan tanút hallgattak ki, aki vele személyes ellentétben állt, s a kihallgatások célja inkább negatív volt: meg akarták cáfolni Lengyel állításait, s vallomásainak hitelét személyi okokkal is le akarták rombolni" — olvassuk a munkaközösség jelentésében.[68]

A vita során Király István bírálatára *Barta János* egyetemi tanár, a munkaközösség magyar csoportjának vezetője ezt a választ adta: „Lengyel szavahihetőségét — sem az előadó véleménye, sem régi ellenfelei gyalázkodásai után — sem látja megingatva. Lengyel állításai *bizonyíthatók."*[69]

Lengyel szavahihetősége iránt semmi kétséget nem támasztottak. A munkaközösség harmadik magyar tagja, *V. Nyilassy Vilma* is úgy szólt a kérdésről, hogy irodalomtörténetírásunk a sok megbízhatatlan közlés, mendemonda, legenda „útvesztőjében" — „napjainkig tévelygett". Ő is a „kérdés megnyugtató lezárását" vélte szükségesnek. Ehhez Lengyel és Heydte közlései vezetnek el. „Vizsgálatunk minden lényeges pontban igazolta Dienes András kutatásait" — írta a román—magyar tudományos munkaközösség kutatásairól szóló *Jegyzetek*-ben.[70] Csodálkozását fejezte ki, hogy Király István a kérdést még most is „nyitva

65 Uo. 184. l.
66 I. jelentés 239. l.
67 Uo. 252. l.
68 Uo. 238. l.
69 Uo. 257. l.

— tehát a 107 év előtti állapotában — kívánja hagyni". Úgy látja, hogy „adva van a menekülés kezdete, iránya és ennek a vége, a halálhelye". Vitatkozni csak azon lehet, hogy *közben* mi történt.[71] Természetesen mindennek: Petőfi menekülése kezdetének, irányának és halála helyének *forrása, tanúja Lengyel*, illetőleg halála helyének még Heydte.

b) Lengyel József két arca. — Igazán nem szívesen szólok erről a témáról. Egy régen olvasott és Voltaire-től származó mondásra emlékezem: „Az élők iránt méltányossággal, a holtak iránt feltétlen igazságossággal tartozunk." Semmiképpen nem akarok megbántani senkit még emlékében sem. Mivel azonban nem kis jelentőségű kérdésről, *Petőfiről alkotott véleményünk* helyes vagy helytelen voltáról van szó, s mivel úgy láttam, az irodalom ma Lengyelnek csak nagyon oldalnézeti, kedvező megvilágításba helyezett képét mutatja be, ellenfeit viszont annál sötétebb színekkel rajzolta meg: szükséges a tisztánlátás. Semmiképpen sem akarok torzítani, ez azonban egyik fél javára sem engedhető meg.

Dienes nem hagyta szó nélkül, midőn *Lázár Ádámról* megemlítettem, hogy függetlenségi párti országgyűlési képviselő, a Történelmi Társulat tagja volt, vagyis olyan ember, ki Lengyel ellen bizonyos haladó politikai állásponttal, közéleti és tudományos tekintéllyel is képviselhette azt a véleményt: „Lengyel közleményei nem alapulnak a valóságon és hűségen... Petőfi eltűnésének kérdése egyedül Lengyel által meg nem oldható." Nem, Lázár Ádámot — aki egyébként, mint a marosvásárhelyi kerület 48-as párti képviselője, e párt egyik legtevékenyebb tagja, kiváló szónoka volt[72] — csak úgy szabad látnunk, ahogyan őt Dienes az ügy, Lengyel hitelessége érdekében bemutatta: ügyvéd, mégpedig „minden lében kanál fiskális", „nagy ravaszságú fiskális" Lengyel „első számú ellenfele". Ő Lengyel József „halálos ellenségének", Haller József grófnak a „jogtanácsosa". Ő csak úgy cselekedett, ahogy a „láthatatlan karmester", Haller József a háttérből irányította. Ő szervezte meg Lengyel ellen az „úriszéket". Dehogy tételezhető fel róla, hogy a Történelmi Társulattól a vizsgálatot az igazság érdekében kívánta! „A problémához ő sem sokkal többet értett, mint Apáthy alispán, vagyis annyit, mint hajdú a harangöntéshez" — írja Dienes.[73] Az ilyen megvilágításba helyezett emberről valóban csak az tételezhető fel, hogy az igazságot el akarta sikkasztani.

Vele szemben áll az alaptalanul megvádolt, sőt az „úriszék" elé meg sem idézett *Lengyel József:* az „őszinte" ember, a „feltétlenül tisztességes" ember, akit azonban „a rágalmak özönével öntöttek le". Ő volt a „szegények orvosa", az egykori vitákból „Lengyel került ki győztesen", mert „a javíthatatlan mesélőket... könnyűszerrel megcáfolta". Ennek az embernek az arcát „a Petőfi-irodalomban elrajzolták". Ő volt a következetes, aki „nyilatkozatából soha semmit vissza nem vont", aki-

70 *Múzeumi Híradó*, 1956. III. sz. 152—154. l.
71 I. jelentés 258. l.
72 *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* VII. köt.
73 *A Petőfi-titok* 144., 154. l. és a *Hadtört. Közl.*, válasz 231—232. l.

nek őszinteségét „az elfogulatlan bíráló szemében" még a tévedései is csak „megerősítik". Igaz, hogy emellett „harcias" volt és „makacs", s „ezért megértjük", hogy élete utolsó 15 évében a vitától visszavonult, „haláláig rázta az undor". Dienes végül e sorokkal fejezte be Lengyel méltatását: „Amikor tisztelettel adózunk emlékének, talán szabad megállapítanunk, hogy osztozott a 80-as évek Magyarországa tiszta és bátor férfiainak a sorsában, akik a sérelmekre byroni világmegvetéssel és — sajnos — nem lázadással válaszoltak: a keresztúri „casino", pohár vízben a tenger„ a századvégi magyar közélet arculatát tükrözi vissza."[74]

Mi ez, ha nem „bronzszobor", kérdezhetem joggal Dienestől? Nem ismeri Dienes a kisvárosi *kaszinói civakodás igazi okait és valóságos lefolyását?* Hogy miért vélekedtek úgy Lengyelről Székelykeresztúr tanárai és egyéb értelmiségi emberei, mint ahogy megírták? Vagy ha ismeri, akkor miért hallgatta el, miért nem mutatta be Lengyelnek ezt az oldalát? Miért az ellenfeleit szólta csak meg, miért nem közölt *való képet* Lengyelről? *Csak Petőfiről szabad és kell megmondanunk mindent őszintén, az igazság érdekében? Nem kötelező-e ugyanez a történelmi igazság érdekében a „koronatanúra" is?*

Az igazság érdekében kell Lengyelt olyannak megismernünk, amilyennek ő *saját szavaiból, magatartásából, tetteiből mutatkozik.* Eleget írt *önmagáról* is, *másokról* is, úgyhogy jelleme ezekből a cikkekből elénk tárul. Igaz, hogy cikkei, *székelykeresztúri levelei* egyrészét *álnevekkel* („B" és „Kacsó" jelöléssel) jelentette meg, de a városban tudták, hogy mögöttük Lengyel József rejtőzik. A hírlapi összeütközés során nem is tagadta hogy az álnevekkel megjelent cikkeknek ő a szerzője.

Mindenekelőtt maga tárta fel *hírlapírói szenvedélyét:*

„Mások elrettentő példájául vázlatosan leírom, hogy — mint szenvedélyes vadászt az első vad elejtése, — engem is első fontosabb hírlapi közleményem jó fogadtatása miként tett hírlapi nyavalyássá." — Megírta önmagáról, hogy 45 évi pipálás után ezt a szenvedélyét el tudta hagyni, ám „Hírlapban írási betegségem alig 40 év óta tart, s oly gyarló vagyok, hogy arról nem tudtam lemondani, úgy mint a pipáról."[75] Felsorolta, hogy hányféle újságban (köztük a *Vasárnapi Ujságban*) jelentek meg cikkei. Hallatta szavát a kamatláb kérdésétől a himlőoltásig, írt a nemzetiségi és társadalmi problémákról. Ellenfelei ebben a grafománia tünetét látták, midőn Lengyel nem titkolt hírlapírási szenvedélyét „irkafirka hóbort"-nak minősítették. Az kétségtelen, hogy Lengyel a székelykeresztúri társadalom értelmiségi tagjainak kipellengérezése miatt nagy ellenszenvet váltott ki maga iránt. Midőn pl. Lengyel két bíró, két ügyvéd, három tanár és egy doktor sakkozás közben eltöltött borozgatását „7 sváb" részegeskedésének, igen ízléstelenül „kanvacsorájának" írta, ezt

74 *A Petőfi-titok* 165. l.

75 *Magyar Polgár* (Kolozsvár), 1879. júl. 22-i (172.) sz., *Levelezés* c. közlései Székelykeresztúrról. — Névtelenül megjelent közlés, csak a 176. számtól írta alá a *„Kacsó"* álnevet.

Bereczky Zsigmond tanítóképző zenetanár felháborodva utasította vissza: hogy ők részegek voltak, ez csak „a Lengyel koponyájában hemzsegő hazugságok egyike". — Ezt a tanárt Lengyel kicsiny termete miatt *mint honvédet* is nevetségessé tette. A válasz: Lengyel „A Magyar Polgár f. évi 206., 207., 208. számjaiban kigúnyol azért, mert 1848/9-ben fegyverrel és becsülettel szolgáltam hazámat." — Bereczkyt Lengyel „homunculus", „embermorzsa", „gyermeknek igen nagy, embernek igen gyermek" jelzőkkel és kifejezésekkel illette, s még azt is szemére vetette, hogy előzőleg színész volt, a „tanár" címet csak tanfolyamon szerezte. — Bereczky válasza: mint színész „sem játszottam az intrikust, mint ön teszi". — Lengyel kigúnyolta Bereczky családjának tagjait is, „piszének, pulyának, prücsöknek, kéményseprőnek, koldusnak" nevezvén azokat. — A tanár így válaszolt: „a vén prücsök és családja, szükség esetében és tehetsége szerint minden jótékonyczélon kész leend ezután is cziripelni".

Folytassuk tovább? Hogy Lengyel egy tanárnak a fejéről leverte a kalapot, ez viszont esernyőjével ütötte őt meg; hogy a tettleges inzultusok oda fajultak, hogy Lengyel a fiával korbácsoltatott meg tanárokat, s ezért nem őt, hanem a fiát ítélte el a bíróság; hogy ellenfelei szerint Székelykeresztúrról „kimart" egy orvost, „amolyan igazi, és nem Lengyelféle, hanem valóságos okleveles doktort" — mint a viszontvádló tanár írta. Lengyel igen kemény választ kapott ettől a tanártól: „az olvasó kérdve kérdi: vajjon ki és miféle characterű ember az, ki annyi gyermekes hazugságot, annyi otrombaságot összeírogat?" — Amiket Lengyelnek válaszul megírt, azok „nem költemények, a milyenekkel Lengyel ámitani szokta a világot" — írta Bereczky. — Azért van-e ő itt, „hogy hivatásának lelkiismeretesen megfelleljen? vagy azért, hogy legyen valaki itt Sz. Keresztúron, a ki ezen város eddig egyetértő polgári társas életét megölje, intézményeit feldúlja, s polgárai békés nyugalmát insultatioival felzavarja? — És én komolyan figyelmeztetem Lengyelt..." — folytatódik Bereczky igen éles válasza, — hagyja abba családja tagjainak sértegetését, mert különben ő is írni fog „de nem hazugságokat, mint Lengyel, hanem írok történt dolgokat, és azok igazolására közlök bizonyítékokat".

Lengyel *„Mégis Petőfi"* c. cikksorozatában is gúnyosan szólt Bereczkyről. Erre kapta válaszul: „Csodálatos!... Lengyel czikkei fölé Petőfi nevét használja czégérül, hogy azután e tetszetős firma alatt egyes embereket annál könnyebben bemocskolhasson."[76]

Lengyel még válaszolt Bereczky Zsigmond levelére. Fölényes hangját itt már elhagyta, csupán durvaságát őrizte meg, midőn levelét így fejezte be: „Addig pedig csak marják a reszelőt."[77]

Ez volt az *„kisvárosi kaszinói civakodás"*. Dienes helyesen állapította meg, hogy ebben „már nem Petőfiről van szó".[78] Ha azonban nem Petőfi

[76] E személyeskedő, sértéseket feltáró közlemények a *Magyar Polgár* 1879. évi 207., 222., 230—231. számában jelentek meg.
[77] Uo. 240. sz.
[78] *A Petőfi-titok* 155. l.

körül, hanem más személyi megbántások miatt folyt ez a veszekedés, akkor *miért keverték bele annyira a Petőfi haláláról szólt vitába?* Miért tünteti fel az akadémiai munkaközösség jelentése is úgy a kérdést, hogy „Lengyel József Székelykeresztúron nem tartozott az „úri" társaság kegyeltjei közé". Miért írta Dienes, hogy ez a „casinó, pohár vízben a tenger, a századvégi magyar közélet arculatát tükrözi vissza". Tükrözi kétségkívül azt is, de *elsősorban Lengyel arcát* aki korántsem a „80-as évek Magyarországa tiszta és bátor férfiainak sorsában" osztozott. A „tiszta és bátor" jellemű férfiak nem olyanok, mint amilyennek a hírlapi emlékekből Lengyelt megismerjük. Ennek az embernek az arcát valóban *„elrajzolták"*, de nem annyira a kortársai, hanem a Lengyel alapján döntő eredményeket követelő utókor.

Az *igazságot* nem szabad elhallgatni, eltitkolni, annak felmutatása *„érdem"* — követeli Dienes — igen helyesen — Petőfivel kapcsolatban. Ezt azonban a „koronatanú" személyéről is meg kell követelni, hogy tudósításainak értékéről ennek figyelembevételével is, érdeme szerint ítélhessen a történelem.

A Lengyelről szóló életrajzi ismertetés kiemelte, hogy 1859-ben írt egyik cikkében megrótta az elnyomó rendszer kegyetlen botozását. Az „Egy millió bot"-ról írt cikke miatt kihallgatták, eljárás indult ellene, „és ha a vizsgálat alatt közbe nem jön az októberi diploma, L. aligha érzékenyen meg nem keserüli az igaz szót."[79] Nem kívánjuk tehát elhallgatni Lengyel kiállását az elnyomó osztrák rendszer ellen. *Heydte,* „a székelyek Haynauja" (Dienes) *mellett tett pártoló kijelentése* annál inkább ellentétes a botozókról írt korábbi bírálatával.

Hamis képet nyerünk Lengyelről és az ő társadalmi helyzetéről akkor is, ha csupán Dienes alábbi sorait fogadjuk el valóságnak: „Sebészorvosi diplomáját a nép elfogadta, a székelykeresztúri »társaság« nem." Az ottani „úrikaszinó" Lengyelt „kinézte" és „gyalázta". Az a beállítás sem hű, hogy a kaszinótagok kijelentették: „Székelykeresztúron senki sem áll Lengyel mellett, »kivéve, kik szegények«."[80] Nagyon tévesen vélekednék az, aki csak feltételezné, hogy bármiféle „úrikaszinó" és annak tagjai védelmében emelek szót. Azt azonban nem tudom elfogadni, hogy a Petőfi-irodalom Lengyelt úgy mutassa be, mint aki minden veszekedésből és csupán ellene emelt vádaskodásból erkölcsi győztesként került ki, aki csak kora helytelen társadalmi rendszerének és felfogásának volt az áldozata, s akit végül „byroni világmegvetés" késztetett a visszavonulásra.

Lengyel 1874-ben még fölényesen írta, hogy könnyebb a feladata, amikor „a születési tekintélylyel" van dolga, feladatának „nehezebb része az irodalom patriciusainak legyőzése".[81] Még 1880-ban is ő méltatlan-

[79] *Szinnyei:* i. m. VII. köt.
[80] *A Petőfi-titok* 144., 155. l.
[81] *Történeti Lapok,* 1874. 396—397. l.

kodott, hogy Petőfi „emléke a hiúság zsibvásárán kótyavetéltetik, s jogot kezd tartani rá akárki, nagy szelleme fényében méltatlanul sütkérezni".[82] Volt neki bátorsága, hagy Bem tervezett szobrának felállítása ellen is hallassa szavát: „Ki ezeket a majdnem biztos halálba vezeté, maholnap emlékoszlop által lesz megörökítve a székely főváros főterén."[83]

Szó sincs arról, hogy Lengyel elnémulását elfogadhatóan lehetne „világmegvetéssel" magyarázni. Már kortársai annyira kételkedtek szavahihetőségében, hogy elhallgatását a cáfolatoknak lehet tulajdonítani. Legalább *Imreh Sándor* ismételt felhívásaira válaszolt volna Lengyel. Imreh nem volt sem mágnás, sem kaszinótag, hanem nyomdavezető, a szabadságharcban Mátyás-huszár és Petőfi halálának kutatója a múlt század végén. S az volt, aminek még írtam, az *„1848—49. Történelmi Lapok"* munkatársa. Dienes azonban megkérdezte: a címek felsorolása mire való? Szerinte Imreh Sándornak elég a „vitéz huszárkáplár, egy kiadatlan memoár szorgalmas jegyzője" titulus. Nem illeti meg őt a „kutató, író" cím. Én azonban úgy vélem, függetlenül attól, hogy végeredményében Lengyel és Imreh is ellenfelek voltak, utóbbi iránt is tartozunk annyi szociális igazságérzéssel, hogy elismerjük róla, bizony Petőfi-kutató volt. Bejárta, felmérte a csatateret, nyomtatott felhívással gyűjtötte az adatokat Petőfi halálára, cikkeit közölték a lapok.[84] A helyszín tanulmányozása és gyűjtött adatai azonban arról győzték meg, hogy Lengyel közlései nem igazolhatók.

Lengyel ellenfelei közé tartoztak Petőfi halálának vitájában a *Haller grófok,* Fehéregyháza urai. *Haller Ferenc* pl. Lengyelnek azt az állítását is cáfolta, hogy az ütközet kezdetén, az ágyúzás megindulása előtt „apró fegyver csatározás lett volna". Segesvár lakói, Bem hadsegéde, Pap Lajos bizonyították, hogy ez nem áll. — Dienes azt is megkérdezte: nem tudom, ki volt ez a Haller Ferenc? — Nagyon tudom, mit írt róla Lengyel, azt is tudom, hogy mint Lengyel ellenfele, Dienes részéről nem sok elismerésre számíthatott. Ha azonban Dienes tanulmányozza a Kolozsvárt megjelent *Honvéd* c. lapot, láthatja, hogy az erdélyi mágnások közül sokan álltak a szabadságharc mellé, még a Hallerek is. Midőn egy névtelen levél azt írta, hogy „nagyot nyerne az ügyünk", ha a Hallerek is ott állnának a szabadságért küzdők között, Haller Ferenc segesvári térparancsnok közölte eddigi áldozatait: minden pénzét, 30 ezer forintot, gabonáját, 30 legszebb fegyverét adta a hazának, „egész figyelmem a közügy". Felszólította a cikkírót: „ki ön? és mit tett a hazáért?" Az újság legközelebb elismerte: „Aztán ha valaki úgy cáfol, mint a legközelebbi honvédben Haller Ferencz, ki hazafiatlansággal vádoltatván, megmutatja, hogy Erdélynek egy fia sem tett többet hazájáért, mint ő — ez helyén van."[85] Az eredeti történelmi források bizonyára tisztább képet adnak

[82] *Magyar Polgár,* 1880. 191. l.
[83] Uo.
[84] *Erdélyi Híradó* 1890., 1848—49. *Történelmi Lapok,* 1892. évf. — L. *Szinnyei* i. m. V. köt.
[85] *Honvéd,* 1849. 442., 546., 550. l.

a szabadságharc szereplőiről, mint pl. Lengyel, még akkor is, ha valaki csak „térparancsnok" volt. Nem volt azonban ez sem felelőtlen beosztás olyan országrészen, ahol állandó harcok dúltak, a városok ismételten gazdát cseréltek. — Egyszóval Lengyel kedvéért senkiről ne ítéljünk egyoldalúan. — *Haller Józsefről* már Dienes is közölte, hogy mint nemzetőrőrnagy harcolt a szabadság ügyéért, várfogságot is szenvedett.[86]

c) Lengyel, a mesélő. — Lengyel maga így vezette be a csata egyik mozzanatának, *Zeyk Domokos elestének történetét:* „Ha jól emlékszem, ezt Dézsi Sándor úrtól hallottam, kinek azt b. Heydte beszélte el egy alkalommal."[87] Vagyis Lengyel a harmadik száj, aki elmond egy történetet, s arra sem emlékezett biztosan, kitől hallotta. Az eseményt mégis ilyen pontosan tudta elbeszélni:

„Már a csata bevégződött; a dsidások — és nem kozákok — az üldözésből már tértek vissza, mikor Lüders orosz tábornok fényes táborkar kíséretében kijött Fehéregyházán felül a kisbuni-út és ország-út szögellésénél levő dombra, honnan a völgy területe mind alá, mind felfelé belátható. Míg itt álltak, szemcsövét a tábornok a fejéregyházi tanorok közepe felé irányozza, hol egy huszár nagy sárga telivér lován száguld. A szállongó, s őt megtámadó dsidások egyikét levágja, s néha 3—4 közöl is egykettő megsebzése, s a többiek megszalasztása által kivágja. Már átugratott a tanorok sánczán, a táborkartól alig volt 100 lépésre, mikor egy fiatal tiszt a táborkarból kiugrat, Zeyket megtámadja. Ez hatalmas pallosszerű kardjával első vágásra homlokán olyat vág, hogy koponyafedél és sisak messzeugrott. Mikor ezt Lüders látta, szemét táborkarán végig járatta, mintegy kérdezve, ha látták-e e hatalmas vágást? azonnal parancsot adott, hogy e huszárt ne bántsák, hanem fogják el élve. Ezen parancsszóra egész dsida-erdő fogta körül Zeyket, de ő minden megadási felszólításra vágással felelt. Ez támadóit felbőszíté. Lovát és őt is már több dsida átfúrta. Végerejét megfeszíté ekkor, pisztolyát elővonta s magát főbe lőte. Állítólag Lüders Heydtehoz fordult, s ezt mondta volna: „Schade, ein guter Soldat!" Itt megjegyzem ezúttal, hogy b. Heydte éppen e hely környékére tette azon helyet, hol Petőfit elesve látta volt. Ezen hely megfelel annak, hol magam is elestét gyanítom."

Azt hiszem, a fenti szöveg alapján nem kell különösebben bizonyítani, hogy Lengyel is a „javíthatatlan mesélők" közé tartozott. — *Honnan termett volna elő Zeyk,* aki Bem közvetlen kíséretéhez tartozott, őt menekülésében oltalmazta, s bizonyára eközben is esett el, *jóval a csata befejezése után,* mikor már Lüders is kilovagolt törzskarával a kisbuni útig, az üldözők pedig visszatérőben voltak, hogy párbajait Lüders szeme láttára megvívja? S honnan vette Lengyel Zeyk küzdelmeinek, Lüders megfigyeléseinek kis részleteit, ha nem a maga elképzeléséből, vagy a legjobb esetben a hősök emlékét övező legendákból.

[86] *A Petőfi-titok* 157. l.
[87] *Vasárnapi Újság,* 1861. 43. l.

Dienes azonban Lengyelnek Zeykről szóló elbeszélését is valóságnak fogadta el, s úgy vélte „kétségtelenül leszakadt az öreget fedező kis csoportból. Olyan későn ért ki az országútra, hogy Lüders és vezérkara — köztük Heydte őrnagy, az osztrák összekötő — is ott állt már Fejéregyházán túl egy halmon, az üldözést figyelve. Ekkor vágtatott elő sárga paripáján..." Dienes a továbbiakban Lengyel előadása alapján részletesen ismertette Zeyk küzdelmeit és halálát. Még azt is megállapította, hogy a „Zeyk dráma... *negyed 7 és fél 7 között* lehetett. Előbb nem, mert egészen természetes, hogy az orosz hadvezér csak akkor lovagolt ki magasrangú tisztjeivel együtt az országútra, amikor a mögötte fekvő falut az ellenségtől már megtisztították és ez — mint megállapítottuk — háromnegyed 6-nál előbb nem történhetett meg."[88] De hogy jelent meg Zeyk ebben az időben a csata színterén, hogy drámai küzdelmeit megvívja? Olyan vitéz testőr, mint ő volt, ennyire nyilván nem szakadhatott le Bem mellől, bár Dienes szerint ez „kétségtelen".

Nem kétségtelen, sőt egészen hihetetlen ez, s mindaz, amit Lengyel bizonytalan forrásra való hivatkozással olyan szépen, színesen elbeszélt, történelmi kritikával nem minősíthető másnak, mint legendának, mesének. Mivel azonban Dienes Lengyelről másként úgy vélekedik, „minden szava valóság", és ő volt az, aki „a javíthatatlan mesélőket... könnyűszerrel megcáfolta", azt is el kellett neki hinni, amit Zeyk haláláról leírt.

Megfordítva viszont így következtethetünk: mivel Lengyel mesélőnek bizonyult, Petőfiről szóló közléseit is kétkedve kell fogadni. Mielőtt a *Vasárnapi Ujságban* Lengyel első közlését megjelentette, — mint maga írta — közléseit *„én többeknek épen így elbeszéltem számtalanszor"*.[89] Lehet, hogy a szenvedélyes mesélő és újságíró a számtalanszor történt elbeszélés következtében annyira beleélte magát az elmondottakba, hogy ezeket végül már maga is elhitte. A leírásokban előforduló valótlanságok, ellentmondások, Lengyel jellemének és mesélő készségének megismerése azonban a Petőfi-kutatót és történetírót vele szemben, hitelessége iránt kétkedésre kötelezik.

5. Heydte halottja és a kizárásos módszer

a) Két közlemény összehasonlítása. — A szökőkútnál látott holttestről *Heydte* két közlése ismeretes. Az egyiket *1854*-ben saját maga írta hivatalos jelentésben, a másik *1877*-ben reá való hivatkozással az ismert temesvári német nyelvű újságban jelent meg. Ez utóbbi újságcikk kiemelte, hogy a tudósítások *„a segesvári csata egykori szemtanújának feljegyzésein alapulnak"*.[90]

Dienes András véleménye szerint: „Nincs semmi okunk kételkedni

[88] *A Petőfi-titok* 121. l.
[89] 1860. évf. 507. l.
[90] „auf den Aufzeichnungen eines damaligen Augenzeugen der Schlacht bei Schässburg beruhen." — *Neue Temesvarer Zeitung* 1877. 187. sz.

abban, hogy az osztrák összeskötötiszt valóban Petőfit látta holtan heverni Fehéregyháza és Héjjasfalva között, „közvetlenül a szökőkútnál". — Dienes első érve, hogy *„Miért?"* nem kételkedhetünk ebben, így szól: „Mert tudjuk, hogy Heydte valóban az üldözők nyomában lovagolt, egy darabig Lüdersz törzsével tartva, végignézte Zeyk párbaját is."[91]

Mindezt azonban csak *Lengyel leírásából tudjuk*, s Zeyk párbajának Lengyel-féle leírásából fentebb láttuk, hogy mennyire nem valószerű.

Dienes második érve, hogy „a halott leírása tökéletesen ráillik Petőfire, a *Vollbart* kivételével, de viszont tudjuk,... hogy Heyde később, 1877-ben már részletesebben, az eltelt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon, újból leírta az országúti halottat és ekkor már határozottan *hegyes fekete szakállúnak*, a középmagasságúnál kisebbnek, soványnak mondta".

A harmadik bizonyíték Dienes szerint *a halott mellett talált tárgyak.* Az akadémiai munkaközösség még a *„kizárásos módszer"* alkalmazásával is bizonyítani kívánta, hogy a „szökőkút közelében talált halott tehát csak ő lehetett".[92]

V. Nyilassy Vilma szintén azt állítja: „A Heydte által leírt halott — a személyleírásból, öltözetből, és az iratokból következtetve — csak Petőfi lehetett."[93]

A *párhuzamos összehasonlítás* látszik legalkalmasabbnak arra, hogy Heydte két közlésének ellentmondásaira rámutassunk. Talán nevezzük ezt is Heydte I. és Heydte II.-nek.

Heydte I. (1854):	*Heydte II. (1877):*
a) A halott külseje:	
„er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmtem Ausdruck und großem, Schwarzem Vollbart."	„So viel man bei flüchtiger Betrachtung wahrnehmen konnte, *war die Leiche unter der Mittelgröße und mager, das Gesicht war verzerrt, die Gesichtshaut gelblich, die Haare und der spitze Bart waren schwartz."*
2. A halott öltözete:	
„már a nadrágjáig le volt vetkőztetve..., Nadrágja fekete pantalló volt".	*„csizmái és kabátja hiányoztak, az ing finom volt és a mellen szegett (gefältert) nadrágja fekete volt".*

[91] *A Petőfi titok* 142. l.
[92] I. jelentés 252. l.
[93] *Múzeumi Híradó*, i. h. 154. l.

3. A holttest helye:

„közvetlenül a szökőkútnál Fehéregyháza és Héjjasfalva között..."

„csaknem a szökőkúttal szemközt és az úttól 3—4 öl távolságra".

A halott személyleírásában mindenekelőtt a *„nagy fekete teleszakáll"* és a második közlésben a *„hegyes szakáll"* sehogy sem egyezik.

Előző bírálatomban már szóltam arról, hogy Dienesnek nem fogadható el az ellentmondásra vonatkozólag az a magyarázata: Heydte „az elmúlt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon", rájött Petőfi valódi külsejére. Régi emlékképeink „töprengés" következtében nem szoktak megváltozni, hanem csak úgy, ha valahonnan tudomásunkra jut, hogy előző közlésünk helytelen. Ezt pedig Heydte nagyon könnyen megtudhatta, mert hiszen a képes újságok, különösen 1874-ben, Petőfi halálának 25. évfordulója alkalmával gyakran közölték a költőt hegyes állszakállal ábrázoló arcképet.

Vagy talán Heydte töprengés révén jött rá arra is, hogy az általa leírt halotton *finom és a mellen szegett ing volt*? Hisz első jelentésében még azt közölte, hogy a halott már nadrágjáig le volt vetkőztetve, s egy szót sem említett a rajta levő ingről, mégkevésbé annak minőségéről és varrásáról. Nem valószínűbb-e, hogy Heydte olyan képet látott (Orlai festményét), amely Petőfit ilyen öltözetben mutatta be? — Heydte bizonyára nem gondolt arra, hogy lesznek még kutatók, akik az ő titkos jelentését napvilágra hozzák, és az 1877. évi tudósítással összehasonlítják.

A Heydte-féle két forrásban nem egyezik a holttest helyének megjelölése sem. Ellentmondás mutatkozik abban is, hogy a második közlésben Heydte *csupán két magyar halottat* említ, akiket az országút mentén látott, Fehéregyházától Héjjasfalváig. Az egyik *„közvetlenül a fehéregyházi vendégfogadónál"* a másik a két község közt feleúton, *a szökőkútnál* feküdt. Pedig Heydte korábbi jelentésében még megírta, hogy a Fehéregyházánál és ezen felül a Küküllőn átkelt kozákok „elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak". Egyéb adatközlések is arról szólnak, hogy „azon tájon, merre Petőfi tartott, később a tömeggé alakuló csatárok is keresztülmenvén, közülök temérdeken estek el". Ezt *Barta János* volt honvédszázados írta, aki a fehéregyházi csatában 13 sebet kapott.[94] Oreusz orosz katonai író műve fordításának közlésekor *Eötvös Károly* is azt írta: „a csatatér... Fehéregyháza mögött kelet felé legalább 2 kilométerrel kiterjedt".[95]

Miként Lengyel — állítása szerint — az országúton a falun át egész a buni útnál lévő emelkedőig *„alig egy két gyalog futót"* hagyott el,[96]

94 *Vasárnapi Újság*, 1860. 649. l.
95 Uo. 1881. 654. l.
96 *Történeti Lapok*, 1847. 398. l.

— s ezt Lengyel *1874*-ben írta — úgy Heydte sem látott — *1877.* évi tudósítása szerint — már csupán csak két halottat ezen az útszakaszon. Előző közlésében pedig mindkettő arról beszélt, hogy az orosz bekerítő gyűrűben sokan bentrekedtek, s ezeket kevés kivétellel leölték. Valóban bámulatos az összhang és leegyszerűsödött a probléma Lengyel és Heydte második közlésében, mert a két halott közül már nem látszott nehéznek annak megállapítása, hogy az egyik Petőfi volt.

Kétségtelen, hogy miként Lengyel *Heydtere való hivatkozással* állította, hogy aligha csalódott, midőn Petőfit látta az országúton, az emelkedőről visszatekintve futni, *Heydte is változtatott* első bizalmas jelentésének adatain későbbi helyes tudomása alapján, a halott külsejétől, ruházatáról szóló leírásán. Így azután végül *a kép* éppúgy pontosan ráillett Petőfire, mint ahogy Lengyel állítása a menekülő Petőfiről az *ispánkúti halálhellyel* került a legteljesebb összhangba.

Heydte két közlésének tartalma megegyezik abban, hogy a holttest mellett mindkettő említ *iratokat,* de míg az I. csupán Kemény Farkas jelentéséről szólt, a II. ezen kívül még Stein báró jelentését és állománykimutatásokat is megjelölt. Csupán a II. közlés szólt arról, hogy *„A kizárólag katonai vonatkozású papirokon kívül egyetlenegy olyan sem volt, amely magával Petőfivel vonatkozásban lett volna."* Heydte lehetségesnek vélte, hogy ilyen papírok a fosztogatók által elvitt kabát zsebében voltak.

A zsinegre fűzött *kitüntetéseket* is mindkét leírás említi, de míg az első ezek számát „mintegy 100"-ra becsülte, a másodikban számuk említése nem fordul elő.

Dienes Heydte két közlésében sem kereste az ellentmondásokat, miként Lengyel írásaiban sem. Ha ilyent látott, mint a szakáll leírásában, azt természetes korrekciónak tüntette fel. A Heydte II-ről úgy vélekedett, hogy szerinte ez „a kutatás legértékesebb dokumentuma, értékesebb, mint az ezredes 1854-ben tett — ismert — jelentése, mert ennél őszintébb és részletesebb".[97] — Hogy egy katona, osztrák báró, a „száraz, hideg, kegyetlen zsoldos" — amilyennek őt Dienes jellemzi[98] — miért nem az osztrák hatóságnak írt bizalmas jelentésében *„őszintébb"* és miért a temesvári újság számára tett nyilatkozatában, ezt csak úgy érthetem meg, ha Denes arra gondolt, hogy ez a második leírás már valóban ráillik Petőfire, míg az első nem. *Részletesebb* pedig a „finom szegős mellű ing" említésével, amelyet a holttesten látott (a II. közlés szerint), míg az I. jelentés nadrágig levetkőztetett halottat említett.

Dienes a Heydte II. leírás jelentőségét abban látta, hogy ebben a halott leírása pontosan ráillik Orlai festményére: „Nézzük meg azt az arcképet, amelyet Orlai júliusban — pár nappal a költő halála előtt — festett Mezőberényben: a sovány arcú Petőfi hegyes, fekete, franciás

[97] *A Petőfi-titok* 152. l.
[98] *Hadtört. Közl.* válasz 291. l.

kecskeszakállt, fekete pantallót és finoman kidolgozott inget viselt."[99] Még azt is „nagyon jellemző"-nek találta Dienes, hogy Heydte a halotton nem látott *„kravátlit"*, hisz „tudjuk hogy Petőfi sohasem viselt nyakkendőt".

Válaszul arra, hogy Dienest *„mosolyra fakasztotta"* midőn a holttest mellett említett iratokat nem tartottam bizonyítékoknak a költővel való azonosításra, hanem azt írtam: „ha Heydte történetesen néhány Petőfi-verset talál, vagy más, Petőfi személyazonosságára vonatkozó iratot" — ez lett volna a bizonyíték, s Petőfi zsebéből ilyesminek kellett volna kihullania — megírom, hogy engem viszont az indított mosolyra, midőn Dienes a nyakkendő hiányából is Petőfire következtetett. Azt még a Heydte II. is megemlítette, hogy az iratok között Petőfire vonatkozó nem volt, ezt elvitték a kabáttal. Csodálatos, hogy viszont *az egyéb*, katonai tartalmú iratokat előbb *kiforgatták* a halott zsebéből. Annak van alapja, hogy az iratok között előkerülhetett volna Petőfit kétségkívül azonosító írás is. Hogy azonban a nyakkendőhiány „nagyon jellemző" mozzanat lenne, ezt nem fogadom el.

Visszatérve az Orlai-képhez: itt tökéletes az azonosság a halott leírásával, csakhogy éppen ez a gyanús. Miért nem tökéletes azonban az 1854. évi leírással, amikor Heydte még *„nagy fekete teleszakállú"* holttestet írt le?

Ne csak *„Vollbart"*-ról beszéljünk, hanem *nagy* „teleszakállról", mert a Heydte I-ben ez van! A „mit *grosßem schwarzem Vollbart"* jelentése igenis az egész arcot beborító *nagy* szakáll, körszakáll, és ezzel ellentétes a Heydte II. „hegyes szakáll" megjelölése.

Van tehát *„szakáll-kérdés"*, csak ne hagyja el se Dienes, se a kérdéssel foglalkozó más kutatók a *nagy* jelzőt e *„Vollbart"* mellől. Ennek ismételt elhagyása bizonyítják, hogy a kérdésnek mégis fontosságot tulajdonítanak, és látják az ellentmondást.[100] Egyébként három középiskolai német szakos tanár és egy német szakos középiskolai szakfelügyelő véleményeként közölhetem, hogy a „mit großem schwarzem Vollbart" értelme, jelentése az egész arcot befedő körszakáll. *„Szakáll-kérdést"* igenis ismerek, ezt lényegesnek is vélem, de a *„nadrág-kérdést"* korántsem olyan speciális területemnek ismerem, hogy ennek idézőjelben és kurzív szedéssel való kiemelésére igényt tartanék. Ilyen kérdés azonban mégis csak van, mert Heydte a Petőfinek vélt halottat fekete pantallósnak írta, többen pedig azt állították, a csata résztvevői, hogy Petőfi öltözete *teljes vitorlavászon* ruha volt.

Egyébként ennek a *„nadrág-kérdés"*-nek az akadémiai munkaközös-

[99] *A Petőfi-titok* 153. l.

[100] Dienes András válaszában a „szakáll-kérlés"-ről szólva csak *„Vollbart"*-ról ír (238. l.). — Midőn a Heydte-szövegből németül idézett, csak *„schwarzem Vollbart"*-ot említett (*A Petőfi-titok* 142. l.). — V. Nyilassy Vilma is a Heydte I. idézése közben csupán *„fekete szakállú"* halottról szólt (*Múzeumi Híradó*, 1956. 154. .).

ség jelentése nálamnál nagyobb „teret szentelt", de olyan értelemben, hogy *a „fekete nadrág (Lásd Orlay képét!)"*[101] Vagyis annak *bizonyítására*, hogy Heydte halottja Petőfi volt, az *„öltözet"* leírását is felhasználta, s erre egy külön (b.) pontot szentelt. Én viszont úgy véltem, lehetett ott fekete nadrágban más is, sőt Petőfinek is alkalma lehetett, hogy a nyári hőség miatt a Mezőberényben viselt fekete nadrágot nyári öltözetre váltsa fel. Így többeknek az az állítása, hogy a csata napján Petőfi nem fekete nadrágot, hanem teljes vitorlavászon ruhát viselt, nem feltétlenül hamis. A *„nadrág-kérdést"*, mint *bizonyítékot* Dienes és a munkaközösség sokkal nagyobb figyelemre érdemesítette, mint én.

Dienes válaszában a szakáll kérdéséről megjegyezte: „Azt írja Mezősi, hogy én nem vagyok egy véleményen Illyés Gyulával a *„körszakáll kérdésében"*. Ilyen kérdést nem ismerek..."

Én viszont ismerek, mert *Illyés Gyula* szószerint ezt írta: „Heydte leírása is tökéletesen illik Petőfire; beleértve még a körszakállt is..."[102]

Dienes András pedig ezt írta: „Mert a halott leírása tökéletesen ráillik Petőfire, az egész arcot ellepő szakáll, a *Vollbart kivételével*..."[103] Erre írtam, hogy a *„körszakáll kérdésben"* Dienes nincs egy véleményen Illyés Gyulával. Azt hiszem, most már Dienes is elismeri, hogy van ilyen kérdés. Sőt Dienes maga is használta a *„szakáll-kérdés"* kifejezést: „Heydte a szakáll-kérdésben bizonytalan volt, ami egy csatatéren történő, pár pillanatig tartó megfigyelésnél érthető."[104]

Heydte első közlésében nem beszélt „pár pillanatig tartó" megfigyelésről. Feltűnt neki a „leszúrt főlkelőtiszt", aki nadrágjáig le volt vetkőztetve. Hogy fontos személy, tiszt lehetett, arra a mellette talált, Bemhez küldött jelentésből következtetett. Ez a következtetés *„arra bírt, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet, vajon nem ismerek-e rá benne egy régebbi ismerősömre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt"*, *írta Heydte.* Vagyis alaposan megnézte a halottat, le is írta elég részletesen, „nagy fekete teleszakállú" embernek írván. Különös, hogy Dienes ezt a Heydtét más vonatkozásban, midőn az általa említett „friss sírhant" helyéről vitatkozott, így jellemezte: „igen korlátolt katona és buzgó császári hivatalnok volt, ügynöktípus, *kiváló megfigyelő!*"[105] Mindjárt nem lett azonban kiváló megfigyelő, bármennyire állította is, hogy a holttestet közelről szemügyre vette, mikor olyan adatot közölt, amelyből az következtethető, hogy a szökőkútnál említett halott *nem Petőfi volt.*

b) A kizárásos módszer. — Ez a módszer kétségkívül *a tudományos bizonyítás* legbiztosabb eljárásai közé tartozik. Alapfeltétele azonban, hogy az *összes lehetséges adatok* rendelkezésünkre álljanak, s a *kiros-*

101 I. jelentés 250—251. l.
102 *Petőfi*, 334. l. (1948. év kiadás.)
103 *A Petőfi-titok* 142. l. (1949.)
104 Uo. 149. l.
105 *Irodalmi Újság*, 1956. júl. 7-i sz.

tálás úgy történjék, hogy az elejtett adatokról biztosan megállapítható legyen: ezek nem jöhetnek számításba. Így, a gondos, és elfogulatlan kritika után megkaphatjuk az egyetlen, igaz, vitán felül álló adatot.

A román—magyar akadémiai munkaközösség annak bizonyítására, hogy a szökőkút közelében Heydte leírásában említett halott *csak Petőfi lehetett*, a jelentés szerint a „kizárólagos módszert is" alkalmazta. Megemlítette mindenekelőtt: „Bem közvetlen környezetében tudomásunk szerint hárman viseltek polgári ruhát: Berki Mózes, a hírszerző, akinek holttestét azonban Fehéregyháza és Segesvár között temették el, Kurz Antal, Bem titkára, aki aug. 6-án a szebeni utcai harcokban esett el — és Petőfi."[106]

A „tudomásunk szerint" kifejezés mindenesetre már azt jelenti, a bizottság sem tartotta egészen kizártnak, hogy a megnevezett három emberen kívül Bem környezetéhez tartozó személyek közül mások is, vagy akár csak egy is lehetett még polgári öltözetben. Az alkalmazott kizárásos módszer tehát ezért már nem tökéletes. Maradjunk azonban a három fenti személynél.

Dienes nem indokolta meg, mire alapozta azt az állítását, hogy *Kurz Antal*, Bem hadsegéde nem Fehéregyháza környékén, hanem a szebeni utcai harcokban lelte halálát. Ezt Dienes már *A Petőfi-titok* c. könyvében is állította: Kurz Antal „is elesett, bár nem Segesvárnál — mint általában hiszik, hanem a szebeni utcai harcokban".[107] Ezt a közlést a munkaközösség jelentése is átvette, s Dienes Király Istvánnak adott válaszában szintén mint tudott tényre hivatkozott rá.

Lehetőségeimhez képest Kurz halála helyének utánanéztem, s azt állapítottam meg, hogy a források és az irodalom *általában a segesvári csatát* jelöli meg Kurz eleste helyéül. Kurz életrajzában ugyan *Szinnyei* ezt írta: „júl. 3. a segesvári csatában (Bem) oldalánál esett el; némelyek állítása szerint aug. 6. midőn Nagy Szeben utcáin Bemmel együtt kocsin menekült, egy szász agyonlőtte",[108] de pl. *Ferenczi* is minden kétség kívül írta, hogy Kurz Antal a segesvári csatában esett el.[109]

Az irodalomban történt említéseknél sokkal fontosabbak az *egykorú források*. *Egressy Gábor* 1849. aug. 8-án, tehát alig egy héttel a segesvári csata után ezt írta naplójába: a segesvári csatában elesett Bem „egyik segéde, Kurz". Egressy ezt Szászsebesen jegyezte fel, ide pedig *Szebenből jött*. „Szemtanúja voltam Bem csatáinak" — írta a Szebenből érkező Egressy, mégsem azt közölte, hogy Kurz Szebenben esett el, hanem a *segesvári csatában*.[110]

Lőrincz József őrnagy közlése: „Pap Lajos alezredes állítja, hogy Bem másnap különösen sajnálta Petőfi és Kurz elvesztését". Vagyis esze-

106 I. jelentés 251. l.
107 Uo. 259. l.
108 I. m. VII. köt.
109 *Petőfi életrajza* III. köt. 379. l.
110 *Ergessy Gábor: Törökországi naplója 1849—1850.* 6 l. (1851.)

rint is Kurz Petőfivel együtt a segesvári csatában lelte halálát.[111] Ez az adat is már 1861-ben látott napvilágot, éppúgy, mint a *Vasárnapi Ujságnak* egy Fehéregyházáról beküldött levélben a következő tudósítás: „Volt Bemnek egy ügyes titkárja, Kurcz nevű, kit a forradalom előtt irodalmi munkásságáról ismertünk. Őt is bekerítették a muszkák, s nem messze Sándortól fordult le lováról nyergestől."[112] Petőfiről egyébként ez a levél ezt írta: „Petőfi ágyúink mögött volt gyalog, s az ellenségtől hátulról keríttetve be, el nem hagyhatta a csatatért."

Az irodalom és a kortársak adatközlései után, hogy *Kurz is* a segesvári csatában esett el, igen fontos lenne, ha Dienes megindokolná, melyek a fentieknél hitelesebb adatok, amelyek Egressy, Pap Lajos közléseit megcáfolják, s kétségkívül bizonyítják, hogy Kurz valóban a szebeni harcokban esett el. Mert ha Fehéregyháza mellett halt hősi halált, akkor *ő is lehetett* a Heydte leírásában említett halott. Ő lóháton könnyebben elérhette a szökőkutat, mint Petőfi gyalog.

Dienes András tanulmányomra adott válaszában a kizárásos módszert a holttest kilétének megállapítása érdekében még tovább alkalmazta, a probléma körét még jobban leszűkítette. Heydtere hivatkozva megállapította: „Tudjuk, hogy Heydte *két* magyar halottat látott a héjjasfalvi országút mentén és azt is tudjuk, hogy a másik halott, aki egyenruhában és a buni út beszögellése táján — az Ispánkúttól kb. 250 méternyire hevert, a *szőke* szakállú Bartha Elek százados volt."[113] Az Ispánkút mellett lévő feketeszakállú halott tehát csak Petőfi lehetett.

A fentiekhez kiegészítésül meg kell még jegyeznünk, hogy az Ispánkút közelében Heydte jelentésében említett halottat Haller József Bartha Eleknek, Gyalókay Jenő pedig Zeyk Domokosnak vélte, de ezt a munkaközösség nem fogadta el, mert Bartha Eleken nem fekete nadrág volt, hanem századosi egyenruha, Zeyk pedig atléta-termete miatt nem volt azonosítható Heydte halottjával.

Heydte azonban nem a buni út táján, s nem is az Ispánkúttól kb. 250 méterre említette *az első halottat*, hanem a *fehéregyházi vendégfogadónál!* Még azt is leírta, hogy ennek olyan ujjasa volt, mint amilyent az osztrák tábori pékek viselnek.[114] Ez tehát sem halála helye, sem

[111] *Vasárnapi Újság*, 1861. 56. l. — *Kőváry László* úgy vélte, hogy a *Neue Temesvarer Zeitung* 1877. évi közlésében Heydtetől említett két halott egyike a héjjasfalvi országúton „Kurz lehetett". (*Petőfi Múzeum* I. 55. l.) — *Hatvany Lajos* Kővárytól idézve, ehhez a föltevéshezjegyzetben hozzáfűzte: „Kurz csak pár nap múlva, Brassó alatt esett el.") *Így élt Petőfi* V. 511. l.) Ez a Brassóról szóló adat továbbkomplikálná a kérdést, ha Hatvany nem csupán tévedésből írta volna Szeben helyett Brassót. — Hogy a történelmi irodalom is mennyire bizonytalan Kurz halála helyének megállapításában, ezt *Kovács Endre: Bem József* c. munkájában látjuk. Kurczról e könyvben először ezt olvassuk: „Bem oldalánál esett el később a segesvári csatában." (436. l.) Később viszont már Kovács Endre ezt írta: „A szebeni csatában meghalt Kurz Antal, Bem titkára, akit saját honfitársai, a szebeni házak ablakaiból lövöldöző szászok golyója terített le Bem kocsijában." (613. l.)

[112] Uo. 106. l.

[113] Dienes válasza 230. l.

[114] „die eine in einer Jacke, gleich der, wie sie die österreichischen Verpflegsbecker tragen" — *Neue Temesvarer Zeitung*, 1877. 187. l.

öltözete miatt nem lehetett azonos Bartha Elekkel. Vagyis marad a szökőkút közelében a kizárásos módszerrel *egy halott*, s ha Bartha Elek valóban itt esett el, akkor ez ő lehetett.

A kizárólagos módszerrel tehát nem lehet kétségkívül bebizonyítani, hogy az Ispánkút melletti halott Petőfi volt, de még ennek valószínűségét sem állíthatjuk, sőt a Heydte II-re való téves utalással Dienes a bizonyítani kívánt tétel ellenkezőjét kaphatja csak meg.

c) Kitüntetés és kitüntetések. — Az Ispánkút közelében Heydte írásaiban említett halott kilétének megállapításában, Petőfivel való azonosításában a halott mellett említett *kitüntetéseknek* is szerep jutott. Dienes szerint a „kiosztásra váró *kitüntetésköteg*" is bizonyíték, hogy a holttest Petőfié volt, mert ő foglalkozott, mint Bem hadsegéde, a kitüntetések ügyével, még a saját kitüntetési okmányát is ő írta meg. — A munkaközösség jelentése is „érthető"-nek véli, hogy Petőfi „magánál hordta az említett iratokat és érdemjeleket".[115]

A fentiekből azt gondolhatnánk, hogy szabadságharcunk idején, Bem táborában a vitéz katonák kitüntetése úgy történt, hogy az altábornagy akár még a csata folyamán, akár ennek mindjárt a bevégződése után előszólította segédtisztjét, s a nála készletben lévő dekorációkból az érdemjelet mindjárt a hős mellére is tűzte. A segédtisztnek tehát ezért egész kötegre való kitüntetést kellett a zsebében hordania. Az ilyen elképzelés nagyon téves lenne.

Egykorú hiteles közléseket ismerünk arról, miként osztotta Bem a kitüntetéseket. Gondosan mérlegelték az érdemességet, s midőn Petőfit is kitüntették „név szerint", — ez a kitüntetésnek még díszesebb módja volt — a kitüntetettek legnagyobb részének érdemességét csapategységenként 3 tagú választmány állapította meg. A kitüntetések átnyújtása ünnepélyes külsőségek közt történt, s legkorábban a csatát követő napon került erre sor. Az 1849. július 24-én a moldvai Oknánál vívott győztes ütközetet követő napon pl. Bem 21 személyt diszített fel a „harmadrendű érdemrenddel", s erről *napiparancsban* emlékezett meg.[116] Arra tehát semmi szükség sem volt, hogy egy segédtiszt, még ha az ő hatáskörébe tartozott is a kitüntetési ügyekkel való foglalkozás, egy köteg kitüntetést hordjon a zsebében. Az oknai csatában, egy héttel a segesvári ütközet előtt Petőfi ott sem volt még, tehát volt más tiszt is Bem környezetében, aki a kitüntetési ügyeket intézte. Lehetett ez Kurz Antal is. Lehetséges, hogy miután Petőfi ismét szolgálatba lépett, e szerepkörét visszakapta, de az is lehet, hogy az előző tiszt tartotta meg.

Heydte ugyan mindkét alkalommal zsinegre fűzött érdemjelekről szólt, de lehetséges, hogy ez a megfigyelése sem volt pontos. *Bartha János* honvédszázados mindenesetre 1860-ban még mitsem tudott Heydte közléseiről, (csupán Lengyel leírásáról, ő pedig kitüntetésekről nem tett em-

[115] *Hadtört. Közl.*, Dienes válasza 240—241. l., az akadémiai munkaközösség jelentése 251. l.

[116] L. a szabadságharc idején a Kolozsvárt megjelenő *Honvéd* c. lap 1849. ápr. 23-i és júl. 29-i számát.

lítést) midőn azt írta, „Ugyde azon tájon, merre Petőfi tartott... közölünk temérdeken estek el"; hány tiszt lehetett ott *„kiforgatott zsebekkel, mikből irományokat, Kossuth-jegyeket szélnek eregetve, érdemjeleinket lábbal tapodták a bősz kozákok!"*[117]

d) Az „összefüggő láncolat" és Kőváry László közlése. — A román—magyar akadémiai munkaközösség jelentésének befejezésében írta: „a tárgyalt tények és mozzanatok Lengyel József vallomásán kezdve egészen Heydte és Kőváry emlékezéséig összefüggő láncolatba sorakoznak".

Kőváry nem volt ott a fehéregyházi csatában. Miként maga megírta, szeptember elején ment ki a csatatér tanulmányozása végett. „A Héjasfalva és Segesvár közötti országúton székelyekkel és héjasfalvi lakosokkal találkoztam, — írta Kőváry — s azok engem az útkanyarulaton, mely a völgyből Héjasfalvának tart, egy kaptatónak megy, jobb felé egy holdnyi kaszálón törökbúzásba vezettek. Itt esett el valaki, ki mellett több iromány hevert — szóltak... E forrás alapján határoztam meg Petőfi elestének helyét."[118]

Kőváry tehát nem a szökőkút mellett, s *nem is az országúttól 3—4 ölnyire*, hanem jóval bentebb: egy holdnyi kaszálón áthaladva, *kukoricásban* vélte Petőfi halálhelyét. Erre is csupán abból *következtetett*, hogy itt, a környékbeli lakosok elbeszélése szerint, egy holttest körül több iromány hevert. Hogy a halott Petőfi volt, arra hiteles bizonyítékot Kőváry sem tudott felemelíteni. A környékbeli lakosok elbeszélése csupán feltevésre nyújthatott lehetőséget.

Kővárynak van még egy másik, jóval korábbi leírása is Petőfi halála helyéről: „hol az út Fejéregyházáról Héjasfalvának a hegy alá kanyarodik, s emlékoszlop emelésére oly szép rétség van, a hegyre akart felkapni, Dános felé, a hegyoldalon akkor törökbúza zöldelt, itt vérzett el, kozákok fegyverétől."[119]

Kőváry tehát itt is azt állította, hogy Petőfi a „hegyoldalon" levő *„törökbúzásban"* vérzett el. A *„szép rétség"*-ről csak azt jegyezte meg, hogy ez alkalmas hely lenne emlékoszlop számára, de nem itt halt meg a költő, hanem innen még „a hegyre akart felkapni". Az *„itt vérzett el"* megjelölésen *csak a törökbúza* érthető.

Dienes azonban Kőváry leírását úgy értelmezte, hogy a halálhely az Ispánkút melletti „szép rétség". Király Istvánnak így válaszolt:

„d) Kőváry László olyan tökéletes képet ad a költő halálának színhelyéről, amit csak a helyszínen lehet felismerni. Ez az Ispánkút környéke, az úthajlaton és a kaptatón túl. Sohasem állította, hogy a hegyekben esett volna el, ennek az ellenkezőjét mondta: az út mentén, egy szép rétségen halt meg, mikor a hegyek felé *„akart"* felkapni. Ez így is történt, ezért érte a halál az Ispánkútnál, a dombok aljában."[120]

[117] *Vasárnapi Újság*, 1860. 649. l.
[118] *Petőfi Múzeum* I. köt. 55. l. (1889).
[119] *Erdély története 1848—49-ben*, Pest, 1861. 259. l.
[120] I. jelentés 258. l.

Kőváry mindenesetre *kétszer is* azt írta, hogy a *törökbúzás* a költő halálának helye, illetőleg a holttest itt feküdt.

Dienes a maga álláspontjáról úgy nyilatkozott, hogy ebben „a hiteles adatok fogaskerekekként kapcsolódnak egymásba". Ezzel szemben „a fantasztikus álláspontok képviselői verejtékezve kalapálják össze az egymástól távol álló tengelyeket: a szerkezet mégsem indul meg, a gép üresen fut."[121] Ha azonban e szerkezet egyes fogaskerekeit: Lengyel, Heydte, Kőváry írásait tüzetesen megvizsgáljuk, kitűnik, *a hasonlat nem meggyőző.* A *Kővárytól* említett tetem *helye nem azonos Heydte* megjelölésével, *Lengyel* pedig az innen még jó távolságra *futó* emberben *„vélte felismerni"* Petőfit. A halálhely tehát semmiképpen sem bizonyított *„vallomáslánc"* eredménye. Dienesnek a halálhelyet a Kővárytól félreérthetetlenül megnevezett törökbúzásból le kellett hoznia az Ispán kút mellé, hogy megállapíthassa: „Kőváry László olyan tökéletes tájképet ad a költő halálának színhelyéről, amit csak a helyszínen lehet felismerni." A források egyszerű tanulmányozása minden helyszíni kutatás nélkül meggyőz arról, hogy Heydte és Kőváry közlésében a halott helyéről *ellentmondás és nem összefüggés van.*

Befejezésül hangsúlyozni kívánom még egyszer: Petőfi halálának kérdését *nem azért* vizsgáltam, *mert „hiszek"* Baynovics leírásában — mint Dienes állítja —, hanem *mert nem hiszek* a Lengyel—Heydte-közlések perdöntő erejében, s főképp abban a képben nem, amelyet Petőfiről Lengyel megrajzolt.

Dienes András Baynovics leírásában való „hívő makacsságomat" hangoztatja, s azt írta: „Ha a kritikai válogatást egy ilyen hit előzi meg, az megbénítja a kutató ítélőkészségét."[122] Engem is „egy különös kultusz papjai" közé sorolt, s hangsúlyozta: „vagy regényt írunk... vagy tanulmányt Petőfi halálának körülményeiről."[123] Én tanulmányt írtam és nem regényt.

Baynovics leírásának védelmében itt nem emelek szót. Ez talán megint azt a látszatot kelthetné: Lengyel közléseinek bírálatát azért végeztem el, hogy helyette „ajánljam" Baynovicsot. Csupán annyit kívánok megjegyezni, ha Dienes Lengyel közléseit, a csatáról való tévedéseit is olyan szigorú kritikával illette volna, mint Baynovics leírását, maga jött volna rá azokra a valótlanságokra és ellentmondásokra, amelyekre a fentiekben rámutattam.

Az ellentmondásokat jól látják mindazok, akik a problémába alaposabban beletekintenek. A román—magyar akadémiai munkaközösség jelentésének megvitatása alkalmával *Király István* csak „a kutatás egyik lehetséges álláspontjának, a legvalószínűbb hipotézisnek" volt hajlandó elfogadni a jelentésben előadottakat. Ő is, *Klaniczay Tibor* is kifejezték azt a véleményüket, hogy az ilyen kutatást nem lehet „hiva-

121 *Hadtört. Közl.*, vita 238. l.
122 Uo. 233., 238. l.
123 Uo. 239., 249. l.

talos ponttal" lezárni. — *Waldapfel József* „50%-os valószínűséggel" fogadta el Dienes álláspontját, *Nagy Péter* „az eddig legelfogadhatóbb hipotézisnek tartja", *Jánosi Ferenc* viszont a jelentést „meggyőzőnek" mondta.[124]

A probléma tüzetes megvizsgálása után Lengyel közléseinek történelmi forrásértékét kétségbe vontam, az általa Petőfi utolsó óráiról megrajzolt képet hamisnak ítéltem. A halálhely megállapítása Dienes és az akadémiai munkaközösség részéről nem feltétlenül hiteles közlések alapján történt, így szerintem is ez csupán feltevés lehet.

Nem tartom elfogadhatónak azt az álláspontot, hogy míg a kérdés vizsgálói *Lőrincz József* őrnagy és *Pap Lajos* alezredes közléseit arról, hogy Petőfit a csatatéren fegyverrel a kezében látták, kétkedéssel fogadják, ugyanakkor Lengyelnek még azt is elhiszik, hogy a csata döntő szakaszában neki, a „kandi néző"-nek kellett Petőfit elmerengéséből felébresztenie, a veszélyre figyelmeztetnie.

Elfogadom, hogy Petőfinek, mint Bem törzskara őrnagyának valóban nem a harc volt a feladata, hanem a harcra való lelkesítés. Ez az önkéntes propaganda-tiszt azonban a vízaknai csatában is Bem határozott utasítása ellenére részt vett a harcokban, hősiességéért kitüntették. Pap Lajos alezredes tudósított arról, hogy a fehéregyházi csatában a balszárnyon megjelent Petőfit „kevéssel a katastrofa bekövetkezése előtt" Bemnek kellett visszarendelnie, s ő nem szívesen engedelmeskedett. — *Imreh Sándor* szerint: „Hogy Petőfi rendkívül bátor és merész ember volt, azt nyugodt lélekkel igazolhatom; láttam, mit mívelt a vízaknai csata folyama alatt..."[125] Nem engedhető tehát meg, hogy ezeknek a Petőfihez hűséges adatoknak az értékét Lengyel megbízhatatlan közlései elhomályosítsák. Ez az *igazság kérdése,* s nem „a régi esztétikai iskola, az abszolút szép" álláspontja, amelynek „ébresztgetésével" Dienes András engem határozottan „vádol".[126]

„Nagyon szeretem a szigorú vizsgálást" — írta Dienes válaszában.[127] — Tudom, hogy mostani kritikai vizsgálatom a köztünk folyó „kemény vitának" éppoly szókimondó folytatása, mint amilyen Dienes válasza volt. Magam is őszintén óhajtom azonban, hogy Petőfi-kutatásunkban képviselt ellentétes felfogásunk a legkevésbé se érintse további baráti együttműködésünket.

124 I. jelentés 257., 260—261. l.
125 *1848—49. Történelmi Napok,* 1892. évf. 230. l. *Újabb adatok Petőfi haláláról.*
126 *Hadtört. Közl.,* vita 224. l.
127 Uo. 241. l.

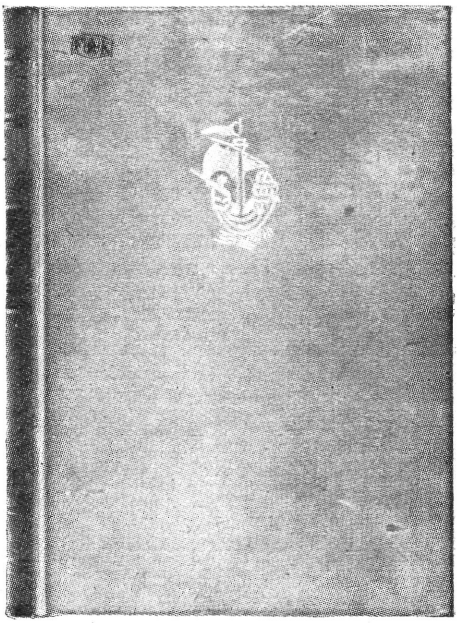
SZEMLE

LUIGI LONGO:

A NEMZETKÖZI BRIGÁDOK SPANYOLORSZÁGBAN

(Le brigate internazionali in Spagna)

Editori Riuniti, Róma, 1956.

A nemzetközi brigádok spanyolországi szerepléséről, a proletár szolidaritás e nagyszerű példájáról a *„Le brigate internazionali in Spagna"* című kiadvány megjelenése előtt nem volt egy valóban dokumentumok alapján íródott, összefoglaló mű, amely hű képet adott volna a „soknyelvű, de egyszívű" brigádok megszervezéséről, kiképzéséről és harcáról. A fenti című könyv megjelenése előtt nem voltak kimutatva azok az akadályok, amelyek gátolták a nemzetközi brigádokat abban, hogy teljesíthessék kitűzött feladatukat: megállítani a népek életét és szabadságát fenyegető fasizmus világhatalomra való törekvését. De nem volt kellő mértékben, adatokkal kimutatva az sem, hogy milyen erők egyesültek a spanyol nép szabadságharcának leverésére, s milyen aljas szerepük volt az imperialista nagyhatalmak vezetőinek a spanyol szabadságharc vérbefojtásában.

A mű írója, Luigi Longo, a nemzetközi brigádok vezérkarában dolgozott, mint a szervezési és politikai ügyek felelőse. A szerző már

1939-ben lefektette művének francia nyelvű vázlatát. Ehhez felhasználta a brigádok vezérkarának adatait, az egyes csoportok naplóit, személyes megfigyelései alapján készített feljegyzéseit, fényképeket és a vezérkari térképen lerögzített hadászati vázlatokat.

A második világháború kitörése azonban megakadályozta a mű megjelenését.

Luigi Longot a francia rendőrség kiadta Mussolini hatóságainak, akik börtönbe vetették és ott is tartották egészen az angol—amerikai csapatok partraszállásáig. Longo elvtárs csak évek múltán, hosszas keresés után jutott hozzá a francia földön maradt kézirata egy példányához.

Az imperialista nagyhatalmakkal szembenálló német—olasz fasizmus az Ibériai félszigeten akarta kiépíteni az Európa, Afrika és Ázsia meghódítását célzó hadjáratához szükséges hídfőit és utánpótlási hadállásait. Ebben teljes erejükkel, készségesen támogatták őket a spanyol feudalisták, a reakciós tábornokok és a katolikus egyház, melynek mind az iparban, mind a mezőgazdaságban döntő fontosságú érdekeltségei voltak. Ezek véglegesen fel akarták számolni mindazokat az eredményeket, melyeket a munkásság és a parasztság az előző évek súlyos bérharcaiban, nagy áldozatokkal csikartak ki maguknak.

*

A szerző könyvének előszavában áttekintést ad a fasiszta lázadást megelőző idők eseményeiről: a monarchia éveiről, Primo de Rivera tábornok diktatúrájáról, az ország gazdasági erőinek és a földbirtokviszonyok állapotáról, valamint a politikai pártok tevékenységéről, továbbá a munkásság pártjainak és szervezeteinek harcáról a polgári szabadságjogok kivívásáért és megvédéséért folytatott elkeseredett harcokról, a Spanyol Kommunista Párt világos programjáról, mely céltudatosan szervezte a tömegeket és adott gyakorlati útmutatást az erők összefogásához.

A következő fejezetekben Luigi Longo bő forrásanyag alapján élethűen mutatja be a spanyol nép hősies, önfeláldozó harcát: a szervezetlen csoportok elszánt rohamait az áruló tábornokok tüzelőállásai ellen Madridban és Barcelónában, az első hetek és hónapok kemény csatáit, valamint az ország ügyeinek intézésében megmutatkozó, erényekben és hibákban oly gazdag eseményeit.

A világ munkássága a Spanyolországból érkező hírek hallatára tiltakozását fejezte ki a támadók felé, ugyanakkor teljes szolidaritásáról biztosította a spanyol népet. A harckész önkéntesek ezrével indultak el, hogy életükkel és vérükkel segítsék a törvényes spanyol kormányt a demokratikus rend védelmében. Francia, belga, olasz, magyar, német, lengyel stb. munkások — köztük haladó szellemű polgárok is — ezrei otthagyva mindent, indultak a Pireneusok meredek hegyein átkelve a spanyol földre, Albacete városkába, az első nemzetközi brigádok gyűjtőhelyére, ahol úgyszólván a semmiből teremtették elő az egyre töme-

gével érkező internacionalisták részére a szállást, az élelmet, az orvosságot és a fegyvereket. Éjjel-nappal folyt a szervező munka. Rövid idő alatt összeállították a törzseket, az első zászlóaljakat és a segédszolgálatokat.

A legkülönbözőbb országokból érkezett és többféle pártállású önkénteseket rendszeres politikai oktatásban részesítették és állandóan tájékoztatták őket a harcok állásáról.

Amikor az afrikai mórokkal megerősített fasiszta csapatok megközelítették az ország fővárosát, Madridot, a „Pasionária" kiadta jelszavát: „Jobb lábon állva meghalni, mint térdre kényszeredetten élni." A legendás hírű magyar Zalka Máté parancsnoksága alatt érkeztek meg a nemzetközi brigádok Madrid alá. Itt hangzott el a „no pasarán", mely azóta világszerte ismertté lett. A hosszú és véres harcokról, a lakosság halálmegvető bátorságáról és kitartásáról, a fasiszták visszaveréséről ad hű képet Luigi Longo ebben a fejezetben. A szerző a következő fejezetben a Ciudad Universitária épületeiben és kertjeiben lefolyt állóharcot írja le.

A fasiszták, látva, hogy nem bírják Madridot elfoglalni, új fronton támadnak. De mindhiába. A lassan kifejlődő spanyol hadseregnek és a hozzájuk beosztott nemzetközi brigádoknak sikerül a vonalakat megtartani.

A német Junkers és az olasz Caproni gépekkel végrehajtott bombatámadások következtében sok madridi lakos vesztette életét, sok ház dőlt romba.

A nemzetközi brigádok és a spanyol nép közötti testvéri barátság, amely a közös védelmi munkában, a közös harcban alakult ki, mindvégig megmaradt. A szerző művének több fejezetében ír erről a proletár szolidaritásból fakadó barátságról.

A nemzetközi brigádok hősiesen harcoltak Teruelben és Lopera mellett is: hősi helytállásuk eredményeként megállították a fasiszta támadásokat.

A frontok viszonylagos kialakulásával és megszilárdulásával lehetővé vált, hogy jól átgondolt haditervet dolgozzanak ki: sikerült felszámolni a kapkodásokat és a rögtönzéseket, megvetették az alapját egy rendes hadseregnek, gondoskodtak hadianyag utánpótlásról, biztosították a harcosok és a lakosság élelmezését.

Nagy gondot okoztak az Aragon provinciában eluralkodott túlkapások és más meggondolatlanságok: mint pl. a nyolc órai munkaidő bevezetése a lövészárkokban, vagy a parasztok földjének azonnali kollektivizálása. Ezek a valóságban ellenségekké tették azokat a néprétegeket, akiknek támogatása nélkül háborút viselni nem lehetett. Ezek ellen és a hátrahagyott és befurakodott diverzánsok ellen komoly harcokat vívtak.

A szerző művének VIII—IX. fejezetében feléledő támadásokról és ellentámadásokról ír. Ezekben a harcokban a nemzetközi brigádok kötelékei véres fejjel verték vissza a fasisztákat, miközben sok veszteséget

szenvedtek saját soraikban is. A fasiszták által vezetett offenzíva kudarcba fulladt.

Ebben az időben állt elő az egészségügyi szolgálat jobb megszervezésének égető szükségessége is: a sebesültek és a betegek ezreit kellett az életnek megmenteni. A sebesültek és a betegek segélykiáltásaira orvosok, gyógyszerészek és ápolók jöttek a legkülönbözőbb európai és amerikai országokból, akik a bábeli nyelvzavarban is tudásuk legjavát nyújtották a rászoruló harcosoknak és a spanyol népnek. Rövid idő alatt példás módon megszervezték a betegek és a sebesültek kezelését és ellátását.

Norman Bethune kanadai orvos az első vonalban is bevezette a véradói szolgálatot. A brigádok egészségügyi személyzete a legmesszebbmenően adta tanújelét a Vöröskereszt emberbaráti jellegének. Testvéri harmóniában dolgozott egymás mellett fehér- és feketebőrű, kommunista és igazhivő katolikus, orvos és ápolónő. A nemzetközi brigádokat támogató mozgalmak által gyűjtött orvosi műszerek, gyógyszerek és más egészségügyi eszközök, élelmiszer, dohány és más adományok a legigazságosabb módon lettek szétosztva a harcosok és a rászoruló polgári lakosság között. A közösségi összetartást mutatja az is, hogy a brigádok harcosai lemondtak napi zsoldjuk jelentős részéről, amelyet a spanyol gyerekek élelmezésének feljavítására használtak fel. A nemzetközi brigádok harcosai a környék parasztjainak a mezőgazdasági munkában is segítettek.

A szerző könyvének X. fejezetében összegezi a tapasztalatokat és az előre látható feladatok megoldásának lehetőségeit.

A harcok során számos olyan hiányosság és mulasztás látott napvilágot, amelyek sok-sok kellemetlenséget okoztak a vezetésnek, de a harcosoknak is. A katonai vezetők minden politikai erőt mozgósítva magyarázták meg a brigádok tagjainak, hogy a harcok során miért kell támadni, vagy esetenként miért kell kitartani a védelemben.

Pihenők százait használták fel a politikai munkások és a parancsnokok arra, hogy a harcosok tudatát erősítsék, ismereteiket fejlesszék annak érdekében, hogy a legválságosabb helyzetekben is meg tudják állni helyüket.

A harcosok nevelését, tájékoztatását szolgálta a harctéri sajtószolgálat is, amely nyíltan és őszintén számolt be a napi eseményekről.

A szerző művében foglalkozik a nemzetközi brigádok fegyelmi helyzetével is, őszintén feltárja az e téren megmutatkozó hiányosságokat. A nemzetközi brigádok parancsnokai a fegyelem megteremtését és megtartását döntő kérdésnek tartották, annak érdekében semmi fáradságot, áldozatot nem sajnáltak. Nagy gondot okozott nekik a felesleges hősködések megfékezése. A harcosokat nem egyszer kényszeríteni kellett arra, hogy megfelelő mélységű és erősségű lövészárkokat és védelmi állásokat ássanak, hogy azokból „minél kisebb veszteséggel minél nagyobb veszteséget tudjanak okozni az ellenségnek".

A harcok menete és egyre nagyobb mértékben való kifejlődése szükségessé tette a Spanyol Néphadsereg és a nemzetközi brigádok egyesítését. A megegyezés létre is jött. A brigádok harci és politikai tapasztalatai, parancsnoki kádereinek fejlettsége növelte a néphadsereg ütőképességét. A brigádok a hadsereg egyes csapattestei közé lettek beosztva. A vezetők minden intézkedésnél tekintettel voltak az egyes csapatok hagyományaira és a megalakulásukkal kifejtett bizonyos sajátos és helyi jellegiességükre. A hadsereg vezetői mindent elkövettek annak érdekében, hogy a nemzetközi brigádok harcosai a spanyol hadsereg harcosaival valóban testvéri viszonyban éljenek egymással.

A Nemzetközi Brigádok Politikai Főbiztosságának központi lapja, a „Le Volontaire de la Liberté" (A Szabadság Önkéntese) — amelyet előbb spanyol, francia, angol, német, olasz és lengyel nyelven adtak ki, később más nyelven is megjelent —, kitűnő szolgálatot tett az első vonalakban harcoló katonák felvilágosításában. Ez a lap aggodalommal töltötte el a fasiszta hadvezetőséget.

A szerző művében behatóan foglalkozik a politikai pártokkal is. Részletesen elemzi az egyes politikai pártok és szervezetek között folyó harcot.

Az ötödik hadoszlop, a Gestapo és az Ovra, igyekezett beépíteni embereit a brigádokba és a hadsereg soraiba. A beépített ügynökeik segítségével próbálták a nemzeti és politikai különbségeket felszítani és ezáltal akadályozni a hadsereg erejének megszilárdulását. Kemény harc folyt a gyávák és rémhírterjesztők ellen is, akiknek szabotáló tevékenysége arra irányult, hogy bomlassza a hadsereget, akadályozza a termelő munkát.

Nagyon kényes kérdés volt — amelynek megoldása elé szinte áthidalhatatlan akadályok merültek fel — a nemzetközi brigádok tagjai lelki egyensúlyának problémája. A brigádok tagjai, akik elhagyták országukat, családjukat nem látogathatták, sőt legtöbbje még csak levelezni sem tudott hozzátartozóival. Sok nehézségbe ütközött az elesett bajtársak szülőit levélben értesíteni a szomorú esetről. A súlyosan megsebesült, rokkanttá vált harcosoknak a spanyol kormány megadott mindent, amit megadhatott, de nem tudta pótolni a családi otthonokat; a megélhetést biztosító munkát is csak kivételes esetekben.

A bajok orvoslására az olasz szocialisták vezetőinek azon lépése, hogy az angol Munkáspárt kongresszusát felkeresik és segítségüket kérik, süket fülekre talált.

A XI. fejezet Mussolini ábrándjaival foglalkozik. Ez a „nagy hadvezér" könnyű sétának és biztos győzelemnek képzelte „önkéntesei"-nek expedícióját. A fasiszta légiókat fellengős ígéretekkel küldte harcba, felszerelve őket mindazokkal a fegyverekkel, amiket a fasiszta Olaszország csak adni tudott. Az első harckocsik már március 10-én ágyúzták a Garibaldi-brigád sorait a Torija-i országút keresztezése tájékán, ezzel megkezdődött a nagy Guadalajara-i csata. A napokig tartó harcokban kitűnt a garibaldisták erkölcsi fölénye. Itt került bevetésre az „új fegy-

ver", a hangszóró. Olasz elvtársak beszéltek a kalábriai szegényparasztok fiaihoz, felszólították őket, hogy ne harcoljanak a saját érdekeik és véreik ellen.

A XII. fejezetben mutatja be a szerző a Spanyol Néphadsereg és a nemzetközi brigádok nagy ellentámadását, mely futásra kényszerítette a dölyfös feketeingeseket. Mussolini „önkéntesei", akik közül sokezren azt hitték, hogy mint a civilizáció megmentői mennek harcba a vörösök ellen, a néphadsereg kemény csapásai alatt és a hangszórókon keresztül hallottakból rájöttek a számukra oly kiábrándító valóságra. Az eredmény világszerte ismeretes lett. Az olasz fasizmus tekintélye nagyot zuhant. A menekülő, fegyvereiket eldobó feketeingeseket megállítani és valahogy rendbeszedni hatalmas feladatot jelentett a fasiszta hadsereg vezetősége számára.

A nemzetközi brigádokban, de különösen az olasz önkéntesek között óriási volt a lelkesedés. A hosszú hónapok szenvedései és a sok elesett elvtárs áldozata im nem volt hiábavaló. Büszkeséggel állapítja meg a szerző, hogy a garibaldisták lemosták azt a szégyenfoltot, mellyel a fasizmus bemocskolta az olaszok jó nevét. Az olasz nép immár kivívta magának a világ megbecsülését és tiszteletét.

A Guadalajara-i harcok után a spanyol hadsereg és a nemzetközi brigádok — az első idők kezdeti hibáit kijavítva, a már megerősödött fegyelem és szervezettség magasabb fokán — sikeresebben állották a fasiszták támadásait.

A frontok lövészárkaiban az élet nem volt könnyű, de minden nehézséget legyűrve gondoskodtak a katonák jobb ellátásáról és szórakoztatásáról. Ennek érdekében a parancsnokok minden lehetőséget felhasználtak. A katonapolitikai nevelőmunka mellett nagyobb szerepet juttattak a kultúrmunkának. A harcosok között akadtak zenészek, szavalók, bűvészek és ahol csak mód adódott, színjátszó csoportok is bemutatták tudásukat a hálás közönségnek. Rendezvényeikre meghívták a környék lakosságát is. A lakosság gondjaiból az önkéntesek részt kértek maguknak. Iskolák, óvodák és más intézmények felett védnökséget vállaltak és saját kezük munkájával segítették a gyerekek, betegek és öregek életét kellemesebbé tenni. Mindezzel tanújelét adták annak, hogy milyen nagy különbség van a régi feudalisták uralma és az új, demokratikus Spanyolország között.

Ebben az időben vált még ismeretesebbé az az aknamunka, amelyet az ellenség által hátrahagyott és a hadseregbe, valamint a nemzetközi brigádokba befurakodott kártevők az anarchista-szindikalista szervezeteket, reformistákat felhasználva végeztek a hadsereg és a kormányzat erejének bomlasztására.

Május 3-án nyílt lázadás robbant ki Barcelónában az ötödik hadoszlop, a POUM és néhány szélsőséges anarchista szervezet vezetésével. A zendülést ugyan hamar leverték, de intő példa volt, és sürgetőleg hatott a lappangó kormányválság megoldására. Caballero lemondott, át-

adta helyét Negrin kormányának, aki általános bizalomnak örvendett, és így remény volt a harc további folytatásához is.

Közben a fasiszták Bilbao ellen indítanak támadást. A köztársasági hadsereg és a nemzetközi brigádok felmentő kísérlete csak féleredménnyel jár. A frontokon állóharc fejlődött ki.

A következő, XIV. fejezet a világtörténelem egyik legnagyobb szégyenéről szól. A „be nem avatkozás álarca alatt" című részben írja le a szerző azt az aljas árulást, amit az imperialista országok kormányai, élükön a „szocialista" Blum-kormány, az angol Munkáspárt és a II-ik Internacionálé vezetői követtek el a megtámadott spanyol nép ellen.

A Kommunista Internacionálé a világ munkásságát és azok vezetőit egységes harcra szólította fel. Litvinov a Nemzetek Ligájának ülésein javaslatokat tett a fasizmus megfékezésére. Ezeken az üléseken hamis politikai érvekkel, semlegességi határozatot hoztak. Ez a látszatsemlegesség módot adott arra, hogy a német és olasz fasiszták nyugodtan vihessenek be katonákat és ágyúkat Spanyolországba, és arra, hogy Franciaország felől a határok még a Spanyolországba irányított gyógyszerek számára is zárva maradjanak.

A szerző leírja a világ munkásszervezetei vezetőinek találkozásait, melyeken személyesen is részt vett. Ezek a találkozások az angol szocialista és munkáspárti vezetők makacs elzártsága miatt nem jutottak tovább általános szimpátia-nyilatkozatoknál. A spanyol nép magára lett hagyva. Most, a második világháború után láttuk teljes mértékben, hogy hány millió emberéletbe került a megjátszott kétszínűség.

A XV. fejezetben a nemzetközi brigádok hatalmas támadásaival foglalkozik a szerző. Az újonnan kiképzett Spanyol Néphadsereg a nemzetközi brigádokkal szorosan együttműködve indította meg támadását Madrid ostromlói ellen. A támadás sikerét a Brunete-i győzelem néven ismeri a történelem.

Ugyanebben a fejezetben ismerteti és méltatja Luigi Longo azt az emberfeletti és hősies munkát, melyet a brigádok egészségügyi személyzete végzett a legnagyobb tűzben. A sebesültvivők, orvosok és ápolónők között minden nemzet képviselve volt és igen nehéz lenne érdemeikről egy rangsort megállapítani. A világ minden sarkából jöttek politikai meggyőződésből és szívük parancsára segíteni a spanyol nép harcát az emberiség létezését fenyegető fasizmussal szemben. Munkájuk jutalma a katonák és a polgári lakosság hálája volt.

A fasiszták ebben az időben fejtették ki még nagyobb mértékben a kíméletlen légi bombázásokat. Világszerte felháborodást keltett az a kegyetlen és esztelen bombázás, mellyel elpusztították például a mélyen katolikus érzésű baszk nép szentélyét, Guernica városkát, és más városok lakónegyedeit. A megfélemlítés, a fasizmus ezen kedvenc fegyvere, itt járta ki első iskoláját. Angol és francia városok lakói azóta már tudják, hogy milyen aljas volt kormányaik „semleges" politikája.

Luigi Longo könyve megírásával nem kívánt egy irodalmi-tudományos művet alkotni. Csupán a Brunete környékén győzedelmesen befeje-

zett harcok idejéig (1937. július vége) bekövetkezett eseményeket, a nemzetközi brigádok fejlődését, valamint az ország politikai-katonai viszonyainak rövid ismertetését tűzte ki feladatul. Ám ez a magát szerénynek mondó mű egy valóságos tankönyvnek bizonyul, mely komoly kútforrást nyújt mindazoknak, akik az 1917 novemberében megnyílt korszak történetének ezen dicső szakaszát kívánják megismerni.

Luigi Longo olasz és a könyve is olaszokkal foglalkozik a legtöbbet. Kéri is, hogy ne vegyék zokon tőle más országok önkéntesei, amiért nem méltatja őket olyan részletesen, mint azt kiérdemelték.

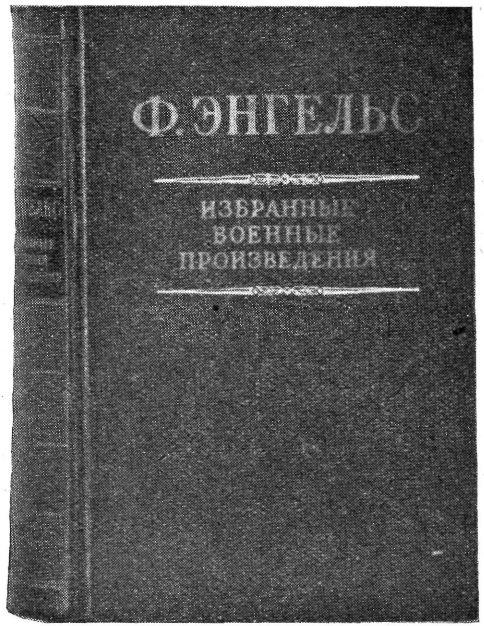
Ez a könyv — amely hű képet ad arról, hogy milyen ádáz harcot vívott a spanyol nép és a nemzetközi brigádok a fasizmussal és annak nyílt és álcázott szekértolói ellen — még évtizedek múlva is tanulságos olvasmánya lesz az emberiségnek. Úgy vélem, ezt a művet igen ajánlatos lenne kiadni magyar nyelven is, mert hisz a nemzetközi brigádok soraiban ott harcoltak magyar internacionalisták is.

Margitta Henrik

ENGELS FRIGYES VÁLOGATOTT KATONAI MŰVEI

(Ф. Энгельс: Избранные военные произведения)

Szovjet Katonai Kiadó, Moszkva, 1956. 806 o.

A kötetben a kiadó Engels katonai vonatkozású műveit gyűjtötte egybe, s adta közre. A kötet jelentőségét nem lehet eléggé méltatni, annál is inkább, mert nemcsak Engels hadtörténelmi vonatkozású műveit és szorosan a hadművészethez kapcsolódó alapvető útmutatásait találjuk itt egybegyűjtve, hanem ennél sokkal többet.

Történészek számára azért is nagy jelentőségűek ezek a művek, mert Engels e művein keresztül is példát mutatott arra, hogyan kell alkalmazni a történelmi események tanulmányozásánál a marxista dialektikus módszert: a dialektikus és történelmi materializmust. Engels amikor Marx nagy művéhez a „Louis Bonaparte brumaire 18-ájá"-hoz előszót írt — 33 évvel a mű megjelenése után —, sorait egy kérdés vizsgálatának szentelte: miért tudott Marx egy konkrét történelmi eseményről, melynek kortársa volt — oly maradandó, időtálló művét alkotni. „Éppen Marx volt az — írja —, aki elsőnek fedezte fel a történelem nagy mozgási törvé-

nyét, azt a törvényt, amely szerint minden történelmi harc, akár politikai, akár vallási, filozófiai, vagy más ideológiai téren játszódik le, a valóságban csak a társadalmi osztályok harcainak többé-kevésbé világos kifejezése, s hogy ezeknek az osztályoknak létét, s ezzel összeütközéseit is megint gazdasági helyzetük fejlődési foka, termelési módjuk, s az ezáltal megszabott cseremód miként je határozza meg. Ez a törvény, amelynek a történelemben ugyanaz a jelentősége, mint az energia megmaradása törvényének a természettudomány terén — ez a törvény itt is megadta Marxnak a kulcsot a második francia köztársaság története megértéséhez. Ezen a történeten próbálta itt ki Marx a maga törvényét s még harminchárom év elmúltával is azt kell mondanunk, hogy ez a próba fényesen sikerült." (M—E: Válogatott Művek I. 224. o. Szikra, 1949.)

Joggal mondhatjuk, hogy mindez Engels műveire is érvényes. E kötetben összegyűjtött minden egyes műve e módszer alkalmazásának ragyogó példája, időtálló alkotása.

Engelsnek e kötetben összegyűjtött munkáit három csoportra lehetne osztani. A kötet legnagyobb részét azok a művek alkotják, amelyeket Engels mint kora eseményeinek kortársa és résztvevője a XIX. század második felében lezajlott forradalmakról és háborúkról írt. Ezek közé tartoznak az 1848—49-es forradalmakról szóló művei, elsősorban a „Forradalom és ellenforradalom Németországban 1848—1849-ben" c. mű, s az 1848-as Francia forradalomról írott két cikke; „Az 1853—1856-os Krimi háború" c. műve; az 1857—58-as angol gyarmatosító háborúról és az indiai felkelésről írott cikkei; „Az 1859. évi itáliai háború. Garibaldi hadjáratai Szicíliában és Dél-Itáliában (1860)"; „Polgárháború az Egyesült Államokban az 1860—1865-ös években"; „Az 1866-os Osztrák—Porosz háború" c. művei s végül az 1870—71-es Francia—Porosz háborúról írt cikkei.

A második csoportba Engels azon cikkeit sorolhatjuk, amelyekben a hadművészet történetével, a hadsereg és a fegyverek fejlődésével foglalkozik. Ide tartoznak az 1857-ben a „New American Cyclopaedia" számára írt cikkei. Ezek a következők: A hadsereg; A tüzérség; A lovasság; A gyalogság; Az erődítés; A flotta; Az ütközet; A támadás. Ezek közé tartoznak az 1860—61-ben a „New-York Daily Tribune" és a „Volunteer Journal for Lancheshire and Cheshire" számára írt cikkei: a „Katonai reformok Németországban"; A vontcsövű ágyúról"; „A puskák története". S e csoportba kell sorolnunk az Anti-Dühring „Erőszakelmélet" c. fejezeteit; az 1870—90. között írt, részben kézirati hagyatékban fellelt katonai műveit. S végül mint igen jelentős, a kötet minden egyes művéhez kapcsolódó írásokként kell megemlíteni azt az 53 levelet, amelyet a kiadó e kötetben katonai vonatkozásai szempontjából gyűjtött egybe.

A kötet az itt felsorolt írásokat — az „Erőszakelmélet" kivételével — természetesen megírásuk, illetve megjelenésük időrendi sorrendjében

közli. A művek tanulmányozása közben azonban önként adódik a művek ilyen irányú elrendeződése, s ilymódon azok ismertetése is.

Marx és Engels művei közül különösen nagyjelentőségűek azok a művek, amelyekben a proletárforradalomról, a proletariátus fegyveres felkeléséről szóló tanításaikat fektették le. E tekintetben kiemelkedő helyet foglal el Engels: „Forradalom és ellenforradalom Németországban 1848—49-ben" c. műve. Marx és Engels az 1848—49-es európai forradalmak tanulságait az események közben, s röviddel a forradalmak bukása után műveikben azonnal levonták. Marx a Louis Bonaparte brumaire 18-ája c. könyvében megalkotta a burzsoá államgépezet szétzúzásáról szóló alapvető tanítását. A tudományos kommunizmus megalapozói több munkájukban, így a „Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének üzenete" c. műben a proletariátus hatalomért folytatott harcának stratégiáját és taktikáját fektették le.

Ezekhez a nagyjelentőségű művekhez kell sorolni Engels fentemlített könyvét is, amelyben zseniálisan vázolta a fegyveres felkelésnek, mint művészetnek alapvonásait. „... A felkelés: művészet, akárcsak a háború és minden más művészet: bizonyos gyakorlati szabályoknak van alávetve és ezeknek elhanyagolása a párt romlásához vezet, amely ebben hibás." Engels ezeket a szabályokat is lefektette művében, kifejtvén, hogy azok logikusan következnek az adott körülményekből, amelyek egy felkelés esetében adódnak.

Melyek ezek a szabályok? „Először is soha nem szabad a felkeléssel játszani, ha nincs meg a szilárd elhatározás, hogy a játék minden következményét vállaljuk. A felkelésnek nagyon is határozatlan mennyiségekkel kell számolnia, amelyeknek értéke minden nap változhatik; az ellenfél erői a szervezettség, a fegyelem és az eredendő tekintély minden előnyét a maguk oldalára tudják állítani; ha nem tudunk nagy erőfölényt szembeállítani velük, úgy megvertek és megsemmisítettek bennünket. Másodszor: ha egyszer ráléptünk a felkelés útjára, így a legnagyobb határozottsággal kell cselekednünk és támadásba kell átmennünk. A defenziva minden fegyveres felkelés halála; elveszett, még mielőtt erejét az ellenfél egyáltalán összemérhette volna. Lepd meg az ellenséget, addig, amíg erői széjjel vannak szórva, gondoskodj mindennapi sikerekről, legyenek azok még oly kicsinyek is; őrizd meg az erkölcsi túlsúlyt, amit a felkelés kezdeti sikere szerzett meg számodra; az ingatag elemeket állítsd ily módon oldaladra, azokat akik mindég a legerősebb indítékot követik és mindég a biztosabbik oldalra veszik az irányt. Kényszerítsd ellenfeledet a visszavonulásra, még mielőtt erőit ellened összegyűjthette volna. Hogy Dantonnal, a forradalmi taktika eddig ismert legnagyobb mesterével szóljunk: »Merészség, merészség és megint merészség« (187. o. B. Sz. K. F. Ir. Int. 1848.)

Marx és Engels a proletariátus fegyveres felkeléséről szóló tanításaikat a későbbiek folyamán az osztályharcban szerzett tapasztalatok alapján továbbfejlesztették. Engels egyik 1895-ben írt művében, amelyet Marx: „Osztályharcok Franciaországban" c. könyvéhez írt beveze-

tésnek; újból foglalkozott a fegyveres felkelés kérdéseivel. Elsősorban a proletárforradalomnak, a fegyveres felkelés feltételeinek megváltozását vette analízis alá; kifejtvén, melyek azok a harci formák, amelyek a kapitalizmus fejlődése folyamán elavulttá váltak. A műben rámutatott arra, hogy a régi stílusú felkelés (a barikádharc), — amely az 1848-as forradalmakig mindenütt meghozta a döntést — elavult.

Kritikának vetve alá a barikád-harcmodort, kifejtette, hogy a harcászati műveletben a felkelés e harcmodor mellett legfeljebb csak a barikádok szakszerű kiépítését és védelmét érheti el. Az egyes csapatrészek együttműködése és egybekapcsolódása lényegében nem valósítható meg, s ily módon a harci erőknek egy döntő ponton való összevonása lehetetlen. Az uralkodó harci forma tehát a passzív védekezés marad. Engels számos példa alapján bebizonyította, hogy a barikádnak még az utcai harcok klasszikus korában is inkább „erkölcsi, mint anyagi hatása volt". Ha a barikád addig kitartott, amíg a hadsereg szilárdsága megingott, akkor győzött, ha nem, akkor elbukott a felkelés.

Engels rámutatott arra, hogy a feltételek az osztályharcban számos tényező következtében megváltoztak, s ha a proletariátus forradalmi fegyveres felkelésében szerepet is fog játszani az utcai harc, annak kivitelezéséhez jóval nagyobb erők szükségesek, s ezek az erők „... a nyílt támadást a passzív barikáddal szemben bizonyára előnyben fogják részesíteni".

Az osztályharc megváltozott feltételeit és követelményeit Engels mindenek előtt abban határozta meg, hogy a nagy tömegeknek tudatosan kell részt venniök a társadalmi szervezet átalakításában. „Elmúlt a rajtaütések ideje, elmúlt az ideje azoknak a forradalmaknak, melyeket öntudatlan tömegek élén, egy kicsiny tudatos kisebbség hajtott végre. Amikor a társadalmi szervezet teljes átalakításáról van szó, akkor a tömegeknek maguknak is részt kell venniök, maguknak is meg kell érteniök, hogy miről van szó és mi mellett szállnak síkra életükkel és vérükkel."

Engels igen nagy alapossággal tanulmányozta kora háborúit, az egyes nemzetek függetlenségi harcait és felszabadító küzdelmeit. A kötet maga is dokumentálja, hogy egyetlen egy háború, vagy nemzeti felszabadító küzdelem — melynek kortása volt — sem kerülte el figyelmét. Ezeket a háborúkat és függetlenségi küzdelmeket sohasem elszigetelve, hanem mindég a világ politikai eseményeivel összefüggésben, az osztályharc szemszögéből vizsgálta. Minden egyes háborút összefüggésbe hozott azzal a politikai rendszerrel, amely azt szülte, amelyből az következett.

Engels katonai műveinek nagy részét éppen a kor háborúiról írt alkotásai teszik ki, melyeknek megmagyarázta a jellegét és vázolta fő vonásait. Mélyértelmű politikai és katonai analízisét adta az 1853—56-os krími háborúnak; az 1857—59-es angol gyarmatosító háborúnak és az indiai felkelésnek; az 1859-es itáliai háborúnak és Garibaldi harcainak; az amerikai polgárháborúnak; a Francia—Porosz háborúnak. Ezeket a háborúkat sokoldalúan értékelte, megvilágította gazdasági, politikai és

katonai szempontból. A háborúk politikai és gazdasági következményeit a történelmi materializmus alapján értékelte.

Engels műveiben kifejtette, hogy a háborúk kimenetele, a győzelem vagy a vereség számos tényező függvénye. Háborús viszonyok között, az az állam erősebb, amely fejlettebb gazdasági rendszerrel, jobban felszerelt és kiképzett hadsereggel rendelkezik. A háború kimenetele nagy mértékben függ a hadsereg erkölcsi arculatától. „... A hadsereg egész szervezete és harcmódja és ezzel egyetemben győzelem és vereség anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikától függőnek bizonyul." — írja az Anti-Dühringben. Éppen ezen az alapon tudta például az 1861—65. között az Egyesült Államokban lezajlott polgárháború jellegét és annak kimenetelét már a háború kezdetén meghatározni.

Engels a déli és az északi államok közötti harcot úgy szemlélte, mint két szociális rendszer — a rabszolgatartó és a szabad munka rendszere közötti harcot. Már a háború kezdetén kijelentette, hogy a fejlettebb, a gazdasági és politikai rendszerben haladottabb fél — az északi államok lesz a győztes ebben a küzdelemben. Egyidejűleg magjósolta azt a szédületes fejlődést is, amelyet az Egyesült Államok a háborút követő évtizedekben meg fog tenni. Egy 1864-ben Weydemeyerhez küldött levelében írta: „Ez a háború évszázadokra előre irányt szab egész Amerika jövőjének. Mihelyt szétzúzzák a rabszolgaságot, az Egyesült Államok politikai és gazdasági fejlődésének legnagyobb béklyóját, feltétlenül olyan fellendülés következik be ebben az országban, amely a legrövidebb időn belül egészen más helyzetet biztosít számára a világtörténelemben..." (Vál. Lev. 172. o.)

Mint a kötetben megjelent, s itt felsorolt művekből is kitűnik, Engels igen nagy figyelemmel kísérte a nemzeti felszabadító, a függetlenségi harcokat. Ezek tanulmányozásánál nemcsak a háborúk eseményeit és politikai vonatkozásait kísérte figyelemmel, hanem alapos vizsgálatnak vetette alá a szembenálló felek hadviselésének módját, a hadseregek technikai felkészültségét és fegyverzetét, azok erkölcsi erejét; a harcban részt vett népi tömegek szerepét és jelentőségét.

Engels a nemzeti felszabadító háborúk helyes vezetésében igen nagy szerepet szánt a népi tömegeknek, a partizán osztagoknak. Egy nemzetnek — írta —, amely nemzeti függetlenségét ki akarja vívni, nem szabad beérnie a háború megszokott módon való vezetésével. Tömegmozgalmak, forradalmi háború, partizán osztagok — ezekben jelölte meg az eszközöket, amelyeknek segítségével a kis nemzetek a legnagyobb nehézségeket is le tudják győzni, képesek ellenállni az ellenfél nagyobb erejével és szervezettségével szemben, a nemzeti szabadság ügyét diadalra tudják juttatni.

Engels több cikkében foglalkozott a kapitalista hatalmak távolkeleti gyarmatosító háborúival, az indiai és kínai népi felkelésekkel. Ezeket a felkeléseket progresszív, nemzeti felszabadító küzdelemnek ismerte el. Progresszív küzdelemnek, amelyben a nép tömegei kelltek fel

az egyre súlyosbodó gyarmati iga ellen. A kínai és indiai felkelésekben az európai forradalom szövetségesét látta, bár közvetlen kapcsolat az európai proletariátus és a gyarmatok népei között ez időben még nem volt. Amikor Európában a burzsoázia képmutató moraja zúgott a kínai nép angolellenes harcának „vad" formái miatt, Engels a „Perzsia és Kína" c. munkájában védelmébe vette ezt a harcot. „Ahelyett, hogy a kínaiak szörnyű kegyetlenségéről szónokolunk, ahogyan a lovagias angol sajtó teszi, jobb volna, ha elismernők, hogy ez a háború *pro avis et focis* (az oltárokért és a tűzhelyekért) folyik, hogy népi háború a kínai nemzetiség fenntartása érdekében — ha épp úgy akarják: annak minden dölyfös előítéletével, ostobaságával, tudálékos tudatlanságával és pedáns barbarizmusával együtt, de mégis igazi népi háború. A népi háborúban pedig a felkelt nemzet által alkalmazott eszközöket nem a reguláris hadviselés általánosan elismert szabályainak, vagy egyéb elvont kritériumainak a szempontjából kell értékelni, hanem csakis a civilizáció ama fokának szempontjából, amelyet a felkelt nép elért." (110. old.)

Engels katonai művei közül igen nagy jelentőségűek azok a cikkek, melyeket a hadművészet történetéről, a hadseregek, a haditechnika fejlődéséről írt. Engels munkássága vetette meg az alapját a marxista haditudományoknak. A hadsereggel és a haditechnikával, a hadművészettel összefüggő kérdések tanulmányozásánál Marx munkáira, a dialektikus és történelmi materializmus elméletére támaszkodott.

Katonai műveinek nagy része abban az időben íródott, amikor a tudományos kommunizmus még korántsem volt uralkodó elmélet a nemzetközi munkásmozgalomban. A „New American Cyclopaedia" számára írt cikkei — s más cikkek — nemcsak azért igen nagy jelentőségűek, mert igaz, pontos képet festenek a hadsereg, a haditechnika fejlődéséről, hanem azért is, mert e művek is hiteles tanúi a dialektikus és történelmi materializmus elmélete helyességének. Marx 1857-ben egyik Engelshez írott levelében foglalkozva „A hadsereg" c. művel, kifejtette, hogy éppen a hadsereg története bizonyítja minden másnál jobban annak az elvnek helyességét, hogy a termelőerők és a társadalmi viszonyok összefüggenek. „A hadsereg általában fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Így például a munkabér az ókorban először a hadseregben fejlődött ki teljesen... Ugyancsak itt található a gépek első nagybani alkalmazása... A munkamegosztás egy iparágon *belül* szintén a hadseregben valósult meg először. A polgári társadalmi formák egész története nagyon találóan van benne összesűrítve."

Engels katonai műveiben bebizonyította, hogy a háború vezetésének módja, az ipar fejlődésétől, a gazdasági bázistól függ. A fegyverzet, stratégia, taktika elsősorban a termelés mindenkori fokától függ. „Nem zseniális hadvezérek »eszének szabad alkotásai« hatottak itt átalakítólag, hanem jobb fegyverek feltalálása és a katonai emberanyag változása: a zseniális hadvezér befolyása legjobb esetben arra korlátozódik, hogy a harcmodort hozzá alkalmazza az új fegyverekhez és harcosokhoz." (Anti-Dühring, 158. old.)

Az Anti-Dühring-ben a háborúkról szóló cikkeiben: A hadsereg, a tüzérség, A lovasság, A gyalogság, Az erődítés, a Flotta, Az ütközet stb. című tanulmányaiban meghatározta a hadművészet fejlődésének szakaszait, felvázolta a hadsereg fejlődésének történetét; a háború és a harc vezetésének módszereit; a katonák nevelésének és kiképzésének rendszerét.

Engels műveiben foglalkozott oly kiváló hadvezérek tevékenységével, mint Macedoniai Nagy Sándor, Hanibál, Julius Ceasar stb. Meghatározta ezek helyét és szerepét a háborúk és a hadművészet fejlődésének történetében. Munkáiban gazdagon bemutatta az angol, francia, osztrák, porosz hadseregek felépítését a XIX. században.

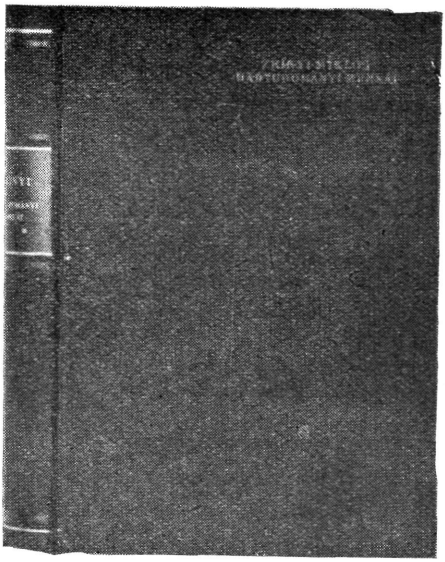
Engels katonai műveinek tanulmányozása nemcsak nélkülözhetetlen marxista ismeretekkel ruházza fel mindazokat, akik a hadművészet történetével foglalkoznak, hanem példát ad a hadművészet története sokoldalú és alapos tanulmányozásához.

Engels katonai vonatkozású művei közül az eddig magyar nyelven kiadott Marx—Engels kötetekben néhány fontos munkát megtalálhatunk. De ezeknek a műveknek nagy része magyar nyelven hozzáférhetetlen az olvasók számára. Nem kellene-e elgondolkozni azon, hogy Engels ezen nagyszerű munkái — az orosz nyelvű kiadáshoz hasonlóan — egy kötetben egybegyűjtve magyar nyelven is olvashatók legyenek?

J. Gy.

ZRÍNYI MIKLÓS HADTUDOMÁNYI MUNKÁI

Zrínyi Kiadó, Bp. 1957, 494 l.

„Zrínyi Miklós hadtudományi munkái" annak a tervezett kiadványsorozatnak az első kötete, amellyel a Zrínyi Honvéd Kiadó közkinccsé kívánja tenni a hadtudomány klasszikusainak írásos alkotásait. (1958-ban jelennek meg Lenin katonai tárgyú írásai, s ezt követően Engels, Frunze, Clausewitz, Montecuccoli és mások művei kerülnek kiadásra.) A könyv tartalmazza a 17. század neves magyar katonai teoretikusának mindazon nagyobb prózai munkáit (Tábori kis tracta, Vitéz hadnagy, Mátyás király életéről való elmélkedések, Az török áfium ellen való orvosság), fontosabb leveleit és emlékiratait, melyeknek tanulmányozása nélkülözhetetlen Zrínyi hadvezéri talentumának, történelmi nagyságának megismerésénél és megértésénél.

Zrínyi szóban forgó műveit tanulmányok, értelmező jegyzetek, a latin szavak és szövegrészek magyar nyelvű fordításai, valamint a kútfők és irodalom ismertetése egészíti ki s foglalják egységes keretbe.

Ki volt Zrínyi Miklós, miért soroljuk őt a hadvezérek sorába, hogyan látta kora hadtudományi problémáit s mivel vívta ki az utókor személye iránt megnyilvánuló elismerését és hálás tiszteletét? — e kérdésekre adnak választ a gyűjtemény tanulmányai.

Zrínyi életművének, a magyar történelemben elfoglalt helyének ábrázolása és értékelése, egészét tekintve, valamennyi tanulmányban helyes és szemléletes, még akkor is, ha a szerzők helyenként talán a kelleténél jobban kidomborítják a neves hadvezér és hazafi pozitív vonásait. Érzékelni lehet a tanulmányokból, hogy Zrínyi hús-vér ember, akinek egyénisége és életműve a szakadatlan eszmei és fegyveres harc tüzében nemesedett, akinek nemcsak erényei, hanem gyengéi is voltak.

A „Zrínyi Miklós és kora" c. tanulmány szerzője (Benczédi László) bár hangsúlyozza, hogy nehéz „Zrínyi közéleti és alkotói pályafutásán belül egymástól élesen elkülönülő fejlődési szakaszokat megállapítani" (13. o.), leírásából mégis világosan kirajzolódnak a nagy hadvezér életének sorsfordulói. Részletesen felsorolja és magyarázza azokat az okokat, társadalmi—politikai—katonai összefüggéseket, amelyek arra kényszerítették Zrínyit, hogy szembeforduljon a Habsburgokkal, meghirdesse a nemzeti összefogás programját, követelje a szabad királyválasztást, s kifejtse nézeteit az állandó, nemzeti hadsereg szükségességéről.

Benczédi László tanulmánya nagyban hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy megértse Zrínyit. Stílusának választékossága és a gondolatok sorrendiségének könnyedsége pedig az olvasást teszi élvezetessé. Azonban annak okait, hogy Zrínyi útmutatása, programja miért csak halála után vált töredékében a történelmi megvalósulás részévé, sokkal határozottabban és markánsabban kellene megmutatni. (41. o.) Csupán azért, mert „az ország politikai és katonai vezetésében mégsem érte el az őt egyedül megillető, kizárólagos vezető helyet"? (38. o.) Nemcsak, s nem is főképpen ezért. Zrínyi politikai irányvonalának érvényesüléséhez egyrészt még elégtelenek voltak azok a szükséges anyagi bázisok (erre egyébként utal a másik tanulmány szerzője, 45., 71—72. o.), másrészt pedig még nem értek be, csupán a mennyiségi növekedés állapotában léteztek azok a társadalmi erők, amelyek — a reakció ellenállásától függetlenül, sőt annak ellenére — a kritikus időpontban gyakorlatilag is a mozgalom élére emelnek olyan egyéniségeket, mint Zrínyi. Így igaz az a megállapítás, hogy „a mostoha kor elzárta előle az utat, amelyen haladva, nagy terveit maga megvalósíthatta volna". (38. o.) Igazságtalanok lennénk tehát Zrínyivel szemben, ha attól tennénk függővé történelmi nagyságának elismerését, hogy mit valósított meg meghirdetett programjából, s mit nem. Nem csorbítják érdemeit még az olyan vitatható következtetései sem, amelyeket esetleg tévesen vont le az egyes részletkérdések vizsgálata során. Zrínyi már azzal is a történelmi nagyságok sorába emelkedett, hogy korának szükségleteit fejezte ki s az őt éltető közösség nagy igazságai feszültek benne. (7—8. o.)

Zrínyi hadtudományi elveinek alapkérdéseivel, a hadseregről s a háborúról alkotott nézeteinek forrásaival, elméleti munkásságának értékelésével Perjés Géza tanulmánya foglalkozik: „Zrínyi Miklós, a hadtudományi író". (A hadtudomány problematikája Machiavellitől Zrínyi idejéig: az állandó hadsereg, a taktika fejlődése, a kiképzés, a várharc, az irodalmi hatás kérdése, a metodizmus—antimetodizmus; Zrínyi állás-

foglalása korának hadtudományi kérdéseiben: a „szerencse", Zrínyi nézetei az állandó hadseregről, a taktika és a kiképzés kérdései, Zrínyi stratégiai nézetei.)

Annak, hogy a szerző miért beszél oldalakon át a „szerencsé"-ről, a véletlenről, a harc végső kimenetelét befolyásoló, de döntően meg nem határozó tényezőről, három oka van. Először: Zrínyi maga is nagyon sok helyen említést tesz róla, mint a harctevékenységnél szerepet játszó, de korában kevésbé tanulmányozott tényezőről. Másodszor: a szerző így is arra akarja felhívni az olvasó figyelmét, hogy éppen a szerencse, a véletlen és a megismerhetőség részarányának keresése serkentette Zrínyit a hadsereg és a hadviselés problémáinak elmélyült tanulmányozására. „Az okos hadnagy — mondja Zrínyi — mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bíznia. Kilenc része bizonyos legyen az ő feltett szándékának." (184. o.) Harmadszor: a szerző segíteni akar az olvasónak abban, hogy Zrínyi sokszor ellentmondásos fejtegetését megérthesse. Zrínyi ugyanis sosem fogalmazta meg oly világosan a „szerencse" viszonylagosságát és kiküszöbölhetőségét, mint például Montecuccoli, aki azt mondta: „A szerencse az egységből és a jó rendből következik, az pedig a tudásból és a jó dispozícióból. Ezek által vesszük ki a háborúban a szerencse kezéből a hatalmat és adjuk át az értelemnek." (64. o.)

Ahhoz, hogy Zrínyi útmutatásai a taktika kérdéseiben még nem kiforrottak és rendszerezettek, Perjés Géza két megjegyzést fűz. Éspedig: „Bizonyos alapfogalmak, melyek a nyugati közhasználatú művekben, mint természetes, magyarázatra nem szoruló fogalmak szerepelnek, ismeretlenek a magyar hadviselésben... Mindezeket Zrínyi nem ismerhette teljes részletességgel... és sokkal igényesebb, semmint puszta másolással megelégedjék"; „A taktikai részek megírásánál a másik nehézség abban rejlett, hogy a rendelkezésre álló művek már meglehetősen elavultak... Nem tehette, hogy ezeket vegye alapul." (87. o.) Lehetséges azonban még egy, harmadik következtetés, s talán ezzel kerülünk legközelebb az igazsághoz. Nem valószínű, hogy Zrínyi nem kereste és találta volna meg annak lehetőségét és módját, hogy megismerje a nyugati hadseregek taktikáját és a már elavult művekben is fellelhető racionális magot felhasználva mindenre kiterjedően kifejtse s rendszerbe foglalja taktikai útmutatásait, — ha már létezik „az a" hadsereg, amely azokat fel is használja. De „az a", állandó, magyar nemzeti hadsereg még nem létezett, azt előbb fel kellett állítani. Logikus, hogy Zrínyi először az állandó, nemzeti hadsereg megteremtéséért vívott szívós harcot.

A „Tábori kis tractá"-hoz írt bevezetőben Perjés Géza ismerteti Zrínyi hadseregszervezési elveit, beszél a hadsereg Zrínyi-képzelte anyagi ellátásáról, annak rendszeréről, normáiról, a szállításról, s végül a szállástáborról. Több kérdésben vitatkozik a századforduló ismert hadtörténészével, Rónai Horváth Jenővel, aki például „Zrínyinek tulajdonítja a hadműveleti egységek (hadosztály, hadtest) [!] feltalálását és a »megosztva menetelni, egyesítve támadni« elv felismerését is." (99. o.) (R.

Horváth Jenő hadtörténetírói munkásságának értékelését egyébként lásd a „Kútfők és irodalom" részben.)

Ugyancsak Perjés Géza ismerteti Zrínyi „Vitéz hadnagy" c. művét is. A mű jelentőségét három pontban foglalja össze: a) „bepillantást enged Zrínyi tudományos munkájának »műhelytitkaiba«", b) „hű képet ad Zrínyi széleskörű érdeklődéséről", c) s e munkában „zárul le több olyan kérdés, amely Zrínyi érdeklődésének előterében állott": a háború filozófiája, lélektana és stratégiája. E fő problémák közül kiemeli a másodikat (mivel „a katona-lélektan, éppen, mert a kor hadtudományában alig-alig esik szó róla, különlegesség-számba megy, és Zrínyi sajátos egyéni érdeklődésére mutat" — 134. o.), leírja történetét, utal a tudományos alapokra helyezett katonai pszichológiai jelentőségére és tárgyára, majd elmondja, hogy miként látta Zrínyi a félelem leküzdésének s a bátorságra való nevelés módszereit, eszközeit. Persze lehetne vitatkozni azon, hogy az említett fő tárgykörök mennyiben lehetnének tudományos alapjai a szocialista-néphadseregekben folyó pszichológiai munkának, hangsúlyozása azonban mindenesetre fontos, mert a modern háborúk különösen szilárd jellemű, rettenthetetlen és öntevékeny harcosokat, parancsnokokat követelnek, s a szocialista hadseregekben legfőbb érték az ember.

Hogy Zrínyi politikailag is, katonailag is nemzete vezetésére volt hivatott, kitűnik a „Mátyás király életéről való elmélkedések"-ből is, amelyben példaképére, Mátyásra emlékezve és hivatkozva fejti ki nézeteit az önálló, központosított nemzeti királyság megteremtésének szükségességéről és hasznosságáról, mintegy szemléltetve, hogy a hadsereg legfelsőbb vezetőinek — történelmi időkben és háborús konfliktusok idején különösen — tisztán kell látniuk az országot érintő bel- és külpolitikai kérdésekben. (A Mátyás-tanulmány „bár főként nem hadműveleti és hadseregszervezési problémákkal foglalkozik... mégis szorosan kapcsolódik hadtudományi munkáinak sorához" — 304. o., Rohonyi Gábor.) S hogy Zrínyi stratégiai szinten tudta tanulmányozni a hadsereg és a háború bonyolult problémáit, azt politikai koncepciói széles horizontiának és magasfokú műveltségének köszönhette.

Zrínyi politikai és katonai programjának gyökere: mérhetetlen törökellenességéből fakadó lángolóan szenvedélyes hazafisága volt. A nemzet és a hadsereg valamennyi problémáját a törökök elleni felszabadító háború szemszögéből vett értelmének éles bonckése alá. Követelte, hogy a barbár hódoltság megszüntetését valóban a nemzet szabadsága kövesse. Hirdette, hogy a nemzet csakis saját erejére támaszkodva vívhatja ki teljes függetlenségét. Megpendíti e gondolatot már a Mátyás-tanulmányban, legszenvedélyesebben azonban csak „Az török áfium ellen való orvosság" c. kiáltványában fejti ki, amelybe belesűrítette hadseregszervezési, kiképzési és harcászat-hadműveleti elveit is.

Napjainkban — hogy hazánk a szocializmust építő országok testvéri közösségének tagja, s alig múlik el nap, hogy valamilyen formában ne éreznénk a baráti népek önzetlen segítségét — kissé talán nehéz elkép-

zelni Zrínyi Magyarországának »magárahagyatottságát«. Vagy csak Zrínyi látta oly kedvezőtlennek Magyarország más európai országhoz és szomszédaihoz való viszonyát? Bizonyosat nem lehet tudni róla. „Talán nem is túl reálisan, nem is elég körültekintően, de érveinek láncolatába szigorúan beleillesztve teszi félre a lengyel, német, olasz, spanyol, francia, orosz és angol segítség lehetőségét. Tekinthetjük ezt retorikai fogásnak is... hogy annál határozottabban bizonyíthassa saját erőink tömörítésének fontosságát." (363. o., Tóth Gyula.) Legvalószínűbb, hogy erről lehetett szó, mert Zrínyi mondanivalójának lényege: a Habsburgok segítsége nem kell („hogy az a mi nehézségünk nélkül lészen, hogy az ha nyér mit, magának ne akarja tartani azt... alig hihetem" — 376. o.), más népek támogatására pedig, mint a felszabadító harc kizárólagosságára számítani nem okos dolog. „Ne adja isten azt, hogy az én pennám az idegen nemzeteknek akármelyikérül is igyekezzék gyalázatokat írnia: ... mert tudom minden nemzetnek maga dicsőségét elegendőképpen mindennapos históriákkal is bizonyítani. De mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségében." (379. o.) Zrínyi érveléseiben az »idegen«-ekre való hivatkozás nem egyértelmű a más népek elleni gyűlölködéssel, de sajátos szembefordulást jelent a Habsburgokkal, s azokkal, akik csakis a birodalom tagjaként tudták elképzelni Magyarország boldogulását. (309. o.) S ez a lényeg.

Rendkívül tanulságos az a mód, ahogyan Zrínyi nézeteit kifejti, magyarázza és kijelentéseit bizonyítja. Elvileg abból indul ki, hogy a történelem ismétlődik s a »ma« jelenségei »tegnap« előfordultak már. Művei éppen ezért valóságos kincsesházai a magyar és a római történelemnek, hadtörténelemnek. „Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fogytáig jó hírrel megmaradandó cselekedeteket mind általolvastam, azokbul mind tanultam, mind megbátorodtam; okot adtak azok énnékem, hogy rómaiak vitézségét is szemléljem, mind ezekre oztán magam emlékezetiért ezt a kis könyvecskét írtam." (96. o.) Viszont azt is nagyon jól tudja Zrínyi, hogy a történelem, a hadtörténelem ismétlődő jelenségei sosem azonosak, csupán bizonyos közös jegyekben hasonlítanak egymáshoz. „Nem találtatik soha is két személy mindenben egymáshoz hasonló, nem két nap teljességgel egymással egyező... Nincs egy dolog is a hadakozásban, kinek két szüne ne légyen" — mondja a „Vitéz hadnagy" első discursusában. (159. o.) Határtalan tudásszomja hajszolja, űzi előre őt az emberi elme tökéletesbítésének mesgyéjén, az ismeretlen megismerése felé. Vallja, hogy a tanulás révén, a hadtörténelem tanulmányozása közben nagyon sok olyan hasznos tapasztalatra tehet szert az ember, melynek adóját őseink, barátaink vagy éppen ellenségeink már egyszer megfizették annak idején. „Az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más dologra sehonnan annyi segítséget nem vészen, mint a tanulásbul és a história-olvasásból." (160. o.) Ajánljuk tehát ezt a könyvet elsősorban néphadseregünk valamennyi tisztjének, különösen azoknak, akik behatóan foglalkoznak a hadtörténelemmel, a hadtudománnyal.

B. J.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KOSSUTH LAJOS LEVELEI NEMESKÉRI KISS MIKLÓSHOZ

(II. KÖZLEMÉNY)*

1.

London, 1861. január 7.

Kedves Barátom![1]

5 óra van — most veszem levelét, — s veszem Klapka jelentését Galaczból — s Ludvighét Belgrádból,[1a] hogy ott minden számításunknak vége, (ha ugyan számításunknak mondjam, mert enyim nem volt). Ott ellenségünk az úr mindkét helyt — s Couza nem csak ellenség, de *dühösen* az és *áruló*.[2] — Párisból egy szó mellettünk parancs volt volna

* Az első közlemény a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4. számában jelent meg. A második közlemény az 1861-es leveleket öleli fel.

[1] A levél első felét kivonatolva közli Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 351—352. oldalain.

[1a] Ludvigh János (1812—1870). A szabadságharcban kormánybiztosként működött. 1849-ben a hétszemélyes tábla bírájává nevezték ki. A világosi fegyverletétel után külföldre menekült, ahol részt vett a kossuthi emigráció munkájában. Kossuth 1860-ban azzal bízta meg, hogy Belgrádba utazzék és ott újítsa fel Mihály fejedelemmel azt a korábbi megegyezést, hogy az elődjével, Milos fejedelemmel kötött megegyezés értelmében a függetlenségi harc megindításához nyújtson segítséget; tegye lehetővé fegyverek tárolását Szerbiában, és segítse az egyetértés megteremtését Horvátország és az emigráció között. A tárgyalások Mihály fejedelem osztrák-barát politikája miatt nem jártak eredménnyel. (Kossuth Ludvigh János belgrádi kiküldetését „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének I. fejezet 12. pontjában tárgyalja.)

[2] A Magyar Nemzeti Igazgatóság és Cuza fejedelem megbízottja, Balatsano János, 1859-ben egyezményt kötöttek a fejedelemségekbe irányuló fegyverszállítások felől. Mikor azonban 1860-ban fegyverszállításra került a sor, a galaci prefektus árulása miatt az osztrák és a török hatóságok is tudomást szereztek róla, ezért a Galacba érkezett két hajórakományát Cuza lefoglaltatta, a másik három hajót pedig a törökök vették őrizetbe. Később a „Banshee" nevű angol hajón szállították vissza Galacból Genuába a fegyvereket. Bár 1861. január 9-én Klapka újabb szerződést kötött Cuzával a fegyvereknek a fejedelemségek területére történő szállításáról és tárolásáról, 1861. február 17-én Kossuthoz intézett levelében újból arról értesít, hogy ismét kedvezőtlen fordulat állott be a fejedelemségek politikájában a magyar ügyre vonatkozólag. (Kossuth a fejedelemségek területére irányuló fegyverszállítást és Cuza változó politikai magatartását „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének első fejezet VIII., IX. és a harmadik fejezet I—IV. pontjaiban tárgyalja.)

— nem adták — most az sem használna többet fenyegetés nélkül, legfelebb a Magyarokat ki adatástól mentené meg, — Klapka életét sem tartja biztosnak. Ludvigh pedig (gondolja csak!) kevesebb veszélyt látott Magyar Országon s Bécsen keresztül *menekedni* a Nyugotra, mint Belgrádban lebzselni hasztalanul — (hol éppen most alkudoznak a Magyar emigránsok kiadatását kötelező szerződés iránt Béccsel). —

5 óra lévén — csak rapsodice vetek ide néhány eszmét — tájékozásul az ebédekre.

Teleki iránt nem tudok újat. — Feltéve, hogy „hű jobbágy" lett belőle, (lelkem fellázad e hit ellen) — bíznak e még bennünk Párisban?

Ha bíznak, mi végett bíznak? Akarnak e független M[agyar] Országot vagy nem?

Ha nem, legyenek annyi méltányossággal — könyörülettel, ha így kell neveznem — egy szerencsétlen nemes nemzet iránt, — mondják meg. — Ha igen, ne zárjanak szemet a helyzet imperativus állása előtt.

A helyzet ez:

M[agyar] Ország a jelen függő állapotban sokáig fel nem tartható. — Ez nem a mecontentement,[3] az agitatió állapotja, mellyet fel lehet tartani. — Ez solutio[4] állapotja, mellynek ide vagy oda — dőlni kell — s dőlni fog az Országgyűlés által.

Ez nem enged okoskodást. — Jobbra vagy balra dőlni fog — dőlnie kell. — A ki e nélkül számít, gazda nélkül számít.

Ha a Magyar koronáz — a Magyar kialkudott az Osztrákkal — s ekkor az Osztrák mentve van — ismét nagy hatalom. — Ha eladja Velenczét, erősebb mint valaha, mert nem erőben veszít, hanem gyengeségtől menekszik. — De ha el nem adja is, erős nagy hatalom marad. — Akarja ezt a Császár? — Különös volna!

Az Angol akarja minden áron — s miért? megvalja nyíltan, ellensúlyul az Orosz s *Franczia* ellen.

Akarhatja a Császár azt, mit ellene ellensúlynak akarnak?

Ha igen, — úgy öngyilkos.

Ha nem akarja, mért tartja vissza a lábot, melly az ellene tartogatott contrapondiumot[5] felrúghatná?

Van e nagyobb hiba, mint az ellenségnek kezére játszani.

S miért?

Mert fél az Angoltól. — Boldog Isten ,hogy nem ismeri az Angolt. — Kormánya ugat, de a Nemzet nem harap, s Kormánya sem mer — egy töltés puskaport nem mer elsütni az Osztrákért.

S ettőli félelmében nyújtja kezét a Császár meg menteni az Osztrákot, coalitionalis gyűl pontul maga ellen?

Pedig az Osztrák, meg lesz mentve, ha M[agyar] Országgal ki alkuszik.

[3] elégedetlenség
[4] megoldás
[5] ellensúlyt

Ki fog alkudni, ha az Olasz által vagy meg nem támadtatik, vagy meg nem támadtathatik tavasszal.

Az Olasz nem mert támadni, ha a Császár ellenzi. — Ellenzi pedig, *ez tény.*

Az Olasz nem támadhat — ok Gaeta[6] s vele a Dél — nincs mivel.

A Császár áll ellent, hogy az Olasz sem nem támad, sem nem támadhat tavasszal.

Tehát a Császár menti meg az Osztrákot contrapondiumul ön maga ellen.

Mondhatják, „húzni vonni kell". — Nem lehet — dőlni kell ide vagy oda. — Ha dieta[7] lesz, háború nélkül — Coronatio lesz — s ha ez; alku.

Mondhatják: „M[agyar] Ország kelljen fel, majd támogatják *aztán* kívülről."

Véleményt lehet discutiálni,[8] *tényt* nem. Én *tényt* mondok:

Magyar Ország kül segítségi invasió nélkül fel nem kél. — Ezzel, ha ez elég erős, hogy utat tör a Dráváig, s fegyvert viszen be, felkél mint egy férfiú — s az általános felkelésen kívül az *invasió perczében* 60 ezer embere enregimentirozva[9] lesz, — 6 hét alatt pedig 200 ezer embere. — Erről fejemmel állok jót.

De segítséges invasió nélkül (70 ezer ember) fel *nem kél.*

Ez tény.

Nem lehet? — fatum,[10] az Osztrák meg van mentve *ellensúlyul a Francziának,* keleti, német, minden kérdésben.

Couza áruló — a Szerb Mihály alkuszik az Osztrákkal — segítsen a Császár, hogy ellenünk ne legyenek. — Az első (bolond!) Erdélyre speculál *(tény),* intse meg a Császár, hogy legyen esze. — Nagyon fél a Császártól (tény). „Én magamat a Császár helyettesének tekintem: qu' il commande, j'obeirai",[11] így szól, még mikor dühöng is ellenünk. —

De még ha a Császár parancsolná is, ott többé operationalis basis[12] nincs számunkra.

Csak egy básis van: a Dalmát part. *Ott a határ őr ezredekről jót állok, ha valaki 500 ezer frankot ad kezembe,* — de nem ad senki. Turin csupa szó — a Császárral mentegetőznek.

Ám de a Dalmát part messze van az első magyartól — kit csak a Drávánál lelünk.

6 Járás Olaszország Caserta tartományában. 1860-ban II. Ferenc nápolyi exkirály 12 000 emberével, miután Garibaldi elfoglalta Nápolyt, Gaetába menekült és megszállva tartotta a várat 1861. február 13-ig.
7 országgyűlés
8 megvitatni
9 alakulatokba felállítva
10 végzet
11 ha ő parancsol, én engedelmeskedni fogok
12 hadműveleti támpont

Ütközni kell útközben — s győzni, hogy csak egy fegyvert is adhassunk magyar marokba — s győzve, a communicationalis[13] vonalt biztosítani is. —

Ezért kell 40 ezer ember. — Vagy — vagy az Osztrák mentve van.

A 40 ezer ember meglesz Olasz honból, — ha a Császár ennyit szól: „Legyen — vegyétek Gaetát — készüljetek — támadjatok — nem ellenzem, hogy a háborút át vigyétek M[agyar] Országba. — Az Angolnak nagy flottája van Corfunál,[14] igaz — de majd lesz nekem is „dans les parages là"[15] biztosítani a nem interventiót. —

Az Angol nem lő. —

Ha ez nem történik, az Osztrák mentve van.

S a Császár ellenséget mentett meg maga ellen. —

Ez a situatió.

— Elfogadna e engem a Császár ha Párisba mennék? —

A posta indul.

Szíves üdvözlettel
barátja
K.

2.

London, 1861. január 25.

Kedves Barátom!

Kün voltam a vidéken egy pár napig — s tegnap estve érkezve vissza, olvastam Jan. 20 kai igen becses és fontos jelentését. — Addig is, mig vasárnap bővebben irhatnék, nem akarok késni szives köszönetem kijelentésével eljárásáért, mellybe annyi tapintatosságot, s annyi férfiassággal s nemzeties szellemmel látok összekötve lenni, hogy nem lehet azt nem mondanom, ha nemzetünk érdekének illy tapintatos képviselete mellett sem boldogulunk a Tuilleriákkal; ugy én — ugy segéljen — nem tudom miként boldogulhatnánk.

Furcsa fogalmai vannak annak a Herczegnek,[15a] hogy mi választassuk magunkat követeknek? az az: hogy szegődjünk be az Osztrák ház alattvalójának, mint T[eleki] L[ászló]. — Az még is csak erős dolog, hogy egy olly ember, mint a H[erceg], illy kificzamlást engedhet eszejárásának, hogy róllam illyesmit akár mi körülmények közt is álmodhat.

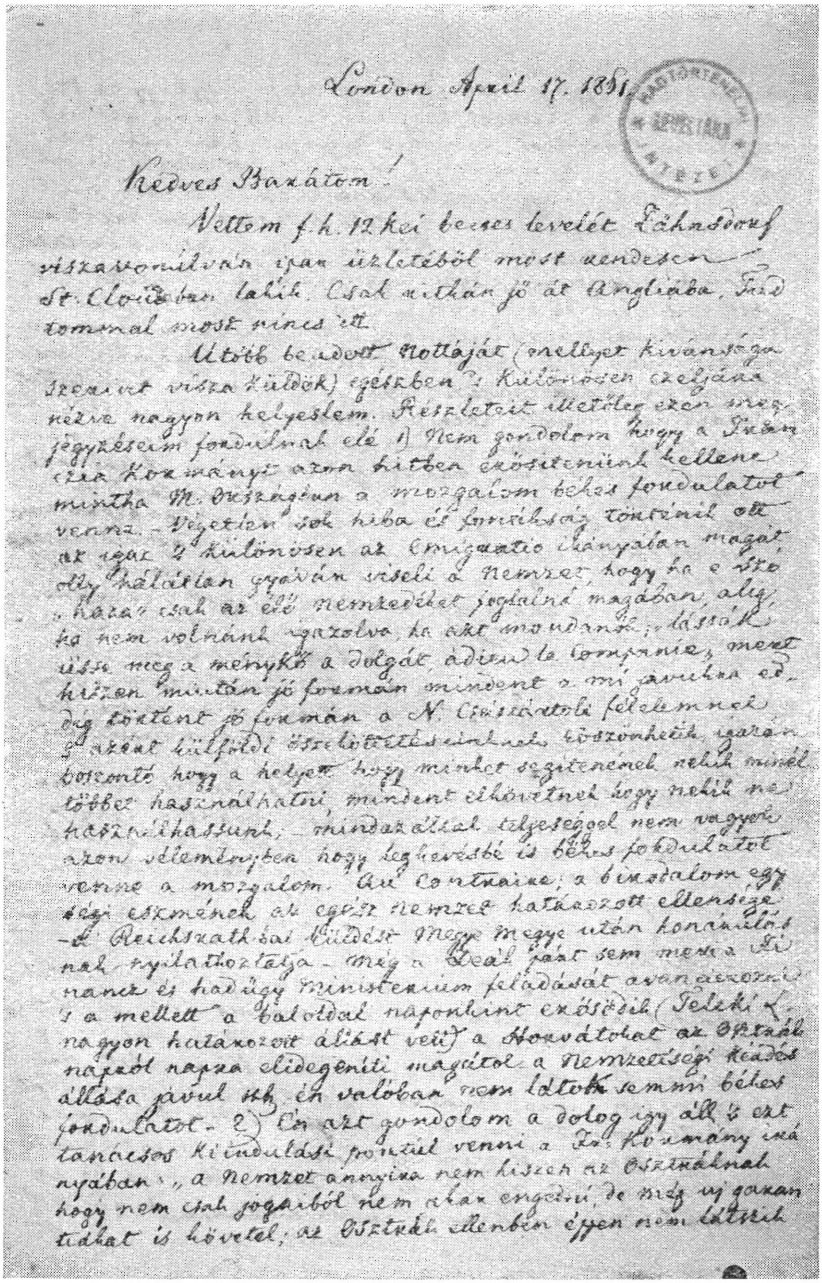
„Majd adnak fegyvert, pénzt stb.", ha — nem kell. Mert hiszen nem akkor kell ez nekünk, ha már felkeltünk s küzdöttünk — hanem

[13] közlekedési.

[14] Az angol kormány abból az elvből kiindulva, hogy erős Ausztriára van szüksége, mindent elkövetett annak érdekében, hogy az olasz kormányt visszariassza Ausztria megtámadásától, különösen pedig attól, hogy fegyveres expedíciót indítsanak a dalmát partokra. Ennek megakadályozására az angolok 800 ágyús flottát vontak össze Korfunál.

[15] azon a vidéken

[15a] Napóleon Jeromos herceg.

London April 17. 1861.

Kedves Barátom!

Vettem f. h. 12kei becses levelét Zahnsdorf visszavonulván ipar üzletéből most wendeser St. Cloudban lakik. Csak nekem jó át Angliába, Fiad tomnal most nincs ott.

Utóbb be adott Rottáját (melleget kívánságra szerint vissza küldök) egészben s különösen czéljára nézve nagyon helyeslem. Részletei illetőleg ezen megjegyzéseim fordulnak elé 1) Nem gondolom hogy a Duán czéa Kormányi azon hitben erősítenünk kellene mintha M. Országában a mozgalom békés fordulatot venne. - Végetlen sok hiba és szerencsétlenség történt ott az igaz 2 különösen az Emigratio hiányában magát oly halálosan gyáván viselé a Nemzet, hogy ha e szó „haza" csak az elő nemzedéket jogalná magában, alig, ha nem voltnánk igazolva ha azt mondanók „lássák össze meg a menyikk a dolgát ádieu le compagnie, mert hiszen minden jó formán mindent a mi javukra eddig történt jó formán a N. Császártoli felelemnek s azzal külföldi összeköttetéseinknek köszönhetik igazán bocsánatot hogy a helyett hogy minket szaporának nekik mind többet használhatni, mindent elhövetnek hogy nekik ne használhassunk, mindazáltal teljességgel nem vagyok azon véleményben hogy legkevésbé is békés fordulatot venne a mozgalom. Au contraire, a bizodalom egy részt csmének az egész Nemzet határozott ellenszege - a Reichsrathi küldöttség megy megye után konzulálás nak nyilatkoztatja - még a Deák párt sem mer a Dinasztia és hadügy Ministerium feladását avagy szorozni s a mellett a baloldal naponként erősödik (Teleki L. nagyon hullanozott állást vesz) a Honvédtolat az Osztrák napról napra elidegeníti magától a Nemzetiségi kérdés állása javul stb. én valóban nem látok semmi békés fordulatot. 2) En azt gondolom a dolog így áll ő azt tanácsos kiindulási pontul venni a Ko. Kormány intézkedésében „a Nemzet annyira nem hiszen az Osztrákban hogy nem csak jogaiból nem akar engedni, de még új garanciákat is követel, az Osztrák ellenben éppen nem látszik

Részlet Kossuth 1861. április 17-i leveléből.

a végett kell, hogy felkelhessünk. — A 16 Januári Decretum[16] — *ha egy kis jó kilátással biztathatnók az otthoniakat,* olly indignatióval[17] töltene el minden megyét, hogy én most először hiszem, hogy maga saját erejével is kitörésre szánná el magát a Magyar, a durva reaktió ellenében — *csak fegyvere volna.* — De az a baj, hogy fegyvertelen. — A Kelet felé próbáltunk fegyvert juttatni kezeérelmébe,[17a] lehetetlenné vált — *mert Párisból nem akartak egy jó szót szóllani melletünk Kuzának* — s most már szerencsétlen geographiai helyzetünknél fogva egy fegyveres expeditió kell az Adriától a Dráváig, hogy csak egy puskát is adhassunk Magyar kézbe. — S hogy ez expeditió lehetséges legyen, háború kell — s az is volna, csak a Cs[ászár] ne ellenezné — de még mindig ellenzi.

Igy a pénzel is. — Mindennap várok egy fő fő horvátot — hej! ha egy pár száz ezer frankot adhatnék à Contó kezébe, vagy csak egy száz ezer frankot is, erősen hiszem, hogy a Szluini, Ogulini, Otocsányi s Likkai[18] ezredek a miénk lennének, (milly roppant könnyítés a különben annyi nehézséggel járó expeditó kivitelében) — de ha üres kézzel leszek kénytelen őt elereszteni, beszélhetek én neki kilátásokról — kinevet! s azt mondandja magában: „Ki jöttem, mert valakinek hittelek — sajnálom utamat, mert látom, hogy senki sem vagy, még csak 40 ezer forintod sincs, hát mit álmodsz te háborúról."

Pedig igy lesz. Egész disponibilis fundusunk[19] 324 font Sterling! — Nagyon aggódom a horvát kijövetele felett — hogy éppen most kell kijönnie, midőn olly szegények vagyunk, mint a templom egere.

S a Herczeg minket pénz segéllyel biztat akkorra, ha majd nem kell. — Midőn a Császárnak csak a Chatouille[20]-jába kellene benyulnia, hogy a Horvát határ vég vidéket számunkra biztositsa. —

De persze, hogy nem teszi.

A minap elfelejték felelni azon kérdésére, miért mondám hogy Thouv[enel][20a] — *méltán* restelli a velei correspondentia közlését Teleki ügyében? — Azért, mert Teleki ugy végezte a drámát, hogy Thouv[enel]-nek méltó oka van restelleni, hogy érette hivatalos lépést tett. — Csak azért mondám, hogy *méltán,* nem másért.

Igen szives tisztelettel s üdvözlettel

barátja
Kossuth.

16 Mivel a megyei bizottmányokba az emigrációból is számosakat beválasztottak — így Nógrád és Győr megye, valamint Szeged és Esztergom városok magát Kossuthot választották meg — az 1861. január 16-i legfelsőbb leirat semmissé nyilvánította azokat a választásokat, amelyeken emigránsokat választottak bizotmányi tagokul.

17 méltatlankodással

17*a* Így írva. Valószínű jelentése, hogy oly közeli helyre igyekeztek fegyvert juttatni, ahová Magyarországról könnyen el lehetett érni.

18 Horvátországi határőr-ezredek székhelyei.

19 rendelkezésünkre álló alapunk

20 pérztárcájába

20*a* Francia külügyminiszter.

3.

London, 1861. január 29.

Kedves Barátom!

Azon figyelmeztetések s okadatolások, miket Január 11 kei levelében, s a 18 és 19 kei beszélgetésekben a Herczegnek eléadott, annyira talpraesettek, hogy ha azok nem voltak elegendők kedvező eredményt eléidézni, annak oka az: hogy praeconcipiált[21] határozat forog fen („on est entêté comme une mule",[22] mint a Herczeg nevezi), a min aztán persze semmi okoskodás nem változtat.

Azonban, minthogy a Herczeg a körülményeket a Parlamentek összejövetele folytán változhatóknak véli, s azért Önnel minden pénteken találkozni akar, nem tartom feleslegesnek a Herczeg némely nyilatkozatai iránt Önnek következő észrevételeimet figyelmébe ajánlani.

1. A Herczeg nem hiszi, hogy a „Magyar Nemzet azért, mert azt a *vén* koronát valaki fejére teszik, hogy annak mindjárt *devoué*[23] alattvalója legyen."

Erre a Nemzetünk jellemében fekvő pietás[23a] szempontjából Ön igen helyesen megfelelt. Kívánnám mégis, hogy neki a Magyar koronázás közjogi jelentőségét megmagyarázná. — Nálunk a koronázás nem egy puszta Cerimónia, melly abból áll, hogy egy vén koronát valaki fejére felteszenek; — nálunk minden koronázás egy új solennis diplomaticai szerződést,[24] melly költsönös alku útján meghatározza, minő feltételek alatt fogadja el a Nemzet a megkoronázandót királyának: s ez viszont költsönös alku folytán diplomatice assecurálja[25] a Nemzetet függetlensége, territorialis épsége, alkotmánya, s törvényei iránt; és ezen assecuratióját a vallás minden szertartásaival ünnepélyesitett esküvel szentesiti. — Mig csak ezen költsönös kötés, vagyis a „diploma inaugurale",[26] és azon kívül, (mint 1790 ben történt*) (a *-hoz tartozó magyarázatot lásd a 227. oldal 1. bekezdésében. K. J.) a leglényegesebb fundamentalis törvényeknek ujabb törvény általi megerősitése iránt a Nemzet és a koronázandó fejedelem egymás közt *ki nem alkudtak*, addig Coronatió nincs és nem lehet: s ama *vén* koronának valaki fejére feltétele tehát nem egyéb, mint egy ünnepélyes actus, melly által a Magyar Parlament a Nemzetnek s a világnak tudtul adja, hogy a Nemzet s a Fejedelem közt *szerződéses alku köttetett.*

Ebből láthatandja a Herczeg, hogy Magyar Országon a Koronatió nem ollyan dolog, mint mikor I. Napoleon egy *vén* koronát saját fejére felteszen, hanem *formális alku, formális szerződés* — s azért azon pietás, mellyről Ön olly helyesen szóllott, nem valami gyermekies előitéleten, hanem frissében kötött *tractátuson*[27] alapszik. — Ezen nézet toldalékos

21 előre megszerkesztett
22 nyakasok, mint egy öszvér
23 ragaszkodó
23a kegyelet
24 ünnepélyes, okleveles szerződés
25 oklevéileg biztositja
26 koronázási hitlevél
27 szerződésen

erőt ád Ön azon históriai igazságu állitásának, hogy ha egyszer koronázott a Magyar, az *az, ha egyszer költsönös alku utján formális tractatust kötött fejedelmével,* sok durva sértéseknek kell közbe jönni, mielőtt királyát elcsapja.

* Ugyan olvassa el neki az 1790. 10 ik t. czikket,[27a] s mondja meg neki, hogy nem csak a Coronationalis diploma feltételeit, hanem illy fundamentalis törvényeket is el kell fogadni nálunk a fejedelemnek, mielőtt a vén koronát fejére tennék. — 1790 ben hónapokon át tartott a Coronatió iránti alku. —

Gondol e vagy nem gondol Napoleon Császár azzal: ha a Magyar kialkuszik az Osztrákkal? azt ő tudja, hanem nekünk kötelességünk őtet arról, mint positív tényről bizonyossá tenni, (nehogy illuzióra alapitsa határzatát), hogy ha a Magyar Ferencz Jósefet megkoronázta, a Magyar Ferencz Józseffel kialkudott. — Ez tény, s e ténnyel ténnyé lesz az is, hogy az Osztrák hatalom helyre áll, s vele azon contrapondium Franczia Ország ellen, mellyet az Angol annyira óhajt, és azon magkő, melly a „droit divin"[28]nek európai coalitióját a Napoleoni dynastiában személyesített „népsouverainitási" elv ellen lehetségessé teszi.

Ha ezzel a Császár nem gondol, nem tehetünk rólla, de az bizonyos, hogy a Magyar Coronatióból ez mind tényileg következik — mig ellenben Magyar Ország függetlenségéből tényileg következik az; hogy az antifranczia contrapondium elenyészik, — európai coalitió Franczia Ország ellen lehetetlen — a Császár akként oldja meg a keleti kérdést, a mint jónak látja — s a Rénus iránti harcz esetére magának a német hátában s oldalában olly szövetségest, s olly strategikus oldal állást biztosit, melly fél Német Országot paralyzálja.[28a]

Ha ezen okok nem nyomnak — hát nem nyomnak; ki tehet rólla!

2. Nagy csodálkozással olvastam a Herczegnek ezen szavait: „hát Kossuth miért nem választatná meg magát követnek, ugy a többi emigráns is. — Hisz Napoleon Császár is követté választatta magát 48-ban." — E példára akkor lehetne hivatkozni, ha Napoleon Császár Lajos Fülöp uralkodása alatt választotta volna meg magát követnek. — Majd ha a Magyar Nemzet elkergette az Osztrák házat, mint a Franczia elkergette Lajos Fülöpöt, akkor természetesen én is ülhetnék a Nemzet

[27a] Az 1790: X. tc.-ben megerősitették az 1715: III. és az 1741: XI. tc.-et, melyek értelmében Magyarországot, mint önálló, független országot, törvényesen koronázott királya az ország saját törvényei és szokásai szerint tartozik kormányozni.

[28] isteni jognak — E kifejezéssel arra utal Kossuth, hogy az isteni jogon uralkodó, tehát abszolutisztikus államfők egyesülhetnek Ausztria vezetése alatt a demokráciát jelképező Franciaország ellen.

[28a] Kossuth itt a Rajnáért folyó ősi német—francia harc kiújulását és annak kimenetelét kapcsolja össze Magyarország függetlenségével. A bécsi kongresszus után a Rajna mentén megerősödött Poroszország további nyugati terjeszkedését az önálló Magyarország létrejöttével véli megakadályozhatónak. Ezért tehát Napóleon császárnak támogatnia kellene a magyar ügyet, nehogy az ország kialkudjék Ausztriával, és ezáltal elveszítse Poroszország elleni szövetségesét.

souverain gyülésének követei közt, de reméllem, csak nem tesz fel róllam a Herczeg olly nyomorult jellemtelenséget, hogy én az Osztrák ház alattvalójaként léphetnék vala hazám földére? — s ha még is felteszi *ezt*, úgy nem ismer engem, — de én fájdalom, e tanácsból ugy tanulom őt meg ismerni, hogy nem hiszem, hogy egymást valaha megérthessük.

3. Ezzel kapcsolatban mondja a Herczeg: „az Országgyülésen törvényesen dictálhatnók Austriának teendőit" — „Austriát megöli a legalitás s a concessiók" — „kényszeríteni kell Austriát, hogy ‚Coup d'état'[29] csináljon, mellynek a Magyar Nemzet ellent álland".

Ha a Magyar Nemzet abban az állapotban volna, hogy az, aki felette uralkodik, nem volna más Országoknak is uralkodója, mellyekből hadseregekkel és financziával rendelkezik — ha a Magyar király Budán laknék, tehát az alkotmány sértések által saját személyes biztonsága jöhetne veszélybe — ha Magyar Országban magyar, nem pedig idegen katonaság volna stb., akkor annak, a mit a Herczeg mond, lehetne alapja. — Franczia Országban több forradalom sikerült, s pedig egy pár napi, vagy néhány órai harcz után a fővárosban; miért? mert a felkelt népnek csak franczia katonát vethetett ellen a hatalom; s a melly perczben e katona fraternisálni kezdett a néppel, a király többé nem volt hatalom; továbbá sikerült azért, mert a fejedelemnek saját személye forgott veszélyben — fiacre[30]— re lehetett ültetni, azt mondani neki „au large",[31] s ezzel vége volt mindennek.

De Magyar Országban ez máskép van. — A király nincs az Országban — a katonaság nem magyar, hanem idegen, mellytől sem várni, sem kivánni nem lehet, hogy osztozzék azon érzelemben, melly a Nemzetet lelkesiti. — E perczben Magyar Országon van 42 batallion[32] sorgyalogság, 14 batallion vadász, 19 egész ezered lovasság, s két egész ezered Artilleria[33] — s ezen egész (közel 90 ezer emberre menő) seregben *nincs egyetlen egy káplár alj magyar sem* — mind idegen! s mind idegen kézben vannak a várak — fegyvertárak — lőszertárak, mig a Nemzet egészen fegyvertelen.

E helyzetben a Herczeg állításai illusiókat foglalnak magukban, — mert hogy a Nemzet dictálhasson az Osztráknak, arra olly viszonyok kellenek, mint 48-ban — midőn mindenütt meg volt támadva, s azért sehol sem volt serege, mellyel a dictátumoknak ellent állhatott volna; — arra pedig, hogy a Nemzet egy Coup d' état-nak ellent állhasson, vagy segitség kell, mellyre támaszkodhasson saját erejének kifejthetésében; — vagy legalább el kell foglalva lenni ellenségének külföldön, s egy kis erőt kell legalis alapon gyütjhetnie s az országbani hadszerekkel rendelkezhetnie, mint 1848-ban.

[29] államcsínyt
[30] bérkocsira
[31] menjen, amerre tágasabb
[32] zászlóalj
[33] tüzérség

A helyzet ezen nehézségeit számba kell venni, midőn arról van szó, mit tehet a Nemzet, s mit lehet tőlle kívánni, hogy tegyen. —

Ha egyszer a Nemzet az Osztrák Coup d' état-nak ellent állhatott, nincs többé kül segitségre szüksége, (kivévén a moralis és diplomaticai támaszt külinterventió elháritására) — de a végett igen is van kültámaszra szüksége, miszerint olly helyzetbe tehesse magát, hogy a Coup d' état-nak ellent állhasson.

A ki azt akarná, hogy felkeljen a Magyar, de nem akarja lehetségessé tenni hogy felkelhessen, az circulus vitiósusban[34] forog.

Ennyit a beszélgetést illetőleg. Által megyek más tényekre.

A Nemzetnek fegyvertelen állapota a radicalis baj. Most a Január 16 kai „ukáz" után, *először* tudom 12 év óta olly dispositióban[35] lenni a Nemzetet, hogy ha fegyvere volna, s az Osztrák háboruban volna külföldön, okvetlenül felkelne, minden egyenes segitség nélkül is; sőt alkalmasint még ugy is felkelne, ha háboru nem volna, csak fegyvere volna. — Ennek psichológiai oka van. A hosszu egyenlő nyomás el zsibbaszt s igen biztató kilátásokra van szükség, hogy valaki e zsibbadásból kibontakozzék. De ha valakit zsibbadásból felráznak reményekkel, igéretekkel, s aztán mikor magához jött, egy hatalom szóval újra vissza akarnak a zsibbadásba taszitani, ez felingerel, felbőszit. Illy helyzetben van most a Magyar.[35a]

A felfegyverkezhetés tehát mindenesetre a leglényegesebb kérdés. — Miként lehet a Nemzetnek fegyvert juttatnia kezébe?

A Herczeg azt irja egyik levelében, hogy supponálja,[36] miként ez még mindig a Dunai fejedelemségek felé eszközölhető legjobban.

Bár ugy volna. A Dunai fejedelemségeknek, különösen Moldvának fontosságát reánk nézve nem lehet tulbecsülni. — Csak Moldva az, honnan mindjárt a határnál harczias Magyar népességnek lehet a fegyvert kezébe nyujtani, — csak onnan lehet mindjárt a határnál 10—15 ezer főnyi kész *Magyar* hadseregre számitani, melly körül a Tiszántuli Magyar faj össze sorakozhatik — s azon kívül Moldvában és Oláh Országban, (mint Klapka a helyszínéről irja), mintegy 40 ezer Magyar van elszórva, ugy hogy csak egy kis jó akarat kell az oláh kormány részéről, hogy egész csendességben az operatió megkezdésére, s a fegyvereknek Székely földre átvitelére erőt gyüjthessünk.

Ám de ez Couzának s tisztviselő karának ellenségeskedése miatt menthetlenül elveszett. —

A fegyverszállitásbani szerencsétlenség tudva van a Herczeg előtt a hirlapokból. — Azonban, hogy egészen ismeri e az állást s láthassa mennyire vége van mindennek azon oldalról, ide rekesztek egy kivo-

34 hibás okoskodásban forog.

35 hangulatban

35*a* A levélnek ezt a bekezdését Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 588. oldalán idézi onnan, hogy „12 év óta..." stb. A kötetben tizenkét év helyett tizenegyet irt. A bekezdés első és utolsó mondatát teljes egészében elhagyta.

36 feltételezi

natot Oláh Országi ügynökünk jelentéséből, s Klapka leveléből[37]/. alatt, kérvén Önt, édes Barátom, legyen szives azt a Herczegnek elolvasni, s ha kivánná, neki irásban is adni.

Látni fogja abból a Herczeg, miként még midőn a legindulatosabb gyülölettel utasitotta is vissza Couza a velünki egyetértést, mindig hozzá tette, hogy ha Napoleon Császár akarja, gyülölete daczára is kész velünk kezet fogni.

Kértem, rimánkodtam, adjanak csak egy szót Couzának a Császár nevében, vagy legalább irjon a Herczeg egy levelet. Ha ezt megtette volna, most azon oldalon 55 ezer gyalogsági fegyverünk 4 millió töltéssel, 3 ezer kardunk, két bateria ágyunk, 320 löveggel minden ágyura, s vagy hat ezer emberünk a határon innen rendezve volna.

S mert az erre szükséglett moralis támaszt nem adták meg, nem csak semmink sincs, de azon oldalon nem is lehet többé, nem csak mert az Oláh kormány ellenségünk; hanem azért is, mert azon Orosz notta, mellyről Ön értesitett legelső, az azon oldalróli müködés minden reménynek véget vetett. —

Ott van még Szerbia, ennek barátsága nem olly fontos ugyan, mint az Oláhoké, mert Szerbiából nem jutunk a határnál Magyar elemhez, de combinált müködési tervben, mint mellékes.[38]

4.

London, 1861. január 30-án, szerdán.

Kedves Barátom!

Ma egy hosszu levelet irtam Önnek, de mivel másolatára szükségem van — s nincs senkim a ki lemásolja (fiaim telegraphiát tanulnak Sir Charles Bright hivatalában s csak este jőnek haza), magam vagyok kénytelen megtenni; s így csak a holnap *reggeli* postával küldöm Hauard Addresse alatt.

A levélnek két acclusuma[39] lesz. Az egyiket a csomó kisebbitése végett anticipando[40] ide zárom, Ludvigh jelentése Szerbiából.

Óhajtom, hogy holnapi levelemet a Herczeggeli (pénteki) találkozása előtt olvashassa, azért küldöm a reggeli postával.

Adja Isten, hogy valami sikere legyen.

Szives tisztelettel s hazafiui rokonszenvvel

barátja
Kossuth.[41]

[37] A jelzett mellékletek a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4. számában kerültek közlésre (373—379. oldal). Kossuth „Irataim az emigrációból" cimű munkája III. kötetének 236—240. oldalain közli Klapkának (Jassy, 1860. december 22.) hozzá, illetőleg Teleki Lászlóhoz irott levelét.

[38] A levél befejező része hiányzik.

[39] csatolmánya

[40] előlegezve

[41] Az utóirat sérült, csupán egy része van meg: „... ott, ahol Horváth Országról van szó ... ... a famosus Gaj!!"

5.

London, 1861. január 31.

Kedves Barátom!

A ma reggeli és a tegnap esteli postával két levelet küldtem Monr. Hauard adressára Párisba. Miről is értesitem, hogy számon kérhesse. — Nem szeretném, ha eltévednének.

Magnan[41a] még nem volt nállam. Ha eljő, alig tudom, hogy fogadjam, mert személyesen nem ismerem, az pedig, kinek tisztében állott vele érintkezésben lenni, ezt irja rólla: „Magnan valami Coup de main"-re[42] alkalmatos, de az a baj, hogy hallgatni nem tud, szavának nem lehet hinni és mindenben humbugoskodik."

Bosszankodásra való dolog, hogy Önnek egyes kiszivárgó egyének a hazából folyvást alkalmatlankodnak, hogy őket a legióhozi csatlakozás végett uti költséggel lássa el. — Hiszen Önnek kezei közt semminemü közpénztár nincs, — s igy Ön csak maga költségén küldhette el, a kiket elküldött; — az pedig még is csak menthetlen indiscretio kivánni, hogy akár Ön, akár mellyikünk is az emigratióban még pénzzel is lássuk el az otthoniakat a helyett, hogy az otthoniak látnák el az emigratiot az ő javukrai müködésre. —

Meg kell azt is jegyeznem a helyzet constatirozásául, hogy nem csak Önnek nincs kezén semmi köz pénztár, de nekem sincs, s általában senkinek közülünk nincs, mert a mi csekélységet specialis szélokra nagy nehezen ki tudtunk csinálni, az a designált[43] czélokra régen, de régen ki merittetett.

Egyébiránt én nem tudom megfogni, minő neme az az okoskodásnak, melly hazánkfiait arra inditja, hogy a légióbani szolgálat vétel végett kijöjjenek, — ha ez hazafiság, igen rosszul számitott hazafiság.

Hiszen ha 3—4 ezeren jönnének is ki, (annyi pedig nem jő), azzal bizony még nem törhetnénk utat magunknak, sem fegyvereket nem szállithatnánk a Drávához. — Más erő kell ehez, mint a Légió. — Hát minek ki jöni, mikor a czél az, hogy mi is be menjünk? Minek jön az ki, a ki már ott ben van, hol a honszabaditó harcznak vivatnia kell? — Hiszen Légiónk alakitásának czélja nem az, hogy a Hazából harczosokat elvonjon, hanem, hogy a Hazának harczosokat adjon, össze gyüjtvén azokat, kik vagy mert külföldön szét szórvák, vagy az Olasz honban tanyázó Osztrák ezredekben szolgálnak, — a szabadság harczban legalább kezdetben részt nem vehetnének, hacsak a Légió alakitása által módot nem adnánk nekik a Magyar Zászló alá össze gyülni.

41a Kalandor szellemü, vállalkozó francia hajóskapitány, aki hajózási vállalatok élén állott a Keleten, s az emigrációnak ajánlatott tett fegyverszállitásra a Dunán és a dunai osztrák flottila megrohanására. A Tuilleriák személyes politikájának nem hivatalos munkásai közé tartozott.

42 kisebb rajtaütésre

43 kijelölt

— A ki már otthon van, az nem uj acquisitio,[44] azt megtaláltuk volna otthon s *ingyen.*

Aztán még uti költséget kivánni tőllünk!! hisz azon költségen, mellyben egynek szállitása kerül, kit ingyen megtaláltunk volna otthon, — 5—6—10 olly bátor hazafinak nyujthatunk fegyvert kezébe, kik otthon harcz készen állnak, de fegyvertelenek.

Azt is megjegyzem, hogy tisztségre a Légióban senki sem számithat — legalább 60 feles számu tiszt van az egy pár százra menő seregnél. — A Kormány megsokalta a fizetést, s méltán — több tisztet nem enged.

Én már többször irtam haza: hogy ne jőjjön ki a Légióba állás végett senki. — A Parancsnokság is folyvást kér, hogy tiszti igényekkel birót oda senkit ne eresszünk.

Szives tisztelettel

barátja
Kossuth.[45]

6.

London, 1861. február 14.

Kedves Barátom!

Klapka Jan. 23 káról azt irja Constantinápolyból, hogy Couza herczeg a tév utról, mellyre a Diplomatia fenyegetései sodorták, vissza tért, s Január 8 ka óta határozottan részünkre állott. Klapka Conventiót kötött vele,[46] mellynél fogva képesek leszünk a Turini Cabinetnek tett igéretinket Április közepén beváltani.

Igy Klapka, ki 10 kén Turinba lenni igérkezett, s igy alkalmasint már ott van.

A Conventió részleteit nem merte postára bizni — (s helyesen), tehát nem ismerem még — de Couzában nem lehet biznom — köpöny változtatását alkalmasint a Moldvai Or[szág] gyülésseli collisiója[47] okozta. — Mindig előttem van derék ügynökünknek eme jelentése: „Isten őrizze Önöket, hogy Couzában bizzanak, ill ne traitera que pour mieux trahir.[48]

Azonban az a pont ott nagyon fontos. S végtelen érdekek kivántatják, ha bár csak azt is biztositani, ha lehet, hogy fegyvert juttathassunk arra a Nemzet kezébe.

[44] szerzemény

[45] E levél tartalmát közli Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája 577—578. oldalain.

[46] 1861. január 9-én kötötte Klapka Cuzával a szerződést. Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 248—250. oldalain közli az eredeti franc a szöveg magyar nyelvű fordítását.

[47] összetűzése

[48] ő csak azért tárgyalna, hogy még jobban eláruljon.

A biztositásnak csak egy módja van: az, ha a Császár positive tanácsolandja Place[49] által Couzának, hogy velünk tartson. — Ezt ő parancsnak veendi. De enélkül megcsal.

Ez nagy és fontos feladat. — Ajánlom, — s mielébbi értesitést kérek, van e hozzá kilátás vagy nincs?

Hogy tavaszra nem lesz háboru, azt már nagyon is értem. — De hát mikor lesz? mert hogy lesz, az bizonyos. — A Tuilleriák mindig csak negatív compast adnak a Palais Royal által kezünkbe. — Illyennel pedig nem lehet hajózni.

Nagy bosszuságom van. Vagy 35 milliónyi Magyar banknótát csináltattam egyes, kettős és ötösökben — négy nap alatt már felét hajóra valánk rakandók, hát ime egyszerre a kormány bele üti az orrát az Osztrák követség requisitiójára, ki (az Osztrák), mint egyik Minister mondá, „semble être saisi de terreur".[50] — Az Angol törvény sinuositásai[51] miatt első lépés volt az ugy nevezett „Constitutional lawyer"[52]-ek véleményét venni a dolog iránt. — Ezek unanimiter[53] mellettünk szólván — a kormánynak tudtul adók, hogy nem engedünk — legyen harcz, ha ugy tetszik. — Holnap veendi a kormány a korona ügyvédeinek véleményét; meglehet, azt mondják, nincs alap törvényes eljárásra — ha igy, akkor rendén van; — ha ellenkezően Juri elé megyen a dolog, s a kimenetel felett nem aggódom — a közvélemény s a sajtó (még a Times is) velünk lesz. — Vogue la galère.[54] Emberökre akadnak.[55]

De megint mennyi költség! pedig olly borzasztó szegény vagyok, hogy Martius végével kénytelen vagyok családommal végbucsut venni Angliától, mert itt tovább nem tudom a mindennapi kenyeret megkeresni. — Máshol képes leszek e, az Isten tudja. —

Több irni valóm volna, de tiz baj van minden ujjam hegyére — s fejem a szét szakadásig fáj.

[49] Francia konzul Jassyban.
[50] úgy látszik félelem lepte meg.
[51] csavarosságai
[52] alkotmányjogi ügyvédek
[53] egyhangúlag
[54] Rajta! hadd menjen.
[55] Kossuth azzal a céllal kezdte meg pénzjegyeinek nyomtatását Londonban, hogy egy új magyarországi szabadságharc esetén az osztrák bankjegyeket azonnal pótolni tudja. A pénzjegyek nyomtatásának helyéül azért választotta Angliát, mert ez nem ütközött az angol törvényekbe. A pénzjegy egy példánya az angol rendőrség kezébe került, Ausztria pedig megkeresést intézett az angol kormányhoz, hogy alkalmazzon bírói megtorlást a pénzjegy előállítóival szemben. Mivel az angol kormány semmilyen lépést sem tehetett az ügyben, Ferenc József saját nevében polgári keresetet indított Kossuth és nyomdászai ellen. Kossuth perköltségeit Napóleon herceg és Cavour fedezték. Kossuth különösen Duncombe Tamás parlamenti tagra és Toulmin-Smith J. ügyvédre emlékezik vissza hálával, amiért fáradhatatlanul támogatták a perben és tanácsokkal látták el. A kancellári ítélőszék minden várakozás ellenére Kossuht ellen hozott ítéletet, amit a fellebbezés során a lord-kancellári ítélőszék is megerősített és Kossuthnak a pénzjegyeket meg kellett semmisítenie. (Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 5. fejezetében ismerteti a pénzjegy-pört.)

Holnap egy levelet vagy telegraffot kellend Turinba Klapkának küldenem, — uj huzásban lévén a rendőrséggel, most itt tanácsosabbnak tartom azt Párisból expediáltatni. Engedelmével Önhöz küldenem. —

A Korányi féle levelet legyen szives kérem hozzám visszaküldeni. Szives tisztelettel s üdvözlettel

barátja
Kossuth.

7

London, 1861. február 15.

Kedves Barátom!

Még nem tudom mire határozta magát a kormány a bankók iránt. Az okosság azt parancsolja, hogy az ember minden kitelhető módon neki készüljön a tusának. Igen meglehet, hogy e kérdés az Osztrák predilectióju[56] Angol külpoliticának egészbeni taglalására fog vezetni a Parlamentben, következőleg erős interpellatiókkal lesz összekötve. — De semmi befolyásos parlamenti tag nem szereti magát interpellatiókba avancirozni,[57] hacsak az ember neki *confidentialiter*[58] nem mutat olly factumokat,[59] mellyek meggyőzik, hogy nem blamirozza magát, ha illy s illy dátumu s tárgyu depeche[59a] vagy más diplomaticai oklevél elő mutatását követeli a Kormánytól.

No hát használjon fel minket a Császár arra, hogy az Angol Kormány politicájában mind azt, a mi osztrákos, mind azt, a mi illiberalis, mind azt, a mi Franczia Országnak bizalmatlanságra ad okot az Angol iránt, megtámadhassuk. Soha jobb alkalma nem lesz reá — mert a kérdés, mellyen a vitát entamirozzuk[60] ollyan, hogy az egész sajtót, az egész közvéleményt a mi oldalunkra állítja, — s ha egyszer ott áll, ott is marad; — annyival inkább, mert össze kötjük a vitatást azzal, hogy ez a politica az, melly olly borzasztó kiadásokba sodorja Angliát, hogy roppant nagyságuk immár nagy elégedetlenséget gerjesztett az Angol industrialis világban.

A Császári Kormánynak lehetetlen, hogy illy használható depechei ne legyenek birtokában; nem csak hozzá irottak, hanem másokhoz irottak is — hiszen minek volna diplomatiája, ha azokat neki Európa minden részéről meg nem küldenék?

Közöljék velünk — adjanak adatokat — nem fogja azt a világon senki sem gyanithatni, hogy honnan kaptuk — nem csak, mert becsületes emberek vagyunk, s nem mondjuk meg, hanem azért is, mert sok hely

[56] részrehajlású
[57] bocsátkozni
[58] bizalmasan
[59] tényeket
[59a] távirat
[60] megkezdjük

van Franczia Országon kivül, a honnan ezek kikerülhettek. — Nem is fognak másra, mint egy pár meghitt Parlamenti tag informatiójára használtatni.

A tárgyak pedig e következők: 1. az olasz kérdés, 2. az Orienti kérdés, a Dunai fejedelemségeket bele értve, 3. Austria politicai rendszere, különösen Magyar Országot illetőleg, 4. a Németek azon kérdésre nézve, hogy az Osztrákot minő eventualitásokban segítenék az Olaszok ellen, vagy ellenünk.

Ez utolsóra nézve egy megjegyzést különösen ajánlok. — Az Angol megunta a nagy kiadást. — A panaszra azt felelendi a Ministerium: kénytelen, mert Franczia Ország tetőtül talpig fegyverben áll. — Erre a válasz ez lesz: „Mi közünk hozzá? Nem Anglia ellen fegyverez." — De van közünk hozzá, mondandják a Ministerek, mert a Rhénust, s különösen Belgiumot fenyegetheti. —

No már, Belgium pártolása a Buckingham palotában lehet családi „Coburg"[61] kérdés — de a parlamentben csak azon alapon védhető, hogy Belgium neutralitását, s e feltétel alatt függetlenségét Anglia garantirozta. — Tehát ha megtudnók mutatni, hogy Leopold[62] meg nem felel neutralitási kötelességének; az udvari német párt olly döfést kapna a parlamentben, mellyből egyhamar ki nem gyógyulna.

Igen, de én tudom, tudja Ön, tudja minden Status férfi, hogy a 33 duodec[62a] német udvarok által üzött interventionalis intrigák minden szálai Leopold király markában jőnek össze, — hogy ő a német confraternitásnak nagy mestere. — Lehetetlen, hogy a Császárnak erre adatai ne legyenek. — Adjanak adatokat, s olly szolgálatot teszünk neki általuk, mit senki más nem tehetne.

De sürget a szükség: Proximus ardet Ucalegon.[63] Az alkalom hamar elrepül.

Nincs idő e levelemnek mássát venni. Pedig birni kivánom propter integritatem actorum.[64] Legyen szives, kérem szeretettel, ennek vagy copiáját nekem vissza küldeni, vagy magát az eredetit. — Hiszen Ön nem csinál leveleimből collectiót, gondolom; nem igen... tenék.[65]

Klapkáról azt van okom hinni, hogy már elhagyta Turint, tehát nem telegraphháltatok neki, — s másnak Turinban azért nem ma, mert a bankó dolga még függőben van.

Szives tisztelettel s rokonérzettel

barátja
Kossuth.

61 Sachsen-Koburg-Gotha, német uralkodó és hercegi család, melyből az angol, belga, bolgár és a volt portugál uralkodóházak származtak.

62 I. Lipót, Belgium első királya.

62a tizenkettedrangú — A bécsi kongresszus után Németország 39 kisebb-nagyobb állam szövetsége lett. A nemzeti egység a forradalom bukása miatt 1848-ban sem jött létre, s az így széttagolt országban lehetőség adódott különböző

63 Már a szomszéd Ucalegon háza ég. Idézet Vergilius Aeneiséből.

64 irataim teljessége végett.

65 A hiányzó betűknél szakadt a papír.

Gondolja csak, a hazai Centrál bizottmány szét oszlott! Nem baj, mert csak nyüg volt. Egy embert teszünk helyébe, jót és igazat. — De jellemző, mint jel, mint szaporodik az alkuvó párt — bizony bizony elkésnek a magyarral, ha nem adnak biztos kilátást, mellynek segítségével gyámolitást nyujthassunk kitartásnak nehány hónapi halasztásra.

8.

London, 1861. február 20.[66]

9.

London, 1861. február 28.

Kedves Barátom!

Minden nap uj bajt hoz. Ugy segéljen, megsokallom. Ugy tetszik emlitettem, hogy az Osztrák a Magyar pénzjegyeink készitését ki kémlelvén (a min 200 nál több sajtó dolgozik, a titok, lehetetlen) az Angol kormányt erőssen sürgette, hogy interferáljon[67] a dologba. Megtettem az előkészületeket — ugy látták, hogy nem lesz tanácsos tréfálni, s a ministeri Conseil[68] elhatározta, hogy a dologba nem avatkozhatik, (mint ezt az ide zárt ujság szelet szerint Ferencz József ügyvéde maga is el ismerte).

De az Osztrák annyira meg van rémülve, hogy a büntető vagy politialis procedurától[69] el üttetvén, Ferencz József maga legfelsőbb személyében magán jogi keresetet indit ellenem s a nyomtató ellen a „Chancery Court"[70] előtt.

Küldöm a Herczeggeli közlés végett copiáját a keresett levélnek, idézetnek, s előleges zárlati rendeletnek.

Lehetetlen át nem látni ezekből, hogy az Osztrák borzasztón elvesztette a fejét, hogy illy lépéshez folyamodhatott. — Igaz ugyan, a „Chancery" Jury nélkül ítél, — de nyilvános a procedura, s ez elég. Gondolja csak, minő roppant lehet a hatás s (ha meg nyerjük) a köz ügyi triumphus,[71] ha egy nyilvános Angol biróság előtt panaszának minden pontját taglalat alá vesszük; még azt is bebizonyitjuk, hogy hazudik, midőn magát Magyar Királynak állitja — s bankóink szabad készitteté-

[66] E levél közlésre került a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 1—2. számában megjelent „Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből" című okmánypublikációban.

[67] avatkozzék be

[68] tanácsülés

[69] rendőrségi eljárástól

[70] kancelláři törvényszék

[71] diadal

sét biróilag decretáltathatjuk.[72] — Maga egy illy discussió, mellynek aztán a sajtó általi felfogatására gondom lesz — hatásában egy pár nyert csatával fel ér. —

De a baj az, hogy a Chancery perlekedés minden fogalmat meghaladóan költséges, (alkalmasint erre calculált az Osztrák), ügyvédeim azt mondják, hogy készítsek 2000 font sterlinget, mert bizony meg lehet, hogy ennyibe bele kerül a csatát keresztül vivni.

Ha hát e 2000 fontot nem tudom ki csinálni, nem *lehet* a keztyüt fel vennem; s kénytelen leszek megnyugodni a zárlatban.

Irtózatos veszteség volna. — — Hát még a moralis veszteség, ha ezen megbecsülhetlen alkalmat el kellene szalasztanunk az Osztrákkal egy olly párbajt vivni, melly még ha elvesztenénk is a pert s vele a bankókat, reá igen igen érzékeny csapás volna, mert csak megalázva s piszkosan, s a szabad Anglia közvéleménye által execrálva[73] hagyhatná el a sorompót. — Aztán gonddal volnék, hogy a parlamentben is emelkedjék egy pár erélyes szó, s lehetetlen nem látni, hogy az Angol s Osztrák kormány között olly meghidegülésnek kellene e dologból következni, mi nem csak ügyünkre hasznos volna, hanem bizony a Franczia udvar előtt is csak kivánatos lehet.

El veszitsük mind ezt néhány ezer nyomorult frank miatt?

Kérem szólljon a Herczeggel, s kérdje meg, ha nem akarná e a dolgot a Nagy Úrnak is megemliteni. — Szóljon, ha jónak látja Péter gazdával is. Önnek tapintatossága el fogja a hangot találni. — Volt idő, midőn személyes szivességet ajánltak, — nem csak, hogy nem kértem semmit, de el sem fogadtam. — Nem szeretnék most is olly alakban jelenni meg, mintha kérnék, de Ön a köz ügy érdekében igen igen lekötelezne, ha a nélkül, hogy magának derogálna, (mert ezt semmi áron nem akarnám) előterjeszthetné a H[erceg]-nek, s általa a Nagy Urnak, hogy most igen lekötelezhetnének, ha valami módot találnának nekem segitségemre lenni, hogy Ferencz Jóseffel ezt a tusát kivivhassam, s ne legyek kénytelen harcz nélkül megadni magamat, egy illy ostoba megtámadásnak. — Mi nekik 2000 font? — — vagy ha azt sokallanák, annak fele, a másik felet majd megkisértem valahogy másképpen ki teremteni. — Ezer mód van azt olly discrete tenni, a mint csak kivánhatják.

Hanem ha valami történik, rögtön kellene történni — sőt még ha semmi sem történik is, rögtön kellene értesitettnem; mert 8 nap alatt forma szerinti lépést kell tenni vagy a védelemre, vagy a feladásra. Birói határ napokkal nem várnak. — Már most is három négy ügyvéd (barrister, attorney, solicitor, equiti lawyer[74] — mert illyen szép s *olcsó* itt a procedura — ennyi, s mindenik duplicátumban kell) — van elfoglalva a dolog vizsgálatával.

[72] elrendeltethetjük.
[73] megutálva
[74] Ügyvédi elnevezések.

Tegnap óta fiaim folyvást a peres iratoknak több példánybani copirozásával vannak elfoglalva, — nem irhatták le a Legionarius czikk francziáját — holnap reménylem lehet.

Még Türrnek s Magnannak is épen most kellett jönni.

Gyors válaszát reménylve — vagyok a legszivesebb tisztelettel s rokonérzettel

barátja
Kossuth.

10

London, 1861. március 6.

Kedves Barátom!

Vettem a telegraphot Croskeytől.[75] — — Köszönöm, köszönöm. Már kiadásokról Pulszky útján számolt be Cavournak.
ez aztán szolgálat a hazának és személyes barátság. — Igy aztán neki türkőzünk az Osztrákkali tusának emberségesen.

Hanem igen igen kérem ne szóljon senkinek a világon a pénz dologról, de *senkinek*, 1. mert ha legkisebb hire megy, ez a sok prókátor ollyan dupla Krétával áll neki a Contónak, hogy az Isten sem győzi (tegnap Consultatiojuk volt ½ óráig, 2 sollicitor, 2 junior drafting barrister, 2 senior, 2 Equity man, 2 Common law man[76] s az én special tanácsadóm — mert ez mind kell, a határozat tárgya annyi volt, hogy két nyitva állott procedura közül mellyiket kövessük, s ez a félórácska 110 font sterlingbe került — általában már 300 fontba kerültek a legis legelső előkészületi lépések).

2. Mert nem lévén bizonyos a siker iránt, Párisban más lépéseket is tettem. — Itt egy Committee van alakulóban arra, hogy a Közönség fedezzen minden költséget. — Ha megtudnák, hogy már van pénzem — abban maradhatna a szándék, pedig fontos, hogy ne maradjon annyiban — mert hatalmas demonstratio gyanánt tünhet fel.

3 Mert ha pénzt szagolnak az embernél, egymásnak adja a sok applicans[77] az ajtót kezébe. — Ismerem a dolgot.

Tehát *köztünk* maradjon.

Mihelyt levelét veszem, hogy tudjam, a Herczegnek köszönjem e a dolgot — irok neki azonnal, s irván congratulálok valóban hatalmas beszédje felett — s igazán szivemből congratulálok.

Ezt a pert fel kell használnunk verni az Osztrákot mindenkép, a mint csak lehet. Az ide zárt brochuret irta Toulmin Smith,[78] én kinyo-

[75] A papírpénz készítésére felajánlott 200 000 frankot, — mivel Kossuth nem akart pénzt kezelni — Rodney-Croskey, volt amerikai konzul, londoni nagykereskedő kezelte, aki Cavournak személyes ismerőse volt, és a bevételekről és

[76] Ügyvédi elnevezések.

[77] kérelmező

[78] Toulmin Smith „Ki az a magyar király, aki most folyamodó az angol chancery-bíróság előtt" című röpiratáról van szó. A röpirat eredeti angol címe: „Who is the king of Hungary, that is now a Suitor in the English court of Chancery?". A röpirat kivonatát Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkájának 430—442. oldalain közli.

mattam 2000 példányban, elküldtem *minden* Angol hirlapnak, *minden* parlamenti tagnak.

Jó volna, ha szóba jőne Franczia s Német lapokban reproductio gyanánt — extractusokban vagy resuméban.[79] Nem akarna olly szives lenni, hogy a brochuret Horn[80]-nak küldje át, s szólitsa fel, hogy vegye hasznát a lehető legterjedelmesebben. Szarvady[81] is hasznát venné, de gondolom nincs Párisban.

Congratulálok az atyai örömnek. Ohajtom hallani, hogy mind Anya, mind a gyermek jól vannak.

Még egyszer köszönöm
Szives tisztelettel
barátja
Kossuth.

Nem hiszem, hogy a Varsói eset[81a] az Orosz müve — au contraire,[82] hanem fontos, nagyon fontos s igy, a mint történt, nekünk nem árt — sőt használhat. Egészen más lett volna, ha forradalmat vert volna le az Orosz.

11.

London, 1861. március 8.

Kedves Barátom!

Jön a Köszönet a Herczegnek. — Igen igen nagy segítségemre volt ez úttal — s mondhatlanul köszönöm Ön közbenjárását. — Ezen ezer font nem elég ugyan a költségekre, de igen nagy segítség. — Többet onnan nem kérünk semmi esetre, — máskép csinálom ki a még hiányzót. —

Még egyszer ezer köszönet. Reméllem holnap találok egy fél órát több kérdéseire felelni.

Igen szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

79 kivonatokban vagy rövid összefoglalásban.

80 Kossuth kérésére Horn Ede franciára fordította az angol nyelvű röpiratot, amit Kossuth két affidavitjával és egyéb okmányokkal egybefűzve ezernyi példányszámban terjesztettek Európában.

81 Szarvady Frigyes a német lapokban — főként a Berliner Volkszeitungban — ismertette a röpiratot.

81*a* A három részre szakított Lengyelországban a perszonális unióval megelégedő főurakkal szemben a kisnemesség, a városi polgárság és a parasztság csak a forradalomban, a teljes felszabadulásban látta a kibontakozás lehetőségét. A zsarnokság elleni harc megkezdéséhez az adott lökést, hogy 1861. február 25-én két kozák megölése miatt öt embert agyonlőttek. A kitört forradalom és szabadságmozgalom részben belső gyengesége —, főként azonban az ország területén osztoszkodó szomszéd hatalmak összefogása miatt 1864-re elbukott.

82 ellenkezőleg

12.

London, 1861. március 23.

Kedves Barátom!

Kívánsága szerint küldöm vissza Hajnik levelét.

A' biz igaz, hogy nem örvendetes. — De engem nem lepett meg. Két év óta soha sem volt azon szerencsém, hogy egyszer írhattam volna ennyit haza: „jó, a mit s a hogy cselekesztek, derék emberek vagytok" — soha! soha! — minden levelem panasz, szidás, tanács — mind hiában. — Többet mondok: valahányszor baj van, tanácsot kérnek — s miután megadtam, szent fogadásokat üzennek, hogy szóról szóra teljesíteni fogják, de soha tizedrészét sem teljesítik — soha! — s a mit teljesíteni látszanak is, olly inconsistentiával,[83] olly haszontalan modorban teljesítik, hogy az ember keblében feljajdul a hazafi lélek. — Hónapokon át azt mondhatom: bú és keserv egész életem miattok. — Semmiben sem consistensek, csak az örökös pénz kérésben — tőlünk!!! — pénz s mindig pénz, bizony még a nadrág sujtásra is elvennék tőllünk, kikért soha semmit nem tettek, még csak azt sem, a mi lehetővé tegye *nekünk*, hogy *rajtuk* segítsünk. (Gondolja csak, a minap küldött 100,000 — haza érkeztekor 140,000 frankból, még Kár[olyi] Ede[84] is el vett — sőt követelt 10,000 et!!)

A mit Ön rosszalva említ, mind igaz, hanem azért — Istenre kérem — ne hagyja magát méltó boszonkodásában valamelly olly lépésre ragadtatni, melly a hazának ártalmára lehet. — Mi lenne belőle, ha még mi is elhagynók az árvát, az elhagyatottat!

Ah! szent szó az a „hon", és szentek az iránta kötelességek — azok alúl sem hálátlanság, sem az élő Nemzedék nyomorúsága fel nem oldanak — — ez a Nemzedék múlékony, de a haza örök, s nem csak az iránt tartozunk kötelességgel, a melly *van*, hanem az iránt is, a melly *lehet*, s *lesz*.

Én legalább úgy érzek, hogy semmi hiba, semmi gyengeség az élő nemzedék részéről, sőt semmi méltatlanság, semmi hálátlanság nem szabad, hogy megingasson a törekvésben: használni a „hazának", a mennyit lehet.

Egyébiránt én azt hiszem; hogy minden politicai situationak lényege egy igen egyszerű tételre levonható. M[agyar] Ország situatiojában ez a lényeg: „akár mi bakokat lőnek a politicusok otthon, akár mint kiabálják a Megyék tollvivői s a hirlapok a törvényességet, ha háboru lesz, s az, a ki az Osztrákkal háboruban lesz, egy becsületes sereggel rukkoltat be minket az Országba, fel kél a Nemzet, mint egy férfiu — ha nem, — nem."

Ezt mondtam 59 óta a hatalmaknak mindig, — ezt mondom most is.

[83] állhatatlansággal
[84] Tagja volt a központi forradalmi bizottságnak.

— Minden szó, minden levél hazulról, minden esemény otthon igazolja, hogy jól ismertem s ismerem Nemzetünket. — —

Egy másik lényeges tétel pedig ez: Sympathiák nem sokat nyomnak a politicában — illiberalis bakokat lőnek a Tettes RR. otthon, igaz; de ha még egyszer olly illiberalisok volnának is, fel karolnak a hatalmak, *ha érdekökben lesz a Magyart fel karolni;* s ha százszorta liberálisabbak volnának is, nem karolnának fel a hatalmak, *mig érdekök nem fogja őket reá kényszeríteni.*

Tehát „maete animo",[85] édes Barátom, és „tu contra audentior ito"[86] legyen jelszavunk.

Engem csak egy dolog állit meg törekvéseimben: az, ha a Nemzet megkoronázza a hon gyilkosát. — Akkor persze megszünök Magyar lenni — denationalizálom magamat; s hazát keresek, hazátlan gyermekeimnek.

Hajnik levelén a „Casinó"[86a] szelleme ömlik el. — Az pedig nem a Nemzet szelleme.

Szilágyi Virgil[87] uramnak existentiájáról sem tudnék semmit, ha minap azt nem láttam volna a Magyar lapokban, hogy Deáknak opponált. —

Azért lehet derék ember is, gazember is, semmi közöm vele, sem nem volt, sem nem lesz. —

Hanem annyit tudok, hogy Jókay, kit Hajnik annyira magasztal a Vasárnapi Ujságban, Görgey „mellett" szóllalt fel; s azt védte, hogy az az áruló nem áruló — — és Hajnik ezt a Jókayt magasztalja. —

Casinó szellem! —

Hogy is ne tenné? hiszen Nyáry[87a] is le korholt egy valakit a pesti gyülésen, ki Görgeit árulónak nevezte.

Bizony még „tiszteletbeli" tagnak nevezik ki a Casinóban.

De azért még sem desperálunk a Haza felett.

A mi a pert illeti, mindenek előtt meg kell jegyeznem, s kérem legyen szíves a Herczeget erről értesíteni, hogy a per költségek fedezése végetti felszóllitás egy bizottmányba részéről tudtom nélkül történt ugyan — de miután történt, nagy és fontos dolgot szándékozom belőle

[85] itéld meg

[86] annál merészebben menjél

[86a] E megjegyzéssel a Nemzeti Kaszinó aulikus fűirainak konzervatív és reakciós szellemére utal Kossuth, amelyet különválaszt a nemzet szellemétől.

[87] Jósika Miklós 1861. december 14-i leveléhez csatoltan megküldi „P. F. ...esnek" (valószínűleg Pesthy Frigyes) hivatalos jelentését Magyarországból, melyben beszámol egy bizottság alakulásáról, amelynek tagjai Madarász, Kállay és Szilágyi. Működésükkel azt a hiedelmet keltették, hogy ők bírják az emigráció bizalmát. Kossuth 1861. december 20-i levelében közli Jósikával, hogy a bizottság tudta nélkül alakult meg, és semmiféle viszonyban nincs velük.

[87a] Nyári Pál (1806—1871) 1848-ban Pest megye első alispánja volt. A képviselőházban a radikális csoporthoz tartozott, és hevesen támadta a Batthyány-kormányt erélytelenségéért. Az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásakor alelnökként Kossuth helyettese lett és a belügyek vezetője. Később egyre inkább a békepárt felé közeledett, és ellenezte az április 14-i függetlenségi nyilatkozatot. Az 1861. évi országgyűlésen a határozati párt tagjaként vett részt.

csinálni; — t. i. *„egy nagy politicai demonsratiot.* — Mindenek előtt hétfőn vagy kedden egy más *Nagy* Commitee fog fellépni a hirlapokban, tagjai közt *20-nál több parlamenti tag.* — No már kérem: ha egy *illy* Commitee azon nyilatkozattal lép fel a Nemzet előtt, hogy ez a per nem magán per, — hanem köz ügy, mellyben a minden Angol előtt annyira becses alkotmányi és személyes szabadsági elvek vannak egy kül despota által megtámadva, — tehát nem szabad reám hagyni a tusa financialis terhét; — azt gondolom ebben magában, *illy* Commitee által initiálva, egy olly moralis diadal fekszik, mellynek hatása megbecsülhetlen — s következéseiben a peren túl, a Magyar ügyre ki fog terjedni, — s olly alapot ád az agitatióra parlamentben, sajtóban, a provinciákban, meetingekben; — mellynek hatása még az angol Foreign Officeban[88] sem marad el.

Nem a pénz ebben a czél, vagy lényeg, hanem a moralis s politikai hatás. — Meg is mondtam barátimnak a parlamentben, hogy ez az, a mi nekem kell, nem pénz. — Ez utóbbival nem gondolok, csak ugy legyen vive, hogy ha kevés talál be jőni, a mozgalom moralis sulyát el ne rontsa.

Tehát abban állapodtunk meg, hogy a mi be jön, abból az agitatiót fogjuk éleszteni, — nyomtatni — meetingeket tartani (majd a mikor tanácsos leend) stb., de ha csak igen nevezetes summa nem jő be, nem lesz rólla szó, hogy a moralis hatást el ne rontsa — ha pedig annyi jőne be, (mit alig hiszek), hogy az agitationalis müködésen kivül a per költségeket is fedezhetendem belőle; — természetesen meg fogom kérni a Herczeget, engedje meg, hogy segélyül adott 1000 fontját neki hő köszönettel vissza fizessem. —

Az igen szép adomány volt, nélküle nem merhettem volna e mozgalomnak neki rugtatni, — de bizony azzal sem magával, — mert az első készületek meggyőztek, hogy kétszer annyinál is többre lesz szükség a perre magára; ha nagy politicai tusát akarok belőle csinálni, — *én pedig ezt akarok csinálni s fogok,* sőt már csináltam. — Van már olly „tapage infernale",[89] a minő csak kell — gondal leszek, hogy „crescendo" menjen.

Az interpellatiók már egymást érik a parlamentben is. —

Általában soha intimebb lábon nem álltam a parlamenti tagokkal. — Mindent elő hozathatunk ügyünkben, a mit jónak látunk — mindent, a hol panaszunk fordulhat elé az Angol Kormány ellen. — Csak *adatokkal, adatokkal* segitene Páris és Turin; mert néha olly szemtelenül hazudik Lord John,[90] mintha könyvből olvasná, (például tegnap is a Galatzba küldött „Banshee" angol hajóra nézve, mellyet Sir Henry Bulver[91] a „fegyvereként" expediált oda [szégyen, gyalázat illy gendarmeját[92] játszani az Osztráknak] azt merte mondani, hogy a Török kéré-

88 külügyminisztériumban
89 pokoli lárma
90 Lord John Russel, angol külügyminiszter.
91 1857-től 1866-ig konstantinápolyi követ volt.
92 zsandárt

sére tette — pedig nem igaz, a leginfamisabb pressiót gyakorolták a Törökre, — már miért ne közölhetnék velünk Párisból *confidentialiter* az ez ügyben Constantinapolban közbe jött diplomaticai notta váltásokat — sok hasznot tudnék én itt a Parisi Cabinetnek csinálni, csak *adatokkal, informátiókkal* támogatnának).

Egyébiránt átkozott alkalmatlanság nekem, hogy a husvéti juristitium[93] miatt a per felvétele April 15 kére van halasztva — növekszik a költség, — házamat fel mondván, Lodgingban[94] kell családommal kustorognom — leányom Pulszkyéknál van, — borzasztón háborit e gondolat! — s nem mehetek, — nem hagyhatom el a tért. — S pedig a Parlament is elnapoltatott Husvéton át — — annál inkább rajta kell lennem, hogy ez a Comittee hétfőn megalakuljon — — az agitatió élesztethetése végett.

Küldök ismét egy rakás czikket s nyomtatványt, — közte a parlamenti interpellatiókat — reájok némelly criticát, s két két példányt hit alatti nyilatkozatimból *(affidavit)*,[95] mellyeket a Toulmin Smith brochurjével együtt — néhány ezer példányban szét osztattam.

Legyen szives kérem alásan (ez affidavit egy példányát magának meg tartva) mind ezeket a Herczegnek be küldeni — bizonyitványul, hogy van „tapage", akár mennyi.

Az *első* affidavitomnak hirlapokbani megjelenését a Continensen fontosnak tartanám (itt meg fognak jelenni), haza is jó volna belőle egy pár példányt becsempészni — megpróbálom.

Jövő héten felvétetem a hirlapokkal V. Ferdinánd abdicationalis[96] okmányát s a Nemzet gyülés reá adott nyilatkozatát — s elküldöm, — alkalomszerü — s nevezetes az, hogy Ferdinand *nem mondott le a Magyar Koronáról*, csak azt mondja, hogy indittatva találja magát *„der Österreichischen Kayser Krone zu entsagen"*.[97]

[93] törvényszünet

[94] bérelt lakásban

[95] Kossuth első affidavitja 1861. március 16-i keltezésű, a második pedig 1861. március 19-i. Első affidavitjában azt bizonyítja, hogy Ferenc József nem magyar király, törvényes pénzjegyek kibocsátására pedig egyedül ő — Kossuth — jogosult az országgyűlés felhatalmazása által. Az általa készíttetett pénzjegyeken jogosan használta a címert, mivel az nem a király, hanem a nemzet címere. Második affidavitjában az első nyilatkozat tételeinek a hitelességét igyekezett a bírókkal megismertetni, hivatkozva Magyarország alkotmányos közjogára, a törvényekre és az országgyűlési határozatokra. (Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 445—457. lapjain közli két hites nyilatkozatát.)

[96] lemondási

[97] hogy lemondjon az osztrák császári koronáról. — 1848. december 2-án mondott le a trónról I. Ferenc József javára. Az Országos Levéltárban őrzött eredeti, magyar nyelvű lemondási nyilatkozatról készült másolatban (A Magyar Nemzet Története, szerkeszti Szilágyi Sándor, 10. kötet 173. l.) ez a szöveg áll: „... miszerint császári és királyi Koronáinkat letegyük ..." A magyar országgyűlés 1848. december 7-én Kossuth javaslatára kijelentette, hogy a király és a nemzet közötti kétoldalú szerződés értelmében senki nem intézkedhet az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül a királyi trón betöltéséről, tehát V. Ferdinánd lemondása és királyi hatalmának és jogainak átadása I. Ferenc Józsefnek törvénytelen.

A Csatolmányokban a parlamenti reportok — annak criticai — s affivaditjaim — vel jelölvék.

Igen szives tisztelettel s rokon érzettel

barátja
Kossuth.

13.

London, 1861. április 17.

Kedves Barátom!

Vettem f. h. 12 kei becses levelét. Zähnsdorf visszavonulván ipar üzletéből, most rendesen St. Cloud-ban lakik. Csak ritkán jő át Angliába. Tudtommal most nincs itt.

Utóbb be adott Nottáját, (mellyet kivánsága szerint vissza küldök) egészben, s különösen czéljára nézve, nagyon helyeslem. Részleteit illetőleg ezen megjegyzéseim fordulnak elé: 1) Nem gondolom, hogy a Franczia Kormányt azon hitben erősitenünk kellene, mintha M[agyar] Országban a mozgalom békés fordulatot venne. — Végetlen sok hiba és fonákság történik ott, az igaz, s különösen az emigratió irányában magát olly hálátlan gyáván viseli a Nemzet, hogy ha e szó „haza" csak az élő nemzedéket foglalná magában, alig ha nem volnánk igazolva, ha azt mondanók: „lássák, üsse meg a ménykő a dolgát, adieu la Companie",[98] mert hiszen miután jó formán mindent a mi javukra eddig történt, jó formán a N[apoleon] Császártóli félelemnek s azért külföldi összeköttetéseinknek köszönhetik, igazán boszontó, hogy a helyett, hogy minket segitenének nekik minél többet használhatni, mindent elkövetnek, hogy nekik ne használhassunk; — mindaz által teljességgel nem vagyok azon véleményben, hogy legkevésbé is békes fordulatot venne a mozgalom. Au Contraire: a birodalom egységi eszmének az egész Nemzet határozott ellensége — a Reichsrath-bai küldést Megye Megye után honárulásnak nyilatkoztatja[98a] — még a Deák párt sem meri a Financz és Hadügy Ministerium feladását avancierozni, s a mellett a baloldal naponkint erősödik (Teleki L[ászló] nagyon határozott állást vett), a Horvátokat az Osztrák napról napra elidegeniti magától — a Nemzetiségi kérdés állása javul stb., én valóban nem látok semmi

98 mondjunk búcsút az egész társaságnak

98a Az egységes osztrák birodalom megteremtésének egyik kifejezője a Reichsrath (birodalmi tanács), amelybe a különböző koronatartományok nagyságuk és népességük arányában követeket küldtek. Hatáskörébe tartozott a közös ügyek: pénz, kereskedelem, hadügy stb. intézése. 1861. február 26-án Magyarországra nézve is alaptörvényül kihirdették a birodalmi képviseletet meghatározó rendeletet, és Vay Miklós kancellárt javaslattételre szóllították fel, hogy a magyar országgyűlésen hasson oda, hogy 85 képviselőt küldjenek a birodalmi tanácsba. A Reichsrath-bai küldésnek főként a megyék voltak ellenzői, mivel ez az 1848-as alkotmányról való lemondást —, valamint az ország alkotmányosságának és függetlenségének feladását és az egységes osztrák birodalomba való beolvadásnak elismerését jelentette volna.

békés fordulatot. — 2) Én azt gondolom, a dolog igy áll, s ezt tanácsos kiindulási pontul venni a Fr[ancia] Kormány irányában: „a Nemzet annyira nem hiszen az Osztráknak, hogy nem csak jogaiból nem akar engedni, de még uj garantiákat is követel; az Osztrák ellenben éppen nem látszik a birodalmi egységi törekvésről lemondani; ugy hogy ha biztatást kapna a Nemzet, hogy háboru lesz s hogy akkor segitségre számithat, nem csak hogy meg nem alkudnék az Osztrákkal, de bizonynyal ingerültséget nevelő Or[szág] gyülési eloszlatás vagy eloszlás jőne közbe. — Ellenben, ha semmi támaszt, semmi biztató kilátást nem kap, természetesen, hogy elébb utóbb az elhagyatottság érzetéből alku készség fog ki fejlődni. — Igy látom én a helyzetet, s ebben még erősebb motivum is van a Pesti Consulátusra,[98b] mint ha azt mondjuk, hogy a mozgalom békés fordulatot vesz. — 3) Az Angol institutiók analógiájából[99] meritett érzelmek igazak ugyan, de ez csak az institutiók iránt áll; — nincs ember a hazában, a ki Angliától segitséget remélne — a Francziában pedig mindenki remél instinctive,[100] (bár eddig bizony nem sok érdemet tettek reá a Tuilleriák). Tanácsosabbnak tartom ezen hit s remény folytán a Császár jó akaratára, mint az Angol felé szitásra hivatkozással antagonismusára appellálni — mert ez ijesztés, s tőllünk nem igen ijednek meg. — Az érdek egységre hivatkozást a Cs[ászár] iránti bizalommal összekötve tartom az emeltyünek, mellyet használnunk kell. — Ezek észrevételeim.

Place méltán birja bizalmunkat, s én még sem szeretném, hogy Pestre ő neveztessék; mert akkor Jassyból el kellene mennie; s ez reánk nézve kipótolhatlan csapás volna.

De akár ki neveztessék bár Pestre, (ha csak ugyan neveztetik), azt kellene kivinnie, édes Barátom, hogy a Császár őt utasitsa velünk confidentialis viszonyba lépni, mint két év előtt Place-t utasította volt. — Én nehány nap mulva Párisban leszek (utban Olasz Ország felé). Majd értekezünk erről is, egyebekről is. Reménylem ott találom Önt.

A bankó per tegnap előtt vétetett fel, s ma, (hihetőbben holnap) fog eldőlni az első birróság előtt. — Fájdalom, nem Jury előtt van a dolog, hanem Angliának Jury nélkül itélő egyik leg illiberalisabb birája előtt, kit egyenesen e qualitásáért választott a felperes. — Előtte hihetőbb, mint nem, hogy én leszek a vesztő fél. — Egyéb iránt körülbelül mind egy, akár ki nyer, mert a vesztő minden esetre appellálni fog, s tán jobb volna, ha én appellálnék, mert akkor én választanék birót, különben az Osztrák fog — s választásnak ekkor is lévén helye, bizonyára a leginkább Osztrák hajlamu főbirákat szemelendi ki.

98*b* A szóban forgó jegyzék azt a javaslatot is tartalmazza, hogy Franciaország állitson fel Pesten konzulátust. Ennek felállítása határozott állásfoglalást jelentett volna Franciaország részéről Magyarország önállósága mellett. A pesti francia konzulátus felállításának tervével kapcsolatban felmerült Place személye, Kossuth azonban Magyarország szempontjából sokkal fontosabbnak és eredményesebbnek tartotta Place működését Jassyban.

99 intézmények hasonlóságából

100 ösztönösen

Egyébiránt akár mi legyen a per végkimenetele, azt a „tapage infernált", mit a H[erceg] kivánt, ugyan csak megcsináltuk egész Európán keresztül, fel egész Sz. Pétervárig — s várakozásomat haladó sikerrel. — Addig vittük a dolgot, hogy Ferencz Jósef kénytelen volt az abdicationalis oklevelet az Or[ság] gyülés elibe terjeszteni, s ezzel 12 éves multját usurpatiónak[101] el ismerni. — Bécsben három hétig dolgoztak egy „contre affidaviton", mit Beke Kálmán, Rechorovszki s Hengelmüller nevök alatt producáltak is — nagyon gyenge dolog, állításaim Jus publicumi részét nem merik megtámadni — csak a Bécsi bank exclusiv[102] bankjegy kibocsátási privilegiumán nyargalódznak. (Sokat adnék érte, ha e privilegiumot megkaphatnám *minél elébb;* — tudom, hogy valami munkában meg van, de czimére nem emlékszem — nem volna szives Horn-nal iránta szóllani — szerezze meg nekem valahol, minél elébb.)

Többet mondok, e per folytán tőből megrázhattuk volna, megrázhatnók az Angol Kormány Osztrákos politicáját a Parlamentben, csak *diplomaticai documentumokkal akarnának segiteni* Párisból vagy Turinból. Csak egyet mondok: — Vette tán észre, hogy az Angol Kormány, mig itt police-mant használ bankóimból egy párt ellopatni, hogy az Osztráknak per tárgya legyen, Keleten az Osztrák gendarme szereprei degradatióban[103] annyira megy, hogy actuellenment[104] egy hadi hajót (Banshee) küldött Galaczba, a tudva levő Olasz fegyvereket onnan vissza hozatni Genuába (infamitás!!).[105] Interpelláltattam a Parlamentben. Lord John kitérőleg felelt s positiv hazugságokat mondott. — 23 kán a külhatalmakkal e tárgyban váltott correspondentiának a ház asztalára tételét fogom sürgetteni. Meg fogja tagadni, vagy nyomorult kivonatokra szoritkozandik — s ha ennek folytán én fejére olvastathatnám, nagy lépést tehetnénk az Angol Kormány gyalázatosan osztrákos politicájának megingatására — pedig erre szükség van, mert téved, édes Barátom, ha az Angol politicát szabadelvünek hiszi. Nem interventió Olasz hon ügyeibe, csak annyiban elve, a mennyiben a Pápa vagy a volt Nápolyi Bourbon forog kérdésben — quantum[106] ad Osztrák, az már más, — nincs olly gyalázatos neme az avatkozásnak, mellyre az Osztrák javára kész nem volna. — Ügyünknek legszenvedelmesebb ellensége az Angol — nem a nép, hanem a kormány.

Azonban szomszédja ne azzal biztatna minket, hogy a keleti kérdésben nem leszünk megelégedve az Angollal — azt mi rég tudjuk, hanem azt mondja meg, lesz e okunk megelégedni a Franciával? értik e, hogy az Osztrák ott utjokban álland, mint Angol szövetséges?

101 bitorlásnak
102 kizárólagos
103 süllyedésben
104 most
105 gyalázatosság!
106 amennyiben

S ha értik, akarják e az Osztrákot paralysáltatni[107] egy független M[agyar] Ország felállításával?

Hogy el ne felejtsem: Az Osztrák annyira dühös a per miatt, hogy Bécsből, Pestről s még egy harmadik helyről kapott *hiteles* tudósitások szerint három orgyilkos expediáltatott megöletésemre.[108] — *Ez positive* — nem ujság. Próbálta Sumlán, próbálta Kutahjában — s próbálja itt, és még inkább próbálni fogja Anglián kivül, kivált ut közben. — Persze nem gondolok vele. Legfellebb nőm aggodalmának annyit engedek, hogy nem kürtölöm ki előre, mikor megyek.

De Ön igen lekötelezne, kedves Barátom, ha szives volna sub rosa[109] megtudni Mr. Liot-nál, számithatok e nálla szállásra a jövő hét első napjaiban (egy salon és 4 ágy). — Az appellata kimenetelét nem várhatom — nem is szükséges, hogy várjam. Okvetlenül mennem kell. Mind köz ügyi tekintetekből, mind azért, hogy kiálhatlan a gondolat leányomat Pulszky házánál tudni, miután ennek politicai maga viselete olly botrányos[109a] — mind azért is, mert lehetetlen tovább családommal itt lodgingokban fetrengenem, miután házamat már több egy hónapjánál feladtam, eltávozási szándokkal.

Azonban bizonyos napot nem mondhatok még mikor megyek. — Engedelmével majd megirom.

Szives tisztelettel s roken érzettel

barátja
Kossuth.

14.

London, 1861. április 21.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szivességét, de bizony az a „traisième au dessus l'entre sol",[110] a mire Liot kilátást nyujt, nem éppen irigylendő prospectus (miután most is orvosságot szedek egy gonoszan makacs meghütés miatt) — kivált miután végkép elhagyván Angliát, bizony jó rakás ládával utazik a hontalan vándorcsalád — s Liot-nak nem tudom, hogy lent valami biztos raktára volna, hová leraknók. — Nem

[107] elszigetelni

[108] Jósika Miklós Croskey által 1861. március 31-én táviratilag hívta fel Kossuth figyelmét arra, hogy Bécsből három gyilkost küldtek a megöletésére. Kossuth a távirat szövegét „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 473. oldalán közli.

[109] bizalmasan

[109a] Az 1861. évi országgyűlés kiírása után Pulszky Ferenc nyilatkozatot tétetett közzé a magyar lapokban, melyben kijelentette, hogy legnagyobb dicsőségének tartaná, ha a szécsényi kerület választói képviselőül választanák. A megválasztás és annak elfogadása után közzétette a programját a magyar lapokban, amelyben ugyan a 48-as alapra helyezkedett, de a kiegyezés megteremtése érdekében még az osztrák államadósságok egy részének elvállalását is javasolta. (Kossuth: „Irataim az emigrációból" III. kötet 590—591. l.)

[110] harmadik emeleti lakás

volna olcsóbb valami Hotel garni-ba szállni, mint 59-ben tevém? — No de ezekkel a misérekkel,[111] Kedves Barátom! biz én restellem Önnek alkalmatlankodni. — Pro nota[112] veszem Liot notificatioját,[113] s ha jobb gondolat nem jut eszembe, megirom 24 órával indulás előtt neki, hogy hozzá szállok.

Szivesen köszönöm ajánlatát a vasutnáli találkozás iránt. Megirom vagy telegraphálom, mikor indulok. — Még nem tudom, mert a perben tegnap vége lett ugyan a prokátori szóváltásnak, de a biró időt vett magának az itéletre; meglehet holnap, meglehet holnap után lesz az itélet — nem tudhatom, discretiótol függ — de két három napon tul nem igen huzodhatik, s igy, ha megnyerem, alkalmasint csütörtökön mehetek, (ha jó idő lesz), ha el vesztem, alkalmasint szombaton, — enfin majd megirom.

Párisban szándokom 3 nap mulatni, ha csak valami közbe nem jő, a mi tovább ott tartson, például, ha (a mit nem igen hiszek) a Nagy Ur fogadni akarna. Szeretném, ha tenné, mert ez jel volna qu'il ne veut plus faire le mort:[114] de nem hiszem, hogy tegye. — Nem lehetne eleve egy kissé tapogatódzni?

Néhány nap mulva reménylvén találkozhatni, nem irok politicáról. Csupán két dolgot akarok emliteni.

Nem gondolom, hogy Vimereati utján Turinból kaphassunk diplom. adatokat a „Banshee" iránt. Irtam én oda egyenesen a kutfőhöz iránta — hallgatnak. Késő is volna. Az interpellatiót 23 kán (Kedden) teszi meg Duncombe a Parlamentben. Aztán Turinban magam is utánna járok, a mint oda érkezem.

Még ennél is fontosabb a másik dolog. Ferdinánd abdicatiójának eredeti szövege. — Én (a mint tudja, édes Barátom) ezt Europa szerte felelevenitettem minden nyelven. Martens Recueil des Traites-jéből[115] vettem — melly viszont a Wiener Zeitung hivatalos lapból vette. — Ebben az áll: „der Österreichischen Kayser Throne zu entsagen" — semmi más. — Hogy ez a hiteles versio, a Nemzetgyülés 1848 Decemberi 7kei határozata is erősiti, — mellyet magam tettem volt fel, s bizonyosan nem ujomból szoptam az idézetet. — No most Pesten a Mágnások táblájának (!!) be adatta a Német az abdicationalis oklevél Magyar forditását s ott ez van: „azon elhatározásra vezéreltettünk, hogy a Császári Koronát letegyük. Ennél fogva — lemondunk az Austriai Császárság *s minden ez alatt egyesült Királyságok és bár mi néven nevezendő egyéb Korona Országoknak — Koronájáról.*" Az alá huzott szavakról az általam idézett okiratokban szó sincs. — Igaz, hogy most magát az abdicationalis Actát állitják producálni Családgyülési

[111] nyomorúságokkal
[112] Tudomásul
[113] értesítését
[114] hogy nem akarja tovább holtnak tetetni magát
[115] Szerződések gyűjteménye. — Martens, Georg Friedrich von, német diplomata és publicista fő munkája: Recueil des traités (Göttingen, 1791—1801, 7 kötet és 4 pótkötet 1802—1808). (Révai Nagy Lexikona 13. kötet.)

Jegyzőkönyvi alakban — mig Dec. 2-kán 1848. a Wiener Zeitungban a lemondás proclamatio alakban lőn kihirdetve, de nem gondolhatom, hogy illy lényeges pontban mást proclamáltak volna, mint a mit határoztak. — Nekem gyanum van, hogy hamisitás forog fenn. — Nem ujság az Osztrák ház történetében (Hormayr[115a] s Herczeg Richelieu Memoirjai[115b] bizonyitják). — Azt gondolom, megijedtek az általam reproducált abdicatió következményeitől — azért rukkoltak ki vele a maguk módja szerint. Nem hagyom a dolgot annyiban. — De bizonyosságot kell szereznem. — Csak egy biztos mód van reá. Ferencz József notificálta a kül kormányoknak (bizonyosan a Franczia Köztársaságnak is) trónra lépését — s azon notificatióhoz okvetlenül hozzá kellett csatolva lenni az abdicatiónak. — Nem lehet ezt megkapni Párisban? — még csak ezt sem? —— Ez a kérdés. — Én megkisértem itt a Parlamentben az interpellatiót.

Felejték minap a „Nationalités" iránt felelni. (Ez, ha nem csalatkozom, a hajdani Genfi „Esperance").[115c] — Nekem nincs pénzem — sokkal szükségesebb dolgokra sincs. Magyar emigrans itt már alig van. — Angol nincs ollyan a világon, ki külföldi lapban részvényt vegyen. — Az otthoniaknak égetőbb dolgokra sincs pénzök. — Nem is tartom fontosnak azt, hogy *egy* Organumra költsünk. — Fontosnak azt tartom, hogy velünk látszólagosan semmi viszonyban nem lévő — minél több független lap fogja fel ügyünket; — az Europai sajtó önkénytes pártolásának van becse, egy Organum obligált szavának nincs. — Amarra költenek az otthoniak más fél év óta — én pótoltam 4000 frankkal — erre nem jut — s nem is volna egyébb haszontalan költségnél. — Ha gazdag volnék, tenném propter bonum pacis.[116] — Szegény lévén nem tehetem.

Szives tisztelettel s rokonérzettel
Kossuth.

115*a* Hormayr Józsefnek valószínűleg a Denkwürdigkeiten (Emlékiratok) és a Lebensbilder aus dem Befreiungskrieg (Életképek a szabadságharcból; 2. kiadás, Jéna, 1845 3 kötet) című munkáira céloz Kossuth. Hormayr e munkáiban képet ad az osztrák politikáról, melynek alapvonásai szerinte a cselszövés, az alattomosság és az álszenteskedés. (Révai Nagy Lexikona 10. kötet.)

115*b* Richelieu jelentős politikai munkája: Memoires 1624—1638. Megjelent a Memoires relatifs a l'histoire de la France gyűjtemény 7—8. köteteiben, Párizs 1823., magyarra fordította Benedek Lajos, Kolozsvár 1877. Révai Nagy Lexikona 16. kötet.

115*c* Svájci újságok.

116 a békesség kedvéért.

15.

London, 1861. május 2.

Kedves Barátom!

Biz itt vagyon én mégis. Igaz, a hosszas boszontások, családi bajok s gondok, a Légionál közbe jött borzasztó botrányok,[117] s óránként felmerülő ujabb meg ujabb köz és magán kellemetlenségek betegségig emelték a nervositást; s a rossz lodging lakás, változékony idő, s az örökös obligált szaladgálások nállam egy megátalkodott hurotot, nőmnél a már annyiszor előfordult bronchialis baj jelenségeit idézték elé, — de nem vagyunk ágyhoz kötött betegek — tehát mehetnénk. — Késedelmünknek az átkozott biró az oka. Már nem türhettem, s a bevett formák ellenére panaszt emeltem, — akár mi legyen belőle. — Már Szeredán megigérte, hogy e héten itél, könnyebb a vén góbé lelkének, ha utolsó napig hallgat. — Már most, akár tartja szavát s itél holnap, akár nem, tovább nem várok. El vagyok határozva *Kedden* indulni, (ha csak ágyba döntő betegség, vagy irtózatos rossz idő hátra nem tart.)

Kérem annálfogva, ne unja meg alkalmatlankodásomat, biztositson számomra vagy Liótnál vagy valami más (csak nálánál nem drágább) hotelben; vagy ha illyen nem volna, valami ollyan kényelmes, bár enni nem adó szállodában, mint 1859 ben — szállást Kedd estétől — ha valamikép késnék is egy két nap, fizetni fogom akkortól.

Minthogy szivességében annyira megy, hogy a Statiónál találkozhatnunk reméltett — Kedden reggel minden esetre telegraphálni fogok — hanem igazán őszintén kérem, ne tegye magának e kellemetlenséget; mert biz a későn éjjel lesz — a Calaisi passagetól[118] beteg mellem fél, Folkstonenak pedig, a dagályhoz képpest, innen délután egy óra után indul az ember.

Hanem ha egy kérésemet teljesitené, nagyon lekötelezne. — Nehéz Párisban éjjel Kocsit kapni, a Fiakker pedig borzasztóan szabadkozik a Cofferektől — nekünk pedig sok is, nagy is van — mert fészket változtat a szegény vándor madár.

Rendeljen nekem kérem a Statióhoz egy ollyan kis Omnibus formát, minők a fogadókhoz szokták az utasokat podgyászostól szállítani.

Bizon egy kérésről szóltam, pedig három is lesz belőle.

Szárd passusom van, taval Juliusi franczia visával. — Áll e ez esztendeig, vagy uj kell? ha kellene, Thouvenel biz adhatna egy intést a visára ide — különben még képesek megtagadni ezek a czopfok itt.

[117] Az olaszországi magyar légió egész fennállása idején belső viszályokkal küzdött. A viszálykodások leginkább a légió életének békés időszakában éleződtek ki. A parancsnokok közötti súrlódás okozta fegyelmezetlenség 1861 tavaszán a légión belüli lázadássá fajult. Kossuth „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 604. oldalán közöl egy napiparancsot, amely az említett lázadással foglalkozik.

[118] átkeléstől

Aztán podgyászunk perse tömérdek — mert mindenünk, a mi hordható, használható, velünk megy — szegény az ember, nem prédálhatja el tized áron, hogy másutt ujat vegyen. — Kalmárok nem vagyunk, szavamat adom, hogy „nichts mauthbares",[119] hanem ha össze vissza turják a sok női ruha apparátust, mellynek be pakkolásába Nőm bele betegedett — ujra bele betegszik az uj pakkolásba. — Párisig registráltatjuk a podgyászt. — Nem adattathatna Pietri egy recommendatiócskát,[120], hogy ne igen sekirozzanak a butor kutatással?

Ez azonban persze secondaire[121] dolog, a mivel nem akarom, hogy magának alkalmatlanságot csináljon; csak ha különben találkoznék egyik vagy másik urral, kérném en passant[122] megemlíteni.

De a Fuhrwerket a Statiónál[122a] bizony nagy szolgálatnak venné

szives barátja
Kossuth.

16.

Casa Quartara San Francesco d'Albaro
pres de Gènes, 1861. október 23.[122b]

Kedves Barátom!

Irtam volt hetek előtt egy hosszu expositiót a déli Szláv—Horváth kérdésről. Hetek előtt volt. Igen régen nem kapván Öntől levelet, nem tudom, ha kapta e azt — kérem értesitsen, mert a világ hátán nem existál rendetlenebb Posta administratió az itteninél. Sok levelem el vész.

A situatió kulcsa abban fekszik, hogy Rómával fel kell hagyni pro tempore,[123] s Velenczét tárgyul venni a tavaszra. — Minden egyéb kóficz — vagy ez, vagy Magyar Ország elvész s eventualiter Olasz Ország utánna dől.

Tehát: háború Velencze végett tavaszra. Ezen dolgozunk — ezen kell dolgoznunk minden oldalról. —

[119] semmi elvámolni való
[120] ajánlást
[121] másodlagos
[122] mellesleg
[122a] járművet az állomásnál
[122b] 1861 májusában hagyta el Kossuth Angliát. Leveleiben főként a drágaságra hivatkozik, mely lehetetlenné teszi, hogy megfelelően gondoskodjék a családjáról, távozásának fő oka azonban politikai jellegű. Anglia tapasztalatai (főként a bankó-per) meggyőzték arról, hogy Ausztria elleni harcához nem várhat segítséget az Ausztriát mindenképpen fenntartani akaró angol kormánytól. Rövid párizsi tartózkodás után Olaszországban telepedett le. Ebben az időben már főként az olasz eseményektől, a kitörés küszöbén álló olasz—osztrák háborútól várta a magyar felkelés lehetőségét és az ország függetlenségének a kivívását.
[123] egyidőre

Mit mondana a Császár hozzá? logica szerint ugy látszik kapnia kellene a Római kérdés elodábbzásának ezen egyetlen egy practicus módján.

De nem mindig a logica határoz, s a Nagy Ur nem szeret eszméket elfogadni — de hát nem lehet ugy vinni a dolgot, hogy ő találja fel ezt a solutiót,[124] s ő proponálja mondván: Üsse meg a ménykő a dolgát, ne Rómázzatok mindig, vegyük el Velenczét.

Ez volna ám egy igazi Kayserschnit.[125]

Az uj év közelg, s vele az uj évi discursus[126] a Tuilleriákban — nincs kedve a Császárnak sajnálni, hogy Ferencz József nem tudta conciliálni[127] a Magyarokat? — Ugy à la Hubner [127a] 1859. vagy nem szereti a Nagy Ur magát repetálni?

Aztán két dolgot szeretnék tudni:

1. Mit tesz az a Compiègne? Általában teszen e valamit? vannak, kik azt hiszik, hogy semmi mást, mint azt, hogy a Nagy Ur szereti magát látogattatni az Isteni jog felkentjei által. — Össze jöttek és széjjel mentek, praeterea que nihil.[128] — Igy van e, vagy hát hogyan van?

2. Mit akarnak azzal a Kelettel? de a practicus értelmet, a modus operandit[129] kellene tudnunk. — Viszonyba akarják e vele hozni ügyünket, vagy távol tartani. — Ennyit már még is csak tudnunk kellene, hogy legalább azt tudjuk, mellyik irányban *nem* kell mennünk.

Legyen szives a Herczegnek tiszteletem mellett haza jöttéhez szerencse kivánatomat jelenteni; s azt, hogy nagyon nagyon vártuk, mert pártfogása nélkül diablement[130] árván éreztük magunkat a Tuilleriákban. Reménylük, hogy régi jóakarónk maradott, s hogy egy kissé be füt a gőz gépnek, mert ugyan csak ki fogyott belőle a souffla, — majd ugy jár szegény hazánk, mint a Great Eastern[131] — a szelek prédájává leszen.

Igen szives tisztelettel s rokonérzettel

barátja
Kossuth.

[124] megoldást
[125] császárvágás.
[126] A diplomaták szokásos újévi fogadását jelenti a császári palotában.
[127] megnyerni magának
[127a] Kossuth a magyar ügy vonatkozásában nagy politikai jelentőségűnek tartaná, ha a császár a diplomaták fogadása alkalmával célozna arra, hogy mennyire érdeklődik a magyarok iránt, mint azt 1859-ben ugyanilyen alkalomkor tette. Ekkor Höbner Sándor báró volt a párizsi követ, majd 1859. augusztus 22-én a Rechberg-minisztériumban rendőrminiszter lett.
[128] azonkívül semmit.
[129] tennivalóink módozatait
[130] átkozottul
[131] A világ első nagyméretű vashajójának a neve, melyet 1857-ben építettek.

Ez az Olasz levegő nekem teljességgel nem „*annovál*",[132] mint a Bodrogközi paraszt mondja Ökréről. — Hát Ratazziból[133] lesz e valami. Bár volna, mert ezzel a félig ki vont kardu, de mozdulatlan státuával,[134] ugysegéljen, semmire sem megyünk. — Szomszédjának nagy igaza van. —

17.

San Francesco d'Albaro, Genua mellett,
1861. december 14.

Kedves Barátom!

Az Olasz Parlament voxa megerősítette a Ricasoli Ministeriumot legalább 6 hónapra. Hogy is ne? mikor az Oppositionak[135] sem Programja, sem Candidatusa.[136] Bolond volt, hogy az expectoratiókkal[137] meg nem elégedett s maga nem proponálta, hogy a „sassons à l'unanimité à l'ordre du jour pure et simple".[138]

Enfin, a mint van, ha Turin engedtetik határozni az események felett, közel háborúra nincs kilátásunk s félek, félek, itt nem bizván nemzetünkben (s mi tagadás benne, adtak okot reá otthon bőven), itt komolyan a Magyart nem veszik calculusba, csak olly mellékes incidensnek nézik, a mellyet jó lesz valami tudtunk, hirünk nélküli desperált[139] kalandor merénylettel diversiócskára felhasználni, de mellyel azután nem gondolnak. — S azért semmi komolyat nem akarnak velünk, és semmi jó akaratot sem mutatnak, de semmit — még csak annyit sem, hogy a *kötött alkuhoz hiven* Légionkat a Cadres[140] rendszer alapján tovább fejleszteni engednék. — Nem segítségek, de akadályok mindenben. — Tartok tőlle, ez állapot tarthatlanná válandik, s a fonalat szakitnunk kellend.

Időközben, mig mi itt künn Horácz parasztjaként várunk, „dum defluat omnis",[141] otthon Forgách[142] keresztül viszi a Megyék alkotmány ellenes szervezését (s oh! gyalázat: talál embert huszával minden állo-

[132] nem újít meg
[133] 1862 márciusában Rattazzi lett az olasz miniszterelnök a lemondott Ricasoli helyett. Kossuth nagy reményeket fűzött Rattazi kormányához, e remények azonban nem váltak valóra. Rattazzi a baloldalhoz tartozott, a kamarában viszont a jobboldal volt többségben. A két párt közötti lavírozás eredménye az lett, hogy balról is, jobbról is támadták. E kettős támadás tüzében már 1862. december 1-én beadta lemondását.
[134] szoborral — Valószínűleg Rattazzi elődjére, Ricasolira céloz Kossuth. Ekkor még ő állott az olasz kormány élén.
[135] ellenzéknek
[136] jelöltje.
[137] megnyilatkozásokkal
[138] tartsuk magunkat az egyszerű és tiszta napirendhez.
[139] reménytelen
[140] keret
[141] míg minden lefolyik
[142] Forgách Antal gróf. Vay Miklós után ő lett 1861-től 1864-ig a kancellár.

másra), velök s általuk megkisértenek tán egy engedelmes Or[szág] gyülést (s találnak), vagy ha ebben nem reménlenek, megkisértik a direct Reichsrath[143] választást Tót, Rusznyák, Szerb, Oláh által, s e végett fel daraboljàk nyelvek szerint szegény hazánkat — és — finis Hungariae.[144]

Irtózat csak reá gondolni is. De így lesz, ha Ricasoli parlamentariter helyeslett systemája (??) engedtetik irányt adni az események rák csiga versenyfutásának.

De az események kulcsa Párisban van. Mindig ott volt. De most inkább ott van, mint valaha. Mit reménylhetünk?

Septemberben, midőn szives volt Ön készületi segélykérésemmel be kopogtatni, azt mondták: „pas encore"[145] — várjatok Decemberig.

December felén vagyunk. Hogy állunk? Mit reménylhetünk?

Akarja e a Császár felfogni, minő chancekat ad neki *Európában* az Angol Americai viszály politicájának keresztül vitelére akár a Keleten, akár Olasz Országban, akár Nyugoton?

Midőn e viszály véletlene az Angolt Americában el foglalni igérkezett — mint ember elszörnyedtem a világ egyedüli két szabad Nemzete közti harc kilátása felett — melly a rabszolgaságnak tartósságot igér, de nem tartózkodhattam felkiáltani: minő szerencsés ember az a N[apoleon] Császár! Hogyan gördit el utjából a véletlen minden akadályt.

59-ben az Angoltól félt. Én zsebemben vittem neki a biztosítékokat az Angol neutralitásról, de még is félt tőlle, félt hogy a Porosz avatkozás, — mellyet a Rhénusnál kelliőleg fogadni nem volt készen — az Angolt is belerántja.

No, ha háboruja talál lenni az Angolnak Americával — tőlle ugyan Európában többé nem félhet. — Mert azon háboru nem volna gyermekjáték, America elöntené („lettres de marque"[146]) kalóz levelekkel a tengereket, mikkel a dühös Yankee az angol partokig üzne minden angol kereskedő hajót. — Irland mozogna — a Joniai szigetek elválnának — a kereskedés csökkenése forrongásba hozná fél Angliát — s Napoleon szabadságot árasztván az elnyomott nemzetiségekre, századokra megörökithetné a franczia elsőbbséget Európában. — Nem tudom akarja e a Rhenust — de illy viszonyok közt akarhatja, ha tetszik. — Szardiniára nem vágyik, (mondja), meglehet, s az Olasz dühös a gondolatra, hogy vágyhatnék, de bizony Róma s Velencze árául azt hiszem örömest oda adná; — nincs a Nizzai kikötőkön innen kikötője a Földközi tengeren, a risum teneatis[147] „franczia tón" — ott van Dalmatia, ott Cattaro — ott a Quarnerói szigetek, Cherso, Veglia, Lussin,[148] mellyik tetszik? Egy csendes kis háború az Osztrák ellen (van opportunitás,[149] akár mennyi — legközelebb a Montenegrói expeditió), s el veheti és az Olaszt örökre

[143] közvetlen birodalmi tanács
[144] vége Magyarországnak.
[145] még nem
[146] kalózlevelek
[147] tartsátok vissza a nevetést
[148] Szigetek az Adriai-tengeren.
[149] alkalom

magához köti Velencze által, minket függetlenségünk által, Keleten alapíthat Szláv birodalmat franczia impulsus[150] alatt, — s ő az úr Keleten, nem az Orosz, nem az Angol.

Ezer ok, hogy az Angol Americai háborút *akarja*, e helyett a lapok csititó interpositióról[151] szóllanak s még azt is mondják, hogy szóban volt, ha nem kellene e az Angollal kezet fogni a Yankeek ellen? — Megfoghatatlan!!

Megvalljam e? e viszály hirére eszembe jutott, milly fejvakarva mutatott nekem Cavour a Corfu előtti 800 ágyus angol flottára, mint debarkationalis[152] terveink rémitő akadályára — s mondám: ha össze vesznek, el viszik a Yankeek utunkból ez akadályt.

És ez mind hiában volna? Nincs semmi, mit Páristól reménylhetünk? Mondja el e mézeteket kérem a Herczegnek, szomszédjának — s kérdje, nincs semmi várni valónk?

December itt van. Lássunk tisztán. Ha tört felettünk az ellenséges végzet, tudjuk legalább, nehogy szegény Nemzetünket csal reményekkel mystificáljuk.

E nagy, e döntő általánossághoz némelly specialitásokat kötök.

1. Miért ne emlékezhetne meg a Császár uj évkor a részvét egy szavával szegény Nemzetünkről.

2. Miért nem mondhatná szomszédja Nigrának,[153] vagy Benedetti[154] által Ricasolinak, hogy a Császár ajánlja, mutassanak iránt unk jó akaratot, s hogy a Magyar Légiót erősebbnek szeretné tudni.

3. Párisi pártfogás, s érdeklettség jele nélkül, itt tarlón álland telkünk, legkisebb nyomoru eszköz nélkül, mellyel még csak egyes legkisebb bajt is elhárithassunk. — Kötve vagyunk üres kéz miatt, mint Prometheus a sziklához, s a sas (az ernyedetlen gond s hazafi bu) folyvást marczangol. — Mutassanak egy kis jó akaratot, vagy legalább ajánlják Turinnak, hogy mutassanak.

4. Mondassa meg szomszédja Constantinápolban az új nagyvezérnek, a mit Septemberben kértem volt, hogy ne zaklassák a Magyarokat, hagyják őket bántatlanul. — Mert ugy állunk ám, hogy magyarnak nem biztos ottan személye, még Karacsayé sem *(ez sürgős*, gyors választ kérek).

5. Turin megtagadta a Magyaroknak Moldvából ide szállitását — intézkedtünk, hogy ne jőjjenek át Erdélyből — de enfin ha nem csurog, cseppen — vannak biz ott. — Hát olly nagy dolog volna Placenak egy rendelet, hogy az üldözés elől menekült s vissza nem térhető Magyarokat szállitassa el Nápolyba a Légióhoz?

150 ösztönzés
151 közbelépésről
152 partraszállási
153 Nigra Constantino gróf, olasz diplomata. Egy ideig Cavour titkáraként működött.
154 Benedetti Vincent gróf, francia államférfiú. 1861-ben turini francia követ volt.

Félek mind erre „nem" lesz a felelet. — De kötelességemet teljesitem. Zörgetek szegény hazánkért — nem magamért.

Szives tisztelettel s üdvözlettel

barátja
Kossuth.

Irányi izenete folytán kerestetem a Perseveranza két számát, megküldöm, ha megkapom.

18.

S. Francesco d' Albaro, Genua mellett,
1861. december 19.

Kedves Barátom!

Reméllem kapta mintegy egy hét előtt irott levelemet. Kérem — nagyon kérem, tegye lehetővé, hogy nekem arra valami positivumot felelhessen *minél előbb*, mert olly mély bánattal mondom, minőt azon nap óta, hogy utólszor borultam megtört szívvel hazám földére, alig éreztem. — Nemzetünk az elcsüggedésnek, s vele a vég veszélynek azon fokára jutott, hogy ha nem nyujthatunk neki egy remény sugárt, de ollyat, a melly nem csal — finis Hungariae.

Egy küldött érkezett hazulról, a mozgalom vezérei által megbizva.[155] Jelentése irtózatos! E hó végéig várhat válaszra, — tovább nem.

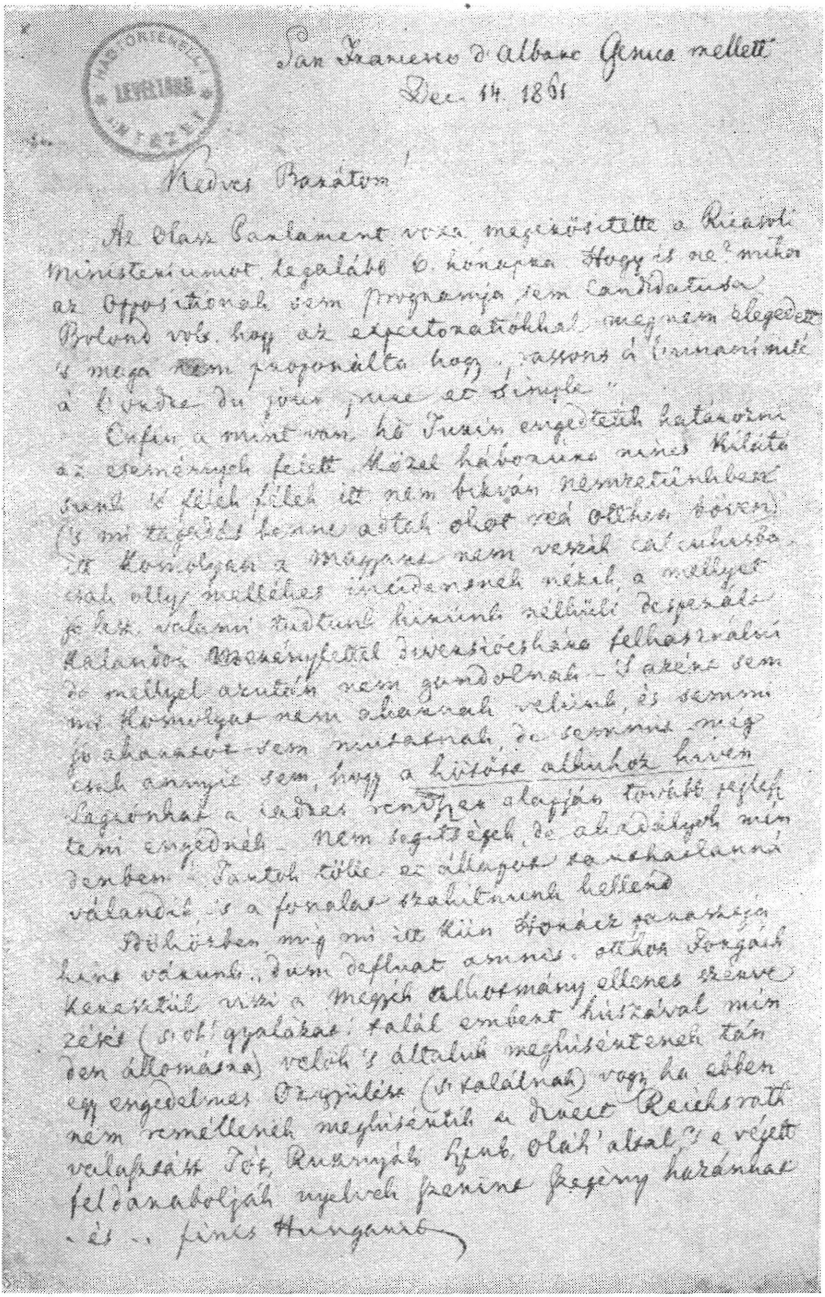
Be irom reszkető kézzel jelentésének moralját (máskorra hagyva a részleteket, mellyek azt motiválják, nagyon is motiválják).

Az Osztrák agitatio e szavakba foglalható egybe: „egyedül az urak azok, kik nem akarnak kibékülni Austriával, mert érzik, hogy azon esetre el vesztik befolyásukat, s hogy akkor többé nem lesznek képesek lenyügözve tartani a népet, bitorolva szellemi s anyagi felsőséget; a Császáré a hatalom s ő meg fogja mutatni, hogy nem az fog történni, a mit az urak akarnak, hanem az, a mit a nép s a nemzetiségek java igényel."

„A rossz hazafiak száma nagy — annyi a hivatalt kereső, hogy Forgách a provisoriumot akár még egyszer betölthetné."

„E kisebb bünösökön kivül vannak kevesebb számu nagyobb bünösök, kik rettegve a forradalomtól, a Communismusrol álmodozva, Bécsben saját hazájukat, mint Anarchiába süllyedettet tüntetik elé, s provocálják és szitogatják a szigoru rend szabályokat, mellyek a gyengébb idegzetü jó hazafiakat megrettentették, a népünkrei befolyást a legrosszabb kezek közé juttatták, mozoghatásunkat lehetetlenitették s hatásukat paralyzálják."

[155] Jósika Miklós 1861. december 14-én küldte Kossuthnak Brüsszelből „P. F. ...esnek" hivatalos jelentését.

Részlet Kossuth 1861. december 14-i leveléből.

„Schmerling állása kétes és bizonytalan, de mi oda jutottunk, hogy még az ő bukásától is félnünk kell — mert ha a Conservativ Austro—Magyar párt (à la tête Clam Martinitz[156]) kerekednék felül, ebből hazánk jelen nyomott körülményei közt kibékitő kilátások következnének. — Oda jutottunk, hogy Schmerling megbukását csak azon esetre lehet ohajtanunk, ha a katonai párt buktatná meg, mert ez uszályában hordja az absolutismust s a háborút, — minket pedig csak háboru menthet meg, s csak az absolutismus távoztathatja a kialkuvást."

„Hosszas várakozás, feszültség, elunás, szenvedés ellágyulást eredményeztek, s kétséget nem szenvedő tény, hogy ha tavaszkor háboru nem lesz, ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, *a Nemzet minden áron kibékül*, s nekünk nem maradand fel egyébb lehető feladatunk, mint azon törekedni, hogy a kétségbe ejtő állásán megijedt Nemzet legalább tul sokat ne engedjen."[157]

Ez irtozatos! annál irtozatosabb, minél bizonyosabbnak látom, hogy Ricasoli ugyan nem csinál tavaszra háborut, hacsak Páris nem csinál.

A szomorú jelentésnek vannak némi specialitásai, mellyek különösen Párisra vonatkoznak. U. m.

Tudja Ön, miként két év óta mindig azt sürgetem otthon· hogy, miután a megváltást csak is kivülről várják, támogassák befolyásunkat, s ha magok nem tudják magukat megmenteni, tegyék nekünk lehetővé, hogy mi mentsük meg a hazát. E végett többek közt sürgetém, jelenjenek meg minél több matadorok Párisban, s mondjanak ennyit a Nagy Urnak: Sire, mi nem akarunk alkudni az Osztrákokkal semmi áron — tudtára adjuk Önnek, hogy bizhatik Kossuth szavába, a mit Ő mond, a Nemzet mondja.

Erre most azt felelik: „megkisértettük, de nem sikerült. Sikerülne talán, ha a Diplomatia e tekintetben csak egy kissé bátoritólag hatna, de a testület mindenben ellenünk müködik, s *különösen franczia részről csupa fekete sárga elemekkel vagyunk körül véve.*"

Jelenleg leginkább arra volna szükség, hogy az Oláhokra lehessen hatni — mert Bukarest felől reánk nézve igen veszedelmes agitatio folyik Erdély s a Bánát annexiója tárgyában. — Ez nem csak magában nagy szerencsétlenség, hanem azért is, mert tökéletesen depopularisálja[158] nállunk mindenhol, de különösen Erdélyben a franczia befolyást, s elrontja a francziák Császárja iránti bizalmat, mert tudva lévő dolog lévén milly függésben van Couza N[apoleon] Császártól, általános a meggyőződés, hogy Bukarestből nem mernék azt a veszélyes annexionalis agitatiót vinni, ha N[apoleon] Császár azt nem helyeslené — miután

156 Clam-Martinitz vezetésével. Clam-Martinitz Heinrich Jaroslav 1853-ban Budán helytartótanácsos volt. Az osztrák—cseh feudális nemesség vezéreként ellensége volt mindennemű alkotmányos reformnak.

157 Az idézőjel közti részt Kossuth „P. F. ... esnek" jelentéséből veszi. A jelentést „Irataim az emigrációból" című munkája III. kötetének 663—667. oldalain közli. A könyvben idézett jeelntés és a levélben közölt rész között szövegbeli eltérések vannak.

158 népszerűtleníti

csak egy szavába, egy nyilatkozatába kerülne annak véget vetni. — Ez agitatió Erdélyt egyenesen az Osztrák karjaiba kergeti — mert százszor inkább a Reichsráthot választják, mint a Bukaresti annexiót, — s el mennek amabba, hacsak ez áron szagadulhatnak a másodiktól.

Kérdem én: mit akar a Császár? erőnek erejével fel akar e maga ellen épiteni egy erős Austriát?

Igyekezzék kérem kivinni, hogy azon Daco—Román oktalan s csak az Osztráknak malmára járó agitatió Bukarestben rosszaltassék — de megvallom, ha a Császár popularis akar maradni a Magyar köz véleményben, e rosszallás magában már nem elég, szükséges volna, hogy a Magyar Nemzet megtudja, hogy rosszaltatik — ez vagy a Kamarák elötti Ministerialis nyilatkozatok utján eszközöltethetnék, mire a fejedelemségek uniója[159] jó àpropost — nyujt, s Ön szomszédja megegyezésével egyenest azon agitatióra vonatkozó interpellatiot könnyen eszközölhetne — vagy pedig egy félhivatalos czikk által a Moniteurben (az első mód jobb). Legyen szives előkeresni e tárgyra vonatkozólag a múlt nyár folytán Cossilából irott levelemet.

De mindig fő kérdés: a tavaszi háboru. — Mit mondjak e részben a kétségbe esés örvényének szélén szédelgő Nemzetnek.

Meggörnyedek az évek s hazafi gondok sulya alatt. A halál nem baj, de azon gondolattal menni — a messze semmi esetre nem lehető halál felé, hogy a Hazának nincs jövendője — — irtózatos.

Feleljen kérem, mihelyt csak lehet.

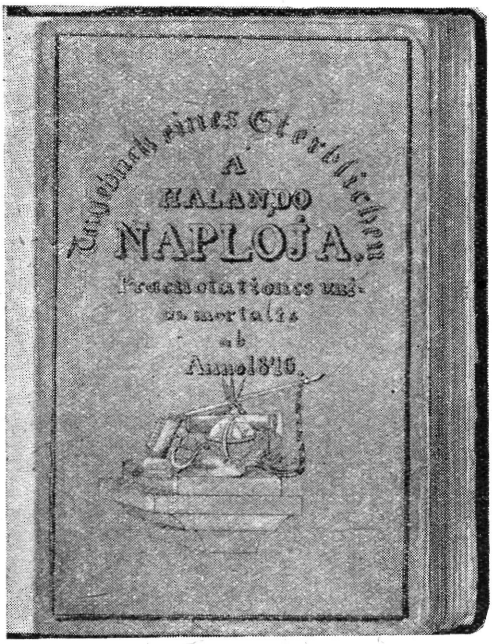
Fogadja szives üdvözletemet s tisztelemet

barátja
Kossuth.

Kun József szds.
Bőhm Jakab.

[159] Havasalföld és Moldva 1859-ben közös fejedelmet választott Cuza Sándor személyében, és a két fejedelemség — habár török fennhatóság alatt — perszonél-unióba lépett. 1861-ben, — főként Napóleon császár támogatásával, aki az egyesült fejedelemségekben Ausztria elleni szövetségest látott — a két fejedelemség kormányát és törvényhozását egyesítve Románia néven új államot hozott létre.

SOMLYAI ISTVÁN
48-AS HONVÉDTISZT NAPLÓJÁBÓL*

Régóta ismerjük azt az egyszerű igazságot, hogy nagy idők, hősi korszakok, nagyszerű hősöket, cselekvő jellemeket formálnak ki maguknak. Nagy mozgalmak vezérei a jövőt tervezve, tudatosan tanulva készülnek hősi szerepükre, vezéri feladatukra. Petőfi Sándornak évek óta — saját bevallása szerint — állandó olvasmánya, bibliája volt a francia forradalmak története. A nagy francia forradalom hősei néztek rá szobája faláról, amikor a nemzet nagyszerű forradalmát tervezte. Vasvári Pál éveken keresztül figyelte, sajátította el a rettenthetetlen jakobinus hősök jellemvonásait, vérébe ivódott már, és hősei jelleme szerint cselekedett, amikor elérkezett a cselekvés ideje. Kossuth Lajost nem törte meg börtöne, Táncsics Mihály lelkesebben mint valaha folytatta harcát, amikor a márciusi ifjúság kiszabadította börtöne falai közül.

* Solymai Isván 1848. július 16-án fogott fegyvert a haza védelmére. 1849. február 3-ig önkéntes nemzetőrként vett részt a délvidéki harcokban; a tavaszi hadjárat idején a 3. honvédzászlóalj tisztje volt, annak a zászlóaljnak a tisztje, amely hősiességével, bátor helytállásával nagymértékben hozzájárult a tavaszi hadjárat sikereihez; 1849. június elején főhadnagyi rendfokozattal áthelyezték a Léván alakult 100. honvédzászlóaljhoz és ennek soraiban szolgált a szabadságharc tragikus bukásáig.

Mit érnének azonban a hősök a forradalom önfeláldozó, lelkes tömege nélkül? Győzhetett volna a márciusi ifjak lelkes kezdeményezése, ha nem áll mellettük a pesti forradalmi tömeg? Bátran válaszolhatjuk, hogy nem! A forradalom vihara átalakíthatja, felemeli, megváltoztatja a tömeget is. A gyermek elhagyja az iskolapadot, a beteg eldobja mankóját, mint a vén zászlótartó, Petőfi apja is tette, s a forradalom védelmére siet.

Ezrek és ezrek támadtak fel Kossuth lelkes toborzó szavai nyomán. A tizennégy éves honvéd tüzér még haldokolva is azt kérdezte: Bácsi, talált-e az ágyúm? s a megnyugtató válasz után nyugodtan hajtotta örök álomra a fejét. Büszkék lehetünk honvédeinkre; a mi hősi elődeink azok a szegény munkások, akik csekély fizetésüket ajánlották fel a fiatal honvédseregnek, de feláldozták, ha kellett, utolsó csepp vérüket is. A forradalom, a szabadságharc mérföldekkel haladó üteme alakította át az előttünk fekvő napló írójának nyugodt életét is. A forradalom előtt a fiatal diák, majd a fiatal mérnök kedves, néha szinte idilli éveit élte, a szabadságharc bukása után családot alapított, s a mindennap nehéz küzdelmeit vívta. Egyszer volt életében rendkívüli ember, egyszer volt a harc félelmet nem ismerő bátor fia, 1848—49 nagyszerű idejében. Ez a rövid időszak világította meg egész életét. A mindennapi embert is felemeli a nagy idők élménye, ezt olvashatjuk az előttünk fekvő lapokról.

Somlyai István életéről keveset tudunk. 1823-ban született a Hont megyei Kemencén. Főiskolai tanulmányait Selmecbányán végezte, itt kapott mérnöki oklevelet 1847-ben. Ezután keres állást, emiatt utazik Esterházy herceg birtokára, a Sopron megyei Kismartonba, utazása közben leírja a Fertőt. A szabadságharc kitörésekor épp a Bácskába utazott, itt vállalt földmérői munkát.

1848 júliusában Bogsánybánya önkéntesei közé állott és a világosi tragédiáig végigküzdötte a szabadságharcot. A fegyverletétel után, mint annyi más tisztet, őt is besorozzák közkatonának a soproni származású Benedek tábornok osztrák ezredébe, innen egy éven belül sikerül szabadulnia. Hosszas utánjárás után elbocsátják Tyrolban állomásozó ezrede kötelékéből. Tyrolból egy érdekes, naplójában megőrzött bejegyzéssel távozott. 1850. XI. 9-én írja be a halli Aloys Reisacher Somlyai naplójába a következő emlékmondatot: „Für die Freyheit und Recht mein Leben!" Úgy látszik a magyar kényszerkatonák még a fiatal I. Ferenc József Ausztriájában is szereztek híveket a jognak és szabadságnak! Somlyai István 1850. XII. 12-én érkezett Pozsonyba, végetért a nagy kaland! Ezután munkás polgárember lett belőle, hazatérése után három hónap múlva megnősült. Ettől kezdve csak gyermekei születéséről tudósít, a szabadságharc nagy élményéről hallgat. A régi hangot csak negyedik gyermeke, Vilmos fia születésekor üti meg mégegyszer. Fiától azt kívánja, hogy „tartsa szemei előtt Tell Vilmos sveici hős életét és tetteit". Somlyai István első házasságából 8, majd 1872-ben kötött második házasságából 4 gyermek született. Már remegő kézzel kezdte összeírni a család genealogiáját 1880-ban, családfájukon ő „István IV, 1823, mint mér-

nök" feljegyzéssel szerepel. A napló utolsó bejegyzései az 1882-es évből származnak, minden bizonnyal ebben az évben meg is halt. Ezek az adatok a szerző naplójából kereshetők össze.

Ha életéről nem is, de gondolkodásáról, világszemléletéről még kiolvasható egy és más sorai közül.

Somlyai István akkor született, amikor Európa zsandárja, a Szent Szövetség még el tudta folytatni a népek forrongását, 7 éves volt a franciaországi forradalom idején, ifjúsága és férfivé érése alatt Európa megtelt forradalmi feszültséggel, az ifjú Magyarország fiai tudatosan készültek a forradalomra és várták az idők beteljesülését.

Ebből a forradalmi feszültségből és tudatosságból Somlyai István naplójában keveset találunk. A 40-es évek forrongása, készülődése azonban felette sem suhant el nyomtalanul. Addig sohasem jutott el, mint kora legjobb fiai, nem tudott kinőni sohasem környezetéből, a birtokos kisnemesség világából. Hogy mégis messzebb jutott el, mint a saját osztályának számos tagja, ezt talán a polgári foglalkozás választása magyarázza meg. A fiatal mérnök, aki már csak 9 darab szántó és 2 rét birtokosa, egyfajta szociális romantikával nézte a népet. Már naplójának háromnyelvű címe: (német, magyar, latin). A Halandó Naplója is Lammennais abbé híres munkájára, a Les paroles d'un croyantes-re emlékeztet. Somlyai István szerette a népet, de egyfajta patriarchalis szeretettel. Utazása közben így ír a nyitrai kapásokról: „Nyitra mellett számos kapásokkal jövénk szemközt, kik a fáradságos munka után siettek kedves övéik közé". Hangulatos, megkapó képet tud keríteni két szerelmes parasztfiatal beszélgetéséről is. „... a fulula azonnal elnémula, mint midőn a szellő eláltával a falavelek suttogása is megnémulnak, s a fiatal leheletét látszott lesni a csevegő kis nőnek." Még addig a megállapításáig is eljut, hogy a dolgozó nép „munkájának végső eredményéről, mint annyi heréket a többi osztálokat is táplálja"; azonban siet hozzátenni: „megvannak ezen népnek is maga enyhítő örömei". A zaiugrói posztógyár tulajdonosát a munkások atyjának tartja, és 1848 március lelkes napjaiban zavarok kitörésétől fél, „ilyetén esetekben beállni szokott rendetlenségektől, ami egy utazóra veszedelmes, féltem". Nem hiszem, hogy 1848 előtt a jobbágyok felszabadítása megfordult agyában.

Kedves költője Garai, őt idézi két helyen is. Az isaszegi csata leírásakor „A vész szelleme" c. versének két szakasza kerül a naplójába. Petőfi neve elő sem fordul. A világosi fegyverletétel után pedig az 1842-ben írt, de teljesen ideillő Vörösmarty verset, Az elveszett ország-ot írja le. Ha már szellemi érdeklődését vázoljuk, megemlíthetjük, hogy barátja volt a magyar színielőadásoknak, de kényszerkatonasága idején a német operetteket is megnézte, és hazafelé utaztában, Bécsben Schiller-előadást látogatott. Rendkívül részletesen, szinte leltárszerűen írja le a kismartoni kastélyt és az innsbrucki képtárat. Ez a részletező, adatszerű közlés — ha ugyan egyáltalán lehet jellemzően egyéni stílusról beszélni Somlyai esetében — keveredik egyfajta dagályos, szóvirágos, lelkesedő, romantikus stílussal, amely helyenként azért a találó hangot is megüti.

Különösen jellemző ez naplójának első részére. Említi vadászatait, de körképszerűen részletes természetleírást ad. Megírja látogatásait, Motositzky Pál ismerőse névnapján házi színielőadást látott. Ír selmeci diákéveiről, István főherceg 1847. VIII. 31-i pesti fogadásáról, a szolnoki vasútvonal ünnepélyes megnyitásáról. Közben terjedelmes, érzelmes elmélkedéseket iktat be (részben Laurence Sterne Sentimental Journey-ének hatására, ebből idéz is), minden érdekli, minden lelkesíti, de főleg a romantikusan felfogott nemzeti múlt. Idézzük mutatóban néhány sorát: „Az omladozó, már erejökben megfogyott falak, melyeknek nemcsak Mátyus (Csák Máté) idejében, hanem most is az elemekkel vívniok kell, a bástyák hegyes tornyaikkal most is örködni látszanak."

Ilyen idilli körülmények között folyik Somlyai István élete 1848-ig. Végigtáncolja a farsangot, semmit sem tud a pozsonyi országgyűlési vitákról, semmit sem érez egy forradalom előtt álló ország feszültségéből. Március 18-án meglepetve jegyzi fel: „Az egész népet reform szellemétől áthatva találtam."

Érdekes ezután fejlődését figyelni. Magánügyeit egyre ritkábban említi, de ír Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezéséről és működésének kezdetéről, feljegyzi, hogy az új nemzetőrség fegyvert kapott, hogy elégették Pesten a Szabadság téren a sajtórendeleteket, mert korlátozták a sajtószabadságot. Március végén elutazik még földmérnöki munkára, de a haza hívását követi, 1848 júl. 16-án Bogsánybánya önkénteseivel az ellenség ellen indul. Ettől kezdve naplója hangja is férfiasabb lesz. Hosszú leírásokat nem találunk már, csak szűkszavú feljegyzéseket. A napló írójának nem volt lehetősége széplélek módjára elmélkedni.

A rövid feljegyzések is hű és pontos adatokat és egy jellemző hangulatképet adnak a bánáti harcok állásáról. Pontos összképet nem kaphatunk Somlyai István naplójából, azonban az ő sorai közül is kiolvasható, hogyan vívta a magyarság élet-halálharcát a rátámadt nemzetiségekkel, akiket a kamarilla aljas politikája uszított ránk, hogy elnyomja fiatal szabadságunkat. Ameddig a magyarok ki nem vonultak a Bánátból, Fehértemplom környékén tartózkodik egységével. 1848. szeptember 18-án jegyzi fel, hogy Udvarszállás magyar helység lakosságát legyilkolták a szerbek. A magyarok Omoldován lőttek agyon 3 szerb felkelőt, a többiekre rágyújtották a házat. Jám községben szomorúan elmélkedik egy széttépett, felgyújtott könyvtár láttán. Hiába büntették keményen a gyújtogató rakasdiai lakosokat, a nemzetiségeket megfékezni nem tudták. Somlyai is tudja, hogy ki a bűnök okozója, a fellázított szerbek, románok a kamarilla megtévesztett eszközei. Ezt írja róluk: „Ezen fanatizált oláhság a Kamarilla eszközei." Hiába büntetett a magyar katonaság agyonlövetéssel, felakasztással, 1849 januárjában ki kellett vonulniok a Bánátból. Velük mentek a magyar családok is a bizonytalanba, biztos maradásuk úgysem lett volna. „... szegény üldözött családok szekérre rakva didergő hidegben költözének el lakóhelyekről, ezer szekér követte a harcba sietö daloló harcosokat." Felemelő ez a helytálló férfias hang.

Az 1848-at megelőző szentimentalizmusnak nyoma sincs már Somlyai naplójában. A hazáért mindent vállalnak: „Mindez a hazáért és a szabadságért történik!"

Ha valamit leír a szerző azt már a valóságábrázolást megsejtve írja. Soraiból kihallik „sikoltása és remegése a hajadonoknak, öregek nyögése, áthasítva fegyver csörgésétől". Ezt a szűkszavú, de emberi hangot őrzi meg Somlyai a visszavonulások leírásakor is. A tavaszi hadjáratot a III. zászlóalj tisztjeként harcolja végig és mint akinek kevés az ideje, jórészt csak az egyes csaták vázlataival örökíti meg életének ezt a szakaszát; egyre kevesebb a szöveg, és egyre több a vázlat. Somlyai István lelkismeretes, megbízható rajzokat készített azokról az ütközetekről, csatákról, amelyekben részt vett. A csatákat állásuk szerint, több mozzanatban rajzolta le, mégpedig valószínűleg a helyszínen vázolva, később pedig tussal pontosan kidolgozva. Vázlatai szemléltetőek, de nem elég pontosak; aránytalanságok, torzítások is előfordulnak és több vázlat nem szabályosan van betájolva, mégis a csata, ütközet lefolyásáról sokat mondanak a hadtudománnyal foglalkozónak. Somlyai nagyon szerette Bem tábornokot, Bem atyusnak is nevezi. Markáns képet rajzol róla. Bem az utolsó percig kitartott. Mikor Kossuth Lajos, távozásakor a hatalmat átadta Görgeynek, és ez a fegyvert le akarta tenni, Bem így szólt a napló szerint tisztjeihez: „Nékünk kötelességünk utolsó csepp vérig harcolni és a kormányt és hazánkat visszaszerezni!" Vécseyről és Görgeyről nem volt jó véleménye. Az utóbbiról feljegyzi, hogy a szóbeszéd szerint Görgey az orosz cár vejét, Leichtenberg herceget akarja királynak kikiáltani. Bírálja Vécseyt is, mert megtagadta az engedelmességet, és „rettentő ügyetlensége" folytán csapatai még az ágyúkat is kénytelenek voltak elhagyni.

Ezután már csak a világosi tragédia következett. Az ország megalázottságának és kiszolgáltatottságának hű tükörképet látjuk, amikor Somlyai kényszerkatonaságának kezdetéről olvasunk. Az osztrák hadseregbe kényszerített honvéd tisztek rájuk szegezett ágyúk és szuronyok fenyegetésére „esküdtek fel" a császárnak.

Somlyai István ezután egyéves ausztriai tartózkodásáról ír naplójába. Az Ausztriába hurcolt magyarok helyzetéről nem tudunk meg semmit, úgy látszik, a szerző nem is mert ilyen irányú feljegyzéseket tenni. Egy helyütt panaszkodik csak keserűen, hogy a rab sorsa a néma hallgatás — ez a némaság sokat enged sejtetni akkori életéről. Hazatérése után írt, a házasságára és gyermekeire vonatkozó sorai már nem tartoznak a történelemtudományra.

*

Néhány szót még kiadásunk alapelveiről. Somlyai István naplójának csak a szabadságharc 1849-es eseményeire vonatkozó részét közöljük, a naplót teljes egészében közölni felesleges. Felesleges pedig azért, mert az 1846-tól 48-ig írt része csaknem kizárólag magánjellegű, sem az olvasó, sem a kutató számára nincs mondanivalója. E két év rövid összefoglalását adjuk a bevezetésben. Egyrészt a közlemény korlátozott terje-

delme miatt, másrészt mivel a délvidéki harcok bonyolultságára a napló erre vonatkozó részei inkább hangulati, mint ténybeli felvilágosítással szolgálnak, ennek a résznek a közlését is mellőzzük. Az 1849 után leírt évek még ennyit sem mondanak, csak családi eseményeket találunk a naplóban.

A napló kiadott részét a tartalmilag hű közlésmód alapelvei szerint adjuk ki. Somlyai István helyesírása teljesen következetlen, nem alkalmazkodik sem az 1832-ben megjelent első helyesírási kézikönyvünkhöz („Magyar Helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai"), sem más szabálygyűjteményhez. Igekötőit az igével hol egybe, hol külön írta, a tárgyat néha egy, néha 2 t-vel jelölte, és bizonyos fokig következetlenül i-ző nyelvjárást használt (ijjeli őr, firfi, megnizni stb.). Mivel ebben is, és a hosszúság-rövidség megjelölésében is teljesen ötletszerűen járt el, helyesebbnek tartottuk, ha a tartalmilag hű közlésmód figyelembevételével a napló helyesírását — ahol csak kellett — a mai helyesíráshoz közel hozzuk.

Reméljük, szövegkiadásunk újabb használható adatok birtokába juttatja történettudományunkat, és örömet szerez nemzeti múltunk barátainak is. Ez lenne munkánk legkedvesebb jutalma.

* * *

1849. január 23-án az egész magyarság az áldott Bánátból kihúzódott;[1] szívre ható volt, és mély sóhaj szólalt az éghez, midőn a szegény üldözött családok szekérre rakva a didergő hidegben költözének el lakóhelyükről; ezer szekér követte a harcba sietö daloló harcosokat, kik közül sok mint a hattyú haldokló nótáját dalolá, — azonban mindez a hazáért és a szabadságért történik.

Január 23-án Lovrinra, január 24-én Perjámosra érkezénk, mely helységek németek által lakva csinosan vannak építve, és a népnél a jólét uralkodik. A népfaj szálas és csinos képű, a nők enyelgők és csípős beszédeik által mulatságosak.

25-én Szaderlakon háltunk, honnét ezen nap reggelén elindultunk és az egész bánátusi erő Uj-Aradra húzódott. Kellemes volt ezen erő tódulását a várat ostromló ágyúk durrogásai között szemlélni — a várat Gaál tábornok[2] már 23-tól kezdve folyvást lövette —, azonban az idő meglágyulván, a Maros zajgani kezdvén, az ostromot igen megnehezíté.

Századunk Uj-Arad mellett (Dreispitz-en[3]) előportya szolgálatra húzúdva, hol egész január 29-ig feküdtünk, honnét ezen nap Kis-Sz.

[1] Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 elején az erők összpontosítása céljából a dél-magyarországi hadsereget is felrendelte a Tisza középső szakaszához. Erről az átcsoportosításról számol be Somlyai naplójának ebben a részében.

[2] Gaál Miklós tábornok.

[3] Dreispitz község Saágh (Segenthau) néven szerepel a Schedius és Blaschnek által szerkesztett, 1847-ben kiadott Magyarország térképén. A naplóban szereplő helységneveket — egy-két esettől eltekintve — ennek alapján közöljük.

Miklósra indulánk. Február 3-án Új-Aradra jöttünk és a III-dik honvédzászlóaljhoz való csatlakozás történt.

4-én Új-Aradról Batonyára masirozánk.[4]

Február 5-én Tót-Komlósra.

Február 6-án Orosházára, hol 7-én szünnapunk vala. Ezen vidék róna, a földművelést tenyésztik, népe magyar ajkú, hőn érez a szabadságért, és a gyalogolástól elfáradt honvéd ereibe lelkesülésüktől ismét új erő gyűl. — Tót-Komlósról Orosházára gyalogolván, keresztül mentünk a híres Mezőhegyesi pusztán, melynek táblái eleven sövénnyel 3 ölnyi szélességre kőrisfa csepöttékből vannak egymástól elkülönözve, a táblák szélei számozva.

Február 11-én Szentesre húzódtunk, hol 15-ig állomásolánk; ezen nagykiterjedésű várost a B. atyafiak tornyáról egész vidékével igen jól láttam; a Tisza kanyarodásai, a roppant rónaság, nagyszerű látvány vala. Ezen város, valamint a többi itt fekvő városok a tavaszi időkben járhatatlanok.

Február 15-én Mindszentre érkeztünk.

Február 16-án Vásárhelyre[5] jövénk be tanyák között, mely vidék a váltó gazdaság felvirágoztával dúsan jövedelmezend, honnét február 17-én *Szegedre* masirozánk a nádasokon keresztül vezetett töltésen, hol a Tiszán átkelvén, melynek jege még ekkor el nem indult, különös az, hogy partjain és szélein semmi kövecset, mint más folyóknál, nem vevék észre . . .[6]

Február 20-án, a farsang utolsó napját K. K. hölgy társaságában töltém el, kinek gyengéd és fogékony lelke, szemmel nyugtató, bájoló vonásai, sudár termete és érdekes társalgási modora, mely hölgyi báj emelő szigorral vegyítve vala, a hasonszenv legnagyobb mértékére ragadának.

Február 26-án Szegeden parancsolatot kaptunk a holnapi előkészülethez. — E nap délutánján elbúcsúzék azon kedves lénytől, ki gondolkozásom Szegeden létemkor magához csatolá; ezen kedves lény bizodalommal, mi engem boldoggá tett, viselteték irántam, és azon reményben távozék el bájoló körétől, hogy az életben még egyszer találkozva az ezentúl velünk történteket elregélendjük.

4 Hegyesi Márton: Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története (Bp. Franklin Társulat, 1898.) c. művében (100. o.) részletesen ismerteti a bánáti sereg — ezen belül a 3. honvédzászlóalj — Aradról történt elvonulásának időpontját és a csapatok menetvonalát. A napló adatai nem minden esetben egyeznek Hegyesi adataival; ez, véleményünk szerint, abból adódik, hogy Hegyesi következetlenül egyszer a főerő indulási vagy beérkezési időpontját közli, máskor pedig a 3. zászlóaljét. A napló tisztázza az időpontokat, amelyekben sok esetben Hegyesi is bizonytalankodik.

5 Hód-Mező-Vásárhelyre.

6 Hegyesi idézett művében (101. o.) február 14-re teszi a 3. zászlóalj Szegedre érkezését. Véleményünk szerint a napló adatait kell elfogadnunk, mert a napló ellenőrizhető adatai megfelelnek a valóságnak. A helytörténeti munkák nem tüntetik fel a 3. zászlóalj Szegedre érkezését és megnehezíti az adatok ellenőrzését Damjanich állásfoglalása az OHB azon utasítását illetően, melyben egy dandárnyi erő Szegedre küldését rendelte el. Damjanich ugyanis ezt az utasítást csak részben hajtotta végre, amint ezt Dembinskihez küldött 1848. febr. 25-én Czibakházán keltezett jelentéséből is megállapíthatjuk.

Február 27. Reggel 9 órakor gőzhajóra ültünk, mely harcosokkal terhelve győzelmesen hasítá a szőke Tisza habjait, míg a lelkesült szegedi nép kalapot emelve győzelmet kívánt harcainkban. Ez nap este Szentesre jövénk.[7]

Március 1. Szentesről Kun Sz. Mártonba masirozánk. Ez nap reggel hó esett, és holt színével elrémíte bennünket, azonban a meleg nap heve csakhamar felolvasztá ezen szomorú képet előttünk.

Március 2-án Czibakházára jövén, itt a Tisza mellett táborba szállottunk azon híd előtt, hol a Schwarzenberg ezrede[8] oly vitézül viselte magát, az ellenség körmei közül őrnagyát, Leiningent visszaszabadítá...[9]

Ez éjjel egy erős stráfpatrolt[10] tevénk.

Március 3-án Tiszaföldvárra valánk beszállásolva, honnét március 4-én ismét Czibakháza előtt, már a Tiszántúl szállánk táborba két fő vonalban, Damjanich tábornok vezetése alatt.

Ezen éjszaka a Tisza jobb partján Szolnok felé haladtunk...

Március 5-én Szolnoknál győztünk...[11]

Lelkesült csapataink a zápor golyók ellenére — szuronnyal támadák meg az ellenséget, és az elhagyván helyét, vad futásban keresé menekvését, és sokan a Zagyvában találá (menekvését) sírját. — Tőle 11 ágyút, számos bagázsia szekereket és 246 foglyot fogánk el. — Mink is több halottat és sebesültet számolunk. Többi közt a III. zászlóalj 14 holtat és 37 sebesültet számlált, és Nihold segédtiszt[12] lovárul lelövetvén, Gosztonyinak[13] kezét kartács vette el.

Március 7-én elhagytuk Szolnokot, mivel igen nagy erő kívántatott ennek megőrzésére.

8-án Földvárra húzódtunk és innét újra Czibakházára, hol egész március 18-ig feküdtünk, mely nap Körös felé egy expeditiot tevénk, melyből azonban 19-én hátrálánk és 20-án Török Sz. Miklósra mentünk, hol 21-én Wysocki brigádóbester[14] szemlét tartván.

22-én Kenderesre siettünk; ezen tiszavidéki tájék róna, dús szántóföldekkel és legelőkkel bővelkedik.

7 Hegyesi szerint (i. m. 101. o.) február 21-én távozott a 3. zászlóalj Szegedről és a naplóban feltüntetett időben (február 27.) már Czibakházán táborozott. A napló adatait igazolja Hegyesivel szemben az a jelentés, melyet 1849. február 28-án Damjanich Szentesen kapott Czibakházáról. A jelentés arról tájékoztatta Damjanichot, hogy „a híd a tüzérség átkelésére elkészült". Damjanich csapatainak egy része tehát ekkor még Szentesen volt. — Az idézett jelentést l. Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Az 1848—49. évi magyar forradalom és szabadságharc iratanyaga, 10. fasc. 243. sz.

8 A Schwarzenberg nevet viselő 19. gyalogezred 3. zászlóalja február 24-én visszaverte a czibakházi hídfő ellen indított császári támadást; a harc közben a zászlóalj parancsnokát, gr. Leiningen őrnagyot, az ellenség foglyul ejtette, de katonái vakmerő rajtaütéssel kiszabadították parancsnokukat.

9 Somlyai két vázlaton ábrázolja a czibakházi tábort.

10 A Strafpatrouille népies változata; mai kifejezéssel „karhatalmi járőr" — a környék ellenőrzésére kiküldött járőr.

11 A napló három vázlaton három mozzanatban ismerteti a szolnoki csatát.

12 Nichold Pál főhadnagy, a 3. honvédzászlóalj segédtisztje.

13 Gosztonyi István százados.

14 Wysocki József lengyel szabadságharcos; 1848. november 20-tól őrnagy, később ezredes, 1849. május 6-tól tábornok.

23-án Kunhegyesre menvén ott állomásolánk; ezen nagy kiterjedésű helység közepén emelkedik magosan a *Hild*[15] által épített görög modorú református templom.

Innét 24-én Madarason keresztül, s így a Nagy-Kunságon keresztül haladánk; ezen népfaj közép testalkatású, gömbölyű arcmetszés ékesíti; a férfiak között több a csinos, mint a nők között; ezen nap egész Tisza-Szőlősig haladánk az időnek zordon havas szél süvöltése mellett, hol ezen hó 25-én szünnapot tartottunk.

Március 26-án Tisza-Szőlősről a Tisza bal partján fekvő rétek szélében, melyek ereiben a szárnya vad csapatjai egyik a másikat riasztá fel, Tisza-Füreden keresztül haladánk, melynek utcáin alig gázolhatánk át a bokát meghaladó sár miatt, mely falu melletti Tisza híd kútfejét Görgey altábornok ekép erősíté meg...[16]

A poroszlói országút oly rossz állapotban volt ezen időszakban, hogy életemben egyik legrosszabb utat itt láttam. Poroszlóba, az ellenségtől egészen már kiraboltba, még ez nap beérénk, hol 27-én és 28-án szünnapunk vala.

Március 29-én Mező-Tárkányra indultunk. Az út a különben is vizenyős rétségeken a többnapi esőzés által majdnem járhatatlan lett; ezen rónákról már jól kivehetők az Eger városa mellett elnyúló Mátra bércei.

Március 30-án Füzes-Abony helysége mellett, (melynek temetőjében 50 ölnyire a kápolnai csatában elestek szunnyadnak, sírjaik halmai a föllebbi távolságra egyenes vonalban kiterjednek), haladánk el. Innét ez nap még Kerecsendre menénk; itt kezdődnek a nagyszerű Mátra hegyeinek előhalmai.

31-én Halmajra jövénk. Ezen délnek nyúló völgy meg van rakva helységekkel, és így az elszállásolásra és a fő osztályok összpontosítására, mivel az ellenség szemei előtt fedve van, igen alkalmatos volt.

Innét április 1-én Gyöngyösre menénk be a nép legnagyobb örömére; ezen népes és csinos városban mulatánk.

Április 2-án Arokszálláson keresztül egész Hatvanig nyomulánk, hol Görgey tábora Wysocki $^1/_2$ divisiójával[17] és így mindössze 5 ágyúteleppel visszavert 12 ezer embert, 10 ágyúteleppel.[18]

15 Hild József építész (1789—1867).

16 A napló előbbi és következő sorai az utak állapotáról közölt adatok miatt érdekesek. Ugyancsak figyelemre méltó a tiszafüredi hídfő megerősítéséről készített vázlat is (l. napló, márc. 26.). A vázlat szerint ugyanis a hídfő sáncokkal is meg volt erősítve, amiről eddig nem volt tudomásunk.

17 Damjanich Wysocki parancsnoksága alatt a III. hadtestből a következő erősítést küldte: a 9. honvédzászlóaljat, a 19. sorgyalogezred 3. zászlóalját, a 3. huszárezredet és a lengyel légiót.

18 L. 1. sz. vázlat.

Az 1. sz. vázlat szövege:

Magyarázat:

a) Görgey serege.

b) Damjanich középső hadtestéből az előcsapat Wysocki alatt.

c) A császári sereg Schlick vezérlete alatt b-től átszárnyalván visszavonulásra kényszeríttetett.

3-án Hatvanból Jászberénybe masirozánk, hová este 10 órakor jutottunk be. Ezen városka várakozáson felett csinos, és kivilágítással fogadott.

4-én a tápió-bicskei homok dombikok előtti hídszorulatnál erős csata volt, hol Klapka tábora megszaladván, mink verénk, a III. és IX. honvédzászlóalj, az ellenséget vissza.

Magyarázata a tápióbicskei csatának április 4. 849.[19]

I. moment: A) Klapka 10 000 emberből álló csapata vigyázatlanságáért Jellasicstól visszaveréssel lakolt és 6 tizenkét fontos ágyút vesztett, valamint a d) hidat az ellenség elfoglalta.

II. Mo. Damjanich b) középtest által a híd d) vitézül szuronnyal visszavétetik és az ellen c) az erdőbe visszanyomatik.

III. Mo: Az összeszedett a) előcsapat oldalba kapja a már második hegyhátra visszavetett ellent, c), míg b-nek lovassága által üldöztetik.

IV. Mo: A kereszttűzbe vett c) ellen 2 ágyú veszteséggel és ezenkívül a lovasság által elfoglalt poggyászszekerek hiányában Gödöllő felé menekül.

Április 6. Isaszeg. „A vész szelleme."

Köröttem üvöltnek
Amelyek uralnak
Vad harcban a vészek,
Mint annyi hatalmak.
Csak int kezem,
Lesodrom a szirtet,
Mely csúccsal eget vert,
Mint nádat az erdőt,
Mint pelyhet az embert
Odább fúvom.

Garay.

Felvilágosítása az április 6. 849. isaszegi csatának.[20]

I. Mo: a) előcsapat kezdé és tartá a csatát, míg b) az erdőkön kifejlett, d) az ellen, borzasztó ágyúzással hátrálá a kifejlést, és a falut védelmezé.

II. Mo: a) tartja az erdő szélét, b) hibásan levonja az erejét a k) hegyhátról és a falut akarja bevenni, de d) és e) által kereszttűzbe vétetik, magát a k) hegyhátra visszavonja, hol elszántan és kitartó vitézséggel védelmezi magát ágyúival f) elleni[21] lovasság ellen és szuronyaival az i) ellen[22] gyalogságának megrohanása ellen.

Végre c) Görgey utócsapatától a) és b) megerősíttetvén az ellen i), f), g) pontjairól visszaveretik, erős ellenállás után, midőn h) gyalogság 28 Zl.

19 L. 2., 3., 4. sz. vázlat.
20 L. 5., 6. sz. vázlat.
21 ellenséges
22 ellenség

a falu rohammali bevételénél g) ellen lovassága által szétveretik és egyedül az árokba menti magát, valamint l) felől Aulichtól az ellen tartva éjszaka d) is odahagyta.

7-én Isaszegről csatarendben Gödöllőre húzódtunk, hol egész másik nap tanyázván.

8-án a volt Grassalkovich herceg kertjén Kossuth Lajos a honvédelmi bizottmány elnöke előtt defiliroztunk,[23] honnét Mogyorósra mentünk.

9-én innét Veresegyházára húzódtunk.

10-én Vác városát vettük vissza az ellenségtől; ezen csata sokkal kevesebb áldozatba került, mint a többiek.

Felvilágosítása az 1849. április 10-i váci csatát képező ábrának:[24]

Mink, a Damjanich tábora valánk a megtámadók b). a) Klapka a hegyeket kerülé meg az ellenség útját elvágandó. c) az ellen Götz tábornok vezérlete alatt d), e) pontokat védelmező ágyúival, de innet csakhamar elveretvén f) hídfőt lövészei által fedé, honnét rohammal vetetük vissza, hol a tábornok megsebesülvén elesett, végre tetemes kár okoztaték a) által c) útnál az ellenségnek lovakban.

11-én Vácon pihenénk.

12-én Rétságig értünk, hol táborozánk.

13-án Nagyoroszin szállásolánk.

14-én Ipolyságon menénk által az Ipolyon.

15-én Magyarádon szállásolánk...

16-án Léván keresztül Kelecsénybe menénk táborba szállandók, honnét a lévai ismerőseimet ismét láthatám egy hosszú év lefolyta után.

17-én Garamkelecsényen táborozánk.

18-án a Garamon átszállva Váradon szállásoltunk.

19-én ismét Sallóhoz[25] húzódván a császáriakkal összeütköztünk, ezeket megverve tőlük ezeren fölül esett foglyul. A csata a következő rajzok szerint történt.[26]

[23] Díszmenetben vonultak el a csapatok Kossuth előtt.
[24] L. 7. sz. vázlat.
[25] Nagysallóhoz.
[26] L. 8—11. sz. vázlat. —
A 8. sz. vázlat szövege:
I. Rajzfelvilágosítás.
a) képezé a jobbszárnyat — Klapka;
b) a közepet — Damjanich;
c) Pöltenberg alatt a balszárny leginkább lovasságból állott;
d), e) pontoknál a városra támaszkodott a császári tartalék Welden alatt.
A 9. sz. vázlat szövege:
II. Mo. felvilágosítása.
a) az ellent oldalba vette.
b) A várost az ellenségtől elfoglalván annak szakadatlan kartácstüzét vitézül állta ki, míg
d) ellen is a legjobb renddel újra a komáromi úton állt fel.
A 10. sz. vázlat szövege:
d) ellenség b) ágyúi által az általános hátrálásra kényszeríttetik; de azon időben e) a) szárnyunkat megtámadta.
A 11. sz. vázlat szövege:
a) által e) szétveretik és az üzésben b) résztvesz, valamint c) lovassága Esztergom felé üzi d) ellenséges csapatokat.

20-án Jászfaluig nyomulánk, melynek falva után táborozánk.

21-én Madaron szállásoltunk, honnét

22-én rég célunk és óhajtásunk pontját, Komárom várát elértük, sok fáradság és törődés után, hol egész 26-ig pihenvén, mely nap a híd elkészülvén, hajnalban a mieink átkeltek és szuronnyal verték ki a sáncokból [az ellenséget]; mi eznap reserván lévén, mind a mellett a harc végén nekünk is jutott tenni való.[27]

Május 1-én Komáromból Tatára mentünk, ezen város közepette vagyon G. Esterházy kastélya és angol kertje, mely bő forrásairól, vízeséseiről és kellemes tavairól híres, melynek habjait hattyú-sereg hasítja. — Ugyanitt láttam azon híres nagyságú hordót, mely 2130 akót foglal magában.

Május 2-án Bajnáig jövénk.

4-én Buda alá értünk, és az ide kapcsolt rajz szerint kezdtük meg az ostromot.

A következendő rajz szerint 4 24 fontossal és 2 18 fontossal töretett a rés...[28]

19-én az általános ostrom elkezdődött és a várőrség három éjjel és 3 nap nyugtalaníttatván. 21-dik májusban 3 órakor hajnalban volt a fő ostrom és 6 ponton támadtatott meg a vár. 7 órakor a várat létramászás és réseni áttörés által dicsőségesen bevettük; a mi zászlóaljunk a Bécsi kapunál mászta meg a várat, mely alkalomkor egy kartács golyó szaggatta meg a jobb karom, melynek kigyógyítására Lévára siettem.

Június hó elején 849. a III. honvédzászlóaljtól, melynek soraiban állni mindig dicsőségnek tartottam, áttétettem Léván az újonnan alakult 100. honvédzászlóaljhoz,[29] honnét

június 12-én rokonaim látogatandó Ohajra és Zs. Gyarmatra utazék egyetlen testvéremet felkeresendő, ki azonban minden várakozásom felett, a legnagyobb szomorúságomra epesár (cholera) áldozata lőn és e halandó világból elköltözött, hagyván maga után négy árvát, Pista, János és Koszmali József fiait, valamint egy éves leányát...

[27] L. 12—13. sz. vázlat.

12. sz. vázlat szövege:

A szőnyi sáncokból kivert ellen d), e) pontokon vett erős állást.

a) és b) seregek által megtámadtatva.

A 13. sz. vázlat szövege:

a) és b) seregek kénytelenek voltak magokat visszahúzni a sáncok alá, c) lovasságnak adtak f) által végbe vitt megszalasztások végett, hol egymásra az ellenséges seregek farkasszemet néztek.

[28] A naplóban két vázlatot találunk Buda ostromáról.

[29] A Közlöny 1849. június 16-i 133. száma közli azt a rendeletet (19452. A/h. sz.), amellyel Somlyait a hadügyminiszter a 3. honvédzászlóaljtól áthelyezte a 100. honvédzászlóaljhoz: „Az ujon alakult zászlóaljakhoz következő tiszti áttételek történtek, u. m. ... a 100. honvédzászlóaljhoz... főhadnagyokul: Somlyai Károly 3-ik, Meskó Fridrik 51-ik, Schröder Béla 39-ik zászlóaljbeli főhadnagyok áttétetnek." — Véleményünk szerint a Közlöny Somlyai utónevét tévesen írja István helyett Károlynak; nem tartjuk ugyanis valószínűnek, hogy két Somlyai nevű tiszt lett volna a 3. honvédzászlóaljnál és mind a két Somlyait ugyanabban az időpontban, ugyanahhoz az alakulathoz helyezték volna át. A Közlönyben egyébként hasonló elírással sokszor találkozunk.

Június 23-án a már Vácon állomásoló zászlóaljamhoz érék, mely e hó 30-án Pestre indult.

Innét július 1-én vasúton Ceglédre jövénk.

2-án Kőrösre, innét 3-án Kecskemétre, honnét 4-én újra Kőrösre parancsoltatánk vissza, hol gyakorolánk magunkat fegyver nélkül; innét

9-én vasrudakat kapván, ezekkel elindulánk az orosz ellen, őt hazánkból kiverendő és megsemmisítendő...

Július 10., 11., 12., 13-án Szolnokon táborozánk, hol erőnket összehúztuk, mely 20 ezeren felül rúgott, evvel az ellenséget megtámadandók, és

július 14-én Szolnokról elindulván Rékás és Újszász között üténk tábort, mely rónaságot a nagyszerű tábor egészen ellepé. Mely helyről a tábor megoszolván a fegyveres erő Aszódra húzódott, mink pedig Szolnokra húzódánk vissza.

19-én újra Újszászig nyomulánk, honnét

20-án a Tiszáig újra visszamenénk.

21-én Török Sz. Miklóson, 22-én Kenderesen szállásolánk.

23-án ugyanitt tartottunk nyugnapot.

24-én Török Sz. Miklósig húzódánk vissza.

25-én Cibakházáig vonulánk, hol a Tiszán túl vevénk állomást.

26-án innét Kun Sz. Mártonig vonulánk vissza a Körös túlsó partjára.

27-én Szentesre jövénk, hol 28-án tanyáztunk és 29-én, 30-án.

31-én Mező-Vásárhelyre, hol egész augusztus 2-ig tanyáztunk.

3-án Makónál a Maroson keresztül keltünk, újra vissza a Bánátusba.

4-én hajnalra a szegedi résztül az ellenség áttört a Bánátusba, hanem ez nap vissza is veretett.

5-én Kanisa alatt áttörvén a Tiszán az ellenség is, egy 15 ezerig álló serege Makónál is állott, nehogy 3 tűz közé jöjjünk, e nap délutánján a Szegedről bennünket megtámadott ellenség ellen egyedül védelmezőleg kelle működnünk, és e nap egész Ó- és Új-Bébáig húzódtunk vissza.

6-án O-Besenyőnél egy ellenséges lovas erő támada meg, melyet a mieink vitézül vertek vissza, s hol Guyon tábornok megsebesült, Szeged alatt pedig Dembinski altábornagyot egy gránát sebesíté meg, mely nap egész Bánátkomlósig húzódtunk vissza.

7-én csatára húzódtunk, hol némileg megpihenve csatarendben táborozánk, a tartalék sereg fegyvertelen lévén, a csatákban nem használtatott, hanem első sorba állítván adá az előőrséget, és így célszerűen használtatva az ellenség közeledtével visszahúzódott a többi fegyveres erő az ellenséget elnémította, míg mink K. Becskerekre húzódtunk 8-án.

9-én K. Becskereken reggel 8 órakor kezdődött meg a csata, a mieink Besenováig húzódván, innét délkelet felé, a Beregszó patak túlsó felén vett a mi balszárnyunk erős állást, a tartalék sereg, mely Sz. András nyugati felén állitá magát csatarendbe; hanem mivel az ellenség a besenovai szőlőkhöz húzá erejét, a tartalék sereg is. Sz. András on keresztül a

fő erővel egyesülé és a jobbszárnyat képezve álla először a golyók előtt...[30]

Ezen elvesztett csata után a jobbszárny a legnagyobb sietséggel Gyarmathán keresztül még az éjjel Janováig húzódott vissza, éhen és szomjan, úgy hogy nyers kukoricát enni az emberektől nem volt ritkaság, és a kidőltek száma $^2/_3$-át tette az egésznek.

10-én elszórva, egyedül a zászlóknál látható csoportokkal előre haladni siettünk N. Lugosra, hol iparkodánk magunkat összeszedni és rendezni.

11, 12, 13-án Lugos déli részén tábort ütöttünk, Buziás felül arccal; e nap csatlakozott hozzánk 4000-re menő erő 17 ágyúval, e nap hallánk meg, hogy az orosszali 3 hónapi fegyvernyugvás következtében a lengyelek kihúzódnak hazánkból.

14-én Buziás felé előőrökön lévén, az ellenség innét mutatkozván, mely nap megindula táborunk és egész éjjel haladva a legnagyobb sietséggel és egyszersmind fenyíték nélkül sietett Facsétra.

15-én délután Facsétra érvén, azon tábor, mely azelőtt mindig a legszebb rendet tanúsítá, néptömeggé alakult. Este felé az 5. Hadtestnél, Vécsey táborán tiszti gyűlés kihirdettetett; ekkor tudtuk meg, hogy a kormány az ellenség által szét van űzve, erélyes fő kormányzónk, Kossuth Lajos, Mehedián keresztül Oláh- v. Törökországba vevé útját, Görgey Arthur altábornagy fegyverét letevé, mely egészen leverő hír volt igazán érző és annyi viszontagságot és sebeket szenvedő hazafiak lelkületére.

Bem altábornagy kijelenté, mivel a Kormány szét van űzve, nékünk kötelességünk az utolsó csepp vérig harcolni és a kormányt és hazánkat visszaszerezni.

G. Vécsey állítá: Kormányunk nincsen, nincsen pénzünk és kenyerünk, ezek nélkül harcot viselni nem lehet, és kinyilatkoztatá, hogy a Maroson átmegy és leteszi fegyverét.

Egyszersmind mellékesen hallánk, hogy Görgey az orosszal egyesült és Leichtenberg herceg orosz cár vejét akarja királynak kikiáltani.

Augusztus 16. volt azon szerencsétlen nap, melyen ezen körülbelül még 30 000 emberből álló hadsereg végső felosztása bekövetkezett a tegnapi gyűlés következtében. Bem felszólítá a vezéreket, hogy seregeikkel Dobra felé Erdélybe húzódjanak, hol erős állást veend magának. Vécsey az engedelmességet megtagadá, és Soborsin és Tótvárad felé húzódott; most következett be a végső rend felosztása, a sorok és rendek megbomlottak, csoportokká átalakulva, és ment mindenki meggyőződése szerint Erdélybe v. magyar honba; a zűrzavar oly nagy volt, hogy a keserűség

[30] A szent-andrási ütközetet Somlyai naplójában 3 vázlaton ismerteti. Bem serege ebben az ütközetben csatát vesztett, amiért súlyos felelősség terheli Dembinskit és Görgeyt, akik nem hajtották végre az összpontosítást elrendelő parancsot és nem csatlakoztak Bem seregéhez. A felső katonai és politikai vezetés csődje törvényszerűen maga után vonta a hadsereg felbomlását, s a kialakult zűrzavaros helyzetben már a legkövetkezetesebb forradalmárok sem tudták a vég bekövetkezését megakadályozni.

egy rendet szerető embert kellemetlen érzéssel az ajkain érezteté; a legénység elhagyá zászlóját, a tisztnek mást tenni szinte nem lehetett; lehetne zászlókat látni kocsikon vinni, és most megvolt a legnagyobb rendetlenség. Még ez nap Soborsin alá jövénk a Marcson jobban átúsztatandók, mint mennők; itt a nyomorúság legnagyobb fokban és legborzasztóbb alakjában mutatkozék, a meredek partróli leereszkedés alkalmával szekerek dőltek fel, melyet a sebes Maros tovább hempergete, dühösség, kétségbeesés, sírás és jajgatás hangjai egy borzasztó jelenetet idézének elő, mit az ostorok kegyetlen csattogása a vonó marha vizes bőrén halada meg egyedül.

17-én délután elindulánk innét Tótváradnak, hanem az ellenség hátulsó szekereinket, melyek felette nagy számmal voltak, elfoglalta.

18-án Vécsey tábornok rettentő ügyetlensége bennünket *Fagó* Popi[31], e vidéken legmagasabb hegyen vezetett, itt ágyúinkat kénytelenek voltunk elhagyni és poggyászainkat, úgy hogy azon hírre, hogy az ellenség újra üldözőbe vett, mindenki életét iparkoda megmenteni, poggyászom egészen itt maradt. Fölül 200 szekérrel a kár itten oly nagy volt, hogy milliókra lehet tenni, és seregünk egészen tönkre téve. Ez nap egész Buttyénig haladánk.

19-én Boros Jenőre érénk be, hol az ellenséggel, az orosszal, Vécsey kapitulált, ennek következtében a legénység letevé fegyvereit.

20-a igen szomorú nap volt, a legénységet átadánk, mely felügyelet alá vétetett, a tisztek névsora feljegyeztetett és mink látánk, hogy tökéletes rabok vagyunk.

21-én kardunkat tevénk le, azon fegyvert, melyet édes hazánk oltalmára húztunk ki, és most halmozva ellenségtől, hogy hadseregünk egészen tönkre ne tétessen, ezek nyomorult életét hogy megmentsük, tettük amit tevénk; mert ha én meghalhattam volna, boldognak érzettem volna magamat. Még ez nap elhagyván Boros Jenőt, mink tisztek majdnem szabadon Szőlősre érénk be; az orosztisztek legkisebb gőgöt v. kárörömöt nem éreztettek velünk, sőt barátságosan viseltettek irántunk.

22-én ismét láttam, hogy azon közmondás a hasonszőrűeknél be szokott teljesedni. A varjú a varjúnak ki nem ássa a szemit. Ezt mi is érezvén, mert az orosz átadott az ausztriaiaknak; ezek már kihúzott kard között vezettek Világosra, hol a régi Világos vára alatt, a jelenleg földbirtokos lakában megvendégeltettünk, mi az éhes foglyoknak igen jól esett, és fáradtan csakhamar elszenderültem azon vár romjai alatt, melyben Dugonicstól írt Etelka és Etele regéjét anyám kiskoromban anynyiszor mesélé; különösek a sorsnak összeütközései.

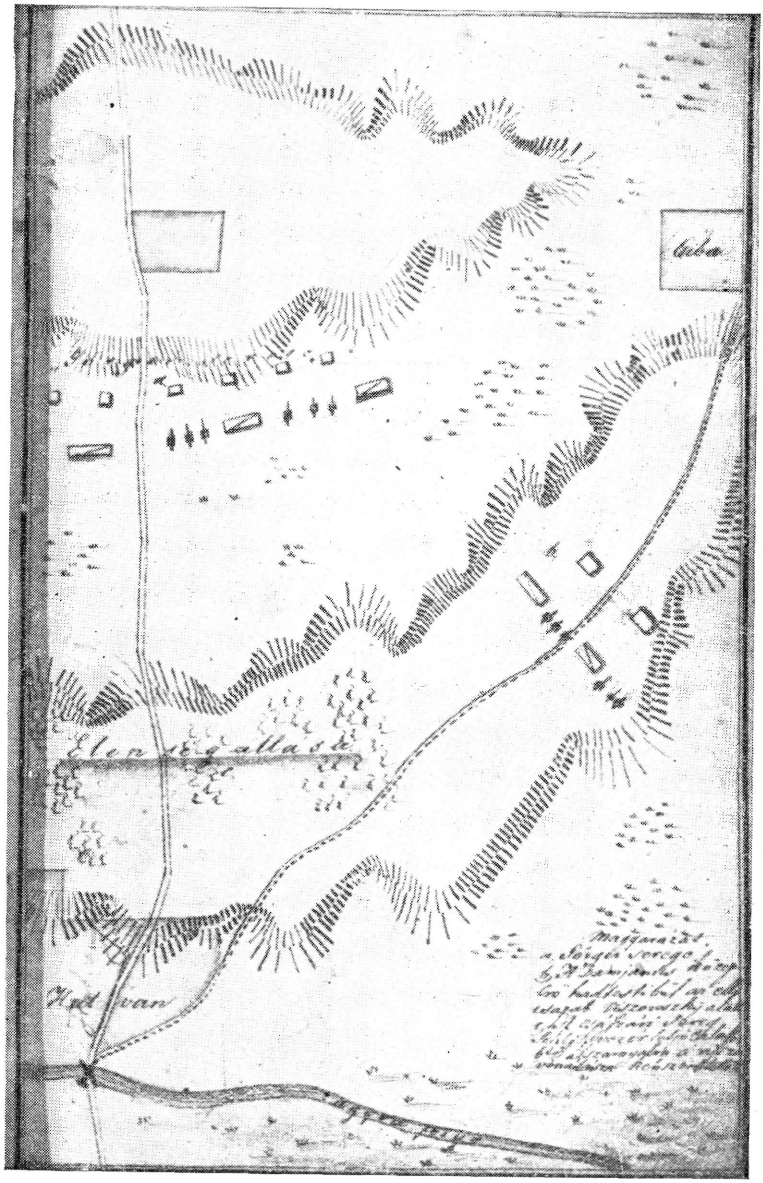
Szőlős és Ó-palánka[32] között van azon szerencsétlen hely, hol Görgey a kardját a muszkának átadá, seregével együtt augusztus 13-án 1849. az országúttól egy puskalövésnyire eső majorban; a mi erőnk állt 45 000, az orosznak ereje pedig 80 000.

[31] Fagu Popi hegy, Tótváradtól északra.
[32] A napló írója Ó Pankota helyett tévesen Ó-Palánkát ír.

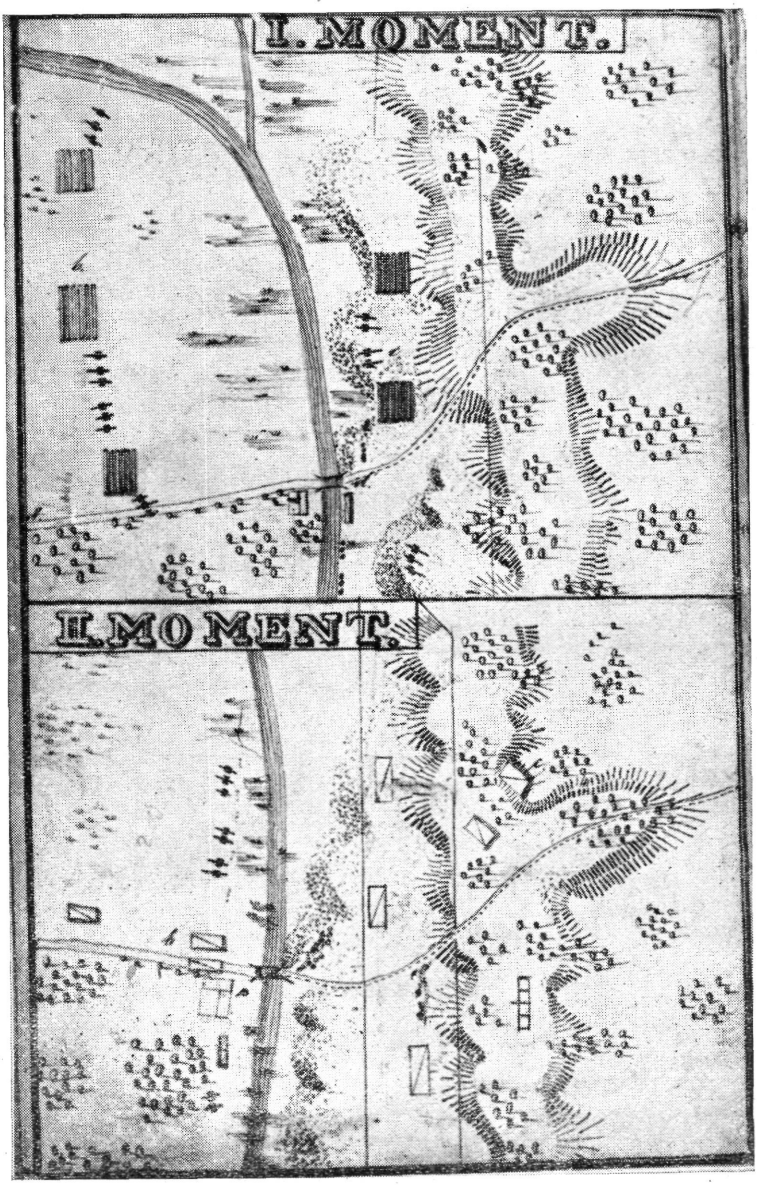
23-a. Aradra vezetének be, hogy Haynau lakásán azon tiszteket, kik mint tisztek szolgáltak a császárnál, valamint a törzstiszteket tőlünk elkülönözték, mink pedig mint rebellisek a Fehérfogadóba zárattunk be, itt üres pallón és éhen kelle időznünk.

24-én orvosilag megvizsgáltatván 110 közül 94 katonának soroztatott, kik közé magamat is a sors vete, mely nap ellenségem zászlója alá esküdtettek meg szuronyok között és ágyú torkától kényszerítve!!! —

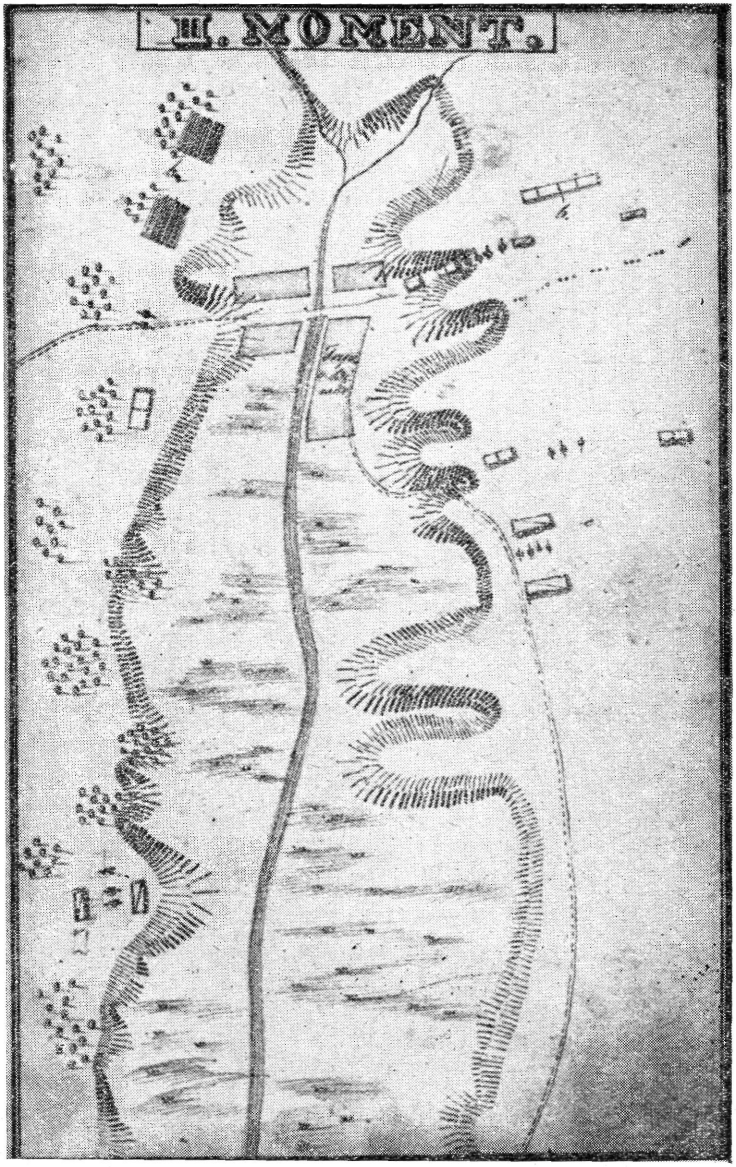
Kovács József
és
Balázs József
százados

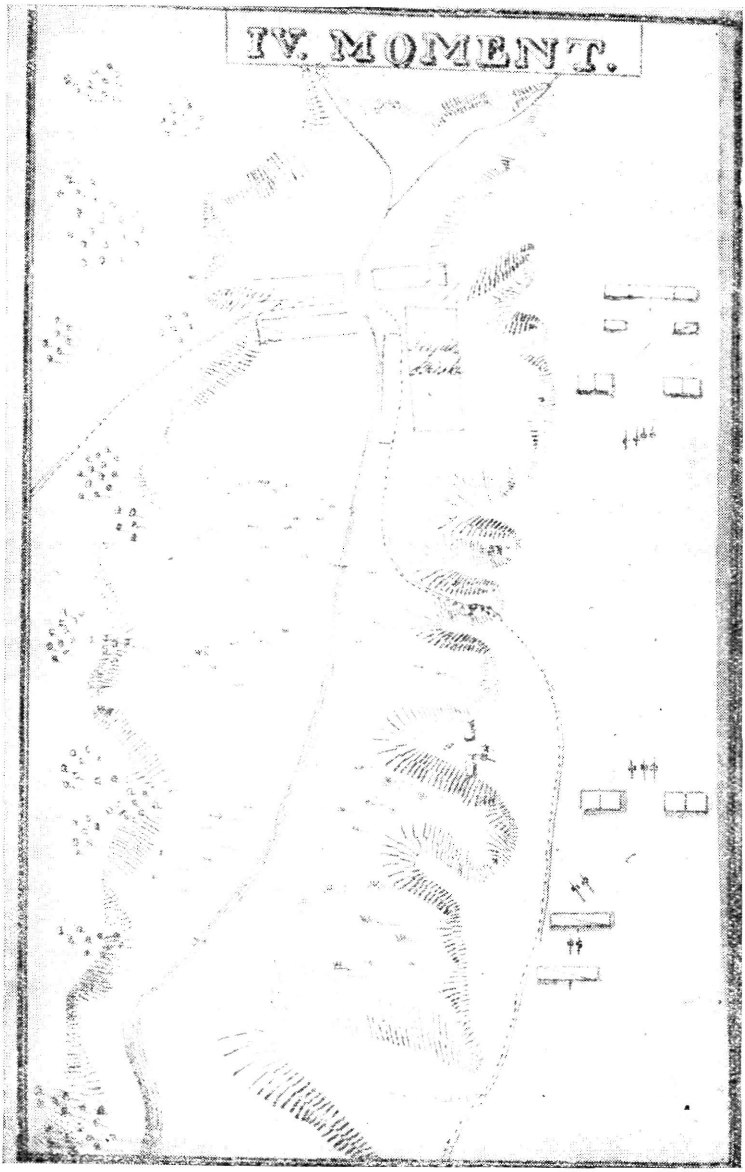
1. sz. vázlat: A hatvani ütközet.

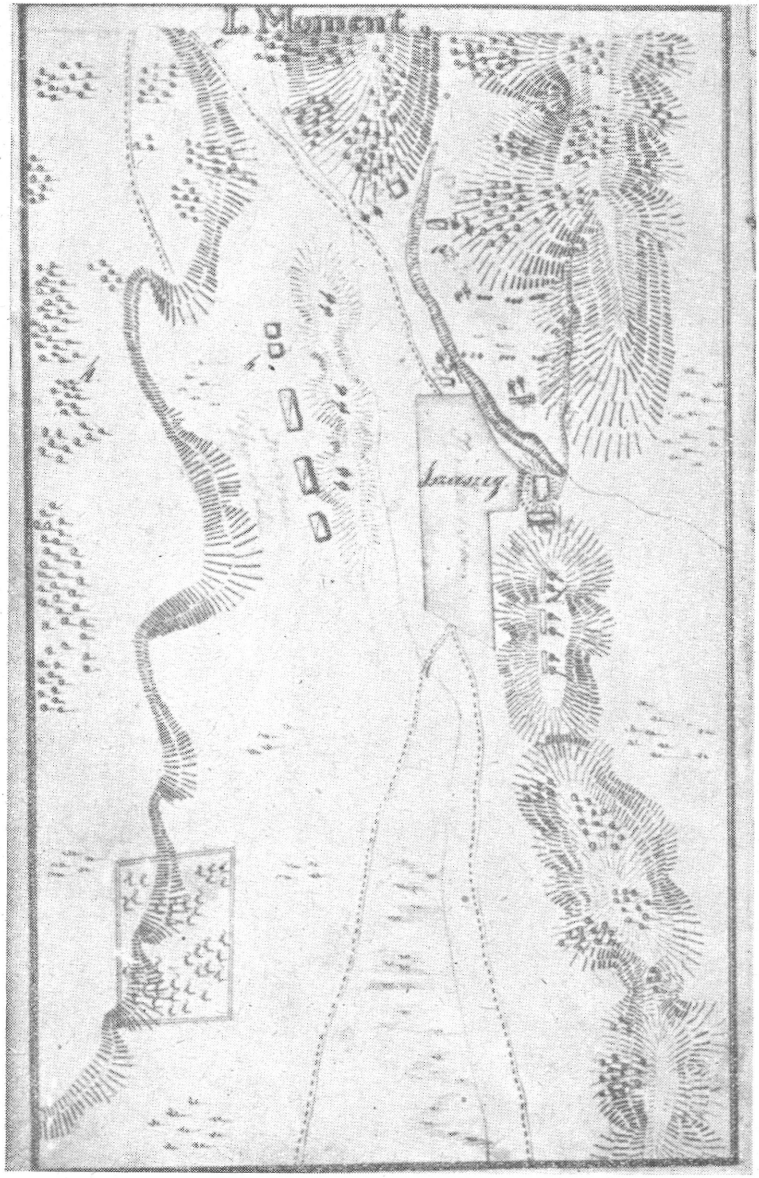
2. sz. vázlat: A tápióbicskei csata I. és II. mozzanata.

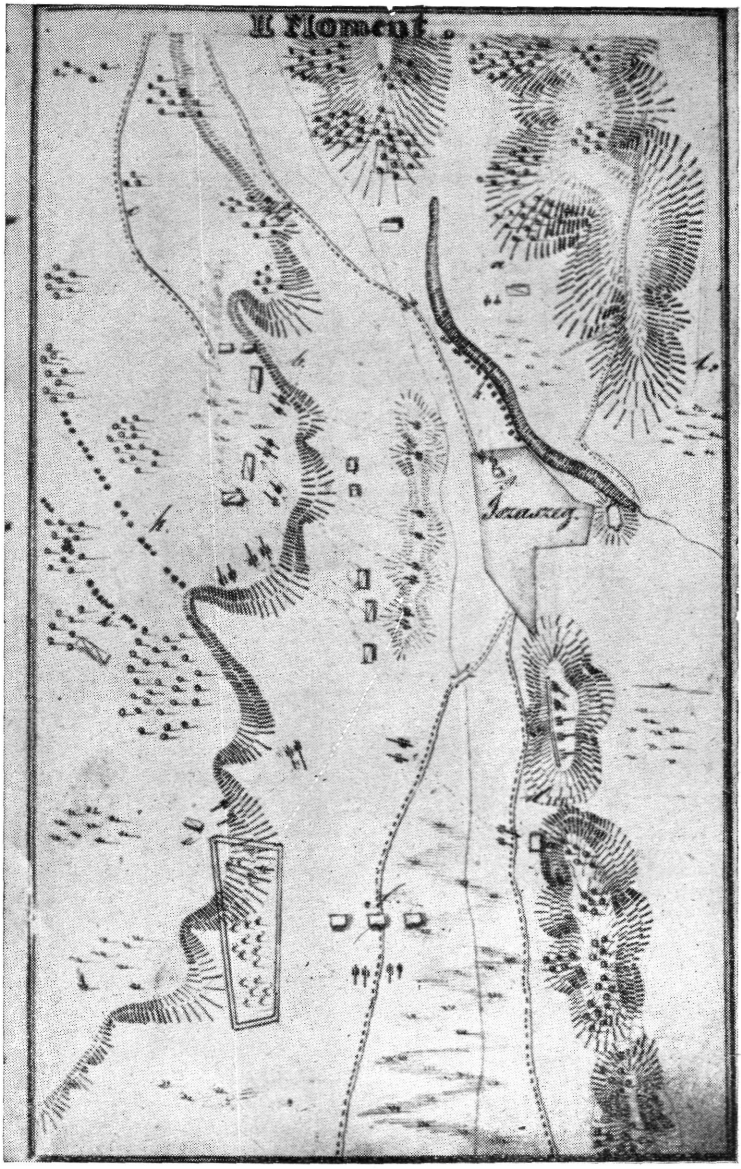
3. sz. vázlat: A tápióbicskei csata III. mozzanata.

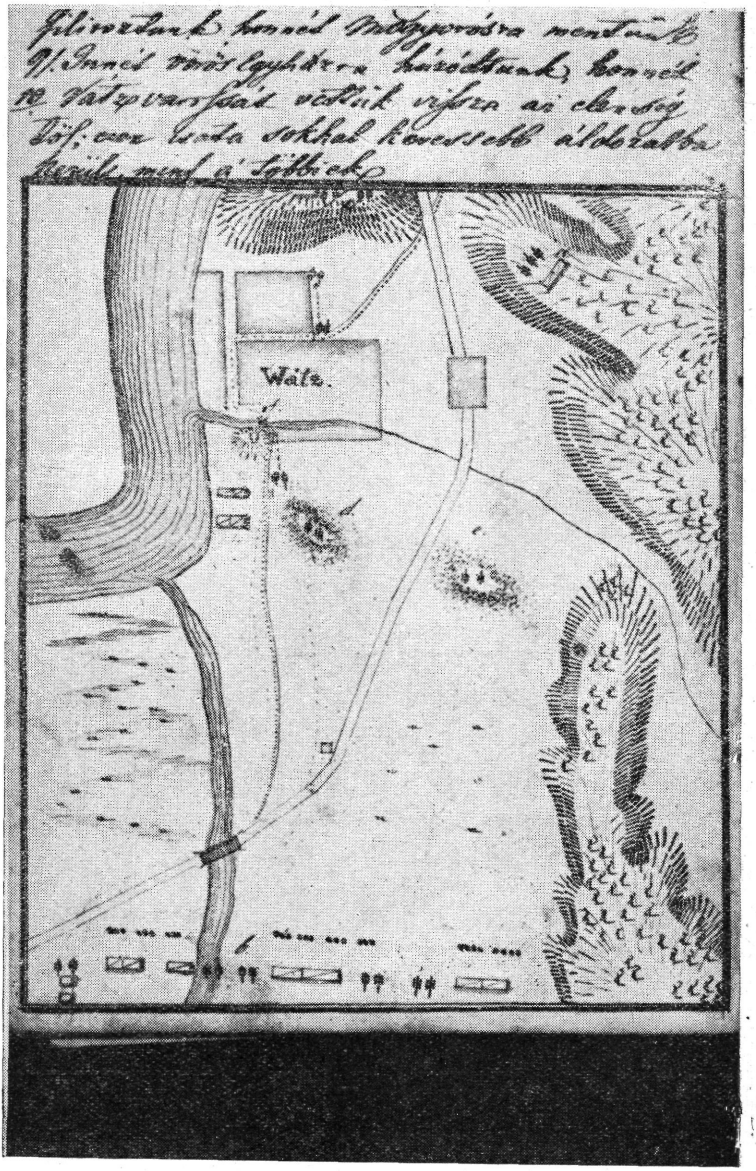
4. sz. vázlat: A tápióbicskei csata IV. mozzanata.

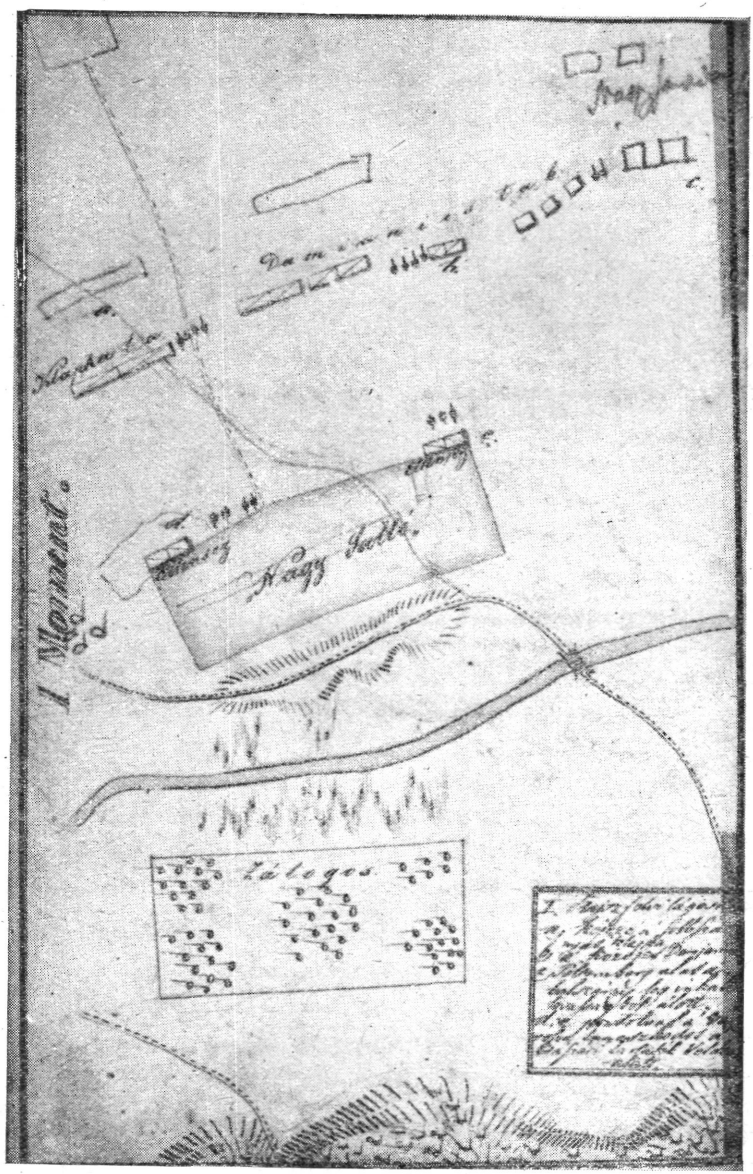
5. sz. vázlat: Az isaszegi csata I. mozzanata.

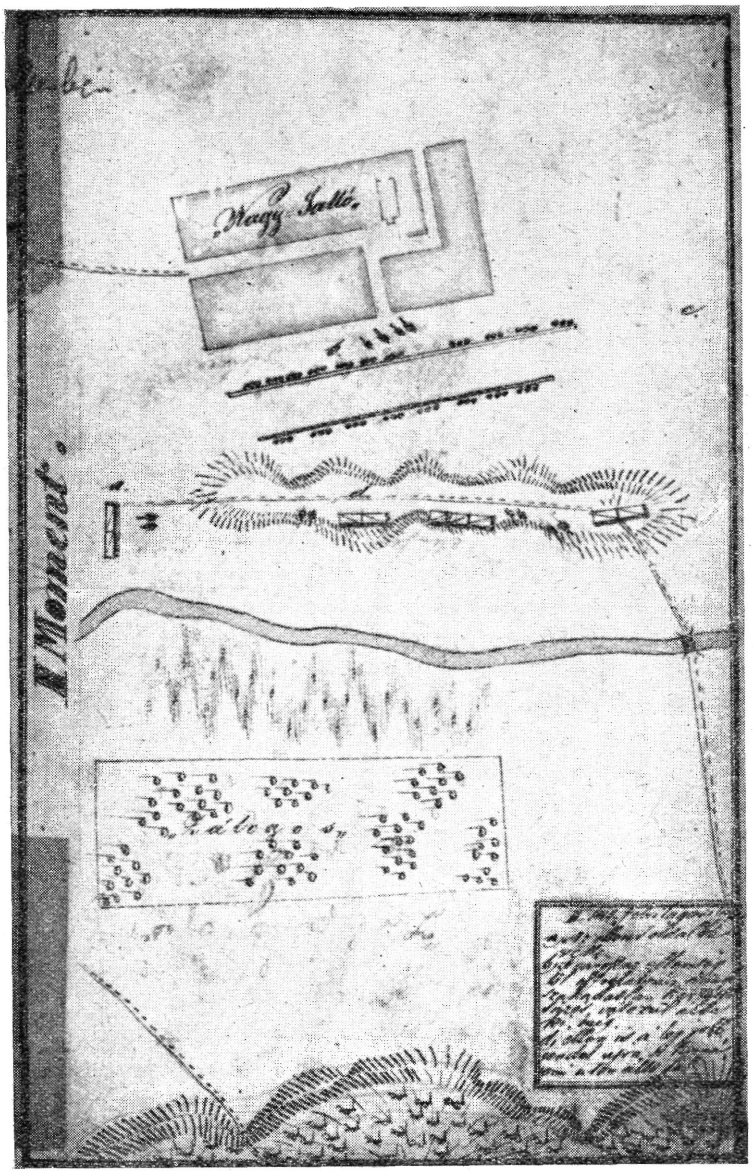
6. sz. vázlat: Az isaszegi csata II. mozzanata.

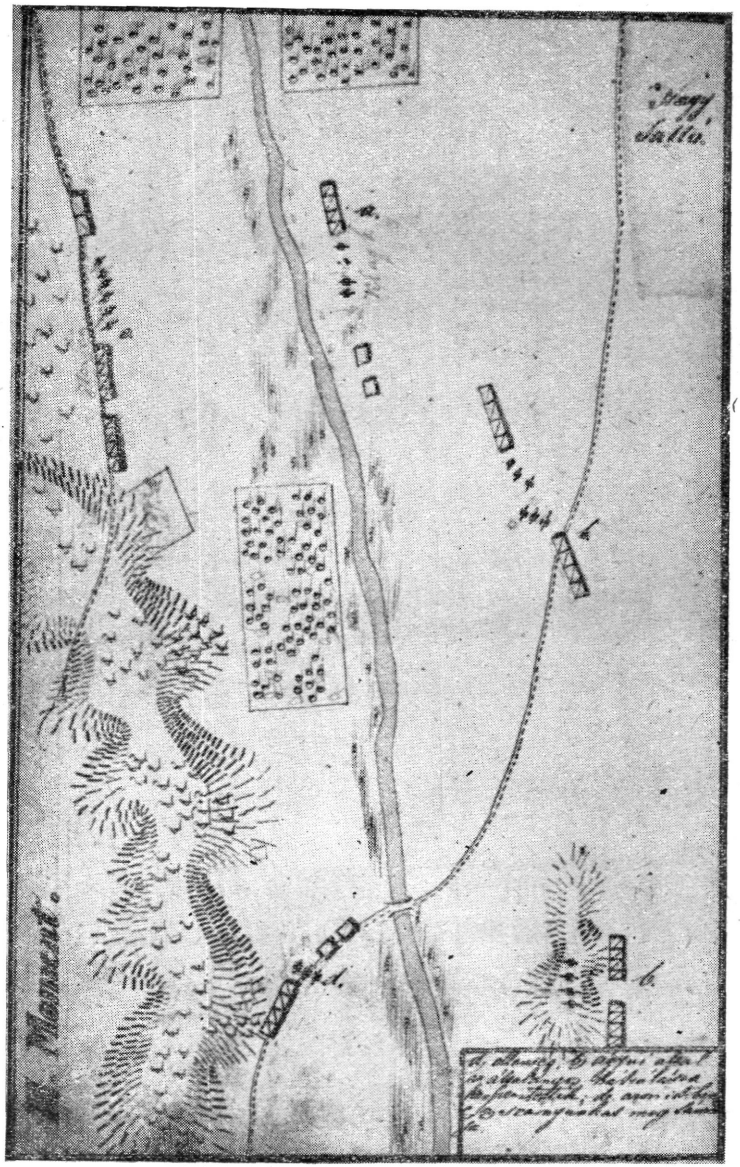
7. sz. vázlat: A váci ütközet.

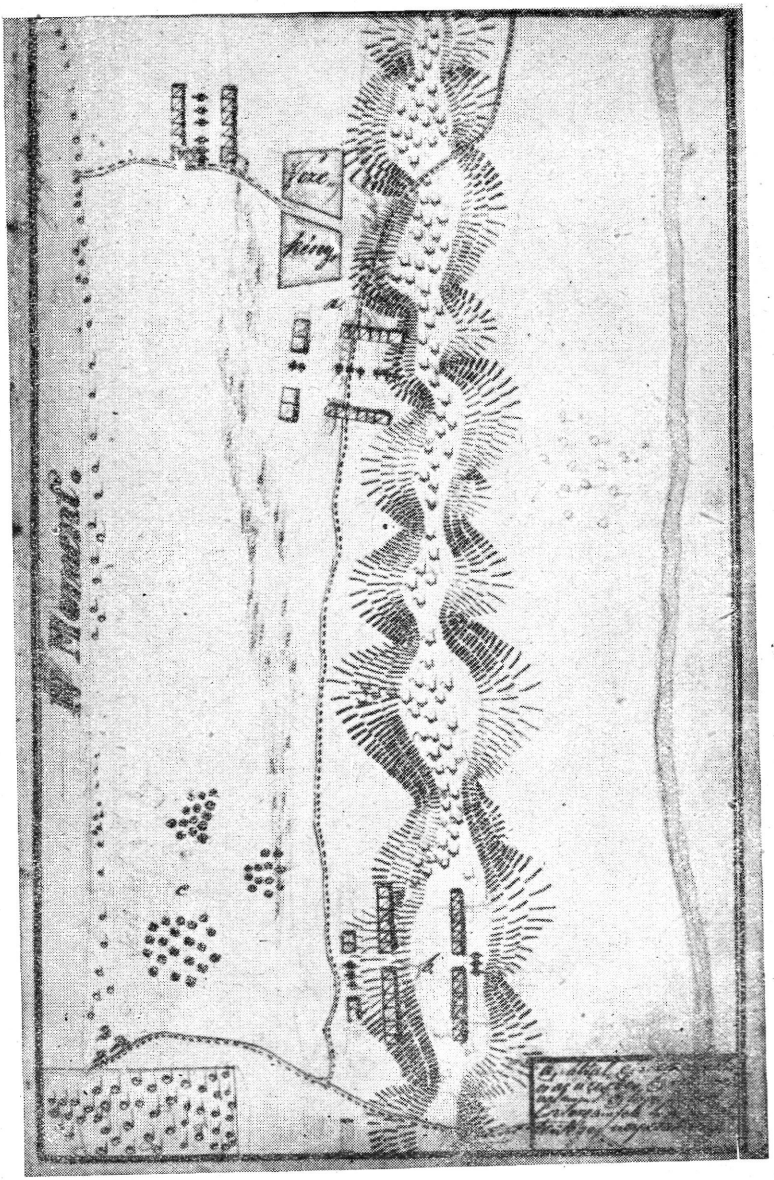
8. sz. vázlat: A nagysallói csata I. mozzanata.

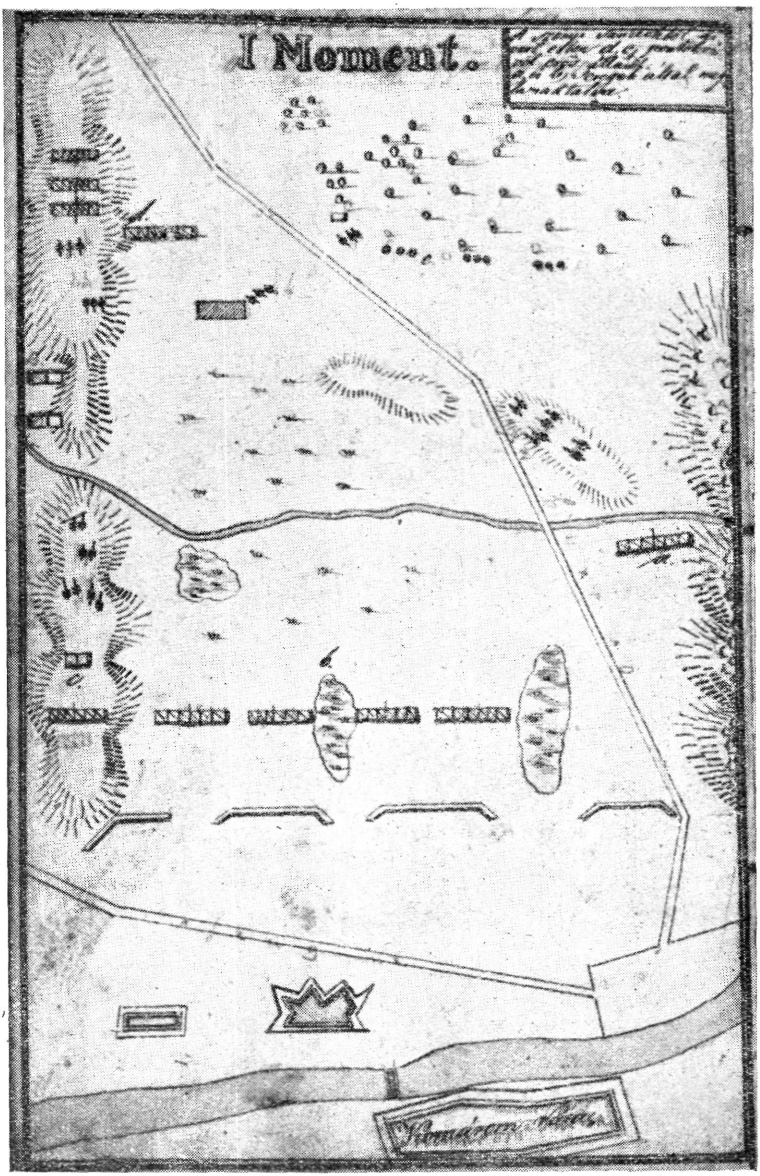
9. sz. vázlat: A nagysallói csata II. mozzanata.

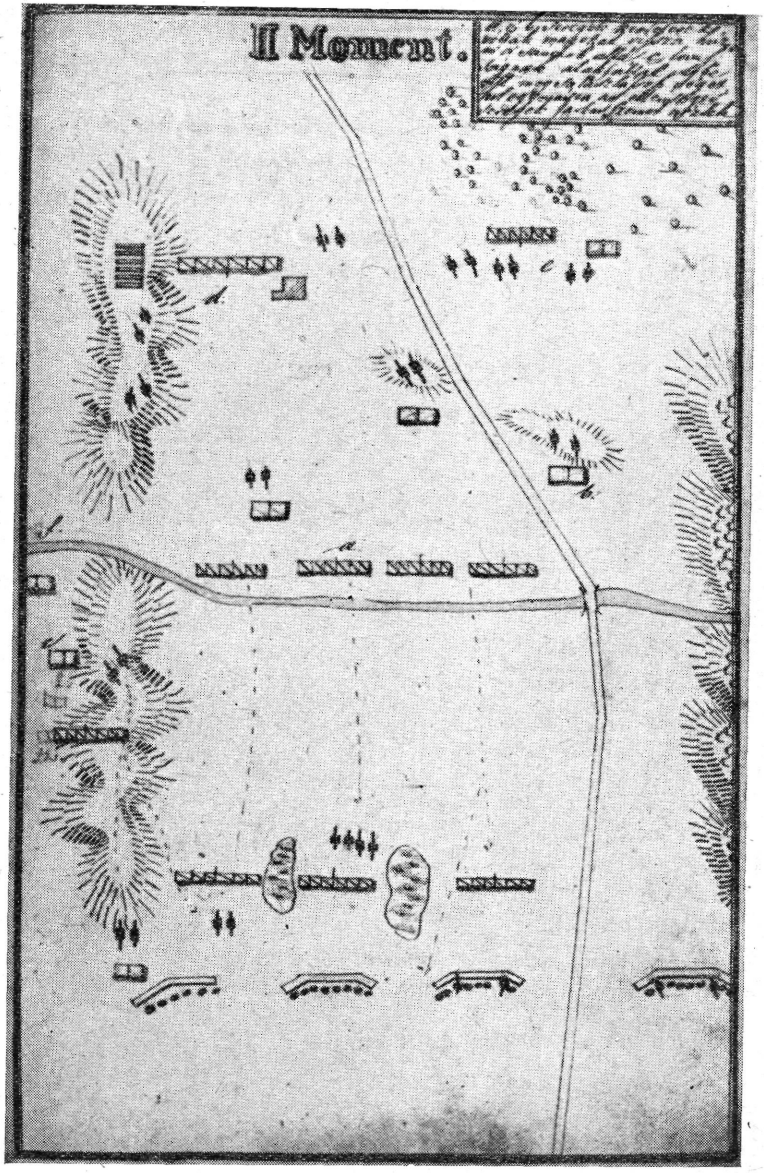
10. sz. vázlat: A nagysallói csata III. mozzanata.

11. sz. vázlat: A nagysallói csata IV. mozzanata.

12. sz. vázlat: A szőnyi ütközet I. mozzanata.

13. sz. vázlat: A szőnyi ütközet II. mozzanata.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1957. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

BIBLIOGRÁFIÁK

Életrajzok — életművek. Folyóiratcikk bibliográfia. 1956 augusztus. (Összeáll. Köves Erzsébet.) [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. [1957.] Soksz. 20 p.

Az 1956. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. [Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 397—412. p.

A Hadtudományi Könyvtár 1956. évi külföldi szerzeményei. [Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége.] — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 50—62. p.

Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. (Közrem. Surján Miklós.) Kaposvár, Megyei Könyvtár, 1957. 90 p. (Somogyi bibliográfiák 1.)

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1955—1956. Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 331—400. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1956 július—1956 október.) — Párttörténeti Közlemények. 1957. 1. sz. 186—187. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1956. július 1—december 31.) — Századok. 1957. 1—4. sz. 491—504. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1957. január 1—június 30.) — Századok. 1957. 5—6. sz. 919—931. p.

(*Németh* Endre): Magyar régészeti irodalom. Bibliographia Archaeologica Hungarica. 1955. [Bp. 1956.] 113—121. p. (Klny. az Archeológiai Értesítő-ből.)

Németh Endre: Magyar régészeti irodalom. Bibliographia Archaeologica Hungarica. 1956. — Archeológiai Értesítő, 1957. I. sz. 110—123. p.

Sopron bibliográfiája 1955-ben. (Összeáll.) Csapody István, Csatkai Endre stb. — Soproni Szemle, 1956. 4. sz. 391—392. p. 1957. 1—2. sz. 159—160. p.

Sopron bibliográfiája. 1956. — Soproni Szemle, 1957. 3—4. sz. 327—331. p.

A Soproni Szemle tartalomjegyzéke. (1937—1944., 1955—1956.) — Soproni Szemle. 1957. 3—4. sz. 333—352. p.

Szalontai Barnabás: Nyírbátor bibliográfiája. 1. r. Nyírbátor. 1957. 16 p. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei.)

ÁLTALÁNOS ÉS GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK

Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica. Nyelv és irodalom. 2. (Szerk. Baróti Dezső, Mészöly Gedeon.) Szeged, 1956. [1957.] 142 p.
A kötet tartalmából:
Nyiri Antal: A had és a szer.

Bózsa István: Szempontok a történelmi atlaszok térképeinek tervezésénél. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 63—108. p.

Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. (Szerk. Bakos József.) Eger, 1957. 547 p.
(Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 3.)
A kötet tartalmából:
Nagy József: A magyar tanácsköztársaság vörös hadseregének hadműveletei Heves megye területén. (Klny.)
Mihail Illarionovics Kutuzov levelei. Közli Bihari József.
Adatok a Thaly-vitához. Közli Bakos József.

Emlékkönyv. Kiad. a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium. 1806—1956. Szerk. Horváth Sándor, Margócsy József. Nyíregyháza, [1957.] 176 p. 8 t.
A kötet tartalmából:
Horváth Sándor: Szabolcs a magyar történelemben. I.

Fábián József: A tudományos kutatómunka néhány kérdéséhez. — Honvédelem. 1958. 1. sz. 117—124. p.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve. 5. 1955. (Szerk, biz. Flórián László, Katona Klára stb.) Bp. 1957. 107 p.
(A Fővárosi Könyvtár évkönyve 17.)
A kötet tartalmából:
Zoltán József: Buda visszavívása évfordulójának megünneplése.

Horváth Miklós: Az Értesítő feladata. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 1—2. p.

Kuzmin, N.—*Alekszandrov*, M.: A második világháború történetének burzsoá meghamisítása. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 17—32. p.
(Voennaja Miszl' 1955. 5. sz.-ból.)

Lengyel László: A magyar katona esküje. — Honvéd Újság. 1957. 59. sz. 2—3. p.

Lenin és a szovjet haditudomány. — Katonai Szemle. 1957. 8. sz. 3—6. p.

A magyar történelem képekben. 2. (Veress Judit—Puskás Sándorné—Dukász Imre): Mohácstól 1848 hajnaláig. Bp. Hazafias Népfront. 1957. 61 p.

Magyarország története. 1. Magyarország középkori története a honfoglalástól 1790-ig. 1. Elekes Lajos—Léderer Emma—Székely György: Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában. (A honfoglalástól 1526-ig.) [Bev.] (Elekes Lajos. A kép- és térképmellékleteket tervezte és összeáll. Györffy György.) Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1957. 359 p.

Magyarország története. 2. Magyarország újkori története. 1790—1918. 1. Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakában. 1790—1849. Szerk. Mérei Gyula, Spira György. Írták: Arató Endre, Mérei Gyula, Spira György, Varga Zoltán. (A térképmellékleteket Bognár Gábor, Takács József tervezte.) Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1957. 523 p. 15 térk.

Mucs Sándor: Lenin, a szovjet haditudomány alapjainak megteremtője. — Honvéd Újság. 1957. 120. sz. 2—3. p.

Mucs Sándor: A. V. Szuvorov tanítása. — Honvéd Újság. 1957. 58. sz. 4. p.

Podvojszki, N. I.: Lenin a forradalom katonai szervezője és irányítója. — Honvéd Újság. 1957. 44. sz. 2., 45. sz. 2., 46. sz. 2. p.

Sztrokov, A.: Lenin és a szovjet haditudomány. (Ford. Mucs Sándor.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 10—20. p.

Történelem. 1—2. (Szerk. Mérei Gyula.) Szeged, 1957. 2 db.
(Acta Universitatis Szegediensis. Sectio historica.)
Az 1. köt. tartalmából:
Gaál Endre: Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez. 1944—1945.
A 2. köt. tartalmából:
Bánkuti Imre: Az Alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után, 1526—1527.

A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. Közgazd. és Jogi K. 460 p. 16 t. 8 térk.
(A Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár kiadványa.)

Viniczai István: A Hadtudományi Könyvtár története, jelenlegi helyzete és feladatai. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 12—49. p.

FEGYVERNEMEK, HADITECHNIKA

Ceny, M. L.: A páncélos csapatok múltja, jelene és jövője. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 83—94. p.
(Armor, 1956. 2. sz.-ból.)

Kalmár János: A haditechnika múltjából. A kereklakatos puskák Magyarországon. — Néphadsereg. 1957. 19. sz. 4. p.

Kalmár János: A haditechnika múltjából. Tüzes szerszámok a magyar—török végvári harcokban. — Néphadsereg. 1957. 25. sz. 4. p.

Szemelvények a nyugatnémet rádiófelderítés történetéből és terveiből. — Honvédelem. 1957. 5. sz. 65—74. p.

I. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Hely- és vártörténet

Baksay Zoltán: Csepel az első világháborúban. — Élet és Tudomány. 1957. 44. sz. 1379—1382. p.

Dercsényi Dezső—*Gerő* László: A sárospataki Rákóczi-vár. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 83 p.
(Műemlékeink.)

Dercsényi Dezső—*Zolnay* László: Esztergom. Bp. 1956. [1957.] Képzőművészeti Alap K. 90 p. 53 t.
(Magyar műemlékek.)

Emlékkönyv a győrvári csata 250. évfordulójára. (1706. november 6—7.) (Szerk. Somlósy Sándor. [Ill.] Horváth Ernő, Rózsa Béla, Szathmáry Géza.) Szombathely, Vasvári Járási Műv. Ház, 1957. 53 p.

Éri István: A balatonvidéki várak büszkesége: a nagyvázsonyi Kinizsi-vár. — Élet és Tudomány. 1957. 38. sz. 1199—1204. p.

Éri István: A nagyvázsonyi Kinizsi-vár. (Ill. Donáth Gyula, Ágostházi László stb.) Veszprém, 1957. 79 p.
(A Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának Kiadványa 12.)

Fitz Jenő: Székesfehérvár. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 74 p. 40 t. (Magyar műemlékek.)

Fitz Jenő: A középkori Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1956. [1957.] 28 p. (István király Múzeum közleményei. B sor. 11.)

Gerő László: Eger. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 157 p. (Magyar műemlékek.)

Gerő László: Sopron vára — Bern vára. — Soproni Szemle. 1957. 3—4. sz. 200—214. p.

Juhász Róbert: Múlt és jelen a siklósi várban. — Honvéd Újság. 1957. 81. sz. 6. p.

Kampis Antal: Tihany műemlékei. Bp. Képzőművészeti Alap, 1957. 48 p. (Műemlékeink.)

Kovács András: A siklósi vár. Pécs, Baranya Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Oszt. [1957.] 69 p. (Baranyai Füzetek 1.)

Lipták Gábor—*Zákonyi* Ferenc: Veszprém megye a szabadságküzdelmekben. Veszprém, Veszprém Megyei Tanács, 1957. 112 p. (Veszprémi könyvek 1.)

Marik Dénes: Város a front mögött. Gyula város felszabadulásának története (1944. augusztus 23—1945 május 10.) Gyula, 1957. 69 p. (Gyulai füzetek 1.)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. Bp. Akad. K. 1957. 39—112. p. (Klny. a „Sopron és környéke műemlékei" c. munka 2. kiadásából.)

Takács Marianna, H.: A sárvári vár. Bp. Képzőművészeti Alap K. 1957. 46 p. (Műemlékeink.)

Tóth Sándor: Vázlatok Törökszentmiklós múltjából. Kiad. a Törökszentmiklósi Városi Tanács. [Szolnok] 1957. 136 p.

Wathay Ferenc: Székesfejérvár veszéséről való história (1603). Bev., jegyz. Nagy Lajos. Székesfehérvár, István király Múzeum, 1957. 29 p. (István király Múzeum Közleményei. B. sor. 14. sz.)

Magyarország hadtörténelme 1848-ig

Baksay Zoltán: Czelder Orbán, a Rákóczi-szabadságharc brigadérosa. — Századok. 1957. 5—6. sz. 751—772. p.

Benczédi László: Thököly Imre (1657—1705). — Magyar Nemzet. 1957. 19. sz. 5. p.

Böhm Jakab: A „Magyarországi Főhadparancsnokság" levéltára. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 3—11. p.

Csapodi Csaba: Kiadatlan Zrínyi-levelek az Eszterházy-levéltárból. — Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 4. sz. 490—497. p.

Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. II. r. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 179—203. p.

Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1645. évi hadjárata. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 101—135. p.

Dávid Gyula—*Tordai* Zádor: A kuruckor költészete. (Antológia.) [Bev.] Tordai Zádor. 1—2. Bukarest—Bp. [1957.] Áll. Irod. és Művészeti Kiadó—Szépirodalmi Kiadó, 2 db.

Dezsényi Miklós: Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 241—251. p.

Gottreich László: Az 1707-es ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. — Katonai Szemle, 1957. 9. sz. 123—128. p.

Gottreich László: Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 83—100. p.

Horváth Miklós: Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XII. században. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 120—178. p.

Horváth Sándor: Tarpai Márton, a Nyírség parasztvezére. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1956. 1—4. sz. 31—38. p.

Károlyi Sándor tábornok beszámoló jelentése Rákóczihoz az erdélyi hadi helyzetről 1706 tavaszán. Közli: Markó Árpád. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 382—395. p.

Köpeczi Béla: Thököly Imre 1657—1705. — Népszabadság. 1957. 230. sz. 10. p.

Markó Árpád: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc hadihelyzetéhez Erdélyben. (1705 novemberétől 1706 nyár elejéig.) — Századok. 1957. 1—4. sz. 163—197. p. 1 térk.

Markó Árpád: A Bercsényi család legutolsó tagja gróf Bercsényi László huszáralezredes. 1781—1835. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 227—240. p.

Nagy László: Egy elfeledett magyar hadvezér: Rhédey Ferenc. — Katonai Szemle. 1957. 5. sz. 89—94. p.

Nagy László: A társadalom állásfoglalásának hatása a Bocskai szabadságharc hadműveleteire. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 136—168. p.

Tóth Gyula: A kuruc hadművészet néhány problémája a győrvári ütközet tükrében. — Honvédelem. 1957. 4. sz. 115—128., 5. sz. 75—91. p.

Thuróczi János: Magyar krónika. (Chronica Hungarorum. Ford. Geréb László. Bev. Kardos Tibor.) Bp. Magyar Helikon, 1957. 213 p. (Monumenta Hungarica 1.)

Vigh István: Hadbíróságok II. Rákóczi Ferenc szabadságharcos seregében. — Katonai Szemle. 1957. 8. sz. 121—123. p.

Zrínyi Miklós Hadtudományi munkái. (Benczédi László: Zrínyi Miklós és kora. — Perjés Géza: Zrínyi Miklós, a hadtudományi író. Magyarázatokkal [ell.] Perjés Géza, Rohonyi Gábor, Tóth Gyula.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1957. 494 p. 4 t.

Magyarország hadtörténelme 1848—1918-ig

Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből. Közli: Böhm Jakab—Kun József. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 299—329. p.

Balázs József: Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 70—82. p.

Balázs József: A honvédelem megszervezése 1848 nyarán és a honvédsereg első győzelme. — Katonai Szemle. 1957. 6. sz. 135—142. p.

„Bemutatom néktek Károly főhadnagyot..." — Lebstück Mária, az 1848—49-es szabadságharc egyik legvitézebb honvédtisztje. — Írta: r. j. — Honvéd Újság. 1957. 108. sz. 9. p.

Berkó István: Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 204—225. p.

Dezsényi Miklós: Akiről a Garibaldi ünnepségek során keveset beszéltünk: (Alessandro) Monti ezredes. — Magyarország. 1957. 21. sz. 6. p.

Dezsényi Miklós: Az 1848—49-es szabadságharc folyami és tengeri hadihajói. — Katonai Szemle. 1957. 8. sz. 113—120. p.

Garibaldi egyik katonája. Emlékezés Udvardy József főhadnagyra. Írta: J. R. — Honvéd Újság. 1957. 92. sz. 4. p.

Győri Illés István: Egy órányi béke. Harctéri visszaemlékezés a Nagy Októberi Forradalom napjára. — Magyarország. 1957. 36. sz. 7. p.

Így látták a kortársak. Az 1917—1918-as magyarországi sajtó az orosz proletárforradalomról. Összeáll.: Remete László. Bp. Kossuth, 1957. 249 p. 12 t.

Kemény G[éza] Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. A sajtóbibliográfiát összeáll. Busa Margit. (Bev. Dezsényi Béla.) Bp. Hadtörténelmi Intézet, 1957. 173 p. 3 t.

Kolta László: Perczel Mór. Megemlékezés születésének 145. évfordulóján. — Sárköz. 1956. 3—4. sz. 37—39. p.

Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 1848 április—szeptember. Kossuth Lajos 1848—1849-ben 2. Sajtó alá rend. Sinkovics István. Bp. Akad. K. 1957. 1098 p.
(Kossuth Lajos összes munkái 12.)
(Magyarország újabbkori történetének forrásai.)

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz (1851—1864.) Közli: Kun József—Böhm Jakab. (Hadtörténelmi Okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 322—381. p.

Külföldi légiók az 1848—49-es magyar szabadságharcban. Írta: r. j. — Honvéd Újság. 1957. 111. sz. 5. p.

Nemes Dezső: Az Októberi Szocialista Forradalom és a magyar nép harca az imperialista háború és a monarchia ellen. — Társadalmi Szemle, 1957. 6. sz. 41—59. p.

Pach Zsigmond Pál: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. — Századok. 1957. 1—4. sz. 198—226. p.

A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése. — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei, 1957. 10. köt. 3—4. sz. 237—261. p.

Szathmári Gábor: Forradalom a Szent György cirkálón. — Esti Hírlap. 1957. 264. sz. 4. p.

Tóth Sándor: Az 1848—49-es szabadságharc első dicső fegyverténye: a pákozdi győzelem. — Honvéd Újság. 1957. 114. sz. 7. p.
Vajda János: Damjanich [János]. — Honvéd Újság. 1957. 114. sz. 6. p.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában

Antal Gábor: Egy érdekes történelmi album. Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Forradalomban. — Magyar Nemzet. 1957. 37. sz. 8. p.

Babai József: Százezer magyar hadifogoly harca a szovjethatalom győzelméért. — Honvéd Újság. 1957. 121. sz. 3. p.

Barkovits István: Nagy idők — hős tanúi. (Hunya István, Perlusz Sándor, Ágoston Ignác, Karóckai András.) — Honvéd Újság. 1957. 122. sz. 5. p.

Csőke Pál: Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. [Összeáll. Györkei Jenő—Józsa Antal.] Gondolatok egy nagyszerű könyv lapozgatása közben. — Néphadsereg. 1957. 1. sz. 7. p.

Együtt a forradalmi orosz proletariátussal. Szovjet lap cikke a magyar katonáknak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban való részvételéről. — Honvéd Újság. 1957. 110. sz. 2. p.

Faragó Dezső: Harcban az ellenforradalmárokkal. — Magyarország. 1957. 36. sz. 6. p.

Faragó Dezső: Lenin megbízólevelével. — Magyar Nemzet. 1957. 52. sz. 10. p.

Gáll János: Hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. — Korunk. 1957. 10. sz. 1334—1350. p.

Garasin Rudolf: Magyarok a forradalomban. — Magyarország. 1957. 36. sz. 6. p.

Gisztl Pál: A moszkvai eszer lázadás leverése és a főposta visszafoglalása. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 182—183. p.

Györkei Jenő: Magyar internacionalisták Szibériában, a Bajkálon túli harcokban. — Katonai Szemle. 1957. 7. sz. 127—134. p.

Györkei [Jenő] János: A proletár internacionalizmus hőse: Vienermann Lajos. — Honvéd Újság. 1957. 117. sz. 2. p.

Györkei Jenő—*Józsa* Antal: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917—1922). — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 21—69. p.

Györkei Jenő—*Józsa* Antal: A béke forradalmának magyar katonái. — Élet és Irodalom. 1957. 19. sz. 7. p.

Harcban született fegyverbarátság. — Honvéd Újság. 1957. 21. sz. 3. p.

Hobula János: Öt esztendő a vörös csapatokban. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 172—174. p.

Horváth Miklós: Az első könyv a magyar internacionalisták szerepéről. (Györkei Jenő—Józsa Antal: Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Bp. Kossuth, 1957.) [Könyvism.] — Népszabadság. 1957. 250. sz. 4. p.

Juhász Márton: Harcolni, mindenütt, a proletárhatalomért. [Visszaemlékezés.] — Népszabadság. 1957. 243. sz. 5. p.

Ligeti Károly: Válogatott írásai. (Összegyűjt. és vál. Györkei Jenő. Bev. Sziklai Sándor.) [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet. Bp. Kossuth K. 1957. 150 p. 4 t.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Összeáll. és bev. tanulmányt írták: Györkei Jenő, Józsa Antal. (Bev. Münnich Ferenc.) Bp. Kossuth K. 1957. 244 p. 14 t.

Milei György: A magyar hadifoglyok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — Élet és Tudomány. 1957. 45. sz. 1411—1415. p.

Müller Ernő: Cseljabinszki epizód 1918-ból. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 175—178. p.

Münnich Ferenc: Barátságunk forrásai. — Magyarország. 1957. 3. sz. 3. p.

„Nem fogyott el a hősi idők ereje." Beszélgetés Frankó György elvtárssal. Írta: Sz. T. — Néphadsereg. 1957. 1. sz. 6. p.

Okmányok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idejéből. Közli: Kun József. Ford. Józsa Antal—Honfi József. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 297—321. p.

Padlovics: Az első szarátovi lovasezred. — Honvéd Ujság. 1957. 126. sz. 11. p.

Pogonyi Antal: Krasznojarszki folyóiratok. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 179—181. p.

Pintér István: Riadó Moszkvában. [Gisztl Pál visszaemlékezései.] — Népszabadság. 1957. 250. sz. 3. p.

A proletár nemzetköziség ragyogó példája. Magyarok az oroszországi polgárháborúban. (Német Lajos.) — Honvéd Ujság. 1957. 130. sz. 5. p.

Számuely Tibor, Varga és a többiek. Néhány adat a proletár szolidaritás történetéből. — Magyarország. 1957. 6. sz. 7. p.

Szatmári Sándor: Magyar internacionalisták visszaemlékezései. A Vengerec szigete. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4 sz. 169—171. p.

Szepcsik Rezső: A világszabadságért Kaukázusban. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 184—185. p.

Sziklai Sándor: Emlékeimből. — Szabad Hazánkért. 1957. 1. sz. 2—3. p.

Sziklai Sándor: Tudtuk, miért harcolunk... — Honvéd Ujság. 1957. 123. sz. 2—3. p.

Tolna megyeiek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. [Szekszárd.] 1957. 35 p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Agárdi Ferenc: A nagy haditerv. — Magyarország. 1957. 3. sz. 10. p.

Baktai György: Negyvennyolc vöröskatona 1919-re emlékezik... — Honvéd Ujság. 1957. 33. sz. 1. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg észak-magyarországi ellencsapásának néhány problémája. — Katonai Szemle. 1957. 2. sz. 149—154. p.

Barta Lajos: A magyar Vörös Hadsereg 1919 magyar költészetében. — Szabad Hazánkért. 1957. 3. sz. 27—29. p.

Bötkös Ferenc: Orosz hadifoglyok harca a Tanácsköztársaság védelméért. — Honvéd Újság. 1957. 122. sz. 2. p.

Erőss Emma: Horthyék és az Antant összefogása a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — Élet és Tudomány. 1957. 31. sz. 963—967. p.

Fogarassy László: Cseh történész [Václav Král] az 1919-es csehszlovák intervencióról. [Könyvism.] — Korunk. 1957. 10. sz. 1429—1432. p.

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. — Honvéd Újság. 1957. 118. sz. 3. p.

Hunya István: Emlékezés az endrődi nagy napokra. — Magyarország. 1957. 3. sz. 8. p.

Illés Béla: A vöröshadsereg születésnapján. — Népszabadság. 1957. 46. sz. 3. p.

Král, Václav: A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. (Intervenční válka československé buržoasie proti madarské sovětské republice v roce 1919. Ford. Fendt Pál.) Bratislava, Szlovákiai Szépirod. K. 1956. 283, [5] p. 2 mell.

L[engyel] L[ászló]: „Fegyverbe!... Fegyverbe!..." Munkásezredek harca a Tanácsköztársaság védelméért. — Honvéd Újság. 1957. 114. sz. 4. p.

A magyar történelem képekben. 1918—1919. (Szerk. Réti László.) Bp. Hazafias Népfront, 1957. 64 p.

A nyolcadik vörös repülőosztag. Írta: I. I. — Honvéd Újság. 1957. 113. sz. 1. p.

Pethő Tibor: Stromfeld Aurél. — Élet és Tudomány. 1957. 34. sz. 1066—1070. p.

Szamuely Tibor: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Bev. Kun Béla. Bp. Kossuth K. 1957. 210 p. 1 t.

T. *Szerémi* Borbála: Emlékezés Stromfeld Aurélra. — Népszabadság. 1957. 239. sz. 4. p.

Vass László: Szamuely (Tibor) futárja. [Visszaemlékezés.] — Népszabadság. 1957. 247. sz. 4. p.

L[engyel] L[ászló]: Visszaemlékezés az első magyar proletárhatalom dicső napjaira. Nemzetközi ezredek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — Honvéd Újság. 1957. 33. sz. 4. p.

L[engyel] L[ászló]: Visszaemlékezés a Tanácsköztársaság dicső napjaira. Hogyan védelmezte a proletárhatalmat a Vörös Őrség. — Honvéd Újság. 1957. 30. sz. 3. p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1956-ig

Baktai Ferenc: Az elfelejtett hadsereg. [A magyar demokratikus honvédség 1. és 6. hadosztálya 1945 tavaszán Ausztriában.] — Népakarat. 1957. 79. sz. 6. p.

Berend Iván—*Ránki* György: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt. — Századok. 1957. 5—6. sz. 696—715. p.

Bodó László: Zalka Máté hősi halálának 20. évfordulóján. — Honvéd Újság. 1957. 68. sz. 3. p.

Budapesti harcok. — Honvéd Újság. 1957. 18. sz. 3. p.

Gyáros László: Lukács tábornok. [Zalka Máté.] — Magyarország. 1957. 15. sz. 5. p.

Gyöngyösi Nándor: A proletár internacionalizmus hőse. Zalka Máté halálának 20. évfordulójára. — Népszabadság. 1957. 136. sz. 9. p.

Kállay István: Az ellenforradalom fegyveres erejének szervezése és működése 1919—1920-ban a Dél-Dunántúl területén. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 3—31. p.

Keserü István: Harcban született fegyverbarátság. Dokumentumok a magyar néphadsereg megalakulásának történetéből. — Népszabadság. 1957. 79. sz. 4. p.

Mucs Sándor: A magyar fegyveres ellenállási mozgalom megszervezése és szerepe Magyarország felszabadításában. (1941—1945.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 32—54. p.

Münnich Ferenc: Történelmi évforduló [1945. május 9.] — Népszabadság. 1957. 108. sz. 1. p.

Sallai Elemér: Magyar partizánok cseh földön. — Honvéd Újság. 1957. 117. sz. 6. p.

Tóth Sándor: Dicső harcok nyomán — szabad ország. — Honvéd Újság. 1957. 39. sz. 5. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 94—119. p.

Történelmi fordulat. — Honvéd Újság. 1957. 22. sz. 2. p.

Ellenforradalom Magyarországon, 1956

András Endre: Hősök emlékére. Hiteles történet az Athenaeum Nyomda védőiről. — Népszabadság. 1957. 83. sz. 8. p.

Baktai György: Forradalmi ezredeink. A régi munkásmozgalmi harcok ezrede. — Honvéd Újság. 1957. 48. sz. 3. p.

Bányász Rezső: Dudás (József) fejvadászainak nyomában. — Népakarat. 1957. 76. sz. 4., 81. sz. 4., 83. sz. 3. p.

Bányász Rezső: Fegyvert fog az öreg harcos [— — visszaemlékezései munkásmozgalmi múltjára, 1912—1956.]— Népakarat. 1957. 67. sz. 5. p.

Bányász Rezső: Király Béla igazi arca. — Honvéd Újság. 1957. 58. sz. 9. p.

Barkovits István: Egy karhatalmi ezred naplójából. — Honvéd Újság. 1957. 2. sz. 2. p.

Bejczy Géza: Bemutatjuk az ellenforradalom újpesti vezérkarát. — Honvéd Újság. 1957. 119. sz. 4—5. p.

Berta Somogyi Lajos: Ma egy éve: híven esküdökhöz, hősként haltatok meg. (1956. október 30.) — Népszabadság. 1957. 256. sz. 9. p.

Bertalan István: Fejezetek a karhatalom történetéből. A kegyelemdöfés. — Honvéd Újság. 1957. 88. sz. 4. p.

Bertalan István: Fejezetek a karhatalom történetéből. Sorkatonák a karhatalomban. — Honvéd Újság. 1957. 103. sz. 4., 104. sz. 5. p.

Bertalan István: Hősök ezrede. (Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred.) — Honvéd Újság. 1957. 61. sz. 6. p.

Bertalan István: Magyar vadászrepülők harca az ellenforradalmárok ellen. — Honvéd Újság. 1957. 102. sz. 3. p.

Rocskár János: Tótkomlósi ellenforradalom. Békéscsaba, 1957. 24 p.

Bottyán István: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 22. sz. 4. p.

Bozsik Valéria: A nógrádi kommunisták harca az ellenforradalmárok ellen. Bp. Kossuth K. 1957. 141 p.

A budai karhatalmi ezred naplójából. — Honvéd Újság. 1957. 3. sz. 2. p.

Csala László—*Onodvári* Miklós: Viharos napok. Kiad. az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei intézőbizottsága. Miskolc, 1957. 84 p.

Csémi Károly: A karhatalom — a proletár állam szilárd védelmezője. A karhatalmi alakulatok megalakulásának első évfordulójára. — Néphadsereg. 1957. 4. sz. 5. p.

Cserhalmi Imre: Példaképek a hűségben, helytállásban. Jegyzetek a partizánokról. — Népszabadság. 1957. 152. sz. 8. p.

Csőke Pál: Tűzkeresztség. — Népszabadság. 1957. 167. sz. 2., 168. sz. 2. p.

Déri Ernő—*Pataki* László: Az ellenforradalom Miskolcon. Bp. Kossuth K. 1957. 69 p.

(*Dupsi* Károly): A mezőhegyesi ellenforradalomról. (Összeáll. — —. Kiad. a MSZMP Intéző Bizottsága.) Mezőhegyes, [1957.] 28 p.

Egri történet a jutasi őrmester, az idegenlégionista és a pucertartó tiszturak „forradalmáról". Írta: b. f. — Honvéd Újság. 1957. 32. sz. 9. p.

Egy „forradalmi katonai tanács" tündöklése és bukása. — Adalékok az ellenforradalom történetéhez. — Honvéd Újság. 1957. 7. sz. 3., 8. sz. 2., 9. sz. 2., 10. sz 3. p.

Ellenforradalmárok a Balaton partján. Írta: P. B. — Honvéd Újság. 1957. 6. sz. 2. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. 3. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. Bp. Egyet. ny. 1957. 144 p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. 4. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. Bp. Zrínyi ny. 1957. 131 p. 8 t.

Ellenforradalmi események a Biharkeresztesi járásban. [Kiad. a] (Biharkeresztesi Járási Pártbizottság.) Debrecen 1957. 32 p.

Ellenforradalmi események Békés megyében. 1. Gyula, Békés m. Tanács, 1957. 24 p.

Ellenforradalmi események Tolna megyében. Kiad. a Megyei Tanács. [Bp. 1957.] 55 p.

Ellenforradalom a siklósi járásban. [Pécs, 1957.] 39 p.

Ellenforradalom és tanulságai a pécsi járásban. Kiad. az MSZMP Pécsi Járási Végrehajtóbizottsága. [Pécs, 1957.] 23 p.

Az ellenforradalom Komárom megyei eseményeiből. 1. Kiad. az MSZMP Komárom megyei Intéző Bizottsága. [Tatabánya, 1957.] 30 p.

Ellenforradalom Somogyban. (Összeáll. a Szerkesztőbizottság.) Kaposvár, MSZMP Somogy megyei Biz. 1957. 127 p.

Az ellenforradalom Szabolcs-Szatmárban. Nyíregyháza, Megyei Tanács VB. [1957.] 76 p.
(Megyei fehér könyv 1.)

Az ellenforradalom támadása a néphatalom ellen Pest megyében. Bp. 1957. 55 p.

Az ellenforradalom tényei Hajdú-Biharban. Debrecen, 1957. 91 p.

Az ellenforradalom tevékenysége Heves megyében l. Eger, [1957.] 35 p.

Az ellenforradalom tevékenysége Zala megyében. 1956. október 23—november 4. [Zalaegerszeg] 1957. 32 p.

Az Elnöki Tanács határozata: Elismerés és köszönet a hősies és önfeláldozó karhatalomnak. — Népakarat. 1957. 93. sz. 1. p.

Ez történt Vas megyében. (Összeáll. R. Farkas Klári.) Bp. Kossuth K. 1957. 94 p.

Az [ezerkilencszázötvenhat] 1956 október-novemberi ellenforradalom a marxizmus—leninizmus fényében. [Cikkgyűjtemény.] Írták: Kádár János, Kállai Gyula stb.) Bp. Kossuth K. 1957—1958. 216 p. (Segédanyag az egyetemi és főiskolai hallgatók számára.)

Fehérkönyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről. Kiad. a Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém megyei Bizottság. Veszprém, 1957. 47 p.

Fejezetek a karhatalom történetéből. Lapozgatás a miskolci karhatalom naplójában. Írta: n. n. — Honvéd Újság. 1957. 96. sz. 5. p.

Fejezetek a karhatalom történetéből. A néphatalom és a népvagyon védelmében. — Szemelvények az újpesti karhatalom munkájáról megjelent sajtócikkekből. — Írta: n. n. — Honvéd Újság. 1957. 91. sz. 4 p.

Fontosabb adatok az 1956 október-decemberi időszakról. Bp. Központi Statisztikai Hivatal, 1957. 81 p.

Hajdu József: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 24. sz. 3. p.

Halász István: Fejezetek a karhatalom történetéből. Kilenc önkéntes. — Honvéd Újság. 1957. 109. sz. 4. p.

Határőreink helytálltak az ellenforradalom viharában. (Dokumentumgyűjtemény.) Kiad. a Magyar Népköztársaság Határőrség Politikai Csoportfőnöksége. Bp. 1957. 48 p.

Havas Ervin: Memento. — Gondolatok „A magyarországi ellenforradalom" kiállításon. — Szabad Hazánkért. 1957. 6. sz. 29—30. p.

Havasi Tamás—*Herczeg* János—*Kerek* György: A rádió ostroma. 1956. október 23. Kossuth K. 1957. 96 p.

Hegedüs Ferenc: A 37. Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred történetéből. — Szabad Hazánkért. 1957. 5. sz. 2—5. p.

Hegedüs Ferenc: 1956. október 26. (Részlet a 37-es Budapesti Forradalmi Ezred történetéből.) — Honvéd Újság. 1957. 48. sz. 3. p.

Horváth József: Forradalom és ellenforradalom Szarvason. — Népszabadság. 1957. 59. sz. 3—4. p.

Ilku Pál: A népi hatalomra törő ellenséget parancsra vagy parancs nélkül meg kell semmisíteni! [— — beszéde az országgyűlésen.] — Honvéd Újság. 1957. 55. sz. 1—2. p.

Joó Gábor: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 30 .sz. 4—5. p.

Kahn, Albert E.: Washington keze Magyarországon. Egy amerikai újságíró leleplezi az ellenforradalom külföldi szervezőit. — Népszabadság. 1957. 17. sz. 9. p.

Kállai Gyula: A magyarországi ellenforradalom a marxizmus—leninizmus fényében. — Társadalmi Szemle. 1957. 1. sz. 12—39. p.

Kassai Géza: A nemzetköziség nagy példája. — Népszabadság. 1957. 88. sz. 3. p.

Kende István: Az ellenforradalom taktikája október előtt és októberben. — Népszabadság. 1957. 40. sz. 3. p.

Kik lincseltek Miskolcon? — Népszabadság. 1957. 35. sz. 5. p.

Kőszegi Frigyes: Kopácsiék hitszegése. — Honvéd Újság. 1957. 54. sz. 10. p.

Kőszegi Frigyes: Az ózdi „véres hétfő" története. — Népszabadság. 1957. 13. sz. 6. p.

Lakatos István: A varsói szerződés és a szovjet csapatok segítsége. — Honvéd Újság. 1957. 12. sz. 2. p.

Lengyel László: Elől járt a harcban. (Jakusits Lajos.) — Honvéd Újság. 1957. 79. sz. 4—5. p.

Lovas Márton: A Köztársaság téri pártházban — Élet és irodalom. 1957. 6. sz. 4—5. p.

Lovas Márton: Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig? Dokumentumok és jelentések alapján. Bp. 1957. 155 p. 8 t.

A Magyar Néphadsereg szerepe az ellenforradalom időszakában és harca a munkás-paraszt hatalom védelméért. — Katonai Szemle. 1957. 2. sz. 3—8. p.

Magyarország elhagyására szólította fel a Külügymisztérium az angol katonai attasét. Az ellenforradalmi erőkkel tartott fenn kapcsolatot, kémkedett és vesztegetett (James N.) Cowley ezredes. — Népakarat. 1957. 15. sz. 2. p.

Mi történt a parlament előtt 1956. október 25-én? Írták Végh alez., Laczkó Béla stb. — Népszabadság. 1957. 86. sz. 8. p.

Mozaikok egy karhatalmi ezred életéből. Írta: k. f. — Népszabadság. 1957. 59. sz. 6. p.

Nemes Dezső: Népi demokráciánk fejlődése és az októberi ellenforradalom. — Párttörténeti Közlemények. 1957. 1. sz. 3—31. p.

Az októberi ellenforradalmi események. Cikkgyűjtemény. Kiad. a Magyar Népköztársaság Határőrség Parancsnokság. Bp. 1957. 117 p. 4 t.

Összedőlt legenda. Írta: H. Gy. [Maléter Pál ellenforradalmi tevékenysége.] — Honvéd Újság. 1957. 26. sz. 9. p.

Pintér István: Halálra ítélten. — Népszabadság. 1957. 265. sz. 8. p.

Pintér István: Híven a honvédeskühöz. 1. Tűzharcban az ellenforradalommal. 2. Árulókkal nem tárgyalunk. 3. Magyar a magyarra? — Népszabadság. 1957. 80. sz. 6., 81. sz. 8., 82. sz. 10. p.

Pintér István: Kétszer Budapestért. (Tancsevszkij szds.) — Népszabadság. 1957. 80. sz. 11. p.

Pintér István: Tisztelettel bemutatjuk vitéz Király Béla urat. — Népszabadság. 1957. 118. sz. 8. p.

Pintér István: Az utolsó csep vérükig. (Sziklai Sándor vezérőrnagy és Kiss Lajos.) — Népszabadság. 1957. 154. sz. 8. p.

Polónyi Béla: Adalékok egy újabb „Fehér Könyv"-höz. Támadás a nagykőrösi pártház ellen. — Honvéd Újság. 1957. 29. sz. 3. p.

Polónyi Béla: A hadsereg bomlásának okairól: Az ellenforradalom taktikája a hadsereggel szemben. — Honvéd Újság. 1957. 23. sz. 8—9. p.

A rádió ostroma. 1956. október 23. — Népszabadság. 1957. 18. sz. 5., 19. sz. 5., 20. sz. 5., 21. sz. 5., 22. sz. 5., 23. sz 5., 24. sz. 5. p.

Révész Géza: A Nagy Imre-féle árulók akadályozták meg októberben, hogy a hadsereg és a rendőrség egésze teljesítse kötelességét. — — elvtárs beszéde Szegeden. — Népszabadság. 1957. 89. sz. 2. p.

Sadovy, John: Budapest: „Úgy hullottak az emberek mint a legyek". — Honvéd Újság. 1957. 5. sz. 1., 3. p.
(A Life c. folyóirat 1956. dec. 10. sz.-ból.)

Schwarz—Lause, Mauser, Thompson és társaik. Az ellenforradalom fegyverei. — Honvéd Újság. 1957. 2. sz. 3. p.

Sipos Elemér: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 26. sz. 2. p.

Sólyom József—*Zele* Ferenc: Harcban az ellenforradalommal. Bp. Móra Ferenc K. 1957. 162 p. 8 t.

Sólyom László: Vádolnak a sírból visszajöttek. — Népszabadság. 1957. 42. sz. 9. p.

Szabó Mihály: Fejezetek a karhatalom történetéből. Egy szemtanú kiegészítő megjegyzései „A kegyelemdöfés"-hez. — Honvéd Újság. 1957. 94. sz. 2., 95. sz. 2. p.

Szabó Sándor: Ki lőtt először a rádiónál? — Egy szemtanú hozzászólása. — Honvéd Újság. 1957. 16. sz. 3. p.

Szatmári Tibor: Adalékok a nagybudapesti pártbizottság ostroma történetéhez. Életben maradt szemtanúk visszaemlékezései. — Honvéd Újság. 1957. 19. sz. 4., 20. sz. 6. p.

Szatmári Tibor: Helytállás a tűzben. — Honvéd Újság. 1957. 58. sz. 3. p.

Szebelkó Imre: Határőrök helytállása az ellenforradalom viharában. — Magyarország. 1957. 10. sz. 6. p.

Szendi József: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság. 1957. 18. sz. 2—3. p.

Szenes Imre: Az utolsó napjuk... Bp. Kossuth K. 1957. 167 p.

Szőke András: Fejezetek a karhatalom történetéből. A gyomai nehéz napok. — Honvéd Ujság. 1957. 120. sz. 5. p.

Szőnyei Tibor: Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól. — Honvéd Újság. 1957. 13. sz. 2—3. p.

Terrorista gyilkosok az Avas alján. A véres miskolci október vége története. — Népakarat. 1957. 34. sz. 3. p.

Tóth Anna—*Simon* Pál: Gondolatok „A rádió ostroma" olvasása közben. — Népszabadság. 1957. 103. sz. 5. p.

Ujházi József: Fejezetek a karhatalom történetéből. Leszámolás egy ellenforradalmi bandával. — Honvéd Újság. 1957. 102. sz. 4. p.

Vadász Frigyes: Rohanó áradat... — Szabad Hazánkért. 1957. 1. sz. 13—17., 2. sz. 23—25. p.

Vádirat. (Az ellenforradalom Veszprém megyében.) (Írták: Csaba Imre, Hazai Sándor stb. Összeáll. Thiery Árpád.) Bp. Kossuth K. 1957. 111 p.

Magyar fegyveres erők 1957

A néphadsereg vezérkari főnökének és politikai csoportfőnökének nyilatkozata a hadsereg újjászervezéséről. — Honvéd Újság. 1957. 20. sz. 1., 3. p.

Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között, a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzete tárgyában. — Honvéd Újság. 1957. 62. sz. 3—4. p.

Munkásőrök a pesti utcán. — Népakarat. 1957. 76. sz. 5. p.

Megszervezik a fegyveres munkásőrséget. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendelete. — Honvéd Újság. 1957. 21. sz. 1. p.

Zászlót avatott a munkásőrség Sziklai Sándorról elnevezett alakulata. — Honvéd Újság. 1957. 109. sz. 1. p.

II. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ókor

Artamonov, M[ihail] I[llarionovics]: Hazarszkaja kreposzt' Szarkel. — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1956. 7. tom 1—4. fasc. 321—341. p.

A császári Róma. (Írták: Augustus római császár, Cornelius Tacitus stb. Ford. Borzsák István, Földy József stb.) Szerk., bev. Révay József. Bp. Bibliotheca, 1957. XXII. 245 p. 17 t.
(Aurora 6.)

Czuth Béla—*Szádeczky-Kardoss* Samu: Bagaudák az Alpokban. — Antik tanulmányok. 1957. 4. köt. 1—2. sz. 116—122. p.

Josephus Flavius: A zsidó háború. [Peri tou Joudaikou polemou.] Függelékül: — — önéletrajza. Bios. Ford. (bev. és jegyz. ell.) Révay József. 2. jav. kiad. Bp. Gondolat. 1957. 547 p.

Maróti Egon: A kalózkodás Szicilia körül C. Verres propaetorsága idején. — Antik Tanulmányok. 1957. 4. köt. 1—2. sz. 29—38. p.

Maróti Egon: „A kalózkodás szerepe a római polgárháborúkban" című kandidátusi disszertációjának vitája. A vitát összefoglalta Szilágyi János György. — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei. 1957. 10. köt. 3—4. sz. 374—377. p.

Nagy T[ibor]: Les campagnes d'Attila aux Balkans et la valeur du témoignage de Jordanès concernant les Germains. — Acta Antiqua Academiae Scientiarium Hungaricae. 1956. 4. tom. 1—4. fasc. 251—260. p.

Sztankó István: Az ókori rabszolgatartó államok hadművészete. [Soksz.] Bp. Zrínyi Akad. 1957. 44. p. 8 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Hadművészet története tanszék. Előadások.)

Agárdi Ferenc: [Giuseppe] Garibaldi hősi élete. — Magyarország. 1957. 18. sz. 3. p.

Árkus István: Az egyiptomi háború. 1956 október 29—november 7. — Népszabadság. 1957. 44. sz. 6., 45. sz. 6., 46. sz. 6., 47. sz. 8—9. p.

Barclay, C. N.: Angol—francia hadműveletek Port-Said ellen 1956-ban. „Musketeer" hadművelet. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 129—137. p.
(The Army Quarterly 1957. 1. sz.-ból.)

Dezsényi Miklós: Garibaldi és magyar harcostársai. — Katonai Szemle. 1957. 4. sz. 125—134. p.

Giró Szász László: Garibaldi (1807—1882). — Élet és Tudomány. 1957. 28. sz. 867—871. p.

Kalmár János: Az 1860. évi marsalai partraszállás térképe. — Honvéd Újság. 1957. 94. sz. 9.
(Türr István térképvázlata.)

Mathiez, Albert: A francia forradalom. (La Révolution Francaise. Ford. [és az utószót írta] Mihályi Gábor. Ill. Varga Győző.) Bp. Bibliotheca, 1957. 542. p.

Az ötödik ezred parancsnoka... Beszélgetés Lister (Enrique) tábornokkal. — Népszabadság. 1957. 280. sz. 2. p.

Sallay Géza: Giuseppe Garibaldi. 1807 július 4—1882 június 2. — Népszabadság. 1957. 156. sz. 4. p.

Tarle, E[vgenij Viktorovics]: Napoleon. Bp. Gondolat, 1957. 450 p.

Tóth Sándor: Garibaldi. — Honvéd Újság. 1957. 77. sz. 5. p.

Tóth Sándor: A spanyol szabadságharc 1936—1939. — Katonai Szemle. 1957. 3. sz. 152—163. p.

Verő Gábor: Az 1870—71-es porosz—francia háború. A proletariátus fegyveres felkelésének hadművészete az 1871-es Párizsi Kommünben. Szerk. — —. Bp. Zrínyi Akad. 1957. 27 p. 2 t. [Soksz.]
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet története tanszék. Előadások.)

Wéber, Theo: Légihaderő a Szuezi-konfliktusban. (Rövidített ford. — Szemelvények a külföldi katonai irodalomból. 1957. 3—4. sz. 145—148. p. (Flugwehr und Technik. 1957. 2. sz.-ból.)

Wittman Tibor: A harmincéves háború keletkezésének és jellegének kérdéséhez. — Századok. 1957. 5—6. sz. 603—624. p.

Agárdi Ferenc: A csillag története. — Magyarország. 1957. 9. sz. 5. p.

Fedor János: A forradalom útja Oroszországban. Bp. Gondolat, 1957. 267 p.

A fegyveres felkelés vezérkarának megválasztása. — Honvéd Újság. 1957. 127. sz. 2. p.

A forradalom kivont kardja. 80 éve született Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij. — Népszabadság. 1957. 214. sz. 4. p.

Malkov, Pavel: A Téli Palota ostroma. Elmondja — — öreg forradalmár, aki részt vett a Téli Palota ostromában. — Népszabadság. 1957. 258. sz. 2. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40 éves évfordulójára. — Honvédelem. 1957. 5. sz. 3—10. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 3—4. sz. 3—9. p.

Narvánál született. (A Szovjet Hadsereg 39 éves.) — Honvéd Újság. 1957. 19. sz. 3. p.

Az októberi fegyveres felkelés lenini terve és a párt harca annak megvalósításáért. — Honvéd Újság. 1957. 128. sz. 4—5. p.

Petrográdon, 1917. október 31-én. — Honvéd Újság. 1957. 128. sz. 2. p.

Petrográdon, 1917. november 2-án és 3-án. A Vörös Gárda. — Honvéd Újság. 1957. 130. sz. 2. p.

Petrográdon, 1917. november 6-án... — Néphadsereg. 1957. 1. sz. 8. p.

Petrográdon 1917 novemberében. Munkások és katonák együttműködése a fegyveres felkelés napjaiban. — Honvéd Újság. 1957. 132. sz. 2. p.

A proletárhatalom védelme legyőzhetetlenné acélozta a fegyvereiket. — Honvéd Újság. 1957. 20. sz. 2. p.

Reed, John: Tíz nap, amely megrengette a világot. (Ten days that shook the world. Bev. V[ladimir] I[l'ics] Lenin. Ford. Nyilas Vera. Bp. Kossuth, 1957. 285. p.

Uszta Gyula: Köszöntjük a 39 éves dicsőséges Szovjet Hadsereget. — Honvéd Újság. 1957. 23. sz. 1. p.

Betlen Oszkár: Lidice figyelmeztet. — Népszabadság. 1957. 136. sz. 4. p.

Gudirenko, I.: Hőstett a magyar földön. (Szergej Il'ics [Ermolaev] Jermolajev.) — Népszabadság. 1957. 80. sz. 10. p.

Gyöngyösi Nándor: A sztálingrádi ellentámadás évfordulóján. — Magyar Nemzet. 1957. 62. sz. 2. p.

Harmath Ádám: 1200 kilométeren, 12 hegyvonulaton, 12 folyón át... A román hadsereg harca a fasiszta haderők ellen a II. világháborúban. — Honvéd Újság. 1957. 98. sz. 8. p.

Ingersoll, Ralph: Szigorúan titkos. (Top secret.) (Ford. Révné Földes Ilona.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1957. 424 p.

Kunc, Radimir: Lidice soha nem ismétlődhet meg! — Szabad Hazánkért. 1957. 4. sz. 2—3. p.

[*Pálfi* Viktor]: Fény derült a „Cicero-ügyre", a 2. világháború kémháborújának egyik legizgalmasabb epizódjára. — Esti Hírlap. 1957. 241. sz. 5. p. [Moyzisch ankarai német követ leleplezései.]

Pálfi Viktor: Kísértenek a „Cicero-fontok". A második világháború nagy pénzhamisításából származó bankókat koboztak el Jugoszláviában. — Esti Hírlap. 1957. 279. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: A kínai nép nemzeti felszabadító háborúja 1937—1949. — Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 55—93. p.

Sarpilo, G.: Sztálingrád... — Néphadsereg. 1957. 11. sz. 4. p.

Székely Béla: A berlini csata. — Népszabadság. 1957. 108. sz. 6. p.

Sztankó István: A fasiszta Németország tervei a Szovjetunió lerohanására. A szembenálló felek fegyveres erői a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja kezdetén. A német fasiszta támadó és a szovjet védelmi hadműveletek 1941 nyarán és őszén. [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 42 p. 1 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sztankó István: A Szovjet Hadsereg 1941. évi nyári és őszi kényszerű visszavonulásának néhány problémája. — Honvédelem. 1958. 1. sz. 75—85. p.

Sztankó István: A 3. német páncélos csoport visszavonulása a moszkvai csatában. (1941. december 6—18-ig.) [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 20 p. 1 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sztankó István: A sztálingrádi csata. (1942 július—1943 február.) [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 43 p.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sztankó István: A főirányban védő 2. szovjet gyalogezred védelme Sztálingrádban. (1942. szeptember 15—17-ig.) [Soksz.] Bp. Zrínyi Akadémia, 1957. 19 p. 1 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

A szocialista országok fegyveres ereje

Harapi, Nuri: Az Albán Munkapárt az Albán Néphadsereg szervezője és vezetője. — Honvéd Újság. 1957. 80. sz. 5. p.

Üdvözöljük fegyvertársunkat, a Csehszlovák Néphadsereget. — Honvéd Újság. 1957. 117. sz. 11. p.

A jugoszláv nép és néphadseregének ünnepe. — Néphadsereg. 1957. 39. sz. 7. p.

30 éves a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg. — Honvéd Újság. 1957. 89. sz. 3. p.

A Lengyel Hadsereg Napjára. — Honvéd Újság. 1957. 119. sz. 7. p.

Stoph, Willy: A Német Demokratikus Köztársaság néphadseregének első születésnapjára. — Honvéd Újság. 1957. 25. sz. 7. p.

Gheorghe, Zahaira: Október 2. — a Román Népköztársaság Fegyveres Erőinek Napja. — Honvéd Újság. 1957. 115. 4. p.

Lapok egy hősi nép történelméből. (Vietnam.) — Honvéd Újság. 1957. 85. sz. 6. p.

Üdvözöljük vietnami fegyverbarátainkat. A Vietnami Néphadsereg Napjára. — Néphadsereg. 1957. 38. sz. 5 p.

Két éves a varsói szerződés. — Honvéd Újság. 1957. 55. sz. 1. p.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

M. V. FRUNZE	Lenin és a Vörös Hadsereg — — — — — —	3
CSATÁRI DÁNIEL	Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban (1944—1945) — —	25
TÓTH SÁNDOR százados	A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) I. RÉSZ	51
LIPTAI ERVIN alezredes	Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez	71
HETÉS TIBOR és DEZSÉNYI MIKLÓS	Flottafelkelés Bocche di Cattaroban (1918) — — —	92
RÁZSÓ GYULA	Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről — —	117

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

MARKÓ ÁRPÁD, a történettudományok kandidátusa	Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez (I. Közlemény) — — — — — — — — —	148

VITA

DR. MEZŐSI KÁROLY	Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?" c. hozzászólására — — — —	158

SZEMLE

LUIGI LONGO	A nemzetközi brigádok Spanyolországban (Ism. *Margitta Henrik*) — — — — — — — — — —	201
	Engels Frigyes válogatott katonai művei (Ism. *J. Gy.*) — — — — — — — — — — — — —	209
	Zrínyi Miklós hadtudományi munkái (Ism. *B. J.*)	216

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz. (Közli: *Kun József* százados és *Bőhm Jakab*) — 221

Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. (Közli: *Kovács József* és *Balázs József* százados) 259

BIBLIOGRÁFIA

Az 1957. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — — — 283

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

М. В. ФРУНЗЕ — Ленин и Красная Армия — 3

ЧАТАРИ ДАНИЭЛ — Участие румынских войск в боях за освобождение Венгрии (1944—1945) — 25

Капитан ТОТ ШАНДОР — Организация хортистской армии (1920—1944). Часть I — 51

Подполковник ЛИПТАИ ЭРВИН — К вопросу военного союза Венгерской Советской Республики и Советской России — 71

ХЕТЕШ ТИБОР и ДЭЖЕНЬИ МИКЛОШ — Восстание во флоте в которском бухте (1918) — 92

РАЖО ДЮЛА — О военном искусстве наемной армии Матьяша — 117

РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ЯЗЫКА — 148

ДИСКУССИЯ — 158

РЕЦЕНЗИИ — 201

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — 221

БИБЛИОГРАФИЯ — 288

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

M. V. FRUNZE	Lenin und die Rote Armee	3
DÁNIEL CSATÁRI	Die Teilnahme der rumänischen Truppen an den Kämpfen für die Befreiung Ungarns (1944—1945)	25
SÁNDOR TÓTH Hauptmann	Die Organisation der „Horthy" Armee. (1920—1944) I. Teil	51
ERVIN LIPTAI Oberstleutnant	Beiträge zur Frage des militärischen Verbandes der ungarischen Räterepublik und des sowjetischen Russlandes	71
TIBOR HETÉS und MIKLÓS DEZSÉNYI	Der Aufstand der Flotte in Bocche di Cattaro (1918)	92
GYULA RÁZSÓ	Über die Kriegskunst der Söldnerarmee von Matthias	117
	DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE	148
	DISKUSSION	158
	RUNDSCHAU	201
	KRIEGSGESHICHTLICHE URKUNDEN-SAMMLUNG	221
	BIBLIOGRAPHIE	238

HIBAIGAZÍTÓ

A 68. oldal első sora helyesen: hét vegyes dandár stb., a hetedik sor helyesen: 35 kis harckocsiból stb., az utánakövetkező: 63 repülőgépből állt.

Ára: 16. — Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1958

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3–4

1958

ÚJ FOLYAM BUDAPEST V. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:
Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós,
Kornis Pál, Liptai Ervin, Molnár Pál,
Mucsi Sándor.

Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós.

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.

Felelős kiadó: a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.
Telefon: 112—064.

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodánál (Bp. V., József Nádor tér 1.). Kiadónál és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61297, közületi 61006 (vagy átutalás a MNB. 47. sz. folyószámlájára).

12403/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR HADSEREG FELBOMLÁSA ÉS A MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM GYŐZELMÉNEK KATONAI VONATKOZÁSAI 1918-BAN*

Balázs József őrnagy

Az 1918. évi magyar polgári demokratikus forradalom győzelme és Ausztria-Magyarország első világháborúban elszenvedett veresége között rendkívül szoros, mély és sokrétű a kapcsolat. Mindkettő a monarchia számos megoldatlan problémával terhes társadalmának volt a produktuma; az egyiknek is, a másiknak is szükségszerűen be kellett következnie 1918 őszén. Más szóval: a monarchia hadseregének összeomlása az *adott* történelmi helyzetben, a *konkrét* gazdasági, társadalmi, politikai és katonai viszonyok *sajátos* összejátszása folytán, a háború végső kimenetelét *meghatározó állandó* és *befolyásoló ideiglenes* tényezők hatása alatt — elkerülhetetlen volt. Az arisztokratikus politikai vezetés fenntartására irányuló törekvés, a felemás társadalom konzerválásának igyekezete, a nemzetgazdaság teljes lezüllése és a haderő legyengült állapota *objektíve* kergette összeomlásba a hadsereget. Az olyan szubjektív tényezők, mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének hatása, a baloldali erők előretörése, a sajtó béke-kampánya, az antant hatalmak propagandahadjárata, s a német és az osztrák-magyar katonai ellentétek stb., szintén jelentősek voltak a fegyveres erő felbomlásában, de érvényesülésüket az objektív körülmények adta lehetőségek határozták meg.

Köteteket lehetne írni arról, hogy az 1920—30-as években kiadott emlékiratok, visszaemlékezések, ezredtörténetek, naplók, értekezések és propaganda füzetek szerzői — politikai és érzelmi beállítottságuktól függően — kiket miért tettek felelőssé a monarchia háborús vereségéért és összeomlásáért. Heves vita bontakozott ki a politikusok és a katonai vezetők között. A katonai vezetők például azt hányták a politikusok szemére, hogy a közjogi vitákban elmerülve teljesen figyelmen kívül hagyták a hátország lakosságának forrósodó hangulatát, semmit sem

* A magyar polgári demokratikus forradalom 40. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésszakán elhangzott előadás.

tettek a baloldali szocialista mozgalom leszerelésére és a »liberális sajtó« megfékezésére, sőt még az »alkotmányosság bástyáját«, a parlamentet is a destrukció fórumává változtatták. A politikusok viszont a hadsereg vezetőit okolták a történtekért, bírálták őket erélytelenségükért, tehetségtelenségükért és tehetetlenségükért. „Azt hiszem, Lukachich térparancsnok úrnak, a Mária Terézia-rend lovagjának, talán mégsem a telefonkagylóhoz, hanem kardjához kellett volna nyúlni — mondja többek között maró gúnnyal Kristóffy. — A telefonhoz ráért volna nyúlni akkor is, midőn ezt a »forradalmosdit« már elfojtotta."[1]

A huszonöt esztendős ellenforradalmi rendszer történetírása tagadta, hogy az úgynevezett őszirózsás forradalom győzelme, valamint a »császári és királyi« haderő összeroppanása a vajúdó társadalom belső fluktuációjának lett volna az objektív következménye. Az ezernyi kölcsönhatás egyikét-másikát összefüggéseiből kiragadva, szubjektív tényezőket perdöntőnek tekintve azt hangoztatta, hogy a monarchia *csak* azért szenvedett vereséget az első világháborúban, mert a pacifista propagandával »megfertőzött« „hinterland" hátba támadta a még harcoló hadsereget, s a »Károlyi-rezsim« is *csak* azért kerülhetett hatalomra, mert a fegyveres erő a bolsevisták agitációja nyomán — mind a fronton, mind a hátországban — elveszítette erélyét »a rend«, »a haza« ellenségeivel szemben. Eme álláspont tarthatatlanságára tapintott rá — egyébként helyesen — még az ellenforradalommal megbékélő »liberális burzsoázia« ismert személyisége, Supka Géza is 1924-ben, mondván: „Hihetetlen rövidlátással folyvást *a következményekben keressük az indokokat.*"[2] De még Kristóffy József, a dualista monarchia leglelkesebb híve se látott okozati összefüggést a magyar polgári demokratikus forradalom és a monarchia „közvetlen" összeomlása között.[3]

A fasiszta magyar hadtörténetírás — néhány elejtett és elrejtett beismerő vallomástól eltekintve — lépten-nyomon arról akarta meggyőzni a hazai közvéleményt és az egész világot, hogy az osztrák-magyar haderő mindvégig „teljes fegyelemben becsülettel kitartott", „a hadsereg teljesítette kötelességét", — s ha a király nem bocsátja ki emlékezetes kiáltványát és a polgári demokratikus forradalom kormánya nem rendeli el a magyar csapatok azonnali fegyverletételét, méltányos fegyverszünettel lehetett volna a négy évig tartó háborút befejezni.

Végleg elhervadtak a központi hatalmak győzelmi reményei, amikor a német hadsereg — az antant általános ellentámadásának nyomása alatt — visszavonulni kényszerült, Bulgária és Törökország pedig fegyverszünetet kért. Ezt megelőzően az osztrák-magyar haderő piavei offenzívája fulladt kudarcba. Tehát minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy Németország és Ausztria-Magyarország képtelen fegyveresen kierőszakolni a fegyverszünetet, illetve a békét. A vezetők ezért »új stratégiát« dolgoztak ki, aminek az volt a lényege, hogy a fegyveres

[1] Kristóffy J.: Magyarország kálváriája, az összeomlás útja. Bp. 1927., 760—761. old.
[2] Supka G.: A nagy dráma. Miskolc 1924., 4. old. (Kiemelés tőlem. B. J.)
[3] Kristóffy J.: i. m. 755. old.

erők együttartásával illúziót keltenek a hadsereg intaktságáról, s ezzel tüntetve, a diplomácia eszközeivel csikarják ki ellenfeleiktől az igazságos békét. Az igazságos béke fogalma alatt területi sérthetetlenséget értettek. De azért is meg akarták őrizni a hadsereg épségét, hogy rendelkezésükre álljon olyan erő a fegyverszünet megkötése után, amivel majd helyreállíthatják és megszilárdíthatják a hátország rendjét.[4]

E valóban tetszetős tervnek csupán az volt a gyengéje, hogy elkésett és nélkülözte a megvalósítás reális előfeltételeit. Egyrészt: a monarchia ténylegesen katonai vereség előtt állott, a hadsereg összeomlását »erős kézzel« sem, »alkotmányfoltozgatással« sem lehetett már megakadályozni. Másrészt: a nyugati szövetséges hatalmak — elvitathatatlan katonai győzelmük küszöbén — hallani sem akartak megegyezéses békéről, — a döntőbíró szerepében — ők akarták Európa új rendjét kialakítani. Minden jel arra mutatott, hogy Ausztria-Magyarország — Németországgal együtt — akkor is vereséget szenved, ha történetesen nem hirdetik ki a császári manifesztumot, s a polgári demokratikus forradalom kormánya nem rendeli azonnal haza a magyar csapatokat a hadszínterekről.

Ismeretes, hogy a monarchia hadereje valóban hihetetlen gyorsan, szinte órák alatt esett szét 1918 október utolsó napjaiban. Olyan eset azonban még soha sem fordult elő a történelemben, hogy *az a hadsereg,* amely egységes a háború céljaiban, s amelyet töretlen győzelmi akarat ösztönöz újabb sikerek elérésére, *csak úgy,* máról-holnapra *összeomoljon* és »hadat üzenjen a háborúnak«. Hogy az osztrák-magyar hadsereg mégis napok alatt tört össze és vált alkalmatlanná hadműveletek és karhatalmi feladatok végrehajtására, az nyilvánvalóan csak azért következhetett be, mert a csapatok előzőleg már átestek egy pontosan nyomon követhető, megmagyarázható, huzamosabb időn át tartó *bomlási folyamaton,* amit végül sem kurtavassal, sem kikötéssel, sem más fenyegetéssel, de még császári manifesztummal se lehetett megállítani.

Bár még nem eléggé tisztázott az a kérdés, hogy pontosan mikor és miképpen kezdődött a monarchia hadseregének szóbanforgó bomlási folyamata, mikor és milyen formában következett be az első figyelemre méltó törés a haderő erkölcsi-politikai állapotában, annyit azonban biztosan tudunk, hogy a katonák egy része már 1916-ban elítélte a háborút s vele együtt az uralkodó osztályok nemzetellenes politikáját is. Egyesek szerint például „a *politikailag megbízhatatlan* legénység felosztására a jó, megbízható ezredekbe különösen 1916 ősze óta volt szükség".[5] A hadműveleti területeken alkalmazott seregtesteknél foganatosított büntetések fölött eltekintve, a magyarországi mögöttes területek illetékes hadosztály- és dandárbíróságainak 1917. évi ügyforgalmáról szerkesztett kimutatásból is világosan kiderül, hogy a hadsereg »vas«-fegyelme már 1916—17-ben erősen meglazult. Az említett bírósá-

[4] Arz A.: 1914—1918., a központi monarchiák harca és összeomlása. Bp. 1942., 177. old.

[5] Suhay I.: Az osztrák-magyar monarchia hadereje a világháborúban. (Tanulmány.) Magyar Katonai Közlöny 1925., 275—276. old. (Kiemelés tőlem. B. J.)

goknak összesen 25 360 bűnesetben kellett eljárniuk 1917-ben. Ezek egy része (5833) még az előző esztendőkben maradt függőben, másik része (19 527) az 1917-es év »növedéke« volt. Az eredmény: 4534 ítélet; 9697 esetben pedig „más módon nyert befejezést" a bűncselekmény elbírálása. 11 129 ügy elintézése ismét függőben maradt.[6]

Bizonyos, hogy már 1914-ben is akadtak a harctérre induló katonák között olyanok, akik felismerték, hogy a háborút népszerűsítő hazafias jelszavak a dolgozó tömegek érdekeivel ellentétes imperialista törekvéseket lepleznek. Például, amikor a Népszava 1914 őszén dicsőítette a háborút, nagyon sok munkás küldte vissza a lapot a kiadóba, ezzel is tüntetve a háború ellen. Ilyen katonák azonban akkor még nagyon kevesen voltak, elenyésző számuk elveszett a milliós hadsereg rengetegében. A lakosság túlnyomó többsége még nem ismerte fel a háború imperialista jellegét 1914-ben. A »megállj, megállj kutya Szerbia, nem lesz tiéd soha Bosznia« szövegű, nacionalista dallal menetelő magyar bakák bizony elhitték kezdetben, hogy „Szerbia miatt tört ki a háború, mely kezét a monarchia részei után nyújtotta ki".[7] Hogyne hitték volna el, amikor a szociáldemokrata pártvezérek is fennen hirdették, hogy „jobb ügyért, nagyobb történelmi eszméért nem folyt nemes és drága vér, mint amilyenért most ömlik a lengyel és galíciai harcmezőkön".[8] Sőt, a monarchia kezdeti sikerein felbuzdulva így kiáltott fel a Népszava: „Hol a forrása ennek a hősiességnek?... Bátran és önérzetesen mondhatjuk: a sajtó és pedig a szociáldemokrata sajtó."[9]

Még azt is elhitték a katonák, hogy mire lehullnak ősszel a falevelek, mindannyian otthon lesznek.

Ahogy azonban teltek a hónapok, múltak az évek, s az esztelen vérontásnak, meg az anyagi javak mérhetetlen pusztulásának mégsem akart vége szakadni, a lakosság hangulata mindinkább a háború és az uralkodó osztályok ellen fordult.

A hátország hírei eljutottak a frontra is. Hiába vetették szigorú cenzúra alá a személyi állomány levelezését, mégis mindenki tudta: miként tengeti nyomorúságos életét otthon a család, hogyan megy tönkre gazdaságuk, vész el ingóságuk a viruló spekuláció következtében, s kik azok, akiknek — jó pénzért vagy »ügyességük« révén — sikerült kivonniuk magukat az arcvonalszolgálat alól. A hátország már nem hősiességre buzdította a katonákat.

Köztudomású, hogy a gépi korszak háborúiban már nemcsak a hadműveletek előkészítésének és megindulásának az időszakában hárulnak igen fontos feladatok a hátországra, hanem annak a háború egész időtartama alatt teljesíteni kell hivatását: »táplálnia« kell a frontot élelemmel, felszereléssel, katonával és eszmékkel. A társadalom ma már *közvetlenül* érintett a háború megvívásában, s napjainkban már sokkalta *szorosabb és érzékenyebb* a hadműveleti területek és a mö-

[6] HIL., HM iratai 410. cs., 188480/15—a. 1918. III. 18.
[7] Rubint D.: Az összeomlás 1918. Bp. 1922., 127. old.
[8] Népszava 1914. VIII. 31.
[9] Népszava 1914. IX. 9.

göttes országrészek között a kapcsolat, mint az első világháború előtt bármikor. Az általános hadkötelezettség bevezetésével s a hadkiegészítés kiszélesített rendszerével létrehozott tömeghadseregekben — lényegileg — maga a társadalom öltözik uniformisba. Amilyen a társadalom, olyan a hadsereg; amilyen eszmékkel él a felnőtt lakosság, olyan eszmék vernek gyökeret a hadseregben is. Hogy mennyire szilárd a társadalom a kirobbant háborúban, az attól függ, hogy miként éltek az emberek a háború előtt, élnek a háború alatt, és megítélésük szerint van-e értelme a nélkülözésnek, vajon a nehézségek, veszteségek és pillanatnyi kudarcok elkerülhetetlen velejárói-e az igazság kiharcolásának, nem csak eleve értelmetlen áldozatok, még akkor is, ha egyesek hazafias jelszavakkal akarják »törvényesíteni« azokat.

Mivel a hadsereg vezetői szűk látókörűek voltak a világháború *mechanizmusának* a megítélésében, csak részben ismerték fel, hogy az első világháború új korszakot nyitott a hadviselés történetében. A modern hadviselés jelenségeiben *csak formákat és nem lényeget* láttak. A Horthy-korszak hadtörténetírása is csak annyit ismert fel mindebből, hogy a hátország nyomora, a harcoló csapatok nélkülözése csupán alárendelt szerepet játszott a haderő széthullásában, és a monarchia vereségében. Ahogy Lukachich Géza mondja könyvében: „az összeomlást emberi hibáktól teljesen független tényezők *is* okozták."[10]

De nem állja meg helyét az a nézet sem, hogy „a katonaerkölcsök teli gyomorra épülnek". („Die Tugenden des Soldaten bauen sich über einem wohlgefüllten Magen auf.")[11] A győzelem kivívásának egyik szubjektív, de igen fontos előfeltétele, hogy a hátország is, a hadsereg is akarjon győzni; legyen meggyőződve arról, hogy igaz ügy szolgálatában nélkülöz, ontja vérét és kockáztatja életét, s a jövőt tekintve — érdeke a háború megnyerése. Ilyen tudattal azonban csak az a társadalom képes felvértezni katonáit, amely haladó s melynek életét a dolgozó néptömegek igénye, törekvése határozza meg. Következésképpen: az igazságos háborúkban a hátország lakossága teljesítőképességének legvégső határán is mindent elkövet a front kiszolgálásáért, s a hadsereget is csak legyőzni lehet, de felbomlasztani nem. Mivel az első világháború imperialista célokért robbant ki és semmi haszna sem volt belőle a dolgozó népnek, nem csoda, hogy hamarosan fásultság vett erőt a monarchia katonáin, meglazult a fegyelem és mind többen vonták ki magukat az arcvonalszolgálat alól, sőt egyes helyeken már 1917 végén fellázadtak a katonák.

1917 decemberében a tescheni 31. lövészezred legénysége kézigránátokkal támadta meg a tiszteket. Fiumében a 34. lövészezred lázadt fel.

Azzal, hogy a német hadseregnek sikerült kivédenie az angol—francia haderők 1917 júliusában megindított ellentámadását, hogy a monarchia csapatai a Piave mögé szorították vissza az olaszokat, a

[10] Lukachich G.: Magyarország megcsonkításának okai. Bp. (1932), 9. old.
[11] E. Horsetzky: Die vier letzten Kriegswochen, Wien und Leipzig 1920., 27. old.

Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével pedig Oroszország is kiesett az ellenfelek sorából, csak némileg és csak látszólag javult meg a központi hatalmak helyzete. A hadszíntereken elért taktikai sikerek csak elodázni tudták a katasztrófa mielőbbi bekövetkezését, de gyökeres fordulatot a háború menetében nem eredményezhettek, mivel a központi hatalmak erőforrásai érezhetően kimerülőben voltak. A hátország egyre kevesebb élelemmel, ruházattal, fegyverrel, lőszerrel, harceszközzel és katonával táplálta a frontot. Lukachich szerint „az emberanyagban beállott hiányra való tekintettel már 1917. év végén kellett volna a háborút befejezni".[12] Ezzel szemben a nyugati szövetséges hatalmak havonta több százezer katonával frissítették fel haderejüket, s 1918 elején már hét amerikai hadosztály állomásozott Nyugat-Európában.

A központi hatalmak ismét »*vagy-vagy*« álláspontra helyezkedtek. A német haderő 1918 márciusában még egyszer és utoljára támadásba lendült, hogy megkísérelje az angol—francia arcvonal áttörését. Az offenzíva azonban nem érte el célját, júliusban befulladt. A német hadvezetőség kérésére 1918. június 15-én az osztrák-magyar hadsereg is megtámadta a Piave mentén védelemre berendezkedett olasz—francia—angol csapatokat. De ez a támadás sem sikerült.

Ezt megelőzően, már 1918 első felében napirenden voltak azok a zendülések, amelyek azután nagy gondot okoztak a hadseregfőparancsnokság (AOK) számára. Előfordult, hogy a katonák agyonlőtték tisztjeiket, majd a hegyekbe, erdőségekbe menekültek és ott védelemre rendezkedtek be. 1918. január 30-án a 305. honvéd gyalogezred pótzászlóaljánál (Sajóecseg), február 1-én a tengeri flottánál (Cattaro), február 11-én a 22. gyalogezrednél (Mostar) és a 36. lövészezrednél (Zelenica), február 14-én pedig az 53. gyalogezrednél (Trebinje) lázadt fel a legénység. Erre fel ismét felhatalmazták a csapatparancsnokokat, hogy alkalmazhatják a kikötést és a kurtavasat, amit 1917 március 2-án, illetve 1917. április 9-én tiltottak el. Március—áprilisban nem is történt különösebb esemény. Úgy látszott, hogy a rendi fenyítések újbóli bevezetésével, s azzal, hogy a rögtönítélő bíróságok ítéleteit megint nem kellett megerősítés végett felterjeszteni a hadseregfőparancsnoksághoz, sikerült »jobb belátásra bírni« a katonákat. Mindezek ellenére májusban még hevesebben robbantak ki a katonák zendülései. Május 12-én a 80. gyalogezred (Rimaszombat), 13-án a 17. gyalogezred (Judenburg), 20-án a 6. gyalogezred (Pécs) és az 58. gyalogezred (Lublin), 21-én a 21. lövészezred, 24-én a 97. gyalogezred (Radkersburg), 25-én a 16. lövészezred (Krakkó), június 4-én a 70. gyalogezred (Kragujevác) legénysége lázadt fel.

1918 februárjában — becslések szerint — mintegy 50 000 katonaszökevény bujkált a fővárosban és környékén. Gyakran már a menetszázadokból megszöktek a katonák. Még többen: hazajöttek szabadságra s »elfelejtettek« visszatérni a frontra. „Hónapokon át »keresték« az ezredüket. Ide-oda utaztak a monarchiában, de soha nem oda, ahol

[12] Lukachich: i. m. 11. old.

ezredüket tudták."[13] A karánsebesi járás főszolgabírója is arról tett jelentést felettes szerveinek, hogy „sok katonaszökevény bujkál otthon... nagy részét nagy fáradsággal a csendőrség már bekísérte, de újból megszöktek a katonaságtól".[14] 1918 májusában — hanyag viselkedés és tisztelgés elmulasztása miatt 3917, tiltott dohányárusítás miatt 689, ittasság és verekedés miatt 600, különféle kihágás miatt 1177, kimaradás és szabadságtúllépés miatt 3532, szabadságos és egyéb okmányok hamisítása miatt 5535, szökés és önkényes eltávozás miatt 4132 katonai személy ellen indítottak fegyelmi és bírósági eljárást.[15]

A háborúellenes katonamozgalmak azért voltak jelentősek, mert akarva-akaratlan közelebb hozták a háború végét. Amíg azonban a szökések stb. — a maguk módján: passzív formában — szintén a monarchia fegyveres erejének ütőképességét csökkentették, a lázadások *már iskolái* voltak a háborúellenes elemek szerveződésének és egységes fellépésének. Hogy 1918 első felében nem lettek komolyabb következményei a monarchiaszerte kirobbant zendüléseknek, annak az volt az oka, hogy a lázadások egymástól elszigetelten robbantak ki, s kizárólag a mögöttes területeken állomásozó menetalakulatokra terjedtek ki, hiányzott a közvetlen kapcsolat a fronttal; továbbá, az engedelmességet megtagadó legénység akkor még nem tűzött ki magának messzebb menő politikai programot, egyelőre megelégedett azzal, hogy kivonja magát az arcvonalszolgálat alól. Számítani lehetett azonban arra, hogy az arcvonalak első állásaiban harcoló csapatoknál is hamarosan napirenden lesznek a zendülések.

A kudarcba fulladt piavei offenzíva, amely tetemes anyagi és 150 000 fős emberveszteséget követelt, azután végleg lehangolta a hadsereg személyi állományát. Senki sem bízott már a vezetésben, az elöljárók bírálgatása a katonák és tisztek beszélgetésének állandó témája lett.

A hadsereg elkeseredésében nagy szerepet játszott az elégtelen élelmezés is.

1917 decemberében a Bukovinában állásban levő 63. hadosztálytól 240 harcost kellett kórházba szállítani és több száz katonát szabadságolni, mert az éhezés miatt teljesen legyengültek. Sőt, tizenegy katona elhunyta alkalmával elrendelt boncolásnál éhhalált állapítottak meg — hivatalosan — az orvosok.[16] 1918 januárjában történt, hogy a katonák éjszaka kiásták a földből és nyersen megették azt a burgonyát, amit előzőleg — felsőbb parancsra — vetettek el.[17] „1918 *február* havában *ismét* éhínség következett be", „az élelmezési helyzet 1918 *március* hóban úgy alakult, hogy a hadsereg létszámát élelmezni *lehetetlen* volt", „az éhínség 1918 *május* hóban *a legnagyobb fokra* hágott", *„július és augusztus az éhezés hónapjai voltak"* — olvashatjuk az egyes

[13] Uo. 23. old.
[14] HIL. HM. iratai. 410. cs., 207660/15-a.—1918. III. 28.
[15] Lukachich: i. m. 29—30. old.
[16] Uo. 12. old.
[17] Uo. 13. old.

hadtörténeti munkákban.[18] Egyszóval — a hadsereg egész éven át éhezett.

Többek között 2275 tonna liszt és 1300 tonna hús volt az osztrák-magyar hadsereg napi élelmiszerszükséglete a hadtáp szabályzatok előírásai szerint a világháború utolsó esztendejében. Tudjuk azonban, hogy a központi hadtáp szervek 1917. augusztus 1-től 1918. július 31-ig mindössze csak 508 420 tonna lisztet szállítottak le, 321 955 tonnával kevesebbet a szükségletnél. Tehát a katonák az illetményes lisztmennyiség felénél csak valamivel kaptak többet naponta. Még siralmasabb volt a helyzet a húsellátás terén, minthogy a személyi állománynak a fejadag negyedrészével kellett beérnie.

Feketekávépótlék, „kulimász-szerű" gyümölcsíz, szárított zöldséges, szárított káposztafőzelék, kevés „pelyvás" kenyér, „kukoricagyurma", — ritkán — lóhús; ez volt a reggeli-ebéd-vacsora, hacsak nem akadt el valahol az utánpótlás. A katonák átlagos testsúlya 50 kilogrammra csökkent.

Súlyosbította az ellátás nehézségeit az élelmiszerekkel való tervszerűtlen és gondatlan gazdálkodás. Az arcvonalak lényegesen kevesebb élelmet kaptak annál, amennyit egyébként kaphattak volna. Különösen azok az egységek éltek mostoha körülmények között, amelyek úttól és vasúttól távol, járhatatlan terepen építették ki védelmi állásaikat. Ezek a csapatok még a rendkívül kevés élelmet is rendszertelenül kapták. De a hátország helyőrségeiben sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet. Például a budapesti karhatalom katonái, — akiket az uralkodó osztályok a forradalom ellen szerettek volna felhasználni 1918 októberében —, legtöbbször csak akkor laktak jól, ha hozzátartozóiktól csomagot kaptak, s ha a zsoldból valamit tudtak vásárolni a városban. Gyakran megtörtént, hogy a hadtáp olyan élelmet utalt ki a karhatalom részére, ami már élvezhetetlen volt, s így az érintetlenül került a laktanya szemétgyűjtőjébe.

A felsőbb katonaigazgatás, arra hivatkozva, hogy elsősorban a frontot kell ellátni élelemmel, jóformán minden ehetőt elszállított a hátországból. Így azután tetemes mennyiségű élelmiszer halmozódott fel a magasabb egységek hadtáp-körleteiben, ami végül vagy megsemmisült, vagy a helyi lakosság birtokába jutott a visszavonulás alkalmával.

Elképesztően siralmas állapotok uralkodtak a ruházat terén is. Nemcsak kevés volt a fehérnemű, a felsőruha, a bakancs, a köpeny stb., hanem rendkívül silány is. „A legutóbbi hadműveletek alkalmával... a cipők... már rövid használat után teljesen használhatatlanekké váltak" — állapította meg például az egyik hadosztály parancsnoka.[19] Továbbá, jellemző volt a hadsereg ruházati viszonyaira az is, hogy a harcosok nyáron, rekkenő hőség idején posztóruhában, télen viszont sokszor köpeny nélkül látták el a nehéz szolgálatot. Sréter István (volt honvédelmi miniszter) írja könyvében, hogy a legénység

[18] Kiemelés tőlem. (B. J.)
[19] HIL., I. vh. iratai, 1490. cs., 64. h. gy. ho. 221. sz. pcs. 1918. VIII. 19.

mezítelen testét rongyos csalánszövet ruha fedte, s amikor leléptette a vele beszélő bakákat, azok hátrafelé lépdelve távoztak, mint a rák, nehogy mezítelenségüket mutogassák elöljárójuknak.[20] A losonci 16-os tüzéreknél csak a fele legénységnek volt használható lábbelije. A tüzéreknek tehát mindig csak a fele lehetett szolgálatban, s a szolgálatváltás rendjéhez hozzátartozott a lábbelicsere is.[21] Az 1918-ban megrendelt 1 000 000 zubbony, 1 500 000 nadrág, 1 260 000 köpeny leszállítása csak az év végén, illetve 1919 tavaszán volt várható.[22]

Dörgedelmes parancsok szóltak arról, hogy a harcosok figyelemre se méltatják a ruházati és felszerelési anyagok megóvására felszólító utasításokat, sőt, „az emberek ahelyett, hogy a ruhájukon és felszerelésükön mutatkozó kisebb hiányokat kijavítanák, azokat széttépik és szétvágják, hogy újakat kapjanak" (?).[23]

Hiába terjesztették fel az egységparancsnokok anyagi igényléseiket a dandár- és hadosztályparancsnokságokhoz, azok meg tovább, — a legtöbb esetben elutasító volt a válasz: nincs. Szerencsés volt az a hadosztály, amelyik a júniusra igényelt cikkek egy részét augusztusban megkapta.

Arra vonatkozóan, hogy amíg a monarchiára nézve végzetes napok be nem következtek, mennyire nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget az élelmezési nehézségeknek, jellemző Boroevic hadseregcsoportparancsnok megjegyzése. Szerinte „neki, mint hadvezérnek, joga van a tisztek és a legénység élete felett rendelkezni, akár úgy, hogy követeli tőlük, hogy életüket a hazáért feláldozzák, akár úgy, hogy éhhalált szenvedjenek".[24]

A harci kedv teljes hiányát mutatta, hogy amikor a 64. honvéd gyaloghadosztály kiképző csoportjánál felszólították a felsorakozott harcosokat: ki hajlandó a rohamszázlóaljban szolgálni, — „néma csend" volt a válasz.[25] Mind több és több fiatalnak (18 évesnek) és öreg népfelkelőnek kellett magára öltenie a csukaszürke mundért. És nyilvánvalóan nem lelkesedtek a háború olyan befejezéséért, ahogyan azt a magyar uralkodó osztályok szerették volna, azok a katonák sem, akiket szökésért vagy másért a honvéd bíróságok elítéltek, de a büntetés végrehajtását felfüggesztették a háború befejezéséig, mivel a lövészárokban még reájuk is szükség volt.

Békét óhajtott mindenki. Egyre többen gondoltak arra, hogy tenni kellene valamit. Egyesek politikai meggyőződésből, mások ösztönösen tették azt, amit cselekedtek, de ami objektíve közelebb hozta a háború végét és egyengette a forradalom útját. Augusztusban kb. 100 000-re emelkedett a katonaszökevények száma. 1918 szeptemberében a Hadügyminisztérium abban állapodott meg az Igazságügyi

[20] Sréter I.: Összeomlás az albán arcvonalon. Bp. 1924.. 20. old.
[21] Lenkei L.: Losonci tüzérek a világháborúban. Bp. 1937., 89. old.
[22] Rubint: i. m. 114—115. old.
[23] HIL., I. vh. iratai, 1490. cs., 64. h. gy. ho. 226. sz. pcs. 1918. VIII. 25.
[24] Rubint: i. m. 119. old.
[25] Sznitsák B.: A Piavetől—Nagyrécséig. (Tanulmány.) Magyar Katonai Közlöny 1920., 137. old.

Minsztériummal, hogy az illavai fegyintézetben „kizárólag" a honvéd bíróságok által elítélteket helyezik el.[26]

Szeptemberben már nemcsak egyes katonák, altisztek, sőt tisztek szöktek át az ellenséghez, hanem kisebb alegységek (szakaszok) is eltűntek éjszakánként. Október 1-én például azért tartóztattak le és ítéltek halálra egy szakaszvezetőt és két őrvezetőt a 313. honvéd gyalogezrednél, mert arra szervezték a legénységet, hogy este 10—11 óra között, a megbeszélt rakétajelre, elhagyják állásaikat és átpártolnak az ellenséghez.[27] Október 21-én a 13. ulánus-ezred, a 27. népfelkelő gyalogezred, a bánáti 3. vadászzászlóalj és a 41. gyalogezred egyik zászlóalja tagadta meg az engedelmességet, s nem ment állásba.

E néhány eset is elég szemléltetően mutatja, hogy — az ellenforradalmi hadtörténetírás állításával ellentétben — már október 24-én, az olaszok támadásakor sem volt intakt a monarchia hadserege.

A vezetés teljesen tehetetlen volt a hadsereg felbomlásával szemben. A 26. hadtest parancsnoka, Horsetzky gyalogsági tábornok írja könyvében, hogy az október végén hirtelen kirobbant lázadások különösen meglepték a parancsnokokat és a törzseket.[28] Mint láttuk, kezdetben, a fegyelem meglazulásának első jelei láttán, a parancsnokok a szabályzatokban törvényesített kegyetlenséggel torolták meg a rendbontást, a szolgálat hanyag ellátását. Amikor azonban azt kellett tapasztalniuk, hogy a példát statuáló fenyítések egyáltalán nem félemlítik meg a személyi állományt, sőt, még a hátország is védelmébe veszi a bűnösöket, az első vonalakban pedig mind több harcosra volt szükség, mind nehezebben lehetett már az élő erőben bekövetkezett hiányokat pótolni, — enyhítettek a fegyelmi fenyítő hatalom és a katonai igazságszolgáltatás szigorán. 1918 első felében, amikor egymás után robbantak ki a katonalázadások, ismét az erős kéz politikáját akarták érvényesíteni a hadseregben. A front egyes helyein büntető-zászlóaljakat szerveztek a bolsevizmus elterjedésének megakadályozása végett.[29] Mivel eszmeileg semmi olyan újat nem tudtak produkálni, ami a hadsereg előtt szimpatikus lett volna, a régi jelszavak pedig elveszítették varázsukat, 1918 októberében már azt sem tudták a parancsnokok, hogy mit is csináljanak. Hol elrendelték a levelek cenzúráját, hol megszüntették.

Fásultak voltak a tisztek is. A javarészt tartalékos tiszteket a háborúnál jobban érdekelte az ország belső átalakulása, hisz életsorsuk függött tőle. A hivatásos tiszteket meg az nyugtalanította, hogy az új nemzeti államoknak vajon lesznek-e hadseregeik, s ha igen, alkalmazni fogják-e őket, akik éveken át a császárt szolgálták.

A világháború utolsó heteiben új módszerrel kísérleteztek a parancsnokok: mindenütt és minden fokon oktatták a legénységet. Meg kellett például magyarázni a legénységnek, hogy az élelmicikkek-

[26] HIL., HM. iratai., 410. cs., 401604/15—b.—1918. IX. 8.
[27] HIL., I. vh. iratai. 1940. cs., 64. h. gy. ho. 277. sz. pcs. 1918. X. 20.
[28] Horsetzky: i. m. 24. old.
[29] Uo. 22. old.

kel nagyon takarékoskodjanak. Hogy miért? „Nyomós okokból kifolyólag, melynek tárgyalása ide [a katonákra] nem tartozik" (!).[30] Továbbá: „oktatandó", hogy „a mögöttes országban a lakosságnak távolról sem áll annyi és ily élelmi cikk rendelkezésére" (!).[31] Hogy használt-e valamit a legénység megdolgozásának ez a módszere, arra vonatkozóan Hornhaber tábornok fejtette ki véleményét, mondván: „Kioktatás és rábeszélés csak csekély eredménnyel jár".[32]

1918 októberében már senki sem bízott a vezetés okosságában és őszinteségében. A legénység inkább hallgatott — a fasiszta történetírók által minduntalan megrágalmazott — „agitátorokra", mint a tisztekre. Azok a dolgozó tömegek vágyáról: a békéről, a nagyobb darab kenyérről, az emberi jogokról beszéltek, — parancsnokaik pedig továbbra is kitartásra buzdították őket, noha csak a vak nem látta, hogy a monarchia a világháborút elveszítette.

Az agitátorok nagy tömege azokból az egyszerű katonákból és haladó gondolkodású tisztekből regrutálódott, akik felismerték a háború igazi mozgató rugóit és a háborúból kivezető helyes utat. Elmondták például, hogy az oroszok megölték a cárt, elkergették a burzsujokat, a munkások vették kezükbe a hatalmat s a maguk részéről be is fejezték a háborút. Ha szervezett, hivatásos forradalmárok akadtak közöttük, azok vagy a Szociáldemokrata Párt balszárnyához tartoztak, vagy az antimilitaristák soraiból kerültek ki. Szervezkedésük a munkásosztály forradalmi élcsapatának, a Kommunisták Magyarországi Pártjának hiányában meglehetősen lassan haladt. Ez a magyarázata annak, hogy nem tudtak olyan eredményeket elérni, amilyeneket különben, éppen a tömegek balratolódása következtében, elérhettek volna. Lukachich 1918. június 9-i parancsa például arra hívta fel az egységparancsnokok figyelmét, hogy „vett jelentés szerint állítólag Törökbálinton elhelyezett cs. és kir. 52. gy. e. orosz fogságból visszatért és bolseviki eszmékkel átitatott emberei egész Budapestre kiterjedő összeesküvést szőttek".[33] Nem történt azonban semmi.

A központi hatalmak katonai összeomlása, veresége elkerülhetetlen volt. A német hadsereg egyetlen védelmi vonalban sem tudott megkapaszkodni augusztus 8-a óta. A zászlóaljak létszáma felére csökkent, a csapatok hadianyaggal való ellátása mind nagyobb nehézségekbe ütközött. Az újonnan bevetett csapatokat a visszavonulók „sztrájktörők"-nek nevezték. II. Vilmos német császár — közvetlenül az augusztus 8-i csatavesztés után — azt írta Ludendorffnak, hogy a központi hatalmak az első világháborút nem nyerhetik meg. Ezekután könnyen elképzelhető, hogy mit várhattak a monarchia vezetői a jövőtől, amikor „Ausztria-Magyarország reménye a Piave-menti első csata után már csak a német támadásban volt".[34] Különösen azok után,

[30] HIL., I. vh. iratai, 729. cs., 24. hdt. op. 1211/14. sz.
[31] HIL., I. vh. iratai 729. cs., 20. h. gy. ho. Res. 72/H—1918. IX. 1.
[32] Szende Z.: A magyar katasztrófa 1918/19., Bp. 1933. 33. old.
[33] Supka: i. m. 253. old.
[34] Czékus L.: Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme. Bp. 1930., 468. old.

hogy a központi hatalmak hadseregei vereséget vereségre szenvedtek a Balkánon is, és a monarchia hadvezetősége a Száva folyó vonalába rendelte vissza az Albániában és Szerbiában harcoló csapatokat. Ugyanakkor az antant hatalmak 1918-ban a maximálisra tudták fokozni hadseregeik ütőképességét. Megteremtették haderőik egységes vezetését, növelték a létszámot (a világháború végén több mint 2 millió amerikai katona állott francia földön), fokozták a tábori tüzérség mennyiségét, emelték annak minőségét, és mind több harckocsi, valamint repülő támogatta a gyalogság harcát. A szövetségesek annyira bíztak erőforrásaikban, hogy a döntő, megsemmisítő ellentámadást csak 1919 nyarára tervezték.

Tisza István már csak akkor jelentette be a képviselőházban a háború elvesztésének tényét (október 17-én), amikor egyébként azt már mindenki felismerte.

Október 24-én s attól kezdve már olyan gyorsan peregtek az események, hogy a parancsnokságok többé nem voltak urai a helyzetnek: a hadsereg napok alatt szétesett.

Közvetlenül az olaszok nagy támadása előtt, a Stilfserjoch hágó és az Adriai-tenger között húzódó mintegy 190—200 kilométeres arcvonalon mindössze 440 osztrák—magyar zászlóalj állott 670—680 olasz—francia—angol zászlóaljjal szemben. Az arány — a zászlóaljak számszerűségét tekintve — tehát másfélszeres volt az olaszok javára. De az osztrák—magyar zászlóaljak létszáma korántsem volt teljes a háború utolsó esztendejében. Ennek következtében az élő erő aránya 6:1 volt a monarchia rovására. (2 000 000 katona 300 000-rel szemben.) S amíg az osztrák—magyar katonák harckészsége rendkívül alacsony volt, addig az olaszok, franciák és angolok harci kedve — éppen a nyugati hadszíntéren kivívott sikerek hatása alatt és a gyors győzelem reményében — megnövekedett. Jóllehet, a tüzérség számaránya 1:1 volt: 6000—6000 löveg állt mindkét fél rendelkezésére, az olaszok döntő tűzfölényt tudtak biztosítani. A monarchia hadianyaggyártása veszélyesen lecsökkent. A lőfegyvergyártás képtelen volt a fogyatékot pótolni, a lőszergyárak meg csak az általános napi szükségletet tudták fedezni. Már szeptember végén oly kevés tüzérségi lőszerrel rendelkezett a monarchia hadserege, hogy a meglevő mennyiség csak négy csatanapra volt elég.[35] Ezeken kívül az osztrák—magyar hadsereg tüzérsége vontató erő híján gyors manőverekre teljesen képtelen volt. Erre mondta Rubint Dezső: „»térdelj, imához«-t kell vezényelni és jöjjön, aminek jönni kell" — ha bekövetkezik az olaszok nagy támadása.[36] Ugyanakkor az olaszok még azzal is fokozták a tűzhatást, hogy az áttörés szakaszán 4000 tábori löveget és 700 nehéz aknavetőt vonultattak fel mintegy 3000 löveggel szemben. Támadásukat repülők is támogatták.

Amitől tartottak a hadsereg vezetői — bekövetkezett. Október 24-én a kombinált antant haderő támadásba ment át az arcvonal

[35] Rubint: i. m. 120. old.
[36] Uo.

középső szakaszán. Az volt a terve, hogy a támadás fő csoportosításaival kettévágja a monarchia frontját, a tiroli hadseregcsoport hátába kerül, azokat bekerítve elfogja, s csapást mérve az Isonzó-hadseregre — szétzúzza az osztrák—magyar hadsereget. A Piave folyón először átkelt angol egységek mindjárt a támadás kezdetén sikert értek el, megvetették lábukat a folyó bal partján, s onnan még a magyar csapatokkal végrehajtott ellenlökés sem tudta őket kimozdítani. Az olaszok offenzívája másnap kiszélesedett s az osztrák—magyar egységek csak nagy üggyel-bajjal tudták megakadályozni, hogy már az első napokban fogságba ne kerüljenek.

Az olaszok támadása végleg megpecsételte az osztrák—magyar csapatok sorsát. Kezdődött azzal, hogy a tartalékban levő zászlóaljak és ezredek nem voltak hajlandók felváltani a leharcolt csapatokat és állásba menni. 25-én már 8 ezred, 26-án 2 hadosztály, 27-én 9 ezred, 28-án 22 ezred, 29-én 12 ezred és 5 zászlóalj legénysége lázadt fel. E zendülések már határozottan *szervezettek* voltak.

Jellemző, hogy a bosnyák 4. gyalogezred engedelmességet megtagadó legénysége ellen „felvonultatott ezredgéppuskások kijelentették, hogy nem indulnak testvéreik ellen". Amikor a 22. székely gyalogezred egyik zászlóalja nem ment állásba, és az ezredparancsnok le akarta tartóztatni azt a két fiatal honvédet, akik a zendülést szervezték, — „azok odakiáltották a [felsorakozott] zászlóalj felé: »Bajtársak, ne engedjétek!« Mint egy ember zúgott fel az egész zászlóalj: »Nem engedjük!«" József főherceg abból a célból, hogy lecsendesítse a fellázadt magyar egységeket, meg akarta látogatni a 25. gyalogezredet is. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert az ezred „közben elbarikádozta magát, kézigránátokkal dobálózott és a leszálló alkonyatban minden utat, amelyen valakit észrevett, géppuskatűz alatt tartott".[37]

Az osztrák—magyar monarchia hadserege utolsó óráit élte.

Tény, hogy a katonatömegek gondolkodásában és érzületében jelentős változások mentek végbe. Egyesek csupán az életüket akarták bebiztosítani a háború mielőbbi befejezésével, mások gazdasági meggondolásból is kívánták a békét; voltak, akik politikai fordulatot reméltek, azok azonban, akik messzebb láttak: társadalmi átalakulásról beszéltek. Egy biztos: *senki sem akart Ausztriáért harcolni!* Számtalan egységnél azt követelték a katonák, hogy szállítsák őket azonnal haza, mert csak az ország határain hajlandók állásba menni. A nemzetiségi területekről kiegészített csapatok szintén mihamarabb szülőföldjükön szerettek volna lenni.

Hogy a monarchia katonái 1918 októberében nem mindjárt a fennálló társadalmi rend ellen indultak rohamra, és fegyvereik erejével nem a proletariátust segítették hatalomra, annak az volt az oka, hogy az ehhez szükséges előfeltételek még nem értek meg, illetve hiányoztak. A magyar katonák magatartását mégis a földbirtokos-tőkés

[37] Szende: i. m. 35—39. old.

társadalom és politika éles bírálatának s a nemzeti függetlenségre irányuló törekvés dokumentálásának kell tekinteni.

Miközben Ausztria-Magyarország fegyveres ereje kártyavárként omlott össze a fronton, Budapesten kirobbant az „őszirózsás", a polgári demokratikus forradalom. Ismeretes, hogy mindenfajta forradalom a fennálló rend erőszakos úton-módon való megdöntése s az új rend hatalomra juttatása. Az összecsapás mérete és hevessége attól függ, hogy a régi rend, melynek összetörése a forradalom egyik és első feladata, mekkora és milyen természetű ellenállást tud kifejteni. Ebből kifolyólag: a forradalom vezérkarának nemcsak arra kell törekednie a roham előkészítésének az időszakában, hogy tömegbefolyását kiszélesítse és megerősítse, hanem a megdöntendő rend hatalmi erőszakszerveit is meg kell nyernie a forradalom ügyének. Legkevesebb, amit e téren tennie kell: semlegesítse a fegyveres erők zömét. Mint láttuk, Magyarországon ez 1918-ban elég jól sikerült. Olyannyira, hogy még a budapesti karhatalmi alakulatokat sem tudták felhasználni az uralkodó osztályok a forradalom ellen.

1918 október végén 81 karhatalmi századot (8100 puska) és 37 géppuskás szakaszt (74 géppuska) tartottak „készenlétben" a fővárosban a forradalom vérbefojtására. A katonák hangulata azonban — a már ismertetett okok következtében — rendkívül nyomott volt.

Október 25-én — szovjetorosz példára — megalakult a Katonatanács.

Már október 27-én számos terv készült a forradalom fegyveres biztosítására, de legtöbbjük magán viselte a kispolgári tendenciák legmarkánsabb bélyegét: nem számoltak az üzemi munkások felfegyverzésével és felhasználásával. Csak amikor a forradalmi baloldal befolyása alá került a Katonatanács, akkor került a forradalom katonai tervének középpontjába a munkások felfegyverzése. Október 29-én délelőtt a budapesti munkások be is hatoltak a Fegyvergyár területére, s a fegyverraktárakat rövid néhány óra alatt kiürítették. Rubint Dezső becslése szerint — nyilvánvalóan eltúlozva — kb. 200 000 felfegyverzett munkás várta a pillanatot, hogy a forradalmat győzelemre vigye.

Október 30-án azután hatalmas tüntetésben oldódott fel a munkásosztály éveken keresztül elfojtott indulata. Budapest külvárosaiból is ezres tömegek igyekeztek az Astoria elé, ahol a Nemzeti Tanács székelt. Károlyiék azonban haboztak. De a Katonatanács felismerte a hatalom átvétele szempontjából kedvező pillanatot, és azonnal intézkedett, hogy a Keleti-pályaudvaron veszteglő alakulatok elszállítását megakadályozzák, s azok a forradalomhoz csatlakozott karhatalmi alegységekkel, valamint a felfegyverzett munkásokkal együtt megszállják a főváros fontos objektumait. A telefonközpont csakis a Katonatanács számára és engedélyével kapcsolt. A forradalom ellen kivezényelt bosnyák katonák megtagadták a fegyverhasználatot, és visszavonultak laktanyájukba. Tisza Istvánt lelőtték. Győzött a forradalom.

Másnap, november 1-én a polgári demokratikus forradalom kormánya utasította a hadseregfőparancsnokságot, hogy a magyar csa-

patok, ott ahol éppen állnak, tegyék le a fegyvert és térjenek haza. Elrendelte továbbá még azt is, hogy fegyveresen egyetlen alakulat sem lépheti át az ország határát. Nagy kapkodás és tanácstalanság lett erre mindenfelé. Egyes magasabb parancsnokok kétségbevonták a kormányintézkedés jogosságát. De maga a hadseregfőparancsnokság sem tudta, hogy mit tegyen. Emiatt a fegyverszüneti tárgyalások csak vontatottan haladtak. November 3-án írták csak alá Páduában a fegyverszünetet, s ezzel a négy évig tartó világháború befejeződött. Azok a magyar csapatok, amelyek nem estek az ellenség fogságába, részben szervezetten, részben szétzüllve özönlöttek haza, Magyarországra.

A polgári demokratikus forradalom kormányának első katonai intézkedései (a fegyverletétel, a lefegyverzés, s a páduai fegyverszünet revíziója: a belgrádi katonai szerződés megkötése) azt a célt szolgálták, hogy dokumentálják az antimiltarista program következetességét és a kormány antantbarátságát. Továbbá azért került sor a hazatérő csapatok lefegyverzésére, mert a polgári demokratikus kormány a maga részéről befejezettnek tekintette a forradalmat; tartott attól, hogy a forradalmi eszmékkel megismerkedett fegyveres katonák kezdeni fogják az „őszirózsás" forradalom vívmányait, többet kívánnak annál, és továbbfejlesztik azt a szocialista proletárforradalomig. Nyilvánvalóan másképpen és egészségesebben fejlődött volna a forradalmi mozgalom, ha már 1918 októbere előtt megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja, hogy szervezetileg is egységbe tömörítse a forradalmárok legjobbjait és a forradalmi harc élére álljon.

A negyedszázados ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása mindig azt hangoztatta, hogy a magyar katonák csak Ausztriáért nem akartak harcolni a világháború befejezésének időszakában, de Magyarországért kész örömest feláldozták volna életüket is. Számszerű adatokkal bizonyítgatták, hogy Magyarország az összeomlás idején még mindig rendelkezett annyi katonával és fegyverrel, hogy az ún. „ezeréves határokat" meg tudta volna védeni. Julier — a Magyar Tanácsköztársaság dicső honvédő háborújára emlékezve — mondotta, hogy „a Károlyi-kormányzat több havi rombolása és területfeladása (tehát hadianyagvesztesége is) után a bolseviki uralom 1919 márciusa után, rövid idő alatt még 6 hadosztályra és 3 dandárra tagozott 110 000 főnyi haderőt tudott összeállítani, felszerelni, új ruhába öltöztetni és erős tüzérséggel felfegyverezni. Voltak repülőalakulásai és 30 és feles mozsarai."[38] Ez mind igaz, csupán abban tévedtek mindannyian, hogy amíg a vöröskatonák értelmét látták áldozatvállalásuknak, vérük hullásának, addig a monarchia csukaszürke egyenruhájába öltöztetett magyar baka — bár nagyon sokszor vitézül harcolt az első világháborúban, hírneve bejárta az egész világot — nem volt hajlandó életét kockáztatni az önző, népelnyomó földbirtokosok és tőkések érdekeiért.

[38] Julier F.: 1914—1918, a világháború magyar szemmel, Bp. 1933., 277. old.

ADALÉKOK AZ OSZTRÁK—MAGYAR INTERVENCIÓ BUKÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ UKRAJNÁBAN (1918 FEBRUÁR—NOVEMBER)

Józsa Antal főhadnagy

Negyven évvel ezelőtt bukott el az Osztrák—Magyar Monarchia utolsó gyarmatszerző kísérlete. A bukás a Habsburgok trónjával sírba juttatta az imperialista soknemzetiségű Magyarországot is, melynek urai a biztos csőd körvonalainak kirajzolódása ellenére még mindig újabb területek, piacok megszerzésén, újabb és újabb népek leigázásán mesterkedtek. Az osztrák—magyar imperialista körök a német imperialistákkal karöltve az elsők voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után Szovjet-Oroszország megtámadásában. A monarchiának és Németországnak ez a támadása akkor indult meg, amikor a Vörös Hadsereg szervezése alighogy megkezdődött, a régi hadsereg viszont teljesen felbomlott állapotban özönlött hazafelé. Nem akarták elszalasztani a hódításra és rablásra kedvező alkalmat.

Mivel a forradalmi Oroszország dolgozói részéről semmi támogatást, csak növekvő ellenállást remélhettek, igyekeztek mégis valamilyen belső szociális erőre támaszkodni. Ezt a szociális erőt az orosz és más nemzetiségű földesurakban, a városi burzsoáziában és a szélesebb réteget képező kulákságban találták meg. 1917 és 1918 folyamán Oroszországban számos ellenforradalmi nagyorosz és nemzetiségi kormány alakult. Ilyen volt az Ukrán Központi Rada is, melynek jobboldali eszer és mensevik vezetői szociális demagógiával párosuló csalásokkal megszerezték Kijevben és más fontos központokban a hatalmat és szembeszálltak az oroszországi szovjethatalommal. A burzsoá-nacionalista kormány ellen felkelt ukrán dolgozók 1918 január 30-án (február 12-én) elfoglalták Kijevet. Rövid időn belül a Rada fennhatósága alatt mondhatni alig maradt ukrán terület. Ezzel a csak magát képviselő kormánnyal kötötték meg 1918 január 27-én (február 9-én) a központi hatalmak a békeszerződést. A szerződés aláírását Lundendorff követelésére a német és az osztrák—magyar kormányok arra használták fel, hogy Szovjet-Oroszországnak súlyos feltételeket tartalmazó ultimátumot adjanak át, amely nagy terület- és anyagveszteséget jelentett Oroszország-

nak. Lenin, mint a Népbiztosok Tanácsának elnöke határozott utasítást adott Trockijnak, hogy ennek ellenére azonnal írja alá a szerződést, mert a szovjethatalom nem volt még abban a helyzetben, hogy a német és osztrák—magyar támadásnak hatásosan ellenálljon. Trockij az utasítás végrehajtását megtagadta és kijelentette, hogy Szovjet-Oroszország a háborút maga részéről befejezettnek tekinti, de a békét alá nem írja.

Trockijnak ezt a káros magatartását használta ki a német hadvezetőség arra, hogy felmondva a fegyverszünetet, az előzetes felmondási idő lejárta előtt, február 18-án az osztrák—magyar csapatokkal karöltve általános támadást intézzen Szovjet-Oroszország ellen.

Az osztrák-magyar csapatok néhány nappal később, február 25-én indították meg a támadást Ukrajna területén. Ebben az irányban három osztrák-magyar hadsereg tevékenykedett: 2., 4. és 7. hadseregek, amelyek összesen 177 200 szuronnyal, 3076 géppuskával, 118 nehéz és 1456 könnyű tábori ágyúval, valamint 276 gyalogsági ágyúval rendelkeztek.[1] A támadásban azonban ez a haderő teljesen nem vett részt, mert több hadosztályt az olasz és a balkáni frontokra rendeltek vissza. A központi hatalmak egyedül Ukrajna területén működő csapatainak létszáma meghaladta a 300 000 főt, amellyel csak 15—20 000 főnyi vörösgárdista vette fel az egyenlőtlen harcot. Az erőviszonyokat felületesen szemlélő német és osztrák—magyar hadvezetőség gyors sikert remélt.

A támadást és a támadásra való előkészületeket a monarchia kormánya gondosan eltitkolta a közvélemény előtt, hiszen Hoffmann tábornok nyíltan agresszív követelései a breszt-litovszki béketárgyalásokon mind Ausztriában, mind Magyarországon hatalmas politikai sztrájkhullámokat idéztek elő.[2]

Az osztrák—magyar sajtó még február 18-án azt bizonygatta, hogy a monarchia nem fogja felmondani a Szovjet-Oroszországgal kötött fegyverszünetet. Dr. Seidler osztrák miniszterelnök Adler szocialista párti képviselő interpellációjára még február 12-én kijelentette: „... magyar és osztrák csapatok nem vesznek részt abban a katonai akcióban (Helyeslés), amelyet ez idő szerint Németország Oroszország ellen folytat (Helyeslés).

[1] Lásd HIL. Tanulmánygyűjtemény. *Rudolf Kiszling:* Der öst-ung. Vormarsch in die Ukraine. 1918. 8. cs. (kézirat.)

[2] A magyar sajtóbizottság felsőbb utasításra megtiltotta az agresszióról szóló hírek közlését. „... b. lapjaikban — hangzik a letiltás — a bolsevikieknek orosz táviratát, amely tiltakozik a fegyverszünet felmondása ellen és a német csapatoknak Oroszországba való bevonulása ellen és kinyilatkoztatja, hogy a központi hatalmak által felállított feltételek mellett békét köt." Ez arra szolgált, hogy a hadsereg amúgyis ingatag erkölcsi állapotát a támadás nyivánvaló agresszív jellegének leleplezésével még tovább ne rontsák.

„... Csapatainknak Ukrainába való bevonulásáról semmi hírt sem hozhatnak" — hangzik egy február 228. értesítés. Ez viszont főleg a politikai sztrájkok és tüntetések leszerelésére irányult. (HIL. I. világháborús anyaga. 3629. cs. 369. 457. sz. ü i.)

Másodszor kijelentem, hogy magyar és osztrák csapatok Ukrajnába nem vonulnak be (Élénk helyeslés)."[3]

Míg a közvéleménynek ez a félrevezetése folyt, addig Berlinben Németország és a monarchia képviselői[4] Ukrajna gazdasági, politikai és katonai felosztásán egyezkedtek. Az igazságtalan gyarmati hadjáratot azzal indokolták végül, amikor nem lehetett tovább titkolni, hogy ezt csak az élelmiszerbeszerzés biztosítása céljából indították. „... Csak a vasutak és a gabonaraktárak biztosítására megyünk Ukrajnába... nincs szükség arra, hogy a pétervári kormánynak felmondjuk a fegyverszünetet. Csupán az fog történni, hogy bizonyos pontokat, vasúti góc-pontokat, élelmezési raktárakat, gabonaraktárakat és olyan helyeket, ahol a gabonát beraktározzuk a vasutakra, segítünk őrizni az ukránoknak."[5]

Ez a segítség az ukrán ellenforradalmi Radának, az elkergetett földesuraknak és gyárosoknak szólt és a munkás-paraszt hatalommal való leszámolásra irányult. Ukrajna elfoglalása azonban távolról sem jelentett diadalmenetet az osztrák—magyar csapatok számára. A hadjárat, amelyet két-három hétre terveztek, 1918 februárjától egészen május végéig tartott, tehát több mint két és fél hónapig.

A Szovjet-Oroszországgal megkötött és 1918 március 3-án aláírt békeszerződés értelmében a hadműveletek ezen a fronton befejeződtek, de az Ukrán Szovjet Köztársaság Kormánya[6] nem ismerte el a burzsoá nacionalistákkal kötött szerződést és az ukrán föld védelmére mozgósított minden fegyverfogható munkást és parasztot. Az ukrán népet támogatta több internacionalista alakulat is.[7] Nagy szolgálatot tettek az imperialista hadseregbe kényszerített magyar dolgozók között a volt oroszországi hadifoglyokból lett kommunista agitátorok, akik életük kockáztatásával terjesztették a magyarnyelvű röplapokat és a „Nemzetközi Szocialista" c. forradalmi lapot a megszálló hadsereg katonái között. „Az, ami Brest-Litovskban történt — világosítja fel a magyar katonákat a »Nemzetközi Szocialista« —, napnál világosabban megmutatta mindenkinek, hogy ez a háború nem a haza védelméért folyik. Ez a háború azért folyik tovább, mert az ország lakóinak egy maroknyi kisebbsége: a nagytőkések rabolni akarnak."[8]

Az agitáció, bár alapjában nem rendítette meg az osztrák—magyar hadosztályok fegyelmét, mégis erős bomlási folyamatot indított el, amelyet a tisztikar ideig-óráig figyelemelterelléssel és más félrevezető

[3] *Est*, 1918. február 13. sz.

[4] OL. Me. Félhivatalos levelezés 1918, 32. res. 2. lap. (1918 február végén az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország megegyezett az ukrán nyersanyag felosztásáról.)

[5] *Est*, 1918. február 21. sz.

[6] Az Ukrán Szovjet Köztársaság megalakulásáról és a Központi Rada hatalmának törvénytelenségéről szóló határozatot a Harkovban 1917. december 12 (25)-én összehívott I. Összukrán Szovjet Kongresszus hozta meg. Ugyancsak ezen a kongresszuson alakult meg az első Ukrán Szovjet Kormány is.

[7] A Pravda 1918. február 22-i száma hírt ad arról, hogy Ukrajnában megalakult a betolakodók ellen harcoló internacionalista osztagok főparancsnoksága.

[8] *Nemzetközi Szocialista*, Petrográd, I. évf. 8. sz. 1918. február 9. 1. old.

manőverezésekkel ellensúlyozott. Ezek a még nem általános bomlási tünetek megmutatkoztak olyan alkalmakkor, amikor a csapatok erős ellenállásba ütköztek, így 1918. március 10. és 12. között Ogyessza előterében (30. és 11. cs. kir. gy. ho.) lezajlott harcok alkalmával, melyek folyamán csak német segítséggel sikerült (14-én) bevenni a fontos kikötővárost. Hasonló súlyos harcok alakultak ki Herszon városában és környékén is. Március 20-án a felkelő munkások és a volt frontkatonák kiűzték a XII. hadtest odaérkezett egységeit a városból és támadásba mentek át. A felkelők segítségére siettek az ogyesszai és szevasztopoli vörösgárdisták is. Így a forradalmi csapatok időleges erőfölényre tettek szert és kezükbe vették a kezdeményezést. Ez alkalmas körülményeket teremtett arra, hogy az osztrák—magyar csapatok akkori erkölcsi szilárdságát is lemérjék. Mokrouszov, a fekete-tengeri osztag parancsnoka 1918. március 24-én kelt rádiógrammjában többek között közölte: „... a katonákkal folytatott beszélgetésből kiderült, hogy a 21-es népfelkelő ezreddel verekszünk, amely a legkülönfélébb nemzetiségek képviselőiből áll; ukránokból, csehekből, németekből, osztrákokból, magyarokból, lengyelekből. A katonák azt mondják, hogy készek magukat megadni, de a béke ellenségei az orosz tisztek."[9] A táviratból nem derül ki, hogy az orosz tisztek mennyiben gátolták őket a megadást illetően. Valószínű, hogy itt a katonák arra utaltak, hogy soraik közé sok orosz tisztet, ukrán nacionalistát és más ellenforradalmárt osztottak be, akik harcra kényszerítik őket.[10] Az ukrán fronton harcoló csekély létszámú 1., 2. és 3. vörös hadseregek ellen a német és osztrák—magyar csapatokkal együtt román csapatok, a burzsoá nacionalista ukrán légió és a román frontról a Don-vidékre törekvő Drozdovszkij ezredes parancsnoksága alatt álló fehérgárdista osztagok is harcoltak.

Még folyt a harc, midőn Németország és Ausztria—Magyarország Ukrajnát területileg is felosztották maguk között két összefüggő érdekszférára. A katonai megszállás, a német és osztrák—magyar monopóliumok megegyezéséhez igazodott és e körök érdekeinek fegyveres érvényrejuttatását célozta.

1918. március 28-án Kijevben végetért a két megszálló hatalom képviselőinek tanácskozása. Ennek eredményeként Ausztria—Magyarország és Németország hadseregfőparancsnokságai között katonai egyezményt kötöttek Ukrajnára vonatkozóan.[11]

Az egyezmény értelmében az osztrák—magyar csapatok megszállása alá került Volhinia nyugati felének egy része, a Podoliai, Herszoni és

[9] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. [A német hódítók szétzúzása 1918-ban.] ОГИЗ. Госполитиздат. 1943. 183—184. old.

[10] ... elöl a hajdemákok szervezett osztagai vegyes összetétellel orosz, német, ukrán, osztrák, lengyel, magyar tisztek nagy részvételével — írja a Szoldatszkaja Pravda az intervenciós csapatok összetételéről. — A felfegyverzett burzsoázia valóságos internacionáléja ..." *Солдатская Правда,* (Katona Igazság) 1918. 38. sz. március 1. 3. old.

[11] Крах германской оккупации на Украине. (A német megszállás csődje Ukrajnában) (A megszállók dokumentumai alapján.) Szerk.: M. Gorkij és mások. 1936. 31—33. old.

Jekatyerinoszlávi kormányzóságok teljesen. Összesen kb. 200 000 km² terület, közel 12 millió lakossal. Ukrajna többi kormányzóságai, beleértve a Krim félszigetet, német megszállás alá kerültek. Ukrajna nagy zsákmányt jelentett a hódítóknak, mert a világháború előtt itt bányászták Oroszország széntermelésének 71%-át, itt termelték a nyersvas 68%-át és az acél 58%-át. Az ukrán föld adta az orosz gabonakivitelnek mintegy a felét, több mint 300 millió pudot.[12]

Az antant szervezte gazdasági blokád és a többéves háború a központi hatalmak élelmezését teljesen aláásta. Már 1917-ben komoly nehézségek mutatkoztak a hadsereg és a hátország lakosságának élelmezése terén. 1918 elején viszont már súlyos nehézségek merültek fel. Ennek következtében, különösen a hátországban, magában Bécs városában is, nagyméretű éhséglázadások törtek ki. A főleg agrár lakossággal rendelkező osztrák—magyar birodalom élelmezése, hadseregének anyagi utánpótlása csődbe jutott.[13] A hadsereg felemésztette utolsó élelmiszertartalékait. Magyarország élelmezése a többszörösen leszállított élelmiszeradagokat számítva szűken még elég volt az aratásig, de sem Ausztria, sem a hadsereg ellátását már nem tudta biztosítani. A hadsereg ellátására szükséges minimális gabonamennyiségből (1918. július 15-ig) még 150 000 tonna hiányzott. A csőd elkerülése végett a monarchia hadvezetősége a németekhez fordult, hogy nyújtsanak gyors segítséget.

A németek igen súlyos feltételek mellett hajlandónak mutatkoztak július 15-ig 100 000 tonnát kitevő gabonamennyiség leszállítására. Azonban feltételül szabták meg az 1918. május 18-i szerződésben, hogy Ukrajna gazdasági kihasználás tekintetében Eichorn tábornagy parancsnoksága alá helyeztessék, a Jekatyerinoszlávi kormányzóság (amely a Donyec szénmedence egy részét jelentette) a monarchia részéről ürittessék ki és a februári berlini megállapodásban kikötött áruk, így a vágómarha kiviteli aránya Németország javára változtassék meg.

A szerződést a monarchia kénytelen volt megkötni, de maga Németország sem tudta vállalt kötelezettségét teljesíteni, mert „... Ukrainában a gyűjtés sikerrel nem járt..."[14]

Németország és a monarchia a békeszerződés aláírása után külön szerződésben kötelezték az ukrán kormányt 60 millió pud gabona július 31-ig történő leszállítására.[15] A szerződés végrehajtásának érdekében megszervezték az ország katonai közigazgatását. Katonai parancsnokságok alá helyezték a szállítást, ezen belül a vasúti és vízi közle-

[12] История Украинской ССР (Az Ukrán Sz. Sz. K. története) 1. köt. Az ukrán Tud. Ak. Kiadója, Kijev, 1953, 693, 700. old.

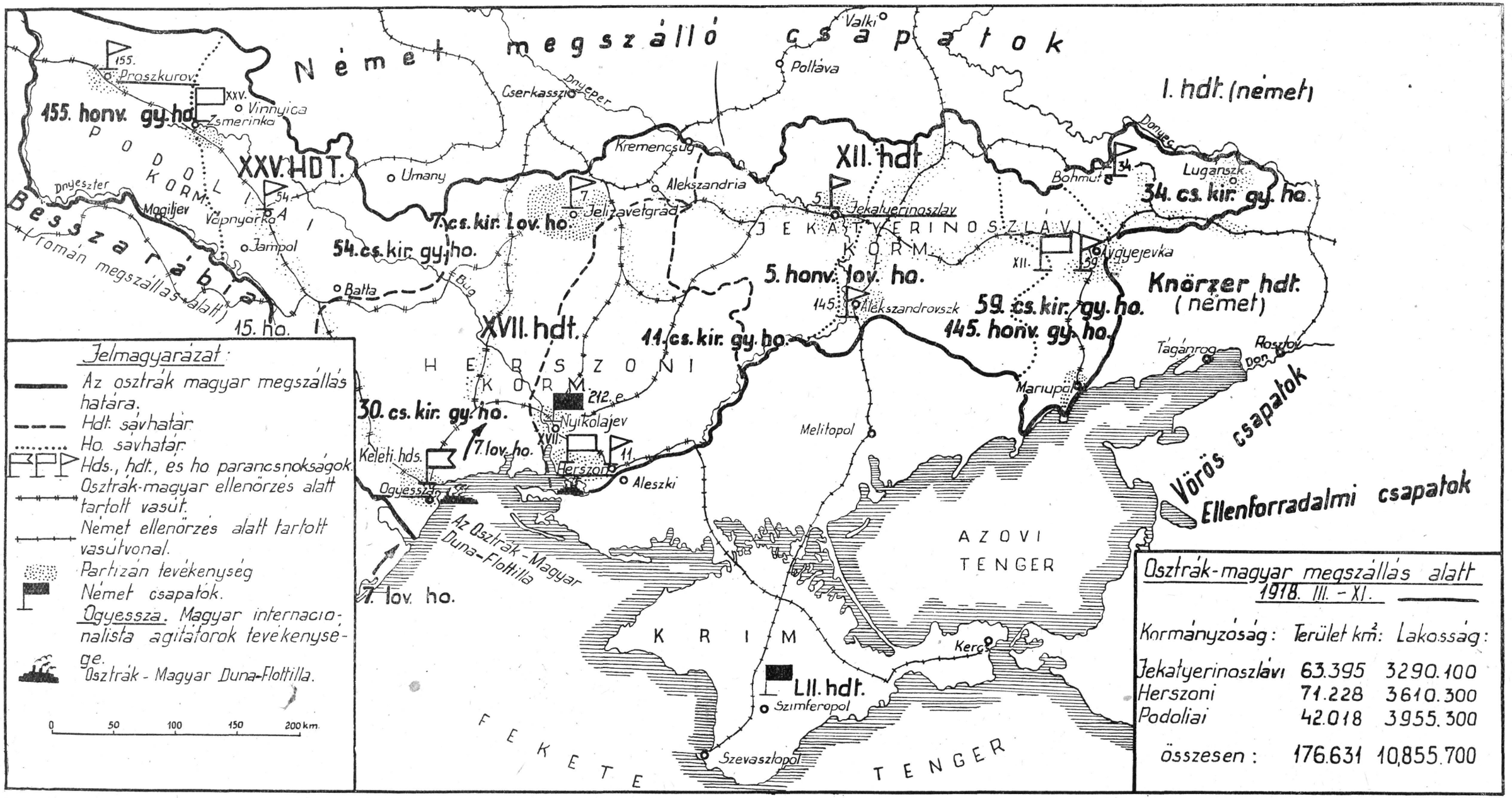
[13] Erre vonatkozóan lásd **Ottokar Czernin:** Im Weltkriege. Mádoki. kiadás. Berlin und Wien, 1919. 322—324. old.

[14] *Rubint Dezső:* Az összeomlás. 1918, Budapest, 1922. 114. old.

[15] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. ОГИЗ. Moszkva, 1934. 157. old. (A szerződést 1918. április 9-én írták alá Kijevben.)

AZ OSZTRÁK—MAGYAR CSAPATOK ÁLTAL MEGSZÁLLT UKRÁN TERÜLETEK

1918. június 1-i helyzet

Jelmagyarázat:

- Az osztrák magyar megszállás határa.
- Hdt. sávhatár.
- Ho. sávhatár.
- Hds., hdt., és ho parancsnokságok.
- Osztrák-magyar ellenőrzés alatt tartott vasút.
- Német ellenőrzés alatt tartott vasútvonal.
- Partizán tevékenység
- Német csapatok.
- Ogyessza. Magyar internacionalista agitátorok tevékenysége.
- Osztrák - Magyar Duna-Flottilla.

Osztrák-magyar megszállás alatt 1918. III. - XI.

Kormányzóság:	Terület km²:	Lakosság:
Jekatyerinoszlávi	63.395	3290.100
Herszoni	71.228	3610.300
Podoliai	42.018	3955.300
összesen:	176.631	10,855.700

kedést. A vasutak, a már említett, Kijevben megkötött 1918. március 29-i titkos katonai megállapodás értelmében általában az osztrák—magyar megszállási övezetben a Keleti Hadsereg, a német övezetben a kijevi hadseregcsoport irányítása alá kerültek, kivéve a német kézben maradt Harkov—Szevasztopol-i vonalat.[16] A folyami és tengeri hajózás közös szerv[17] irányítása alá került, kivéve a Bug folyón folytatott hajózást, amely kizárólag a monarchiát illette. Ausztria—Magyarország súlyát ebben az egyesített szervben világosan érzékeltette a fekete-tengeri kikötők megszállásának az elosztása. Ogyessza és Herszon került csak tisztán osztrák—magyar megszállás alá, bár ezekben a kikötőkben is tartózkodtak német csapatok. Nyikolájev, Mariupolj és a Don menti Rosztov közös megszállás alá került és csak Mariupoljnak volt osztrák parancsnoka. A krimi kikötők Taganrog és Novorosszijszk teljesen a német érdekszférába estek.[18] A hajózás, valamint a tengerpart biztosítására 1918. áprilisában a Fekete-tengerre vezényelték az osztrák—magyar Duna-Flottillát Wulff Olaf altengernagy parancsnoksága alatt.[19]

Mind a német, mind az osztrák—magyar főparancsnkságok a háború negyedik évében súlyossá vált nyersanyag, de különösen élelmezési válság miatt nagy stratégiai jelentőséget tulajdonítottak az Ukrajnából beszerzett gabonának. Ezt az éhező hátország és katonaság előtt nem titkolták, hanem arra használták fel, hogy reményt öntsenek az emberekbe, akiket már egészen fásulttá tett a háború.[20] Jellemző, hogy 1918 elején a frontkatonák átlag testsúlya a katonaorvosi statisztika szerint 50 kg körül mozgott, amely a szervezet különböző betegségekkel szembeni ellenállóképességének nagyarányú csökkenését jelentette, nem említve a harci értékben beállott nagyarányú csökkenést.

16 Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 32. old.
17 „Schwarze Meer-Stelle."
18 Lásd uo.
19 A Duna-Flottilla ebben az időben két monitor osztályból, egy monitor csoportból, egy őrnaszád osztályból, aknarakó és kutató gőzösökből, valamint felfegyverzett gőzösökből állott, amely részt vett a partmenti harcokban és a később kibontakozott partizánmozgalom elleni büntető akciókban. Lásd *Wulff Olaf:* Az osztrák—magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914—1918. Madách Könyvkiadó, Budapest, é. n. 119—135, 219—220. old.
20 A hadsereg demoralizálódásának az ellensúlyozására Hazafias Oktatás cím alatt irányelveket adtak ki a személyi állomány körében folytatott agitációra. A 61. honv. gy. ho. oktató tisztje felsőbb utasításra a következőket írta az éhező katonáknak: „... Ukrainából bőséges behozatalra van kilátásunk. A békeszerződésben Ukraina nem kevesebb, mint tíz millió métermázsa gabonanemű szállítására kötelezte magát...

Eddig még nem éreztük a kikötött gabonaszállítások kedvező hatását. Ennek oka abban rejlik, hogy az orosz forradalom következtében Ukrainában is teljes felfordulás uralkodott, a vasúti forgalom teljesen meg volt bénítva, az általános bizonytalanság a kereskedelmi forgalmat lehetetlenné tette. De azóta csapataink a németekkel együtt bevonultak Ukrainába, ott rendet teremtettek, megszervezik a forgalmat. Természetesen mind ehhez idő kell — hiszen Ukraina területe jóval nagyobb Ausztria—Magyarországnál, — de amint e szervezés megtörtént, rögtön érezni fogjuk a gabonabehozatal hatását. Természetes, hogy elsősorban a hadsereg ellátása fog javulni..." (HIL. I. világháború anyaga. 3497. cs. 770. lap. nyomtatvány.)

A monarchia kormánya a hadsereg ellátásán kívül az ukrán gabonabehozataltól remélte részben az egyre szaporodó éhségtüntetések leszerelését és a forradalmi helyzet kialakulásának megakadályozását. Hogy az ukrajnai vállalkozásnak a monarchia vezetői milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak, ezt az is mutatja, hogy 1918. május 18-i kelttel Arz, a hadseregfőparancsnokság vezérkari főnöke az Ukrajnában állomásozó osztrák—magyar csapatokból alakult Keleti Hadsereg főparancsnokául Conrad mellett a monarchia legnagyobb felkészültségű tábornokát, a legfelsőbb katonai akadémia utolsó parancsnokát, Krauss Alfréd gyalogsági tábornokot nevezte ki és egyben egész Ukrajnára vonatkozólag teljhatalommal ruházta fel.[21]

Arz vezérkari főnök parancsában Krauss tábornok (akit egyben titkos tanácsossá is előléptettek) feladatát és kötelességeit az alábbiakban határozta meg.

„... 1. Fenntartani a nyugalmat és a rendet a cs. és kir. csapatok megszállta területeken a lehetőségekhez képest egyetértésben az ukrán kormánnyal.

2. Kedvező gazdasági viszonyokat teremteni ebben a körzetben az eljövendő békés időkre.

Ezen feladatok végrehajtása érdekében Ő cs. és kir. apostoli fölsége kegyeskedett a Keleti Hadsereg parancsnokát korlátlan döntő befolyással felruházni az Ukrajnával folytatott összes gazdasági tárgyalásokban..."[22]

Miután Krauss átvette a parancsnokságot és részletesebben tájékozódott az ukrán viszonyokról, valamint a monarchia addigi politikájáról, bizalmas jelentéseiben erősen bírálta a kormány keleti politikáját, amellyel szembeállította a németek nagyvonalú imperialista hódító terveinek határozottságát. A németek, miután az angolok elzárták előttük nyugati irányú terjeszkedés lehetőségét, Ukrajnát ugródeszkának szándékoztak felhasználni Közel- és Közép-Kelet, valamint India irányában. A tervükbe beleillett Kijev, a Krimi félsziget és Kaukázusontúl megszállása. Vállalkozásaikhoz kéznél volt az ukrán szén és az élelem, ugyanakkor Ukrajna kitűnő piacot is jelent a német iparcikkeknek, melyek iránt igen nagy kereslet mutatkozott.[23]

Németország céljának elérése érdekében tervszerűen kihasználta a monarchia nehézségeit (mint például a már említett élelmezési nehézségeit is). A különböző tárgyalások alkalmával a németek igyekeztek megszerezni a Donyec-medencének osztrák—magyar megszállás alá került részét, melyet gazdaságilag közösen használtak ki.

„A jövőben a németek minden eszközt megragadnak majd, hogy megkapják a kormányzóságot (ti. a Jekatyerinoszlávi kormányzóságot — *J. A.*) — írta Krauss 1918 júliusában Arz vezérkari főnöknek. — Ha

[21] Lásd *Krauss Alfred:* Die Ursachen unserer Niederlage (Vereségünk okai) Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrige (Emlékezések és vélemények a világháborúból.) München, 1923. 153—162. old.

[22] Крах германской оккупации на Украине. M. 1953. 155. old.

[23] Uo. 71. old.

alkalom nyílik és ha ürügyet szolgáltatunk, mindent meg fognak tenni, hogy elvegyék tőlünk Ogyesszát — ezt a legnyugatibb ukrán kikötőt, mert ez ad nekik lehetőséget a Dunán folyó közlekedés megkaparintására."[24]

A németek valóban felhasználták az Osztrák—Magyar Monarchia belső ellentmondásaiból fakadó külpolitikai határozatlanságokat. A hatalmon levő magyar földbirtokos osztály nem nagy lelkesedéssel támogatta az Ukrajnát érintő gazdasági terveket, mert az olcsó ukrán búza erős versenyt jelentett volna számára. Inkább Szerbia és Románia gazdasági kihasználásának irányában igyekezett tájékozódni.[25]

A magyar uralkodó körök befolyása Burián külügyminiszterré történt kinevezésével a monarchiában bizonyos értelemben növekedett. Az új külügyminiszterre Tisza István még nagy hatással volt, aki bár ismerte a német és osztrák—magyar ellentéteket, a monarchia fennmaradását és hódító céljainak megvalósulását a német—osztrák—magyar szövetségtől remélte. Az 1918. április 23-án a jobboldal helyeslése közepette elhangzott parlamenti felszólalásában nyomatékosan aláhúzta: „... a német birodalommal való állandó szövetségi viszony kell, hogy az osztrák-magyar monarchia külügyi politikájának állandó sarkpontja legyen".[26]

A lényegét tekintve, Ukrajna gyarmatosítását illetően Krauss tábornok is hasonló álláspontot foglalt el. „Mi nem tudjuk meggátolni a németeket céljaik elérésében... — írja a már idézett Arzhoz intézett bizalmas jelentésében — ... ehhez mi igen gyengék vagyunk minden tekintetben...

...Mindenekelőtt tudni kellene, hogy mit akarunk. Elengedhetetlen, hogy egyezséget kössünk Magyarországgal — elhárítani az agrár és az ipari politika közötti ellentétet... szükséges, hogy Németországgal egyesüljünk és egy nagy szerződésben megoldjuk a keleti kérdések egész komplexumát, beleértve Törökországot, a következő módon: mind abban, amiben a németek akarják, mi nekik minden eszközzel, v. i. diplomáciai és katonai (eszközökkel — J. A.) segítünk, és ezért megkapjuk mindazt, amit akarunk — ez, persze, sok nem lesz."[27]

Krauss tábornok idézett szavai világosan jellemezték a monarchia csatlós szerepét Ukrajna megszállásában és gazdasági kihasználásában. Ez viszont nem zárta ki Ausztria—Magyarország törekvését, hogy bizonyos korlátok között, de tevőlegesen beavatkozzon Ukrajna belügyeibe.

Ez főleg abban nyilvánult meg, hogy a végrehajtott földreformot

[24] Uo. 72. old.

[25] Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni Gratz Gusztávnak 1918. január 6-i kelttel írt levelét a miniszterelnökhöz, amelyben kifejti a magyar imperializmus romániai, lengyelországi stb. céljait és azok összehangolási lehetőségeit a német és osztrák partnerekkel. (OL. M. E. félhivatalos levelezés. 33 res.)

[26] *Képviselőházi Napló*, 1910—1915. XXXIX. kötet 17. old.

[27] Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 77—78. old.

a németekkel együtt felszámolták,[28] a forradalmi szervezeteket illegalitásba szorították, és a különböző német és osztrák—magyar kartelek, valamint más monopolszervezetek megegyezése alapján[29] hozzákezdtek az ukrán föld módszeres kifosztásához.

A nagy zsákmányt remélő osztrák—magyar monopoltőkéseket azonban sorozatos csalódás érte. Ebben a csalódásban osztozkodott a hadseregfőparancsnokság, a kormány és az egész Habsburg-dinasztia. Valamennyien Ukrajnától, legkeveseb, az élelmezési válság előre beharangozott gyors megoldását várták.

Az első csalódást a hadműveletek elhúzódása okozta, amelyre egyáltalán nem számítottak az ukrán nacionalista kormánnyal való békeszerződés megkötése alkalmával.[30] Lebecsülték a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az ukrán néptömegekre gyakorolt hatását, valamint az ennek következtében megváltozott osztályerőviszonyokat. A monarchia számos képviselője a helyszínre érkezve csakhamar elvesztette otthonról hozott illúzióit.

„Ami a politikai helyzetet illeti — írja Procopius miniszteri tanácsos —, a nemesség kadet párti és Miljukovhoz hű volt, ennek következtében a háború folytatása mellett foglalt állást, eleinte a bolsevikiek ellen nyújtott védelem következtében barátságosan fogadott, most azonban ellenséges indulatú, mivel a Radát támogatjuk: a parasztok ellenünk vannak, mert félnek, hogy megsemmisítjük a földosztást, a földbirtokosok ismét azért nem rokonszenveznek velünk, mivel nem segítjük őket a földosztás megsemmisítésében, végre a gyári munkások mind bolsevikiek."[31]

A központi hatalmak a parasztsággal és a munkássággal szemben a földbirtokosokra akartak támaszkodni, remélve, hogy azok segíteni fognak a Radával kötött szerződések érvényrejuttatásában.

A reformerekből álló kormányt nem vették komolyan, létére csak azért volt szükségük, hogy a megszálláshoz bizonyos spanyolfalul szol-

[28] Az opportunista és nacionalista mensevikekből és más polgári és kispolgári elemekből álló Központi Ukrán Rada a szám szerint III-ik „Univerzáljában" (kiáltványában — J. A.), a tömegek félrevezetésére a lenini földről szóló dekrétum ellensúlyozásaképpen 1917. november 7-én kimondta, hogy az összes földek az „Alkotmányozó Gyülésig a föld-bizottságok kezébe kerülnek." Ezt a homályos megfogalmazást a parasztok a maguk módján a földesúri földek felosztásának fogták fel és azt öntevékenyen végre is hajtották. A németek nyomására az opportunisták több „magyarázatot" adtak ki, melyben a föld magántulajdon jogát hangsúlyozták. A németek 1918 április 1-i kelttel előírták, hogy „mindenki, aki idegen földet, valamint idegen élő vagy holt vagyontárgyat eltulajdonított, köteles azonnal visszaszármaztatni." (Крах германской оккупации на Украине. M. 1953. 28—29. old.)

[29] A katonai hatóságok és a kartel szervek viszonyáról tesz jelentést 1918. április 9-én Kijevből Procopius Béla min. tanácsos Szterényi József kereskedelmi miniszternek (OL. M. E. Félhivatalos levelezés. 1918. 32. res, 2. lap.)

[30] Procopius Béla említett jelentésében rámutat, hogy sem német, sem osztrák—magyar részről a „. . . . hadviselés Ukrainában nem volt előre látható a brestlitovski béke és a berlini megegyezés kötése idejében". (OL. M. E. Félhivatalos levelezés 1918. 32. res., 2. lap.)

[31] Uo.

gáljon.[32] A németek nem voltak megelégedve a tehetetlen petljurista kormánnyal, ezért Eichorn vezértábornagy, az ukrajnai német erők főparancsnoka szétkergette a Központi Radát és 1918. április 29-én egy volt cári tábornokot és földesurat, P. Szkoropadszkijt tette meg Ukrajna hetmanjává, aki ingadozás nélkül teljesítette megbízóinak parancsait.

Az első és legfontosabb ténykedésében, a földek visszaadásában nemcsak a német vagy osztrák, hanem a magyar csapatok is részt vettek. Így fennmaradt több okmány arról, hogy a Jekatyerinoszlávi kormányzóság nyugati járásaiban az 5. honvéd lov. ho. is részt vett a parasztok elleni megtorlásokban és a földesúri földtulajdon visszaállításában.[33]

Hasonló akciókat indított a Keleti Hadsereg a városi munkások ellen is. Ezekben az akciókban, amelyek a lakosság lefegyverzésére és a forradalmi elemek összefogdosására irányult, a szárazföldi csapatok mellett a Duna-Flottilla is részt vett. Április 24-én a „Körös" monitor Nyikolájevben a 24. cs. és kir. vadászzászlóaljjal a „Konstantin" erődöt vizsgálta át. A május elsejei nagyarányú munkásmegmozdulás megelőzésére a szárazföldi csapatok április 29-én Ogyessza városában házkutatásokat végeztek a lakosság lefegyverzése céljából. A lefegyverzés végrehajtását a flottilla fedezte a neki alárendelt török torpedó egységekkel, míg a város fölött osztrák—magyar haditengerészeti és német vízirepülőgépek keringtek.[34] Hasonló akciókra került sor a megszálló csapatok részéről egész Ukrajnában.

A központi hatalmak fő stratégiai céljukat a 60 millió pud gabonának július 31-ig, tehát aratásig történő kiszállítását az előbb említett rendszabályok ellenére sem tudták biztosítani. Egyedül az osztrák—magyar hadseregnek 200 vagon gabonára volt szüksége naponta, de ennek a valóságban csak töredékét kapta meg. „Különben — írja Rubint Dezső — az Ukrainához fűzött remények sem teljesedtek; naponta csak 30 vagon gabonát sikerült előteremteni."[35]

Ezt a sikertelenséget részben a vasutak rossz állapota, a harcok következtében beállott rombolások, de nem utolsó sorban a lakosság egyre aktívabb ellenállása okozta. Az élelmezési válság mind az egész országra, mind a hadseregre nézve nem hogy enyhült volna, hanem

[32] Procopius Béla ezt írja a jelentésében: „. . . Forgách gróf (a monarchia kijevi követe — J. A.) kijelentette, hogy az ukrán kormánnyal szemben vállalt kötelezettségeket nem kell túlságosan lelkiismeretesen venni, hanem a fő dolog a folyton teoretisáló ukrainokkal szemben megállapodni . . ." (Uo. 1. lap.)

[33] Bizonyság erre például a XII. hadtest vezérkari főnökének Dragoni ezredesnek a 5. honv. lov. ho. számára 1918. május 31-én kiadott parancsa:

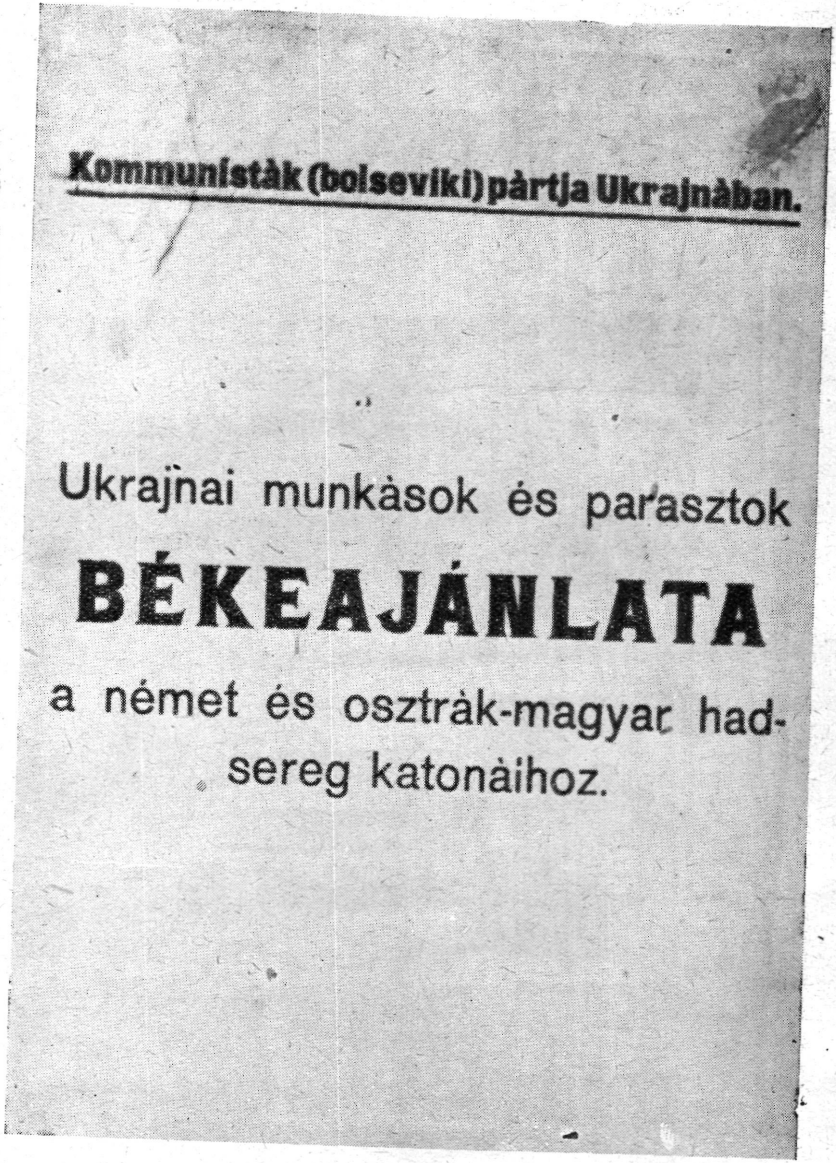
„A kerületi stárosta rendelete folytán a földbirtokosoktól elvett termény és felszerelési anyag visszaadandó volt, ennek értelmében (olvashatatlan helységnév — J. A.) parasztjai az odavaló Andreas Wollmann nevezetű tulajdonosnak visszaadták tulajdonát, de bosszuból egy pár napra rá, május 25-ike körül birtokát felgyújtották.

A tettesek kikutatandók, ha szükséges, a lakosságtól tuszok veendők, melyek Jekaterinoslawba a Stadtskommandóhoz küldendők".

(HIL. I. világháború anyaga 2806. cs. 21. lap. fordítás.)

[34] *vitéz Bornemisza Félix:* Magyar hajóhad a Dunán. Budapest, 1928. 143—144. old.

[35] *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest, 1922. 12—13, 113. old.

(Szovjetunió Forradalmi Múzeuma. Magyar fond.)

Mi, ukrajnai munkások és parasztok

békét ajánlunk nektek

a német és osztrák-magyar hadsereg katonáinak.

Felajánljuk a háboru beszüntetését a következő feltételek mellett:

1. Szüntessétek meg a mi földesuraink védelmét.

2. Ne működjetek közre abban, hogy a földet, jószágot és birtokok felszerelését, amihez hozzájutottunk a tanácshatalom idején, visszajuttassák régi birtokosaikhoz.

3. Hagyjatok fel a gyárosok és bankárok védelmével.

4. Ne kényszeritsétek a munkásokat fegyverrel a kézben, hogy teljesitsék a kapitalisták akaratát, ne raboljátok el e gyárakat, a bankot a vagyonos osztály számára a munkásoktól.

5. Ne fegyverezzétek le a munkásokat és parasztokat.

6. Ne vegyétek el erőszakkal a parasztoktól a kenyeret.

7. Ne vállalkozzatok a szégyenletes zsandárszerepre. Ne legyetek támaszai a hetman, a generálisok, földesurak s a munkások bőrére spekulálók kormányának.

8. Ne akadályozzátok, hogy Ukrajnában visszaállitsuk a munkások és parasztok hatalmát, a munkások, napszámosok, parasztok tanácsainak formájában.

9. Ne segítsétek a munkások és parasztok ellenségeit a mi fegyveres felkelésünk ellen.

10. Ne legyetek támaszai az ellenforradalmi mozgalomnak Ukrajnában.

11. Tegyétek nekünk lehetővé, hogy Ukrajnában visszaállítsuk a munkások és parasztok hatalmának szigorúan szocialista rendjét.

12. Ha teljesítitek ezeket a föltételeket, mi is kötelezzük magunkat, hogy nem támadunk ellenetek, nem törünk életetekre.

13. Ha ti az Osztrák-Magyar Monarchiában és Németországban megdöntitek Károly és Vilmos hóhéruralmát, rablókormányzatát legnagyobb örömmel adunk nektek, éhező családotoknak, pusztuló gyermekeiteknek: kenyeret, húst, zsírt és minden egyéb élelmiszert olyan mennyiségben, amint csak tehetjük. Adjuk önként, minden kényszerítés nélkül, adjuk mint testvéreknek. De csak a munkások és parasztok kormányának és sohasem a ti elnyomóitok, a vagyonos osztály kormánya után.

14. Teljes szabadságotokban áll e feltételek teljesítése esetén: Ukrajnában élni tovább velünk testvéri szövetségben, avagy hazamenni családotokhoz.

Kérdjük tőletek:

akartok-e békét kötni?

Ha nem akartok, harcolni fogunk az utolsó leheletig. Ha fegyverünk nem volna, fogainkkal harapnók ki elnyomóinknak s béres zsoldosaiknak torkát, de harcolunk ellenük.

De figyelmeztetünk benneteket, hogy mikor minket akartok elnyomni, a saját felszabadulástok ellen törtök, a saját békétek, jólétetek, a saját magatok hóhérai vagytok.

A földet azért akarják saját elnyomóitok visszaadni a régi bitorlók kezére, hogy nektek meg eszetekbe se jusson követelni a tieteket.

A gyárakban azért akarják visszaállítani a vérszopó kizsákmányolók hatalmát, hogy még a reményt is kiöljék belőletek, hogy valaha is felszabadulhassatok igájuk alól.

Még egyszer kijelentjük, hogy minden katona, minden tiszthelyettes, minden ezred, minden hadosztály, amelyik megtagadja a hóbérmunkát velünk szemben, bennünk a legszentebb dolgokra, hű éges társakra, minden áldozatra kész testvérekre talál. De minden katona, minden század, minden egyes pattul, minden divizió, amely a hóbérmunkát tovább folytatja ellenünk, Ukrajna munkásai és parasztjai ellen, itt fog meggebbedni Ukrajnában. Sohse látja meg feleségét, gyerekét, szülőit, mert mi szilárdan elhatároztuk, hogy míg annyi erőnk van, hogy lélekzetet vehetünk, küzdeni, harcolni fogunk az utolsó csepp vérig.

Ez a mi szilárd elhatározásunk.

Válasszatok!

1918-

A Kommunista Párt
Központi Bizottsága Ukrajnában

még súlyosabb formában jelentkezett. „... 1918 nyarának derekán kezdve a felette rossz és hiányos élelmezés is nagyon rontotta a csapatok hangulatát és jó szellemét"[36] — állapította meg Breit József.

*

A megszállóktól elszenvedett vereséget az ukrán forradalmi munkás- és parasztmozgalom aránylag hamar kiheverte. Az ellenállási mozgalomnak nagy lendületet adott az ukrajnai kommunista szervezeteknek július 5-én Moszkvában megnyílt első kongresszusa.

A kongresszus fogta össze először az eddig külön-külön tevékenykedő ukrán kommunista szervezeteket. V. I. Lenin maga is személyesen részt vett az egyes fontosabb kérdések megvitatásában. A kongresszus Ukrajna kommunistái elé mint legfontosabb feladatot a megszállók és a hetmani hatalom elleni fegyveres felkelést tűzte. A felszabadító harc és ezen belül a fegyveres felkelés előkészítésének vezetésére létrehozta a Központi Összukrán Forradalmi Katonai Bizottságot.

A kongresszus utasította a helyi kommunista földalatti szervezeteket, hogy hozzák létre mindenhol a forradalmi katonai bizottságokat, amelyek közvetlenül irányítják majd a partizánosztagok harcát és a helyszínen készítik elő a fegyveres felkelést. Ugyanakkor a küldöttek jelentős figyelmet fordítottak a megszálló csapatok körében folytatandó forradalmi agitációra és szervező munkára is. Ebben a munkában különösen nagy részt vállaltak magukra a Kremlben működő agitátor tanfolyamról kikerült volt hadifogoly-internacionalisták, akiket az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja Ukrajnába irányított a megszálló csapatok körében végzett forradalmi munkára.

A kongresszus békeajánlattal fordult a német és osztrák—magyar hadsereg katonáihoz, amelyben feltételként a földbirtokosok és gyárosok támogatásának és egész Ukrajna kirablásának a beszüntetését állították. Az ukrán kommunisták kifejezték azt a szándékukat, hogy a német és osztrák—magyar éhező dolgozóknak és azok családjainak szívesen adnak kenyeret, de nem a rablóháborút folytató kormányaiknak. A felhívásnak itt, fakszimilében közölt magyar változata is bizonyíték arra, hogy több politikailag képzett magyar internacionalista dolgozott együtt a katonai bizottságokkal az ukrán nép felszabadításának és a megszálló csapatok forradalmasodásának érdekében. Az ukrán kommunista szervezetek az internacionalisták segítségével csak 1918. augusztus végéig 360 000 röplapot bocsátottak ki és terjesztették a német és osztrák—magyar katonák körében.[37] Az osztrák—magyar parancsnokságok kegyetlenül üldözték ezeknek a bátor forradalmároknak a tevékenységét, ettől remélve a hadsereg forradalmasodásának elkerülését. Gyakran minden bírósági ítélet nélkül végezték ki a letartóztatott internacionalista agitátorokat.

[36] *Breit József:* A vörös háború; Bolsevizmus Magyarországon; szerk. Gratz Gusztáv, Franklin Kiadó. 1921. 211. old.

[37] *Г. В. Кузьмиц:* Гражданская война и военная интервенция в СССР. (Polgárháború és katonai intervenció a Szovjetunióban.) Военное издательство. Москва, 1958. 159. old.

A Pravda 1918. július 13-i száma egy képet közölt a Jekatyerinoszlávban[38] felakasztott magyar internacionalista agitátorokról. A képhez „Az osztrák—magyar imperializmus bestialitása" címmel Kun Béla írt cikket. „Ezt a képet — írja Kun Béla — Ukrajnából juttatták el hozzánk. Azt gondolhatnánk, hogy ukrán felkelő parasztok kivégzését ábrázolja. De a bitófán nem ukrán, hanem volt hadifoglyok, internacionalista forradalmárok vannak. A bitófák mellett tisztek állnak, körülvéve a kivégzetteket, akik a nemzetközi szocialista forradalom áldozataiként estek el, akik itt Oroszországban sajátították el a forradalmi kommunizmus tanítását... De nem csak Jekatyerinoszlávban állítottak bitófákat..."[39] Hasonló kivégzésekre került sor Ogyesszában, Ivángorodon, Kőrösmezőn és más helyeken.

Az internacionalista agitátorok munkája meggyorsította a hátországban kibontakozó forradalmi erjedésnek a csapatok körében való elterjedését. Nagy szerepet játszottak az Ukrajnába küldött póttestek, amelyekbe sok volt oroszországi hadifoglyot osztottak be.[40] Az ukrán partizánmozgalom kibontakozása szintén gyorsító tényezőként hatott a monarchia megszálló csapatainak felbomlására és forradalmasodására.

Az 1918-as év termésének elszállítását a megszállók lényegében nem tudták megvalósítani. Ez egyrészt a parasztság szabotálásán, másrészt a vasúti közlekedésnek a sztrájkok következtében történt megbénulásán bukott meg.

Az osztrák—magyar és német katonai vezetők számoltak a partizánmozgalommal, de távolról sem mérték fel annak erejét és jelentőségét.

A megszálló csapatok közötti összeköttetés, valamint az ukrajnai termények kiszállítása főleg a vasutakon történt. Növelte a vasutak jelentőségét, hogy Ukrajnának kiépített műúthálózata igen fejletlen volt, s az esőzések beálltával egyedüli megbízható közlekedési út csak a vasút maradt.[41] Ezt a tényt figyelembe véve, a csapatokat főleg a vasútvonalak mentén helyezték el és innen indítottak büntető osztagokat a gabona beszolgáltatását megtagadó és fegyveresen ellenálló parasztok ellen. A városokban 1918 nyaráig még viszonylag biztonságban érezték magukat a megszállók, de a partizántevékenység, valamint a sztrájkmozgalom megélénkülésével ennek is végeszakadt.

A partizánok tevékenysége főleg a vasúti forgalom megbénítására irányult, amely lehetetlenné tette jelentősebb gabonamennyiség kiszállítását.

[38] Jekatyerinoszlávban az 5. honv. lov. ho. állomásozott.

[39] Pravda, 144. szám, 1918. július 13, 3. old.

[40] Az 5. honv. lov. ho. pk. 1829. sz. 1918. október 1-én kelt parancsában erre vonatkozóan az alábbiakat álapította meg: „A fegyelem meglazulásának következménye az utóbbi időben a csapatoknál különösen sok szökési eset, melyek főként a menetalakulásoknál fordulván elő gyakran valószínűnek látszik, hogy a fegyelmet rontó szellem a hadrakelt sereghez is a mögöttes országrészekből, főkén póttestekből szivárog be." (HIL. I. világháború anyaga. 2806. cs. rendezetlen).

[41] Lásd Bülow 1918. március 10-én kelt táviratát a német külügyminiszterhez. Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 23. old.

A vasutak biztosításához viszont nagyszámú katonaságra volt szükség, melynek a hiányát a nyugati, az olaszországi és a balkáni frontok érezték meg. Az, hogy a központi hatalmak nagy létszámú haderőt voltak kénytelenek Ukrajnában tartani, egyik okává vált a háború elvesztésének. Egyedül a monarchia 250 000 katonából álló haderőt tartott Ukrajnában.[42] A vasúti forgalom zavartalanságának a biztosítása azonban ilyen nagy haderőnek sem sikerült. Az ukrán vasutasoknak a kommunisták vezetésével július közepén megindított általános sztrájkjával szemben, amely az ország egész vasúti forgalmát megbénította, a Keleti Hadsereg parancsnoksága tehetetlennek bizonyult. Az általános sztrájkban, amely bér- és politikai követelésekkel indult, közel 200 000 vasutas vett részt. A vasúti szakembereket katonasággal minden igyekezet ellenére nem tudták pótolni, bár minden ezredből a vonatok kezelésére mozgósítottak az asztalostól a foltozó vargáig minden mesterembert.[43]

A nagynehezen megindított csekély számú szerelvényt a partizánok vagy tűz alá vették, vagy pedig kisiklatták. Így például július 18-án feltartóztattak két Proszkurovból Kámenyec-Podolszkba tartó vonatot. 28-án a vasutasok felrobbantották az Ogyesszából Kijevbe tartó vonatot.[44] Ilyen körülmények között a megszálló csapatok nem szívesen vállalták a vasúti szolgálatot.

Az általános sztrájk átterjedt az iparra is. A már különösebb feltűnést sem keltő falusi fegyveres megmozdulások mellett új jelenségnek hatott a mariupolji munkások július 23-i felkelése. A mariupolji munkások a jejszki munkás osztag segítségével váratlanul rajtaütöttek az osztrák-magyar csapatokon és kiszorították őket a kikötőből és a város több kerületéből. A felkelőket a lakosság is támogatta. A XI. hadtestparancsnokság a felkelés leverésére nagy erőket, többek között tüzérséget is vetetett be.

A felkelők kemény harc után a túlerő nyomása következtében kénytelenek voltak visszavonulni.[45]

Más volt a helyzet azonban vidéken, ahol a rugalmas partizáncsapatokat leverni, megsemmisíteni már lehetetlen feladat volt. A XVII. hadtest körzetében júniusban a Jelizavetgrád környékén működő több ezer főnyi partizáncsapat ellen küldött osztrák-magyar erők elégtelennek mutatkoztak.[46] Később a német hadvezetőséggel összehangolt koncentrikus támadást intéztek a fő partizán csoportosulások ellen, de így sem tudták őket megsemmisíteni. Hasonló ütközetek zajlottak le a Podoliai, a Jekatyerinoszlávi kormányzóságok területén is. „A német és hasonlóképpen a császári és királyi csapatok kénytelenek állandóan

[42] *Alfred Krauss:* Die Ursache unserer Niederlage. München, 1923. 261. old.
[43] Jegyzékek. (HIL. I. világháború anyaga, 2806 cs. rendezetlen).
[44] История гражданской войны в СССР. (Szovjetunió polgárháborújának története) 3. kötet. ГИПЛ. Moszkva, 1957. 269. old.
[45] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. ОГИЗ. 1943. 213. old.
[46] Lásd gróf Forgách osztrák—magyar kijevi követ 1918. június 11 és 14-én kelt távirati jelentéseit. (Разгром немецких захватчиков в 1918 году. ОГИЗ. 1943. 197, 199. old.)

súlyos harcokat vívni, amelyek néha jelentős veszteséggel járnak,"[47] — táviratozta Bécsbe június 28-án gróf Forgách, kijevi követ.

Az 1918-as év második felében ezek a harcok egyre súlyosabbakká váltak. A monarchia kormánya maga is foglalkozni kezdett már az egész Keleti Hadsereg Ukrajnából történő teljes kivonásának a gondolatával. Burián, osztrák-magyar külügyminiszter 1918. augusztus 17-én kelt rejtjeles bizalmas táviratában véleményt kért Forgách követtől az osztrák-magyar haderő kivonását illetően.[48]

A monarchia kormányát erre számos körülmény késztette. Egyrészt, a növekvő partizánmozgalomnak a letörésére egyre kevesebb lett a remény. A német és osztrák-magyar hadtörténeti munkák a megszállóknak a partizánok és a vasutassztrájk elleni harcát „vasúti háborúnak" nevezték. Ezt a „vasúti háborút" a megszállók lényegében elvesztették, mert jelentéktelen gabonamennyiséget tudtak csak elszállítani, s a nagynehezen összevásárolt és rekvirált készletek az ukrajnai állomások raktáraiban hevertek.

Másrészt, a német hadvezetőségnek 1918 tavaszán indított és a nyáron is folytatódó nyugati támadó hadműveletei újabb katonákat követeltek a háború húsdarálójába. A németek még osztrák-magyar csapatokat is kértek. A monarchia az olasz fronton maga is támadásokat készített elő, részben a németek támogatására, részben az antant növekvő erőfölényének a megelőzésére. Az olasz fronton kívül a balkáni fronton is egyre inkább hiányoztak a Keleti Hadsereg hadosztályai. Ezért augusztusban kivonták a 34. és a 43. cs. és kir. hadosztályokat Ukrajnából, de a csapatok zömét mégis ott hagyták. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a monarchia urai féltek az oroszországi forradalmi „ragálytól", ami kiviláglik Forgách grófnak augusztus 20-án kelt válaszából: „... ami Nagyméltóságod táviratában említett lehető következményeket illeti katonai szempontból, nem gondolom, hogy egyebek között a monarchia számára, csapataink visszavonása valóban megkönnyebbülést jelentene.

Az Ukrajnában levő hadosztályaink jelentős részét, melyeknek a száma, feltevésem szerint, egyenlő a tízzel, fel kell majd használni az egész keleti határvonalunk és azon vonal mentén, amelyet mi meg akarunk tartani a forradalmi roham és az antant felé orientálódó alakulatok elleni védekezés céljából..."[49]

Oroszországból némelykor naponta 4—5000 hadifogoly is érkezett vissza, akiket két-háromhetes vizsgáló táborba zártak, nem annyira a járványos, mint inkább a forradalmi „fertőzés" miatt.[50] A felfedezett forradalmárokat vagy azonnal kivégezték, vagy pedig Körösmezőre irányították egy speciális táborba, ahonnan alig volt visszatérés. A Keleti

[47] Uo. 200. old.

[48] „Az általános helyzet felvetheti Ukrainából az ott állomásozó osztrák—magyar és német csapatok kivonásának szükségességét" — írta Burián. (Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 171. old.)

[49] Разгром немецких захватчиков в 1918 году. M. 1943. 211—212. old.

[50] A hadifoglyok felszabadításáról. *Солдатская Правда* (Katona Igazság) 110. sz. 1918 március 3.; 3. old. (oroszul).

Hadsereg felbomlása után a hatalmat megragadó Károlyi-kormánynak az első intézkedései közé tartozott az északkeleti „egészségügyi" övezet létrehozása,[51] amelyből mint hadügyi államtitkár, a szociáldemokrata Bőhm Vilmos is tevékeny részt vállalt magára.

A Keleti Hadsereg Ukrajnában való tartása a bolgár front szeptember végi összeomlása után a hadsereg vezetőinek szemében már céltalanná vált. A Fekete-tengeren tartózkodó Duna-Flottillát a bolgár területen előrenyomuló antant csapatok azzal fenyegették, hogy elvágják az anyaországtól. Ezért a Hadseregfőparancsnokság parancsa szerint még szeptember elején megkezdte a visszavonulást.[52]

Szeptemberben és októberben a monarchia déli határainál egy újabb front volt kialakulóban, amely siettette a Keleti Hadsereg visszavonását. Ukrajna kiürítésének szükségességét még alátámasztotta az is, hogy a le nem szerelt román hadsereg az antant csapatok közeledtével mind a német, mind az osztrák-magyar csapatok ellen aktív tevékenységbe kezdhetett.

A 155. honv. gy. ho-t Dél-Erdélybe irányították, de csak egyes részei érkeztek meg rendeltetési helyükre, mert a román veszély elhárítására október elején a XXV. hdt. és a 2. cs. és kir. lov. ho. felvonult a Dnyeszter mentén a románok ellen, a XII. (5. honv. lov. ho., 15. cs. és kir. gy. ho.) és a XI. (4. cs. és kir. lov. ho., 59. cs. és kir. gy. ho.) hadtestek ugyanekkor megkezdték a visszavonulást, először a Dnyeper, majd a Bug vonalára.[53] Az osztrák-magyar megszállás a feladott területeken megszűnt. A monarchia csapatainak helyét egyrészt a német, másrészt az ukrán hetmani csapatok foglalták el. A visszavonulás a vasút túlterheltsége miatt, amelynek irányítása és biztosítása most már teljesen a németek kezébe került, elhúzódott. Így például az 5. honv. lov. ho. október közepétől menetkészen várakozott az elszállítására, de ez november közepéig sem fejeződött be. A korabeli jelentésekben utalás van arra, hogy az említett időpontban még 40—50 000 osztrák-magyar katona várt elszállításra Jekatyerinoszlávban.[54]

A központi hatalmak közeli összeomlását látva, Szkoropadszkij hetman hatalma fenntartásának érdekében tárgyalásokba bocsátkozott az antant képviselőivel. Ehhez a lépéshez a monarchia kormánya is hozzájárult, de javasolta, hogy, ha az antant felveti Ukrajna kiürítésének kérdését, akkor az ukrán kormány kifejezhetné kívánságát az

[51] Az 1918. nov. 11-i kelettel ellátott 29682 (eln.) 6. sz. hadügyminiszteri rendelet alapján Orlón, Mezőlaborcon, Fenyvesvölgyön, Valócon és Kőrösmezőn irányító különítményeket helyeztek el, valamint Homonnán, Ungváron, Munkácson és Tiszakarácsonyfalván egy-egy visszatérő tábort létesítettek, ahová a szociáldemokrata párt is elküldte megbízottját a hadifoglyok forradalmi nézeteinek az elhessegetésére. (HIL. Polgári demokratikus forradalom anyaga. 13. cs. 3321 ügyirat.)

[52] *Wulff Olaf:* Az osztrák—magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914—1918. Budapest. é. n. 133—134. old.

[53] Österreich—Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VII. kötet. Das Kriegsjahr 1918. (Az 1918-as háborús év.) Szerk.: Edmund Glaise von Horstenau és Rudolf Kiszling. Wien. 1938. 535—539. old.

[54] HIL. Polgári demokratikus forradalom anyaga. 8. cs. 31199 Ü. H.

osztrák-magyar csapatok további maradását illetően.[55] Így akarták menteni az osztrák-magyar imperialista körök a zsákmány egy részét a süllyedő hajóról, de rabló céljaik biztosítására már hiába eszközölték volna ki az antant hozzájárulását a megszálláshoz, mert a Keleti Hadsereg mind osztály, mind nemzetiségi szempontból október végén és november elején teljesen felbomlott.

Az osztrák és a magyar polgári hadtörténetírás a hadsereg felbomlásának egyik fő okát, beleértve a Keleti Hadsereg szétzüllését és forradalmasodását is, az 1918. október 16-án kibocsátott császári manifesztumban látja (Breit, Szende, Horstenau, Kiszling, Kerchnawe, Rubint és mások). Mint ismeretes, a manifesztum elismerte a népek önrendelkezési jogát azzal a megkötéssel, hogy a monarchia „szövetséges állammá alakul át, amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot a letelepülési területén..."[56]

A császári kiáltvány nem a hadsereg felbomlasztását, hanem a nemzetiségi mozgalmak leszerelését célozta, ugyancsak ilyen célt szolgált a vezérkari főnöknek a hadseregen belül lefolytatott szavazásra vonatkozó parancsa is, amely az antimonarchista irányzatok felfedésére és velük való leszámolásra irányult. Hogy ezek a lépések egészen más hatást értek el, az nem Károly császáron, és nem Arz vezérkari főnökön múlott.

Az évszázados feudális és nemzeti elnyomás, a kegyetlen kapitalista kizsákmányolás, amelyet a hosszan elhúzódó nagy megpróbáltatásokat jelentő háború egyre elviselhetetlenebbé tett Ausztria-Magyarország dolgozói számára, volt az alapvető oka a haderő felbomlásának. A kibontakozó forradalmi helyzetben a katonamilliók tudata hónapok alatt annyit fejlődött, amelyre békében évtizedek sem elegendők. A háború igazságtalan, népellenes, rabló jellege, különösen az ukrajnai megszálló csapatok körében vált legnyilvánvalóbbá. Fő feladatuk a rekvirálás volt, melynek a súlyosságát otthoni családtagjaik is érezték, sztrájkokat kellett elfojtaniuk, annak a kormánynak a parancsára, amely Bécs és Budapest utcáin lövette halomra a tüntető és sztrájkoló testvéreiket.

A katonai terrorfegyelem csak ideig-óráig tudta még kordában tartani a kitörni készülő indulatokat, melyek jelenlétéről számos jelenség tanúskodott.

A kijevi osztrák-magyar követség már május folyamán panaszkodott, hogy az ukrán származású csapatok nem teljesítik a lakosság lefegyverzésére és a mezőgazdasági munkák biztosítására vonatkozó parancsokat.[57] Például a 20. Kelet-Galíciából feltöltött ezred augusztus elején fellázadt az olasz frontra való irányítása miatt és átállt a fel-

[55] A kijevi osztrák—magyar megbizottnak, Fürstenbergnek 1918. október 16-án kelt jelentése a külügyminiszterhez. (Крах германской оккупации на Украине. M. 1936. 178—179. old.)
[56] *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest, 1922. 28. sz. melléklet 307. old.
[57] Крах германской оккурации на Украине. M. 1936. 166—167. old.

kelő parasztok oldalára.[58] „Ez volt az első eset — írta erről a lázadásról a Pravda —, amikor külföldi csapatok átálltak az „idegen" nép oldalára, az imprialista rablók elleni felkelés zászlaja alá..."[59] Ugyancsak a Pravda ad hírt arról, hogy Herszonban (bizonyára a XVII. hdt. 11. gy. ho-ja) egy hadosztály megtagadta tisztjeinek a parancsát és egyre nagyobb érdeklődéssel olvassa a forradalmi irodalmat.[60]

Ezt követően egyre nőtt a szökések száma. A szökevények a partizánoknál keresnek menedéket a tábori csendőrség elől. Szeptember elején két osztrák-magyar ezred áll át az ukrán nép oldalára.[61]

Ugyancsak e hónapban lázadás tört ki a megszálló csapatok körében Rovnóban is. A hatalom a városban véres harc után a felkelők kezébe ment át. A lázadás csaknem az egész környékre kiterjedt. A rovnói lázadás különös jelentőségét a Szociális Forradalom abban látta, hogy a katonák „... most már nem dobják el fegyvereiket..., hanem még erősebben tartják a kezükben, de nem testvéreik, hanem gyárosaik ellen".[62]

Különösen nagy méreteket öltöttek a lázadások akkor, amikor megkezdődött az egyes csapatrészek elszállítása az olasz és a balkáni frontokra. Napirenden voltak a lázadó és kormányhű egységek közötti fegyveres összetűzések. Melitopolban, Mariupolban és Jekatyerinoszlávban a katonai parancsnokságok a lakosság kímélése érdekében elrendelték, hogy megállapított vészjel után senki se tartózkodjék az utcán.[63]

A növekvő forradalmi erjedésnek a termékei voltak az illegális katonatanácsok, amelyek a szárazföldi csapatok körében először a Keleti Hadseregnél alakultak meg. A katonatanácsokkal felvették a kapcsolatot a helyi ukrán kommunista szervezetek[64] és a környék partizáncsapatai is. Az egyszerű katonák többsége megtagadta a partizánok elleni harcot. Gyakran mondogatták maguk között: „... A bolsevikiek jó emberek, igazuk van, mink is úgy fogjuk intézni a dolgot, ha csak hazamehetünk."[65]

Ilyen körülmények között hirdették ki a Keleti Hadsereg katonái előtt a császári manifesztumot. Először a cseh, majd a délszláv nemzetiségű katonaság tagadta meg a további engedelmességet, de nagyjából együttmaradt, mert máskülönben nem tudott volna visszatérni hazájába. A hadsereg tömegében magyarokból és ukránokból állott. Magá-

58 Uo. 176. old.
59 *Pravda*, 180. sz. 1918. augusztus 24. 1. old.
60 *Pravda*, 171. sz. 1918. augusztus 14.
61 Lásd „*Красная Армия*" (A Vörös Hadsereg penzai kormányzósági komiszariatusának és a frontövezetnek orgánuma) 18. szám, 1918. szeptember 20. 4. old.
62 Rowno várát bevették a forradalmi osztrák—magyar csapatok. *Szociális Forradalom*, I. évf. 48. sz. 1918. szeptember 21.
63 Nyugtalanok a német csapatok. *Szociális Forradalom*, I. évf. 1918. október 9. 2. old.
64 *Pravda*, 197. sz. 1918. szeptember 14.
65 Züllik a hadsereg Ukrajnában. *Szociális Forradalom*, 59. sz. 1918. október 30. 2. old.

nak Ogyesszának a helyőrségét főleg magyar nemzetiségű katonákból álló alakulatok képezték.[66]

A monarchia mellett vagy ellene történő szavazás után, október 28-án a 2. cs. és kir. ho. egyik magyar huszárezrede (6. hu. e.) fellázadt és követelte azonnali hazaszállítását. Az ezredhez csatlakozott a 76. gyalogezred egyik zászlóalja is, amelyben igen erős volt a bolsevikok befolyása. A lázadás az egész helyőrségre kiterjedt, az egyedül maradt Krauss és Böltz tábornokok a Balkánról visszavonuló Mackensen tábornoktól kértek segítséget a lázadás leverésére. Az események hatására Ogyessza városparancsnoka, Böltz tábornok öngyilkos lett.[67] A csapatok nélkül maradt hadseregparancsnokság Krauss tábornokkal az élén még 30-án Vinyicára indult, a város parancsnoksága viszont hamarosan német kézbe került.

A hadsereg Ogyessza kiürítése után szétszórt és sorsukra hagyott csapatrészekre esett szét, melyek egymás után kergették el gyűlölt tisztjeiket. Így például a XXV. hadtestparancsnokságot november elején az 5. isztriai lövészezred Proszkurovban felgyújttatta és a tiszteket Hofmann tábornokkal együtt letartóztatta.[68]

Tisza István október 17-én bejelentette a parlamentben, amit már mindenki tudott; „ezt a háborút elvesztettük". A monarchia utolsó összetartó ereje a hadsereg volt, de a kormány és a császári udvar már nem számíthatott rá, mert a katonaság többsége forradalmi változásokat követelt. Az Osztrák-Magyar birodalom felbomlásának a folyamatát a nemzetiségek kezdték meg. Még 1918 őszén megalakultak a délszláv, cseh, szlovák, lengyel és román nemzeti tanácsok. Legvégül Magyarországon is létrehozták október 25-én a Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek a feladatául a burzsoá és földbirtokos körök a forradalmi népmozgalom levezetését szánták. Az Osztrák-Magyar Monarchia részeire bomlott. Október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, a lengyel nacionalisták kimondták Galíciának Lengyelországhoz való csatolását. Október 29-én a délszlávok csatlakoztak a szerb királysághoz. 30-án és 31-én Budapesten győzött a munkások és a forradalmi katonák felkelése. A Nemzeti Tanács pártjaiból, melyek között ott volt az opportunista szociáldemokrata párt is, koalíciós kormány alakult, amely fő feladatának a forradalmi tömegmozgalom korlátozását tekintette.

A monarchia hadseregének viszonylagos szilárdságát a háború alatt többek között az biztosította, hogy a csapategységei vegyes nemzetiségűek voltak és így a mesterségesen szított nemzetiségi ellentétek gátlólag hatottak a munkás- és parasztkatonák osztályszolidaritásának a kialakulására. Ami a háború alatt a monarchia urai számára előnyt biztosított, az a birodalom romjain életrekelt nemzeti kormányoknak nagy-

[66] *Krauss Alfréd:* Die Ursache unserer Niederlage. München. 1923. 266—267. old.
[67] Крах германской оккупации на Украине. М. 1936. 188—189. old.
[68] Крах германской оккупации на Украине. М. 1936. 187. old.

fokú hátrányt jelentett. A nemzeti kormányok, így a magyar kormány is, kinyilvánították azt az elhatározásukat, hogy a saját nemzetiségű katonáik felett maguk rendelkeznek. Az antanttal Pádovában november 3-án kötött fegyverszüneti megállapodás volt az utolsó ténykedése az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságának. Ezt követően intézkedéseit, parancsait senki sem vette komolyan.

A Magyar Nemzeti Tanács a tömegek nyomására még az október 26-i kiáltványába bevette a breszt-litovszki és bukaresti békeszerződések megsemmisítését.[69] Ez nem jelentette azt, hogy a magyar felső tízezer ezt szívesen tette, — de az események, főleg a háború elvesztése következtében ezek a szerződések úgyis papírrongyokká váltak. A Károlyi-kormány hadügyminisztere, Linder Béla november 2-án sürgönyt intézett a Keleti Hadsereg parancsnokához, Krauss Alfréd tábornokhoz, hogy intézkedjen a magyar csapatok folytatólagos hazaszállításáról.[70] Ugyanakkor, majdnem ezzel egy időben hasonló táviratot intézett a Keleti Hadsereg parancsnokához Arz vezérezredes is: „28.102/eln. sz. f. évi november 1. Linder Béla m. kir. hadügyminiszter rendelete végrehajtandó. A magyar kormány és a magyar nemzet ezért teljes felelősséget vállalnak. Keleti Hadsereg magyar csapatai csak az osztrák-magyar monarchia elérése után teszik le a fegyvereiket. Legfelsőbb megbízásból Arz, vezérezredes."[71]

Az itt idézett parancs arra irányult, hogy az antant csapatok Ukrajnába történő bevonulásáig megakadályozzák a szovjet hatalom visszaállítását. A monarchia bukott vezetői és a burzsoá Károlyi-kormány ezzel jó pontokat akartak szerezni a szovjetellenes offenzívára készülő antant imperialistái előtt. A Keleti Hadsereg egységeinél megalakult katonatanácsok felléptek e terv ellen és nagy többségükben felvették a kapcsolatot az ukrán partizánokkal. A katonatanácsok, sajnos, sok esetben határozatlanok voltak és nem egyszer kerültek a konzervatív tisztek befolyása alá. Hiányoztak a képzett forradalmárok. A moszkvai magyar agitátoriskoláról, amely a Kremlben működött, november folyamán 25 magyar agitátort küldtek Ukrajnába[72] az ottrekedt 30—40 000 magyar katona[73] felvilágosítására és szervezésére.

A tisztikar arra akarta a katonatanácsokat és a legénységet rábírni, hogy fegyveresen térjenek haza. Ez a fegyveres hazatérés gyakorlatilag a partizán csapatokkal való harc folytatását jelentette volna. A háborúban elfáradt és a harc értelmetlenségét látó katonák többsége azonban megtagadta a fegyveres hazatérést. Az 5. honvéd lovas hadosztály egyik november végén hazatért tisztje jelentésében elmondta: „A Galícián fegyveresen való átvonulás a legénység kedvetlenségén

[69] A Magyar Munkás Mozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. kötet. Szikra, 1956. 267. old.

[70] Közli mellékletként *Rubint Dezső:* Idézett mű. 317. old.

[71] Idézi *Szende Zoltán:* A magyar katasztrófa 1918/19. c. művének 84. oldalán — Budapest Madách könyvkiadó, 1933.

[72] Az OK(b)P. magyar csoportjának beszámolója az OK(b)P Központi Bizottságához 1918 novemberi működéséről. Párttörténeti Közlemények 1958. 1. sz. 179. old.

[73] HIL. Polg. dem. forr. anyag 8. cs. 31/99. üi.

megtört."[74] November elején az osztrák-magyar csapatok teljesen felbomlottak s a szállítást, valamint a forradalmasodott osztrák-magyar csapatok fékentartását a németek intézték. A németországi forradalom hatására november második felében a német katonai fegyelem is felbomlott — bár nem olyan mértékben, mint az osztrák-magyar hadseregben. (Erről tanúskodnak olyan esetek is, amikor a letartóztatott osztrák-magyar katonákhoz a német őrség csak a katonatanács jóváhagyásával engedte be a hadbíróság embereit.)

Mivel a katonatömegek nem voltak hajlandók fegyveresen hazatérni, mert el akarták kerülni az ukrán partizánokkal való összeütközéseket, a magyar kormány egyezményeket kötött az ukrán hetman, majd az azt felváltó nacionalista Petljura-kormánnyal, hogy a magyar csapatok leltár ellenében a fegyverzet nagy részét átadják az említett kormányoknak és csak a tisztek tartják meg oldalfegyvereiket.

Maguk az ukrán nacionalisták is követelték máskülönben a forradalmasodott megszálló csapatok lefegyverzését, mert a katonák fegyvereiket a Magyarországra vezető út egyes szakaszait megszállva tartó szovjet partizánoknak adták volna át.

A Keleti Hadsereg osztrák nemzetiségű katonái Varsón, a lengyelek Kovelen, a magyarok Sepetovkán át Körösmezőn, valamint Lavocsnén keresztül tértek haza. Az ukránok Brodiban szereltek le.

A hazatérést azonban nemcsak az ellenforradalmárok és a szovjet partizánok közötti harc gátolta és befolyásolta, hanem a különböző nemzetiségű nacionalisták harca is. A zömében ukrán Kelet-Galícia nem nyugodott bele a lengyel nacionalisták határozatába, hogy egész Galíciát Lengyelországhoz csatolják. Az ukrán burzsoá nacionalisták november elején megalakították a Nyugatukrán Nemzeti Köztársaságot. Ez a kormány fegyveres összeütközésbe került mind a lengyel, mind a Bukovinába behatoló román csapatokkal. A románok, lengyelek és a csehszlovákok között szintén nem egyszer fegyveres összeütközésig menő konfliktusok voltak. Ezzel egyidőben az említett egymás ellen harcoló ellenforradalmi erőkkel szemben nőtt a nyugat-ukrajnai szovjet partizánmozgalom, melynek a vezetői többnyire volt oroszországi hadifoglyok közül kerültek ki.

A Keleti Hadsereg parancsnoksága 1918. november 20-án Lembergben (ma Lvov) megállapodást kötött a nyugatukrán kormánnyal, amely biztosította volna az osztrák-magyar csapatok fegyvertelen hazatérését. Az egyezmény értelmében a katonák és tisztek megtarthatták személyes ingóságaikat. A tisztek ezenkívül viselhették oldalfegyvereiket. Az ukránok ígéretet tettek, hogy egy vezérkari tisztet fognak adni kísérőül. A vezérkari tiszt kíséretének azonban alig lett valami gyakorlati eredménye, mert a szállítmányokat minden megállóhelyen újból és újból kifosztották. A magyarok hazatérését Körösmező és Lavocsne irányában engedélyezték (kizárták azonban a lengyel—ukrán ellenségeskedések miatt Lemberget).[75]

[74] HIL. Polg. dem. forr. anyaga. 7. cs. 31199. üi.
[75] HIL. Polg. dem. anyaga 7.7 cs. 30886. üi.

A határra legtöbb esetben fegyvertelenül és teljesen lerongyolódva érkeztek meg a Keleti Hadsereg volt katonái. Nem különb volt az elbánás magyar részről sem az olasz, valamint a balkáni frontokról hazatérő ukrán katonákkal szemben. „Körösmezőn pl. megtörtént, hogy két, az olasz frontról hazatérő galíciai ukrán tisztet valósággal levetkőztettek és bocskorba és rongyokba öltöztetve küldték át a határon"[76] — mondta jelentésében Gábor István 8. honvéd huszárezredbeli százados.

A csapatok rendetlen visszavonulása csak 1919 januárjában fejeződött be. A visszavonulókkal együtt jött haza több tízezer volt oroszországi hadifogoly is, akiket csak a szovjet kormány által juttatott pénz és élelemsegély mentett meg az úton a pusztulástól.

„Körülbelül 300 ezer katona — írja Frantz G. német történész, akik kikerültek parancsnokaik alárendeltségéből, igyekeztek haza egy olyan országon át, amelyben fölkelés van, amelyben nem létezett többet sem tekintély, sem rend, ahol az önkény és a partizánháború uralkodott. Előttünk volt a kegyetlen orosz tél, mindenütt ellenség vett körül..." A partizán osztagok, valamint az északi és keleti irányból előrenyomuló Vörös Hadsereg katonái lefegyverezték a megszálló csapatok egy részét, másik részével pedig harcba szálltak és állomásról állomásra kergették ki az ukrán földről. „... A hadsereg le volt fegyverezve — írja tovább Frantz, — lerongyolódva, kirabolva... Ez a nyomornak és a szenvedésnek egy leírhatatlan képét festette Oroszország zord hósivatagjain..."[77]

Mirbach ezredes december 13-án a hazatérés megnövekedett nehézségeiről többek között ezt táviratozta Kijevből a magyar hadügyminisztériumba: „a magyar csapatokat mind bevangonírozták és Bródy—Zbarz—Tarnopol és Woloczysk útvonalon útban vannak hazafelé. A lengyelek a Krakkón keresztüli utazáshoz nem járultak hozzá. Az útvonalon erős bandaharcok folynak a kormánycsapatok és a különböző más nacionalista és bolsevik fegyveres csoportok között."[78]

Az osztrák-magyar csapatok visszavonulása szánalmas futássá alacsonyodott. „A Keleti Hadsereg egész hazatérése olyan volt — írta Szende Zoltán —, hogy a középkori ököljog korában sem akadt volna nagyobb nehézségekre és embertelenségekre."[79]

A breszti béke megkötése alkalmával Németország és a monarchia imperialistái Ukrajna meghódításáról és a bolsevizmus kiirtásáról ábrándoztak, s a rablóháború továbbfolytatásához szükséges gabona helyett még azon év végén cserébe forradalmasodott katonatömegeket kaptak. Kudarccal végződött a központi hatalmaknak és ezen belül a monarchiának az a stratégiai terve, hogy a keleti front felszámolásával erőfölényre tesznek majd szert a francia és olasz frontokon. (A központi hatalmak Ukrajna és más szovjet területek megszállására mint-

[76] Gábor István százados 1918. november 12-én érkezett vissza Ukrajnából. HIL. Polg. dem. forr. anyaga 8. cs. 30624. üi.

[77] *Frantz G.:* Die Rückführung des deutschen Besatzungsheeres aus der Ukraine 1918/19. „*Wissen und Wehr*, 1934 N° 7.

[78] HIL. Polg. dem forr. anyaga. 7. cs. 30886 üi.

[79] *Szende Zoltán:* A magyar katasztrófa 1918/19. Budapest, 1930. 143. old.

egy 50 hadosztály vontak el a nyugati és az olasz hadszínterekről.) A Keleti Hadsereg egyedül megközelítően 250 000 embert vont el a monarchia más frontjairól és ez az erő sem lett elegendő a partizán mozgalom letörésére, valamint a szervezett gabonarekvirálás és kiszállítás biztosítására. „A német imperialisták azt ígérték — mondta a petrográdi Népházban 1919. május 13-án elhangzott beszédében Lenin —, hogy Ukrajnából 60 millió pud gabonát szállítanak Németországba, s ezzel az élelmiszerszállítással elpusztítják Németországban a néptömegekben a bolsevizmus csíráját. De a valóságban egészen másként ütött ki a dolog: a németek 60 millió pud gabona helyett mindössze 9 millió pudot[80] vittek be Ukrajnából. De ezzel a gabonával együtt bevitték Németországba a bolsevizmust, amely ott oly dús csírákat eresztett." — (Ford. jav. — J. A.)[81] Lenin idézett szavai az osztrák-magyar imperialistákra is teljes mértékben vonatkoznak. Ukrajna megszállása csúfos kudarccal végződött, s egyben magával hozta az Osztrák-Magyar Monarchia bukását is. A magyar kapitalistáknak és földbirtokosoknak azonban nem volt elég ez a történelmi lecke. 1941-ben a tiszaistváni reakciós külpolitika továbbfolytatásaként csatlósnak szegődtek ismét az 1918-ban csődöt mondott terveik megvalósításának érdekében a német imperializmushoz. Ezért a második, de egyben utolsó vállalkozásukért immáron hatalmuk teljes elvesztésével fizettek.

[80] Összesen 9132 vagon gabonát, 22148 vagon más élelmiszert és 3465 vagon nyersanyagot szállítottak ki a német és osztrák—magyar megszállók Ukrajnából.
[81] **V. I. Lenin** Művei: 29. kötet. 35. old.

ADALÉKOK A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETÉHEZ

(1944 december—1945 május)

Mucs Sándor alezredes

Néphadseregünk története még nem történelem, hiszen a történelem évezredeiben tizenhárom év nem sok időt jelent. De amint életünk minden területén az elmúlt tizenhárom év történelmi jelentőségű volt, úgy hazánk szabadsága és függetlensége védelmezőjének, a magyar nép hadseregének életében is döntő változások történtek ezen tizenhárom esztendő alatt.

A Magyar Néphadsereg létrehozása és fejlődése szorosan hozzátartozik népi demokráciánk létrejöttéhez és fejlődéséhez. A Magyar Néphadsereg együtt nőtt és erősödött a magyar népi demokráciával, amely a Szovjet Hadsereg felszabadító harcának eredményeképpen született meg Magyarországon.

A Horthy-fasizmus hadseregét — amely a tőkések és földbirtokosok hatalmát volt hivatva megvédeni — a Szovjet Hadsereg a második világháború folyamán széjjelzúzta. A felszabadított Magyarországon — a régi rend híveinek erőlködése ellenére — a népi demokratikus irányzat egyre inkább erősödött, majd a proletárdiktatúra győzelmével teljes egészében kivirágzott, győzelmet aratott.

Az új, népi demokratikus kibontakozás nem tűrhette a régi fasiszta hadsereg újjáéledését és megkezdte a saját arculatának megfelelő fegyveres erő kiépítését. Ahogy az országban szélesedett a harc a régi ellen, úgy szélesedett a harc a hadseregen belül is a demokratizálódásért. Ez az erőfeszítés eredményezte, hogy a néphadsereg már a népi demokrácai fejlődéséenk első szakaszában a munkásosztály oldalán tevékeny résztvevője annak a küzdelemnek, amelynek fő kérdése a ki kit győz le — volt.

Népi demokráciánk történetéről, munkásosztályunknak és parasztságunknak a hatalomért vívott harcáról már sok tudományos mű látott napvilágot. Néphadseregünk történetéről azonban még nem jelent meg összefoglaló munka. Ez a tanulmány nem lép fel azzal az igénnyel,

hogy ezt a hiányosságot pótolja, s a néphadsereg történetének egy rövid, kezdeti időszakával foglalkozva, csak annak a harcnak a bemutatására tesz kísérletet, amelynek eredményeképpen megszületett a dolgozó magyar nép hadserege.

A Magyar Néphadsereg megalakulásának körülményei
Az első hadosztályok megszervezése

Az 1944-es év a második világháború ötödik esztendeje volt. A német fasiszta hadsereg a Szovjet Hadsereg és szövetségesei csapása alatt rendezetlenül vonult vissza. Az év utolsó harmadában a Szovjet Hadsereg megkezdte Magyarország felszabadítását. 1944 december végére Magyarország területe a Dunáig felszabadult, befejeződött Budapest körülzárása és folytatódott a Szovjet Hadsereg előnyomulása a Dunántúlon. A fasiszta kézen levő országrészeken a Szálasi-féle banda még totális mozgósításról beszélt, még újabb és újabb ágyútöltelékeket próbált összeszedni Hitlernek, még a „hungarista nagy haza" illúziójában ringatta magát, amikor az ország felszabadított részén már az új Magyarország alapkövének letételéhez készülődtek a demokratikus érzelmű hazafiak. Debrecenben 1944. december 21-én összeült az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés, amely december 22-én megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.[1]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az első üléséről szózatot intézett a magyar néphez, amelyben többek között szent szabadságharcra hívta fel a magyar népet a német elnyomók ellen. Ebben a szózatban az Ideiglenes Nemzetgyűlés felszólította a németek oldalán még harcba kényszerített honvédeket: „... fordítsátok fegyvereteket a német elnyomók ellen, támogassátok a felszabadító Vörös Hadsereget, csatlakozzatok a magyar szabadságharchoz, a szerveződő új magyar nemzeti haderőhöz.[2]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozatában ugyancsak „Felszólítja az egész magyar népet, felhív minden magyar hazafit, hogy... a legmesszebbmenő áldozatkészséggel vegye ki részét a német elnyomók elleni szabadságharcból... Külön hívó szóval fordul a németek oldalán harcba kényszerített csapatokhoz, a németbérencek által félrevezetett tisztekhez és honvédekhez, hogy fordítsák fegyverüket a németek ellen, és velünk összefogva döntsék meg a németbérenc nyilas bábkormányt, segítsenek meggyorsítani hazánk felszabadítását."[3]

Amint e felhívásokból látható, az összes demokratikus erők — amelyeknek nevében az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozott — a legfontosabb feladatnak tekintették

[1] Bővebben e napok történetével nem kívánok foglalkozni, mivel ezt történészeink már több oldalról megtették.
[2] Felszabadulás 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok. Szikra 1955. 204. old.
[3] Uo. 209. old.

a magyar nép fegyveres harcának megindítását a német fasiszták ellen. Az erre való elhatározást erősítette meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Szovjetunió kormányához 1944. december 23-án intézett fegyverszüneti kérelmében, és 1944. december 28-án a fasiszta Németországnak küldött hadüzenetében.

Ahhoz azonban, hogy a demokratikus erők ezen eltökéltségüket meg tudják valósítani, új hadsereget kellett teremteni.

Az egyik legfontosabb probléma tehát az új hadsereg létrehozása volt. De felmerült a kérdés: milyen legyen ez az új hadsereg? Nyilvánvaló, hogy szó sem lehetett régi mintájú hadseregről. Újtípusú hadsereg kellett, amely megfelelt a felszabadított nép érdekeinek, amely a felszabadult nemzet akaratát végre akarja, és végre is tudja hajtani.

Hogy milyen legyen az új hadsereg, a széles néptömegek kérdésévé vált.

A debreceni „Néplap" 1944. december 31-én a következőképpen adott hangot a néptömegek óhajának. „Szeretetet, megbecsülést, az emberi jogok tiszteletben tartását, igazságot, szabadságot, népi szellemet akarunk látni az új demokratikus Magyarország néphadseregében." Ugyanez a lap 1945. január 28-i vezércikkében ilyen követelményeket szab: „A felállítandó új hadsereg a magyar nép hadserege kell, hogy legyen, magyar hazafiságtól és nemzeti érzéstől áthatott demokratikus új népi hadsereg. Ez a hadsereg lényegében különbözik az előző hadseregtől, mert lényegében különbözik a két hadsereg célja is egymástól."

Az új hadsereg feladatát — a nép nevében — a Magyar Kommunista Párt fogalmazta meg: „Ez a hadsereg lesz a nemzet karja kifelé a német fasizmus ellen, és támasza befelé a reakció ellen."[4]

Mindjárt a felszabadulást követő első időben tehát a legszélesebb tömegek óhaja az volt, hogy az újjászervezendő hadsereg valóban a nép hadserege legyen.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és felhívása a magyar néphez és a német fasiszták oldalán harcoló katonákhoz, komoly visszhangra talált. A Szálasi-féle bábkormány által harcba kényszerített magyar egységek közül egyre többen álltak át a Szovjet Hadsereg oldalára azzal az elhatározással, hogy a német fasiszták és magyar bérenceik ellen fordítják fegyvereiket.

E felhívás eredményeként a Budán körülzárt magyar egységek közül 1945 januárjában és februárjában átállt magyar katonák és tisztek azzal a kéréssel fordultak a szovjet parancsnoksághoz, hogy tegyék lehetővé számukra a Buda felszabadításáért vívott harcokban való részvételt. A szovjet parancsnokság engedélye után megalakult a mintegy 2000 fős „Budai Önkéntes Ezred", amely Buda teljes felszabadításáig harcolt a Szovjet Hadsereg oldalán. Az ezred egyik volt tagja így emlékezik vissza ezekre a harcokra: „Február 9-ére virradó éjjel riadót rendelt el parancsnokunk. Sötétben szedelőzködtünk össze,

[4] Uo. 333. old.

végigtapogattuk fegyvereinket és útnak indultunk... Az Alkotás utcai kórháznál rövid pihenő, és nem sokkal később meg is kaptuk tolmács útján az orosz parancsnokságtól az első támadási parancsot; az utca túlsó oldalán a házakon keresztül cél a Déli pályaudvar mielőbbi elfoglalása, majd megtisztítása a németektől... A tüzérségi előkészítés után támadásra indultunk a pályaudvar területén. Lendületes rohammal kifüstöltük a nagy vasutas házakból a németeket, akik rengeteg halottat és hetvenkét foglyot vesztettek."[5]

Budapest teljes felszabadulás után a „Budai Önkéntes Ezred" Jászberénybe vonult, ahol a szervezés alatt álló 1. hadosztály alárendeltségébe került, mint annak egyik ezrede.

Ugyancsak az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívására a debreceni hadifogolytáborban levő katonák már december 27-én kérelemmel fordultak az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz és a szovjet parancsnoksághoz, hogy tegyék lehetővé számukra a harcot a német fasiszták ellen. 1944. december 31-én közölték velük, hogy kérelmük meghallgatásra talált. Az önként jelentkezőkből műszaki egységek alakultak, amelyek később az 1. magyar műszaki hadosztály néven a szovjet műszaki egységekkel végeztek nélkülözhetetlen munkát a harcoló szovjet csapatok utánpótlásának biztosítására. Az egység volt parancsnoka az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz 1945. április 10-én küldött jelentésében többek között a következőket írta: „Azt, hogy nem vagyunk hadifoglyok, mi sem bizonyítja jobban, hogy az orosz parancsnoksággal egyetértésben... a 6/5. ho. pcs. elrendeli orosz—magyar vegyes járőrszolgálat megszervezését. Több ízben előfordult, hogy mert orosz őrökben hiány mutatkozott, magyar honvéd állt őrt fegyverrel az orosz parancsnokság előtt. Február 22. óta a ho. pság. épülete előtt fegyveres magyar őr teljesít szolgálatot... A szovjet pk-ság egyetértett, hogy a kiváló munkát végző honvéd egyéneket a ho. pság. őrmesterig előléptesse. Aki a munkát 100 százalékon felül elvégezte, megjutalmazták. Az általunk javaslatba hozott tisztek és legénység között az orosz parancsnokság 5000 rubelt osztott ki."[6]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása nyomán egyre több alakulat állt át szervezett egységekben a Szovjet Hadsereg oldalára. Így 1945. január 12-én a 2. hgy. tü. o. állományából 12 fő tiszt, az egész legénység, 12 löveggel és 100 járművel. Az egység parancsnoka az átállásról szóló jelentésében a következőket mondotta: „Az orosz parancsnok mint leendő szövetségeseket üdvözölt bennünket, a tiszteket megvacsoráztatta, nekem az óráját odaajándékozta."[7] Ez a csoport február hó végén már az új magyar hadsereg állományában volt.

1945. január 18-án Budapesten a 72. honv. htv. mű. gép. zj. megtagadta a visszavonulási parancsot és átállt a szovjet csapatokhoz.

[5] Az Első Hadosztály c. lap. 1945. aug. 1. sz.
[6] H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22629. sz. 1—2-es mell. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL).
[7] HIL. Béketárgyalások anyaga 14. csomó, 26. sz.

Halál a német megszállókra!

1. szám.

VASUTÉPITŐK

1943 február 6.

Olvasd és add át bajtársaidnak!

Feladatunk:

Testvérek, munkástársaink, honvédek! Feladatunk a munka fegyverével harcolni a győzelemért. Ez a cél, hogy feladat, munka egyet jelentsen: parancsot teljesíteni.

Honvédek! Mit tévén feladat a feladat? 1. Jó munkát. 2. Fegyverünket. 3. Parancsteljesítést.

1. Az építéshez felvonulva erős kézzel, acélos izmokkal és akaratunkkal kell dolgoznia a jó munkának. Jó szerszámok vannak ugyan, akad szívvel, lélekkel dolgozunk. Magyarországnak nincs is párhuzamosa az egész világon, erőgépeny kultúrával van mindegyik. Ismerem szakmai ártatlan, hibátlan a fővel, aki hibátlan munkához. De tovább a munka terhükön, akkor a felszerelés mindig elégtelenül áll hear. Akad jóakaró és akarod van, aki a munkája jó.

2. Fegyelmezett kötöttsége vezetőjük előtt és hasonlóan az igazi vezetők előtt. Akkor érvé a hadsereg, hogy a vezető az ő erőkről, szolgálni és tudja parancsolni, de a jobbról bírja tiszteletben vállalkozás a fegyelmen keresztül a vezetőkben. Ezt tűnt a mi akaratát és a feladatot, amely egy hatásos rögzítő, ahogy ezt a vezető megkövetelte. Csak fegyelmezett hadsereg dolgozik az elképzelhető. Csak fegyelmezett hadsereg győzhet.

3. Parancsot a parancsot hívni, végre. A parancs. Fegyver, [illegible] egy tökéletes [illegible] a parancsot, amely [illegible] [illegible]. Ez a jó katona, aki a parancsot végre akarja végrehajtani. Nélkülünk a parancsnok tehetetlen [illegible] [illegible] [illegible]

Érted is dolgozunk.

A számok beszélnek.

Az 1. Vasutépitő Magyar Hadosztály teljesitménye 1945 január 13-tól március 31-ig:

1.234,800 munkaóra.

Csoportunk katonái nap-nap után azon dolgoznak, hogy Neked is jobb jövőd legyen. Családodért, minden magyar családért dolgozunk. Dolgozunk a németek ellen az eljövendő uj európai rendért.

De hadd beszéljenek a számok. A németek által rombadöntött — az orosz utánpótlás szempontjából — egyik fontos pályaudvaron, felrobbantott váltókat, romokat hoztunk helyre, két 300 méter hosszu faszerkezetü rakodót épitettünk. Kitermeltünk eddig 137,890 köbméter földet és követ, továbbitottunk 22.140,640 tonnaméter földet és követ. Kitermeltünk és megmunkáltunk 7260 köbméter fát. Elvégeztünk 39,200 folyóméter pályamunkát, leraktunk 1300 folyóméter iparvágányt. Kézierővel szállitottunk 826,610 tonnaméter fát és 372.398 tonnaméter vasat. Ezek a számok minden szónál többet mondanak. Kiáltó szó, példa ez.

Nagy teljesitmeny ez, de tudni kell még ehhez, hogy majdnem minden szerszámot magunk csináltunk munkankhoz Akaratunk ipari üzemeket keltett életre. Sok nehézséggel, vas akaratal, vasutat épitettünk és épitünk, mert tudjuk, hogy minden becsületes munkaóránk egy tégla a szabad, népi Magyarország épületéhez.

Ebben a kemény munkaharcban hőseink is vannak. Ők az első igazi gránitkövei az uj Magyarországnak. A mi halottaink az uj Magyarország hősei.

A fent felsorolt adatok munkaórái csak azok, melyekkel ténylegesen hozzájárultunk az orosz front előrehaladásához. Saját szükségletünkre (szállitás, szakácsok, szabók stb) a fenti munkaóraszámnak legalább egynyolcadát végeztük el még.

Mi kaptuk először a feladatot, hogy megkezdjük a romhalmazba fekvő ország épitését Tovább haladunk ezen az uton, mert minden csakánycsapásunk a győzelemért cseng.

Küzdünk és dolgozunk, hogy munkánkkal bebizonyitsuk a magyar nép békeszeretetet.

1945 április hó 5.

Gyöngyössy Gábor szds.
az 1. VÉP. ho. parancsnoka.

Az 1. Vasútépitő Magyar Hadosztály munkateljesítménye 1945. január 13-tól március 31-ig.

1945. március 4-én az egész egység az új magyar hadsereg kötelékébe lépett, mint a 6. ho. 1. honv. véhid. zj-a.[8]

A Szovjet Tájékoztató Iroda 1945. február 9-i jelentésében ugyancsak egy magyar század átállásáról tudósít.

1945. április 4-én a Szovjet Hadsereg oldalára állt a volt 24. honv. ho. is. A hadosztály egyik ezredének volt parancsnoka a magyar katonai hatóságoknak tett jelentésében ezeket írja: „Április 4-én egy szlovák községben szállásoltunk el, ahová aznap repülőgépen egy orosz vk. ezredes érkezett Moszkvából és a sorakozott ho. előtt kijelentette, hogy egyenesen Sztálin generalisszimusztól jön azon paranccsal, hogy bennünket a generalisszimusz nevében üdvözöljön és biztosítson arról, hogy legrövidebb időn belül hazaszállítanak és mint új magyar ho-t bevessenek a németek ellen. Pár nap múlva tényleg bevagoníroztunk és Hajmáskérre szállítottak, mint új 5. magyar ho-t."[9] A 2. Ukrán Front újságja is, a „Szovjetszkij Vojn"[10] január hónaptól sorozatosan közölt híreket magyar egységek átállásáról.

Lehetne még sorolni az ilyen példákat, de úgy gondolom, már a fentiek is elég meggyőzőek ahhoz, hogy lássuk: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása nem maradt pusztába kiáltott szó, s a volt horthysta hadsereg tisztjeinek és honvédeinek egy tekintélyes része — ha későn is —, de ráeszmélt arra, hogy nem a Szovjet Hadsereg elleni harc, hanem a német és magyar fasisztákkal való szembefordulás biztosítja hazánk függetlenségét és szabadságát.

Az új hadsereg megszervezésének egyik előfeltétele a hadsereg irányító szervének, a Honvédelmi Minisztériumnak és a kerületi parancsnokságoknak létrehozása volt. Ez a munka azonban az akkori honvédelmi miniszter, Vörös János irányításával igen vontatottan haladt. 1945. január 20-án a Honvédelmi Minisztérium szervezeti felépítése a következő volt:

Elnökség,
Szervezési Csoport,
Személyi Csoport,
Anyagi Csoport,
Hadműveleti Csoport,
Polgári Csoport,
Nevelői Csoport,
Hadbírói Csoport.[11]

A mindössze néhány főből álló csoportok természetesen nem tudtak olyan operatív munkát végezni a hadsereg szervezésének előkészítésében, mint amilyenre ebben az időben szükség lett volna.

A Honvédelmi Minisztérium irányító szerveinek felállítása annyira elhúzódott, hogy a hadsereg tényleges szervezése csak a fegyverszüneti szerződés megkötése után kezdődhetett meg.

A fegyverszüneti szerződést 1945. január 20-án írták alá Moszkvá-

[8] HIL. Béketárgyalások anyaga 14. csomó, 30. sz.
[9] HIL. Béketárgyalások anyaga 14. csomó, 26. sz.
[10] A Szovjet Hadsereg Központi Archívuma. Fond 234. No 248908.
[11] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20034. rendezetlen.

ban. A fegyverszüneti szerződés I. §. 1. c. pontja előírta: „Magyarország kormánya kötelezi magát olyan szárazföldi, tengeri és légierő fenntartására és rendelkezésre bocsátására, amilyent a Szövetséges (Szovjet) Hadsereg Főparancsnokság a fővezetése alatt álló szolgálatra megállapíthat. Ezzel kapcsolatban Magyarország legalább nyolc nehézfegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki."[12]

A Honvédelmi Minisztérium vezetőinek ilyenformán számolnia kellett volna a fegyverszüneti szerződés követelésével, és jó előre előkészülni a végrehajtásra. Azt látjuk azonban, hogy a szervezési munkában komoly szerepet játszó (összeírások, behívások, stb.) honvéd kerületi parancsnokságok felállítására is csak 1945. január 31-én adta ki a honvédelmi miniszter a rendeletet. De még az egyes hadosztályok hadrendi tervezete is csak 1945. február 1-én készült el. A katonai kerületi parancsnokságok felállításáról szóló rendelet értelmében a beosztás változatlanul megmaradt (hét katonai kerület), de egyelőre csak két kerületi parancsnokság kezdte meg a munkát: az 5. kerületi parancsnokság Szegeden, a 6. kerületi parancsnokság pedig Debrecenben.[13]

A fegyverszüneti szerződés megkötése után végre több mint egy hét késéssel az Ideiglenes Kormány kiadta az új hadseregbe való toborzási felhívást. A toborzási felhívásban az Ideiglenes Nemzeti Kormány felszólítja az ország lakosságát, hogy *„Fogjon fegyvert minden magyar a haza és a magyar nép felszabadítása érdekében."*[14] A toborzási felhívás a jelentkezési határidőt február 8-ig állapította meg.

Ebben a helyzetben, amikor a német fasizmus ellen a nemzet szabadságharcának megszervezéséről volt szó, elengedhetetlenné vált az ország minden demokratikus erejének összefogása. A Magyar Kommunista Párt, amely már az illegalitásban is erre összpontosította fő erejét, az új viszonyok között is élére állt ennek a munkának. A debreceni „Néplap" 1945. január 30-i számában a toborzási felhívással egy időben jelent meg Révai József elvtárs „Fegyverbe magyar!" című cikke. Ebben a cikkben — a Kommunista Párt álláspontját képviselve — Révai elvtárs a következőket írta: „Amikor Kossuth Lajos 1848. július 11-én a veszélyben forgó haza megmentésére 200 000 honvédet kért, az országgyűlés kitörő lelkesedéssel felelt a fegyverbe hívó szóra: Megadjuk! Az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverbe hívó szavára sem lehet más a válasz: a haza hív, hát megyünk... Ha a demokratikus pártok versengeni akarnak egymással, akkor versengjenek abban, hogy ki tud több magyar ifjút, magyar férfit az új honvédségbe való önkéntes jelentkezésre bírni. A Magyar Kommunista Párt kész részt venni ebben a versenyben! Pártunk fegyverbíró fiatalságát mozgósítjuk a hadseregbe való belépésre. Pártszervezeteinket kötelezzük, hogy a toborzással kapcsolatos felvilágosító, lelkesítő, szervező munkából teljes erővel és odaadással vegyék ki részüket. Nem jó kommunista az, aki

[12] Felszabadulás. Dokumentumok. 220. old.
[13] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20.100. rendezetlen.
[14] Felszabadulás. Dokumentumok. 328. old.

nem veszi halálos komolyan az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverbe hívó szavát. Nem jó kommunista az, aki nem érti meg, hogy a magyar nép élén haladni ma azt jelenti: élen járni a fegyveres szabadságharcban."[15]

A Magyar Kommunista Párt 1945 február első napjaiban külön röplapot adott ki, amelyben a fasizmus elleni szabadságharcra szólítja fel a magyar dolgozókat. „Dolgozók! Polgárok! Magyarok! — hangzik a felhívás. — ... *A fegyverszüneti egyezmény* alapján megszületik a Magyar Néphadsereg, amely a diadalmas Vörös Hadsereg oldalán részt vesz a német fasizmus megsemmisítésében, bosszút áll négyszáz év magyar szenvedésért.

Férfiak! Nők! Magyar Ifjak!

A szabadságot csak harccal lehet kivívni, és csak harccal lehet megtartani. Ha szabadok akartok lenni, ha nem akartok többé német igában nyögni, vegyetek részt az új szabadságharcban, lépjetek be az új Magyar Nemzeti Hadsereg soraiba!"[16]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívása a felszabadított területeken komoly visszhangra talált. A korabeli sajtó élénken foglalkozott a toborzó gyűlésekkel és komoly eredményekről számolt be. A szegedi „Szabad Magyarország" 1945. február 14-i száma arról adott hírt, hogy „A szegedi nagygyűlés kimondta egy hadosztály felállítását. A miskolci és a Borsod megyei jelek szerint ott is egy hadosztályt fognak kiállítani." A „Szabadság" c. lap a Viharsarokban lezajlott toborzó gyűlésekről szóló beszámolójában a következőket írta: „Mindenütt ezrek jelentek meg a gyűlésen és a felhívásra százával jelentkeztek a néphadseregbe. A legtöbben Békés és Hajdú megyében jelentkeztek katonának az ipari és földmunkások soraiból."[17] Szeged, Miskolc, Debrecen toborzási versenyt indított egymás között. A Miskolci Nemzeti Bizottság 1945. február 20-án levélben jelentette be a honvédelmi miniszternek a toborzás eredményét, amely szerint „... Miskolcon az önként jelentkezettek száma 2704, míg Borsod vármegyében 5520... Megjegyezni kívánjuk még — hangzik a levél —, hogy az előzetes orvosi vizsgálat szerint az önként jelentkezettek 75—80 százaléka mutatkozott arcvonalbeli szolgálatra alkalmasnak."[18] Az egri kiegészítő parancsnokság területén közel 10 000 volt a jelentkező.[19] A debreceni „Néplap" 1945. február 20-i száma az új hadseregbe való jelentkezéssel kapcsolatban megrendítő epizódról számolt be: „Egy illető — írja a lap — »Musz«-os volt. Az orosz fronton megsebesült aknaszedés közben. Egyik lábát amputálták. Budapest felszabadítása után mankóval gyalog indult Debrecenbe, jelentkezni az új hadseregbe."

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívására a hadifogolytáborokban levő magyar katonák is tömegével jelentkeztek az új hadseregbe. Az 1945. február 3-i minisztertanácsi ülésen Vörös János

[15] Uo. 330—331. old.
[16] Uo. 230. old.
[17] „Szabadság" c. lap. 1945 febr. 22.
[18] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20193. sz. rendezetlen.
[19] Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. 189. old.

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY,

melyet a Szövetséges Hatalmakkal kötött az Ideiglenes Kormány, lidércnyomástól szabaditotta meg az ország népét. Végre megszünt az ellenséges viszony Magyarország és a demokratikus nemzetek között! Végre szabad és független népként állhatunk a többi szabad népek oldalán!

DOLGOZÓK! MAGYAROK!

POLGÁROK!

Négyszáz év óta nyög Magyarország népe a német iga alatt. Négyszáz éve harcolnak legjobbjaink hazánk függetlenségéért Négyszáz év magyar szabadságharca, a vértanuk végeláthatatlan sora mutatja számunkra a felszabadulás utját.

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY

alapján megszületik a Magyar Néphadsereg, mely a diadalmas Vörös Hadsereg oldalán résztvesz a német fasizmus megsemmisitésében, bosszútáll négyszáz év magyar szenvedéséért.

FÉRFIAK! NŐK! MAGYAR IFJAK!

A szabadságot csak harccal lehet kivivni és csak harccal lehet megtartani. Ha szabadok akartok lenni, ha nem akartok többé német igában nyögni, vegyetek részt az új szabadságharcban lépjetek be az új Magyar Nemzeti Hadsereg soraiba!

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY

módot nyujt arra, hogy jóvátegyük az elmult huszonöt év minden bünét és hibáját. A hitlerizmus olyan háboruba kergette az országot, mely csak nyomoruságot, pusztulást, elnyomást hozott az ország dolgozó népének. A Szövetséges Hatalmak oldalán olyan háboruba lép az ország, amely békét, szabadságot, függetlenséget hoz a magyar népnek.

Fel az új szabadságharcra!
Éljen a Berlin felé törő diadalmas Vörös Hadsereg!
Éljen a szabadságért, jogért, függetlenségért harcoló Magyar Nemzeti Hadsereg!

Szabadság! MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT

Az MKP toborzási felhivása.

arról számolt be, hogy a szovjet hatóságok 20 000 magyar katonát — akik a néphadsereg harcosai akarnak lenni — már szabadon engedtek, és ezek rövid időn belül az új hadsereg rendelkezésére állanak.[20]

A dolgozók azonban nemcsak azzal juttatták kifejezésre ragaszkodásukat az új honvédség iránt, hogy jelentkeztek soraiba, hanem — a lehetőségekhez képest — munkával és anyagiakkal is támogatták azt. A debreceni „Néplap" 1947. március 9-én írta: „A Magyar Kommunista Párt és Nemzeti Parasztpárt hajdúdorogi szervezete 13 szekér élelmiszert gyűjtött össze és hozott be Debrecenbe az új hadsereg részére". A dolgozók támogatásáról képet adnak a hadsereg ellátó szolgálatát végző egyik hadnagy szavai: „Amikor hallották az eladók, hogy az új magyar demokratikus honvédség részére vásárolok, feléért adták nekem mint másnak. A fehérneműt varrást sem tudtuk megkezdeni, mert nem volt varrógépünk. Erre hirdetést tettem közzé, hogy saját varrógéppel asszonyokat keresünk. Tömegesen jelentkeztek az asszonyok, akik éjjel-nappal dolgoztak, sokan közülük naponta húsz órát is varrtak, hogy elláthassák a honvédeket."[21]

Az új hadsereg szervezésének ez a biztató kezdeti lendülete azonban megtört a Honvédelmi Minisztérium bürokratikus, szabotáló munkáján. Bár az önkéntes jelentkezés meghosszabbított határideje február 15-én lejárt, a toborzottak behívásáról szóló rendeletet a honvédelmi miniszter mégis csak február 23-án írta alá.[22] A kerületi és kiegészítő parancsnokságokon levő tisztek sem voltak azonban jobbak a Deákné vásznánál. A behívási intézkedéseket amennyire csak tudták, elhúzták, ami miatt az önként jelentkezettek soraiban komoly nyugtalanság kezdődött. A Honvédelmi Minisztérium szabotáló munkája ellen sok helyen gyűléseken tiltakoztak a dolgozók és küldöttségeket menesztettek a miniszterelnökhöz és a honvédelmi miniszterhez, akik követelték az önként jelentkezők sürgős behívását. A visszahúzó erők azonban a behívás után is működtek. A hosszú hetek késésével behívottakat tervszerűen semmittevésre kárhoztatták. A debreceni „Néplap" 1945. március 23-i száma közli például, hogy a Hajdúhadházára bevonult önkéntes századoktól a Honvédelmi Minisztériumba küldöttség érkezett, amely követelte, hogy gyorsítsák meg „az új nemzeti hadsereg megszervezésének munkálatait". A „Szabadság" c. lap március 24-i száma a VII. kerület dolgozóinak tiltakozó gyűléséről számol be. A gyűlés részvevői memorandumot intéztek a honvédelmi miniszterhez, amelyben követelték a gyorsabb behívást, az itthonmaradottak családtagjairól való gondoskodást és a tisztek megválogatását. A „Szabad Nép" 1945. április 1-i számában arról ír, hogy a VI. kerületi önkéntesek „Harcolni akarunk a fasiszták ellen!" feliratú táblákkal a kerületi Nemzeti Bizottság elé vonultak. Az önkéntesek követelték, hogy a behívottakat fegyverezzék fel, igazolják a tiszteket és gondoskodjanak az itthonmaradottakról.

A Honvédelmi Minisztérium halogató, szabotáló politikájának okát

[20] Közli Nemes Dezső i. m. 189. old.
[21] Paál—Radó: Debreceni feltámadás. 240. old.
[22] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20185. sz. rendezetlen.

mindenekelőtt magában a minisztérium vezetésében kell keresnünk. A Honvédelmi Minisztérium irányítása ugyanis teljes egészében a volt horthysta tisztek kezében volt. Kétségtelen tény, hogy voltak az ott dolgozó tisztek között valóban antifasiszta, demokratikus érzelműek is, akik szívügyüknek tekintették az új hadsereg szervezését. Voltak azonban olyanok is szép számmal — főleg a legfelsőbb vezetésben —, akiknek nem a fasizmus elleni háborúban való részvétel, hanem annak elszabotálása volt a céljuk. Ezenkívül a Honvédelmi Minisztérium körül állandóan ott lebzselt a volt tábornokok és tisztek siserehada, ami nem kis befolyást gyakorolt a Honvédelmi Minisztérium vezetésére. Ezeknek az egyéneknek az állandó jövés-menését még a Honvédelmi Minisztérium Elnöksége is megsokallta, s a már kényelmetlenné váló jelenség megakadályozására felterjesztéssel élt a miniszterhez, amelyben többek között ezeket írta: „... a szóbanforgó idősebb urak egy része múltbani szereplésük alapján sem jöhetnek beosztásra tekintetbe, de puszta jelenlétük és a városban való forgolódásuk, étkezdében a H. M. úr asztalánál részvételük azt a benyomást kelti, hogy ezek az urak az új honvédségben is fontos szerepet töltenek be, vagy fognak betölteni... Ezért sürgős javaslat: az idősebb, már nyugállományban levő, vagy más okok miatt beosztásra tekintetbe nem jövő urak azonnal hagyják el Debrecent."[23]

A minisztériumon kívül ugyancsak régi tisztek kerültek a csapatok vezető beosztási helyeire is. A 7. hadosztály parancsnokául kinevezett Kaffka Zoltán ezredesről a Honvédelmi Minisztérium Elnökségének jellemzésében ezeket olvashatjuk: „1943 júniusában újra önként jelentkezett harctéri szolgálatra. A 121. k. ho-hoz került Beredicsevbe... Nevezett önként jelentkezett több alkalommal vállalkozások vezetésére. E vállalkozások különböző fegyvernemek keretében a németekkel együtt történtek. Kaffka ezds. ezeknél a német csapatok felett is parancsnokolt. Kaffka ezds. e vállalkozásokat kimagaslóan vezette és személyes bátorságával mindig kitűnt."[24] A honvédelmi miniszterhez 1945. március 11-én írott felterjesztésében Kaffka maga elismerte, hogy „A Kormányzó Úr különös kegyelme következtében harctéri érdemeim elismeréséül 1944. I. 1-én előléptem ezredessé."[25]

Hogy mennyire ragaszkodott ez a tisztikar a régihez, erre többek között jellemző példa a következő is: 1945. március 15-én a honvédelmi miniszter rendeletet adott ki a karpaszomány eltörlésére. Április 20-án újra miniszteri felhívásban kellett nyomatékosan utasítani a parancsnokokat, mivel azok a március 15-i erre vonatkozó rendeletet nem hajtották végre.[26]

De a régi tisztek más módon is megpróbálták már a kezdet kezdetén dezorganizálni az új hadsereget. A honvédelmi miniszter 1945. március 6-án kelt tájékoztatójában — amelyet a csapatok parancsnokai-

[23] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20199. sz. rendezetlen.
[24] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20416. sz. rendezetlen.
[25] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20416. sz. rendezetlen.
[26] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22990. sz. rendezetlen.

nak küldött — arról ír, hogy „... az egyik átadás alatt álló fogolytáborban (az új magyar hadseregnek történő átadásról van szó — M. S.) néhányan a nemzet létérdekeit súlyosan sértő bűncselekmény végrehajtására szövetkeztek: megállapodtak abban, hogy a németek és nyilas bérenceik elleni harc megindulása után egységüket nemzetünk ellenségeinek táborába vezetik."[27]

Nyilvánvaló, hogy a fentebb jellemzett tisztikar nem volt megfelelő a fasiszta Németország elleni harc szervezésére és vezetésére. A Honvédelmi Minisztérium akkori vezetői viszont nagyon „megfeledkeztek" arról, hogy az új hadsereg szervezésében támaszkodjanak az olyan becsületes, valóban demokratikus érzelmű parancsnokokra, akik a második világháború folyamán mint partizán egységek parancsnokai bebizonyították rátermettségüket magasabb egységek vezetésére is.

Mindezen nehézségek és akadályok ellenére lassan, de haladt az új hadsereg egységeinek szervezése. A Honvédelmi Minisztérium 1945. február 1-én elkészült terve alapján az új hadosztályokat a következő hadrenddel számították felállítani:

3 gyalogezred (közvetlenekkel),
2 tüzérezred,
1 légvédelmi tüzér osztály,
1 felderítő osztály,
1 utász híradó zászlóalj,
Vonat (hadtáp),
Hadosztály kiképző tábor.

Egy hadosztály létszámát 14 000 főben állapították meg.[28] Egy időben négy hadosztály állt szervezés alatt: az 1. hadosztály Jászberényben, az 5. hadosztály Hajmáskéren, a 6. hadosztály Debrecenben, a 7. hadosztály pedig Miskolcon. A Honvédelmi Minisztérium vezetőinek az élettől, az eseményektől való elszigeteltségére jellemző, hogy a létrehozott új egységek kiképzési határidejének meghatározásánál figyelembe sem vették az akkori hadi helyzetet. (A határidők megjelölésénél azonban nem túlzás szabotázsról sem beszélni.)

Az 1945. április 3-án kidolgozott kiképzési terv szerint a bevonultakat két csoportra osztották: a) átképzősökre (akik már voltak katonák), és b) újoncokra. Az előbbiek átképzésének idejét április 23-tól május 12-ig, az újoncok kiképzését pedig április 23-tól június 2-ig tervezték.[29] Ezek a határidők nyilvánvalóan nem azt a célt szolgálták, hogy a magyar egységek minél előbb részt vegyenek a felszabadító harcokban. Emellett a Honvédelmi Minisztérium a tényleges szervezési munka mellett olyan illuzórikus tervek kidolgozásával töltötte idejét, mint a magyar légi haderő megszervezése. Tudott dolog, hogy abban az időben az önálló magyar légierő létrehozására sem gazdasági, sem pedig káder szempontból egyáltalán nem volt meg a lehetőség.

[27] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20259. sz. rendezetlen.
[28] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20080. sz. rendezetlen.
[29] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 20334. sz. rendezetlen.

Amint az előbbiekben már említettük, egy időben négy hadosztály állt szervezés alatt. A hadosztályok állománya igen vegyes összetételű volt. Önként jelentkezettek, volt hadifoglyok, öreg, háborús tapasztalattal rendelkező katonák és újoncok alkották az emberanyagot. A cél azonban közös volt: harc a német fasiszták és nyilas csatlósaik ellen, harc Magyarország boldogabb jövőjéért.

Az 1. hadosztály szervezése március 1-én indult meg Jászberényben. Ezen a napon érkezett meg a hadosztály kinevezett törzsfőnöke, aki megkezdte a hadifoglyok átvételét a szovjet katonai parancsnokságtól. Említést tettünk már arról, hogy az 1. hadosztály alárendeltségébe került a volt „Budai Önkéntes Ezred", amely már február hónapban együtt harcolt a szovjet csapatok oldalán Buda felszabadításáért. E csoportnak az összlétszáma mintegy 3500 fő volt. Rendelkezett két teljes tábori üteggel, egy légvédelmi ágyús üteggel és egy híradó századdal. Az 1. ho. kötelékébe tartozott az ún. vasútbiztosító ezred, amelyet önként jelentkezett hadifoglyokból még a szovjet parancsnokság szervezett. A hadifoglyok átvétele március 26-ra fejeződött be és 27-én már megjelent a kiképzésre vonatkozó parancs. Persze ez még nem jelentette azt, hogy a hadosztály szervezése befejeződött. A feltöltöttség ugyanis ebben az időben a hadosztálynál a következő volt: Az 1. gyalogezred 50 százalék, a 2. gyalogezred 100 százalék, a 3. gyalogezred 70 százalék, a többi alakulat feltöltöttsége 100 százalék.[30] 1945. március 31-én jelent meg a hadosztályparancsnok üdvözlete a személyi állományhoz, amelyben többek között ez áll: „Komoly feladatot, súlyos kötelezettségeket ró ránk a nemzet, de a germán hitszegés és kényuralom elleni évezredes gyűlöletünk, a fasiszta rombolás és pusztítás szította olthatatlan bosszúvágyunk, férfias önbizalmunk, a szebb magyar életbe vetett hitünk, honfitársaink belénkvetett minden bizalma megacélozza izmainkat, megszázszorozza erőinket, és ragad bennünket szélvészként előre."[31]

Április első felében komolyabb ütemben kezdődött meg a hadosztály fegyverekkel való ellátása. A Honvédelmi Minisztérium fegyverátvételi megbízottjának jelentése szerint 1945. április 9-től 16-ig az 1. hadosztály a következő fegyvereket kapta:

4736 db puska,
274 „ golyószóró,
5 „ 10,5 cm löveg,
5 „ 7,5 cm páncéltörő ágyú,
36 „ 81 mm aknavető,
9 „ 120 mm aknavető.[32]

Annak ellenére, hogy a hadosztály április első hetében már teljesen feltöltődött, a hadműveleti területre való elvonulásra csak április 24-én kapott parancsot. A parancs vétele után megkezdődött a hadosz-

[30] HIL. Béketárgyalások anyaga. 7. csomó, 24. sz. Az 1. gy. ho. naplója 1945. III. 1—31-ig.
[31] Uo.
[32] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22996. sz. rendezetlen.

tály elszállítása, amely vasúton hat lépcsőben történt. Az első szerelvény május 4-én érkezett meg a hadműveleti területre.[33]

A 6. hadosztály szervezése Debrecenben, 1945. február 9-én, a hadosztályparancsnok kinevezésével kezdődött meg. Tekintettel a hadosztályparancsnokság kedvező székhelyére, ez a hadosztály szerveződött meg legkorábban. Az önkéntes jelentkezőkből felállított első egységek Nyírbátor, Debrecen, Nyíregyháza és a környező falvakban voltak elhelyezve. A debreceni március 15-i ünnepségen már a 6. hadosztály egy ezrede képviselte az új demokratikus honvédséget. A honvédelmi miniszter február 4-én értesítette a debreceni polgármestert, hogy rövidesen Debrecenbe érkezik mintegy 5000 fő volt hadifogoly, akiket a szovjet parancsnokság az új hadsereg rendelkezésére bocsátott.[34] Március 2-án újabb 8260 fő volt hadifogoly érkezett, akiknek átvétele március 4-én be is fejeződött. Ezzel a 6. ho. személyi feltöltöttsége teljes lett. De itt is ugyanolyan jelenségnek vagyunk a tanúi, mint az 1. hadosztálynál. A 6. ho. is a megszervezése után több mint egy hónapra (április 11-én) kapott csak parancsot a hadműveleti területre való elvonulásra. A hadosztály elszállítása szintén vasúton három lépcsőben történt. Az első szállítmány április 13-án, az utolsó április 17-én indult útnak, és április 24-én érkeztek meg a hadműveleti területre.[35]

A másik két szervezés alatt álló hadosztálynál a szervezési ütem jóval gyengébb volt. Az 5. hadosztály szervezése április első hetében kezdődött, miután a volt 24. hadosztályt — amely átállt a Szovjet Hadsereg oldalára — a Honvédelmi Minisztérium átvette a szovjet parancsnokságtól és Hajmáskérre szállíttatta. A hadosztály átvételével megbízott tiszt az átvételről és a hadosztály állapotáról a következőket jelentette a honvédelmi miniszternek: „A ho. a községben őrség nélkül házakban van elszállásolva... A csapatok a falu melletti nagy réten parancsnokaik vezetése alatt rendszeres foglalkozást végeznek... A legénység úgy egyenként, mint zárt kötelékben kifogástalan fegyelmezett, meglehetősen ápolt, igen jó benyomást kelt. Ez az orosz tisztekre is igen jó benyomással volt. Rend és fegyelem tekintetében semmi kifogás nem merülhet fel... Jelentem, hogy a szovjet urak és legénység magatartása úgy a hao.-val, mint velem, mint átvevővel szemben a legbajtársiasabb, megértő, készséges volt, minden tekintetben minden tőlük telhetőt azonnal és a legudvariasabban megtettek. Célszerűnek tartanám ezt Balakin vezérőrnagy, Kulacskov ezr., Makszimenkó ae., Rübanov szds., Erunov őrn., Pleszkii kapitánynak írásban a H. M. úr által, vagy nevében megköszönni."[36] Ezzel a hadosztállyal a Honvédelmi Minisztérium egy teljesen kész keretet kapott, mégis képtelen volt a második világháború befejezéséig teljes létszámra feltölteni. Ennek következtében a hadosztálynak a hadműveleti területre való elszállítására nem is került sor.

[33] HIL. Béketárgyalások anyaga. 1946—47. 7. csomó 24. sz.
[34] Felszabadulás. Dokumentumok. 355. old.
[35] HIL. Béketárgyalások anyaga. 1946—47. 7. csomó 25. sz.
[36] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22964. sz. rendezetlen.

Экз № 2

Акт

1945 года апреля 15 дня мы нижеподписавшиеся, зам начальника 45 Приемного пункта ст лейтенант Рыбалов Н.Т с одной стороны и представитель Венгерского военного министерства майор Чефолвайн Стефан Гезович с другой, документы которых оказались в полном порядке, в присутствии представителей — Союзной Контрольной комиссии в Венгрии гв подполковника Максименко П.С и, Отдела НКВД по делам военнопленных 2-го Украинского фронта гв майора Ерусова И.Е и Штаба Управления тыла Армии капитана Плеского ГМ, - составили настоящий акт в том, что первый сдал а второй принял:

Личный состав 24 Венгерской пехотной дивизии, добровольно сдавшейся в плен, всего 2562 (две тысячи пятьсот шестьдесят два) человека, в том числе 193 (сто девяносто три) офицера гг. 2369 (две тысячи триста шестьдесят девять) человек сержантского и рядового состава

Весь личный состав прошел санитарную обработку 12 14 апреля 1945 года

Личный состав дивизии удовлетворен продовольствием на путь следования на 5 (пять) суток

Приложение Список личного состава 24 Венгерской пехотной дивизии на „59" листах - только к 1 экз 2-му экземпляру акта

Сдал Зам начальника 45 Приемного пункта ст лейтенант /Рыбалов/

Принял: Представитель Венгерского военного министерства майор /Чефолвайн/

Присутствовали: Представитель Союзной Контрольной комиссии гв подполковник /Максименко/

Представитель Отдела НКВД по делам военнопленных 2 УФ гв майор /Ерусов/

Представитель Штаба Управления тыла Армии капитан /Плеский/

Составлен в 4 экз
1- Пр пункт 45
2- Венг военное министерство
3- Союзная контр. комиссия в Венгр
4- Штаб тыла Армии

A volt 24. ho. — a magyar hatóságoknak történt — átadásáról szóló orosz nyelvű jegyzőkönyv.

Hasonlóan lassú ütemben folyt a 7. hadosztály szervezése is. A hadosztályparancsnoksággal megbízott Kaffka ezredes április 6-án jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy a hadosztály felállítását megkezdte és április 5-én a behívókat kiküldte.[37] A hadosztályparancsnok április 13-i jelentéséből kitűnik, hogy bár a hadosztály területén 20 000 fő jelentkezett önként a hadseregbe, mégis a jelentés idején csupán egy ezred állt szervezés alatt, a másik két ezred és a hadosztály közvetlenek szervezéséhez még hozzá sem fogtak.[38] A hadosztályparancsnokság és a Honvédelmi Minisztérium szabotáló munkája következtében ez a hadosztály sem került elszállításra a hadműveleti területre.

Az 1. és a 6. hadosztály a hadműveleti területre érkezve a 3. Ukrán Front alárendeltségébe kerültek. Az 1. hadosztályt a 3. Ukrán Front 26. hadseregének, míg a 6. hadosztály ugyancsak a 3. Ukrán Front 27. hadseregének tartalékaként sorolták be. A hadosztályok feladata elhelyezési körletükben a helyőrségi szolgálat ellátása és az esetleges bevetésre való felkészülés volt. A feladat vétele után megkezdődött a személyi állomány előkészítése és felszerelésének kiegészítése. A felszerelés kiegészítéséhez a szovjet parancsnokság a legmesszebbmenő segítséget nyújtotta a hadosztályoknak. Az 1. hadosztály naplójában erről a következőket olvashatjuk: „A hadosztály anyagának kiegészítésére az orosz hadsereg pk-ság további

6000 zubbonyt,
6000 nadrágot,
3920 inget,
3000 kapcát,
2300 köpenyt,
2000 bakancsot,
2000 törülközőt

stb. utalt ki. Élelemkiutalás az orosz norma szerint történik, ami igen bőséges."[39]

A hadosztályok felkészülési ideje nem múlt el minden esemény nélkül. Már 1945. április 28-án a 6. hadosztály parancsnoka felhívást intézett a csapatokhoz, amelyben tudatja, hogy „... magyar fasiszták átszivárognak az arcvonalon azzal a céllal, hogy az ország belsejében ellenállást szervezzenek".[40] Ezeknek az átszivárgott úgynevezett „kopjások"-nak a felszámolása a hadosztály egységeire várt.

Még jóformán be sem fejeződött a két hadosztály felszerelésének kiegészítése és átképzése, amikor a Szovjet Hadsereg és szövetségeseinek csapásai alatt a fasiszta német hadsereg teljesen összeomlott, és kénytelen volt elfogadni a feltétel nélküli fegyverletételt. A második világháború a Szovjetunió és szövetségeseinek teljes győzelmével véget ért.

A német fasizmus elleni harcra készülő hadosztályok személyi állománya a háború befejezéséről szóló hírt vegyes érzelmekkel fogadta.

[37] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22522. sz. rendezetlen.
[38] HIL. H. M. Elnökség anyaga 1945 — 22883. sz. rendezetlen.
[39] HIL. Béketárgyalások anyaga. 1946—47. 7. csomó, 24. sz. Az 1. gy. hadosztály naplója. V. 1-től 13-ig.
[40] HIL. A 6. ho. parancsai 1945. B. csomó kt 25/1945.

Az 1. hadosztály naplójában erről a következő bejegyzést találjuk: „A fegyverletétel hírét a csoportok vegyes érzelmekkel fogadták, vagyis örültek ennek, de ugyanakkor letörte őket az a tudat, hogy elestek a németek elleni fegyveres leszámolás lehetőségétől."[41]

Ha a magyar egységek már nem is kaptak közvetlen frontfeladatot, az osztrák hegyekben visszamaradt kisebb SS-csoportok, ukrán nacionalista bandák és a már említett „kopjás" bandák felszámolásában azonban tevékenyen részt vettek. Erről tanúskodik a 6. hadosztály 1945. május 12-i parancsa, amelyben a parancsnok megdicséri és jutalomban részesíti Szodovai Mihály szakaszvezetőt, mert „... a legutolsó napokban a kopjás bandák kézrekerítésénél nagy ügybuzgalomról és ügyességről tett tanúságot, sőt annak egyik vezetőjét főképpen az ő közreműködésével sikerült elfogni".[42]

A második világháború befejezése után a magyar egységek még egy ideig az elhelyezési körletükben maradtak azzal a feladattal, hogy biztosítsák a békés munka kialakítását és lépjenek fel minden diverziós próbálkozással szemben.

Az 1. és a 6. hadosztály parancsnokságai 1945. május 13-án kapták meg a 3. Ukrán Front parancsnokának, Tolbuchin marsallnak parancsát, amelyben közli, hogy a hadosztályok a jelenlegi elhelyezési körletben újabb feladatot már nem kapnak és ezzel a 3. Ukrán Front alárendeltségéből kilépnek. Ezután megkezdődött a két hadosztály visszatérése az országba, ahol megkapták az újabb feladatokat.

*

Befejezésképpen szükséges érinteni még egy-két kérdést, ami a tárgyalt időszakkal kapcsolatos. Az egyik: miért nem tudtuk megfelelő formában teljesíteni azt az önként vállalt kötelezettségünket, hogy részt veszünk a német fasizmus elleni harcban, segítünk a Szovjet Hadseregnek Magyarország teljes felszabadításában és a fasiszta hadsereg teljes megsemmisítésében. Ennek egyik okáról a tanulmányban már beszéltünk. Nevezetesen arról, hogy a Honvédelmi Minisztérium vezetői és a különböző beosztásban levő régi tisztek nem törekedtek arra, hogy az új hadsereg egységei minél előbb a frontra kerüljenek. Az egyes határidők kitolásával, a szükséges rendeletek kiadásának akadályozásával elérték, hogy értékes hetek mentek veszendőbe, és ezzel lehetetlenné vált a vállalt kötelezettségek teljesítése is.

De nem adnánk reális képét az új hadsereg szervezése közben felmerült problémáknak, ha nem mutatnánk rá az akkor meglevő objektív nehézségekre is. Gondoljunk csak arra, hogy a fasizmus ellen forduló magsabb rendfokozatú antifasiszta tisztek egy részét az ellenállási mozgalom felgöngyölítése során a Gestapo letartóztatta és kivégezte. A hadköteles korosztályok zömét a németek elhurcolták. A hadianyagot a német fasiszták és magyar cinkosaik megsemmisítették vagy nyugatra hurcolták. A H. M. Anyagi fcsf. összekötő törzsének 1946-ban készült

[41] HIL. Béketárgyalások anyaga 1946—47. 7. csomó, 24. sz. Az 1. gy. ho. naplója.
[42] HIL. A 6. ho. parancsai 1945. B. csomó kt 35/1945.

kimutatása alapján csak a kiürítés során a német fasiszták és magyar cinkosaik közel 14 000 vagonnyi hadianyagot szállítottak ki nyugatra. Ezek között ilyen tételek szerepelnek: Ruha és felszerelés 250 vagon, fegyver és páncélos jármű 120 vagon, lőszer 1300 vagon, műszaki anyag 1800 vagon, repülőgép anyag 1200 vagon stb., stb. Ez az összmennyiség 1938-as árakon számítva 2 300 000 000 pengőt tett ki. Az akkori szükségleteket figyelembe véve mintegy öt hadosztály teljes felszerelésével volt egyenlő.[43] Ezek a tények persze negatívumként jelentkeztek az új hadsereg szervezésénél, de semmi esetre nem magyarázzák Vörös János és társainak halogató, szabotáló munkáját. Hiszen a toborzás eredményei és a dolgozó nép támogató készsége, ami az új hadsereg irányában megnyilvánult, azt bizonyítják, hogy a valóban fennállott nehézségeket le lehetett volna győzni.

Hibát követett el a Honvédelmi Minisztérium azzal is, hogy nem mérlegelve az adott helyzetet, egy időben négy hadosztály szervezésén dolgozott. Ezzel a módszerrel a munka gyorsítása helyett éppen ellenkezőjét, annak lassítását, befullasztását érte el. Az erők koncentrálása helyett szétforgácsolták az erőket. Nyilvánvaló, hogy az a módszer lett volna a célravezető, ha egy hadosztály szervezését befejezve fogtak volna hozzá a másik szervezéséhez. Ez azt eredményezte volna, hogy egy vagy két hadosztály már részt tudott volna venni a Magyarország felszabadításáért lefolyt harcok utolsó szakaszában.

A másik kérdés, amit érinteni kell, az a következő: Bár a Honvédelmi Minisztérium vezetői egyáltalán nem szívesen hajlottak a demokratikus változtatások felé a honvédség keretén belül, mégis kénytelenek voltak már az első időben bizonyos változtatásokat eszközölni a szervezésben és a szabályzatokban. Az egyik ilyen változás az volt, hogy 1945. február 17-én a honvédelmi államtitkár irányítása alatt megkezdte munkáját a kulturális oktató osztály, amelynek feladata volt a hadsereg személyi állományának demokratikus szellemben való nevelése. Ezt a munkát az egységeknél a nevelő tisztek végezték. A nevelő intézmény létrehozása a hadseregben, a demokratikus erők egyik komoly vívmánya volt. A Honvédelmi Minisztériumon kívül a hadosztálytörzsekben is működött a kulturális és nevelő osztály. Az ezredekben és zászlóaljakban nevelő tiszt, a századokban nevelő tiszthelyettes dolgozott. A nevelő tiszti állomány személyi összetétele kezdetben igen vegyes volt. A legkülönbözőbb pártok tagjai, de még volt tábori lelkész, sőt csendőr is akadt a nevelő tisztek között. A Kommunista Párt, amely tudatában volt a nevelő tiszti intézmény jelentőségének, kezdettől fogva komoly pozíciókra tett szert ebben a fontos politikai szervben és a hadsereg további fejlődése során a nevelő tiszti intézmény a Kommunista Párt szilárd bázisává vált a hadseregen belül.

Ugyancsak a demokratikus erők nyomására a Honvédelmi Minisztérium kénytelen volt végrehajtani egy pár változtatást a különböző szabályzatokban. Bár ezek a változtatások nem jelentettek lényegbeli

[43] HIL. Béketárgyalások anyaga 1946—47. 2. csomó, 22. sz.

változásokat, mégis dokumentálták, hogy az új hadsereg más utat fog járni, mint a volt horthysta hadsereg. A 22. sz. debreceni kerületi parancsnoksági parancs 1945. március 14-én közli a honvédelmi miniszter rendeletét, amely a Szolgálati Szabályzat első rész XIII. fejezetéből törli a gúzsbakötést és megkötözést, mint a fenyítés formáit. Az április első felében kiadott honvédelmi miniszteri rendelet pedig egy egész sor változtatást eszközölt a Szolgálati Szabályzatban. Komoly változásként kell értékelni a Szolgálati Szabályzat azon pontját, amely lehetővé tette, hogy a honvédség tagjai pártpolitikai tevékenységet folytassanak. Ismeretes, hogy a Horthy-hadseregben a személyi állománynak a legszigorúbban meg volt tiltva a politikai tevékenység és sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek. A végrehajtott módosítás kimondotta: „A honvédség tagjai minden parlamenti képviselettel bíró politikai pártnak és szervezetnek tagjai lehetnek, de a honvédségen belül semmiféle pártpolitikai tevékenységet nem fejthetnek ki. A honvédség minden tagja a választójogi törvények szerint aktív és passzív választójoggal rendelkezik."[44] Bár még ez a módosítás is olyan félmegoldás féle, mert megtiltja a honvédségen belüli politikai tevékenységet, mégis egy lépést jelentett előre a demokratizálódás útján. Ugyancsak a fenti rendelet rögzítette a karpaszomány és az azzal járó előnyök megszüntetését is. Az új, módosított szbályzat egy lépést tett előre az alacsonyabb rendfokozatúak védelmében is, amikor leszögezte, hogy „Amelyik elöljáró testi fenyítési módot, vagy a Szolg. Szab. I. Részében fel nem tüntetett fenyítési módot alkalmaz, hadbíróság elé állítandó."[45]

Hasonlóan a demokratizálódás jelének kell mondani az 1945. április 2-án kelt 20.921/Eln. II. sz. rendeletet, amely lehetővé teszi a hivatásos tisztikarba való átvételt osztálykülönbségre való tekintet nélkül. Természetes, hogy e rendelet végrehajtása az első időben szinte áthághatatlan akadályokba ütközött, mégis az első repedést jelentette azon a falon, amely a régi tisztikart a nép széles tömegeitől elválasztotta.

A tanulmányban tárgyalt időszak még csak a háború utáni kibontakozás időszaka volt, és így sokkal több változást várni az akkori vezetőktől utópia lett volna. Ahogy azonban az ország egyre biztosabban haladt a konszolidálódás útján, ahogy egyre tisztábbak lettek a frontok, úgy vált világosabbá az is, hogy ezek a változások kevesek a valóban demokratikus népi hadsereg kiépítéséhez. Ebből a felismerésből kiindulva a második világháború befejezése után a harc a további haladásért a hadseregen belül épp úgy, mint az ország életének más területén is tovább folyt. Ezt a harcot azonban már egy másik tanulmány lesz hivatva bemutatni.

[44] Honvédségi Közlöny 1945 2. szám. 20139/Eln. 1—1945. sz. körrendelet.
[45] Uo.

A HORTHY-HADSEREG SZERVEZETE

(1920—1944)

II. RÉSZ

Tóth Sándor százados

III.

A harmincas évek közepétől a nyugati imperialista hatalmak a fasizmus nemzetközi erőinek tett engedmények útjára léptek, annak reményében, hogy azokat a Szovjetunió ellen tudják fordítani. A hitleri Németország egyre merészebben szőtte világuralmi terveit, és megvalósításuk érdekében féktelenül fegyverkezett. Ilyen körülmények között az agresszió előrevetett árnyékában élő kisantant államokban kedvező visszhangra találtak azok a puhatolózások, melyekkel a horthysta vezetőkörök kísérleteztek zavartalan háborús készülődésük érdekében.

Elnyerni a fegyverkezési egyenjogúságot — ez volt a magyar reakció célja, melyet el is ért. 1938 augusztusában a jugoszláviai Bledben a kisantant államok konferenciája egyezményben ismerte el a Horthy-fasizmus fegyverkezési egyenjogúságát, miután az egyezmény aláírói kölcsönösen lemondtak egymással szemben a fegyveres erőszak alkalmazásáról. Ezáltal a magyar uralkodó körök megszabadultak azoktól az utolsó és lényegében már csak formális politikai kötöttségektől is, melyek hadseregfejlesztő terveik végrehajtását, a nyílt háborús készülődést még bizonyos fokig nehezítették.

Az egyenjogúsági egyezmény és az időközben meghirdetett „győri program" már 1938 őszén éreztette hatását és annak nyomán lényeges változások következtek be a hadsereg szervezetében.

A hadsereg fejlesztését csakúgy, mint eddig, az úgynevezett „ikrezéssel" oldották meg. Ugyanis, mint azt már a tanulmány első részében említettük, a hadsereg minden meghatározott nagyságú alakulata „anyakönyvi és anyagi anya-alakulat" volt. Békeidőben a fejlesztendő fegyvernem valamennyi, vagy csak a kijelölt „anya-alakulata" önmagából

egy új azonos alakulatot állított ki. Vagyis pl. az „anya" gyalogos zászlóaljnál a parancsnokság felállította az „iker" zászlóalj parancsnokságát, a törzs az új törzset, a közvetlenek az új közvetlen alakulatokat és a századok az új századokat oly módon, hogy átadták a saját ténylegesen szolgáló tiszti, tiszthelyettesi és legénységi állományuk felét és az ikeralakulat számára tárolt teljes felszerelést. Ezután az anya- és az ikeralakulat egyaránt a bevonuló nem ténylegesekből töltötte fel állományát a béke hadrendben megszabott szintre. Ezzel a módszerrel szaporították minden fegyvernemen, illetőleg csapatnemen belül az alakulatok számát.

A „győri program" törvénybeiktatásával a magyar kormány felhatalmazást kapott arra, hogy öt év alatt katonai célokra egymilliárd pengő értékű beruházást valósítson meg. Ennek az összegnek az akkori viszonyok közötti nagysága jól lemérhető, ha figyelembe vesszük, hogy a harmincas években az egész magyar gazdaság tőkeakkumulációja nem haladta meg az évi 180 millió 1938-as értékű pengőt, ugyanakkor pedig a „győri program" pusztán állami eszközökből évi 200 millió pengős beruházást irányozott elő.[1] A programszerinti egymilliárdból 600 milliót a hadsereg szervezeti kiépítésével járó kiadásokra, 210 milliót a közlekedés katonai céloknak megfelelő fejlesztésére, 10 milliót a bányászat és kohászat ebből adódó szükségleteire, 75 milliót mezőgazdasági, a fennmaradó összeget pedig „egyéb" célokra tervezték fordítani.

A hadsereg szervezeti kiépítésére szánt 600 millió pengős beruházás az úgynevezett „Huba-hadrend" megvalósításának jegyében történt. A „Huba-hadrend" szerint öt év alatt az alábbi összetételű hadsereg megszervezését tűzték ki a „győri program" keretében elérendő célul:

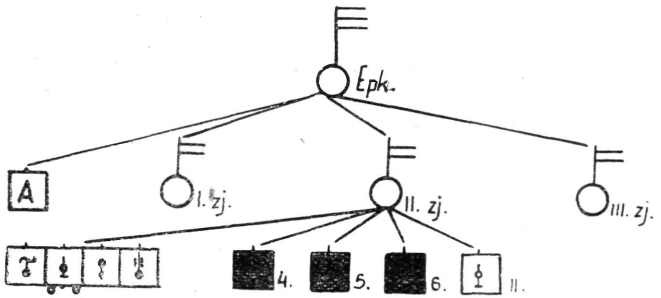
25 könnyű gyaloghadosztály (2 gyalogezredes),
1 lovas hadosztály,
2 páncélos hadosztály,
2 hegyi dandár,
1 határvadász dandár,
1 folyam dandár és
2 repülő dandár (28 harci rep. és 10 feld. szd.).

1938 őszén, tekintettel a fegyverkezési korlátozások megszűnésére, elsősorban a használt fedő elnevezéseket helyezték hatályon kívül és a vegyes dandárokat hadtestekké keresztelték át. Az így nyert hét hadtest mellé az első „bécsi döntés"-sel visszacsatolt területen — Kassa székhellyel — felállították a VIII. hadtestet is és létrehozták három hadseregparancsnokság keretét. Ezek persze elsősorban formai jellegű intézkedések voltak, a tartalmi változások a megalakult hadtest szervezeten belül, valamint az új felállítások eredményeként következtek be.

[1] Lásd Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció Magyarországon. Közgazdasági Szemle II. évf. 10. sz. 1955., 1195. old.

A vegyes dandárok hadrendjében szereplő három gyalogsági parancsnokot gyalog dandár parancsnokká nevezték ki, a gyalogezredeket pedig dandároknak nevezték el. Formailag így minden hadtest 3 gyalog dandárból állt, ezek azonban a valóságban ezredek voltak, melyek feltöltését — az életbeléptetendő hadi hadrend szerint — háború esetén tervezték végrehajtani.

A gyalogezredek[2] szervezete megváltozott. Annak érdekében, hogy a zászlóaljak későbbre tervezett ezredekké való fejlesztését előkészítsék, megszüntették az ezredközvetlen gépszázadokat és távbeszélő századokat, valamint a gyalogágyús szakaszokat, s ezek helyett zászlóaljanként szerveztek egy-egy nehéz gépszázadot és távbeszélő szakaszt. A zászlóaljközvetlen nehéz gépszázadok 1 kocsizó géppuskás szakaszból, 1 aknavető szakaszból és 1 páncéltörőágyús szakaszból álltak. A gyalogezred fentiek szerint módosult hadrendjét az alábbi vázlat szemlélteti:[3]

1. sz. vázlat

Megnövekedett a gyalogezredek tűzfegyvereinek száma is. A puskás századok az előző 3 helyett 4 golyószóróval, a géppuskás századok pedig 6 helyett 8 géppuskával és 2 nehézpuskával rendelkeztek.

Minden hadtest hadrendjében (az I. hdt. kivételével) az eddigi határvédelmi erők összevonása útján határvadász zászlóaljakat (összesen 29) szerveztek, melyek a határvadász dandárparancsnok útján

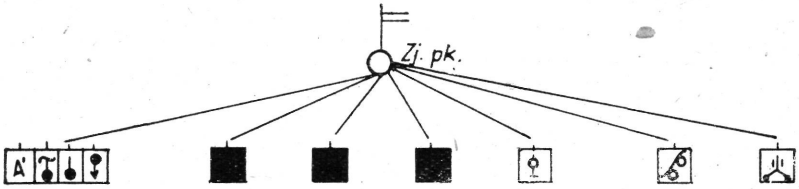
[2] A gyalogezredek alárendeltsége:

I. hdt. — 1., 2., 15. gy. e.
II. hdt. — 3., 16., 22. gy. e.
III. hdt. — 4., 5., 17. gy. e.
IV. hdt. — 6., 8., 18. gy. e.
V. hdt. — 7., 9., 20. gy. e.
VI. hdt. — 10., 11., 19. gy. e.
VII. hdt. — 13., 14., 23. gy. e.
VIII. hdt. — 12., 21., 24. gy. e.

[3] Atmenetileg több zászlóalj 2 puskás és 1 géppuskás századból állt. Lásd erre Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL.) V. K. F. 1. sz. melléklet a 60.000/eln. 1/a. — 1938. számhoz.

tartoztak a hadtestparancsnok alárendeltségébe.[4] Kétféle típusú határvadász zászlóalj szervezetet állapítottak meg. A „magas állományú" szervezet teljesen megegyezett a gyalogzászlóaljjal (3 puskás és 1 géppuskás század), közvetlen alakulatként árkász, távbeszélő, nehézpuskás és aknavető szakasza volt, s ezenkívül a hadrendjébe tartozott még egy kerékpáros század és egy határvadász ütegnek nevezett hegyi ágyús üteg. Az „alacsony állományú" határvadász zászlóaljak egy puskás és egy géppuskás századból álltak, de közvetlen alakulataik a „magas állományú" zászlóalj szervezet szerint voltak meg. Azonban mindkét típusú határvadász zászlóaljat a gyalog zászlóaljjal szemben lényegesen több gyalogsági fegyverrel látták el. Puskás századonként 16 golyószóró, 2 gránátvető és 1 nehézpuska, géppuskás századonként pedig 12 géppuska szerepelt hadrendjükben. Az alárendelt kerékpáros századoknak 12 golyószórójuk és 2 géppuskájuk volt.[5] A rendszeresített tűzfegyverek nagy száma abban leli magyarázatát, hogy a határvadász zászlóaljakat elsősorban „belvédelmi" célokra tervezték felhasználni, ami szükségessé tette, hogy fegyverzet tekintetében békében is elérjék a hadiállományt.

Egy magasállományú határvadász zászlóalj hadrendje:

2. sz. vázlat

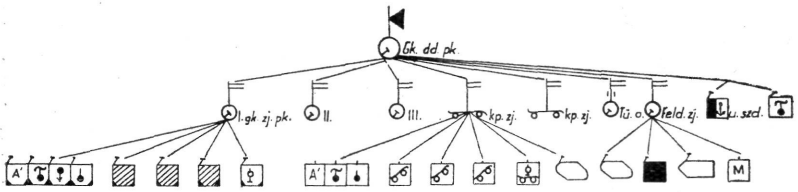
A hadsereg hadrendjének korszerűsítése érdekében 1938 őszén tett legfontosabb intézkedés az 1. és 2. gépkocsizó dandár felállítása volt. Ezeket a hadtestek alárendeltségéből kivont kerékpáros és vadász zászlóaljakból, a gránátos és kis harckocsi századokból, valamint a „Gépkocsizó csoport"-ból szervezték meg az alábbiak szerint. Mindkét gépkocsizó dandár

3 gépkocsizó zászlóaljból,
2 kerékpáros zászlóaljból,

[4] Alárendeltség:
II. hdt. — 2. hv. dd. (6., 7., 8., 9. hv. zj.)
III. hdt. — 3. hv. dd. (10., 11., 12. hv. zj.)
IV. hdt. — 4. hv. dd. (13., 14., 15. hv. zj.)
V. hdt. — 5. hv. dd. (16., 17., 18. hv. zj.)
VI. hdt. — 6. hv. dd. (19., 20., 21. 22. hv. zj.)
VII. hdt. — 1. hv. dd. (1., 2., 3., 4., 5. hv. zj.)
VIII. hdt. — 7 dd. (23., 24., 25. hv. zj.)
8. hv. dd. (26., 27., 28., 29. hv. zj.)

[5] HIL. V. K. F. 1. sz. melléklet a 18.000/eln. 1/a. — 1938. számhoz.

1 gépkocsizó tüzérosztályból,
1 felderítő zászlóaljból,
1 gépkocsizó utász századból és
1 gépkocsizó távbeszélő szakaszból állt.

3. sz. vázlat

A gépkocsizó zászlóaljak 3 gépkocsizó puskás századra (á 16 golyószóró és 1 nehézpuska), 1 gépkocsizó géppuskás századra (12 géppuska), valamint zászlóaljközvetlen árkász, távbeszélő, aknavető (2 av-vel) és nehézpuskás szakaszra (2 npu-val) tagozódtak.

A kerékpáros zászlóaljak szervezetében — a gépkocsizó és lovas dandároknál egyformán — 3 kerékpáros puskás (á 12 golyószóró) és 1 kerékpáros géppuskás század (á 6 géppuska és 2 nehézpuska), valamint 1 kis harckocsi század (6 harckocsi) szerepelt. Ezenkívül minden kerékpáros zászlóalj, közvetlen alakulatként árkász, távbeszélő és nehézpuskás szakasszal (4 nehézpuska) rendelkezett.

Mindkét gépkocsizó dandár tüzérosztálya 3—3 gépvontatású könnyű tarackos ütegből (ütegenként 4 löveg) és 1—1 légvédelmi gépágyus ütegből (6—6 löveg) állt.

Az 1 gépkocsizó dandár felderítő zászlóaljának hadrendjébe 1 kis harckocsi század (18 hk.), 1 gépkocsizó puskás század (12 golyószóró és 2 nehézpuska), a 101 páncélvonat és 1 műhelyszázad tartozott. A 2. gépkocsizó dandár felderítő zászlóaljának felépítése ettől eltérően: 1 páncélgépkocsi szakasz, 1 kis harckocsi szakasz, 1 közepes harckocsi szakasz és 1 gépkocsizó puskás század.

Némileg megváltozott a lovas dandárok hadrendje is. Mindkét lovasdandár szervezetét 1—1 kis harckocsi század és 1—1 kerékpáros zászlóalj beállításával erősítették meg, a dandáronként meglevő két tüzérosztály egyikét pedig gépvontatásúvá szervezték át.

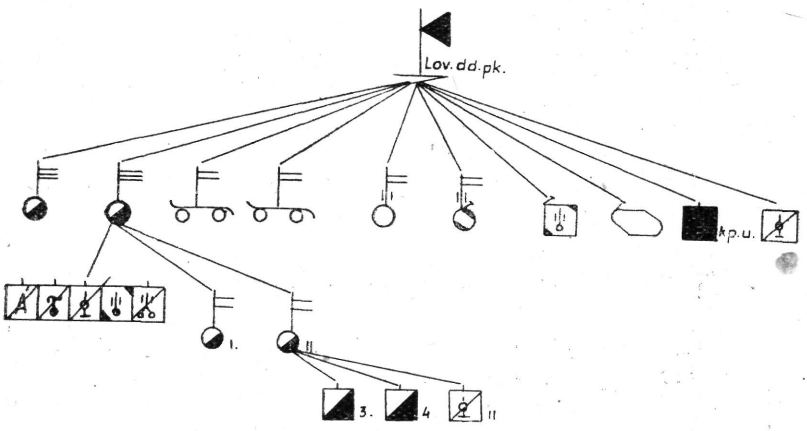
A lovas dandár hadrendjét a 4. sz. vázlat szemlélteti.

Mint a vázlat is mutatja, a huszárezredek szervezetébe ezredközvetlen árkász század, távbeszélő szakasz, géppuskás század (6 gpu.), páncéltörő ágyús század (4 löveg), fogatolt hegyiágyús üteg (4 löveg), valamint 2—2 lovasosztály tartozott. Minden lovasosztály 2 karabélyos századra (á 12 golyószóró) és 1 géppuskás századra (6 gpu.) tagozódott.

A fővezérség közvetlen alakulatok nyílt — 101-gyel kezdődő — számozást kaptak. 1938 őszétől a 101. és 102. gépkocsizó nehéz tüzér-

osztály,[6] a 101., 102., 103. és 104. légvédelmi tüzérosztály, a 101. vasútépítő ezred, a 101. hidász zászlóalj, a fényszóró iskola, a 101. vegyiharc zászlóalj és a 101. híradó ezred szerepelt fővezérség közvetlen alakulatként a hadsereg hadrendjében.[7] A hadsereg 1938 őszén kialakult szervezetét az 5. sz. vázlat szemlélteti:

1938 őszére a hadtest szervezetre való áttérés és az ennek megfelelő új alakulatok felállítása, a fegyverzet számának növelése, valamint a tüzérosztályok ütegeinek átfegyverzése az egységes ütegtípusok kialakítása érdekében, az eredetileg öt évre előirányzott 600 milliót felemésztették.

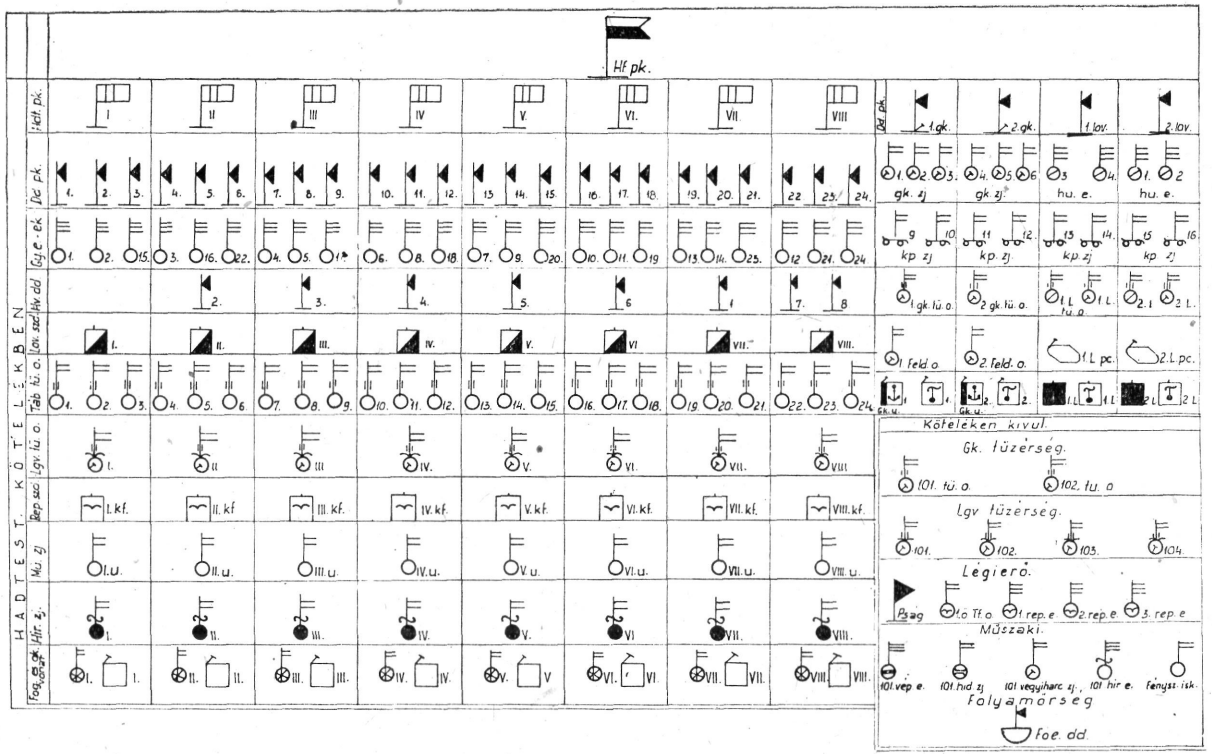

4. sz. vázlat

A fegyverkezési hajszába bekapcsolódott Horthy-fasizmus további háborús készülődései: a fegyver- és hadianyaggyártás fejlesztése, a hadsereg következőkben ismertetett fejlesztése és korszerűsítése, a dolgozó nép terheit tovább növelő újabb százmilliós beruházásokkal volt lehetséges. Az első bécsi döntés következtében elért területgyarapodás azonban igen élénkítőleg hatott az ország militarista köreire, ezért a háború felé vezető úton nem volt megállás.

1939-ben tehát tovább folytatódott a hadsereg fejlesztése. A VIII. hadtest alárendeltségében felállításra került az 1. hegyi dandár. Ennek szervezetébe 3 zászlóalj, á 3 puskás és 1 géppuskás századdal, zászlóaljanként 1—1 hegyi ágyús üteg, zászlóaljközvetlen árkász, távbeszélő és aknavető szakasz, valamint 1 páncéltörő ágyús század, 1 lovas szá-

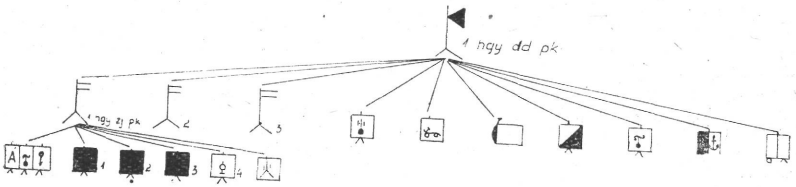
[6] Egyelőre 37 M. közepes tüzérségi anyaggal felszerelve.
[7] HIL. V. K. F. 2687/eln. 1. — 1938. szám.

Hf pk.
HADTESTI KÖTELÉKBEN
Ütk. pk.
Ide pk.
Gy.e.-ek
Hk dd
Lov. szd.
Tab. tü. o.
Lgv. tü. o.
Rep. szd.
Hu. zj
Hír. zj.
Fog. szd.
Köteleken kívül
Gk. tüzérség.
101. tü. o.
102. tü. o
Lgv tüzérség.
101.
102.
103.
104.
Légierő.
Műszaki.
Folyamőrség
foe. dd

5. sz. vázlat

zad, 1 motorkerékpáros szakasz, 1 páncélgépkocsi szakasz, 1 híradó és 1 utász század, valamint 1 vonatcsoport tartozott. A puskás századok egyenként 16 golyószóróval, 3 nehézpuskával és 2 gránátvetővel rendelkeztek, a géppuskás századoknál 12 géppuska volt.[8]

Hegyi dandár

6. sz. vázlat

Az életbe léptetett szervezési intézkedések fő célja a hegyi dandár felállításán kívül a hadtest szervezet megszilárdítása, további kiépítése volt. Ezek az összes fegyvernem, illetőleg csapatnem alakulatait, csaknem valamennyi hadrendi elemet érintették.

Így a gyalogságnál az előző szervezési évben — „ikrezés" útján — létesített zászlóaljak, valamint az azokat felállító zászlóaljak hiányzó harmadik puskás századainak megalakítását rendelték el. Ugyanakkor a puskás századoknál rendszeresített golyószórók számát 8-ra, a géppuskás századok szakaszainak számát 4-ről 3-ra csökkentették, ezeket viszont 3—3 géppuskával látták el, vagyis az eddigi 8 géppuska helyett 9 szerepelt a szervezetben.[9] A további kiépítés megkönnyítése érdekében ezredenként egységesítették a zászlóaljközvetlenek szervezetét is. Eszerint minden gyalogezrednél az I. és II. zászlóaljak közvetlen alakulatként 1 távbeszélő szakasszal, 1 géppuskás szakasszal, 1 aknavető szakasszal és 1 páncéltörő ágyús szakasszal rendelkeztek. A III. zászlóaljak hadrendjébe, mint közvetlen alakulat, csupán 1—1 távbeszélő szakasz tartozott.

A meglevő 29 határvadász zászlóalj mellé még ötöt szerveztek, így számuk 34-re emelkedett. Ezek hadrendje a zászlóalj kiépítettségi fokától függően változott. A hadiállományú zászlóaljak — ilyen összesen csak kettő volt — 3 puskás és 1 géppuskás századdal rendelkeztek. Hét magasállományú zászlóalj ugyanakkor 2 puskás és 1 géppuskás századból állt, a többi 25 alacsonyállományú zászlóaljnak pedig csak 1 puskás százada és 1 két szakaszból álló géppuskás százada volt. A határvadász alakulatok tűzerejét 11 határvadász üteg megszervezésével növelték.

[8] Uo. H. M. Szövegrész a 39.000/eln. 1/a. — 1939. számhoz.
[9] Uo. V. K. F. 4061/eln. 1. — 1939. szám.

Kerékpáros zászlóaljanként felállításra került 1—1, összesen 8 gépvontatású könnyű tarackos üteg. Ezáltal korszerűsödött a gépkocsizó és a lovas dandárok szervezete — ugyanis a kerékpáros zászlóaljak azok hadrendjébe tartoztak —, ugyanakkor egyrészt szaporodott a tüzérütegek száma, másrészt pedig a meglevő ütegeken belül a gépesítettek javára változott az arány. Szintén a gépesítés terén jelentett előrelépést a kerékpáros zászlóaljak géppuskás századainak gépkocsizó géppuskás századokká történt átszervezése is.[10]

A tüzérfegyvernem az 1939-es szervezési évben tovább erősödött és szervezete egységesebbé vált. Intézkedés történt az előző évi fejlesztés következtében 2 lövegessé váló ütegek 4 lövegessé való fejlesztésére, minek következtében valamennyi tábori ágyús és tarackos üteg egységesen 4 löveggel bírt. A hadtestek alárendeltségébe tartozó 24 tüzérosztály 1. és 2. ütege könnyű tarack, 3. ütege pedig közepes tarack löveganyaggal való átfegyverzése, valamint osztályonként 1—1 üteg 37 M. 10,5 cm-es német lövegekkel (Göring) való ellátása is megkezdődött. Kiépült a VIII. hadtest légvédelmi tüzérosztálya, ugyanakkor az I—V. és VII. hadtest légvédelmi tüzérosztályánál 1—1, a VI. hadtestnél pedig 2 légvédelmi gépágyús üteget állítottak fel. A fővezérség közvetlen tüzérség keretében megszervezésre került a 105. légvédelmi tüzérosztály 3 légvédelmi ágyús és 1 légvédelmi gépágyús üteggel. A 101—104. légvédelmi tüzérosztályok pedig osztályonként 1—1 új légvédelmi ágyús üteggel bővültek.[11] A már meglevő fővezérség közvetlen tüzérosztályokat is tovább erősítették azáltal, hogy a 101. tüzérosztály hadrendjébe 3. ütegként beállítottak egy gépvontatású nehéz tarackos üteget, a 102. tüzérosztály szervezetébe ugyanígy egy nehéz mozsár üteget.

A két gépkocsizó dandár szervezetébe az eddigi kis harckocsi századok helyett, új hadrendi elemként, a felderítő zászlóaljak alárendeltségében, 1—1 könnyű harckocsi század és 1—1 páncélgépkocsi század beállítását tervezték. Ezek legszükségesebb kereteit arányos elosztással a kis harckocsi századokból és a 2. gépkocsizó dandár páncélgépkocsis szakaszából szándékoztak biztosítani. Erre azonban anyagi nehézségek miatt ekkor még nem került sor.[12]

Változáson ment át a lovas dandárok hadrendje is. A huszárezredek közvetlen géppuskás századai 4 szakaszos szervezetet vettek fel, a század géppuskáinak számát pedig 6-ról 12-re emelték. Megszüntették a huszárosztályok géppuskás századát, azok helyett osztályonként 1—1 új lovas századot állítottak fel. A lovas századok egységesen 4 szakaszra tagozódtak. Minden lovas századtörzsbe 1 nehézpuskás rajt szerveztek.

A repülő fegyvernem légi részét különválasztották a földi résztől és az 1. repülő dandárparancsnokság alárendeltségébe utalták. 1939.

[10] Ez azonban nem máról-holnapra bekövetkező változás volt. A gépkocsipark csekély volta miatt egész éven át elhúzódott az intézkedés végrehajtása
[11] HIL. H. M. Szövegrész a 39.000/eln. 1/a. — 1939. számhoz.
[12] Uo. V. K. F. 4619/eln. 1. — 1939. sz.

október 1-én hadtestenként volt 1—1 közelfelderítő század = 8 kf. rep. szd.,

lovas dandáronként 1—1 közelf. rep. szd. = 2 kf. rep. szd.,

gépkocsizó dandáronként 1—1 közelf. rep. szd. = 2 kf. rep. szd.,

a rep. dandárnál pedig egy önálló távolfelderítő osztály = 2 tf. rep. szd.,

négy vadászrepülő osztály = 8 vre. szd.,

három könnyű bombázó osztály = 6 kbo. szd.,

két nehézbombázó osztály = 4 nbo. szd.,

vagyis a légierő összesen: 32 rep. szd-ból állt.[13] A felsorolt szervezet szerinti légierő repülőállománya 259 különféle típusú gépet számlált.[14]

A hadseregszervezési intézkedések közé tartozott még hadtestenként 1—1, a későbbiekben „mozgó vesztőhelyekké" vált úgynevezett „közérdekű" munkászászlóalj felállítása. Ezekhez vonultatták be a politikailag gyanús, számukra megbízhatatlan, baloldali gondolkodású elemeket, akiknek fegyveres szolgálatát nem tartották kívánatosnak, valamint azokat, akik a nürnbergi zsidótörvényeket is túllicitáló hasonló tárgyú magyar törvények hatálya alá estek.

Már 1938 óta a sorozatos mozgósítások és a bekövetkező megszállások erősen nehezítették a tervszerű hadseregfejlesztést, de főleg az életbe léptetett hadrendek anyagi megalapozását.

A teljes vagy részleges mozgósítás szintén „ikrezés" útján ment végbe. A különbség a béke hadrend fejlesztését szolgáló ikrezéssel szemben abban állt, hogy mind az „anya alakulat", mind az „iker alakulat" a bevonuló tartalékosokkal béke állomány helyett a minden év október 1-én fegyvernemenként kiadott „Mozgósítási Utasítás"-ban megszabott állományra töltötte fel magát. Ez vonatkozik a béke szervezés szerint létrejött iker alakulatokra is. Vagyis a békében létesült „ikeralakulat" mozgósítása esetén újból ikreződött, de ikreződés után már mozgósítási állományra töltötte fel önmagát csakúgy, mint az általa létrehozott alakulat is.

1940-ben a hadrendfejlesztés súlyát a IX. hadtest Kolozsvár székhellyel történő felállítása, a határvadász alakulatok átszervezése, a tüzérség és a páncélos alakulatok továbbfejlesztése és ezzel kapcsolatban a hadtestek tűzerejének, valamint páncélelhárításának megerősítése képezte.[15]

A IX. hadtest — 18 alacsony állományú határvadász zászlóaljból — a többiekkel teljesen azonos szervezettel alakult meg. Gyalogezredei 25., 26., 27. számozást és a „székely"elnevezést viselték. Megszervezésükkel kapcsolatban az alábbiak szerint megváltoztatták a határvadász alakulatok szervezetét. Megszüntettek hat határvadász dandárparancsnokságot, s azok alárendelt alakulataiból határvadász portyázó osztályokat hoztak létre, a megmaradt két határvadász dandár pedig 8. és 9.

[13] Uo. 4408/eln. 1. — 1940. sz.
[14] Uo. 5192/eln. 1. — 1939. sz.
[15] Uo. Szövegrész a H. M. 40400/eln. 1/a. — 1940. sz. rendelethez.

számozással az azonos számú hadtest alárendeltségében folytatta működését.

Több átmeneti intézkedés után, 1940 őszén nyugvópontra jutott a hadtestenként meglevő 3—3, összesen 27 tábori tüzérosztály békeszervezete. A rendelkezések értelmében minden osztály 1. ütegét 4 db 10 cm-es 14/a. (14) M. könnyű tarack, 2. ütegét 4 db 10,5 cm-es 37 M. (Göring) könnyű tarack, 3. ütegét pedig 4 db 15 cm-es 14 M. közepes tarack löveganyaggal kellett felszerelni. Tervezve volt a fogatolt hegyi ágyús ütegek tarackos ütegekké való átfegyverzése is. A hadtest légvédelmi tüzérosztályok szervezetét ugyanekkor 1 légvédelmi ágyús és 2 légvédelmi gépágyús ütegben határozták meg. Kivétel a VI. légvédelmi tüzérosztály, ahol 1 légvédelmi ágyús és 3 légvédelmi gépágyús üteg volt.[16]

Összevonták a megszűnő határvadász egységek kerékpáros alakulatait és azokból egyelőre 2—2 kerékpáros századból álló zászlóaljat állítottak be a II., VII. és VIII. hadtest hadrendjébe. A hegyi dandár eddig meglevő 3 zászlóaljának állományából megszervezték a negyedik hegyi zászlóaljat, a zászlóaljankénti 1—1 üteget pedig osztálykötelékbe vonták össze. A négy hegyi zászlóalj puskás századait egységesen 12 golyószóróval, 2 gránátvetővel és 1 nehézpuskával fegyverezték fel. Az aknavető szakaszokat ugyanakkor 6 vetővel ellátott századokká építették ki.

A légierők szervezete 1940 őszén a következőképpen alakult: minden hadtestnél volt 1—1, összesen tehát 9 közelfelderítő repülőszázad à 8 gép. A repülő dandár az 1. és 2. vadászrepülőezredre, a 3. és 4. bombázóezredre, az 5. közelfelderítő repülőezredre, az 1. önálló távolfelderítő osztályra és újonnan felállított alakulatként, az 1. ejtőernyős zászlóaljra tagozódott. A repülő dandár és a távolfelderítő osztály századainak egységesen 12 gépük volt, így a légierő felsorolt alakulatainak gépállománya összesen 320, kiegészítve az ejtőernyős zászlóalj 10—12 gépével.[17]

Ebben az időben állították fel a „gyorshadtest" parancsnokságot, melynek alárendeltségébe a két gépkocsizó dandárt és a két lovas dandárt utalták.

Az I—IX. hadtest egyenként 3—3 önálló dandárból, 1—1 lovas századból, 3—3 tábori tüzérosztályból, 1—1 gépvontatású közepes tarackos ütegből, 1—1 légvédelmi tüzérosztályból, 1—1 közelfelderítő repülőszázadból, 1—1 utász és híradó zászlóaljból, valamint fogatolt és gépkocsizó vonat és munkás alakulatokból állt.

1941 tavaszán harckocsizó és páncélos alakulatok beállításával, valamint a felderítő zászlóaljak hadrendjén eszközölt változtatásokkal korszerűsítették a két gépkocsizó dandár és a két lovas dandár szervezetét. A korszerűsítés a következőképpen ment végbe. A 9. és a 11.

[16] Uo.
A szervezet egységesítésével párhuzamosan a fővezérség közvetlen 101—105. légvédelmi tüzérosztályok lövegszámát 4-ről 5-re emelték.
[17] HIL. V. K. F. 4408/eln. 1. — 1940. és 658/eln. hdm. csf. — 1940. sz.

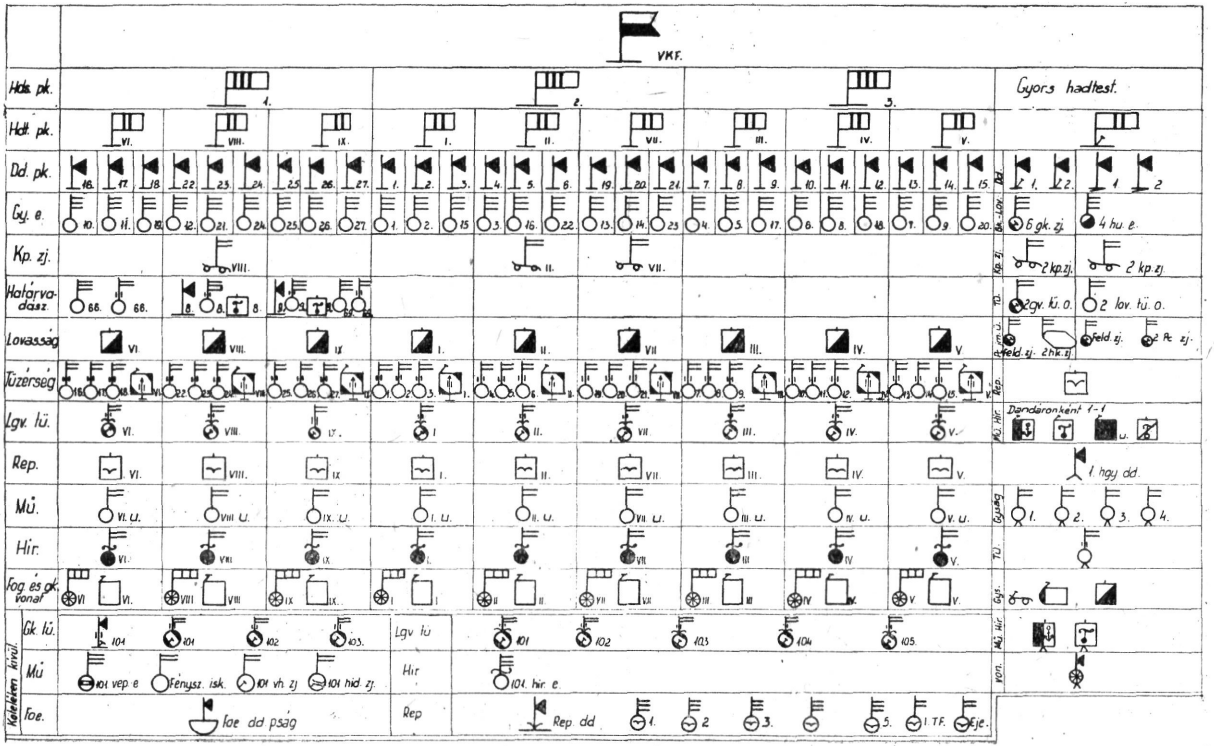
kerékpáros zászlóalj átfegyverzése útján, azonos számozással egy-egy harckocsi zászlóaljat állítottak fel a két gépkocsizó dandár alárendeltségében. A harckocsi zászlóaljak szervezetébe árkász és távbeszélő szakasz, műhely és vonat, valamint három könnyű és egy közepes harckocsi század, egyenként 23 hk-val, és két páncélvadász század, egyenként 6 db 40 mm-es gépágyúval felszerelt és minimális páncélzatú hk-val tartozott. Lovas dandáronként pedig 1—1 páncélos zászlóaljat állítottak fel az alábbi szervezet szerint. Műhely és vonat, páncélgépkocsi század (16 pcgk.), valamint két kis harckocsi század, egyenként 23 kis harckocsival. Ezzel egyidejűleg a két gépkocsizó dandár felderítő zászlóaljainak szervezetéből kivonták a kis harckocsi századot, illetőleg szakaszt és mindkét felderítő zászlóaljhoz 1—1 páncéltörőágyús századot szerveztek 4—4 páncéltörő ágyúval.[18]

Az 1941 tavaszán életbeléptetett szervezési intézkedések közé tartozik még az eddig fővezérség közvetlen 101.—105. légvédelmi tüzérosztályok felhasználásával egy légvédelmi hadtest felállítása, a légierő-parancsnokság alárendeltségében.

1941 május elejére alakult ki a hadseregnek az a hadrendje, amelylyel a Szovjetunió elleni rablóháborúba belépett. Három hadsereg-parancsnokság alárendeltségében kilenc hadtest, a gyorshadtest, két határvadász dandár, egy hegyi dandár, a repülő dandár, a folyamdandár és a fővezérség közvetlen alakulatok alkották a hadsereget. A szervezet a 7. sz. vázlat szerint épült fel:

Vagyis 1941 tavaszán a hadsereg békeszervezetében
27 gyalogezred (81 zászlóalj),
16 határvadász zászlóalj,
238 határvadász őrs,
6 gépkocsizó zászlóalj,
4 hegyi zászlóalj,
7 kerékpáros zászlóalj,
97 tábori tüzérüteg,
6 lovas tüzérüteg,
28 gépvontatású közepes, illetve nehéz tüzérüteg,
43 légvédelmi tüzérüteg,
2 harckocsi zászlóalj,
2 felderítő zászlóalj,
2 páncélos zászlóalj,
33 lovas század,
9 utász zászlóalj,
3 műszaki század,
1 vasútépítő ezred,
1 vegyiharc zászlóalj,
1 hidász zászlóalj,
9 híradó zászlóalj,
1 híradó ezred,

[18] Uo. 2 hds. pság. 260/eln. 1941. sz.

VKF.
Hdk. pk.
Hdt. pk.
Dd. pk.
Gy. e.
Kp. zj.
Határvadász.
Lovasság
Tüzérség
Lgv. lü.
Rep.
MÜ.
Hír.
Fog. és gk. vonat
Gk. lü.
MÜ
Foe.
Kötelékben kívül
Lgv lü
Hír
Rep
Gyors hadtest.
Dandaronként 1-1
1. hgy. dd.
Rep. dd
Foe dd. psz.
Fényusz. isk.
Rep. dd
I. TF.

7. sz. vázlat

3 távbeszélő század,
10 közelfelderítő repülőszázad,
5 repülő ezred,
1 távolfelderítő osztály,
1 ejtőernyős zászlóalj, valamint a

folyamdandár és egyéb szervek szerepeltek. Tehát a győri program megvalósításának jegyében folytatott háborús készülődés, újabb mennyiségi változást idézett elő a hadsereg szervezetében. Ez a gyalogos alakulatok számának szaporítása mellett, elsősorban a tüzérség fejlesztésében mutatkozott meg. 1941 tavaszán összesen 131 tüzérüteg szerepelt a hadrendben az 1938 tavaszán volt 92 és $^1/_2$ tüzérüteggel szemben. Ugyanakkor az ütegek számán belül bizonyos eltolódás mutatkozik a gépesítettek javára. Amíg ugyanis 1938 tavaszán az ütegek nem egészen 15 százaléka volt gépvontatású, addig 1941 tavaszán ez az arány már több mint 21 százalékra emelkedett. Emellett megduplázódott a légvédelmi ütegek száma. Nem ilyen mérvű azonban a légierő fejlesztése. Ott az 1938 tavaszi 25 repülő századdal szemben csak 7 az emelkedés, vagyis 1941 tavaszán 32 repülő század volt. A műszaki alakulatok száma csupán a gyalogság fejlesztésének és az új alakulatok felállításának megfelelő mértékben emelkedett, ami annyit jelent, hogy a hadsereg műszaki ellátottsága tekintetében, az 1938-as állapotokhoz mérten, változás nem következett be.

A hadtest szervezetre való áttérés nem tette korszerűbbé a békehadrendet. A fegyvernemek aránya lényegében változatlan maradt, a gépesítés nem haladt előre számottevő mértékben. Bármilyen lényeges is a győri program hatása a hadiipar későbbiekben vázolt fejlődésére, kapacitása ebben az időben még nem volt elegendő a hadsereg szükséges mérvű korszerűsítésének biztosítására. Különösen így volt ez a motorizált szállítójárművek gyártása, valamint az új fegyvernemek — a légierő és páncélos — ellátása tekintetében.

1938 előtt a hadsereg terepjáró gépkocsi szükségletének biztosítása érdekében lényegében semmi sem történt. A „győri program" keretében 1938 őszén kiadták ugyan az első nagy tehergépkocsi megrendelést és annak leszállítását (1402 db 38 M. Botond 3 tonnás gk.) az érdekelt üzemek 1940 június 30-ára el is vállalták, de ez a mennyiség a szükségesnek csak kis hányada volt.

A hadseregben rendszeresített minimális számú harckocsit a második világháborúba való belépés előtt az olasz Ansaldó Művektől vásárolták, mert a hazai ipar harckocsi-gyártásra nem volt berendezkedve. Magyar harckocsigyártás csupán 1941-ben indult meg, miután a Skoda Művek által felajánlott 16.5 tonnás harckocsitípust a próbán megfelelőnek találták. A harckocsit „Turán" néven rendszeresítették. Mintapéldánya azonban csak 1941 augusztusára készült el, minek következtében az első „Turán" harckocsik 1942 nyarán kerülhettek ki a csapatokhoz. Éppen ezért a háborúba való belépés idején a hadsereg csupán azzal a kevésszámú olasz eredetű harckocsival rendelkezett, mely a gyorshadtest állományában szerepelt.

Nem volt jobb helyzetben a hazai repülőgépgyártás sem. A hadseregben rendszeresített repülőgépek zömükben ugyancsak olasz eredetűek voltak, ezekből azonban az olasz repülőgépipar a háborús felkészülés fokozásának éveiben egyre kevesebbet szállított, s emiatt a magyar légierő fejlesztése nem haladt a szándékolt ütemben. A hazai gyártás 1941 elején még minimális volt, három nagy gyár egész évben összesen 62 gépet szállított.

Az említettek mellett egyéb nehézségek is jelentkeztek. A gyalogsági és tüzérségi lövedékgyártást például a rézhiány nehezítette, a lőpor- és robbanóanyagszükségletet pedig a hazai termelés még 1943-ban is csupán 65—70 százalékban tudta kielégíteni.

Ilyen körülmények között az 1941 tavaszára nagymértékben felduzzasztott hadrend *anyagilag nem volt megalapozva,* ennek következtében a hadsereg nem volt alkalmas korszerű háború viselésére. Ez a tény már a Szovjetunió elleni háború első néhány hónapjában napnál világosabban megmutatkozott és a korszerűtlenség a háború elhúzódásával párhuzamosan méginkább fokozódott. A magyar hadiipar a bekövetkezett jelentős fejlődés mellett sem volt képes a fokozott követelményeknek eleget tenni. Ennek egyik főoka, mint még arról a későbbiekben szó lesz, az volt, hogy a magyar gyáripar háborús termelésének nagyobb része közvetlenül a hitlerista hadsereg szükségleteinek kielégítésére szolgált.

A Horthy-fasizmus nagy erőfeszítéseket tett, hogy behozza kényszerű lemaradását a fegyverkezési verseny terén. Már 1939-ben három rendelet jelent meg, amely lényegében az ipar mozgósítását vezette be.[19] Ezek értelmében minden H. M. rendelést elsősorban kellett teljesíteni, a gyártási sorrendet központilag állapították meg; az iparügyi miniszter korlátlan hatalmat kapott az ipari termelés és fogyasztás fölött; megkötötték a hadianyaggyártás szempontjából fontos, részben vagy egészben külföldi eredetű ipari nyersanyagok szabad forgalmát, hogy azokat kizárólag fegyverkezési célokra lehessen felhasználni.

Az ipar mozgósításával együtt járt a fegyver- és hadianyaggyártás növelése és természetesen a megfelelő iparágak fejlesztése is.[20] Így például a Weiss Manfréd Művek lőszergyárának fejlesztésére 1938 márciusától 1941 végéig 44—45 millió pengőt fordítottak és új üzemet is létesítettek a Dunántúlon, amely három műszakban 600 ezer db lőszer előállítására volt képes. 1940 elején 1 millió pengős beruházással növelték a Győri Vagongyár tüzérségi lőszer előállítására berendezett részlegének kapacitását. A Vadásztölténygyár igazgatósága 1939-ben 1,5 millió, 1941-ben pedig 1,2 millió pengő befektetésével fokozta a katonai termelést. A Diósgyőri MÁVAG lövegüzemét 18,5 millió pengő értékben 320 új munkagép beállításával és új műhelycsarnok megépítésével bővítették, hogy a megnövekedett lövegszükséglet előállítását biztosít-

[19] A 8500/M. E. 1939. sz., 12112/M. E. 1939. sz. és 12113/M. E. 1939. sz. rendeletek.

[20] Az erre vonatkozó és itt jegyzetelés nélkül közölt adatokat Berend Iván—Ránki György: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt c. tanulmányából vettem át. Lásd Századok 1957. évi 4—5. számában.

sák.[21] A Péti Nitrogénművek és a Fűzfői Lőporgyár kapacitásának növelése érdekében 5 millió pengőt ruháztak be.[22]

A felsoroltakon kívül valamennyi jelentősebb üzem komoly összegeket fordított termelési kapacitásának növelésére. Ezek a befektetések bőséges haszonnal térültek meg a jelentős katonai megrendelések következtében. 1939 végén a vezérkar a Fegyvergyártól többek között 320 aknavetőt rendelt.[23] A megrendelések teljesítésének eredményeként a gyár összforgalma 1938—1942 között 22 millió pengőről 55 millió pengőre emelkedett. A hadsereg motorizálásának érdekében a tehergépkocsigyártás fejlesztését megszabó, úgynevezett „Botond-program", 1938 őszén kiadott első nagy megrendelésének összege, melyen hat gyár osztozott, több mint 30 millió pengőt tett ki. A közepes harckocsigyártás „Turán-program"-jának megvalósítása terén tett első lépésként, négy gyár összesen 230 db harckocsi elkészítésére kapott megbízást. Egy harckocsi árát 280 ezer pengőben állapították meg 1941-es árakon. Még 1941 őszén a „Turán-program" második részeként újabb 300 db közepes harckocsit rendeltek, ezenkívül 80 db „Toldi" könnyű harckocsi és „Csaba" páncélgépkocsi elkészítésére is adtak megbízást. A Győri Vagongyár 1938 tavaszától 1940 végéig 72 db különféle típusú repülőgép gyártására fogadott el megrendelést. A Weiss Manfréd Művek 1940 október 4-i igazgatósági ülésén pedig arról történt bejelentés, hogy a repülőgéptesteket gyártó üzem mintegy két évre, a motorüzem is szintén hasonló időtartamra, kincstári megrendelések teljesítésével van elfoglalva.

A háborús felkészülés ütemére jellemző, hogy már 1938-ban katonai szükséglet kielégítésére fordították a nehézipar, a fonó-, szövő- és ruházati ipar termelésének egyharmadát.[24] Ugyanezt mutatja az is, hogy a „győri program"-ot a tervezett öt év helyett két év alatt valósították meg. 1938 július 1-től 1940 december 31-ig 902 millió pengőt ruháztak be, ezen felül még egyéb katonai kiadásokra külön másfél milliárd pengőt fordítottak.[25]

E néhány kiragadott példa is bizonyítja, mennyire igyekezett a Horthy-fasizmus behozni a fegyverkezési versenyben való lemaradást. Igyekezetének eredményességét azonban egészen a Szovjetunió elleni hadbalépéséig gátolta a hitleri német vezetőköröknek Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikája. Ez a gazdaságpolitika tükrözte a német katonai ideológia álláspontját, mely a csatlós hadseregeknek alárendelt szerepet szánt stratégiai terveiben. Hitler egyetértett a magyar reakció fegyverkezési programjával, de nem tartotta szükségesnek a modern fegyvernemek erőteljes fejlesztését, annál is inkább, mert nem tűrt meg szövetségesei részéről önálló politikát, amely „külön" háborúk viseléséhez vezethetett volna. Emellett Magyarországot saját

21 HIL. V. K. F. 4077/1939. sz.
22 Uo. 5887/1940. sz.
23 Uo. 5040/1943. sz.
24 Lásd Ausch Sándor: A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció. Közgazdasági Szemle. 1955. 10. szám. 1196. old.
25 Uo. 1203. old.

élelmiszer- és nyersanyagbázisának tekintette, ezért érdekei ellen volt a magyar nehézipar fejlesztése. A magyar—német gazdasági kapcsolatokban már a harmincas évek első felében világosan megmutatkozott az a tendencia, hogy a hazai ipart elsősorban olyan cikkek gyártására szorítsák, amire a háborúra készülő Németországnak szüksége van. Ennek érdekében a német tőkés körök egyre növelték magyarországi érdekeltségeiket, hogy gazdasági és politikai befolyásukat így módon közvetlenül érvényesíteni tudják. Egyes számítások szerint „... azok a vállalatok, melyekbe a német tőkének egyáltalán érdekeltsége volt, a részvénytársaságok tőkeerejének 53%-át tették ki".[26] A reakciós magyar vezető körök semmit sem tettek a német tőke behatolása ellen, sőt a remélt búsás haszon és „területgyarapító" terveik által vezetve, készségesen kiszolgálták a hitleristák érdekeit.

Így alakulhatott ki az a gazdasági és politikai függőség, mely a Szovjetunió elleni háborúba lépéssel Magyarország gyarmati alárendeléséhez vezetett. E politika következménye volt, hogy miközben a Horthy-fasizmus egyre maradéktalanabbul vált a hitleristák érdekeinek kiszolgálójává és politikáját is ennek megfelelően folytatta, nem volt képes a szándékainak megfelelő ütemben és mértékben a korszerű háború viselésére alkalmassá tenni hadseregét.

Mindez azonban semmit sem von le abból, hogy a fegyverkezés teljesen igénybevette az ország egész gazdasági erejét. A háborúra való felkészülés terheit a dolgozók széles tömegei, elsősorban a munkások viselték. A „győri program" elindította az inflációt, mely a háború egész ideje alatt fokozódott. 1938—1940 között a bankjegyforgalom megháromszorozódott.[27] Az infláció mellett a katonai kiadások terheinek a dolgozókra történő áthárítását szolgálta az adónemek egymásközti arányának fokozatos megváltozása is. Értve ez alatt, hogy az állami összadóbevételeken belül, főleg a dolgozókat sújtó közvetett adónemek százalékos aránya növekedett meg az egyenes adókkal szemben, melyeket elsősorban a tőkések fizették.[28] A helyzetet az is súlyosbította, hogy ez az emelkedés elsősorban a fogyasztási cikkek adójának növelése útján következett be. Ezek a körülmények természetszerűleg maguk után vonták a bérből és fizetésből élő dolgozók reálbérének állandó csökkenését.[29] A reálbércsökkenés nem egymagában tette egyre nehezebbé a dolgozók millióinak életét. A hadiüzemi rendszer bevezetése, a munkaidő megnyújtása és a munkaintenzitás embertelen felfokozása mellett, a fogyasztási cikkekben bekövetkezett hiányok, a jegyrendszer és a feketepiac voltak e folyamat velejárói.

[26] Lásd Berend Iván—Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején 1941—1945. Századok. 1955. 4—5. szám. 636. old.

[27] Lásd Kádár Iván: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. Szikra 1956. 278. old.

[28] Az erre vonatkozó számítások uo. 271. old.

[29] Kádár Iván i. m-ben (302. old.) közöl egy táblázatot, mely szerint 1938-at 100-nak véve, 1941-ben az árindex 160,7 százalékra emelkedett, ugyanezen idő alatt viszont a reálbérindex 83,9-re, vagyis 16,1 százalékkal csökkent.

A háborús készülődésből fakadó hadseregfejlesztés egyedül a magyar uralkodó osztályok érdekeinek kedvezett, nekik jelentett jó üzletet. A gyáripari tőkések profitja 1938-ban 724 millió, 1939-ben 905 millió, 1940-ben 1077 millió, 1941-ben pedig 1562 millió pengőre rúgott, vagyis 1938-at 100-nak véve, 1941-ben a profit növekedése 216 százalékos volt.[30] Közgazdászok véleménye szerint a magyarországi tőkések profitjának növekedése alig maradt el az amerikai tőkések profitjának növekedésétől a második világháború éveiben.[31]

Végeredményben megállapítható, hogy a Horthy-fasizmus az 1938 őszétől 1941 tavaszáig tartó hadseregszervezési periódusban, a fejlesztés fokozott üteme mellett sem tudta fegyveres erejét a korszerű követelményeknek megfelelő színvonalra emelni. A hadsereg állapota és a rendszer katonai potenciáljának nívója egyaránt világosan mutatta, hogy az ország az adott körülmények között nem bír el egy hosszabb ideig tartó háborús megterhelést. A felkészülési időszak csupán arra volt jó, hogy a magyar nép terheinek fokozása árán búsás hasznot biztosítson az uralkodó osztályoknak és egyre fokozódó gyorsasággal vigye az országot a katasztrófa felé.

IV.

1941 június 26-án a Horthy-fasizmus belépett a Szovjetunió elleni rablóháborúba. A nácibérenc politikai és katonai klikket elvakították Hitler eddigi villámháborús sikerei, s most is gyors győzelmet reméltek. Nem akartak kimaradni a vélt koncon osztozkodók táborából, s ezért figyelmen kívül hagyták a szovjet kormány Magyarország semlegességére vonatkozó ajánlatát csakúgy, mint a magyar nép békevágyát. Werth Henrik vezérkari főnök, a magyar—jugoszláv barátsági szerződés felrúgásának egyik főszereplője, a német győzelmek bódulatában arra ösztökélte a kormányt, hogy a háborúba való belépés kérdésében „... ne befolyásoltassa magát se az ország pillanatnyi gazdasági helyzete, se a mezőgazdasági és aratási szempontok által... A gyors döntés Németországnak is életbevágó érdeke és biztos vagyok benne — jelentette ki —, hogy ennek érdekében már eddig is mindent megtett és meg is fog tenni. Oroszországgal szemben éppolyan gyors sikerekre számíthatunk, mint eddig. Ekkor pedig Magyarország részvétele igen rövid ideig fog tartani olyannyira, hogy néhány hét múlva a mozgósított magyar haderő fokozatos leszerelésére számíthatunk, hogy a bevonultatott tartalékosok leszerelés után még az aratásra is hazatérhetnek..."[32]

E katonai „szakvélemény" után — mely azt is magában rejtette, hogy nem szükséges nagy erő a hadbalépéshez — megkezdődtek az előkészületek. Szombathelyi Ferenc vézérezredes parancsnoksága alatt létrehozták az úgynevezett „Kárpát-csoport"-ot, mely az 1. hegyi dan-

[30] Uo. 284. old.
[31] Lásd Ausch Sándor i. m. 1211. old.
[32] MSZMP. P. I. Arch. A XXII. 7/1920/62.

dárból, a 8. határvadász dandárból, valamint az 1., 2. gépkocsizó dandárt és az 1. lovas dandárt magában foglaló gyorshadtestből állt. A Kárpát-csoportot kiegészítette még összesen 14 repülőszázad és a teljes kivonuló légvédelem.

A háborúba való bekapcsolódás után a hadseregfejlesztés további terveit a szervezés terén nyert háborús tapasztalatok, valamint a német követelések szabták meg.

Már az első hónapok tapasztalatai bebizonyították, hogy a gyorshadtest szervezete nem felel meg a gépesített mozgóháború feltételeinek. Számtalan példa mutatta, hogy önálló lovas és gépkocsizó alakulatok összevonása egy magasabb egységbe, helytelen gyakorlat volt. Menet végrehajtásánál és harccselekmények alatt egyaránt fontos követelmény a gyorscsapatok hadrendi elemeinek lehetőleg azonos menetsebessége. Ellenkező esetben komoly vezetési zavarok következnek be, különösen a folyamatos és állandó összeköttetés megszakadása, valamint ellátási nehézségek formájában. Mindkettő sűrűn előfordult a gyorshadtestnél, mely mint hadrendi kötelék az azonos menetsebességet egyáltalán nem biztosította. Alakulatok sűrűn elmaradtak egymástól, ezért komoly nehézségekbe ütközött az együttműködés megszervezése és nemkülönben az élelmezés. A tapasztalatok hatása alatt a honvédelmi miniszter a lovas dandároknak kerékpáros alakulatokká való átszervezése mellett foglalt állást. Ez az elképzelés nem valósult meg, a lovasság, szervezetének némi korszerűsítése után, továbbra is megmaradt. A későbbiekben azonban önálló magasabb egységként, önálló feladatok végrehajtására alkalmazták.

Az is világossá vált, hogy a kerékpáros alakulatok sem valók a gyorshadtest szervezetébe, mert a lovassághoz hasonlóan, fékezik annak előnyomulását, nehezítik menetét. A kerékpáros alakulatok erősen megnyújtották a gépkocsizó dandárok menetoszlopát és éjjelezési körletét, ugyanakkor zavarokat okoztak az összeköttetés megszakításával és az ellátás nehezítésével is. Emellett a kerékpárosok, mint gyorsan-mozgó harcoló csapat, egyébként sem váltak be, különösen nem ősszel, az ukrajnai út- és terepviszonyok között. Ezek a megfontolások arra késztették a vezérkart, hogy a következő szervezési évben megszüntesse a meglehetősen vegyes szervezetű gyorshadtestet, s külön szervezzen páncélos és lovas hadosztályt, a kerékpáros alakulatokat pedig felderítési feladattal hagyja meg a hadtestek szervezetében.

A gyorshadtest 1941. évi háborús szereplése még egy igen lényeges szervezési hiányosságot fedett fel. Ez a hiányosság a dandár szervezet gyenge tűzerejében jutott kifejezésre. Hadi hadrend szerint egy gépkocsizó dandár tüzérsége egy négyüteges tüzérosztályból állt. A gyakorlat azt mutatta, hogy nemcsak a harc alatt, de a biztosítás érdekében menetek alkalmával is minden zászlóaljnak megerősítésül egy-egy üteg alárendelése vált szükségessé. Ebben az esetben viszont a dandárparancsnok csak a tüzérosztályból fennmaradt egy üteg és a kerékpáros zászlóaljhoz beosztott egy üteg felett rendelkezhetett. Ez a tűzerő pedig súlyképzésre, illetőleg tartalékként, a nagy támadási és védelmi kiter-

jedések miatt, rendszeresen kevésnek bizonyult. Előfordult ugyanis, hogy egy gépkocsizó dandár 25—30 km széles arcvonalon támadott, ebből egy zászlóaljra 5—6 km jutott. Volt olyan eset is, hogy például a Dnyeper menti folyambiztosítás alkalmával az 1. gépkocsizó dandár 3 zászlóaljjal egy héten keresztül 102 km széles arcvonalon rendezkedett be védelemre. Ez idő alatt az 1. gk. zászlóalj 47 km, a 2. gk. zászlóalj 23 km, a 3. gk. zászlóalj pedig 30 km szélességben biztosított. Az ilyen esetek méginkább nyilvánvalóvá tették azt a követelményt, hogy a dandár szervezet megmaradása esetén, zászlóaljanként legalább egy tüzérüteg szervezetszerű beosztása szükséges, a dandárparancsnoknak pedig ezen felül egy háromüteges dandár közvetlen tüzérosztállyal kell rendelkeznie. A fentiekhez hasonló okok miatt a gyorshadtest alakulatainak parancsnokai javasolták a dandár légvédelmi ütegek osztállyá fejlesztését és a páncélelhárító fegyverek számának megduplázását is.

A hadseregszervezést befolyásoló másik tényező a háborús anyagveszteségek és azok pótlási lehetősége volt. A VKF december 9-én arról tájékoztatta Pappenheim ezredes német katonai attachét, hogy a jelzett időpontig anyagveszteség a frontra küldött kis harckocsikban 100 százalék, a könnyű harckocsikban 80 százalék, a páncélgépkocsikban 90 százalék, gépjárművekből 1200 darab, repülőgépekből 30 darab, a különféle lövegekből pedig még nem tekinthető át.[33] Ehhez járult még az a tény is, hogy a megmaradt gépjárművek — ugyancsak a VKF tájékoztatója szerint — egytől-egyig generáljavításra szorultak, ami a számításba jöhető gyárak és üzemek túlterhelése miatt igen komoly problémát okozott.

Ez a veszteségi statisztika igen tanulságos és elgondolkoztató. A gyorshadtest, alkalmazásának időszakában nem vett részt komolyabb hadműveletben, lényegében üldözési és folyambiztosítási feladatot látott el. Az eközben elszenvedett ily mérvű anyagveszteség már előrevetítette annak a pusztulásnak az árnyékát, amely a Horthy-hadseregre várt a Szovjet Hadsereg támadó hadműveleteinek megindulása esetén. Azonban a vészjelzést a magyar uralkodó körök nem vették figyelembe.

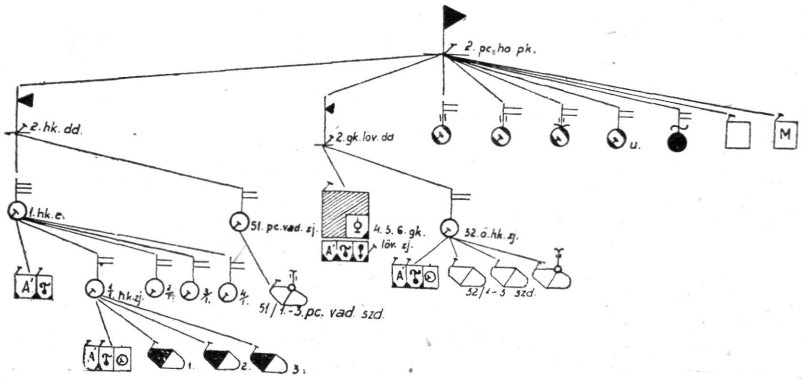
A háborús időszak hadseregfejlesztésének első lépéseként, 1941 őszén, a hadműveletekből kivált gyorshadtestet hadrendi elemeire osztották és átszervezték. A két gépkocsizó dandárral az volt a terv, hogy korszerűsítés útján német segítséggel 1—1 páncélos hadosztályt állítanak fel belőlük. Hitler azonban ígéretét most sem tartotta be, s ezért 1941—42-ben csak egy páncélos hadosztály teljes kiépítése vált lehetővé. Ehhez a 2. gépkocsizó dandárt, a 15. gyalogezredet, valamint a 10., 12., 13. és 16. kerékpáros zászlóaljat használták fel, átszervezés és átfegyverzés útján. A páncélos hadosztály

egy gépkocsizó lövész dandárból,
egy harckocsi dandárból,

[33] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai 37161/eln.—1945. sz. A veszteség nagyságának szemléltetéséhez elegendő megemlíteni, hogy a gyorshadtest felállítása 3 milliárd pengőbe került. Lásd: Uo. V. K. F. 6466/eln. 1. vkf. sz.

felderítő zászlóaljból,
két gépvontatású tüzérosztályból,
egy légvédelmi tüzérosztályból,
utászzászlóaljból,
híradó századból,
vonat- és műhelyalakulatokból állt.[34]

A *gépkocsizó lövészdandár* hadrendjébe a volt 2. gépkocsizó dandár 4., 5. és 6. gépkocsizó lövészzászlóalját és a 11. kerékpáros zászlóaljból alakított 32. önálló harckocsi zászlóaljat utalták. A *harckocsizó dandár* az 1. harckocsi ezredből és az 51. páncélvadász zászlóaljból állt. Az 1941—42-re kiadott szervezési rendelet szerint a katonai vezetés 1942 októberére még három — egyenként 2 zászlóaljból összetevődő — harckocsi ezred felállítását tervezte. Ezért az 1. harckocsi ezredet 4 zászlóaljjal szervezte, s azokat mint 1/I., 2/I., 3/I., 4/I. zászlóaljakat számozta meg, vagyis a felsorolt négy zászlóalj a megalakítandó négy ezred első zászlóalját képezte. A 2. páncélos hadosztály ily módon kialakult hadrendjét az alábbi vázlat szemlélteti.

8. sz. vázlat.

A 2. páncélos hadosztály fegyverzete és harceszközei: a gépkocsizó lövészzászlóaljaknál puskás századonként 12 golyószóró, 2 nehézpuska és 2 gránátvető, géppuskás századonként pedig 12 géppuska, a zászlóaljközvetlen aknavető szakaszoknál 2 vető. A harckocsi ezred zászlóaljainak 1. százada 11 közepes harckocsival, 2. és 3. százada pedig 22—22 közepes harckocsival rendelkezett. A páncélvadász zászlóalj három századában egyenként 7 db páncélvadász (1 db 40 mm-es löveg, minimális páncélzatú hk-ba építve) volt. Az önálló harckocsi zászlóalj két könnyű harc-

[34] Uo. H. M. 1. sz. melléklet a 41000/eln. 1/a.—1941. számához

kocsi százada egyenként 22 könnyű harckocsiból, páncélvadász százada pedig 7 páncélvadászból állt. Ezenkívül minden hk. zj. törzsében 3 db harckocsit, a páncélvadász zászlóaljnál pedig 1 db parancsnoki páncélvadászt rendszeresítettek. A felderítő zászlóalj gépkocsizó puskás századának fegyverzete megegyezett a gépkocsizó lövész zászlóaljak puskás századainak fegyverzetével, motorkerékpáros századához azonban gránátvető nem volt beállítva, páncélgépkocsi százada pedig 13 pcg-ból állt, közvetlen páncéltörőágyús szakaszában 4 páncéltörő ágyú volt.[35] Ezek szerint a hadosztály békehadrendben szervezetszerűleg

132 golyószóróval,
36 géppuskával,
22 nehézpuskával,
20 gránátvetővel,
6 aknavetővel,
4 páncéltörő ágyúval,
13 páncélgépkocsival,
47 könnyű harckocsival,
232 közepes harckocsival,
29 páncélvadásszal és
33 löveggel rendelkezett.[36]

Bizonyos mértékben módosult, s ezáltal korszerűsödött az 1. gépkocsizó dandár szervezete is. Ugyanis az eddig volt két kerékpáros zászlóalj, mint hadrendi elem megszűnt, helyettük a 31. önálló harckocsi zászlóaljat állították fel, a páncélos hadosztály önálló harckocsi zászlóaljáéval teljesen megegyező szervezéssel. Felderítő zászlóaljának hadrendje a 101. páncélvonattal kiegészítve, szintén azonos volt a pc. ho. felderítő zászlóaljáéval. 1942-ben, miután a gyorshadtest parancsnokságot páncélos hadtestparancsnoksággá szervezték át, az 1. gépkocsizó dandár annak alárendeltségébe került, mint 1. páncélos hadosztály. Ebben a minőségben azonban anyaghiány miatt egészen a háború végéig csupán keretet képezett.

A két lovas dandár szervezetén belül az alábbi változások történtek. Feloszlatták az ezredenként meglevő és fogatolt hegyi ágyúval felszerelt, úgynevezett huszárütegeket, az ezredközvetlen páncéltörőágyús századok lövegszámát négyről hatra emelték, s a lovas századok fegyverzetét egységesen 12 golyószóróban és 2 nehézpuskában állapították meg.

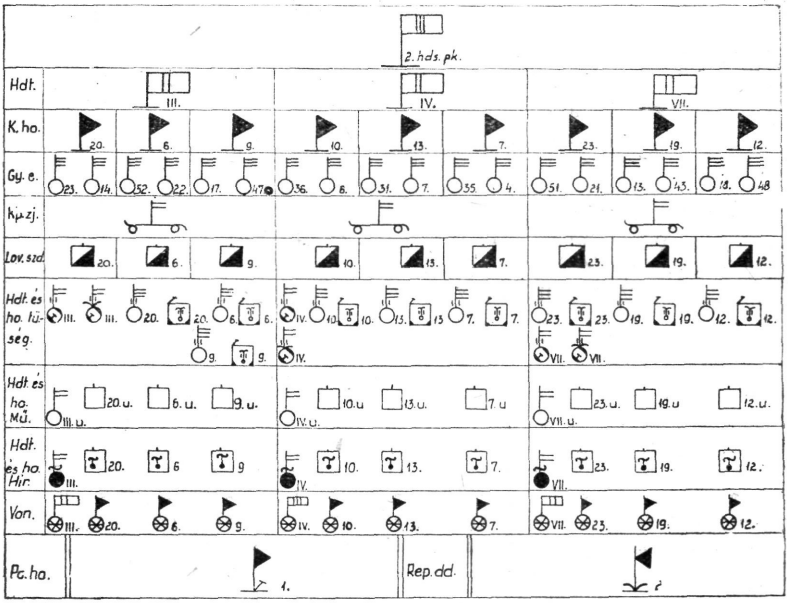
A hadtestek hadrendje nem változott, csupán a tűzerőt növelték puskás századonként 1 nehézpuskával és minden tüzérosztály 2. ütegénél a lövegek számának négyről hatra való emelésével.

Ezt a békeszervezetet felborította a hitlerista hadvezetés 1942 tavaszán benyújtott követelése, mely az egész mozgósítható magyar haderő frontra küldését célozta. A követelést azonban már csak anyagi okok következtében sem tudta a kormányzat teljesíteni, ezért végül

[35] Uo.
[36] Uo.

is a 2. hadsereg frontra küldésében állapodtak meg, valamint az úgynevezett megszálló hadosztályok számát emelték fel.

A mozgósított 2. magyar hadsereg hadrendje:

9. sz. vázlat.

Mint a vázlatból kitűnik, a mozgósított hadrend némileg eltér a béke hadrend szerinti szervezettől. Az önálló dandárokat könnyű hadosztályoknak nevezték el, ezek egyenként 2—2 gyalogezredből, 1—1 lovas századból, 1—1 tábori tüzérezredből, 1—1 légvédelmi gépágyús ütegből, 1—1 utász és híradó századból, valamint a vonat alakulatokból tevődtek össze. A hadtestek alárendeltségébe tartozott még, mint közvetlen alakulat: 1—1 kerékpáros zászlóalj, 1—1 gépvontatású közepes tarackos és 1—1 gépvontatású légvédelmi gépágyús tüzérosztály, 1—1 utász és 1—1 híradó zászlóalj.

Minden gyalogezred kötelékébe közvetlen alakulatként árkász, távbeszélő és kocsizó géppuskás század, aknavető üteg és nehézfegyver század volt szervezve. [37]

[37] A nehézfegyver századok aknavető szakaszra és páncéltörőágyús szakaszra tagozódtak. A gyalogsági gránátvetők ebben az időben már a puskás századokhoz voltak szervezve.

Egy mozgósított könnyű hadosztály tűzereje

410 géppisztolyból,[38]
265 golyószóróból,
92 géppuskából,
38 nehézpuskából,
36 gránátvetőből,
40 aknavetőből,
46 páncéltörőágyúból,
24 tábori ágyúból és tarackból,
8 közepes tarackból,
6 légvédelmi ágyúból és gépágyúból állt.

A könnyű hadosztályok szervezete azt bizonyítja, hogy a vezérkar a hitlerista hadvezetés ígéretében bizakodva, mely szerint el fogja látni korszerű fegyverzettel a frontra küldött magyar csapatokat, nem mindenben vette figyelembe a gyorshadtest harci alkalmazása során nyert tapasztalatokat. Felemelték ugyan a páncélelhárító fegyverek számát, de továbbra is gyenge maradt a hadosztály tüzérség. Ugyanis amennyiben a kialakult gyakorlatnak megfelelően minden zászlóalj megerősítésére egy üteget számítunk, a hadosztályparancsnok rendelkezésére csak két közepes tarackos üteg marad. Úgyszintén feladatai ellátására elégtelen erejűnek kell tekinteni az egy gépvontatású közepes tarackos tüzérosztályból álló hadtest közvetlen tüzérséget még akkor is, ha esetenként a hadseregparancsnokság tüzérségéből megerősítéssel, illetőleg támogatással lehetett számolni.

Mindamellett a 2. hadsereg legfőbb szervezeti gyengesége abban rejlett, hogy hadosztályai 2—2 gyalogezredből álltak. A német hadvezetés a magyar hadosztályokat a korszerű, háromgyalogezredes hadosztályokra méretezett feladatokra használta fel, az ugyancsak három gyalogezredből szervezett szovjet hadosztályokkal szemben. A szovjet hadosztályok tűzfölénye tehát nyilvánvaló még abban az esetben is, ha ez csupán a harmadik gyalogezredük tűzfegyvereinek számában mutatkozott volna meg. Ismeretes azonban, hogy 1942-ben már a szovjet hadosztályokat sorozatvetőkkel látták el, a hadrendjükben addig rendszeresítve volt lövegek meghagyása mellett. Ez is bizonyítja, hogy a magyar könnyű hadosztályok már szervezetük miatt sem felelhettek meg az erejüket meghaladó feladatoknak. Korszerűtlenségük és alkalmatlanságuk az 1942 nyarán és őszén lefolyt ütközetekben is megmutatkozott, sorsuk pedig a Szovjet Hadsereg 1943. január 12-én megkezdett doni áttörése következtében teljesedett be, amikor parancsnokaik a német és olasz csapatok utóvédjeinek utóvédjeiként áldozták fel őket.

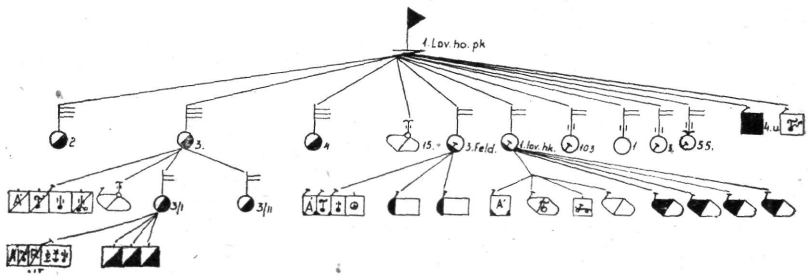
Mozgósítás után a hadsereg 1942. évi békehadrendjét az I., II., V., VI., VIII. és IX. hadtest 1—1 gyalogezrednek megfelelő önálló dandárral, a 8. és 9. határvadász dandár, az 1. hegyi dandár, az 1. lovas dandár, az 1. gépkocsizó dandár és a folyamerő képezte.

[38] A géppisztolyt 1942-ben rendszeresítették és azzal első ízben a 2. hadsereg alakulatait látták el.

1942 őszén a békehadrend csak annyiban változott, hogy a két lovas dandár összevonásával felállították az 1. lovas hadosztályt.

Az 1. lovas hadosztály az alábbi hadrendi elemekből tevődött össze:

2., 3., 4. huszárezred,
15. kerékpáros (páncélvadász) zászlóalj,[39]
3. felderítő zászlóalj,
1. lovas hadosztály harckocsizó zászlóalj,
1. lovas tüzérosztály,
3. gépkocsizó tüzérosztály,
55. légvédelmi tüzérosztály,
103. nehéz tüzérosztály,
4. utász század,
1. híradó század.

10. sz. vázlat.

1943-ban a 2. hadsereg megsemmisülése után kezdték el a magyar haderő újabb átszervezését. A kormányzat és a hadvezetés úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a németek részéről: „A további hadműveleteknek előreláthatólag csak halogatás és időnyerés lehet a céljuk, a háborúnak kihúzása addig, amíg Németország valami elfogadható békéhez jut."[40]

E helyzetmegítélésre alapozva Kállay „hintapolitikája" arra irányult, hogy a Hitlernek nyújtott támogatás mellett lehetőség nyíljon a hátországban egy olyan ütőképes haderő megszervezésére, amely az

[39] HIL. V. K. F. L. melléklet a 42000/eln. 1/a.—1942. számhoz. Mint már arról szó volt, a harckocsi zászlóaljakat kerékpáros zászlóaljak átfegyverzése útján állították fel. Az volt az elv, hogy egyszerre teljes egységeket fegyverezzenek át, annak megtörténtéig pedig mozgósítás esetén, mint kerékpáros alakulatok jöttek tekintetbe. Ezért fordul elő, hogy a 15. kerékpáros zászlóalj, mint elnevezés megmaradt, a hadrendi ábrán azonban már páncélvadász alakulatként szerepel. Az elnevezés a valóságos, az ábrázolás pedig az elérendő állapotot jelzi.

[40] Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök előadásából a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1943. szeptember 4-i ülésén. Idézi Adonyi Ferenc. A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt 1954. 95. old.

angolszász csapatok megérkezéséig képes feltartóztatni a Szovjet Hadsereget a határokon.

A Kállay-féle politikából fakadó katonai célkitűzés irrealitását és kalandorjellegét nem szükséges bizonyítani, azt elvégezte a történelem. E tanulmány azt tekinti feladatának, hogy bemutassa, milyen elképzelések rabjaként, hogyan szervezte meg fegyveres erejét a Horthy-fasizmus és mit ért ez a hadsereg.

Az előbb említett okok miatt egyelőre tehát nem küldtek a frontra újabb harcoló csapatokat, helyette otthagyták a 2. hadsereg roncsaiból és a megszálló hadosztályok maradványaiból összeállított, úgynevezett „2. megszálló hadsereget", amely a későbbiekben mindennemű utánpótlás híján az események martaléka lett.

A kormányzat és a hadvezetés a hadsereg ütőképességének biztosítása érdekében kénytelen volt lemondani a 27 hadosztályra tervezett haderő felállításának további erőszakolásáról, mert bebizonyosodott, hogy a magyar hadiipar kapacitása — a német érdekek kielégítése mellett — nem elegendő a háborús alkalmazáshoz elengedhetetlenül szükséges mérvű felfegyverzéshez. Emellett éppen a 2. hadsereg katasztrófája mutatott rá a többi között a két gyalogezredes hadosztályszervezet további tarthatatlanságára. E megfontolásokból kiindulva, az 1943 őszi hadrendet nyolc korszerű (három gyalogezredes) gyalog hadosztályban, két hegyi dandárban, a páncélos hadtestben, a lovas hadosztályban, a repülő hadosztályban, a légvédelmi és a folyam dandárban állapították meg.

A nyolc gyalog hadosztályt 3—3 önálló dandár, illetőleg könnyű hadosztály összevonása útján állították fel, a két hegyi dandár pedig a 8. határvadász dandárból alakult meg. A repülő hadosztály 3 dandárból állt, a páncélos hadtest, a lovas hadosztály és a folyam dandár szervezete lényegében változatlan maradt.

Az 1943-as szervezési évben került sor az úgynevezett „Székely határvédelmi parancsnokság" és alárendelt alakulatai felállítására, a IX. hadtest kötelékében. A hadsereg ezen új hadrendi elemét, mint neve is mutatja, a katonai helyzet romlása következtében, határvédelmi célból szervezték, arra számítva, hogy a sovinizmus felszítása útján, Erdély magyarlakta területein olyan fegyveres erőt nyernek, mely adott esetben képes eredményesen szembeszállni a román csapatokkal és a Szovjet Hadsereggel egyaránt. A székely határvédelmi erő a 9. határvadász dandárból és öt határvédelmi csoportból tevődött össze,[41] összesen 6 határvadász zászlóaljra, 20 székely határőr zászló-

[41] Helyőrségek:
a 9. határvadász dandárparancsnokság Csíkszeredán,
a 65. határvadász csoportparancsnokság Gyergyószentmiklóson,
a 70. határvadász csoportparancsnokság Csíkszeredán,
a 67. határvadász csoportparancsnokság Sepsiszentgyörgyön,
a 68. határvadász csoportparancsnokság Székelyudvarhelyen,
a 69. határvadász csoportparancsnokság Marosvásárhelyen
állomásozott.

aljra, 8 portyázó századra és 36 erődszázadra[42] tagozódva.[43] Minden határvadász, illetőleg határőr zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt, a puskás századokat 12 golyószóróval, 2 nehézpuskával és 2 gránátvetővel, a géppuskás századokat pedig 12 géppuskával és 4 aknavetővel látták el. A zászlóaljak közvetlen alakulatként árkász századdal, távbeszélő szakasszal rendelkeztek. A határvédelmi parancsnokság alárendeltségébe pedig egy tábori és egy légvédelmi tüzérosztály, 1 huszár század, 1 utász zászlóalj és 1 híradó zászlóalj tartozott, mint közvetlen alakulat.[44]

Az 1943. évi szervezési intézkedések kitértek a hadrend belső korszerűsítésére is. Ennek során a gyalogezredek szervezetéből törölték a kocsizó géppuskás századokat, mivel azok a háborús alkalmazás során nem megfelelőknek bizonyultak, s ugyanakkor új ezredközvetlen alakulatként egy aknavető és egy páncéltörőágyús századot állítottak fel 8 aknavetővel, illetőleg 8 löveggel, az árkász századot pedig szakasszá csökkentették. Minden zászlóaljnál a géppuskás század szervezetébe egy-egy négy aknavetőből álló aknavető szakaszt rendszeresítettek, zászlóaljközvetlen alakulatként pedig 4 páncéltörő ágyúval egy-egy páncéltörőágyús szakaszt állítottak be.

A huszárezredek szervezetének korszerűsítése érdekében minden huszárezred, közvetlen alakulatként 1—1 aknavető szakaszt kapott, egyelőre 2—2 vetővel. Az osztály nehézfegyver századok hadrendjéből ezzel egyidejűleg kivonták a gránátvető szakaszokat, s azokat a huszár századok állományába szervezték, helyettük a nehézfegyver századokat egy-egy aknavető szakasszal (4 vető) erősítették meg.[45]

A hadrend belső fejlesztése érdekében tett intézkedések mindenekelőtt három dolgot bizonyítanak: 1. a hadvezetés a doni tapasztalatok hatása alatt megtanulta értékelni az ezred közvetlen tüzérség szerepét, melyre addig a szükségesnél kevesebb gondot fordítottak, 2. a szovjet harckocsik nagytömegű alkalmazása és velük szemben az elhárítás gyengesége ráébresztette az erős páncélelhárítás nélkülözhetetlenségére, 3. az aknavetők számának szaporítása az ezredek és a zászlóaljak szervezetében pedig arra mutat, hogy felismerték azok alkalmazásának legcélszerűbb formáját és módját.

E változások és korszerűsítések eredményeként a hadsereg 1943. évi békehadrendje a 11. sz. vázlat szerint módosult.

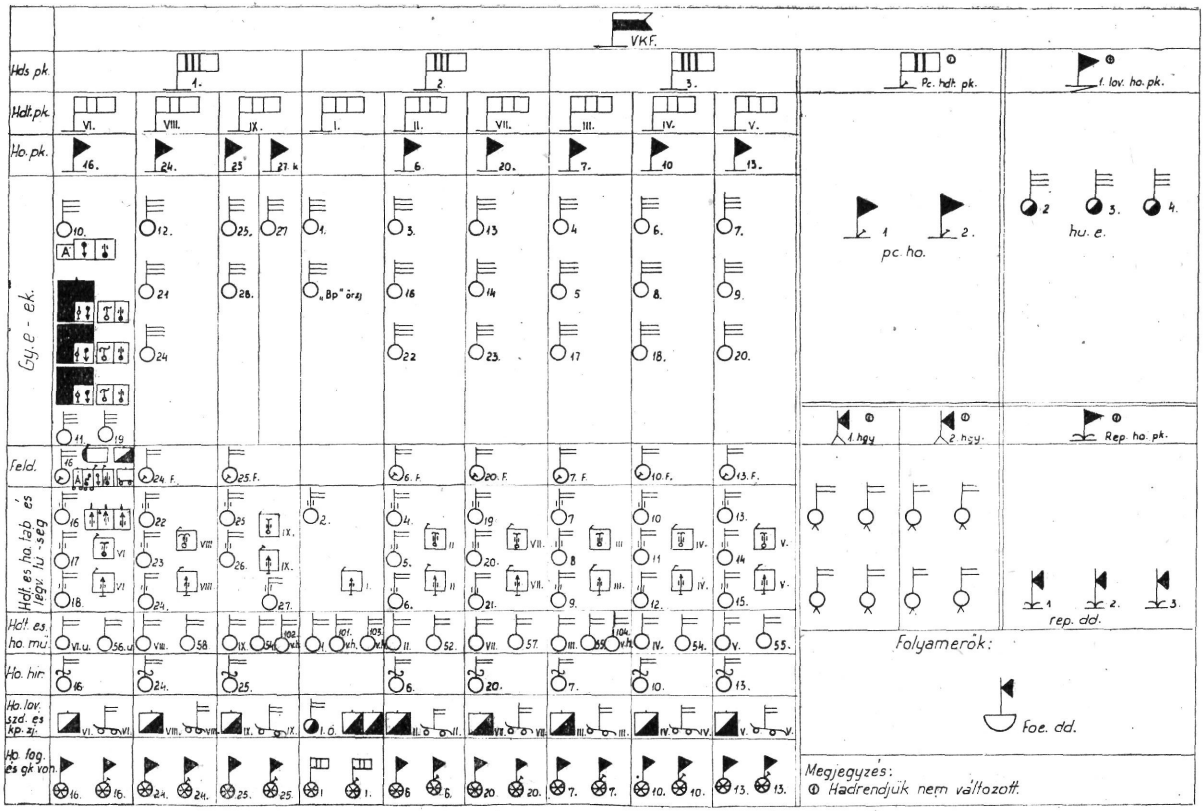
Az ismertetett állapot elérésével véget is ért a Horthy-hadsereg még bizonyos mértékig tervszerűnek mondható fejlesztése. Ami hadseregszervezési téren ezután történt, már nem tartozik a tervszerű hadseregszervezési tevékenység körébe, hanem az ország német meg-

[42] Az erődszázadok felállítása már 1939-ben megkezdődött. Ezek lényegében határerődítésre, kiképzett műszaki alakulatok voltak. Számukat a kiképzési és anyagi lehetőségek bővülésétől függő mértékben, fokozatosan emelték.

[43] HIL. H. M. Elnökség 47199/1945. sz.

[44] Uo.
Mindkét tüzérosztálynak 2—2 négylöveges ütege volt, az utász zászlóalj 2 századból, a híradó zászlóalj pedig 4 századból állt.

[45] HIL. V. K. F. Szövegrész a 43000/eln. 1/a.—1943. számhoz.

VKF.
Hds pk.
Hdlt.pk.
Ho. pk.
Gy. e - ek.
Feld.
Hdl. es ho. lab. és légv. ü - seg
Hdl. es ho. mü.
Ho. hir
Ho. lov. szd. és kp. zj.
Ho. fog. és gk von.
Pc. hdl. pk.
f. lov. ho. pk.
pc. ho.
hu. e.
1. hgy
2. hgy.
Rep. ho. pk.
rep. dd.
Folyamerök:
Foe. dd.
Megjegyzés:
① Hadrendjük nem változott.

11. sz. vázlat.

szállásának és a későbbiekben hadszíntérré válásának következménye volt.

1944 tavaszán, az ország német megszállása után, a hitlerista vezérkar követelésére mozgósított az 1. hadsereg, mely a III., VI. és VII. hadtest kötelékében a pusztulásba vitte az 1943-ban korszerűsített, újjászervezett hadosztályokat. Ezek helyébe úgynevezett „tartalék hadosztályokat",[46] majd pedig 1944 augusztusában az újjáalakított 2. hadseregparancsnokság alárendeltségébe utalva (II. és IX. hadtest) 7 „tábori póthadosztályt"[47] állítottak fel azzal a feladattal, hogy indítson támadást Erdélyben és vesse vissza a román csapatokat a Kárpátokon túlra, még a Szovjet Hadsereg magyar földre lépése előtt.

Az 1941/1944-es hadrendfejlesztési időszak ismertetett szervezési intézkedéseihez tartozik még az úgynevezett „megszálló hadosztályok" felállítása is. 1941-ben a július 10-től megszálló feladatot ellátó 1. hegyi dandár és 8. határvadász dandár felváltására a 124. és a 121. dandár alakult meg. 1942-ben pedig sor került az ugyancsak megszálló feladatokra alkalmazott 102., 105. és 108. könnyű hadosztályok felállítására is. Ezek szervezetébe egyenként

2 gyalogezred,
1 tüzérosztály 2—3 fogatolt hegyiágyús vagy táboriágyús üteggel,
1 csökkentett huszár század,
1 híradó század,
1 utász század és
vonatalakulat tartozott.

A megszálló hadosztályok szervezetüknél fogva mindennemű harcászati feladat ellátására alkalmatlanok voltak, ami azonban nem akadályozta meg a német hadvezetést abban, hogy mindvégig főleg prtizáncsapatok ellen, időnként pedig a reguláris szovjet csapatok betöréseinek elszigetelésére, bevesse azokat. 1943-ban a szétvert 2. hadsereg maradványai, a már kint levő megszálló hadosztályok és az év elején még kiérkező 2 póthadosztály, összesen 9 hadosztály látott el megszállási feladatot. 1944-ben ez a szám háromra csökkent, s végül széthullott vagy megsemmisült a nácik mellé kényszerített többi alakulással együtt.

Röviden meg kell még emlékezni azokról az erőfeszítésekről, amelyeket a Szálasi-rezsim tett annak érdekében, hogy az ország megmaradt fegyverfogható férfilakosságát pusztulásba vigye Hitler érdekeinek védelmében. Szálasi, uralomrajutása után elrendelte a totális mozgósítást és 8 hadosztály felállítására vállalt kötelezettséget. Ennek teljesítéseképpen a már szervezés alatt álló Szent László hadosztály mellett megkezdődött a Hunyadi páncélgránátos hadosztály felállítása is. Felszerelését és felfegyverzését a német SS parancsnoksága végezte, a katonák német egyenruhát kaptak és az SS kötelékébe

[46] Harcértékük 1—2 üteggel megerősített gyalogezredének felelt meg.
[47] Hadrendjük:
2., 4., 5., 6., 7., 8. és 9. tábori póthadosztály, á 3 gyalogezred, 1—2 századból álló zászlóaljakkal, korszerű tűzérség nélkül.

tartoztak. Emellett 1945 januárjában megjelent a Kossuth hadosztály és a Görgey hadosztály felállításáról szóló rendelet is.[48] Ezeket szintén SS alakulásnak tervezték, de már csak kereteiket tudták felállítani Németország területén. Szálasi azzal is igyekezett rászolgálni Hitler bizalmára, hogy a nyugatra kényszerített polgári lakosság és a kihurcolt leventék kiképzésének biztosítása érdekében minden fegyvernemnél nagyszámú, úgynevezett „újoncképző" (úk.) alakulatot állíttatott fel.[49] Nem ezek tevékenységén, hanem a német fasizmus gyorsan bekövetkező feltételnélküli kapitulációján múlt, hogy a Szálasi-bandának nem volt már módja még több vért feláldozni a „német—magyar sorsközösség oltárán".

*

A második világháború éveiben teljességükben mutatkoztak meg a negyedszázados hadseregszervezési tevékenység hibái: a tervszerűtlenség és a megalapozottság nélkül való nagyotakarás. Az 1938 tavaszáig 85 ezer főre felduzzasztott hadsereg akkor a legszükségesebb hadianyagokkal is csupán minimális mértékben rendelkezett, ami nem egy területen a kiképzést is hátrányosan befolyásolta.

1938 előtt több fegyverfajta még kiképzési célból sem állt az alakulatok rendelkezésére. Ezeket gyakorlatokon különböző színű zászlókkal, kereplőkkel stb. helyettesítették. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy pl. az aknavető nélkül kiképzett aknavetős tisztek és katonák nem sokat értek és amikor 1938 után a csapatok megkapták az eddig nem látott fegyvereket, a helyzet kiképzési szempontból nem enyhült, hanem súlyosbodott. Ugyanis a rendelkezésre álló fegyverekkel nemcsak a sorlegénységet, hanem a kiképzésen egyszer már átesett tartalékosokat is újból ki kellett képezni.

A fegyverkezési egyenjogúsági egyezmény megkötése után pedig megkezdődött az erőltetett ütemű hadseregfejlesztés. Az alakulatok száma egyre nőtt, anélkül, hogy ezt a növekedést anyagi biztosítás előzte volna meg. Minden túlzás nélkül megállapítható, hogy a Szovjetunió elleni hadbalépés pillanatában a katonák hadrafoghatósága és a hadsereg harckészültsége mélyen a szükséges színvonal alatt volt. Az ipari mozgósítás ebből a szempontból nem járt megfelelő eredménnyel. 1939/1940-ben 162 228, 1941/1942-ben 230 249 és 1942/1943-ban 311 559 fő állt fegyverben,[50] de a hadsereg összfegyverzete nem gyarapodott a létszámnövekedésnek megfelelő arányban. Ennek oka a Horthy-fasizmus agresszív, imperialista politikája, mely a háborúra való gyors felkészülés érdekében, az ország teherbírását és az ipar teljesítőképességét figyelmen kívül hagyva igyekezett minél nagyobb hadsereget teremteni.

[48] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai 37165/1945. szám. A rendeletet magát nem ismerjük. Az idézett iratban elfekszik egy kimutatás a Németországba telepített alakulatokról, abban történik hivatkozás a rendelet számára.
[49] Uo.
[50] Uo. 37161/1945. sz.

Helytálló ez a megállapítás akkor is, ha figyelembe vesszük a magyar ipar, azon belül is elsősorban a gépipar jelentős fejlődését, a győri programot követő több százmilliós beruházások eredményeként. Természetes, hogy a hazai tőkések igyekeztek a hadseregfejlesztés szabta követelményekkel lépést tartani és a hadianyaggyártó üzemek termelését a megkívánt színvonalra felemelni. A katonai termelésbe bekapcsolt valamennyi érdekeltség, a kapacitás további növelése céljából folytatta az új üzemek felállítását, illetőleg a meglevő üzemek korszerűsítését és bővítését. Így a Weiss Manfréd Művek a Dunántúlon létesített új lőszergyártó üzemet, a Danuvia igazgatósága pedig Budafokon géppisztolygyártó üzemet, Székesfehérváron fogaskerék- és motorkerékpárgyárat, Veszprémben meg lőszergyárat állított fel. Kétségtelen, hogy ilyen és hasonló mérvű beruházások eredményeként a magyar hadiipar viszonylag komoly teljesítményekre volt képes 1941—1944 között.

Jellemző erre, hogy a Fegyvergyár 1943 elején 12 ezer, később 18 ezer puskát gyártott. 1943-ban összesen több mint 170 ezer puskára kapott megrendelést, melyből ugyanazon év június közepéig 37 ezret le is szállított. A gyár termelési kapacitását jól mutatja, hogy az 1943. évi gyártási program a fentiek mellett még 1410 db gránátvető, 1525 db géppuska és 250 db nehézpuska elkészítését irányozta elő.[51] A Győri Vagongyár 1942-ben napi 1200—1400 db tüzérségi lövedéket gyártott, a Danuvia pedig ugyanabban az évben 45 ezer db géppisztoly gyártását vállalta, ebből 1943 júniusáig 3000 db-ot leszállított. Ugyanakkor az 1943. évi katonai megrendelésekből még elkészítésre várt a többi között 3500 golyószóró, közel 1500 harckocsi- és repülőgéppuska, valamint 540 nehézpuska is.[52] Hasonló megrendelések kiadásával igyekezett a vezérkar a tüzérségi szükségletet biztosítani. Az erre vonatkozó néhány ismert számadat szerint, a MÁVAG 1942-ben 662 db páncéltörőágyú, a Weiss Manfréd Művek 1943-ban 500 db aknavető gyártására kapott megbízást. A Magyar Acélárugyár 1943-ban 1000 db aknavetőt készített el, a Diósgyőri MÁVAG 1944. évi termelési előirányzatában pedig 1965 db löveg és 1940 db tartalékcső legyártása szerepelt.[53]

Ezek a részleges adatok is példázzák a Horthy-rendszer háborús erőfeszítéseit, egyben mutatják azt a fejlődést, melyet a magyar gépipar elért a második világháború időszakában. Azonban nem vonhatjuk le belőlük azt a következtetést, hogy termelése kielégítette volna a mértéktelenül felduzzasztott hadsereg háborús szükségleteit. Ellenkezőleg. Az évről évre életbe lépő hadrendet állandóan az anyagi megalapozatlanság jellemezte. 1942-ben a mozgósított 2. hadsereg a legszükségesebb mértékű ellátottság biztosítása érdekében — a kiképzési szempontból nélkülözhetetlen mennyiségen felül — magával vitte az egész magyar haderő fegyverzetét és felszerelését. 1943-ban más

[51] Uo. V. K. F. 5384/1943. sz.
[52] Uo. 4688/1943. sz. és 5384/1943. sz.
[53] Uo. 6464/1943. sz.

hiányosságok mutatkoztak. Mint a vezérkari főnökség megállapította: „A jelenlegi hadrendünket tehergépkocsikkal már most is csak 33 százalékban tudjuk feltölteni, ennek folytán haderőnk ütőképessége erősen korlátozott."[54] 1944-ben pedig már olyan helyzet állt elő, hogy a háborús anyagveszteségek következtében például az Erdélyben felállított 2. hadsereget, zömében első világháborús, korszerűtlen hadianyaggal tudták csak felszerelni. Különösen a tüzérségre jellemző, hogy a gyártás még a veszteségek pótlására sem volt minden tekintetben képes, nemhogy a tüzérség arányát növelhette volna a hadseregben. Ezt a helyzetet súlyosbította a harckocsigyártás nem kielégítő mértéke is. Mint már arról szó volt, 1942—1944 között két páncélos hadosztály szerepelt a hadrendben, azonban mindvégig csupán az egyik volt ténylegesen hadrafogható állapotban. A harckocsigyártásban résztvevő üzemek összes termelése lényegében arra volt elegendő, hogy egyetlen páncélos hadosztály felszerelését és a veszteségek folytán szükséges pótlást úgy ahogy biztosítsa.[55]

Mindehhez járult, hogy a valóságtól elrugaszkodott politikai és katonai vezetés olasz és német segítségben bizakodva növelte évről évre a fegyveres erőt. Ez a — fegyverzetben és hadianyagban remélt — segítség azonban elmaradt, sőt a magyar hadiipar második világháború éveiben bekövetkezett fejlődése is azzal járt együtt, hogy a hitleri hadvezetés a termelési kapacitás döntő többségét saját hadseregének ellátására vette igénybe.

A Szovjetunió megtámadása után, annak következtében, hogy Hitlernek egész Európa haditermelésére szüksége volt, a németek megváltoztatták Magyarországgal szemben addig követett ipari politikájukat. Amíg ugyanis 1941 előtt gazdasági és politikai befolyásukat arra használták, hogy hazánkat nyersanyagtermelő ország színvonalára süllyesszék, melynek legfontosabb felvevőpiaca a fasiszta Németország,[56] 1941 tavasza után a mezőgazdasági és ipari nyersanyagok kiszállításának fokozása mellett azonban nemcsak lehetővé tették, hanem elő is segítették a magyar gépipar fejlődését. Erre a háború idejére szóló engedményre, saját háborús érdekeiket szem előtt tartva kényszerültek, s így a hazánkban 1941—1944 között német segítséggel bekövetkezett iparfejlődés, Magyarország teljes gyarmati alárendeltségével járt együtt. A hitleristák oly módon segítették a magyar nehézipar fejlődését, hogy minél teljesebben egészítse ki a német katonai potenciált, vagyis csupán a számukra szükséges iparágak termelésének növelését mozdították elő.

A magyar uralkodó osztályok tisztán látták, hogy a fokozódó német gazdasági behatolás a hazai ipar és az egész gazdasági élet német érdekeknek történő alárendelését eredményezi, mégis, fenntartás nélkül készek voltak az ilyen következményekkel járó együttműködésre.

[54] Uo. 6347/1943. sz.
[55] Lásd erre uo. 4746/1943. és 5384/1943. számú iratokat.
[56] Lásd Berend Iván—Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripar a szovjetellenes háború idején. 1941—1945. Századok 1955. 4—5. szám. 634. és köv. l.

A Szovjetunió elleni háborútól ugyanis nemcsak a kommunizmus megsemmisítését, hanem profitjuk óriási mértékű növekedését remélték, s az utóbbiban nem is csalódtak. Már 1941 nyarán nagy német megrendelések futottak be a magyar fegyver- és hadianyaggyártó üzemekhez, s ezeket egyre újabbak követték.[57] A háború elhúzódásával párhuzamosan egyre inkább az lett a helyzet, hogy a legnagyobb hadiüzemek termelésének döntő része közvetlenül a német háborús gépezet táplálására szolgált. Így volt ez már 1942-ben is és még fokozottabb mértékben a fasiszták sztálingrádi veresége után. Ebben az időben a Fegyvergyár egész termelésének kb. 80 százalékát, a MÁVAG tüzérségi lőszergyártásának 50 százalékát és az újonnan létesített hadiüzemek termelésének 60—90 százalékát német rendelések teljesítésére fordították. Hasonló állapotok uralkodtak a repülőgyártás terén is, melynek nagyarányú kifejlesztését szintén a német fasiszták háborús érdekei követelték meg. 1941 júniusában magyar—német államközi szerződést írtak alá, mely Magyarországon jelentős repülőgépipar kiépítését eredményezte, annak kapacitása azonban elsősorban a hitleri légierő szükségleteit volt hivatva kielégíteni. Emellett az így létrehozott repülőgépipar az érdekelt német vállalatok kiegészítő részét képezte és teljes mértékben azok ellenőrzése alá került. Éppen azért a Magyarországon gyártott repülőgéptestek és motorok igen kis része jutott a Horthy-hadseregnek, a termelés nagy részét szintén a német fasiszta hadigépezet nyelte el.[58]

A magyar uralkodó osztályok imperialista-fasiszta politikája, melynek eredményeként Hitler egyre nagyobb politikai és gazdasági befolyáshoz jutott Magyarországon, ami hazánk gyarmati sorba süllyedését vonta maga után, magyarázza, hogy a Horthy-fasizmus hadseregfejlesztése a német érdekekhez való szolgai alkalmazkodás következtében, a második világháború éveiben nem a rendelkezésre álló anyagi alapból, illetve annak felhasználási lehetőségeiből indult ki, hanem háborús terveiből. Ennek következtében a meglevő ipari kapacitás mindvégig elégtelennek bizonyult a hadrend anyagi megalapozására és állandósult az a gyakorlat, hogy a megelőző kisebb hadrendre méretezett anyagot a nagyobb hadrendre használták fel. Ez viszont jelentős anyagi hiányokat idézett elő a régi és az új alakulatoknál egyaránt és az életbe lépő hadrend anyagilag általában soha nem volt teljes, mert mire az anyagi feltöltés befejeződött, már jelentkeztek az új hadrend ilyen irányú szükségletei.

Olyannyira komoly probléma volt ez, hogy a frontra küldött harcoló csapatok és megszálló alakulatok fegyverzetét rendszeresen az otthon maradt hátországi alakulatok fegyverzetéből egészítették ki, minek következtében az elrendelt mozgósítások révén, a hadsereg fegyverzete összlétszámának emelkedése csupán mintegy 20—50 százalékra tehető. Nagyobb mérvű felfegyverzési folyamat az 1943-as

[57] Uo.

[58] Lásd az idézett szerzők: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt c. tanulmányát. Századok 1957. 5—6. szám.

szervezési évben kezdődött, ez is főleg a gyalogságot érintette. Legnagyobb nehézséggel a hadsereg gépesítése és a tüzérség fejlesztése járt. A gépjárművek, tüzérség, repülők és harckocsik tekintetében keletkezett hiányok meghaladták némely területen a 35—40 százalékot is,[59] ilyen körülmények között pedig tartalékképzésről szó sem lehetett, sőt a légierőknél — a nagyarányú hazai repülőgépgyártás mellett — még a kiesések pótlása sem járt kellő eredménnyel.

Az a megfontolás, hogy a gépesítés hiányát kerékpáros alakulatok beállításával és a lovasság önálló fegyvernemként való harcászati alkalmazásával ellensúlyozzák, nem járt sikerrel. A kerékpáros alakulatok, mint gyorsan mozgó csapat nem váltak be, s a lovasság önálló harcászati alkalmazása sem igazolta a hozzáfűzött reményeket. Nem is beszélve arról, hogy a lovasság mint fegyvernem fenntartása igen költséges, anyaga rendkívül érzékeny és nehezen pótolható. Éppen ezért a benne rejlő harcérték egy kis államnak nem éri meg a ráfordított kiadásokat. Igaz ugyan, hogy mindezzel a magyar hadvezetés kevéssé törődött és „hagyományok ápolása" címén, valamint a lovasság szerepét túlértékelve fenntartotta a fegyvernemet.

Mindezt súlyosbította a meglevő fegyverzet korszerűtlensége, s a helyzet megváltoztatására 1942-ben kezdett erőfeszítések 1944 őszéig nem hoztak lényegesebb javulást e téren.

A fentiek következtében nem sikerülhetett a fegyvernemek közötti helyes arányok kialakítása sem.

1938—1941 között a tervszerű hadseregfejlesztést és a békehadrend anyagi megalapozását hátrányosan befolyásolta még a fasiszta blokk háborús politikája következtében állandóan feszült nemzetközi helyzet, a sorozatos mozgósítások és a területvisszacsatolások. Ezek miatt a szervezési intézkedések főleg alkalmi jellegűek voltak, elsősorban a politikai helyzet változásait igyekeztek nyomon követni és végrehajtásuk komoly nehézségekbe ütközött, sokszor egész éven át elhúzódott.

1938—1944 között a rendszer gazdasági teljesítőképessége mellett, még egy tényező hatása érvényesült a Horthy-rendszer hadseregfejlesztő politikájában. Ez a tényező — mint már jeleztük — a német fasizmus katonai ideológiája volt, mely „villámháborúra" alapozta a stratégiai terveit. A hitlerista vezérkar stratégiai terveiben a német légiflottára és páncélos magasabb egységekre várt az ellenség főerőinek szétzúzása és hátországának megbénítása. A csatlós országok hadseregeit nem kívánták önálló hadműveletek megvívására felhasználni, azok feladatául a szétvert ellenséges maradványok felszámolását és a német hadsereg mögöttes területeinek biztosítását szánták.

Ebből következik, hogy a „segédhad"-ként tekintett magyar hadsereg esetében nem tartották szükségesnek a modern fegyvernemek — a légi és páncélos fegyvernem — fejlesztését, ahhoz ismételt kérések ellenére segítséget nem nyújtottak, sőt 1941 tavaszáig kifejezetten nehezítették is. Így a német katonai ideológiának a csatlós hadseregek

[59] HIL. Békeelőkészítő bizottság katonai iratai 37161/eln.—1945. szám.

felhasználásával kapcsolatos álláspontja világosan tükröződik a hitleristák Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikájában, melyről az előbbiekben már volt szó.

Ez az oka annak, hogy 1938—1941 között a Horthy-hadsereg modern fegyvernemei nem fejlődtek a tervezett mértékben. A német gazdaságpolitika megnehezítette az ehhez szükséges anyagi-technikai feltételek kibontakozását, ezzel előkészítette a magyar hadseregnek a német stratégiai tervekben később elfoglalt alárendelt helyzetét.

A Szovjetunió megtámadása 1941-ben kudarcba fullasztotta a hitlerista vezérkar villámháborús terveit s ennek következtében módosult a német fasiszták Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikája és a hadsereg felhasználásával kapcsolatos álláspontja is.

1941-től kezdve nem akadályozták tovább a magyar ipar fejlesztését, sőt elősegítették azt. De ez már nem hozott változást a Horthy-hadsereg szervezetében a modern fegyvernemek javára.

Ilyen körülmények között a Horthy-fasizmus fegyveres ereje továbbra is alkalmatlan maradt önálló hadműveletek megvívására. A villámháborús tervek kudarca azonban ahhoz vezetett, hogy a német vezérkar — bár a magyar csapatok harcértékével és teljesítőképességével teljesen tisztában volt — mégis igénybevette azokat önálló hadműveleti feladatok megoldására. A horthysta katonai vezetők erőtlen és óvatos ellenvetéseit pedig, melyek a felszerelés elégtelenségét próbálták bizonygatni, soha be nem tartott ígéretekkel szerelték le.

Egészében a rendszer negyedszázados hadseregszervező tevékenységének vizsgálata azt bizonyítja, hogy a Horthy-fasizmus minden erőfeszítése ellenére — éppen agresszív imperialista politikája miatt — nem tudott korszerű háború viselésére alkalmas hadsereget teremteni.

Ez a politika azonban, mely szoros szálakkal fűzte össze a magyar és német fasizmust, jelentős hasznot hozott a magyar uralkodó osztályoknak. A gyáripari tőkések profitja 1941-ben 1562 millió, 1942-ben 2 milliárd és 1943-ban 2722 millió pengőt tett ki. A növekedés indexe ha 1938-at 100-nak vesszük, 1943-ban 376 százalék. Az infláció következtében beállott pénz értékcsökkenést is figyelembe véve, 1943-ra a profit közel megkétszereződött az egyre fokozódó haditermelés eredményeként.[60] Érthető tehát, hogy a tőkések teljes mértékben támogatták a rendszer hadseregfejlesztő tevékenységét, helyeselték a Szovjetunió ellen viselt háborút és a hitleri fasisztákkal való együttműködés hívei voltak. Ezért nem tudott a Horthy-fasizmus szakítani a hitleri Németországgal még a pusztulás küszöbén sem, ezért jutott a dolgozó népmilliók osztályrészéül nyomor és szenvedés, százezreknek pedig a golyófogó sorsa.

Ilymódon, a rendszer lényegéből eredően, a Horthy-hadsereg egy szellemében és célkitűzéseiben népellenes, szervezetében pedig minden erőfeszítés ellenére korszerűtlen élősdi volt, mely a dolgozó nép verejtékéből és véréből táplálkozott.

[60] Az adatok Kádár Iván: i. m. 284. old.

MARX ÉS ENGELS AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ HADMŰVÉSZETÉRŐL

Szuhay-Havas Ervin

Az amerikai polgárháború okai ma többé-kevésbé tisztán állnak előttünk. *Egy* országon belül *két* társadalmi rendszer állott fenn, két uralkodó osztály csapott össze az észak-amerikai kontinens birtoklásáért — egyedülálló eset ez az újkori történetben. Észak — a fejlődő kapitalista nagyipar, a duzzadó finánctőke és az önálló kisbirtok hazája és Dél — a rabszolgamunkát alkalmazó gyapotültetvények nagyüzemi formái és a nagybirtok közé ékelődött „szegény fehérek" farmjai — két különböző gazdálkodási formát és ebből fakadóan két különböző társadalmi rendszert képviseltek, amelyek között fél évszázad politikai szembenállása szükségszerűen szabadította fel a polgárháború szenvedélyeit.

A leszámolás a déli rabszolgatartó rend bukását, az amerikai kapitalizmus kibontakozásának útjában álló utolsó akadályok leomlását, a rabszolga-milliók legalább névleges emancipálását és az osztályharc kiéleződését eredményezte; az amerikai gyapotexport ideiglenes szünetelése pedig Angliában figyelemre méltó gazdasági, társadalmi, külés belpolitikai konfliktusokat vont maga után. A polgárháború forradalmi jelleget öltött, hatott a nemzetközi — elsősorban az angol — munkásmozgalomra[1] és az amerikai dolgozó milliók történetét forradalmi hagyománnyal gazdagította. A polgárháborúnak ez a forradalmi jellege kevés gondolkozó kortárs előtt világosodott meg a maga teljességében, a kevesek között azonban ott találjuk a tudományos szocializmus két éleslátású úttörőjét, Marx Károlyt és Engels Frigyest.

[1] „. . . Miként a XVIII. században az amerikai függetlenségi háború harciriadó volt az európai középosztály számára, úgy a XIX. században az amerikai polgárháború harciriadó az európai munkásosztály számára." Előszó a „Tőke" első kiadásához (London, 1867 június 25.) MARX: A tőke. 2. kiad. I. köt. Bp. 1949, Szikra, 11. l.

A polgárháború közvetlen előtörténete

A polgárháborút közvetve kiváltó okot a plebejus és rabszolgaságellenes Abraham Lincoln elnökké választása szolgáltatta. A déli ültetvényes arisztokrácia egyes exponensei, akik több évtizeden keresztül ellenőrizték az amerikai politika gépezetét, már régebben elhatározták, hogy a republikánus-párti és rabszolgaság-ellenes Lincoln megválasztása esetén kilépnek az Unióból. 1860. december 20-án Dél-Karolina kezdte meg a „szecessziót", 1861 februárjáig pedig hat rabszolgatartó állam követte a példát (Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana és Texas). Az alabamai Montgomery-ben összeült „szecesszionista kongresszus" elfogadta az „Amerikai Konfederált Államok" (Confederate States of America) ideiglenes alkotmányát és Jefferson Davis személyében külön elnököt választott.[2]

A „casus belli"-t a washingtoni kormány kezén maradt, de déli területbe ékelődő Sumter erőd lövetése és elfoglalása szolgáltatta. Észak ekkoriban már készen állott a háborúra — *ideológiailag*. Lincoln 75 ezer önkéntest kért, a kormánykézen maradt flotta pedig megkezdte a déli partok és kikötők blokádját. Nyolc rabszolgatartó állam mind ez ideig habozó magatartást tanúsított, elszakadjon-e az Uniótól, vagy sem. Négyen (Virginia, Észak-Karolina, Tennessee és Arkansas) most színt vallottak és beléptek a konfederált államok sorába.[3] Maryland, Delaware, Kentucky és Missouri részint belső polgárháború, részint államcsíny vagy guerilla-küzdelmek után az Unióhoz kerültek.[4]

Az erőviszonyok vázlata

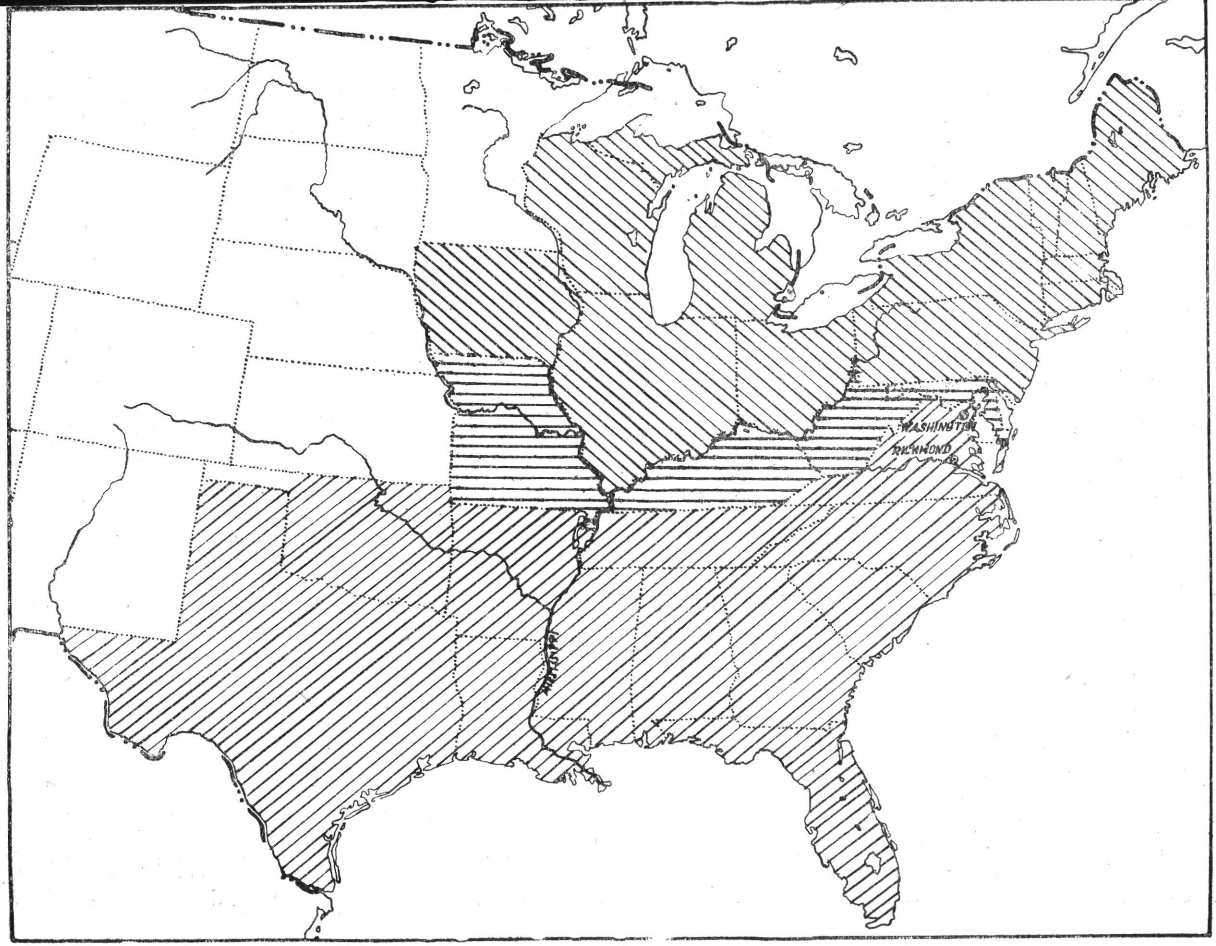
A számadatokra vetett egyetlen pillantás meggyőzhet bennünket az észak-déli erőviszonyok egyenlőtlenségéről. A 23 unionista[5] kézen maradt „északi" állam lakossága 21—22 millió körül járt, szemben a 11 „déli" állam 9 milliónyi népességével. Ebből a 9 millióból is három és félmillió néger rabszolgát kell leszámítanunk, akikre uraik a rab-

[2] Lásd PARKES, H. B.: The United States of America. A history. New York 1953. 349. skl. Részletesebben és haladóbb polgári szemszögből: MORISON, S. E.—COMMAGER, H. S.: The growth of the American republic. I. köt. New York 1943. 622. skl.; XXXII—XXXIV. fejezet.

[3] Az elszakadt Konföderáció székhelyét ekkor tették át az alabamai Montgomeryből a virginiai Richmondba. — Virginia nyugati hegyvidéke, amelynek szegény farmerlakossága nem-rabszolgatartókból állt, az Unióhoz csatlakozott és 1863-ban West Virginia néven új állammá alakult.

[4] A határállamok lakosságának politikai magatartása a két társadalmi rendszer metszőpontjain természetszerűleg ingadozó, vegyes jellegű volt. Ugyanannak a városnak vagy községnek lakói, sőt egyes családok tagjai részint az északi, részint a déli seregekhez csatlakoztak.

[5] A szembenálló feleket a legkülönbözőbb nevekkel illették. Északiak-déliek, abolicionisták-szecesszionisták, unionisták-konföderáltak, sőt — a korabeli szenvedélyek hatása alatt — „jenkik" és „lázadók" (Yankees and Rebels), az utóbbiakat sértő értelemben használták.

1. Az északi és a déli államok, köztük a politikailag vegyes érzelmű ún. határállamokkal.

szolgaság fenntartásáért folyó küzdelemben aligha számíthattak. Észak és Dél fehér lakosságának aránya tehát 4:1 volt.[6]

Ha az emberanyag összehasonlítása után figyelembe vesszük azt az óriási különbséget, amely a két államszövetség ipari kapacitása tekintetében állott fenn az északiak javára, továbbá megfontoljuk, hogy a felvonulás, az utánpótlás és a csapatok mobilitása szempontjából sorsdöntő fontosságú vasútvonalak — ezer kilométerben számolva — 35:14 arányban állottak Észak javára,[7] érthetetlennek tűnhetik számunkra a váltakozó szerencsével négy éven át dühöngő háború, amelynek során a rabszolgatartók seregei nem is egyszer a győzelem küszöbére jutottak. Ennek megvilágítása érdekében rövid áttekintést kell nyújtanunk a polgárháború katonai aspektusairól.

Káderviszonyok, haditervek, erőcsoportosítás

Kétségtelen, hogy az Unió hadseregének hosszú kudarcsorozatát részben az északi uralkodó osztály habozásában kell keresnünk, a tőkés érdekeket képviselő politikusok érthetően sokáig vonakodtak egy forradalmi háború viselésétől, óvakodtak az osztályharc felszításától, még akkor is, ha azt az ellenséges testvérország uralkodó osztálya ellen irányíthatták volna, ezért például sokáig szó sem esett a rabszolgafelszabadítás politikai célkitűzésének megvalósításáról. Az északi túlsúly kihasználatlansága azonban mindenesetre a hadvezetés hibáiban, a vezető tiszti káderek minőségében és az unionista emberanyag tapasztalatlanságában gyökerezett.

A háború előestéjén az Egyesült Államok tényleges katonai szolgálatot teljesítő kerete, az öt évre szerződött zsoldos hadsereg mindössze 15—18 ezer főt számlált és ezek leginkább a „Vadnyugaton", az indián törzsekkel szemben teljesítettek határszolgálatot. Északon is, délen is állami milíciák álltak fegyverben. Az északi milíciák azonban inkább csak parádéra látszottak alkalmasnak, amíg a déli ültetvényesek számára előnyt jelentett a rabszolgafelkelésektől való páni félelem, amely jól kiképzett milíciákat tartott talpon. A déli milicisták általában jó lovasok, ügyes lövészek hírében állottak, amit az

[6] A behívások tekintetében Dél nagyobb erőfeszítéseket tett, 800 ezer katonát állított csatasorba, amíg a 23 északi állam kétmilliós hadsereget épített ki. A hadbavonultak aránya tehát 5:2 volt. Bonyolítja a helyzetet, hogy a katonák tízezrei számos esetben csupán meghatározott időre álltak sor alá és ezért mindkét hadseregben bizonyos fluktuáció figyelhető meg. Ha ezzel szemben eltekintünk a hadműveletekben *összesen* részt vett katonák számától (800 ezer kontra kétmillió) és azt vizsgáljuk, a lakosság hány százaléka vett részt a hadműveletekben *átlagosan*, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a déliek 6%-a, az északiak kb. 3,5%-a teljesített katonai szolgálatot.

[7] BLAKE, N. M.: A short history of American life. New York 1952. 359. l. — Haladó, polgári-objektivista szemléletű gazdaság- és társadalomtörténeti munka.

északiakról nem mondhatunk el.[8] A legnagyobb különbség mindenesetre a főtiszti káderek minősége terén állott fenn a déliek javára.

Hadseregének kiépítése céljából eleinte mindkét fél önkéntesek toborzásához folyamodott és csak jóval később vezették be a sorkötelezettséget. A polgárság mindkét oldalon helyetteseket állíthatott és ez a tény nagyban hozzájárult a népi elégedetlenség kirobbanásához, az osztályharc kiéleződéséhez. Az északiak ipari és számbeli fölényük tudatában, a déliek képzettebb harcosaik és a belső védelmi vonalak birtokában egyaránt gyors sikerre számítottak. Három hónapnál hosszabb háborúra kevesen gondoltak.

Ez az optimizmus nyilvánult meg abban a különös tényben, hogy az északiak kezdetben nem dolgoztak ki részletes haditervet. Mivel a két főváros, Washington és Richmond kb. 150 kilométerről néztek farkasszemet, az északiak egyszerűen Richmond ellen akartak masírozni és csak a szégyenletes Bull Run-i (vagy Manassas-i) vereség után dolgozták ki távolabbi haditervüket, amely — mint látni fogjuk — alapvetően elhibázottnak bizonyult.

Az első vereség kijózanító hatása alatt az északiak elhatározták, hogy mindenekelőtt gazdaságilag bénítják meg ellenfeleiket. Ennek érdekében a déli államok partjai mellett (keleten az Atlanti-óceánon, délen a Mexikói-öbölben) szigorú tengeri blokádot létesítettek abból a célból, hogy megakadályozzák a Dél gazdasági erejét biztosító gyapotkivitelt. A terv a továbbiakban a Mississippi alsó folyásának megszállására irányult, ezzel a szecesszió központjait elzárták volna a nyersanyagszállító Texastól és a mezőgazdasági jellegű közép-nyugati államoktól.

A rabszolgatartás központját (Virgíniát, a két Karolinát, Georgiát és Alabamát) tehát délről és keletről tengeren, északról és nyugatról szárazföldön akarták bekeríteni, kiéheztetni és hadait visszaszorítva megsemmisíteni. Ez volt a nevezetes „Anaconda-terv", amely nem számolt a döntő hadászati tényezőkkel, szétforgácsolta az északiak haderőit és haditengerészeti egységeit. Az „Anaconda-terv" lényege tulajdonképpen abban állt, hogy egyenlő mértékben osztották el az erőket a hadműveleti terület egészén. Természetesen célszerűbb lett volna központosított erőkkel sújtani le az ellenség létfontosságú területeire, amelyek elvesztése Délt hamarosan megfosztotta volna az ellenállás lehetőségeitől.[9] Mivel ennek éppen az ellenkezője történt, a több

[8] A déliek efeletti elbizakodottságukban azzal dicsekedtek demagóg sajtójuk hasábjain, hogy könnyen szétkergetik Észak „olajos gépészeit". A proletariátus harcképességének ugyanez az esztelen lebecsülése nyilvánul meg a neves hadtörténész, Adolf von Horsetzky később idézett főművében. Horsetzky a déli katonaságot erősebbnek, kitartóbbnak tartotta, mint az északi munkás- és farmerkatonákat. A tűzkeresztségen átesett északi harcosok később harcedzett, tapasztalt, ütőképes hadsereggé forrtak össze és egyénileg is egyenlő ellenfélnek bizonyultak a konföderáltak számára.

[9] Az „Anaconda-terv" egy óriáskígyóról kapta nevét. Tömör ismertetése a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija „Grazsdanszkaja vojna v SzSA" címszavában található. (12. köt. 408—412. l.) Ugyanitt Marx és Engels néhány fontosabb megjegyzése is helyet kapott.

mint kétszeres fölényben levő szárazföldi erőknek és a tízszeres túlsúlyban levő flottának négy év véres ütközetei, súlyos megpróbáltatásai árán sikerült csupán legyűrnie a délieket.[10]

A déliek haditervének előnye egyszerűségében rejlett. A déli haditerv a belső védelmi vonalak birtokában defenzív célokat szolgált, szükség esetén azonban a konfederált csapatok veszélyes offenzíváktól sem riadtak vissza, amelyek több ízben Észak politikai centrumait fenyegették. A déli haderő egyharmada Virginia államban operált. Az ültetvényesek ezenkívül külpolitikai erőfeszítéseket tettek Anglia és Franciaország intervenciójának előidézésére.

Fegyverzet, harcmód, hadszínterek

A fegyvertechnika fejlődése a múlt század derekán jelentős változásokat idézett elő Európában mind a gyalogsági fegyverek, mind a tüzérség terén, az amerikai polgárháború ütközeteiben mégis meglehetősen elavult fegyvereket alkalmaztak. Poroszországban már 1841-ben bevezették a hátultöltő, gyújtószeges Dreyse-puskát, Ausztriában, Franciaországban és Oroszországban pedig a 60-as években már vontcsövű, hátultöltő gyalogsági fegyvereket használtak. Az amerikai polgárháborúban mindkét fél nagyobb mennyiségű elavult kézifegyvert és löveget vásárolt. Észak például 700 ezer különféle rendszerű gyalogsági fegyvert vett és a hozzá nem értés anarchikus állapotokat idézett elő. Egész ezredek használhatatlan puskát vagy a fegyverbe nem illő töltényt kaptak.[11] Az északi fegyvergyárak azonban lázas munkával próbálták pótolni a hiányt. A springfieldi fegyvergyár, amely 1861-ig havi 800 darab puskát gyártott, havi termelését 1861 végére tízezer, 1862-re 18 ezer, 1864-re pedig húszezer darabra emelte. A déliek főként Franciaországból és Angliából csempésztek kézifegyvereket, leginkább Mexikón keresztül.

A tüzérséget illetően természetesen az iparosult Észak volt fölényben. 1861-ben az unionisták csupán hét üteggel vonultak a harctérre, az ütegek számát azonban 1865-ig háromszázra emelték.[12] Mindkét fél különböző kaliberű 6—24 fontos ágyúkat használt, amelyek között a vont- és simacsövű, az elöl- és a hátultöltő típusokat egyaránt megtalálhatjuk.

A lovasság terén a déliek messze felülmúlták ellenfeleiket mind a lovaglási technika, mind a lovasság harcászati alkalmazása terén. Nagyobb szabású lovassági rajtaütéseik az északiak hátországában sok

[10] Egy jellemző példa: Az 1862 végéig besorozott 600 ezer északi harcosnak több mint fele nyugaton forgácsolódott szét, a többit a Potomac-folyó mellett tartották, a nagyobb hadműveletekben azonban csak 130 ezer katona vett részt, vagyis az egész hadsereg egyötöd része. V. ö. HORSETZKY, A. von: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge seit 1792. 7. kiad. Wien (1913) 418. l.

[11] HORSETZKY, *I. m.* 416. l.

[12] *I. m.* 417. l.

zavart keltettek, a lovasság jelentősége mégsem járult hozzá komolyabb mértékben a hadisikerekhez.

Említettük már, hogy a haditengerészeti egységek jobbára Észak birtokában maradtak. Washington a háború folyamán fokozta a hajógyártást, számos egységet európai országoktól vásároltak.[13] Az amerikai polgárháborúban zajlott le az első ütközet páncélos hadihajók között. (A nevezetes Monitor-Merrimac epizódra utalunk.)

A polgárháború legtöbb ütközetét egyenetlen felszínű, erdőkkel borított terepen vívták, a három legfontosabb csata azonban sík területen zajlott le. (Antietam, Fredericksburg, Gettysburg.) Az ütközetet rendszerint heves tüzérségi párbaj vezette be. A cél az ellenséges ütegek elnémítása volt. A rohamozó gyalogságot srapnellel, majd kartáccsal lőtték. Ezután a kézifegyvereké lett a szó, majd a roham sikertelensége esetén ismét ágyúval tüzeltek a távolodó ellenségre. A defenzív helyzetben levő gyalogságot kettős rajvonalban állították fel, a katonák — legalább az első időkben — álló vagy térdelő helyzetből tüzeltek. A támadók 2000—2500 főnyi egységenként, ezredenként nyomultak előre és 800—1000 méteres fronton két hullámban támadtak. A meglehetősen tömör sorokban rohamozó gyalogság előtt előcsatározók (skirmishers) haladtak. A támadók gyors lépésben közelítették meg az ellenséget, menet közben is töltöttek és tüzeltek. A rohamok rendesen szuronyharccal végződtek. 1864-ig jóformán alig alkalmaztak árkolást és földsáncot, a bevetésben részt vett csapatok vesztesége ennélfogva a gyalogsági fegyverek fejlettsége miatt félelmetes és minden bizonnyal nagyobb arányú volt, mint az 1914—18-as világháború veszteségei.[14]

A déliek alkalmaztak elsőként lövészgödröt, amelyben egy rajnyi védőt helyeztek el. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az amerikai polgárháború modernsége a hadseregek vasúti szállításában, a hírközlés távirati úton történt meggyorsulásában és utoljára, ha nem is utolsó sorban a puskatűznek a taktika területén való felhasználásában rejlett.[15]

A hadszíntereket a legegyszerűbben a következőkben tekinthetjük át:

A) Főhadszíntér: Virgíniában a Potomac és a James folyók között az Alleghany-hegység keleti oldalán, a Blue Ridges (Kék hegyek) vidékén és a tengerparton.

[13] Az északi haditengerészet fejlődésére jellemző adat, hogy amíg 1861-ben 42 egység operált 7—8 ezer tengerésszel, 1865-ben már 70 páncéloshajó, 37 nagyobb, nehéz löveggel felszerelt gőzös, 600 felfegyverzett kisebb gőzhajó és vitorlás járta a tengereket, fedélzetén 40 ezer tengerésszel.

[14] A polgárháború veszteséglistája: Észak: 359 528 halott, Dél: kb. 258 ezer halott. Ezekben a számokban a betegségben elhaltak is szerepelnek. RHODES, J. F.: History of the Civil War 1861—65. 185—186. l.

[15] A polgárháború taktikai jellegzetességeit jól foglalja össze MORISON—COMMAGER, *I. m.* 662—664. l., legújabban pedig Hoffmann NICKERSON „Nineteenth century military techniques" c. tanulmánya, amely a *Cahiers d'histoire mondiale* IV. 1958. 2. számában jelent meg. (348—358. l.)

B) Nyugaton és az Alleghany-hegységben:

a) A Mississippi völgyében 1100 km hosszúságban Cairo és New Orleans között.

b) A fent említett két hadszíntér között, az Alleghany-hegység nyugati vidékén és a Mississippi mellékfolyóinak (Cumberland, Tennessee folyók) felső folyásánál.[16]

Marx és Engels a polgárháború hadműveleteiről

A polgárháború legfontosabb problémáinak megértése szempontjából szükségesnek tartottuk a fenti elemzést. A továbbiakban, amikor kommentárokat fűzünk Marx és Engels történelmi jelentőségű megjegyzéseihez, kötelességünk rámutatni a jelen tanulmány bizonyos aránytalanságaira. Mivel számunkra elsősorban a tudományos szocializmus megalapítóinak véleménye érdeklő, az amerikai polgárháború eseménytörténetét csupán támpontként és vázlatszerűen adjuk elő és ha a továbbiakban egy-egy kevéssé jelentős mozzanat jobban kidomborodik, mint a háború egyik-másik döntő fontosságú eseménye, ennek oka magában az anyagban rejlik.

*

Marx 1851-től kezdve a New York Daily Tribune című napilap levelező munkatársa volt. A befolyásos hírlap kétszázezres olvasótábora érdeklődéssel kísérte Németországról szóló cikksorozatát. Marx már csak azért is fontosnak tartotta a közreműködést, mivel így alkalma nyílt arra, hogy nézeteit az óceán túlsó partján is terjessze. Elfoglaltsága és angol nyelvtudásának hiányosságai miatt Engels gyakran harcostársa nevében is írt a Daily Tribune hasábjaiba.[17] Marx egy évtizednél tovább tájékoztatta az amerikai olvasóközönséget az amerikai érdekű események angliai visszhangjáról és közben maga is közelebbről tanulmányozta az amerikai politikai harcokat. 1862 áprilisától fogva azonban a kiadó már nem tudott helyet szorítani Marx cikkeinek, mert a hadszíntérről érkező tudósítások minden helyet felemésztettek. Időközben Marx a bécsi „Die Presse" angliai tudósítója lett. Ez a vezető bécsi lap, amelyet Max Friedländer, Lassalle unokatestvére szerkesztett, egy angol fontot fizetett egy-egy Marx-cikkért. A rendkívül szűkös anyagi körülmények között élő Marx számos cikke azonban politikai okból papírkosárba került, hogy miért, ezt magának Friedländernek egy 1862. január 7-i levele magyarázza, amelyben a szerkesztő figyelmezteti Marxot, hogy „vegye figyelembe az osztrák burzsoá olvasóközönség ízlését".[18] Ilyenformán a nagy forradalmár és

[16] HORSETZKY, *I. m.* 419. l.

[17] Érdemes megjegyeznünk, hogy Engelsnek a Daily Tribune-ban megjelent „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozatát, amely csak később jelent meg könyvalakban, éppen ezért sokáig Marxnak tulajdonították.

[18] Mindezekre: MARX—ENGELS: The Civil War in the United States. 2. kiad. New York 1940. XI. 1. — Richard Enmale bevezető tanulmánya.

tudós számos — sőt bizonyára legforradalmibb hangú — munkája örökre elveszett az utókor számára. Marx 1862 végéig írt Amerikáról a „Die Presse" közönsége számára.

.Marxnak és Engelsnek az amerikai polgárháborúról alkotott hadtörténeti érdekű megállapításait 1863-tól kezdve a polgárháború végéig bizonyos mértékig levelezésükből rekonstruálhatjuk, a magánlevelek jellege azonban természetszerűleg egészen más, mint egy beható tanulmányé vagy komoly újságcikké és keretei között nem fér el részletekbe menő analízis. Marx cikkeiből és Engels-szel folytatott levelezéséből kiviláglik, hogy érzelmileg mindketten az Unió burzsoá-republikánus politikáját támogatták, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a kettészakadt amerikai köztársaság déli fele az, amely társadalmi struktúráját tekintve reakciósabb és amely puszta létével is késlelteti az amerikai kapitalizmus kibontakozását, közvetve — és történelmi perspektívából — tehát a proletárforradalmat is.

Ezt a véleményt fejezi ki Marx cikke a Daily Tribune 1861. október 11-i számában.[19] Ami a háború katonai vonatkozásait illeti, Marx és Engels már éppen a polgárháború forradalmi jellege folytán is élénk figyelemmel kísérték azokat. Engels érdeklődése egyben a szakértő érdeklődése volt, hiszen ő az 1849-es badeni felkelés óta komoly hadtörténeti tanulmányokat folytatott és most tanácsaival gyakran sietett Marx segítségére.[20]

Az első összecsapás a két főváros közti területen, Virginia államban történt. Az északi McDowell csapatai a Bull Run folyócskánál ütköztek meg Beauregard és J. Johnston seregével. Mindkét fél tapasztalatlan újoncokat vonultatott fel és bár az ütközet kezdeti sikerek után az északiak számára szégyenletes vereséggel és futással végződött, a kortársak szerint a délieket legalább annyira dezorganizálta a győzelem, mint ellenfeleiket a vereség.

A Lincoln-kormányzat ekkor a 34 éves George McClellant nevezte ki az északi haderők főparancsnokává. McClellan egyénisége és politikai magatartása a következő időkben rányomta bélyegét a főhadszíntéren folyó operációkra. A tábornok kitűnő szervezőnek és ügyes taktikusnak bizonyult, reakciós politikai elveit azonban a csatatéren sem adta fel s abban reménykedett, hogy halogató taktikázással, a maga és az ellenfél csapatainak kímélésével addig várakozhatik, amíg Észak és Dél megbékél egymással.[21]

[19] *I. m.* 3—15. l. A Daily Tribune-ban megjelent Marx-cikkek egyébként kizárólag politikai jellegűek, ezért nem tartoznak e tanulmány keretei közé.

[20] *I. m.* XIII. 1. — R. Enmale bevezető tanulmánya.

[21] McClellant a marxista irodalom egy része — talán éppen Marx bírálata alapján — közönséges árulónak tartja. A napóleoni pózban tetszelgő, retrográd elveket valló, saját kormányának ellenszegülő karrierista parancsnok valóban az „amerikai Görgey" nevet érdemli. Szükség esetén ugyan tudott harcolni, Cunctator-taktikája azonban katasztrófálisnak bizonyult és a tömegek elégedetlenségét is kihívta. Vö. SZOMIN, N. J.: Polgárháború az Egyesült Államokban, 1861—65. Bp. 1951. — Rövid, vázlatos összefoglalás, amely a Pártfőiskolai Füzetek sorozatban jelent meg.

Amíg McClellan a Potomac-folyó mentén vesztegelt, 1862 elején a nyugati hadszíntéren megszülettek az unionisták első sikerei. A Cincinnati-ban felállított két főhadiszállás parancsnokai, D. C. Buell és H. W. Halleck középszerű hadvezéreknek bizonyultak ugyan, beosztott főtisztjeik azonban tehetséges és energikus tisztek voltak (G. H. Thomas és U. S. Grant). Grant volt az, aki merész előretöréssel elfoglalta a stratégiai kulcspontnak tekinthető Henry és Donelson erődöket, a védők tízezreit ejtette foglyul és ezzel Tennessee-állam nyugati vidékeit ellenőrzése alá vonta. Az északiak hadműveleteit ekkoriban mindenesetre még bizonyos kezdetlegesség jellemezte. A győztes Grantot Shiloh közelében rendkívül kedvezőtlen pozícióban lepte meg az ellenség és Grant csak szerencséjének köszönhette, hogy hátában a megduzzadt folyóval visszaverhette a támadókat.[22]

Ezzel körülbelül egy időben — a kormány határozott parancsára — McClellan is akcióba kezdett a virgíniai hadszíntéren. Az ún. „félszigeti hadjárat" (Peninsular War), amelynek célja a déli főváros, Richmond elfoglalása volt, McClellan hosszadalmas taktikázása, gyávasággal határos habozása miatt kudarccal végződött. McClellan a York és a James folyók által alkotott keskeny félszigeten szállt partra és nyugatról nyomult Richmond ellen, ugyanakkor pedig McDowell a két főváros (Washington és Richmond) között északról közelítette volna meg Richmondot. A déliek ügyesen védekeztek. A csigalassúsággal közeledő McClellant feltartóztatva Jackson tábornok csapatai a Shenandoah-völgyben megkerülték és visszavonulásra késztették McDowellt, minthogy Washingtont fenyegették, majd minden erejüket McClellannel szemben koncentrálták. Az 1862. június 26. és július 1. közti hétnapos ütközetben (Seven Days Battle) McClellan ügyesen operált ugyan és ellenfeleinek nagyobb veszteségeket okozott, célját mégsem tudta, vagy nem akarta elérni, ezért a türelmetlen kormány visszarendelte csapatait a félszigetről.

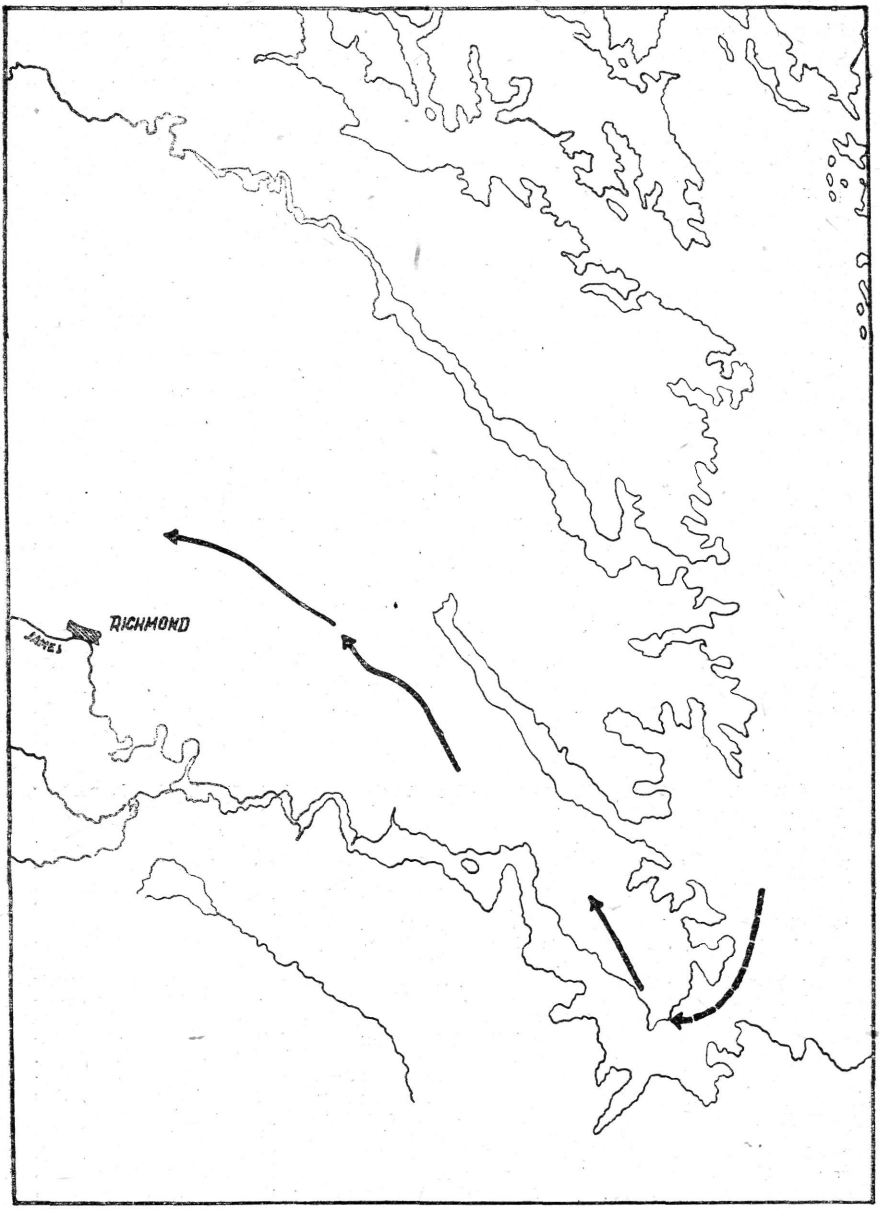
Hogyan látta Marx és Engels a „jelenkori történelem első nagy háborújának"[23] első szakaszát?

A „Die Presse" 1861. október 25-i számában megjelent cikkében („Az észak-amerikai polgárháború") Marx áttekintette a háború előtörténetét és megállapította, hogy a háborút nem Észak, hanem Dél kezdeményezte. Észak eleinte defenzívában maradt, „hónapokig nyugodtan figyelt, miközben a szecesszionisták megszerezték maguknak az Unió erődeit, arzenáljait, hajóépítő műhelyeit... hajóit és fegyverszállítmányait, inzultálták lobogóját és foglyul ejtették csapatait".[24]

[22] PARKES, *I. m.* 361. l. A shilohi csata előtt a táborozó unionistákat a soraik közé menekülő erdei vadak figyelmeztették az ellenség közeledésére. Grant tábornok a csata kellős közepén érkezett meg távoli szálláshelyéről. A csata a Shiloh-nak nevezett fatemplom körül tombolt, az északiak hátában a megduzzadt Cumberland folyó hömpölygött.

[23] MARX: „Az orleansi hercegek Amerikában". *New York Daily Tribune* 1861 nov. 6. sz.

[24] *Uo.*

2. McClellan „félszigeti" hadjárata Richmond ellen 1862 nyarán.

Marx részletesen leírta, miként foglalták el erőszakkal a szövetségi kormány Charleston mellett levő erődjét, Fort Sumtert.

Marx érdeklődését persze nem a „casus belli"-t jelentő Fort Sumter-ügy irányította Amerikára. Már 1860. január 11-én ezeket írta egy Engelshez intézett levelében: „Véleményem szerint a legnagyobb dolgok, amelyek ma a világon történnek, egyrészt az amerikai rabszolgák mozgalma... másrészt az oroszországi jobbágyoké".[25] Természetes, hogy Marx, aki ilyen óriási jelentőséget tulajdonított az amerikai eseményeknek és azok várható politikai fejleményeinek, a háború hadieseményeit is előre megfontolt figyelemmel kísérte. 1861. június 9-én kelt levelében írta Engelsnek: „Nagyon köszönöm az Amerikáról szóló levelet. Ha bármiféle fontos dolog történnék (katonailag), mindig írd meg róla véleményedet".[26] Engels terjedelmes levélben válaszolt és véleményét aprólékos részletességgel közölte.[27] Úgy vélte, hogy Washingtont egyelőre nem fenyegeti veszély, bár a stratégiailag fontos Harper's Ferry megszállása bázist jelent a konfederáltak számára egy esetleges későbbi (Maryland és Pennsylvania elleni) offenzíva szempontjából. Harper's Ferry birtoklása az unionistákat megakadályozza a létfontosságú Potomac-vonal teljes ellenőrzésében ezen az érzékeny ponton. Washington megtartása sikert jelent az Unió számára, amely a politikailag nagy jelentőségű várossal együtt Delaware és Maryland államokat is birtokolhatja.

Bull Run (vagy Manassas) előestéjén Marx segítséget kért Engelstől. „Kérlek, írd meg *azonnal*, mit gondolsz a virgíniai (katonai) eseményekről... Fenyegetik-e még Washingtont? Gondolod, hogy a déliek Manassas Junction-nál (= Manassas vasúti elágazás) offenzív helyzetet foglalnak el?..."[28] Engels két nap múlva adott válaszában megjósolta, hogy az északiak alkalmasint vereséget szenvednek és „ha

[25] *Briefwechsel.* Berlin 1949, Dietz Verlag, II. köt. 554. l. „Nach meiner Ansicht ist das Grösste, was jetzt in der Welt vorgeht, einerseits die amerikanische Sklavenbewegung... anderseits die Sklavenbewegung in Russland."

[26] Ugyanebben a levélben Marx jogos gyanakvással ír az 1849-es mexikói háború veteránjának, a 76 éves Scott tábornoknak főparancsnokká történt kinevezéséről: „Nach dem Bild, das ich mir von General Scott — jetzt zudem 76 Jahre alt — aus dem mexikanischen Krieg (sieh Ripley) gemacht, erwarte ich die grössten blunders von ihm, falls der alte Esel nicht von andern kontrolliert wird. Vor allem Langsamkeit und Entschlusslosigkeit." *Briefwechsel,* III. 31. l. — Scott 1861 végén vissza is vonult a felelős posztról.

[27] Engels részletesen elemzi az erőviszonyokat Észak és Dél népességének alapján. Mivel ekkoriban aligha volt ember, aki tisztában lett volna a konfederált parancsnokok tehetségével és az északi generálisok tehetetlenségével, továbbá azzal a ténnyel, hogy a háború kezdetén a déliek képzettebb harcosokkal indultak a csatatérre, Engels optimisztikusan szemléli a háború kilátásait. A déli katonákról alkotott véleménye határozottan negatív, valóságos orgyilkosoknak tartja őket. „Was das Verhältnis Mann gegen Mann betrifft, so ist keine Frage, dass die Leute des Nordens denen des Süden physisch und moralisch bedeutend überlegen sind. Die Rauflust des Southerners ist bedeutend mit feiger Meuchelmörderei gemischt. Jeder geht bewaffnet, aber nur, um beim Streit seinen Gegner eher niedermachen zu können als dieser den Angriff erwartet. Das ist durchschnittl..." (A levél többi része hiányzik.) Lásd: *Briefwechsel,* III. köt. 33—35. l.

[28] *Briefwechsel,* III. 35—36. l. Marx Engelsnek 1861 július 1-én.

az északiak első nagy támadását határozottan visszaverik, nem lehet megmondani, mi történik majd..."[29] A virgíniai háború elsősorban vasúti csomópontokért folytatott háború — tette hozzá. Engels bírálta a nehézkes északi hadvezetőséget. „... két dolgot csinálnak rosszul északon: 1. A frissen kiképzett és rendkívül mozgékony csapatokat egyáltalában nem hozzák előre, hanem a harctértől négy vagy ötszáz mérföldre tétlenül hagyják, pedig a Potomacnál felbecsülhetetlen szolgálatot tehetnének — és 2. a derék öreg Scottnak úgy látszik megint hatalmas bekerítési tervei vannak, ami csupán erőinek hatalmas szétforgácsolását eredményezi majd —, hogy ez mennyiben vezet vereségekhez, nem tudható, tekintve a Dél gyenge szervezését és ismeretlen hőseit."[30]

1862 tavaszáig Marx és Engels nem említették a polgárháború hadieseményeit. Érdeklődésüket ekkoriban a nevezetes „Trent-ügy" kötötte le, amely a rabszolgatartókkal rokonszenvező Palmerston-kormányt, kis híján intervencióra késztette. 1862 március 26-án és 27-én azonban Marxnak két részből álló kimerítő tanulmánya jelent meg a „Presse" hasábjain.[31]

Ebben a kitűnően megírt, logikus felépítésű tanulmányban Marx ismét az olvasók emlékezetébe idézte az amerikai polgárháború politikai és katonai történetét a háború kitörésétől 1862 tavaszáig. Cikke ezekkel a szavakkal kezdődött: „Akármilyen szempontból szemléljük is az ember, az amerikai polgárháború a hadtörténelemben példa nélkül álló látványt nyújt. A vitatott terület óriási kiterjedése, a hadműveleti vonalak messzire terjedő frontja, az ellenséges hadak számbeli ereje — amely hadseregek létrehozása aligha támaszkodhatott a régi szervezési bázisra; ezeknek a hadseregeknek mesés költségei; vezetésük módja és az általános taktikai és stratégiai elvek, amelyeknek megfelelően a háborút irányítják — mind újnak tűnnek az európai megfigyelő szemében."[32] Marx megismételte, milyen vonakodva lépett Észak a küzdőtérre, majd így folytatta: „Észak politikája az volt, hogy kezdetben valamennyi döntő fontosságú ponton defenzívában marad, a kisebb hadműveletek idején megszervezi erőit és döntő ütközet kockáztatása nélkül kiképzi azokat", majd leszámolva a belső ellenséggel, meghódítja a határállamokat, valamint Észak-Karolinát.

Marx ezután részletesen leírta a Bull Run-i vereséget, megjegyezvén azonban, hogy 1792 és 1795 között a francia forradalom csapatai is gyakran vereséget szenvedtek, mégis ugyanezek győztek Jemappes és Fleurus, Moutenotte, Castiglione és Rivoli harcmezőin. „A Manassast (azaz Bull Runt) követő hathónapos szünetet — folytatta Marx — az északiak jobban kihasználták." A hosszú fegyvernyugvás ideje alatt

[29] *Briefwechsel*, III. 38—39. l. 1861 július 3.

[30] A következtetés zárószavai az eredetiben: „... in wieweit dies zu Niederlagen führen kann, bei der Bummelwirtschaft und den unbekannten Helden des Südens nicht zu bestimmen." *Briefwechsel* III. 39. l.

[31] *Idézve* MARX—ENGELS: The American Civil War 164—177. l. után.

[32] *Uo.* 164. l.

Északon lázasan folyt a kiképzés, főként a használható tisztikar megszervezése. A teljesen tapasztalatlan katonák harcképessé tételében az 1848—1849-es emigráció edzett forradalmárai fontos szerepet játszottak. A hegyvidéken folytatott csatározásokban kézitusára nemigen került sor — mutatott rá a továbbiakban —, a csetepatékat puskával és viszonylag távolról vívták, innen a csekély veszteség.[33] A hegyvidéki háborúban a déliek ugyanazt a hibát követték el, mint amelyről az északi tervek fogyatékossága kapcsán Engels-szel levelezett: egy 300 mérföldes szakaszon forgácsolták szét erőiket, ahelyett, hogy erős, központi fekvésű tábort létesítettek volna. Ilyen erőösszpontosítással Kentucky állam a szecesszió birtokában maradhatott volna.

Az északiak a hegyvidéki hadjárat alkalmával energikusan jártak el — folytatta gondolatmenetét Marx. Egymás után számolták fel a velük szembenálló három déli hadtestet. Mill Springnél a déliek a Cumberland folyó északi partján, tehát az ellenséges oldalon áncolták el magukat. Az ilyen hídfőállás azonban csak akkor célravezető, ha az elsáncolt csapatok hátában használható híd van. Mill Spring-nél nem volt ilyen híd, a déliek vereségét tehát szükségképpen kapitulációnak kellett volna követnie, a megvert szecesszionisták így is csak poggyászuk, tüzérségük és készleteik hátrahagyásával menekülhettek. Marx ezután részletesen ismertette Fort Henry és Fort Donelson elfoglalásának körülményeit. Ezekben a harcokban páncélos folyami ágyúnaszádok is részt vettek.

A közlemény befejező részében Marx — minden bizonnyal az Engels-szel folytatott levelezés alapján — a polgárháború eseményeinek és perspektíváinak szinte látnoki erejű elemzését nyújtotta. Mindenekelőtt ismertette a Fort Donelson eleste utáni eseményeket és rámutatott a déliek térveszteségeire. Dicsérte Halleck és Grant energikus irányítását, amelyet az 1859-es lombardiai háború Magenta és Solferino közti tétlen időszakával hasonlított össze és ezzel voltaképpen McClellant bírálta. Missouri és Kentucky államok megkódítása után „a hadszíntér olyannyira összehúzódott, hogy a különféle hadtestek bizonyos mértékig az egész hadműveleti vonalon együtt tudnak működni és közös eredmények eléréséért dolgozhatnak. Más szavakkal, a háború most először vett fel *stratégiai* jelleget..."[34] Nashville, a fontos csomópont elfoglalásáig — folytatta Marx — a Kentuckyban és a Potomac folyó mentén operáló hadak koncentrált stratégiai együttműködése aligha volt lehetséges. Ugyanazon a frontvonalon álltak ugyan, hadműveleti vonalaik azonban teljességgel különböztek.

Marx figyelmeztette az északi generálisokat, hogy megváltozott az addigi helyzet. Most már az ő feladatuk, hogy megtalálják a „gyapotállamok Achilles-sarkát". (Mint tudjuk, ez csak jóval később történt

[33] Ez természetesen csupán a háború első szakaszára volt érvényes. A későbbi ütközetek annál véresebbeknek bizonyultak.
[34] Marx kiemelése.

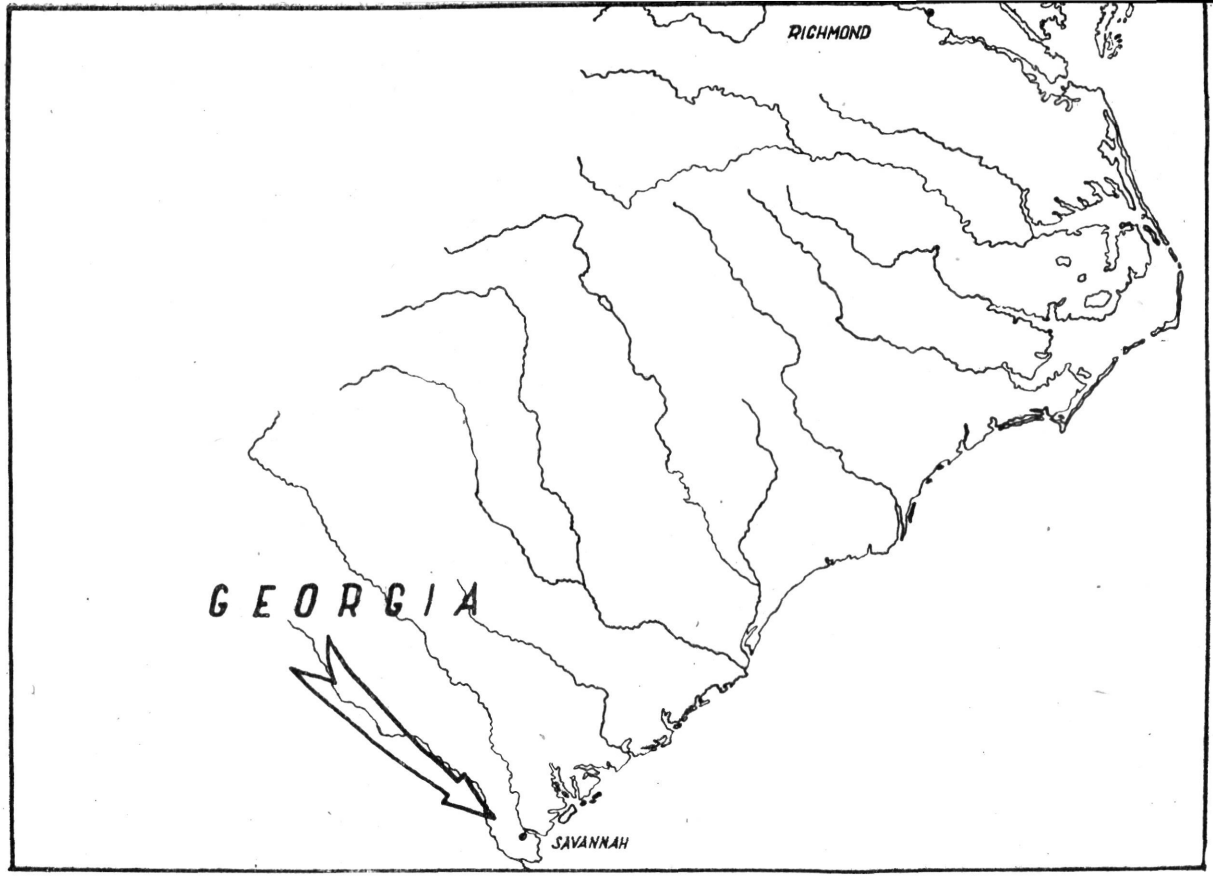
meg.) Itt tért rá Marx az Anaconda-terv lesújtó, de teljesen jogos bírálatára.[35]

„A McClellan által befolyásolt amerikai újságok — írta — nagyágyúként alkalmazzák az „anaconda" felgöngyölés elméletét. Eszerint hadseregek hatalmas vonala tekerőzik a lázadók köré, fokozatosan összeszorítják gyűrűiket és végül megfojtják az ellenséget. Ez puszta gyermekség, nem más, mint az úgynevezett *„kordonrendszer"* újbóli alkalmazása, amelyet 1770 táján Ausztriában agyaltak ki és amelyet 1792-től 1797-ig nagy konoksággal és oly állandó kudarccal alkalmaztak a franciák ellen. Jemappes-nál, Fleurus-nél és főként Moutenottenál, Millesimo-nál, Dego-nál, Castiglione-nál és Rivoli-nál ez a rendszer halálos csapást szenvedett. A franciák kettévágták az »anacondát«, minthogy azon a ponton támadtak, ahol túlerővel koncentrálhattak. Az »anaconda« gyűrűit azután egyenként vagdalták darabokra.

Marx azonban nem elégedett meg a bírálattal. Ő maga kereste meg az ellenség „Achilles-sarkát", amikor a továbbiakban arról írt, hogy „a népes és többé-kevésbé centralizált államokban mindig van egy központ, amelynek az ellenség által történt elfoglalása megtörheti a nemzeti ellenállást. Ragyogó példa erre Párizs. A rabszolgatartó államoknak azonban nincs ilyen központjuk. Ritka népességűek, kevés nagyvárosuk van és ezek mind a tengerparton helyezkednek el. Ennélfogva felvetődik a kérdés: létezik-e hát olyan katonai súlypont, amelynek elfoglalásával megtörik ellenállásuk gerince, vagy pedig olyanok-e (a gyapotállamok), mint amilyen Oroszország volt még 1812-ben, amelyet csak akkor lehetett volna meghódítani, ha minden egyes falvat és minden darab földet elfoglalnak, tehát egyszóval: az egész perifériát megszállják. Vessünk egy pillantást Secessia[36] földrajzi alakzatára — folytatta Marx, aki a Konfederáció földrajzi helyzetének elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy „az *egyedüli* útvonal, amely Tennessee-nek az Unió által történt tökéletes meghódítása után összeköti a rabszolgatartó államok két részét, Georgián vezet keresztül. Ez azt bizonyítja, hogy *Georgia jelenti Secessia kulcsát.*[37] Georgia elvesztésével a Konfederáció két részre szakad, amelyek mindegyike mindennemű összeköttetést elveszít a másikával" — fejezi be Marx a nagyszerű gondolatot, amely valóságos „Kunststück", hiszen 1862 márciusában, csaknem három évvel Sherman tábornok nevezetes hadjárata előtt született meg és három évvel a döntő fontosságú hadjárat előtt feltárta Dél meghódításának egyedül lehetséges stratégiai alapelvét a bécsi filiszter-olvasóközönség előtt.

Marx ezután még elemezte a georgiai hadjárat kilátásait és határozottan kifejtette véleményét a Richmond körüli lavírozásokról: „A Potomac *nem*[38] a hadszíntér legfontosabb pozíciója. Richmond bevé-

35 *I. m.* 174—175. l.
36 Secessia = a szakadár déli államok gúnyosan mesterkélt neve.
37 Marx kiemelése.
38 Marx kiemelése.

3. Georgia, a déli államok kulcsa.

tele és a Potomac-hadsereg további, déli előnyomulása — amely nehéz lenne, minthogy az előrenyomulás vonalát számos folyó szeli keresztül — óriási morális hatást keltene. Tisztán katonai szempontból (azonban) *semmit*[39] sem döntene el."

„Ha ennek ellenkezője történik — fejezte be Marx —, és az »anaconda«-tervet követik, akkor minden egyes helyen, sőt még a Potomacnál elért sikerek ellenére is vég nélkül elhúzódhatik a háború, az anyagi és ezzel együtt a diplomáciai nehézségek (pedig) új lehetőségeket tárnak fel.

Körülbelül ez is történt. 1864 utolsó néhány hónapjáig — mintha mi sem történt volna — az északiaknak ugyanannyi kilátásuk volt a győzelemre, mint Bull Run előtt. Az itt ismertetett fejtegetés kétségkívül a polgárháború stratégiájáról alkotott marxi vélemény legzseniálisabb darabja.

*

Grant tábornok — a jövő embere — nyugati győzelmeivel körülbelül egyidőben az északiak flottája Farragut admirális parancsnoksága alatt 1862 tavaszán a Mexikói öbölbe hatolt és huszáros bravúrral elfoglalta New Orleans kikötőjét, amelyet a Konföderáció bevehetetlennek tartott erődökkel védett. A Mississippi vonala a jól védhető Vicksburg kivételével az északiak kezére jutott. A déliek még egy éven át tartották ezt a fontos kulcspontot.[40]

New Orleans bukása súlyos csapást mért a Konföderációra. Az angol uralkodó osztályok lapjai sajnálkozásukat fejezték ki a váratlan esemény felett és rosszul leplezett csalódásukat Marx a „Presse" 1862. május 20-i számában állította pellengérre.[41] Részletesen ismertette a New Orleans körül lezajlott harcokat a május 30-i cikk is.[42] Marx ugyanitt szigorú bírálatban részesítette McClellan hadvezetési módszereit. Kritikája tömör és kegyetlen, de a tényeknek mindenben megfelel, ami a korabeli hírközlést és a kortárs szubjektivizmusát tekintve, hatalmas dolog. „McClellan visszavonhatatlanul bebizonyította — írta —, hogy katonailag inkompetens, a kedvező körülmények emelték vezető és felelős pozícióba és aki nem azért hadakozik, hogy megverje az ellenséget, hanem inkább azért, hogy őt ne verje meg az ellenség és így eljátssza önnön bitorolt nagyságát. Úgy viselkedik, mint az ún. »manőverező tábornokok«, akik a taktikai döntések gondos kerülését azzal mentegetik, hogy stratégiai felgöngyölítéssel kény-

[39] Marx kiemelése.

[40] A polgárháború népszerű eseménytörténetét a már említett PARKES (*I. m.* XVII. fejezet, 349—374. l.) munkáján kívül részletesen tárgyalja J. G. RANDALL „The Civil War and Reconstruction" c. könyve, amely még 1937-ben jelent meg. Részletesebben ír a polgárháború összefonódó katonai és politikai eseményeiről B. P. THOMAS szép egykötetes Lincoln-életrajzában. (New York 1952.) Elavult, eseménytörténeti szempontból mégis gazdag ELSON „History of the United States" c. műve, amelynek átdolgozott kiadása 1949-ben jelent meg.

[41] „Az angol sajtó és New Orleans eleste. MARX—ENGELS: The Civil War in the United States, 180—183. l.

[42] „Az amerikai hadszíntér helyzete", *I. m.* 185—190. l.

szerítették az ellenséget pozícióinak feladására. A konfederáltak mindig megmenekülnek előle (McClellan elől), mert a döntő pillanatban sohasem támadja meg őket... Sohasem viseltek még háborút ilyen nyomorúságos módon" — fejezte be Marx, aki McClellan bírálatára augusztus 9-i cikkében is kitért.[43]

A déliek első nagy ellentámadására — amely az Antietam folyónál omlott össze — Marx november 10-i cikkében reagált.[44] Marx ekkorra már olyan kedvezőtlen fényben látta McClellant, hogy érdemében nem is tette bírálat tárgyává a tábornok viselkedését, amely különös, komplex egyéniséget tükröz.[45] Ebben a cikkben emlékezik meg Marx az északi szolgálatban álló Ericson mérnök páncélos hajóiról, amelyek közül ekkor már négyet vízre bocsátottak. Ezek a páncélozott monitorok változtatták meg a tengeri hadviselést, szorították ki a régi fahajókat.

„McClellan elbocsátása" című cikkében[46] Marx érdekes módon elemezte McClellan bukásának körülményeit és megemlítette, hogy a nagyravágyó tábornok nem járt messze a nyílt lázadástól és a katonai diktatúra kikiáltásától.[47] Mindenesetre ellenszegült a vezérkar utasításainak, amelyek a megvert Lee üldözését parancsolták. Ehelyett felszerelést, friss csapatokat követelt. Marx rosszallóan említette, hogy McClellan sohasem ment a csatatér közelébe, ezzel szemben értette a módját, miként rejtse középszerűségét a komolyság, a hallgatagság és a méltóságteljes zárkózottság maszkja mögé.

Egy, az angol semlegességről készített cikke után (1862. december 4.) Marx nem írt többé Amerikáról a „Presse" számára. Rendkívül sajnálatos, hogy írásai túlságosan megdöbbentették a bécsi kispolgárokat, hiszen a polgárháború 1862 utáni eseményeiről alkotott véleményét ezután már csak az Engels-szel folytatott levelezés egyes töredékeiből rekonstruálhatjuk.

*

A Briefwechsel amerikai vonatkozású töredékei — bár Engels számos tanulmány-jellegű hadászati elemzését tartalmazzák — csupán kaleidoszkopikus képet nyújtanak a polgárháború további menetéről. Nem tartjuk feladatunknak, hogy a polgárháború eseménytörténetét

[43] „Az amerikai ügyek kritikája", *I. m.* 198—201. l.

[44] „Az észak-amerikai helyzet", *I. m.* 206—210. l.

[45] Lee serege veszedelmesen tört előre az északiak politikai centrumai felé és Washingtont jobb kéz felől (keletről) hagyva Pennsylvania határára érkezett. McClellan nála szokatlan gyorsasággal csapott le Lee-re, akinek haditervei véletlen folytán az északiak kezébe kerültek. A déliek súlyos vereséget szenvedtek, McClellan tehát megtehette volna, hogy könnyen megsemmisíti az ellenséget, ehelyett hagyta, hogy elvonuljanak. Lincoln ekkor elhatározta, hogy ha a visszavonuló Lee ismét McClellan és Richmond közé kerül, elmozdítja helyéről az amerikai Cunctatort. Ez meg is történt.

[46] Megjelent a „Presse" 1862 november 29-i számában; *I. m.* 210—214 l.

[47] McClellan elbocsátásakor a tisztikar egy része egy Washington elleni felvonulásról suttogott. A katonai „coup d'état" mégsem következett be, a „Kis Napóleon" zokszó nélkül vonult vissza a közéletbe és az 1864-es választásokon elnökjelöltként lépett fel. Katonai kudarca, a tömegek forradalmi hangulata minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy súlyos vereséget szenvedett Lincolnnal szemben, akit másodszor is elnökké választottak.

az egyes mozzanatok fontosságának megfelelően figyelemmel kísérjük, vizsgálatunk tehát a továbbiakban is Marx és Engels írásaihoz igazodik.

Marx 1862. március 3-án írott levelében McClellanról írt[48] és megjegyezte, hogy amíg a „Kis Napóleon" vezérkari főnök volt, nemcsak a Potomac-folyónál akadályozta meg a hadműveletek energikus vitelét, hanem *valamennyi* hadszíntéren, különösen nyugaton, ahol közvetlen közbelépéssel bénította meg az ellenség szétzúzását.[49] Védőszárnyai alatt tartott McClellan áruló tiszteket is, akiket később letartóztattak.

1862. április 28-án Marx segítséget kért Engelstől egy „Presse"-cikkhez. „*Was die Kerls jetzt besonders interressiert, ist Amerika*" — írta.[50] A „*Kerls*"-szó az osztrák olvasóközönséget jelölheti. Marx adatokat kért Engelstől a Corinth melletti csatáról, és azt írta, hogy amennyiben lehetséges, még a hét folyamán szeretné megkapni az anyagot. Engels május 5-i keltezéssel kerek kis hadászati tanulmányt küldött Manchesterből az egyébként nem túlságosan jelentős, bár nem érdektelen ütközetről.[51] Levelében megállapította, hogy a Corinth melletti csata a hatalmas, jól megvívott modern ütközetek sorába tartozik, ahol a szembenálló erők körülbelül egyformák voltak. A Corinth-i csatát a napóleoni háborúk és az 1859-es lombardiai hadjárat nagy ütközeteihez (Eylau, Wagram, Lützen, Bautzen, Borodino, Magenta, Solferino) hasonlítja. „A csata lassan hamvad el, amint Clausewitz mondja, akár a nedves puskapor, mindkét felet kifárasztja és a végén a győztes oldal által nyert *pozitív* előnyök inkább morális, semmint materiális természetűek."[52] A pillanatnyi előny — folytatta Engels —, amelyhez Beauregard, a déliek parancsnoka vasárnap jutott, sokkal intenzívebb és nagyobb volt, mint amelyet Grant és Buell hétfőn nyertek. A trofeák zöme a konfederáltaknak jutott, noha végül is megverték és visszavonulásra késztették őket. Ennyit a taktikai szempontokról. A stratégiaiak — fejtegette tovább Engels — abban álltak, hogy a déli Beauregard valamennyi csapattestét egy helyre koncentrálta és egyenként akart végezni az előrenyomuló északi divíziókkal. Ez nem járt sikerrel és katonáit visszaverték. Az északiak veresége esetén Tennessee elveszett volna az Unió számára, így azonban kezükben tartják ezt a fontos határállamot.[53] A továbbiakban Engels a nyugati hadszíntér várható eseményeit analizálja. Ugyanebben az írásában a virginiai és a hegyvidéki hadszínterek elemzése is helyet kapott.

1862. május 12-én Engels rövid levelében[54] helyteleníti az északiak

[48] *Briefwechsel*, III. 68. l.
[49] *Uo.*
[50] *Briefwechsel*, III. 77. l.
[51] *Briefwechsel*, III. 80—82. l.
[52] Az eredetiben: „Die Schlacht brennt, wie Clausewitz sagt, wie nasses Pulver langsam ab, erschöpft beide Teile, und am Ende sind die *positiv* erkämpften Vorteile der siegenden Seite mehr moralischer als materiellen Natur." *Briefwechsel*, III. 80. l.
[53] *Uo.*
[54] *Briefwechsel*, III. 84. l.

lankadtságát és ostobaságát.[55] A háborúnak ebben a kilátástalan, sötét szakaszában szinte kétségbeesetten kiáltott fel: „Hol van hát bárhol is forradalmi energia a nép között?"[56] Úgy tűnik, mintha az északiak egyenesen kedvüket lelnék a sorozatos kudarcokban. Május 23-án ismét Engels az, aki a pillanatnyi hadihelyzetről ír.[57] A levélben — ki tudja hányadszor — ismét McClellan tehetetlensége a főtéma. Az ellenség mindig megmenekszik McClellan elől — bosszankodott Engels. „*So ist noch nie ein Krieg geführt worden, dafür bekommt er dann auch sein Dankvotum*" — írta Marxhoz hasonló gondolatmenettel a „Kis Napóleon" tunya hadmozdulatairól. New Orleans elfoglalása örömmel töltötte el Engelst, a virginiai konfederált sereg szétverése esetén azonban hosszas guerilla-harcoktól tartott. (Erre nem került sor.) Elégedetlenül állapította meg Engels, hogy a határállamokban forradalmi hévvel vívott guerilla-harcok helyett semmi sem történik.[58]

A tudományos szocializmus két nagy gondolkodója a háborúnak ebben a szélcsendes szakaszában az eseményeknek leginkább csak politikai aspektusairól leveleztek. Engels 1862. június 4-én az erőcsoportosítás új fejleményeiről tájékoztatta Marxot,[59] ugyanitt helytelenítette, hogy az északiak felfüggesztették a sorozást. Erről írt július 30-án is[60] és hozzátette, hogy mindez éppen akkor történik, amikor a déliek elrendelték a 18—35 évesek mozgósítását. A Washington és a hadsereg közti ellentétekről úgy vélte, hogy Stanton hadügyi államtitkár szétaprózza az erőket, így próbálja szándékosan előidézni McClellan bukását.[61] A vereségek nem rázzák fel a „jenkiket", ellenkezőleg, még lomhábbakká teszik őket. Az északi politika és hadvezetés tehetetlensége, belső marakodásai láttán Engels úgy gondolta, hogy az Unió számára „*it is all up*" (mindennek vége).[62] Engels ekkor már látta, hogy a déliek „egészen nagyszerűen" harcolnak,[63] sőt offenzívába mennek át. Ha Missouri állam és a „vadnyugat" a konfederáció kezére kerül, „Észak csomagolhat".[64]

Marx még ezekben a zavaros, komor órákban sem vesztette el optimizmusát. „Nem osztom egészen véleményedet az amerikai polgárháborúról" — válaszolta harcostársának.[65] „Nem hiszem, hogy *all is up.*" Az eddigi kudarcok okát — fejtegette Marx — az északi szervező-

[55] „Schlaffheit und Stumpfheit". *Uo.*
[56] „Wo ist da revolutionäre Energie irgendwo im Volk" *Uo.*
[57] *Briefwechsel,* III. 86—88. l.
[58] „. . . . aber hier geschieht gar nichts". *Uo.* 87. l.
[59] *Briefwechsel,* III. 91—92. l. — Engels részletes számadatokat közöl az egyes csapattestek létszámáról.
[60] *Briefwechsel,* III. 98—99. l.
[61] „. . . die Kräfte im interesse der Absetzung McClellans zu zersplittern." *Uo.* 98. l.
[62] *Uo.* 99. l.
[63] „Dabei schlagen sie ganz famos . . ." *Uo.*
[64] „Kriegen sie Missouri, so kriegen sie auch die territories, und dann kann der Norden einpacken". *Uo.* „*Territories*" = az állammá még nem szervezett nyugati területek.
[65] Deine Ansichten über den American civil war teile ich nicht ganz." Levele Engelshez 1826 augusztus 7-én. *Briefwechsel,* III. 111. l.

képesség hiányaiban, a forradalmi háború viselésétől való vonakodásban kell keresni. A déliek a végén mégis alulmaradnak.[66]

Egy hónappal később Engels már a második Bull Run-i csatáról számolt be Marxnak.[67] Ez az ütközet ismét a déliek győzelmét eredményezte, akik azonban elmulasztották az általános frontális támadást, ezért megint csak morális eredményekkel kellett beérniük „... a federáltak[68] győzhetnének, ha tábornokaik nem lennének olyan átkozottul ostobák[69] — állapította meg haragosan Engels, aki az új északi parancsnokot, Pope-ot még McClellan-nél is tehetetlenebbnek tartotta. Boszszantó — fejezte be gondolatmenetét Engels —, hogy az északiak ügyetlensége folytán a „déli fickók" valóságos hősöknek tűnnek a közvélemény szemében.

Marx optimizmusa azonban megingathatatlannak bizonyult. „Ami a jenkiket illeti — válaszolta erre a levélre —, továbbra is fenntartom még előző véleményem, hogy Észak végül is győzedelmeskedik."[70] „Az a mód, ahogyan Észak hadat visel, nem más, mint amit egy *burzsoá* köztársaságtól várni lehet, ahol a csalás olyan régen uralkodik."[71] A déli oligarchia könnyebb helyzetben van, mert amíg a termelőmunkát a négerekre hagyja, négymillió „fehér lumpenproletárt" („white trash") állíthat csatasorba, akik foglalkozásukra nézve született kalandorok — írja ugyanott.

Egy nappal az első nagy déli ellenoffenzíva összeomlása előtt Engels már ismét bízott abban, hogy Észak valahogyan mégis talpra áll.[72] Az északiak Antietam-i győzelme után Marx ismét a határállamok stratégiai fontosságát és a virginiai hadjárat energikus folytatásának lehetőségeit taglalta.[73] A Maryland államban aratott Antietam-i győzelemről Engelsnek is az volt a véleménye, hogy a déliek veresége lélektani szempontból óriási jelentőségű,[74] ekkor azonban még úgy vélte, hogy a franciaországi 1792—93-as „levée en masse"-hoz hasonló népmozgalom az északi államokban aligha várható, a választásokon pedig alkalmasint a demokraták kerekednek felül Lincolnnal szemben, minek következtében az új kormányzat ellenforradalmat jelent majd, mert a déli önállóságot elismerő „rothadt békéhez" vezet.[75] Engels

[66] *Uo.* 111—112. l.
[67] 1862 szeptember 9. *Briefwechsel,* III. 122. l.
[68] Federáltak = a szövetségi csapatok, vagyis az északiak és nem a konfederáltak, azaz a déliek.
[69] „... wenn ihre Generale nicht so blutig dumm wären." *Uo.*
[70] 1862 szeptember 10-i levele. *Briefwechsel,* III. 123. l. „Was die Yankees angeht, so bin ich sicher nach wie vor der Ansicht, dass der Norden schliesslich siegt."
[71] Az eredetiben: „Die Art, wie der Norden Krieg führt, nicht anders zu erwarten von einer *bürgerlichen* Republik, wo der Schwindel so lange souverän gethront." *Uo.* 123. l. — Célzás az újgazdagok, a hadiszállítók és a sorozóirodák visszaéléseire.
[72] 1862 október 16. *Briefwechsel,* III. 125. l. — A levél az Antietam-i csata előestéjén íródott.
[73] 1862 október 29. *Briefwechsel,* III. 126—127. l.
[74] 1862 november 5. *Briefwechsel,* III. 129. l.
[75] *Uo.*

súlyosan bírálta azt a népet, amely „ilyen óriási kérdésben engedi, hogy folyamatosan páholja saját lakosságának negyedrésze és amely 18 hónapi hadakozás után nem ért el mást, mint azt felfedezést, hogy valamennyi tábornoka szamár és minden polgári hivatalnoka gazember és áruló."[76]

Engels 1862. december 30-i és Marx 1863. január 2-i levelei[77] az északiak Fredericksburg-i katasztrófájával foglalkoztak. Az északi hadsereg új parancsnoka, Burnside tábornok 1862. december 13—15-én a bevehetetlen állásokban védekező déliek ellen hajszolta csapatait, amelyek tömör formációban, haláltmegvető bátorsággal rohamoztak, de véres fejjel kellett visszavonulniuk. A szörnyű mészárlás Burnside bukásához vezetett, utóda, Hooker pedig az 1863 májusában elszenvedett Chancellorsville-i kudarc miatt távozott a parancsnoki posztról.

Engels sem Burnside, sem Hooker szerepléséhez nem fűzött vérmes reményeket. 1863. február 17-én még sötéten látta a polgárháború kilátásait.[78] A háború fordulópontját jelentő Gettysburg-i csata *előtt* egy hónappal azonban már legalább Grantot dicsérhette.[79] Vicksburg elestét valószínűnek tartotta, a fontos város eleste hosszú ostrom után be is következett. Magát az elkeseredett második déli ellentámadást, amely Gettysburg-nél omlott össze, Marx már *„tökéletes coup de désespoir"*-nak, „kétségbeesett lépésnek" tartotta. Bár ekkoriban már ritkán találkozunk a két klasszikus írásaiban egyes csaták elemzésével, Marx kivételes éleslátással azt is megjósolta, hogy a háború még hosszabb ideig elhúzódhatik és ez az *európai* érdekek szempontjából rendkívül kívánatos is.[80]

Engels válasza nem ismeretes, 1863. augusztus 15-én Marx volt az, aki újból visszatért a polgárháború témájára.[81] Ebben a levelében azt írta Engelsnek, hogy az Unió számára fontos lenne a déliek kezén maradt kikötők, Charleston, Mobile, stb. elfoglalása, hiszen bármikor összeütközésbe kerülhetnek Boustrapával (III. Napóleonnal).[82] A mexikói intervenció miatt ekkor még fennállott az a lehetőség, hogy Franciaország elismeri a déli konfederációt és belép a háborúba.

Csaknem egy évnek kellett eltelnie a háború fordulópontját jelentő 1863. év nyara óta, hogy Marx és Engels újra megemlítsék az amerikai polgárháborút. (Ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy tanulmányunk számára Marx és Engels megjegyzései az elsődleges fontosságúak, amíg

[76] „. . . nach 18 Monaten Krieg weiter nicht erreicht hat als die Entdeckung, dass alle seine Generale Esel und seine Zivilbeamten Spitzbuben und Verräter sind." *Uo.*

[77] Briefwechsel, III. 137. 138. l.

[78] „Im Yankeeland sieht's faul aus." — írta Marxnak. *Briefwechsel,* III. 154. l.

[79] „In Amerika geht's schön her." *Briefwechsel,* III. 173. l.

[80] Az *„europäischen* Interesse" kifejezés [a kiemelés Marxtól származik] nyilvánvalóan az európai proletariatus érdekeit jelenti. Marx levele Engelshez 1863 július 6-án, *Briefwechsel,* III. 178. l.

[81] *Briefwechsel,* III. 183. l.

[82] Boustrapa — III. Napóleon egyik gúnyneve. A „parvenu" császár három városáról kapta a komikus hangzású nevet, arról a három városról, ahol államcsínyt kísérelt meg. (Boulogne, Strassbourg, Paris.)

a háború eseménytörténetét csupán aránytalanul, csonkán, inkább illusztrációképpen vázoljuk.) A hosszú hallgatás oka nem ismeretes, kétségtelen azonban, hogy ebben az időben a Marx—Engels-levelezés is hézagosabbá vált. Tény, hogy amikor 1864. május 26-án Marx ismét megemlítette az amerikai eseményeket, Grant tábornok, az Egyesült Államok jövendő kétszeres elnöke már a Potomac-hadsereg parancsnoka volt, utóda, W. T. Sherman tábornok pedig megkezdte külön tanulmányt érdemlő és Marx által már 1862-ben javasolt hadjáratát a „szecesszió kulcsa", Georgia ellen. 1864 májusában Grant is megindult Virginia ellen és három kemény csata után ugyanoda jutott, ahol McClellan állt két évvel azelőtt. Bár Grant csapatai kétszeres túlerőben voltak Lee-vel szemben, az elért eredmény nem állt arányban a veszteségekkel. Grant rövid idő alatt hatvanezer halottat és sebesültet vesztett és az északi közvéleményben e szörnyűség hatása alatt defetista hangok hallatszottak.[83] „Mit szólsz Grant hadműveleteihez?" — kérdezte aggódva Marx angol nyelven,[84] majd hozzáfűzte, hogy a konzervatív Times természetesen a déliekkel szimpatizál. Marx aggódott, ugyanakkor azonban bízott Grant tehetségében: „... *but I think that fellow knows what he is about*" *(de úgy gondolom, hogy ez a fickó tudja, mit csinál)* — vetette oda levele végén. Engels négy nappal később válaszolt,[85] ő is érezte, hogy a háború döntő szakaszába lépett, ugyanakkor azonban tisztában volt az offenzíva nehézségeivel. A kedvező hírek az idő múlásával szaporodtak. Ha drága áron is, Grant mégis előrenyomult. „Az amerikai hírek jóknak tűnnek számomra" — írta Marx 1864. június 7-én.[86] Engels nem fukarkodott a dicsérettel, jó véleménnyel volt az energikus Grantról,[87] bár attól tartott, hogy a Beauregard csapataival megerősödött Lee ismét felülkerekedik Richmond előtt. Szerencsére Lee nem mutat nagy hajlandóságot — írta —, hogy nyílt csatába bocsátkozzék, csapatait sáncok mögött tartja és beéri kisebb csetepatékkal.[88]

[83] Az északiak veszteségei csakugyan félelmetesek voltak. A védők ágyú- és puskatüze ezreket tett harcképtelenné és ekkor vált általánossá a szembenálló felek gyalogságának védőművek, árkok mögé vonása, amely a hadtörténelemben újdonságot jelentő állandó állóháborút eredményezte. Rendszerint a déliek voltak azok, akik defenzív helyzetben, puskatűzzel fogadták a tömör formációban közeledő ellenséges rohamozókat, bár nem szabad elfelednünk, hogy a háború egyik legfontosabb ütközetében, a Gettysburg-iban maguk is „fejjel mentek a falnak". H. NICKERSON idézett tanulmánya (*Cahiers d'histoire mondiale* IV. 1958. 2. sz. 354. l.) említi Lyman unionista ezredes emlékiratait (Meade's Headquarters, 1863—1865, Boston 1922, R. Agassiz szerkesztésében), amelyben a szemtanú elevenségével olvashatunk a chancellorsville-i csatáról. („Nem voltak többé félrecsapott csákójú és katonazene által vezetett előrenyomuló és manőverező hosszú oszlopok... Sohasem láttuk a lázadókat... csak füstöt, bokrokat és felbukó embereink tömegeit.") A rohamok gyilkos hatása annyira nyilvánvaló volt, hogy az északiak Grant offenzívája idején a Potomac-hadszíntér rohamai előtt papírlapokat tűztek zubbonyuk hátára, amelyek személyi adataikat tartalmazták. Vö. MORISON-COMMAGER, *I. m.* 728. l.

[84] „What do you say of Grant's operations?" *Briefwechsel*, III. 206. l.

[85] 1864 május 30. *Briefwechsel*, III. 207. l.

[86] *Briefwechsel*, III. 214. l.

[87] 1864 június 9. *Briefwechsel*, III. 215. l.

[88] *Uo.*

Három hónapos szünet után Engels ismét megszólalt Manchesterből: *„Was hältst Du von den Dingen in Amerika?"* A továbbiakban elfogulatlanul dicsérte Lee mesteri taktikázását, azt a tényt, hogy a déliek híres generálisa sokkal kisebb erőkkel tartja sakkban ellenfeleit, miközben portyázóival Washingtont és Pennsylvania államot fenyegeti.[89] Még a poroszok is tanulhatnának Lee-től: *„Ausgezeichnetes Muster zum Studium für die Preussen..."*[90] Grantról is írt Engels ebben a terjedelmes levélben, az északi hadvezért erőteljes *„kleiner Strategiker"*-nek tartotta, de attól félt, hogy a tábornok látóköre nem eléggé széles, a Richmond ellen intézett elakadt offenzíva bizony kudarcfélének látszik.[91] Grant túlságosan türelmetlen. Kapkod, egyszer itt, máskor ott támad, de sohasem a megfelelő kitartással. A georgiai Atlanta ellen előrenyomuló Sherman súlyos csapást mérhet a rabszolgatartókra, hiszen itt vannak a déliek nagy ágyúgyárai és legfontosabb vasútvonalai.[92]

1864 szeptemberében a déliek már vergődtek, a háború azonban még mindig nem dőlt el. „Magunk között szólván, a mostani pillanatot nagyon kritikusnak tartom" — jegyezte meg 7-én Marx.[93] Még nem húzták ki a Dél méregfogát, a konfederáltakon azonban a kimerülés jelei mutatkoznak. November 9-én Engels is úgy látta, hogy Richmond előtt közeledik a vég.[94] Amíg azonban teljesen körül nem kerítik a lázadás főfészkét, az ostrom éppen olyan kemény lesz, mint Szevasztopolj-é.[95]

A konfederáció végvonaglásához Marx és Engels már csak néhány szót fűztek. A Richmond előtti manőverekről ejtett megállapításokon kívül[96] már csak Marx egy lakónikus megjegyzésére figyelhetünk fel 1865. március 4-i levelének végén: *„Mit Confederacy scheint es zu Ende."*[97] Április 2-án Lee kiürítette Richmondot és a hegyek között akarta folytatni az ellenállást. Az amerikai polgárháború Engels egyik levelének utóiratába szorult: „Mit szólsz Richmondhoz? Azt vártam, hogy Lee *katona* módjára viselkedik és futás helyett kapitulál, hogy legalább kedvező feltételeket biztosíthasson hadserege számára. De jobb így. Most nyomorúságos gazfickóként végzi; a tragédia komikusan fejeződik be."[98]

89 1864 szeptember 4. *Briefwechsel*, III. 226—227. l.

90 *Uo.* 226. l. — A poroszok azonban „méltóságukon alulinak" tartották, hogy tanuljanak az amerikai polgárháború tapasztalataiból. Moltkéról jegyezték fel, hogy esze ágában sem volt tanulmányoznia holmi „felfegyverzett csőcselék hadmozdulatait". E. M. EARLE (szerk.): Makers of modern strategy. Princeton 1952. 166. l. — Ez a tanulmánygyűjtemény polgári szemlélete ellenére komoly figyelmet szentel Marx és Engels forradalmi stratégiai elveinek. (III. rész, 7. fejezet, 155—171. l., írta Sigmund Neumann.)

91 *Uo.* 226. l.

92 *Uo.* 227. l.

93 *Briefwechsel*, III. 229. l.

94 „Die Sache bei Richmond scheint sich dem Ende zu nähern." *„Briefwechsel*, III. 241. l.

95 Uo.

96 Engels Marxhoz 1863 február 7-én. *Briefwechsel*, III. 274. l.

97 *Briefwechsel*, III. 296. l.

98 Engels Marxhoz 1865 április 16-án. *Briefwechsel*, III. 314. l.

Marx és Engels cikkei és levelezése hadtörténelmi szempontból is becsesek számunkra. Megállapításaik kivételes ítélőképességüket tükrözik, kisebb jelentőségű tévedéseik pedig emberi közelségbe hozzák őket. Aki tisztában van azzal, mennyire nehéz, szinte lehetetlen megítélni egy háború várható eredményeit, az nem csodálkozhatik azon, hogy a polgárháború forgatagában mindketten keserű szájízzel szemlélték az Unió vergődését, tábornokainak határozatlanságát, politikusainak baklövéseit — inkább az a csodálatraméltó, amint hadvezéreknek is becsületére váló éleslátással és szakértelemmel mutattak rá az időszerű politikai és hadászati tennivalókra és az egész kérdéskomplexust magától értetődően kapcsolták össze a nemzetközi munkásmozgalom érdekeivel. Észrevételeik nem csupán muzeális értéket jelentenek, hanem a jelen szempontjából is gyakran tanulságosak.

A NEMZETŐRSÉG ÖNKÉNTES MOBILIZÁCIÓJA 1848 NYARÁN

Urbán Aladár

A nemzetőrség az 1848—49-es forradalom és szabadságharc egyik legjellemzőbb és legtöbbet vitatott intézménye. Szervezésének hibái, fegyverzetének elégtelen volta és alkalmazásának korai kudarcai ellenére, a lakhelyükről kiindított (mobilizált) nemzetőri alakulatok a szabadságharc egész története során fontos szerepet játszottak. A válságos pillanatokban elrendelt népfelkelés térben és időben korlátozott, a szabadcsapatok száma viszonylag kicsiny volt — a mozgóvá tett (mobilizált) nemzetőrség alakulatai azonban 1848 júliusától egészen Világosig, diadalmas és vesztes csaták során kísérték végig a szabadságharc honvédseregét.

Ismeretes, hogy a nemzetőrséget eredetileg a forradalom fegyveres önvédelme teremtette meg, a XXII. tc. pedig „a vagyonbátorság, a közcsend és belbéke" biztosítására kívánta felhasználni. A délvidéki szerb felkelés gyorsan kibontakozó veszélye miatt azonban, az alig megszervezett és még ki sem képzett nemzetőri alakulatokat a belső rendfenntartó feladatok ellátása helyett a honvédelem szolgálatába kellett állítani. Az alig háromhónapos és még gyökeret sem vert új intézmény természetesen ezt az első próbát nem állotta ki. Később pedig, a honvéd zászlóaljak számának gyorsütemű szaporítása idején általában sem megfelelő számú és képzettségű tiszt, sem elegendő fegyver és felszerelés nem jutott a nemzetőröknek. Ez véglegesen kiegészítő szerepre kárhoztatta a nemzetőrséget, amely így létének rövid 16 hónapja alatt nem tudta kinőni veleszületett gyengeségeit. A közismert fogyatékosságok és balsikerek miatt érthető, hogy történeti irodalmunkban meglehetősen negatív a nemzetőrség katonai szerepének értékelése. Pedig az 1848 nyarán, az első délvidéki kudarcok után szervezett önkéntes nemzetőri alakulatok nem érdemlik meg ezt az elmarasztalást. Az emlékezés ma már alig tartja számon, hogy 1848 őszén és telén közülük több honvédzászlóaljjá alakult át — öregbítve ezzel a honvédsereg dicsőségét.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a Batthyány-kormány 1848 június—júliusában a nemzetőrség

harctéri alkalmazása, majd az első balsikerek után a mozgósítás rendszerének átalakítása érdekében kifejtett. A kormány ugyanis néhány hét alatt belátta, hogy a nemzetőrség adott szervezete az új viszonyok és változott feladatok mellett nem megfelelő. Ezért mindent megtett — legalábbis a mobilizált alakulatokat illetően — annak megjavítása érdekében. Ekkor váltotta fel a nemzetőrség *kötelező* kiindítását az ún. *önkéntes mobilizáció*. Ennek kialakulását és azt követően a nemzetőrség szervezetében, valamint osztályösszetételében 1848 nyarán bekövetkezett változást kívánjuk az alábbiakban nyomon követni.

A nemzetőrség mobilizációja

A márciusi napokban spontán létrejött nemzetőri alakulatok szervezését a kormány csak egy hónappal később vette kezébe. Április 21-én kelt Batthyány miniszterelnök rendelete, amely a hatóságokat a XXII. tc. értelmében a nemzetőrség összeírására utasította.[1] Az összeírás azonban lassan haladt, elsősorban a parasztság ellenállása következtében. A parasztok egyrészt nem orvosolt sérelmeik miatt, másrészt a nemzetőri szolgálatban a katonáskodás burkolt formáját látva, számos helyen megtagadták azt. Helyenként az uralkodó osztály, a volt nemesség húzódozása is késleltette az összeírást. A városok egy része pedig korábbi polgárőrsége különállásának megtartásáért folytatott harcával hátráltatta az egységes nemzetőrség létrejöttét. (A városok tehetős polgársága ugyanis nem akart abba belenyugodni, hogy a minisztérium elrendelte a díszes egyenruhában parádézó polgárőrség feloszlatását és tagjainak a területileg illetékes nemzetőrségi alakulatokba történő beosztását.) A nemzetiségi vidékeken általában már az első pillanattól leplezetlen ellenszenv nyilvánult meg az új intézménnyel szemben. A kormány ezt előre látva, még április 20-án bizalmas körlevélben hagyta meg a helyhatóságoknak, hogy a nemzetőrség összeírását azokon a helyeken, hol ellenszegülést tapasztalnak, egyelőre mellőzzék. Csak ott sürgette, ahol a közeljövőben a nép felfegyverzése is nyugodtan megvalósítható.[2] A felmerülő panaszok következtében május 25-én Batthyány megújította a fenti tilalmat, a legszigorúbban utasítva a hatóságokat, hogy *„ott, hol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék,*

[1] HNI 1848:13.; PH *(Pesti Hirlap)* 1848. ápr. 26. — A rendelet nagy gondot fordít a törvényes képesítés nélkül önként jelentkezőkre: ...„főleg teljes szigorral figyeljen — szól az utasítás — a 3-dik §. értelme szerint az önkénytesekre, annak qualificatióját is megvizsgálva, ki már fegyver alatt létez."

Levéltári rövidítések (az 1848/49-es minisztériumnak az Országos Levéltárban őrzött anyagából):

Min. eln. E.:	Miniszterelnök elnöki iratok.
HNI:	Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratok.
ONöHt:	Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai.
HM:	Hadügyminisztérium általános iratok.
HM/b:	Hadügyminisztérium, beadványok.
HM/k:	Hadügyminisztériumi kiadványok fogalmazványai.
BüM:	Belügyminisztérium általános iratok.

[2] HNI 1848:15.

az összeírás életbeléptetése megtiltatik"...[3] Ez az utasítás azonban némi zavart okozott. Ugyanis az említett 20-i bizalmas értesítést és a nemzetőrség összeírását elrendelő körlevelet a miniszterelnöki irodából egyidejűleg expediálták. A hatóságok azokat egyszerre vették kézhez és így joggal hihették, hogy az összeírással nem kell sietniök. Ezért érthető, hogy május 18-án Batthyánynak újabb rendeletben kellett sürgetnie, hogy a nemzetőri összeírásokat *haladéktalanul* küldjék be, mivel — a körlevél szerint — addig csak Esztergom városa terjesztette fel azokat.[4]

A nemzetőrség összeírása és szervezése ezekben a hetekben csak az Alföldön és a Dunántúl magyarlakta vidékein ért el megnyugtató eredményeket. Ezeknek, valamint a zendülésektől fenyegetett helységeknek és megyéknek felfegyverzéséről a minisztérium igyekezett is gondoskodni. Bár Lederer altábornagy, a magyarországi (budai) főhadi kormányszék parancsnoka, a budai fegyvertár megvizsgálására kiküldött bizottság tevékenységét megakadályozta, arra hivatkozva, hogy Bécsből még nem kapott utasítást, hogy a magyar minisztériumnak engedelmeskedni tartozik, a fegyvertárból mégis tekintélyes mennyiségű lőfegyvert sikerült a nemzetőrség számára biztosítani. A márciusi napokban a pesti ideiglenes nemzetőrségnek kiosztott fegyvereken kívül a miniszterelnök április 28—május 13. között több mint 12 000 lőfegyvert utaltatott ki elsősorban az alföldi és délvidéki megyéknek.[5] A későbbiek során a temesvári, pétervárad és eszéki katonai raktárakból is sikerült a nemzetőrség számára fegyvert szerezni. Mindez azonban elenyészően kevés volt. A kormány ezért magánosokkal is igyekezett fegyverszállítási szerződést kötni,[6] sőt tudomásunk szerint Batthyány miniszterelnök már április 21-én arról tárgyalt Blackwell-lel, a pozsonyi országgyűlésre küldött angol politikai ágenssel, hogy miként lehetne Angliából 100 000 puskát vásárolni a nemzetőrség felfegyverzésére.[7] Átmeneti megoldásként a minisztertanács június 6-i ülése 100 000 egyenesre szegzett, védelemre alkalmas kaszának elkészítését határozta el. Egyben meghagyta a belügyminiszternek és a Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy utasítsa a megyéket vadászfegyverekkel felszerelt csapatok alakítására. Egyidejűleg úgy döntött a minisztertanács, hogy az országot fenyegető veszély növekedése következtében nem várja meg a nemzetőri összeírások befejezését, hanem megkezdi a nemzetőri őrnagyok (zászlóaljparancsnokok) kinevezését.[8]

[3] HNI 1848:296. Közli *Deák Imre:* 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Bp. (1943.) 103. p.

[4] PH 1848. máj. 20.

[5] Ld. kimutatás és kiutalások a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai között. 1848. ápr. 28—máj. 13.

[6] PH 1848. ápr. 22., 26.; *Papp Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. 62. p.

[7] *Horváth Jenő:* A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—1849). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1932. 102. p.; *Hajnal István:* A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp. 1957. 36. p.

[8] Ld. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. (Sajtó alá rendezte: *Sinkovics István.*) Kossuth Lajos összes munkái, XII. Bp. 1957. 229—30. pp. (Id. mű rövidítése a továbbiakban: KÖM XII.)

A szervezésnek ilyen kezdeti fokán állott a nemzetőrség, amikor június elején a komoly katonai erőt képviselő szerb határőrök és csajkások felkelése egyre szervezettebb és veszélyesebb jelleget öltött. A Bácskában és Bánságban állomásozó elégtelen számú sorkatonaságnak erősítésre volt szüksége. Mivel a kormány ismételten hiába követelte az osztrák hadügyminisztériumtól a Galíciában és Morvaországban állomásozó magyar legénységű sorezredek hazaküldését, s mert a május 16-án elrendelt honvédtoborzásnak számottevő eredménye Pest, Szeged és Debrecen városán kívül még alig mutatkozott — nem volt más választás, mint igénybevenni a jobbára még ki sem képzett nemzetőrség szolgálatait.

Az első jelentős intézkedés, amely a nemzetőrségnek a szerb felkelés elleni alkalmazását előkészítette, Szemere Bertalan belügyminiszter június 10-én kelt rendelete volt, amelyben Csongrád, Csonád, Temes, Arad, Torontál, Krassó, Bács, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém és Vas megyék főispánjait a polgárháború veszélyére való tekintettel a magyar és német lakosság felfegyverzésére, megszervezésére és a megye határainak védelmére utasította.[9] Ugyancsak június 10-én Mészáros Lázár hadügyminiszter utasította a jászkun és hajdú kerületeket, Pest, Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Szabolcs és Bihar megyéket, Budapest, Debrecen, Kecskemét, Szeged, Arad, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Nagykőrös, Mezőtúr, Gyula, Békés és Nagyvárad városokat, hogy nemzetőrségüket haladéktalanul állítsák fel, katonaviselt vezetőkkel és a hozzáférhető fegyverekkel (vadászpuska, kasza, kard, pisztoly, fokos stb.) lássák el és „magukat haladéktalanul akkép tartsák (ti. készen), hogy az első felhívására a hazának, a már megtámadott Bács, Torontál megye helységeinek védelmére és oltalmára lehessenek"...[10] A kormány ekkori tervei szerint Szeged alatt kívánt egy nagyobb létszámú, sorkatonaságból és nemzetőrségből álló tábort létrehozni, azt remélve, hogy ez a demonstráció is elegendő lesz a szerb felkelők megfélemlítésére.[11] Mint ahogy Szemere belügyminiszter ezt meg is fogalmazta június 10-i, már említett körlevelében: „Erőt kell gyűjteni, erőt kell mutatni, hogy ha mi nem támadunk is meg senkit, megtámadni se merjenek."[12] A szegedvidéki tábor megalakulását a belügyminiszter június 11-én tudatta az érdekelt helyhatóságokkal: Arad, Csanád, Csongrád, Bács, Krassó, Temes és Torontál vármegyékkel, valamint Arad, Temesvár, Szeged, Szabadka és Zombor városok-

[9] BüM 1848: 3414.: Közlöny, 1848. jún. 18. (10. sz.) Közli *Thim József:* A magyarországi 1848—49-iki szerb felkelés története. Bp. 1930. II., 376—77. pp.

[10] HM/k 1848: 255/a. Közli pl. *Hegyesi Márton:* Bihar vármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885. 264—65. pp. és *Oláh István:* Békés vármegye 1848—49. Gyula, 1889. I. 205—206. pp.

[11] *Vukovics Sebő* emlékiratai Magyarországon való bújdosása és száműzetésének idejéből (Sajtó alá rendezte: *Bessenyei Ferenc.*) Bp. 1894. 209. p. — A szegedvidéki tábor terve már május közepén felmerült. Részletes tervét Mészáros Lázár hadügyminiszter a jún. 6-i minisztertanácsi ülésen ismertette. Ld. KÖM XII. 146., 228. pp.

[12] *Thim* id. mű II. 377. p.

kal.[13] Szemere egyidejűleg Baranya, Vas, Zala, Somogy, Tolna megyéknek küldött felhívásában tudtukra adta, hogy a Dráva mentén, Eszéknél nemzetőrségből és katonaságból ugyancsak nagyobb tábort vonnak össze.[14] Ezzel a nemzetőrség mozgóvá tétele néhány nap alatt homályos tervből a realitások sorába lépett. Csak az egyes helyhatóságok által kiindítandó nemzetőrök számát kellett még megállapítani és gondoskodni mielőbbi táborba indításukról.

Ez a rendelkezés sem váratott soká magára. Június 13-án a belügyminiszter a fentebb már említett megyékhez fordulva, *két hét leforgása alatt* meghatározott létszámú, a lehetőségek szerint felfegyverzett nemzetőrség kiindítását rendelte el.[15] Szemere ezen rendelete 40 000 főnyi nemzetőrség mobilizálását irányozta elő. 26 000 embert a Délvidékre, 14 000-et a Dráva-vonalra, a következő megoszlásban: *Délvidékre:* jászkun kerület 2000, Pest megye 3000, Arad m. 3000, Csanád m. 2000, Csongrád m. 2000, Bács m. 4000, Torontál m. 3000, Temes m. 4000 és Krassó m. 3000 nemzetőrt, a *Dráva-vonalra* Tolna m. 2000, Baranya m. 3000, Somogy m. 3000, Zala m. 3000 és Vas m. 3000 nemzetőrt volt köteles küldeni.* A többi megyének pedig június 14-én a hadügyminiszter küldött értesítést, hogy a nemzetőri összeírást sürgősen bevégezve és felterjesztve, egyben mindent tegyenek meg a nemzetőrségi zászlóaljak megszervezésére, kiképzésére és felfegyverzésére, hogy ha a fenntebbi, az „első védvonalba" sorozott megyék nemzetőrei nem volnának elegendőek, ők is készen álljanak a megtámadottak megsegítésére.[16]

A veszély tudatát növelte és a nemzetőrség mobilizációját megkönnyítette, hogy június elején a megtámadott, vagy fenyegetett helységek, elsősorban Bács és Torontál megyék, továbbá Zenta és Kikinda városok stb. közvetlenül is segélykérő felszólításokkal fordultak az őket környező magyarlakta megyékhez és városokhoz.[17] Ilyen előkészületek között került sor azután a hadügyminisztérium június 28-án kelt rendelkezésére, amely utasította a jászkun kerületeket, Pest, Tolna, Bács és Csongrád megyéket, valamint Szeged városát, hogy táborba indított nemzetőreiket az időközben kinevezett Bechtold altábornagy, a délvidéki seregek fővezérének parancsnoksága alá helyezzék.[18] Hasonló

[13] BüM 1848:3613/a.; Közlöny 1848. jún. 18. (10.); Közli *Pap D.* id. mű I. 194—196. pp. és *Thim* id. mű II. 384—385. pp.

[14] BüM 1848:3613/b.

[15] BüM 1848:3649. Szemere Bertalan sk. fogalmazványa. (Ld. BüM Rendőr oszt. ir. 1848. 16. kútfő. 1. tétel.) Közli *Pap. D.* id. mű I. 205—208. pp. és *Thim* id. mű II. 397—399. pp., Közlöny 1848. jún. 18. (10.)

[*] A továbbiakban a tanulmány szűkre szabott terjedelme miatt, mivel a nemzetőrség önkéntes mobilizációjának kialakulását lényegesen nem befolyásolta, nem foglalkozunk a Dráva-vonal szervezésének kérdésével.

[16] HM/k. 1848:255/b.

[17] Ld. *Herendi József:* A jászkun-kerületek a függetlenségi harc alatt 1848 és 1849-ben. Cegléd, 1901. 36. p.; *Reizner János:* A régi Szeged. Szeged. 1884. I. 155, 159. pp. *Oláh István* id. mű I. 207. p.

[18] Jászkun ker.: HM/k 1848:788.; Pest m.: uo., 799.; Tolna m.: uo., 805.; Bács m.: uo., 806.; Csongrád m.: uo., 828.; Szeged: uo., 789.

utasítást kaptak másnap Csanád, Arad és Békés megyék is.[19] Ezzel vette kezdetét a megyék és városok arra irányuló fáradozása, hogy összeállítsák és felfegyverezzék a Délvidékre indítandó nemzetőri zászlóaljakat.

A tagadhatatlanul meglevő általános lelkesedés ellenére a nemzetőrség kiindítása egyáltalán nem volt könnyű feladat. A lakosság széles tömegei már megbarátkoztak ugyan a nemzetőrség intézményével, a helyben végzett szolgálatokkal és gyakorlatokkal is, de a mobilizáció: a 20—50 év közötti munkaképes férfiak jelentős hányadának a legnagyobb dologidőben történt elvezénylése a köznépben érthető módon nem volt népszerű. Főleg az adott sok szenvedélyes vitára okot, hogy kik menjenek: önkéntes jelentkezés alapján állítsák-e össze a kiindítandó zászlóaljat vagy a lakhely szerint összeírt és szervezett nemzetőrség egyes századait indítsák ki, esetleg helységenként arányosan kivetett kontingens alapján történjék a minisztérium által megkívánt 2—3000 főnyi alakulat kiállítása. A nehézségeket növelte a birtokos osztály önzése is, amely eddig általában betartotta a törvény előírásait és a XXII. tc. 3. §-a értelmében a törvényszabta vagyonnal nem rendelkezőket (néhány erőszakoskodástól eltekintve) többnyire csak önkéntes jelentkezés alapján vette be a nemzetőrség soraiba. Érthető módon egyáltalán nem szorgalmazták, hogy a nincstelen zsellérek és béreslegények is fegyvert kapjanak kezükbe.[20] Most azonban számos helységben szívesen a legszegényebbeket és a nemzetőri szolgálatra nem is kötelezetteket indították volna ki. Alig van az érintett megyék közül olyan, amelyből ne ostromolták volna zsellérek, pusztai béresek kérelmeikkel és panaszaikkal a miniszterelnököt, a belügyminisztert, a hadügyminisztert és az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot. Számos panaszos jelentkezett, akiket az összeíráskor a törvény ellenére vettek be, de akik eddig a sokszor jelképes helybeli nemzetőrségi szolgálat ellen nem tiltakoztak, de most a kiindítást megtagadták, mivel több hetes távollétük az aratási-begyűjtési munkák idején télen éhezésre kárhoztatta volna családjukat.

Mindezek a problémák késleltették a megyék munkáját és így csak július hónapban került sor a nemzetőrség mobilizációjának megvalósítására. A jászkun kerület főkapitánya ugyan már június 16-án jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy 2000 gyalogos és 500 lovas nemzetőrt készek kiindítani, ezért megfelelő parancsnok és egyben a gyülekező hely kijelölését kérte.[21] Ugyanakkor a jászkun nemzetőrség csak július 15-ére gyűlt össze Kiskunhalason, hogy táborba szálljon és július 21-re érkezett meg a verbászi táborba.[22] A Pest megyei 4000 főnyi nemzetőrség — amelynek kiállítása egyáltalán nem ment zökkenő nélkül[23]

[19] HM/k 1848:833.; Békés m. ld. még *Oláh István* id. mű I. 215. p.

[20] Csány László kormánybiztos írta aug. 24-én kelt levelében Batthyány miniszterelnöknek, hogy a megyei urak kezdetben féltek a nemzetőrség felfegyverzésétől, mert „Dózsa háborújától" tartottak. ONöHt 1848:3111.

[21] HM/k 1848:522.; HNI 1848:547.

[22] HM/b 1848:3386., 3745.; ONöHt 1848:1623.

[23] HM 1848:3449.

— július közepén Kiskőrösön vonult táborba, július 25-én indult le a Délvidékre és július 28-án foglalta el állomáshelyét Kishegy, Szeghegy, Feketehegy helységekben a bácskai mozgó hadtest jobbszárnyán.[24] A Békés megyei 3000 főt meghaladó nemzetőrség július 12-én gyülekezett Tótkomlóson és július 13-án érkezett meg Makóra, hogy a június 29-én kelt hadügyminiszteri rendelet értelmében a Pécskára rendelt Csanád és Arad megyei nemzetőrséggel a Maros átkelő helyeit őrizze. Július 19-én azonban Nagybecskerekre rendelték őket, Kiss Ernő ezredes parancsnoksága alá.[25] A Csanád megyei nemzetőrség 1350 főnyi zászlóalja július 24-én indult a makói gyülekezőhelyről a verbászi táborba.[26] A csongrádi 1000 gyalog és 3000 lovas nemzetőr július 18-án gyülekezett Makón és onnan vonult az óbecsei táborba.[27] Újabb rendelkezés alapján ugyancsak a Délvidékre, a verbászi táborba indult július 5-én a tolnai nemzetőrök egyik 2000 főnyi zászlóalja is.[28]

Időközben Mészáros Lázár hadügyminiszter július 13-án újabb rendeletet intézett Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Arad, Zaránd, Temes, Torontál megyékhez a jászkun és hajdú kerületekhez, hogy *minél nagyobb létszámú* nemzetőrséget indítsanak ki. Kijelölte gyülekező helyeiket és délvidéki táborhelyeiket is.[29] Egy, a hadügyminisztériumban a Nemzetőrségi Haditanács számára készült kimutatás szerint a Hont megyei nemzetőröket Szabadkára, a nógrádiakat Ókanizsára, a hevesieket Kulára, a borsodiakat Zentára, a bihariakat és temesieket Dentára, a békésieket és csanádiakat Óverbászra, a csongrádiakat és torontáliakat Óbecsére, az Arad megyeieket Nagybecskerekre, a zarándiakat Körösbányára, a jászkun és hajdú nemzetőröket Kishegyesre rendelték.[30]

Az új rendelet hatására a hajdú kerület július 19-i gyűlése foglalkozott a nemzetőrség mobilizálásával és a hó végére 1800 főből álló csapat kiindítását határozta el.[31] Heves megye 3000 főnyi nemzetőrsége pedig csak augusztus 6-án indult meg rendelkezési helyére, a kulai táborba.[32] Nógrád megye július 21-i közgyűlésén a fenti rendelet értelmében az *egész* nemzetőrség kiállítását elhatározták, de fegyverek hiánya miatt július 25-én a határozatot úgy módosították, hogy helységenként minden 5 nemzetőr után egy főt, mintegy 2000 embert fognak kiindítani.[33] Borsod megye pedig július 22-én az határozta, hogy

[24] HM/b 1848:3678.; *Bpi. 2. sz. Állami Levéltár*, Pest vm. lt. Közgy. jkv. 1848: 5039., közgy. ir. 1848:5181.

[25] HM/b 1848:3427.: ONöHt 1848:1841.: *Oláh István* id. mű I. 216—218., 235—239. pp.

[26] HM ált. ir. ikt. kve 1848:1841.: ONöHt 1848:2802.

[27] HM ált. ir. ikt. kve 1848:3888.

[28] HNI 1848:610.; ONöHt 1848:1449.; HM/b 1848:3313.

[29] A rendelkezés fogalmazványa a hadügyminisztérium levéltárában nincs meg. Békés m. példányát ld. *Gyulai Áll. Lt.* Békés m. Lt. Állandó Bizottm. ir. 1848:378.; a Nógrád megyének küldött példányt: *O Lt.* Abszolutizmus kori levéltárak. Vármegyék és városok felterjesztett iratai. Nógrád m. — A rendelkezés a Közlönyből sem ismert.

[30] ONöHt 1848:1755.

[31] ONöHt 1848:1994.

[32] HM ált. ir. ikt. kve 1848:4468.

[33] ONöHt 1848:2136.

pár hét alatt kiállít és Zentára küld egy 3000 főnyi zászlóaljat.[34] Hont megye nemzetőrségének mintegy 6000 tagját július 24-én útnak indították Vácon át Baja—Szabadka felé, de egy időközben megjelent hadügyminiszteri rendelet miatt ezek néhány nap múlva visszafordultak.[35] Ugyanez történt a Belényesen összpontosult és kiindulásra készen álló bihari nemzetőrséggel is, amelyet Mészáros Lázár hadügyminiszter már július 4-én sürgetett a kiállásra.[36]

Július hónapban tehát a Délvidéken folyó harci eseményekben csak azok a nemzetőri alakulatok vettek részt, amelyeknek kiindítását a június 28—29-i hadügyminiszteri utasítás rendelte el. A július 13-i említett újabb rendelet eredményei csak augusztusban értek meg, — amikorra már a kormány az addigi tapasztalatok alapján módosította a nemzetőrség mobilizálásának rendszerét. Egy augusztus 8-án készült kimutatás szerint[37] a következő alakulatok tartózkodtak a délvidéki táborban: a *jobbszárnyon* (Wolnhofer vezérőrnagy dandárában) a jászkunok (2000 gyalogos, 499 lovas), a Bács, Pest és Tolna megyei nemzetőrség (összlétszám: 6842 gyalogos és 121 lovas) és a baranyai nemzetőrség (3000 fő); a *centrumban* (Eder vezérőrnagy dandárában) a Csanád —Csongrád megyei nemzetőrség (2500 gyalogos, 300 lovas), Heves megye nemzetőrsége (3000 fő) és a hajdú nemzetőri lovasság (325 fő); a *balszárnyon* (túl a Tiszán, Kiss Ernő ezredes dandárában) a Békés megyei nemzetőrség (2500 gyalogos, 300 lovas) és Arad megyei nemzetőrség (600 fő). A kiállítani tervezett 26 000 fővel szemben tehát *augusztus elején 20 442 gyalogos és 1535 lovas nemzetőr tartózkodott a délvidéki táborban.* A kimutatás szerint a parancsnokság nem ismeri a honti és a borsodi nemzetőrségnek — amelynek érkezését a hadügyminisztérium már jelezte — sem létszámát, sem pedig tartózkodási helyét. Ugyanígy nincs tudomása a hajdú kerületi gyalogos nemzetőrség hollétéről és létszámáról sem. A fentebb felsorolt alakulatok többsége már az első váltásból való (a hevesiek akkor érkeztek), kivéve az augusztus 1-én leváltott csongrádiakat, a 3-án leváltott békésieket, valamint a még július 17-én az ókéri táborból, a július 14-i első szenttamási ostrom kudarcától és a tábori élet nehézségeitől megrettent és megfutott Tolna megyei nemzetőrségi zászlóaljat (amelyet azonnal a Dráva-vonalra kiállított második tolnai zászlóaljjal pótoltak).

Ezeket az alakulatokat az önkéntes mobilizáció bevezetéséig kétszer vagy háromszor váltották le aszerint, hogy az illető megye az első kiállítás időtartamát hány hétre határozta. A mobilizáció kezdetén, július 5-én megjelent miniszterelnöki rendelet[38] ugyanis nem határozta meg a kiállítás időtartamát, csak azt tartotta szükségesnek, hogy mindaddig, míg az országot nagyobb veszedelem nem fenyegeti, a lakosságot

[34] ONöHt 1848:2111.

[35] ONöHt 1848:2175.; *Pap D.* id. mű. I. 335. p.; *Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. I. Bp. 1950. 379. p.

[36] HM/b 1848:3683.; *Hegyesi Márton* id. mü 73—78.; 268. pp.

[37] Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Kormánybiztosi iratok. 1317. rakt. sz. Beöthy iratok. (Obecse, 1848. aug. 8.,*Táborok elhelyezése és száma* c. kimutatás.)

[38] HNI 1848:622.; Közlöny 1848. júl. 7. (28.)

ne terheljék feleslegesen a mobilizációval, ezért „a most kiindított nemzetőrseregeket az illető törvényhatóságok időről időre újakkal fel váltsák". Egyetlen kikötése volt csak, hogy a kirendelt alakulat addig vissza nem térhet, míg a váltás meg nem érkezett, az tőle a szolgálatot át nem vette és míg a főparancsnoktól a visszatérésre engedélyt nem kapott. (Ez a rendelet egyben intézkedett a kimozdított nemzetőrök ellátásáról is: kimondva, hogy ha községük határán túl mentek — még ha törvényhatóságuk területét nem is hagyták el — a mobilizáció költségei az országos pénztárt terhelik.) Ez a liberális rendelkezés azután a legnagyobb összevisszaságot eredményezte, mert a megyék 2—8 hétig terjedően a legkülönbözőbb felváltási időt szabták meg. Mikor pedig a hadügyminiszter megpróbálta ezt egy szintre hozni, ez nagy felháborodást és elégedetlenséget szült a kimozdítottak soraiban. A megyék pedig tekintélyük, valamint nemzetőrségük fegyelmének megőrzése érdekében elárasztották kérelmeikkel a minisztériumot, hogy a leváltást az eredetileg megállapított határidő szerint eszközölhessék. Így Pest megye pl. 4 hétre szabta a szolgálat idejét, amelyet a miniszterelnök július 4-én — a felváltásról megjelent általános rendelettel egyidejűleg — jóvá is hagyott.[39] Hiába próbálta ezt a hadügyminiszter 6 hétre emelni,[40] a megye kitartott eredeti határozata mellett, hivatkozva arra, hogy mivel nem az egész nemzetőrség indult ki, a nyári munkák idején az elégedetlenség veszélye nélkül nem maradhatnak a kiindítottak hosszabb ideig távol.[41] Egyedül a jászkun kerületnél sikerült az eredetileg hat hétre szabott felváltási időt nyolc hétre emelni.[42] Mikor Békés megye a kiállítás időtartamát csak három hétben szabta meg, Mészáros Lázár július 17-én kelt levelében már a 4 hetes időtartammal is kiegyezett volna, de a fogalmazás: hogy ti. a leküldött zászlóaljat „felváltani lehetne nem előbb mint 4 hét vagy a körülmények szerint kevesebb idő alatt"... lehetőséget adott a megyének, hogy újabb kérelmezés nélkül megmaradjon eredeti határozata mellett.[43] Így a Makóról csak némi késéssel Nagybecskerekre vonult békési nemzetőrök két hét múlva, a váltás megérkezése után, elvonultak a táborból.[44] A csongrádi nemzetőrök pedig csak két hétre indultak ki és augusztus 1-én már megtörtént első leváltásuk.[45]

Batthyány miniszterelnök nem támogatta a hadügyminiszternek a szolgálati idő megnyújtására irányuló törekvéseit, mert a kérdést az általános politikai helyzet szemmeltartásával ítélte meg. Tudta, hogy a földművelő népesség jelentős hányadának a nyári dologidő közepén tartós katonai szolgálatra való igénybevétele igen komoly ellenállást szülne az amúgyis elégedetlen parasztság körében, elidegenítené azt a nemzetőrség intézményétől, sőt még a honvédelem gondo-

[39] HNI 1848:609.
[40] HM/k 1848:999.
[41] HM/b 1848:3768.
[42] HNI 1848:547.; 607.
[43] HM/k 1848:1324.
[44] *Oláh István* id. mű I. 220., 241., 243., 250—254. pp.
[45] HM ált. ir. ikt. kve 1848:3888., 4051.; HM 1848:4923.

latától is. Ezért volt a mérséklés, a rövidebb időtartamú kiindítás híve és amikor a kötelező mobilizáció rendszerének csődje kézzel fogható vált, gyorsan igyekezett más megoldást keresni. Szigorúan katonai szemmel megítélve a dolgot, persze kétségtelen, hogy Mészáros Lázárnak teljes mértékben igaza volt. A kiindított nemzetőrök a rövid szolgálati idő alatt alig szoktak bele a tábori életbe és az előőri szolgálatba, alig szagoltak puskaport és sajátították el a katonai ismeretek elemeit — máris indultak haza. Mindez valóban megnehezítette a katonai vezetők dolgát, mivel nem számolhattak hadműveleti terveikben állandó harcértékű csapatokkal. Emellett a gyakori leváltás, előfogatok oda és vissza stb., mindez tetemes költséget jelentettek.

A hosszabb időre kiállított, helyét az ellenség előtt is megállott nemzetőrség harcértéke gyenge fegyverzete miatt egyébként is csekély volt. Említettük már, hogy a minisztertanács június 6-án 100 000 hadi kaszának készítésére adott utasítást, mivel más fegyver nem állott elegendő számmal rendelkezésre. Szemere belügyminiszter már idézett, június 10-én kelt rendeletében megállapítja, hogy „az egyenesre vert kasza hatalmas fegyver" és Mészáros hadügyminiszter ugyancsak aznap kelt, a nemzetőrség felállítását és felfegyverzését sürgető utasítása is elsőnek a kaszát említi a vadászpuska, kard, pisztoly, fokos, buzogány, csákány stb. mellett.[46] A hadügyminisztérium ilyen kiegyenesített kaszákkal látta el a délvidéki táborokat és a Csányi rendelkezése alatt levő nemzetőröket is,[47] majd kaszavívásban jártas lengyel emigránsokat fogadott a nemzetőrök kiképzésére.[48]

A Délvidékre kiindított nemzetőrség fegyverzetéről a következő adatok állanak rendelkezésünkre: a verbászi táborban állomásozó jászkun nemzetőrök tökéletesen el voltak részben régi mintájú (kovás), részben új mintájú (csappantyús, szuronyos) lőfegyverekkel látva, sőt még a Pest megyei nemzetőrségnek is ők juttattak fegyvert.[49] A csongrádi nemzetőrök harmadik váltása, az 1230 emberből álló zászlóalj 1000 szuronyos puskával, 160 lándzsával és 70 különféle fegyverrel volt ellátva.[50] A hosszú huzavona után augusztus 19-én kiindított bihari nemzetőrség 800 szuronyos puskával és 621 lándzsával volt felszerelve.[51] A hajdú kerületi nemzetőrség összlétszáma 5769 fő volt, amelynek fegyverzete a következőképpen oszlott meg: 908 puska (többsége vadászfegyver, mintegy kétharmada hasznavehető), 1804 dárda és 2563 csákány (fokos). Vagyis a kiindított 1800 főnyi zászlóaljat csak felerészben tudták lőfegyverekkel ellátni.[52] Az óverbászi táborba rendelt baranyai nemzetőrség 1275 harcosa közül már csak 132-nek volt állami lőfegyvere, néhánynak vadászpuskája, a többi dzsidával volt felfegyverezve.[53]

46 Ld. a 9. és 10. sz. jegyzeteket.
47 HM/k 1848:689., 735.
48 HM/k 1848:1672.; *Herendi István* id. mü 39. p.
49 ONöHt 1848:3033.
50 ONöHt 1848:2962.
51 ONöHt 1848:3026., 3073.; *Hegyesi Márton* id. mű 78., 272. pp.
52 ONöHt 1848:1994.
53 ONöHt 1848:2777.

Az ókéri táborban szerepelt, szomorú nevezetességre szert tett Tolna megyei nemzetőrzászlóalj is — mivel a minisztérium lőfegyverekkel kellően őket felszerelni nem tudta — néhány szuronyos és egyéb puska mellett elsősorban kaszákkal és dzsidákkal volt ellátva.[54] Nógrád megye kiindítani tervezett 2000 főnyi nemzetőrségét a hadügyminisztériumtól várt 2000 kaszával és 100 karddal kívánta felszerelni.[55] Borsod megye 3000 nemzetőrének egy része szuronyos katonai lőfegyverekkel, más része vadászpuskákkal, de a többsége lándzsákkal és „egyenesre szegezett, megpántolt s erősített" kaszákkal volt ellátva.[56] Végezetül nézzük, mit jelentett a minisztériumnak július 20-án a torontáli főispán az előző napon Nagybecskerekre megérkezett békési nemzetőrökről, azok fegyverzetéről: „A békésiek mintegy négy ezeren megérkeztek. — Készségek tiszteletre s elismerésre méltó — de ha tekintem a kevés és rossz lő fegyverrel ellátott személyek járatlanságát — ha tekintem azon arasztnyi pisztollyokat, mellyek az urak kezeibe vagynak — a rosz kardokat s vas villákat mellyek sok embernek védelmi eszközei — aggódok a mészárlás felett, melly a derék fiakat várja — vagy megfutamodások s következései felett!"[57]

A békési nemzetőrség nem futott meg, de kétségtelen, hogy a képzetlenség és gyakorlatlanság mellett a nemzetőrök gyenge harctéri szereplésének másik fő oka elégtelen fegyverzetükben keresendő. Ez annál döntőbb volt, mivel a szerb határőrök és a határon átjött szerbiai önkéntesek (az ún. szerviánusok) nemcsak gyakorlottak voltak a fegyverforgatásban, de elegendő tűzfegyverük, lőszerük volt, sőt ágyúkkal is bőven el voltak látva. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogyha egy-egy nagyobb tűzerőt képviselő szerb felkelő csapat elől a kaszás-dárdás-vasvillás-csákányos nemzetőrhad megfutott. Így érthető, hogy a délvidéki harcoknak ebben a szakaszában sok volt a panasz a nemzetőri alakulatokra, mint azt a jászkun kerületi és Arad városi nemzetőröket megdicsérve, a miniszterelnök is megállapította.[58] Különösen az engedetlenségre, a parancsmegtagadásra utal Batthyány nyilatkozata, amelynek országosan is kirívó esete volt a tolnai nemzetőrök már említett megfutamodása az ókéri táborból.[59]

Az önkéntes mobilizáció

1848 nyarának egyik fő feladata a szerb felkelés lokalizálása, illetve felszámolása volt. Megfelelő létszámú sorkatonaság hiányában ez jelentősen megnövelte a nemzetőrség fontosságát és sürgőssé tette harctéri alkalmazása megoldásának kérdését. Tudomásunk szerint Kos-

54 HNI 1848:610.; HM/k 1848:996.; ONöHt 1848:1449.
55 ONöHt 1848:2136.
56 ONöHt 1848:2111.
57 ONöHt 1848:3011.
58 Közlöny 1848 aug. 12. (64).; *Pap D.* id. mü I. 367. p.
A Délvidékre indított nemzetőrségre általában ld. *Thim* id. mű I. 177—178. pp., főleg a 4. jegyzet.
59 ONöHt 1848:2182.; *Thim* id. mű II. 548—549. pp.; *Pap D.* id. mű I. 338—341. pp.

suth volt az első a minisztérium tagjai közül, aki a nemzetőrség mobilizációjának csődjét beismerte, azt nyíltan bevallotta és megfelelő javaslatokkal állott elő. Július 19-én kelt Baldacci ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének és Mészáros Lázár hadügyminiszternek egyidejűleg megküldött levelében[60] a következőket írja:

„Többször nyilvánítottam már abbeli véleményemet, hogy azon intézkedést, miszerint a hon külön vidékein mozgóvá tett nemzetőrségek a táborba úgy rendeltetnek, hogy egy hónap múlva másokkal felváltassanak, ollyannak tekintem, mellyhez csak azon kénytelenség parancsolhat nyúlni, ha más fegyveres erőnk teljességgel nincs. — Úgy látszik, hogy a kitűzött czél, az az: a hon megvédésének elérésére nézve aligha e mód sükeres lesz; — más részről pedig annyi bizonyos, hogy a teher, melly a nemzetőrség ezen mobilisatiójával a kincstárra háramlik csak alig hogy megbírható.

És ha most már egy hónap múlva azon nemzetőrségi zászlóaljak, mellyek egy hónapon át a mennyire annyira legalább is a tábori zajjal ismerkedének meg, s ellenséget látva az előtt állani megtanultak, haza bocsátatnak, s helyettük ismét újak, következőleg teljesen gyakorlatlanok szállítatnak: lehet-e reményünk ahoz, hogy a legnagyobb részben fegyverforgatáshoz szokott, harcz vészeiben megedzett ellenséggel szemközt nemzetőreink diadalt vihassanak ki nemzetünknek? — Felette aggódom, hogy azon roppant kölcség mellett, mellyet a nemzetőrségi zászlóaljak ezen változkodása megkíván, a drága hon megvédve nem leend.

És ezért miután aggodalmamat, melly nehéz súllyal nehézkedik reám elmondottam, kérem... legyen szíves javaslatomat figyelembe venni, mellyet e tekintetben czélra vezetőnek hiszek.

Szerte e hazában még tetemes katonaság van, — Budapesten is van — nem volna-e czélszerűbb ezt mindannyit a táborba parancsolni, — ellenben a hon belsejében mindazon szolgálatokat, mellyeket a rendes katonaság végezett a nemzetőrökkel teljesíteni, olly formán, hogy ha valamelly helynek nemzetőrsége a helyi szolgálatra nem elegendő, oda rendeltetnék máshonnan is az e végett mobilisálandó nemzetőrség, melly ezen szolgálatában aztán hónapról hónapra fel is váltatnék mások által, ellenség elibe azomban a nemzetőrségből csak azok küldetnének, kik nem egy hónapra, hanem a mennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznának, magában értetvén, hogy a már táborban levő nemzetőrök a harcz teréről semmi esetben sem vonassanak el."

Kossuthnak ez a nagyfontosságú levele a mobilizáció rendszerének tömör és pontos kritikáját adja és egyben világosan kijelöli a tennivalókat: egyrészt, hogy a katonaságot le kell vinni a táborba és a helyi őrszolgálat ellátását a nemzetőrségre kell bízni, másrészt, hogy a

[60] Baldacci ezredesnek küldött példány: ONöHt eln. ir. 1848. (224. rakt. sz.); Mészáros hadügyminiszter példánya: HM/b 1848:4002. Közli: KÖM XII. 582—583. pp.

harctérre csak huzamosabb időre önként jelentkezőket kell kiindítani. Kossuth mindkét javaslata rövidesen valóra vált és különösen a másodiknak igen nagy a jelentősége a nemzetőrség intézménye továbbfejlődésének szempontjából.

Baldacci ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke július 22-én kelt válaszában — leszögezve, hogy ő a kötelező mobilizáció gondolatának sohasem volt híve — teljesen egyetértett Kossuth javaslatával.[61] Szerinte is mindenekelőtt a sorkatonaságnak még az egyes helyőrségekben tartózkodó egységeit kell a Délvidékre küldeni és az őrszolgálatot teljes egészében a nemzetőrségre bízni. Baldacci véleményét — Kossuth levelének másolatával — még aznap eljuttatta a miniszterelnökhöz és a hadügyminiszterhez is. (Előbbi a minisztertanács határozata értelmében legfelső fokon intézkedett a nemzetőrség minden ügyében; utóbbihoz tartozott a honvédelmi célokra kimozdított nemzetőrség feletti rendelkezés.) A Mészáros Lázárnak küldött levélben Baldacci többek között a következőket írta: „... a nemzetőrség mobilisatiója... semmi kedvező eredményt nem ígér, és tekintve a fegyelem nélkül, részben fegyvertelen s a katonai engedelmességet meg nem szokott tömegeket, csak fegyverbecsülésünket koczkáztatandja, és ellenségeinknek jelen... gyengeségünket felfedezendi."[62] Ezért a sorkatonaság leérkezte után — folytatja — „a táborban levő nemzetőrök... a felfegyverzett s önként hátramaradni óhajtók kivételével ismét haza bocsájtandók lennének".

Az önkéntes mobilizáció bevezetésének gondolata az adott viszonyok közt az egyetlen lehetőség volt. Kossuth javaslata nyitott kapukat döngetett. Ezért Mészáros Lázár már július 25-én (egyetértésben a miniszterelnökkel) rendeletet bocsátott ki a hatóságokhoz a nemzetőrségi mobilizáció rendszerének megváltoztatásáról.[63] A rendelet bevezetése leszögezi, hogy az utóbbi időben kiindított nemzetőrség szervezésénél nem jártak el helyesen, mert öregeket, betegeket, „gazdasági, családi gondokkal túlterhelt" egyéneket (értsd: kvalifikáció nélküli nincsteleneket) is táborba szállni kényszerítettek. Ezektől hasznos szolgálatot várni nem lehetett, többségüket idő előtt haza kellett küldeni. Ezért a törvényhatóságok a továbbiakban nemzetőrségük kiindítása előtt jelentsék a hadügyminisztériumnak összeírott nemzetőrségük számát, kiképzésük fokát és fegyverzetük állapotát, valamint azt, hogy hány embert tudnának önkéntes jelentkezőkből hosszabb időre kiindítani. Ezen jelentés után majd a minisztériumból kapják az indulási parancsot, hogy hova, mikor és milyen létszámmal induljanak.

Mészáros Lázárnak ezzel a rendelkezésével a nemzetőrség *kötelező* mobilizációja 5—6 heti funkcionálás után *elvileg* megszűnt. Most már csak az okozott gondot, hogy az önkéntesek nyilván néhány hétbe telhető kiállításáig a táborban fogyatékosságaik ellenére nélkülözhetetlen, főleg előőrségi és tartalék-szolgálatot ellátó nemzetőröket hogyan

[61] ONöHt eln. ir. 1848. (224. rakt. sz.), közli: KÖM XII. 583. p.
[62] ONöHt eln. ir. 1848. (224. rakt. sz.)
[63] Közlöny 1848 júl. 27. (48).

lehetne visszatartani a most már hosszabb szolgálati időt vállaló önkéntesek megérkeztéig. Kossuth említett levele — mint láttuk — magától értetődőnek tartotta, hogy a már táborban levő nemzetőrök ott maradjanak — csak azt nem mondotta, hogy meddig. Mészáros Lázár megfogadva Kossuth tanácsát, július 27-én azt javasolta a miniszterelnöknek, hogy a már táborban levő nemzetőrök a harc bevégeztéig maradjanak ott.[64] (A hadjárat bevégeztét a hadügyminisztérium ekkor igen közelinek tekintette, úgy vélve, hogy erős koncentrált támadással a szerb felkelésnek azonnal végét lehet vetni.[65]) Batthyány miniszterelnök ezzel nem értett egyet, hanem ragaszkodott a már említett július 4-i rendelet[66] végrehajtásához és azt tanácsolta, hogy a megyéket figyelmeztessék, hogy igyekezzenek nemzetőreiket 2—3 hónapra kiállítani. Ezzel kapcsolatban a Közlönyben augusztus 1-i dátummal rendeletet tett közzé, amelynek értelmében a hatóságoknak ezentúl legalább 10 hétre kellett kiindítaniok nemzetőrségüket.[67]

Mészáros Lázár egyébként mindent megtett annak érdekében, hogy a Délvidéken levő nemzetőrséget még egy ideig a táborban tartsa. Tiltakozott a Pest megyei és hajdúkerületi nemzetőrség leváltása ellen,[68] a Békés megyeiek második váltásának szolgálati idejét pedig kétszeresére (6 hétre) igyekezett emelni.[69] A megyék azonban nem egyeztek ebbe bele, inkább vállalták, hogy a nemzetőrség kötelező mobilizációjának *gyakorlati* megszűntéig: az önkéntesek kiindításáig még egy újabb váltást küldenek a táborba. Ezekben a napokban a miniszterelnök és a hadügyminiszter már erőfeszítéseket tett arra is, hogy siettesse az önkéntesek kiállítását. Ezt tanácsolták Tolna megyének és Csongrádnak is; előbbinek Mészáros Lázár „az egész harczviselés idejére" ajánlotta az önkéntesek kiállítását, hogy „a megyére háramlott homályt" szétoszlassák.[70] Utóbbinak Batthyány kikötötte, hogy tíz hétnél rövidebb időre nem állhatnak ki.[71]

Ezekben a napokban a nemzetőrség mobilizációjának egy más irányú korlátozása is bekövetkezett. Mikor a hadügyminisztérium hírét vette, hogy Hont megye 6000 főnyi nemzetőrhadat szándékozik a július 13-i rendelet következtében táborba szállítani,[72] egy, a sajtóban is megjelent közleményben[73] figyelmeztette Hont, Nógrád és Gömör megyéket, hogy 1200—1200, illetve az utóbbiból 2200 jól felfegyverzett és gyakorlott, erős, egészséges ember kiállítása elegendő lesz. Ez a rendelkezés szellemében teljesen egybevág a fentebb ismertetett július 25-i, az egész országra vonatkozó hadügyminiszteri rendelettel. Rövidesen

64 HNI ir. ikt. kve 1848:710.
65 HM/k 1848:1702.; *Thim* id. mű II. 545. p.
66 Ld. 38. sz. jegyzet.
67 Közlöny 1848 aug. 3. (55.)
68 Pest m.: *Bpi 2. sz. Áll. Lt.* Pest m. lt. közgy. ir. 1848:5181.; Hajdú kerület HM/k 1848:1702.
69 *Oláh István* id. mű I. 250—251. pp.
70 *Szekszárdi Áll. Lt.* Tolna m. lt. Gyűlésbeli ir. 1848:680/2314.
71 HM 1848:4923.
72 ONöHt 1848:2175.
73 Közlöny 1848 júl. 28. (49.) Közli: *Pap D.* id. mű I. 335. p.

kiderült azonban, hogy itt más indítékok is szerepet játszottak. Augusztus 5-én ugyanis a miniszterelnök utasította a hadügyminisztert és a belügyminisztert, hogy az északi megyék és városok nemzetőrségének a délvidéki táborba történő kiindítását tiltsák meg.[74] Mészáros Lázár augusztus 7-én már rendelkezett is, hogy a felső megyék gondoskodjanak nemzetőrségük kiképzéséről, legyenek készenlétben, de tekintettel a galíciai mozgalmakra, az onnan várható beütés veszélyére, szüntessék be a nemzetőrség kiindítását, mert „az ország felső részeiről nemzetőrség további leszállítása az alföldi táborokba, a legkárosabb következményeket szülhetné"...[75]

A hadügyminiszter július 25-i rendelete kimondotta ugyan az önkéntes mobilizáció elvét, de nem tartalmazott konkrét utasításokat a jelentkező önkéntesek megszervezésére. A Délvidékre induló Mészáros Lázár július 27-én kérte is a miniszterelnököt, hogy visszaérkeztéig — amíg Bechtold altábornaggyal, a dél-magyarországi mozgó hadtest főparancsnokával meg nem beszélte a nemzetőrség mobilizációjának megszüntetésével előálló problémákat — az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket ne hozzák nyilvánosságra.[76] Bár Batthyány miniszterelnök ebbe beleegyezett, augusztus 13-án a helyzet súlyosságára való tekintettel rendeletet bocsátott ki, amely részletes utasításokat adott a hatóságoknak az önkéntes nemzetőrök kiállítására, felszerelésére és kiképzésére.[77] A rendelet bevezetése megegyezik a hadügyminiszter említett rendelkezésével és leszögezi a minisztérium elhatározását, hogy a jövőben nem fogja a nemzetőrséget „minden egyéni kivétel nélkül" kimozdítani. Mivel az ország nehéz helyzetében a lehető legrövidebb idő alatt nagy hadsereget szükséges létrehozni, ezért rendeli, hogy a hatóságok „egy nemzetőrökből álló hadi erőt teremtsenek, melly önkénytesen ajánlkozó, erős, egészséges egyénekből legyen alkotva, kik kötelezvék mindaddig, míg a harcz tart, vagy a haza szolgálatjokat igényleni fogja, a kormány rendelete alá helyezni magokat". A jelentkezőket össze kell gyűjteni, századokba szervezni, a legjobb fegyverekkel felszerelni és kiképezni, létszámukat és azon személyt, „kinek vezérlete alatt leginkább szeret szolgálni a nép" jelentsék, a Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy azt parancsnoknak kinevezhessék. A rendelet a továbbiakban leszögezi, hogy az önkéntesek tisztjei és a legénység *a honvédséggel egyenlő* fizetést kapnak és szolgálati idejük alatt reájuk is a honvédségi fegyelmi szabályok vonatkoznak. Befejezésül közli, hogy minden egyéb, a nemzetőrség kiindítására vonatkozó korábbi rendeletek hatályukat vesztik, kivéve a már kimozdított vagy a hadügyminiszter rendeletére még azon hónapban kiindítandó nemzetőrségre vonatkozóakat.

[74] Min. eln. E. 1848:473.

[75] A rendelet fogalmazványa a hadügyminisztérium levéltárában nem ismert. A Közlöny sem közölte. Ismert példánya: *O. Lt.* Abszolutizmuskori levéltárak. Vármegyék és városok felterjesztett iratai. Nógrád m.

[76] HNI ir. ikt. kve 1848:755.; HM ált. ir. ikt. kve 1848:4702.

[77] HNI 1848:782.; Közlöny 1848. aug. 13. (66.); *Pap D.* id. mű I. 369—370. pp. — A rendelet értékelését ld. *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp. 1953. 71—72. pp.

mert ezek az alakulatok biztosítják a hadi szolgálat folytonosságát az önkéntesek táborba szállításáig.

A miniszterelnök augusztus 13-i rendelete véglegesítette a nemzetőrség régi rendszerű mobilizációjának felszámolását és részletes utasításokkal szolgált az *önkéntes mobilizáció* megszervezésére. A rendelet érdekessége az, hogy az önkéntesállítás meghirdetésével tulajdonképpen folytatja azt a toborzást, amelyet az első tíz honvédzászlóalj létszámának betöltése után lényegében abbahagytak (vagy legalábbis elhanyagoltak). Bár a szervezeti keretek nem azonosak és itt nincs szó a honvédségnél kötelező három évi szolgálati időről, gyakorlatilag ezek az alakulatok mind létrejöttüket, mind rendeltetésüket illetően nem állottak távol az ekkorra már némi hírnévre szert tett honvédzászlóaljaktól. Nem járhatunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy Batthyány miniszterelnöknek kifejezetten az volt a célja, hogy addig is, míg az országgyűlés nem dönt a haderő kérdésében, — és függetlenül is ettől az országgyűléstől — a június—júliusi honvédtoborzás jó tapasztalatát felhasználva próbáljon a honvéd zászlóaljakhoz hasonló lelkes és magas harcértékű alakulatokat létrehozni. Ezt a feltételezést megerősíteni látszik az is, hogy a rendelet hangsúlyozza, hogy nemcsak a honvédségi fegyelmi szabályok vonatkoznak reájuk (ez t. i. elvben vonatkozott minden mobilizált nemzetőri alakulatra), hanem azt is, hogy az önkéntesek a honvéd tisztekkel, illetve legénységgel egyenlő fizetést húznak. Az erősen hangsúlyozott párhuzam a honvédséggel, kétségtelenül az érdeklődés, a rokonszenv és a bizalom felkeltését célozta és majd látni fogjuk, hogy ugyanazon rétegeknél talált visszhangra, amelyek az első honvédzászlóalj zömét alkották. A szabadságharc honvédseregének megteremtéséért folytatott erőfeszítések láncolatába állítva az említett augusztus 13-i rendeletet, meg kell állapítanunk, hogy az összekötő kapcsot, átmenetet jelent a nyári *önkéntes* honvéd toborzás és az őszi *kötelező* honvéd újoncozás között. (Utóbbi annyiban kötelező, hogy meghatározott létszám — 127 lakos után 2 újonc — sorshúzás vagy toborzás útján történő kiállítására kötelezte a hatóságokat.) A gyakorlatban számos helyen egybeolvadt az önkéntesek toborzása az őszi honvéd újoncozással, nem szólva egyéb, az önkéntes nemzetőri alakulatok és a honvédség között később kialakult (az alábbiakban tárgyalandó) kapcsolatról.

A fenti nagyjelentőségű rendelet után két nappal, augusztus 15-én Batthyány miniszterelnök külön rendelkezést bocsátott ki a „Duna és Dráva közti" törvényhatóságokhoz az önkéntes nemzetőrség megszervezésének ügyében.[78] Ebben arra figyelmezteti a miniszterelnök a dunántúli megyéket, hogy Jellacsics-csal folytatott tárgyalások alapján a kormány csapatai egy részét elvonta a Drávától és a Délvidékre szállította. Most Jellacsics — adott szava ellenére — Varasd körül tetemes haderőt von össze, ennek következtében — állapítja meg Batthyány — „minden perczben hazánk határainak tettleges megtámadásától kell tar-

[78] Közlöny 1848. aug. 17. (69.); *Pap D.* id. mű I. 371—372. pp.

tanunk". Ezért sürgősen, minél nagyobb számban állítsák ki a kiindulásra önkéntesen ajánlkozó nemzetőreiket, azokat legjobb fegyvereikkel ellátva gyűjtsék össze és létszámukat sürgöny útján jelentsék, hogy ezeket a csapatokat mihamarább, a napokban a Dunántúlra kinevezendő hadvezér parancsnoksága alá helyezzék. A rendelet érdekessége, hogy a hatóságokat arra is figyelmezteti, hogy az otthonmaradó nemzetőrséget is gyakorlatoztassák és tartsák készen, hogy egyetlen felszólításra *általános népfelkelést* indítva verhessék vissza az országba berontó horvátokat.

Az augusztus 15-i rendelkezés már sejttette a kormány várható intézkedéseit az önkéntes nemzetőrség tovább szervezésével kapcsolatban azzal, hogy említést tett egy, a napokban kinevezendő, a *dunántúli kerületben* rendelkezési joggal felruházott parancsnok kinevezéséről. A kiegészítő rendelkezésekre azonban csak két héttel később, az országgyűlés viharos hadügyi vitája után, Mészáros Lázár hadügyminiszternek a déli táborba történt második leutazása napján került sor. Augusztus 27-én Batthyány miniszterelnök az önkéntes nemzetőrségről a rendeletek egész sorával intézkedett. Az adott pillanatban, amikor az újoncozási törvényt a király még nem szentesítette, — és várható volt, hogy nem is fogja szentesíteni! — a kormánynak az önkéntes nemzetőrségi alakulatok szervezése nyújtott egyedül lehetőséget arra, hogy a rendelkezése alatt álló megbízható csapatok számát szaporítsa. Egészen szeptember 19-ig — amikor Batthyány királyi jóváhagyás nélkül elrendelte a törvényben meghatározott számú honvédújoncok haladéktalan kiállítását — a közvélemény is így tekintett az ekkor szervezett önkéntes nemzetőrségre.[79]

Az augusztus 27-én kiadott intézkedések sorában a legfontosabb az az általános rendelkezés, amelyben a miniszterelnök utasította a törvényhatóságokat, hogy az augusztus 13-án kelt rendelet értelmében toborzott önkénteseket haladéktalanul szállítsák táborba a kinevezett őrnagyok parancsnoksága alá.[80] A dunáninneni (dunamelléki) kerületből *Vácra*, Ivánka Imre őrnagy, a dunántúli kerületből *Pápára*, Kosztolányi Móric őrnagy, a tiszáninneni (tiszamelléki) kerületből *Szolnokra*, Görgey Artúr őrnagy és a tiszántúli kerületből *Aradra*, Máriássy János őrnagy parancsnoksága alá kellett az önkénteseket küldeniök. (A kerületek szervezése az akkori közigazgatási kerületi beosztás figyelembevételével történt.) A rendelet még azt is közölte, hogy a kijelölt vezérek szeptember 3-ra foglalják el állomáshelyeiket a kitűzött gyülekezési pontokon, ahová addig a hatóságok előzetes jelentést kötelesek küldeni önkénteseik számáról, fegyverzetéről és táborba indításuk időpontjáról. Jelen rendeletéről egyidejűleg értesítve, a miniszterelnök még ugyanaz nap utasította a hadügyminisztériumot, hogy Ivánka, Kosztolányi,

[79] Ld. pl. Karsa Elek 1848. aug. 27-én kelt levelét: *Karsa Ferenc* (közl.): Karsa Elek zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről. *Adalékok Zemplén vármegye történetéből.* 1905. 131. p., továbbá a kortárs *Gelich Richárd* könyvét: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp. (1882) I. 177. p.

[80] ONöHt 1848:3058.; Közlöny 1848. aug. 29. (81.).

Görgey és Máriássy *honvéd*őrnagyoknak, külön-külön mindegyiknek szolgáltasson ki három ágyút és egy tarackot, továbbá 500 db „kupakos lőfegyvert", 1000 darab hadi kaszát és 1000 pár fehér ruhát.[81] Egyidejűleg kelt az értesítés a Nemzetőrségi Haditanácsnak is, amelyben Batthyány Baldacci ezredest, a haditanács elnökét arra utasította, hogy a honvédszázadosokból kinevezett őrnagy és kerületi parancsnokok helyét zászlóaljaiknál töltse be.[82] Egyben közölte azt is, hogy minden kerületi „seregosztály" mellett külön tüzérséget szerveznek, amelynek betanítására minden őrnagy mellé a honvédtüzérségtől egy altisztet és három ügyes tüzért rendeljen. Az ugyancsak augusztus 27-én kelt rendeletében a miniszterelnök a továbbiakban egyrészt a pénzügyminisztert utasította a kerületi parancsnokok számára 20—20 000 pengő forint utalványozására, másrészt a belügyminisztert kérte fel, hogy a hatóságokat az alakuló seregcsoportok segítségére és támogatására utasítsa.[83] Batthyány még ezen a napon értesítette Vác, Pápa, Szolnok és Arad városokat, valamint az érintett megyéket, hogy „stratégikailag alkalmas fekvése" miatt a kerületi önkéntes nemzetőrök ott vonulnak táborba, akiknek elhelyezéséről és élelmezéséről a seregvezérekkel vállvetve gondoskodjanak.[84] Egyidejűleg a miniszterelnök külön körlevélben utasította a hatóságokat, hogy az önkéntesek 8 pengős krajcáros napidíját (amit eredetileg a honvédek számára állapítottak meg) ne fizessék felül, illetve a megállapított pótlékot ne adják most kezükbe, hanem visszatérésük után egy összegben utalják ki azt, mert a különböző javadalmazás elégedetlenséget szülne „mi már is magában hordaná a felbomlás csíráját".[85]

Az önkéntes nemzetőrség szervezésére irányuló intézkedések sorát a négy őrnagynak adott részletes utasítás zárja le, amely szintén ezekben a napokban készült (egyidejűleg a négy őrnagy kinevezésével), de csak szeptember 7-én adta azt ki a miniszterelnököt bécsi útja idején helyettesítő Szemere Bertalan belügyminiszter.[86] Ez az utasítás a fentebb érintett rendeletek összegezésén kívül részletes rendelkezéseket tartalmaz az önkéntesek felruházására, felszerelésére és kiképzésére vonatkozóan. Ebből kitűnik, hogy a négy kerületbe szervezett önkéntes nemzetőrségnek sem volt egyenruhája (mint általában az egész nemzetőrségnek), hanem csak polgári ruhájukban teljesítettek szolgálatot. (Egyedül a szegény sorsúak tarthattak igényt egy váltás állami fehérneműre.) Az egyöntetűség biztosítása érdekében az őrnagyok arra kaptak utasítást, hogy minden embert lássanak el „egy föveggel, melynek elejére nemzeti színű rózsa és egy fehér toll legyen alkal-

81 ONöHt 1848:3056.
82 ONöHt 1848:3052.
83 ONöHt 1848:3054. A pénzügyminisztérium aug. 28-án kelt intézkedését ld. ONöHt 1848:3228. Közli: KÖM XII. 812—813. pp.
84 ONöHt 1848:3057.
85 ONöHt 1848:3055.; Közlöny 1848 aug. 29. (81.)
86 ONöHt 1848:3465.; HM 1848:6001. Közli: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 3—4. sz. 350—352. pp.

mazva."[87] Az említett rendelkezés a tüzérség, a szállítható kisebb hidak és az esetleges lovasság megszervezésére is tartalmaz utasítást. A rendelkezés végül az önkénteseknek három hét kiképzési időt ír elő: egy hét a század, egy a zászlóalj-kiképzésre és céllövésre, a harmadik hét egy-két nagyobb hadgyakorlatra és az előőrsszolgálat elsajátítására szolgált. A tervezet szerint az önkénteseknek szeptember végére készen kellett állniuk a kiindulásra. A minisztérium — amely ezeket az alakulatokat a fentebb tárgyalt augusztus 15-i rendelet szellemében Jellacsics támadása elleni védekezésül állította ki — jól számolt, amikor szeptember végére kívánta ezeket az új alakulatokat az összecsapásra felkészíteni.

Jellasich szeptember 11-i támadása után sor került az önkéntesek *központi* gyülekezőhelyének kijelölésére. Batthyány másodszori miniszterelnöki kinevezését követő napon, szeptember 13-án — az esetleges visszavonulásra adott tanácsokkal egyidejűleg — közölte Csányi László kormánybiztossal, hogy a kormány Veszprém táján 10 000 főnyi önkéntes nemzetőrséget kíván összevonni.[88] Még ezen a napon kelt a miniszterelnök értesítése Pest megyéhez, amelyben Ivánka szeptember 14-én, Görgey szeptember 16-án Pestről és Máriássy alakulatának szeptember 15-én Szegedről a Veszprém vidéki táborba való kiindulását jelzi.[89] Mindez világosan mutatja, hogy Batthyány az egész önkéntes nemzetőrséget Jellasich ellen akarta felhasználni. (Kosztolányi önkénteseit is, csak azoknak útrendjét nem kellett Pest megyével közölnie, mert Veszprémbe vonulva a megyének nem kellett ellátásukról gondoskodnia.) A későbbiekben ezek a tervek módosultak, részben mert Görgey nem vonult Veszprém alá (Csepel szigetét biztosította), részben mert Máriássy Arad vára szemmeltartására gyülekező helyén maradt. Így érthető, hogy szeptember 29-éig, a pákozdi csatáig nem gyűlt össze 10 000 önkéntes a székesfehérvári táborban.

Az önkéntes nemzetőrség kiállításáról szóló rendelet országosan nagy megnyugvást keltett. Ugyanakkor — mint az várható is volt — bizonyos megtorpanást jelentett a nemzetőrség mobilizációjában. Egyes megyék kiindított nemzetőrei (lássuk az előzőekben pl. Hont és Bihar megyék esetében) a rendelet vételekor visszafordultak, holott a táborban átmenetileg még szükség lett volna rájuk. Másoknak gondoskodniuk kellett a táborban levők leváltásáról, amit sok esetben nem lehetett önkéntes úton megoldani és a váltás szervezése késleltette az önkéntesek toborzását. (Pl. Esztergomnak a komáromi várban szolgálatot teljesítő zászlóalját kellett leváltania.)[90] Egyes megyék pedig önkénteseik kiállításakor gyakran a minisztérium által megállapított legrövidebb időt, a tíz hetet szabták meg. (Pl. a Bihar megyei önkéntesek egy részének

[87] V. ö. *Ivánka Imre:* Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végéig. Bp. 1881. 14. p.
[88] Min. eln. E. 1848:601.
[89] *Bpi 2. sz. Áll. Lt.* Pest. m. alisp. ir. 1848:1330.
[90] ONÖHt 1848:2889., 3924.

esetében.)[91] Általában a szolgálati idő ismét nagy gondot jelentett, mivel — bár nagyobb időközökkel — megmaradt a régi probléma: hogy a begyakorolt alakulatok 3—6 hónap után otthagyják a szolgálatot és hazavonulnak. Mert amíg Tolna, Bihar és Békés megye önkéntesei a háború végéig vállalták a szolgálatot, Veszprém megye pedig 1849 novemberéig állította ki önkénteseit és még Győr megye is 6 hónapra szabta a szolgálat idejét — addig Liptó megye például 3 hónapra, Borsod és Ung megyék pedig már csak 10 hétre indították a táborba önkénteseiket.[92]

A toborzás megindítását sok esetben az is késleltette, hogy a megyék nem tudták, hogy hány önkéntes kiállítását várja tőlük a kormány. Ismeretes, hogy a hadügyminiszter még július végén Tolna megyének 1—2000, Hont, Nógrád és Gömör megyének 1200—2200 főnyi önkéntes kiállítását javasolta.[93] A rendeletek most azonban egyetlen esetben sem határozták meg a kiállítandó önkéntesek számát és semmi utalást sem tartalmaztak erre vonatkozóan. Somogy megye ezért augusztus 19-én kérdésel fordult a Nemzetőrségi Haditanácshoz, adjon felvilágosítást, hogy mennyi önkéntest állítsanak ki. Kiss Károly kapitány, a haditanács politikai osztályának vezetője augusztus 28-án kelt válaszában leszögezte, hogy ezt azért nem határozták meg, mivel az kizárólag a toborzás eredményétől függ.[94] „Egyébiránt is — folytatja Kiss kapitány — tudhatja azt a Megyei Választmány, hogy a hon védelmére magukat eltökéllett nemzetőröknek nem tömérdek számában, hanem hadra termettségében, harczias kiképzettségében, lehetős gyakorlottságában és lelkesedésében lehet csak azon erőt helyhezni, mely a jelen körülményekben a hont a veszélytől megmentheti."

Az önkéntesek toborzásának késlekedésén kívül hátráltató tényező volt a gyülekezés lassúsága is. Ennek gyakorta a felszerelés vagy fegyverzet hiánya volt az oka, de gyakran más körülmények is szerepet játszottak. Így pl. a hevesi önkéntesek — mivel a kerületi szervezés meghirdetése előtt indultak ki — a délvidéki táborba kerültek.[95] Bács megyét pedig, tekintettel földrajzi helyzetére, felmentették az önkéntesek kiállításának kötelezettsége alól, amelynek engedélyezését Torontál megye is kérte.[96] Szatmár és Máramaros megyék kiállított önkéntesei pedig a nemzetiségi mozgalmak várható kirobbanása miatt a minisztérium engedélyével otthon maradtak.[97] A kerületi önkéntes nemzetőrségi táborok létszáma növekedésének rovására mentek az olyan esetek is, mint amelyet Csongrád megyéből ismerünk, hogy ott a minisztérium tudtával Krassó megye toborzott a maga határai védelmére

[91] ONöHt 1848:3420.

[92] Tolna: *Szekszárdi Áll. Lt.* Tolna m. lt. Közgy. jkv. 1848:2341., 2349.; Bihar: ONöHt 1848:3420.; Békés: *Oláh István* id. mü I. 269. p.; Veszprém: ONöHt 1848: 3201.; Győr: ONöHt 1848:3965.; Liptó: ONöHt 1848:3812.; Borsod: ONöHt 1848:3415.; Ung: ONöHt 1848:3524.

[93] Ld. 70. és 73. sz. jegyzetet.

[94] ONöHt 1848:2960.

[95] ONöHt 1848:2887.

[96] Bács: ONöHt 1848:3740.; Torontál: ONöHt 1848:4295.

[97] Szatmár ONöHt 1848:3468., 3974.; Máramaros: ONöHt 1848:4012.

500 önkéntest.[98] Így érthető, hogy bár a megyék lelkesen jelentették a minisztériumnak határozataikat az önkéntes toborzás megindításáról, közölték a kiállítani tervezett létszámot, esetleg a már beállottak számát is — a váci, pápai, szolnoki és aradi tábor csak igen lassan növekedett.

Ezek közül a táborok közül a legfontosabb volt Ivánka őrnagy Vácon gyülekező, tehát a fővároshoz legközelebb levő tábora. Batthyány miniszterelnök, majd távollétében helyettese, Szemere Bertalan ennek szervezésére és ellátására fordította a legtöbb gondot. Még augusztus 27-én kinevezték Ivánka segédtisztjét és az alája rendelt utászok parancsnokát.[99] Ivánka is gyorsan hozzálátott a szervezéshez, és augusztus 28-án már kibocsátotta első körlevelét az érdekelt hatóságokhoz. September 5-én pedig jelentette a minisztériumnak, hogy serege rövidesen eléri a 6000 (???) főt, ezért táborába élelmezési biztosok kinevezését kérte, amire szeptember 9-én Szemere Bertalan utasította is Pest, Nógrád, Esztergom és Komárom megyéket.[100] Ivánka ugyancsak szeptember 5-én kelt, a belügyminiszterhez küldött levelében arra kért felhatalmazást, hogy a váci katonai nevelőintézet tanáraiból és végzős diákjaiból nevezhessen ki seregéhez tiszteket, mert az önkéntesek között kevés a művelt vagy katonaviselt ember, ami a kiképzést nagyon megnehezíti.[101] Ivánka táborának ellátását Kossuth is figyelemmel kísérte és szeptember 6-án a hadügyminisztert is helyettesítő Szemere Bertalannál sürgette, hogy a három ágyút és egy tarackot, továbbá a már kiutalt 30 000 töltést másnap délig feltétlenül küldjék el a váci táborba és ezenkívül adjanak még Ivánkának az előző nap érkezett fegyverekből újabb 500 darabot.[102] Másnap Kossuth ismételten sürgette a fenti fegyverek azonnali elküldését.[103] A váci tábor önkénteseinek száma szeptember 9-re Ivánkának a miniszterelnökhöz küldött jelentése szerint elérte a tíz századot,[104] amelyből szeptember 13-án a miniszterelnök négy századot a Komárom várából Pozsonyba helyezett Ceccopieri ezred négy századának pótlására rendelt.[105]

Ivánka serege ezekben a napokban átmenetileg Pesten tartózkodott, ahol az Újépületben szállásoltak,[106] majd szeptember 14-én kiindították őket a veszprémi táborba. Végül is szeptember 18-án Lovasberényben állapodott meg 4400 főnyi seregével. Ekkor kelt levelében fegyvert, lőszert, köpenyeket és nadrágokat sürget ellátatlan önkénteseinek.[107] Másnap Fehérvárról kelt jelentésében közölte, hogy seregében „a legjobb szellem és fegyelem uralkodik" és a betegeket leszámítva 3500—

98 HM 1848:6429.
99 ONöHt 1848:3051., 3053.
100 ONöHt 1848:3479.
101 HM 1848:6145.; 6509.
102 KÖM XII. 890—891. pp.
103 KÖM XII. 897—898. pp.
104 ONöHt 1848:3590.
105 ONöHt 1848:3596.
106 *Ivánka* id. mü 15. p.
107 ONöHt 1848:3958.

4000 embert tud szükség esetén csatasorba állítani.[108] Ezekből a jelentésekből arról is értesülünk, hogy Ivánka a rendelkezésére bocsátott fél üteget (négy ágyú) is ellátta legénységgel, megfelelő fogatokkal és hajtókkal. Ugyanakkor ismételten lőszert, pénzt és ruhaneműeket sürget a minisztériumtól. Az a tény, hogy a ruházat a Dunán inneni önkéntes nemzetőrségnél olyan nagy problémát jelentett, hogy „szenvedő seregé" nevében a harmadik napon, szeptember 20-án is a köpönyegeket kellett sürgetnie,[109] mutatja, hogy Ivánka önkénteseinek zömét a legszegényebb néposztály fiai alkothatták.

A másik fontos kerületi tábor, amelynek alakulatai részt vettek a pákozdi csatában, Pápán alakult, Kosztolányi Móric őrnagy parancsnoksága alatt. Ez a tábor sokkal lassabban gyülekezett és Kosztolányi szeptember 6-án azt jelentette a miniszterelnöknek, hogy rendeltetési helyére érkezve, ott „sem nemzetőröket, sem a törvényhatóságoktól értesítést" nem talált.[110] Serege csak lassan gyülekezett és a négy ágyút is csak szeptember 16-án küldte el neki a hadügyminisztérium.[111] Az ekkor már Veszprémben állomásozó „dunántúli mozgó önkéntes nemzetőr sereg" létszáma szeptember 20-án összesen két zászlóaljba osztott 1636 főből állott. (Veszprém megye 965, Komárom város 66, Győr város 105, Győr megye 227, Sopron megye 104, Moson megye 165 önkéntest küldött.)[112] Ez idő tájt csatlakozott Kosztolányi seregéhez az 1212 főnyi Tolna megyei önkéntes nemzetőri zászlóalj,[113] amely még ekkor sem érte el a 3000 főt.

Az önkéntesek első próbája Jellacsics seregének megállítása volt. Szeptember 29-én, *a pákozdi csatában* az 1. és 7., valamint az ugyancsak ezekben a napokban (a pesti önkétes „csatárzászlóalj"-ból) szervezett 14. honvédzászlóalj és a sorezredi alakulatok mellett Ivánka és Kosztolányi önkéntesei is részt vettek. Az igen vegyes összetételű seregben *a honvédek és nemzetőrök nemcsak a harci szellemet és elszántságot, de a túlsúlyt is biztosították*, mivel együttes létszámuk a közel 16 000 főnyi seregben elérte a 10 000 főt, ezen belül az önkéntesek száma meghaladta a 7000 főnyi létszámot. A csatában Ivánka seregéből az 1. és 2. pesti önkéntes nemzetőri zászlóalj, továbbá a nógrádi önkéntesek (a jobbszárnyon) és a borsodi zászlóalj (a centrumban) vettek részt. A Pápán gyülekezett dunántúli seregből csak a tolnai önkéntesek (a jobbszárnyon) és a kiegészített veszprémi önkéntes zászlóalj (tartalékban) részvételéről tudunk.[114] Nem ismerjük pontosan a honti és a Kosztolányi parancsnoksága alatt visszamaradt

[108] ONöHt 1848:4159.
[109] ONöHt 1848:4189. Ld. még: *Bpl 2. sz. Áll. Lt.* Nógrád m. lt. Bizottm. ir. 1848:2050.
[110] ONöHt 1848:3592—93.
[111] ONöHt 1848:3981., 4433.
[112] ONöHt 1848:4140.
[113] ONöHt 1848:3803.
[114] *Hadtörténelmi Intézet Levéltára. 1848—49-es iratok.* (A VII. hadtest hadműveleti naplója) — Közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II. 49. p.

dunántúli önkéntesek elhelyezését és szerepét a pákozdi csata időpontjában.

Áttekintve szeptember végéig a Tiszán inneni és túli önkéntes nemzetőrség szervezését is, arról igen keveset mondhatunk. Görgey Szolnokon állomásozó Tiszán inneni önkéntes nemzetőrei még lassabban gyülekeztek, mint Kosztolányi önkéntesei.[115] Görgey, aki augusztus végén Iványkával együtt dolgozott az önkéntes mobilizáció tervezetének elkészítésén, két nappal kinevezése után, augusztus 29-én már szintén körlevélben fordult a hatóságokhoz, hogy segítsék seregszervező munkájában.[116] Ennek ellenére Görgey szeptember 15-én a következőket jelentette a miniszterelnöknek: ... „e pillanatban képtelen vagyok ellenség elébe indulni, azon egyszerű oknál fogva, mivel seregem még nincs"...[117] A jelentés szerint addig csak Szeged városának 242 főnyi jól felszerelt és kiképzett önkéntese érkezett meg. Az 500 jászkun önkéntes nemzetőrt azokban a napokban várta, a 600 főnyi Heves megyei önkéntes csapatot pedig csak a hó végére. Kérte Batthyányt, hogy míg serege kellően fel nem készült arra, hogy ellenség elébe állhasson, ne kelljen kiindulnia. Rövidesen azonban Görgey alakulatát is elindították, majd szeptember 24-én — Jellacsics esetleges, a Dunán történő átkelésének, illetve Pest városának a Duna—Tisza közéről várható megtámadásának megakadályozására — mintegy 1000 főnyi alakulatával Csepel-sziget védelmére rendelték.[118]

A Máriássy János őrnagy parancsnoksága alatt Aradon gyülekező Tiszán túli önkéntes nemzetőrségről annyi ismeretes, hogy szeptember 23-áig csak a Békés megyei 387 önkéntes érkezett meg táborába.[119] A Hajdú kerület 600, Debrecen 300 önkéntes érkezését jelezte a hó végére.[120]

A Tiszán inneni és túli kerületekben tehát jóval lassabban haladt az önkéntesek kiállítása, mint a másik két kerületben. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy a déli táborokban többségében ezeknek a megyéknek nemzetőrei teljesítettek szolgálatot, így először azok újabb (második vagy harmadik) leváltását kellett megszervezniök. Ezt a viszonylagos elmaradást azután később, Kossuth alföldi toborzó útja idején pótolták.[121]

1848 szeptember havának végéig az önkéntes nemzetőrség mobilizációja a fent ismertetett eredményeket érte el. Ezek a Pákozdnál kivívott győzelem ellenére sem voltak megnyugtatóak, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az eredeti tervek szerint öt hét alatt minden kerületben 5—5000 főt terveztek kiállítani. Ez pedig a legeredményesebben dolgozó

115 *Görgey Arthur:* Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Bp. 1911. I. 3—4. pp.

116 Ld. *Herendi József* id. mü 51. p.

117 ONöHt 1848:4319.

118 *Bpi 2. sz. Áll. Lt.* Nógrád m. lt. Alisp. ir. 1848:1395.; *Görgey* id. mű I. 6—7. pp.; *Steier Lajos:* Görgey és Kossuth. Bp. 1924. 20., 56—57. pp.

119 ONöHt 1848:3891., 4461.; Ld. *Oláh István* id. mű I. 277. p.

120 *Szabó István:* Debrecen 1848—1849-ben. Debrecen, 1928. 19—20. pp.

121 Ld. erre: *Barta István:* Kossuth alföldi toborzó körútja 1848 őszén. *Századok*, 1952. 1. sz. és klny.

Ivánkának is alig sikerült. Tekintetbe véve az országot fenyegető veszély növekedését, meg kell állapítanunk, hogy ezek az eredmények elmaradnak a június—júliusi honvédtoborzás eredményeitől, de azt is meg kell állapítanunk, hogy a lassú szervezés egyik oka éppen abban keresendő, hogy az első tíz honvédzászlóalj kiállítása után a toborzást gyakorlatilag berekesztették. Emellett az önkéntes nemzetőri toborzás sikerét nemcsak az időközben megindult őszi honvéd újoncozás, de a különféle (Hunyadi, Zrínyi, Bocskai) szabadcsapatok szervezése is gátolta. Mindez együttesen magyarázza az önkéntes mobilizáció viszonylagos sikereit, amelynek jelentőségét elsősorban nem számszerű eredményei adják, hanem az a változás, amelyet a nemzetőrség osztályösszetételében idézett elő.

Korábban említettük, hogy a nemzetőrség soraiban eredetileg csekély százalékban szerepeltek a törvényben előírt vagyoni kellékekkel nem rendelkező, jobbára önként jelentkezett személyek. Ezeknek többsége azonban az első mobilizáció idején visszalépett a nemzetőri szolgálattól, mivel az számukra, a már ismert okokból szinte megbírhatatlan anyagi terhet, illetve károsodást jelentett volna. A kérdés az, hogy az adott veszélyes helyzetben hogyan reagált a meghirdetett toborzásra egyrészt az uralkodó osztály, másrészt a nemzetőrség soraiból kirekesztett nincstelenek rétege. Előbbiek folytatták-e elzárkózó, a nemzetőrségből a széles tömegeket kizáró politikájukat és hogy az utóbbiak vállalták-e önként az eddig általuk is visszautasított terheket? A kutatások során előkerült adatok világosan mutatják, hogy az uralkodó osztály az új helyzetben egyáltalán nem tiltakozott a „szegény nép" véráldozata ellen, — s hogy a „legszámosabb és legszegényebb" néposztály fiai: a zsellérek és béreslegények, szolgák és mesterlegények ekkor önként vállalták a veszélyben levő haza védelmét.

Igen érdekes jelenség az, hogy a megyék és városok a toborzás meghirdetését, az önkéntes mobilizáció bevezetését egyként úgy értelmezték, hogy a cenzus megszűnt és — mint a honvédtoborzás idején — bármilyen vagyonú állapotú önként jelentkezőt felfogadhatnak. Ezt egyes megyék (pl. Győr, Békés) ki is mondották[122] — de a többség ezt minden deklaráció nélkül is természetesnek tartotta. Tudomásunk szerint kizárólag csak Somogy megye ragaszkodott ahhoz, hogy az önkénteseket „egyedül nemzetőrökből" állítsák ki.[123] Ezenkívül még csak Kassa városánál tapasztalhattunk hasonló magatartást. A város tanácsa ugyanis közgyűlésben döntött az 51 önkéntese között található 21 vagyontalan jelentkező felfogadásáról.[124] Ezek azonban elszigetelt jelenségek. Az iratok és összeírások tanúsága szerint a törvényhatóságok döntő többsége egyáltalán nem volt ilyen válogatós, hanem megelégedett azzal, hogy ezeket az alakulatokat „önkénytesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből" szervezhette.

[122] Győr: ONöHt 1848:3421.; Békés: *Oláh István* id. mű I. 269. p.
[123] *Kaposvári Áll. Lt.* Somogy m. lt. Bizottm. ir. 1848:1710.
[124] ONöHt. 1848:3516.

Ivánka őrnagy már szeptember 5-én jelentette a miniszterelnöknek, hogy ... „a Pest megye részéről kiállított önkéntesek csak nem kivétel nélkül nem nemzetőrökből, de más toborzott ... egyénekből állanak" ...[125] Ugyanezt állapította meg Görgey Heves megye rosszul ruházott önkénteseiről, akiket nem vett át — a tiltakozó megyének szeptember 21-én adott válasza szerint —, „mert ruhátlanok voltak és nem azért, mert nem nemzetőrök".[126] (A rendelkezés ti. a helyhatóságok feladatává tette az önkéntesek felruházását.)

Az önkéntes nemzetőrök számszerű megoszlása az ismert összeírásokból részben megállapítható. Sajnos, az eredeti összeírások nagyrésze elkallódott, másokat — mivel az önkéntesek mesterségét, illetve foglalkozását nem tünteti fel — csak részletes helytörténeti, más lajstromokkal összehasonlítást végző kutatás tud majd hasznosítani. Az alábbiakban közölt néhány adat is jól mutatja azonban azt, hogy az önkéntes mobilizáció mennyire megváltoztatta a kiindított alakulatok osztályösszetételét, szociális bázisát:

Pest megye összeírásaiból ismert 150 önkéntesből 80 szolga, 14 béres, 6 napszámos, 4 mesterlegény és 2 zsellér volt.[127] *Kecskemét* városa 309 önkéntes nemzetőre között 120 volt a szolgák, 77 a mesterlegények, 33 a „kézi munkások" száma, továbbá egy béres és egy napszámos.[128] A *Kiskunfélegyháza* által kiállított 52 önkéntes között 36 szolga volt.[129] A *Moson megye* által állított 162 főnyi önkéntes csapatban 124 szolga, egy boltoslegény és egy mesterlegény volt.[130] Ezek az önkéntesek ugyanakkor a legfiatalabb, katonai szempontból a legértékesebb korosztályokból kerültek ki: a 675 főből 552, vagyis 81.8% volt a 25 éven aluliak aránya.

A fentieket a szociális összetétel szempontjából összesítve:

A kiállító hatóság	Önkéntesek létszáma összesen	Ebből szolga, béres, mesterlegény stb.	Az összes létszám százalékában
Pest megye	152	106	69,7%
Kecskemét	309	232	75,1%
Kiskunfélegyháza	52	36	69,2%
Moson megye	162	126	77,8%
Összesen:	675	500	74,1%

125 ONöHt 1848:3480.; Ld. még 109. sz. jegyzet.
126 *Steier* id. mű 30—31. pp.
127 *Bpi 2. sz. ÁM. Lt.* Pest. m. lt. Közgy. ir. 1848:6085, 6089. (A többi itt lévő összeírás nem tünteti fel a foglalkozást.)
128 *Kecskeméti Áll. Lt.* Kecskemét lt. Az 1848/49-es szabadságharc iratai. II. köt. 167. sz.
129 *Kecskeméti Áll. Lt.* Kiskunfélegyháza lt. Főbírói hivatal ir. 1848. L. 31. F. 2. F. 1. Sz. 33.
130 *Győri Áll. Lt.* Moson m. lt. Bizottm. ir. 1848:1071.

Ebből a néhány, nem országos érvényű, de kétségtelenül jellemző adatból is megállapítható, hogy a *nemzetőrség önkéntes mobilizációjának bevezetése* nemcsak mennyiségi, hanem *minőségi változást idézett elő a katonai szolgálatra alkalmazott nemzetőrség soraiban, annak osztályösszetételét a nincstelenek: szolga- és mesterlegények, béresek és zsellérek javára változtatva meg.* Ha a fenti összegezés középarányosát, a 74 százalékot várakozáson felül magasnak tartjuk is, ha sajátos tényezők összejátszásának tekintjük (bár az ország más-más vidékéről van szó), hogy az említett rétegek az önkéntesek háromnegyed részét adják, nem tekinthetjük tulzásnak azt a megállapítást, hogy ezeknek az önkénteseknek mintegy 50—60 százaléka ebben az időszakban országosan is a legszegényebb néposztály fiaiból került ki. (Elsősorban a szolgalegényekre gondolunk itt, mert a fentebb ismertetett létszámból is 360 fő, vagyis 53,3 százalék a szolgák aránya!) Ennek alapján pedig azt is megállapíthatjuk, hogy a XXII. tc. értelmében eredetileg kirekesztett nincstelenek beáramlása, illetve döntő térhódítása a nemzetőrség soraiba nem a Jellacsics ellen a Dunántúlon meghirdetett szeptemberi népfelkelés és Kossuth emlékezetes alföldi toborzó útja idején,[131] hanem már egy hónappal korábban, augusztus második felében a várható horvát támadásra való felkészülés idején történt.[132] Nem a pár hetes különbséget akarjuk hangsúlyozni, hanem azt, hogy ez a döntő változás nem az általános népfelkelés, vagy a tömeges mozgósítás, hanem az önkéntes egyéni jelentkezés idején, a szeptemberi fordulat előtt következett be. (A népfelkelés esetében egyébként is — mivel nincs tudomásunk a szolga- és béreslegények, zsellérek stb. tömeges és kifejezett ellenszegüléséről — természetes, hogy a hadrakelt nép többségét a szegénysorsúak adják.)

Mindezt összegezve megállapíthatjuk, hogy a nemzetőrség funkciójának megváltozása következtében a nemzetőri alakulatok osztályösszetétele is rövidesen megváltozott, hogy *a belső rendfenntartó szerep helyett a harctéren alkalmazott nemzetőrség még 1848 nyarán az osztályelnyomás, a vagyonosok karhatalmi szervéből a honvédelem szervévé változott át.* Dolgozó népünk önzetlen hazafiságának honvédő hagyományaink sorában is kimagasló példája, hogy 1848 augusztus—szeptemberében a forradalomtól addig legkevesebbet vagy éppen semmit nem kapott rétegek: a szolga- és béreslegények, zsellérek, mesterlegények, napszámosok és kétkezi munkások önként vállalták a forradalom ügyének és az ország függetlenségének védelmét. Ennek jelentőségét igazán csak akkor tudjuk méltányolni, ha visszagondolunk arra, hogy ugyanezen rétegek egy-két hónappal korábban élesen tiltakoztak a szolgabírák önkénye által kikényszerített mobilizáció ellen, mert a megyék a törvény és akaratuk ellenére táborba küldték őket.

[131] A Jellacsics elleni népfelkelés összetételére ld. *Varga János* id. mű 261. és köv. pp.; a Kossuth által toborzott felkelőkre: *Barta I.* id. cikk, *Századok*, 1952. 1. sz. 161. p. és klny. 18. p.

[132] A felhasznált összeírások az aug. 21. — szept. 15. között lefolyt toborzásról készültek. Befejezésük dátuma: Pest m. — aug. 25., Kecskemét — szept. 15., Kiskunfélegyháza — szept. 6., és Moson m. — szept. 11.

A válságos percben azonban félretéve egyéni sérelmeiket, elsőként ragadtak fegyvert.

Az önkéntes nemzetőrség fontosságát csak akkor érthetjük meg maradéktalanul, ha némi figyelmet fordítunk ezeknek az első honvédzászlóaljakhoz nagyon hasonló körülmények között létrejött alakulatoknak további sorsára. Nincs terünk harctéri szereplésüket a továbbiakban nyomon kísérni, de mindennél többet mond az, hogy *az önkéntes szolgálatra jelentkezett nemzetőri zászlóaljak többségét 1848 őszén és telén honvédzászlóaljakká szervezték át.*[133] Az átszervezés többnyire az alakulatok kérelmére történt, annak ellenére, hogy a honvédek közé történt besorolás az önkénteseknek 6 hónap vagy egy év helyett most már nem is három-, hanem négyévi szolgálatot jelentett. (Ti. az őszi honvédújoncokat már négy évre fogadták.)

Így alakult a Pest városa által az augusztus 13-i miniszterelnöki rendeletre kiállítani tervezett „pesti csatárzászlóalj" önkénteseiből a 14. honvédzászlóalj (amely már Pákozdnál is szerepelt), a Zrínyi csapatból a 35. zászlóalj, a baranyai önkéntesekből a 36. zászlóalj, Woronieczky herceg csapatából a 38. zászlóalj, a tolnai önkéntesekből a 46. zászlóalj, a zalai önkéntesekből a 47. zászlóalj, a szabolcsi önkéntesekből a 48. zászlóalj, a Hunyadi csapat gyalogságából az 50. zászlóalj, a Bocskai csapatból az 52. és 53. zászlóalj, a jászkun kerületi önkéntes nemzetőrökből (kiegészítéssel) a 65. zászlóalj, a Pest megyei második önkéntes nemzetőri zászlóaljból a 66. zászlóalj, a debreceni verespántlikásokból a 68. zászlóalj stb. Ez a folyamat végighúzódott az egész szabadságharcon. Így alakult pl. 1849 májusában a beregi guerillacsapatból a 91. zászlóalj, júniusban a zólyomi második nemzetőri zászlóaljból a 125. és a szabolcsi önkéntesekből a 139. honvédzászlóalj.

Ez az átalakulás, a honvédségi alakulatokkal történt teljes egybeolvadás az önkéntes nemzetőri zászlóaljak kiváló harci szelleméről és magas harcértékéről tesz tanúságot. Előbbi nélkül az átszervezés ugyanis lehetetlen, utóbbi nélkül pedig értelmetlen lett volna. Ezeknek az alakulatoknak felvétele a honvédség kötelékébe számos új zászlóaljjal, az 1848 szeptemberétől 1849 januárjáig alakultak mintegy negyedével szaporította a honvédsereg sorait. Ez pedig Kossuth javaslatát és Batthyány intézkedését igazolta, aki sietve hozott rendelkezésével, az önkéntes mobilizáció bevezetésével a nemzetőrség egy részét a honvédség értékes segítőjévé és kiegészítőjévé tette. A nemzetőrség önkéntes mobilizációjának intézményét ez teszi az *egész* szabadságharc szempontjából fontos, nagyobb figyelmet érdemlő kérdéssé.

[133] Ld. erre *Berkó István:* Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1957. 1—2. sz. 218. p. Idézett cikk nem tesz különbséget az önkéntes nemzetőrök és az 1848 őszén önként beállott honvédek között.

A HŐCHSTÄDTI CSATA[1]

(1704. augusztus 13.)

Perjés Géza

„A másik futár a hőchstädti csatavesztés szerencsétlen hírével érkezett, ez az esemény megfosztott még reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt az egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam."[2] Így írt Rákóczi a hőchstädti csatáról, s már ez a kijelentés önmagában is elegendő indok lenne ahhoz, hogy részletesen vizsgáljuk. Azonban nemcsak Rákóczi, hanem az osztrák, a francia és az angol hadtörténelmi irodalom is egyaránt a spanyol örökösödési háború fordulópontjának tartja.[3]

Bár mind a magyar, mind az egyetemes hadtörténelem szempontjából döntő eseményről van szó, mégsem dolgozta fel még a magyar hadtörténelemírás a hőchstädti csatát. Magyar részről néhány oldalas, inkább csak ismertetés számba menő leírások jelentek meg és ezek is a múlt század utolsó negyedében készült, s ma már sok tekintetben elavult, osztrák feldolgozásra támaszkodtak.[4] A századforduló éveiben

[1] A hadtörténelmi irodalom két néven tartja számon a csatát. A német, osztrák és francia feldolgozások a csata szempontjából központibb fekvésű Hőchstädtről nevezték el, míg az angolok a csatatér szélén fekvő Blindheimről, ahol az angol erők zöme alkalmazásra került, s ahol a falut védő franciákat bekerítették. Az angol nyelvhasználatban Blindheim-ből Blenheim lett.

[2] *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai.* Vass István ford. Bp. 1951. 93. o.

[3] Reboul francia hadtörténész szerint „több, mint egy évszázada az egyetlen valódi, döntő vereség", mely a nagymultú francia hadsereget érte. *G. Hanotaux:* Histoire de la Nation française. Tome VIII.: Histoire militaire et navale. 1. vol.: *J. Colin:* Des Origines aux Croisades. *Fr. Reboul:* Des Croisades à la Revolution. Paris. 1925. 475. o.

[4] Magyar feldolgozások: *Rónai—Horváth:* Az egyetemes hadtörténelem vázlata. Bp. 1889., *Breit:* Az egyetemes hadtörténelem vázlata. Bp. 1899., *Ajtay:* A hőchstädti csata. *Lukinics—Markó:* Sorsdöntő csaták c. kötetben. Bp. é. n.

Osztrák feldolgozás: Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie, VI. Bd.: G. *Ratzenhofer:* Spanischer Successionskrieg. Feldzug: 1704. Wien. 1879. (A következőkben: Feldzüge VI.) Bár a Feldzüge felfogása sok esetben korlátolt, módszere kifogásolható, magyar szempontból pedig ellenséges hangú, mégis a spanyol örökösödési háborúnak ma is nélkülözhetetlen forrása.

és az első világháború után jelentős angol kutatások indultak meg, melyek sok tekintetben módosították a *Feldzüge* megállapításait és szakítottak korlátolt, dinasztikus felfogásával.[5] Eme feldolgozásokon kívül nagy segítségünkre volt két XVIII. századi iratpublikáció,[5/a] melyek áttanulmányozása sok olyan szemponthoz segített hozzá, melyek az angol és osztrák feldolgozásokból egyaránt kimaradtak. Áttanulmányozásuk után a francia hadvezetőség ténykedéseit más megvilágításban láttuk meg és ennek következtében sikerült szakítanunk, az osztrák részről Savoyai Jenőt, angol részről Marlborough-t aránytalanul felmagasztaló nézetekkel és általában mélyebbben vizsgálhattuk a lefolyt hadműveletek materiális és katona-földrajzi tényezőit.

Mindezen indokokon felül éppen a Rákóczi-szabadságharc szempontjából, általános, elvi okokból is szükséges, hogy a spanyol örökösödési háborúval részletesebben foglalkozzunk. Amint már a tanulmány elején idézett kijelentésből is látszik, Rákóczi stratégiai elképzeléseiben központi helyet foglalt el a francia—bajor erőkkel való közvetlen egyesülés gondolata. És már a szabadságharcot megindító paraszti vezetők is pontosan látták, hogy az osztrák elnyomás ellen indított háború csakis akkor járhat eredménnyel, ha Bécs olyan külpolitikai helyzetbe bonyolódik, mely maga után vonja a Magyarországon levő császári erők jelentős gyengítését. Azonban ezen felül azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az egész szabadságharc alapvető kérdése, a nyugati, módszeres hadviselés elsajátításának kérdése volt. Ha ebben a tekintetben Rákóczi fáradozásai sikerrel járnak, akkor a szabadságharc diadalra jut. Jól tudjuk, hogy ez nem sikerült — és az adott társadalomtörténeti viszonyok között nem is sikerülhetett. Azonban mindenképpen jogosult, sőt a szabadságharc katonai történetének megértése, valamint Rákóczinak a regularitás megteremtésére irányuló szüntelen tevékenységének értékelése szempontjából szükséges is, hogy az eddiginél pontosabban ismerjük a nyugati hadviselés korabeli állapotát. Különösen fontos ez azért is, mert a spanyol örökösödési háború sok tekintetben kezdés, némely tekintetben befejezés, de mindenképpen jelentős állomás a hadviselés történetében. Ez az első háború, melyben az újkori, állandó hadsereg teljes fegyverzetben, az új, állandó, megállapodott hadseregadminisztráció teljes apparátusával lép elénk. Egy majdnem százesztendős folyamat záróaktusának vagyunk tanúi, mely-

[5] Legjelentősebb, igen jó hadtörténelmi részleteket is tartalmazó feldolgozás: *Trevelyan:* England under Queen Anne. London, 1930—34. 3 kötetes műve. Sajnos, a legfontosabb hadtörténelmi feldolgozásokat, mint Fortescue, Taylor, Atkinson, Kearsey műveit könyvtárainkban nem találtam meg, így *W. S. Churchill:* Marlborough. His Life and Times. 1—4. vol. London, 1934. művét kellett használnom. Churchill ugyan nem hivatásos hadtörténész, azonban jól felhasználta a szakfeldolgozásokat. Sokkal enyhébb formában, mint a Feldzüge-ben, e műben is etlalálható a nacionalista túlzás és személyi kultusz, — ez utóbbi annál is inkább, mivel a szerző leszármazottja Marlboroughnek, az angol hadsereg akkori vezérének. Mindent egybevetve azonban, megfelelő kritika mellett használható mű és az említett angol feldolgozások hiányában nélkülözhetetlen.

[5/a] Campagne de Mr. le Maréchal de Marsin en Allemagne. L'an MDCCIV. 2 köt. Amsterdam. 1762. Campagne de Mr. le Maréchal de Tallard en Allemagne. 1704. 2 köt. Amsterdam. 1763.

ben az állandó hadsereg már nem esetlegesség, nem egyéni, uralkodói tett következménye — amint az például Mátyás királynál volt —, hanem az államok életéből kitörülhetetlen, elvonatkoztathatatlan tény, társadalmi törvényszerűségek következménye. Ugyancsak jelentős ez a háború azért is, mert a hadseregek létszámai az előző időkhöz képest ugrásszerűen megnövekednek. Franciaország évente 4—500 000 fős hadseregeket állít ki, ellenfelei összesen ugyanennyit. Mindez vezetéstechnikai szempontból új feladatok elé állítja a hadseregek vezetőségeit. A nagy létszámokhoz és a szóban forgó tét nagyságához képest — ti. a spanyol birtokok megkaparintása — a háború dimenziói is megnövekednek: több kontinensen, szárazon és vízen dúl a háború és a stratégiai vezetés már világrészeket felölelő hadszínterekben gondolkodik. A taktikában is hatalmas változások vannak: ez az első, nagy, valódi próbatétele a pikáját elhagyó, szuronyos puskával felszerelt gyalogságnak. A gyalogság elsősorban tűzerejével hat, lökőerejét még nem tudja érvényesíteni, épp ezért a lovassággal legszorosabb együttműködésben harcol. Nincsenek még teljesen tiszta lovas szárnyak és csak gyalogságból álló centrumok, mint ötven évvel később a hétéves háború idején, de a fegyvernemi kölcsönös támogatás céljából már nem vegyítik a gyalogságot és lovasságot szakaszonként és századonként, mint Montecuccoli korában. A gyalogság merev, kiigazított sorokban támad, a lovasság még használja pisztolyát és ügetésben rohamoz. Merev, terephez nem alkalmazkodó, nehézkes taktika ez, de a legnagyobb mértékben racionalizált és szervezett.

Új jelenségek mutatkoznak az anyagi ellátás terén is. A hadseregek továbbra is a raktáraikhoz vannak kötve, sőt a megnövekedett létszámok még jobban odakötik, ugyanakkor azonban a nagyobb dimenziók nagyobb cselekvési szabadságot, a raktáraktól való szabadulást kívánják. Kiegyenlítő megoldásként jelentkezik a „konvoi" rendszer és a hadsereg ellátási alapjának etapponként történő előreépítése. Új viszonylatok tárulnak elénk a társadalom és a hadsereg kapcsolatában is. A korai kapitalizmus feszítő erői nagyszabású célokat — világrészek uralmát és kizsákmányolását — tűzik ki célul, de ugyanakkor benn a hadseregben is, annak adminisztrációjában, anyagi ellátásában, a törzsek munkájában, az intendaturákban, erődítési hivatalokban és mérnökkarokban helyet kap a hajlékony, szakértő, racionálisan számítani tudó és ésszerű ügyvitellel dolgozó polgárság és vele együtt munkamódszere is. Ez elsősorban a maga polgári forradalmán már túllevő és a burzsoáziát hatalomba iktató Angliában és a nem nemes származású, polgári ifjakat mérnökkarokban és az adminisztrációban alkalmazó Franciaországban áll fenn, de bizonyos mértékig mindegyik hadseregben így van.

Végül pedig teljesen befejeződött erre az időre az uralkodó osztályok és a harcot megvívó katonaság ideológiájának szétválása. A harmincéves háború, vagy a török elleni háború idején még szó lehetett arról, hogy vallási motívumok fűzzék valamelyest össze a katonákat vezetőikkel. Most ilyenről beszélni nem lehet, a szembenálló felek tábo-

raiban katolikus és protestáns egymás mellett harcol. Nemzeti öntudatról, hazafiasságról szó alig lehet — kivéve Magyarország és esetleg Spanyolország esetében —, hiszen a háború mindegyik fél részéről hódító, rabló háború. Mégis ezekben az igazi meggyőződés nélkül vívott csatákban a katonai helytállásnak igen szép példáival találkozhatunk. A magyarázatot csakis speciális katona-lélektani körülmények adják meg: az állandó hadsereg szervezeti állandósága, a taktika gépszerű mivolta, a tartós együttélésből eredő „esprit de corps" ad morális támaszt és erőt a félelem leküzdéséhez a kor katonáinak. Ez a gépszerű taktika az, ami később Nagy Frigyes hadseregét szinte legyőzhetetlenné teszi, de ugyanakkor merevsége, mesterkélt mivolta és a katonák ideológiai közömbössége már magában hordja az összeomlás csíráit is és a francia forradalom szabadabb taktikával harcoló, lelkes tömegei pillanatok alatt összedöntik az agyaglábú kolosszust!

Ezek lennének egészen röviden azok a jelenségek, melyek meghatározzák a spanyol örökösödési háború helyét az egyetemes hadtörténelmi fejlődésben. S ezek azok a jelenségek, melyeket a Rákóczi-kor kutatójának szem előtt kell tartania, mikor a szabadságharc katonai eseményeit vizsgálja. Bármelyik szempontot is nézzük, azt kell látnunk, hogy hatalmas hátrányokkal indult a felkelés: generációk tapasztalatát, elméleti tudását, szervezeti formáit, adminisztratív eljárásait, kiképzett kereteit, haditechnikáját egyesítő megállapodott állandó hadsereg helyett a hősi elszánás lendületével csatasorba özönlő szinte amorf tömegek, melyekből harc közben kell szilárd szervezetű csapatokat formálni; organizált, mechanikus taktika helyett lelkes nekirohanások és fejvesztett visszaözönlések; korszerű fegyverek helyett kapa, kasza, lándzsa; szakszerűen képzett vezetők helyett lelkes dilettánsok. Mégis, mindezen hátrányok mellett is, nyolc évig tart a szabadságharc. Bécsre lidércnyomásként nehezedik a kuruc veszély, a szövetségesek diplomáciai és katonai tárgyalásain első helyet foglal el a magyar kérdés és ezernyi megpróbáltatás, minden kudarc között is épül, gyarapodik a kuruc hadsereg. Hogyan volt ez lehetséges? Mi magyarázza katonailag a nyolc évig tartó ellenállást? Két körülményből kaphatunk választ, és ez a két körülmény — mely elővételezi a francia forradalomban bekövetkezett hadtörténelmi változásokat — határozza meg a Rákóczi-szabadságharc helyét az egyetemes hadtörténelemben. Az óraműszerűen, gépi egyhangúsággal működő állandó hadsereget a francia forradalmi hadsereg dönti meg, mely megtartja, sőt továbbfejleszti az állandó hadseregben kifejlődött elméletet és gyakorlatot, de a forradalmi lelkesedés és az ebből eredő forradalmi taktika minőségi változást hoz. A reakció hadseregeiben a vezetők formalizmusa és a katonák teljes közömbössége nem bír ellentállni a csapásoknak és a büszke hadigép használhatatlan ócskavasként hever a hadak országútján. Az állandó hadsereg eme sebezhetősége már a Rákóczi-szabadságharc idején is megvolt, s a kuruc hadsereg éppen ebből a szempontból volt fölényben. A nép forradalmi megmozdulása, a kuruc hadsereg ideológiai fölénye újraélesztette a törökkori portyázó taktikát, sőt stratégiai

értelemben mélyítette ki és ezzel megoldhatatlan feladat elé állította a császári hadvezetést. A Habsburg ármádia minden nagy csatában győzött, de egyet sem tudott stratégiailag hasznosítani, az országnak úgyszólván minden területén végigvonult, de sehol nem tudta lábát tartósan megvetni. Forradalmi lelkesedés, nemzeti öntudat, mozgékony villámgyors taktika és stratégia — ez a magyarázata a kurucok sikereinek és ezért tartjuk a Rákóczi-szabadságharcot a francia forradalmi hadművészet elővételezésének. Hogy mégsem győzött, nem győzhetett, pusztán azért volt, mert a török hódítás és német kizsákmányolás okozta sajátos történelmi fejlődésünk következtében nem állt rendelkezésre az állandó hadsereg évszázados fejlődésében felhalmozott katonai tudás, tapasztalat, szervezeti forma, melyet a francia forradalom felhasználhatott és tovább fejleszthetett.

A spanyol örökösödési háború indítóokai.

Események 1704-ig.

A XVII. század végén Spanyolország volt Európa beteg embere. A korai kapitalista fejlődés nagy vívmányai, az erős, központi kormányzatot lehetővé tevő adminisztráció, a gazdasági szervezet fejlettebb formái, a városi polgárság megerősödése, a merkantil gazdaságpolitika nem vertek gyökereket a dölyfös hidalgók országában. A Dél- és Közép-Amerika nagy részét, a Fülöp-szigeteket, a Kanári-szigetet és Afrika egyes részeit, Nápolyt, Szicíliát, Milánót, Szardíniát, a Baleari-szigeteket és Spanyol Németalföldet (kb. a mai Belgium és Luxemburg) magában foglaló hatalmas birodalom a legteljesebb gazdasági, társadalmi és katonai hanyatlásban volt és csupán csak az mentette meg a széthullástól, hogy leigázott részeiből hiányzott a vitalitás ahhoz, hogy lerázzák magukról a spanyol uralmat, másrészt pedig Európának úgyszólván minden állama valamilyen formában érdekelve volt fenntartásában az egyensúly biztosítása miatt. A birodalom hosszasan agonizált és a válság akkor következett be, amikor a terhelt és gyengeelméjű II. Károly 1700-ban, utód nélkül elhúnyt és felmerült az öröklés kérdése. Az öröklésben közvetlenül Ausztria és Franciaország volt érdekelve, azonban a birodalom egészének, vagy akár egyes részeinek birtoklása a legitim örökösök bármelyike által, létérdekeiben érintette Angliát és Hollandiát is. Ez a két hatalom gazdaságilag volt érintve az örökösödés által. Amennyiben az egész birodalom francia kézre kerül, akkor kereskedelmük van veszélyben. Ugyanis Spanyolország képtelen lévén arra, hogy iparát és kereskedelmét maga irányítsa, az anyaország és a gyarmatok közti kereskedelmet angol és holland kereskedőknek engedte át. Az angol szövőipar termékei — melynek nyersanyagát tekintélyes részben a spanyol gyapjúexport szolgáltatta — nagy tömegben talált piacot az amerikai spanyol gyarmatokon, az itáliai és németalföldi birtokokon, és magában Spanyolországban is. Francia hegemónia esetén mindettől elestek volna az angol és holland kereskedők. A földközi-tengeri és itáliai spanyol

birtokok francia kézre való jutása pedig a levantei kereskedelemtől zárta volna el őket. Ezenfelül pedig Németalföld birtokában a franciák veszélyeztetik a Keleti- és Északi-tengeri forgalmat, tehát a skandináv államokkal meglevő intenzív kereskedelmi kapcsolatokat, Hollandiát pedig közvetlenül fenyegeti a francia elözönlés veszélye.

II. Károly közvetlenül halála előtt az egész spanyol birodalmat a francia örökösre hagyta, kizárván belőle a Habsburg örököst. Ez az elhatározás — mely főleg a spanyol nemesség azon vak törekvéséből eredt, hogy a birodalmat, melyet kormányozni ugyan nem tudott, mégis osztatlanul megőrizze — a legnagyobb bonyodalmakat okozta. XIV. Lajos a legnagyobb dilemma előtt állott: akár elfogadja az örökséget, akár nem, mindenképpen háború az eredmény. Még egy év sem telt el azóta, hogy III. Vilmos angol királlyal aláírta az ún. „második felosztási szerződést", melynek értelmében az osztrák örökös lenne a spanyol király, megkapná az amerikai gyarmatokat és Spanyol Németalföldet, ezzel szemben Franciaországé lenne Nápoly, Szicília és Milánó. Most pedig az egész birodalmat neki, pontosabban unokájának ajánlották fel. Megszegje a szerződést, amit Vilmossal kötött? Ez háborút jelentene. Tartsa magát a szerződéshez? Ez lenne a béke útja, ha Ausztria telhetetlen kapzsiságában nem akarná magának az egész örökséget. Ausztria nem fogadta el a felosztási szerződést és ragaszkodott az egész spanyol birodalomhoz. Ezt viszont XIV. Lajos nem fogadhatta el. Kiút nincs: a háború elkerülhetetlen. XIV. Lajos országának zilált gazdasági viszonyai miatt nem szívesen fogott háborúba. Azonban, ha már mindenképpen harcolni kell, jobbak az esélyei, ha elfogadja az örökséget, mintha a felosztási szerződéshez tartja magát. Ha a felosztási szerződésnek akar érvényt szerezni, Ausztria közelebb lévén, hamarabb foglalhatja el az itáliai birtokokat, mint ő és amellett az sem biztos, hogy jogainak érvényesítésére támogatást találna a tengeri hatalmaknál, Spanyolországban pedig biztosan nem, mivel a nemesség semmiképpen nem akar belemenni a felosztásba. Viszont, ha elfogadja az örökséget, Spanyolország biztosan mellette lesz, de kétséges, hogy Hollandia és Anglia beleavatkozik ellene a háborúba. Természetesen Ausztriával meg kell mérkőznie, azonban bízhat hatalmas hadseregében és abban, hogy a tengeri hatalmak segítsége nélkül Ausztria nem tud eljutni sem a gyarmatokra, sem Spanyolországban, sem Németalföldre, sem Szicíliában, mivel nincs tengeri flottája.

Az ezután bekövetkező események érdekesen szemléltetik az egyéniség szerepét a történelemben. XIV. Lajos a merkantil gazdaságpolitika szellemében cselekedett és a francia burzsoázia gazdasági érdekeit képviselte. A spanyol örökség kérdése, a gyarmatok megszerzése eme érdekek kiszolgálását jelentette. Hogy ez csak háború árán volt lehetséges — nem pusztán rajta múlott. Elfogadta I. Károly örökségét, de mi egyebet is tehetett volna Ausztria mérhetetlen kapzsiságával és makacsságával, a spanyol nemesség vakságával és a tengeri hatalmak ingatagságával és megbízhatatlanságával szemben? Elhatározása Fran-

ciaország, de talán egész Európa számára is a legüdvösebb volt. Amennyiben csak Ausztriával kerül szembe, — és erre minden esélye megvolt —, akkor a háború kimenetele nem kétséges. Ausztriát rövid háborúban, hamar legyőzheti és ezzel országát és egész Európát is megkíméli egy beláthatatlan végű konfliktustól. A hibát, pontosabban a hibák sorozatát ezután követte el és „... politikája rövidesen elkerülhetetlenné tette az új európai háborút".[5/b] Személyiségének ereje, államvezetésének abszolutizmusa, Mazarin-hoz, Colbert-hoz, Louvois-hoz hasonló egyéniségek ellensúlyozó szerepének teljes hiánya, a francia főúri osztály és burzsoázia gerinctelensége légüres teret teremtett körülötte, melyben nem korlátozta a realitások közegi ellenállása. Brutális, szinte primitív hódító politikába kezd. Mindaz, ami eddig történt, a francia társadalom osztályviszonyaiból és gazdasági érdekeiből következett, — most a francia politika XIV. Lajosnak tisztán egyéni működéséből, nagyravágyásából indokolatlan hangsúlyt kapott és Franciaország számára kedvezőtlen politikai helyzetet teremtett. Egymásután sérti meg Anglia és Hollandia érdekeit: elfoglalja Spanyol Németalföldet és az ott levő semleges, de nemzetközi szerződés értelmében holland helyőrségek által megszállt várakat, kizárja az angol és holland kereskedőket az amerikai kereskedelemből, az afrikai rabszolgakereskedelmet francia monopóliummá teszi és általában az egész spanyol birodalmat a francia kereskedelem kizárólagos zsákmányterületének tekinti. Végül pedig betetőzi tévedéseit azzal, hogy a Stuart-ház katolikus ágának száműzetésben levő tagját, a trónkövetelő III. Jakabot ismeri el az angol korona örököséül.

XIV. Lajos agresszív politikája nyomán az angol és holland közvélemény egyre inkább háborús pártivá lett. Az angol alsóházban többségben levő mérsékelt tory-párt kezdetben még a háború ellen volt, azonban az események hatása alatt csak a háborúban látott kivezető utat. A kereskedelemben jobban érdekelt whig-párt kezdettől fogva a háború mellett volt. És ez igen jelentős eseményhez vezetett. Vilmos király, aki az angol világbirodalom alapköveit lerakta, megszerzi a parlament támogatását nagy tervéhez, a francia hegemónia letörésére irányuló angol—holland—osztrák szövetséghez, a „Grand Alliance"-hoz. A szerződést a francia agresszivitástól végleg felbőszített parlament 1701 szeptemberében jóváhagyja. A szerződés lényege az, hogy elfogadják a francia jelölt — V. Fülöp — királyságát Spanyolországban és Amerikában, azonban a francia és spanyol korona nem egyesíthető. Ezzel szemben Ausztria megkapja az olasz birtokokat és Spanyol Németalföldet, ez utóbbit azzal a kikötéssel, hogy megakadályozza a Hollandia ellen irányuló francia inváziót. A tengeri hatalmak kereskedelmi érdekei is kifejezésre jutottak a szerződésben, amennyiben ugyanazokat a privilégiumokat biztosította a számukra, mint amelyeket II. Károly alatt élveztek.

[5/b] *Birjukovics—Porsnyev—Szkazkin:* Az újkor története. Bp. 1953. 1. köt. 297. o.

Ugyanakkor az angol diplomácia megdolgozta XII. Károly svéd királyt, hogy az angol arany ellenében álljon el XIV. Lajos oldaláról és ne gátolja, hogy a szövetségesek csapatokat béreljenek a dán királytól. Szerződéseket kötöttek a porosz királlyal, a münsteri püspökkel, a hannoveri herceggel és más német fejedelmekkel, akik kötelezték magukat, hogy csapatokat bocsátanak rendelkezésükre, természetesen subsidiumok ellenében. A nagy szövetség fennállását ezek a subsidiumok biztosították.

A szerződés értelmében az angol, holland, porosz, és dán csapatok 1702 tavaszán léptek be a háborúba. A háború már 1701-től kezdve folyt Itáliában a franciák és osztrákok között. 1702-ben a háború súlypontja a Maas—Rajna—Duna hadszíntérre helyeződik át. Franciaország Hollandia ellen küldi legerősebb seregét, mert reméli, hogy a Vilmos halálával bekövetkezett zűrzavarban könnyen elbánik az angol és holland seregekkel. A franciák terve az, hogy előretörnek a Maas és Rajna között. A szövetségesek komolyabb akcióra csak a németalföldi hadszíntéren gondolhatnak, mivel Ausztria vállalt kötelezettségeinek nem tud eleget tenni, 120 000 fő helyett csak 60 000-et állít ki, melyből csak 20 000 fő jut a Rajnához Bádeni Lajos vezetése alatt. Marlborough július elején veszi át az egyesült angol—holland seregek parancsnokságát. Döntő csatát akar vívni a franciákkal. Először kimanővrírozza Boufflers marsallt Nimwegen alatti erős állásaiból, aki oldalmenetre kényszerül. Az igen kényes helyzetben levő francia hadsereget meg akarja támadni, azonban a holland kiküldöttek és a generálisok nem mernek ütközetet kockáztatni, így a franciák sértetlenül el tudnak vonulni. Ezután a Maas menti várak elfoglalására kerül sor és a Maas alsó folyása a szövetségesek kezére jut. Ezt megelőzően Kaiserswerth elfoglalásával a Rajna alsó folyását is megtisztítják. 1702 végével a szövetségesek komolyabb ütközet nélkül jelentős sikereket érnek el.

Nem ellensúlyozza ezt a franciák sikere a Rajna középső folyásánál, ahol elfoglalják Landaut. Viszont igen jelentős eseménye az évnek, hogy a bajorok belépnek a franciák oldalán a háborúba és elfoglalják Ulmot.

Az 1703-as év katonai szempontból nem hoz nevezetesebb eseményt. Annál mozgalmasabb az év politikai és diplomáciai szempontból. Portugália és Savoya csatlakozik a szövetségesekhez. Ugyanakkor pedig a szövetségesek egyébként is leggyengébb frontján, a Habsburg országokban új küzdő áll a csatasorba: Magyarországon megindul a Rákóczi-szabadságharc. A kuruc hadak villámgyors mozdulatokkal hódítják meg a Felvidéket, Bercsényi hadjárata biztos alapot teremt az örökös tartományok ellen intézett portyázásokhoz és módot ad arra is, hogy a bajor—francia hadakkal egyesülve Bécs ellen támadjanak. Sajnos, ezt a lehetőséget sem a bajorok, sem Bercsényi nem használják ki.

A németalföldi hadszíntéren minden nagyszabású vállalkozásra irányuló angol tervet elutasítanak a hollandok. Egyedüli eredmény

néhány vár elfoglalása. A tétlenség és sikertelenség elkedvetleníti Marlborough-t, a hadsereget, főleg pedig politikai kihatásai vannak: a kontinentális háborút ellenző szélső tory ellenzék újabb bizonyságát látja a háború hiábavalóságának és a holland szövetség értelmetlenségének. Követelik, hogy vonják vissza az angol hadsereget. Marlborough egyetért az angol hadseregnek a németalföldi hadszíntérről való kivonásával, azonban azt javasolja, hogy alkalmazzák a birodalmi csapatokkal együtt a Mosel völgyében.

A Felső-Rajnánál és a Dunánál sokkal mozgalmasabb — bár döntést nem hozó — hadműveletek folynak. Villars, francia marsall, szokatlan időben, februárban elfoglalja a kehli hídfőt, mely ettől fogva a franciák legfontosabb hídfőállása ezen a hadszíntéren. Április végén átkel a Fekete-Erdőn, egyesül a Bajor Választóval. Ausztria helyzete válságos! Bécs elfoglalása küszöbön áll: nyugatról a bajor—francia seregek, keletről a kurucok fenyegetik. Azonban a Bajor Választó előbb Tirol ellen megy, hogy egyesülhessen Vendôme francia marsall itáliai seregeivel. Az akció az igen nehéz terepen a tiroli nép hősi ellenállása következtében meghiúsul. Októberben Höchstädtnél a francia—bajor seregek győzelmet aratnak az osztrák és birodalmi csapatok felett. (Első höchstädti csata.) Az idő azonban már a Bécs elleni hadműveletekre nem kedvez. A Habsburg-birodalom lélegzethez jutott! De csak lélegzethez!

Az első két hadiév mérlege a szövetségesek szempontjából igen kedvezőtlen. Kiszorították ugyan a franciákat a Maas és Rajna alsó folyásától, azonban Spanyolország, Itália, Flandria biztosan az ellenség kezén van, sőt Bajorországba is szilárdan befészkelték magukat. Az idő Franciaországnak kedvez, s bár súlyos gazdasági bajokkal küzd, azonban a hadsereg hatalmas és a háború irányítása egy kézben van. XIV. Lajos szuverén ura az államnak, a hadseregnek és elhatározásaiban senkire nem kell tekintettel lennie. A szövetségesénél az angol—holland hadsereg főparancsnokának, Marlborough-nek helyzete rendkívül nehéz: függ az angol parlamenttől, a hollandoktól, a különféle pártoktól, a birodalomtól és egy sereg német fejedelemtől. Ezek mindegyike utasít vagy kér, fenyeget vagy rimánkodik. Hollandia már roskadozik a pénzügyi terhek alatt és kölcsönt kölcsön után vesz fel. Angliában a Godolphin adminisztráció helyzete rendkívül labilis. A háború finanszírozására az állam hatalmas kölcsönöket vesz fel a City pénzembereitől. Ez szükségképpen a városi polgárság, a kereskedő osztály politikai befolyását növeli a földbirtokos osztály hátrányára. A földbirtokos osztály ezenkívül azt is panaszolja, hogy a háború összes költségeit ő viseli a földadón keresztül. Ez a panasz jogosult volt, ugyanis a pénzügyi adminisztráció akkori eszközei és lehetőségei mellett, lehetetlen volt a kereskedelmi jövedelmeket és profitokat ellenőrizni és megfelelően adóztatni. Így az adózás terhe a földbirtokos osztályon volt, mely földjeit nem rejthette el az adótisztek elől. Ugyanakkor a háború első éveiben igen jó termés volt Angliában, ami a szegény népre ugyan kedvező volt, de annál kevésbé

a földbirtokos osztályra, melynek üzleti lehetőségeit az alacsony árak erősen rontották. Az utolsó hadiév eredménytelenségei az elégedetlenek táborát még jobban megnövelte, háborúellenes hangulat lesz úrrá és a kormányzat helyzete egyre bizonytalanabbá válik. Éles vita robban ki a szövetségesek táborán belül a Franciaországgal folytatott kereskedelem ügyében. Hollandia elsősorban kereskedő állam lévén, nem nélkülözhette a francia kereskedelmi kapcsolatokat, viszont Angliában ez nagy felháborodást szült. Hollandia azzal védekezett, hogy a Franciaországból jövő pénz nélkül nem tudná a háború költségeit viselni. Végül is az angol parlament csak abban az esetben hajlandó a hadi kiadásokat megszavazni, ha a hollandok elállnak a franciákkal való kereskedelemtől. A hollandok engednek, eltiltják a kereskedelmet, azonban a csempészés tovább folyik Franciaország felé — és ebben az angol kereskedők is tevékeny részt vesznek! Mindenesetre az ügy alkalmas volt arra, hogy szítsa az ellentéteket a két szövetséges között, növelje a békepártot és megnehezítse a kormányok helyzetét.

Bajok vannak Savoyában, melynek a franciáktól való elfoglalása küszöbön áll. Birodalmi fejedelemségek pedig egyre jobban ingadoznak és a bajor példa követésére gondolnak.

A legnagyobb baj azonban Ausztriában van. A bajok oka elsősorban Lipót császár és tanácsosainak hallatlan tehetetlensége, szakértelem hiánya, az egész állami adminisztráció megbízhatatlansága és korruptsága. A magyar és bajor hadak a birodalom szívét fenyegetik, az adók nem folynak be, üres az államkassza. A birodalom gazdaságilag, politikailag és katonailag az összeomlás szélén áll. A helyzetet legjobban a haditanács elnökévé kinevezett Savoyai Jenő drámai jelentése jellemzi: „A veszély mindenütt növekszik és végül is nincs menekvés: nemcsak a Bajor Választó oldaláról, hanem mindenütt, itt Magyarországon, a birodalomban és Morvaországban is veszély fenyeget és valójában az ajtó előtt áll, ha Ő Császári Felsége extrem elhatározásokkal és gyors végrehajtásokkal a bukást meg nem akadályozza... Őfelségének koronájáról, jogairól, országairól és népeiről van szó és nincs egy perc veszteni való idő sem, hanem Ő Császári Felségének minden rendkívüli eszközt meg kell ragadnia, hogy azonnal jelentős pénzösszegeket hajtson fel, hogy ezáltal néhány erélyes intézkedést hajthassanak végre... Ellenkező esetben nem tudok tanácsot adni... és Őfelsége monarchiája már nem állhat fenn sokáig. Ne fosszon meg Ő Császári Felsége kegyeitől azért, mert tollamnak szabad futást engedek; azonban Isten előtt nem mernék felelősséget vállalni, ha nem tenném; ugyanis a dolgokat oly zavaros állapotban találtam, hogy így talán még nem is voltak, mióta Őfelsége dicsőséges háza uralkodik... A hadsereg és garnizonok állapota Felséged előtt túlontúl ismert. A legénység nagy része meztelen, nincs pénzük, a tisztek koldusszegények; sokan az éhségtől és szükségtől halnak meg, a betegek pedig az ápolás hiánya miatt. Egy várban sincs védelmi felszerelés, még néhány napra sem, sehol nincs raktár, senkit nem fizetnek, ezért a nyomor általános, ennek következtében tisztek és legénység kishitű,

úgyhogy nem hallani tőlük mást, mint siralmat és kétségbeesést, mely az égbe kiált."[5/c]

Tehát a szövetségesek helyzete kétségbeejtő! Nemhogy egy csatavesztés, de még egy olyan eseménytelen esztendő is, mint az 1703-as, a háború elvesztését jelentené. Valaminek történnie kell, valami nagyot kell cselekedni!

A két fél hadműveleti tervei 1704 tavaszán

A két fél helyzetét 1704 tavaszán az 1. sz. vázlat szemlélteti. A francia—bajor erők csoportosítása: Németalföldön Maastrichttal szemben áll Villeroi marsall 45 000 fővel. A Mosel völgyében, Lotharingiában és a Rajna mentén kb. 20 000 fő. Strassburgnál van Tallard marsall 30 000 fővel. Ulmnál és Bajorország egész területén elszórva a Bajor Választó és Marsin francia marsall alatt 60—70 000 fő. Első pillanatra láthatók a franciák és bajorok helyzetének nehézségei. A Duna mentén levő erőket kb. 200 km-es űr választja el Elzásztól s így ezek a seregek el vannak szigetelve. A nagy távolság, a Fekete-Erdő igen nehezen járható vidéke, az itt levő ellenséges erők, végül pedig a lakosság ellenséges érzülete miatt, az utánpótlás, de még a hírközlés szempontjából is legnehezebb helyzetben vannak ezek az erők. A futárokat elfogja az ellenség és a posta legbiztosabb módon svájci kereskedőkön keresztül ér el Franciaországba és onnan ide.[6]

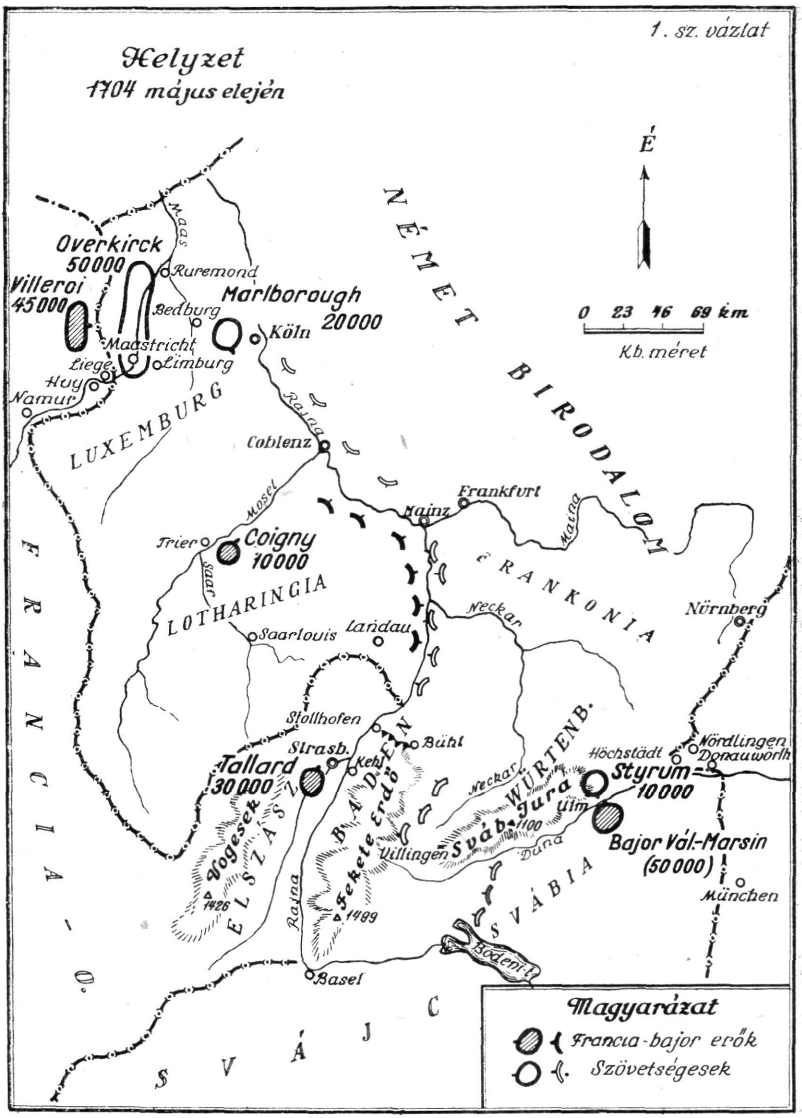
A francia hadműveleti terv lényegében semmi nagyobb szabású hadműveletet nem irányoz elő. XIV. Lajos inkább az ellenség mozdulataitól teszi függővé elhatározásait. Egyetlen aktív, támadó terv a Bajor Választóé, aki az Elzászból, a Fekete-Erdőn keresztül érkező erősítés beérkezése után Nördlingen, majd Nürnberg irányába akar támadni. (2. sz. vázlat.)[6/a]

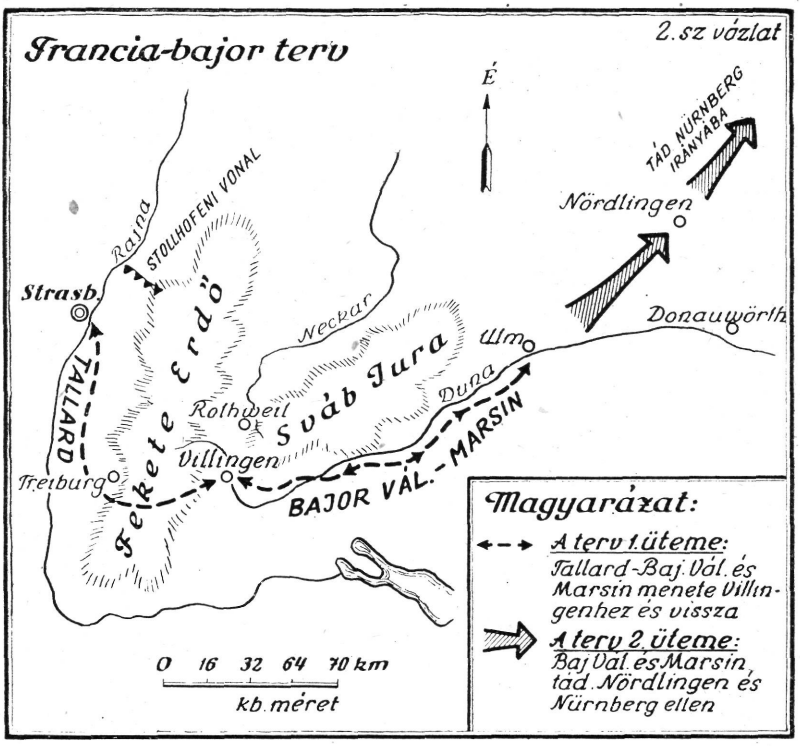
5/c Savoyai Jenő levele a császárhoz. Pozsony, 1704. I. 17. Feldzüge VI. Supplement Heft: 17—18. o.

6 Általában három hét alatt ért egy levél Strassbourgból a Duna völgyébe, azonban igen sokszor még több időbe került, vagy egyáltalán nem érkezett meg. Pl. XIV. Lajos január 11-én kelt intézkedéseit csak március 26-án kapja meg Marsin, bár öt különféle úton küldték el. Április 3-án írja Chamillart hadügyminiszter Marsinnak, hogy tizenegy különböző úton küldte el januárban a hadjárat megnyitására vonatkozó intézkedéseit, de úgy látszik, eddig még egyiket sem kapta meg. Campagne de Marsin 1. köt. 58., 85., 92. és 185. o. Campagne de Tallard 1. köt. 51. o.

6/a Ez a terv a Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül érinthette és világosan kitűnik belőle, hogy a franciák és bajorok ebben az időben egyáltalán nem gondoltak a Rákóczi hadaival való egyesülésre és egy Bécs elleni közös támadásra. Ahogyan a francia marsallok leveleiből kitűnik, ilyen nagyszabású akció meghaladta a bajorországi seregek teljesítőképességét. Mindenesetre ezt nem közölték Rákóczival, sőt az év elejétől egészen áprilisig állandóan hitegették, hogy megindulnak Bécs ellen. Archivum Rákóczianum. 2. osztály. I. köt. 241. és 340. o. Campagne de Marsin I. köt. 41., 105—106. és 167. o:

Különben a Bécs elleni közös hadműveletekre ebben az időben Rákóczi részéről sem voltak meg az előfelttételek. Bár Felvidék biztosan a kezében volt, azonban a Bécs elleni akcióhoz Dunántúlt is birtokba kellett volna venni. Amint tudjuk, Károlyi kezdeti sikerek után fejvesztetten menekült erről a területről, s májusra egész Dunántul újra a császáriak kezén volt.

1. sz. vázlat
Helyzet
1704 május elején
É
0 23 46 69 km
Kb. méret
NÉMET BIRODALOM
FRANCIA-O.
SVÁJC
LUXEMBURG
LOTHARINGIA
FRANKONIA
SVÁBIA
ELSZÁSZ
Overkirck 50000
Villeroi 45000
Ruremond
Bedburg
Marlborough 20000
Maastricht
Liege
Limburg
Huy
Namur
Köln
Koblenz
Trier
Coigny 10000
Saarlouis
Landau
Frankfurt
Mainz
Nürnberg
Stollhofen
Strasb.
Kehl
Bühl
Tallard 30000
Vogesek
Fekete erdő
Villingen
Jura
Württenb.
Ulm
Styrum 10000
Höchstädt
Nördlingen
Donauwörth
Bajor Vál.-Marsin (50000)
München
Basel
Bodeni t.
Magyarázat
Francia-bajor erők
Szövetségesek

Mint már említettük, a szövetségesek helyzete 1703 őszére válságossá vált. Hosszas tanácskozások folynak Londonban, ahol Wratislaw, a bécsi udvar kiküldöttje rá akarja venni Godolphin miniszterelnököt és Marlborough-t, az angol—holland hadsereg parancsnokát, hogy a tavasz folyamán erős hadsereget küldjenek le a Dunához, hogy az osztrák és birodalmi erőkkel együtt leverjék Bajorországot. A terv megvalósítása sok nehézségbe ütközik. Elsősorban tiltakoznak ellene a hollandok, akik a francia inváziótól való páni félelmükben, hallani sem akarnak arról, hogy a németalföldi frontról csapatokat vonjanak el. Azonban magában az angol parlamentben is nagy ellenzéke van a tervnek. Végül is Godolphin és Marlborough hallatlan felelősséget vállalva magukra, elhatározzák, hogy az angol és angol zsoldban álló szövetséges csapatokat leküldik a Dunához és erről sem a hollandokat, sem pedig az angol parlamentet nem tájékoztatják.

A szövetségesek helyzete 1704 májusában (1. sz. vázlat): A Maas mentén van széthúzott elhelyezésben Overkirck parancsnoksága alatt a holland hadsereg és zsoldos csapatai. (Kb. 50 000 fő.) Bedburgnál

gyülekezik az angol hadsereg Marlborough alatt, kb. 20 000 fő. Kölntől Mainzig néhány zászlóalj és escadron[6/b] birodalmi csapat, Mainztól a stollhofeni vonalig[6/c] gyenge folyammegfigyelést végző erők. A stollhofeni vonalat kb. 5—6000 fő tartotta megszállva. Ulmnál a francia—bajor seregekkel szemben van Styrum generális kb. 10 000 fővel. Württemberg, Svábia, Frankónia és Báden területén kb. 20—30 000 fő van elszórva. Ezek az erők részben a Fekete Erdő átjáróit őrzik, részben a Duna és Bodeni tó közti területet zárják el, részben pedig még kiegészítés alatt állnak.

Marlborough május 18-án indul meg Bedburg alól. Mindenki úgy tudja, hogy a Mosel vidékére megy, hogy ott támadjon Franciaország ellen. Azonban valódi szándéka — az osztrákokkal történt megállapodás szerint —, hogy Coblenz—Mainz—Neckar völgye menetvonalon Württembergbe menetel, a birodalmi és osztrák erőkkel egyesülendő. Június 3-án már elhagyta Mainzot, 7-én a Neckar völgyében van.

A franciák feszült figyelemmel kísérik az angol sereg mozdulatait. Malborough négy irányban fejthet ki akciót: 1. a Mosel völgyében, 2. Elzász ellen, 3. a Bajor Választó és Marsin ellen, 4. végül pedig Németalföld ellen, mégpedig úgy, hogy a Rajna a szövetségesek kezén lévén, hajóra rakja csapatait és visszaúsztatja őket Kölnhöz, ahol már a franciák számbelileg gyengébbek, miután Marlborough Bedburgtól való elindulása után Villeroi marsall egy erősebb oszloppal párhuzamosan követte. És ezt a mozdulatot a szárazföldön menetelő franciák nem tudják kiparírozni, nem tudnak a Rajna sodrát kihasználó angolokkal versenyt futni. Teljes világossággal csak akkor lehet látni, ha az angolok elérkeztek a Neckarhoz és ott délkeletnek kanyarodnak, mert ekkor már bizonyos, hogy Bajorország ellen mennek. Mindeddig azonban nem köthetik le magukat semmilyen irányban, nem csoportosíthatják át erőiket, mert például ha az elzászi erőik zömét átküldenék Bajorországba, akkor Marlborough ide fordulna és elfoglalhatná ezt az igen fontos területet. Tehát várni kell addig, amíg Marlborough szándéka teljesen világossá válik.

Időközben csak annyit tesznek, hogy az eredeti terveknek megfelelően elküldik a Fekete Erdőn keresztül a Bajor Választónak szánt 12 000 fő újoncot, akiket május 19-én Villingennél ad át Tallard. (2. sz. vázlat.)

[6/c] A zászlóalj létszáma ebben az időben — bár a seregek erejét már zászlóaljakban fejezték ki — igen különböző volt. Az adminisztratív egység a század volt, a zászlóalj pusztán taktikai egység. A zászlóalj 3—6 századból állt, századonként kb. 150 fővel. Így a zászlóaljak létszáma 450—900 fő között mozgott. Átlagosan 600—700 főt vehetünk. A lovasságnál szintén a század volt az adminisztratív egység, 70—80 fővel. Taktikai egység az escadron volt, mely mindig két századból állt, létszáma tehát 140—160 fő volt. Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien. 1876. 207., 211. és 389. o.

[6/c] A stollhofeni vonal Bühl és Stollhofen között húzódott. Tábori erődítési rendszer volt, melyet Bádeni Lajos építtetett a kehli francia hídfő ellensúlyozására. Ez a vonal zárta le a Fekete Erdő és a Rajna közti nyílást és megakadályozta, hogy a franciák a bádeni síkság ellen támadhassanak. (L. 1. sz. vázlatot.)

Marlborough június 22-én egyesül Bádeni Lajossal, az osztrák és német birodalmi erők parancsnokával. Ezt megelőzően a két vezér haditanácsot tartott az itáliai hadszíntérről ide rendelt Savoyai Jenővel. Elhatározzák, hogy Marlborough és Bádeni Lajos, mint társparancsnokok együtt vezetik az egyesült seregeket, Savoyai Jenő pedig a Rajnához megy és az ott levő csapatokkal megszervezi a Rajna és a stollhofeni vonal védelmét és biztosítja a főseregeket az ellenséggel szemben.

A schellenbergi ütközet és Donauwörth elfoglalása

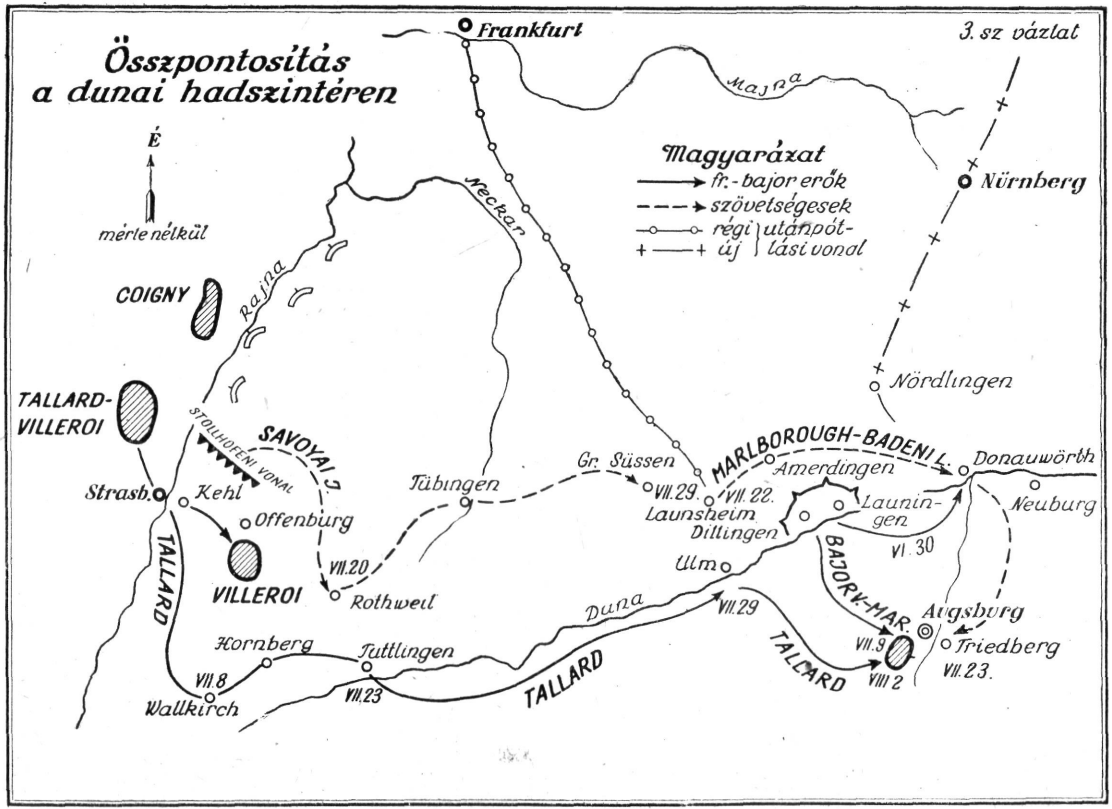
(3. sz. vázlat)

Bádeni Lajos és Marlborough serege Launsheimnél egyesült. A két vezér 76 zászlóaljat és 177 escadront (kb. 80—90 000 fő) kitevő serege hatalmas erőt jelentett. Felhasználására nézve azonban a két vezér között nincs egyetértés. Bádeni Lajos az erők megosztását akarja, míg Marlborough együtt akarja tartani a sereget. Végül is az angol vezér álláspontja győz, a sereget együtt tartják. Marlborough a továbbiakban azt akarja, hogy induljanak Donauwörth elfoglalására, mert ez hadseregének utánpótlása miatt alapvető követelmény. Az utánpótlási vonal eddig a Rajna és Neckar völgyén keresztül húzódott. Ez a vonal most már nem felelt meg a követelményeknek, mivel a franciák könnyen megszakíthatták és ezenkívül utolsó szakasza a Sváb Jura nehezen járható és terméketlen vidékére esett. Ezenkívül általános stratégiai szempontból is át kellett állítani az utánpótlást a hadsereg arcvonalára merőleges irányban, mivel az eddigi irány arra hegyes szögben húzódott.[7] Az új utánpótlási vonal Donauwörth—Nördlingen—Nürnberg irányában húzódott, az igen gazdag Frankóniára támaszkodott és egyben ez jelentette a Bajorország ellen déli irányba működő hadsereg arcvonalára merőleges, természetes utánpótlási vonalat is. Ehhez azonban először el kell foglalni Donauwörthöt, mint az utánpótlási vonal utolsó állomását. Ugyanakkor Donauwörth elestével a bajor—francia sereg helyzete dillingen—lauingeni igen erős állásaiban tarthatatlanná válik, mivel innen a szövetséges sereg fenyegeti Augsburgot és München, elvágja Rain, Neuburg és Ingolstadt váraitól, melyektől függött a sereg élelmezése.[8]

Marlborough már hetekkel ezelőtt megkezdte az új hadműveleti bázis kiépítését. Nördlingenben és Nürnbergben nagy raktárakat és kórházakat létesített. Frankfurti ügynökei már felvették a kapcsolatot

[7] A hadsereg arcvonalával párhuzamosan futó utánpótlási vonalat az ellenség könnyen áttörheti, ezenfelül visszavonulás esetén elszakad tőle. Míg a merőlegesen futó utánpótlási vonal mentén a hadsereg könnyen vissza tud vonulni.

[8] Ezért helytelen Ratzenhofer nézete, aki nem ismerte fel Donauwörth elfoglalásának fontosságát az utánpótlás szempontjából. Szerinte a vállalkozás értelmetlen volt, mivel „A szövetséges sereg átjárót akart nyerni a Dunán, amit azonban ... Neuburgnál harc nélkül ... megkaphatott volna." Feldzüge VI. 424—425. o.

Összpontosítás
a dunai hadszintéren
3. sz vázlat
É
mérte nélkül
Frankfurt
Majna
Magyarázat
fr.-bajor erők
szövetségesek
régi utánpótlási vonal
új utánpótlási vonal
Neckar
Nürnberg
Rajna
COIGNY
Nördlingen
TALLARD-
VILLEROI
STOLLHOFENI VONAL
SAVOYAI J.
Strasb.
Kehl
Offenburg
Tübingen
Gr. Süssen
MARLBOROUGH-BADENI L.
Amerdingen
Donauwörth
VII.29.
VII.22.
Launsheim
Dillingen
Launin-
gen
Neuburg
VI.30
VILLEROI
VII.20
Rothweil
Ulm
BAJORY-MAR
TALLARD
Duna
VII.29
Augsburg
Friedberg
VII.23.
Hornberg
Tuttlingen
VII.8
Wallkirch
VII.23
TALLARD
VII.9
VIII.2
TALLARD

ezzel a vidékkel is és nagy mennyiségű élelmiszert vásároltak fel Frankóniában. Tervét már június 8-án — tehát Bádeni Lajossal való találkozása előtt — közölte Godolphinnal: „Két nappal az egyesülés után egyenesen Donauwörthnek menetelek. Ha be tudom venni ezt a helyet, akkor raktárakat létesítek ott."[9]

A vállalkozás nem indult meg azonnal Bádeni Lajos ellenkezése miatt. Csak június 27-én fogadta el a tervet. A sereg 30-án indult meg keleti irányba, július 1-én Amerdingenben van és 2-án átlépve a Wörnitz patakot, megtámadja a Donauwörthtől északkeletre levő Schellenberg magaslatot. A franciák és bajorok néhány napja kezdték meg Schellenberg megerősítését és munkálataikkal a szövetségesek beérkezésekor még nem voltak készen. A 14 000 főnyi védősereg, melyet D'Arco generális parancsnoksága alatt 30-án küldtek ki a franciák dillingen—lauingeni megerősített állásukból — elkeseredetten védekezik, azonban többórás küzdelem után, mely csak az alkonyi órákban ér véget, hátrálni kényszerül. D'Arco csapatait a szövetségesek üldözik, teljesen szétverik, majd bevonulnak Donauwörthbe. Így Marlborough terve sikerrel járt: sikerült elfoglalnia új utánpótlási vonalának utolsó állomását, egyben központi fekvésű átkelőhelyet is nyert a Dunán.[10]

Események a Rajnánál.
Tallard menete a Fekete Erdőn keresztül.
Savoyai Jenő ellenmozdulata.

(3. sz. vázlat)

Amíg Marlborough és Bádeni Lajos seregeinek egyesülése végbemegy, Savoyai Jenő a Rajnánál a legnagyobb zavarban van. Minden pillanatban várja a franciák támadását a Rajnán keresztül, vagy a stollhofeni vonal ellen, melyet a rendelkezésre álló kevés és rosszul felszerelt csapattal nem tudna kivédeni. A franciák azonban, főleg a Rajna túlsó partján operáló hadsereg ellátásának nehézségei miatt, nem támadnak. Viszont felismerik, hogy a Bajor Választót valamilyen módon meg kell segíteni, mert különben elbukik a túlerővel szemben.

Június 23-án XIV. Lajos kiadja intézkedését a bajorok megsegítésére. A rajnai hadsereget három részre osztja: a) Tallard marsall, 40 zászlóaljjal és 50 escadronnal, meneteljen a Fekete-Erdőn keresztül és csatlakozzék a Bajor Választóhoz. b) Villeroi marsall, 40 zászlóaljjal

9 Marlborough levele Godolphinhoz. 1704. VI. 8. *Churchill:* Marlborough II. 368. o.

10 Sajnos, nincs terünk arra, hogy az ütközettel részletesebben foglalkozzunk, pedig harcászati szempontból igen sok tanulsággal szolgál. A siker azon múlott, hogy az ellenségnek ne engedjenek időt arra, hogy védelmi munkálatait befejezze. Ezért Marlborough és Bádeni Lajos seregével merész oldalmenettel, erőltetett ütemben Schellenberghez ért, ott élővédjével azonnal támadásba ment és magára vonta az ellenség erejének zömét. A beérkező főcsapat az állásnak az ellenség által elhanyagolt részeire támadott, azokat áttörte, majd hátába került az élővéddel szemben szívósan védekező csapatoknak.

és kb. 70 escadronnal meneteljen Offenburghoz, itt kösse le a stollhofeni vonalban levő ellenséget és akadályozza meg, hogy Elzász ellen támadjon; ha ez az ellenség Tallard menetének hírére elindulna a Duna felé, akkor csatlakozzék Tallardhoz. c) Coigny generális 10—12 zászlóaljjal és ugyanennyi escadronnal fedezi Elzászt.

Tallard és Villeroi 27-én kapja meg az intézkedést. Mindkét marsall elégedetlen a tervvel: „Bátorkodom kijelenteni — írja Tallard —, hogy a jelenlegi körülmények között Felséged nem juthat olyan elhatározásra, mely nem ütközne rendkívüli nehézségekbe, tekintve a Rajna és Duna közt levő nagyszámú ellenséges erőket, melyek összeköttetéseik folytán csatlakozni képesek egymáshoz, miközben Felséged és a Bajor Választó csapatai el vannak választva egymástól és összeköttetés nélkül a levegőben lógnak. Én tehát teljesen az ellenség elhatározásaitól függök, annál is inkább, mivel nem lévén semmi kapcsolat a Bajor Választóval, nem várhatok tőle segítséget." Szükség lenne még 50 escadron lovasságra és egy külön hadseregre, mely Savoyai Jenőt lekötné és ebben az esetben a győzelem kétségtelen lenne, azonban „mivel mindez nincs meg, kár vesztegetni a szót rá."[11]

Tallard terve[12] az, hogy 1-én Kehlnél átlépi a Rajnát és itt egy-két nap pihenőt tart. Menetvonala nem a Kinzing völgye — mely a Fekete Erdőn keresztül a legbiztosabb útvonal — mert az ellenség műszaki zárakkal lezárta, sőt védőállásokkal is megerősítette. Wallkirchon keresztül menetel Hornberg felé. A sereg ellátásának egyik bázisa a Villeroi által megszállt Offenburg lesz. Visz magával egyhavi lisztkészletet, 10 napi kenyeret és 5 napra szóló kétszersültet s így az ellátás biztosítva van az első napokban, és ezután már sütőkemencéket állít fel. Ezenkívül visz magával 4000 ágyúlövedéket, 5055 „tonna"[12/a] lőport, sőt lábbeli készletet is a katonák számára. Mindezt 2000 kocsi fogja szállítani.

Tallard 16-án Villingen alatt van, seregének egy részével ostrom alá veszi a várat, a főerőkkel azonban továbbmenetel. Az ostrom azonban elhúzódik — később sem sikerült — s ezért, valamint, mert a magával hozott kenyér megromlott, két napig kénytelen várni, míg az oszlop végénél levő kétszersült beérkezik. Az oszlop vége ekkor kb. 35 km-re Hornbergnél van lemaradva. A rendkívül hosszú vonat igen nehézzé teszi a menetet az egyébként is nehezen járható vidéken, ahol még vezetők sincsenek, mert Bádeni Lajos kitelepítette a lakosságot.[13]

Tallard és Villeroi mozdulata a szövetségesek szempontjából igen veszélyes, mert azt eredményezheti, hogy az angolok menete ellenére, a bajorok és franciák számbeli fölénybe kerülnek, vagy legalábbis egyenlő erősek lesznek, tehát döntés nem érhető el. Hogy ezt elkerülhessék, ahhoz vagy az kell, hogy az egyesült sereg még Tallard beérke-

[11] Tallard levele XIV. Lajoshoz. Campagne de Tallard. I. 336. o.
[12] Uo. 330. o.
[12/a] tonna = „tonneau", két kerekű lőszerszállító jármű.
[13] U. o. II. 44. o.

zése előtt megverje a bajor—francia sereget, vagy pedig Savoyai Jenő csatlakozzék a főseregnek és így a számbeli fölény újra a szövetségesek oldalán legyen. Az első lehetőséget Bádeni Lajos és Marlborough nem használja ki, Savoyai Jenő mozdulata pedig azzal a veszéllyel jár, hogy a gyengén hagyott stollhofeni vonal ellen az Offenburgnál levő Villeroi támadásba megy. Savoyai Jenő igen nehéz választás előtt áll: védje a stollhofeni vonalat és hagyja Tallardot elvonulni, vagy ürítse ki a vonalat és kövesse Tallardot? Végül is úgy határoz, hogy a kisebbik veszélyt választja és július 9-én, csak kis erőket hagyva a stollhofeni vonalban, 25 zászlóaljjal és 25 escadronnal Rothweil irányba menetel, ahova több megállás és kisebb visszatérés után 20-án érkezik be. Itt csatlakozik hozzá a főseregtől 40 escadron.

XIV. Lajos, értesülve Savoyai Jenő mozdulatáról, utasítja Villeroit, hogy csatlakozzon Tallardhoz, ugyanakkor elvesz tőle 12 zászlóaljat és 10 escadront és Flandriába küldi. Villeroi úgy értesül, hogy Savoyai Jenő visszament a vonalba. Jelenti a királynak, hogy ezek után szükséges, hogy ő Offenburgnál maradjon. Így a király igen helyes szándéka nem valósul meg, Villeroi serege felhasználatlan marad Offenburgnál. Pedig csapataira milyen nagy szükség lett volna Höchstädtnél!

Az osztrák és angol feldolgozások igen nagy dicsérettel emlékeznek meg Savoyai Jenő magatartásáról, míg a francia hadvezetőség, elsősorban Tallard kevés dicsérő szót kap. Véleményünk szerint Tallard menete hatalmas katonai teljesítmény, mondhatni katonai mesterműl Ugyanakkor pedig érdekes megfigyelni, hogy Savoyai Jenő, aki pedig a gyors és meglepetésszerű akciók mestere volt, és aki a törökkel szemben éppen merész támadásaival ért el hatalmas eredményeket, itt mennyire tartózkodóan, túl óvatosan viselkedik. Alapjában véve tétlenül nézi Tallard elvonulását, holott a támadásra igen kedvezőek voltak a körülmények. Igaz ugyan, hogy Tallard serege erősebb volt, azonban ugyanakkor olyan előnytelen volt a helyzete — kb. 40—50 km hosszúságban volt elnyújtva menetoszlopa —, hogy megtámadása, főleg azonban kisebb-nagyobb rajtaütésekkel való felőrlése, biztos eredménnyel járt volna. Miután értesül Rothweilnél, hogy a franciák felhagytak Villingen ostromával és elvonultak Tuttlingen felé, csak kisebb erőket hagyva Tallard megfigyelésére, seregének zömével Tübingenen keresztül július 29-én Gr. Süssenre érkezik. Tallard pedig ugyanezen a napon hatalmas menetteljesítménnyel, elcsigázott sereggel, de bántatlanul eléri Ulmot.

Bajorország felégetése. Bajor—francia tervek

Donauwörth elfoglalása után a szövetségesek előtt nyitva áll Bajorország. Tehát itt az alkalom, hogy mindaz, ami eddig történt — a hatalmas menet Németalföldről, a szövetséges erők egyesülése a Dunánál, a Marlborough által vállalt hatalmas politikai és katonai kockázat — a Bajor Választó leverésében nyerjen igazolást. A francia—

bajor erők Donauwörth eleste után azonnal kiürítik Duna menti megerősített állásaikat és levonulnak Augsburg mellé (3. sz. vázlat), ahol a Lechre és Augsburg várára támaszkodva, újra megerősített állásba húzódnak. Helyzetük igen rossz: nincs megfelelő ellátás, Bajorországból nem kaphatnak élelmet, hitelük nincs, a meglevő készpénz pedig nem elég arra, hogy gabonát vásároljanak, melynek ára napról napra emelkedik. Az ingolstadti, raini, neuburgi váraikból nem kaphatnak élelmet, mivel a szövetségesek elvágták az összeköttetést, Ulm pedig túl messze van ahhoz, hogy onnan élelmezhessék rendszeresen a csapatokat. Tallardról semmi hír nincs, pedig nélküle a helyzet reménytelen.[14]

Ezzel szemben a szövetségesek helyzete igen kedvező, utánpótlásuk szilárd és megbízható. Donauwörthnél központi helyzetben vannak, elvágták az ellenség utánpótlását és egyenesen Bajorország szívébe támadhatnak. Tehát a döntő akció végrehajtására — legalábbis úgy látszik — minden körülmény kedvező. Négy lehetőség kínálkozik: 1. az egyesült francia—bajor erőket csatára kényszeríteni és megverni; 2. a bajor kézen levő várakat — Ulmot, Raint, Neuburgot, Ingolstadtot, Augsburgot és Münchent — ostrom alá venni, elfoglalni és ezzel az ország életfontosságú gócait kézbevenni; 3. a Bajor Választó leválasztása a franciák oldaláról tárgyalások, fenyegetések és ígéretek útján; 4. végül pedig — amennyiben egyik eljárás sem hoz eredményt, s az ellenség igen erős állásokba húzódva nem fogadja el a nyílt csatát, portyázó harccal elvágni utánpótlásától, kiéheztetni, felmorzsolni.

A bajor—francia erők nyílt csatára való kényszerítése már a Duna északi partján sem sikerült. Dillingen—lauingeni, igen erős állásaikba behúzódva, inkább eltűrték, hogy a szövetségesek arcvonaluk előtt oldalmenetet hajtsanak végre (3. sz. vázlat), semhogy kimozduljanak. Miután a szövetségesek elfoglalják Donauwörthöt, elhagyják dunai állásaikat, de csak azért, hogy újra körülsáncolják magukat. Magatartásuk teljesen indokolt: amíg Tallard nem érkezik meg, nem gondolhatnak nyílt csatára. Marlborough világosan látja ezt: „Biztosíthatom — írja Godolphinnek —, ha bármilyen alkalmat adnak, boldogan elvállaljuk a csatát, mivel ez dönti el az egészet, ugyanis csapataink igen jók."[15]

A második lehetőség megvalósításához — a bajor kézen levő várak elfoglalásához — hiányzik a megfelelő ostromfelszerelés. Az angolok csak tábori tüzérséget hoztak magukkal, az ostromhoz szükséges nehéztüzérséget és műszaki felszerelést az eredeti megállapodás szerint, a birodalomnak kellett volna szállítani. Azonban július 14-ig csak 12 db 24 fontos löveg érkezik meg és ezzel nem lehet hozzáfogni az ostromhoz. „A mi nagy szerencsétlenségünk — írja Marlborough —, hogy minden ostromhoz szükséges anyag hiányzik, különben ezt a levelemet

[14] Marsin helyzettájékoztatása Chamillarthoz. 1704. VII. 9. Campagne de Marsin. I. 234. o.

[15] *Churchill:* Marlborough II. 397. o.

Münchenből írtam volna."[16] Végül is csak kisebb várak elfoglalásához fogtak hozzá, mint Rain, Neuburg, azonban München, Augsburg és Ulm elfoglalására nem is gondolhattak.

Amennyiben sem az első, sem a második módon nem lehetett eredményt elérni, meg kellett volna kísérelni az ellenség erőinek portyázással való felmorzsolását. Erre sem Marlborough, sem Bádeni Lajos nem gondolt, egyedül Savoyai Jenő fejében fordult meg: „Egyenest neki kellene menni az ellenségnek — írja a távolból — és amennyiben nem lehet megtámadni, felállni félóra járásnyira tőle s mivel lovasságban fölényben vannak (ti. a szövetségesek) és a vidék nyílt, könnyen elvághatják összeköttetését (ti. az ellenségét) Ulmmal és Bajorországgal és megakadályozhatják, hogy furazsírozhasson, mivel biztos, hogy Augsburgban nincs raktáruk s így kénytelenek lennének elhagyni ezt a helyet. Ekkor ki kellene használni visszavonulásukat és olyan közelről követni őket, hogy nem lenne lehetséges számukra, hogy az alkalmat (ti. a nyílt csata alkalmát) elkerülhessék."[17] Angol vélemény szerint ez az eljárás sem vezetett volna eredményre, mert Augsburgban volt annyi élelem, hogy abból a francia—bajor hadak fenntarthatták volna magukat.[18] A kérdés eldöntése igen nehéz. Amint Marsin jelentéséből láttuk, igen nagy ellátási gondjaik voltak és egyáltalán nem biztos, hogy az Augsburgban levő élelemkészlet elegendő lett volna huzamosabb ideig. Azonban rendkívül érdekes a kérdés más vonatkozásban: a Savoyai Jenő által ajánlott eljárás tisztára az, amit a kurucok is alkalmaztak a császáriak ellen — a portyázó harc. Savoyai Jenő ezt a harcmódot Magyarországon, a török elleni harcokban ismerte meg, mint ahogyan a kurucok is csak a másfél évszázados török elleni harc tapasztalatai alapján alkalmazták. Élesen látható itt a különbség: a török háborúkban hadvezérré érett Savoyai Jenő megérti a portyázó harc lényegét és alkalmazni akarja, viszont a németalföldi és rajnai hadszíntér tapasztalataival rendelkező Marlborough nem is gondol rá. Egyedül Bádeni Lajos magatartása problematikus, hiszen bő tapasztalata volt a török háborúkból, amelyekben kiváló hadvezérnek számított. Itt, Bajorországban ő sem gondol a portyázó harcra, sőt kijelentette, hogy nem hajlandó „à la hussar" harcolni. Persze Savoyai Jenő javaslatát is bizonyos kételkedéssel kell fogadnunk, hiszen ő maga Tallarddal szemben nem alkalmazta a portyázó harcmódot.

Így nem maradt más hátra, mint a Bajor Választót tárgyalások útján leválasztani a franciák oldaláról. Megindulnak az alkudozások, melyek során a szövetségesek különféle ígéretekkel és fenyegetésekkel akarják a Bajor Választót jobb belátásra bírni. Ugyanakkor pedig, hogy az ingadozó fejedelmet elhatározásra bírják, hozzákezdenek országának felégetéséhez. 400 helység pusztul el és a nemrég még

[16] Uo.
[17] Savoyai Jenő levele a savoyai herceghez. Feldzüge VI. Supp. Heft. 131—132. o.
[18] *Churchill:* Marlborough II. 406. o.

virágzó Bajorország falvainak és városainak helyét csak üszkös romok, csupasz kémények és összedűlt házak jelzik. A választót országának pusztulása, feleségének befolyása már majdnem engedésre bírják, azonban Marsin marsall erélyes közbelépésére, főleg pedig Tallard régen várt és közeledését jelentő levelére megszilárdul és visszautasítja a szövetségesek ajánlatait. Azonban ekkor már július harmadik hete is eltelőben van és Marlborough nagy reményekkel elkezdett vállalkozásának semmi eredménye nincs. Semmivel sem állnak jobban a szövetségesek, mint Donauwörth elfoglalásakor, sőt Tallard közeledése folytán a mérleg kezd az ellenség oldalára billenni. A helyzet kezd kínossá válni, általános az elégedetlenség. Savoyai Jenő rendkívül élesen bírálja Marlborough és Bádeni Lajos magatartását: „... az igazat megvallva, a donauwörthi eset óta egyáltalán nem helyeslem magatartásukat. Úgy vettem észre, hogy a Mylord (t. i. Marlborough) igen bizonytalan elhatározásában. Azzal áltatták magukat, hogy a Választó egyezkedni akar. Azt mondták, hogy ez nem időfecsérlés, mégis az eset óta semmit nem tettek, bár az ellenség egész mostanáig annyi időt adott, hogy többet kívánni se lehetett volna... Nem tetszik nekem ez a lassúság. Időt hagytak az ellenségnek, hogy raktárakat létesítsen... így a hadműveletek sokkal nehezebbé váltak."[19]

Július 20. körül a helyzet a következő (3. sz. vázlat): Marsin és a Bajor Választó Augsburg melletti megerősített állásában van. 23-án érkezik Friedbergbe, a tábor tőszomszédságába Bádeni Lajos és Marlborough serege A két sereg farkasszemet néz egymással. Ugyanekkor Tallard Tuttlingennél elérte a Dunát, tehát menetvonalának legnehezebb részén túl van már. 8—10 napon belül várható, hogy csatlakozzék a főseregheZ. Savoyai Jenő párhuzamosan követi Tallardot. Villeroi Offenburgnál van. A szövetségesek birtokába került Neuburg és Rain vára és ezzel a dunai közlekedés és átkelés szabaddá vált számukra az Ulm és Ingolstadt közötti szakaszon.

A franciák nagy szövetségese az idő. Már túl vagyunk a nyár derekán, közeledik az ősz, a hadjárati idő vége, s a csapatoknak lassanként a téli szállásra kell gondolniok. Ha addig nincs döntés, ők nyerték meg a hadjáratot, sőt feltehetően a háborút is. A szövetséges seregek kudarca maga után vonná Ausztria összeomlását, a birodalmi fejedelmek nagy részének kiválását, a Goldophin—Marlborough-kormány bukását, tehát a „Grand Alliance" megsemmisülését. Savoyai Jenő világosan látja a helyzetet: „Én csak a lassúságunktól félek és attól, hogy az időt kihasználatlanul vesztegetjük el addig, amíg az angolok és hollandok visszaindulásra gondolnak... és semmi sem lenne számunkra kínosabb és az ellenségnek hasznosabb, ha az időnket elvesztegetnénk."[20] Néhány nap múlva, augusztus 2-án pedig így ír: „Szükségtelen ismertetnem a veszélyt, melyben egész Európa van a jelenlegi körülmények között. Azt hiszem, mindenki előtt ismerős,

[19] Feldzüge VI. előbb idézett levél.
[20] Savoyai Jenő levele a császárhoz. 1704. VII. 31. Feldzüge VI. Suppl. Heft. 129—130. o.

hogy mi késztette különösen a tengeri hatalmakat, hogy arra az erélyes és szükséges elhatározásra jussanak, hogy erőik legnagyobb részét ebbe az országba küldjék. Tehát ki kell ezt használni, mégpedig azonnal, mivel az évszak már nagyon előrehaladt és később a rossz idő sok olyan félni való dolgot hoz magával, mely az ügyek kinézetét teljesen megváltoztathatja."[20]

A franciák és bajorok részéről tehát az egyetlen helyes elhatározás az lett volna, ha továbbra is kerülik a döntést és nem keresik az összeütközést a szövetségesekkel. Amint látni fogjuk, éppen ezt nem ismerték fel, s ha valahol, akkor itt kell elmarasztalnunk a Bajor Választót, Tallardot és Marsint. Ami eddig történt mindkét részről, kiegyenlítette egymást: az angol seregnek sikerült levonulnia a Dunához és egyesülnie a birodalmi és osztrák csapatokkal, s így helyi erőfölényt alakítottak ki a Bajor Választóval szemben. A két vezér júliusi tétlensége azonban ezt az előnyt semmivé tette és Tallard megjelenésével az erőviszonyok nagyjából kiegyenlítődtek.

Még egy dologban kedveztek a körülmények a franciáknak és bajoroknak: Tallard előnyomulása Ulm irányában, és azon túl Donauwörth felé veszélyeztette a szövetségesek utánpótlási vonalát. Hogy ezt megakadályozhassák, Tallardot el kell űzni, azonban ez csak úgy valósítható meg, ha erőik nagy részét kivonják Bajorországból és átkelnek a Dunán, tehát kiürítik az országot. Ezt a lehetőséget mindkét fél felismerte. Tallard már július 29-én írt levelében annak a szándékának ad kifejezést, hogy Ulm felé vonul a szövetségesek utánpótlási vonalát megszakítandó.[22]

Végeredményben a franciák oldaláról ez a törekvés, a szövetségesek részéről pedig ennek megakadályozására irányuló szándék vezetett a höchstädti csatához.

A höchstädti csatát közvetlenül megelőző mozdulatok

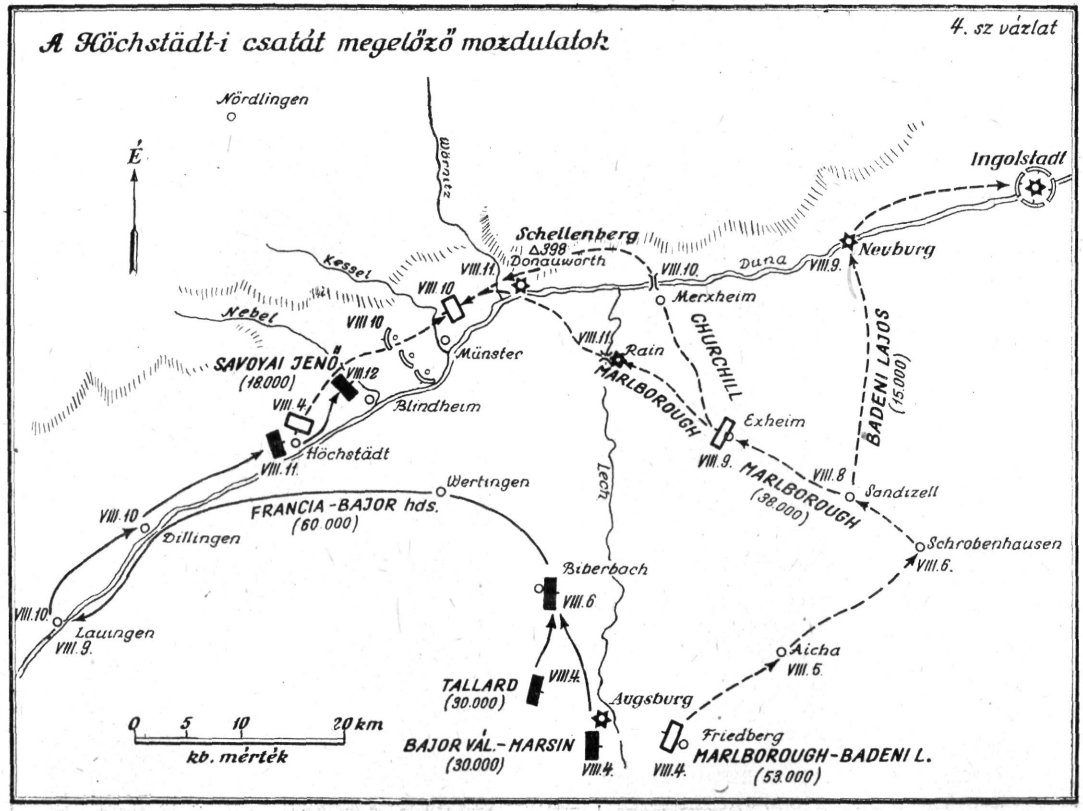
(4. sz. vázlat)

Tallard seregével július 29-én Ulmban van, innen azonban nem menetel eredeti szándékának megfelelően Donauwörth felé, hanem keleti irányba fordul és augusztus 2-án csatlakozik a Bajor Választó és Marsin seregéhez. Az egyesült sereg ereje 60 000 fő.

A francia—bajor hadvezetőség teljesen félreismeri a helyzetet és azt hiszi, hogy a szövetségesek ki akarják üríteni Bajorországot és el akarnak vonulni Nürnberg irányába. Tervük tehát az, hogy Lauingennél átkelnek a Dunán és elvágják a szövetségesek utánpótlási vonalát. Azért is jó lenne ez a mozdulat, mert amennyiben mégis Bajorországban akar maradni az ellenség, el lenne vágva Németország többi részétől. Sürgős tehát, hogy minél előbb elérjék a Wörnitz pata-

[21] Operations-Entwurf des Pr. Eugen. 1704. VIII. 2. Feldzüge VI. Suppl. Heft. 138. o.

[22] Campagne de Tallard. I. 270. o.

A Höchstädt-i csatát megelőző mozdulatok
4. sz vázlat
Nördlingen
É
Wörnitz
Ingolstadt
Schellenberg
△398
Donauwörth
Kessel
Nebel
VIII.11
VIII.10
Duna
VIII.9.
Neuburg
Merxheim
CHURCHILL
MARLBOROUGH
BADENI LAJOS
(15.000)
Münster
Rain
SAVOYAI JENŐ
(18.000)
VIII.12
VIII.4.
Blindheim
Höchstädt
VIII.11.
Exheim
VIII.9.
MARLBOROUGH
(38.000)
VIII.8
Sandizell
Wertingen
Lech
FRANCIA-BAJOR hds.
(60.000)
VIII.10
Dillingen
Schrobenhausen
VIII.6.
Biberbach
VIII.6
VIII.10
Lauingen
VIII.9.
Aicha
VIII.5.
TALLARD
(30.000)
VIII.4.
Augsburg
0 5 10 20 km
kb. mérték
BAJOR VÁL.-MARSIN
(30.000)
VIII.4.
Friedberg
MARLBOROUGH-BADENI L.
(53.000)

kot, s így a szövetségesek és Nördlingen közé ékeljék magukat.[23] A szövetségesek elvonulásáról szóló hírek megerősítését látják abban is, hogy friedbergi táborukat elhagyták, ugyanis 5-én Aichara meneteltek és onnan 6-án Schrobenhausenre.

A francia—bajor sereg Biberbachtól kezdve egy oszlopban menetel. 9-én elérik Lauingennél a Dunát, 10-én átkelnek és 11-én Höchstädtnél vannak. 12-én a Nebel patak mögött állást foglalnak, jobb szárnyukkal Blindheimre támaszkodva.

Azonban a szövetségeseknek eszük ágában sincs kivonulni Bajorországból. Szándékuk az, hogy Ingolstadtot, Regensburgot, majd Ulmot ostrom alá vegyék. Az ostromokat Bádeni Lajos vezetné az erőknek kb. egyharmadával, és ezt Marlborough és Savoyai Jenő — aki augusztus 4-én Gr. Süssenből Hochstädthez érkezett — fedeznék seregeikkel. Augusztus 9-én Bádeni Lajos elvonul Ingolstadt ostromára, míg Marlborough kb. 38 000 fővel Exheimre menetel. A szövetséges csapatok felállítása ebben a pillanatban igen kedvező: a francia—bajor erők támadásával szemben biztosítja őket a Lech, melynek minden átjárója az ő kezükön van. Így Ingolstadt ostromát nem zavarhatja meg az ellenség. Savoyai Jenő serege ugyan a Duna északi partján van, veszélyes közelségben az ellenség fő erőihez, azonban Marlborough azonnal a segítségére siethet, miután Donawörthtől mindössze 20—25 km távolságra van. Mindenesetre a helyzet pillanatnyilag még tisztázatlan. Nincs kizárva, hogy a franciák részéről a Lauingen felé való menet csak csel, mellyel azt akarják elérni, hogy Marlborough átkeljen a Dunán, csatlakozzék Savoyai Jenőhöz, mialatt ők a Duna déli partján Bádeni Lajos ellen vonulnának.

Augusztus 10-én tisztázódik a helyzet. Savoyai Jenőtől Donauwörth alól sürgős levél érkezik[24] Marlboroughhoz: „Uram, az ellenség elindult. Most már teljesen biztos, hogy az egész hadsereg átkelt Lauingennél... a dillingeni síkság csapatokkal van tele. Egész nap ott voltam, de 18 zászlóaljjal nem kockáztathattam meg, hogy ott maradjak egész éjszakára. Tehát nagy sajnálatomra elhagytam (t. i. az állást), pedig igen jó volt, s ha az ellenség elfoglalja, igen nehéz lesz visszavenni. Ezért a gyalogságot és a lovasság egy részét Donauwörth alá küldtem táborba. Addig maradnak itt a Fenségedtől érkezett lovassággal és dragonyosaimmal, amíg lehet. Amint az ön gyalogsága beérkezik, azonnal előrenyomulok az enyémmel, ha az ellenség nem foglalta el az állást. Mylord, minden a gyorsaságon múlik és azon, hogy azonnal megindul, hogy holnap csatlakozhasson hozzám, ami nélkül félek, hogy mindennel elkésünk... Miközben írtam, biztos híreket kaptam, hogy az egész hadsereg átkelt. Tehát nincs egy pillanat veszíteni való idő sem és én úgy gondolom, hogy Ön megkockáztathatja, hogy menetét a Lechon és a Dunán keresztül hajtsa végre. Ez nagyot rövidítene és

[23] Campagne de Marsin. I. 290. o. és köv.

[24] A levél eddig ismeretlen volt. Teljes szövegét közli *Churchill:* Marlborough II. 426—427. o.

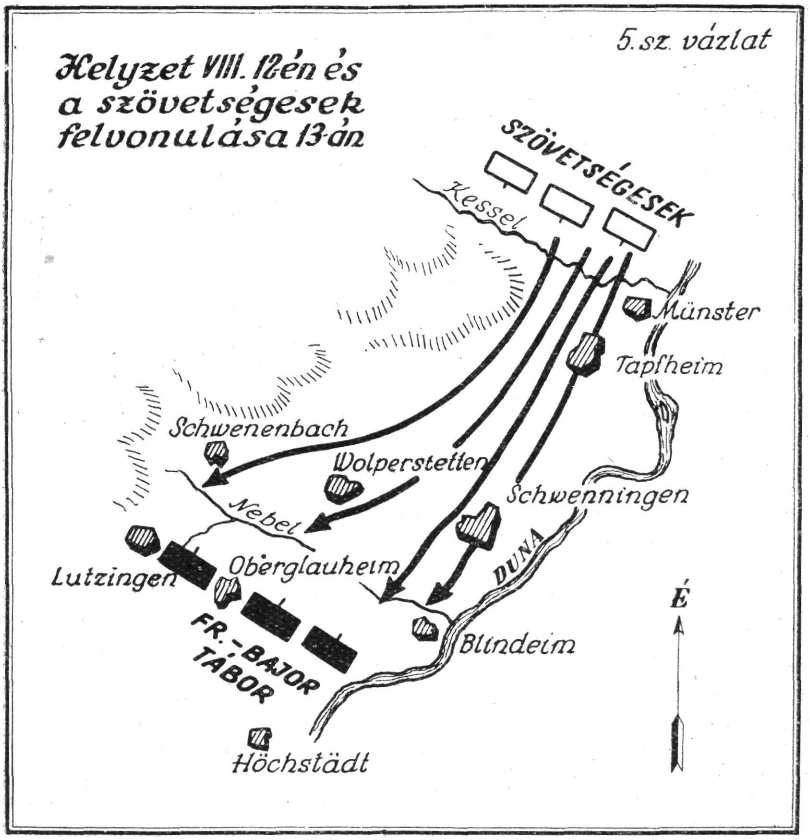
az út is jobb. Várom válaszát, Mylord, hogy intézkedhessem. Mindenek felett fontos, hogy ne legyünk beszorítva a Duna és eme hegyek közé."

A levél alapján Churchill azt a következtetést vonta le, hogy Savoyai Jenő és Marlborough már napokkal ezelőtt elhatározhatták, hogy döntő csatát vívnak az ellenséggel. Különösen az utolsó mondatot tartja ebből a szempontból döntőnek, melyből szerinte azt lehet kivenni, hogy Savoyai Jenő attól fél, hogy az ellenség elszorítja őket a höchstädt—blenheimi síkságról, mely egyedül alkalmas nyílt csatára, ugyanis a Kessel patak és a Wörnitz után a hegyek a Dunáig húzódnak és nincs megfelelő csatatér, csak Neuburg után. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy Bécsben augusztus 13-, 14- és 15-én Lipót császár három napos könyörgől áldozatot rendelt el a győzelemért, ugyanis valószínűleg Savoyai Jenőtől jöhetett üzenet — állítja Churchill —, melyben bejelentette a döntő csatára vonatkozó szándékukat.[25] A rendelkezésre álló adatok alapján a kérdést eldönteni nem lehet. Lehet, hogy Savoyai Jenő levelének utolsó mondata arra vonatkozik, hogy ne adják fel a Wörnitz vonalát, mert ebben az esetben a nördlingeni út az ellenség kezébe kerül. Emlékszünk, hogy Marsin épp a Wörnitz gyors elérését tartotta fontosnak. Ellene szól a döntő csata gondolatának ebben az időben az is, hogy hagyták, hogy Bádeni Lajos tovább folytassa Ingolstadt ostromát, sőt 10-én még meg is erősítették. Ezt Churchill mint a két vezér önbizalmának, fölényének bizonyítékát fogja fel, tehát annak, hogy oly biztosak lettek volna a dolgukban, hogy azért, hogy Bádeni Lajos nehéz természetével ne zavarja a hadműveleteket, inkább lemondtak az alatta levő 18 000 főről. Valószínűtlen dolog ez. A francia hadsereg tekintélye ebben az időben olyan nagy volt, hogy nehezen hihető el, hogy ne igyekeztek volna minél több erőt a döntés helyén összpontosítani. A francia hadsereg tekintélyén épp a höchstädti csata ütötte az első csorbát száz év után, ezt megelőzően azonban ellenfelei mindig nagyon óvatosak voltak vele szemben. Különben is, a hadtörténelemben nem találkozunk olyan hadvezérrel, aki a döntés helyén valaha is eléggé erősnek érezte volna magát! Végül pedig a levélben többször említett állás elfoglalása inkább arra enged következtetni, hogy inkább a Wörnitz-vonal védelmére gondolt mindkét hadvezér.

A levél megérkezése után Marlborough azonnal elindítja seregét. Testvére — Churchill gyalogsági tábornok — Marxheim—Donauwörthön keresztül menetel. Ő maga a zömmel éjfélkor indul el és 11-én a hajnali órákban Rainnál átlépi a Lech folyót. Még ezen a napon egyesül Savoyai Jenővel. Az egyesült sereg Münstertől északra, a Kessel patak mögött táborba száll. (5. sz. vázlat.)

Időközben a francia marsallok és a Bajor Választó között éles viták folynak. 11-én értesülnek arról, hogy Savoyai Jenő és Marlborough seregei egyesültek, azt azonban nem tudják, hogy Bádeni Lajos csatlakozott-e hozzájuk, vagy nem. Úgy látják, hogy a kezdeményezés

[25] Uo. 424. o.

még náluk van és még mindig abban a hitben vannak, hogy a szövetségesek el akarnak vonulni Nördlingen felé. Számukra a probléma csupán az, hogy megtámadják-e Savoyai Jenő utóvédjét, vagy nem? A Bajor Választó és Marsin az előnyomulás és a támadás mellett van, Tallard azonban várni akar. Tallard jól ítéli meg a helyzetet: az idő a franciáknak kedvez, s sokkal helyesebb, ha elsáncolják magukat és nem kockáztatnak döntő ütközetet. Egyébként sincs együtt az összes erő, a bajor csapatok nagy része, melyek eddig biztosították Bajorországot, menetben vannak. És ami a legfontosabb, Marlborough úgyis elvonulóban van, hagyni kell elmenni! Végül is kompromisszumos megoldást fogadnak el: nem támadnak, de nem is maradnak meg Höchstädt mögött, „mert egy héten belül ötven levél érkezne Ver-

saillesba", ha a falut az ellenség harc nélkül elfoglalná.[26] Elindulnak tehát és 12-én érkeznek a Nebel patak mögötti új táborhelyükre. (L. 4. és 5. sz. vázlatot.) Egy percig sem gondoltak arra, hogy az ellenség megtámadhatja őket.

12-én újra kezdődik a vita, hogy támadjanak-e, vagy nem. A kiküldött felderítők foglyokat ejtenek, akik egyhangúan azt vallják, hogy Bádeni Lajos nem érkezett meg és hogy az angol sereg Nördlingen irányába készül elvonulni. Megegyeznek abban, hogy nem támadnak és megelégedéssel állapítják meg, hogy Marlborough az ő ügyes stratégiai húzásuk következtében vonul el.

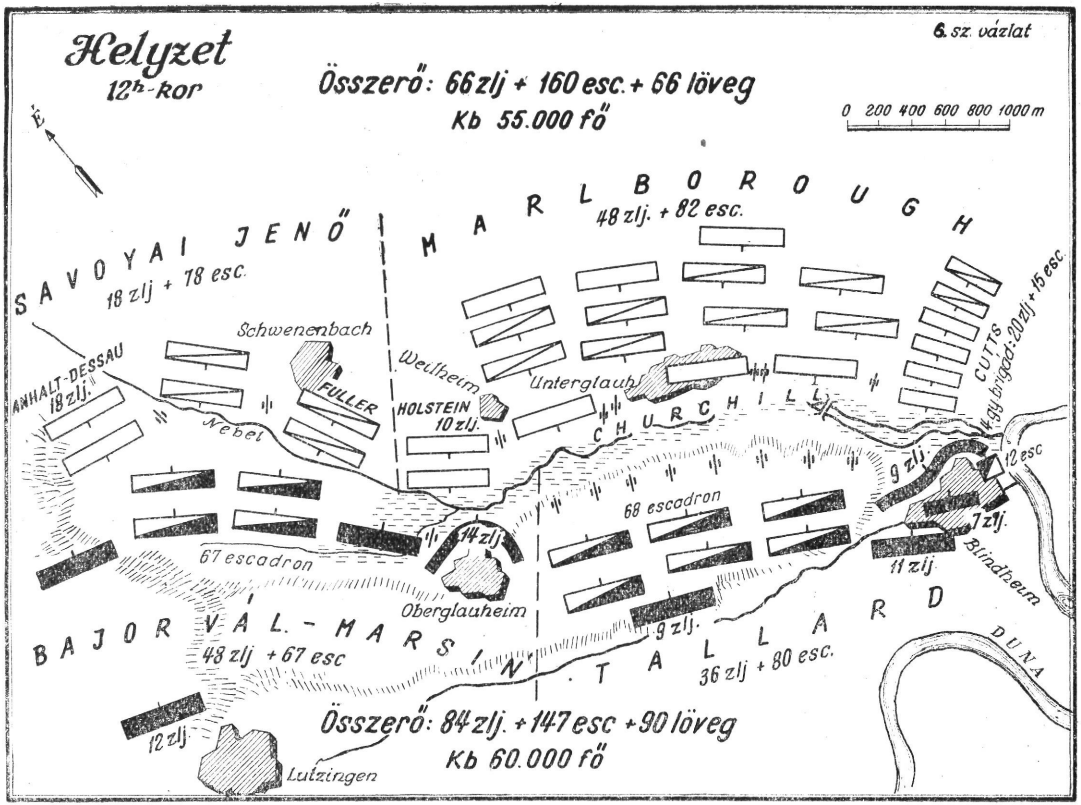
A csata lefolyása

Valószínűleg augusztus 12-én döntött Marlborough és Savoyai Jenő a támadás mellett. Ekkor Tapfheim templomának tornyából szemrevételezték a francia állásokat és a terepet és megbeszélték a támadás tervét.

A támadás tervének megfelelően augusztus 13-án reggel 3 h-kor indult meg a hadsereg nyolc oszlopban. 6 h-kor kb. 3 km-re az ellenségtől, elérkeztek Schwenningen magasságába. (5. sz. vázlat.) A két vezér itt volt utoljára együtt. Mégegyszer megszemlélték az ellenség állásait és megbeszélték a terv utolsó részleteit. A francia—bajor sereg állásának jobbszárnya a Dunára támaszkodott, balszárnya pedig az erdős dombokra. Előtte folyt a mocsaras, több ágra szakadozó, majd megint egyesülő Nebel patak. A vonal három falu mentén húzódott: a jobb szárnyon volt Blindheim, a középen Oberglauheim, a bal szárnyon pedig a dombok lábához lapuló Lutzingen. Mindhárom községet megerősítették, különösen Blindheimet. Az egész csatatér felett, a Lutzingentől Blindheimig húzódó hegyoldalhát uralkodott, melynek gerince nyílt síkságba laposodott s csatarend felvételére alkalmas volt. A síkság szélétől a terep hirtelen esett, úgy, hogy Blindheimtől közvetlen északnyugatra holttér keletkezett, mely a támadó előnyomulását megkönnyítette. Egyébként a lejtő egyenletesen süllyedt a Nebel felé. (6. sz. vázlat.)

A támadó szempontjából igen nagy nehézséget jelentett az a körülmény, hogy Schwenningen és Tapfheim között a hegyek erdővel borított lábai a Dunától 1—1,5 km-re húzódtak le, így a sereg felvonulását akadályozták. (5. sz. vázlat.) A szoros csak Wolperstettennél tágult ki, tehát csak itt kezdődhetett meg a csatarend felvétele, azonban a jobb szárny számára csak veszélyes oldalmozgás árán, az ellenség tüzének és támadásának kitéve. Ugyanakkor pedig a Wolperstettentől keletre levő terület, mely bővelkedett kisebb erekben, vizenyős területekben és bokrokban, igen megnehezítette a mozgást és ez az akkori merev alakzatok mellett igen késleltette a jobb szárny felvonulását. A Nebel

[26] Ujo. 431. o.

Helyzet
12h-kor
6. sz. vázlat
Összerő: 66 zlj + 160 esc. + 66 löveg
Kb 55.000 fő
0 200 400 600 800 1000 m
É
SAVOYAI JENŐ
18 zlj + 78 esc.
MARLBOROUGH
48 zlj. + 82 esc.
ANHALT-DESSAU
18 zlj.
Schwenenbach
FULLER
Nebel
Weilheim
HOLSTEIN
10 zlj.
Unterglauh
CHURCHILL
CUTTS
4 gy brigád: 20 zlj + 15 esc.
9 zlj.
12 esc
68 escadron
7 zlj.
11 zlj
Blindheim
67 escadron
14 zlj
Oberglauheim
9 zlj.
BAJOR VAL.-MARSIN
48 zlj + 67 esc
ITALLARD
36 zlj + 80 esc.
DUNA
12 zlj
Lutzingen
Összerő: 84 zlj. + 147 esc + 90 löveg
Kb 60.000 fő

mocsaras völgye, bár nem volt járhatatlan, mégis igen megnehezítette az átkelést. A legnehezebben járható rész az Oberglauheimtől nyugatra az erdőig húzódó terület és Blindheim északi és északnyugati részén, ahol a patak két ágra szakadt. A mai harceljárás mellett a Nebel nem számítana akadálynak, azonban régen, amikor a csapatok nem ismerték a laza csoportokban való előnyomulást, az egyenként való előreszivárgást, és csak zárt, kiigazított sorokban tudtak mozogni, egy ilyen akadályon való áthatolás felbontotta a sereg zártságát, megakadályozta a menet közben való folytonos tüzet, tehát védtelenségi állapotot jelentett, melyben az ellenség ellenakciói biztos sikerhez vezethettek.

A terep alakulása döntően befolyásolta a két vezér támadási tervét. A támadás legkedvezőbb iránya a jobb szárnyon lett volna, ahol az ellenség szárnyát megnyomva, átkarolva, az egész sereget a Dunának lehetett volna szorítani és ezzel a visszavonulását lehetetlenné tenni. Azonban a jobb szárnynál és mögötte levő terep nagyobb erők felvonulását, alkalmazását és esetleges visszavonulását igen megnehezítette, ezért a támadás súlyát a bal szárnyra tették. A jobb szárny feladata csupán az, hogy minél több ellenséges erőt kössön le, akadályozza meg az erők kivonását és másutt való alkalmazását, — a döntést a bal szárny vívja ki!

Ennek megfelelően csoportosították a hadakat is. A rendelkezésre álló erőnek (66. zlj. — 160 esc. — 66 löveg) kb. kétharmad részét a bal szárnyra osztották be, Marlborough parancsnoksága alá.[27] (6. sz. vázlat.) A bal szárnyon helyezkedett el Cutts támadó oszlopa, mely négy, egymás mögött álló gyalogos brigádból (20 zlj.) és 2 lovas brigádból állt (15 esc.). A közép — tehát tulajdonképpen Marlborough jobb szárnya — négy lépcsőben állt fel, első és utolsó lépcsőben a gyalogság, a két közbülsőben a lovasság. A közép jobb szárnyán volt Holstein herceg 10 zászlóaljjal. A tüzérséget egyenletesen osztották el az arcvonal egész hosszán. Savoyai Jenő szárnya (18 zlj. + 78 esc.) két lépcsőben állt fel. A külső szárnyon állt a kitűnő porosz gyalogság Dessaui Lajos vezetése alatt, már eleve úgy, hogy az ellenség bal szárnyát átkarolhassa. Marlborough seregénél a lovasság és gyalogság eme keverése általában megfelelt a kor taktikai elméletének, mely a két fegyvernem legszorosabb, tehát helyi együttműködésében látta a főcélt. Ez most annál is indokoltabb volt, mivel a lovasságot egyébként sem lehetett volna önállóan alkalmazni a Nebel miatt, melynek átjáróit a gyalogságnak előbb biztosan kézbe kellett vennie, hogy a lovasság áthaladhasson rajta. Teljesen újszerű és az 50 évvel későbbi, a mély és lapos alakzat („order profonde et ordre mince") követőinek elméleti vitáját, majd még később a francia forradalmi oszloptaktikát anticipálja Cutts mélységben felállított csoportja. Ez a felállítás szükséges volt az igen erős Blindheim elleni támadás mélységből való táplálásához.

[27] Tulajdonképpen Marlborough szárnya magában foglalta az egész sereg balszárnyát és a középet is (corps de bataille).

A terv szerint a két szárny egyszerre kezdi meg támadasát, tehát az előbb felvonult Marlborough megvárja, amíg Savoyai Jenő seregei is csatarendbe állnak. A Nebel patakon a gyalogság biztosítása mellett műszaki egységek átjárókat készítenek, ezután kel át a gyalogság első lépcsője, s ha lábát szilárdan megvetette a túlsó parton, kel át a lovasság is és a gyalogság utolsó lépcsője. Miután az összes erő átkelt, megindul a döntő támadás.

A szövetséges sereg 8 h 30 I-kor az ellenség tüzérségének hatáskörletébe ért, Marlborough szárnya rövidesen elfoglalta megindulási helyét, Savoyai Jenő csapatai még csak most kezdték el a felvonulást.

A szövetséges csapatok megjelenése az állások előtt hatalmas meglepetést keltett a francia—bajor hadakban. Tallard marsall, XIV. Lajoshoz írt és még 12-én este elkezdett levelét így fejezi be hajnalban: „Ma 13-án, hajnal előtt az ellenség ébresztőt veretett és 3 órakor gyülekezőt. Ott láthatók táboruk előtt csatarendben és a jelek szerint ma elmenetelnek. A vidéken az a hír járja, hogy Nördlingen felé mennek. Ha ez így van, akkor minket köztük és a Duna között hagynak, így tehát aligha tudják majd fenntartani a létesítményeket, melyeket Bajorországban hagytak."[28] Tehát a francia—bajor hadvezetőség még most, közvetlenül a támadás előtt sem gondol arra, hogy a szövetségesek támadni akarnak. Egyszer csak — úgy 6 óra tájban — a köd felszáll és maguk előtt látják a szövetségesek teljes erejét. Az ellenség támadni akar! — eszmélnek fel a vezérek. A csapatok felállítása nem felel meg egészen a harc követelményeinek, hiszen táborozni jöttek. Viszont visszavonulni már nem lehet, ha csak vonatjukat és táborukat nem hagyják az ellenség kezén. Tehát harcolni kell! Ez a meglepetés nagy mértékben demoralizálja a vezéreket és a csapatokat.

A Bajor Választó, Tallard és Marsin 9 h-kor összejönnek és megbeszélik a védelmi tervet. Tallard 36 zlj. és 80 escadronnal véd a Duna és Oberglauheim között. Blindheimet megszállja 9 zlj. és 12 escadron lóról szállt dragonyos. A faluban ezen kívül még 7 zlj. van tartalékban, további 11 zlj. a falu mögött áll. A lovasságból 68 esc. Blindheim és Oberglauheim közt áll fel két lépcsőben. Harmadik lépcsőben van 9 zlj. Marsin és a Választó 48 zlj-jal és 67 escadronnal megszállja Oberglauhem (bezárólag) és Lutzingen (szintén bezárólag) közti területet. A középen helyezkedik el a lovasság, a szárnyakat a gyalogság fedezi. Oberglauheimet védi 14 zlj., tőle balra áll 10 zlj. A balszárnyon van 10 zlj. és mögötte Lutzingen alatt további 12 zlj.[28/a] A tüzérség, mint a szövetségeseknél, egyenletesen van elosztva az egész arcvonalon. A védelmi terv kialakításában Tallard véleménye győz, aki szemben vezértársaival, minél több ellenséges erőt akar átengedni a patakon, hogy aztán az átkelés által előidézett rendetlenségben és általában előnytelen helyzetükben — t. i. hátukban van a patak, előttük pedig az

[28] Campagne de Tallard. II. köt. 140. o.

[28/a] Amint látjuk, Marsin és a Bajor Választó szárnyánál 2 zlj. hiányzik a csatarendből. Ezek valószínűleg biztosító szolgálatra voltak beosztva.

emelkedő — Oberglauheimből és Blindheimből kiinduló oldaltámadással és a lovasság arctámadásával semmisítse meg őket. A terv és a neki megfelelő csoportosítás nem volt rossznak mondható. A csata elvesztését az ezután következő helytelen diszpozíciók okozták! Legfeljebb azt lehet kifogásolni, hogy miután világosan felismerhették, hogy az ellenség támadásának a súlya a jobbszárnyukat éri, nem erősítették meg jobban Tallardot. Igaz viszont, hogy a balszárny ereje éppen csak arra volt elég, hogy Savoyai Jenő igen heves támadásait visszaverje.

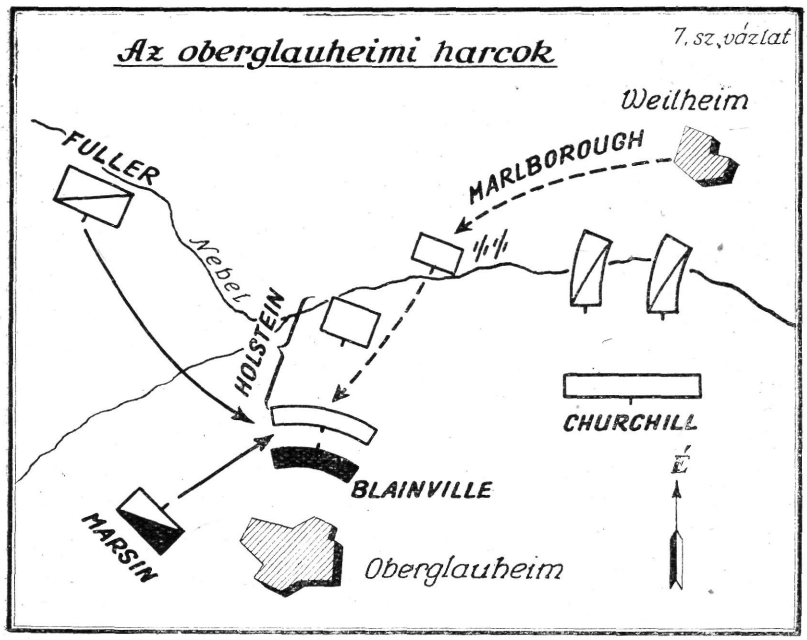
Marlborough gyalogos részei 10 h óta harcban állnak az ellenség előretolt biztosítóival, elfoglalják a patak vonalát és fedezik az utászok bürükészítését és hídverését. A tüzérség mindkét oldalon hevesen tüzel és különösen a szövetségesek oldalán igen nagy veszteségeket okoz. A csapatok rendkívül nyugalommal tűrik a súlyos tüzérségi tüzet, — melynél egy-egy golyó egész sorokat visz el[29] —, étkeznek, a tábori papok pedig istentiszteleteket tartanak. A hangulat feszült, de a csapatok egy lépést sem hátrálnak, mindenki harci láztól ég.

Az előzetes megbeszélés szerint Savoyai Jenőnek 11 órára kellett volna csatarendbe állnia. Azonban a nehéz terep miatt, valamint azért, mert az ellenség túlszárnyalása céljából csapatait egészen jobbra tolja ki, igen sok idő telik el. Már 12 óra felé jár az idő és még mindig nincs készen. Végre futár érkezik Marlboroughhöz és jelenti, hogy a jobbszárny 12 h 30 I-kor megindítja a támadást. Marlborough a körülötte levő tiszteket helyükre küldi, lóra száll — és ezzel megindult a 18. század történelmének egyik legfontosabb csatája!

A támadás 12 h 30 I-kor a szövetségesek egész vonalán megindul. Cutts brigádjai Blindheimre támadnak, az első lépcső eléri a falu szegélyét, azonban a francia gyalogság gyilkos tüze megtizedeli a sorokat. Az első lépcső visszahúzódik. Ebben a pillanatban három francia escadron ellentámadást hajt végre, visszaűzi az angol gyalogságot, melynek még zászlója is odavész. A lovasság támadása miatt a helyzet válságos, azonban az időközben kikanyarodó második brigád tüze visszaűzi a franciákat. A brigádok újra támadnak, megint visszaverik őket. Erre kivonják magukat az ellenség tüzéből és a községgel szemben állva maradnak. A falut elfoglalni tehát nem sikerült. Azonban a támadásnak mégis van egy, csak a csata későbbi folyamán gyümölcsöző eredménye: a blindheimi francia parancsnok beveti a tartalékban levő 7 zászlóaljat, sőt magához vonja a falun kívül levő 11 zászlóaljat is. Így 16—18 angol zászlóalj tart lekötve 27 francia zászlóaljat, melyek a faluban összezsúfolódva nagyrészt felhasználatlanok maradnak.

Időközben Blindheimtől közvetlenül északnyugatra több lovas akció folyik le. A francia lovasság több támadással megkísérli, hogy a Nebelen átkelt angol gyalogságot visszadobja, azonban ezek jól irányzott sortüzei minden támadást visszavernek. A szövetséges közép előnyomulása lassan, de megállás nélkül folyik, az első gyalogos lépcső, majd a lovasság is túljut a patakon.

[29] Még mielőtt a támadás megkezdődött volna, a tüzérség által okozott veszteség 2000 fő volt a szövetségeseknél.

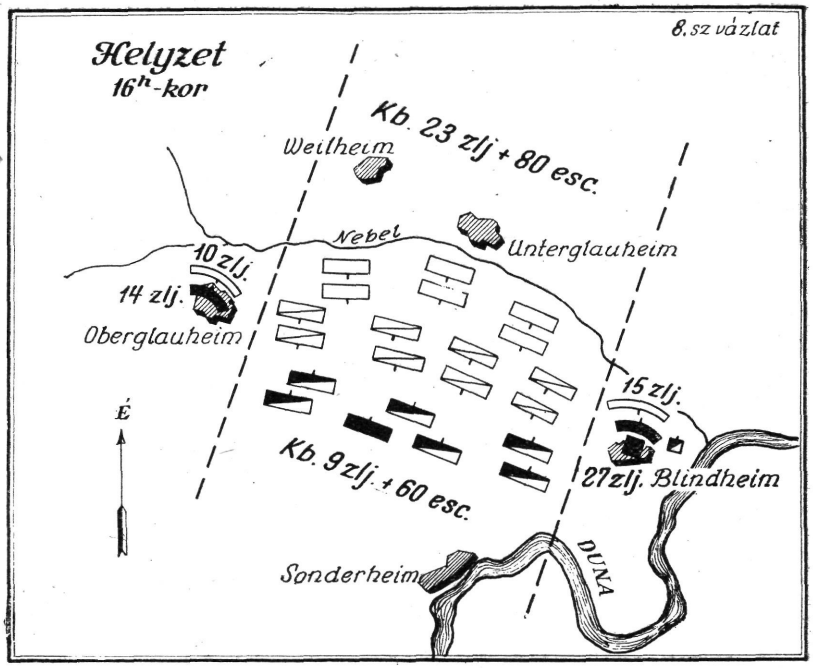
Oberglauheimnél válságos helyzet áll elő. (7. sz. vázlat.) Holstein herceg támadásba megy a falu ellen, azonban a francia parancsnok, Blainville 9 zászlóaljjal elébe megy és nyílt terepen megtámadja. Ugyanakkor Holstein jobbszárnya ellen Marsin lovassága rohamoz. A helyzet igen komoly, a támadás Holstein zászlóaljait elsöpri, s az átkelésben levő részek jobbszárnyát fenyegeti, ezenkívül Marlborough és Savoyai Jenő csatlakozó szárnyainak összeköttetését is. Holstein segítséget kér a szomszédos Fuller vértesektől, azonban parancsnokuk azt válaszolja, hogy Savoyai Jenő parancsnoksága alatt állván, az ő rendelkezése nélkül nem hagyhatja el felállítási helyét. Marlborough Weilheimből látja a helyzetet. A helyszínre lovagol, előrerendeli a közben elesett Holstein utolsó lépcsőit, néhány löveget küld át a patakon és ezekkel megállítja a francia támadást. Holstein zászlóaljai lélegzethez jutnak, rendeződnek. Ebben a pillanatban azonban Marsin lovassága újra rohamoz és a csapatok meginognak. Azonban ezt megelőzően Marlborough már megkérte Savoyai Jenőt, hogy bocsássa rendelkezésére Fuller lovasságát, amit az, bár maga is válságos helyzetben van, szó nélkül teljesít. Fuller lovassága támadásba lendül, oldalba kapja Marsin lovasságát, mely rendetlenül fut vissza. A gyalogság pedig visszanyomja a francia gyalogságot, mely elfoglalja eredeti állásait a faluban. 15 h tájban szilárdul meg itt a helyzet és az oberglauheimi védőket leköti Holstein gya-

logsága, ugyanúgy, ahogy a blindheimieket sakkban tartják Cutts brigádjai.

Az egész csatatéren viszonylagos csend uralkodik. A tüzelés továbbtart, azonban egyik fél sem mozdul. Mindenütt folyik a kötelékek rendezése, a katonák kifújják magukat. Avatatlan szem úgy látná, hogy a helyzet kedvezőtlen a szövetségesek szempontjából, sőt esetleg még azt is állíthatná, hogy már el is vesztették a csatát. Nem sikerült elfoglalniok Blindheimet, hatalmas veszteségek ellenére sem. Itt teljesen reménytelennek látszik a helyzet. Ugyancsak nem sikerült elfoglalni Oberglauheimet sem, tehát a fő támadó csoport szárnyait ugyanúgy veszélyezteti ez a két erős támpont, mint eddig. Savoyai Jenő két ízben támadott, mind a kétszer visszaverték. Itt a két fél lovassága háromnegyed órán keresztül áll egymástól 50—60 m távolságra és egyik sem képes arra, hogy újabb támadást indítson. Sehol sincs kilátás arra, hogy előremozdulhassanak, viszont ott, ahol vannak — hátuk mögött a patakkal, szárnyaikon a két erős támponttal, előttük Tallard lovasságával —, nem maradhatnak. Viszont, ha visszavonulnak, elvesztették a csatát.

Azonban Marlborough meg van elégedve az eredménnyel. 15 h tájban üzenetet küld Savoyai Jenőnek, hogy a középnél minden rendben van! A harc forgatagából, a támadások, ellentámadások és visszaözönlések látszólagos zűrzavarából, Marlborough éles szemei előtt kezd kirajzolódni a siker; bár a csata elején serege néhány ezer fővel gyengébb volt, mint az ellenségé és eddig a vesztesége is legalább kétszeres volt, mégis a döntő pontokon túlsúlyban van. (L. 8. sz. vázlatot.) A közép már teljesen átkelt a patakon, csak a tüzérség átkelése tart még. Az első két lépcsőben a lovasság, mintegy 80 escadron, a másik két lépcsőben a gyalogság, kb. 23 zászlóalj. Ugyanezen a helyen a franciáknak csak 9 zászlóaljuk és 60 escadronjuk van. Ezenfelül az angol lovasság nagy része még érintetlen, bevetésben nem volt, míg a francia lovasság zöme már több rohamot végrehajtott. Oberglauheimnél és Blindheimnél 10, illetve 15 szövetséges zászlóalj köt le 14, illetve 27 francia zászlóaljat.

16 h 30 I-kor a harc kiújul. Savoyai Jenő a jobbszárnyon újabb rohamot hajt végre, röviddel utána Marlborough is megindul. Az ellenség gyenge pontjával szemben összpontosított túlerő hatása kezd érezhetővé válni. Tallardnak már nem áll módjában, hogy arcvonalát megerősítse Oberglauheimből, vagy Blindheimből — az előbbiből már azért sem, mert az ott levő csapatok Marsinhoz tartoznak, aki a segélykérésére, önző rövidlátásból, visszautasítással felel — mindössze az utolsó lépcsőben levő gyalogságát osztja el a lovassága között. A blindheimi gyalogság több alkalommal megkísérli, hogy kitörjön a faluból és felborítsa a patakon átkelt részek balszárnyát, azonban Cutts csapatai fergeteges tüzükkel minden próbálkozást meghiúsítanak. Tallard támadásra rendeli lovasainak első lépcsőjét. A lovasság lendületesen támad, az angol lovasok visszahúzódnak, azonban a mögöttük levő gyalogság feltartja őket és visszaűzi a franciákat. Marlborough csatarendje

zártan és lassan nyomul előre. Egyszer csak a támadás megáll a francia gyalogság tüzében, sőt megint hátrálnak a csapatok. A lovasság nem boldogul a franciákkal, előre kell rendelni rajtuk keresztül a gyalog lépcsőket, melyek az időközben állást foglalt tüzérséggel együtt hatalmas tüzet zúdítanak a derekasan helytálló francia gyalogosokra, akiknek sorai veszedelmesen ritkulnak. 17 h 30 I-kor Marlborough érettnek látja a helyzetet arra, hogy lovasságát új támadásra küldje. A 80 escadront kitevő lovastömeg (kb. 12 000 lovas) ügetésben megindul. A francia lovasság nem várja be a rohamot, elmenekül és magára hagyja az önfeláldozóan harcoló gyalogságot. Ez a francia gyalogság nagyrészt elpusztult.

A csatatérnek ezen a részén minden komoly ellenállás megszűnt. Tallard parancsot küld a blindheimi gyalogságnak a visszavonulásra és Marsintól segítséget kér. A vezetés azonban már teljesen kicsúszott a kezéből. Az előretörő szövetséges lovasság elől serege fejvesztetten menekül, ő maga néhány lovassal utat akar törni magának a tömegen keresztül Blindheimbe, azonban fogságba esik. Ezekből a pillanatokból származik a 18. század történelmének egyik legérdekesebb dokumentuma: „Nincs időm többet mondani — írja Marlborough a csata forgatagából feleségének — csak annyit, hogy fejezd ki legmélyebb tisztele-

temet a királynőnél és tudasd vele, hogy a hadsereg dicsőséges győzelmet aratott. Tallard Úr és két másik tábornok a kocsimban vannak és üldözöm a többit. A hír vivője, segédtisztem, Parke ezredes, jelenteni fogja a történteket. Bővebb jelentést egy-két napon belül küldök."[30]

A jobbszárnyon még a szövetséges seregek kemény harcban állnak a makacsul küzdő francia és bajor csapatokkal. 18 h-kor Savoyai Jenő harmadik támadását is visszaverik. A vezér elkeseredett szavakkal hagyja ott lovasságát és a porosz zászlóaljak élére áll, melyek eddig jelentős előrehaladást értek el. Elfoglalják Lutzingent, ahonnan Savoyai Jenő láthatja az ellenség közepének rendetlen visszaözönlését. A közép veresége folytán a Bajor Választó és Marsin helyzete is tarthatatlanná vált. Elrendelik a visszavonulást. A visszavonulást ügyesen és fegyelmezetten hajtják végre a csapatok. A szövetségesek, látva az ellenség rendezett visszavonulását és egy félreértés miatt, — t. i. Savoyai Jenő csapatai Marlborough jobbszárny csapatait francia erőknek nézik és ezek ellen foglalnak állást —, nem üldöznek. Így a Bajor Választó és Marsin seregei megmenekülnek a teljes pusztulástól.

A dráma utolsó jelenete Blindheimnél játszódik le. Cutts gyalogságához csatlakozik Churchill is, így a bekerítés teljessé válik a falu körül. A franciák késő esti órákig elkeseredetten védekeznek, de végül is tábornokaik alkudozásokba bocsátkoznak az ellenséggel és megadják magukat. A francia katonák sírnak elkeseredésükben és elégetik zászlóikat. Ilyen szégyen emberemlékezet óta nem érte a büszke francia hadsereget. „Mit fog szólni a király?" — mondogatják egymásnak a síró tisztek és katonák.

A szövetségesek veszteségei, a heves harcokhoz képest, aránylag nem voltak nagyok. Elesett egy tábornok, négy-öt megsebesült. Összes veszteség: 4600 halott és 7600 sebesült. A halottak és sebesültek 55—56 százaléka gyalogos volt. Az összes gyalogság véres vesztesége 21 százalék, a lovasságé 16 százalék volt. Jellemző és ez mutatja, hogy Savoyai Jenőnek milyen nehéz feladata volt, hogy a blindheimi és oberglauheimi véres harcok mellett is, a balszárny vesztesége csak 22,8 százalék volt, míg a jobbszárnyé 24,1 százalék.

A francia—bajor veszteségek rendkívül súlyosak voltak. 10 generális esett el, vagy sebesült súlyosan. Fogságba esett 16 generális és 12 ezredes. Elesett 5—6000 fő, megsebesült 7—8000, összes véres veszteség 12 000—14 000 fő, tehát kb. 20—23 százalék. Fogságba esett 29 teljes zászlóalj, 12 escadron, 952 tiszt és 8000 legénység. Összesen fogságba esett 1500 tiszt és 10 000 fő legénység, kb. 24 százalék. Átszökött a szövetségesekhez 3000 fő. Az összveszteség tehát 28 000 fő lehetett, azaz 48—50 százalék.

A szövetségesek zsákmánya is hatalmas volt: 140 zászló, 40 löveg, igen sok puska, kard stb., 3600 sátor, 5400 élelemszállító kocsi, a hadipénztár, a tábori gyógyszertár, 2 hadihíd készlet, 18 rézhajó, és 34 kocsira való „francia szobalány".

[30] *Churchill:* Marlborough II. 456. o.

A francia—bajor hadsereget ért vereség okát elsősorban a vezetés hibáiban kell keresnünk. Az alapvető hibát a helyzetmegítélésben követték el: nem ismerték fel a szövetségesek támadó szándékát, szinte az utolsó pillanatig. Ezért nem erősítették meg jobban a Nebel völgyét és általában nem voltak felkészülve a támadás elhárítására. Igen gyenge volt a harc alatti irányítás is. Az oberglauheimi, de főleg a blindheimi gyengébb erők által lekötött gyalogság nagy részét ki kellett volna vonni és a közép megtámasztására kellett volna felhasználni. Láttuk, hogy mit jelentett itt, csak 9 zászlóalj is. A csapatok harcát tekintve, lényegesebb különbség nem volt a két fél között. A francia gyalogság szívósan harcolt, tűzerejét jól használta ki és vele szemben a szövetséges gyalogság és lovasság támadásai általában nem voltak eredményesek, eltekintve a csata utolsó idejétől, amikor a lovasságtól elhagyva, egyedül küzdött a túlerejű ellenséggel. A francia lovasság már nem volt olyan jó, mint a gyalogság. Szembekerülve a szövetséges lovassággal, rendszerint a rövidebbet húzta. Kiemelkedő volt a csapatok, de főleg a gyalogság magas harci szelleme. Az oberglauheimi gyalogság, a közép 9, nagyrészt újoncokból álló zászlóalja, hatalmas veszteségeket okozott az ellenségnek és nem tágított egy lépést sem. A blindheimi gyalogság sem gyávaságból kapitulált, hanem a rossz vezetés miatt előidézett reménytelen helyzet miatt.

A szövetségesek győzelmüket elsősorban a kitűnő vezetésnek köszönhették. Marlborough és Savoyai Jenő támadási terve a lehető legjobb volt. Az ellenség egész arcvonalát foglalkoztatták és ennek leple alatt sikerült olyan erőviszonyokat létrehozni, mely az áttörést lehetővé tette. A blindheimi és oberglauheimi ellenséges erők aránylag kevés csapattal való lekötése, az ellenség balszárnyának foglalkoztatása és lehengerlő túlsúly létrehozása a középen, — hadvezéri mestermű volt, s dicséretére vált nemcsak Marlboroughnak, hanem Savoyai Jenőnek is, aki önfeláldozóan vállalta a jobbszárnyra háruló igen nehéz és hálátlan feladatot. Az angol irodalomban vita folyt arról, hogy vajon Marlborough eredetileg nem Blindheimet akarta-e elfoglalni és onnan átkarolni az ellenség jobbszárnyát? A Cutts-csoport ereje és mélységi tagozódása erre engedne következtetni. Azonban a közép csoportosítását és erőinek nagyságát tekintve azt kell feltételeznünk, hogy a döntést a középen akarta és ehhez a falu elfoglalása csak hatásos segítség lett volna. Ez látszik abból is, hogy miután nem sikerült elfoglalni Blindheimet, nem módosított az erőelosztáson és nem erősítette meg Cuttsot. Az viszont taktikai éleslátásának nagyszerű bizonyítéka, hogy a sikertelen támadásból származó rosszban azonnal meglátta a jót: a francia gyalogság összezsúfolódását a faluban. A támadást ezek után többé nem erőszakolta itt, hanem csak lekötötte a faluba szorult 27 zászlóaljat.

Reboul francia hadtörténész szerint a legnagyobb baj az volt a francia—bajor hadseregnél, hogy nem volt a vezetés egységes. Azonban tulajdonképpen a szövetségeseknél is ez volt a helyzet. Savoyai Jenő és Marlborough alapjában véve egymás mellé rendelve működtek és egyiknek sem volt a másik felett parancsnoklási joga. Azonban mégis

teljes volt az összhang közöttük, ezt pedig konzseniális hadvezéri képességük okozta. A franciák részéről ez a zsenialitás hiányzott. A Bajor Választó, Marsin, főleg pedig Tallard, nem mondható gyenge hadvezéreknek, azonban az, ami a cselekvés összhangját biztosíthatta volna, az eltérő jellembeli és temperamentumbeli különbségeket eliminálhatta volna: a hadvezéri zseni villámszerű biztonsága, mely az egyetlen lehetséges cselekvési módot felismeri, — ez reménytelenül hiányzott náluk.

Említésre méltó a szövetséges csapatok összműködésének kiváló megszervezése, a gyalogság, lovasság és tüzérség kölcsönös támogatása. A höchstädti csata tulajdonképpen az első egészen nagyszabású próbatétele a pikáját elhagyó, elsősorban tűzerejére támaszkodó gyalogság új taktikájának. Nehéz lenne azt mondani, hogy a gyalogság döntötte volna el a csatát, viszont biztos, hogy nincs igaza Ratzenhofernek, amikor azt írja, hogy „a csata jellegének megfelelően a győzelem kivívásában a lovas ezredeké volt a fő rész".[31] A blindheimi és oberglauheimi ellenséges erők lekötésében, a Nebel patakon való átkelésben és a túlparton való megkapaszkodásban a gyalogságé volt a döntő szó, nem beszélve arról, hogy a jobbszárnyon, Savoyai Jenő lovassága képtelen volt eredményt elérni és a gyalogság támadása vezetett Lutzingen elfoglalásához! A lovasság csak akkor tudott a végső — azonban önmagában döntőnek mégsem nevezhető — támadásra indulni, amikor a gyalogság és tüzérség megrendítette az ellenséges lovasságot és nagy veszteségeket okozott a gyalogságnak. És hány alkalommal fogta fel a gyalogság a megrendült és hátráló lovasságot?

A szövetséges csapatok harci szelleme kiváló volt. Már a csata megkezdése előtt a több órás tüzérségi tűz elviselése, a csata folyamán pedig a Blindheim elleni veszteségteljes támadások, középen a nagyerejű francia rohamok elhárítása, az oberglauheimi harcok és Savoyai Jenő makacs támadásai, — mind egészen kiváló helytállásról tanúskodnak.

A győzelem kihasználására és teljes megsemmisítésig való kimélyítésére a szövetségeseknél sem a katonai, sem pedig a politikai előfeltételek nem voltak meg. Még taktikailag sem üldözték a Bajor Választó és Marsin csapatait, nemhogy nagyszabású, a sereg teljes megsemmisítésével végződő stratégiai üldözésre gondoltak volna.[32] A fran-

[31] Feldzüge VI. 521. o.

[32] Kérdés, hogy a taktikai üldözés az adott körülmények között eredményre vezetett volna-e? Eltekintve a már említett tévedésektől, figyelembe kell vennünk azt is, hogy Blindheimben még javában dúlt a harc és az itt levő francia erők megsemmisítéséhez Marlborough teljes erejére szükség volt. Ez pedg az erők zömét jelentette, s így Savoyai Jenő a Marsin és Bajor Választó vezette nagyobb erejű, rendezetten visszavonuló — tehát morálisan érintetlen — erőkkel állt volna szemben. Ezenkívül a beálló sötétség és a csapatok kimerültsége is megakadályozta a taktikai üldözést. Stratégiai üldözéshez — amire csak másnap kerülhetett volna sor — a franciák és bajorok már nagy térelőnyre tettek szert, így csak lovassággal lehetett volna megvalósítani, azonban ez, mivel rendezetten visszavonuló ellenségről volt szó, mely gyalogságát és lovasságát kombinálva alkalmazhatta — nem vezetett volna eredményre. Valószínűleg az is közrejátszhatott

cia—bajor seregmaradvány — kb. 30 000 fő — bántatlanul vonulhatott Elszász felé és szeptember elejére Strassbourgba érkezett. Egyébként az elszenvedett vereség nem volt pótolhatatlan és Franciaország a következő év tavaszán újra tekintélyes haderővel; 300 zászlóaljjal és 360 escadronnal (kb. 200—250 000 fő, melyhez ugyanennyi hátországi alakulat járult) kezdhette meg hadműveleteit. Politikailag sem használták ki a szövetségesek a győzelmet, Hollandiának a döntést állandóan elodázó magatartása és a bécsi udvar korlátoltsága miatt. Így a háború még hosszú évekig folyt.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a höchstädti csata fordulópontot jelentett a spanyol örökösödési háború történetében. Bajorország elvesztésével megszűnt Franciaország számára a lehetőség, hogy erről az előretolt bázisról mérhessen halálos csapást Ausztria, vagy Németország ellen. Legkeletibb szövetségese, Magyarország, még messzebb került tőle, s most már szinte teljes politikai és katonai elszigeteltségben vívta hősi harcát szabadságáért.

Ugyanekkor pedig a csata következményeként Ausztria megmenekült az összeroppanástól, Angliában a kormány helyzete megszilárdult, Hollandiában igazolást nyert Marlborough menete és egész stratégiája, Savoya felől elmúlt a veszély, a dél-németországi helyzet pedig megszilárdult. Morálisan is nagy jelentősége volt a győzelemnek, mert megszűnt a francia hadsereg legyőzhetetlenségébe vetett hit. A szövetségesek önbizalmat nyertek, a francia hadseregbe pedig beköltözött a bizonytalanság érzete. A háború ugyan még tovább tartott, de Höchstädt nélkül egyáltalán nem folyhatott volna tovább. Olyan volt ez a győzelem, mint a vérátömlesztés, mely ugyan nem hoz a beteg számára azonnali gyógyulást, de nélküle biztosan meghalna.

(1954)

---

az üldözés elhagyásánál, hogy a franciák a Fekete Erdő felé meneteltek, ahol a szűk völgyekben utóvéd állásokkal könnyen biztosíthatták visszavonulásukat, ezen felül pedig itt állt Villeroi is érintetlen csapataival. Egyébként a kor hadviselésében a nyert csatákat követő üldözés — főleg stratégiai üldözés — a ritkaságok közé tartozott. Ha nem is áll teljes egészében Jähns kijelentése, jellemzi a kor hadviselését: „A megvert hadsereg valódi üldözésére soha nem került sor; ama régi félelem következtében, hogy a szerencse megfordulhat az utolsó pillanatban, lemondtak az ilyen „kétségbeesett vállalkozásról" és megelégedtek azzal, hogy a „csatateret megtartsák". (Geschichte der Kriegswissenschaften. Leipzig, 1891. III. köt. 1918. o.) Éppen a spanyol örökösödési háborúban van példa az üldözésre: 1706-ban a ramilliesi csata után Marlbrough lovassága kíméletlenül üldözte a megvert franciákat. Az üldözéstől való tartózkodást a korban inkább az okozta, hogy féltek a megbízhatatlan katonaság szétzüllésétől, valamint az utánpótlás akkori rendszere, az utak rosszassága és a szállítóeszközök kis kapacitása következtében a gyorsan előnyomuló üldöző részek ellátását nem lehetett megoldani.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

A MAGYAR ÚJSÁGOK ÜDVÖZLIK A DEBRECENI HONVÉDEK KIÁLLÁSÁT A CSEH SZABADSÁGÉRT 1918-BAN

A Habsburg-monarchia urai az általuk leigázott nemzetek fékentartására szívesen alkalmazták azt a módszert, hogy egyik nép katonaruhába öltöztetett fiait küldték a másik nép szabadságtörekvéseinek elnyomására. Az első világháború alatt a Csehországban és Morvaországban egyre növekvő elégedetlenség leghatósabb ellenszerének azt tekintette a „k. u. k." hadvezetőség, hogy magyar ezredeket vezényeltek ide. Magyar honvédek segítségével akarták elfojtani a cseh nemzet hazafias megmozdulásait. Ilyen alávaló eszközökkel igyekezett a kétfejű sas éket verni Kossuth és Zizka népe közé.

A habsburgi hatóságok ilyen szomorú szerepet szántak a debreceni 39-es gyalogezred pótzászlóaljának is. A 39-es honvédeket még a világháború előtt irányították Hradec Králové (Königgrätz) városába, amely — hivatalos vélemény szerint — „a cseh propaganda egyik főhelye" volt.[1] Hosszú éveken át kellett itt rostokolniok, szülőföldjüktől távol. Helyzetük különösen elviselhetetlenné vált a háborús években, amikor a lényegesen nehezebb postai és utazási viszonyok következtében Debrecennel csak igen ritka és laza összeköttetést tudtak tartani.[2] De a „k. u. k." hadvezetőség szoldateszka-szelleme nem tudta kiölni a 39-es honvédekből és tisztekből a hazafias érzést. 1918 őszének nagy eseményei idején, a nagy próbatételkor itt, a messze idegenben is tanúbizonyságot tettek arról, hogy méltók haladó hagyományaira büszke városukhoz és szabadságszerető népükhöz.

1918 októberében — annyi keserves év után — a debreceni katonák és tisztek már erősen vágyakoztak haza. Unták már nagyon a háborút, valamint az idegen, császári hadvezetőség parancsolgatásait. E hónap folyamán már kezdtek reménykedni, mert változásokról szóló hírek kezdtek keringeni.[3] Ezek a különböző forrásokból titkos utakon beszivárgott értesülések azonban igen homályosak és bizonytalanok voltak, ami érthető is, hiszen a 39-esek meglehetősen elszigetelten éltek

[1] *Debreczeni Újság*, 1918. november 3.
[2] *Debreczeni Független Újság*, 1918. november 3.
[3] *Debreczeni Újság* 1918. november 10.

mind Magyarországtól, mint a Habsburg-birodalom más részeitől. Nem tudták, hogy Debrecenben a demokratikus tömegek nyomására már a városi tanács is követeli a pótzászlóalj hazahozatalát Hradec Královéból.[4] Azt még kevésbé tudhatták, hogy a korhadt Habsburg-monarchia már végnapjait éli és Budapesten már kitörőfélben van a forradalom vihara.

A legnagyobb tájékozatlanság légkörében, váratlanul rohanták meg az események a debreceni katonákat és tiszteket. Október 28-án meglepetésszerűen érkezett meg a prágai demokratikus forradalom híre.[5] Még aznap délután Hradec Králové népe egy emberként csatlakozott a béke, demokrácia és függetlenség jelszavaival kitört forradalomhoz. A hrádec královéi nép e nagy megmozdulására a debreceni katonák így emlékeznek vissza: „Férfiak, nők, nagyok és kicsinyek, egy pirosfehér zászló alatt vonultak az állomásparancsnokság épülete előtt a városháza felé. A tömeg méltóságteljesen viselkedett. A legnagyobb rendben ment, nem lármázott, hanem igazi áhítattal hazafias dalokat énekelt. A szünet pillanataiban könnyekig meghatóan szökött bele egy-egy szívből jövő felkiáltás: Végre béke! Végre szabaság!... A cseheknek éppúgy, mint az osztrák-magyar monarchia összes népeinek, a béke a szabadságot is meghozta, s így az öröm kétszeres volt. Még aznap este az összes középületekről lekerült a kétfejű sas és belekerült az Elbába. A lámpák kigyulladtak s a lelkek világossága mellé pazar fény járult..."[6]

Váratlanul jöttek ezek az események; de a debreceni pótzászlóalj és tisztjei ismerték Kossuth tanításait. Ezeket, valamint ösztönös szabadságszeretetüket követve, hamar feltalálták magukat az új helyzetben és felismerték, kiknek oldalán van a helyük. Már aznap, október 28-án este a 39-es katonák és tisztek a hradec královéi Katona Otthonban rendkívüli gyűlést tartottak. Csabai István százados beszédében kifejezte a gyűlés részvevőinek rokonszenvét a cseh hazafiak iránt. Rámutatott arra, hogy „az a nép, mely kint az utcán örömujjongva jár, most nyerte vissza háromszáz évvel ezelőtt elvesztett szabadságát és evvel a szabadsággal egyidejűleg szállt le a béke a sokat szenvedett emberiségre."[7] Bár még nem tudtak jóformán semmit a Budapesten érlelődő forradalomról, Csabai százados kifejezte mindnyájuk reményét, hogy a magyar haza is hamarosan lerázza az idegen rabigát, akárcsak a cseh nemzet és „ezentúl a magyarok és csehek, mint szabad, független népek fognak egymást megértve, egymás mellett élni". A jelenlevők háromszoros éljent kiáltottak az önálló Magyarországra és elénekelték a Himnuszt.[8] E gyűlés megrendezése bátor tett volt a 39-esek részéről; hiszen a magyarországi események ismerete nélkül, saját kezdeményezésükre csatlakoztak egy idegen országban a forradalmi moz-

[4] *Debreczeni Független Újság*, 1918. október 31.
[5] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[6] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[7] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[8] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.

galomhoz és Habsburgoktól független Magyarországot követeltek, három nappal a budapesti forradalom kitörése előtt!

Másnap, október 29-én egész Hradec Králové talpon volt. Hatalmas tömegtüntetésen köszöntötték az újjászületett cseh államot. A környező falvak lakossága is özönlött Hradec Královéba és az új cseh hadsereg katonái is csatlakoztak a felvonulókhoz.[9] A debreceni magyar fiúk testvéri egyetértéssel kísérték a város népének örömünnepét. És most már — miután a cseh ügy melletti kiállásukkal megtették kötelességüket az újjászületett szomszédország iránt, — úgy érezték a 39-esek, hogy további ittmaradásuk felesleges. „Menjünk haza Debrecenbe" — ez volt egyöntetű, szívből jövő kívánságuk. Ekkor azonban váratlan akadály lépett fel. Dominig ezredes, a pótzászlóalj parancsnoka semmi hajlandóságot nem mutatott az új helyzet tudomásulvételére. Vérbeli „k. u. k." tiszthez illő módon, még mindig a Bécsből jövő parancsra várt.[10]

Forradalmi időkben azonban egy ember nem akadályozhatta meg századok akaratának érvényesülését. Nem lehetett tovább várakozni; cselekedni kellett. A hazafias érzésű tisztek maguk vették kézbe az irányítást. Október 29-én este a tisztikar gyűlést tartott, amelyen megbízták Csabai István és Prokopovitsch Leó századosokat az ügyek intézésével. Elhatározták, hogy a hazatérés érdekében — minden felsőbb katonai hatóság kikapcsolásával —, haladéktalanul felveszik a kapcsolatot Hradec Králové nemzeti tanácsával. A helyi demokratikus hatalom szervéhez 35 tiszt aláírásával beadványt intéztek. A beadványban a 39-esek kifejezésre juttatták szolidaritásukat a cseh néppel: „A pótzászlóalj tisztikara úgy van értesülve, hogy az osztrák-magyar monarchia több önálló, egymástól független államra oszlott, mely államok egymással és az egész világgal a békés együttélés alapelveire vonatkozólag máris megállapodtak. Ennek tekintetbevételével a pótzászlóalj jelenlegi helyzetét anarchisztikus állapotnak találja. Az ellen pedig, hogy a pótzászlóaljat egy idegen és velünk jó szomszédi viszonyban élni kívánó nép területén rendőri funkciók teljesítésére használják fel — mivel azt jogtalannak és méltóságán alulinak tekinti, — tiltakozik."[11] Bár — mint az írásból kiderül, — az általános helyzet megítélésében eléggé bizonytalan hírforrásokra támaszkodtak, figyelemre méltó a debreceniek elvi tisztánlátása. Az okmány kifejezésre juttatja azt a helyes, forradalmi álláspontot, hogy szabadságért küzdő népek fiai nem engedhetik magukat egymás ellen felhasználni.

Másnap, október 30-án tárgyaltak a debreceniek a hazautazásról Hradec Králové nemzeti tanácsával. Ez utóbbi a legmesszebb menő támogatást helyezte kilátásba. Igaz, hogy aznap adódtak bizonyos kellemetlen félreértések. A városi polgárőrség tagjai egyes 39-es katonáktól elvették a felszerelést és ebből nézeteltérések támadtak; de a cseh

[9] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[10] *Debreczeni Újság*, 1818. november 10.
[11] *Debreczeni Újság*, 1818. november 10

helyi hatóságok segítségével sikerült az ügyet elsimítani.[12] Ez a körülmény mindenesetre siettette az úti előkészületeket.

A pótzászlóalj 800 főnyi legénysége 30-án este indult. A honvédek nagyrésze már az állomáson volt, midőn a kaszárnyába megérkezett a még létező litomericei „k. u. k." parancsnokság távirata, amely „megparancsolta", hogy a legénység távozását „minden eszközzel meg kell akadályozni". De ekkor már nem állt az a bizonyos „eszköz" rendelkezésükre; így a távirat csupán általános derültséget keltett.[13] Este a pályaudvaron a város polgármestere és a nemzeti tanács búcsúztatta igen baráti hangnemben a debreceni közhonvédeket és tiszteket. Ezután elindult velük a vonat. Egész úton jól érezték magukat; „a csehek igen szeretetteljesen bántak velünk elutazásunkkor" — állapította meg később a pótzászlóalj egyik tisztje.[14] A cseh lakosság és az új demokratikus rend illetékes szervei minden segítséget megadtak nekik az ország elhagyásához. November 1-én érkeztek szeretett hazájuk földjére. A határon tudták meg, hogy közben Magyarországon is győzött a nemzeti demokratikus forradalom. Könnyeztek a debreceni legények — kik idegen földön szemtanúi voltak egy másik ország újjászületésének, — midőn megtudták, hogy független, szabad hazába érkeztek vissza![15]

A határról különvonat, fellobogózott mozdonnyal, vitte a 39-eseket Debrecenbe. November 3-án reggel végre viszontláthatták szülővárosukat. A lakosság ünnepélyesen fogadta a hazatérő honvédeket; riadó éljen köszöntötte a forradalmi tűzkeresztségen sikerrel átesett fiúkat.[16] Másnap már be is költöztek régi laktanyájukba.[17] A helyi demokratikus sajtó immár örömmel írhatta, hogy Debrecen katonasorban levő legényei többé nem szolgálnak idegen, császári érdeket. Az egyik helyi lap a hazatérés alkalmából a független cseh nemzettel való barátságot hangsúlyozta: „Az idegen ország, melyben a 39-esek éltek, ma egy boldog, önálló állam. Velünk jó szomszédi viszonyban kíván élni . . .[18]

A debreceni 39-es honvédek derekasan megállták helyüket 1918 októberében. Midőn a cseh nép forradalmát segítették, egyúttal saját hazájuk szabadságáért is küzdöttek. Szép, hazafias magatartásuk arra tanít, hogy erősítsük a barátságot a két jószomszéd: Ady és Jirások népe között.

Merényi László

[12] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[13] *Debreczeni Újság*, 1918. november 3.
[14] *Debreczeni Hírlap*, 1918. november 4.
[15] *Debreczeni Újság*, 1918. november 10.
[16] *Debreczeni Független Újság*, 1918. november 5.
[17] *Debreczeni Hírlap*, 1918. november 4.
[18] *Debreczeni Újság*, 1918. november 8.

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR HADTUDOMÁNYI JEGYZETE

Az egyes fegyvernemek történeti fejlődéséről viszonylag kevés írásos emlék maradt fenn, az állandó hadsereg felállítását megelőző időkből. A források hiánya különösen szembeötlő a tüzérség esetében. Alig akad levéltárainkban XVI—XVIII. századból származó feljegyzés, amely a tüzérségi lőfegyverek állapotáról, harcászati felhasználhatóságáról, vagy még inkább műszaki adatairól tudósítana. Éppen ezért a hadtörténeti kutatás szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír az alább közölt, Eszterházy Pál nádortól származó tüzérségi szakjegyzet.[1]

Az irat a tüzérségi fegyvereknek a XVII—XVIII. század fordulójára elért fejlődését tükrözi, s megemlít minden lövegtípust, amely a magyar és osztrák hadseregben használatos volt. Pontosan megjelöli az egyes lövegek és lövedékek súlyát, illetve méretét, a szükséges lőpor mennyiségét, a hatásos lőtávolságot, a lövegcső hosszát és öntési vastagságát, valamint használhatóságát a különböző harcnemekben. A 17—18. pont alatt pedig olyan tűzeszközöket ismertet, melyekről a szakirodalom mindeddig említést sem tett. A jegyzet legfőbb érdeme a lövegek kimerítő jellemzésén túl — amely módot nyújt bármely típus pontos rekonstruálására — abban mutatkozik meg, hogy lőtechnikai utasításokat is tartalmaz.

„A HADI GÉPEK OSZTÁLYOZÁSA

Rövid ismertetés arról, hogy milyen távolságban hatásosak a hadi gépek (ágyúk), mily súlyúaknak kell lenniök és milyen lövedéket kell használni hozzájuk.

Továbbá arról,

hogy milyen messzire hatolhat a lövedék a legmagasabb peirányzás mellett és hogy milyen hosszúnak kell lennie egy-egy különböző fajtájú ágyúnak és milyen vastagnak a fémnek — a helyes méretezés mellett.

[1] Magyar Országos Levéltár, Eszterházy cs. lt. Pál nádor iratai: 1938. sz. — A szakjegyzet 1706-ban latinnyelven készült.

Továbbá arról,

hogy milyen ágyúkat lehet alkalmazni hadi célra, mind a mezei küzdelemben, mind erődítményekben, akár vár-ostromról, akár vár-védelemről legyen szó.

Szem előtt kell tartani:

1. Vajjon a lőpor friss, nem nedves, hanem száraz.

2. Ha elsőrangú lőport alkalmazunk, melynek neve „metales", az esetben kisebb mennyiséget kell az ágyúkba tenni, mert a lőpor erejénél fogva azok szétrobbannának. Azért a jelen esetben csak az ágyúhoz való rendes, durvább lőporról lesz szó; mindamellett ennek is frissnek és jó száraznak kell lennie.

3. Az ágyú nyílásánál mégis a finomabb lőport kell alkalmazni, hogy a gyújtás gyors legyen.

1. A kettős „*Quartana*"[2]

96 font[3] súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 48 font lőpor.
Az ágyú súlyának a 160 mázsát el kell érnie.
Lőtávolsága 4500 lépés.[4]
Hossza: a lövedék átmérőjének 18-szorosa.
Vastagsága a gyújtó-nyílásnál egy teljes lövedék-vastagságú;
Elölső részénél fél-lövedéknyi.
Hatásos lőtávolsága azonban csak 1000 lépés.

2. Az egyes „*Quartana*"

48 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 24 font lőpor.
Súlya 80 mázsa.
Lőtávolsága 3300 lépés.
Hossza: a lövedék átmérőjének 18-szorosa.
Vastagsága a gyújtó-nyílásnál egy lövedéknek az átmérője;
A cső szájánál fél-lövedéknyi.
Hatásos lőtávolsága azonban csak 590 lépés.

[2] A nagy űrméretű ágyúk neve. Ide sorolták azokat a lövegeket, amelyekhez 30—100 font súlyú lövedéket használtak. Magyarosan „Kartány"-nak nevezték. A forrásokban „Kartaun", „Carthauna" néven is előfordul.

[3] 1 font = 0.56.006 kgr (bécsi font).

[4] A lépés, mint hosszmérték, határozatlan mennyiséget jelöl. A nyugateurópai országokban általában két és fél láb, (1 láb = 0.30490 m), tehát kb. 75 cm felelt meg egy lépésnek. A lépés méterekben való kifejezésére az alábbi műveletet is használták: a lépések számát kettővel szorozták, s a szorzatot hárommal osztották.

3. A kettős „*Coluber*"[5]

36 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 18 font lőpor.
Súlya szám szerint 80 mázsa.
Lőtávolsága 3800 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 21-szerese.
Vastagsága a gyújtó-nyílásnál egy lövedéknek az átmérője;
Elölső részében fél lövedéknyi vastagságú.
Jó eredménnyel 560 lépésnyire hat.

4. A fél „*Quartana*"

24 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 12 font lőpor.
Súlya szám szerint 52 mázsa.
Lőtávolsága 3000 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 21-szerese.
Vastagsága hátsó részénél a lövedék átmérőjével egyenlő.
Elölső részében fél-lövedéknyi vastagságú.
Jó eredménnyel 560 lépésnyire hat.

5. Az egyes „*Coluber*"

18 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 9 font lőpor.
Súlya 45 mázsa.
Lőtávolsága 2100 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 24-szerese.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elöl fél-lövedéknyi vastagságú.
Jó eredménnyel 560 lépésnyire hat.

6. A negyed „*Quartana*"

12 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 6 font lőpor.
Súlya szám szerint 28 mázsa.
Lőtávolsága 3120 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 27-szerese.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Eredményes lőtávolsága: 560 lépés.

[5] Coluber = kígyó; a forrásokban leggyakrabban „csatakígyó" néven fordul elő.

7. A nagyobb „*Falcona*"[6]

8 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 4 font lőpor.
Súlya szám szerint 22 mázsa.
Lőtávolsága 2800 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Eredményes lőtávolsága 600 lépés.

8. A közönséges „*Falcona*"

6 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 3 font lőpor.
Súlya szám szerint 17 mázsa.
Lőtávolsága 2620 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Eredményes lőtávolsága: 500 lépés.

9. A mezei „*Falconeta*"

4 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 2 font lőpor.
Súlya szám szerint 9 mázsa.
Lőtávolsága 1500 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 25-szöröse.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Falakkal szemben csekély hatóerejű.

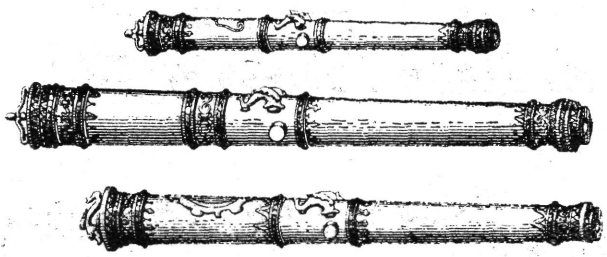
10. Az egyszerű „*Falconeta*"

2 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 1 font lőpor.
Súlya szám szerint 4 mázsa.
Lőtávolsága 1400 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 20-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Falakkal szemben semmi hatóereje nincs.

[6] Falco = sólyom. Ez a lövegtípus falcona, falconetta, falkony néven is szerepel.

11. A kisebb „*Falconeta*"

1 font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá ½ font lőpor.
Súlya szám szerint 3 mázsa.
Lőtávolsága 1200 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 20-szorosa.
Vastagsága hátsó részénél egy lövedék átmérőjének felel meg.
Elölső részénél fél-lövedéknyi vastagságú.
Falakkal szemben semmi hatóereje nincs.

1—5 fontos „falconet"-ák

12. A legkisebb méretű „*Falconeta*"

½ font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 10 uncia[7] lőpor.
Súlya szám szerint 2 mázsa.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Lőtávolsága 1000 lépés.
Vastagsága hátsó részében a lövedék átmérőjének kétszerese.
Elölső részében egy lövedék átmérőjével egyenlő vastagságú.

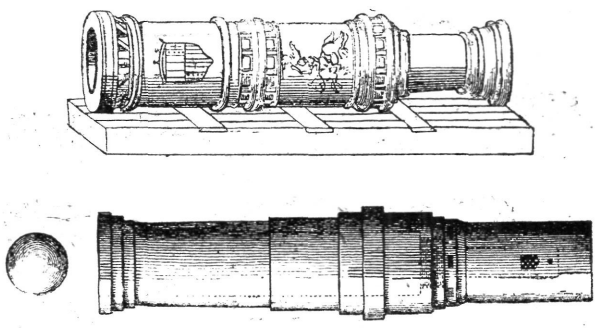
13. A nagyobb „*Bombarda*"[8]

½ font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 10 uncia lőpor.
Súlya szám szerint másfél mázsa.
Hossza a lövedék átmérőjének 30-szorosa.
Lőtávolsága 900 lépés.
Vastagsága hátsó részében egy lövedék átmérőjével egyenlő.
Elölső részében fél lövedéknyi vastagságú.

[7] 1 uncia = 2,8 dkgr.
[8] A középkorban a hajítógépet nevezték Bombardának. Később a lőportöltetű ágyúk általános neve lett.

14. A kisebb „*Bombarda*"

$^3/_4$ font súlyú lövedéket lő ki.
Szükséges hozzá 5 uncia lőpor.
Súlya fél mázsa.
Lőtávolsága 600 lépés.
Hossza a lövedék átmérőjének 25-szöröse.
Vastagsága hátsó részében egy lövedék átmérőjével egyenlő.
Elölső részében fél lövedéknyi vastagságú.

Bombardák

15. A nagyobb „*Capitium* vagy a *Haubic*"[9]

Ebből az ágyúból, amely rövid és széles, nem szoktak más lövedékeket kilőni, mint bombákat, kartácsokat vagy máskép „Carcassy"-t, vagy malomköveket a boltozatok megdöntésére; azért ezekre nézve nincs előírva semmiféle mérték. A mostani időkben ugyanis tetszés szerint készítenek hasonló minőségű kisebb-nagyobb gépeket.

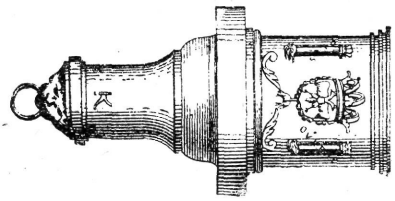
16. „*Mortarium*"[10]

Hasonló a helyzet a mozsaraknál, amelyekből az előbb említett anyagokat lövik ki tetszés szerint. Azért, ha nagyobbak, több lőport igényelnek azon súlyhoz viszonyítva, amelyet kilőnek és ezt a lőpormennyiséget mindig a kilőtt súly felében kell venni, különösen, ha nagyobb távolságra lőnek.

[9] A tarackok neve. E lövegtípus a meredekebb röppályájú tüzérségi fegyverek közé tartozik. A cső hossza a lövedék átmérőjének 6—8-szorosa.
[10] Mozsár. A korban használt tüzérségi fegyverek között a legmeredekebb röppályájú. A cső hossza a lövedék átmérőjének 2—4-szerese.

17. Cadus Charontis[11]

Szoktak beásni a földbe széles hordót, megtöltve azt tüzes golyókkal, holttetemekkel és mérgezett bombákkal; ezeket meggyújtva kilövik az erődítményre, hogy ott vészes fertőzést idézzenek elő. Ez az eljárás azonban a keresztények között kiközösítés terhe mellett tilalmas.

Mozsár

18. *Puteus infernalis*[12]

Az erődítmény körül különféle árkokat ásnak és midőn az azokban elhelyezett köveket, bombákat, tüzes golyókat, olthatatlan tüzet rakva alájuk, minden oldalról egyszerre és együtt kilövelik, oly földrengést okoznak, hogy maguk az épületek is összeomlanak és megsemmisülnek. Ezt a módszert az utolsó francia háborúban az angolok találták ki és Sanmalo tengeri erődítménye ellen alkalmazták, de ott csk kevés eredményt értek el, mert túl korán gyújtották meg. A franciák észrevették ezt a műveletet, az ágyúkból 2000 lépésnyire kilőtt tüzes golyókkal annak a pokoli kútnak egész hajóját felgyújtották.

19. *Ignes artificialis*[13]

Fajai a következők: rakéták, gránátok, csillagok, vízi golyók, tüzes golyók, a Fiastyúk csillagzat, makkot ábrázoló lövedékek, égő alakok, egy- és kétélű kardok, szurok-koronák, szigonyok, tűzokádó lándzsák és más ilyenfélék."

Krizsán László

[11] Charon hordója.
[12] A pokol kútja.
[13] Tűzi játékok.

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

II. KÖZLEMÉNY

b)

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak nyelvezete

Talán különösnek látszik, hogy külön „katonai nyelv"-ről beszélünk Zrínyi Miklós hadtudományi munkáival kapcsolatban. Hiszen a nemzeti nyelv összességében a katonai nyelvnek is szervesen kell alakulnia és fejlődnie a nemzet nyelvével. És ha természetesen vannak műszavak, amelyek csak egy foglalkozási ág keretében, illetve életében — tehát ebben az esetben a katonaság szolgálatát szabályozó írásbeli intézkedésekben — elkerülhetetlenül szükségesek és a mindennapi, társadalmi érintkezésben nem fordulnak elő, — ezeket a műszavakat is a nemzeti nyelv szabályai szerint kellett megalkotni és erre a nemzet, a nép élő és fejlődő szókincsét felhasználni.[1] És egészen bizonyos, hogy a magyar katonai nyelv nálunk is szervesen, együtt fejlődött volna nemzeti nyelvünk haladásával, ha hazánk hadtörténetében nem következnek sorozatosan viharos változások, elnyomatás időszakai, amikor a magyar nemzeti hadsereg letűnt a hadtörténelem színpadáról s később is csak ideig-óráig tartó életet élhetett nehéz, sokszor tragikus

[1] Hangsúlyozom, hogy e munkám nem nyelvtörténeti tanulmány. A katonai műszavak keletkezésének, fejlődésének részletboncolgatása a hivatásos tudós nyelvészek hatáskörébe tartozik s e téren már sok értékes hozzászólást ismerünk. Legutóbb pedig a „Nyelvünk a reformkorban" Bpest. 1955. című könyvben ezzel a kérdéssel igen behatóan foglalkozik *Terestyéni Ferenc* „Az állami élet nyelve" (III. fej.) tanulmánya. Én — ne sutor ultra crepidam, — feladatomul csak azt tűztem ki, hogy megírom a katonai nyelv fejlődéstörténetének hadtörténelmi vonatkozásait, azaz vázolom az elmúlt korok magyar katonai nyelvének kialakulását nagy vonalakban, ismertetem a régi szabályzatok, utasítások megjelenésének körülményeit, részletesebben a magyar katonai nyelv megtisztítása és megmagyarosítása érdekében a XIX. században végzett fáradozásokat, és azok eredményeit, vagy eredménytelenséget.

Tanulmányom tehát kifejezetten hadtörténelmi irányú s adatokat kíván szolgáltatni a magyar katonai nyelv részletes megírásának történetéhez, amely — úgy vélem, a hadtörténetkutatók és nyelvész szakemberek közös munkájának területére tartozik.

körülmények között. A már egyszer megszületett magyar katonai nyelvet a nemzeti hadseregek szervezőinek újból meg kellett szabadítani a német-osztrák és latin nyelv reájuk nehezedő súlyától.

Hogy éppen Zrínyi Miklósnak az érdeme az első, valóban szép, magyaros katonai nyelv megalapozása, annak oka az a helyzet is, hogy az ő életében kezdődik Európaszerte az állandó hadsereg felállításának parancsoló felismerése. Állandó hadseregnek, hivatásos katonaságnak vezetéséhez feltétlenül szükségesek a haderő életét békében és harcászati vezetését háborúban egységesen szabályozó írásbeli rendelkezések. Ezt kortársai közül legelőször és leghatározottabban Zrínyi Miklós ismerte fel. Veleszületett és korát messze megelőző írói készsége, gyakorlati ismeretei és a külföldön akkor már megjelent hasonló tárgyú munkák tanulmányozása megadta neki a lehetőséget ahhoz, hogy a magyar katonaság megszervezéséhez szükséges előmunkálatokat zamatos, mindenki által érthető magyar nyelven fogalmazza meg. Életének mondhatnók központi problémáját a nemzeti hadsereg felállítása alkotta. Kezében karddal, tollal, elméjében szilárdan kialakult tervekkel, szívében soha nem lankadó lelkesedéssel csak egy célért, eszméért küzdött, a nemzet felszabadításáért a török járom alól.

Bizonyára voltak kortársai és talán vezértársai közt is olyanok, akik feleslegesnek tartották az unalmasnak tetsző írásbeli szabályzatok kiadását. Ezekre gondolt Zrínyi, amikor Vitéz Hadnagy munkájának két helyén ezt írja: „Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi penig azokat nevetjük!"... „Bánom, hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagyon az ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni. De mennyire igazsága legyen ennek a mondásnak, — lássa meg az, aki okos!"...[2]

Csáktornyai várának dolgozószobájában, a harcok közt adódó szünetekben, csendesebb hetek alatt Zrínyi nekifogott a magyar katonaság életét irányító szabályzatok, azután pedig hadtudományi tárgyú munkáinak összeállításához.

...„Fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarul írjam..." mondja Zrínyi „Az olvasónak" című egyik előszavában.[3] Ezzel a mondattal maga jelöli ki magának az utat a magyar katonai szabályzatok megszerkesztésére, azaz kimondja azt a helyes érzését, hogy ezek az írásbeli szabályzatok jó magyar nyelven legyenek megírva. Ezzel tehát lefektette a helyes magyar katonai nyelvezet alapjait. Természetesen nem kell azt hinnünk, mintha ő most azzal a szándékkal ült volna le íróasztalához, hogy megteremti az új magyar katonai nyelvet. Ez nála ösztönösen, önmagától adódott, mivel ő helyes nyelvérzékkel fel tudta használni a nép szókincséből azokat a szavakat, amelyekkel a katonai különleges fogalmakat találóan kifejezhette.

[2] Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Zrínyi Kiadó, 1958. Vitéz Hadnagy fejezet 216. és 161. o. A következőkben ezt a forrásmunkát Z. M. K. rövidítéssel jelzem.

[3] Z. M. K. 157.

Első ilyen tárgyú munkája a *Tábori Kis Tracta* néven ismert hadseregszervezési kézirata. Előtanulmányként lefordíttatta azt a két német nyelvű szabályzatot, amelyek az ő korában jelentek meg, tehát időrendben legjobban megfeleltek céljának. Ezek:

V. Károly császár és Schwendi Lázár császári hadvezér tractatusai[4]

Széchy Károly, Zrínyi életének ismert írója, a két eredeti kéziratot Zrínyi kézírásának tartotta s így közelfekvő volt az a gondolat, hogy mindkét fordítás Zrínyi munkája. De az újabbkori kutatók gondos nyelvészeti és stílus-összehasonlítás révén azt következtették, hogy azt egy, Zrínyihez közelálló s az ő gondolatmenetét és írásmódját jól ismerő megbízottja készítette. Ez a két írás mindenesetre fontos dokumentuma a magyar katonai nyelv legelső írásbeli megnyilatkozásának. Az V. Károly császár tractatusa egy gyalogezred felállításáról, tagozódásáról, főleg pedig az ezred tisztjeinek, és egyéb beosztottjainak (mezei borbély, azaz orvos, káplán, azaz ezredlelkész és egyéb, nem a harcos állományhoz tartozó egyén) szolgálati kötelezettségéről szól, azután szigorú hadicikkszerű utasításokat ad a tábori rendre, erőszakoskodók, fegyelmetlenkedők büntetésére vonatkozóan. Ebben a szabályzatban már találunk olyan kitűnő magyar műszavakat, amelyek Zrínyi írásaiban is előfordulnak. Persze vannak itt még olyan megjelölések is, amelyeket a latin nyelvből, vagy a németből vett át a fordító. Ezek olyan szavak, amelyek magyarosan könnyen kiejthetők, mint pl. mustra, generális, articulus, de az egész íráson meglátszik, hogy tudatosan alkalmaz újonnan alkotott magyar műszavakat. Az egészen elmagyarosodott „soltész" névvel nevezi a hadbírót ,a nagyon helyes „szállásosztó, seregrendelés, íródiák, fizetés egy hóra, zászlótartó, tizedes, sípos, dobos, trombitás" — kifejezéseket következetesen már használja. A nem hadakozó tisztek és tisztviselők megnevezése, „mester" (profont-, istrázsamester). Az ezred parancsnoka főkapitány, helyettese vicekapitány, a közlegényi sorban levő katona — vitéz. Tudjuk, hogy a „hadúr" elnevezés újabbkeletű. E tractatusban azonban más alakban előfordul, mint Hadi Úr, vagy Hadaknak Ura. Ā „hadnagy" itt egy zászlóalj élén áll. A „csata" nem a később begyökerezett meghatározás szerint nagy, esetleg döntő harcot jelent, hanem általában harcot. „Darabont"-nak nevezi a tisztek közvetlen közelében harcoló embereket, akiknek kötelessége tisztjeiket megvédeni. A tizedes és más altisztek „hópénzt" kapnak. Bár nem különbözteti meg határozottan, de külön említi egymás mellett a „vitézeket" és „katonákat". Az előbbiek a ló hátán, az utóbbi a gyalogosan harcoló embert jelenti. Ha a két ellenfél közel van egymáshoz, akkor önként jelentkező „nyargaló vitézek" száguldanak előre és kezdik meg a harcot. Azután lép harcba a tisztek vezetésével az egész „vitézlő nép".

[4] Z. M. K. 434—469. és a 439. o. lábjegyzete.

Schwendi Lázár tractatusa nagyobb seregegységek szolgálatáról és magasabb parancsnokok magatartásáról intézkedik. A hadbaszállt sereg fővezérét főgenerálisnak nevezi. A német obester mellett használja a kapitány megnevezést. A sereg gyülekezőhelyét, a német Alarmplatz mintájára „lármahelynek" mondja. A hadnagy rendfokozat nála a Rittmeisterhez hasonló lovasparancsnokot jelenti. A tüzérség akkor még nem alkotta a seregek olyan szervezetszerű, feszes katonai egységét, mint később. Az ágyúk kezeléséhez külön szakképzettség kellett, ezért a tüzérek vezetőjét „Lövőszerszámhoz való Mesternek" hívja. Olvassuk már a „pattantyús" elnevezést is. A sáncokat kitervező és e munkákat vezető főembert „Sánczmesternek", az ágyúkat kezelőket pedig „álgyúmesternek" nevezi. A lövőszert és poggyászt szállító szekerekre a „szekérmester" ügyelt fel. A hópénzt a „fizető mester" osztotta ki. A sereg élelmezése a „prófontmester" dolga. A főgenerális mellé beosztott magasabb rangú személyek közül a „Lovasok Generálisa" a főgenerális első munkatársa és segítsége, aki vigyáz az egész hadsereg abrakolására is. A Generálprófosz a legfőbb hadbíró, a főkvártélymester a szállásosztóknak parancsol, a főstrázsamester a lovasok kompániájában kijelöli a tábori őrségeket s azok szolgálatát ellenőrzi. A gyaloghadnak szintén van főgenerálisa. Mindezek a rendfokozati megjelölések azután a későbbi korok seregeiben is használatosak voltak, bár más és más vonatkozásban. Így pl. a főstrázsamester később az ezredek egyik törzstisztje volt, aki a kiképzésre és zártrendi gyakorlatok fegyelmére vigyázott. A katonaságot néha „hadi emberek" gyűjtőnévvel említegeti.

Mindkét tractatus folyékony, az akkori magyar nyelvnek megfelelő, könnyen érthető, ügyes fordítás, és azoknak sok részletét olvashatjuk a későbbi szabályzatokban.

Zrínyi Miklós hadtudományi, prózai írásairól a múltban két nagyobb munka jelent meg, s most legújabban a már említett könyv a Zrínyi Kiadó fáradozásának eredményeképpen. Zrínyi életének, minden részletre kiterjedő alapos történetét olvashatjuk Klaniczay Tibor munkájában.[5] Mindezek az alapos munkák azonban nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen alapvető jelentősége van Zrínyinek a magyar katonai nyelv megteremtése terén. És ebben a vonatkozásban talán legnagyobb értéke munkáinak az, hogy a tőle használt és alkotott katonai nyelv nem erőltetett, nem szolgai fordításokon, vagy nyakatekert értelmetlen új kifejezéseken felépített új nyelv, hanem Zrínyi erőteljes, zamatos nyelvezete. Az a nyelv, amelyről Kazinczy Ferenc lelkesedve írta: „Mely szép nyelv azon durva századból, mely férfias lélek tündöklik elő Zrínyinek minden szavain."[6]

Zrínyinek első, a hadseregszervezés kérdéseivel foglalkozó munkája a *Tábori Kis Tracta* című kézirata.[7]

[5] *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. Bpest 1954.
Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 1891. Bpest.
Markó Árpád: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Bpest 1938.
[6] *Markó* id. m. 33., 44. o.
[7] Ennek és a többi Zrínyi munkának keletkezéstörténetét lásd Markó id. munkájának és a Z. M. K. megfelelő fejezetei előtt.

A tracta megjelölést ilyen katonai szabályzat számára Zrínyi az európai hadseregek nyelvéből vette. Trattato, Tractatus elnevezést használták akkor általában a tisztek, legénység oktatására szolgáló művek címéül. Azt a szót alkalmazza rövidebb formában tracta-nak. Tábori tracta pedig nem azt jelenti, hogy az abban foglalt szabályok csakis a táborba szállt, szóval hadrakelt sereg tábori életével foglalkoznak. A „tábor" elnevezést abban a korban a magyar katonai nyelvben általában használták „sereg" megjelölésére. Maga a „sereg" szó, éppúgy mint a „hadsereg" megnevezés talán a legrégibb katonai műszavaink közé tartozik. Már a honfoglalás idejében használatban volt.[8]

Zrínyi Tábori Kis Tractája XIII. fejezetben tárgyalja a hadsereg összeállításáról, a lovasok, gyalogosok szervezéséről, a fizetésről, a köntösről, fegyverekről, élésről, éléshordozásról szóló, gyakorlati tapasztalatokon nyugvó utasításait. Azután részletesen, vázlatokkal magyarázza a táborhelyek kijelölésének, elrendezésének legcélszerűbb módjait. Sajnos, hogy munkája befejezetlen. Egy megjegyzéséből a kézirat utolsó mondatában következtethetünk arra, hogy a várvívás és védelem kérdéseiről is akart írni. Sajnos, hogy ilyen munkája nem maradt fenn, mert egész bizonyos, hogy abban éppoly kitűnő műszavakat alkotott volna a várharc részleteinek megjelölésére, mint ebben a Tractában a katonaság életére. Ő is, mint korábbi szabályzatokból is láthattuk, különbséget tesz a „lovas" és „gyalogos katona" megnevezés közt. A lovast mindig „lovasnak" írja, a gyalogost hol így, hol „katonának" nevezi. A tiszteket „tisztviselőnek" hívja. A „hadnagy" elnevezést csak itt, a Kis Tractában használja a százados rendfokozatának megjelölésére. Többi munkáiban — amint azt meg is magyarázza, a hadnagy a „hadnagy nagyja, eleje", vagyis vezére. Az ezredes szót inkább „ezeredesnek" írja, és vegyesen használja a főkapitány megnevezéssel. A műszaki katonák elnevezésére nem talált jó magyar szót, azokat „fundálóknak" hívja, parancsnokukat fundáló kapitánynak. A „köntös" megjelölés a későbbi német Uniform-ból fordított egyenruha elődje. Általában a „zászló" elnevezést használja kisebb csapategységek, század megjelölésre, a német Fähnlein mintájára. A közkatona nála „közlegény, közlovas, közvitéz", annak összessége „vitézlő rend". Használja a „művesek" szót... „kiket francuzok pioniers hínak, mely név alatt értettek kovács, lakatos, ács, ásó-bányász... legyen mindeniknek céhmestere". A kiszolgáló legénységi személyeket jó magyarul „cselédnek" hívja. A hadsereg étkezését röviden az Élésről címzett fejezetben tárgyalja. Itt olvassuk először kitűnő műszavát, az „aprólékharcot", amellyel a gyors, hirtelen, váratlan kisebb csetepatékat érti, a későbbi guerilla-, majd partizánharcokat. A lovak ellátására a kifogástalan és a nép nyelvén általában ismert „abrak" szót használja. A későbbi erőltetetten képzett takarmányozás helyett az „abrakozást". A sátort „kalibának" mondja, a lova-

[8] *Kertész Manó:* Hadsereg. *Magyar Katonai Szemle,* (a következőkben M. K. Sz.) 1934. évf. 3. füzet, 213. és köv.

kat gondozókat röviden „lovásznak". Mennyivel magyarosabb, mint a későbbi honvédség hivatalos lóápoló elnevezése.

Különösen szép és tartalmilag is megfelelőbb magyaros katonai műszavai közül egypárat említek fel. A későbbi német szabályzatokban szereplő Quartiermacher szolgai fordítása a későbbi honvéd-nyelvben szállascsináló lett. Zrínyi helyes nyelvérzékkel ezt „szállásosztónak" mondja, hiszen a szállásokat nem a kiküldött emberek csinálják, hanem a meglevő szállásokat szétosztják. A volt közös hadsereg Dienstführender Feldwebel-ből a honvédség nyelvében szolgálatvezető őrmester lett. Magyartalan kifejezés, hiszen a magyar ember a szolgálatot nem vezeti, hanem végzi. Mennyivel szebb ennél a Zrínyitől használt „rendelő altiszt". Az élelmiszerek összegyűjtésére rendelt katonákat Zrínyi „élésláto̊knak", a betegek körül foglalkozókat „beteget-látóknak", a felderítő járőrt „nyomjáró"-nak mondja. A zsoldot elszámoló és kifizető közeg neve nála jó magyarsággal „fizető mester", vagy „pénztartó". Az altiszti rendfokozatok körül, éppúgy, mint a tisztek rendfokozatainak megjelölése körül Zrínyi idejében még nem találunk egy hadseregben sem megállapodott rendszert. Így nála is ha altisztről van szó, akkor „tizedesnek" nevezi azt, vagy általában „rendelő"-nek.

Hadtudományi szempontból Zrínyi Tábori Kis Tractája alapvető munka. Ez az első, szép, kifogástalan magyar nyelven írt katonai szabályzat és a magyar katonai nyelv fejlődése szempontjából nagy kár és veszteség, hogy a XIX. század magyar honvédség szervezői alig, vagy talán egyáltalában nem vették figyelembe ezt a munkát s annak helyes, tősgyökeresen magyar katonai műszavai helyett alkottak nyelvészeti szempontból teljesen értéktelen, erőltetett elnevezéseket.

Zrínyi hatását halványabb alakban még a Rákóczi szabadságharc idejében készült szabályzatokból érezhetjük, de azután eltűnnek a használatból.[9]

Zrínyinek ezt a munkáját azért is tarthatjuk joggal a magyar katonai nyelvet megalapozó munkának, mert annak fogalmazása szabatos, katonás rövidséggel mond el benne mindent, határozottan, félre nem érthető világossággal. Szóval olyan módon, amint a későbbi korok katona rendtartási és gyakorlati szabályzatait szerkesztették.

Zrínyi három más hadtudományi munkája, bár nem kifejezetten katonai szabályzatok és rendtartási intézkedések gyűjteménye. Nyelvezetükben ugyanúgy, mint a Tábori Kis Tractában, megtaláljuk a kitűnő műszavakat és a fogalmazásban is a katonás irály szabatosságát.

A *Vitéz Hadnagy* néven ismert katona-filozófiai munkájának sok része, ha azokat összefoglalnók, a későbbi szolgálati sztabályzatok tartalmának felelne meg. Katonaírói jelentőségét ezzel a munkával kapcsolatban a következőkben ismerhetjük fel. Közel hozta a magyar közönséghez a régi klasszikus hadtudományi írók munkáit olyan alakban, hogy azt könnyen megérthették. Saját, magasröptű bölcselkedő gondolatait erőteljes nyelvezetben közli s ezzel megmutatta, hogy

[9] A Tábori Kis Tracta teljes szövege, a Z. M. K. 108—131. o.

miképpen kell hadtörténeti, tehát katonai tárgyú dolgokat helyes magyar nyelven előadni. Különösen szép példa erre a harmadik discursus a hadakozás mesterségéről. Az aforizmák legtöbbje egy szolgálati szabályzatnak vázlata lehetne. (Éberség, előrelátás, gyorsaság, állhatatosság, erős lélek a balszerencsében, engedelmesség, titoktartás stb.) Rövid, határozott írásmódjára jellemző pl. ez a mondat a 48. aforizma elején: ...„Az vitézlő rend, ha együtt nincsen, elveszti az ő nevét. Az a rend nem oszlott emberekből áll, hanem csoportból; mikor az emberek együtt vannak, többet cselekedhetnek és többet érnek..." Ugyanezt mondhatjuk a centuriák néven nevezett fejezetről.

A Mátyás király életéről való elmélkedések néven ismert műve hadtörténeti értékű. Érdekesen jellemzi Mátyás királyt, akit ő mint uralkodót, mint katonát és mint embert példaképének választotta. A Mátyás-tanulmány Zrínyi munkáinak központjában fekszik. A Vitéz Hadnagy elméleti tételeit Mátyás életéből vett példákkal beigazoltnak látja és leírásaiban továbbra is erősen kifejezésre jut kitűnő magyaros katonai nyelvezete. Milyen szabatos rövidséggel tudja például jellemezni a parancsolás és fegyelem helyes meghatározását: ...„A hadi generálisokban ez a mesterség, — jól parancsolni — elegendő. A disciplina militaris abban áll, tudni miből áll az, és tudni parancsolni a szerint."

Utolsó, hatásában legnagyobb és legismertebb munkája *Az török áfium ellen való orvosság.* Ez a munka olyan sokoldalú, hogy a Zrínyivel később foglalkozó kutatók és hadtörténészek különféle szempontok szerint fedezték fel benne annak hadtudományi és irodalmi értékét. Jól jellemzi ezt a legutóbb megjelent, Zrínyi hadtudományi munkáit kiadó és magyarázó könyv ezzel a megállapítással:[10] Kazinczy Ferenc Zrínyi nyelvezetéért lelkesedik. Rónai Horváth Jenő szerint az Áfium részben politikai szózat, részben hadtudományi írás. Ferenczi Zoltán nem értett ezzel egyet, szerinte: „... A munka nem hadtudományi, hanem elsősorban politikai jelentőségű. Markó Árpád ismét a katonát találta meg Zrínyiben, míg végül Klaniczay Tibor feloldotta a látszólagos ellentéteket, felismerte a katonai és politikai vonatkozások elválaszthatatlanságát."

A Török Áfium katonai gondolatokat fejtegető részei határozottan szervezési és hadműveleti kérdésekkel foglalkoznak, tehát ilyen szemszögből olvasva ezeket a részeket, itt is megállapíthatjuk Zrínyi remek magyar katonai írásmódját. Új műkifejezéseket nem találunk ebben a munkájában, de annál jellemzőbbek azok a részek, amelyekben hadi eseményeket mond el katonás rövidséggel, szabatossággal s ezzel mintegy irányt mutat, hogy miképpen kell ilyen dolgokat ...„jó magyarul..." leírni. „A gyalogság a hadban a valóság, és amint a régi generálisok mondták, a gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak..." ...„nemcsak abban áll a tudomány és a hadi mesterség, hogy a vitéz verekedjék akármiképpen, hanem okossággal ..." „... Jobb-

[10] Z. M. K. 360—361.

nak kell hát lennünk, vitézebbnek is, tanultabbnak is, ha az törököt meg akarjuk verni, mert ha ő több is, — semmit sem indulok azon, ha mi jobbak lészünk..."

E pár idézet is talán elég annak bizonyítására, hogy Zrínyi Miklós nemcsak a Kis Tracta száraz mondanivalóit tudta megfelelő katonai nyelven kifejezni, hanem a más természetű katonai vonatkozású leírásokban is katonai szabatossággal fejezte ki gondolatait. Túlságosan szerény volt, amikor azt írta a Vitéz Hadnagy munkáját lezáró kis versében:

„Nem írom pennával, fekete tentával,
De szablyám élivel, ellenség vérivel
Az én örök híremet!"

Zrínyi örök hírét nemcsak szablyájával szerezte meg, hanem pennájával is. S a Szigeti Veszedelem epikus költőjének és különösen hadtudományi-politikai írásainak remek magyarságában pennájával alapította meg a magyar hadtudományi írásművészet alapjait.

c) *Zrínyitől — Rákócziig*

A Zrínyi Miklós halála (1664) és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kezdete (1703) közötti évtizedek a magyar katonai nyelv fejlődésében nem mutatnak lényeges előrehaladást. Ismerünk ugyan ezekből az évekből is néhány szabályzat jellegű rendelkezést, utasítást, de ezekben csak a már Zrínyitől és kortársaitól használt kifejezések fordulnak elő. A harcmodor, hadfelszerelés, szervezés ezekben az időkben nem sokat fejlődött, tehát nem is igen volt szükség új műszavak alkotására. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az addig csak szükségszerűen, esetlegesen használt katonai megnevezések már bizonyos állandóságot mutatnak. De ezeknek az éveknek katonai írásai közül négy ragadhatja meg különösen a figyelmünket, mert ezek nem szabályzatok, szolgálati és katona-rendtartási utasítások, hanem a katonai nyelvnek másirányú megnyilatkozásai. Egy félbemaradt, töredékes tervezete egy hadtudományi írásnak, két katonai eskü szövege, és egy tábori lelkész prédikációja, amelynek igen sok harcászati, hadszervezési hozzászólása mutatja, hogy az addig kialakult katonai nyelv már a nép nyelvének élő szókincsévé vált. Ezekben az évtizedekben, a török haderőknek Magyarországból való végleges kivonulása után, a várakra nem volt szükség, a végvári katonai élet véget ért. A bécsi kormánynak érdeke volt a legtöbb vár lerombolása, vagy legalábbis várjellegének megszüntetése, nehogy az országban lappangó elkeseredésnek szilárd fészkei lehessenek. Ezért sok várat lerombolták s a többi vár felszerelését is átszállították olyan várakba, amelyek szilárdan a császári haderő kezében voltak. Az ekkor leltározott várbeli felszerelésekről készült jegyzékekből, a katonai nyelvben akkor használatos megnevezéseket tudjuk meg. Thököly Imre felkelésének idejéből alig

maradt meg egy-két írott utasítás, ami érthető, hiszen ez a szabadságharc az egész ország területén szétszórt részlethadműveletekből állott, s Thökölynek és katonai munkatársainak sem idejük, sem alkalmuk nem volt olyan rendszeres szabályzatokat szerkeszteni és kiadni, mint néhány évvel később II. Rákóczi Ferencnek.

A végvárak életéről maradt egy-két írásbeli szabályzatunk. Ilyenek: Teleki Mihály utasítása Katona Mihály huszti várkapitány, Losonczi Márton és Nagy Lőrinc várnagyok számára 1669-ből. Csak általános erkölcsi és rendtartási utasításokkal foglalkozik.[11]

Huszt vára, fekvésénél fogva fontos katonai támaszpont volt. Apaffy Mihály erdélyi fejedelemnek két utasítását ismerjük a vár belső szolgálatára vonatkozólag, 1670. és 1673-ból.[12] Megmaradt Huszt várának két leltára, 1667. és 1669-ből. Mind a kettőben jó magyar kifejezéseket találunk. Golyóbis, tüzes koszorú, tüzes lapta, szakállas ágyú, öreg toroczk, külső vár, belső vár, öreg mozsárágyú, alabárd, 4-fontos taraczk, vasas kerék, vasalatlan kerék stb. Sok szakkifejezést is olvashatunk az ágyúöntés és lövőszerkészítés, szurkos, tüzes koszorúk készítéséről. Találkozunk itt már a későbbi évszázadokban olyan sokszor emlegetett kézigránát kifejezéssel is. Az ágyúknak, régi tüzér szokás szerint különböző neveket adtak. Olvasunk ebben a leltárban is ilyen neveket. A vár ágyúit érdekes módon itt állatokról nevezték el: Farkas, Sólyom, Fülemile, Seregély, Kecskebak nevű ágyúk szerepelnek benne.[13] Olvasunk e leltárakban szigonyos buzogányról, rézdobokról s gyalogdobokról is.

Huszt vára hadifelszerelésének egy részét 1665-ben a vasvári béke után a nagykárolyi várba vitték. Az erről készült leltárban olvasunk öreg sima ágyúról, madaras ágyúról. Szerepel benne a seregbontó, szakállas ágyú. A kézi lövőfegyvert valamennyi leltár a német Muskete-ből magyarított muskatélynak hívja. A tüzérségi lövőszerkészletben találjuk a kartács elnevezést.[14]

Amikor Caprara császári tábornok Kassát elfoglalta, a lakosságot lefegyvereztette. Az akkor, 1685. okt. 25-én készült leltárban találkozunk a később Rákóczi szabadságharcában általánosan használt pulhák, polhák névvel, a Lengyelországból vásárolt puskával. Karabély, hegyes tőr szintén szerepelnek ebben.[15]

Az erdélyi Görgény várának felszereléséről van több leltári feljegyzésünk, 1690., 1692., 1695. és 1702. évekből. A már ismert tüzérségi műszavak mellett olvashatjuk a nehéz gránát, vagy öreg bomba, rézgránát, üveggránát, vasgránát, láncos golyóbis jó magyar elnevezéseket.

A török, kivonulásával kapcsolatban, kénytelen volt Gyula végvárát is elhagyni. A vár kapitulációjának eredeti okmánya a Had-

[11] *Hadtörténelmi Közlemények,* (a következőkben H. K.) 1893. 292. o.
[12] H. K. 1894. 281—284. o.
[13] H. K. 1913. 202. és 1892. 133. o.
[14] H. K. 1899. 586. o.
[15] H. K. 1910. 256. o.

történelmi Intézet levéltárában egy ilyen természetű írás egyik legrégibb emléke. A várat meghódoltató br. Huyn, császári tábornok, a szegedi vár kapitánya, megengedi a török várőrségnek: ...„hogy minden zászló és dobverés nélkül az várbul kijöjjenek, hanem az Jancsároknak egy eresztett (vagyis lengő) zászló grátiábul megengedtetik".[16]

1671-ből ismerünk egy utasítást, amelyet gr. Esterházy Pál, Fraknó vár ura intézett Stancsics Pál várnagyához.[17]

Általános erkölcsi rendtartást, a várat biztosító szolgálatot szabályozó utasításokban a virrasztók, cirkálók szolgálatáról és a kaput elzáró sorompó kezeléséről intézkedik. Érdekes, hogy volt néhány német vagy más idegen nyelvből származó szakkifejezés, amelyet — nem tudjuk miért — nem helyettesítettek megfelelő magyar megnevezéssel, hanem az idegen szót magyaros kiejtéssel használták, bár ezek helyett jó magyar szót is találhattak volna. Ilyenek például minden várbeli leltárban előforduló Czaigház, Czaigbort, azaz Zeughaus — magyarul fegyvertárnak, Zeugwart, magyarul szertárosnak mondható elnevezések.

Érdekes írások Apaffy Mihály fejedelemnek utasításai, amelyekben Szeben és Szamosújvár várainak és városainak ad utasítást a katonaság és polgári hatóságok együttműködéséről. A szebeni Edictum 1686. júl. 8-án, a szamosújvári 1682. aug. 5-én kelt.[18] Különösen érdekes a szamosújvári edictum. Részletesen 43 pontban rendeli el a városban, táborban élők számára szükséges utasításokat: ...„Az jó rend lévén minden dolgoknak lelke és semminémű társaság a törvény és illendő fenyíték nélkül meg nem állhatván"... Kitűnő megnevezéseket használ a tábori rend, szekérmesterek, tábormesterek szolgálatának ismertetésénél. Este mindenki a táborba ...„betakarodjék"... Dobbal, trombitával kell jelezni a ...„készülést... felülést". Az egész hosszú utasítás könnyen érthető, magyaros jó nyelven fogalmazott írás.

A — valószínűleg a Felvidékről Erdélybe bujdosott magyarok tábora számára készült egy utasítás 1667/68-ban, Bujdosó Magyarok hadiszabályzata. Megmagyarázza, ...„a tábori jó rendtartásért ezeket kell considerálni és szorgalmatosan megtartani."...[19]

Esterházy Pál iratai közt találta Thaly Kálmán az 1683-iki táborozás alkalmával kiadott utasításokat, hadi törvényeket, a hadak felosztását, azaz hadrendjét tartalmazó írást: ...„egyébb Hadi törvények és szokások kívül, mellyeket minden vitézlő embernek tudnyi szükséges, hogy az velünk járó hadak ezekhez is alkalmaztassák magokat."[20]

Thököly Imre főhadiszállásán készült 1675-ben Ecseden egy utasítás: ...„Udvari és több hadnagyimnak, tizedeseimnek való tanúság..." Fegyelmi szabályok, menetek alatti magatartásra utasítások.

[16] H. K. 1893. 280 és köv. o. Görgény, H. K. 1929. 212. Huszt.
[17] H. K. 1896. 135. o
[18] H. K. 1891. 291. és 721. o.
[19] H. K. 1894. 568. o.
[20] Értekezések a történettudomány köréből: *Thaly Kálmán:* Az 1683. iki táborozás történetéhez. 1883. XI. k. Iv. szám.

Olvashatjuk benne a már begyökerezett szállásosztó, fegyverhordozó, társzekér, csatázás jó műszavakat.[21]

Thaly Kálmán talált a Batthyány-család körmendi levéltárában egy kis hadtudományi kéziratot 1690-ből. Írója gr. Batthyány Ádám, Zrínyi Miklós jó barátja, fegyvertársa, majd utóda a horvát bání székben. Hosszú latin cím: Mars politicus... stb. után megadja a munka magyar címét: „Okos Hadviselő, avagy Bölcs Hadi Vezér különbféle híres-neves hadviselők példáiból származott maximái és tudománya".[22]

Voltaképpen félbemaradt, befejezetlen töredék, inkább csak egy esetleg tervezett munkának vázlata vagy kivonata. Úgy látszik, hogy Batthyány Zrínyitől kapott kedvet az írásra és szándékában volt valami nagyobb munkát írni. Kézirata nyers fogalmazvány, tele törlésekkel és javításokkal. Amolyan hadtörténeti példatár lehetett volna, mert igen sok, főleg a római klasszikus világból vett hadtörténelmi példát sorol fel, amelyekhez hasonlókat bizonyára Zrínyi kéziratában olvashatott. Batthyány nem rendelkezett kellő írói készséggel. Thaly áttanulmányozta a kéziratot és az volt a benyomása, hogy: „... irálya emelkedettség nélküli, köznapi, úgy hogy Zrínyi klasszikus szépségű, magvas és erőteli stylusának még csak árnyéka sem lehet... irodalmunk nem sokat vesztett vele, hogy szerzője be nem fejezte..."

Ha igaza is van Thalynak, mégis meg kellett erről a kis írásról is emlékeznünk, mint a XVII. század magyar katonai irodalmának egyik, bár erőtlen szárnypróbálgatásáról.

Ugyancsak a XVII. századból ismerünk két katonai esküszöveget. Mind a kettő 1677-ben készült. Tartalmuk általában azonos a későbbi századok esküminták szövegével. Az egyiket Rhédey Ferenc főkapitány Kolozsváron rendelte el, a másik pedig a Somlyó várában parancsoló kapitányok esküminta.

Mind a kettőben még sok a latin kifejezés, de szerkesztésük és magyar nyelvezetük, ünnepélyes, komoly és határozott. A Rhédey-féle esküben megfogadja az esküt tevő, hogy: ... „Az én kegyelmes uramnak és édes hazámnak s ez véghelynek barátjának barátja, — ellenségének ellensége leszek... és magamat mindenekben úgy viselem s alkalmaztatom, mint az szegény haza java és előttem levő tiszteim parancsolatjuk fogja kívánni..."

A Somlyó vári kapitányok esküjének befejező mondata: „... Esküszöm, hogy a somlyai kapitányságnak tisztiben elömbe adott vagy adandó instructióim szerént mindenekben igaz és hű leszek".[23]

Nagyon érdekes, és az akkori kor magyar katonai nyelvre jellemző írás, Tolnai Szabó Gábor református püspök, Wesselényi Pál, Thököly Imre alvezére seregcsoportja tábori lelkészének egy prédikációja. A ref. egyházi irodalomban nyilvántartott több munkája közt a Szent Had nevű írásában olvasunk egy hosszú prédikációt, amelyet

[21] H. K. 1889. 294. o.
[22] H. K. 1891. 273. o.
[23] H. K. 1914. 373. o.

ő Wesselényi táborában mondott el. A 34 lapra terjedő írás katonai szempontból nagyon érdekes, mert az akkori korban természetes hitbuzgalmi és bibliai idézetek magyarázó része után áttér a katonaélet mezejére és zamatos nyelvezetben adja elő véleményét a katonai erkölcs, becsületérzés kötelezettségeiről, és harcászati kérdésekről, úgy amint az a XVII. században kívánatos volt. A prédikáció 1676-ban készült. Vázolja, hogy milyennek kell lenni az igaz becsületes magyar katonának. Okos tanácsokat ad, hogy miképpen kell és lehet a szegénylegényekből és gyülevész néphadból használható, engedelmes és fegyelmezett hadinépet formálni ...„a haza megtartásának szolgálatjára..." Írásmódján látszik, hogy katonái közt él és forgolódik, tud az ő nyelvükön hozzájuk szólni. Elismerésre méltó szakértelemmel tudja beleilleszteni mondanivalóit az egyházi beszéd gondolatmenetébe, még akkor is, ha kevésbé fontos katonai dolgokról ír, pl. a későbbi tábori csendőrségi szolgálatról, amit ő helyes magyarsággal ...„hátul járó sereghajtók"-nak nevez. De értelmes mondanivalói vannak a harcászat és egyéb haditevékenység, mint pl. a felderítő szolgálat kérdéseiről is. Idézem írásának néhány mondatát: ...„A hadakozás módjának rendesnek, illendőnek kell lennie" ... „Ha kardra kél a dolog, ama fene kegyetlenséget, a ragadozást, prédálást erős parancsolattal a vitézlő rend között tilalmazni felette igen szükség"... „Strázsamesterek, melyeket előállítanak a serény vigyázásra, cirkálásra, — szorgalmatos gondot viseljenek, mely egyik lelke a tábornak, hogy valamiképen vigyázatlanságban a nép ne találtassék és így az ellenség miatt prédára ne jusson"... „Az ütközetnek elején a sereget hadimesterséggel elrendelje intézze, aminémű rendet kíván az ellenségnek hadi dispositióját"...[24]

A Rákóczi szabadságharc kitörése előtti időből van még egy magyar szabályzatfordításunk. Szerzője báró Palocsay György, akkor még a császári seregben szolgáló huszárkapitány, később Rákóczi brigadérosa, aki 1702-ben lefordította az I. Lipót király idejében készült szabályzatot huszárjai számára magyar nyelvre.[25]

A szabályzat eredeti német szövegét ifj. Fejérpataky László találta meg, hogy hol, azt nem tünteti fel, csupán annyit ír: ...„kutatásaim közben sikerült I. Lipót császár katonai szabályzataira bukkannom". Az egész, 60 pontból álló szabályzatot részletes magyar kivonatos fordításban közli a Ludovika Akadémia Közlönyé-nek 1877-ik évfolyamában. Ez a magyar fordítás így tehát nem tekinthető a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetére jellemző írásnak, hiszen majdnem 180 évvel később készült. De tudunk annak egy, egykorú magyar fordításáról, amit Palocsay György huszárkapitány, a Gombos Imre tábornok ezredében szolgáló főtiszt készített, hogy huszárjainak e szabályzat rendelkezéseit anyanyelvükön megmagyarázhassa. Ezt a kéz-

[24] M. K. SZ. 1934. 8. füz. 218. és köv. *Dr. Incze Gábor:* Részletek egy 1676-beli katonai prédikációból.

[25] *Századok* (a következőkben SZ) 1873. 173. o. és a *Ludovika Akadémia Közlönye,* 1877. IV. évf. X. f. 164. o.

iratot Thaly Kálmán találta meg, amikor 1873-ban, tehát pár évvel a fent említett Fejérpataky-féle publikáció előtt, a szepességi levéltárak meglátogatása alkalmából a báró Palocsay-család levéltárát tanulmányozta át. Sajnos nem másoltatta s nem hozta magával a magyar szöveg hiteles másolatát, így tehát annak teljes tartalmát nem ismerjük. Thaly erről a Századok 1873-ik évfolyamában számol be. Így jellemzi Palocsay fordítását: ...„nyelvünk akkori állapotához mérve, elég sikerült". De megemlíti azt is, hogy Palocsay kézirata végén közöl néhány esküminták, tisztek, zászlósok s legénység számára. A zászlótartó esküjét szószerint is közli. Ebből meg lehet ítélni Palocsay stílusát és katonás jó magyar nyelvezetét. Valószínű tehát, hogy az egész szabályzatfordítás is ilyen jól sikerült. Ezzel tehát a magyar katonai nyelvnek jó példáját ismerhetjük meg a XVIII. század legelső évéből. Csak rövid részletet mutatok itt be, állításom igazolására.

A zászlótartó esküjében: ...„Kegyelmed fogaddja és esküszik, hogy kész leszen Kegelmetek a zászlók mellett az életét fel tenni, úgy hogy ha jobb kézen, a melyben a zászlót tartja Kegelmetek, meglövettetnék, vagy megsebesíttetnék; azon zászlót Kegelmetek bal kézben fogja venni s tehetsége szerint nem engedi, fogja; hogyha pedig az ellenségtől meggyőzettetnének és ezen zászlókat meg nem tarthatná, abban magát bétakarni és a mellett utólsó pihenéséig életét nem fogja hadni."... Kifogástalan, minden germanizmustól vagy latinosságtól mentes magyar írás.

d) *II. Rákóczi Ferenc korszaka*

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében a Rákóczi szabadságharc katonai irodalma nevezetes fejlődést, megállapodást mutat. Az eddig szórványos, töredékes és a szükségszerűen esetleges magyar katonai szabályzatok folytatásaképpen kiterebélyesedik és mondhatnók, állandósul a magyar katonai nyelv. És megjelennek legelőször nyomtatásban az első katonai munkák. Tehát megindul a tulajdonképpeni magyar katonai irodalom, amelynek részei általános szabályzatok, edictumok, különféle irányú regulamentumok és különböző részletkérdésekkel foglalkozó utasítások. Thaly egyik könyvében, az Irodalom- és Míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból című munkájában külön fejezetet szentel a magyar katonai irodalomnak ismertetésére a XVIII. század elején,[26] és gróf Forgách Simon kuruc tábornagy irodalmi tevékenységének vázolására. Abban teljesen igazat adunk neki, hogy ...„a magyar katonai nyelv a hadtudomány és katonai irodalom terén utat tört anyanyelvünkön a nemezet lelkéhez". Nagy érdemet tulajdonít ebben Forgách Simonnak, akiről tudjuk, hogy ő adta ki legelőször nyomtatásban Rákóczihoz szóló lelkes ajánlással, Zrínyi Török Áfiumát. Forgách művelt, jó íráskészséggel bíró ember

[26] *Thaly Kálmán:* Irodalom és miveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból. 299. és köv. 269. és köv.

volt, aki szívesen vetette gondolatait papírra. Több kéziratos munkáját ismerjük, ezek azonban nem kizárólag katonai írásművek, hanem általános politikai és egyéb vonatkozású gondolatok, tervek és javaslatok gyűjteménye.

Magyar nyelven írt katonai szakmunkái közül említésre méltók a következők: 1. Projectum, mi módon Ő Fölsége az ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást. A császár serege magyar ezredei számára magyarul írt munkából 19 pont maradt meg. Valószínűleg 1696 és 99 közt, tehát még Rákóczi fellépése előtt készült. 1705. aug. 27-én, már mint az erdélyi kuruc hadsereg tábornoka, írt egy emlékiratot és azt Rákóczi elé terjesztette. Hadvezéri tapasztalatokkal és világos helyzetmegítéléssel átgondolt javaslatait és véleményét tárja fel ez a hat fejezetre tagolt emlékirat. De ezeknél értékesebb az az írása, amelynek címe: Rákóczi discursusai avagy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyaló gondolatai. A címet Császár Ferenc, a 48-as szabadságharc idejében élő író adta, amikor Forgách kéziratát az 1848-ban megjelenő sorozat: A magyarok történetéhez, első füzeteként kiadta. Kezdetben vitás volt, hogy ezt a munkát talán maga Rákóczi írta, vagy pedig Forgách, a Fejedelemmel folytatott beszélgetései alapján fogalmazta meg, de Thaly meggyőzően bizonyítja, hogy az Forgách munkája. A 35 discursusból álló mű első 18 fejezete közjogi, államkormányzási kérdésekkel foglalkozik s a 19. fejezettől kezdve kizárólag katonai-béke és háborús problémák, szervezési, harcászati s egyéb katonai ügyekről mondja el véleményét. Thaly szerint is „szép magyarsággal, s meggyökerezett Austria-ellenes, kuruc szellemben írott mű"... Minden sorából kiérzik a katona, a hadvezér. Szövegében sok hasonlóságot találunk Zrínyi írásaival. Valószínű tehát, hogy Forgách nemcsak az Áfiumot, hanem Zrínyi többi hadtudományi munkáinak kéziratait is ismerhette. Így például ő is azt vallja, mint Zrínyi, hogy a mezei had, azaz a könnyű lovasság: ...„nem arra való, hogy szemközben megharcoljon a némettel, hanem hogy szüntelen csatázzon, az ellenség tábora körül légyen... lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát, és nyelveket fogjon"... A „nyelvek" megnevezést már Zrínyi idejében és azóta állandóan, még Rákóczi idejében is általánosan használták az olyan hadifoglyok megjelölésére, akik hajlandók híreket mondani csapatuk helyzetéről, terveiről.

A munkát Thaly megállapítása szerint Forgách 1710 elején írta. Ezzel az akkori magyar katonai irodalmat egy értékes, sajnos hadtörténészeinktől eddig még kellően nem méltatott írással gyarapította.

A kuruckorbeli magyar katonai nyelv történetének azonban nem Forgách írásai, hanem — a főleg Rákóczi kezdésére alkotott és nyomtatásban is kiadott szabályzatok a legfontosabb emlékei. Szövegükből kicsendül egy már megállapodott katonai írásmód, amely, a még gyakran előforduló latin kifejezésektől eltekintve már egészen katonás, magyaros. Nincs benne semmi mesterkéltség, nincsenek benne erőltetett, nyakatekert új műszavak, hanem egész szövegük a nép nyelvén

beszélő művelt írók munkája, akik a magyar nép szókincséből átvett fogalmakat könnyen be tudták illeszteni a szabályzatok katonás szabatosságába. Ez érthető, hiszen e nagyobb jelentőségű és nyomtatásban is kiadott munkák szerkesztői közt találjuk magát a fejedelmet, a ragyogó íráskészséggel bíró Bercsényit s két gyakorlott, jó tollú írómunkatársát, Ráday Pált, a fejedelem titkárát és bizalmas belső emberét és Kajaly Pál hadbírót.

Thaly könyvében még csak 12 ilyen, érdekesebb és nagyobb jelentőségű szabályzatról tesz említést. Azóta már sikerült még több, ilyen tárgyú iratot felkutatnunk. Az összes eddig napvilágra került hadiszabályzatokról egy összefoglaló tanulmányt nyújt a Hadtörténelmi Közlemények 1954. évfolyamában megjelent részletes értekezés.[27] Ez a tanulmány célszerű csoportosításban ismerteti a szabályzatok és egyéb ilyen természetű írások lényegét, keletkezéstörténetét. Azt tudjuk, hogy Rákóczi, amikor a szabadságharcot megkezdte, egész annak befejezéséig elsőrendű feladatnak tekintette egy állandó reguláris hadsereg megszervezését, mert szilárd meggyőződése szerint csakis ilyen haderővel lenne képes a császári sereget döntően megsemmisíteni. Az állandó hadseregek felállításához és vezetéséhez azonban elkerülhetetlenül szükségesek annak életét szabályozó írásbeli regulamentumok.

A Rákóczitól és alvezéreitől a szabadságharc első időszakában kiadott írásbeli utasítások, szabályzatok csak fokozatosan lettek általános érvényűekké az egész kuruc haderő számára. A háború első időszakában még nem is lehetett volna egy általános érvényű, központilag megfogalmazott szabályzatot összeállítani. A későbbi regulamentumok keletkezése együtt halad a hadsereg szervezetének megszilárdulásával. Az első, ilyen rendszeresebb, szolgálati szabályzat jellegű munka, amelyet röviden Hadi Edictumnak neveztek el, 1705. május 1-én készült Egerben, a fejedelem akkori főhadiszállásán. Ez a munka azért is érdekes, mert ez alkotta a későbbi, az ónodi országgyűlésen hivatalosan is elfogadott és: „Articulusok, Edictumok és Törvények" címen törvénybe iktatott Regulamentum Universale-nak.[28] Rákóczinak ez a két katonai szabályzata és a többi itt még említendő szabályzata már egy kialakult, nyelvészeti szempontból is megfelelő katonai nyelv képét mutatják. Az Egerben kiadott Edictum 12 fejezetre tagozódik és a katonai élet minden vonatkozásait érintő intézkedéseket tartalmaz. 40 nyomtatott oldalra terjed. Az utolsó XII-ik fejezete „A bírónak tisztiről és némelly környül álló dolgokról" a katonai törvénykezés, hadbírói eljárás szabályozásával foglalkozik. Hogy miért nem vitte Rákóczi ezt a kétségkívül alapvető szervezési munkát már, a Szécsényben 1705 nyarán tartott gyűlés elé, — nem tudjuk. Nagy kár volt. Mert ha ezt a mindenki által jól érthető magyar nyelven írt szabályzatot már akkor, a szécsényi gyűlésen elfogadják, akkor a kuruc

[27] H. K. 1954: *Markó Árpád—Tóth Gyula:* A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai.

[28] Id. m. 154. o.

hadinép katonai értékének sokkal magasabb fokát érhette volna el, már akkor, a felkelés első éveiben.

1706-ban még egy nyomtatott edictum látott napvilágot Nagyszombatban. 22 oldalon 47 pontban foglalja össze Hadi Regulák avagy Articulusok címen a rendtartás fontosabb határozványait.[29] Ha összehasonlítjuk a munka szövegét az 1705-ben kiadott Articulusokkal, megállapíthatjuk, hogy katonai nyelv szempontjából, stílus-szabatosság szempontjából is haladást mutat.

De a kuruckor katonai nyelvének legmeggyőzőbb és legkitűnőbb eredménye az Ónodon bemutatott Regulamentum Universale. Ennek előkészítésén már hónapok óta dolgozott egy külön bizottság Besztercebányán, Bercsényi Miklós vezetésével. A fogalmazás szabatos munkája Kajaly Pál főhadbíró íráskészségét dicséri. Nem túlzás az a megállapítás, hogy: „A katonai regulamentum és Edictum Rákóczi hadvezéri tevékenységének legkitűnőbb eredménye".[30] A gyűlés berekesztése előtti napon, június 21-én került sor a hadiügyek megvitatására. Az ülésen Sennyey István elnökölt, a szabályzat szövegét Kajaly Pál és Vay Ádám udvarmester ismertették.

A Regulamentum Universale gördülékeny, szép magyarsággal van írva. Történelmi példákkal bizonyítja bevezetésében, hogy katonai sikereket csakis fegyelmezett, tanult seregekkel lehet elérni. Ezért itt az ideje, hogy a tanulatlan hadinépből rendes katonaság alakuljon és hogy: ...„tudhassa mind a vitézlő rend, mind a Commissariatus, a Nemes Vármegyék, Szabad Királyi Városok és azoknak minden lakosi, mihez kellessék kinek-kinek magát alkalmaztatni, kihez folyamodni, kitől keresni történhet: bajának orvoslását"... Így tehát a már eddig kiadott regulamentumok, utasítások helyett most egy összefoglaló szabályzat készült. Rákóczi szabadságharcának írásbeli emlékei közt ez a Regulamentum és az alább közlendő, ezzel szervesen összefüggő írások a katonai nyelvnek most már megállapodott alakban megnyilatkozott legszebb példái. Ezzel összefügg, és e szabályzat második részét képezi a Haditörvénytár. Ez a munka azért is fontos, mert a legelső összefüggő magyar katonai büntetőtörvénykönyv.[31] Benne olvashatjuk a kifogástalanul képzett magyar hadbírói eljárásoknál szükséges műszavakat.

Készült a Regulamentum Universalénak még egy, kissé átalakított fogalmazása is, de ez csak kéziratban maradt meg. Erdély különleges viszonyaira alkalmazva. Készült Tőketerebesen 1707. szept. 3-án, tehát az ónodi gyűlés után. Tartalma lényegében egyezik az ónodi Regulamentummal.

A 8 évig tartó kuruc háború alatt kiadott számtalan edictumról, írásban, vagy nyomtatásban kiadott szabályzatról, utasításról szük-

[29] Id. m. 165. o.

[30] *Wellmann Imre:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Szentpétery Emlékkönyv. Bpest. 1938. 98. o.

[31] *Dr. Cziáky Ferenc:* A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. Bpest. 1924. 5. o.

ségtelen külön megemlékeznünk, mert ezek nyelvtörténeti szempontból új adatokat az akkori magyar katonai nyelv fejlődésére nem hoznak. Meg kell említenünk azonban két munkát. Az egyik katonai közigazgatási szempontból fontos, a másik pedig egy megerődített város életét szabályozó érdekes utasítás.

Bercsényi aláírásával jelent meg Bajmócon a Regulamentum Particulare, amely a hadsereg hadbiztosi szolgálatát, a fizetést, élelmezést, felszerelést irányító közegeknek ad utasítást, vagyis a „Hadi Comissariatus" szolgálatát szabályozza. Félhasábosan, magyar és latin nyelven adták ki. A magyar szövegben — amelyet Bercsényi fogalmazott, felismerhetjük az ő szabatos, kitűnő írásmódját.

Egy részletes várvédelmi utasítást nyomtatásban őriz a Hadtörténeti Intézet levéltára. Ezt a példányt a címzése szerint Dessewffy Ferenc eperjesi várkapitánynak küldték. Nagyon érdekes, mert míg eddig, Zrínyi Miklós korában, előtte és utána csak rövid, esetleges várvédelmi szabályzatok kéziratait ismertük, most egy nyomtatott részletes, könnyen érthető magyarsággal szerkesztett szabályzat ismerteti a kuruc hadseregben 1705-ben elrendelt várvédelmi utasításokat és egy megerősített vár belső szolgálatát, életét.[32] Az őrségelosztás módját így határozza meg: ...„Az istrálásra ebéd előtt vagy ebéd után kell-é menni, áll a kapitányon, mellyre is dob szóval adassék jel, hogy a kiknek a strására való menetelre parancsolatjuk vagyon, maguk seregekbéli Strásamester házához gyülekeznek. Onnét rendelt seregben Tisztekkel együtt a piatzra menvén, a Fő Strásamester által renddel (mint ütközetre szokás) kiállíttassanak és a Tisztek valamely süvegből sors szerént cédulát vonván, ki mellyik strására rendeltetett, tsak akkor, és nem elébb tudassék meg"...

Érdekes ez az utasítás azért, mert a katonaélet egy más részletkérdéséről, a várakban, városokban való szolgálatról tudunk meg abból sokat és megismerjük az ezzel kapcsolatos katonai szakkifejezéseket.

Még egy ilyen várvédelmi szabályzatot ismerünk. Ez Rákóczinak az utolsó ilyen természetű edictuma, amelyet 1711. február 10-én, tehát 11 nappal az osrzágból való végleges távozása előtt, adott Rochefort francia-kuruc őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának. Hosszú utasítás, mely már nyomtatásban nem jelent meg, de az Archivum Rákócziánumban olvasható.[33] A fogalmazásban felismerjük Rákóczi írásmódját és mindenre kiterjedő figyelmével nemcsak a vár védelmét köti a parancsnok lelkére, de intézkedik: ...„a jól rakott prófuntház, malmoknak conservatiójáról, a sütő- és épületre való fáknak behordásáról,..." stb., de különösen fontosnak tartja, hogy a várőrségnek legyen legalább egy évre való „peszmeg"-e. A peszmeg, azaz kétszersült kifejezést már Zrínyi korában használták.

Rákóczi korának katonai irodalmi termékei közé tartozik a nemesi compánia, Rákóczi testőrségének életét szabályozó három munka.

[32] Teljes szövegét közzétettem a M. K. Sz. 1931. februári füzetében.
[33] Archivum Rákóczianum: III. k. 572—590. o.

Tudjuk, hogy a fejedelem ezt a tanultabb fiatal emberekből álló testületét nem személyének védelmére szervezte, hanem azt egy magasabbrendű katonai nevelőintézetnek tekintette, ahol az ifjak a katonai szolgálat mellett megtanulták a diplomáciai szolgálat lényegét is. Ezekből szerette volna Rákóczi a nemzet magasabb katonai és polgári vezetőszerepeire alkalmas férfiakat kiválasztani.[34] A nemesi társaság, vagy mint közönségesen hívták, a gavallérok kompániájának szervezetével, alapszabályaival és szolgálati rendtartásának kérdéseivel három írásmű foglalkozik. Ezek: „Az nemesi kompánia projectumi." „Az nemesi társaság seregének rendi." és „Az nemesi társaságbéliek edictuma." Mindhárom munkának nyelvezete kifogástalan, hiszen a szövegezés nagy részét maga Rákóczi végezte. A katonai nyelv szempontjából azért érdekes, mert megismerjük azokból a belső udvari szolgálat és az akkori katonai erkölcsi életre vonatkozó utasításokat, azoknak magyaros leírását.

Ilyen vonatkozásban még meg kell emlékeznünk Rákóczi titkárának, Beniczky Gáspárnak naplójáról is, amelynek sok részlete a kuruc világ katonaéletének szakszerű, szépen megfogalmazott részlete az akkori magyar katonai irodalom fejezetei közé sorolható.[35]

Rákóczi mindjárt a szabadságharc kezdetén behatóan tanulmányozta a császári seregben akkor már használt szabályzatokat. De több külföldi katonatudományos és szolgálati könyvet is beszerzett, hogy azoknak használható adatait, készülő szabályzataiban felhasználhassa. Különösen érdekelhette őt egy, Frankfurt am Mainban 1685-ben kiadott munka: Georg Andreas Böckler: Schola Militaris Moderna oder neuvermehrte Kriegsschule. Ezt a munkát annyira fontosnak és használhatónak ítélte, hogy megbízta Szent Iványi Jánost, egyik udvari ezredének ezredesét, hogy azt magyarra fordítsa.[36] Nagy kár, hogy ez a magyar fordítás eddig nem került napvilágra. A magyar kuruc katonai nyelvnek bizonyára érdekes terméke lenne.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Rákóczi hadserege számára sok, igen alaposan átgondolt és gondosan, jó magyar nyelven szerkesztett szolgálati szabályzat, utasítás, edictum stb. készült, sőt azok fontosabbjai nyomtatásban is megjelentek. A katonaéletben azonban nemcsupán szolgálati szabályzatokra van szükség, hanem a katona egyénenkénti kiképzését, a szakaszokban, századokban való mozdulatok, vonulgatások, főleg pedig a puska használatát egységesen szabályozó rendelkezések is kellenek, hogy a csapat kiképzésének egyöntetűsége biztosítva legyen. Az ezeket a rendelkezéseket összefoglaló munkát, amelynek a lényege a rövid vezényszavak alakjában közölt parancsok tanítása, — nevezzük gyakorlati szabályzatnak. Amíg a harceszközök egyszerűek voltak, csak szálfegyverek stb. és a harcra kifejlődött csa-

[34] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bpest. 1934. 86—98. o. és a M. K. Sz. 1933. 1. számában.

[35] Rákóczi Tár I. k.

[36] Szent Iványi levele 1708 ápr. 10-ről az Orsz. Levéltár Rákóczi gyűjteményében és a Fejedelem válasza április 25-éről Orsz. Széchenyi könyvtár kézirattár. Prot. Rák. IV.

patoknak egyszerű hadmozdulatokat kellett csupán végrehajtani, hogy az ellenséggel összecsapjanak, — ilyen gyakorlati szabályzatra még nem volt szükség. Ez a magyarázata annak, hogy a császári seregben az első ilyen természetű szolgálati könyv is csak 1734-ben jelent meg. Regal: Reglement über ein Kayserliches Regiment zu Fuss, címen Nürnbergben. Az ezredesek addig maguk szabályozták csapataiknak gyakorlati kiképzését. Pár év múlva, 1737-ben jelent meg azután a III. Károlytól jóváhagyott első általános szabályzat: Regulament und Ordnung címen. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy Rákóczi idejében a kuruc hadsereg számára még nem készült el ilyen szabályzat. De hogy ennek előmunkálatai már folyamatban lehettek, és ha a szabadságharc tovább folyik, bizonyára ki is adott volna Rákóczi ilyen gyakorlati magyar szabályzatot, annak bizonyítéka egy, írásban megmaradt töredék.

Rákóczi nemes testőrségében szolgált egy ideig egy Baditz Imre nevű testőr. A Baditz-családnak Szil-Sárkányban, Sopron megyében a múlt század hatvanas éveiben még ott levő levéltárában talált Thaly Kálmán egy érdekes feljegyzést. Baditz testőrnek, a testőrség életével foglalkozó egyik iratára feljegyezve 36 magyar vezényszót talált, amelyek a fegyverrel való kiképzés és a lövésre való felkészülést oktatják. Kifogástalan magyarsággal írt vezényszavak. Persze figyelembe kell vennünk azt, hogy az akkor nehézkes puskával való bánásmód, a töltés, elsütés, és az ahhoz megkívántató kéz- és testmozdulatok szintén nehézkesebbek voltak, mint a XIX. század könnyű, gyorsan tölthető puskáival. „Fel a fegyvert!" „Készülj a tüzeléshez!" „Pofához a fegyvert!" „Adj tüzet!" „Fojtsd meg kétszeri ütéssel a töltést!" „Karodra a fegyvert!" „Fordulj helyre!" és a többi vezényszó mind érthető, kifogástalan szóképzésű magyar elnevezések. Elfogadhatjuk Thaly megállapítását erről a Baditz-féle vezényszó-sorozatról: ...„e vezényszavak mindnyája igazi magyaros, a legtöbb még jellemző és gyakorlati hangzatossággal is bír".[37]

Egy régebbi magyar hadtörténetkutató, Dr. Stripszky Hiador A magyar vezényszó történetéhez c. értekezésében[38] beszámol egy érdekes írástöredékről, amelyet Erdélyben gróf Kemény János gyűjteményében talált. Összefüggés nélküli, fakó, szakadozott papírlap. Címe: Exercitium militare. Összesen 67 vezényszóból áll az a töredék. A vezényszavak egy része tiszta, helyes magyarsággal van írva, azok azonban, amelyek csapatmozdulatokra vonatkoznak, erőltetett magyaros fonetikával mondott német kifejezések. „Két klidből (Glied) formáljatok hármat!" „Plotony (peloton, szakasz) szerint tüzet!" „Sassérozzatok!" (Helyet változtassatok.) „Aufmassérozni, Czuggal retirálni!" „Svadronnyal formálni carét!" (Lovasszázaddal négyszögalakot képezni.) „Svingolni!" (Schwencken, kanyarodni.) stb. Hogy ez a szabályzatrész mikor készült, azt Stripszky pontosan nem állapíthatta meg, de a papír

[37] SZ. 1868. 741. o. *Thaly Kálmán.* Kuruc vezényszavak.
[38] Sz. 1909. Stripszky Hiador: A magyar vezényszó történetéhez. Két közlemény a 123.213 és köv. o.

minőségéből, a betűk és írás alakjából helyesen következtette, hogy azok a XVII. század vége felé és a XVIII. század elején lehettek használatban. Hogy erről a jegyzékről miért nem tettem említést már értekezésem előbbi fejezetében, — annak magyarázata az, hogy ezt a szabályzattöredéket, vagy talán az egész szabályzatot Rákócziék ismerhették és annak kifejezéseit használhatták is, mert az előbb említett Baditz-féle szabályzatnak a legtöbb vezényszava szóról szóra megegyezik a Kemény-féle sorozat szavaival, sőt több, Baditz-féle vezényszónak még a sorszáma is majdnem azonos a Kemény-féle töredékkel. Márki Sándornak Rákóczi szabadságharcát leíró 3. kötetes munkájának II. K. 152. és 653. oldalaikon a „Kuruc vezényszavak" címen szintén itt tárgyalja és fotokópiában is bemutatja ezt a jegyzéket.

Hogy az ilyenforma németes kifejezésen kívül találunk-e más nyelvből származó kifejezéseket Rákóczi magyar katonai nyelvében, annak nincs sok nyoma. A francia tisztektől azonban megmaradt a mindennapi katonai nyelvben egy-két magyarosított szó. Ilyen például a „pajzán" kifejezés, ami kuruc írásokban „pajzán ló", „pajzán nyereg" kifejezésekkel kapcsolatban olvasható. Pajzán itt nem valami ficánkoló ló tulajdonságát jelzi, hanem azt, hogy a francia tisztek a parasztoktól (franciául paisan) vásárolt lovakat paisan lónak nevezték, az „oskolás", azaz betanított lótól való megkülönböztetésül. Pajzán nyereg pedig a magyar falusi egyszerű nyereg volt.

Többször találkoztam, főleg Bercsényi leveleiben ezzel a szóval: „makány". Értelme nem volt világos nekem és semmiféle magyar szóhoz való rokonságát sem lehetett megállapítani. Míg végre rájöttem, hogy ez is egy francia szó magyarítása. Franciául nevezik a lócsiszárt, és átvitt értelemben olyan embert, aki mint a lócsiszár, sokat vándorol ide-oda és egyúttal kémszolgálatot is végez — „maquignon"-nak. Így most már érthető, ha Bercsényi írja: ... „makányom azt a hírt hozta..."

A Rákóczi-kor magyar katonai nyelvének történetében végül egy igen értékes írásáról emlékezhetem meg. V. Windisch Éva találta meg kutatásai során Rákóczi Ferencnek egy hadtudományi értékű és különösen azért nevezetes írását, mert ez a fejedelemnek — levelein, beszédein, ismert imáján kívül — egyetlen hosszabb magyar nyelvű munkája.[39]

A munka címe: „Hadakozó embernek tanító scholája." Úgy látszik nagyobb munkának tervezte, de csak 19 folio oldalra terjedő része készült el. Windisch Éva helyesen állapítja meg a kézirat értékéről, hogy: „egészében véve gyakorlati célkitűzése ellenére, irodalmi alkotásnak tekinthető". Hadtudományi szempontból azért nevezetes, mert: ... „hadtudomány fejlődése Zrínyi óta nem sokat haladt előre Magyarországon."... ezért „... mint a katonai műnyelv továbbfejlesztésére irányuló kísérlet érdemel figyelmet." A bevezetést, és az első két fejezetet Rákóczi írta, ezek: A hadi disciplinárul, és Az hadakozásnak fejérül, az országló Fejedelemről című részek kétségtelenül Rákóczi

[39] *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 29.—75. o. V. *Windisch Éva:* Rákóczi ismeretlen hadtudományi munkája. Közli a Rákóczi kézirat teljes szövegét.

fogalmazványai, a szabadságharc delelőpontján túlhaladt nemzeti mozgalom eddig leszűrt tapasztalatait tükrözi vissza. A következő két fejezet: Az Fü Generálisrul, és Az Táborozásrul szóló részek egy egykorú francia hadtudományi munka, Rákóczi készítette fordításai. A munka születésének időpontját Windisch Éva helyesen határozza meg annak tartalmából.

1707 őszétől kezdve Patak, Szerencs, Tokaj, Kassa volt Rákóczi főhadiszállásának székhelye. A téli hónapokban több ideje volt az olvasáshoz, íráshoz. A francia tisztekkel való gyakori találkozása, beszélgetése, — amikről Beniczky Gáspár, titkárának ez időből való naplójegyzetei is tanúskodnak, — ösztönözhette őt arra, hogy behatóan foglalkozzék egy francia hadtudományi munkával és annak lefordításával. Az eredeti kéziratot Windisch Éva az Országos Levéltár Rákóczi-anyagában találta meg. A szöveg első részét Rákóczi valamelyik titkárának mondta tollba, a második részét maga kezével írta. A szöveg több utalása arra mutat, hogy Rákóczi ezt a munkát 1707 nyarán kezdte meg s 1708 márciusában szakította félbe, amikor a szileziai expedíciójának előkészítése minden idejét lefoglalta. Hogy kézirata ekkor, március elején íróasztalán fekhetett, bizonyítja az, hogy a megmaradt szöveg utolsó mondata után, Rákóczi franciaországi követéhez, Vetési Kökényesdy Lászlóhoz intézett levélkezdet fogalmazványát írta ugyanerre a lapra 1708. márc. 11-én. Egyébként a munka keletkezésének ideje egybeesik Rákóczinak azzal az intézkedésével, amellyel Szent Iványi János ezredesét megbízta a már említett német hadtudományi munka lefordításával. Látszik tehát, hogy Rákóczi ekkor foglalkozott komolyan és rendszeresen a külföldi szakirodalom tanulmányozásával és szerette volna azoknak a magyar viszonyokra alkalmazható tapasztalatait tisztjeivel megismertetni, mert mint írja, az előszóban: ...„nem is annyira panaszolkodhatunk Tiszteink bátortalanságárul, mint tudatlanságárul."

A munka két első fejezete Rákóczi ismert, csiszolt, gördülékeny írásmodorával mondja el véleményét a fegyelemről, a fejedelem kötelességeiről. A két fejezet anyagát pedig egy, a francia katonaság körében akkor nagyon ismert katonatudós, több hadjáratot, várvívást végigharcolt francia tiszt, François La Valière 1643-ban írt, de azóta több kiadásban újból megjelent munkájából fordította. A munka címe: Pratique et Maximes de la Guerre, azaz a háború, hadviselés gyakorlata és alapelvei. Legutolsó kiadása Hágában 1693-ban látott napvilágot. Valószínű, hogy a kuruc hadseregben szolgálatot vállaló francia tisztek ezt a könyvet magukkal hozták s gyakori beszélgetéseik során Rákóczival megismertették. Sajnálhatjuk, hogy csak ez a pár fejezet készült el, mert már ebből a pár oldalból is megállapíthatjuk, hogy Rákóczi tolla alatt a magyar katonai nyelvnek egy újabb kitűnő terméke született meg. A fordítás nem szolgai, de azért az eredeti szöveg értelméhez híven ragaszkodik. Néha érezni, hogy küzd a francia, sokszor szövevényes mondatszerkezeteknek helyes magyar nyelvre való átültetésének nehézségeivel, de mindenre talál kitűnő magyar monda-

tokat, sőt néhány új szót is csinál. A tüzérséget érthető módon, hiszen seregében azt a francia tisztek szervezték, következetesen Artollériának írja, a francia artillerie szót magyarosítva, de egyébként kitűnő magyar műszavakat használ, mint porta, oldalt járó (azaz a sereg előnyomulását oldalt kísérő és védő csapat) stb. Egy maga alkotta meghatározásnak: „rekesz", magyarázatát is megadja: „Rekesz az a hely, ahol az egész tábori munició és Artollériához tartozó szekerek szoktak lenni, ez mely, mivel magános helyt kéván (azaz a többi csapattól elkülönített helyet) és strázsákkal körülvétetik, rekesznek neveztetet." Ha pedig ezt a mondatát olvassuk: ...„a hadak mindenkor háttal a szekereknek, a mező felé légyenek állítva; A gyalogság kezdi a maga gunyhói avagy sátrai sorját három lépésnyire a fegyverétül, az melyek mindenkor a sereg eleibe rakatnak egy rakásra"... szinte azt hihetnők, hogy Zrínyi Miklós Tábori Kis Tractájának egyik pontját olvassuk.

A magyar katonai nyelv Rákóczi alatt elérkezett arra a fokra, amelyre alapozva azt könnyen lehetett volna továbbfejleszteni. Most már csak arról lehetett volna szó, hogy az idővel újonnan keletkezett harceljárások, fegyverek, harcászati és gyakorlati szabályzatok számára és a katonai tudományok és irodalom terén, a természetes fejlődés vonalán fejlesszék a nemzet, a nép nyelvével összhangban a különleges katonai nyelvet. Sajnos ez nem így történt. A Rákóczi-kor után hosszú időre megszűnt a magyar nemzeti hadsereg. S amikor 1848-ban újból talpra állt és 1868-ban alkotmányos úton újból lehetővé vált egy magyar honvédség, tehát magyar katonaság megszervezése, Zrínyi és Rákóczi magyar katonai nyelve helyett egy erőszakosan képzett és fordított katonai nyelv született meg.

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KOSSUTH LAJOS LEVELEI NEMESKÉRI KISS MIKLÓSHOZ*

(III. KÖZLEMÉNY)

S. Francesco d' Albaro, 1862. január 5.

Genua mellett.

Kedves Barátom!

19 kei levelére 26 kán válaszoltam, az előtt pedig, ha jegyzékem nem csal, 18 kán írtam. A hazulroli küldött békétlenkedik, hogy soká tartóztatom. — Én Ön levelére várok.

Igen igen kérem, legyen szíves haladék nélkül válaszolni. Ha a helyzet úgy áll, hogy semmire sem mondhatunk akár kedvezőt, akár bizonyost az otthoniaknak, az is válasz lesz, csak tudjam, hogy úgy van.

Ha azon kívül mit általam tud meg a küldött, még Ön akarna barátinkkal otthon akár mit is közölni, legyen szíves kérem egyenesen Jósikának[1] irni Brüsselbe (53. Rue St. Alphonse Faubourg St. Josse-Ten-Noode) azzali közlés végett, a ki nálla van.

Klapkával nem találkozhattam. Én nem láttam tanácsosnak most Turinba be menni, mielőtt a *türhetlen* Ricasoli[2] *vagy* ugrik, vagy megül — most függ, — de fájdalom, nem bízom bukásában, mert nincs possibilis[3] utód. — K[lapka] pedig kénytelen volt hamarébb vissza sietni, mint gondolá — a Szerb titkot tehát még nem tudom. Írja, hogy

* Az első közlemény a Hadtörténelmi Közlemények 1957. évi 3—4., a második az 1958. évi 1—2. számban jelent meg. A harmadik közlemény az 1862—64 között írt leveleket öleli fel. Itt tettük közzé a HIL. birtokában lévő levéltöredékeket és hiányos keltezésű leveleket is.

[1] Jósika Miklós báró született Tordán 1794-ben, meghalt Drezdában 1865-ben. Jogi tanulmányait Kolozsváron végezte. 1811—15-ig katonáskodott, majd visszavonult és gazdálkodott szurdoki birtokán. A 30-as évektől kezdve egyre jobban bekapcsolódott a politikai életbe és közben jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. A szabadságharc kitörése után a Honvédelmi Bizottmány tagja lett. Követte a kormányt Debrecenbe, Szegedre, majd Aradra. A szabadságharc leverése után külföldre menekült, ahol Kossuth oldalán tevékenyen részt vett a magyar emigráció mozgalmaiban. Ezenkívül folytatta regényírói tevékenységét.

[2] Ricasoli Bettino báró, Cavour halála után — 1861 júniusában — miniszterelnök lett. 1862 márciusában visszalépett. Kossuth itt Ricasoli lemondása körüli politikai állapotokra céloz.

[3] kormányképes

Irányinak[4] mondta meg a végett, hogy ő meg nekem jőjjön megmondani. — Én biz azt hiszem, minden baj nélkül megjőnek ide a levelek a nő adresse alatt.

Nem jó egészségben vagyok. — Nem is csuda. A csuda az ellenkező volna.

Bár döntene már jobbra vagy balra a be állott év. — Tűrhetlen ez a nyomorúságos állapot.

A Nagy Úr, (mint látom) mondott egy nagy semmit.[4/a] Szomszédja[4/b] meg híres depechével békét szerzett az Angolnak! — megfoghatlanok a cserép fedelű palota gondolatai. — De mit is várjunk attól, kit a viszonyok Európa arbiterévé[4/c] hívnak fel — s ki a helyett reá ér I[ulius] C[aesar] Commentárjainak fordításával foglalatoskodni. — Szép igyekezet volna holmi Toldy Ferencz[5] quiescirozott[6] academista részéről, — de onnan, a honnan jő — bámulatos.

Igen szíves tisztelettel, s legőszintébb szerencse kívánatokkal

barátja,
Kossuth.

2.

Bizalmas.

S. Francesco d' Albaro près de Gènes.

1862. január 9.

Kedves Barátom!

Még mindig lesem válaszát Decemberi leveleimre. Már alig bírom a nyugtalanul váró küldöttet tartóztatni.

[4] Irányi Dániel született 1822. február 24-én Toporcon, meghalt 1892. november 2-án Nyíregyházán. A szabadságharc kitörése előtt Pesten jogászkodott, ahol szorgalmas publicisztikai munkásságot fejtett ki. Itt került baráti kapcsolatba Kossuth Lajossal. A szabadságharc alatt a radikális politikusok csoportjához tartozott. Előbb a főváros egyik kerületének volt a képviselője, majd a Felvidék egyik kormánybiztosaként működött. Később tagja lett a forradalmi vésztörvényszéknek. A szabadságharc leverése után külföldre menekült. Távollétében halálra ítélték. Aktívan részt vett az emigráció munkájában. Számos tanulmányt, cikket írt a különböző nyugati újságokban. Egy párisi barátjával, Chassinnal megírta a magyar függetlenségi harc történetét. A kiegyezés után hazatért, és mint képviselő fejtett ki haladó szellemű politikai tevékenységet.

[4/a] Kossuth Napoleon újévi nyilatkozatától sokat várt. Lásd ezzel kapcsolatosan Kossuthnak 1861. december 14-én kelt levelét. (Hadtörténelmi Közlemények 1958 1—2. szám. II. közlemény, 253. old.)

[4/b] Napoleon Jeromos herceg.

[4/c] döntő bírájává

[5] Toldy Ferenc irodalomtörténetíró, született Budán 1805. augusztus 10-én, meghalt Budapesten 1875. december 10-én. Bölcsészeti tanulmányai befejezése után orvosi oklevelet szerzett. A reformkorban a Tudományos Akadémia titkára volt. Egész életében jelentős irodalmi tevékenységet folytatott mint író, szerkesztő, kritikus, publicista és az irodalmi élet szervezője. A „magyar irodalomtörténetírás atyja"-ként szokás emlegetni. 1861-től mint egyetemi tanár jelentős oktató-nevelői tevékenységet fejtett ki.

Rendkívül sokoldalú és tevékeny munkása volt a magyar szellemi életnek.

[6] nyugalmazott

Irányi itt volt szóval elmondani, mit Ön a Keleti titokról[7] Klapka által üzent. — Nem kétlem viszont, Klapka elmondotta Önnek, mit üzent általa a Herczeg Ricasolinak a Római ügyben[8].

Az első, combinálva azzal, hogy irányunkban semmi sem történik, reám azon impressiót tette, hogy minket jó formán elejtettek, s a Szláv elemre fektetik combinatiójukat Párisban. — Ebből csak azon esetre nőhetné ki magát valami amúgy accidentaliter[9] számunkra, ha az üzent titok valósítása ellen az Osztrák interveniálna[10]. De ő tudván, ki áll a dolog háta mögett, azt nem fogja tenni, hanem hazánkat, különösen a keleti határt fogja katonasággal meg rakni.

Kérdés: nincs e combinatióban, hogy midőn a folyam jobb partja[10/a] fegyvert fog, a folyam bal partjának[10/b] immár *egységes* tartományai is fel mondják a nominalis függést?, hogy tenni fogják, ha csak Párisból nekik meg nem tiltatik, az valószínű.

A Római kérdésbeni üzenet nem practicus, miután az mondatik, hogy ha *előbb* a nép a temporalis[11] hatalom ellen nyilatkozik, az Olasz garnison *közösül* nem elleneztetik. Hogyan nyilatkozhassék? Megfordítva lehetne csak practicus érvű a propositio.

Akár mint legyen ez, annyit még is jelent, hogy Velenczét a Nagy Úr nem akarja most felvenni.

Csodálkozom: mert ez volna a legtapintatosabb mód a Római kérdést elnapolni, s a Rhénusét[12] előkészíteni, mert csak ez a mód Austriát az Olasz által és általunk akkint paralyzálni[13], hogy a Rajnai kérdésben vagy éppen nem, vagy csak mint másodrendű hatalom vehessen részt.

Ricasoli a Római propositióra hajlandónak mutatkozott. Azt vélve,

[7] Valószínűleg a francia kormánynak arról a tervéről van szó — Nemeskéri Kiss Miklós üzenetében —, mely szerint Szerbia 1863 tavaszán fegyvert fog francia sanctió alatt. A háború célja — török- és osztrákellenes éllel — az összes szerb törzsek egyesítése érdekében indult volna meg. Az elképzelés a következő volt: Garibaldi a szerbek megsegítésére expedíciót indít és csapataival az osztrák határ mentén fog manőverezni, hogy őket beavatkozásra, vagy legalábbis komolyabb katonai erők koncentrációjára késztesse. Ezzel egyidőben Olaszország megtámadja Ausztriát, a magyar légió pedig legalább három hadosztállyal megerősítve és a magyar nép felkelésének megindításához szükséges hadianyaggal ellátva, megindítaná támadását az osztrákok ellen. (Lásd Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. III. köt. 712. o.)

[8] Az üzenetben feltehetően arról volt szó, amiről Kossuth „Irataim az emigrációból" c. műve III. kötete 694. oldalának harmadik bekezdésében írt. Ismeretes, hogy ebben az időben Rómát a francia hadsereg tartotta megszállva. Közben folyt a politikai küzdelem Róma birtoklásáért. Kossuth közli levelében, hogy Napoleon császár ugyan most még nem akarja kivonni katonáit Rómából, de abba beleegyezik, hogy a római nép szavazzon, akarja-e a pápa világi uralmát, vagy nem. Ha nemmel válaszolnak, akkor a császár beleegyezik abba, hogy olasz királyi sereg vonuljon be Rómába. Azonban a franciák is ott maradnak „a pápa személyének védelmére". Ricasoli erre a megoldásra hajlandónak mutatkozott.

[9] történetesen

[10] közbelépne

[10/a] A Szerb Fejedelemség.

[10/b] Románia.

[11] világi

[12] Rajnai ügy. Kossuth a Rajna birtoklásáért folyó német—francia ellentétekről beszél. Ennek a harcnak a menetét akarta Magyarország függetlenségi törekvéseivel összekapcsolni.

[13] megbénítani,

hogy Klapka Párisba megyen, általa akart Nigrának[14] levelet küldeni. De K[lapka] nem menvén most oda, azt vissza küldte. — Nigra tehát más úton van vagy lesz értesítve.

Az időnek fontos jele, hogy Turinban most két politica van. Egyik a Kormányé, másik a Királyé. Amaz nem akar ez idén háborút. Ez akar. — A Kormány Türt disponibilitásba[15] tette. A Király adjutánsának tette. És *mondatik*, hogy titkos missióval küldte Párisba. — Tür tudósított Jan. 3 kán, hogy Párisba kell mennie, s hogy 15 napig lesz távol. Azt persze nem írta meg, mi végett ment, s ha csak ugyan titkos missiója van, nem is írhatta. — A „Hotel d' Espagneban" van szállva. — Önnek nem lesz nehéz magát tájékoznia szomszédja s a Herczeg által. Kérem tegye és értesítsen.

Én is tájékozom Önt a mennyire lehet; a *legreserváltabban bizalmasan*. Garibaldi maga mondta nekem, hogy ő tavaszkor kezd valamit, s kezd azon meggyőződésben, hogy a Kormányt maga után rántja. — Kérdém: de hát mit? és hol? — felelet: még nem tudja, még nincs terve, a körülményektől függ. Csak annyit mondhat, hogy a Duna torkolattól a Pó torkolatig van a tér, a mellyet körülmény szerint választani fog. Majd értesít, ha terve megérik. — Az én nézetem az, (s mondám neki) hogy nem minden esetben áll, hogy a Kormányt maga után rántja. — Például nem, ha a Görög partokra, nem ha Albániába, nem ha Bulgáriába akarna kiszállani. A Dalmát partokat illetőleg pedig figyelmeztetem, hogy ott, az Olasz és Szláv elem közti rivalitás miatt, legfellebb csak az (Olasz) városok barátságára számíthat, de a Szlávokban, minden *kis* expeditio ellenségre találand. A határőrvidékre csak akkor *lehet* (ekkor is *csak* lehet talán) számítani, ha olly erős királyi sereg jelennék meg azon partokon, melly a győzelem chance-át *legalább is* egyenlővé teszi. — Beszélgetésünk után G[aribaldi] Turinban volt, szóllott a Királlyal, s elégedetten hagyta el Turint. Okom van hinni, hogy a Király goutirozza[15/a] az eszmét, hogy Garibaldi initiáljon. — De persze a Király tudni akarja, mit mond Páris a dologhoz? s mert Tür avatva van G[aribaldi] terveibe, *meg lehet*, missiója e körül forog.

No már, ha megfontolom Ön titkos üzenetét, melly reám azon impressiót tette, hogy a Nagy Úr nem mi velünk, hanem a Keleti szláv elemmel akar dolgozni, nem lehetetlen, hogy G[aribaldi] tervének a Nagy Úr nem lesz ellene. Mert de deux choses une[16], vagy reussiroz[17] G[aribaldi], s akkor a Nagy Úr malmára hajtá a vizet, vagy bukik, s akkor debarrasirozta[18] őt saját „alkalmatlan" személyétől.

[14] Nigra Constantino gróf, olasz diplomata. Egy ideig Cavour titkáraként működött. 1859-től Párisban volt követ. Később pétervári, londoni, majd bécsi nagykövet lett.
[15] rendelkezési állományba
[15/a] fontolgatja
[16] két dologból egy
[17] sikerül Garibaldinak
[18] megszabadította

Ezekkel kezébe adám a fonalat a tömkeleg kikutatására.

Nekem nézetem ez: rég meg mondtam a Nemzetnek a feltételeket, mik alatt a forradalom kívülről be vitelének felelősségét elvállalom: (háború, — szövetség Magyar hon függetlenségével, mint coordinált czéllal, s annyi segély, a mennyi kell, hogy Nemzetünket fegyverzetten csata rendbe állíthassuk). Ezt a Nemzet helyeslette. Én ahoz ragaszkodom. Ha valami Marsalla[18/a] féle történik olly helyütt, melly hazánkra befolyással lehet, én azzal magamat nem identificálom[19], hazám sorsát illy desperált[19/a] koczkára nem dobom; hanem be várom igaz e, hogy a Királyi Kormány utánna indul, s cserben nem hagyja, ha csak ugyan nem hagyja, ezen támogatással igen is identificálni fogom magam, mert az megfelel feltételeimnek — ellenkező esetben én nem mozdulok.

Kétkedésben vagyok, városra vagy falura küldjem e e levelet. — Városra küldöm, a falura csak avisót küldök egyszersmind.

Igen szíves tisztelettel s hazafiui rokon érzettel

barátja

Kossuth.

Ugyan nem küldhetne nekem Tür által vagy 100 igen jó *gyenge* szivart, avagy egy pár font jó gyenge dohányt? — Szörnyű gyomor keverő disznóságokkal kínlódom egy pár hét óta e nyomorult helyen.

3.

1862. január 9.

Kedves Barátom!

Nem tudván falun van e még, a mai postával Hauard adressére egy levelet küldök Párisba, mellyet nagyon szükséges volna mielőbb olvasná.

Szíves tisztelettel
barátja

Kossuth.

[18/a] Város Szicília szigeten. Itt szállt partra Garibaldi 1861 május 11-én 1000 önkéntesével. Ezzel vette kezdetét a nápolyi királyság megdöntéséért folytatott sikeres küzdelem.

[19] azonosítom.

[19/a] reménytelen

bizalmas

Ivanenco d'Albaro, près de Gênes
Jan 9. 1802.

Kedves Barátom

Meg mindig lesem válaszát Decemberi levelemre
már alig birom a nyugtalanúl váró küldöttet tartóztatni

Irányi ill volt szóval el menéam mit Ön a Keleti
titokról Klapka által üzent – Nem kétlem viszont
Klapka el mondotta Önnek, mit üzent általa a Szer
czég Karácsonnak a Római ügyben.

Az első combinálva azzal hogy ránk nyugodtabban sem
oni sem ö részéről nem adna az expressiót tette, hogy
minket jó formán elégtelleh s a Szláv elemre fek
tetik combinatiójukat Párisban. Ebből ezek azon
ivetre nőnetné ki magát valami amúgy accidenta
litás számunkra, ha az üzent titok valósítása
ellen az Osztrák intervenciálna De ő tudván ki
dől a dolog háta mögött, azt nem fogja tenni, hanem
házánhat, különösen a Keleti határt fogja katona
sággal meg rakni.

Kérdés: nincs e combinatióban hogy midön a
folyamok partja fegyvert fog a folyam tul partyának
ummán egyszerre tartományai is fel mondják a nemi
nalis függést? hogy tenni fogják, ha csak Párisból
sehik még nem tiltatik, az valószinü

A Római kérdésbeni üzenet nem practicus miután
ez mondatik hogy ha előbb a nép a tényleges hatalom
ellen nyilatkozik az Olasz [illegible] garnison közösül
nem ellenezteti magyan, nyilatkozhassék, meg fordítva
lehetne csak practicai, ügy a praepositio.

Akár-mint legyen ez annyit még is jelent hogy Ön
lesnézét a nagy ur nem akarja most felvenni

Csodálkozom mert ek volna a legtapintatosabb mód
a Római kérdést el napolni, s a Rhénusét elő készitni

mext csak ez a mód Ausztriával az Orosz által és általunk
aihint parakyzdlni hogy a Szajnai kérdésben vagy éppen nem
vagy csak mint másodrendű hatalom vehessen részt

Bucarest a Román provisorium hazlandósnak mindakorost
Azt vélve hogy Klapka Párisba megyen általa akart Nagyá
nak levelet küldeni. De K nem menvén mert oda, ekkor vissza
Küldte Nagyot tehát más utón van vagy lesz értesítve

Az ügynek fontos jele hogy Turinban most két követ van
Egyik a Kormányé másik a Királyé Amaz nem akar
ez ügyben háborúit ez ahar. A Kormány Türr részvéti
létásba tette A Király ügynökének tette és mondatik
hogy titkos missionat küldeto Párisba. - Türr tudósított
van 3 Kán hogy Párisba kell menne és hogy 15 napig tart
távol Azt persze nem tudta meg mi végett ment s ha csak
ugyan titkos missioja van, nem is tudhatta. A Hôtel
de Breagnebau van szálva — Önnek nem lesz nehéz magát
tájékozni fogmerője s a Herceg által, kérem tegye és
értesitsen.

Én is tájékozom Őrt a mennyire lehet, a legkeservültab
ban bizalmasain. Garibaldi maga mondta nekem hogy ő
tavaszhoz készül valamit. s kéri akar meggyőződésben hogy
a Kormányt maga után vonja. - Kérdém de hát mit? és hol?
- felelet még nem tudja, még nincs tervve, a körülmények
függ Csak annyit mondhat hogy a Duna torkolattól a Pó
torkolatig van a téa a melyen körülmények szerint valan
tani fog. Maga értesité, ha tervve v gérzik. - Az én nézetem az,
(s mondám neki) hogy nem mindenesetben áll, hogy a Kormány
maga után vonja. Például nem ha a Görög partokra, nem ha
Albániába, nem ha Bulgariába akarna kiszállani. A Dalmát
partokat illetőleg pedig figyelmeztetém, hogy ott, az Olasz és
Szláv elem közti rivalitás miatt legfellebb csak az (Olasz) vár
hatóságára számithat, de a Szlávokban minden kis
ellenségre találna. A határőrvidékre csak akkor
lehet (akkor is csak lehet talán) számitani, ha ily ennyi
királyi sereg jelennék meg azon partokon melly a győzelem
chanceat legalább is egyenlővé tenné. Beszélgetésünk
után G Turinban volt széllott a Királlyal és elégedetten
hagyta el Turint. Chem van benne, hogy a Király gondoskod
ja az eszmét hogy Garibaldi indituljon. De persze a Király
tudni akarja mit mond Vanik a coteghoz és mennyi Türr
avatva van G. tervekbe, megtehet missiója a körül forog

No más ha megjegyzem Önt titkos ügynöktől melly reám

azon engedelmet tette hogy a nagy ur nem mi ellenünk
hanem a' Keleti Szláv elemmel akar bolgozni nem lehe
tetlen hogy G. tervének a nagy ur nem lesz ellene. Mert
se deux choses une, vagy veuissez G. s aztán a nagyra mahnára
hajtsa a vizet, vagy bukik is akkor debarrassera öt sajat
alkalmatlan személyétől.

Ekkel vezébe adám a fonalat a tömhetés kihuzatására

Nekem nézetem szerint még megmondtam a Nemzetnek a feltételeket, mik alatt én a Lovaszczal birtam hivül tölti be a teendőimet
felelősségemet elvállalom. Háboriu szörnyü magyarhon függetlenségére
mint Lovaszinál ezéllal és annyi segély a mennyi kell hogy
Nemzetünkbe fegyverzetben csatarendbe állithassuk, Ezen nem
zet helyeslette. Ki akart engem szüvemből. Ha valami Maxsalo fölö
löntenék olly helyzet milly hazánkra czéltyával lehet én
azzal magamat nem ijesztgetném nagyon sorsát ily dolgo
zátt kockára nem dobom, nagyon bizonyos igaz e hogy a
Királyi Kormány utánna indúl, s ezekben nem hagyja. ha
csak ugyan nem hagyja ezen tá megatással ijen is ijesztő
calmi fogva magam, mert ők megfelel feltételeimnek - ellen
kező esetben én nem mozdúlok.

Kétkedésben vagyok Bécsbe vagy falunk küldjem e c
levelet. Bécsbe küldöm a falunk csak arrúl küldök
egyszersmind

Igen szives tisztelettel s hazafiui tiszta érzettel

barátja
Kossuth

Ugyan nem találkozna nálam 100 Ital vagy 100 igen jó gyenge szivar
vagy egy pár forint jó gyenge dohányos - Várnagyi gyermek hevedő
szükségemhez hiszek egy pár bőr ét a nyomorult helyen

I.

4.

Albaro, 1862. január 13.

Kedves Barátom!

A mit Ujházytól[20] hallok, azon benyomást tette reám, nogy Ön nem kapta leveleimet. Pedig többeket írtam.

Írtam egyet (Gondolom X ber 19 kén), mellyben tudattam az otthonróli jelentéseket.[20/a] Tudósítást kértem, hogy mikint állunk Párisban, s különösen: mi vigasztalót írhatok haza azon aggodalom megnyugtatására, hogy a Bukarestbóli veszélyes agitatio Erdélyre franczia sanctióval történik.

Írtam egy másikat: választ sürgetve, s az iránt, hogy a Horvát ügyi brochurenek Ön saját neve alatti ki adatását helyeslem, s azoknak szelídítését, a mik ingerelhetnek, a helyett, hogy engesztelnének.

Írtam egy harmadikat — a Keleti titokról, az itteni titkos politicáról és tervekről, s Türr Párisi látogatásáról.

Borzasztó dolog volna, ha ezen leveleimnek akár mellyike is rosz kezekbe került volna.

Kérem tudósítson, s adjon valami adresset, ha a magáé talán nem biztos.

Kedvem volna Pietrihez[20/b] küldeni átadás végett az önhözi leveleket; nem hogy meg ne olvassák — hanem hogy megolvassák, ha tudnak Magyarul. — Nézetimet ép akkor kívánnám leginkább hogy ismerjék, midőn teljes biztosságban vélem magamat némi dolgokat gáncsolhatni.

Egykor azt írá, Kedves Barátom! hogy gonddal lesz, hogy Benedett[21] a jó fogásra el legyen készítve, ha hozzá megyek. — Megtörtént e? mert ha erről biztos volnék, be mennék hozzá. De ha nem, nem.

Igen szíves tisztelettel

hű barátja
Kossuth.

[20] Ujházi László politikus, született Budaméron (Sáros vm.) 1795-ben, meghalt Sírmezőnek nevezett telepén (Texas) 1870-ben.
A reformkor radikális politikusa, 1848—49-ben kormánybiztos. Szabadcsapatával részt vett Görgey téli hadjáratában. A szabadságharc bukása után Észak-Amerikába vándorolt. Az amerikai polgárháború kitörésekor Washingtonba menekült s az Egyesült Államok anconai konzula lett. Később visszatért Amerikába. 1867. május 16-án nyílt levélben tiltakozott a kiegyezés ellen. 1870-ben öngyilkos lett.

[20/a] Kossuthnak ezt a levelét közzétettük a Hadtörténelmi Közlemények előző számában. (1958. 1—2. szám, 256. oldal.)

[20/b] Pietri (Pierre-Marie) 1809—1864. Francia politikus és közigazgatási szakember. 1852-től 1858-ig, az Orsini-féle merényletig (1858. január 14.), rendőrprefektus volt. Egy időben — Napoleon császár megbízásából — ő tartotta a kapcsolatot a magyar emigráció vezetőivel. A magyar ügy iránt jóindulattal viseltetett.

[21] Benedetti, Vincent, gróf, francia államférfi (1817—1900). 1846-tól külügyi szolgálatot teljesített Kairóban, majd Konstantinápolyban. 1855-ben visszahívták Párisba a külügyminisztériumba. Az 1856-i kongresszuson titkári minőségben vett részt. 1861. augusztus 10-én torinói követnek nevezték ki. Ezt a tisztséget 1862 augusztusáig töltötte be. 1864-ben berlini követté nevezték ki. Az elkövetkezendő években is külügyi szolgálatban állott és fontos politikai feladatokat végzett. Politikai pályafutása a császárság bukásával ért véget.

Albaro Jan 13. 1852

Kedves Barátom!

Ő innio Ujházytól hallok azon tengomást tette reám hogy en nem kapta levelemnek. Pedig többeket irtam

Irtam egyet (gondolom Xbre 19kén) melyben tudattam az otthonarol jelentéseket – Tudositást kéretem hogy mennyit álluuk Páriásban s Különösen mi nyasztalót vahatok haza azon aggodalom megnyugtatására hogy a Buhaszerbeli vesz agitatio Erdélyre francia vanetkival tölteni

Irtam egy másikat válasz várageve, s azt kéréne hogy a Hovavaxiggó bucharaeneh Ött sajat kezc alatti kiadatását helyeselem s azoknak szelidités, a mik ingerelhetnek a nehezett hogy engesztelnének

Irtam egy hausnakihat a Keleti tutohaib az illemi tithoz polhidcaiol és Szavehaél és Tiax fiainis látogatásainal

Boszantó dolog volna ha ezen levelemnek akai nelljehez nem kerülne volna

Kérem tudositson, s azon valami addaéjet ha a magaé talán nem biztos

Kerem volna Pictuhez küldeni atai és végett az ohihói levelehet, nem hogy meg ne olvasnák – hanem hogy megolvasnák ha tudnák magaiul – Végtelmet oj alkon kivánnám legisinkább hogy is menjek, midőn teljes tátongban vélem magamat nemi illyenhez hasonlitani

Egynon azt irja Kedves Barátom hogy gondol lesz, hogy Benedetti a'jó fogadásra elleggen hé szitve ha hozzá meggyek – Megtörtént e? mert

hir. emlél bizton vólnék besnemnéh hokkó. De ha
nem, nem
Igen szives tiszteletel hirbarátja

5.

Albaro, 1862. március 7.

Kedves Barátom!

Ma veszem Mart. 4 kei levelet s várom az ígértet — a Pulszky iránti csodálatos értesítést (Febr. 28 káról), viszont én vettem Mart. 4 kén, s annyira megboszonkodtam azon embernek szemtelenül reám hivatkozni merése felett, hogy (itt kocsit rögtön nem lehetvén kapni) sár, víz és rosz egészségem daczára rögtön be gyalogoltam Genuába, hogy Önnek telegraph útján felelhessek. — Csak kapta, reménylem. — Szinte nyugtalanít, hogy Mart. 4 kei levele még nem említi — de nem tudom a posta órát, lehet, hogy levele feladásáig még nem vehette telegrammomat, 4 óra tájban adtam fel.

Nagyon kívánnám tudni nyitját ez intrigának.[21/a] Gyanítom, hogy Pulszky Bixio[22] mögé bújhatott, ki őt csak azon időből ismeri, midőn megbízottamul ment Turinba — az az ótai escapádot[23] nem tudja. Jó lesz őt felvilágosítani, ha sejtelmem nem csalna, hogy általa próbált Pulszky a herczeghez be jutni. — Én csak annyit ismételhetek, hogy elfogadni tőllem a missiót, Cavournál Londonban léttem alatt képviselőm lesz, sőt különös kegyesség gyanánt kérni ki e megbízatást, ajánltatni s bemutattatni magát Cavournak, mint ollyat, a kit választék, hogy általa legtitkosabb üzeneteit nekem megizenheti, így be mutatva, titkaiba be furakozni, s aztán Cavour háta mögett conspirálni, s conspirálván nekem impertinens modorban a függést s kapcsolatot eventualiter[24] felmondani azon esetre, ha Cavourral nem törnék, s háta mögett én is nem conspirálnék; — mind ezt én olly csömörletes politicai cynismusnak, olly infamis bűnnek tekintem — hogy ha úgy maradnék is ez életben, mint az ujom, s az ő jó hiszeműségét az egek minden angyalai lejőnének garantirozni, én neki többé nem hinnék, s vele viszonyba nem lépnék. — Én az óta Pulszkyt nem láttam soha, — — —. Hanem azt hallottam, hogy jobbra balra kapkod a hajszálhoz is, magát a fontos emberre akarván játszani. Futkos Caprérába, mint igen égő „forradalmár" — — más részt meg épen Ön Martius 4 kei levele vételekor nállam volt egy valaki *tekintélyes* barátaink közül hazulról missióval, s ő ad vocem Pulszky[25]

[21/a] Ismeretes, hogy Pulszky Ferenc és Kossuth között szakításra került sor, a magyar ügy továbbvitelében eltérő politikai álláspontjuk miatt. Pulszky Kossuth-hoz írt 1861 január 18-án kelt levelében fejti ki a nézeteit, s ugyanebben a levélben közli, hogy nem tekinti magát a Magyar Nemzeti Igazgatóság képviselőjének a továbbiakban. (Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. III. köt. 538. o.) Kossuth elítélte Pulszky magatartását, de a lemondását tudomásul vette. Írt Cavournak, hogy Pulszky megszűnt nála az ő képviselője lenni. Természetesen Pulszky folytatta a maga politikai tevékenységét, felhasználva addigi kapcsolatait.

[22] Bixio, Girolamo Nino olasz tábornok. 1848-ban az olasz felkelő csapatokkal részt vett Velence, majd 1849-ben Garibaldi alatt Rómának védelmezésében. Az 1859-i háborúban mint őrnagy egy alpesi vadászcsapatot vezetett. Részt vett Szicília és Nápoly felszabadításában, elfoglalta Reggiot, s eldöntötte a Volturno melletti csatát. 1862-ben tábornoki ranggal az olasz hadseregbe lépett.

[23] kiugrást (Pulszky szakított Kossuth-tal. A „kiugrás" erre vonatkozik).

[24] esetlegesen

[25] szóba kerülvén Pulszky

azt beszélte, hogy P[ulszky] uram Vay[26] s Majláth Gyuriéknak[27] tolta fel magát emlékezetökbe levelei által; — barátom, maga olvasta Majláth Gyurihoz írott egy levelét.

Mi lehetett czélja a Herczegnél? — *talán* a jó Garibaldi szokott őszinteségével s gyanakodni nem tudó becsületességével vigyázatlanul többet mondott neki, mint kellett volna — *talán* azt gondolja Pulszky, nem rosz *rehabilitatio* volna Garibaldi expeditiójába[27/a] kapaszkodnia, *ha annak jó chance-a*[28] *van; talán* szeretné tudni, mit mond erre a Király, s mert minap, hogy Turinban valék, én az entrevueről[29] senkinek sem szóltam, tehát senkitől sem fürkészhetett ki semmit — *talán* az jutott eszébe, hogy a Király nem fog tenni Paris tudta nélkül, tehát *talán* majd sejt valamit a Herczegtől, ha nálla *nevemben* kér audientiát; — *talán* Szemere is benne van a cselben; — mindez, mondom, csak *talán*, lehet, egy szó sem áll a sejtelemben, de a lépés olly különös, olly csodálatos, hogy vagy azt kell hinnem, gazság van a dologban, vagy azt, hogy fejét a sok Sanskrit és szó rag búvárkodás derangirozta[30].

Csak késő ne ment légyen telegrammom. De Ön levele 4 napig volt úton. Ha idő közben a Heczeg fogadni találta — az baj.

Hétfőn Turinba megyek. Ott leszek vagy egy hétig. Ha ez alatt írni akarna, kérem adressálja Irányihoz levelét.

A „Mihály"[31] iránti politica részleteinek ismerete, s egy szó javunkra Couzához[32] naponkint fontosabbá és sürgetőbbé válik.

Fogadja igen szíves tiszteletmet barátja

K.

[26] Vay Miklós báró — 1802—1894. Zemplén vármegyében kezdte politikai pályafutását. Itt alispán, majd követ lett. Az 1831-es kolerajárvány idején királyi biztosként működött. 1848-ig különböző magas politikai tisztségeket töltött be. A szabadságharc idején visszavonult. Később újra bekapcsolódott a politikai életbe. A konzervatív párt egyik vezéralakja volt. Az októberi diploma után udvari kancellárrá nevezték ki, de a kiegyezés meghiúsulása után lemondott állásáról. 1867 után koronaőr, majd 1888-ban a főrendi ház elnöke lett.

[27] Majláth György — 1818—1883. Mint Baranya vármegye országgyűlési követe kezdte politikai pályafutását 1839-ben. 1847-ben mint Baranya vármegye főispánja megjelent az országgyűlésen, ahol Széchenyivel együtt Kossuth ellen harcolt. Az 1848/49-es szabadságharc idején visszavonult. 1861-ben újra bekapcsolódott a politikai életbe. 1865-ben már udvari főkancellár. A kiegyezés után országbíró, majd a főrendiház elnöke lett. 1882-ben a m. kir. Kúria elnökévé nevezték ki.

[27/a] Garibaldi 1862 tavaszára háborút szervezett, amit közölt Kossuthtal is, de a részleteket nem beszélték meg. Az olasz királynak is tetszett Garibaldi elgondolása. A terv megvalósításához azonban a francia császár beleegyezésére lett volna szükség. Ez feltehetően nem következett be, mert Garibaldi terve nem valósult meg.

[28] eshetősége

[29] találkozásról

[30] megzavarta.

[31] Obrenovics Mihály Szerbia fejedelme 1839—42 és 1860—68 között. Született Kragujevácon 1823-ban, meghalt Belgrádban 1868-ban. A vele való politikai és katonai együttműködést, — Magyarország függetlenségi harcának újbóli kirobbantása érdekében — Kossuth szükségesnek tartotta, s az otthoniakat is figyelmeztette a Belgráddal való jó együttműködés fontosságára.

[32] Couza (Cuza) Sándor herceg 1858-tól 1866-ig Moldva és Havasalföld fejedelme. A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860 október-novemberében 30.000 fegyvert szállítatott Genuából Romániába azzal a céllal, hogy Székelyföldön fegyveres felkelést szervez. A román kormány a fegyvereket Galacnál lefoglaltatta és a nemzetközi diplomácia tudomására hozta a szervezkedést. Couzával az együttműködést Kossuth sikertelenül szorgalmazta.

A Herczegnek egyszer mindenkorra legyen szíves megmondani, hogy a míg Ön Franczia Országban van, ha az Isten angyala presentálná is magát nálla nevemben — hazudik. — —

6.

S. Francesco d' Albaro,
1862. április 2.

Kedves Barátom!

Éjfél után írom e sorokat, midőn a néhány nap óta irtózatosan szenvedő szegény leányom kissé elcsendesedett. — Megnehezedett családi boldogságom felett a sors keze. — — Szegény Vilmám[33] nagyon nagyon beteg. — Szót nem találok leírni, mély bánat s aggodalom által terhelt állapotunkat, — és Nőm! szegény Nőm!! — — —

Betegünkkel e rideg, segélytelen magányban nem maradhatunk. — Holnap Nervibe költözünk — de mikint teszszük kocsira, s mikint viszszük át a beteget — az Isten tudja. — —

Kérem ezentúl Nervibe czímezze leveleit per Gènes[34]. — Saját addressem alatt, míg más adresset adok. — Dr. Millingen angol orvos magán intézetében szállásolunk.

Károlyi Sándortól[35] az ide zárt távsürgönyt vettem. — Kérem keresse fel s mondja meg neki, hogy holnap, (ha Isten megsegít tűrhetően át esnünk az átszállításon) minden esetre holnap után expediálom Önhöz — a mi általa az otthoniaknak izenni valóm van. — Kérem várja azt be minden esetre.

Ohajtanám, hogy Sándor, ha lehet a Nagy Úrral is — legalább a Herczeggel minden esetre szóljon *titkon* (ez utóbbit Önnek nem lesz nehéz kicsinálni), s figyelmeztesse az alku veszélyére — öntsön beléjök hitet Nemzetünk harczra sóvárgó határozottsága iránt, s világosítsa fel az otthoni helyzetről, — s különösen legyen gonddal befolyásunkat azon nyilatkozattal támogatni, hogy szavamnak hihetnek, mert a mit én mondok és ígérek, a nemzet mondja és ígéri. — Rég sürgetek illy támogatást, nem magamért (nekem nem kell semmi — hisz nekem még az élet is csak bánat és bú) — hanem, hogy nekik, a hazának minél sikeresebben használhassak. — Nagyon fog hibázni

[33] Kossuth Vilma, született Pesten 1843 május 10-én, meghalt 1862 április 22-én Nerviben.

[34] Genuán át.

[35] Károlyi Sándor (1931—1906). Tanulmányai közben érte a szabadságharc, amelyben ő, mint a Károlyi huszárezred századosa vett részt Klapka parancsnoksága alatt. A szabadságharc bukása után Párisba emigrált, s csak az általános amnesztia után tért vissza. Itthon főképpen gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozott.

Sándor, ha ez alkalmat elmulasztja. — Hiszen lehet a titkot úgy menagierozni[36], hogy minden veszély nélkül láthatandja a Herczeget legalább, — ne mulassza el.

Minden esetre várja be levelemet

hű barátja
Kossuth.

Megkaptam minden leveleit — nem veszett el egy is. Majd elszámlálom a datumokat. —

7.

Nervi, 1862. április 4.

Kedves Barátom!

Be vergődtünk irtózatos nehézsegek között. — Tegnap írnom lehetetlen volt, kezem nem bírta volna a tollat. — Szegény leányom ma jobban van. — De a helyzet a bolondulásig kétségbeejtő, mert innen politicai működést vinni lehetetlen. — Leányomat innen el vinni nem lehet, tán hónapokon át hagyni idegenekre, irtózatos gondolat, nőm pedig okvetlen ideglázba esik, ha őt itt magára hagyom, a hazafi kötelességei az atyáéval collisióba[37] jöttek — a választás szörnyű feladat, az összeegyeztetés lehetetlen. — Nem tudom mit csináljak.

Küldöm ide zárva az izenetet haza Károlyi Sándor számára.

Az itteni bajok, (miket Klapka habozása nagyon súlyosít) hosszú levelet kívánnának — nem vagyok olly lelki állapotban, hogy tehessem.

Azért a melléklethez alig adhatok mást, mint hogy ismételve tegnap előtti levelemet, Sándornak a herczeggeli találkoztatását újra ajánljam. — „Appui"[38]-ra van szükségünk hazulról.

Klapkát jó szíve azzal a vén kalandor Crouyval[39] compromittans barátságba hozta. — Mindig választó falakat húz a politikai s magány viszonyok közt. — Így tesz Pulszkyval is, kinek Londonban alig ment feléje is míg én voltam vele, — most meg kenyeres pajtási barátságba lépett. Nagyon nehéz dolog illy viszonyok közt az egyetértés. Aztán nincs erély! erély! erély! és következetesség.

Crouyt én nem láttam — mert ügynökének, Sarrut uramnak kereken megmondtam, hogy az egész Árpádsági Comediát souverainement ridicule[40]-nek tartom, aztán, ha maga Árpád felkelne is a sírból,

[36] intézni
[37] összeütközésbe
[38] támogatásra
[39] Crouy-Chanel Ágost herceg, magát az Árpádoktól származtató család Croy-Dülmen ágának leszármazottja, aki a magyar trónra igényt tartott. Sarrut Germain íróval könyvet is iratott azzal a céllal, hogy bebizonyítsa egyenesági Árpád-házi származását. Irányi Dániel írásában ezt megcáfolta. Crouy herceg együtt akart működni a magyar emigrációval. amit Kossuth határozottan visszautasított. Klapka tábornok azonban barátságos viszonyt tartott fenn vele, noha ő se ismerte el őt trónkövetelőnek vagy jelöltnek.
[40] tökéletesen nevetségesnek

puszta neve, ha csak egy szövetséges hatalmat nem hozna uszályában — nem nyomna egy szemernyit az események mérlegében, hát még Crouy uram! — puszta nevetség! én nem akarok nevetségessé lenni, tehát aláz' szolgája.

De az a Sarrut egy fáradhatlan hír harang, örökké kolompol. — S arra játsza magát, hogy a vén Crouynak *otthon* a mágnások közt fontos politicai barátai vannak — nem lesz rossz, ha a „Bolond Miska" Kipfelhausert[40/a] neki biztatja, — gigantesque szamárságnak bélyegezni e nevetséges pöffeszkedést — valami franczia lap is felkaczaghatna a tolakodó pöffeszkedésen.

Adja át Sándornak szíves baráti kézszorításomat — s fogadja azt tiszteletem mellett Ön maga is. — Változhatlan indulattal vagyok

hű barátja

Kossuth.

8.

9. Via del Valentino (Borgo Nuovo),

Turin, 1862. október 17.

Kedves Barátom!

Irtózatos év nehezült fáradt fejemre.

Egyetlen leányomat sirba szállítám. Az atyai szív egy illy sebére nincs ír ez életben.

S midőn az Anyát, ki e csapás alatt össze roskadczott, — magam is vigasztalhatlan, vigasztalnom kellett volna; lelkem erejét emészté a gondolat, hogy nőmet ennyi lelki fájdalmak között egy betegséggel láttam küzdeni, melly már hónapok óta nem hagyott fel egyéb kilátást, mint vagy egy kínos halált, vagy egy halálveszélyes s borzasztón kínos operatiót, kétes sikerrel.

E tudomásom ón súlyával keblemen éltem át öt hónapot, — a legkínosabbakat életemben.

Végre megszakadt minden reményfonal, s nőm a lelkileg testileg kimerült martyr, irántami s fiai iránti szeretetéből erőt merített elhatározni magát az operatióra, mire az élethezi ragaszkodás nem volt volna képes reá bírni.

Irtózat napja volt az.

Irtózatosak a hetek, miket ágya mellett töltöttem.

Hála a könyörületes gondviselésnek; túl vannak élve, s nem roskadtam össze súlyuk alatt. Nőm veszélyen kívül — gyógyulásban van. — Már tegnap 8 órát töltött ágyon kívül, — s ma először ment végig saját erejével szobáinkon.

[40/a] Tóth Kálmán „Bolond Miska" élclapjának egyik alakja.

Pár nap alatt újra visszatérhetek a közéletbe, mellytől a fájdalmak viszatartottak, s a hazafi újra nyakába veheti a kötelességek jármát, miket a természet kötelességei háttérbe szorítottanak.

S a járom terhét hordozni fogom; örömtelenül, elismerés vágya nélkül, de az ernyedetlen kitartás becsületes hűségével.

Ön részt vett s részvétet nyilatkoztatott atyai fájdalmam iránt. — Köszönöm, szívemből köszönöm.

De míg annyi s olly fontos események történtek a politicai téren, Öntől Aprilis óta nem vettem levelet.

Ezen csudálkozom.

És sokszor kérdem magamtól, valljon Ön e hoszszú halgatása által nem azt akarta e tudtomra adni, hogy a hajdani Magyar Nemzeti Igazgatóságnak[41] Klapka tábornok visszalépése folytáni megszűntével Ön is megszűntnek tekinti a politicai viszonyt, mellyben irányomban állott volt? —

Ha így volna, sajnállanám, nagyon sajnállanám, de ha még is úgy volna, kérem tudósítson; — mert a dolgot sokkal fontosabbnak tekintem, mintsem hogy kétségben maradhassak.

Reménylem minden körülmények közt jó barátok maradunk. Részemről erről tiszta lélekkel biztosíthatom. — De a hosszú halgatás után — gondolom Ön is természetesnek fogja találni, ha tisztában kívánok lenni az iránt is, valljon számolhatok e jövendőben is arra, hogy Ön folytatni fogja irányomban a múltbani politicai viszonyt? mit, hogy tegyen, őszintén ohajtom s szívesen kérem.

Azon feltevésben, hogy maradunk, a mint régóta voltunk, egy pár szót írok a helyzetről.

Ma hozzák a Lapok Drouyn de Lhuysnak[42] Thouvenel helyére neveztetését.

Az Imperialis politica a Solferinói győzelem óta tele van inconsistens[43] bakugrásokkal. — Villafranca — a flotta Gaëta előtt — Mexico — Montenegro feláldozása — Mihály herczeg felbizgatása, s

[41] Magyar Nemzeti Igazgatóság: az emigráció 1859 május 6-án alakult vezető szerve. Elnöke: Kossuth Lajos, tagjai: Klapka György és Teleki László voltak. Az igazgatóság célja Magyarország felszabadítása volt, külföldi segítséggel.

Az Igazgatóság egyik tagját, Teleki Lászlót 1860-ban Drezdában a rendőrség elfogta és kiszolgáltatta Ausztriának. Klapka György pedig 1862 június 6-án kelt, Kossuth-hoz intézett levelében mondott le a M. N. Igazgatóság-i tagságáról. Ezzel a Magyar Nemzeti Igazgatóság megszűnt. (Lásd: Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. III. köt. 728 o.)

[42] Drouyn de l'Huys francia államférfi, szül. Párizsban 1805. november 19-én, meghalt 1881 március 1-én. Kezdetben diplomáciai pályán működött. 1842-től mint képviselőházi tag tevékenyen részt vett azokban a mozgalmakban, amelyek az 1848-as februári forradalomhoz vezettek. Az 1848/49-i alkotmányozó és törvényhozó gyűlésekben a jobboldal egyik vezére és Napoleon bizalmasa volt. 1848—55-ig kisebb megszakításokkal külügyminiszter volt, s részt vett az 1851. december 2-i államcsíny előkészítésében. A krími háború alatt 1855-ben meg kellett válnia hivatalától. 1862-ben III. Napoleon kérésére újból elvállalta a külügyi tárcát.

[43] következetlen.

aztán elhagyatása stb. nem átgondolt terv, hanem szeszélyes, önmagávali tisztába nem lét szökdelései.[44]

Hanem, hogy a Római kérdésben Napoleon *most* nem engedett, azt természetesnek találom.

Az Olaszok s fél Europa azt mondták volna: még sem hiában vérzett Garibaldi, mert bukásában is bele srófolta Napoleont Roma kiürítésébe.

A semmibe nem kerülő olcsó liberalismusban hangos Anglia meg azt kiáltotta volna: „Lám, megijedt az Angol Meetingektől."

Ismerni kell a franczia Charactert. Azon Franczia uralkodó, kiről az a hír kap lábra, hogy „il à cédé à la pression étrangère"[45] s még inkább az, hogy „il à eu peure dès Anglais"[46] nem soká maradna székében.

Volt neki egy gyönyörű alkalma, mit elszalasztott. Midőn a Római Conciliumra összegyűlt Püspökök hetyke kihívó hangon kérkedtek a Pápai szék szikla erejével; ha Nap[oleon] azt izeni Rómába „Nagyon őrvendek, hogy nincs támaszomra szükség; induljon seregem haza", egész Europa kaczagott volna a comicus látvány felett, mikint röppent volna szét halál rémülten Rómából a kivonuló sereg szárnyai alatt a hetyke fekete sereg. — — Ritka ember tudja használni az elröppenő alkalmat. —

Azonban, ha akkor ki nem vonult a Császár Rómából, hogy most kivonulni nem fog, midőn kivonulása intimidált[47] engedésre magyaráztatnék, azt ugyan előre látni nem nagy ész kellett. — Bár az én nagy bámulatomra itt e tájon igen sok ember van, a ki nem bírta belátni, hogy Garibaldi oktalan echauffuréjából[48] a Római kérdésre hátráltatásnak, nem előmozdításnak kell következni.

Nekem úgy látszik, hogy Thouvenelnek Drouyn de Lhuys általi felváltása annyit tesz, mint ha a Császár mondaná: „Ah! vous croyez me pouvoir intimider[49] — — azért sem. — —

De ostobább embernek kellene lennie, mint a minő, ha át nem látná, hogy a Római occupatio hosszúra nyújtása nem csak igazságtalanság Olasz Ország iránt, hanem politicai bűn ön maga iránt. S azért úgy gondolom az electiok manoeuvreje[50] által iparkodand magán segíteni, s Romáboli kivonulását a franczia nép akarata iránti respectus színébe öltöztetni. S a nép, melly neki meg nem bocsátotta volna, ha idegen pressiónak engedendett, isteníteni fogja, hogy a franczia nép akaratához alkalmazkodandott.

Persze e számítás arra van építve, hogy az események várni fognak jövő tavaszig. Fognak e? nem tudom, de ha várni találnak; s az új

[44] A levélnek ezt a bekezdését Kossuth Lajos „Irataim az emigrációból" c. művének III. kötetében a 719. oldalon idézte.
[45] „engedett az idegen nyomásnak"
[46] „félt az angoloktól"
[47] megfélemlített
[48] csetepatéjából
[49] „Ah! önök azt hiszik, hogy engem képes megfélemlíteni."
[50] választások fortélyai

választási Kamara az evacuatio mellett nyilatkozandik, akkor Drouyn de Lhuyst szépen utazni küldik, s Thouvenelt visszaiktatják.

Ezt az első aligha sejti, de csalatkozom e, ha azt hiszem, hogy a második tudja.

Én mint Magyar nem verem falba a fejemet, ha az Olaszok Rómát még egy ideig meg nem kapják. Nagyon hujongató nemzet ez. Kapják meg ma Rómát, s két évig csupa őrvendezésből semmit sem tésznek. De ha nem kapják, tesznek más valamit, mert az Olasz probléma azok közé tartozik, mik fél úton meg nem álhatnak. — S az a más csak Velencze lehet.

Borzasztó csak reá is gondolni, hogy az Olasz Agitatio illy impracticus irányt vett. Roma s mindig csak Roma; — és nem Velencze! — Mintha Bécs egész Olaszországot megvette volna, hogy a baráttal, (kiknek köszönhetik lételüket) ujat húzzanak, s az ellenséget békében hagyják.[51]

De mert így van, nem akarják e a Tuilleriákban belátni, hogy tanácsos az Olaszok figyelmét más ösvényre terelni? — Mert hiában, még egy Napoleonnak sem lehet kellemes dolog egy tüzes Nemzet igazságos panaszaival hosszú ideig daczolni.

Igaz, az Olaszok még nem készek egy Osztrák háborúra, ha azt egyedül kellene küzdeniök. De Páris erőt adhatna nekik a nélkül, hogy a háborúban egyenes részt kellene vennie.

Ha a Császár annyit mondana: ha bele tudjátok az Osztrákot manoeuvrirozni, hogy vagy ő támadjon meg titeket, vagy a támadásra nektek plausibilis[52] okot szolgáltasson, annyiról assecurállak[53], hogy Lombardiát nem engedem megtámadni. Azt mondom az Osztráknak: magad állítád fel az elvet 59 ben, hogy valaki belligerens[54] is, neutralis[55] is lehet. — Ez elv folytán azt mondom: Lombardia nekem adatott, én az Olasznak adtam, de nem ingyen.[56]

9.

Turin, 9. Via del Valentino, 1862. november 6.

Kedves Barátom![56/a]

Az itteni antediluvianus[57] posta szabályzat folytán biztosított leveleknél az ember előbb értesítést kap, hogy levele van a postán, de nem mondják meg, honnan jött, aztán személyesen kell az embernek

[51] Kossuth Velence felszabadításától a magyar ügy előrehaladását várta. Ezért nagyon elkeserítette, hogy az olaszok elsősorban Róma, nem pedig Velence felszabadításán fáradoztak. Az olasz—francia viszony kedvezőtlen alakulása a bécsi udvarnak jól jött, a magyar ügyet pedig hátráltatta.

[52] nyilvánvaló

[53] biztosítalak

[54] hadviselő

[55] semleges

[56] A levél befejező része hiányzik.

[56/a] A levél 4., 5. és 7. bekezdését Kossuth kisebb változtatásokkal és elhagyásokkal idézte „Irataim az emigrációból" c. művének 719. oldalán.

[57] özönvíz előtti

érte menni, mit nem mindig tehet az ember nyomban, s nem is igen siet tenni, mert az én tapasztalásom szerint legalább a biztosított levelek többnyire kolduló levelek.

Így lőn, hogy önnek m. h. 29 kéröli levele csak ma érkezett kezemhez, de tökélletes épségben. Mióta Olasz honban vagyok, leveleimet itt bizonyosan nem bontja fel senki. — Eltévedés, el veszés történik — mert rendetlenebb posta kezelést alig láttam valaha; de levél felbontás soha.

Szíves indulata biztosítását köszönöm. Hazafiui készségére számítok. A hasznos tevékenység alkalmának ottani megítélését természetes, hogy teljes megnyugvással bízom saját tapintatára.

Különben is a mysteriumok, mikre becses levele vonatkozik, sejtelmemen kívül esvén, nem birok alappal a Párisi titkos czélzatok megítélésére, ha ugyan vannak, min kételkedem; sokszor történt már, hogy a világ mélly combinatiókat s meszsze vágó terveket tulajdonított N[apóleon] Császárnak; mikor neki semmi terve sem volt, s mély combinatiók gyanújával honorált politicája abban állott: hogy semmi határozott politicája nem volt, menni hagyta az eseményeket, s en attendant[58] azt határozta, hogy majd meg látja, hogy mit határoz.

Meglehet, vannak titkos czélzatok; azt nem tudom, de azt látom, hogy a Nagy Úr trónja biztosságával, energiájában megfogyatkozott — szeretné, hogy a Nap megálljon; mert ő magát kényelmesen érezi, (de biz azt a Nap még sem teszi); a Császárné, a papok s a hiában simogatott legitimista befolyás hálói naponta sűrűdnek körülte; — azért sokszor maga sem tudja mit akar, s a határozat el napolásában keres menedéket, (mint a Római kérdésben), majd ismét egy nap velleitásokat[59] érez egy vagy más helyütt Crisis[59/a] felé tolni az események kerekét, (mint nehány hó előtt Belgrádban), más nap megretten a szellemektől, miket felidézni segített, s vizet önt a tűzre, mit maga szítogatott, (mint legközelebb Belgrádban), de tudja, hogy annak, ki a Francziák felett uralkodik, mindig kell tennie valamit künn, nehogy benn legyen kénytelen többet tenni, mint szeretne, — de fél, hogy ha közel tesz valamit, az események logicája túl szárnyalja szándokait; — azért tért keres a működésre Chinában, Siamban, Madagascarban, Isten tudja hol, s néha hajánál fogva húz elő alkalmat a czéltalan házsártoskodásra — mint Mexicóban[60] — s aztán,

[58] addig is

[59] hajlandóságokat

[59/a] Napoleon császár egy ideig komolyan támogatta Mihály fejedelemnek egy erős Szerbia megteremtésére irányuló törekvéseit. 1862 tavaszán konkrét háborús terv is született, amelyet 1863 tavaszán valósítottak volna meg. A császár azonban a tervet hamarosan elejtette. Politikáját egyre inkább az ideodakapkodás jellemezte.

[60] 1861-ben Mexikó köztársaság lett, elnöke Juarez. A belső reakció támogatására 1862 januárjában francia, angol és spanyol hajóhad szállta meg Vera-Cruz-t. A franciák szertelen követelései miatt a spanyolok és angolok egyezséget kötöttek Mexikóval. III. Napoleon 1863-ban újabb csapatokat küldött Mexikóba s 1864-ben Miksa osztrák főherceget — Ferenc József öccsét — császárrá koronáztatta. Az Egyesült Államok a polgárháború befejezése után felszólította III. Napoleont, hogy vonja ki csapatait Mexikóból. A francia csapatok kivonulása után a köztársaságiak győzelmet arattak, Miksa császárt elfogták és 1867-ben főbelőtték.

ha nem dőlnek le fenyegető szavára Jeriko falai — azt mondja: coute que coute[61], le kell döntenem, benne vagyok, (maga sem tudja miért?), nem érek reá egyebet tenni, míg ezt nem végzem; — addig álljon meg a világ kereke. — Hogy szeretne semmi mást nem tenni, míg Mexicóval nem végez, azt tudom; de hogy a világ kereke azért bizony meg nem áll; azt is látom.

Szomorú: hogy az, kit Ön Europa urának nevez, ezen habozó, ezen negatív politicája folytán, gyakran oda van reducálva, hogy abban törje fejét, mikint denaturálja, mikint zsibbassza el horderejében a combinatioján kívül történő eseményt — mint most a Görög forradalommal történik. „Nem avatkozni; azon lenni, hogy persona grata választassék Királynak, de nem engedni, hogy a Görög forradalom[62] Keleti Crisissé fejlődjék." — (Az Angol is csak ezt akarja, az Angol, a ki politicájának tengelye: „jalousie de là prépondérance continentale de là France"[63] — s „Europa ura" felejti, hogy hiba azt tenni, mit az ellenség óhajt.)

Még lássa Ön N[apóleon] III. után nem fog N[apóleon] IV. következni; — a „die Geister, die stets verneinen"[64] politicával, Taleyrandként[65] keresztül lehet sántikálni az események phásisain, de nem lehet dynastiát alapítani.

Így fogom én fel a Párisi Situatiót.

A mi hazánkat illeti, azt én mindig tudtam s tudom, hogy Magyar Ország *mint czél*, N[apóleon] Császár eszméiben soha sem existált, s nem is existál; — de azon csodálkozom, hogy annak, mint *eszköznek*, semmi más által nem pótolható fontosságát nem bírja felfogni — nem bírta 59 ben, különben nem állott volna meg Valleggiónál[65/a], — nem bírja most, midőn, ha Rómából kimenni nem akar, de azért jövendő complicatiók esetére az Olaszt sem akarhatja ellenségevé tenni, — annak figyelmét Romáról elfordítani érdekében áll — s nem bírja most, midőn tetszik, nem tetszik, a Keleti crisis márol hónapra nya-

[61] kerül, amibe kerül

[62] A királyt támogató udvari párt és a demokrata párt közötti ellentét forradalmi megmozduláshoz vezetett. A hadsereg is a király ellen foglalt állást. A király távollétében katonai lázadás tört ki és a demokraták által összehívott országgyűlés a királyt trónvesztettnek nyilvánította.

[63] „gátat vetni Franciaország continentális túlsúlyának"

[64] „állandóan tagadó szellemű"

[65] Talleyrand — francia államférfi. 1799-től I. Napoleon külügyminisztere. 1808-ban kegyvesztett lett. Napoleon 1812-i oroszországi veresége után a Bourbonok pártjára állt. 1814-ben XVIII. Lajos külügyminisztere. A bécsi kongresszuson sok kedvezményt biztosított hazája részére. 1830-ban Lajos Fülöp szolgálatába állt.

[65/a] Észak-Olaszországban, Solferinótól keletre fekvő kis helység. Ismeretes, hogy 1859 áprilisában Franciaország és Szardínia háborút indított Ausztria ellen. A franciák és az olaszok Magentánál és Solferinónál döntő vereséget mértek az osztrák csapatokra. A győzelmet azonban nem fejleszthették tovább, mert a francia császár — megrémülve az olasz népmozgalom fellendülésétől —, titkos találkozón megegyezett az osztrák császárral. Ezzel megszegte szövetségesi kötelezettségét, mely szerint a háborút addig kellett volna folytatni, míg egész Felső-Olaszország fel nem szabadul az osztrák uralom alól.

A solferinói csata után Napoleon és Kossuth Valleggióban találkozott, ezért tesz említést erről a helységről.

kára nőlend. — Ön úgy látszik gyanítani, hogy mély combinatiók vannak készülőben a Poroszszal az Osztrák ellen. — Nem hiszek bennök, — az illy combinatiók sokkal mesterkéltebbek, mint sem az „imprevuek"[66] bökkenőjén százszor meg ne törjenek, mi előtt elkészültek. — A mit én meg nem foghatok az, hogy ha a Császár csakugyan az Osztrákra akar czélozni, mikint nem bírja azt fel fogni, hogy az Osztrák Velenczében, a Rhénusnál, az Oriensen — mindenütt! igen hatalmas ellenségnek fog bizonyodni; de a Magyar Országi mezőn infinitesimaliter[67] gyönge — annyira gyönge, hogy míg másutt Solferinói csatákra is csak egy Zürichi béke következik, Magyarországon 100 ezer franczia megjelenését, az Osztrák háznak — a Napoleonidák Júdásának — ösze roskadása követné, jó formán csata nélkül — s hogy erre az Oriensi crisis akár mikor szintolly könnyű, mint legitim alkalmat nyújthatna; — hogy tehát azt a Tuilleriáknak, ha elő nem idézik is, — nem kellene akadályozni — XIV^{ik} Lajos bizonyosan nem legyezgette volna Austriát mint 3^{ik} N[apóleon] teszi.

Ezeket csak azért említem, hogy Corollarium[68] gyanánt meg mondhassam, mikint én ügyünk initiatíváját nem Párisból várom. Hanem, mert a Nagy Úr, bizony Nagy Úr — szeretném tudni politicáját, (ha „a semmit nem akaráson kívül" van;) miszerint tisztában lehessek az út s mód iránt, mikint kell fejére érleszteni az események logicáját.

Ne féljen hát kérem leveleim elveszhetésétől; legyen szíves engem az előfordulhatókról értesíteni, — mint a múltban tevé — pro superflua cautela,[69] nem látom át, miért ne zárhatná be Nigra a Dépêche táskába Önnek csiklándósb leveleit.

Engedje meg egyébaránt, hogy utolsó levelének három pontjára némi észrevételt tegyek.

1. Ön Turinnak Páristoli függését absolute korlátlannak hiszi, elannyira, hogy azt hinné, a Cs[ászárnak] csak egy szavába kerül, hogy V[iktor] E[mánuel] minden Magyart az elsőtől az utolsóig ki űzzön Országából. De már, engedelmet kérek, ezt kereken tagadom. — Nagy az a függés némelly dolgokban, némellyekben, (mint a Római kérdésben) pro memento[70] határtalan. — De azért némelly dolgokat még ha akarna sem tehetne V[iktor] E[mánuel], ha mindjárt háborút izennének is neki Párisból — nem tehetne, mert tennie absolute lehetetlen. — A supponált[71] példa is ezek közé tartozik. A különben is minden belső becs nélküli Magyar legiót megszüntetnék, 2½ frankos alamisnát megtagadhatnák a Cuneobeliektől,[72] ha a Cs[ászár] úgy akarná, de hogy egyetlen olly Magyart, ki törvényt nem sértett, ki űzhetnének az Országból, — azt már tagadom. — Ez lehetetlen. —

[66] váratlan események
[67] végtelenül
[68] összegezés
[69] fölösleges óvatosságból
[70] pillanatnyilag
[71] feltételezett
[72] Cuneó. Észak-Olaszországban, Turintól délre fekvő helység, a magyar emigránsok egyik tartózkodási helye.

Sok más illy lehetetlenség is van. — Ám próbálja meg a Cs[ászár] azt kívánni, hogy Sardiniát adják át neki, hogy Rómáról lemondjanak, hogy a Májusi absurd egyezkedési tervet fogadják el stb. stb. stb. tapasztalni fogják Párisban, hogy Turinban a függésnek határa van, — s nevezetesen, hogy e határ, ha nem közelebb, ott minden esetre kezdődik, ahol az Olasz népnek V[iktor] E[mánuel] iránti ragaszkodása, következőlek V[iktor] E[mánuel] trónjának biztonsága végződnék.

Többet mondok: még a Velenczei háború sem függ egészen a Cs[ászár] engedelmétől, ha azt Turinban százszor így kötelezték is. Ezen kötelezés súlya okozhat húzást halasztást, késleltetést; — de ez csak egy bizonyos ideig mehet, s van határ, mellyen túl nem mehet, mellyen túl a háborúnak meg kell lenni, *meg lesz*, ha még úgy tiltsák is Párisból; — Ah! — ha Rómát oda adná nekik a Cs[ászár], az más, akkor 5 évig el hujongatnának az Olaszok örömükben Velencze nélkül — de ha Rómát nem kapják, a Velenczei háborúnak egy, legfölebb két év alatt meg kell lenni — *meg lesz*, ha a Cs[ászár] még úgy ellenzendi is.

Neki egyébiránt vigyáznia kellene, hogy a húrt túl ne feszítse. — Borzasztó arányban terjed ellene Olasz honban a gyűlölet. — Bizony bizony örökös vetélytársának, az Angolnak markába fogja kergetni e Nemzetet — s egy nagy, tán véletlen Crisis reggelén isolálva fogja magát találni Európában — mert akár mint mosolyogjanak bár szemébe — a Fejedelmek őt gyűlölni fogják mind halálig par principe,[73] — a népeket pedig vagy nem tudta meg nyerni, vagy szándékosan elidegeníté.

2. Említé Ön, Kedves Barátom! hogy irányom, határozatom nem mindig találkozott Ön helyeslésével. — Ezt szívemből sajnállom. De hogy Ön, ki annyi politicai tapintattal bír, ennek példájául éppen a Confederationalis projectumot[73/a] hozza fel, azon meg vallom, csodálkozom. A milly természetes, hogy Szemere Bertalan uram (a 861. Octoberi Patens ügyvéde) e projectumot megtámadta, s hogy a Bécsi lapok freneticus dühbe jöttek ellene, (a mi nekem nem csekély elégedést is adott) ép olly természetesnek találom azt is, hogy mind azok, kik a Magyar alkotmányhoz ragaszkodnak ugyan, de a Revolutiótól rettegnek, — vagy azt csak mint pis allen-t[74] fogadják el, vagyis — submittálnak[75] neki, ha nem akadályozhatják — a projectumtól borzadalmasan megijedtek, (mert ezen eszmének csak megpendítése is a *legpractikusabb* lépés a Szabadság harcznak *lehetségessé tétele* felé,

[73] elvből

[73/a] Kossuth által kidolgozott (1862. május 1.) „Dunai konföderáció" néven ismert tervről van szó, amely államszövetségben, vagy egy szövetséges állam keretében egyesítené a Duna-völgyben fekvő államokat.

A terv nyilvánosságra hozatala nagy politikai vitának volt kiindulópontja. A konföderációs tervvel Kossuth „Felvilágosítások a Dunai Confoederatio projectumához" c. írásában részletesen foglalkozott. (Lásd: „Kossuth Lajos iratai" VI. kötet 12—23. o.)

[74] rosszabbat

[75] behódolnak

mellyet 13 év óta kigondolhatánk) — legyen szíves végig futni a száznál több magyar látogatója nevét, kikre hivatkozik, hányat talál köztük, a ki semmi áron nem akar alkudni az Osztrákkal? — hanem én is ösmerem ám a szellemet otthon — s jobban, mint valaki ösmerheti, ösmerem azon elemek, azon elem *massák* szellemét, azon száz ezernyi ezerek szellemét, kik persze a Casinóban nem debattiroznak, sem utazni nem jőnek, de kiknek „ajkain buzgó imádság epedez" a szabadsági harcz után, s kik a Némettel semmi áron ki nem békülnek. S el mondjam e ezen *massák* józan tapintata, azon Magyar józan ész, melly engem 48 ban olly bámulatosan megértett, mint én őt megértettem — melly akarni tudott, midőn az Ország bölcsei vagy elhagytak, vagy desperáltanak, el mondjam e mikint ítéltek *ezek* a projectumról? im e szavakkal ítéltek:

„Kül segélyre van szükségünk — de gonosz a mi Országunk fekvése, nem lehet hozzánk férni; a kül segélynek út kell más tartományokon, hogy hozzánk juthasson. — Kossuth uram utat akar nyitni projectumával — értjük; — de értjük azt is, miért beszél csak maga nevében, s miért nem ígér semmit a mi nevünkben — azt akarja mondani: a Confederatio el vagy nem fogadása a Nemzetgyűlés dolga. Ő utat tör nekünk a felszabadulásra, s azt gondolja, van elég eszünk megérteni, hogy az majd a mi dolgunk elfogadni, el vetni, vagy módosítani azt a javaslatot, mellyre szüksége volt K[ossuth] uramnak a végett, hogy fel szabadulhatásunkra utat nyisson."

Így fogta fel tervemet a nép józan tapintata. — *Ez tény.* Én persze köröm szakadtáig védném a tervet, mert csak az adhat Magyarország függetlenségének biztonságot; de az elfogadás a nemzettől függ.

A politica az expediensek tudománya. — Nagyon téved, a ki az expediensek horderejét abstrakt elvek szempontjából ítéli. — Még inkább téved, a ki azoknak nézeteit, kik hazafiak ugyan, de naponta azért imádkoznak, hogy múljék el tőllük — ha lehet — a forradalmi harcz pohara; vagy kik beszélnek ugyan forradalomról, de minden lépéstől, melly azt realizálni ígérkezik, megrettennek — téved, mondom, a ki ezek nézeteit a Nemzet nézetének veszi. — Nem az.

3. Teljes, tökélletes joggal, igazsággal neheztel Ön hazafiui érdemeinek el nem ismerése felett ugy Olaszhonban, mint a hazában. — A hálátlanság otthon, fájdalom! nemzeti jellemünk chronicus nyavalyája. — De hiszen mi e szóban „Hon", nem csak az élő Nemzedéket szeretjük, különben undorral fordulnánk el a köz élettől — szeretjük benne mind azt, a mi becset ád lételünknek, s erőt kitartani a kötelesség küzd homokán, nem elismerésért, de mert kötelesség. — A mi Olaszhont illeti: én megkísérték mindent, mindenütt, Önnek kieszközölni az elismerésnek azon csekély jelét, melly iránt nekem bizalmasan említést tőn. Nem megyen. Lehetetlen. Cavour halálával meg eltűnt a mester szellem, melly mert nem gondolni a Caste-ok morgásával — most senki sem mer — kivált nem mer szemben azoknak zúgolódásával, kik a hadseregben minden előléptetést neheztelnek. — Bor-

zasztó soldatescai susceptibilitás[76] uralkodik itt. — Mindenki vissza retten a gondolattól, hogy valakinek Olasz tábornoki czím adassék, a ki nincs activ szolgálatban — nem Olasz polgár — nem volt a déli Campagne következtében vissza utasíthatlan kénytelenség, (mint Garibaldi tisztjei), vagy éppen külföldön van. — A Király nem mer kormányozni Ministerei ellenében, — Ratazzi[76/a] katonai dolgokban a legcsekélyebbet sem meri Petitti nélkül — Petitti pedig borzasztó schlendrián és nem mer semmit Lamarmora[77] jóváhagyása nélkül — Lamarmora végre decidált[78] ellensége mindennek, a mi idegen.

Sajnos; de így van, — ha még életünkben tettre nyílik alkalom — én — arról biztosíthatom — fogom tudni becsülni az érdemet, s lesz módunkban igazságot szolgáltatni.

Fogadja szíves üdvözletemet. Vagyok tisztelettel

barátja Kossuth.

10.

9. Via Valentino,

Turin, 1863. február 11.

Kedves Barátom!

Vettem s köszönöm becses levelét.

Kívánsága folytán addressemül adom: Monsr. Joseph Olivieri 34. Via Santa Chiaza, Turin. — Belső borítékra: K.

A mit szíves volt Ön Emlékiratáról velem közölni, nem lehet nem helyeslenem, mind practicus hord ereje, mind alkalom szerűség tekintetében. Csak azt óhajtom, hogy sikerüljön Önnek biztosítani azt, hogy az illetők resolválják[79] magokat az emlék irat figyelmes elolvasására; mert hiszen — nem kevésbbé tudja Ön, mint én, hogy a hatalom kényelem székében el lustul az értelem, — nem szeretnek olvasni. — Én legalább úgy tapasztaltam, hogy a mit beszéd közbeni indoctrinálással nem képes az ember elérni, emlék iratokkal ritkán lehet elérni.

A mit Turint illetőleg javasol Ön, kétségtelenül nagyon practicus; de alig hiszem, hogy itt sikerét lássuk. Sőt még aról is kételkedem, hogy Nigra elküldte, vagy küldi a Memoiret Pasolininak, — ha csak

[76] katonai elfogultság

[76/a] Rattazzi (Urbain), született 1808-ban. Meghalt 1873-ban. Olasz államférfi, politikus. 1862 márciusától 1862 december 1-ig olasz miniszterelnök.

[77] La Marmora, olasz hadvezér és államférfi. Született 1804-ben, meghalt 1878-ban. 1848-ban a szardíniai hadsereg tábornokává nevezték ki. 1848 novemberétől 1849 februárjáig hadügyminiszter volt. 1849 novembere után újra átvette a hadügyi tárcát. 1855-ben ő vezette a 15.000 főnyi szárd sereget Krímbe, az angolok és franciák megsegítésére. 1856—59-ig harmadízben volt hadügyminiszter. 1859-ben pedig vezérkari főnök. A háború után miniszterelnök volt 1860 januárjáig, majd 1864—66-ig. Miniszterelnöksége idején kötötték meg a szövetséget Poroszországgal Ausztria ellen. A custozzai csata után lemondott állásáról. Ezután mint képviselő tevékenykedett.

[78] határozott

[79] rászánják

— például a Palais Royal-ból avisót nem kap, hogy tegye. — Én Pasolinival igen jól vagyok, azonkívül pedig fiaim minden napias kedvesen látott vendégek Salonjában, (mint általában minden Turini Salonban — már a mit Société-nek neveznek). — Ez nekünk kényelmes módot ad egymásnak egyet mást megizengetni. — Megkérdeztetem (tehetem sans gêné[80]) kapta e Nigrától a Memoiret? — Azt hiszem, hogy nem.

Itt a program még mindig: „paix, repos, reformes, économie".[81] Ez a Kamarák fillérkedő propensitása[82] által encouragierozva[83] a nevetségesig megyen. Például: Belgrade nagyon fontos pont — nagyon. — Az ottani Consul Generale — Scovasso[84] — ki egyenesen a mi érdekünkben, s általam ki dolgozott utasításokkal volt oda küldve, legközelebb engedelmet kért, hogy ha fontos detail jelentés szüksége adja magát elé — a mit chiffreben írni s olvasni egyiránt késedelmes, — futárt küldhessen, minthogy a posta minden felé — Scutarinak is, Constantinápolnak is Osztrák kézben van. — Nem engedték meg, mert pénzbe kerül. Sőt még arra is utasították, hogy ne telegrapháljon gyakran — mert sokba kerül!!

Ezt persze *confidentialiter*[85] *írom.*

Aztán: Que voulez vous, qu'on fasse avec ces pygmées de la politique![86]

De azért nem desperálok.[87] Tudom, hogy egy programmon, mellybe az emberek magokat csökönösen bele disputálták, nem igen változtathat egy szegény száműzött okoskodása — de változtahat az események logicája, s a tények ereje.

Amott éjszak felé megpezsdült az „élő szobor" dermedt tagjaiban a kiirthatlan élet erő. — Magasztos jelenet az, édes Barátom! melly engem, mint embert kevéllyé tesz, mint Magyart megszégyenít. A Lengyelt szövetkezett idegen hódítók négyelték szét. A Magyart saját uralkodóinak gaz hitszegése rontotta meg, s még csak nem is saját erejével. Az erő előtt meg lehet hajlani, a hódítónak lehet engedni szégyen nélkül. De gyáva, s csak idegen erővel győzelmeskedő hitszegésnek, melly minden jobb érzelmet felzúdít a kebelben, birka mód megadni magát, gyalázat. — Amott úton álló rabló erőszaka forog fen, itt egy alávaló házi zsebtolvaj piszkos keze. — A Lengyel Nemzetiséget csak beolvasztani akarták egy nagyobb, de rokon Nemzetiségbe. A Ma-

[80] feszélyezettség nélkül
[81] „béke, nyugalom, reform, közgazdaság"
[82] pénzkezelése
[83] felbátorítva
[84] Ricasoli miniszterelnök a magyar ügy előbbrevitele érdekében őt nevezte ki Olaszország consulává Belgrádba. A miniszterelnök személyes utasítása az volt Scovasso számára, hogy tartsa fenn a kapcsolatot Kossuth-tal, tájékoztassa őt és kövesse tanácsait.
[85] üzalmasan
[86] Mit akar ön, mit kezdhet az ember ezekkel a politikai törpékkel!
[87] csüggedek

gyart Németté akarják tenni. A Lengyel partitiót[88] majd egy százados moha fedi, s nem volna csoda, ha ennyi idő a sebet vagy behegesztette, vagy reménytelenné tette volna. A Magyar sebe égetőn fris. Még csak ideje sem lehetett elfelejteni az irtózatosságokat, miket ön méltóságát érző nemzetnek soha sem kellene, soha sem lehetne felejteni. — A Lengyelnek egy roppant colossussal van dolga, melly távol van a hanyatlástól.[89] A Magyarnak egy zilált hatalmú családdal, mellynél a hatalom heterogen elemeit minden össze forrasztó kapocs nélkül vékony czérnaszálak tartják össze, mint a papír harlequin[90] tagjait. — Még is, a Lengyel, kit szétdaraboltak, s egy század óta irtanak, pusztítanak, fel kél mint a boszú angyala rettenthetlenül, bottal, kaszával rohanva meg Colossalis elnyomóját, s azt kiáltja Európának „ce que nous voulons ce ne sont ni des adoucissements, ni des concessions, ni une constitution, ni du liberalisme, ni les traités de 1815 — nous voulons chasser les Russes".[91] — A Magyar ellenben au lieu de chasser les Autrichiens[92] — alkudni, békülni vágyik hóhérjával.[93]

Szégyen! Gyalázat! — Szerencse, hogy a hóhér az, a ki nem alkuszik.

Én sok hittel vagyok a Lengyel felkelés iránt, ép azért, mert szerte darabolt természeténél fogva ki kerüli a nagy rendezett csaták zúzó csapásait.

Már most tegyük fel, hogy e felkelés forradalommá consolidálja magát; — nem lehet kételkedni, hogy ez esetben Galliciára kiterjedend (okosan cselekszenek, hogy kezdetben oda ki nem terjesztik).

Tegyük fel más oldalról, hogy az Oriensi Kérdés válságra jut.

E két (éppen nem valószínűetlen) complicatió folytán az Osztráknak őriznie kellend határait Cattarótól — Brassóig; — s verekednie Gallicia s Bukovinában.

Kérdem én, lehetséges e, hogy illy esetben Olasz Ország tétlen hagyhassa elsikamlani az alkalmat azon combinatiónak Magyar Országgal valósítására, melly Cavournak annyira szívén feküdt, minthogy be látta, hogy az az egyedüli mód Olasz Ország regeneratióját bevégezni, egyszersmind legbiztosabb garantiája jövendőjének.

[88] felosztást (Lengyelország első felosztásáról van szó. A XVIII. század végén egyre erősödő lengyelországi orosz befolyás késztette Poroszországot és Ausztriát Lengyelország felosztására. Az első lépést Mária Terézia tette meg, amikor az 1412-ben Lengyelországnak elzálogosított szepesi városokat 1770-ben Ausztriához csatolta. 1772. augusztus 5-én a három ország követe a következő felosztásban egyezett meg: Ausztria kapta Kelet-Galíciát és Vladimirt, Oroszország Litvániát, Poroszország Kelet-Poroszországot, Danzig és Thorn kivételével).

[89] Kossuth itt a cári Oroszországról beszél. Abban tévedett, hogy „távol van a hanyatlástól", mert a cári Oroszország gyengeségei ekkor már erősen megmutatkoztak. A belső ellentéteket az 1861-es jobbágyreformmal akarták levezetni.

[90] bohóc

[91] „Amit mi akarunk, azok nem enyhítések, nem engedmények, nem alkotmány, nem liberalizmus, nem 1815-ös szerződések — mi ki akarjuk űzni az oroszokat."

[92] az osztrákok kiűzése helyett

[93] A levélnek ezt a bekezdését idézet formájában olvashatjuk „Kossuth Lajos iratai" c. munka V. kötetének 393—394. oldalán. A kötetet sajtó alá rendezte Helfy Ignácz.

Én nem hiszem, hogy illy alkalmat elmulasztani az Olasz Kormány — akár minő legyen az különben, akarhatna, vagy ha akarna is bár, elmulasztani tehetségében álljon.

Tehát ne desperáljunk.

Persze, hogy kívánatos volna egy részt az Oriensi kérdést egy kissé poussirozni,[94] (mit Páris tehetne legsikeresebben), — más részt meg otthon mozgásba tenni az eventualis guerillák előszervezeteit, — a mihez pénz kellene, — semmi egyébb, mint pénz, de épp az nincs; s nem is látom, hogy lesz, míg a kikerülhetlenség azoknak, a kiket illet, körmére nem ég. — Akkor pedig meglehet késő lesz — mert hiában, fajunknak ösztöke kell, nincs benne az a spontaneitás, az a kezdeményezési genius, melly a Lengyelt olly kitűnővé, s az újjá születésre mind képessé, mind méltóvá teszi.

Az egyezkedési terv, mellyet Ön mint *plausibilist*[95] említ, az egyezkedő pártnál duce Forgách[96] sokkal messzebb megy, Forgách azzal ketsegteti uraimékat a Pesti Casino Coteriában,[97] hogy Budára hozza le a Habsburg házat, s hogy az Magyar Országot teszi Birodalma tengelyévé. — Ez a maszlag, mellyet uraimék mohón nyelegetnek, mert az élő Magyar Nemzedék bölcsei borzasztón, csömörletesen könyvtudósok, praeterea que nihil.[98] Hallották s után mondják, hogy a Habsburg ház orvosolhatlanul compromittálta jövendőjét az által, hogy midőn 1806-ban a Német Császárság megszűnt, s meg vele az Osztrák Német hatalom lenni; hatalmának nehézségi pontját nem tette át Magyar Országra. — Ez igaz, de az is igaz, hogy „was man von der Minute ausgeschlagen, bringt keine Ewigkeit zurück".[99] Az Illustrissimusok és Spectabilisek Magyar Országon bámulatos anachronismusban áltatják anti forradalmi hajlamaikat. 1863 nem 1806.

Engem e maneouvre nem aggaszt. Először mert arra, hogy e tervet fel lehessen galvanizálni, a Habsburgoknak le kellene mondani Német hatalmi, Német Suprematiai aspiratióról[100] — mit tenni soha sem fog. — Másodszor, azon felelevenedés folytán, mellyre 1806 óta a Nemzetiségi szellem jutott, a heterogen Osztrák birodalom egygyé öntése nem kevésbbé lehetetlen volna Budáról, mint Bécsből.

Ez engem nem aggaszt. — A mi engem aggaszt, az a Nemzetnek passiv pulyasága, — mellyen Irányi barátunk hírlapi felszóllalásokkal

[94] szítani

[95] elfogadhatót

[96] Forgách vezetése alatt (Forgách Antal gróf, [1819—1885] Habsburg párti politikus. A bécsi udvari kancelláriánál kezdte politikai pályafutását, s hűen kiszolgálta az udvart. Harcolt az 1848/49-es szabadságharc ellen. A Bach-korszakban a kassai kerület főispánja. 1859-ben az osztrák belügyminisztérium osztályfőnöke, 1860-ban Morva-, majd Csehország helytartója lett. 1861—1864-ig a királyi kancellária vezetője volt).

[97] zártkörű társaságában,

[98] azonkívül semmi.

[99] „amit a pillanattól visszautasítottunk, azt az örökkévalóság sem hozza vissza."

[100] felsőbbségi törekvéseiről

gondol segíthetni. — Mire én en homme practique[101] — azt mondom „non sense".[101/a] — Más kell arra: háború, s egy kis pénz.

És van egy, a mi azért aggaszt, mert nem értem. A tény, hogy az Osztrák kedvezni látszik a Lengyel mozgalomnak. Eszébe jutott e, hogy a Bécsi Congresszuson Metternich kész volt egy független Lengyel Ország helyreállítását Galliczia feláldozásával megvásárolni? — Ha nem ez fekszik a dolog alatt, nem értem a kedvezést, ha ez, úgy a dolog reánk nézve veszélyes calculusu.

Óhajtva várom tudósítását. Szíves tisztelettel

barátja Kossuth.

11.

9. Via Valentino,

Turin, 1863. április 29.

Kedves Barátom!

Sietek értesíteni, hogy mindkét levelét vettem. — Az érdekes közügyit tegnap, a magán ügyit ma.

A helyzet ismertetése végett megjegyzem, hogy nem lehet csodálkozni, hogy Magyar Ország volt Kormányzójának ez idő szerint az Olasz Királynál s Kormánynál kevés befolyása van, miután a Magyar Nemzet maga viselete több mint két év óta olly borzasztó volt, hogy lehetetlen volt Hazám szabadságára intézett törekvéseimben minden hitelemet, minden befolyásomat meg nem rontania. E hitel, e befolyás azon alapon állott, hogy a mit én mondok s ígérek, a Nemzet mondja s ígéri, hogy a 49 ki lobogó nem csak az enyim, nem csak egy párt töredéké, hanem a Nemzeté, s hogy bennem a Nemzet függetlenségi aspiratói vannak személyesítve. — Ez alapon én hatalom vagyok, mellyel bizonyos eventualitások esetére számolni kell. — Ez alap nélkül semmisem vagyok, mint egy nyomorult, szegény, tehetetlen emigrans. — En bien![101/b] ez alapot Nemzetünk birka gyávasága ki rántotta lábom alul. — E birka gyávaság a hazudságig ment, mert hazudság, hogy a Nemzet nagy zöme nem akar elszakadni az Osztráktól; ám de több mint két év óta Széchenyi Apotheozisának[102] a 49 ki zászlót desavouirozó modora óta, keresztül az 1861 ki Országgyűlés minden szaván, az ephemerileg[103] feltámasztva volt Megyék és Városok minden mozzanatán, le a birka passivitást magában incarnált,[104] s a szós osztályok által istenített Deáknak legközelebbi beszédeig,[104/a] mellyben a forradalmat még azon esetre is kárhoztatta, ha a Német

[101] mint gyakorlati ember
[101/a] értelmetlenség.
[101/b] Nos!
[102] felmagasztalásának (Itt Széchenyi halálát követő ünnepségekre céloz Kossuth, amelyek során Széchenyi politikai irányát, az uralkodóházhoz való ragaszkodást is magasztalták.)
[103] átmenetileg
[104] megtestesítő
[104/a] Deák Ferencnek 1863. március 28-án elmondott beszédére céloz Kossuth. Lásd: „Deák Ferenc beszédei." III. kötet. 235—237. oldal. (Összegyűjtötet: Kónyi Manó.)

dohányt aprítana is a szegény Magyar hátán; — minden szó, minden mozzanat arra volt számítva, hogy a Világgal el legyen hitetve, hogy az Osztráktóli elvállás nem fekszik a Magyar Nemzet tendentiáiban. A hallgató tömegek szívében csak Isten olvashat. Emberek az után ítélnek, a mit látnak, hallanak; ez pedig mind olly természetű volt, hogy lehetetlen vala a Nemzetünk forradalmi határozotsága iránti hitet és bizalmat, s vele hitelemet és befolyásomat meg nem rontania.

Ez magyarázza, hogy a mi körülbelül Cavour halála idejeig csak egy szavamba került volna; azóta Nemzetünk desavouirozó magaviseletének kártékony befolyása folytán nem volt többé eszközölhető.

Azonban befolyásom természetesen Európa politicai viszonyainak barometruma szerint szál, vagy emelkedik; s ha jól ítél Ön, kedves Barátom! midőn azt mondja, hogy nagy események előestéjén vagyunk, s ha ez események olly természetűek, hogy reánk valamiben szükség lehet, — talán tanácsos volt volna a propositióval addig várni, míg valami ollyas adja magát elé, a mi actióinkat kissé emelné, mert akkor az érdek s politicai tapintat alapjára fektethetnők azt, a mit most személyes kedvezés tárgyának veendnek.

De akár mint legyenek ezek, én kívánságának teljesítésére minden lehetőt elkövetendek haladéktalanul. Elébb Artommal szóllandok; aztán egyenesen a Királyhoz fordulok, mihelyt útjából vissza tér, — s miután a Ministereket előre, részint magam kellőleg praedisponáltam, részint Artom és Cerutti a mi Ceruttink (most Secretaire Général au Ministére des Affaires étrangères[105]) által praedisponáltattam. — Én a propositiót alternativában fogom felállítani. — Természetesen a propositio kirekesztőleg *tőllem* eredend. — Arról biztosíthatom, hogy *tőllem* senki sem fog a dologról hallani, a kinek nem kell, de a Királynak persze tudni *kell* rólla, s arról, hogy ő említeni nem fogja e egynek vagy másnak? jót nem álhatok.

Enfin,[105/a] én mindent, de mindent a legszívesebb készséggel megteszek.

Persze a most utazó Vőnek egy szava sokat nyomna az Ipanál. — S bizon Nigra is említhetne rapportjában egy pár szót nem e dologról, hanem arról, hogy bizony Drouin de Lhuys irányában állása nem olly kedvező, mint volt Thouvenel irányában azon intimitási előnynél fogva, mellyet főkép Önnek köszönhet — s meg említhetné, hogy mert Th[ouvenel] vissza lépése a hivatalba szintolly valószínű, mint kívánatos, s mert ez esetben Ön nagyon fontos támogatásaul szolgálhatna az olasz érdekeknek, Nigra jónak látná, ha az Olasz Kormány valamit tenne, a mi Önt még szorosabban csatolná az Olasz érdekekhez; — s hogy jó volna, ha a Kormány e tekintetben engem megkérdene, annyival inkább, mert Ön representálván Párisban a Magyar érdekeket, kétségtelenül én reám is igen jó hatással volna, ha Ön irányában a Királyi Kormány jó akaratot tanúsítana — pedig nem jó minket

[105] a külügyminisztérium államtitkára.
[105/a] Végül is

negligálni, mert Európa állapotja zavaros, s nem lehet tudni, valljon nem akkint fordulnak e a dolgok, hogy reánk újra szükség lehet. — Tanácsos minket jó kedvben tartani stb.

Ha illyes mit ki lehetne Nigránál vinni, ez nem csak a fennforgó személyes ügy, hanem közérdekek tekintetéből is nagyon kívánatos volna.

Tudósítani fogom a kilátások chanceairól. Legyen kérem meggyőződve, hogy nem járhatnék el szívesebb készséggel, ha testvéremről volna is szó. Fogadja őszinte nagyrabecsüllésem, s rokon érzetem biztosítását

igaz barátja
Kossuth.

12.

Acqui (aux Bains), 1863. június 7.

Kedves Barátom![106]

Június hónapot itt töltöm a fürdőben nőmmel. — Leveleim (a kényesebb tartalmúak) azonban folyvást jöhetnek Olivieri címe alatt. Ki fogja küldeni. Magam addresse Júliustól lesz 34. Via Academia Albertina Turin.

El mondom mikint jártam el, a személyes ügyben, melly iránt baráti bizalmával meg tisztelt.

Tekintetbe vévén viszonyunkat a jelen kormány irányában — mely ennek nagy határozatokra nem éppen hajlandó jelleménél fogva nem olly intime természetű, mint hajdan volt, azt gondoltam, tanácsosabb lesz a magán kérelmet inkább közérdekkel hozni kapcsolatba, mint pusztán egy személyes kedvezés sollicitatiójával[107] törni be az ajtón.

A Lengyel mozgalom[108] kezdete óta mindig azon meggyőződésben

[106] A levelet Helfy Ignácz „Kossuth Lajos iratai" c. munkájában (V. kötet. 450—457. o.) közzétette. A kötetben megjelent levél azonban nem egyezik teljesen a Hadtörténelmi Intézet levéltárában meglevő, Nemeskéri Kiss Miklóshoz írt eredeti levéllel. Ezért szükségesnek tartottuk annak közlését.

[107] szorgalmaztatásával

[108] Az elnyomott lengyel nép harca a cári uralom ellen a hatvanas évek kezdetétől egyre fokozódott. A perszonális unióval megelégedő főurakkal szemben a paraszstság, a városi polgárság és a kisnemesség csak a teljes felszabadulásban látta a kibontakozás lehetőségét. Kezdetben az ellenállás a lengyel forradalmi megmozdulások évfordulóin rendezett tüntetésekben mutatkozott meg. A mozgalom azonban egyre radikalizálódott. Az 1861. február 15-én rendezett demonstráción már véres összeütközésre került sor. Ez év október 15-én. — Koszcsiuszkó emlékünnepén — Varsót ostromállapotba helyezték. Az ellenállási mozgalom azonban továbbra is terjedt.

Konstantin orosz nagyherceg, a lengyel helytartó, és helyettese, a lengyel Vielopolszki 1863. január 14. és 15. éjjelén újoncozást rendelt el. Így akarták megtisztítani az országot, elsősorban pedig Varsót a forradalmi elemektől. Az ellenállási mozgalom vezetői azonban résen voltak. Az újoncozásra kijelölteknek alig egyharmadát tudták összeszedni.

Ez az esemény a forradalmi mozgalmat lángra lobbantotta. Megkezdődött a lengyel népnek egy olyan nagyszerű harca, mely egész Európa figyelmét felkeltette. Külső támogatás azonban nem érkezett. Kossuth abban reménykedett, hogy Napoleon császár háborúba keveredik a lengyel ügy kapcsán. Napoleon javasolt ugyan egy közös akciót a többi nagyhatalmakkal együtt, hogy az orosz kormányt megfelelő engedmények megadására bírják. Azonban még ennek sem lett eredménye.

A lengyel mozgalom a túlerővel szemben elvérzett.

valék, hogy vég analisisben e mozgalom nem vezethet a Lengyel nemzet helyreállítására, s terméketlen marad Európára, terméketlen reánk nézve s csak az Osztráknak használand, ha Orosz földre szorítva marad s Galliciára ki nem terjed.

Meg valék tehát győződve, hogy Lengyel érdekben is mind nekünk, mind Olasz Országnak azon kell lennünk, hogy az Osztrákot a neutralitásból ki ugrassuk.

E szempontból indulva írtam a királynak. Levelem másolatát *bizalmasan* ide rekesztem. Olvassa el mielőtt e sorok olvasásában tovább menne.

Harmad napra Minghetti[109] Minister Elnöktől levelet kaptam, mellyben kért, látogatnám meg, minthogy a király különös megbízásából szóllani valója van velem.

Elmentem hozzá.

Minghetti azt mondá: hogy a király kénytelen lévén a városból rögtön távozni, őt (Minghettit) bízta meg, adná tudtomra, hogy nézeteimmel Ő Felsége és kormánya tökélletesen egyet értenek, s hogy éppen azok vannak a Lengyel ügyben politicájuk básisául elfogadva, s hogy meg lőn arra is bízva a király által, hogy vélem a dolog practicumát concertálja.[110]

Én: Mielőtt ebbe bocsátkoznám, szükségesnek tartom constatírozni viszonyunk characterét. Cavourrali viszonyom azon meggyőződésre volt alapítva, hogy Olaszországnak szüksége van arra, hogy Magyarország szövetséges közremunkálását az Osztrák elleni háború esetére biztosítsa, s hogy e biztosítás forradalmi eszközöket kíván. — Ezen alapon (tranchons le mot[111]) conspirált velem Napoleon Császár 59 ben, — conspirált Cavour egész haláláig. Ricasoli pedig és Ratazzi a politicai örökséget elfogadták. — Kérdem tehát: elfogadja e ez alapot a jelen kormány? kívánja e magának Magyarország cooperátióját menagierozni? ha igen, el van e tökélve forradalmi eszközöket használni? szóval akar e velem conspirálni?

Ő: Igen is kívánja, el van tökélve és akar. Tekintsem magamat ép azon viszonyban, amellyben Cavourral voltam. Csupán, hogy tökélletesen tisztában legyünk, emlékezetembe hozza, a mit egykor az ő jelenléttében Cavour nekem mondott volt — t. i., ha a kormánnyal egyetértésben teszünk Magyarországon forradalmi intézkedéseket, a kormány tartozásának ismerendi minket a szükséges eszközökkel ellátni

[109] Minghetti Marco, született 1818-ban, meghalt 1886-ban. Szülővárosában, Bolognában, mint liberális újságíró működött. 1848. március 10-én közmunkaügyi miniszter lett a IX. Pius pápa által alakított kormányban. Egy hónap után kilépett a pápai szolgálatból és végigküzdötte az 1848—49-i lombardiai háborút Károly Albert szardiniai király seregében. A háború után visszatért szülővárosába, de a kapcsolatot fenntartotta Cavourral. 1860-ban belügyminiszetr lett Cavour kormányában, 1862. decemberében pedig pénzügyminiszter Farini kormányában, majd ennek lemondása után ő került a kormány élére. A III. Napoleonnal kötött 1864. szeptember 15-i egyezmény miatt Torinóban zavargások támadtak, ezért M. lemondott. 1868-ban londoni, majd 1870-ben bécsi nagykövetté nevezték ki. 1873-tól 1876-ig újból ő állott a kormány élén. Ez idő alatt a pénzügyminiszteri tisztséget is ő látta el.

[110] megvitassa

[111] mondjuk meg nyíltan

és a combinált tervvel magát solidarizálni. Ha ellenben csak amúgy magunktól akarunk valamit tenni M[agyar]országon, az Olasz kormány nem tekintendi kötelességének minket akár segíteni, akár követni, hanem magát szabadnak vélendi úgy cselekedni, a mint a körülmények és saját érdekei javasolandják.

Én: Egyetértek, s ekkint constatirozva lévén viszonyunk természete, el mondom, milly utakon gondolom én azt eszközölhetőnek, hogy az Osztrák a neutralitási positióból kiugrattathassék, s a Lengyel ügyben határozott állást venni kényszeríttessék.

Erre két útoni működés szükséges. Egyik diplomáciai, másik forradalmi.

A mi a diplomaciait illeti.

Napoleon Császár hiában határozatlankodik. Meg kellend magát adnia helyzete logicájának. — El nem hagyhatja a Lengyeleket. — A Lengyel ügy igen valószínűleg háborúba keverendi a Császárt.

Háború esetében nem lehet igen nagy becset nem tulajdonítnia Olasz Ország közreműködésének. — Olasz Ország szövetségére okvetlen szüksége lesz. Szüksége elannyira, hogy inkább, mintsem ezt nélkülözze, hinni lehet, hogy elfogadandja a hozzá kötendő rationabilis feltételeket.

Hanem én azt hiszem, hogy nem tekintene semmi feltételt rationabilisnak, a melly nem volna rapportban[112] a háború czéljával, az az a Lengyel kérdéssel.

Például: ha a Lengyel ügybeni háborúhoz csatlakozás béreül Önök Rómát kérnék, azt hiszem a Császár azt kereken megtagadná.

On aurait[113] (minthogy franczióul beszél, én is francziául folytatom)[114] on aurait beaucoup plus de chance si en reponse à l'invitation de prendre part à une guerre en faveur de la Pologne, on lui disait: que la ligne de conduite que l'Italie suivra dépend entièrement du but que l' Empereur se propose pour cette guerre.

S'il s'agit d'effacer du droit public Européen l'iniquité des partages de le Pologne, qui est une source perpétuelle d'inquiétudes et de troubles pour l'Europe, s' il s'agit de... droit dans le cas de la Pologne au pricipe de nationalité, en la rétablissant, telle qu'elle était avant le partage de 1772, l'Italie sera prête à participer avec toutes ses forces à une querre entraprise à cet effet.

Mais s'il ne s'agissait que d'un changement quelconque dans la position de la Pologne Russe, l'Italie ne pourrait y préter sa main d'abord parce qu'un pareil arrangement équivaudrait à un reniement dans le cas de la Pologne du principe de nationalité qui sert de base

[112] kapcsolatban

[113] Ezt a két francia szót a zárójelbe tett rész után megismétli Kossuth és a továbbiakban is franciául folytatja.

[114] A levél innen francia nyelven íródott, mi magyar fordításban is közöljük. Érdekes, hogy a levél francia nyelvű folytatása egyáltalán nem szerepel az V. kötetben közzétett levélben. (450—457. o.) Ellenben a folytatás szintén az V. kötetben „Értekezésem a lengyel ügy felől Minghetti olasz miniszterelnökkel 1863 május 24-én" c. fejezetben a 474. oldal 1. bekezdésétől folytatólagosan megtalálható.

à la régénération de l'Italie — ensuite parce qu'en ne traitant la révolution polonaise que comme une protestation armée contre la maladministration Russe, on ne ferait que réconfirmer le partage de la Pologne au lieu de l'effacer du droit publique Européen — enfin l'Italie ne pourrait participer à une pareille guerre, parce qu'il serait contraire à ses intérêts de s'attirer l'hostilité de la Russe sans un profit sérieux pour la Pologne et sans la possibilité d'un avantage quelconque soit moral soit materiel pour l'Italie.

Le Gouverne[ment] Italien se declarait donc prêt d'entrer dans une coalition pour le rétablissement de l'intégrité et de l'indépendance de la Pologne, mais il refuserait de préter sa main à toute combinaison qui en laissant la Gallicie et la Cracovie dans les mains de l'Autriche, étirait à l'intervention sa base de principe, irriterait la Russe contre l'Italie sans créer une Pologne indépendante assez forte pour servir de contrepoids, et se servirait en dernière analyse qu'à consolider la puissance de l'Autriche en la garantant des dangers, qui la menacent.

Si l'Empereur se refusait d'accéder à cette programme, le Gouverne-[ment] du Roi déciderait, si pour changer la situation il voulait se servir d'une autre plan que je vais suggérer, on bien s'il préferait de se contenter d'avoir justifié sa decision de se tenir à l'écart des complications.

Cepedant je crois que le moment d'action approchant Mr Drouin de Lhuys ne restera pas au Ministère, et que c'est Mon[sieu]r Thouvenel qui le remplacera. Et alors nous ne se[u]rons pas sans chances de voir agrérer la ligne de politique que je viens de proposer, d'autant plus que moi même j'y pourrais alors contribuer ayant l'avantage de certaines relations qui jouissent d'une influence auprès de Mnr Thouvenel, que nuls rapports diplomatiques.

(A francia rész magyar nyelvű fordítása így szól:

Sokkal több esélye lenne annak, ha egy Lengyelország érdekében vívandó háborúban való részvételre szóló felszólításra feleletül az ember azt mondaná neki: Olaszország magatartása kizárólag attól függ, hogy a császár milyen célt tűz maga elé ebben a háborúban.

Ha arról van szó, hogy kitöröljék az európai nemzetközi jogból Lengyelország felosztásainak igazságtalanságait, ami a nyugtalanság és a felfordulás örökös forrása Európában, ha arról volna szó, hogy érvényt szerezzenek Lengyelország esetében a nemzetiségi elvnek, visszaállítva azt úgy, amint az 1772-i felosztás előtt volt: Olaszország kész lenne evégből minden erejével részt venni egy új háborús vállalkozásban.

De ha pusztán csak egy Orosz—Lengyelország helyzetében beálló változásról lenne szó, úgy Olaszország nem tudna ehhez segédkezet nyújtani, mert egy hasonló elrendezés azonos értelmű lenne Lengyelország esetében a nemzetiségi elv elvetésével, amely Olaszország megujhodásának alapjául szolgál, továbbá azért sem, mert a lengyel forradalmat nem tekintené egyébnek, mint fegyveres tiltakozásnak a

komisz orosz közigazgatás ellenében, tehát ez nem vezetne másra, mint Lengyelország felosztásának újólagos megerősítésére, ahelyett, hogy kitörölnék az európai nemzetközi jogból, végül Olaszország nem vehetne részt egy hasonló háborúban, mert érdekeivel ellenkezik az Oroszországgal való olyan ellenségeskedés, amely nem hajtana jelentős hasznot Lengyelországnak és Olaszország számára sem erkölcsi, sem anyagi előnyök szerzésére lehetőséget nem nyújt.

Az olasz kormány tehát kifejezi készségét egy olyan koalícióba való belépésre, amely helyreállítja Lengyelország épségét és függetlenségét, de nem segédkezne egyetlen olyan terv végrehajtásában sem, amely Galíciát és Krakkót osztrák kézben hagyná, és ezzel kirántaná a közbelépés alól az elvi alapot, felingerelné Oroszországot, anélkül, hogy olyan Lengyelországot létesítene, amely elég erős arra, hogy ellensúlyként szolgáljon, s végeredményben csak Ausztria hatalmának megszilárdulását eredményezné, biztosítva azt a fenyegető veszélyek ellen.

Ha a császár visszautasítaná az ilyen tervet, akkor a királyi kormány elhatározásától függne, hogy a helyzet megváltoztatása céljából akar-e egy más, általam előterjesztendő tervhez hozzájárulni, vagy inkább megelégszik azzal, hogy döntése, amelynek értelmében nem avatkozik a bonyodalmakba, igazolódott.

Ezalatt, úgy hiszem, hogy a cselekvés pillanatának közelgésével Drouin de Lhuys úr nem fog miniszter maradni és Thouvenel úr fog helyére lépni. És akkor remélhetjük majd, hogy a politika az általam kifejtett irányt fogja felvenni, annál is inkább, mert akkor magam is nagyban hozzájárulhatnék annak sikeréhez, mivel vannak bizonyos, Thouvenel úrnál oly befolyásnak örvendő összeköttetéseim, amellyel semmiféle diplomáciai beszámoló jelentés sem képes versenyre kelni.)[115]

13.

34. Via Academia Albertina,

Turin, 1863. szeptember 16.

Kedves Barátom!

Utolsó levele, mellyben tudtomra adá, hogy nyugtalanul várja lépéseim eredményét a Savoie kereszt kinyerése iránt, engem meglehetősen embarras-ba[116] hozott — mert ha nem sürgetem a határozatot, azt hiheti vala Ön, hogy nem járok el tőllem kitelhető eréllyel s érdekel a dologban — ha [pe]dig sürgetem — attól tartottam, hogy [neg]atívumot forcirozok ki, míg ha füg[gőb]en tartom a kérdést addig, míg valamelly [kö]rülmény adja magát elé, melly (mint[117] ... oda

[115] A levél vége hiányzik.
[116] zavarba
[117] A levél szakadt. Egy szó hiányzik.

mutat, hogy reánk szükség lehet) sürgetésemnek súlyt költsönöz, ostrommal vehetem be a kedvező határozatot. — Mert hiában, a dolog így áll: ha úgy alakulnak a körülmények, hogy meglehet, szükség lehet reám, akkor marquirozott[118] figyelemmel vannak az ember iránt, ha pedig a körülmények ellenkezőre mutatnak, az ember befolyásának természetesen le száll actiája. — Már pedig nem lehet tagadni, hogy a párisi politica vacillatioi folytán hónapok óta a situatio olly határozatlan, hogy még a fenforgónál sokkal fontosabb (mert sürgetőn közérdekű) kérdésekben sem lehet mást ki csikarni, mint azt, hogy „veuillez attendre quelque temps encore".[119] Én hát megvallom, nem találtam alkalmasnak az idő pontot — e dolog kivitelére, mert nem láttam pour le moment,[120] semmi olly *saliens*[121] tényt, mellyre sikeresen támaszkodhatnám (illyen volt volna például, ha Drouin de Lhuys demissiója realisálódott volna).[121/a]

Azonban, ne hogy Önnek okot adjak kétkedni baráti érdekletségem felől, nem hagytam békét a Ministereknek, s újra meg újra fejökbe verve az okokat, mellyekre ajánlatom fektetém, minden lehetőt elkövettem, hogy a „formalismus" akadályai el legyenek utunkból hárítva. — Minghetti nem csak a legjobb akaratáról biztosított, de sőt Minister Elnöki befolyását, (melly persze nem ollyan döntő, mint Cavouré volt) ajánl[ta] Collegáinál, hogy a propositió a Sz... routine[122] útján megtétessék.

...[123] indokok forogván fel, a Külügy Minister lőn Minghetti által felszóllítva a propositióra. Visconti[124] ajánlkozott is, de a Hadügy Minister insistált,[125] hogy a Savoie katonai kereszt az ő resortjába tartozik, s ő iparkodni fog módot találni, ha csak lehet, hogy a propositiót megtehesse a nélkül, hogy szabály törési vádra adjon okot. Della Rovere[126] jó indulattal viseltetik irántam, gyakran tapasztaltam, mert gyakori érintkezésben vagyok vele, — de ismerem formalismusát az itteni katonai departamentumnak;[127] azért azt suggeráltam, hogy

[118] fokozott
[119] „szíveskedjék még valamelyes időt várni."
[120] pillanatnyilag
[121] kiugró
[121/a] elbocsátása megvalósult volna.
[122] A levél szakadt. A szó közepe hiányzik.
[123] A levél szakadt. A mondat eleje hiányzik.
[124] Visconti Emilio, született 1829-ben, meghalt 1914-ben. Mint fiatal újságíró Mazzini híve, majd Cavourhoz csatlakozott, s 1859—60-ban fontos diplomáciai feladatokat végzett. 1863. májusától 1864. szeptemberéig külügyminiszter volt. Ezenkívül még négy ízben volt külügyminiszter. Későbbi külügyminiszterségének időpontjai: 1866. júl.—1867. ápr., 1869. dec.—1876. ápr., 1896. márc.—1898. máj. és 1899. máj.—1901. febr.
[125] kitartott amellett
[126] Olasz államférfi, a hatvanas évek elején hadügyminiszter. 1863-ban a Magyar Légió szolgálati idejének lejártta alkalmával felszólította Kossuthot, járjon közbe, hogy a Légió katonái további szolgálatot vállaljanak. Kossuth kijelentette, hogy közbenjárását hathatósan elősegítené, ha a Légióban mindazokat, akik az 1848/49-i magyar honvédseregnek tagjai voltak, ezüst emlékéremmel tüntetnék ki. Az olasz kormány ehhez hozzájárult.
[127] hatóságnak

Ministeri propositió nélkül a király tegye meg motu proprio[128] — ő meg is tette volna, ha valami avouérozható à propos-t[129] tudtunk volna szájára adni — de persze a fenforgó körülmények közt illy *actualis* à propos nincs s így a mellett kellett a dolognak maradni, hogy Minghetti közben fog járni a Hadügy Ministernél.

Ma kaptam válaszát. Ide rekesztem eredetiben.

Isten látja lelkemet, rajtam nem múlt a siker — de hiában, a körülmények nem szolgáltak kezünkre. — Gondolom, a mit ajánlnak, az Önnek nem kell. — Illy értelemben fogok nyilatkozni! — Ekkint nyitva marad a tér a Savoie keresztnek királyi „motu proprio" útján kinyerésére, mihelyt legkisebb actualis à propos mutatkozik. — Addig várnunk kell, nincs mást mit tenni.

A szerencsétlenség nem tágít vállaimról. — Nőm beteg, — nagyon beteg. — Ismervén életemet s családi viszonyaimat, Ön fel tudja fogni mi súly fekszik lelkemen.

Ölelem szíves rokon érzettel

barátja,
Kossuth.

14.

34. Via Accademia Albertina,

Turin, 1864. június 5.

Édes Barátom!

E sorok átadója, Sztrókay Béla úr, ki Egyptomi útjából hazafelé Párisnak megyen, megkért, hogy mivel valami nagy Egyptomi vállalat ügyében, mellynél Ön a főérdeklettek egyike, Önnek valamelly üzleti ajánlkozást kíván tenni; ajánljam Őt Önnek, hogy propositióját venné méltányos figyelembe. — Tudom ugyan, hogy Önnél nincs ajánlatra szükség, midőn emberséges honfitársaink iránti figyelemről van szó; azonban örömest teljesítem Sztrókay úr kívánságát, s kérem Önt, a mennyiben üzleti érdekeivel összefér, vegye Ön Sztrókay úr ajánlatát méltányos figyelembe.

A legszívesebb üdvözlettel

barátja
Kossuth.

15.

34. Via Accademia Albertina,

Turin, 1864. augusztus 15.

Kedves Barátom!

Becses tudósítását atyai örömeinek megszaporodása iránt, mind magam, mind Nőm — ki (mély fájdalommal kell mondanom) nagyon beteg, a legszívesebb részvéttel vettük. Kérem fogadja Ön s kedves

[128] saját elhatározásából.
[129] elfogadható indokot

Neje legőszintébb szerencse kívánatainkat. Az atyai örömök kétségtelenül sok gondot és sok aggodalmat hordanak uszályukban: de végtére is olly fűszerei az életnek, hogy annak hiányát semmi más nem pótolhatja. — Nélkülök üres az élet még a különben boldogoknál is, vigasztalás nélküli azoknál, kikre viszontagságok mérettek.

Adjon Isten erőt, egészséget kedves gyermekeinek. Ezzel minden egyébb elviselhető, még a balszerencse is.

Családi körünkben szeretünk családi kedélyes képekkel foglalkozni. Szegény szenvedő nőm, gyakran emlegeti a jelenetet, midőn Párisban Ön derék két kis fia előttünk szót váltva, az aristocraticus és democraticus hajlamokat olly elevenen személyesíték. — Azóta évek múltak, reánk nézve a bú és fájdalom évei; de azon jelenet emlékezete érdekben nem veszített előttünk. Nőm különösen megbízott, mondjam meg Önnek, hogy óhajtaná hallani, mikint fejlődik az a két antagonisticus elvű levente; — reméljük, hogy a politicai irány elágazás nem rejti magvait a magán érzelmi elágazásnak.

Hallottam itt ott fülheggyel Önnek speculativus vállalatairól. Tudván mennyi „savoir fairét"[130] s tapintatot szokott ön ügyeinek vezetésébe fektetni, nem kételkedem, hogy törekvéseiben sikert aratand. Őszintén óhajtom, hogy úgy legyen. S ha úgy leszen, nem lesz ok a rokonsági alapú jogos reményekbeni csalatkozást neheztelni, mert kétszeres beccsel bír a vagyon, mit nem mások jóakaratának, hanem saját igyekezetünknek köszönünk.

Én már még csak erre sem vágyom. Fiaim olly úton lévén, hogy maguk emberségükből megbírnak élni; én önérzetem sóját hintve szegénységem kenyerére, már még csak kényelmet sem óhajtok — tán már terhemre is volna minden, a mi nem a legnélkülözhetlenebb. Csak hazámat láthatnám szabadnak; s házamtól betegség volna távol. — Fájdalom, a haza nem olly úton jár, melly a szabadság felé vezet. — Non his juventus orta parentibus.[131] — Komisz egy generatio vagyunk, édes Barátom! — de hagyján, e szóban, „Haza", a hazafi nem csak a jelen nemzedéket, hanem a múltnak emlékeit s a jövő reményeit is egybe foglalja. — Az áldozatos honszeretet Istene nem halt meg azért, hogy oltára elhagyatott. — Ott hát még van remény s még ha az nem volna is, van egy horgony, melly örökre biztos, ez: a kötelesség érzete. Fair ce que doit advienne que pourra.[132]

Hanem házam — emez egyetlen vigasz, mellyre sok szenvedéseim közt utalva valék — házam a bú és fájdalom tanyájává lett. Ez irtózatos súllyal fekszik bánatos lelkemen. — Átkozott egy ajándék ez a szó „élet".

Kívánt irományait küldöm.

Fogadja szíves üdvözletemet s nagyrabecsülésemet, mellyel állandóan vagyok

igaz barátja,
Kossuth.

[130] szakértelmet
[131] Ez az ifjúság nem jár a szülők nyomdokaiban.
[132] Teljesítsd kötelességedet és jöjjön, aminek jönni kell.

HIÁNYOS KELTEZÉSŰ LEVELEK

London, október 17.[1]

A hírlapok mondják, hogy Omer Pacha[2] tábor vezér karnoka, Skender Beg, (ez Ilinszky, nállunk szolgált) Parisba jött. — — Igaz? Mit akar?

Nem lehetne tekintélyes franczia által neki ajánltatni (vagy Veli pasa[3] útján), hogy úgy is Londonba jöve, jó volna velem confidentialiter értekeznie, mert nem lehet tudni, mit hoz az idő.

Jó volna értetni a Törökökkel ott, hogy ha a török talpra áll, a franczia semmi esetre sem hagyhatja el. De ha a háború isolált Oriensi marad, a franczia segítség nem lehet igen nyomatékos, többnyire csak tengeri lehet, — holmi 15—20.000 ember a Dunánál nem dönt. — Eldöntőleg nyomatékossá tenni a franczia segítséget csak egy mód van: Generalisálni, europaizálni a háborút; az által, hogy ne engedje a Török Ausztriát neutralitást affectálni,[4] hanem kényszerítse az álarczot le dobni. Ekkor az a franczia, melly az Oriensre nagy hadseregeket bizonyosan nem küldhet, 200,000 emberrel fogja soutenirozni[5] a Törököt, hol? a Rhénusnál s Olasz országban.

Ez igaz, s az, hogy érdekünkben is áll, nem ront az igazságon. Miért nem mondhatnák ezt a Töröknek, franczia Statusférfiak? — katonák? — miért nem Mr le Prince maga is par discours[6] akár Skender — Begnek, akár Veli Pasának??

Szíves barátsággal K.

2.

London, december 21.[7]

Kérésem teljesítésérei becses ajánlkozását szíves köszönettel vettem.

A múlt szombat resultatumának feszült kebellel néztem elébe. — Ma már Szereda van! 21 ik! s nincs tudósítás.

Kérem legyen szíves egy sorral értesíteni.

[1] A levelet feltehetően 1853. október 17-én írta Kossuth. Ebben az időben már napirenden volt az orosz—török nyílt katonai összeütközés. Kossuth a levél harmadik fejezetében Ausztria színvallását várja a háborús konfliktus esetére. Ha Ausztria a cári Oroszország mellett foglal állást, akkor a franciák úgy fogják segíteni a törököket, hogy Ausztriát megtámadják a Rajna mentén és Olaszország felől.

[2] Török hadvezér. (1806—1871.) Eredeti neve Lotos Mihály volt, s mint az ogulini ezred hadapródja szökött meg 1828-ban ezredétől. Mohamedán hitre tért és magas katonai funkciókat töltött be. 1868—69-ben hadügyminiszter volt.

[3] Feltehetően a párisi török követ volt.

[4] semlegességet színlelni

[5] *támogatni*

[6] szóbelileg

[7] A levél feltehetően 1853 decemberében íródott. Erre lehet következtetni a levél ötödik bekezdésében foglaltakból. 1853. november 30-án Nahimov orosz altengernagy Sinopenél a török hajóhad egy részét megsemmisítette. A bekezdés első mondata valószínűleg erre utal.

Az idő mondhatlanul körmünkre égett. Periculum in mora.[8] — 20 ik elmúlván, és nem tudván mikint állok pénz dolgában, dispositióimban mondhatlan zavarba jöttem — a bolondulásig!

Sinope nem csinál különbséget. Au contraire. C'est une raison de plus de se depecher, et une chance de plus de reussir.[9]

Aggódva várom levelét.

Lehetne e Franczia Országban egy gőzöst bérelni, pour un voyage à l'Orient,[10] úgy, hogy egy Angol pontot érintsen pour embarquer des passagers?[11]

Szíves baráti kéz szorítással

K.

3.

London, kedden reggel 8.[12]

Tegnap este 7 órakor írtam egy igen igen fontos levelet, reméltem, hogy talán még az esti postával eküldhetni. Nem lehetett, s mert Szendy... nem volt hon, nehogy még tán a ma reggeli postával is elkéssék, más úton expediáltam. — Nyugtalan vagyok iránta, ezért még egyszer írok, tartalmát amannak érdemileg ismételvén:

Soha se adtam még Önnek olly fontos utasítást, mint e mostani. Ha tudakozódása sikerül, s eredménye azt fogja confirmálni,[13] a mit gyanítok — válasza döntő befolyást gyakorolhat honunk sorsára. — Kérem tehát tekintse azt, a mit írok, a lehető legnagyobb fontosságúnak, s ollyannak, mellynek hatása, csak perczek késedelmével is milliókkal csökkenhet, siettetése az eredményt megsokszorozza.

A dolog ennyiből áll:

Múlt Júliusban a Constantinápoli Bank 50 millió franc kölcsönt csinált. Lancíroztatott[14] a kölcsön Parisban, ide küldtek belőle 800.000 £-tot — elkelt igen jól. Alapja volt a jól elkelésnek azon terjesztett hír, hogy a Sultán a kölcsönt s annak feltételeit garantírozta. — De az erre vonatkozó Fermant,[15] vagy csak ministeri aláírást is senki sem látott. A feladat az, rögtön megtudni a párisi török követségnél,

[8] A késedelem veszélyes.

[9] Ellenkezőleg! Ez csak ok arra, hogy még jobban siessünk, s esélyeink a sikerre csak nőttek.

[10] Keletre való utazás céljából

[11] hogy az utasok hajóra szálljanak?

[12] A 3. és 4. levél feltehetően az 1858—61-es években keletkezett. Mindkettő török államkölcsönök kibocsátásával kapcsolatos. Ezekben az években Törökországban bizonyos gazdasági reformokat hajtottak végre, ami kiterjedt a közlekedés, az utak, a posta, a táviróforgalom javítására. A munkálatok anyagi alapját csak államkölcsönökkel tudták biztosítani. Kossuth és köre az emigráció költségeinek fedezésére részt vettek különböző pénzügyi műveletekben. Ez természetesen szükségessé tette, hogy figyelemmel kísérjék az ilyen irányú gazdasági eseményeket, nemzetközi viszonylatban is.

[13] megerősíteni

[14] kibocsátatott

[15] szultáni parancsot

igaz e, vagy nem igaz, hogy a Sultán ezen kölcsönt garantírozta. — A párisi török követségnél azért, mert úgy hiszem ott könnyebben reüssírozhatunk,[16] s azért is, mert én itt ugyan minden utat meg zörgetek ma Mussurusnál, de az ember hamis — nem is török, a párisi tudósításnak az itt netán szerzendővel összevágása adhatja meg csak azon biztosságot, melly nélkül e dologból hazánkra azon roppant hasznot nem húzhatnók, mellyet húzhatunk, ha *biztosan* s *hamar* megtudjuk a valóságot.

Annyi bizonyos (saját Correspondensem[17] tudósítása szerint is), hogy az *Ali* ministerium ezen kölcsön körüli maleversatio[18] miatt megbukott, s Mehemet Ali Pacha, a Sultán sógora, neveztetett helyébe.

A feladat tehát az: megtudni a török követségnél, garantírozta e a Sultán a kölcsönt vagy nem? — s nekem a választ telegraphálni illy czím alatt: *4 Cromwell Terrase Paddington S. Lewis*, egyszersmind a detaillokat postán meg írni.

A telegraphban csak ennyi legyen:
ha garantírozza: „Oui",[19]
ha bizonyosan nem: „positivement non",[20]
ha csak véleményt mondanak, de nem bizonyos: „Rien de positive mais il parait que oui" — vagy „non",[21]
ha nem tudják: „On n'en sait rien",[22]
ha nem akarják tudni: — „On n'en veut rien savoir",[23]
ha nem akarnak felelni: „On n'en veut rien dire".[24]
Gyorsaságban s bizonyosságban fekszik a dolog érdeme.
Mellékes érdemű felvilágosítások:
Aláírta e Callimachi[25] a költsön...[26] a telegraphi válasz: „Il a ecrit".[27]

Mit mondanak, ha ön a Fermant kívánja látni, vagy legalább az eredeti contractust? — e véget azt kell tudni, miként volt jelentve a Börzén, hogy minő ház negociálta[28] a kölcsönt, s kinél tétetett le az eredeti szerződés?

Telegraphi válasz: La piéce trouvée (vagy n. existe pas) signé par S. (Sultán), vagy par M. (Minister), vagy A. C. (Ambassadeur Calimachi).[29]

16 érhetünk el sikert
17 levelezőm
18 visszaélés
19 „Igen"
20 „bztosan nem"
21 „Semmi bizonyos, de úgy látszik, hogy igen" — vagy „nem"
22 „Nem tudnak róla semmit"
23 „Nem akarnak róla tudni semmit",
24 „Nem akarnak semmit mondani."
25 Feltehetően a párisi török követ.
26 A levél szakadt, egy szó hiányzik.
27 „Aláírta."
28 közvetítette
29 Az okmány található, (vagy nem található) alá van írva S. (Sultán) által, vagy M. (miniszter), vagy A. C. (Calimachi követ) által.

Miként férni a követséghez?

Nem tudom. — De tegnap esti levelemben ezt írtam: „Szükségem volt egy elismert Kormánytóli megbízásra in bianco — mellyet ki lehessen tölteni, hogy NN. Kormány N. N-t meg bízza ez s ez dolognak vételére, szerzésére etc. Ügynököm ezt a parisi követségtől a „Secrétaire attaché" (Bloque, vagy Blaque a neve) aláírásával — megszerezte in duplo 4000 dollárért. — Egyikét ezeknek a tegnap esteli levéllel el küldtem Önnek. Ha azon titoknok még ott van — szükség esetében meg lehet neki mutatni, hogy azzal existentiája kezemben van, tehát legyen communicatius,[30] s ha tudósításának hasznát veszszük, gazdag jutalmat kap — ha nem közöl — meg mutatjuk ama Documentumot a Nagy Vezérnek.

Minden esetre nem kell látszani a dolognak politicai fontosságot adni, hanem csak ollyat, hogy egy szegény család a porta iránti bizalomból minden vagyonát a kölcsönbe verte. — Most bal hírek keringenek — ha bizonyost tud meg, azon család most még néhány % veszteséggel eladhatja, — de ha nyilvánosságra kerül a nem garantírozás — elveszti mindenét. Könyörületességökre kell appellálni. — Jónak látnám ügyes és szép asszonnyal tétetni az interpellatiót.

Mitte sapientem.[31]

A Párisi politialis bureauban[32] van bizonyos Weidenbach Spion, egyébiránt Freymaurer.[32/a] — Kérem közelítessen hozzá, s tudja meg, mi s minő ember, ez csak a Bruderschaft[32/b] útján lehetséges.

Szíves barátsággal
K.

4.

Szerda estve 11 óra.

20/10.

Sorsunk alkalma — bár mi különösnek nézze, a ki nem érti — az Oriensen fog eldőlni.

Ezért kell nekem tudnom à tout prix,[33] hogy áll a török költsön dolga.

Ha ezt tudom — tudom mi történend Oriensen, s ezt *kell* tudnunk, ha győzni akarunk, mert tudjuk mit s mikor kell tenni.

Hétfőn estéről s kedden reggelről két külön levelet írtam e tárgyra vonatkozót. — Ma telegraphi depechet vártam reá öntől. — Nem kap-

[30] közlékenyebb
[31] Küldd el a bölcset.
[32] rendőri hivatalban
[32/a] szabadkőműves
[32/b] testvériség (T. i. a szabadkőművesek testvérisége.)
[33] *mindenáron*

tam. — Nagy baj. Kérem telegraphirozzon azonnal a Broad Streeti addressre, ha eddig nem telegraphirozott a másikra, s küldjön detail tudósítást is azonnal. — Minden percz életkérdés. —

A fő kérdés e perczre az: 1. valljon existál e a Parisi török követségnél a Sultán által aláirott Ferman, melly a kölcsönt vagy ratificálta, vagy authorisálta.

2. Ha nem existál, létezik e legalább ministeri rendelet vagy aláírás, melly a fundamentalis kölcsön szerződést ratificálta — az az aláírta e a volt török ministeriumnak valamelly tagja a szerződést?

3. Ha nem, van e felhatalmazás a ministeriumtól, melly Callimachit authorisálta a szerződés alá irására?

Az 1-őt telegraphálja így: La première offerte accepté (ha ratificálta), authorisé (ha authorisálta).[34] Prix fixe[35] (ha a Ferman ott van Parisban).

A 2-kat. Notre correspondent, par son cassier (financz minister) par son Commis chef (Külügy minister) a reglé l'affaire.[36]

A 3 kat — On a employé le commis ancien.[37]

Senkinek a világon a dologról nem szóllani.

A körülmények okvetlenül meg fogják kívánni, hogy Parisban nekünk legyen valami francziánk, a kihez éjjel nappal fordulhassak azon bizonyossággal, hogy *mindig* ott található, s nyomban teszi, a mire szóllítatik — hű mint az erény, néma mint a sír — és franczia, a kinek titkos liaissonjai[38] vannak. — Segíthet e illy egyénnek feltalálásában? — igen szükséges!

K.

5.

Péntek este, október 29.[39]

1.

Ezentúl én is számozandom leveleimet.

No. 9. megjött tegnap.

Tegnap előtt én írtam egyet francziául, hogy legalább ne gyanítsák, ha felbontanák is, hogy magyartól magyarnak szól.

Bocsásson meg, hogy annyiszor írok, tudom, hogy ez nem tanácsos, de a dolog fontos lévén kéntelen vagyok, míg az utolsó (franczia) levelem szerint coordinálhatván az ügyletet, Önt a currentiákkal[40] nem

[34] Az első ajánlat elfogadva, (ha ratificálta), engedélyezve, (ha engedélyezte).
[35] Szabott ár
[36] Megbízottunk a pénzügyminiszter és a külügyminiszter útján rendezte az ügyet.
[37] A régi megbízottat alkalmazták.
[38] összeköttetései
[39] A levél tárgyából az évszám nem állapítható meg. Külső formája (a papír mérete, minősége, színe, a keltezés módja, a tinta minősége, a betűk formája) teljesen megegyezik a 4. sz. levelével.
[40] folyó ügyekkel.

háborgatandom, hogy annál inkább feltarthassa saját szerű összeköttetéseit a rendkívüliek számára.

A No. 9. szerint vártam a telegraphot. Nem jött.

Edus nem hozván meg a közlekedés kulcsát, — kénytelen vagyok írni.

Most a fődolog tudni:

1. Valósággal visszahívatott e Jacques?

2. Jacques ura valósággal s végkép ki mondta e, hogy neki nem kell a *dohány.*[41]

E két kérdés miatt nem írnék, mert erre úgy is felel ön, ha van mit, de írok a következők miatt:

3. Igaz e, hogy Jacques ura elhatározta minden száz csomó dohányra hét és egy fél kárpótlást adni?

A telegraph így beszélhet:

Az 1*őre* „Jacques Toulouseba utazik",

a 2*ikra* „Ő beteg" (He is sick — Il est malade).

a 3*ikra* „fizet nekem" (er zahlt mir)

1 % heiszt hundred pounds St[42]

1 ½ % heiszt hundred fifty pounds St[43] és így tovább.

Tagadólag „nem"mel mindenik pontra negative lehet felelni.

Erre már holnap szombaton nem kaphatunk feleletet. Vasárnap nem dolgozik a telegraph — tehát hétfőn reggel 10—11 órára okvetlen kérem, hogy kapjak feleletet. — Kell a telegraphnak két óra.

Szíves üdvözlettel

K.

6.

London, február 25.[44]

Kedves Barátom!

Nekem is írta Klapka, hogy Tür jön ide — hogy szentül asseculálta,[45] hogy soha esze ágában sem volt megegyezésünk nélkül valamit tenni, s hogy Garibaldi is működését — a mennyire M[agyar] Országot érdekelheti — megegyezésünktől s óhajtásainktól függeszti fel.

Vederemo.[46] Elvárom Türt. Engem szavak nem tántorítnak el a kötelesség ösvényéről.

[41] A „dohány" szót képletesen használta Kossuth.
[42] 1% jelent 100 angol fontot
[43] 1½% jelent 150 angol fontot
[44] A levél feltehetően 1861-ből származik. Erre lehet következtetni a levél harmadik bekezdéséből, ahol Mogyoródy Adolfról azt írja Kossuth: „Azt is el kapta a dél Olasz Országi szerencse." A „dél Olasz Országi szerencse" alatt Kossuth Garibaldinak a sikeres kimenetelű marsalai partraszállását érthette. Garibaldi a dél-olaszországi hadjáratban részvevő magyar egység parancsnokául 1860. július 17-én Magyaródy Adolf őrgy-ot nevezte ki.
[45] bizonygatta
[46] Meglátjuk.

Önnek alkalmasint Mogyoródy írhatott. — Azt is el kapta a dél Olasz Országi szerencse. — Már ő is maga kezére szeretne világ szabadító lenni — s apprehendálja, hogy Vettert legalább is nem rendeltem neki alája.

Sok bajom volt, míg a Legio ügyét a Timessal végre felvétethettem. — Okom volt a Timesra entetírozni[47] magam. — Végre megvan, tehát kijöhet már franczia lapokban is. — Holnap elküldöm a franczia szöveget. — A Times ugyan csak elbánt a Magyar nevekkel.

Utóbbi levelem tárgya nem vesztett semmit fontosságából. — Au contraire. Élet halál kérdéssel vetekedik az, hogy a franczia Kormány kártyájába pillanthassunk.

Igen sietve a legszívesebb tisztelettel,

barátja
Kossuth.

7.

Páris, július 22.[48]

Kedves Barátom!

Sajnállom — de nem várhatok. 4.45 kor indulok.

Addressom: további értesítésig — Hotel Freyhof, Baden, Switzerland (nem tudom a Cantont, gondolom Argau).

Voltam a herczegnél. — Átvette a Legionáriusok iránti assecuratió[49] megtörése elleni panaszomat a Császárhoz, Hetényi authentic vallomásával. — Kérdezte, hová küldje levelét, ha írni valója lesz nekem. Mondtam: Önhöz. — Igazítsa ezt el vele.

Szíves tisztelettel

barátja
Kossuth.

8.

Londres Lundi 3 heures.

Okt. 25.

Voilà une parcelle de Times d'aujourdhui.

C. Devaux & CO. sont les contracteurs. En conséquence des interpellations de la part du comit[t]é de la Bourse, ces MM ont promis d'avoir des communications avec le prince Callimachi.

On voudrait quelle était sa réponse? et s'il y a quelque différence entre ce qu'il a répondu pour être communiqué à la Bourse, et ce qu'il y a réellement.

[47] rábízni

[48] A levél feltehetően 1861 július 22-én kelt — Londonból Kossuth 1861 májusában költözött el. Olaszországban való utazása közben Párisban is tartózkodott 1861 nyarán. A levelet valószínűleg ekkor írta.

[49] biztosíték

On souhait d'en avoir information par telegraph à l'adresse premièrement donnée.

On sait poisitivement que cette affaire se trouvé jeudi matin sur la feuille de l'ordre du jours du conseil des ministres français écrite de la main même du Prince L. N. Bonaparte. Rien n'avait transpiré sur les discussions du gouvernement, ou sur leur résultat. Peut-on les savoir?

Pour ce qu'on attende le =8. Janvier peut-être l'aura si mon plutôt certainement plus positivement. De connaître cela plutôt qu'on la connaître d'ailleurs serait grand chose. Cela vaudrait même un voyage accéléré. Si on n'en peut donner communication *explicite* par telegraph. Mais pourtant ce moyen de communication ne doit pas être mis de coté même en cas de voyage. Il y a toujours quelques heures gagnés et c'est beaucoup.

L'argent pour des frais à ce sujet — on espaire de pouvoir envoyer en quelques peu des jours.

(A levél magyar fordítása a következő:

London, hétfőn 3 órakor, okt. 25.[50]

Íme előttem van a Times mai számának egy kis cikke.

C. Devaux és társai a szerződő felek. A tőzsdebizottság részéről történt interpellációk következményeként ezek az urak megígérték, hogy érintkezésbe lépnek Callimachi herceggel.

Vajjon megtudható-e, hogy mi volt a felelete? és hogy van-e eltérés aközött, amit a tőzsdével való közlés végett, és amit valóságban felelt.

Kívánatos volna, ha az először megadott címre távirati értesítést küldenének.

Biztos tudomásul szolgál, hogy ez az ügy csütörtökön reggel L. N. Bonaparte herceg saját kezeírásával került a francia minisztertanács napirendjének jegyzékére. A kormány kebelében lefolyt tárgyalásról és ennek eredményéről semmi sem szivárgott ki. Megtudható volna mindez?

Mivel a január 28-i dátumra való várakozást kétségtelenebbé tenné.

Az utóbbi megtudása, inkább, mint amannak megtudása, nagy dolog lenne. Amennyiben nem tudnának nyílt távirati közlést küldeni, akkor egy gyorsított utazás lenne szükséges. De mégis ezt a közlési módot nem kell félretenni, még utazás esetén sem. Ezáltal mindig lehet néhány órát nyerni és ez nagyon sok.

Remény van arra, hogy ennek az ügynek a költségeire szánt pénz néhány napon belül megérkezik.[51])

[50] Sem a levél tartalmából, sem egyéb külső jelekből nem tudtuk megállapítani, hogy melyik évben keletkezett.

[51] A levél vége hiányzik.

TÖREDÉKEK

1.

3.

9-ber 30.[1]

No. 12 (Nov. 6) óta nem kaptam egy szót sem. — Pedig az óta igen sok történt, mit előre s — authentice[2] tudni, hasznos volt volna.

A No. 11 beni tudósítás a Senatus Consultum[3] iránt nagy bajt okozott; materialiter is érzékenyt, de kivált jövőre nézve — a szükséges helyeken hitelemet csökkenté informatióim valódisága iránt. Hiában állítom, hogy úgy volt — a „faits accomplis-k"[4] ellenkezőt bizonyítván, nemcsak azt nem akarják hinni, de mást sem, a mit baj, hogy nem hisznek.

G.-nak (ki iránt Edus által tudósított) kérem mondja meg, hogy Olasz Jósi útján, akár mit hall, bizonyos lehet benne, hogy „nem lesz", míg én is nem mondom, hogy igen.[5] Jósi azt különben is hypothetice értette csak, t. i. ha önöknél valami véletlen találna történni. Hogy ezen esetre, én is azt mondanám, hogy „igen", az természetes, mert akár mit mondanánk, még is meg történnék. — Ki volna képes „megáljt" parancsolni a meggyulladt villámnak. — Azon hypothesis pedig áll most is, áll mindig, mert hogy ollyan eset, mellyet 35.999.999 ember daczára, egy ember desperatiója megtehet, mindig lehetséges — azt nem lehet tagadni.

Ezen esetet kivéve azonban G. biztos lehet, hogy míg én nem mondom: „igen", addig akár mint nyugtalankodjék akár ki, „nem" lesz. — Én pedig nem játszom könyelműen.

De ha G. s kik vele egyetértenek, ezen befolyásomat jónak és szükségesnek tartják, kötelességük volna engem annak gyakorlatában segíteni, az ügy egy, s befolyás gyakorlatára eszközök kellenek. — S az eszköz: „pénz".

Mit! azt álmodom e, hogy G. nekünk pénzt adjon? Nem álmodom, bár rendén volna, mert van neki *sok*, — tehetne *valamit;* de annyit csak ugyan meg kívánhatnánk, hogy helyzetének előnyeit használja fel számunkra szerezni, hol kára nélkül, risico nélkül tehetni.

S íme volt alkalom a múlt hetekben, mellyet, hogy ő illy czélra nem iparkodott felhasználni — neki, éppen neki, az ő helyzetében nem lehet megbocsátani.

[1] A levél utolsó bekezdésében Kossuth említést tesz anyja halálának híréről, amely hír azonban valótlannak bizonyult. Kossuth anyja 1853-ban halt meg Brüsszelben, tehát e levélnek még 1853 előtt kellett íródnia.
[2] hitelérdemlően
[3] tanácshatározat
[4] befejezett tények
[5] Tudniillik fegyveres felkelés.

A „Bank mobilier" 500 francos actiái[6] 1520 on állanak. Boldog Isten, miért nem lehettem én Parisban, most volna legalább egy milliónk, s mesterei volnánk a situatiónak legalább 3 hónapra, 10 legnevezetesebb ponton.

G.-nak az ő helyzetében, ezen dolog conjunkturáit lehetetlen volt nem ismerni. — Nem megbocsáthatlan vétek e, hogy önnek így nem szólt: „Az ügynek pénz kell, okos befolyásra — itt az alkalom, én vettem annyit olcsón, amennyinek differentiáját £ 1000 (25 000 frank) által fedezni lehet — adják önök ide az 1000 fontot, ha bíznak combinatiómba; — át ruházom, használják a nyereséget", — a föld alól is kiteremtettük volna az 1000 fontot — s Istenem, milly különbség a világ jövendőjére.

Tudok egy (haszontalan characterű) olasz avanturier[7] (nem politicai) emigránst Parisban, a kinek 10.000 frankja volt, s e hónapban fél millió frankot csinált vele.

Vagy ha még csak ennyi kis szolgálatot sem akart G. tenni, (pedig vétek, hogy nem akart), hát legalább miért nem figyelmeztette Önt elég jókor, hogy illy használható emergencia[8] nyílik.

S ily embereket, kik még csak annyit sem tesznek, holott azt is megkívánhatnók — ha van politicai characterük, hogy saját erszényüket nyissák meg — illy embereket tartsunk az ügy barátainak? ezeknek érdekeire, vagy nézeteire reflectáljunk? — Istenemre mondom, illy embernek megbocsáthatlan piszkos apathiája még egykor képes lesz szélsőségekre sodorni „flectere si nequeam" etc.[9]

Meg vallom, azon is csodálkozom, édes Barátom, hogy ön ott van a helyszínen, intimitással összeköttetéseiben fontos helyeken — 30,000 frank személyes hitellel in casum,[10] valami eldöntőt tehetni vele, és nem használta fel az alkalmat. — Játszva lehetne dispositiójára 2 millió frank! s ez pedig ugyan csak *eldöntő* volna — mert pénzzel minden lehet — pénz nélkül semmi.

Vagy csak legalább tudósított volna a dologról! — Illyesmit csak lehet megtudni azon körökben.

És én Istenem! minő helyzetben vagyunk mi itt, a martyr gond halálos verejtéke közt kelek fel minden reggel álmatlanul kínos ágyamból, hogy miként tolom el a napnak ezer kiáltó szükségeit — s kínosan fetrengek ágyamban éjen át, törve fejemet, hogy holnap mit tegyek ezen szükséggel — pénz nélkül. — A világ tíz részéről kiált felém az indignatio[11] boszús hangján a népeknek desperáló várakozása: „segíts", s a hon és egyebüt életöket naponként koczkáztató hű vezérek: „segíts"; élet halál jövendő nyomorult fontoktól függ — s nincs! nincs!

[6] részvényei
[7] szerencselovag
[8] alkalom
[9] „Flectere si nequeam Superos, Acheronta movebo." Vergilius sorok, jelentésük: Ha az égiek nem segítenek, a poklot hívom segítségül.
[10] arra az esetre, ha
[11] méltatlankodás

a Courirok várnak hetekig, itt útban — s nincs! és illy könnyű alkalom, melly mindenen segíthete, el repül használatlanul!!

Engedje el panaszolnom miként vagyok most. — Négy holnap óta egy garas jövedelmet sem láttam; — költségeim ezerek. Már személyes kölcsönhöz is kelle nyúlnom, 600 fontal tartozom, December 10 kén kell fizetnem. — Ha nem fizetem a le járt váltót — — borzasztó reá gondolni, — pedig nem fizethetem, ha kölcsön nem kapok. — Itt pedig nem kapok, mert hogy itt hitelem legyen, meg kell fizetnem a mivel tartozom, s ép ezért mernék jó lélekkel 3 holnapi váltóra fel venni 600 fontot — mert pro casu pessimo[12] is — biztos vagyok, hogy ha máshonnan nem fizethetném; most Dec. 10 én pontosan fizetve, ugyan azon helyen ismét volna 600 font hitelem, mellyel a most felvenni kívánt pénzt meg adjam. — Így 6 hónap van nyerve, s az alatt csak csinálunk valamit, mert az alatt az új kormány activitásban lesz Americában.

Nem képes Ön rajtam azon említett hitele útján segíteni — mint mondom, csak kölcsön, 3 hónapi váltóra. — Kérem feleljen azonnal — ha kedvezően felel, Edust át küldöm váltómmal együtt.

Ha nem — én nem tudom mi történik — ki merítettem minden módot — hiában.

Ludvigh haldokló hírét írta szegény anyámnak. — Másodszor általam ki az anya halála feletti érzékeny fájdalmat — de Istennek hála jobban van.

Szives baráti üdvözlettel

K.

2.

[13]...Önt e titoknak meg őrzése iránt.

Otthon a dolgok készen.

Ne szóljon nekem kérem politicáról, ne várakozásról, s e vagy ama eventualitásra[14] való támaszkodás tanácsosságáról. — Ön ismerheti a franczia cabinet secretumait[15] és szándokait, (ha ismeri), de csak ezeket. Nem tudhatja ez állapotot sem otthon, sem a keleti titkokat, sem azt, mi áll hátam mögett, ha egyszer kezdtünk. — Én mindent combináltam; sem gyermek, sem Olasz visionarius,[16] sem poeta nem vagyok; s bár életemet egy görögdinyénél feljebb nem becsülöm, s azt par depit[17] sem vonakodnám eldobni, de a hazával nem játszom könyelmüen. Határozatom átgondolt; komoly, változhatlan.

[12] a legrosszabb esetben

[13] A szövegből kiderül, hogy abban az időszakban íródott, amikor a krimi háborúba a szövetségesek (Franciaország és Anglia) még nem léptek be, tehát 1853. október vége—1854. március 28. között.

[14] lehetőségre

[15] kormány titkait

[16] álmodozó

[17] haragomban

Azért én Önnek nem véleményét kérem, hanem a haza nevében szóllítom fel: akar e s tud e segíteni? — Ha igen, áldja Isten, én tolmácsa leszek érdemének a haza előtt. — Ha nem; dobja tűzbe levelemet s n'en parlons plus.[18]

Segíteni! Miként? kérdi Ön.

Én itt mindent kimerítettem — mindent — kiválogatva Anglia minden liberalitásait, ezer levelet írtam — resultatum[19] 300 £.

America fedezte két évi roppant politicai működés költségeit — a resultatuma: háború keleten — nem én idéztem elő, de én döntöttem meg a gyalázatosan egyenlitgető diplomatia fortélyait — mozgásba hozván azon elemet, melly a Portának bátorságot adott kötelességének magasságára emelkedni. — America most is expedíciót rendez — ez közel 5 millió frank investitióval jár — s tízszer annyit investiáland segítségünkre — ha egyszer az ágyú szól. — És messze van. Oda többért nem folyamodhatok.

A franczia Kormányban sok elem van, melly érzi, hogy csak háborúban lehet menekvés. Maga a főnök is érzi ezt, de „il est grise du pouvoir"[20] — a „béke császárság" convenientiájának[20/a] hódol, szeretné a háborút, de úgy, hogy azt ő provocálta légyen. — Miként lehet ez? úgy, hogy míg ő mindent elkövet a békére; mindent arra, hogy Ausztriával egy nyomon járjon, — bár tudja, hogy ez csak arra álhat reá, mit az Orosz akar — hogy ez alatt mondom a Török és Osztrák közt szakadás történjék; melly a localisált háborút generalisálja.[20/b] — Bon; — 25.000 £ kezemben; s egy hónap alatt a dolog meg van. — De „ceux qui se grisse de pouvoir"[21] convenientiáknak rabjai. — Tractálni az Osztrákkal; s nekem titkon anonym 25000 £. creditet nyitni, ezt nem teszik — a Kormánynyal nem lehet Önnek ez iránt szóllani — hiában volna. — De hát a Praesumptiv[22] örökössel? — szólhat Ön? ha lehet; *kilátással* tegye; ha nem — nem.

Van egy más lehetség: Pulszkyék egyetlen vagyonukat, antiquitási gyűjteményöket (piaczi ára 8000 £, realis becse 12.000 £) felajánlották, hogy adjam zálogba, a hol s a mint tudom — pedig nem ismerik calculusom detailjait[23] csak annyit látnak, hogy pénzre szükségem lehet. — Ez hazafiság. — Ez szép. — Azonban nem egyéb, mint hazafiúi kötelesség, mellynek határa nincs, mint pusztán a tehetség. — Végig futottam minden bankárt s pénzes ismerősömet — a Roast beefes[24] angolnak — művészeti gyűjtemény nem „current article"[25] — 2500 £ tot ígérnek reá — nincs rajtunk segítve.

[18] s ne beszéljünk tovább róla.
[19] eredmény
[20] megrészegült a hatalomtól
[20a] illendőségének
[20b] általánosítja
[21] azok, akik megrészegülnek a hatalomtól
[22] várható
[23] számításaim részleteit
[24] marhahúsevő
[25] nem kapós cikk

De nekem azt írják Párisból, hogy Branyizky pénz segítségre szóllítatván fel Czartorisky[26] által — megtagadta — a másik párt által — szinte megtagadta; de azt tette hozzá, „ha K[ossuth] — kérne, (hogy már én) neki adnék, — az más dolog volna. — Önöknek nem."

Kérem szóljon vele — az ide zárt sorok alapján. — Csak annyit mondjon neki, — hogy az Oriensi complicatiók alapján itt a cselekvés ideje, minden készen van; csak egy kis pénzre van szükség. Hozzá van bizalmam. Kölcsönözzön 20,000 fontot. Szabja ki maga a feltételeket. — Ha biztosítás kell, ennek alapja: adjon 12,000 £ tot kezembe — biztosítékul — Pulszky hasonló értékű gyűjteményét, nejének s nőmnek 1000 £ értékű schmuckjával[27] adom zálogba, mellé egy kötelezvényt, hogy ha egy év alatt ki nem váltom, eladhassa, ahogy tudja, s a differentiát, mint váltó adósságot rajtam megvehesse. — 4000 fontért consignáltassa[28] az 5000 fegyvert (meg mondom kinél) úgy, hogy az ő birtoka gyanánt Constantinápolba küldetve, én csak úgy vehessem ott át, ha ki fizetem — 800 fonttal expediáltassa a 9500 fegyvert — melly iránt Poenisch által (s nevében) vitettem az alkut — s melly iránt Ön az ide zárt levél mellett, a tulajdonossal, Randigerrel az által végezhet, kinek nevét a levélbe be írja. — E szerint 17800 £ fedezve lesz — maradjunk ennyi mellett. Sokalja? hagyjuk el a fegyvereket, s maradjunk a 12000 £, s a Pulszkyék és nőm záloga mellett. — Ha azt mondaná, „nekem nem kell zálog, adok, a mennyit lehet, de 12000 £ sok," jó, elfogadom köszönettel, a mennyit ad, ha csak 1000 £ volna is (mennyit már egyszer hírem, tudtom nélkül Török országbóli kiszabadításom tentativájára[29] ki dobott). — Ez esetben, itt adjuk zálogba 2500 £-ért a holmikat; még mellé teremtek, ha a pokolból is, vagy 3000 £ tot, s cselekszünk a *minimum* alapján. Sajnos, de cselekszünk.

Hát Ön, édes barátom, tehet e valamit? ha igen, tudom hogy meg teszi; — ha nem; kérem ne ereszkedjék mentségekbe, „nem" — ez elég.

Imhol roppant fontosságú kérelmeim, mikhez csak azt rekesztem: hogy egy hétnél több időt e negociatiókra[30] nem szánhatok. Tíz nap alatt vagy cselekednem kell, vagy főbe lövöm magamat — a nem cselekhetés miatt —, mert a viszonyok parancsolólag álnak előttem, vagy most — vagy általam soha. — Nélkülem lehet, de velem többé nem.

E levél postán, de biztosan megyen. Válasza végett, ha embert tart küldeni szükségesnek, — viselendem a költségeket.

[26] Czartoriski Ádám herceg a lengyel emigráció fejeként harcolt Lengyelország felszabadításáért.

[27] ékszerével

[28] jegyeztesse elő, kösse le

[29] kísérleteire

[30] alkudozásokra

Szenvedő nemzetünk jövendőjét tettem kezeibe. — Ha lehet, segítsen, ha nem, legyen meg az Isten akaratja.

Baráti érzéssel s hazafiúi üdvözlettel,

K.

Ugyan, az Ön „Prince" barátja nem adhatna Önnek „Constantinapolba presentbe[31] vagy ezer Carabiner à la Minié?[32] szépen megköszönnők — s mibe kerülne neki? — ha akarna —.

3.

... Még egy igen fontosat.[33]

Végetlenül érdekünkben van, hogy a mostani Török nagy Vezér, Küprizli Mehemet Pasa, hivatalos állásában megszilárdítassék. — Ennek, s általában Constantinápolban minden józan lépésnek akadálya, s minden rosznak kútfeje, Riza Pasa, a hadügy minister — kinek viszont egész politicája ura kegyét, mint kegyencz vadászni. — Ez embert (Rizát) eddig a franczia követség pártolta, s pártolja — gondolom azért, mert a Császár érdekében vélte lenni, hogy Constantinápolban a zavart úgy szólván permanentiában tartsa — ha ez volt a czél, az eléretett, — ám de most azt látszik a franczia érdek javasolni, hogy a zavarnak franczia Auspicium[34] alatti Kormány consolidatió által gát vettessék — különben, ha tovább tart a zavar, más s nem a franczia fog a zavarosban halászni. —

Ön barátja és szomszédja még ura e dolognak. — Ez neki specialitása. — Mellyik pasát kell pártolni, mellyiket nem? ez (talán az egyetlen) olly kérdés, mellyben inspiratiót nem veszen, — hanem ad.

Kérje ki tőlle *személyes favor*[35] gyanánt, ha másként nem lehet, hogy küldjön ennyi utasítást Stambuli követjének: „Úgy látszik, a semmi jó véggel nem biztató zavar folyvást tart. — Ennek oka a porta (Kormány) gyengesége. — Ennek viszont kútfeje a Küprizli Mehemet és Riza pasák közti vetélkedés. — Látni akarja a Császár, képes e Küprizli Mehemet hivatásának megfelelni, ha e vetélkedés nincs útjában — azért pártolja Követ úr őt nagyvezéri hivatala megtartásában — szavát vévén, hogy a franczia politicának barátja leszen." —

[31] ajándékba

[32] Minie típusú karabélyt

[33] Ez a levéltöredék Kossuth Lajos 1860. december 14-i levelének második része. E levél „Kossuth Lajos Iratai" V. kötetének 36—41. oldalain került közlésre, az általunk közölt második rész és az első rész utolsó bekezdésének elhagyásával. Az első rész utolsó bekezdése így hangzik:

„Illy forma a vezér fonal, mellyet e tárgyban követtetni kérek — s ezen vezér fonal nyomán kívánnám, hogy magát mind a H(erceg)-nél, mind P(ietri)-nél tájékozza az iránt, mellyiket tanácsosb egy a Császárhoz illy értelemben írandó levélnek átadására megkérnem; s mellyiket kérhetem meg olly reménnyel, hogy valami választ kapok. —"

[34] védnökség

[35] kegy

Ha ezt kivinné Ön — igen-igen nagy szolgálatot tenne hazánknak, mert *Couzával megmérhetlen bajunk van a Keleten — támaszra van szükségünk a portánál*, a Szultáni Kegyenc, Riza, pedig ellenségünk.

Ez szintolly *sürgős*, mint fontos. Periculum in mora.[36]

Ezzel kapcsolatban legyen szíves kérem magát gondosan tájékozni, valljon még mindig ragaszkodnak e a Tuilleriák ahoz, hogy Couzát riválisai ellenében pártolják? — Nekem úgy látszik, hogy Couza már teljességgel nem Franczia barát — de ezt csak igen *tapintatosan* kérem említeni, nehogy úgy látszassék, mintha mi ellene intrigálnánk. — Kis idő múlva, meglehet, vádat leszünk kénytelenek ellene emelni — de most még csak tudni akarnám, erősen áll e a Császár kegyében. —

Ámde az *kimondhatlanul*, mondom *kimondhatlanul* fontos volna, ha vagy Place Jassyban utasítást, vagy Couza legalább a Herczegtől levelet kapna — hogy Franczia Ország irányunkban még mindig olly sympathiával viseltetik, mint taval; — s hogy reméllí, a Fejedelem fel fogja fogni, hogy érdekei őt a Magyar Nemzet iránti barátságra utalják.

Irtózatos szerencsétlenségeknek venné illy levél vagy utasítás elejét. — Különben azon oldalról nem hogy tehetnénk valamit, de gonosz és kártékony ellenséget találunk a Moldva-Oláh Országi Kormányban. — *Mondja meg ezt a Herczegnek* s kérje, hárítsa el tőllünk e borzasztó csapást. —

Szíves tisztelettel,

barátja
Kossuth.

4.

...[37] mellékes básis fontos lehetett. — Belgrád igen szem alatt lévén, ott igen genirozott volt volna minden lépésünk, de enfin[38] vagy 10 ezer fegyvert arra is lehetett volna bejuttatni az Országba, ha Mihály herczeg az marad, a ki tavaly volt. De nem maradt az. — A mint a dolgok most állanak, a Szerb básis ép úgy el van veszve számunkra, mint a Moldvai.

Felvilágosításul küldöm Ludvigh rapportját :/ /: alatt.

Ennél fogva hazánk geographiai helyzete meggyőzendi a Herczeget, hogy Moldva-Oláh Országot és Szerbiát elvesztvén, már még csak fegyvert sem lehet a Magyar Nemzet kezébe juttatni más felé, mint Horvát Országon át, az Adriai tengerről.

Igen, de egy tekintet a Mappára meggyőzendi a Herczeget, hogy e végett háború, s egy expeditionalis hadsereg kell, melly az Osztrákkal út közben győzelmes csatákat vívhasson, miszerint csak egy szekér tehernyi fegyvert is eljuttathassunk a Drávához.

[36] Késni veszélyes.

[37] A levelet Kossuth még Londonban írta, feltehetően 1861 első három hónapjának egyikében. Erre lehet következtetni többek között a levélnek abból a részéből, ahol az áprilisban összehívandó országgyűlésről beszél.

[38] de végül

Ezeket azért írám le illy részletesen, miszerint megmutassam, hogy ha a Franczia Kormány Magyar Országot nem akarja calculusából egészen kiejteni, valamit kell érte tennie, miszerint a Magyart olly állapotba tegye, hogy ha az Osztrákot Coup d'étatra forciérozza,[39] annak képes is lehessen ellentállani. Pedig annyiban igaza van a Herczegnek, hogy az agitatiót folytatni kellene, s olly dolgokat követelni, miket Austria meg nem adhat, miszerint Austria Coup d'état legyen kénytelen csinálni, mellynek aztán a Magyar ellentáljon.

Ez jó tanács, de csak azon esetre kivihető, ha biztos kilátást nyújthatunk a Nemzetnek, hogy ha ezt teszi, módja lesz a Coup d'étatnak ellentálhatni. — Mert ha erre nincs kilátása, természetes, hogy a Magyar nem csak nem fogja érdekében vélni azt, hogy Coup d'état provocáljon, hanem azt fogja érdekében találni, hogy azt ne provocálja, s nem csak nem fogja túlfeszíteni követeléseit, hanem Deákot fogja követni, s *alkudni fog*, hogy a hajótörésből megmentsen annyit, a mennyit lehet.

Ez a situatio, mellyet óhajtom, hogy jól megértsenek.

— — —

Én köszönettel veszem a Herczeg tanácsát, s magamra vállalom, (de az alább megjegyzendő feltétel alatt) az agitatiónak feltartását, illy értelemben:

a) hogy a Jan. 16 kai decretum ellenében a Vármegyék folytatni fogják az 1848 kai törvényekhez való ragaszkodást — miből vagy az fog következni, hogy az Országgyűlés késni fog, (s így a dolog függőben marad az „evenement"ok[40] számára) vagy épen a Vármegyék dissolutiójához,[41] s katonai erőhöz fog az Osztrák folyamodni.

b) ha pedig az Országgyűlés April 2 kára csakugyan összegyűl, magamra vállalom, hogy az inauguralis diploma[42] feltételei iránt nem lesz meg az egyeség *Május végeig.*

De ezt csak azon feltétel alatt vállalhatom magamra, ha olly karba tétetem, hogy a Nemzetnek biztos kilátásokat nyújthatok, s a forradalmi bizotmánynak a hazában materialiter is segítségére lehetek.

Nevezetesen a következők kivántatnak:

1. Azt már tudják, hogy Martiusra nem lesz háború, s ez leverő hatással van. — Meg kell mondhatnom, hogy általában lesz e háború, és *mikor?*

2. Van e szándokban háború esetére a Magyart felvenni a combinatióba, s olly karba tenni, hogy harczolhasson? (erre legalább is kell fegyverének lenni — fegyvert, mint írám, a mint a dolgok állanak, csak az Adriai tenger felől lehet be vinni, — s erre egy expeditionalis sereg kell.)

[39] államcsínyre erőlteti
[40] események
[41] megszüntetéséhez
[42] koronázási hitlevél

3. Tetleg meg kell nekik mutathatnom, hogy nem vagyunk támasz nélkül, — s ezt *pénz* küldés mutathatja meg legsikeresebben. — Múlt Octóberben nagy ügyel bajjal összecsináltunk s beküldtünk 100 ezer frankot, — s ezen nyomorult 100 ezer frank, (tudván, hogy az magunk szegény erszényéből nem telhetik) nagyobb befolyással volt a Nemzet azótai attitudejére,[43] mint minden szó, ígéret, biztatás, okoskodás.

Ezen 100 ezer frank nevezetesen fegyverfogható erő organisatiójára fordíttatott, s az eredmény az, hogy December végeig mint egy 60 ezer ember volt besorozva.

A pénznek pedig — *ha volna* — alkalmazásai ezek volnának:

a) a megkezdett organisatiót fel kell tartani. — Erre már December végére kértek 100 ezer frankot; — s minden szét mállik, ha ni hamarébb el nem küldhetem. — Mert az organisatió végett dislocált[44] szegény honvéd tiszteket tartani kell, miután nincs módjuk magokéból élni, s ha nem tartjuk őket, el kell állomásaikat hagyniok s kenyér után látniok.

b) a horvát határ őr ezredek közeledését cultiválni kell. — Akár hová forduljanak a dolgok, ez végetlenül fontossá s elhanyagolása olly veszteséggé válhatik; mit a világon semmi ki nem pótolhat.

c) a fegyverkezésnek végetlen nehézségei lévén, utunkban pénzt kellene adni az organisatoroknak, hogy az Országban szerte szét található csöveket, rosz puskákat össze vegyék, s kijavítgattassák — a rejtek helyeken puskaport készítsenek — ólmot vásároljanak stb.

Ezek volnának az otthoni szükségek — de azon kívül magunknak is elkerülhetlen szükségünk van egy kis Cassára, hogy mozoghassunk; különben a gépezet minden kereke megáll. — Egész disponibilis pénz erőnk 300 font Sterling!! — — borzasztó csak meg is gondolni!!

Ha tehát akarják hogy M[agyar] Országon a dolgokat legalább is függőben tartsuk, adjanak egy kis segítséget; — *vagy legalább tanácsolják Cavournak, hogy el ne kedvetlenítsen;* — mert ott, — a háborút nem látván imminensnek[45] a jó urak — hiában kopogtatunk; a felelet mindig az: hogy a Császártól függ minden; az ő helybenhagyása nélkül nem tehetnek semmit.

Még egyet a pénzre nézve. Pesten honvéd tisztekből Committee alakult a szűkölködő honvédek segélyezésére. — A dolog nyilvános, hírlapok útján történt az adakozásrai felszóllítás. — Nem volna a Herczeg hajlandó azon fundushoz contribuálni?[46] — — ha politicai tekintetek miatt nem hajlandó, bizony adhatna nekünk egy kis segítséget, hogy mi tehessük — illy dolgoknak igen nagy hatása lehet.

---

[43] magatartására
[44] hazaküldött
[45] közelinek
[46] hozzájárulni

A Politicai viszonyokat illetőleg, még van egy pár észrevételem. Én nem úgy veszem fel a dolgokat, hogy a Velencze végetti Olasz—Osztrák háborúban Napoleon Császárnak elkerülhetlenül részt kell vennie. — Nézetem az, hogy ha csak Ő maga nem akarja e háborút más kérdésekkel össze kötni; — neki csak annyiban szükség magát e kérdésbe avatnia, hogy a nem interventio elvét feltartsa s e végett nem gondolom, hogy háborúra lesz kényszerítve; csak tudassa, hogy ha más, (péld. a Porosz) Austriát akarná segíteni, ő az Olaszt segítendi, e szava elég lesz a sikerre.

Más részt az egész világ (még Lord Palmerston is) megszokta már a gondolatot, hogy ha Olasz—Osztrák háború lesz, annak Magyarországra ki *kell* terjedni. Igazat szólva, s minden magyar érdekeket félre téve, én nem tudom megfogni, hogyan lehet azt be nem látni, hogy miként Scipio Africába ment Italiát megmenteni, úgy V[iktor] E[manuel] Királynak Magyar Országban kell, s alkalmasint csak ott lehet a Mincio-Adigei quadrilatert bevenni.[47]

Íme tehát egy igen fontos szolgálat, mit a Franczia Kormány ügyünknek tehet, a nélkül, hogy magát legkevésbbé compromittálná: Miért ne szólhatna így az Angolnak: „Felállítók egyetértőleg a nem interventio elvét Olaszhon iránt; én ez elvnek hódolva, még flottámat is vissza hívtam Gaetától. — A Velencze végetti háború ugyan ajournirozva[48] van, de miután látjuk, hogy az Osztrák békés úton nem akar megválni Velenczétől, nem lehet magunkat illusiókban ringatnunk; az a kérdés háborúra fog kerülni, s azt is előre lehet látni, hogy ezen háború igen valószínűleg ki fog terjedni Dalmatiára s onnan M[agyar] Országra — ideje tehát, hogy mi, franczia és angol, tisztába jőjjünk az ez esetben követendő politica iránt. — Én tehát ez esetre is a már elfogadott nem interventionalis elvet proponálom azon egy kikötéssel, hogy a háborúskodó felek Török Országnak a Parisi tractatus által garantirozott integritását ne sértsék."

Végetlen nyereség volna, ha a Párisi Kormány a Londonival illy értekezésbe bocsátkoznék, s én arról confidentialiter értesítve lehetnék, hogy a Császár irányát itt a Parlamentben támogattathassam. — — Nem lehet remény illyesmihez?

Apropos Parlament: Tudósított volt Ön, édes Barátom, hogy az Angol Kormány bele egyezett a Dunai fejedelemségeknek eventualis occupatiójába az orosz által, ha ott a Magyar forradalmi előkészületek tűretnének. — Itt az Angolnak ezen beleegyezését tagadják. — Interpellatiot szándékozom tétetni a Parlamentben, de biztosoknak kell lennünk a dolog iránt, nehogy kudarczot valljunk. — Nem lehetne erről *barátjától* valami részletesebbet megtudnia — a dátumot, és ha lehet, magát a textust — hiszen ha írt illyesmit az angol a franczia-

[47] A Mantua—Peschiera—Verona—Legnago által alkotott híres várnégyszögről van szó: az első kettő a Mincio, az utóbbi kettő az Adige partján. Az osztrákok felsőolaszországi uralmának a bázisa, különösen 1848/49-ben volt nagy a jelentősége.

[48] elhalasztva

nak, másnak is írt; — tehát confidentialiter közölhető Önnel. —

Hosszú levelemet azon kérdéssel végzem: Igaz e, hogy a franczia kormány 700 millio költsönt szándékozik proponálni a kamaráknak? Ez igen érdekes sympthoma volna.

Szíves tisztelettel, nagyrabecsüléssel s hazafiúi rokon érzettel,

barátja,
Kossuth.

5.

...[49] Közben az illy dolgok igen lehangolólag hatnak. — Nem lehet rajta segíteni?

3. Napról napra inkább meggyőződöm, hogy Oláh és Szerb részről kevés a kilátás Keleten. Meg kellene próbálnunk, nem tehetnénk e szert egy kis fegyver depotra,[50] függetlenül amazoktól. — — A Belgrádi várban — Mehemet Ali jó emberünk, a Nagyvezér is. Változván a Szultán, Karacsayt felszóllítám, menjen vissza Stambulba (most itt van a szerencsétlen fegyver szállítási historia miatt, kérték a Törökök, hogy távozzon egy időre.) De mielőtt menne, felszólítám Ricasolit, fogadja el Karacsayt, kaphat tőlle sok felvilágosítást a Keleti ügyekben, s jó lesz, ha ő is értesítve leend a Turini irányról, hogy tudja, meddig lehetend mennie — szólt Ricasolival. Küldöm (vissza küldését kérve) levelét. Látandja abból, mi volna a kívánatos? — Lehetséges-e?

Bizony már ideje volna, hogy Parisból adják valamelly jelét jóakaratuknak iránt unk — — ha van.

4. Fejlenek a dolgok Magyar Országon. — Tudnunk kellene miként gondolkozik a Császár az ezen conjuncturák közti teendőkről. — Neki pedig ismernie kellene Magyar Ország helyzetét — a jognak és törvényességnek barbár lábbal tiporását az adó executiók minden kebel lázító részleteiben. — Alig volna valami hatályosabb őt arról meggyőzni, hogy a dolgok soká így nem maradhatnak, s hogy Magyar és Német között az engesztelés lehetetlen.

Tehát mit javasol? melly irányban kívánná, hogy menjen a mozgalom? s akar e vagy nem és minő esetben kezet nyújtani.

Ideje volna, hogy a sem hideg, sem meleg általánosságoknak vége legyen, — s még ha a tavasz is a terminus praeclusi,[51] segítsen, hogy készülethez láthassunk.

5. Bankó perem elveszett! — borzasztó az az Angol törvény, undorodást szül bizonytalan önkényével. A per költség 2350 font Sterlingembe került. Az összes veszteség 10,350 font! nem appelláltam a Lordokhoz, mert még 4000 fontba került volna, s nincs, aztán minek? el húzták volna 2—3 évig. — Ennek hát vége, de újakat kellene

[49] Kossuth a levéltöredék 5. pontjában közli Nemeskérivel, hogy a bankóper elveszett. Ismeretes, hogy a perben — fellebbezés után —, 1861. június 12-én mondták ki az ítéletet. Ezek szerint a levél az ítéletet követő napokban íródott.

[50] raktárra

[51] legkorábbi határidő

csináltatni. — Itt jelenben hiában koczogtatnék. Még nem eléggé szilárd a Kormány positiója. — Ricasoli képes volna azt mondani, hogy a „Kamarák votuma nélkül" nem adhat. — Nem lehet reményleni, hogy a Császár segítsen rajtunk e részben legalább — vagy pénzzel, vagy intéssel Turinba?

E levelemben sok van, minek szeretném nyomát bírni irataimban. — Ha csinált belőle jegyzeteket, lekötelez, ha szíves lesz vissza küldeni.

Augustus végéig itt maradok.

Igen szíves tisztelettel, nagyrabecsüléssel s őszinte rokonérzettel,

barátja,
Kossuth.

6.

...[52] a ki Lombardiát támadja meg, Savoyt s Nizzát támadja meg. — Verekedjetek, a mint s ahol tetszik, de Lombardiában nem engedem.

Én, a ki tanulmányoztam a helyzetet, itt in loco,[53] minden ágazatában, állítani merem, hogy egy illy biztosítás, melly a Quadrilatért offensiv fontosságától megfosztaná, s degagierozna[54] 80.000 embert, mellynek különben a Minciót kellene őriznie, elég erőssé tenné az Olaszt, hogy velünki *combinatióban* a harczot jövő tavasszal siker kilátással meg kezdhesse, mind a mellett, hogy a brigandage még mindig dühöng, s hogy Garlibaldi magát, s az általa personificált volontaire elemet[55] oktalanul elvesztegette.

Van még más mód is, mellyel a Császár Olaszországot segíthetné, a nélkül, hogy magának a háborúban részt kellene vennie. — Az Olaszok gyenge oldala a flotta, (mi nélkül nem lehet minket 30—40 ezer emberrel a Dalmát partokra átvetniök, s e nélkül nem lehet az Osztrákot le győzniök) —. Miért ne ajándékozhatna, vagy adhatna el, vagy kölcsönözhetne a Császár egy pár vértes s néhány transport hajót Turini barátjának? — Miért ne adhatna egy kis bátorítást az elégületlen Szerbeknek, hogy az újból feleleventett Keleti kérdés az Osztrák figyelmét el foglalja, és erejét megoszlassa?

Az egész dolog a körül forog: akar e vagy nem a Császár egy erős egységes Olasz Országot? ha nem akar, úgy persze hiában okoskodunk, de ha akar, ellenben Romát még most elhagyhatni nem véli. nem hiszem lehetetlennek, hogy okkal móddal meg lehet vele fogatni, mikint érdekében áll az Olaszok figyelmét Rómától Velenczére vonni.

Azt gondolom, most, midőn Thouvenel többé nem Minister, azon intimitás, mellyben Ön az ő irányában áll, többet le olvaszthat a

[52] A levél véleményünk szerint 1862-ben, Turinban kelt.
[53] helyben
[54] elvonna
[55] megszemélyesített önkéntes elemet

reservált[56] tartózkodásból, mint midőn még hivatalban volt; s alkalmat szolgáltathat Önnek kipuhatolni, lehetséges e, hogy az e természetű eszmék a Tuilleriákban magoknak utat törhessenek.

Ez iránt tájékozva lennünk annál inkább életkérdés reánk nézve, minél bizonyosabb, hogy ha még a jövő évről is elkésnék a háború, a mindent külföldről váró, s e várakozásban reménye vesztett Nemzet transactiókba[57] sodortatnék, mellyek — ha csak egy nagy Europai rázkódtatás nem jő közbe — Hazánkat még sok időre az Osztrák markában hagynák.

Köszönettel veendem időnkénti tudósításait.

Őszinte tisztelettel,

igaz barátja
Kossuth.

7.

Magán ügyi[58]

A tábornokságról nem felejtkeztem el. — Meg lesz nem sokára — Ricasolival s Della Roverével illy dolgok nem járták. Ügyekeztem a terrenumot[59] előkészíteni a Királynál. Figyelmeztettem Ön állására, s hogy milly fontos szolgálatokat tehet neki. Úgy látszik nem ismerte Önt. — A mint nevét említém, szegény Kiss Ernővel confundálta[60]. — Enfin azt mondom, meglesz. Hanem járjon kérem egy kissé kezemre. Kövessen el mindent, nekem a Királyt érdekelhető valamelly fontos, s hacsak lehet, jó újságot írni — legalább bizonyost a Császár szándokairól (például az 1. pontbani kérdésemet illetőleg) valami ollyat, a mit a Király még nem tud, előzze meg Nigrát s Vimercatit. — Aztán írja meg azt nekem diplomaticai jelentésképp *francziául* olly formában, hogy a Királynak megmutathassam, vagy inkább neki elküldhessem — mert ez egészen más benyomást tesz, mintha szóval mondom, Kiss arról tudósít, hogy stb. — Közügyileg is jó szolgálatot tesz vele, mert miután a Király confidentiális levelezésre hatalmazott fel, jó volna azt nem csak tanácsadással, hanem valami fontos és kedves tudósítással kezdenem meg.

K.

[56] óvatos tartózkodásból
[57] tárgyalásokba
[58] A levél feltehetően 1862 végéről való, kapcsolódik Kossuthnak 1862. november 6-án kelt leveléhez, melyben szintén szó van arról, hogy Nemeskéri Kiss Miklós, érdemei elismeréséért — olasz tábornoki rendfokozatot kapjon.
[59] a talajt
[60] tévesztette össze.

...[61] itt hazánkra nézve az Óperenciás tengeren túl.

De persze a pénz! s mindig a pénz!

Borzasztó ez a paralysis.[62] Sziklákat emelni szalma szállal.

Pesze a Lengyelek szeretnének Magyarokat, de *most még* remegnek e szótol, „Magyar Zászló', „Magyar Legio". — Megfoghatom. -- Ki akarnak az Osztrák „sympathiából" (!!) annyit facsarni, a mennyit lehet. — S hinné e Ön, a forradalom vezetőinek okuk van attól tartani, hogy ha a mozgalom *már most* kiterjesztetnék Galliciára, ott megint nyesnék a Lengyel nyakat 10 forintért.[63] — Kivált a sok kiszolgált Katona, kinek se földje, se pénze. Ezeket szépen ki akarják húzni Galliciából a szabadság zászlaja alá. — Igazságuk van. — De azt hiszik, hogy ezen s némi fegyverzeten túl nem lesz szükségük menagierozni Austriát, s azért csak 6—8 hétről beszélnek, s minden esetre Martius 15 kéig (sit omen bonum!)[64] ígérnek positiv választ Lengyel Országból kérdésemre. — Rapportban vagyok a *láthatlan* hatalommal. Én respectálni tudom az érdekek tapintatát, de azt is tudom, hogy lehet egyet előmozdítani a nélkül, hogy a másiknak ártanánk. Csak pénzünk volna. — Rettenetes dolog a szegénység paralysise; kivált miután az „Ország bölcsei" conspirálnak, Magyar Országot, — csak a „jog folytonosság" czafrangját adják meg nekik, — minden áron „provinciává" örökíteni.

Mitte sapientem.[65]

Válaszát kérem. A telefragot mindenesetre elvárom.

Szíves üdvözlettel s nagyrabecsüléssel,

barátja,
Kossuth.

Kun József szd.
és
Bőhm Jakab

[61] A levél feltehetően az 1863-as évben kelt. A benne foglaltak az 1863 elején kirobbant lengyel forradalommal kapcsolatosak.

[62] bénultság

[63] „Nyesnék a lengyel nyakakat 10 forintért." Utalás az 1846-i krakkói felkelésre, amikor Bécs a felkelt lengyel nemesség ellen elnyomott galíciai parasztságot lázította fel.

[64] legyen jó előjel!

[65] Egy közismert latin közmondás alapján jelentése az, hogy cselekedjen a címzett a saját okossága szerint a szóbanforgó kérdésekben.

SZEMLE

DR. HORVÁTH MIKLÓS:

A 2. MAGYAR HADSEREG MEGSEMMISÜLÉSE A DONNÁL

Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 366 oldal.

A Zrínyi Katonai Kiadó kiadásában megjelent *dr. Horváth Miklós:* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál című, vázlatokkal, ábrákkal illusztrált, száz leleplező dokumentumot tartalmazó munkája.

A könyvhöz előszót dr. Münich Ferenc elvtárs írt.

A 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrófája után eltelt másfél évtized óta nem jelent meg olyan minden tudományos igényt kielégítő munka, amely a reakciós volt magyar katonai és politikai vezetők eredeti okmányain keresztül mutatta volna be a sok tízezerre rúgó magyar katona céltalan és esztelen elpusztításának valódi okait és hátterét.

Dr. Horváth Miklós a most megjelent munkájával a magyar hadtörténelemírásnak e megvalósításra váró feladatához járult hozzá.

E nagy figyelmet érdemlő munka tehát hézagpótló feladatot tölt be. Az a száz dokumentum, amelyet a szerző gondos válogató és elemző munkája eredményeként a nyilvánosság elé tár, csak töredéke a második világháború során keletkezett magyar katonai okmányoknak, mégis hitelesen tükrözi a horthysta hadvezetést, s az egész ellenforradalmi rendszer gyökeréig rothadt, népellenes, hazaáruló mivoltát.

A szerző dokumentum-kötete nemcsak a hadtörténészeknek, történészeknek, katonai akadémiák és iskolák pedagógusainak, illetve

hallgatóinak nyújt felbecsülhetetlen segítséget munkájukhoz, hanem hadseregünk tagjain kívül azoknak is értékes olvasmány, akik az elmúlt 15 év alatt kezdték elfelejteni az ellenforradalmi korszak népellenes bűneit.

*

A szerző bevezető tanulmányának első részében 1942. január 20-án Magyarországra érkező Keitel Vilmos vezértábornagy, a német véderő főparancsnokság vezetője által vezetett küldöttség, valamint a Horthy-Magyarország legfelsőbb katonai vezetők között lefolyt tárgyalást elemzi.

Keitelt Faragó Gábor vezérőrnagy, a „Honvédelmi Minisztérium Elnökségé"-nek vezetője fogadta a hegyeshalmi határállomáson, kifejezve Horthy, a magyar kormány és a hadsereg örömét, hogy magyar földön üdvözölhetik a führer képviselőjét, az „új Európáért", a bolsevizmus ellen harcoló német hadsereg főparancsnokságának vezetőjét. Keitel néhány szavas üdvözlő válaszában kifejezte abbeli reményét, hogy magyarországi tartózkodása eredményes lesz a német—magyar katonai együttműködésre nézve; majd Budapest felé tartva, Keitel kifejezte Faragó és kíséretének, hogy a szovjet hadsereg az eddig elszenvedett vereségei ellenére a bolsevik hatalom nem rendült meg. „A bolsevizmus — idézi a szerző v. Faragó Gábor vezérőrnagy vallomásából — bukásával számolni nem lehet, mert egyrészt a kommunista világnézet oly mély gyökeret vert a Szovjetunió népei között, hogy azok ma jobban összeforrnak, mint a régi Oroszországban, másrészt a vörös hadsereg ellenállóképessége még nem tört meg véglegesen. Az azonban tény, hogy nagyobb szabású vállalkozások végrehajtására máris képtelen. Végeredményben tehát megállapítható, hogy a bolsevizmust, mint politikai tényezőt, csak akkor lehetne teljesen kiküszöbölni, ha a vörös hadsereg megsemmisítésén kívül a Szovjetunió egész területe katonai megszállás alá kerülne. Ezzel a lehetőséggel az év folyamán számolunk a nyári támadásunk következményeképpen . . .

Természetesen ezekben a hadműveletekben még jobban kifejezésre fog jutni a német—magyar szövetség, hisz az Önök államvezetése már 1919-ben, Szegeden céljául tűzte ki a bolsevizmus elleni harcot!" (9. old.)

Faragóék e fejtegetéssel egyetértettek. Azt azonban nem tudhatták meg, hogy Keitel katona-politikai eszmefuttatása mögött milyen gyakorlati német katonai igények vannak. E kérdésről Hitler főmegbízottja 21-én este Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter és vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök jelenlétében folytatott tárgyaláson beszélt, helyesebben mondva jelentette be a gyakorlati német katonai igényeket.

Keitel a tárgyalás színhelyén, a honvédelmi miniszter hivatali helyiségében ismételten kijelentette, hogy az 1941-es év nem hozta meg a gyors döntést a keleti fronton, ezért szükséges, hogy az idei nyári támadással ezt kierőszakolják. Ezután Keitel helyzet-tájékoztatót tartott a Szovjetunió erejét illetően — persze a valóságos helyzetet meg sem közelítve —, majd föltálalta Hitler kívánságát, mely szerint Magyar-

ország 1942 nyarán 15 harcos és 8 megszálló hadosztállyal vegyen részt a keleti front hadműveleteiben. Ez a szám a totális mozgósítással felállítható horthysta hadsereget jelentette, ennek ellenére sem Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, sem vezérkari főnöke, Szombathelyi Ferenc vezérezredes nem tett semmi ellenvetést, csupán azt kívánták, hogy a korszerűtlen magyar hadsereget úgy szereljék fel, mint a német csapatokat, különösen nehézfegyverzettel. Keitel e jogos kívánságra azt felelte, hogy a magyar hadsereg felszerelése megfelelő, mivel az orosz hadsereg felszerelése és fegyverzete is gyenge. Becker vezérőrnagy — Keitel helyettese — nagylelkűen megjegyezte, hogy mindent „megtesznek, amit lehet — ugyanakkor hozzátette —, de kívánalmakat nem lehet előterjeszteni és nem lehet dirigálni". (15. old.) Erre Keitel megemlítette: a bécsi döntéseket nem azért hozták, hogy a magyar kormány követelésekkel és feltételekkel álljon elő, de a német kormány nevében ígéretet tett, hogy a magyar csapatok *lehetőleg* olyan felszerelést kapnak, mint saját csapataik — és hozzátette —, a felszerelést Oroszországban adják át. (!)

A német és a magyar katonai parancsnokságok együttműködése kérdésében is egyoldalú megegyezés jött létre, melynek súlyos következményei voltak: a magyar katonák tízezreit küldték a halálba a „fegyverbarátok".

A magyar kormány és a katonai vezetés, élén a kormányzóval, elfogadta a német követeléseket. Jellemző, hogy az úgynevezett tárgyalásról nem készítettek okmányilag megállapodást, hanem csak feljegyzés formájában rögzítették a német követeléseket és a magyar kötelezettségeket, amit alá sem írtak. A németek az egész kérdést úgy tekintették, mint egy olyan államnak kiadott utasítás feljegyzését, amelynek „függetlensége" tőlük függ.

A tárgyalások után a magyar katonai vezetés haladéktalanul megkezdte a kilenc hadosztályból és egy páncélos hadosztályból álló hadsereg szervezését, amelyet 2. magyar hadsereg néven küldtek ki a hadműveleti területre. Horthy a 2. hadsereg parancsnokává Jány Gusztáv vezérezredest nevezte ki.

*

A bevezető tanulmány következő részében a 2. magyar hadsereg szervezéséről, fegyverzetéről, felszereléséről és a személyi állomány ellátásáról olvashatunk.

A 2. magyar hadsereget három hadtestből, egy páncélos hadosztályból és egy ezred erejű vegyes repülő csoportból szervezték meg. A III. hadtsthez: 9., 6., 20.; IV. hadtesthez: 7., 13., 10.; a VII. hadtesthez: 12., 19., 20. hadosztályok tartoztak, hadosztályonként két-két ezreddel, ezért is nevezték el „könnyű hadosztályoknak".

A gyalogezred közvetleneknél 8 géppuska, 6 páncéltörő ágyú, 1 tábori tüzérüteg — négy darab 80 mm-es tábori löveggel —, egy lovas szakasz, egy kerékpáros szakasz — az utóbbi kettőnél 3—3 golyószóró. Egy zászlóaljnál — ezredenként három zászlóalj — 12 géppuska,

4 aknavető és 4 páncéltörő ágyú, a puskás századoknál 12 golyószóró, 2 nehézpuska és 2 gránátvető volt.

A gyalogezred létszáma — vonatával együtt — megközelítette a 4000 főt.

A páncélos hadosztálynál 1 harckocsi ezredet, 1 gépkocsizó lövészezredet, 2 gránátvető tüzérosztályt, 1 felderítő és 1 páncélos gépágyús zászlóaljat, légvédelmi tüzérosztályt, önálló páncélvadász századot és 1 gépkocsizó utász századot, páncélos híradó zászlóaljat, valamint vegyi harcszakaszt és gépkocsizó dandár forgalomszabályozó századot szerveztek.

A lovas és a kerékpáros szakaszt a Szovjetunió ellen az 1941 júniusában megindított támadás első szakaszában részt vett magyar gyorshadtest tapasztalatai alapján, gyorstartalékként rendszeresítették a gyalogezredek közvetleneinél.

A 2. magyar hadsereg műszaki felszerelése egészen kezdetleges volt. Az állások kiépítésére, műszaki biztosítására az anyagot a német főszállásmesteri törzstől kellett volna kapni, *de soha nem kapták meg.* Egyébként a hadosztályokhoz nem szerveztek műszaki zászlóaljakat.

A hadsereg vonatszolgálata volt a legkorszerűtlenebb. Általában 100—200 km-re levő vasútállomásokról kellett szállítani az utánpótlást a hadosztályokhoz. A gépjárművek kevés száma, az üzemanyag állandó hiánya, valamint az esőzésektől tönkrement utak miatt az utánszállítás teljes csődbe jutott. Előfordult, hogy a harcokhoz nem volt lőszer, az élelmezés rossz és rendszertelen volt, és soha semmi a kellő időben a csapatokhoz nem jutott el. A lovak hiányos táplálkozás miatt leromlottak, nagy részük teljesen használhatatlanná vált.

A 2. magyar hadsereghez behívott katonák zömében napszámosok, nincstelen parasztok voltak. A hadsereg katonáinak 20 százaléka nemzetiségekből tevődött össze, akiknek a magyar katonatömegekkel együtt idegen volt a szovjetellenes háború.

Az egész hadsereg fegyverzete, felszerelése — amit a szerző nagy körültekintéssel és precizitással vizsgál, összehasonlítva azokat a szovjet hadsereg fegyverzetével és felszerelésével stb. —, a hadsereg kiképzési foka nem felelt meg a korszerű háborúnak, különösen áll ez a vezetésre — föntről lefelé — és a katonák begyakorlottságára.

A bevezető tanulmány harmadik részében a 2. magyar hadsereg hadműveleti területre való kiszállításának körülményeit, valamint a németek 1942. évi déli támadási tervét, és az 1942. júniusi voronyezsi előretörés tervét ismerhetjük meg. A két tervről a szerző szemléltető vázlatot is ad.

A mintegy 200 ezer főt számláló 2. magyar hadsereg első lépcsője 1942. április 11-én indult el a frontra, megérkezés után Kurksztól 60 kilométerre fekvő német téli védőállásba került. Az első lépcsővel érkezett ki a 2. hadsereg parancsnoksága is, ennek ellenére a hadsereg alkalmazására a német véderő főparancsnokság nem adott felvilágosítást, csak a 2. és a 3. lépcső kiérkezése — 1942. július 27. — után.

Hitler maga közölte először Jány hadseregparancsnokkal, hogy a hadsereget báró Werch vezérezredes hadseregcsoportjának rendelték alá.

Az 1942. évre tervezett német támadás, amely a szovjeteket a kaukázusi olajforrásoktól akarta elvágni — a támadásban a 3. magyar hadtest három hadosztálya is részt vett —, 1942. június 28-án hajnali fél 3-kor indult meg. A szovjet hadvezetőség azonban keresztülhúzta a németek tervét: aktív ellenállással, súlyos vereséget okozva, megakadályozta a szovjet hadseregcsoport bekerítését. A magyar 9. hadosztály 20 százalékos veszteséget szenvedett.

A német csapatok július 6-án, a III. magyar hadtest alakulatai pedig 10-én érték el a Dont, ahol a 2. magyar hadsereg számára új hadműveleti időszak kezdődött: a közel fél évig tartó védelem a Donnál. (1942. VII. 10-től 1943. I. 12-ig.)

A német támadásban részt vett III. hadtest harcai élesen rámutattak az egész 2. magyar hadsereg korszerűtlenségére, aminek következménye csakis a súlyos vérveszteség lehetett. A védőállásokba a hadsereg egyrészt leharcolva, másrészt a felvonulásban agyonhajszolva érkeztek meg, s váltották fel a német csapatokat. Ebben az állapotban nemcsak szünet nélkül kellett építeni állásait, hanem részt kellett vennie az augusztus—szeptemberi „hídfőcsatákban" is.

*

A következőkben a szerző az urivi hídfő elleni támadásokkal foglalkozik, figyelmet érdemlő részletességgel és minden irányban kiterjedő pontossággal.

A Don magyar védelmi szakaszán három hídfő: Uriv, Korotojak és Scsucsje képezte a fél évig tartó védelem harcainak magvát.

Az első támadást 1942. július 27-én indította meg a német és a magyar hadvezetőség az urivi szovjet hídfő ellen. Az 1. magyar páncélos hadosztályt menetből vetették be a 9. és a 7. hadosztállyal együtt. Az urivi mocsaras részig — súlyos veszteség árán — el is jutottak, de a szovjet ellentámadás megakadályozta a hídfő elfoglalását. A második támadás augusztus 10-én volt, a támadásban a 20. és az 1. páncélos hadosztályok vettek részt. Ez a kísérlet is kudarcba fulladt. A sikertelen támadásba hajszolt katonák nagy árat fizettek. A 20. hadosztály vesztesége egy nap alatt ezernégyszáz halott volt. Akadt olyan zászlóalj, ahol mind a négy századparancsnok megsebesült vagy elesett, és volt olyan század, amelynek sem század-, sem szakaszparancsnoka nem maradt.

A magyar és a német vezetés egy hónap múlva (szeptember 9-én) hatalmas erőfölénnyel harmadszor is megpróbálta felszámolni az urivi hídfőt. A hadműveletet Langermann német páncélos tábornok tervezte és vezette. A támadáshoz Langermann megkapta az 1. páncélos, a 7., 12. és a 20. könnyű hadosztályokat, valamint a 168. német hadosztályt. A támadást hajnali négy órakor kezdték hatalmas tüzérségi tűzzel. Elkeseredett harc alakult ki a hídfőért.

A támadás harmadik napján a német—magyar túlerőnek sikerült elfoglalni Uriv községet. A német hadtestparancsnokság a támadások irányát a következő napokban állandóan változtatta, azonban ez sem vezetett eredményre.

Szeptember 15-én reggel hat óra 32 perckor a szovjet csapatok megindították támadásukat Sztorozsevoje felé. Ez a támadás végleg meghiúsította az urivi hídfő felszámolására irányuló törekvéseket. A német—magyar csapatokat visszarendelték: a tíz kilométer mélységű szovjet urivi hídfő megmaradt. A magyar egységek elkezdték a tartós védelemre való berendezkedést.

A „hídfőcsaktákban" a 7., 9., 12., 13., 20. és az 1. páncélos hadosztályok 1942 októberéig 30 ezer főt vesztettek halottakban és sebesültekben, súlyos volt az anyagi veszteség is. A 20. hadosztály lövegállományának közel 40 százaléka ment tönkre. A harcok során elesett Langermann német páncélos tábornok és első parancsőrtisztje, Nagy Géza ezredes, a 20. hadosztály parancsnoka és Mike József ezredes, a 14. ezred parancsnoka is.

*

A bevezető tanulmány utolsó és egyben legkiemelkedőbb része a szovjet hadsereg ellentámadásával és a 2. magyar hadsereg Don melletti megsemmisülésével foglalkozik. A szerző kitűnően megtervezett vázlatokkal is elősegíti az események követését és megértését.

A magyar csapatok váltás nélkül teljesítették az egyre nehezebbé és terhesebbé vált szolgálatot. Az áttekinthető terepen tartós védelmet végrehajtani, összefüggő futóárok-rendszer és lakható, fűthető fedezékek nélkül — 30—40 fokos hidegben — elképzelhetetlen. És a túlhajszolt katonák ezt tették. Amellett, hogy élelmezésük nem volt kielégítő, a csapatok meleg ruhával, lábbelivel egyáltalán nem voltak ellátva. A nyári ruházatuk is elkopott. Ilyen körülmények között a leharcolt 2. magyar hadsereget a Don-védelem első vonalában tartani, eleve egyenlő volt a tudatos feláldozással.

A keleti fronton az általános katonai helyzetet 1942 novemberétől a szovjet Délnyugati Frontparancsnokság csapatainak általános ellentámadása jellemezte. Áttörték a román arcvonalat, körülzárták a sztálingrádi német erőket és gyors ütemben üldözték a nyugat felé visszavonuló, széttördelt német, román hadseregrészeket. A Don-kanyarban bekövetkezett szovjet áttörés déiről északra haladva egymásután törölte le a Don-védelem pilléreit és csakhamar elérte a 2. magyar hadsereggel szomszédos 8. olasz hadsereget. Az áttörés itt is bekövetkezett és 1942. december végére a 2. magyar hadseregtől délre levő egész német arcvonal felborult.

A szovjet ellentámadás délnyugati irányba haladt, hogy a kaukázusi erőket elvágja. Így a Don felső folyásánál a szovjet csapatok sem a magyar, sem Voronyezsnél és attól északra álló 2. német hadsereggel szemben ezalatt támadólagosan nem lépett fel, de a támadás elő-

készítésére mindent megtett, ezt azonban sem a német, sem a magyar hadseregparancsnokságok nem vették észre.

A magyar parancsnokság csak az urivi hídfőtől várt helyi jellegű támadást. A hídfővel szembeni védőszakaszt meg is erősítették 16 zászlóaljnyi erővel.

A 2. magyar hadsereget ilyen körülmények között — 1943. január 12-én, 9 óra 45 perckor — érte a szovjet hadsereg támadása — Urivból a 7. hadosztály arcvonala ellen —, mely szerves része volt a doni német frontvonal felszámolására indított hadműveleteknek.

A szovjet támadás teljesen váratlanul érte a magyar és a német katonai vezetést. A háromnegyed órás tüzérségi előkészítés utáni gyalogos és harckocsitámadás két órán belül elfoglalta a 4. gyalogezred védőállását, tartalékállását és tüzérségi állását, közben megindult a támadás a 20. hadosztály arcvonala ellen is.

A szovjet csapatok támadása 13 óra 20 percig Gyerica község térségéig felszámolta a védelmi állásokat. Az éj folyamán a 20. hadosztály déli szárnya is szabaddá vált és ez lehetővé tette az átkarolás megindítását a délelőtt folyamán állásából kivetett 429. német ezred ellen.

A magyar hadseregparancsnokság január 13-án ellentámadást tervezett az eredeti állások visszaszerzésére. Az ellentámadáshoz megkapta a német fővezérség által a don—volgai frontszakaszon 1943. január 1-én utolsó tartalékként létrehozott Cramer-hadtesttől a 700. német páncélos csoportot.

A hajnali 5 órakor megindult ellentámadást a szovjet csapatok, a gyalogság és a harckocsik ragyogó együttműködésével, elsöpörték. A 700. német páncélos csoport 60 harckocsijából 4 maradt meg. Az ellentámadás szétverésével a 429. német ezredet teljesen bezárták és megkezdték a támadást a 13. hadosztály balszárnya ellen is.

Január 14-én 6 óra 30 perckor a szovjet csapatok megkezdték a támadást a scsucsjei hídfőből is. A 12. hadosztály védelme a délelőtt folyamán már teljesen felborult, estére a 19. hadosztály szabadon maradt északi szárnya is harcérintkezésbe került a szovjet csapatokkal. Ezzel megkezdődött a magyar hadsereg déli részének a feldarabolása és a 19., 23. hadosztályok átkarolása is.

A szovjet hadsereg támadásának első szakasza tehát nemcsak áttörte a magyar arcvonalat, hanem azt hadműveleti átkarolássá fejlesztette. Megsemmisült a 7. hadosztály. A 20. és a 12. hadosztályokat úgy szétverték, hogy ezeket többé nem lehetett harcképes erővé összeszedni.

A szovjet hadseregnek a 2. magyar hadsereg elleni támadása január 15-én lépett a második szakaszába.

A szovjet hadműveletek célkitűzése: a Don felső folyásának, nyugati partját teljesen felszabadítani, felszakítani a „B" hadseregcsoport egész frontszakaszát. E célkitűzést a szovjet hadsereg két heti szívós harc után elérte és megkezdte hadműveleteit a Harkov—Kurszk térség felszabadítására.

Ezekben a hadműveletekben a 2. magyar hadsereg, mint hadsereg, már nem vett részt, mert a szovjet csapatok szétverték.

A 2. magyar hadsereg közel egyéves frontszolgálat után megsemmisült. Vesztesége emberben (halottak, súlyos sebesültek, megfagyottak, foglyok) 147 971 fő. A hadsereg anyagi felszerelésének 80 százaléka elpusztult.

A vert had töredékeit később hazaszállították. Vitéz Jány Gusztáv vezérezredest, a 2. magyar hadsereg elpusztításáért kitüntették a német vaskereszt lovagkeresztjével.

„A Horthy-fasizmus — írja a szerző tanulmányának befejező soraiban — egy hadsereg pusztulása után tovább készült a szovjetellenes háború folytatására, hogy egy nemzet pusztuljon el.

Nem rajtuk múlott, hogy gyilkos szándékuk nem járt eredménnyel!"

*

A szerző munkájának értékes dokumentumait három részben közli.

Az I. rész 1942 áprilisától 1942. december 31. közötti események válogatott dokumentumait tartalmazza. Így többek között e fejezetben találjuk a m. kir. honvédvezérkar főnökének bizalmas parancsát 1942 áprilisában a keleti frontra induló 2. hadsereg kiképzési és anyagi felszereléséről, továbbá összefoglaló jelentéseket egyes hadosztályok történetéről, helyzetjelentéseket a hadműveleti területről, eredeti táviratok és más okmányok fakszimiléit és telefonbeszélgetések szövegeit, a veszteségekről készült kimutatásokat és hadműveleti parancsokat, összesen 24 dokumentumot.

A II. részben 1943. január 1—március 10-e között keletkezett okmányokat találunk. Mégpedig: a 2. magyar hadsereg hadműveleti, harctudósítási naplóját 1943. január 1-től 24-ig, összefoglaló helyzetképet a hadsereg anyagi állapotáról 1943. január 12-től január 30-ig, parancsokat a szökött katonák összeszedésére, felkoncolási parancsokat a fegyverek elhagyása, illetve eladása miatt, valamint hadtest, hadosztály, ezred, zászlóalj haditudósításokat, összesen 64 okmányt.

A III. részben — többek között — a magyar hadsereg doni vereségének okairól, a szovjet hadsereg katonai-erkölcsi értékeléséről találunk iratokat.

A dokumentum-kötetet esménynaptár és névmutató egészíti még ki.

Molnár Pál őrnagy

TÓTH GYULA:

BALOGH ÁDÁM KURUC BRIGADÉROS

Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 317 old.

A Zrínyi Katonai Kiadó kiadásában megjelent *Tóth Gyula:* Balogh Ádám kuruc brigadéros című, vázlatokkal és képekkel illusztrált kiadványa.

Béri Balogh Ádámról, a Rákóczi-szabadságharc hazáját, népét szerető, bátor katonájáról nem egy mű látott már napvilágot, de ezek egyike sem tekinthető tudományos feldolgozásnak, mivel a munkák szerzőinek egy része tudatosan meghamisítva, mások pedig — a felhasznált forrásokból tévesen levont következtetésekből, a kor nem kellő ismeretéből fakadóan — hűségtől eltérően tárták az olvasók elé a Rákóczi-szabadságharc történetét, s Béri Balogh Ádám életét.

Tóth Gyula fiatal hadtörténész — a kuruc kort behatóan tanulmányozva, tetemes levéltári és könyvészeti források felhasználása alapján — a történelmi hűségnek megfelelően mutatja be Béri Balogh Ádám kuruc brigadéros harcos, hősi életútját.

A szerző tudományos feldolgozása nemcsak a hadtörténészek, történészek és a történelmet oktató pedagógusok számára jelent értékes munkát, hanem haladó hagyományainkat, hős elődeink élettörténetét szerető dolgozó népünk számára is értékes olvasmány.

A szerző könyvének bevezető soraival Vas megyébe, Kemenesalja erdőségeihez, a vasi Völgység és Hegyhát megkapóan szép tájaihoz viszi el az olvasót. Itt telepedett le a 16. század derekán a Baloghok

ismeretlen őse. A késői utód, a Rákóczi-szabadságharc legendáshírű brigadérosa itt, a Vas megyei néptől tanulta meg népe és hazája szeretetét, amelyekhez élete végéig hű maradt.

A Balogh-családban nemzedékről nemzedékre öröklődött a katonai hagyomány. Az első ismert ősük, Balogh Péter, a Keszthely feletti Kapornak, majd Tata várkapitányaként szolgálta hűen és hősiesen Magyarország függetlenségének ügyét. Balogh Péter kardját unokája, István kötötte fel ismét, aki Zrínyi Miklós udvarában töltötte apródként ifjúkori éveit. Fia, Balogh Ádám Zrínyi útját járta, mikor ifjúságában az egyik hódító, a török kiűzéséért harcolt, férfikorában pedig erejét a másik hódító, a császáriak legyőzésére fordította.

A könyv első fejezetének részei a Dunántúl végváraiba vezetik el az olvasót. A szerző — a fejezet szűkreszabott keretének ellenére is — világosan és maradandóan emlékezetünkbe tudja vésni a végvárak állapotát, a várak védőinek, a hős végvári vitézeknek szomorú életét, akik annak ellenére, hogy a bécsi udvar alig, vagy semmit nem törődik ellátásukkal, esküjükhöz hűek maradnak. A török meg-megismétlődő támadásaival szemben a Habsburgok ellenséges magatartása és a magyar birtokos osztály közömbössége közepette csak a végvárak népi katonasága állta a kemény próbát, védte meg a mögöttes területek és a körzetébe tartozó falvak lakosságát a török igától. A magyar középnemesség általában távolmaradt a haza fegyveres szolgálatától, egyes tagjai pedig meggazdagodásra használták fel katonai megbízatásukat és csak a legjobbjai forrtak össze a parancsnokságuk alá rendelt katonákkal és környékbeliekkel.

Balogh Ádámot is ott találjuk a végvári vitézek között. A csobánci katonaidejéről, parancsnoki tevékenységéről eddig még nem kerültek elő adatok, de minden jel arra mutat, hogy az itt szerzett tapasztalatai, a végvári harcok és küzdelmek napjai alapvetően befolyásolták jellemének, a népről, a hazáról kifejlődő nézeteinek alakulását.

A mű következő fejezete Balogh Ádám Fadd-i csere-birtokával, Vas megyei hivatalnoki éveivel, Dunántúl és népének életkörülményeivel foglalkozik.

Balogh István hagyatékát 1685-ben gyermekei felosztották. A Zala és Vas megyei jószágok jórészt Balogh Ádámnak jutottak, a Tolna megyei Fadd, Mess és Hencse birtokot testvére, Judit kapta. A felosztást követő tizedik évben a megegyezést felbontották és Balogh Ádám birtokait elcserélte Faddért. Az új birtokos mindent megtett, hogy a „felszabadító" háborúk alatt tönkrement, elnéptelenedett Faddot újra virágzóvá tegye, de Balogh Ádám minden próbálkozása eredménytelen maradt. Az alig két éve betelepült lakosok ugyanis semmiféle földesúri szolgáltatást nem teljesítettek. Ezeket a jobbágyokat Tolnából költöztette ide, ahonnan a katolikus földesurak űzték ki őket.

Hiába kínált tehát nagy lehetőséget az évtizedek óta parlagon álló föld, a töröktől visszafoglalt területre költöző középnemes meg-

oldhatatlan problémák elé került. Balogh Ádám továbbra is céljának tekintette tolnai birtokának növelését, célját azonban egyelőre nem tudta megvalósítani.

A sikertelen Fadd-i próbálkozás után Balogh Ádám visszatért Vas megyébe és tevékenyen bekapcsolódott a megyei életbe.

Balogh Ádám közhivatalt már 1696-ban, tehát csobánci vajdasága egyidőben viselt. 1700. május 14-én Szombathelyen tartott megyei közgyűlés a szolgabírói tisztségre ismét alkalmasnak találta. Balogh Ádám szolgabírói tevékenységét csupán néhány adat őrizte meg, mégis — a szolgabírók általában ismert feladataiból — következtetni lehet egész tevékenységére, hiszen a szolgabírói járásának legfőbb gazdája volt, szeme előtt játszódott le a megye valamennyi polgárának élete.

E fejezet további részében a szerző közigazgatási kérdésekkel, a Habsburg-ház elnyomó és kizsákmányoló politikájával, a nemességnek a Habsburg-házhoz, egymáshoz, illetve a jobbágysághoz való viszonyával foglalkozik. Dunántúl elnyomott és végsőkig kizsákmányolt néptömegeinek életkörülményeit leíró sorok azt bizonyítják, hogy a szerző különösen mélyen foglalkozott annak a néprétegnek életével, akik a jobb jövő reményében fegyvert ragadtak elnyomóik ellen.

A néptömegek sanyarú és kétségbeejtő sorsa életreszóló nyomot hagyott Balogh Ádámban is. Népszeretetének és néphez való hűségének később annyiszor megnyilatkozó jelenségei bizonyítják, hogy nyitott szemmel járta be Vas megyét és a Dunántúl területét. A szolgabírói évek komoly tanulságát rövid idő múltán a szabadságért fegyvert fogott nép élén gazdagon gyümölcsöztette.

1703 nyarán új fejezet kezdődött népünk történetében. A Lengyelországban bujdosó Rákóczi hazatért Magyarországra és lelkes kuruc seregével megindult, hogy visszaszerezze a hódítók gyalázta magyar földet, kiűzze népünk régtől gyűlölt ellenségét. 1703. év végéig nehéz, de győzelmes harcok sorozatát vívta meg a fegyvert fogott tiszaháti, tiszántúli, felsőmagyarországi kurucság. A néhányszáz fegyvertelen, rongyos és rosszul táplált tiszaháti parasztfelkelő mögött ekkor már hatalmas népi hadsereg sorakozott fel, a győzelmek éve számtalan katonai tapasztalataival, politikai és gazdasági eredményeivel. Rákóczi helyes politikája megteremtette a népi-nemzeti összefogás alapját, a szabadságharc bázisa kiszélesedett, az először húzódozó, ingadozó és ellenségesen viselkedő nemesség zöme is megtalálta helyét a kurucok oldalán.

A szívós, lelkes kurucok harca nyomán felszabadult a Tiszahát, a Tiszántúl, Erdély egy része, a Duna—Tisza-köze, Felső-Magyarország és a kuruc hadsereg csapásai már a nyugati határszéleket is áttörték.

A szabadságharc szempontjából Dunántúl földrajzi fekvése kedvezőtlen volt, ezt tudta a császári hadvezetés is, ezért az átkelésre legalkalmasabb helyeket erős császári őrségek tartották megszállva (Győr, Esztergom, Buda, Dunaföldvár). A földrajzi tényezők tehát gátolták a Dunántúl felszabadítását, nagyobb erőt kellett a kurucok-

nak összpontosítaniuk a folyóátkelés kierőszakolására. A császári hadvezetés azonban azt is tudta, hogy a földrajzi tényezők csak hátráltatják a szabadságharc országos kiterjedését, de meg nem akadályozzák, ezért más eszközt is kerestek a Dunántúl Rákóczit váró hangulatának megszüntetésére. Céljuk elérésére meghirdették a nemesi felkelést és igénybevették a főurak, főpapok „meggyőző" érvelését. Azonban minden hiába volt.

A tiszántúli és felvidéki hadjárat sikereinek híre már eljutott a legeldugottabb dunántúli falucskába is, a kuruc-várás feszültsége töltötte be az embereket. A gyűlölt bécsi udvar számítása a Dunántúl népének haza- és szabadságszeretetén megbukott.

A kuruc győzelmek lendítőlag hatottak a dunántúli mozgalomra is, ennek volt eredménye a nemesek pápai tanácskozása, melynek eredményeként mintegy 60 főből álló küldöttség útbaindítását határozták el. Ezt a lépést Rákóczinak a népi összefogás megteremtésére irányuló helyes politikája eredményezte.

A Pápán gyülekező középnemesek között ott találjuk Balogh Ádámot is, mint ezeres kapitány.

A szerző művének harmadik fejezete további részében a Rákóczi-szabadságharc 1703—1704 dunántúli hadműveleteivel foglalkozik. Az olvasók a közölt vázlat alapján lépésről lépésre figyelemmel kísérhetik a hadműveletek mozzanatait, Károlyi Sándor fejvesztett menekülését, melynek következtében a császári hadaknak szolgáltatta ki a népet. Károlyi az elmúlt hónapok során nemhogy kihasználta, de tönkretette a dunántúli népmozgalmat, oktalan menekülésével kivette a hadakozók kezéből a szervezettségben rejlő erőt és ismét bujdosásra kényszerítette őket. Nemcsak a tervezett ausztriai előnyomulás jutott kátyuba, de a Dunántúl elvesztésével az ellenség ismét közelebb került a felsőmagyarországi bázishoz, felvonulási területéül tudta újra felhasználni ezt az országrészt. E fejezetben megismerjük Balogh Ádám botladozását, ingadozását is, de aki végülis megtalálja helyét a bujdosók soraiban és velük, értük küzdött élete utolsó pillanatáig.

Károlyi veresége megzavarta ugyan Rákóczit politikai és katonai terveinek végrehajtásában, de továbbra is rendületlenül bízott célkitűzései megvalósulásában. Ezért nem mondott le a Dunántúl felszabadításáról, az újabb hadjáratban elsősorban a Dunántúl népére akart támaszkodni.

Rákóczi 1704. április 17-én elindult Egerből a Duna felé. Már útközben kibocsátotta felkelésre buzdító pátenseit, melyekben felszólította Dunántúl lakóit: fogjanak újra fegyvert!

1704. május elején megindult a második dunántúli hadjárat. Forgách Simon, a nemrég Rákóczihoz csatlakozott tábornok vezetésével mintegy 4000 főnyi kuruc sereg kelt át a Dunántúlra. Forgách csapatait kitörő lelkesedéssel fogadta Dunántúl népe. A Habsburgok gyűlölete még azokat is lángralobbantotta, akik az első hadjárat alkalmával közömbösek maradtak. A császári hadak embertelen kegyetlensége leleplezte az

ellenség igazi arculatát és hevesebb ellenállásra ösztönözte a Dunántúl népét. „Felháborodással olvashatjuk — írja a szerző — egykori levelekben, hogy a császáriak a gyermekeket elevenen elégették és anyjukkal falatták fel a szerencsétlen porontyokat. Másutt a jobbágyok száját, torkát lőporral tömködték tele, majd meggyújtották, hogy a hasán vetette ki magát a por lángja."

A szerző a továbbiakban a Koroncónál elszenvedett vereségéről, a hadjárat további alakulásáról és Balogh Ádám bujdosók élén kifejtett tevékenységéről ír figyelmet érdemlő részletességgel.

Károlyi Sándor csapatainak egy részét átmentette a Dunán, de szervezettségüket nem tudta megőrizni, jórészük kóborló lett, nyakába vette az Alföld járhatatlan utait és hazatért tiszamenti, vagy tiszántúli otthonába. A dunántúli csapatok nem követték Károlyit, nem akarták otthagyni a szerencsétlenségében úgyis magára maradt földet. A kóborló kurucok csapatokba verődtek és önálló akciót indítottak a betolakodó ellen.

Balogh Ádám is szülőföldjén maradt. A császári hadak, tábornokai hajtóvadászatot indítottak a kóborló kurucok ellen. Heister „keményen megparancsolta, hogy azon Balogh Ádámot társaival együtt mindenütt fölkeresni és eltörölni így legyenek, vele semmi communicatiot (érintkezést) ne folytassanak, élést ne vigyenek, szállást ne adjanak, sőt hollétét gr. Pálffy János horvát bánnak azonnal megjelentsék kemény büntetés alatt".

A bujdosó mozgalmat azonban semmiféle fenyegetés nem tudta megtörni. 1705 tavaszától őszéig olyan méretű kurucmozgalom bontakozott ki a Dunántúlon, amely nemcsak a császári csapatok létét tette bizonytalanná, de megakadályozta a Habsburgok állami és katonai szervezett együttműködését is. A bujdosók ellen tekintélyes létszámú erőket mozgósítottak, de ezek kevés eredménnyel dicsekedhettek.

A szerző, könyvének V. fejezetében e mozgalom fejlődéséről, hatásáról, a kurucok dunántúli stratégiájáról, Balogh Ádám Földvár körüli tényked éséről ír. E fejezetben olvashatunk a kuruc lovasságról, a solti sánc hős védőiről és portyázásokról is. Figyelemreméltó Balogh Ádám és Bezerédy ellentétének fejtegetése is.

Balogh Ádám jellemének fő erősségeit ismerhetjük meg e fejezetben: határozottan megtorolta a parancsnoki tekintélyt sértő fegyelmezetlenségeket, szívből megvetette az ellenség előtt meghúnyászkodó városi polgárokat és követelte szigorú megbüntetésüket. Nem sajnálta a legnagyobb áldozatot sem a haza szolgálatában. E szép és nemes tulajdonságok kifejlődését katonáinak és népének határtalan szeretete biztosította. Katonáiról mindig így beszélt: „szegénylegény katonám", „jó és derék katonáim", „szegény sácbeli solti katonák".

Balogh Ádám jelleme a szabadságharc első három esztendejében a határozottság, szilárdság vonásaival gazdagodott és kuruc hűségét acélossá kovácsolta a küzdelem további, ezernyi megpróbáltatására.

A mű VI. fejezete a kuruc szabadságharc legnagyobb és legszebb katonai eredményét, az 1705-ös dunántúli hadjárat előkészítését és győzelmes végrehajtását foglalja magában. A szerző részletes vázlatot is közöl, amely segítséget nyújt az olvasónak a hadjárat egyes mozzanatainak követésére.

Dunántúl felszabadítása ragyogó példája annak, hogy mire képes a szabadságáért küzdő nép, ha olyan hadvezér áll élükön, mint Rákóczi és olyan előrelátó, bátor parancsnokok vezetik őket csatába, mint Bercsényi, Bottyán János, aki 1703 elején a császári hadseregben szolgált, majd a kurucok oldalán áll, Balogh Ádám és még sokan mások.

Bottyán János nemcsak a Dunántúl népének csatlakozása, a bujdosó, portyázó kuruc-mozgalom támogatására számított, hanem eleve megalapozta győzelmét hadseregének fegyelmezettségével, szervezettségével. Gondolt arra, amiről az előző hadjáratok vezetői megfeledkeztek: a felszabadító hadsereg ütőképességéről. Vak Bottyán és alárendelt parancsnokainak ezredei alig néhány hét alatt a szervezettség magas fokára emelkedtek. Éppen ezért bizton számíthattak az elszórva bujdosó kurucok támogatására, a népi kezdeményezés kiapadhatatlan forrására. Mert míg Bottyán seregei Kecskeméten „jó rendbe" álltak, a dunántúli bujdosók egy percre sem szüntették be az ellenséget őrlő támadásaikat.

1705. október utolsó napjainban Bottyán táborában — a nép nagy, de önzetlen áldozata eredményeként —minden készen állott: az ezredek többségén új ruha feszült, emberek és lovak tápláltan és kipihenten várták az indító parancsot. A szétszedett hajók és kompok is a Duna előrelendítő hullámaira vártak. És amikor elhangzott az indító parancs, megindultak a lelkes kuruc ezredek és lavinaként söpörték el elnyomóikat.

Ha nem is sikerült a császári hadak főerejére teljes megsemmisítő csapást mérni, december végére sokszor megálmodott és epedve várt nap virradt Magyarországra: felszabadult egy sokat szenvedett országrész, gyűlölt ellenségeink évszázados országútja, a bakonyi, kemenesaljai bujdosók szeretett hazája, „a Dunántúli ország".

Nincsenek áprólékos részletei a küzdelemnek, nem dicsérnek fel senkit a gyér, szűkszavú jelentések. Ez érthető is! Sokezer hős olvadt itt össze egyetlen példaképpé: e ragyogó emlékű harcot a Dunántúl névtelen közkatonája vívta meg.

A szerző Balogh Ádám ténykedéséről e dicsőséges hadjáratban nem beszél részletesen, nem azért, mert a források hézagosak, de nem kétséges, hogy Vak Bottyán és Balogh Ádám e felszabadító hadjáratban együtt vezették győzelemről győzelemre seregeiket. Alátámasztja ezt az ismeretlen énekes is:

„Híres generális az öreg Vak-Bottyán,
Vagyon vélle mostan sok derék kapitány:

Vitéz Bezerédi, jó Ebeczki István,
Kisfaludi László, serény Balogh Ádány."

Nagy érdeklődésre tarthat számot a mű VII. fejezete is, amelyben a szerző — többek között — a felszabadított föld védelmével, Balogh Ádám családjával, a kuruc szabadságharc legszebb hadjáratának, a győrvári ütközet történetével foglalkozik, amelyben Balogh Ádám lovasaival hősiesen küzdött. Az ütközetben több neves vitéz lelte halálát és sokan megsebesültek. Balogh Ádámot is több sebből vérezve vitték el a vérrel áztatott, de nagy győzelmet látott csatatérről.

A csatatéren 3000 ellenséges katona lelte halálát, sok ellenséges katonát elfogtak, köztük az oly nagyon gyűlölt népnyúzó császári tábornokot, Heistert. A katonaságon kívül a császáriak nagymennyiségű hadifelszerelést is vesztettek.

A bécsi udvar megpróbálta titkolni a súlyos veszteséget, de nem sikerült.

A győzelem osztatlan örömöt okozott a kurucok táborában. Rákóczi a tisztekhez írt levelében dicsérte hősieségüket, magatartásukat követendő példának állította az egész kuruc hadsereg elé. A győzelemért több parancsnok részesült birtokadományban, köztük Balogh Ádám is. Nagyösszegű — 18 000 ezüst forint — jutalmat osztottak ki a kuruc vitézek között.

A kurucoknak az ütközetben alkalmazott taktikája számos részlettel gazdagítja a Rákóczi-kori magyar hadművészetünket. Az összecsapás egyes mozzanatainak vizsgálata azt mutatja, hogy a kurucok saját harceljárásukat erőszakolták rá az ellenségre, nem nyílt téren, rendezett csatában, hanem a kuruc harceljárás szabályai szerint vívták meg küzdelmüket. Nem engedték kibontakozni az ellenséget, a császári harceljárás számára kedvezőtlenebb terepet választottak ki az összecsapás színhelyéül, ahol taktikájuk egyes elemei: a lesvetés, a bekerítés, a figyelmet lekötő „tüntetés", a lovas roham és a közelharc leginkább érvényesülhetett. A győzelem egyik legfőbb okának tekinthető a jól összehangolt manőverezés az egyes ezredekkel, a parancsnokok szoros együttműködése és nem utolsósorban a nép és a kuruc katonaság közös erőfeszítése.

A főnemesi vezetők kezéből oly sokszor kiesett zászlót a győrvári ütközetben ismét magasra emelte a nép, hogy azután, mint legféltettebb kincsét, a kuruc szabadságharc legjobb tábornokára, Vak Bottyánra bízza, akinek vezetésével a dunántúli hadsereg következő évben kiállta a szabadságharc egyik legnagyobb próbáját.

Az új esztendő, 1707 beköszöntésével a Habsburg hadvezetés valóra akarta váltani múlt évi stratégiájának némileg módosított változatát. A császári haditanács terveinek középpontjában továbbra is Rabutin és Starhemberg hadseregének egyesítése állott, de a főcsapást illetően nem jutott szilárd elhatározásra és egyelőre csak a Dunántúl elfoglalását várta tábornokaitól, de hiába várta, mert Bottyán János csapatai — a nagy nehézségek ellenére is — egész éven át megvédelmezték a felszabdult Dunántúl területét.

A kuruc stratégia nem dolgozta ki részletesen a Dunántúl védelmét, Rákóczi Vak Bottyánra bízta a legcélszerűbb harceljárás megválasztását, Rabutin és Starhemberg tervezett akciójának megakadályozását.

Bottyán Pápán ütötte fel főhadiszállását és innen intézte aprólékos gondossággal az országrész ügyeit.

Rabutin és társa mozgolódásának hírére Bottyán megtette a szükséges intézkedéseket és ezredeit a két oldalról várható támadás elhárítására készítette elő: Szekeres Istvánt ezredével Fehérvár és Buda közé rendelte, Balogh Ádámot megerősített lovas ezredével a Fehérvár és Veszprém közötti Mezőföldre küldte. Sopron előtt Bezerédit, Styria felé Kiss Gergelyt, Komárom és Tata körül Török István ezredét hagyta, a többi erőit Pápára gyűjtötte, kivéve a dél felé és a várakba, sáncokba rendelt gyalogosokat és lovasokat. Bottyán ezen intézkedésével a leghelyesebb megoldást találta meg ahhoz, hogy a császáriak tervét sikeresen keresztülhúzza.

Bottyán a császáriak megmozdulásával egyidőben mozgósította a Dunántúl népét. A megyékhez, falvakhoz intézett felhívásai nyomán a lakosság üresen hagyta házait, a csikorgó télben erdőségekbe húzódott és minden erővel, eszközzel támogatta a kuruc portyázókat, akik súlyos csapásokat mértek az ellenségre.

Az olvasók ebben a fejezetben (VIII.) olvashatnak Balogh Ádám kenesei sikeres harcáról, újabb súlyos sebesüléséről, majd a németkeresztúri és mosonszolnoki győzelemről, amely új dicsőséget jelentett a hős kuruc parancsnokoknak és vitézeknek.

1707 két utolsó hónapja Balogh Ádám katonai pályafutásának fontos fordulója volt. Bár hivatalosan nem történt még meg brigadérosi kinevezése, 1707 novemberétől kezdve a brigadéros hatáskörét, feladatát töltötte be. Balogh Ádám a december 15-i szolnoki győzelem után, december 25-én jelent meg Sümegen zászlókkal, foglyokkal és a nagy zsákmánnyal.

A sümegi találkozóval lezárult az 1707-es dunántúli hadjárat története. 1707 sok áldozatot kívánt a Dunántúl védelmezőitől. A múló év rostáján kihullottak a gyengék, vagy megkezdték menthetetlen zuhanásukat a pusztulás felé, az erősek újra hitet merítettek a népből, mely éhezve és rongyosan, de szívében törhetetlen hittel harcolt és győzött Bottyán zászlói alatt.

*

A szerző művének befejező részeiben a Rákóczi-szabadságharc utolsó mozzanatait örökíti meg. E fejezetekben néhány helyen még meg-megcsillan a kurucok oly sok diadalt kiharcoló kardja, amit az egyre növekvő császári erőkkel szemben is reménykedve forgatnak. De a végpusztulás már előrevetette árnyékát, amit az ellenséghez átszökő, a labancokkal nyíltan vagy titokban együttműködő nemesi árulók is növeltek.

E fejezetekben tárul elénk Balogh Ádám, a kölesdi diadal után brigadérossá kinevezett bátor katona igazi nagysága, aki az utolsó pillanatig harcolt népéért és hitt a győzelemben. Balogh Ádám szíve teljes erejével gyűlölte népének elnyomóit, így nem meglepő az a diadalittas öröm, ami az udvari körökben fellobbant elfogatásának hírére. Rákóczi és barátai mindent megtettek megmentése érdekében, de minden fáradozásuk hiábavaló volt. A haditörvényszék meghozta a döntést: Rákóczi brigadérosát pallós általi halálra ítélte.

1711. február 6-a reggelén indult el Balogh Ádám utolsó útjára. A bakó kegyetlen pallosa pontot tett egy hős, egy bátor, hazáját, népét szerető katona élettörténetének végére.

Balogh Ádám hűséges volt életében és halálában. Csábítás és megfélemlítés sem tántorította el nagy elhatározásától, amit a börtönben így fogalmazott meg: „Inkább akar Rákóczinál disznópásztor, mint a császárnál magas hivatalnok lenni."

Ezért nem felejtette őt el a következő két évszázad elnyomott magyarja, ezért kell emlékeznie és emlékezik is rá a magyar nép és szülötte, a Magyar Néphadsereg minden katonája.

A szilárd kuruc hűség, a haza végtelen szeretete késztette a legnagyobb áldozatra. Nem a romantika szülte, hanem hús-vér ember volt, Rákóczi legjobb brigadérosa. Tévedéseivel, botladozásaival együtt is értékes életét egy gondolat hatotta át: segíteni a letiport hazán.

Tóth Gyula művével nemcsak Balogh Ádámnak, hanem a Rákóczi-szabadságharc minden neves és névtelen katonájának állított maradandó emlékoszlopot, amely előtt minden hazáját, népét szerető ember mély tisztelettel áll meg és hajt fejet.

Molnár Pál őrnagy

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BALÁZS JÓZSEF őrnagy	Az osztrák—magyar hadsereg felbomlása és a magyar polgári demokratikus forradalom győzelmének katonai vonatkozásai 1918-ban — —	3
JÓZSA ANTAL főhadnagy	Adalékok az osztrák—magyar intervenció bukásának történetéhez Ukrajnában (1918 február—november) — — — — — — — — — —	18
MUCS SÁNDOR alezredes	Adalékok a Magyar Néphadsereg történetéhez (1944 december—1945 május) — — — — — —	44
TÓTH SÁNDOR százados	A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) II. Rész	64
SZUHAY—HAVAS ERVIN	Marx és Engels az amerikai polgárháború hadművészetéről — — — — — — — — — —	99
URBÁN ALADÁR	A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1848 nyarán — — — — — — — — — — — —	124
PERJÉS GÉZA	A höchstädti csata (1704. augusztus 13.) — — —	151

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

	A magyar újságok üdvözlik a debreceni honvédek kiállását a cseh szabadságért 1918-ban. (*Merényi László*) — — — — — — — — —	191
	Eszterházy Pál nádor hadtudományi jegyzete (*Krizsán László*) — — — — — — — — —	195

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

MARKÓ ÁRPÁD, a történettudományok kandidátusa	Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. (II. Közlemény) — — — — — —	203

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

	Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kíss Miklóshoz. (Közli: *Kun József* szds. és *Bőhm* Jakab) — —	225

SZEMLE

DR. HORVÁTH MIKLÓS	A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál (Ism. *Molnár Pál* őrnagy) — — — — —	285
TÓTH GYULA	Balogh Ádám kuruc brigadéros (Ism. M. P.) —	293

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Майор БАЛАЖ ЁЖЕФ	Разложение австро-венгерской армии и некоторые военные вопросы победы венгерской гражданской демократической революции в 1918. г.	3
ст. лейтенант ЁЖА АНТАЛ	К истории краха австро-венгерской интервенции на Украйне (февраль—ноябрь 1918)	18
Подполковник МУЧ ШАНДОР	К истории Венгерской Народной Армии (декабрь 1944—май 1945 гг.)	44
Капитан ТОТ ШАНДОР	Организация хортистской армии (1920—1944 гг.) Часть II.	64
СУХАИ—ХАВАШ ЭРВИН	Маркс и Енгелс о военном искусстве американской гражданской войны	99
УРБАН АЛАДАР	Добровольная мобилизация национальной гвардии летом 1848. г.	124
ПЭРЕШ ГЭЗА	Хэкштаатская битва. (13 августа 1704 г.)	151
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ	191
	РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ЯЗЫКА	203
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	225
	РЕЦЕНЗИИ	285

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

JOZEF BALÁZS Major	Die Verwirrung der österreich-ungarischen und die militärischen Beziehungen des Sieges der ungarischen bürgerlich-demokratischen Revolution im 1918 — — — — — — — — — — —	3
ANTAL JÓZSA Oberleutnant	Beiträge zur Geschichte des Sturzes der österreich-ungarischen Intervention im Ukraine (1818 Februar—November) — — — — — — —	18
SÁNDOR MUCS Oberstleutnant	Beiträge zur Geschichte der Ungarischen Volksermee (1944 Dezember—1945 Mai) — — — — — —	44
SÁNDOR TOTH Hauptmann	Die Organisation der „Horthy" Armee (1920—1944) II. Teil — — — — — — — — — — — —	64
ERVIN SZUHAY—HAVAS	Marx und Engels von der Kriegskunst des amerikanischen Bürgerkrieges — — — — — —	99
ALADÁR URBAN	Die freiwillige Moblisierung der Nationalgarde im Sommer des Jahres 1848 — — — — —	124
GÉZA PERJÉS	Die Schlacht bei Höchstädt (13. Aug. 1704) — —	151
	KRIEGSGESCHICHTLICHE KLEINIGKEITEN — — — — — — — — — —	191
	DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE — — — — — — —	203
	KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG — — — — — — — — —	225
	RUNDSCHAU — — — — — — — — — —	285

HIBAIGAZÍTÓ

A „Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz" című okmánypublikációhoz:

Az 1957. évi 3—4. számban közölt 2. levél helyes keltezése 1851. augusztus 18. helyett 1851. november 18. (324—325. l.)

Az 1958. évi 1—2. számban közölt 7. levél 62/a számú jegyzetéből elmaradt a mondatot befejező két szót: „... hatalmak mesterkedéseire". (325. l.)

Ugyancsak a fenti év nevezett számában közölt 10. levél 75. számú jegyzetéből elmaradt a mondat befejező része: „... kiadásokról Pulszky útján számolt be Cavournak." (238. l.)

Idézett év és számban közölt 16. levél 127/a számú jegyzetében szereplő Höbner Sándor helyesen: Hübner Sándor. (252. l.)

ÉRTESÍTÉS.

Értesítjük tisztelt Előfizetőinket, hogy folyóiratunk a jövő évtől kezdve, takarékossági papírgazdálkodás miatt az eddigi négy szám helyett csak két számban fog megjelenni. A félévenként megjelenő folyóiratunk terjedelme számonként 250—300 oldal lesz, számonként 16.— Ft-os áron.

Amikor erről értesítjük tisztelt Előfizetőinket, kérjük, hogy továbbra is támogassák folyóiratunkat.

A
HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
Szerkesztőbizottsága

Ára: 16. — Ft